ร่างกายและเสื้อผ้า คำอธิบายที่ประหลาดกว่านี้ ได้แก่ ทัศนะที่ว่า อาจใช้ในระบบการทำบัญชี[21] ชั้นดินที่พบเหล็กยุคต้น ๆ ที่บ้านเชียงนี้ ยังได้เครื่องปั้นดินเผาที่งามอย่างน่าทึ่ง เป็นเครื่องปั้นดินเผาทาสีแดง มีลวดลายเป็นเส้นโค้งซึ่งวาดขึ้นด้วยทักษะที่โดดเด่นและเป็นแบบอย่างซึ่งดูเหมือนจะไม่พบที่บ้านนาดี ทั้ง ๆ ที่สองแหล่งโบราณคดีนี้อยู่ใกล้กันในทางภูมิศาสตร์

ในแง่เศรษฐกิจ บ้านนาดี บ้านเชียง และบ้านเชียงเหียนระยะก่อนยุคเหล็กยังคงใช้แบบแผนที่สืบเนื่องมาจากของยุคหินใหม่ต่อไป มีหลักฐานการเลี้ยงวัว หมู เป็ดไก่และสุนัข ร่วมกับการปลูกข้าวเจ้าในนาที่มีน้ำท่วมขังตามฤดูกาลตามบริเวณที่ลุ่มต่ำริมแม่น้ำ อาจเป็นได้ว่า มีการทำคันเขื่อนเพื่อเสริมการกักน้ำ ยังไม่มีสิ่งบ่งชี้ให้เห็นว่าการชลประทานที่แท้จริงที่ต้องมีการขุดคลอง เพื่อเพิ่มผลผลิตเป็นสองเท่ามีอยู่ในช่วงเวลานี้ ดังนั้น การเก็บเกี่ยวพืชผลน่าจะทำได้เพียงปีละครั้ง ซึ่งโดยทั่วไปแล้วในปัจจุบันภูมิภาคนี้ก็ยังคงเป็นเช่นนี้ อย่างไรก็ดี มีผู้เสนอว่า ในยุคที่มีการใช้เหล็กการใช้ประโยชน์จากนาข้าวเป็นในลักษณะที่ถาวรและเต็มเปี่ยมมากกว่านี้ โดยกระทำร่วมกับการใช้ควายเลี้ยงสำหรับเหยียบย่ำ อาจเป็นได้ว่ามีการใช้ควายลากคันไถด้วย (การใช้ใบไถที่เป็นโลหะเท่าที่ทราบขณะนี้มีใช้เฉพาะในเวียดนามตอนเหนือเท่านั้น) ไม่ว่ารายละเอียดเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงด้านเกษตรกรรมจะเป็นเช่นไรก็ตาม แต่ก็ดูเหมือนเป็นไปได้ว่า การผลิตอย่างมุ่งให้ได้ประโยชน์มากยิ่งขึ้น พัฒนาขึ้นแล้วในสมัยสหัสวรรษแรกก่อนคริสต์กาล จุดประสงค์ก็เพื่อให้ได้ผลผลิตที่คงที่ทั้งในปีที่ให้ผลดีและที่ให้ผลไม่ดีกับเพื่อเลี้ยงดูประชากรที่เพิ่มจำนวนขึ้นเป็นลำดับในบริเวณที่ลุ่มชายฝั่งแม่น้ำซึ่งมีดินที่อุดมสมบูรณ์

ในเขตที่มีภูเขามากกว่านี้ ภาพที่ได้อาจต่างไปจากบริเวณที่ราบริมแม่น้ำ แม้ว่าจะมีโครงการสำรวจและขุดค้นอย่างขนานใหญ่ แต่ตราบจนถึงบัดนี้ ทั้งสามทีมที่ดำเนินงานแยกจากกัน[22] ยังไม่พบร่องรอยสำคัญใด ๆ ที่บอกถึงการตั้งชุมชนเกษตรกรรมก่อนการนำเหล็กเข้ามาใช้ในบริเวณเทือกเขาเพชรบูรณ์ที่อยู่ทางตะวันตกของที่ราบสูงโคราช ดังนั้น เราอาจเสนอได้ว่า การตั้งชุมชนเกษตรกรรมก่อนสมัย 500 ปีก่อนคริสต์กาล ส่วนใหญ่รวมกันอยู่ตามบริเวณสันดอนริมแม่น้ำซึ่งตั้งอยู่ในที่ลุ่ม และปรากฏการณ์ “ชนเผ่าจากภูเขา” ของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ส่วนแผ่นดินใหญ่ กล่าวคือ การขยายตัว

---

[21] W.J. Folan and B.H. Hyde, “The Significance of the Clay Rollers of the Ban Chiang Culture, Thailand,” AP, 23 (1980)

[22] ดู D. Bayard, ***The Pa Mong Archaeological Survey Programme***, 1973-5, Dunedin: Otago University Department of Anthropology, 1980; J. Penny, ***The Petchabun Piedmont Survey*** , University Microfilms International, 1986; S. Rutnin, “Prehistory of Western Udon Thani and Udon Region, Northeast Thailand,” ***Proceedings of the International Conference on Thai Studies***, Canberra, 1987, III, part 2.

ของเกษตรกรจากส่วนทางเหนือเข้าสู่เขตที่สูงเป็นพัฒนาการค่อนข้างใหม่ และโดยส่วนใหญ่แล้ว เกิดขึ้นอยู่เฉพาะในยุคประวัติศาสตร์เท่านั้น[23]

การเปลี่ยนไปสู่ยุคการใช้เหล็กกันทั่วไปในภาคเหนือของไทย หรือจากระยะการใช้เหล็กช่วง เจเนรัล พีเรียด บี (General Period B) ถึงการใช้เหล็กช่วง เจเนรัล พีเรียด ซี. (General Period C) ตามคำศัพท์ที่ใช้สำหรับภูมิภาคนี้ ที่บายาร์ดและไฮแอมได้เสนอไว้[24] อาจทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงด้านสังคมและเศรษฐกิจที่สำคัญ ๆ ในบางประการ ข้าพเจ้าได้กล่าวแล้ว ถึงการเพิ่มประสิทธิภาพของแรงงานและการผลิตอาหาร ไฮแอมยังได้เสนอแนะอีกด้วยว่า พัฒนาการเหล่านี้ อาจเป็นสาเหตุให้เกิดการปรับเปลี่ยนการจัดระบบสังคมจากสังคมที่มีลำดับชั้นตามเชื้อสายอย่างอ่อน ๆ --ซึ่งเห็นได้ชัดจากเครือข่ายที่ประณีตพอสมควร เกี่ยวกับการแลกเปลี่ยนข้าวของที่ช่วยส่งเสริมบารมี—ไปสู่สังคมที่มีการแบ่งแยกออกเป็นชนชั้นอย่างแท้จริง โดยมีกลุ่มชนชั้นปกครองที่มีอำนาจครอบครอง ทรัพย์สมบัติและแรงงานในปริมาณมาก และอาจรวมถึงควบคุมกำลังทหารและการเก็บส่วยด้วย การปรับเปลี่ยนดังกล่าว ยังอาจมองเห็นได้ที่การเปลี่ยนแปลงขนาดของหมู่บ้าน หมู่บ้านสมัยก่อนยุคเหล็กบนที่ราบสูงโคราช มีขนาดของหมู่บ้านโดยเฉลี่ยประมาณสามเฮคทาร์* และค่อนข้างเป็นอิสระแก่กันและกันในแง่สังคม (เห็นได้จากรูปแบบของเครื่องปั้นดินเผา ซึ่งมีลักษณะเฉพาะของแต่ละภูมิภาค) หมู่บ้านที่ผ่านไปสู่ยุคการใช้เหล็กในช่วงซี (เจเนรัล พีเรียด ซี) เห็นได้ชัดว่า มีขนาดใหญ่โดยชั้นบน ๆ ของ “พื้นที่ที่เป็นศูนย์กลาง” ในบางกรณีมีขนาดถึงกว่ายี่สิบเฮคทาร์** ถิ่นฐานขนาดใหญ่มากเหล่านี้ บางแห่งมี “คูเมือง” ล้อมรอบเป็นบางส่วน อาจเป็นได้ว่าเพื่อใช้เป็นที่เก็บน้ำ หรืออาจเพื่อใช้เป็นแนวป้องกัน แต่เรื่องนี้ยังไม่เคยมีการสอบสวนอย่างละเอียดถี่ถ้วนในด้านโบราณคดี[25] ช่วงระยะนี้การขยายอิทธิพลทางการเมืองอาจเกิดขึ้นบ้างในระดับหนึ่ง โดยมีอิทธิพลทางการเมืองจากลุ่มแม่น้ำชีในบริเวณตอนกลางของที่ราบสูงโคราชเคลื่อนแผ่ขึ้นไปทางเหนือ การขยายอำนาจนี้สัมพันธ์กับการปรับเปลี่ยนอย่างเห็นได้ชัดในลักษณะของเครื่องปั้นดินเผาตามแหล่งโบราณคดีเช่นที่บ้านนาดีและบ้านเชียง

เป็นการสมควรที่จะกล่าวไว้ด้วยว่า พัฒนาการที่มุ่งไปสู่การรวมตัวกันทางการเมืองในระดับที่สูงขึ้นในตอนเหนือของประเทศไทย ดูจะเกิดขึ้นโดยมิได้รับอิทธิพลใด ๆ จากอินเดียหรือจีนเลย ตัวอย่างเช่น กระจกและลูกปัดหินมีค่า ซึ่งเป็นดัชนีที่แน่นอนพอสมควรถึงการติดต่อทางการค้ากับ

---

[23] การตีความนี้ สันนิษฐานไว้ด้วยว่า แหล่งโบราณคดีถ้ำผี มิได้สะท้อนถึงกิจกรรมการเกษตรในยุคโบราณ ดูหน้า 88

[24] ดูเชิงอรรถที่ 67 ข้างต้น

* ราวสามหมื่นตารางเมตร

** ราวสองแสนตารางเมตร

[25] แหล่งโบราณคดีที่มีคูเมืองหลายแห่งพรรณนาจากภาพถ่ายทางอากาศของ อี. มัวร์ E. Moor, ***Moated Sites in Early North East Thailand***, Oxford, 1988.

อินเดีย ดูจะไม่มีอยู่ตามแหล่งโบราณคดีที่ที่ราบสูงโคราชก่อนสมัย 200 ปีก่อนคริสต์กาลมากนักและมิได้มีแพร่หลายจนกระทั่งภายหลังภายหลังคริสต์ศักราชที่หนึ่ง อย่างไรก็ดี คงไม่เป็นการสอดคล้องกับสภาพความเป็นจริงอย่างยิ่งที่จะคิดว่า ในสมัยก่อนหน้านี้ ภูมิภาคต่าง ๆ ที่อยู่ห่างจากฝั่งทะเลของประเทศไทย โดดเดี่ยวอย่างสิ้นเชิงจากโลกภายนอก อาทิเช่น ในช่วงสหัสวรรษแรกก่อนคริสต์กาล มีดัชนีหนึ่งที่บ่งชี้ถึงการแลกเปลี่ยนความรู้ด้านโลหะกรรมอย่างกว้างขวางมาก คือ การพบสิ่งของที่ทำจากโลหะสองชนิด— คือสำริดและเหล็ก--จำนวนมากตามแหล่งโบราณคดีมากมายหลายแห่งทั่วเอเชียใต้และเอเชียตะวันออก ที่บ้านเชียง ได้พบหัวหอกสองหัวซึ่งใช้ใบมีดเหล็กและด้ามสอดที่ทำด้วยสำริดหล่อ วัสดุที่ทำจากโลหะทั้งสองชนิดในลักษณะที่คล้ายกับที่พบที่บ้านเชียงนี้ รวมทั้งกริชเหล็กซึ่งมีด้ามทำด้วยทอง แดงหรือสำริด มีอยู่ในรายงานของแหล่งโบราณคดีสมัยกลางจนถึงปลายสหัสวรรษแรกก่อนคริสต์กาล ในที่ที่ห่างไกลจากกันเช่นมาหุรจารี ในมัธยประเทศและที่ชิไฮชาน ซึ่งห่างไกลแต่มีความสัมพันธ์กับแหล่งยูนนาน ที่คิลิมานุกในบาหลี ปราเชกานในชวาตะวันออกและดองซอนในเวียดนามตอนเหนือ หรือแม้กระทั่งแหล่งโบราณสถานปลายราชวงศ์ชางในจีน ก็ยังมีรายงานการพบขวานที่ทำจากโลหะสองชนิดนี้ ความหมายที่แท้จริงของโบราณวัตถุที่แปลกออกไปเหล่านี้ทั้งในแง่การค้าหรือการแพร่กระจาย เทคนิคงานโลหะ ยังไม่กระจ่างชัด แต่กระนั้นวัสดุเหล่านี้ดูเหมือนได้แสดงให้เห็นว่าไม่มีศูนย์กลางของนวัตกรรมแห่งใดที่เป็นอิสระอย่างเต็มที่

ตอนเหนือของเวียดนาม

เช่นเดียวกับในประเทศไทย งานสำริดในเวียดนาม ดูเหมือนเริ่มต้นในช่วงต้นหรือกลางสหัสวรรษที่สองก่อนคริสต์กาล วัสดุอย่างเช่นหัวธนู หัวหอก มีด เบ็ดตกปลาและขวานมีโพรงสำหรับสอดด้าม (ขวานมีบ้อง) ผลิตขึ้นเป็นครั้งแรกในยุคดง เดา ซึ่งเริ่มต้นเมื่อประมาณ 1500 ปีก่อนคริสต์กาล ในยุคโคมุน หลัง 1000 ปีก่อนคริสต์กาล มีวัสดุรูปแบบใหม่ ๆ บางรูปแบบ ปรากฏขึ้นเช่นเดียวที่มีบ้อง[26] การขุดค้นแหล่งโบราณคดีดกชัวในบริเวณตอนใต้ของเวียดนาม ได้พบขวาน หัวหอกและแม่พิมพ์สองลิ้นทำจากหินทราย วัสดุพวกนี้มาจากชั้นต่าง ๆ ที่อยู่ในสมัยเดียวกับดง เดาในภาคเหนือ อย่างไรก็ดี แหล่งโลหะครั้งโบราณที่เด่นที่สุดของเวียดนาม มาจากยุคที่มีการใช้สำริดและเหล็ก ซึ่งได้ชื่อจากชุมชนสำคัญที่มีการขุดค้นคือที่ดองซอน ในจังหวัดธันห์หัว บรรดาผลงานโลหะดองซอน กับกลองสำริดที่งามล้ำของยุค (กลองมโหระทึก) แสดงถึงความสำเร็จที่ก้าวไกลของด้านงานโลหะที่เกิดขึ้นในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ แม้จะมีความจริงอยู่ในข้อที่ว่า บริเวณตอนเหนือของเวียดนามเองนั้น ได้รับอิทธิพลทางการเมืองจากจีนมาตั้งแต่กลางศตวรรษที่สามก่อนคริสต์กาลเป็นต้นมา และในท้ายที่สุด

---

[26] Ha Van Tan, "Nouvelles recherches,"

ได้กลายเป็นรัฐในอารักขาของจีนในปี 111 ก่อนคริสต์กาล และในปีค.ศ. 43 กลายเป็นจังหวัดหนึ่งของจักรวรรดิฮั่น

รากเหง้าของงานโลหะกรรมในลักษณะดองซอน ดูจะย้อนกลับไปได้ถึงงานประดับประดาเครื่องปั้นดินเผาในยุคหินใหม่และยุคโลหะตอนต้นในเวียดนาม และจนถึงนวัตกรรมการทำกลองในราวก่อน 600 ปีก่อนคริสต์กาลเล็กน้อย รูปทรงของกลองนี้ มีลักษณะพิเศษที่ไม่เหมือนใครและกลายมาเป็นลักษณะเฉพาะของสไตล์ดองซอนดังกล่าว รากเหง้าของประดิษฐ์กรรมเหล่านี้ ดูจะเป็นพื้นฐานของความเป็นเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ แม้ว่าจะเป็นที่ทราบกันมานานแล้วว่า ลักษณะการตกแต่งประดับประดาบางอย่างบนกลอง มีลักษณะคล้ายคลึงกับงานสำริดยุคโจวตอนปลายในภูมิภาคแยงซีตอนกลาง แต่เราควรต้องคาดถึงการมีปฏิสัมพันธ์กับศูนย์กลางงานโลหะภายนอกไว้บ้าง อย่างไรก็ดี ตัวกลองสำริดดองซอนที่เป็นงานชิ้นคลาสสิคเอง ซึ่งนักประวัติศาสตร์ศิลปะตั้งชื่อให้ว่าเฮเกอร์ประเภทหนึ่งนั้น เห็นได้ชัดว่ามิใช่รูปแบบที่ยืมมาจากจีนสมัยโจวหรือฮั่น ดูเหมือนว่ากลองแบบนี้ ได้รับการพัฒนาขึ้นในยูนนานหรือไม่ก็ในภาคเหนือของเวียดนามในราว 500 ปีก่อนคริสต์กาล เรื่องนี้ยังคงโต้เถียงกันอยู่ในปัจจุบัน และดูเหมือนว่างานศิลปะก่อนยุคเฮเกอร์ 1 ซึ่งเพิ่งมีการระบุเมื่อไม่นานมานี้ และผู้รู้บางท่าน[27] พิจารณาว่าเป็นรูปแบบที่เป็นหลักสำคัญของตัวต้นแบบนั้น อาจปรากฏขึ้นเป็นครั้งแรกในยูนนาน แม้กระนั้น ศูนย์กลางใหญ่ในการผลิตกลองเฮเกอร์ 1 ที่แท้จริง ดูจะตั้งอยู่ในภาคเหนือของเวียดนาม ธรรมเนียมที่เบี่ยงเบนไป จากแบบแผนเดิมวิวัฒนาการขึ้นในยูนนาน โดยพบว่ามีกลองมากมายถูกแปลงเป็นภาชนะสำหรับบรรจุหอยเบี้ย แบบมีฝาปิด และมีภาพเหตุการณ์ในลักษณะสามมิติเกี่ยวกับกิจกรรมมนุษย์อยู่ด้านบนกลองเหล่านี้จัดอยู่ในกลุ่มตัวอย่างการหล่อสำริดที่โดดเด่นและเรียกความสนใจมากที่สุดของเอเชียตะวันออกที่มิใช่จีน มีการแสดงภาพเหตุการณ์ต่าง ๆ ซึ่งรวมถึงการบูชายัญด้วยมนุษย์ การขี่ม้า การขอสวามิภักดิ์แก่เจ้าเหนือหัว สตรีทอผ้าโดยใช้หูกแบบมีสายรัดหลังผู้ทอ แบบบ้านลักษณะต่าง ๆ และสัตว์มากมายหลากหลายสายพันธุ์[28]

หัวใจด้านวัฒนธรรมของโลกดองซอน ตั้งแต่ราว 400 ปีก่อนคริสต์กาลเป็นต้นมา คือหุบผาซึ่งมีแม่น้ำแดงไหลผ่าน กับภูมิภาคชายฝั่งทะเลที่อยู่ติด ๆ กันของเวียดนาม กลองเฮเกอร์ 1 ซึ่งพบอยู่ทั่วเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ กว่า 200 ใบ (ยกเว้นที่ไม่พบเลยคือในบอร์เนียว อินโดนีเซีย

---

[27] Eiji Nitta, "Pre-Heger I Bronze Drums from Yunnan," ***Shiroku***, 18 (1985); D. Hollman and D. H. R. Spennemann, "A Note on the Metallurgy of Southeast Asian Kettle-Drums," BIPPA, 6 (1985); M. von Dewall, "New Evidence on the Ancient Bronze Kettle-Drum of South East Asia from Recent Chinese Finds" in B. Allchin, ed., ***South Asian Archaeology, 1981***, Cambridge, UK, 1984; P. Sorensen, "the Kettledrums from the Ongbah Cave" in Sorensen, ed., ***Archaeological Excavations in Thailand: Surface Finds and Minor Excavations***, London, 1988.

[28] ดู J. Rawson, ed., ***The Chinese Bronzes of Yunnan***, London, 1983.

ตะวันออกเฉียงเหนือและฟิลิปปินส์)[29] นั้นมีหน้ากลองแบน ด้านข้างตอนบนโป่ง และขากาง และหล่อเป็นชิ้นเดียว โดยมีการตกแต่งอย่างพร้อมสรรพด้วยวิธีขับขี้ผึ้ง* ใบที่ใหญ่ที่สุดสูงเกือบหนึ่งเมตรและอาจหนักได้ถึง 100 กิโลกรัม บริเวณที่มีการตกแต่งซึ่งล้อมรอบตัวกลองเหล่านี้มีรายละเอียดที่น่าสนใจอย่างมากเช่น มีลวดลายเป็นรูปนก กวางและสัตว์อื่น ๆ นักรบที่สวมเครื่องประดับศีรษะทำด้วยขนนก บ้านยกพื้นและลวดลายเรขาคณิตที่เขียนต่อเนื่องกันอย่างประณีต ด้านบนของกลอง ประกอบด้วยภาพเหตุการณ์เช่น นักรบในเรือยาว ซึ่งบางครั้ง มีกลองอยู่ในห้องในเรือหรือมีคนตีกลองอยู่กลางลำเรือ วิคเตอร์ โกลูบิว ตีความไว้ครั้งแรกในปี 1929 ว่า เรือเหล่านี้เป็นเรือที่พาผู้วายชนม์ไปสู่ชีวิตหลังความตาย โดยใช้อุปมาเปรียบเทียบจากศิลปะและความเชื่อของกาลิมันตันตะวันออกเฉียงใต้ในยุคหลัง ซึ่งโกลูบิวเชื่อว่า แสดงถึงขนบประเพณีดองซอนซึ่งยังหลงเหลืออยู่ การตีความ เช่นนี้ ได้รับการสนับสนุน จากเบอร์เน็ต เคมเพอร์ส ซึ่งได้สำรวจกลองเฮเกอร์ 1 ในเชิงวิชาการเมื่อเร็ว ๆ นี้[30] แต่เราต้องไม่ทึกทักว่า กลองเหล่านี้ ประดิษฐ์ขึ้นมาเพื่อวัตถุประสงค์ในพิธีศพเท่านั้น แม้ว่าจะพบอยู่ตามหลุมฝังศพโดยทั่ว ๆ ไปก็ตาม เมื่อเร็ว ๆ นี้ เอช. ลูฟส์–วิสโซวา ได้สำรวจถึงการใช้งานที่น่าจะเป็นไปได้ รวมทั้งโอกาสความเป็นไปได้ที่ผู้ทรงอำนาจทางด้านศาสนาในอินโดจีนตอนเหนือ จะมอบกลองเหล่านี้แก่ผู้ปกครองของท้องถิ่นในฐานะที่เป็น "เครื่องหมายบอกยศ" โดยถูกต้องตามสิทธิธรรม[31] การที่มีกลองเฮเกอร์ 1 กระจายอยู่ในนานาประเทศของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ตลอดแนวซุนดา เชนไปจนเกือบถึงนิวกินี เป็นปรากฏการณ์ที่น่าทึ่งอย่างแท้จริง ซึ่งเรื่องนี้ ข้าพเจ้าจะกลับมาพูดถึงอีกในภายหลัง

ดังที่ได้กล่าวข้างต้นแล้วว่า การผลิตกลองเฮเกอร์ 1 ใช้วิธีการขับขี้ผึ้ง ซึ่งเบอร์เน็ต เคมเพอร์ส ได้พิจารณาและบรรยายถึงไว้เมื่อเร็ว ๆ นี้เอง ตัวแบบขี้ผึ้งนั้น เห็นได้ชัดว่าทำขึ้นรอบแกนดินเหนียวที่กลวง และนำตัวสัตว์และลวดลายเรขาคณิตที่ทำให้เข้ามาตรฐานที่จะใช้ตกแต่งประทับลงในขี้ผึ้งโดยใช้

---

[29] เหงียน ได ฮินห์ ระบุว่า เฉพาะในเวียดนาม มีพบถึง 133 ใบ Nguyen Duy Hinh, 'The Birth of the First State in Vietnam', in Bayard, ed., ***Southeast Asian Archaeology***, 185. เอ. เจ. เบอร์เน็ต เคมเพอร์ส (A. J. Bernet Kempers, ***The Kettledrums of Southeast Asia***, Rotterdam, 1988) กล่าวถึงกลองเช่นนี้ 55 ใบ จากเกาะต่าง ๆ ของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ และยังมีอีกเป็นจำนวนมาก ที่ทราบกันว่ามาจากที่อื่นในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้และตอนใต้ของประเทศจีน โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ยูนนาน

* สร้างแบบจากขี้ผึ้ง แล้วใช้ดินเหนียวประกบ เมื่อทำให้ขี้ผึ้งละลายไหลออกไป ส่วนที่เหลือเป็นช่องว่างระหว่างดินเหนียว จะกลายเป็นแม่พิมพ์สำหรับรินโลหะหลอมเหลว—ในที่นี้คือสำริดหรือทองแดงผสมดีบุก—กรอกลงไป เมื่อสำริดเย็นลงและแข็งตัวดีแล้ว จึงทุบดินออกทิ้งไป ผลงานสำริดที่ได้ จะปรากฏออกมาเหมือนกับแบบขี้ผึ้ง

[30] ***Kettledrums of Southeast Asia.***

[31] "The Distribution of Dongson Drums: Some Thoughts," in P. Snoy, ed., ***Ethnologie und Geschichte***, Wiesbaden, 1983.

แม่พิมพ์ที่ทำด้วยหินสลัก เพื่อให้ลวดลายปรากฏขึ้นเป็นรอยนูนน้อย ๆ อยู่บนพื้นผิวของกลอง รูปที่มีรายละเอียดมากกว่านี้ อย่างเช่นรูปบ้านที่มีคน และด้านในของกลอง ดูเหมือนจะสลักลงในขี้ผึ้งทีละครั้ง ดังนั้น จึงได้รูปแบบการหล่อในขั้นสุดท้ายออกมาในลักษณะสลักมากกว่าจะเป็นรอยนูนขึ้นมา กลองบางใบของอินโดนีเซียมีกบสี่ตัวหล่อนูนขึ้นมาที่บนหน้ากลอง แต่กลองแบบนี้ ดูจะค่อนข้างหาได้ยากในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ส่วนแผ่นดินใหญ่ และอาจเป็นกรณีที่แสดงว่าเป็นการผลิตตามการสั่งทำ เพื่อให้เหมาะกับรสนิยมและความพอใจของคนในท้องถิ่น

โดยทั่วไปแล้ว กลองที่เก่าแก่ที่สุด ถือกันว่าเป็นกลองที่มีการตกแต่งอย่างเป็นธรรมชาติมากที่สุด ตัวอย่างงานชิ้นเยี่ยม ได้แก่กลองจากงอกลูและฮวงฮาในภาคเหนือของเวียดนาม (ภาพ 2.5) กลองมากมายที่ทำให้ในสมัยหลัง ๆ ลักษณะการตกแต่งที่เคยทำเป็นส่วน ๆ ตามมาตรฐาน กลายเป็นภาพเพียงคร่าวพอเป็นสังเขป นักรบที่สวมขนนกก็เสื่อมถอยลงไปเป็นลายเส้นที่ขีดโยงต่อ ๆ กันและรอยนูนของลูกตาที่แทบจะดูไม่ออก อย่างไรก็ดี เป็นที่น่าประหลาดใจว่า ภาพเหตุการณ์–สถานที่ที่มีตัวบุคคลประกอบอยู่ มิได้มีลักษณะการเขียนในแบบคร่าว ๆ เช่นนี้ หากแต่ยังคงแกะสลักอย่างละเอียดละออเป็นอันมาก จนถึงกระทั่งประเพณีนิยมนี้สิ้นสุดลง ตัวอย่างของงานลักษณะนี้มีให้เห็นจากกลองซันเคียงของอินโดนีเซีย ซึ่งอาจสร้างขึ้นในระยะล่ามาถึงคริสต์ศตวรรษที่สาม กลองซันเคียงยังแสดงถึงภาพคนสวมเครื่องแต่งกายแบบของอินเดีย (คูชาน?) และของจีนฮั่น อยู่ในบ้าน กลองอีกใบหนึ่งจากหมู่เกาะไกใกล้กับนิวกินี มีคำจารึกด้วยอักขระจีน ซึ่งมีอายุย้อนกลับไปถึงประมาณคริสต์ศตวรรษที่สามเช่นกัน ความสำคัญที่เชื่อมโยงอยู่กับประวัติศาสตร์ แน่นอนว่า คือการที่กลองเฮเกอร์ 1 มากมาย ประดิษฐ์ขึ้นในเวียดนาม ขณะที่เวียดนามตกอยู่ในฐานะมณฑลหนึ่งของจักรวรรดิจีนโดยสมบูรณ์ เว้นแต่ว่า ศูนย์กลางของการผลิตเฮเกอร์ 1 ในระยะหลัง อาจย้ายลงไปทางใต้ เข้าไปสู่ฟูนันหรือชวา (ซึ่งเป็นสิ่งที่ยังไม่เคยมีใครพิสูจน์) ถึงแม้ว่าจะย้าย ความเป็นจริงก็ยังคงมีอยู่ว่า กลองมากมาย ยังมีการค้าขายแลกเปลี่ยนกันอยู่ในอินโดนีเซียจนล่วงมาถึงระยะแรก ๆ ของยุคที่อิทธิพลทางการเมืองและศาสนาของอินเดียแพร่เข้ามา ดังนั้น การแพร่กระจายของสไตล์แบบดองซอน จึงไม่อาจถือว่าเป็นกรณีที่เกิดในยุคก่อนประวัติศาสตร์เสียทั้งหมดได้

ข้าวของที่ทำขึ้นจากสำริดแบบดองซอนในรูปแบบอื่น ๆ ยังมีอีกมาก แหล่งโบราณคดีที่ขุดพบข้าวของเหล่านี้ เช่นที่หมู่บ้านดองซอนเองซึ่งสร้างบ้านแบบลงเสาอยู่ ณ บริเวณริมแม่น้ำมาตอนล่าง และที่เพิ่งขุดพบเมื่อไม่นานมานี้ คือหลุมฝังศพที่เวียดเก ที่ลางจา และที่ลางวัค ข้าวของที่พบได้แก่ชามและภาชนะรูปถัง กลองและระฆังขนาดจำลอง เครื่องมือนานาชนิด ซึ่งส่วนใหญ่เป็นแบบมีบ้องสำหรับสวมด้าม หัวหอก และหัวลูกธนู กำไล ห่วงเข็มขัด และที่สะดุดตาคือ กริชมีด้ามหล่อเป็นรูปตัวมนุษย์อยู่โดยรอบ เทคนิคการหล่อแบบขับขี้ผึ้ง เป็นรูปตัวคนและอื่น ๆ เช่นเดียวกับที่ทำอยู่ในยูนนาน สมควรได้รับความชื่นชมอย่างยิ่ง ในสุสานลางจา มีการขุดพบเบ้าหลอมทำด้วยดินเหนียวที่สามารถรองรับสำริดหลอมละลายได้ถึงสิบสองกิโลกรัม ที่โจเลา ซึ่งเป็นเมืองหลวงเดิมของราชอาณาจักร

ออ ลัคจากสมัย 257 ปีก่อนคริสต์กาล[32] ใกล้กับฮานอย มีกำแพงดินขนาดหกกิโลเมตรล้อมรอบอยู่ ณ บริเวณกำแพงดินนี้มีการขุดพบกลองสำริดหนัก 72 กิโลกรัม ภายในมีช่องเป็นโพรงสำหรับเสียบใบไถสำริดกว่า 100 ใบ

สิ่งของที่ทำจากเหล็ก โดยทั่วไปแล้ว หาพบได้ยากในตอนเหนือของเวียดนาม แหล่งโบราณคดีดองซอน มีหัวหอกอยู่บ้าง ที่แหล่งโบราณคดีโคเชียนเวย์ มีการขุดพบจอบเหล็กหล่อแบบจีน ซึ่งมีผู้อ้างว่าเกี่ยวพันกับยุคซึ่งวัดด้วยวิธีเรดิโอคาร์บอนได้ในราว 400 ปีก่อนคริสต์กาล เป็นไปได้อย่างยิ่งว่าเหล็กดองซอน ส่วนมากนำเข้ามาจากจีน เช่นเดียวกับสิ่งของที่ทำจากสำริดอีกมากมาย รวมทั้งดาบเล่มหนึ่งจากสมัยทำสงครามระหว่างกันภายในประเทศ * ซึ่งพบในเวียดเก เหรียญราชวงศ์ฮั่นกับดาบและกระจกเงาที่มาจากแหล่งที่ดองซอนเอง เครื่องปั้นดินเผาจากแหล่งโบราณคดีดองซอน ยังมีลักษณะคล้ายคลึงเข้าคู่กันได้มากกับเครื่องปั้นดินเผาที่ประทับเป็นรอยพิมพ์ด้วยใบพายทรงเรขาคณิตของยุคเดียวกันในทางตอนใต้ของจีน ดังนั้นจึงน่าที่จะอนุโลมให้ว่าภูมิภาคส่วนนี้ของจีนน่าที่จะมีปฏิสัมพันธ์อย่างสม่ำเสมอกับเวียดนาม ตั้งแต่เมื่อประมาณ 300 ปีก่อนคริสต์กาล

หลักฐานด้านสังคมและประวัติศาสตร์สำหรับยุคดองซอน บ่งบอกไปในทางที่ว่าสังคมที่มีชนชั้นเกิดขึ้นแล้ว และหากเราจะเชื่อประวัติศาสตร์ที่มีมาแต่เดิม สังคมนี้อาจอยู่ภายใต้การปกครองของรัฐเดี่ยวที่มีศูนย์กลางอยู่ที่โจเลา อันที่จริงแล้วก่อนหน้าราชอาณาจักรออลัค สมัยศตวรรษที่สามก่อนคริสต์กาล ก็มีราชอาณาจักรที่ดำรงอยู่มาก่อนคือ ราชอาณาจักรวานลาง ซึ่งอาจเริ่มต้นมาตั้งแต่สมัยศตวรรษที่เจ็ดก่อนคริสต์กาล[33] แหล่งโบราณคดีที่เป็นหลุมฝังศพเอง ก็เผยถึงสภาพการมีชนชั้นอย่างชัดเจน ในรูปของการกระจายทรัพย์สิน ตัวอย่างเช่น ที่หลุมฝังศพหลุมหนึ่งในเวียดเก มีเครื่องสำริด อยู่กว่าหนึ่งร้อยชิ้น และคนที่มั่งคั่งอีกหลายคน ก็ดูเหมือนจะได้ฝังอยู่ในโลงที่ทำจากไม้ที่ทาแล็คเกอร์ หลุมฝังศพเวียดเก มีอายุวัดจากเรดิโอคาร์บอนอยู่ระหว่าง 550 ถึง 350 ปี ก่อนคริสต์กาล นอกจากนี้ยังมีหลักฐานอยู่ในบันทึกของจีนที่บ่งบอกว่า ในภาคเหนือของเวียดนาม มีนาข้าวที่ปลูกด้วยการทดน้ำจากลำคลองตั้งแต่ก่อน 111 ปีก่อนคริสต์กาล ซึ่งเป็นการบ่งชี้ถึงโอกาสความเป็นไปได้ว่าจะมีการเพาะปลูกแบบทวีการเก็บเกี่ยวเป็นสองหน นอกจากนี้ การสำรวจสำมะโนประชากรของจีนในสมัยคริสต์ศตวรรษที่ 2 ยังมีหลักฐานบันทึกว่ามีประชากรอยู่ในภาคเหนือของเวียดนามเกือบหนึ่งล้านคน และในทางกลับกัน ก็เป็นการบ่งบอกด้วย ประชากรยุคก่อนที่จะตกอยู่ในการควบคุมทางการเมืองของจีน น่าจะมี

---

[32] น่าเสียดายว่ารายละเอียดเกี่ยวกับโจเลามีน้อย ทว่าผังของแหล่งโบราณคดีนี้ สามารถหาได้ใน L. Bezacier, *La Viêtnam: de la Prehistoire à la Fin de L'Occupation Chinoise*, Paris, 1972, fig. 121.

* 481-221 ปีก่อนคริสต์กาล

[33] K. Taylor, ***The Birth of Vietnam***, Berkeley, 1983.

อยู่ในจำนวนมากเช่นกัน อาจเป็นได้ว่ามากพอที่จะก่อให้ความจำเป็นต้องมีการปกครองแบบรวมศูนย์ในระดับหนึ่ง

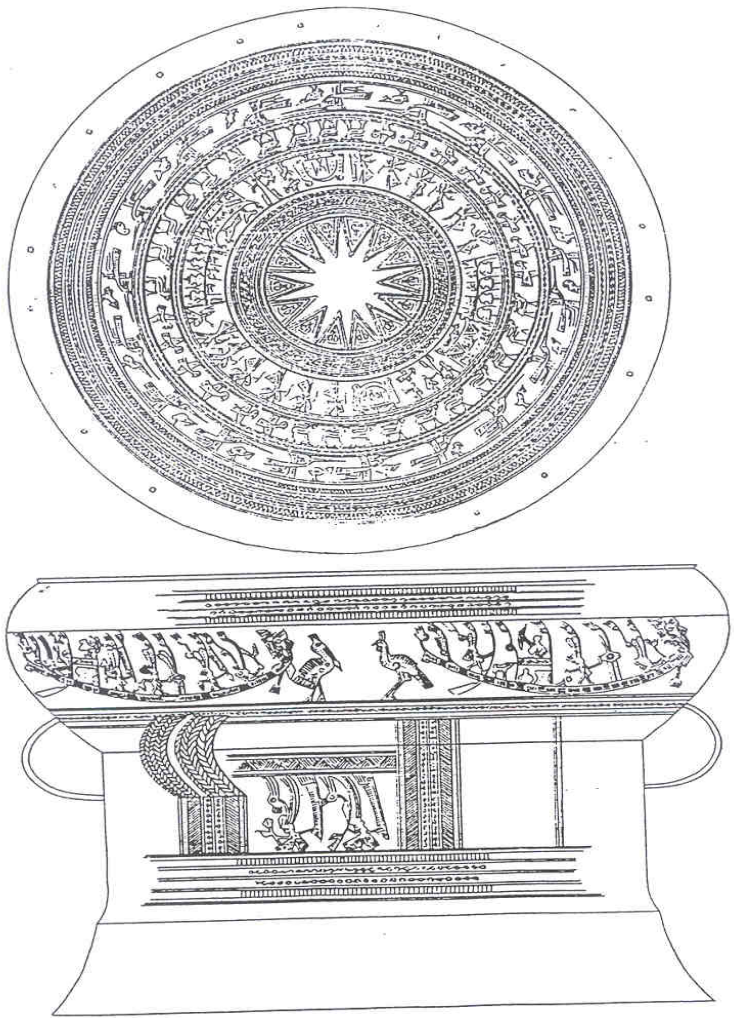

ภาพ 2.5 กลองเฮเกอร์ 1 ประเภทที่ทำขึ้นในยุคต้น ๆจากงอกลู ภาคเหนือของเวียดนาม หน้ากลองตกแต่งเป็นวงแถบ ล้อมรอบศูนย์กลางเดียวกัน ในวงแถบดังกล่าว ประกอบด้วยลายนก กวาง นักรบที่สวมเครื่องประดับศีรษะและอาจนุ่งผ้าเตี่ยว บ้านยกพื้น มีหลังคาทรงอานม้า สถานที่บูชาซึ่งเป็นไปได้ว่าประดับด้วยอ้อ คนตำข้าวเป็นคู่ ๆ และสิ่งที่อาจจะเป็นยกพื้น มีกลองเก็บไว้บนเสาที่อยู่ข้างใต้ ด้านข้างเป็นรูปเรือบรรทุกนักรบและกลอง

จาก A. J. Bernet Kempers, ***The Kettledrums of Southeast Asia*****,** Rotterdam, 1988, plate 11.30 a and c.

หลักฐานด้านโบราณคดีในยุคโลหะตอนต้นในที่อื่นในส่วนแผ่นดินใหญ่ของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ มิได้เป็นที่ทราบกันดีเหมือนเช่นที่ภาคเหนือของเวียดนามหรือประเทศไทย สำหรับพม่าและกัมพูชานั้น ไม่มีหลักฐานใด ๆ อยู่เลย ส่วนลาวมีอนุสรณ์สถานที่ยอดเยี่ยมอย่างทุ่งไหหิน (อย่างน้อยส่วนที่เหลือรอดมาได้หลังกิจกรรมทางการทหารเมื่อไม่นานมานี้) แต่สถานที่นี้ดูเหมือนมิได้มีการวิจัยอย่างเป็นระบบมาตั้งแต่ทศวรรษ 1930[34] ไหที่ทำจากหินเหล่านี้ ซึ่งมีความสูงเฉลี่ยประมาณ 1.5 เมตร ดูเหมือนว่านำมาใช้เพื่อวัตถุประสงค์ในการฝังศพในช่วงสองสามร้อยปีแรกของสมัยคริสต์กาล มีรายงานว่าพบกลองเฮเกอร์ 1 จากที่ต่าง ๆ กระจัดกระจายอยู่ทั่วกัมพูชา ไทยและเลยลงไปถึงส่วนของมลายูในคาบสมุทร ที่กัมปง ซันเคลาง ในสลังงอร์ในเขตมลายูพบกลองใบหนึ่ง ฝังอยู่ใต้แผ่นกระดานภายในเนินที่อาจเป็นที่ฝัง มีอายุซึ่งกำหนดด้วยวิธีเรดิโอคาร์บอนอย่างคร่าว ๆ ได้ระหว่าง 500 ปีก่อนคริสต์กาล ถึง ค.ศ. 200 กลองมาลายัน คล้ายกับกลองอินโดนีเซีย คือโดยทั่วไปแล้ว มีปริมาณตะกั่วและดีบุกอยู่สูง และดูเหมือนว่า โดยยุคที่จัดแบ่งโดยใช้ประเภทของกลองเป็นเกณฑ์ กลองมาลายันอยู่ในยุคค่อนข้างล่า

อย่างไรก็ดี ยุคก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลายของมาเลเซียส่วนที่อยู่ในคาบสมุทร รวมทั้งของจังหวัดจามในตอนใต้ของเวียดนาม เหมาะที่จะจัดให้อยู่ในยุคโลหะตอนต้นของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ส่วนที่เป็นเกาะได้ ในตอนนี้ เราจะหันไปสู่โลกส่วนนี้ซึ่งเป็นดินแดนที่เป็นหัวใจของชาวออสโตรนีเซียน

ยุคหินใหม่ตอนปลายและยุคโลหะตอนต้นในโลกออสโตรนีเซียน

หลักฐานทางด้านโบราณคดีของปลายยุคก่อนประวัติศาสตร์ในภาคหมู่เกาะของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้แตกต่างอย่างเห็นได้ชัดจากหลักฐานของส่วนภาคพื้นแผ่นดินใหญ่ที่อยู่เหนือขึ้นไป หลักฐานปลายยุคหินใหม่ในประเทศไทยและเวียดนามเกือบทั้งหมดประกอบด้วยชุมชนและบริเวณที่ฝังศพขนาดใหญ่ ซึ่งชวนให้เกิดการถกเถียงกันในเรื่องราวดังเช่น กำเนิดของความซับซ้อนด้านสังคม ความเจริญเติบโตของความลดหลั่นกันตามลำดับชั้นของชุมชนและวิวัฒนาการของทักษะการทำงานโลหะ ธรรมเนียมการตั้งหลักแหล่งที่รวมตัวกันอย่างหนาแน่นในแผ่นดินใหญ่ในสภาพแวดล้อมที่ค่อนข้างแห้ง และ

---

[34] เรื่องราวของทุ่งไหหิน สามารถศึกษาได้ในหนังสือของข้าพเจ้า เรื่อง *Man's Conquest* หน้า 195-8 ส่วนผลลัพธ์ของการทิ้งระเบิดในระยะหลังนั้น ดู P. T. White, "Laos," *National Geographic*, 171, 6 (1987).

เงื่อนไขที่ดีสำหรับการอนุรักษ์แหล่งโบราณคดี (แม้ว่าจะถูกน้ำชะ ถูกรบกวนจากสิ่งมีชีวิตและกิจกรรมการเกษตร ซึ่งเป็นเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นอยู่โดยปกติก็ตาม) ปัจจัยเหล่านี้เห็นได้ชัดว่า ช่วยให้เกิดการค้นคว้าวิจัยถึงคำถามเหล่านี้

อย่างไรก็ดี ตามเกาะต่าง ๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งบริเวณที่มีสภาพอากาศแบบศูนย์สูตร แทบไม่มีหลักฐานทางด้านสังคมและที่บอกถึงการตั้งถิ่นฐานอย่างเป็นเรื่องเป็นราว แม้ว่าจะมีการค้นพบและการขุดค้นแหล่งที่เป็นสุสานต่าง ๆ ค่อนข้างบ่อย ชุมชนขนาดใหญ่ มั่นคงและมีบริเวณส่วนที่เป็นศูนย์กลาง ดูจะหาได้ยากในเขตเส้นรุ้งประมาณนี้ ทั้งในยุคก่อนประวัติศาสตร์และยุคประวัติศาสตร์ และเงื่อนไขที่จะช่วยให้หลักฐานทางโบราณคดีที่เล็กละเอียดที่อยู่ภายนอกถ้ำ หลงเหลือมาได้ก็ไม่ดีพอ อาจเป็นเพราะเหตุนี้ การตีความปลายยุคก่อนประวัติศาสตร์ของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ส่วนที่เป็นเกาะจึงมีแนวโน้มที่จะเน้นปรากฏการณ์ที่เลยพ้นไปจากการตั้งถิ่นฐาน เช่นการขยายตัวของประชากร การแพร่กระจายทางด้านแบบอย่างการดำเนินการบางอย่าง และการค้า ประวัติความซับซ้อนด้านสังคมก่อนได้รับอิทธิพลจากอารยธรรมอินเดีย โดยพื้นฐานแล้ว ไม่ทราบกันเลย ตราบจนถึงบัดนี้ ยังไม่มีการวิเคราะห์หรือตีพิมพ์งานวิเคราะห์แหล่งหลุมฝังศพยุคก่อนประวัติศาสตร์ที่เกี่ยวข้องอย่างละเอียดเพียงพอที่จะตั้งข้อสังเกตได้มากมายนัก เราถูกบังคับให้ต้องกลับไปหาหลักฐานจากภาษาศาสตร์เปรียบเทียบ เพื่อเสนอความเห็นว่า สังคมออสโตรนีเซียนบางสังคมก่อนที่จะมีการก่อตั้งรัฐตามรูปแบบของวัฒนธรรมอินเดียนั้น อย่างน้อยก็มีการแบ่งชนชั้นอย่างอ่อน ๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในชวา ที่ชวานี้บรรดาศักดิ์สำคัญ ๆ ในภาษาออสโตรนีเซียน อย่างเช่น *ระตู* หรือ *ระกา* สันนิษฐานว่า คงมีมาแล้วตั้งแต่สมัยยุคก่อนประวัติศาสตร์[35]

แน่นอนว่า นี่มิใช่เป็นการเสนอแนะว่า ทุก ๆ สังคม ของเกาะต่าง ๆ ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้เมื่อ 2000 ปีก่อน จะพัฒนาระบบการลำดับชั้นอย่างแข็งขัน เป็นไปได้ว่า สังคมแบบที่ต่างให้ผลประโยชน์ตอบแทนกันแก่ทั้งสองฝ่าย อย่างค่อนข้างเสมอภาคกันซึ่งยังคงมีอยู่ตามส่วนต่าง ๆ ของฟิลิปปินส์ บอร์เนียวและส่วนที่อยู่ห่างไกลของอินโดนีเซียนั้น คงมีอยู่ในช่วงปลายยุคก่อนประวัติศาสตร์ด้วยเช่นกัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งในภูมิภาคที่มีความหนาแน่นของประชากรต่ำ อันที่จริงแล้ว อาจเป็นได้ว่า การติดต่อกับอินเดียอย่างคึกคักที่สุด น่าจะเกิดขึ้นจำเพาะแก่เกาะ เช่น บาหลีและชวา เพราะเกาะเหล่านี้ มีระดับการผลิตข้าวสูงที่สุด มีประชากรมากที่สุด และมีระดับการแบ่งชั้นในสังคมมากที่สุด เช่นที่มีอยู่ตลอดช่วงเวลาส่วนใหญ่ของยุคประวัติศาสตร์

---

[35] J. Wisseman-Christie, “Raja and Rama: the Classical State in Early Java,” in L. Gesick,. ed., ***Centers, Symbols and Hierarchies***, New Haven, Yale University Southeast Asian Studies Monograph 26, 1983, 9-44.

ปลายยุคหินใหม่

ตอนนี้ขอย้อนกลับไปต่อเรื่องหลักฐานในยุคหินใหม่ของบริเวณตอนกลางและภาคตะวันออกของส่วนภาคพื้นสมุทรของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ (หลักฐานของส่วนที่อยู่ทางตะวันตกของอินโดนีเซียของยุคนี้ยังคงไม่ค่อยแน่นอน) ขอเริ่มด้วยการกล่าวซ้ำถึงประเด็นสำคัญ ๆ ในหน้า 150-157 เส้นแบ่งขอบเขตที่แสดงให้เห็นโดยการปรากฏเครื่องปั้นดินเผาชนิดไม่มีลวดลายหรือเคลือบด้วยดินสีแดงขึ้นมาอย่างกระทันหัน ระหว่างช่วงสหัสวรรษที่สามก่อนคริสต์กาลนั้น เส้นแบ่งที่ว่านี้ผ่านจากตอนใต้ของฟิลิปปินส์ เข้าสู่สุลาเวสีและต่อไปไกลจนถึงติมอร์ ข้อสังเกตด้านภาษาได้ให้ไว้ว่ามีหลักฐานที่บอกถึงความเป็นไปได้ที่ชนผู้พูดภาษาออสโตรนีเซียน ซึ่งประกอบการเกษตรแพร่กระจายไปทั่วหมู่เกาะส่วนนี้–นับเป็นกระบวนการที่ดูเหมือนว่าเกิดขึ้นอย่างค่อนข้างรวดเร็วพอสมควรคือ อาจกินเนื้อที่ถึง 3500 กิโลเมตรจากไต้หวันจนถึงติมอร์ ภายในช่วงเวลาไม่ถึงพันปี การแพร่กระจายครั้งนี้ระยะเริ่มแรกน่าจะเกิดขึ้นอย่างรวดเร็วตามชายฝั่งทะเลและตามมาด้วยการ “บรรจุเข้าไป” ตามส่วนลึกของเกาะในช่วงเวลาหลังจากนั้นมาก แน่นอนว่ากระบวนการนี้ยังคงมีสืบต่อมาจนกระทั่งทุกวันนี้

หลังประมาณ 1500 ปีก่อนคริสต์กาล มีวี่แววของการเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้นทั้งในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ส่วนที่เป็นเกาะและในเมลานีเซีย ซึ่งเป็นที่ที่ชนเผ่าที่ทำเครื่องปั้นดินเผามาตั้งถิ่นฐานเป็นครั้งแรกก่อนช่วงเวลานี้เล็กน้อย ในหนังสือเรื่อง *ยุคก่อนประวัติศาสตร์ในหมู่เกาะอินโดมาเลเซีย* ของข้าพเจ้าในบทที่ 8 ข้าพเจ้าตั้งชื่อช่วงเวลาระหว่าง 1500 ปี ถึง 200 ปีก่อนคริสต์กาล (เมื่อโลหะปรากฏขึ้นเป็นครั้งแรก ในสภาพแวดล้อมที่สามารถระบุอายุได้ ตามบริเวณส่วนที่เป็นเกาะของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้) ว่าเป็นยุคหินใหม่ตอนปลาย หลักสำคัญที่ทำให้ตั้งชื่อไว้เช่นนี้ก็เพื่อจำแนกให้ เห็นถึงการเปลี่ยนแปลงการตกแต่งประดับประดาเครื่องปั้นดินเผาซึ่งดูจะมีการขีดเขียนเป็นลวดลายเรขาคณิตและเส้นโค้งเป็นส่วน ๆ เพิ่มขึ้น และเพื่อแยกลักษณะที่เป็นลวดลายเหล่านี้ออกจากแบบเรียบ ๆ หรือเคลือบด้วยดินสีแดงอย่างง่าย ๆ เช่นที่ทำมาก่อนหน้านี้ การเปลี่ยนแปลงนี้ มิได้เกิดขึ้นอย่างสามารถจะจัดให้เข้าช่วงเวลาและสถานที่ และมิได้มีอยู่ในทุกแหล่งโบราณคดี ทว่าในความเห็นของข้าพเจ้า ช่วงยุคปลายหินใหม่ตามเกาะที่อยู่ภาคกลางและตะวันออกของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้เชื่อมโยงอยู่บ้างกับการขยายตัวของออสโตรนีเซียนเข้าสู่หมู่เกาะแปซิฟิค ซึ่งเป็นเหตุการณ์ที่มีความสำคัญอย่างมาก

หลักฐานในรูปเครื่องปั้นดินเผา น่าพิศวงตรงที่แสดงให้เห็นลักษณะการตกแต่งประดับประดาในแบบขูดขีด เจาะและประทับรอยพิมพ์ หลักฐานเหล่านี้มีอยู่ในช่วงตั้งแต่ 1500 ปีก่อนคริสต์กาลลงมาในฟิลิปปินส์ (แห่งโบราณคดีในหุบเขาจาคายานบนเกาะลูซอน ถ้ำบาตุงคานบนเกาะมาสเบต และถ้ำตาบอนบนเกาะพาลาวัน) สุลาเวสีตะวันตก (แหล่งโบราณคดีกาลัมปังซึ่งมีเครื่องปั้นดินเผาที่มี

ความรู้ทางการตกแต่งประดับประดาด้วยทักษะที่น่าทึ่ง) ติมอร์ตะวันออก (แหล่งโบราณวัตถุตามถ้ำหลายแห่ง) และอาจเป็นได้ว่ารวมถึงบริเวณแหล่งโบราณคดีริมชายฝั่งทะเลที่เลโวเลบา บนเกาะลอมเบลน (เลมบาตา) ซึ่งเป็นเกาะที่อยู่ระหว่างฟลอเรสและอาลอร์[36] ตัวแหล่งกาลัมปังเองมิได้มีการระบุยุคสมัย ทว่าเครื่องปั้นดินเผาบางชิ้น คล้ายคลึงกับที่พบที่แหล่งโบราณคดีในถ้ำบูกิต เทงโกรักในซาบาห์ ในระดับชั้นที่อยู่ยุคสหัสวรรษแรกก่อนคริสต์กาล (ดังจะบรรยายถึงในตอนต่อจากนี้) เครื่องปั้นพวกนี้ปรากฏขึ้นร่วมกับสิ่วหินชนิดต่าง ๆ เครื่องมือทุบผ้าเปลือกไม้ หัวหอก หรือหัวลูกธนูที่ทำจากหินชนวนชนิดที่พบว่ามีอยู่อย่างดกดื่นในไต้หวัน และสิ่งซึ่งคงจะเป็นมีดหินสำหรับเกี่ยวข้าว ถ้ำตามที่ต่าง ๆ ในติมอร์ตะวันออกก็มีข้าวของเครื่องใช้ที่ทำจากเปลือกหอยและหินไม่มากนัก ทว่าน่าสนใจข้าวของเหล่านี้ มีอายุเก่าแก่นับแต่ยุคปลายหินใหม่ตามนิยามยุคที่ระบุไว้ในที่นี้โดยประมาณ และประกอบด้วยเบ็ดตกปลาแบบชิ้นเดียวที่ทำจากเปลือกหอย ลูกปัดและชิ้นส่วนของกำไลข้อมือ และช่วงหลังจาก 500 ปีก่อนคริสต์กาล มีวัฒนธรรมการผลิตปลายหอกหรือปลายลูกธนูหินที่มีฐานตรงก้านชนิดที่แปลกออกไป

เครื่องปั้นดินเผาและสิ่งประดิษฐ์จากเปลือกหอยบางชิ้นตามแหล่งโบราณคดีต่าง ๆ ที่ระบุรายชื่อไปนั้น อาจเทียบกันในลักษณะทั่ว ๆ ไปได้กับ งานประดิษฐ์อันมีลักษณะเฉพาะของแหล่งวัฒนธรรมลาปิตาในเขตแปซิฟิคตะวันตก เรื่องราวของลาปิตา เกี่ยวข้องกับการอพยพย้ายถิ่นตอนปลายสหัสวรรษที่สองก่อนคริสต์กาล จากละแวกนิวกินีผ่านซาเมาไปตั้งรกรากอยู่ตามเกาะต่าง ๆ ที่ตั้งกระจายอยู่เป็นบริเวณกว้างไกล 5000 กิโลเมตร เกาะต่าง ๆ ทางเมลานีเซียตะวันตก โดยเฉพาะอย่างยิ่งนิวกินี หมู่เกาะบิสมาร์คและโซโลมอนส์ ต่างมีประชากรชาวเมลานีเซียมาตั้งถิ่นฐานอยู่แล้วในสมัยปลายไพลสโทซีน ส่วนเกาะต่าง ๆ นับจากซานตาครูซไปจนถึงทองก้าและซาเมาในโพลีนีเซียตะวันตกเพิ่งมีคนข้ามไปถึงเป็นครั้งแรกในช่วงนี้ แม้ว่ายังไม่เคยพบแหล่งโบราณคดีลาปิตาที่แท้จริงในภาคตะวันตกของปาปัวนิวกินี แต่จากหลักฐานด้านภาษาศาสตร์และชีววิทยา แทบไม่มีข้อให้สงสัยได้เท่าไรนักว่าผู้ประดิษฐ์งานเครื่องปั้นดินเผาลาปิตานั้น คือบรรพชนของชนที่พูดภาษาออสโตรนีเซียนจากเมลานีเซียและโพลีนีเซีย และดังนั้น ก็มีส่วนอยู่มากที่ชนพวกนี้อาจเป็นต้นกำเนิดของประชากรที่อาศัยอยู่ในส่วนที่เป็นเกาะของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้

ลักษณะที่เด่นชัดที่สุดของแหล่งโบราณคดีลาปิตา ได้แก่เครื่องปั้นดินเผาชนิดจารหรือประทับเป็นรอยฟัน เครื่องมือต่าง ๆ เครื่องประดับตกแต่งร่างกาย และเบ็ดตกปลาทำจากเปลือกหอย ลักษณะเด่นของแหล่งลาปิตาอีกประการหนึ่งคือการมีเครือข่ายการแลกเปลี่ยนสินค้ากับที่แดนที่อยู่ไกล คือ

---

[36] ดูรายละเอียดในเรื่องเดิม และ I. Glover, ***Archaeology in Eastern Timor***, 211; D. D. Bintarti, "Lewoleba, Sebuah Situs Masa Presejarah Di Pulau Lembata" in ***Pertemuan Ilmiah Arkeologi***, ke—IV. Vol. IIa, Jakarta: Pusat Penelitian Arkeologi Nasional, 1986, 73-91.

หินอ็อบซิเดียนจากแหล่งต่าง ๆ ในหมู่เกาะแอดมิราลตีและนิวบริเทน ลักษณะเด่นเหล่านี้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งเครื่องปั้นดินเผาชนิดมีการตกแต่งประดับประดาตามแบบของลาปิตายุคต้น อาจสะท้อนถึงนวัตกรรมที่เกิดจากการคิดค้นของประชากรที่เป็นนักแสวงหาที่ตั้งหลักแหล่งที่มักชอบเคลื่อนย้ายอยู่เสมอคนพวกนี้คงเข้ามาตั้งถิ่นฐานอยู่ตามขอบ ๆ ของเมลานีเซียตะวันตก ซึ่งเป็นที่ที่มีนักผลิตอาหารจำนวนพอ ๆ กันหรือมากกว่า ตั้งถิ่นฐานอยู่เดิมแล้ว อาจเป็นได้ว่า ชุมชนลาปิตาต้องการเน้นด้วยความมีจิตสำนึกในอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมของตน ในท่ามกลางประชากรเมลานีเซียซึ่งมิได้เกี่ยวดองกัน พวกเขาจึงตกแต่งเครื่องปั้นดินเผาของตนในลักษณะรอยสัก และเกือบจะแน่นอนว่า ได้ทำเช่นนี้ลงบนร่างกายของตนเองด้วย[37]

กำเนิดโดยตรงของพวกลาปิตาซึ่งมาตั้งถิ่นฐานใหม่ในเมลานีเซีย เห็นได้ชัดว่า อยู่ที่ไหนสักแห่งในบริเวณภาคตะวันออกของบริเวณส่วนที่เป็นเกาะของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ สันนิษฐานว่าเป็นผู้ที่อยู่ในหมู่ประชากรซึ่งละเลิกการเพาะปลูกข้าวในสภาพอากาศแบบศูนย์สูตรและหันมาพัฒนาเศรษฐกิจซึ่งอาศัยพืชจำพวกหัว ผลไม้และทรัพยากรจากทะเล เป็นพื้นฐาน และได้เลี้ยงสัตว์สามชนิดหลักคือ หมู สุนัขและไก่ ในแง่โบราณคดีแล้ว ไม่มีภูมิภาคจำเพาะหรือแหล่งโบราณคดีจำเพาะซึ่งสามารถแยกได้อย่างแน่นอนว่านี้คือ แหล่งของบรรพชนของชาวลาปิตา และน่าจะเป็นได้ว่าวัฒนธรรมลาปิตาโดยรวม ได้พัฒนาลักษณะที่มีสไตล์แปลกเด่นที่สุดของตนเองขึ้นมาหลายอย่างในช่วงที่มีการขยายตัวไปทั่วภูมิภาคเมลานีเซีย กระนั้นก็ดี การค้นพบเมื่อเร็ว ๆ นี้ในมาเลเซียตะวันออก ทำให้เรามองข้อสงสัยเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างลาปิตากับเกาะต่าง ๆ ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ได้กระจ่างชัดขึ้น ความกระจ่างขึ้นอย่างชัดเจนนี้ ได้จากเพิงผาบูกิต เทงโกรักในซาบาห์ ซึ่งอยู่ทางเหนือของบอร์เนียว ที่เพิงผาดังกล่าว ในชั้นดินซึ่งมีอายุระหว่างประมาณ 1000 ถึง 300 ปีก่อนคริสต์กาล เราได้พบชิ้นส่วนของเครื่องปั้นดินเผาชนิดเคลือบด้วยดินสีแดงและชนิดจารเป็นรอย ลูกปัดเปลือกหอย และชิ้นส่วนของเบ็ดตกปลา มีดนานาแบบที่ทำจากหินโมราเพื่อใช้สำหรับเจาะเปลือกหอยเป็นหลัก และที่น่าประหลาดใจมากที่สุด คือได้พบเครื่องมือหินกะเทาะที่ทำจากหินอ็อบซิเดียนมากมาย จากแหล่งทาลาเซียบนเกาะนิวบริเทนในเมลานีเซียตะวันตก[38] การค้นพบหินอ็อบซิเดียนทาลาเซียที่บอร์เนียว เพิ่มระดับความแพร่หลายของสินค้าชนิดนี้เป็นสองเท่า ปัจจุบันนี้ มีรายงานการพบหินอ็อบซิเดียนทาลาเซียจากซาบาห์ถึงฟิจิ ซึ่งมีระยะทางห่างถึง 6500 กิโลเมตร ในขณะที่ผู้คนที่บูกิต เทงโกรักเอง น่าจะไม่มี

---

[37] ชนเผ่าต่าง ๆ ในโพลีนีเซีย เกาะของเมลานีเซียและไมโครนีเซีย ส่วนใหญ่แล้ว (และโดยอันที่จริง ส่วนใหญ่คือชาวออสโตรนีเซีย) มีแนวปฏิบัติในเรื่องการสักผิวหนังมาจนกระทั่งเมื่อไม่นานมานี้ แม้ว่าธรรมเนียมปฏิบัติเช่นนี้ดูจะหาได้ยากในหมู่ประชากรที่พูดภาษาปาปวนของเมลานีเซียตะวันตก

[38] ดู P. Bellwood and P. Koon, "Lapita Colonists Leave Boats Unburned! The Question of Lapita Links with Island Southeast Asia," ***Antiquity***, 63 (1989).

ส่วนเกี่ยวข้องโดยตรงกับกำเนิดของลาปิตา แต่แน่นอนว่าพวกเขาเป็นส่วนหนึ่งของเครือข่ายของชุมชนมีการติดต่อกับบริเวณที่มีการอพยพออกไปตั้งถิ่นฐานที่ไกลไปทางตะวันออกแห่งนี้ ไม่ทางใดก็ทางหนึ่ง

เรื่องราวอันยืดยาวทั้งหมดของลาปิตา ทำให้เรามีเวทีที่น่าตื่นเต้นที่สุดเวทีหนึ่งสำหรับการวิจัยค้นคว้าเรื่องราวในภูมิภาคแปซิฟิคในปัจจุบัน โดยส่วนใหญ่แล้วเป็นเพราะลาปิตาแสดงถึงช่วงการอพยพย้ายถิ่นของมนุษย์ยุคก่อนประวัติศาสตร์ที่รวดเร็วที่สุดช่วงหนึ่งเท่าที่มีบันทึกหลักฐานอยู่ มีผู้ประเมินเมื่อไม่นานมานี้ว่า อัตราการตั้งถิ่นฐานทั่วยุโรปในยุคหินใหม่ น่าจะเกิดขึ้นโดยเฉลี่ยแล้วปีละประมาณหนึ่งกิโลเมตร[39] จากหลักฐานทางโบราณคดีในปัจจุบันนี้ ข้าพเจ้าประเมินว่า อัตราจากไต้หวันถึงติมอร์ เป็นไปได้ว่า อยู่ในอัตราสามกิโลเมตรต่อปี โดยเผื่อเวลาสำหรับการขยายตัวของการตั้งถิ่นฐานทางการเกษตรในระยะเริ่มต้น 1000 ปี ส่วนอัตราจากหมู่เกาะแอดมิราลตีถึงทองก้า สูงเป็นประวัติการณ์ถึงสิบสามกิโลเมตรต่อปี และเผื่อเวลา 300 ปีสำหรับการขยายชุมชน อัตรานี้ระบุได้จากการหาอายุด้วยเรดิโอคาร์บอนที่ลาปิตา แน่นอนว่าพื้นที่อย่างเช่น ภาคพื้นทวีปยุโรปกับบริเวณที่เป็นเกาะเล็กเกาะน้อยอย่างเมลานีเซียที่อยู่เลยนิวกีนีออกไป ไม่น่าที่เราจะนำมาเปรียบเทียบกันโดยตรงกระนั้น ตัวเลขก็น่าสะดุดตาเป็นอย่างยิ่ง ประการสุดท้าย เป็นเรื่องน่าสนใจที่จะกล่าวว่า อัตราการเคลื่อนย้ายไปตั้งถิ่นฐานใหม่ที่รวดเร็วยิ่งของประชากรที่เกี่ยวดองกับโพลีนีเซียยุคก่อนในแปซิฟิคตะวันตกนี้ ได้รับการสนับสนุนในระดับหนึ่ง จากผลลัพธ์ของการวิจัยด้านพันธุกรรมที่ทำกันเมื่อไม่นานมานี้[40]

ยุคโลหะตอนต้น

หลักฐานยุคก่อนประวัติศาสตร์ส่วนที่เหลือในตอนใต้ของเวียดนาม มาเลเซียส่วนคาบสมุทร และส่วนที่เป็นเกาะของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เป็นหลักฐานที่จัดอยู่ในยุคโลหะตอนต้นทั้งหมด ในสองภูมิภาคหลัง ดูเหมือนว่าทองแดง สำริดและเหล็กจะปรากฏขึ้นพร้อมกันในช่วงประมาณ 500 ถึง 200 ปีก่อนคริสต์กาล ตัวเลขนี้ได้มาจากอายุของโบราณวัตถุจากมลายู ชวา ซาบาห์ ฟิลิปปินส์ ติมอร์และหมู่เกาะแอดมิราลตีของเมลานีเซีย[41] เทคนิคงานโลหะที่เข้ามายังภูมิภาคทางใต้เหล่านี้ ยังไม่ทราบว่าแหล่งกำเนิดโดยตรงคือที่ใด แม้ว่าแหล่งกำเนิดที่ว่านี้จะมีอยู่แหล่งเดียว แต่การที่กลองเฮเกอร์ 1

---

[39] A. J. Ammerman and L.L. Cavalli-Sforza, ***The Neolithic Transition and the Genetics of Populations in Europe***, Princeton, 1984.

[40] ดู A. Hill and S. Serjeantson, eds, ***The Colonization of the Pacific: a Genetic Trail***, Oxford, 1989.

[41] ดูสิ่งที่ขุดพบที่แอดมิราลตีใน W. Ambrose, "An Early Bronze Artefact from Papua New Guinea," ***Antiquity***, 62 (1988).

กระจาย อยู่อย่างกว้างขวาง ไปจนทั่วมาเลเซียส่วนคาบสมุทรและแนวซุนดา เชน บ่งบอกเป็นนัยว่าภาคเหนือของเวียดนาม ต้องมีบทบาทสำคัญในการแพร่กระจายเทคโนโลยีงานสำริด นอกจากนี้ ยังมีสิ่งของอื่น ๆ ที่เป็นไปได้ว่า เป็นผลงานการผลิตดองซอน จากอินโดนีเซีย ซึ่งชิ้นที่งามที่สุด คงเป็นรูปปั้นชาย จาก ซาตัส ใกล้กับโบคอร์ ทางตอนเหนือของชวา รูปปั้นชายนี้คล้ายคลึงกับรูปคนสลักบนด้ามกริชสำริดของดองซอน[42]

แม้ขณะนี้ยังไม่ทราบแน่ว่าประเพณีการหล่อสำริดเริ่มสถาปนาขึ้นตามเกาะต่าง ๆ ได้อย่างไรก็ตาม แต่เราทราบอย่างแน่ชัดแล้วว่า อุตสาหกรรมท้องถิ่น—อย่างน้อยในชวาและบาหลี--เฟื่องฟูอยู่แล้วตั้งแต่ตอนต้นคริสต์สหัสวรรษแรก อุตสาหกรรมเหล่านี้ ก่อให้เกิดผลงานต่าง ๆ ได้แก่ ขวานสำริดที่มีบ้องสำหรับสอดใส่ด้ามแบบ “หางนกนางแอ่น” ของชวา ซึ่งมีอยู่เป็นอันมาก กลองสำริดสไตล์เปเซงชิ้นงาม ๆ จากชวาและบาหลี คนโทสำริดตกแต่งเป็นลายก้านขดแบบและขนาดต่าง ๆ และกระดิ่งไม่มีลูกตุ้มจากกัมพูชา มาเลเซียส่วนคาบสมุทรและอินโดนีเซียตะวันตก อีกชนิดหนึ่งซึ่งที่หรูหราและมีลักษณะไม่เหมือนที่ไหน ๆ ทำขึ้นสำหรับใช้ในงานพิธี คือขวานโรตี กลองเปเซงไม่เหมือนกับกลองเฮเกอร์ 1 แบบดั้งเดิม คือกลองเปเซงนั้นทำเป็นสองชิ้น ประกอบด้วยตัวกลองกับหน้ากลอง หล่อแยกกันด้วยวิธีขับขี้ผึ้ง การตกแต่งทำโดยใช้แม่พิมพ์ที่สลักแบบสลับด้านหน้า-หลัง เช่นที่พบที่มานอบาในบาหลี และสร้างลายนูนขึ้นบนพื้นผิวขี้ผึ้ง ชิ้นส่วนหินที่เป็นแม่พิมพ์มานอบา ก็มีรูปใบหน้ามนุษย์ เหมือนกับที่มีอยู่รอบบริเวณด้านข้างของกลองขนาดมหึมาจากของเปเซงเอง ระหว่างการขุดค้นแหล่งโบราณคดีเซมบิราน ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของบาหลี ในปี 1989 ไอ. ดับเบิลยู. อาร์ดิคาได้พบชิ้นส่วนเล็ก ๆ ของแบบพิมพ์สำหรับหล่อกลองเปเซง รวมอยู่กับเครื่องปั้นดินเผาแบบรูเล็ตแวร์ของอินเดีย มีอายุอยู่ในช่วงสองศตวรรษแรกของคริสต์กาล (ดูหน้า 197) นอกจากนี้ เมื่อหลายปีก่อนยังมีชาวบ้านขุดพบกลองในลักษณะเปเซงในหมู่บ้านปาจังที่อยู่ใกล้ ๆ กัน ซึ่งก็ดูเหมือนว่าจะฝังอยู่ใกล้ ๆ กับชั้นดินซึ่งขุดพบเครื่องปั้นดินเผาแบบรูเลตต์แวร์เช่นกัน[43] ดังนั้น จึงเป็นการยืนยันว่า การผลิตกลองสำริดและงานสำริดอื่น ๆ ในท้องถิ่นในบาหลี มีมาอย่างน้อยตั้งแต่เมื่อ 2000 ปีก่อน

---

[42] PIMA, ภาพ 9.10

[43] ขณะนี้ อาร์ดิคากำลังทำวิทยานิพนธ์ปริญญาเอกเกี่ยวกับการค้นพบเหล่านี้อยู่ที่มหาวิทยาลัยแห่งชาติออสเตรเลีย เรื่องเครื่องสำริดของอินโดนีเซียที่ผลิตในท้องถิ่น ดู H. R. van Heekeren, ***The Bronze-Iron Age of Indonesia***, The Hague, 1958; PIMA, 282-9. เจ. แม็คคอนเนลล์ บรรยายถึงกลองปาจังไว้ใน J. McConnell, “Preliminary Report on a Newly Found Bronze Drum from Bali, Indonesia,” ***Indonesia Circle***, 40 (1986). ที่แหล่งโบราณคดีลามอนคานในชวาตะวันออก มีกลองเฮเกอร์-1 กับกลองชนิดเปเซง วางตั้งในแนวดิ่ง ให้ฐานชนกับฐานเพื่อบรรจุโครงกระดูกเด็กกับลูกปัดทอง ภาชนะสำริด และข้าวของที่ทำด้วยสำริดและเหล็กอื่น ๆ อีกมากมาย แน่นอนว่าสภาวการณ์เช่นนี้ ยืนยันว่ากลองสองแบบนี้ อยู่ในยุคเดียวกัน; D. D. Bintarti, “Analisis Fungsional

ในเรื่องเกี่ยวกับการนำเทคนิคงานเหล็กไปเผยแพร่ยังเกาะต่าง ๆ ของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เราไม่น่าจะดูที่ดองซอน ซึ่งมีหลักฐานงานเหล็กอยู่ไม่เท่าใดนัก แต่ควรลงไปดูขนบธรรมเนียมของซาหวิ่นห์ ซึ่งอยู่ทางตอนใต้ของเวียดนามแทน เมื่อพิจารณาจากสภาวการณ์แวดล้อมแล้ว จะพบว่าวัฒนธรรมซาหวิ่นห์ มีความข้องเกี่ยวอยู่กับการตั้งถิ่นฐานในเวียดนามของชนที่พูดภาษาออสโตรนีเซียนที่มาจากบอร์เนียว การตั้งถิ่นฐานนี้คงเกิดขึ้นในราวปลายของสหัสวรรษที่สองก่อนคริสต์กาล[44] เครื่องปั้นดินเผาซาหวิ่นห์จากตอนใต้ของเวียดนามเห็นอยู่อย่างแน่ชัดว่า มีความคล้ายคลึงกับเครื่องปั้นดินเผาของปลายยุคหินใหม่และต้นยุคโลหะในฟิลิปปินส์และบอร์เนียว ซึ่งงานเขียนหลายฉบับของดับ เบิลยู. จี. โซลไฮม์ ที่สอง[45] ได้กล่าวเน้นไว้ นอกจากนี้ หลักฐานในถ้ำตาบอนในฟิลิปินส์และในถ้ำนิอาห์ในซาราวัก ยังชี้ว่าในตอนต้นสหัสวรรษแรกก่อนคริสต์ศักราช การฝังศพในไห เป็นที่นิยมกันอยู่แล้ว เช่นเดียวกับแหล่งโบราณคดีลองธันห์ ในจังหวัดเงียบินห์ ซึ่งอยู่ทางใต้ของเวียดนาม ซึ่งบ่งบอกว่า ในย่านทะเลจีนใต้ในช่วงเวลานั้น มีการติดต่อทางวัฒนธรรมที่สำคัญกันอยู่ การติดต่อเหล่านี้ อาจช่วยให้พวกจามเข้ามาตั้งถิ่นฐานในส่วนแผ่นดินใหญ่ของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ และอาจเป็นได้ว่าผู้เข้ามาใหม่นี้มีปฏิสัมพันธ์บนพื้นฐานที่เสมอภาคเท่าเทียมกันกับชนเผ่าที่อาศัยอยู่ก่อน ซึ่งพูดภาษาออสโตร–เอเชียติค แน่นอนว่าเมื่อถึงตอนนี้ คนที่อาศัยอยู่ก่อนเหล่านี้เป็นอันมากกลายเป็นเกษตรกรผู้ปลูกข้าวเต็มตัวแล้ว

แหล่งโบราณคดียุคโลหะตอนต้นในตอนใต้ของเวียดนาม บอกถึงประเพณีการฝังศพในไหของซาหวิ่นห์ได้ดีที่สุด สันนิษฐานว่า ประเพณีนี้มีขึ้นหลังจากพวกจามพวกแรกอพยพเข้ามาในเวียดนามเป็นเวลานานแล้ว แหล่งโบราณคดีเหล่านี้ มีอายุอยู่ในช่วงระหว่างประมาณ 600 ปีก่อนคริสต์กาล – ค.ศ.500 และน่าจะคาบเกี่ยวกันมากกับช่วงเวลาการสถาปนารัฐซึ่งได้รับอิทธิพลจากอินเดียของจามปา ตัวอย่างที่ดีได้แก่ที่ซาหวิ่นห์เอง ที่ฮางคอนและที่ฟูหัว ซึ่งล้วนเป็นสุสานไหกลางแจ้ง (ไม่ได้อยู่ในถ้ำ) ตามแหล่งโบราณคดีเหล่านี้ นักโบราณคดีได้พบไหมีฝาปิดขนาดใหญ่ ๆ บรรจุกระดูกมนุษย์เป็นชิ้น ๆ (บางศพคงจะเผามาก่อนแล้ว) ประกอบกับภาชนะขนาดเล็ก ๆ ที่มีการตกแต่งด้วยการสลักประทับอย่างประณีตและสร้างลายด้วยขอบเปลือกหอย ต่างหูหินลิง-ลิง-โอ และลูกปัดแก้วกับลูกปัดหินคาร์นีเลียน ซึ่งอาจมีกำเนิดมาจากอินเดีย เท่ากับยืนยันยุคกึ่งก่อนประวัติศาสตร์ของวัสดุหลายอย่าง ที่แหล่งโบราณคดีซาหวิ่นห์ ยังพบงานเหล็กมากมาย ส่วนใหญ่เป็นเครื่องมือมีเบ้าสำหรับสวม

Nekara Perunggu Dari Lamongan, Jawa Timur," ***Pertemuan Ilmiah Arkeologi ke-III***, Jakarta: Pusat Penelitian Arkeologi Nasional, 1985.

[44] บลัสต์ (Blust, "The Austronesian Homeland," 57) มีความเห็นว่า ภาษาจามเกี่ยวพันอย่างใกล้ชิดที่สุดกับภาษาของบอร์เนียวตะวันตก ภาษาอาเจห์นีสของสุมาตราเหนือ ก็เกี่ยวพันอย่างใกล้ชิดกับภาษาจามเช่นเดียวกัน

[45] อาทิเช่น 'Pottery and the Malayo-Polynesians', ***Current Anthropology***, 5 (1964).

ด้ามชนิดต่าง ๆ ทว่ายังมีกำไลข้อมือ กระพรวนและภาชนะสำริดอยู่หลายชิ้น ที่สุสานไหฮางคอน ยังพบดาบเหล็กที่เป็นไปได้ว่าผลิตในจีนด้วย[46]

ความสำคัญของวัฒนธรรมซาหวิ่นห์ในเวียดนามตอนใต้ จึงอยู่ที่ความเกี่ยวพันที่คิดว่าน่าจะมีอยู่กับการตั้งถิ่นฐานของชนเผ่าออสโตรนีเซียนจากบอร์เนียวหรือบางแห่งในบริเวณที่อยู่ใกล้กัน แล้วจากนั้น จึงมาถึงความสำคัญที่เป็นบทบาทที่รองลงไป เกี่ยวกับการคิดค้นหรือเสาะหาเทคโนโลยีการหลอมเหล็กและอาจรวมถึงการถ่ายทอดแง่มุมที่สำคัญของเทคโนโลยีนี้ กลับเข้าไปยังภาคหมู่เกาะเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ อย่างไรก็ดี มีข้อสังเกตที่ค่อนข้างน่าพิศวงอยู่ ว่า ตอนใต้ของเวียดนามระยะนี้มีการติดต่อที่สำคัญกับโลกดองซอนและกับพวกที่มาถึงที่นี่ก่อนซึ่งอยู่ถัดไปทางเหนือน้อยมาก ในส่วนนี้ของประเทศ เคยพบกลองเฮเกอร์ 1 เพียงสองใบเท่านั้น และข้อต่อสำคัญที่เชื่อมโยงดินแดนส่วนนี้กับซาหวิ่นห์ เฉพาะที่เกี่ยวข้องกับการถลุงเหล็กนั้น ดูเหมือนว่าจะตั้งอยู่ไปทางตะวันตกมากกว่านี้ ข้อต่อนั้นคือสังคมที่ใช้เหล็ก ซึ่งอยู่ในยุคสมัยเดียวกันในบริเวณตอนใต้ของไทยและมาเลเซีย ดังที่กล่าวแล้วข้างต้น (หน้า 173) ว่า กำเนิดของงานเหล็กในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ โดยทั่วไปแล้ว ยังเป็นปริศนาลึกลับอยู่

สังคมที่ใช้เหล็กก่อนที่ใด ๆ ในมาเลเซียส่วนคาบสมุทร ได้แก่ เปรัก ปาหังและสลังงอร์ หลุมฝังศพในดินแดนเหล่านี้ซึ่งเป็นหลุมศพที่ประกอบขึ้นจากแผ่นหินจำนวนหนึ่ง และแหล่งโบราณคดีอื่น ๆ ยังปรากฏว่ามีเครื่องมือเหล็กชนิดคอยาวแบบแปลก ๆ พร้อมโพรงที่คานคอสำหรับใส่ด้าม นอกจากนี้ยังมีแหล่งโบราณคดียุคเดียวกันอยู่ในภาคตะวันตกของประเทศไทย จากถ้ำองค์พระและบ้านดอนตาเพชร ทั้งที่องค์พระและที่กัมปงซันเคลาง ในสลังงอร์ พบเครื่องเหล็กอยู่ในบริเวณสถานที่ฝังศพซึ่งมีซากของกลองเฮเกอร์ 1 ส่วนที่บ้านดอนตาเพชร พบลูกปัดงาม ๆ ทำจากหินคาร์นีเลียนและหินโมราของอินเดีย ซึ่งดูเหมือนมีอายุอยู่ในช่วงศตวรรษท้าย ๆ ก่อนคริสต์กาล ดังนั้นจึงเป็นการช่วยเสริมข้อสังเกตที่ว่า สิ่งต่าง ๆ มากมาย ที่หลักฐานทางด้านโบราณคดีจัดให้อยู่ใน “ยุคโลหะตอนต้น” นั้น อันที่จริงแล้ว คาบเกี่ยวกันมากและอย่างแท้จริง กับการเริ่มต้นติดต่อกับอินเดีย[47]

ข้อสังเกตนี้ ใช้กับกรณีของเกาะต่าง ๆ ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ได้เหมาะเจาะกว่าเสียด้วยซ้ำ จุดเริ่มต้นที่คลุมเครือของ “ยุคประวัติศาสตร์” ในบริเวณเกาะเหล่านี้ มีเวลาและสถานที่ต่าง ๆ กันอย่างวกวนไปมา สภาพการณ์นี้ ทำให้เป็นการยากที่จะจัดระเบียบหลักฐานต่าง ๆ อย่างเป็นระบบได้วิถี

---

[46] ดูหนังสือเรื่อง *Man's Conquest* ของข้าพเจ้า หน้า 191-4 รวมทั้ง H. Fontaine and Hoang Thi Than, “Nouvelle Note Sur le Champ de Jarres Funeraires de Phu Hoa,” *Bulletin de la Societé des Études ndochinoises*, 51 (1975); H. Fontaine, “A Note on the Iron Age in Southern Vietnam,” *Journal of the Hong Kong Archaeological Society*, 8 (1979).

[47] I. C. Glover, *Early Trade between India and South-East Asia*, Hull, 1989.

ปฏิบัติตามปกตินั้น คือจัดสิ่งที่ได้อิทธิพลจากอินเดียไว้ในจำพวก “ยุคคลาสสิค” แต่ส่วนที่ไม่มีที่มาเช่นว่านั้น ก็จัดอยู่ในพวก “ยุคก่อนประวัติศาสตร์” อย่างไรก็ดี ตามความเป็นจริงแล้ว ขนบธรรมเนียมตามแบบฉบับของอินเดีย มีศูนย์กลางอยู่ที่ราชสำนักและวัดวาอาราม และแน่นอนอย่างไม่ต้องสงสัยว่าเกษตรกรและชนเผ่าต่าง ๆ มากมายยังคงใช้สิ่งของในแบบอย่างเดิม ๆ เหล่านี้ต่อมาอีกนับเป็นร้อย ๆ ปี หลังการปรากฏขึ้นของจารึกและหลักฐานทางประวัติศาสตร์ต่าง ๆ เป็นครั้งแรก ผลลัพธ์ก็คือ แหล่งโบราณคดีมากมายที่มีรูปลักษณ์อย่างยุคก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลาย แม้กระทั่งแหล่งที่อยู่ตามเกาะต่าง ๆ ดังเช่นสุมาตรา ชวาและบาหลีซึ่งมีรัฐที่ได้รับอิทธิพลจากอินเดียพัฒนาขึ้นมาอย่างค่อนข้างรวดเร็ว มีแนวโน้มที่จะอยู่ในยุคสมัยเดียวกับแหล่งอารยธรรมยุคประวัติศาสตร์ที่อยู่ใกล้ ๆ กัน

ในส่วนสุดท้ายนี้ เราจะข้ามปัญหาดังกล่าวไปก่อน และพิจารณาสิ่งต่าง ๆ หลายอย่าง ที่แสดงออกอย่างเด่นชัด ถึงกิจกรรมด้านวัฒนธรรมในปลายยุคก่อนประวัติศาสตร์และต้นยุคประวัติศาสตร์ ซึ่งดูเหมือนว่าจะแสดงถึงขนบประเพณีที่เป็นของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้แท้ ๆ แม้ว่ากิจกรรมดังกล่าวจะมีเฉพาะในท้องถิ่น และในแวดวงจำกัดก็ตาม สิ่งที่แสดงถึงกิจกรรมด้านวัฒนธรรมดังกล่าว ปรากฏมากเป็นพิเศษในย่านทะเลซูลูและสุลาเวสี และในที่ต่าง ๆ ที่อยู่ในแนวซุนดา เช่น สถานที่มากมายในบริเวณแนวซุนดา เช่น จัดอยู่ในหัวข้อใหญ่เรื่อง “วัฒนธรรมหินตั้งขนาดใหญ่” ในอดีต การจัดจำแนกประเภทเช่นนี้ ทำให้เกิดความคิดที่ค่อนข้างประหลาด ๆ ของผู้นิยมแนวคิดการแพร่กระจายวัฒนธรรมแบบสุดขั้ว แต่กระนั้นแนวคิดเหล่านี้ก็ยังตั้งคำถามที่น่าสนใจมากมายมาให้ตีความกัน

เรื่องราวเกี่ยวกับธรรมเนียมการสร้างหินตั้งขนาดใหญ่ที่มีชื่อเสียงมากที่สุดของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ แน่นอนว่าสามารถศึกษาได้จากหลักฐานทางด้านชาติพันธุ์วรรณาเท่านั้น วัฒนธรรมพวกนี้ปรากฏในภาคเหนือของสุมาตรา (บาตักส์) นิอาส หมู่เกาะนูซา เทงการา (โดยเฉพาะอย่างยิ่งซัมบา ฟลอเรสและติมอร์) และส่วนต่าง ๆ ที่อยู่ลึกเข้าไปในสุลาเวสีและบอร์เนียว[48] แหล่งวัฒนธรรมตามที่ระบุสถานที่มานี้ มีชื่อเสียงอย่างที่ควรจะได้เพราะความมั่งคั่งของพิธีกรรมการฝังศพและการแสดงถึงเกียรติยศบารมีที่เกี่ยวข้องกับอนุสาวรีย์หินที่สร้างขึ้นในอดีตที่เพิ่งผ่านมาไม่นาน แน่นอนอย่างไม่อาจมีข้อสงสัยได้ในข้อที่ว่า แนวปฏิบัติดังกล่าวนี้บางรูปแบบ ย้อนอดีตไปได้ถึงสมัยของออสโตรนีเซียนซึ่งมีอยู่ทั้งในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้และตามเกาะต่าง ๆ ในแปซิฟิค สิ่งที่ชวนให้คิดเช่นนี้ คือการมีอาณาบริเวณที่มีกลุ่มหินตั้งขนาดใหญ่ของยุคก่อนประวัติศาสตร์มากมายหลายแห่งในภูมิภาคนี้ ที่เก่าแก่ที่สุดที่พบนั้น ดูจะเป็นหลุมฝังศพซึ่งมีแผ่นหินกับโครงบ้านที่อยู่ด้วยกันลักษณะเดียวกับที่มีอยู่ในบริเวณ

---

[48] สำหรับการสำรวจในระยะหลัง ดู J. Feldman, ed., ***The Eloquent Dead***, Los Angeles, 1985; J. P. Babier and D. Newton, eds, ***Islands and Ancestors: Indigenous Styles of Southeast Asia***, New York, 1988; Janet Hoskins, “So My Name Shall live,” BKI, 142 (1986).

ภาคตะวันออกเฉียงใต้ของไต้หวัน (หน้า 152) ตัวอย่างอื่น ๆ ส่วนใหญ่แล้วอยู่ในยุคโลหะตอนต้น และแม้ว่าหินตั้งพวกนี้ไม่อาจเชื่อมโยงกับประเพณีหินตั้งขนาดใหญ่ของยุคต่าง ๆ ในทางชาติพันธุ์วรรณาได้อย่างไม่ขาดตอน แต่ก็ไม่น่าจะเหลือข้อสงสัยได้มากนัก ในข้อที่ว่า หินตั้งขนาดใหญ่ในยุคโลหะตอนต้นพวกนี้ หลาย ๆ แห่งทำขึ้นเพื่อการทำพิธีศพและพิธีที่เกี่ยวข้องกับการประกาศเกียรติยศหรือบารมี

บริเวณอันประกอบด้วยอนุสาวรีย์หินขนาดใหญ่ยุคก่อนประวัติศาสตร์ที่เด่นและสะดุดตามากที่สุดของอินโดนีเซีย น่าจะคือบริเวณที่ตั้งอยู่รอบ ๆ พาเคราลัม บนที่ราบสูงปาเซมาห์ ทางใต้ของสุมาตรา อาณาบริเวณแห่งนี้ ประกอบด้วยห้องฝังศพใต้ดินขนาดใหญ่ ปูด้วยแผ่นหิน บางห้องเคยมีการตกแต่งประดับประดาที่พื้นผิวด้านในด้วยภาพเขียนหลากสีเป็นรูปมนุษย์และกระบือ นอกจากนี้ยังมีโขดหินขนาดใหญ่ กับหินตั้งที่แกะสลักในแบบต่าง ๆ อย่างน่าทึ่ง รวมทั้งหินแกะสลักซึ่งทำขึ้นเพื่อประโยชน์ใช้สอยมากกว่าอย่างอื่น ๆ เช่นครกหินและรางน้ำหิน ภายในห้องฝังศพที่ปูเรียงด้วยหินแผ่นพบว่ามีลูกปัดแก้วและชิ้นส่วนของสำริดและเหล็กอยู่ด้วย ที่น่าสนใจมากที่สุด คือมีโขดหินแกะสลักเป็นรูปคนสวมเครื่องประดับและเสื้อผ้าในแบบต่าง ๆ อาทิ กำไลข้อมือ กำไลข้อเท้า สร้อยคอ ที่อุดหู หมวกมีปีกที่ด้านหลัง ผ้าเตี่ยวและเสื้อตัวยาว (ทูนิค) รูปสลักทั้งหมดเหล่านี้ มีอยู่สองรูป คือรูปสลักนูน ไอร์ปุระ และรูปสลักนูนบาตุคาชาห์ เป็นภาพคนผู้ชายแบกหรือถือกลองเฮเกอร์ 1 ซึ่งจัดเป็นสภาวการณ์แวดล้อมที่สามารถบ่งบอกเป็นนัย ๆ ได้ถึงอายุของแหล่งโบราณคดีทั้งแหล่งนี้ว่าน่าจะอยู่ในช่วงต้นสหัสวรรษแรกของสมัยคริสต์กาล

เลยไปทางตะวันออก ตามหลุมฝังศพที่ปูด้วยแผ่นหินซึ่งมีอยู่ตามส่วนต่าง ๆ ของชวา กับตามโลงหินชนิดมีฝาปิดอย่างพิเศษที่สลักขึ้นจากหินเถ้าภูเขาไฟซึ่งมีอยู่ทางตอนใต้ของบาหลี หลุมศพทั้งสองแบบนี้มีโบราณวัตถุทั้งที่ทำจากเหล็กและสำริด ซึ่งอยู่ร่วมกับลูกปัดแก้วและลูกปัดหินคาร์นีเลียนชนิดที่น่าจะมีถิ่นกำเนิดอยู่ในอินเดีย โดยเฉพาะโลงศพที่บาหลีนั้น มีเครื่องสำริดนานาชนิดที่สัมพันธ์กันอยู่ปะปนอยู่ด้วยกันเป็นอันมาก โดยตัวเครื่องสำริดเองก็แน่นอนว่าเป็นดัชนีบ่งชี้ถึงสังคมที่ซับซ้อนและมีชนชั้น เช่นเดียวกับชวาในยุคสมัยเดียวกัน ความเป็นสังคมที่แบ่งแยกออกเป็นชนชั้นนี้ดูจะเป็นสิ่งที่ดึงดูดพ่อค้าจากอินเดียให้เข้ามาค้าขาย อาจจะตั้งแต่สมัยเก่าแก่ถึงสมัย 2000 ปีที่ผ่านมา

หลักฐานในระยะหลังซึ่งออกจะเร้าใจ ปรากฏให้เห็นในรูปชิ้นส่วนของเครื่องปั้นดินเผาแบบรูเล็ตต์แวร์ของอินเดียสมัยคริสต์ศตวรรษที่หนึ่งและสอง เศษเครื่องปั้นที่ว่านี้พบในภาคตะวันตกเฉียงเหนือของชวา (บริเวณแหล่งโบราณคดีบูนิ) และที่เซมบิราน ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของบาหลี โบราณวัตถุที่พบในบูนิ รวมถึงภาชนะเครื่องรูเลตต์แวร์ในสภาพที่สมบูรณ์อย่างน้อยหนึ่งชิ้นกับภาชนะในสภาพที่สมบูรณ์ที่ผลิตในท้องถิ่นอีกหลายชิ้น ซึ่งดูเหมือนว่าจะนำกลับมาได้จากบริเวณหลุมฝังศพที่ชาวบ้านค้นพบ โบราณวัตถุที่พบที่เซมบิรานขุดได้จากชุมชนระดับต่าง ๆ ที่ฝังอยู่ใต้ดินสันดอนลึกกว่าสามเมตร สันดอนนี้อยู่ด้านหลังของหาดทรายที่ติดกับที่ราบแคบ ๆ ริมชายฝั่งทะเลทางขอบนอก

ของบริเวณส่วนภาคตะวันออกเฉียงเหนือของบาหลี โบราณวัตถุเหล่านี้ มีความสำคัญมากเป็นพิเศษ เนื่องจากนักโบราณคดีชาวอินโดนีเซียเป็นผู้ขุดค้นขึ้นมาตามหลักวิชาการภายใต้การอำนวยการของ ไอ. ดับเบิลยู. อาร์ดิคา

สิ่งของที่ขุดได้ที่เซมบิรานจากบริเวณซึ่งสันนิษฐานว่าเป็นสถานีการค้าที่เรืออินเดียและอินโดนีเซียต่างมาจอดแวะ ประกอบด้วยชิ้นส่วนของเครื่องปั้นดินเผาของอินเดียมากมาย เป็นเครื่องปั้นชนิดที่เข้าคู่กันได้เหมาะเจาะกับเครื่องปั้นที่อาริกาเมทุ ซึ่งเป็นสถานีการค้าระหว่างอินเดียและโรมันตั้งอยู่ใกล้กับปอนดิเชอร์รี่ในตอนใต้ของอินเดีย โบราณวัตถุเหล่านี้ มิได้มีเฉพาะแค่เครื่องปั้นดินเผาแบบรูเล็ตต์แวร์เท่านั้น หากยังมีเครื่องปั้นดินเผาชนิดมีรอยประทับตราตามแบบฉบับของอาริกาเมทุประเภท 10 ที่เด่นชัดมาก[49] เศษชิ้นส่วนอันหนึ่ง มีอักขระสามตัวในระบบกาโรษติ จารอยู่ที่ผิว นอกจากนี้ยังมีแก้วสีน้ำเงินชิ้นเล็ก ๆ ซึ่งอาจเป็นได้ว่ามีจุดมุ่งหมายสำหรับใช้ทำลูกปัด มีลูกปัดทองเม็ดหนึ่งและลูกปัดแก้วขนาดเล็กสีต่าง ๆ อีกมากมาย (ส่วนใหญ่เป็นสีแดง เขียว น้ำเงินและเหลือง) ลูกปัดทั้งหมดนี้สันนิษฐานว่ามีกำเนิดจากอินเดียและขณะนี้กำลังอยู่ในระหว่างการตรวจสอบทางเคมี นอกจากนี้ โบราณวัตถุที่พบที่เซมบิราน ยังเศษมีชิ้นส่วนของแม่พิมพ์สำหรับหล่อกลองสำริด รวมทั้งกลองที่อาจเป็นชนิดเปเชงจากปาจังที่อยู่ใกล้ ๆ กัน ดังที่บรรยายไว้ในหน้า 192

แม้ว่าโบราณวัตถุอินเดียที่พบที่เซมบิรานจะไม่เหมือนกับที่พบในส่วนอื่น ๆ ของบาหลี แต่สิ่งของจำนวนมากมายที่ค้นพบจากบริเวณที่ฝังศพที่สำคัญของคิลิมานุกซึ่งอยู่ทางด้านตะวันตกของเกาะบาหลี ก็มีลักษณะคล้ายกันมากกับเครื่องปั้นดินเผายุคโลหะตอนต้นของท้องถิ่น ของที่พบเหล่านี้ รวมถึงแผ่นทองคำแบบอินเดียที่ใช้ปิดตาในพิธีศพ ซึ่งคล้ายกันกับที่มีรายงานว่าพบที่บูนิทางตะวันตก

---

[49] ดูสิ่งที่ค้นพบที่บูนิที่ M. J. Walker and S. Santoso, “Romano-Indian Rouletted Pottery in Indonesia,” AP, 20 (1977). การวิจัยค้นคว้าเกี่ยวกับแหล่งเซมบิรานของไอ. ดับบลิว. อาร์ดิคา (ดูเชิงอรรถ 43 ด้วย) เป็นโครงการซึ่งขณะนี้อยู่ระหว่างการดำเนินการขั้นสุดท้ายที่มหาวิทยาลัยแห่งชาติออสเตรเลีย เครื่องปั้นดินเผาอาริกาเมทุและการค้าระหว่างอินเดียกับโรมโดยทั่วไป ดู R. E. M. Wheeler, A. Ghosh and K. Deva, “Arikamedu,” ***Ancient India***, 2 (1946); V. Begley, “Arikamedu Reconsidered,” ***American Journal of Archaeology***, 87 (1983); J. I. Miller, ***The Spice Trade of the Roman Empire***, Oxford, 1969. เครื่องปั้นดินเผาแบบรูเล็ตต์แวร์ในอินเดียนั้น โดยทั่วไปแล้ว มีอายุอยู่ระหว่าง 150 ปีก่อนคริสต์กาลถึง ค.ศ.200 เกี่ยวกับเครื่องเทศและไม้ซุง ซึ่งเป็นไปได้ว่าเป็นสินค้าในการค้าระหว่างอินเดีย–โรม ไม่ปรากฏว่ามีเหลืออยู่ให้พบในการขุดค้นที่เซมบิราน ทว่าการสืบสวนของมิลเลอร์ที่เน้นถึงอบเชย กานพลู ลูกจันท์เทศ ไม้จันทน์ และผลิตภัณฑ์จากต้นไม้ในเขตร้อนชนิดอื่น ๆ นั้น ทั้งหมดนี้ล้วนเป็นที่รู้จักกันในหมู่นักเขียนชาวโรมันสมัยคริสต์ศตวรรษที่หนึ่ง

เฉียงเหนือของชวา[50] เมื่อประมวลโบราณวัตถุที่ขุดพบเหล่านี้ทั้งหมดเข้าด้วยกันแล้ว จะเห็นว่าเป็นการบ่งบอกเป็นนัยที่หนักแน่นมาก ถึงการเป็นหลักฐานโดยตรงที่เก่าแก่ที่สุดของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้เกี่ยวกับการค้าเครื่องเทศระหว่างจักรวรรดิโรมัน อินเดียและเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ในศตวรรษแรก ๆ ของยุคของเรา[51] นอกจากนี้หลักฐานพวกนี้ยังให้ภาพของสังคมยุคโลหะตอนต้นที่เจริญรุ่งเรือง สังคมเหล่านี้ตั้งอยู่เรียงรายจากชวาตะวันตกข้ามไปยังบาหลี โดยทุกสังคมต่างมีลักษณะเครื่องปั้นดินเผาในท้องถิ่นในแนวที่คล้ายคลึงกัน ทั้งยังมั่งคั่งด้วยเหล็กและสำริด และบางสังคม อย่างน้อยในสังคมที่ตั้งอยู่ตามชายฝั่งทะเล ยังสามารถเข้าถึงสิ่งที่เป็นเครื่องหมายบ่งบอกสถานภาพจากอินเดีย–อันได้แก่ เครื่องปั้นดินเผาที่งดงาม ลูกปัดแก้วและลูกปัดหินคาร์นีเลียนกับเครื่องประดับทองคำ หลักฐานเหล่านี้บ่งชี้ว่า นี่คือสภาพสังคมที่คงจะเกิดขึ้นสักเมื่อ 300 ปีก่อนที่จะมีจารึกภาษาสันสกฤตชิ้นแรก ๆ ปรากฏขึ้นในอินโดนีเซีย หรืออาจเป็นได้ว่าสัก 600 ปีก่อนที่จะมีวิหารหินแห่งแรก ๆ ที่ยังหลงเหลือมาถึงปัจจุบัน ดังนั้น โดยสาระสำคัญแล้ว จัดว่าสังคมเหล่านี้อยู่ในยุคก่อนประวัติศาสตร์ พื้นฐานทางด้านเศรษฐกิจของสังคมเหล่านี้ ยังคงไม่แน่นอน แม้ว่าเราสามารถคาดเดาจากหลักฐานข้อมูลต่าง ๆ ได้ว่าถึงตอนนี้ การผนวกการปลูกข้าวแบบนาดำ*ซาวาห์* ซึ่งมีคันดินคั่น เข้ากับการใช้ควายสำหรับไถนาได้รับการสถาปนาขึ้นอย่างมั่งคงแล้ว ทั้งในเกาะชวาและเกาะบาหลี[52]

เลยไปทางตะวันออก เราจะเข้าใจยุคโลหะตอนต้นได้ดีที่สุดจากแหล่งโบราณคดีในบริเวณรอบ ๆ ทะเลซูลูและสุลาเวสี ณ บริเวณนี้ มีการขุดค้นพบแหล่งโบราณคดีที่มีอายุอยู่ระหว่างประมาณ 200 ปีก่อนคริสต์กาล ถึง ค.ศ.1000 เป็นแหล่งที่อยู่ทั้งกลางแจ้งและตามถ้ำต่าง ๆ ลักษณะเด่นชัดของภูมิภาคนี้ คือความนิยมฝังศพลงในไห ซึ่งปกติแล้ว เป็นการฝังศพขั้นที่สอง (คือผ่านการปลงศพมาก่อนแล้วขั้นหนึ่ง) โดยบรรจุลงในไหใบใหญ่ร่วมไปกับภาชนะเล็ก ๆ ที่ประดับประดาอย่างประณีต สิ่งของที่ทำด้วยสำริดหรือเหล็ก ลูกปัดแก้วหรือลูกปัดหินคาร์นีเลียน กำไลทำจากเปลือกหอย และบางคราว (โดยเฉพาะอย่างยิ่งในฟิลิปปินส์) มีการฝังต่างหูชนิดลิง-ลิง-โอ ใส่ไว้ในไหด้วย การฝังศพลงในไหยังพบบ่อยมากเช่นกันในชวาและบาหลี และปกติแล้ว ฝังรวมอยู่ในบริเวณที่ฝังศพลงในดินที่เป็นการฝัง

---

[50] R. P. Soejono, "The Significance of Excavations at Gilimanuk (Bali)," in R. B. Smith and W. Watson, eds, ***Early South East Asia: Essays in Archaeology, History and Historical Geography***, London and New York, 1979.

[51] แม้ว่าแหล่งโบราณคดีในแผ่นดินใหญ่ของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้บางแห่ง อาทิจันเสน บ้านดอนตาเพชรและออกแก้ว จะมีหลักฐานบ่งบอกถึงการติดต่อกับอินเดียมาตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่หนึ่ง แต่เซมบิรานก็แตกต่างออกไป เนื่องจากชิ้นส่วนเครื่องปั้นดินเผาของอินเดียที่พบที่นี่มีปริมาณมาก หลักฐานเหล่านี้บ่งบอกถึงการเข้ามาของพ่อค้าชาวอินเดียแต่เรื่องนี้ไม่สามารถนำมาใช้วางข้อสรุปได้ง่าย ๆ เหมือนจากสิ่งของ "ฟุ่มเฟือย" เช่น ลูกปัดหรือตราประทับ

[52] ดูการอภิปรายถึงเรื่องนี้ที่ N. C. van der Meer, ***Sawah Cultivation in Ancient Java***, Canberra, 1979.

ศพขั้นแรก ดังที่พบแหล่งโบราณคดีอันยาร์ แหล่งโบราณคดีพลาวานคาน และแหล่งคิลิมานุก ที่มีค่าควรแก่การกล่าวถึง คือกลุ่มไหหินฝังศพกับรูปปั้นหินที่น่าประทับใจที่มีอยู่ในตอนกลางของสุลาเวสี แม้ว่าจะยังมิได้หาอายุของโบราณวัตถุเหล่านี้ แต่การขุดค้นในระยะหลังรอบ ๆ ไหหินบางใบในบริเวณแหล่งโบราณคดีที่ชื่อว่า เลงเกกา ในหุบเขาบาทา ได้พบเครื่องปั้นดินเผาที่ตกแต่งด้วยการประทับพิมพ์รอยใบพายกับพบชิ้นส่วนของเหล็ก ซึ่งเท่ากับชี้แนะว่าแหล่งโบราณคดีนี้มีอายุอยู่ในยุคโลหะตอนต้น[53]

แหล่งโบราณคดีที่มีการฝังศพในไหที่สำคัญที่สุดในย่านทะเลสุลาเวสีและซูลู ได้แก่ถ้ำเลียงบุยเดนในหมู่เกาะตาลอด ถ้ำปูซู เซมัง ตาส และถ้ำปูซู ลูมุตในซาบาห์ตะวันออก กับแหล่งโบราณคดีอีกมากมายในฟิลิปปินส์ตอนกลางและตอนใต้ รวมทั้งถ้ำกาลาเนย์บนเกาะมาสเบตกับถ้ำอีกหลายแห่งที่ตาบอนซึ่งอยู่บนเกาะพาลาวัน กลุ่มไหฝังศพเหล่านี้ ส่วนใหญ่แล้ว ถูกทำลายแตกละเอียดมาตั้งแต่ครั้งโบราณ และกระดูกกับข้าวของที่ฝังรวมลงไปกับกระดูกในไห ก็ประสมปนเปกันจนแยกไม่ออกดูเหมือนว่า ไหส่วนใหญ่เหล่านี้มีศพที่ผ่านการปลงมาขั้นหนึ่งแล้วเพียงศพเดียว ซากมนุษย์ทั้งหลายเหล่านี้ เมื่อศึกษาดูแล้ว พบว่าล้วนคล้ายคลึงกับประชากรชาวมองโกลอยด์ตอนใต้ทั้งสิ้น แหล่งโบราณคดีเหล่านี้ ส่วนใหญ่แล้ว มีอายุอยู่ภายในช่วงคริสต์สหัสวรรษที่หนึ่ง ทว่า บางแหล่งมีลูกปัดอินเดียชนิดพิเศษมาก เป็นลูกปัดชนิดที่มีมาตั้งแต่สมัยเมื่อ 200 ปีก่อนคริสต์กาลในอนุทวีปอินเดียเอง ทุกแหล่งโบราณคดีที่กล่าวนี้ ล้วนมีสิ่งของที่ทำจากเหล็กและสำริด ที่ถ้ำเลียงบุยเดนและถ้ำปูซู ลูมุต ได้พบแม่พิมพ์ดินเผาแบบมีลิ้นปิดเปิดสองลิ้น สำหรับใช้หล่อขวาน นับเป็นเครื่องหมายที่บอกอย่างชัดเจนว่า มีการหล่อโลหะในท้องถิ่นในระยะนี้ แม้อาจเป็นได้ว่าโลหะที่ใช้หล่อเป็นวัสดุที่นำเข้ามาจากดินแดนอื่น ในรูปของเศษหรือก้อนโลหะ[54]

บริเวณที่ฝังศพในไหที่อยู่กลางแจ้งที่มัคซูฮอต บนเกาะนีครอสเป็นแหล่งที่น่าสนใจอย่างยิ่ง เพราะมีลักษณะพิเศษกับไม่เหมือนกับที่อื่น ๆ และสมควรต้องกล่าวถึงเป็นพิเศษ สภาพของแหล่งมีไหขนาดใหญ่สามใบ วางเคียงข้างกันอยู่ในหลุมใหญ่ที่ปูลาดด้วยเศษชิ้นส่วนของเครื่องปั้นดินเผา ข้าวของที่ฝังรวมอยู่ประกอบด้วยรูปปั้นดินเผาสองชิ้น ชิ้นหนึ่งเป็นรูปปั้นผู้หญิงและอีกชิ้นหนึ่งเป็นลูกวัว และยังมีกระดูกของสตรีคนหนึ่งกับเด็กสองคนด้วย ในหลุมที่อยู่ติด ๆ กัน มีไหใบหนึ่งซึ่งหนักห้าสิบสองกิโลกรัม ฝังแยกอยู่ต่างหาก โดยมีภาชนะเล็ก ๆ น้อย ๆ ฝังรวมอยู่ด้วยไม่น้อยกว่าเจ็ดสิบชิ้น และมีการทำท่อเชื่อมต่อระหว่างไหกับพื้นดินโดยใช้หม้อมาตั้งซ้อน ๆ กัน เห็นได้ชัดว่าเพื่อใช้รินรดน้ำ หรือเป็นการสื่อสารกับผู้ตาย น่าเสียดายที่กระดูกในไหนี้ ดูจะละลายหายไป (เป็นชะตากรรมที่พบอยู่

---

[53] H. Sukendar, ***Laporan Penelitian Kepurbakalaan di Sulawesi Tengah***, Jakarta: Pusat Penelitian Arkeologi Nasional, 1980.

[54] สำหรับคำบรรยายโดยทั่วไปเกี่ยวกับแหล่งโบราณคดีเหล่านี้ ดู PIMA, 304-17 และ P. Bellwood, ***Archaeological Research in South-Eastern Sabah***, Kota Kinabalu, 1988.

ทั่วไปในบริเวณแหล่งโบราณคดีกลางแจ้งที่อยู่ในเขตร้อน) ทว่าในไหยังมีมีดเหล็กด้ามหนึ่งและมีลูกปัดแก้วอยู่บ้าง ส่วนเครื่องปั้นดินเผานั้น โดยทั่วไปแล้ว เป็นเครื่องปั้นดินเผาชนิดกาลาเนย์ สมัยคริสต์ สหัสวรรษที่หนึ่ง ซึ่งเป็นลักษณะเฉพาะของฟิลิปปินส์ตอนกลาง[55]

แม้ว่าบริเวณที่ฝังศพเหล่านี้ เป็นสถานที่ดีที่สุดที่ทำให้รู้จักปลายยุคก่อนประวัติศาสตร์ของภูมิภาคฟิลิปปินส์–ซาบาห์–สุลาเวสี รวมทั้งของส่วนที่เหลือของอินโดนีเซียด้วย แต่ข้อมูลที่สามารถนำมาเชื่อมโยงกับเรื่องราวด้านเศรษฐกิจและการผลิตอาหารโดยตรง ที่สามารถกู้มาได้มีเพียงเล็กน้อย หลักฐานด้านเศรษฐกิจที่ค้นหามาได้ ก็มีระดับความวางใจได้ต่าง ๆ กันไป และการอ้างว่ามีความรู้อย่างชัดเจนในเรื่องใด ๆ ที่เกี่ยวกับพืชผลและเทคนิคทางการเกษตร หรือรู้รายละเอียดเกี่ยวกับการตั้งถิ่นฐานในยุคนี้คงเป็นความไม่ซื่อสัตย์ อย่างไรก็ดี สิ่งที่ชัดเจนก็คือว่า แหล่งโบราณคดียุคโลหะตอนต้นส่วนใหญ่ในของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ภาคหมู่เกาะรวมทั้งของเวียดนามตอนใต้ ต่างมีแบบอย่างของศิลปวัตถุและพิธีกรรมในการฝังศพที่มีลักษณะเฉพาะตัวร่วมกันอยู่หลายอย่าง ทำให้เราจำต้องมองในลักษณะที่ว่าเป็นผลลัพธ์ของการติดต่อและการค้าระหว่างเกาะที่มีกันบ่อยมาก การติดต่อและการค้าระหว่างเกาะเหล่านี้ พัฒนาขึ้นมาก่อนที่ดินแดนนี้จะได้รับผลกระทบโดยตรงจากประเพณีของอินเดีย จีนหรืออิสลาม ข้าพเจ้าเองคาดว่า การติดต่อส่วนใหญ่ระหว่างเกาะต่าง ๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในฟิลิปปินส์ บอร์เนียวและอินโดนีเซียตะวันออก ในช่วงคริสต์สหัสวรรษที่หนึ่ง น่าจะดำเนินต่อมาจากความสัมพันธ์ระหว่างเกาะ ที่สถาปนาขึ้นมาเป็นเวลานานถึงสองพันปีก่อนหน้านี้ ตอนที่ผู้คนจากลาปิตา ลงเรือพายล่องทะเลเข้ามาตั้งรกรากอยู่ในแปซิฟิคตะวันตกเป็นครั้งแรก

งานเขียนในบทที่ว่าด้วยยุคก่อนประวัติศาสตร์ ไม่มีงานใดที่สามารถทำได้อย่างสมบูรณ์เช่นเดียวกับบทนี้ ซึ่งละเรื่องราวในหัวข้อต่าง ๆ ออกไปมาก เรื่องราวเหล่านี้อยู่ตรงพรมแดนของประวัติศาสตร์ช่วงคริสต์สหัสวรรษที่สอง เรื่องราวดังกล่าว มีรากเหง้าโดยตรงอยู่ที่ปลายยุคก่อนประวัติศาสตร์ เป็นเรื่องราวเกี่ยวกับกำเนิดและการขยายดินแดนของชนเชื้อสายมาเลย์และเชื้อสายมากัสซารีส ชนทั้งสองเชื้อสายนี้ ต่างมีประวัติความเป็นมาในด้านโบราณคดีที่ได้ประมวลไว้เป็นอย่างดี[56] นอกจากนี้ ยังรวมถึงเรื่องราวเกี่ยวกับกำเนิดของศูนย์รวบรวมสินค้าในฟิลิปปินส์ ดังปรากฏในการวิจัยด้านโบราณคดีเกี่ยวกับสิ่งของเพื่อการค้ากับจีนในลูซอนและเซบุ สิ่งที่มีความสำคัญอย่างใหญ่

---

[55] R. Tenazas, "A Progress Report on the Magsuhot Excavations…," ***Philippine Quarterly of Culture and Society***, 2 (1974).

[56] เรื่องเครื่องปั้นดินเผาที่เกี่ยวข้องกับการขยายดินแดนของชนเชื้อสายมาเลย์ ดู P. Bellwood and M. Omar, "Trade Patterns and Political Developments in Brunei and Adjacent Areas, AD 700-1500," ***Brunei Museum Journal,*** 4,4 (1980). ส่วนที่ว่าด้วยโบราณคดีเกี่ยวกับกำเนิดของราชอาณาจักรโควา-ทัลโล (มากาสซาร์) ดู D. Bulbeck, "Survey of Open Archaeological Sites in South Sulawesi, 1986-7," BIPPA, 7 (1986-7).

หลวงอีกประการหนึ่งเกี่ยวกับปลายยุคก่อนประวัติศาสตร์ซึ่งเพิ่งค้นพบเมื่อเร็ว ๆ นี้ ก็คือซากเรือสมัยต้นคริสต์สหัสวรรษ ที่สองแปดลำ เรือเหล่านี้ทำจากไม้กระดานที่ตอกหมุดตรงปลายแล้วผูกร้อยเข้าด้วยกัน นอกจากนี้ยังมีหลักฐานที่บอกถึงงานช่างทองในท้องถิ่นที่นครบูตวนซิตี้บนเกาะมินดาเนาด้วย [57]

ประการสุดท้าย มองเห็นได้ชัดว่า การเริ่มปรากฏมีบันทึกหลักฐานทางประวัติศาสตร์ ไม่ว่าจะดูสำคัญสักปานใด จากจุดที่ได้เปรียบในสมัยคริสต์ศตวรรษที่ยี่สิบของเรา การปรากฏขึ้นของหลักฐานมิได้มีความสัมพันธ์ซึ่งกันและกันกับการเปลี่ยนแปลงอย่างกระทันใดใด ๆ ในชีวิตประจำวันของคนส่วนใหญ่ที่กระจายอยู่อย่างกว้างขวางในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ดังที่ข้าพเจ้าได้แสดงให้เห็นแล้วว่า หลักฐานบันทึกทางประวัติศาสตร์อย่างเดียว ไม่เพียงพอที่จะอธิบายถึงคุณลักษณะเฉพาะมากมายในที่ฝังอยู่ในวัฒนธรรม ชีววิทยาและภาษา อันทำให้เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เป็นแดนที่มีเสน่ห์น่าศึกษาได้ถึงปานนี้

ข้อเขียนเกี่ยวกับบรรณานุกรม

ผู้ที่มองหางานสำรวจโดยรวมอย่างกว้าง ๆ ที่ค่อนข้างใหม่เกี่ยวกับเรื่องราวยุคก่อนประวัติศาสตร์ของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ จะพบได้ในหนังสือสองเล่มที่เพิ่งตีพิมพ์ออกมาเมื่อเร็ว ๆ นี้ คือ P. Bellwood, *Prehistory of the Indo-Malaysian Archipelago*, Sydney, 1985. และ C. Higham, *The Archaeology of Mainland Southeast Asia*, Cambridge, UK, 1989. ผู้เขียนทั้งสองได้ตีพิมพ์บทสรุปสั้น ๆ ไว้ใน *Journal of World Prehistory* (Bellwood, "The Prehistory of Island Southeast Asia," 1 (1987) ; Higham, "The Later prehistory of Mainland Southeast Asia," 3 (1989)).

งานกว้าง ๆ ที่เก่ากว่านี้ ซึ่งปัจจุบันนี้ ค่อนข้างล้าสมัย แต่ก็ยังมีประโยชน์ ได้แก่หนังสือสองเล่มเกี่ยวกับอินโดนีเซียของเอช. อาร์. แวน ฮีเคอเรน (H. R. van Heekeren, *The Stone Age of Indonesia*, The Hague, 1972 **และ** *The Bronze-Iron Age of Indonesia*, The Hague, 1958). นอกจากนี้ยังมีการสำรวจอย่างกว้างขวางของพี.เอส. เบลล์วูด เรื่อง *Man's Conquest of the Pacific*, Auckland, 1978 เอกสารการประชุมหลายเล่มที่ครอบคลุมถึงภูมิภาคและหัวข้อเรื่องต่าง ๆ มากมายทั่วเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ยังมีตีพิมพ์ออกมาในช่วงหลายปีมานี้ ที่มีประโยชน์ที่สุดได้แก่ R. B. Smith and W. Watson, eds, *Early South East Asia: Essays in Archaeology, History and Historical*

---

[57] สำหรับฟิลปปินส์ ดู K. Hutterer, "The Evolution of Philippine Lowland Societies," *Mankind*, 9 (1974); J. Peralta, "Ancient Mariners of the Philippines," *Archaeology*, 33, 5 (1980).

Geography, New York, 1979; V. N. Misra and P. S. Bellwood, eds, *Recent Advances in Indo-Pacific Prehistory*, New Delhi, 1985; D. Bayard, ed., *Southeast Asian Archaeology at the XV Pacific Science Congress*, Dunedin, 1985; และ K. C. Chang et al., eds**,** *Anthropological Studies of the Taiwan Area*, Taipei, 1989.

วารสารที่ทุ่มเทความเอาใจใส่ให้อย่างเต็มที่แก่เรื่องราวเกี่ยวกับยุคก่อนประวัติศาสตร์และโบราณคดีของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้เป็นส่วนใหญ่หรือทั้งหมด ได้แก่ *Asian Perspectives* (ฮาวาย), *Bulletin of the Indo-Pacific Prehistory Association* (แคนบารา), *Jurnal Arkeologi Malaysia* (กัวลาลัมเปอร์) และ *Modern Quaternary Research in Southeast Asia* (โครนินเคน). สิ่งพิมพ์ที่มีประโยชน์อื่น ๆ ได้แก่ *Amerta* และ *Berita Penelitian Arkeologi* (จาการ์ตา ตีพิมพ์เป็นภาษาอินโดนีเซียทั้งคู่) *Federation Museums Journal* (กัวลาลัมเปอร์), *Journal of the Hong Kong Archaeological Society, Philippine Quarterly of Culture and Society* (มนิลา), *Sarawak Museum Journal* (กูชิง) และ *SPAFA Digest* (กรุงเทพฯ)

งานพิมพ์ในระยะหลัง ได้แก่ C. Higham, *The Bronze Age of Southeast Asia*, Cambridge, 1996; P. Bellwood, *Prehistory of the Indo-Malaysian Archipelago*, revised edition, Honolulu, 1997; และ *Indo-Pacific Prehistory: The Chiang Mai Papers*, Bulletins of the Indo-Pacific Prehistory Association, Canberra, 1996-7.

บทที่ 3

ราชอาณาจักรยุคเริ่มแรก

บันทึกหลักฐานทางประวัติศาสตร์ของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เริ่มต้นด้วยทหารและขุนนางจีนเดินทางเลียบเข้ามาตามชายฝั่งทะเลจีนใต้ ในตอนปลายศตวรรษที่สามก่อนคริสต์กาล หลักฐานทางโบราณคดีเผยให้เห็นว่า ในสมัยนั้น มีแว่นแคว้นต่าง ๆ อยู่มากมาย กระจายอยู่ทั่วผืนแผ่นดินของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้

เวียดนาม

แคว้นที่บรรดาขุนนางจีนผู้จดบันทึกเรื่องราวต่าง ๆ ได้ประสบพบเห็นโดยตรงมากที่สุด ตั้งอยู่ในบริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำฮอง (แม่น้ำแดง) ในบริเวณซึ่งปัจจุบันคือตอนเหนือของประเทศเวียดนาม กองทัพจีนฮั่น พิชิตดินแดนบริเวณนี้ได้ในคริสต์ศตวรรษที่หนึ่ง และเมื่อถึงปลายคริสต์ศตวรรษที่สาม ความเพียรพยายามของผู้บริหารพรมแดนของจีนกับตระกูลที่เป็นผู้นำในท้องถิ่น ได้ก่อให้เกิดแคว้นบ้านนอกที่ค่อนข้างมั่นคงขึ้นมา แคว้นนี้ คอยระวังระไวผลประโยชน์ของจักรวรรดิจีน แต่ขณะเดียวกัน ก็เป็นตัวแทนของระบบการปกครองในท้องถิ่นซึ่งสามารถริเริ่มดำเนินการเพื่อประโยชน์ของตนเองในยามที่อำนาจของราชวงศ์จีนอ่อนแอลงหรือในช่วงที่มีการเปลี่ยนราชวงศ์

ในคริสต์ศตวรรษที่หก บรรดาผู้นำในท้องถิ่นประกาศเลิกยอมรับอำนาจของราชวงศ์จีนซึ่งในช่วงนั้นอ่อนแอลง ทว่าเมื่อถึงต้นคริสต์ศตวรรษที่เจ็ด ผู้นำเหล่านี้ไม่อาจต่อต้านการแผ่อำนาจเข้ามาของราชวงศ์ซุยและถังได้อย่างมีประสิทธิภาพ ในช่วงคริสต์ศตวรรษที่เจ็ดและแปด ผู้บริหารสมัยราชวงศ์ถังสถาปนาอันหนำซึ่งตั้งอยู่บริเวณตอนเหนือของเวียดนามขึ้นเป็นแคว้นในอารักขาของจีน แคว้นในอารักขาคือแคว้นที่จีนกำหนดขึ้นแก่ดินแดนที่ตั้งอยู่บริเวณชายแดนห่างไกลและเป็นเขตยุทธศาสตร์ ผู้ที่อาศัยอยู่ในแคว้นประเภทนี้ คือชนชาติต่าง ๆ ที่ไม่ใช่จีน การก่อตั้งแคว้นในอารักขาอันหนำดำเนินควบคู่มากับการกลืนชนชั้นปกครองของท้องถิ่นนั้นให้เข้ามาอยู่ในระบบขุนนางของจักรวรรดิ ตราบใดที่ราชวงศ์ถังยังมีอำนาจเข้มแข็งอยู่ ภูมิภาคนี้ก็ยังคงอยู่ในความสงบสุขได้มากพอควร ทว่าตอนปลายคริสต์ศตวรรษที่แปดและเก้า เป็นช่วงเวลาที่เกิดความไร้เสถียรภาพทางการเมือง มีกลุ่มอำนาจใหม่ ๆ เกิดขึ้นในท้องถิ่น และต่อสู้กันเพื่อความเป็นใหญ่ บางกลุ่มอำนาจ ต่อสู้ในฐานะที่เป็นฝ่ายเดียวกับอำนาจปกครองที่ไร้ประสิทธิภาพมากขึ้นเรื่อย ๆ ของราชวงศ์ถัง และบางกลุ่มอำนาจ

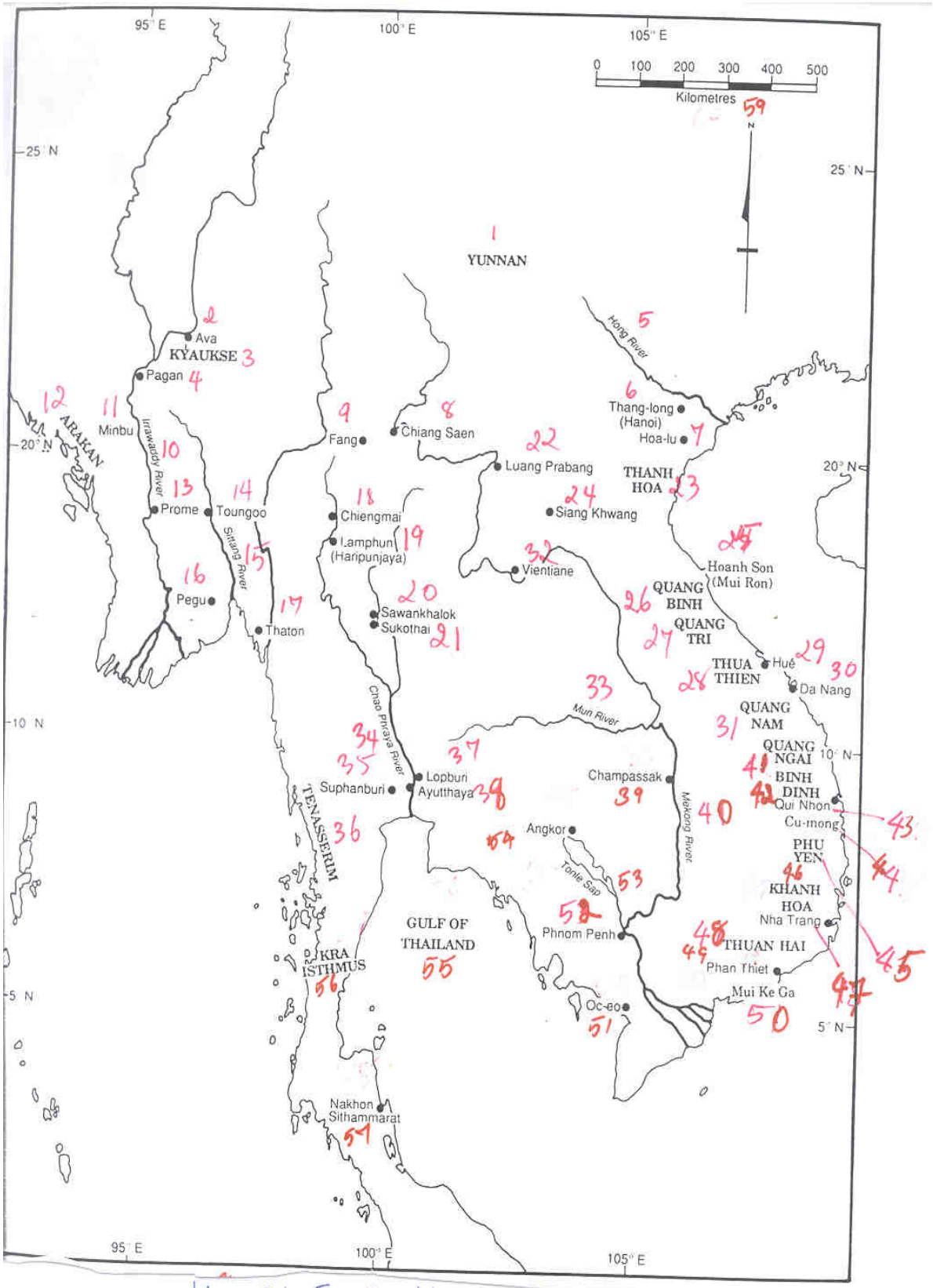

Map 3.1 Early Mainland kingdom.

1. ยูนนาน
2. อังวะ
3. กยอสี
4. พุกาม
5. แม่น้ำฮอง (แดง)
6. ธางลอง (ฮานอย)
7. ฮัวลู
8. เชียงแสน
9. ฝาง
10. แม่น้ำอิระวดี
11. มินบู
12. ยะไข่
13. ปโรเม (แปร)
14. ตองอู
15. แม่น้ำสะโตง
16. พะโค
17. ท่าตอน (สะเทิม)
18. เชียงใหม่
19. ลำพูน (หริภุญไชย)
20. สวรรคโลก
21. สุโขทัย
22. หลวงพระบาง
23. ธันห์ฮัว
24. เชียงขวาง
25. หว่านห์เซิน (มุยรอน)
26. กวางบินห์
27. กวางตรี
28. ธัวเธียน
29. เว้
30. ดานัง
31. กวางหนำ
32. เวียงจันทน์
33. แม่น้ำมูล
34. แม่น้ำเจ้าพระยา
35. สุพรรณบุรี
36. ตะนาวศรี
37. ลพบุรี
38. อยุธยา
39. จัมปาศักดิ์
40. แม่น้ำโขง
41. กวางไง
42. บินห์ดินห์
43. ควีเนิน
44. คูมอง
45. ฟูเยน
46. คานห์หัว
47. นาตรัง
48. ธวนไฮ
49. ฟานเธียต
50. มุยเกคา
51. ออกแก้ว
52. พนมเปญ
53. ทะเลสาบ
54. พระนคร
55. อ่าวไทย
56. คอคอดกระ
57. นครศรีธรรมราช
58. แผนที่ 3.1 ราชอาณาจักรยุคต้น บนภาคพื้นแผ่นดินใหญ่
59. กิโลเมตร

วางตัวเป็นฝ่ายตรงข้าม เมื่อถึงปลายคริสต์ศตวรรษที่เก้า ราชสำนักของจักรวรรดิจีน ลดการควบคุมลงเหลือเพียงแค่ส่งทหารเข้ามาในภูมิภาคนี้เพื่อรักษาบูรณภาพของพรมแดนของตนเอาไว้เท่านั้น

พัฒนาการที่สำคัญอย่างหนึ่งในยุคถัง คือการที่บริเวณอันเป็นที่ตั้งของนครฮานอยในยุคสมัยใหม่ ได้กลายเป็นศูนย์กลางทางการเมืองของดินแดนต่าง ๆ ของเวียดนาม ศูนย์กลางทางการเมืองในที่ราบลุ่มแม่น้ำฮองที่เก่าแก่ที่สุดเท่าที่เป็นที่ทราบกัน อยู่ที่บริเวณขอบทางด้านตะวันตกเฉียงเหนือและด้านเหนือของที่ราบ เมื่อถึงคริสต์ศตวรรษที่เจ็ด ชุมชนในบริเวณที่ราบนี้ ก้าวหน้ามาถึงจุดที่ฮานอยได้กลายเป็นศูนย์กลางของอำนาจการปกครอง นับตั้งแต่นั้นมา ศูนย์กลางของระบบอำนาจของเวียดนาม คงอยู่ที่ฮานอยมาโดยตลอด ยกเว้นเฉพาะในช่วงที่มีการเปลี่ยนแปลงในระยะเวลาสั้น ๆ เท่านั้น ที่ตั้งของฮานอยเป็นศูนย์กลางของเครือข่ายของแม่น้ำที่เชื่อมโยงฮานอยเข้ากับทุกส่วนของที่ราบรูปสามเหลี่ยมหยาบ ๆ ตัวเมืองฮานอยตั้งอยู่บนฝั่งแม่น้ำฮอง ตรงส่วนที่อยู่ถัดไปจากอิทธิพลของกระแสน้ำ

ในคริสต์ศตวรรษที่สิบ หลังการล่มสลายของราชวงศ์ถัง ความเพียรพยายามของชนชั้นปกครองในเวียดนาม ที่จะสถาปนาระบบกษัตริย์ ประสบความล้มเหลวครั้งแล้วครั้งเล่า แม้ว่าพวกเขาจะประสบความสำเร็จในการปราบกองทหารจากราชวงศ์ฮั่นตอนใต้ได้ที่แคนตัน (กวางตุ้ง) ใน ค.ศ. 939 ก็ตาม เมื่อถึงทศวรรษ 960 กองทัพชาวนาซึ่งมีชาวชนบทชื่อดินห์ โบ ลินห์ เป็นผู้นำ ได้กำหนดกฎระเบียบในระดับหนึ่งออกมาบังคับใช้ ดินห์ โบ ลินห์มีศูนย์บัญชาการอยู่ที่ฮัวลู ศูนย์นี้เป็นเพียงป้อมปราการธรรมชาติในท่ามกลางกองหินระเกะระกะ ตรงบริเวณซึ่งเป็นขอบด้านใต้ของที่ราบลุ่มแม่น้ำฮอง ต้นคริสต์ศตวรรษที่สิบเอ็ด ผู้นำฝ่ายชนชั้นสูงที่เพิ่งก่อตัวขึ้นมา ได้เข้าร่วมเป็นพันธมิตรกับฝ่ายสงฆ์ในพุทธศาสนา และย้ายราชสำนักมาอยู่ที่บริเวณซึ่งเป็นฮานอยในยุคสมัยใหม่ พวกเขาตั้งชื่อเมืองนี้ว่า ธางลอง ผู้นำฝ่ายชนชั้นสูงและฝ่ายสงฆ์ได้ร่วมกันประกาศตั้งราชวงศ์ลี และสถาปนาอาณาจักรไดเวียดขึ้นมา ราชวงศ์จีนสมัยต่อ ๆ มา เพียรพยายามที่จะเข้าพิชิตดินแดนที่ราบลุ่มแม่น้ำฮองอย่างถาวร แต่ทำไม่สำเร็จ และชาวเวียดก็ผงาดขึ้นมาในฐานะผู้พิทักษ์ขุมปัญญาด้านการเมืองและยุทธศาสตร์ที่สั่งสมมาตลอดระยะเวลาหลายร้อยปีที่พวกเขาได้มีส่วนร่วมอยู่ในระบบจักรวรรดิของจีน

กษัตริย์เวียดซึ่งปกครองฮัวลู ระหว่างทศวรรษ 960 จนถึงค.ศ. 1009 สามารถรักษาอำนาจการปกครองของตนไว้ได้ทั่วทุกท้องถิ่นที่มีชาวเวียดอาศัยอยู่ ทั้งยังได้รับการยอมรับจากจีนว่ามีอำนาจในการปกครองภูมิภาคของตน ความสำเร็จสองประการนี้ เป็นเงื่อนไขพื้นฐานที่จำเป็นสำหรับการสถาปนาแคว้นเวียด กระนั้น ความสำเร็จสองอย่างนี้ยังไม่เพียงพอ ระบอบกษัตริย์ฮัวลู จึงดำรงอำนาจอยู่ได้เพียงชั่วระยะหนึ่งเท่านั้น ในทศวรรษ 960 ดินห์ โบ ลินห์ มีอำนาจทางทหารเหนือที่ราบตามบริเวณตอนเหนือของเวียดนาม โดยปราบการอ้างสิทธิและสยบความทะเยอทะยานของคู่แข่งหลายรายให้ราบคาบลงไป ในปี ค.ศ.980 – ค.ศ.981 เล หว่าน ปราบกองทหารที่ราชวงศ์ซ้องของจีนส่งมาได้ เป็นผลให้จีนต้องยอมรับให้เล หว่านมีฐานะเทียบเท่ากับเจ้าประเทศราช ทว่าความสำเร็จเหล่านี้ เป็น

ความสำเร็จด้านการทหารเป็นหลัก ความสำเร็จเหล่านี้จะแปลไปเป็นผลได้ทางด้านการทูตในระยะยาวได้มากเพียงไร ขึ้นอยู่กับความเพียรพยายามของพระสงฆ์ในพุทธศาสนา ซึ่งขุนศึกบ้านนอกแห่งฮัวลูต้องพึ่งพาอาศัยอยู่

ฝ่ายสงฆ์เข้าใจดีว่าความสำเร็จของฮัวลูไม่มั่นคง เนื่องจากกษัตริย์ฮัวลู ทรงปกครองด้วยการขู่ที่จะใช้กำลังเป็นหลัก และการสวรรคตของกษัตริย์แต่ละองค์ จะมีสงครามแย่งชิงราชสมบัติตามมาทุกครั้ง ฝ่ายสงฆ์สร้างตัวขึ้นมาอยู่ในฐานะผู้เชี่ยวชาญที่มีความรอบรู้ มีความสามารถในการติดต่อทำความตกลงกับจีนและในการระดมแรงงาน ทรัพย์สิน รวมทั้งการสร้างมติมหาชนในบริเวณที่มีประชากรหนาแน่นที่สุดในที่ราบลุ่มแม่น้ำฮอง บริเวณนี้มีโบสถ์วิหารพุทธอยู่เป็นจำนวนมาก สภาวะเช่นนี้ทำให้กษัตริย์-นักรบฮัวลูซึ่งอยู่ในสถานะที่ไม่มั่นคง จำเป็นต้องพึ่งพาอาศัยพระสงฆ์อย่างไม่อาจจะขาดเสียได้ ฝ่ายสงฆ์เห็นว่าความสำเร็จด้านการทหารของดินห์ โบ ลินห์และเล หว่าน คงไม่สามารถยั่งยืนอยู่ได้ หากปราศจากความสำเร็จที่สอดคล้องกันในการจัดตั้งองค์กรทางการเมืองและในการพัฒนาด้านวัฒนธรรม พวกสงฆ์มองการณ์ไกลออกไปอีกว่า ลักษณะของอำนาจการปกครองที่ฮัวลูใช้อยู่ ไม่อาจช่วยให้ก้าวหน้าไปสู่เป้าหมายที่ใหญ่กว่าได้ เนื่องจากถูกความคิดแบบขุนศึกตีกรอบจำกัดเอาไว้ เหล่าสงฆ์จึงใช้ทักษะในการจูงใจ จัดการให้คนของฝ่ายตนเข้าดำรงตำแหน่งที่มีอำนาจและอิทธิพล และปลุกปั้นความรู้สึกของมหาชน จนกระทั่งในที่สุด ฝ่ายสงฆ์ประสบความสำเร็จในการโยกย้ายอำนาจมาสู่กลุ่มตระกูลใหม่ซึ่งหากไม่เป็นพันธมิตรกับบรรดาผู้นำสงฆ์ ก็เป็นเพียงเครื่องมือด้านฆราวาสของฝ่ายสงฆ์ การถ่ายโอนอำนาจนี้ หากเปรียบเทียบกับการถ่ายโอนอำนาจในกรณีอื่น ๆ แล้ว นับได้ว่าเป็นผลสำเร็จลงได้โดยสันติ

ลี คอง อัน เกิดเมื่อค.ศ. 974 เป็นเด็กกำพร้าที่พระสงฆ์ในวัดเลี้ยงดูและให้การศึกษา เขามีชื่อเสียงว่าเป็นพุทธศาสนิกชนที่เคร่งครัด เป็นนักศึกษาวิชาประวัติศาสตร์และเป็นทหาร ขณะที่กษัตริย์ซึ่งไม่ได้รับความนิยมจากประชาชนสวรรคตที่ฮัวลูใน ค.ศ.1009 นั้น ลี คอง อันดำรงตำแหน่งเป็นผู้บัญชาการทหารรักษาวังอยู่ ด้วยคำแนะนำและการช่วยเหลือจากวัน ฮันห์ พระสงฆ์ผู้ให้การอุปถัมภ์เขา และด้วยความเพียรพยายามของสถาบันสงฆ์ทั้งหมด คนทั้งหลายจึงได้ยกลี คอง อัน ขึ้นเป็นกษัตริย์ด้วยความยินดีปรีดา ในค.ศ. 1010 ลี คอง อันย้ายเมืองหลวงไปยังบริเวณซึ่งเคยเป็นที่ตั้งของศูนย์กลางการบริหารในสมัยราชวงศ์ถัง โดยตั้งชื่อใหม่ว่า ธางลอง เมืองหลวงใหม่นี้ รายล้อมด้วยวัดวาอารามและนาข้าวของที่ราบลุ่มแม่น้ำฮอง

ตลอดสิบเก้าปีที่ทรงครองราชย์ (ค.ศ.1009 – 1028) ลี คอง อัน (ซึ่งภายหลังจากสวรรคตแล้วเป็นที่รู้จักกันในนามลี ท้าย โท) ดูจะทรงหมกมุ่นกับกรณียกิจสามประการสืบเนื่องต่อ ๆ กันมา ในช่วงปีแรก ๆ พระองค์ทรงสร้างเมืองหลวงใหม่ จากนั้นทรงจัดระบบการเก็บภาษี และต่อด้วยนำทหารไปปราบพวกกบฏและชนเผ่าต่าง ๆ บนที่สูง ที่พรมแดนทางใต้และทางเหนือของราชอาณาจักร หลังจากสถาปนาความสัมพันธ์ที่เหมาะสมกับฝ่ายที่มีอำนาจทางโลกในดินแดนแถบนั้นแล้ว ลี คอง อัน

ทรงแสดงความสนพระทัยต่อการสร้างความสัมพันธ์ที่เหมาะสมกับอำนาจที่อยู่เหนือธรรมชาติ โดยการนี้ทรงให้การอุปถัมภ์พุทธศาสนาและลัทธิความเชื่อต่าง ๆ ที่นับถือกันในท้องถิ่น โดยเท่ากับทรงสร้างพื้นฐานทางวัฒนธรรมให้แก่อำนาจการปกครองของพระองค์ ในบั้นปลายช่วงท้าย ๆ ของชีวิต ลี คอง อันดูจะทรงปลีกวิเวกเข้าสู่การทำสมาธิและเตรียมตัวเพื่อสวรรคต พระองค์ทรงมอบอำนาจหน้าที่ต่าง ๆ ให้กับบรรดาราชโอรสที่มีความสามารถ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ลี พัต มา ราชโอรสองค์โต ผู้ซึ่งได้รับการแต่งตั้งเป็นรัชทายาท

มีหลักฐานมากมายที่ชี้ว่า ลี คอง อัน ทรงมีความคิดที่จะฟื้นฟูเพื่อให้เกิดความสัมพันธ์ที่ปรองดองและสมัครสมานกันอย่างดีระหว่างฝ่ายผู้ปกครองกับฝ่ายที่อยู่ภายใต้การปกครอง และระหว่างฝ่ายผู้ปกครองกับอำนาจที่อยู่เหนือธรรมชาติขึ้นไป ลี คอง อันทรงวิพากษ์กษัตริย์ฮัวลูองค์ก่อน ๆ ซึ่งละเลย “เจตน์จำนงของสวรรค์” “ปล้นและทำร้าย” ประชาชน และได้ประกาศมติตามข้อวินิจฉัยของพระองค์ว่า ในรัชสมัยของกษัตริย์องค์ก่อน ๆ นั้น “ทุกสิ่งที่สร้างขึ้นล้วนเป็นความไม่เหมาะสม”[1] ลี คอง อัน ทรงประกาศยืนยันว่าสมัยราชวงศ์ชางและโจวในครั้งโบราณนั้น คือยุคทอง ด้วยในสมัยนั้นฝ่ายผู้ครองดินแดนให้ความเคารพทั้งสวรรค์เบื้องบนและประชาชนเบื้องล่าง นอกจากนั้น ลี คอง อันยังทรงยืนยันในความตั้งพระทัยของพระองค์ ที่จะฟื้นฟูภาวะกิจการต่าง ๆ ให้คืนสู่ยุคทองแต่ครั้งโบราณนั้นให้สำเร็จภายในช่วงพระชนม์ชีพของพระองค์เอง พระองค์จึงได้รับการรำลึกถึง ว่าทรงเป็นทั้งผู้ที่เคร่งครัดในพระศาสนา ใส่พระทัยในพระศาสนารวมทั้งประชาชนทั่วไปด้วยความเมตตากรุณาหลายครั้งหลายหน ที่พระองค์ทรงยกเลิกหนี้ภาษีหรือยกเว้นภาษีเมื่อถึงกำหนดเก็บ ภาษีสี่ในหกครั้งที่มีบันทึกเป็นหลักฐานว่าเก็บจริง นั้นเป็นภาษีที่เก็บจากสิ่งของที่เป็นสินค้าที่ซื้อขายแลกเปลี่ยนกับชนเผ่าต่าง ๆ ในบริเวณที่สูง (เกลือ นอแรด งาช้าง ไม้หอม ไม้ซุง ผลไม้ ดอกไม้) ภาษีในที่ลุ่มเป็นการจัดเก็บกับหนองน้ำ (ปลาและไข่มุก) นา (ข้าว) และต้นหม่อน (ไหม) ดูเหมือนว่า ภาษีเหล่านี้ ทรงจัดเก็บเฉพาะจากที่ดินส่วนพระมหากษัตริย์ ที่ล้อมรอบเมืองหลวงอยู่เท่านั้น โดยทรงละเว้นสมบัติจากไร่นาส่วนใหญ่ของประเทศ ซึ่งอยู่ในมือของผู้มีอำนาจในส่วนท้องถิ่น

นักประวัติศาสตร์ชาวเวียดนาม ระลึกถึงลี คอง อัน ในฐานะกษัตริย์ที่ “ทรงทำให้ประชาชนมีความสุข” และในฐานะที่ได้ทรงสร้าง “แผนการอย่างมองการณ์ไกล” เพื่อสถาบันราชวงศ์ที่มั่นคง[2] แม้ว่าลี คอง อันทรงปฏิบัติการอย่างกร้าวแกร่งตามพรมแดน ด้วยการโจมตี “พวกกบฏ” และสถาปนาความสัมพันธ์ทางการค้า แต่พระองค์ก็ดูจะทรงมีขันติธรรมต่ออภิสิทธิ์ของตระกูลในท้องถิ่น ตราบเท่าที่คนเหล่านี้ยังสวามิภักดิ์ต่อพระองค์อยู่ ลักษณาการเช่นนี้ แน่นอนอย่างไม่มีข้อสงสัยว่า เป็นการปรับปรุง “อย่างเป็นสุข” สำหรับตระกูลต่าง ๆ ในแต่ละท้องถิ่น เมื่อเปรียบกับการปกครองของฮัวลูที่

---

[1] Ngo, Si Lien, comp., ***Dai Viet Su, Ky Toan Thu***, Tokyo 1984-6, ban ky 2, 207-8.

[2] Ibid., ban ky1, 188-9, and ban ky 2., 207.

หยาบกระด้าง ลี คอง อัน ทรงตระเตรียมให้ ลี พัต มา พระราชโอรส มีความพร้อมที่จะเป็นผู้สืบราชสมบัติ โดยจัดการให้พระราชโอรสไปประทับอยู่ภายนอกเขตพระนครหลวง เพื่อจะได้คุ้นเคยกับสามัญชน นอกจากนี้ยังทรงมอบหมายให้เป็นผู้นำทหารไปปราบปรามชนเผ่าต่าง ๆ ตามชายแดน อันที่จริงแล้ว ดูเหมือนว่า ลี คอง อันจะมิใช่บุคคลผู้มีบุคลิกภาพเข้มแข็งนัก พระองค์ตกอยู่ภายใต้อิทธิพลของวัน ฮันห์ ผู้เป็นที่ปรึกษาที่คอยชี้แนะอยู่มาก วัน ฮันห์ มรณภาพไปก่อนหน้าลี คอง อันสวรรคตเพียงสามปีเท่านั้น กระนั้น ลี คอง อัน ก็ทรงดำเนินบทบาทตามที่ได้รับมอบหมายด้วยพระปรีชาสามารถ และสถานภาพของพระองค์ในประวัติศาสตร์ก็เพิ่มสูงขึ้นไปพร้อม ๆ กับความรุ่งเรืองของราชวงศ์ซึ่งพระองค์เป็นผู้ก่อตั้งขึ้น

ลี พัต มา (ภายหลังจากสวรรคต รู้จักกันในชื่อลี ท้าย ตง ครองราชย์ระหว่าง ค.ศ.1028 – 1054) ประสูติเมื่อค.ศ. 1000 พระองค์ทรงได้รับการตระเตรียมและฝึกฝนอย่างพิถีพิถันเพื่อให้พร้อมแก่การขึ้นเป็นกษัตริย์ มีเรื่องราวที่เป็นนิมิตและปาฏิหาริย์หลายอย่าง เกี่ยวกับกำเนิดและวัยเยาว์ของพระองค์ ซึ่งบ่งบอกเป็นนัยว่า ลี พัต มามิใช่เป็นเพียงรัชทายาทของพระราชบิดา หากแต่ทรงมีชะตาชีวิตของพระองค์เอง ความสำเร็จของลี พัต มา คือการสถาปนาอำนาจของราชวงศ์ลีอย่างเป็นสถาบัน และ ดังนั้น จึงเป็นที่เข้าใจกันดีว่า พระองค์คือกษัตริย์ที่ยิ่งใหญ่ที่สุดในบรรดากษัตริย์แห่งราชวงศ์ลี และเป็นหนึ่งในบรรดากษัตริย์ที่ยิ่งใหญ่ที่สุดในประวัติศาสตร์ทั้งมวลของเวียดนาม การศึกษาช่วงเวลาที่ทรงครองราชย์สมบัติอยู่เป็นเวลา 26 ปีของลี พัต มา นอกเหนือจากสิ่งอื่น ๆ แล้ว ยังต้องเป็นการศึกษาถึงพระราชดำริที่ซับซ้อนและชาญฉลาดที่เติบโตอยู่ตลอดเวลา พระราชบุคคลิกของ ลี พัต มา ปรากฏในแหล่งข้อมูลต่าง ๆ ในฐานะที่ทรงเป็นบุคคลที่มีชีวิตชีวา ทรงร่วมงานกับบรรดาที่ปรึกษาด้วยสัมพันธภาพที่มีพลวัตและด้วยการให้แรงกระตุ้นต่อกันและกันมากยิ่งกว่าผู้ปกครองคนอื่นใดในเวียดนามที่มีมาในยุคแรก ๆ ในขณะที่ลี คอง อัน ทรงประกาศพระนามเพียงพระนามเดียวตลอดระยะเวลาที่ครองราชย์ ลี พัต มา ทรงประกาศพระนามเป็นลำดับสืบต่อ กันมาถึงหกพระนาม แต่ละพระนาม แสดงถึงช่วงเวลาในยุคหนึ่ง ๆ ของความเติบโตทางภูมิปัญญาของพระองค์ ซึ่งสอดคล้องไปกับแบบอย่างความเป็นผู้นำของพระองค์ด้วย

ในช่วงห้าปีแรกของการครองราชย์ ลี พัต มาทรงต้องพึ่งพาอาศัยเหล่าที่ปรึกษาที่ได้รับตกทอดมาจากพระราชบิดาอยู่พอสมควร ลี พัต มาทรงเป็นผู้เฝ้ามองข้าราชบริพารของพระราชบิดาปราบปรามการก่อจลาจลเพื่อช่วงชิงราชสมบัติของพระอนุชาสองพระองค์ และทรงเป็นผู้นำกองทหารไปรบกับพระอนุชาที่ก่อการกบฏเป็นรายที่สามที่ฮัวลู หลังจากราชบัลลังก์มั่นคงดีแล้ว พัต มาทรงควบคุมดูแลการแต่งตั้งบุคคลขึ้นดำรงตำแหน่งต่าง ๆ ในราชสำนักด้วยพระองค์เอง ทรงจัดระบบการรักษาการณ์ในพระราชวังเสียใหม่ และปฏิรูปสถาบันสงฆ์ ทั้งสามหน่วยงานที่ทรงปฏิรูประบบเสียใหม่เหล่านี้นับเป็นหน่วยการปกครองตามลำดับชั้นที่สำคัญสามหน่วยงาน ในจำนวนทั้งหมดสี่หน่วยงานหลักที่มีความสำคัญที่ตั้งอยู่ในราชธานี หน่วยงานหลัก หน่วยที่สี่คือระบบการจัดการปกครองตามลำดับชั้นใน

หมู่สตรีที่ประจำอยู่ในพระราชสำนัก นอกเหนือจากปฏิบัติพระราชกรณีกิจที่เกี่ยวกับพิธีการของกษัตริย์แล้ว ลี พัต มา ยังทรงเป็นผู้นำทหารเข้าปรามปราบเพื่อสร้างความสงบตามพรมแดนทางใต้และเหนือ ช่วงระยะเวลาห้าปีแรกที่ครองราชย์นี้ ลี พัต มา ทรงรักษาสิ่งที่เป็นมรดกจากพระราชบิดาไว้ได้ด้วยพระปรีชาสามารถ ทว่ามิได้แสดงความคิดของพระองค์เองออกมาให้เป็นที่ประจักษ์มากนัก

ในค.ศ. 1034 พัต มาทรงเปลี่ยนชื่อรัชกาลของพระองค์เสียใหม่ เพื่อเป็นการสนองต่อ “นิมิตอันเป็นมงคล”[3] และห้าปีถัดจากนั้น พระองค์ก็ทรงสำแดงการใช้อำนาจปกครองในแบบที่เป็นบุคคลิกภาพของพระองค์เอง ซึ่งสร้างทั้งความทึ่งและความขึ้งโกรธให้แก่บรรดาข้าราชบริพาร ในบางครั้งบางคราว พัต มาทรงยืนกรานให้ข้าราชบริพารใช้กริยาวาจาต่อพระองค์ในรูปแบบที่แสดงความยกย่องมากยิ่งขึ้น พระองค์ไม่ทรงนำพาต่อขนบประเพณีเดิมและเลื่อนพระสนมคนโปรดให้ขึ้นมามีฐานันดรเยี่ยงเจ้า ซึ่งเป็นเหตุให้เกิดการกบฏเพื่อต่อต้านขึ้นมา ทว่าพัต มาทรงปราบปรามลงได้อย่างราบคาบ ลี พัต มา ทรงจัดระบบการบริหารตามชายแดนเสียใหม่ และสร้างเรือสำเภาเดินสมุทร พระองค์ดูเหมือนได้ทรงพยายามที่จะปฏิรูประบบศาลยุติธรรมและสถานที่คุมขังนักโทษที่ธางลอง ด้วยการนำหน่วยงานไปสังกัดอยู่ภายใต้การคุ้มครองของลัทธิบูชาวีรบุรุษสมัยคริสต์ศตวรรษที่สิบ พระองค์ไม่ทรงนำพาต่อการคัดค้านของบรรดาที่ปรึกษาและทรงยืนกรานที่จะเข้าทำพิธีแรกนาขวัญด้วยพระองค์เอง ทรงจับกุมบรรดาผู้นำของตระกูลที่ก่อการกบฏในเทือกเขาทางเหนือ และประหารชีวิตพวกเขาต่อหน้าสาธารณชนที่ธางลอง พร้อมกับมีพระบรมราชโองการออกมาที่ล้วนเป็นการแสดงความพิโรธและความทระนงในความถูกต้องเที่ยงธรรมของพระองค์ ในค.ศ. 1039 เมื่อบรรดาที่ปรึกษาขอร้องให้เปลี่ยนชื่อรัชกาลเสียใหม่ พระองค์ก็ทรงโต้เถียงอย่างรุนแรงและสั่งให้ยุติการอภิปราย แต่ก็ทรงยินยอมหลังจากบรรดาที่ปรึกษายืนกราน “อย่างดื้อดึง” แล้วเท่านั้น[4] ตลอดช่วงระยะเวลานี้ พัต มาทรงล้ำหน้าเกินกว่าข้าราชบริพาร พระองค์ทรงสำรวจความสามารถของพระองค์เองเพื่อริเริ่มกระทำการต่าง ๆ และทรงปฏิเสธที่จะยอมรับคำแนะนำของพวกเขาด้วยการนิ่งเฉย

แหล่งข้อมูลที่หลงเหลือมาถึงปัจจุบันนี้ ชี้ให้เห็นว่า การโต้เถียงในค.ศ. 1039 เป็นประเด็นเกี่ยวกับการปกครอง กล่าวคือการปกครองที่ดีเป็นผลลัพธ์เนื่องมาจากตัวผู้นำหรือจากการปฏิบัติตามพิธีการอย่างถูกต้องและเหมาะสม พัต มาทรงยืนกรานว่า การปกครองที่ดี ขึ้นอยู่กับความเพียรพยายามของพระองค์เองในฐานะกษัตริย์ พระองค์จึงคัดค้านสิ่งที่ทรงเห็นว่า เป็นความพยายามของข้าราชบริพารของพระองค์เพื่อแย่งชิงความริเริ่มบางอย่างที่ทรงทำได้สำเร็จในปีหลัง ๆ นี้ไปเสีย ทางฝ่ายข้าราชบริพารนั้นก็เห็นได้ว่า เพียงแต่เพียรพยายามที่จะกระชับความลักลั่นระหว่างพระบุคลิกภาพที่เข้มแข็งและทรงพลังขององค์พระประมุขกับระบบการบริหารที่หย่อนยาน ที่พระองค์ทรงพยายามจะ

---

[3] Ibid., ban ky 2, 224.

[4] Ibid., 228.

กำกับเท่านั้น การโต้เถียงเรื่องการเปลี่ยนพระนามเป็นวิธีการของพวกเขา เพื่อดึงความสนพระทัยของพัต มา การที่พัต มา ทรงเป็นผู้นำที่มีพระบุคลิกภาพเข้มแข็งเป็นสิ่งที่ล้ำหน้าเกินกว่าสมรรถนะของสถาบันราชสำนักจะตามได้ทัน บรรดาที่ปรึกษาของพัต มา มองเห็นสภาพเช่นนี้ก่อนที่พัต มา จะทรงเห็น พวกเขาไม่ต้องการเหนี่ยวรั้งพัต มา สิ่งที่พวกเขาต้องการคือ เพิ่มประสิทธิภาพการปกครองให้กับสถาบัน เพื่อว่าสถาบันการปกครองที่มีประสิทธิภาพนี้จะช่วยส่งเสริมพระบุคคลิกภาพที่เข้มแข็งและทรงพลังของพัต มาแทนที่จะพังพินาศไปเพราะแรงฉุดกระชากของจังหวะการก้าวที่รวดเร็วจนน่าหวาดเสียวของพระองค์

ดูเหมือนว่าในที่สุดพัต มาจะทรงเข้าใจทัศนะของบรรดาข้าราชบริพารของพระองค์และจากนั้นมา ก็เป็นช่วงเวลาของการสร้างสถาบัน สถาบันเหล่านี้เกี่ยวข้องกับกฎหมายและการจัดองค์กรกล่าวคือ ระบบศาลยุติธรรมและการคุมขังนักโทษที่ธางลอง ได้รับการจัดระบบเสียใหม่ให้อยู่ในแนวที่จะปฏิบัติได้เหมาะสมกับสภาพความเป็นจริงมากขึ้น ต่างจากความพยายามปรับปรุงครั้งก่อนหน้านี้ ที่กระทำโดยอาศัยใบบุญของลัทธิบูชาวีรบุรุษคนหนึ่งซึ่งถึงแก่ความตายไปแล้ว มีการปรับเปลี่ยนลำดับความลดหลั่นของระบบการปกครองของสตรีในราชสำนักเสียใหม่ ระบบนี้ยั่วยุให้เกิดการกบฏที่ไม่เกิดผลสำเร็จขึ้นมา การปรับเปลี่ยนครั้งนี้คงเป็นความเพียรพยายามที่จะลดอิทธิพลของวงศ์วานของสตรีเหล่านี้ยกเว้นจากสตรีที่เกิดในราชตระกูลแล้ว สตรีในราชสำนักเหล่านี้เป็นทั้งเครื่องหมายบอกบารมีและผู้ประสานความสัมพันธ์ที่มีอยู่ระหว่างตระกูลของตนกับผู้มีอำนาจในราชวงศ์ ภายหลังจากมีพระราชกิจที่หรูหราฟุ่มเฟือยเพื่อแสดงความเลื่อมใสศรัทธาในพุทธศาสนาอยู่ช่วงระยะเวลาหนึ่งพัต มา ได้ทรงจัดการประชุมคณะสงฆ์ขึ้น ซึ่งเห็นได้ชัดว่าเพื่อเป็นหนทางหนึ่งในการดึงฝ่ายสงฆ์ให้เข้ามามีบทบาทเป็นผู้ร่วมมือกับราชสำนักอย่างแจ้งชัดยิ่งขึ้น อย่างไรก็ตาม ผลของความเพียรพยายามที่โดดเด่นที่สุดของยุคนี้ คือการออกประกาศคัมภีร์กฎหมายมินห์เดา (หนทางกระจ่างแจ้ง) ในค.ศ. 1042

พระบรมราชโองการประกาศกฎหมายฉบับใหม่ ระบุว่า กฎหมายเก่า (ซึ่งเกือบเป็นที่แน่นอนว่ามีกำเนิดหรือได้รับอิทธิพลมาจากราชวงศ์ถังนั้น) เป็นกฎหมายที่กดขี่บีฑาประชาชนและหล่อเลี้ยงความอยุติธรรม ผู้ร่างกฎหมายใหม่ คือข้าราชการที่ได้รับมอบหมายจากพัต มา ให้ “ไตร่ตรองถึงสิ่งที่เหมาะสมสำหรับยุคสมัยปัจจุบัน”[5] คัมภีร์กฎหมายมินห์เดามิได้เหลืออยู่จนถึงปัจจุบัน สิ่งที่เหลืออยู่คือพระบรมราชโองการเก้าฉบับที่มีอายุอยู่ในช่วงระยะสองสามเดือนหลังการประกาศคัมภีร์มินห์เดาออกมา ซึ่งเป็นการชี้ให้เห็นปัญหาบางประการที่กล่าวอยู่ในระบบกฎหมาย เนื้อความของพระบรมราชโองการเก้าฉบับนี้ ส่วนใหญ่มีจุดมุ่งหมายเพื่อเพิ่มอำนาจการควบคุมของราชบัลลังก์เหนือทรัพยากรมนุษย์และวัตถุของรัฐ เช่นพระบรมราชโองการเกี่ยวกับวินัยทหาร การกำหนดให้ทหารและข้าราชการทั้งปวง ปฏิญาณตนเป็นประจำทุกปีว่าจะจงรักภักดีต่อกษัตริย์ นอกจากนี้ยังมีพระบรมราชโองการเรื่อง

---

[5] Ibid., 231.

การขโมยวัวควายจากที่ดินของกษัตริย์ การขายชายที่เสียภาษีไปเป็นทาสอย่างผิดกฎหมาย เรื่องการทุจริตของผู้เก็บภาษี การช่วยเหลือบรรเทาทุกข์แก่ผู้ประสบทุพภิกขภัย สิทธิของชายที่อยู่ในชนชั้นผู้ปกครองที่จะปกป้องสตรีของตน และนิยามเกี่ยวกับอาชญากรรมที่อภัยโทษได้และที่อภัยโทษไม่ได้ ซึ่งอาชญากรรมอย่างหลังนี้ คือการกระทำที่ล่วงละเมิดต่อพระราชอำนาจพระมหากษัตริย์

ช่วงระยะที่กฎหมายมินห์เดามีผลบังคับใช้อยู่ แม้ว่าจะสั้น (ค.ศ.1042–1044) แต่ก็มีความสำคัญ เนื่องจากช่วงเวลานี้ พระปรีชาสามารถในฐานะผู้นำที่ผิดกว่าผู้ใดของพัต มา มีเครือข่ายของสถาบันเข้ามาสมทบ เครือข่ายดังกล่าวนี้ช่วยรองรับและค้ำจุนความเป็นผู้นำของพัต มา บรรดาข้าราชบริพารของพระองค์เลิกผงะด้วยความอัศจรรย์ใจเช่นที่เคยเป็นมาในช่วงแรก ๆ เมื่อถึงตอนนี้ แผนการปกครอง ซึ่งมีเหตุมีผลมากขึ้นและมีวินัยมากขึ้น ช่วยผูกโยงพวกเขาให้เข้ากับลักษณะความเป็นผู้นำที่มีพลังของพัต มา องค์พัต มากับบรรดาที่ปรึกษาได้แปรเปลี่ยนพลังงานส่วนพระองค์ที่โดดเด่นให้เข้าสู่ระบบการปกครองซึ่งมีพลังวังชายิ่งขึ้นในทุกระดับการบริหาร รากฐานด้านสถาบันได้รับการยกระดับขึ้นให้สามารถแบกรับภาระหนักของการบัญชาการที่เข้มแข็ง มีเรื่องเล่าอ้างกันว่า ในค.ศ. 1043 ลี พัต มา เสด็จไปเยือนวัดที่ปรักหักพังแห่งหนึ่ง และพระองค์ทรงทำให้เสาที่แอ่นเอียงกลับตรงขึ้นมาได้เพียงด้วยความคิดของพระองค์ หลังจากนั้น บรรดาข้าราชบริพารก็ “เรียงร้อยถ้อยคำพรรณนาที่คล้องจองกันเพื่อประกาศเหตุการณ์เหนือธรรมชาติอันแผกพิเศษนี้”[6] สองสามเดือนถัดมา ระหว่างตระเตรียมการรบโล่ของพัต มา ซึ่งแขวนอยู่ในห้องโถงสาธารณะแห่งหนึ่งเคลื่อนที่ได้เอง ข้าราชบริพารของพระองค์กราบบังคมทูลว่า นี่เป็น “สัญญาณบอกว่า เทพยดาแอบผนึกสิ่งต่าง ๆ ของทุกช่วงชั้น ให้สนองตอบต่อพระราชประสงค์ของพระองค์”[7] เรื่องราวเหล่านี้ บอกเป็นนัยให้ทราบว่า พัต มา ยังไม่เลิกทำสิ่งที่ชวนให้เกิดความสนเท่ห์ แต่ทว่าบรรดาข้าราชบริพารนั้น เลิกสนเท่ห์กับสิ่งที่ทรงกระทำแล้ว

กิจกรรมสำคัญในยุคมินห์เดา ซึ่งเกิดขึ้นได้เพราะสมรรถนะความเป็นสถาบันที่เพิ่งบรรลุผล คือการตระเตรียมการเพื่อส่งทหารข้ามทะเล 950 กิโลเมตร ลงไปทางใต้ ยังนครของกษัตริย์จาม พัต มา ทรงดำริว่า จำเป็นต้องลงโทษกษัตริย์จามเพื่อเป็นการแสดงพระราชอำนาจของพระองค์อย่างเหมาะสมในบริเวณแนวชายฝั่งด้านใต้ การตระเตรียมดำเนินไปอย่างเป็นระบบ มีการสร้างเรือเดินทะเล ฝึกทหาร ตระเตรียมอาวุธเพื่อความพร้อมสะสมเสบียงข้าว ผลิตเหรียญ และลงโทษพวกต่อต้านให้หลาบจำ

การส่งทหารไปยังจามปาในค.ศ. 1044 ประสบความสำเร็จอย่างใหญ่หลวง พัต มา ทรงเป็นผู้นำทัพด้วยพระองค์เอง และกลับมาพร้อมกับบรรทุกสิ่งของที่ปล้นสะดมมาได้อย่างเพียบกำลัง การรณรงค์ครั้งนี้ เปิดศักราชของช่วงเวลาที่ผ่อนคลายด้วยความอยู่ดีกินดีและมั่งคั่งกันโดยทั่วไป การเก็บภาษีมีน้อยลง มีการรับรองพ่อค้าจากต่างแดน และเปิดตลาดขึ้นตามเทือกเขาต่าง ๆ

---

[6] Ibid., 232.

[7] Ibid., 233.

การประกาศยุคใหม่แห่งรัชสมัยในค.ศ. 1049 เป็นจุดที่ชี้บอกถึงความถดถอยของพลังแห่งความมีชีวิตชีวาส่วนพระองค์ของพัต มา และการหันเข้าพึ่งพาแบบแผนตามพิธีการกันใหม่ ช่วงเวลานี้ประจวบกับเกิดมีการกบฏของเจ้าผู้ครองนครบริวารทางพรมแดนด้านเหนือ และการค้นพบการคบคิดก่อการในราชสำนัก เหตุการณ์เหล่านี้ ดูจะหันเหความคิดของพัต มา ไปสู่ความตายซึ่งเป็นธรรมชาติที่ไม่อาจเลี่ยงพ้นของมนุษย์เช่นพระองค์เอง และความจริงที่ว่า ไม่ว่าความสำเร็จของพระองค์จะยิ่งใหญ่เพียงไร พระองค์ก็ไม่อาจดำรงพระชนม์ไปชั่วกาลนานอย่างไม่มีที่สิ้นสุดได้ ทั้งไม่ทรงสามารถแก้ไขปัญหาทุกอย่างในการปกครองราชอาณาจักรได้อย่างถาวร พัต มาจึงทรงเริ่มหาความสบายพระทัยส่วนพระองค์จากศาสนา ทรงฝันถึงพระโพธิสัตว์ อวโลกิเตศวร และโปรดให้สร้าง “วัดเสาเดียว” (ชัว มอต คอต) พร้อมด้วยอุทยานดอกไม้และบ่อเลี้ยงปลาอย่างวิจิตร ช่วงปีท้าย ๆ นี้ พัต มา ทรงหมกมุ่นกับการเลื่อนตำแหน่งและพระราชทานสิ่งของแก่ข้าราชบริพารที่ทำคุณงามความดี สะสางเรื่องราวภายในครอบครัวของพระองค์ให้เป็นระเบียบเรียบร้อย และในท้ายที่สุด ในช่วงสองสามเดือนก่อนที่จะสวรรคตในค.ศ. 1054 พระองค์ได้ทรงมอบอำนาจให้แก่ลี นัต ตน ราชโอรสซึ่งมีพระชนมายุ 31 พรรษา

ลี พัต มา ทรงสถาปนาราชวงศ์ลีขึ้นบนรากฐานของสถาบัน ซึ่งดำรงอยู่มาได้นานกว่าหนึ่งศตวรรษ กษัตริย์ในพระราชวงศ์ลีองค์ต่อ ๆ มาทุกพระองค์ล้วนอยู่ภายใต้ฉายาของพระองค์ โดยไม่มีพระองค์ใดเด่น เกินพัตมาขึ้นมาได้ ลักษณะความเป็นผู้นำตามแบบฉบับของพระองค์เอง กอปรด้วยความเป็นอิสระอย่างใหม่ ซึ่งปลอดพ้นจากข้อจำกัดอันเนื่องมาจากอนาธิปไตย และการขาดเอกภาพ ที่ปรากฏให้เห็นในคริสต์ศตวรรษที่สิบพร้อมกับการพังทลายของระบอบการปกครองที่ตกทอดมาจากสมัยของราชวงศ์ถัง โอรสและรัชทายาทของพัต มา คือ ลี นัต ตน ทรงเป็นกษัตริย์เวียดนามพระองค์แรกในยุคหลังราชวงศ์ถัง ที่สืบทอดราชสมบัติต่อมาโดยปราศจากเหตุการณ์ใด ๆ นับเป็นดัชนีที่ระบุชัดว่า พัต มา ได้ทรงสถาปนาสถาบันราชวงศ์ไว้อย่างมั่นคงแล้ว

ลี นัต ตน (ภายหลังจากสวรรคตแล้ว เป็นที่รู้จักกันในพระนามลี ธันห์ ตง ครองราชย์อยู่ระหว่าง ค.ศ.1054 – 1072) ทรงมีพระปรีชาสามารถในการพิทักษ์รักษาความสำเร็จของพระราชบิดา ทรงมีความอุตสาหะในการนำความสำเร็จต่าง ๆ เหล่านั้นมาใช้ดำเนินการใหม่ ทว่ามิได้สร้างความก้าวหน้าเกินไปกว่านั้น พระองค์ทรงสืบเนื่องการสร้างความเป็นสถาบันและสร้างแบบแผนของอำนาจที่พัต มา พระราชบิดาทรงรวบรวมและสั่งสมไว้ ทว่ามีแนวโน้มที่จะอาศัยอำนาจนั้นอย่างวางพระทัย พระองค์พบโอกาสที่จะแสดงความริเริ่มเพียงไม่กี่ครั้ง กระนั้นโดยอาศัยบุญญาบารมีที่พระราชบิดาได้ทรงสร้างไว้ ลี นัต ตนทรงสามารถใช้แนวคิดเกี่ยวกับพระราชอำนาจอันยิ่งใหญ่ของกษัตริย์ให้แก่พระองค์ได้มากยิ่งกว่ากษัตริย์องค์ใด ๆ ก่อนหน้าพระองค์ทั้งหมด หลักฐานที่ยังเหลืออยู่มาจนทุกวันนี้ มีไม่พอที่จะสร้างทัศนะเกี่ยวกับพระบุคลิกภาพของลี นัต ตน ได้อย่างรอบด้านเหมือนเช่นที่ดูจะ

กระทำได้กับ ลี พัต มาพระราชบิดาของพระองค์ โครงการก่อสร้างที่ใหญ่โตโอฬารของพระองค์ ถูกนักประวัติศาสตร์สมัยหลังวิพากษ์ว่าสิ้นเปลืองและสร้างความเดือดร้อนแก่ประชาชน แต่กระนั้น นักประวัติศาสตร์เหล่านี้ก็ยกย่องลี นัต ตน ว่าทรงมีทัศนะที่เมตตาและเห็นอกเห็นใจพสกนิกรที่เป็นสามัญชน แหล่งข้อมูลต่าง ๆ บอกไว้อย่างชัดเจนว่า ทรงเป็นผู้มีวัฒนธรรมและรสนิยมอันประณีต ทรงเคยเป็นนักวิชาการ เป็นผู้พิพากษา เป็นนักดนตรีและเป็นนักรบ เป็นพุทธมามกะที่มีศรัทธาแรงกล้าและเป็นกษัตริย์ซึ่งไร้ความปรานี ยิ่งไปกว่านั้น การโอ้อวดในความเป็นจักรพรรดิ และการยาตราสู่พรมแดนทางเหนืออย่างไม่กลัวเกรง ก็ดึงความสนใจจากราชสำนักซ้องของจีนให้เกิดความกังวลขึ้นมา

แหล่งข้อมูลของจีนระบุว่า ลี นัต ตน เป็นกษัตริย์เวียดซึ่งบังอาจอ้างตนว่ามีสถานะเท่ากับจักรพรรดิ ซึ่งสำหรับจีนนั้น ถือว่าเป็นการท้าทายต่อทัศนะการมองโลกของตนโดยตรง แนวคิดตามแบบของจีนเช่นนี้ อาจเป็นเพียงส่วนหนึ่งของแนวการเขียนประวัติศาสตร์ที่ตกค้างมาจากสงครามระหว่างจีนกับเวียดนามในสมัยทศวรรษ 1070 แนวคิดเช่นนี้จีนใช้เป็นสูตรสำเร็จเพื่อแก้ต่างการตัดสินใจส่งทหารไปรบกับไดเวียดในเวลาต่อมาว่าเป็นสิ่งที่ถูกต้องและสมควรแล้ว ทว่าแม้จะเป็นเช่นนั้น หลักฐานประกอบจากทางฝ่ายเวียดนามก็บอกไว้ว่า ลี นัต ตนทรงรับระเบียบพิธีการอย่างราชสำนักของจักรพรรดิจีนมาใช้หลายอย่าง นับตั้งแต่ชื่ออย่างเป็นทางการของราชอาณาจักร เครื่องแต่งกายของ ข้าราชบริพาร ไปจนถึงตำแหน่งและยศฐาบรรดาศักดิ์ที่ทรงแต่งตั้งแก่บรรดาข้าราชการพระบรมวงศ์ศานุวงศ์ รวมทั้งพระบรรพชนที่ล่วงลับไปแล้ว ดูเหมือนว่า ลี นัต ตนจะทรงเป็นกษัตริย์พระองค์แรกที่ถวายพระนามแก่ลี คอง อัน และ ลี พัต มา ซึ่งสวรรคตไปแล้ว ตามแบบอย่างของราชวงศ์จีน แต่นอกเหนือจากรายละเอียดจำเพาะด้านหลักวิชาการเหล่านี้แล้ว รัชสมัยของลี นัต ตนนี้เอง เป็นช่วงที่พรมแดนจีน-เวียดนาม กลายเป็นเวทีของการเผชิญหน้ากัน

ในรัชสมัยของลี คอง อัน มีเขตกันชนซึ่งเป็นที่อยู่อาศัยของชนเผ่าในที่สูง คั่นระหว่างดินแดนที่อยู่ภายใต้การควบคุมอย่างมีประสิทธิภาพของธางลอง กับอำนาจการปกครองเขตชายแดนของราชวงศ์ซ้องของจีน ลี พัต มาทรงขยายอำนาจเหนือเขตกันชนนี้ ด้วยการรบชนะ และสร้างพันธมิตรกับหัวหน้าชนเผ่าในท้องถิ่นด้วยการแต่งงาน กุศโลบายเช่นนี้ มีผลให้อำนาจของธางลอง ประจัญหน้ากับด่านนอกบริเวณพรมแดนของราชวงศ์ซ้อง ราชสำนักซ้องวางท่าทีค่อนข้างนิ่งเฉยต่อความสำเร็จในการกำจัดเขตกันชนของหัวหน้าชนเผ่าต่าง ๆ ในท้องถิ่นของพัต มา เพราะในตอนนั้น จีนมีความกังวลกับพรมแดนด้านเหนือของตนมากกว่า และไม่ต้องการยั่วยุให้เกิดปัญหาเดือดร้อนขึ้นทางด้านใต้ ทว่าเจ้าหน้าที่ที่พรมแดนจีนบางคน วางทัศนะที่ชัดเจนกว่า และก่อกวนให้เกิดปฏิบัติการทางทหารต่อธางลอง เจ้าหน้าที่เหล่านี้แอบฝึกหน่วยกำลังทหารในท้องถิ่นอย่างลับ ๆ และให้ที่พำนักแก่ผู้อพยพลี้ภัย รวมทั้งพวกที่หนีทัพข้ามพรมแดนมาจากฝั่งเวียดด้วย ความขัดแย้งที่ปรากฏภายนอกระหว่างการประกาศอย่างโอนอ่อนของราชสำนักซ้องกับนโยบายไม่ซื่อของเจ้าหน้าที่พรมแดนของซ้องบางคนยั่วยุให้ลี นัต ตน ดำเนินการโจมตีข้ามพรมแดนเพื่อเป็นการลงโทษในค.ศ. 1059 พร้อมทั้งประกาศความ

“ชิงชัง” ของพระองค์ต่อ “ความไม่น่าไว้วางใจของซ้อง”[8] หลังจากการโจมตีและตอบโต้การโจมตีกันไปมาได้สักหนึ่งปี ซึ่งทางฝ่ายเจ้าหน้าที่ท้องถิ่นของซ้องเป็นฝ่ายย่ำแย่นั้น การเจรจาระหว่างทูตของฝ่ายซ้องและเวียดนาม ช่วยให้เกิดความสงบขึ้นได้ชั่วคราว โดยเจ้าหน้าที่นักยั่วยุบางคนของซ้องถูกไล่ออก และราชสำนักซ้องยอมรับคำอธิบายเหตุการณ์ต่าง ๆ ของธางลองอย่างเป็นทางการ ทว่าในไม่ช้าเหตุการณ์ใหม่ ๆ อุบัติขึ้นอีก ในครั้งนี้เจ้าหน้าที่พรมแดนของซ้อง ไปไกลถึงขนาดร่วมคบคิดกับจามปาเพื่อกดดันธางลอง อย่างไรก็ดี นโยบายอย่างเป็นทางการของซ้อง ยังคงคัดค้านการกระทำในเชิงยั่วยุใด ๆ ทางตอนใต้ ผลก็คือ ในช่วงทศวรรษ 1060 เจ้าหน้าที่พรมแดนของซ้องมีความเห็นแตกกัน บางคนคบคิดที่จะดำเนินการส่งทหารเข้าโจมตีธางลอง ขณะที่บางคน ประณามความพยายามเหล่านี้ว่าเป็นความเขลา ในขณะเดียวกัน นัต ตนทรงปล่อยให้ข้าราชบริพารของพระองค์ สร้างแรงกดดันที่พรมแดนต่อไป และดูเหมือนว่าจะทรงขาดความเข้าใจถึงอันตรายที่ฝังอยู่ในความสัมพันธ์ระหว่างจีนกับเวียดนาม สถานการณ์พรมแดนที่คุกรุ่นนี้ มิได้ระเบิดขึ้นมา หากมาระเบิดเอาภายหลังจากลี นัต ตนสวรรคตไปแล้ว ทว่า ดูเหมือนว่าลี นัต ตนจะไม่ได้ทรงคิดถึงเรื่องนี้มากนัก เนื่องจากทรงมุ่งความเอาพระทัยใส่ในเรื่องอื่น ๆ

สิ่งที่ลี นัต ตน ทรงหมกมุ่นมากที่สุดในช่วงสิบสองปีแรกที่ครองราชย์ คือการมีพระราชโอรส ความปรารถนาพระราชโอรส ทำให้ลี นัต ตนอำนวยให้มีการสวดมนต์วิงวอนตามโบสถ์วิหารต่าง ๆ ทั่วดินแดนปีแล้วปีเล่า ในที่สุด ในค.ศ. 1066 พระองค์ก็ได้พระราชโอรส คือ ลี คาน ดึก ซึ่งประสูติจากนางสนมที่เป็นสามัญชน ชื่อ อีลาน เหตุการณ์นี้ เป็นหลักหมายที่สำคัญของรัชสมัยของนัต ตน ก่อนหน้านี้ พระองค์เอาแต่เฝ้าคอย เหมือนกับถูกพันธนาการไว้ด้วยความกลัวที่จะสวรรคตโดยปราศจากรัชทายาท ต่อเมื่อลี คาน ดึกประสูติ พระองค์จึงได้ลุกขึ้นมาปฏิบัติการ และหกปีแห่งพระชนน์ชีพที่เหลือ ก็เหมือนกับภาพสะท้อนของพระบุคคลิกที่แข็งแกร่งและมีชีวิตชีวาของพระราชบิดาของพระองค์ ลี นัต ตนตัดสินพระทัยแสดงบทบาทซึ่งเคยเป็นความสำเร็จยิ่งใหญ่ที่สุดของพระราชบิดาอีกครั้งหนึ่ง นั่นคือการส่งทหารไปจามปา การส่งทหารไปจามปาของนัต ตนในค.ศ. 1069 เมื่อพิจารณาทั้งในแง่ยุทธการและจิตวิทยา นับเป็นการเลียนแบบการส่งทหารไปจามปาของพัต มา ในค.ศ. 1044 พิธีกรรมในการตระเตรียมการ นิมิตต่าง ๆ และหมายกำหนดการเหมือนที่มีอยู่ในบันทึกของพัต มาทุกอย่าง ความแตกต่างเพียงประการเดียว ก็คือ ใน ค.ศ. 1044 กษัตริย์จามถูกสังหาร ทว่าในค.ศ. 1069 กษัตริย์จามทรงได้รับการไว้ชีวิต พัต มา ทรงยืนยันอำนาจของ ธางลอง โดยไม่มีการละเว้นให้แต่อย่างใด นัต ตนเพียงแต่ยืนยันถึงอำนาจของธางลองอีกครั้งหนึ่ง และมีที่ว่างเหลือพอที่จะให้ความเมตตาแก่กษัตริย์ที่พ่ายแพ้

---

[8] Ibid., ban ky 3, 242.

เบื้องหลังการส่งทหารไปจามปา คือการแข่งขันเพื่อช่วงชิงอิทธิพลทางทะเลในทะเลจีนใต้ ธางลอง ไวต่อการสำเหนียกในความสำคัญของอำนาจทางทะเล และการมีอิทธิพลครอบงำชายฝั่งทะเลตอนใต้ แม้ว่าเกษตรกรรมให้นิยามถึงอำนาจ และการค้าเป็นเพียงส่วนประดับให้กับเกษตรกรรม แต่พงศาวดารของเวียดนาม ก็ได้บันทึกการติดต่อกับพ่อค้าจากส่วนอื่น ๆ ของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ในสมัยคริสต์ศตวรรษที่สิบเอ็ดโดยเฉพาะอย่างยิ่งกับชวา ลี นัต ตนทรงจ่ายสินทรัพย์ก้อนมหึมาให้แก่พ่อค้าชวาเป็นค่าไข่มุกเม็ดที่ “เรืองแสงในความมืด”[9] จามปาอยู่ในฐานะที่ปิดกั้นทางมิให้ธางลองเข้าสู่ตลาดของทะเลที่อยู่ทางใต้และเห็นได้ชัดว่าจามปา พยายามทำเช่นนั้นจริง ๆ เวียดนามออกทะเลด้วยใจฮึกเหิม มิได้หวั่นไหวต่อความลำบากยากเข็ญจากการเดินทัพทางไกล

รัชสมัยของลี คอง อัน ลี พัต มา และ ลี นัต ตน กอปรขึ้นเป็นยุคที่โดดเด่นมิใช่เพียงที่การพัฒนาการจัดระบบการเมืองของเวียดนามเท่านั้น หากยังรวมถึงการพัฒนาชีวิตด้านวัฒนธรรมและภูมิปัญญาของเวียดนามด้วย วิถีทางที่กษัตริย์ทั้งสามพระองค์ ทรงระดมทรัพยากรทางวัตถุที่มีอยู่ มาสู่พระองค์นั้นไม่ปรากฏชัดในแหล่งข้อมูล แบบวิถีการปกครองที่มีลักษณะเฉพาะที่ตัวบุคคลอย่างสูงได้รับการเสริมกำลังจากสถาบันราชวงศ์ในเบื้องต้น ซึ่งเป็นรากฐานมาตั้งแต่ทศวรรษ 1040 สถาบันนี้ดูเหมือนมีลำดับชั้นบัญชาการจากฐานที่ราชสำนัก เพื่อการปกครองที่ดินและทรัพย์สินของกษัตริย์ จัดการกำลังทหาร และบริหารพรมแดนที่ได้ส่งทหารไปประจำอยู่ พระราชอำนาจของกษัตริย์ที่มีอยู่เหนือผู้นำเวียดนามในภูมิภาคต่าง ๆ ดูจะมีพื้นฐานอยู่ที่ความยินยอมพร้อมใจซึ่งกันและกัน และเสริมด้วยการขู่ว่าจะปฏิบัติการลงโทษ การให้สัตย์ปฏิญาณความจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์ จัดขึ้นเป็นประจำทุกปี และกษัตริย์ทุกพระองค์จัดงานวันเฉลิมพระชนมพรรษาอย่างพิถีพิถัน เพื่อการเลี้ยงฉลองและพระราชทานรางวัลแก่บุคคลสำคัญ ๆ ในราชอาณาจักร อาจเป็นได้ว่า สิ่งที่มีความสำคัญพอ ๆ กับคำขู่ คำสัตย์ปฏิญาณและการพระราชทานรางวัล คือการพัฒนาทัศนะทางด้านวัฒนธรรมอันมีอยู่ร่วมกันในหมู่ชาวเวียดนามทั้งปวง ซึ่งเป็นกระบวนการซึ่งกษัตริย์สามพระองค์แรกของราชวงศ์ลี ทรงมีบทบาทสำคัญที่ทำให้เกิดขึ้น

กษัตริย์ทั้งสามพระองค์นี้ ทรงมีความสนพระทัยลัทธิบูชาภูติผีในท้องถิ่น และทรงกระตือรือร้นที่จะนำลัทธิเหล่านี้ เข้ามาอยู่ภายใต้ฉัตรแห่งราชูปถัมภ์ และภายใต้ร่มของพระพุทธศาสนา ทั้งสามพระองค์ทรงปลูกฝังภาพลักษณ์ของแต่ละพระองค์เองในฐานะบุรุษผู้ทรงคุณงามความดี สามารถเป็นสื่อกลางติดต่อกับอำนาจเหนือธรรมชาติในนามของข้าราชบริพารของพระองค์ได้ ยิ่งไปกว่านั้น ยังเกิดความเข้าใจกันขึ้นด้วยว่า คุณธรรมและความดีงามของพระมหากษัตริย์เหล่านี้ เป็นพลังในทางบวกที่ปลุกเร้าอำนาจเหนือธรรมชาติให้นำความมั่งคั่งไพบูลย์และความสำเร็จในการยุทธมาสู่ราชอาณาจักร หลังจากที่ต้องอยู่ใต้อาณัติของราชวงศ์จีนมาหลายร้อยปี ช่วงเวลานี้จึงเป็นช่วงแห่งการค้นพบตนเอง

---

[9] Ibid., 244.

โดยมีการนำประเพณีของท้องถิ่นต่าง ๆ มารวมกันเข้าเพื่อประกอบขึ้นเป็นขนบประเพณีร่วมของเวียดนามทั้งปวง พร้อมกับโยงความสำเร็จในเรื่องนี้เข้ากับความสำเร็จของราชวงศ์ลี กระบวนการสำรวจขอบเขตของความรับรู้ทางด้านวัฒนธรรมของเวียดนาม เผยให้เห็นทัศนคติที่มั่นใจ และมุ่งคิดถึงแต่ผลประโยชน์และความต้องการของตน ทัศนคติเช่นนี้ สอดรับกับการขยายอำนาจทางทหาร ยุคแห่งการกำหนดนิยามโดยกษัตริย์ ถึงความหมายของการเป็นชนชาติเวียดนามว่าเป็นอย่างไรนั้น มาจุดจบในทศวรรษ 1070 ด้วยการเผชิญหน้าทางทหารอย่างรุนแรงกับจีน และชาวเวียดนามก็ได้ตระหนักถึงขีดจำกัดของตนที่เกิดจากการเผชิญหน้ากันนี้

เมื่อลี นัต ตนสวรรคตลงในค.ศ. 1072 นั้น ที่ราชสำนักซ้องของจีน หวัง อันฉื่อกำลังริเริ่มนโยบายใหม่ หวัง อันฉื่อ ผู้นี้เป็นนักเคลื่อนไหวและได้ส่งเสริมให้เหล่าข้าราชการมีความคิดทำนองเดียวกันนี้ตลอดทั่วทั้งระบบข้าราชการจีนสมัยซ้อง หวัง อันฉื่อดูหมิ่นเหยียดหยามนโยบายที่กระทำมาแต่ดั้งเดิมว่าเป็นนโยบาย “นิ่งเฉย” แม้ว่าการนำของเขากระตุ้นให้เกิดการต่อต้าน และความขัดแย้งจนเกิดการแบ่งแยกเป็นฝักเป็นฝ่ายกันอย่างรุนแรง แต่เขาก็ได้รับความไว้วางพระทัยจากองค์จักรพรรดิ เขาได้อนุมัตินโยบายที่ก้าวร้าวที่ข้าราชการผู้เป็นนักเคลื่อนไหวตามพรมแดนด้านตะวันตกของจีนและที่อื่น ๆ กำหนดขึ้น จุดประสงค์ก็เพื่อที่จะ “ลิดรอน” อำนาจของหัวหน้าของชนเผ่าต่าง ๆ ในบริเวณที่สูง นโยบายเหล่านี้ ประสบความสำเร็จเรื่อยมา หวัง อันฉื่อ ดูจะพิจารณาพรมแดนที่ติดกับเวียดนามว่าเป็นกรณีที่คล้ายคลึงกัน และดังนั้น จึงได้อนุมัติการตระเตรียมการเพื่อให้ข้าราชการที่เป็นนักเคลื่อนไหวตามชายแดนเหล่านี้ ลงมือปฏิบัติการทางทหาร[10]

ลี คาน ดึกขึ้นครองราชย์ในค.ศ. 1072 เมื่อพระชนมายุได้หกพรรษา นับเป็นดัชนีที่บ่งชี้ชัดเจนว่า แนวคิดเรื่องราชวงศ์ได้กลายเป็นสถาบันที่มีประสิทธิภาพแล้ว ขณะที่กองทัพซ้องเคลื่อนคืบหน้ามาถึงพรมแดน ผู้บัญชาการทหารของเวียดนาม คือ ลี เทือง เกียต ได้ตัดสินใจโจมตีดักหน้า ในค.ศ. 1075 ลี เทือง เกียต เปิดฉากโจมตีจังหวัดต่าง ๆ ของจีนบริเวณพรมแดนทั้งทางบกและทางทะเล อย่างไม่ทันให้จีนได้ตั้งตัว กองเรือของซ้อง นครใหญ่หลายนคร และคลังเสบียงทางทหารที่ฝ่ายจีนสั่งสมไว้ถูกเวียดนามทำลายหมดสิ้นก่อนที่จะถอยออกไป ทางเวียดนามตระหนักรู้ถึงความแตกแยกแบ่งเป็นฝักเป็นฝ่ายอยู่ในจีน จึงได้ทิ้งป้ายประกาศเอาไว้ โดยมุ่งหมายให้เป็นที่ดึงดูดใจแก่ศัตรูของหวัง อันฉื่อในหน่วยงานข้าราชการของราชวงศ์ซ้อง

หวัง อันฉื่อ ทั้งประหลาดใจและโกรธต่อการกระทำของเวียดนามและได้รีบเร่งจัดทัพไปลงโทษธางลองด้วยความเจ็บแค้น โดยไม่ใส่ใจคำตักเตือนจากคู่แข่งในหมู่ข้าราชการ การยาตรตราทัพ

---

[10] Kawahara Masahiro, “Richō to Sō Tono Kankei (1009-1225)” (ความสัมพันธ์ระหว่างราชวงศ์ลีกับราชวงศ์ซ้อง) in Yamamotō Tatsuro, ed., ***Betonamu Chūgoku Kankeishi***, [ประวัติศาสตร์ความสัมพันธ์ระหว่างประเทศระหว่างเวียดนามกับจีน]. Tokyo, 1975.

ของซ้องใน ค.ศ.1076 – 1077 ครั้งนี้ไม่เหมือนกับการรบของจีนสมัยก่อนคริสต์ศตวรรษที่สิบ ผู้นำทัพเป็นเจ้าหน้าที่มีสายการสั่งการในหมู่ข้าราชการสั้น และมีการตระเตรียมหรืออำนาจในการริเริ่มไม่เพียงพอ กองเรือของซ้องไม่สามารถบุกเข้าสู่น่านน้ำของเวียดนามได้ และกองทัพ ก็ติดค้างอยู่ที่แม่น้ำสายหนึ่ง ซึ่งอยู่ห่างธางลองไปทางตะวันออกเฉียงเหนือหลายไมล์ กองทัพนี้ ถอนทัพกลับไปได้หลังจากที่ต่อสู้อยู่ได้สามเดือน หลังการเจรจาที่ดำเนินอยู่หลายปี เจ้าหน้าที่ทางการของซ้องและเวียดนาม สามารถตกลงกันได้เรื่องพรมแดนร่วม ซึ่งโดยสาระสำคัญแล้ว ยังคงไม่มีการเปลี่ยนแปลงมาจนกระทั่งถึงปัจจุบันนี้

สงครามครั้งนี้ บังคับให้จีนต้องรับรองธางลองในฐานะประเทศราชชนิดพิเศษ กล่าวคือเป็นประเทศราชที่จีนไม่สามารถ “ลิดรอน” ได้ สงครามครั้งนี้ยังบังคับให้เวียดนามจำต้องตระหนักว่าจีนเป็นมหาอำนาจซึ่งอย่าไปยั่วยุเสียเลย จะเป็นการดีที่สุด พรมแดนของสองประเทศซึ่งเห็นได้ชัดว่าลากผ่านพื้นที่ซึ่งที่ทำให้ฝ่ายเวียดนามเข้าใจว่าเป็นทั้งการกำหนดขอบเขตและการคุ้มครองป้องกันนั้นมีลักษณะที่แปลกไปจากการจัดสรรพื้นที่ทางการเมืองของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ซึ่งแต่เดิมมา ไม่เคยมีการกำหนดพรมแดนอย่างแน่นอนมั่นคงถึงขนาดนี้ การตระหนักรู้ถึงพรมแดนนี้ และความสำคัญของการปกป้องพรมแดนรวมทั้งการรักษาความสัมพันธ์กับมหาอำนาจที่อยู่เลยเส้นพรมแดนนี้ไป กลายเป็นส่วนสำคัญส่วนหนึ่งของจิตสำนึกด้านวัฒนธรรมของเวียดนาม มาตั้งแต่บัดนั้น

ขณะที่วิกฤติการณ์สงครามกำลังรุนแรงถึงขีดสูงสุดในช่วง ค.ศ.1075 – 1077 นั้น เวียดนามไม่มีกษัตริย์ที่ทรงเจริญถึงวัยผู้ใหญ่ซึ่งอยู่ในฐานะบุคคลผู้ทรงพระราชอำนาจ บรรดาผู้นำของเวียดนามจึงมอบอำนาจให้ทางราชสำนักแต่งตั้งบุคคล โดยการ “สอบ” เพื่อคัดเลือกบุคคลที่เหมาะสมจากหมู่คนที่รู้หนังสือการสอบเหล่านี้ ดูจะเป็นพิธีกรรมการแต่งตั้งที่เกิดขึ้นในยามฉุกเฉิน และไม่มีหลักฐานปรากฏว่ามีการสอบเช่นนี้อีก ภายหลังทศวรรษ 1080 เหล่าผู้นำในราชสำนักของสมัยนี้ ได้แก่ลี เดา ธันห์ (ถึงแก่อสัญกรรมค.ศ. 1081) ซึ่งเป็นข้าราชการสำนักมีชื่อเสียงเด่นขึ้นมาในรัชสมัยของลี พัต มา รวมทั้งผู้ที่ลี เดา ธันห์อุปถัมภ์ คือ เล วัน ธินห์ ข้าราชการสำนักเหล่านี้ตอบสนอง ความเป็นยุวกษัตริย์ของลี คาน ดึก ด้วยการพยายามทำให้สถาบันราชวงศ์มีลักษณะเป็นพิธีการ อย่างไรก็ดี ในท้ายที่สุด ลี คาน ดึก ทรงระงับแนวโน้มนี้ โดยการเนรเทศเล วัน ธินห์ออกไปในค.ศ. 1096 และได้ทรงยืนยันให้เห็นอีกครั้งหนึ่งถึงแบบอย่างความเป็นผู้นำที่แสดงด้วยคุณลักษณะเฉพาะของตัวบุคคลซึ่งเป็นที่คาดหวังของกษัตริย์จากราชวงศ์ลี

ลี คาน ดึก ครองราชย์อยู่จนกระทั่งสวรรคตในค.ศ. 1127 พระองค์ไม่ทรงมีราชโอรส และในช่วงปีท้าย ๆ ของพระชนม์ชีพ กลุ่มตระกูลทางฝ่ายพระมารดาของรัชทายาทที่ทรงแต่งตั้งไว้ ซึ่งมีศักดิ์เป็นพระภาติยะ (หลาน) ขึ้นมามีอำนาจอยู่ในราชสำนัก นับตั้งแต่นั้นมา กษัตริย์ลีเป็นเพียงประมุขแต่ในนามให้แก่กลุ่มคนในกลุ่มตระกูลของฝ่ายพระราชมารดาของพระองค์ และเป็นผู้พิทักษ์รักษาวัฒนธรรมที่กษัตริย์ลีองค์ก่อน ๆ ทรงประสบความสำเร็จในการสังเคราะห์ขึ้นมา ในระยะนี้

แหล่งข้อมูลของเวียดนามเน้นถึงบทบาทของเสนาบดีที่ซื่อสัตย์มากกว่าบทบาทของกษัตริย์ที่ทรงคุณงามความดี ในคริสต์ศตวรรษที่สิบสอง ธางลองต้านทานการรุกรานของเขมรจากทางใต้ได้เป็นผลสำเร็จ และส่งเสริมสถานะของตนที่ราชสำนักซ้องใต้ของจีน แต่กิจการภายในนั้น ความเห็นพ้องต้องกันภายในราชวงศ์ลี ซึ่งขึ้นอยู่กับการเป็นผู้นำของพระมหากษัตริย์ที่มีพระบุคลิกภาพที่เข้มแข็ง จางหายไป สิ่งที่เกิดขึ้นมาแทน คือ การเผชิญหน้ากันเป็นระลอก ๆ ระหว่างกลุ่มตระกูลฝ่ายมารดาของผู้อยู่ในฐานะที่สามารถขึ้นเป็นกษัตริย์ได้ กลุ่มตระกูลเหล่านี้ควบคุมภูมิภาคต่าง ๆ ของอาณาจักรไดเวียดเอาไว้ เมื่อขึ้นต้นคริสต์ศตวรรษที่สิบสาม ไดเวียดอยู่ในสภาพสงครามกลางเมืองอย่างเรื้อรัง

ราชวงศ์ลีสร้างคุณูปการที่สำคัญให้แก่ประเพณีทางวัฒนธรรมของเวียดนามไว้สามประการ ประการแรก พุทธศาสนาได้รับการยอมรับอย่างมั่นคงว่าเป็นมาตรวัดพฤติกรรมของผู้มีอารยธรรมทั้งแก่กษัตริย์และราษฎร ประการที่สอง การระบุให้เหล่าดวงวิญญาณของเหล่าเทพเจ้าผู้เป็น “ชาวเวียดนาม” โดยแท้คือผู้พิทักษ์พระราชอำนาจของกษัตริย์ ประการที่สาม การพัฒนาทฤษฎีการเมืองของจีนในบทที่แปลงเป็นเวียดนามแล้ว ซึ่งยืนยันว่า ธางลอง คือที่ประทับของ “จักรพรรดิที่อยู่ทางใต้” ผู้ทรงปกครอง “ราชอาณาจักรด้านใต้” โดยอาณัติจากสวรรค์ อาณัติของ “จักรพรรดิเหนือ” แห่งจีนนั้นแผ่ขยายมาไกลเพียงแค่พรมแดน และพรมแดนดังกล่าว อยู่ในอารักขาของ “สวรรค์” และของอำนาจเหนือธรรมชาติทั้งหลายบนพื้นแผ่นดิน[11] ความสัมพันธ์ในระบบบรรณาการกับจีน ได้รับการฟูมฟักรักษาไว้ในฐานะที่เป็นทางเลือกเดียวที่นอกเหนือไปจากการเผชิญหน้ากันและสงคราม

ในท้ายที่สุดกลุ่มตระกูลเตรินประสบความสำเร็จในการปราบศัตรูทั้งหมดของตนให้ราบคาบและประกาศราชวงศ์ใหม่ขึ้นในค.ศ. 1225 กลุ่มตระกูลเตรินนี้มาจากบริเวณชายฝั่งทะเลของที่ราบลุ่มแม่น้ำฮอง ปัจจัยสำคัญที่ทำให้กลุ่มตระกูลนี้ประสบความสำเร็จทางทหาร คือแสนยานุภาพทางทัพเรือ ซึ่งทำให้พวกเขาสามารถควบคุมทางเดินเรือในแม่น้ำของบริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำฮอง ผู้เป็นสถาปนิกก่อตั้งราชวงศ์เตริน คือ เตริน ธู โด แม้เตริน ธู โดไม่เคยได้ขึ้นครองราชบัลลังก์ แต่เขาก็ปกครองกลุ่มตระกูลเตรินอยู่ ในช่วงระยะที่มีการสถาปนากลุ่มตระกูลเตรินขึ้นเป็นราชวงศ์ เขาใช้ความบากบั่นเพื่อแก้ไขความอ่อนแอของระบบการเมืองแบบของราชวงศ์ลี ที่ทำให้ตระกูลเตรินขึ้นมายึดอำนาจได้ เตริน ธู โดประสบความสำเร็จในระดับที่ไม่เคยปรากฏมาก่อน ในการควบคุมกลุ่มราชตระกูลราชสำนักและการบริหารอาณาจักรในแบบรวมศูนย์ ทั้งยังประสบความสำเร็จในการควบคุมเศรษฐกิจด้วย

เพื่อหลีกเลี่ยงอันตรายจากกลุ่มตระกูลฝ่ายมารดาที่รุกล้ำเข้ามาในราชสำนักด้วยความทะเยอทะยาน กษัตริย์ราชวงศ์เตรินจึงต้องอภิเษกสมรสกับสตรีจากกลุ่มตระกูลเตรินเท่านั้น กษัตริย์ราชวงศ์เตรินทรงรับพระญาติขึ้นเป็นพระมเหสีอยู่สี่รุ่น หรือที่มีอยู่กรณีหนึ่ง รับพระขนิษฐาต่างมารดาขึ้นเป็นพระมเหสี เพื่อหลีกเลี่ยงอันตรายว่าจะมีกษัตริย์ซึ่งที่ทรงพระเยาว์หรือมีการโต้แย้งในเรื่องการ

---

[11] Ngo Si Lien, ban ky 3, 249.

สืบสันตติวงศ์ กษัตริย์เตรินจึงมักสละราชบัลลังก์ให้แก่รัชทายาทซึ่งอยู่ในวัยผู้ใหญ่แล้ว ที่ทรงเลือกขึ้นเมื่อกษัตริย์ก่อนพระองค์สวรรคต โดยหลังจากนั้น กษัตริย์ผู้สละราชบัลลังก์นั้น ทรงปกครองในฐานะกษัตริย์ “อาวุโส” ช่วงที่ราชวงศ์เตรินมีอำนาจสูงสุดนั้น การตัดสินพระทัยของกษัตริย์ ในปัญหาเรื่องราวต่าง ๆ ทรงกระทำโดยปรึกษาหารือกับพระปิตุลา เชษฐา-อนุชาและพระญาติอื่น ๆ วิธีการนี้ช่วย ฟูมฟักความสมัครสมานเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันภายในกลุ่มราชตระกูล ราชวงศ์เตรินเริ่มสลายลงในท้ายที่สุด เมื่อกฎเกณฑ์เหล่านี้ไม่มีการปฏิบัติอีกต่อไป

ราชวงศ์เตรินพยายามทำลายอำนาจของกลุ่มตระกูลใหญ่ ๆ ตามภูมิภาคต่าง ๆ โดยการแต่งตั้งสมาชิกอื่น ๆ ในราชตระกูลเตรินขึ้นเป็นเจ้าศักดินาประจำบริเวณยุทธศาสตร์ต่าง ๆ ที่ดินบริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำฮองของกษัตริย์มีแนวโน้มเพิ่มขึ้น บนความสูญเสียของผู้มีอำนาจในท้องถิ่น และทำให้ราชวงศ์เตรินควบคุมปริมาณผลผลิตข้าวส่วนเกินในสัดส่วนที่มากกว่าที่ราชวงศ์ลีเคยได้ ราชวงศ์เตรินประสบความสำเร็จในการกำจัดผู้ที่มีโอกาสขึ้นมาเป็นคู่แข่งในเขตที่ราบลุ่มแม่น้ำฮองได้เป็นอย่างดี เสียจนกระทั่งเมื่ออำนาจของราชวงศ์เริ่มเสื่อมลงตอนปลายคริสต์ศตวรรษที่สิบสี่ กลุ่มตระกูลที่ก้าวขึ้นมาอ้างสิทธิในราชบัลลังก์ กลายป็นกลุ่มตระกูลที่มาจากที่ราบลุ่มแม่น้ำมาที่อยู่ทางใต้ลงไป

ในทศวรรษ 1230 ราชวงศ์เตรินเริ่มใช้ระบบการสอบคัดเลือกบุคคลเข้าทำงานในระบบราชการ ในยุคนี้ระบบราชการเป็นหน่วยงานการบริหารที่ใหญ่ขึ้น และมีวินัยมากกว่าที่เคยเป็นอยู่ในสมัยราชวงศ์ลี ระบบการสอบ ย่อมใช้แบบอย่างที่จีนทำมาก่อนหน้านั้นอย่างไม่มีทางเป็นอื่นไปได้ ผู้สมัครสอบที่หวังความก้าวหน้าเหล่านี้ต้องเตรียมตัวด้วยการศึกษาตำราโบราณ ประวัติศาสตร์และวรรณคดีของจีน แม้ว่ากษัตริย์แห่งราชวงศ์เตรินทรงเป็นพุทธมามกะที่มีศรัทธาแก่กล้า และนำความสำเร็จด้านวัฒนธรรมของราชวงศ์ลีมาใช้ปฏิบัติตามแบบฉบับของตน แต่นับตั้งแต่ช่วงเวลานี้ (ทศวรรษ 1230) เป็นต้นไป อาณาจักรไดเวียดเริ่มมีชนชั้นจำนวนน้อยที่แสดงตนให้เห็นว่าชำนาญการด้านวรรณคดีและเรื่องโบราณต่าง ๆ บุคคลในชนชั้นที่เกิดขึ้นใหม่เหล่านี้ มาจากชนชั้นเจ้าที่ดินที่มั่งคั่ง พวกเขาสร้างภาพลักษณ์ของความใฝ่รู้ ความจงรักภักดีและความสามารถซึ่งเกิดจากการได้ศึกษาตำราโบราณและงานของขงจื๊อ เมื่อกลุ่มราชตระกูลเริ่มอ่อนแอลงในคริสต์ศตวรรษที่สิบสี่ ชนชั้นใหม่เหล่านี้ได้ขวนขวายต่อการพยายามรักษาระเบียบแบบแผนและในท้ายที่สุดพวกเขา ก็ก้าวขึ้นมาในคริสต์ศตวรรษที่สิบห้า ในฐานะกลุ่มผู้กล่าวยกย่องและเชิดชูพระมหากษัตริย์ ผู้ขัดเกลาศีลธรรมของประชาชน และผู้พิทักษ์ราชสำนัก

นโยบายรวมศูนย์ในลักษณะที่เตริน ธู โดปฏิบัตินั้น กลายเป็นสินทรัพย์อย่างหนึ่งของเหล่าผู้นำแห่งกลุ่มราชตระกูลเตรินรุ่นที่ต่อจากเขา เมื่อธางลองต้องถูกท้าทายจากภัยการเผชิญหน้าทางทหารกับกองกำลังของมองโกล แห่งราชวงศ์หยวน กองทัพมองโกลพิชิตยูนนานได้ในตอนกลางทศวรรษ 1250 และพยายามบุกเข้าสู่ไดเวียดเพื่อโอบล้อมดินแดนซ้องตอนใต้ ในช่วงฤดูแล้งของ ค.ศ.1257 – 1258 ราชวงศ์เตรินต่อต้านมองโกลไว้ได้ และบังคับให้กองทัพมองโกลต้องถอยกลับไปยังยูนนาน

หลังจากที่กุบไลข่านพิชิตซ้องใต้ได้ในตอนปลายทศวรรษ 1270 มองโกลส่งทูตพิเศษเข้ามายังธางลอง เรียกร้องแกมบังคับให้ยอมจำนน ฝ่ายเวียดนามขัดขืนคำบัญชานี้ ในช่วงระยะนี้ กษัตริย์เตรินทรงมีบรมราชโองการให้เขียนประวัติศาสตร์ขึ้น เพื่อแสดงให้เห็นว่า พระองค์ทรงเป็นผู้ได้รับสืบทอดสถานะจักรพรรดิ ซึ่งเทียบเท่ากับจักรพรรดิจีน ดังนั้น พระองค์จึงไม่มีพันธะหน้าที่ที่จะต้องยอมอ่อนน้อมให้แก่ผู้พิชิตจักรพรรดิจีน[12] ราชสำนักเตรินยังสนใจแนวคิดเรื่องเหล่าดวงวิญญาณของเทพเจ้าเวียดนาม ซึ่งสามารถใช้อำนาจเหนือธรรมชาติที่มีอยู่เข้าขับไล่ผู้รุกรานได้ เมื่อการรบพุ่งสิ้นสุดลงตอนปลายทศวรรษ 1280 ไดเวียดจัดให้มีการรับรองดวงวิญญาณเทพเจ้าเหล่านี้โดยพิธีแต่งตั้งจากองค์จักรพรรดิ

เมื่อกองทัพของพวกมองโกล-หยวน โหมจากสี่ด้านเข้ามาในไดเวียดในค.ศ. 1284 ราชวงศ์เตรินมีพระบรมวงศานุวงศ์อยู่กลุ่มหนึ่ง ที่เป็นผู้นำที่สามารถ องค์ที่โดดเด่นที่สุดคือเตริน ควอค ตวน (ยังเป็นที่รู้จักในพระนามเตริน ฮึง เดา ด้วยอีกพระนามหนึ่ง) หลังการสู้รบดำเนินไปได้หกเดือน – ซึ่งช่วงเวลานั้น ฝ่ายเวียดนามสละนครธางลองให้แก่ผู้รุกราน – มีการสู้รบเกิดขึ้นเป็นระลอกตามแนวลุ่มแม่น้ำฮองตอนล่าง ซึ่งเป็นบริเวณที่ช่วยให้ฝ่ายเวียดนามขัดขวางการเชื่อมต่อระหว่างกองทัพมองโกล กองทัพมองโกลส่วนหนึ่งขึ้นบกที่จามปาแล้วเดินทัพขึ้นเหนือ เพื่อมาบรรจบกับทัพมองโกลที่เคลื่อนกำลังมาจากจีนโดยตรง เวียดนามขัดขวางการพบกันของกองทัพทั้งสองได้เป็นผลสำเร็จ ช่วงที่มีการปะทะกันครั้งหลัง ๆ เวียดนามสามารถทำลายกองทัพมองโกลใต้และสังหารแม่ทัพ ฝ่ายมองโกลจึงล่าถอยออก ในช่วง ค.ศ.1287 – 1288 เป็นช่วงการรุกรานครั้งสุดท้ายของพวกมองโกล-หยวน กองทัพมองโกล – หยวนต้องประสบความพ่ายแพ้หลังจากกองทัพเรือของเวียดนามยึดกองเรือสัมภาระของมองโกลได้ ทัพมองโกลถูกสะกัดขวางขณะพยายามถอย และประสบความพ่ายแพ้ในการรบอย่างยับเยินจนกลายเป็นตำนานอันลือเลื่องของเวียดนาม

ในชั่วอายุคนรุ่นต่อ ๆ มาภายหลังสงครามมองโกล ราชวงศ์เตรินค่อย ๆ สูญเสียอำนาจการเป็นผู้นำลงไปทีละน้อย มีหลักฐานแสดงถึงความไม่สงบในสังคมในคริสต์ศตวรรษที่สิบสี่ เหตุการณ์เหล่านี้ยังไม่เข้าใจกันดีนัก เหตุการณ์เริ่มขึ้นขึ้นด้วยการกบฏที่เกิดขึ้นเป็นระลอกในทศวรรษ 1340 ขณะนั้นอยู่ในช่วงรัชกาลของเตริน มินห์ ตง พระองค์ขึ้นครองราชย์ในทศวรรษ 1320 และสวรรคตลงในค.ศ. 1357 พระองค์ทรงอภิเษกสมรสกับสตรีซึ่งเป็นพระญาติในราชตระกูลเตริน ทว่าทรงมีราชโอรสที่เกิดกับสตรีสองคนในกลุ่มตระกูลโฮด้วย ผู้นำของกลุ่มตระกูลโฮ คือโฮ กี ลี จึงค่อย ๆ แฝงอิทธิพลเข้ามาในราชสำนัก ผู้ที่สืบราชสมบัติต่อจากเตริน มินห์ ตง มีชื่อเสียงว่ามีความประพฤติเสื่อมเสียและไร้ความสามารถ พระองค์ไม่ทรงมีราชโอรสและมิได้สละราชสมบัติให้แก่รัชทายาทที่แต่งตั้ง

---

[12] O. W. Wolters, “Historians and Emperors in Vietnam and China: Comments Arising out of Le Van Huu’s History, Presented to the Tran Court in 1272”, in Anthony Reid and David Marr, eds, ***Perceptions of the past in Southeast Asia***, Singapore, 1979.

ขึ้น เมื่อพระองค์สวรรคตลงในค.ศ. 1369 จึงเกิดการโต้เถียงเรื่องการสืบสันตติวงศ์ขึ้น เป็นผลให้ โฮกี ลี ซึ่งอยู่ในฐานะพระญาติ มีอำนาจควบคุมราชบัลลังก์ ยี่สิบปีต่อจากนั้น เป็นช่วงเวลาของวิกฤติการณ์ร้ายแรงอันเกิดจากการรุกรานของพวกจาม ภายใต้การนำของกษัตริย์จามซึ่งฝ่ายเวียดนามรู้จักกันในนาม เช บง งา กษัตริย์จามพระองค์นี้เป็นผู้ทรงพระปรีชาสามารถมากที่สุดพระองค์หนึ่งของจาม พวกจามเข้าปล้นทำลายราชอาณาจักรและนครธานลองหลายครั้งหลายหน จนกระทั่งเมื่อเช บง งา สวรรคตไปใน ทศวรรษ 1390 โฮ กี ลี จึงสามารถฟื้นฟูความเป็นระเบียบของเวียดนามขึ้นมาได้

โฮ กี ลี เป็นผู้นำในการอำนวยให้โลกชนชั้นผู้ดีชาวพุทธของราชวงศ์ลีและราชวงศ์เตรินพังทะลายลงรวมทั้งการเคลื่อนไหวเพื่อก่อการในระยะเริ่มต้นของชนชั้นผู้ดี-นักปราชญ์ โฮ กี ลีอ้างประวัติศาสตร์ครั้งโบราณเพื่ออธิบายความชอบธรรมให้แก่การใช้อำนาจของตน และในที่สุด ได้ประกาศสถาปนาราชวงศ์ของตนเองขึ้นมาในค.ศ. 1400 โฮ กี ลี พยายามหาทางยุติความวุ่นวายที่ยืดเยื้อจนกระทั่งได้ชื่อว่าเป็นผู้ปกครองที่ใช้อำนาจตามอำเภอใจและรุนแรง และถูกต่อต้านจากชนชั้นปกครองของเวียดนามเป็นอันมาก[13] จักรพรรดิแห่งราชวงศ์เหม็งของจีนในยุคหย่งเล้อ ไม่ละเลยโอกาสที่จะเข้าแทรกแซง ใน ค.ศ. 1406 กองทัพเหม็ง บุกเข้ายึดครองไดเวียด โดยวางท่าทีว่าเพื่อเข้าฟื้นฟูราชวงศ์เตริน กองทัพจีนจับกุมตัว โฮ กี ลี ไว้ได้หลังการรบพุ่งอยู่หลายครั้ง ตลอดระยะเวลายี่สิบปีถัดจากนั้น เหล่าข้าราชการของราชวงศ์เหม็ง เพียรพยายามเพื่อเปลี่ยนไดเวียดไปเป็นมณฑลหนึ่งของจีน อย่างไรก็ดี นโยบายของพวกเขา เกิดอุปสรรคซึ่งเป็นความขัดแย้งกันเองอยู่สามประการ จนทำให้ความเพียรพยายามเหล่านี้ล้มเหลวลงในท้ายที่สุด

ความขัดแย้งประการแรก เป็นความขัดแย้งเชิงยุทธศาสตร์ที่มีอยู่ในนโยบายของเหม็ง เกี่ยวกับการสร้างความเป็นจีนในบริเวณชายแดน ความเพียรพยายามของจีนเพื่อบังคับประชากรแถบนั้นที่ยังขัดขืนอยู่ให้หันมาดำเนินชีวิตแบบจีน เป็นสิ่งที่บ่อนทำลายระเบียบและความมั่นคง ซึ่งเป็นเป้าหมายของนโยบายพรมแดน ประการที่สอง มีความขัดแย้งในหมู่ขุนนาง ระหว่างอุดมการณ์อันดีเลิศกับการขูดรีดและเอารัดเอาเปรียบที่ต่ำช้า อุดมการณ์นั้น คือการทำให้คนป่าเถื่อน กลายเป็นผู้มีอารยธรรมขึ้นมา อุดมการณ์นี้ ถูกนำมาใช้เป็นข้ออ้างเพื่อสร้างความชอบธรรมแก่การเข้ายึดครองของจีน ส่วนการขูดรีดเอาเปรียบนั้น เป็นคุณลักษณะที่มีอยู่ในความเพียรพยายามที่ได้กระทำอยู่โดยแท้จริงของเหล่าข้าราชการเหม็งในการปกครองชาวเวียดนาม คุณภาพของบุคลากรของราชวงศ์เหม็งที่ส่งไปยังดินแดนเวียดนาม จึงเป็นสิ่งที่ทำลายเป้าหมายเชิงอุดมการณ์ที่สูงส่งของการยึดครองตามที่ได้อ้างไว้ ประการสุดท้าย เป็นความขัดแย้งเรื่องการเงินระหว่างทรัพย์สินส่วนบุคคล ซึ่งเจ้าหน้าที่ที่ฉ้อฉลสร้างสมขึ้นมา กับความ ขัดสนเงินงบประมาณสำหรับใช้ในงานปกครองท้องถิ่น ปัญหาความหมดเปลืองทรัพย์สินในท้อง พระคลังของพระจักรพรรดิมีอยู่อย่างต่อเนื่อง ทหารในกองทัพจีนใช้กำลังเพื่อฉวย

---

[13] John K. Whitmore, ***Vietnam, Ho Quy Ly, and the Ming*** (1371-1421), New Haven, 1985.

โอกาสสร้างความ มั่งคั่งให้แก่ตัวเอง ในขณะที่กองทัพมีรายรับไม่พอกับรายจ่าย และจำเป็นต้องอาศัยเงินช่วยเหลือรายปีจากรัฐบาลกลาง ความขัดแย้งเหล่านี้ ประกอบกับการเคลื่อนไหวเพื่อต่อต้านของฝ่ายเวียดนามครั้งใหม่ ซึ่งทหารจีนไม่สามารถปราบปรามได้ หากไม่มีการลงทุนใหม่ด้วยสินทรัพย์ก้อนใหญ่ ทำให้นโยบายการยึดครองต้องละเลิกลงภายในชั่วเวลาไม่กี่ปีหลังจากพระจักรพรรดิในยุคหย่งเล้อสวรรคตในค.ศ. 1424 จีนถูกบังคับให้จำต้องตระหนักว่า แม้เวียดนามจะอยู่เพียงแค่ในรัศมีที่กองทัพจีนสามารถเอื้อม เข้ามาได้ แต่กลับเป็นเรื่องพ้นวิสัยที่จีนจะแผ่อิทธิพลความเป็นจีนเข้าไปในเวียดนามได้ บทเรียนของความเพียรพยายามที่จะยึดครองเวียดนามสำหรับฝ่ายจีน มีอยู่ว่าความสัมพันธ์ในระบบบรรณาการ เป็นสิ่งที่แสดงภูมิปัญญาที่สูงส่งยิ่งกว่านโยบายการพิชิตด้วยกำลังและการกลืนชาติ[14]

ในช่วงท้ายสุด กำลังต่อต้านของเวียดนามต่อการยึดครองของราชวงศ์เหม็ง เข้ามารวมตัวกันอยู่เบื้องหลังการนำของเล เหล่ย เล เหล่ยเป็นเจ้าที่ดินที่มั่งคั่งจากธันห์ หัว ในที่ราบลุ่มแม่น้ำมา ซึ่งอยู่ทางตอนใต้ของที่ราบลุ่มแม่น้ำฮอง การยกมาตรฐานการต่อต้านที่สูงขึ้นของเล เหล่ย ในค.ศ. 1418 ช่วยให้เขารอดพ้นการปฏิบัติการทางทหารของเหม็งหลายครั้งหลายคราว และในท้ายที่สุด เล เหล่ยได้ชาวเวียดนามที่มีความสามารถพิเศษมาร่วมสมทบเป็นขบวนสนับสนุนที่ใหญ่ขึ้นเรื่อย ๆ ชาวเวียดนามผู้มีพรสวรรค์โดดเด่นที่สุดที่เข้าร่วมขบวนการต่อต้านของเล เหล่ย คือเหงียน ตราย ซึ่งต่อมาภายหลังได้รับการยกย่องว่าเป็นรัฐบุรุษที่ยิ่งใหญ่และเป็นกวีผู้มีพรสวรรค์ปราชญ์เปรื่องที่สุดในยุคของเขา ปลาย ค.ศ. 1426 กองกำลังของจีน รวมทั้งกำลังที่ส่งเข้ามาเสริม ถูกปิดล้อมอยู่ในธางลอง จีนส่งกองทัพมาช่วยสองครั้ง แต่พ่ายแพ้กลับไปในค.ศ. 1427 ในค.ศ. 1428 ทหารจีนที่ยังเหลืออยู่ได้รับอนุญาตให้ถอยออกไป และเล เหล่ย ได้ประกาศสถาปนาราชวงศ์เลขึ้น

เล เหล่ยสวรรคตหลังจากขึ้นเป็นกษัตริย์ได้เพียงห้าปี ผู้สืบราชสมบัติต่อมาคือพระราชโอรสและพระราชนัดดา ทั้งสองพระองค์ครองราชย์ในฐานะผู้เยาว์ โดยมีผู้สำเร็จราชการซึ่งเป็นผู้อยู่ภายใต้อิทธิพลของบุคคลซึ่งทำหน้าที่ให้แก่เล เหล่ยในสมัยต่อต้านจีน ใน ค.ศ.1459 มีการปลงพระชนม์กษัตริย์เพื่อชิงราชสมบัติโดยพระบรมวงศ์พระองค์หนึ่ง แต่ประสบความล้มเหลวและส่งผลให้ราชนัดดาอีกพระองค์หนึ่งของเล เหล่ย ได้ขึ้นเป็นกษัตริย์ในค.ศ. 1460 กษัตริย์พระองค์ใหม่ทรงพระนามว่า เล ธันห์ ตน และทรงครองราชย์อยู่ในช่วงเวลาค่อนข้างนานจนถึงค.ศ. 1497 เล ธันห์ ตนทรงได้รับการจดจำว่าเป็นกษัตริย์ที่มีชื่อเสียงเป็นที่รู้จักมากที่สุดพระองค์หนึ่งในประวัติศาสตร์ทั้งมวลของเวียดนาม การปฏิรูปทางการเกษตร กฎหมายและลัทธิอุดมการณ์ของกษัตริย์ราชวงเลองค์ก่อน ๆ ก้าวขึ้นจุดสูงสุดในรัชกาลของเล ธันห์ ตนด้วยการสถาปนารูปแบบการปกครองที่มีระบบการบริหารราชการรองรับรูปแบบ

---

[14] Alexander B. Woodside, “Early Ming Expansionism (1406-1427): China’s Abortive Conquest of Vietnam,” ***Papers on China***, 17.

การปกครองนี้ ได้กลายเป็นต้นแบบให้แก่ผู้ปกครองเวียดนามต่อมาตลอดระยะเวลาห้าศตวรรษ หลังจากนั้น ยุคนี้คือยุคแห่งวิทยาการและวรรณคดี ผลงานประพันธ์ที่สำคัญ ๆ ในด้านกวีนิพนธ์ คติชนวิทยา ประวัติศาสตร์ กฎหมายและการปกครอง เกิดขึ้นในยุคนี้ และยังอยู่ตกทอดมาจนถึงปัจจุบัน นอกจากนี้แล้ว ยุคนี้ยังเป็นยุคแห่งแสนยานุภาพทางทหาร มีการส่งกองทัพเข้าไปในลาวและการรบกับจามปาในทศวรรษ 1470 เป็นผลให้ได้รับดินแดนเข้ามา สิ่งที่ดูเหมือนขัดแย้งกันในรัชสมัยของเล ธันห์ ตน ก็คือ แม้รัชสมัยนี้มีความโดดเด่นทางความสำเร็จด้านระบบบริหารราชการแต่ภายในเวลาสิบปีหลังจากที่พระองค์สวรรคต ราชวงศ์นี้ ต้องประสบกับวิกฤติผู้นำ ซึ่งไม่เคยเกิดขึ้นมาก่อน

การยึดครองของจีนและการสถาปนาราชวงศ์เล เป็นเหตุการณ์ที่เข้าใจกันตามแบบฉบับโดยทั่วไปว่าหลักหมายที่บอกถึงการเปลี่ยนแปลงอย่างลึกซึ้งและสำคัญยิ่งในประวัติศาสตร์ของเวียดนาม ผลกระทบจากการยึดครอง มิได้มีอยู่แต่ชั่วระยะเวลาสั้น ๆ นอกจากการทำลายตัววัดวาอารามในพระพุทธศาสนากับมรดกด้านวรรณกรรมของราชวงศ์ลีและราชวงศ์เตรินแล้ว ในหมู่ชาวเวียดนามที่มีการศึกษาพวกเขายังผ่านประสบการณ์ที่เป็นความท้าทายเชิงจิตวิทยา การต้องถูกบังคับให้ต้องนิยามเสียใหม่ว่า การเป็นชาวเวียดนามนั้น มีความหมายอย่างไร ลำดับชั้นของสงฆ์ตามระบบอภิชนาธิปไตยของสมัยราชวงศ์ลีและราชวงศ์เตรินถูกกำจัดออกไป ชนชั้นปกครองพวกใหม่ที่ขึ้นมา ประกอบด้วยคนในกลุ่มตระกูลทหารจากจังหวัดทางใต้ ประสมกับผู้ดีนักอักษรศาสตร์ที่ได้รับการศึกษาจากความคิดตามหลักเหตุผลนิยมของลัทธิขงจื๊อแนวใหม่และปรัชญาว่าด้วยความเคลื่อนไหวอย่างไม่หยุดนิ่งของจิตและวัตถุ การที่ประเทศต้องประสบกับความรุนแรงเป็นเวลาหลายทศวรรษ อันเกิดจากความล่มสลายของราชวงศ์เตรินและการยึดครองของจีนสมัยราชวงศ์เหม็งทำให้สังคมเวียดนามดูจะขาดทิศทางไป โดยทั่วไปแล้ว เหตุการณ์เหล่านี้ถูกมองว่าเป็นการสร้างความหมายให้แก่ความเพียรพยายามของกษัตริย์ราชวงศ์เลองค์แรก ๆ ในการดำเนินการเพื่อให้เกิดปฏิรูปอย่างกว้างขวางและหลาย ๆ ด้าน ซึ่งนำไปสู่การสร้างแนวความคิดอย่างใหม่โดยสิ้นเชิงเกี่ยวกับการปกครองในรัชสมัยของเล ธันห์ ตน

ทว่ารัชสมัยของเล ธันห์ ตน มีวิกฤติตามมา เป็นวิกฤติที่ลึกซึ้งยิ่งกว่าวิกฤติที่เคยเกิดขึ้นก่อนการก่อตั้งราชวงศ์เล เพราะเป็นวิกฤติที่นำสิ่งใหม่มาสู่ประวัติศาสตร์ของเวียดนาม นั่นคือสงครามกลางเมืองที่ยืดเยื้อ การแบ่งแยกกันภายใน และการขยายพรมแดนลงไปทางใต้ มีเหตุผลดี ๆ ที่ทำให้เราสามารถมองการล่มสลายของระบบผู้นำแห่งราชวงศ์เลในสมัยต้นคริสต์ศตวรรษที่สิบหกว่าเป็นเครื่องหมายบอกถึงความไม่ต่อเนื่อง ทางประวัติศาสตร์ที่สำคัญยิ่งกว่าปัญหาต่าง ๆ ที่มากับการสลายลงของราชวงศ์เตริน เล ธันห์ ตนทรงมีสิ่งที่เหมือนกับกษัตริย์เวียดนามที่ครองราชย์มาก่อนหน้าพระองค์มากกว่าจะเหมือนกับกษัตริย์ที่ครองราชย์หลังพระองค์ เล ธันห์ ตนทรงปกครองอาณาจักรในแบบที่กษัตริย์ราชวงศ์ลีและราชวงศ์เตรินทรงรู้จักและยอมรับได้ ในเรื่องขอบเขตทางภูมิศาสตร์ของอาณาจักรและในด้านจริยธรรมแห่งความสัตย์ซื่อต่อพระราชวงศ์ ผู้ปกครองเวียดนามในศตวรรษหลัง ๆ มา ไม่สามารถมีความรู้สึกมั่นใจกับพื้นที่ที่มีการระบุขอบเขตไว้อย่างชัดเจนได้อีกต่อไป รวมทั้งไม่อาจรู้สึก

มั่นใจได้กับคำกล่าวอ้างแม้อย่างปราศจากความคลุมเครือถึงความซื่อสัตย์จงรักภักดีของชาวเวียดนามทั้งปวง

กระนั้น การเปรียบเทียบเล ธันห์ ตนกับกษัตริย์ในราชวงศ์ลีและราชวงศ์เตริน เป็นการชวนให้หลง เพราะเสี่ยงต่อการมองข้ามความเป็นไปได้ที่ว่าความสำเร็จในระบบบริหารราชการของเล ธันห์ ตนนั้นอาจเป็นดัชนีบ่งชี้ความอ่อนแอ แทนที่จะบ่งชี้ความเข้มแข็ง ทั้งนี้เพราะระบบบริหารราชการนี้คือการระบุว่ากษัตริยภาพของเวียดนามที่มีรากฐานอยู่ในวัฒนธรรมมวลชนโดยทั่วไป ซึ่งพัฒนาขึ้นในรัชสมัยของราชวงศ์ลีและราชวงศ์เตรินนั้น พังทะลายลงแล้วในสมัยของเล ธันห์ ตน และหลังจากนั้นมาผู้มีอำนาจจำต้องสร้างระบบเหตุผลใหม่เข้ารองรับการใช้อำนาจระบบเหตุผลใหม่นี้อยู่ภายในแนววัฒนธรรมของชนชั้นปกครอง ทว่าวัฒนธรรมนี้ไม่มีฐานที่มั่นคงหนักแน่นของสังคมพื้นถิ่นเดิมรองรับการสร้างระบบบริหารราชการ อาจเป็นความเพียรพยายามเข้าควบคุมสังคมในเชิงภววิสัย เพราะชนชั้นปกครองมิได้รับความเห็นใจหรือความรู้สึกร่วมในเชิงอัตวิสัย เช่นที่เคยได้รับวิธีพิจารณาดังกล่าวมานี้ย่อมทำให้เล ธันห์ ตน ทรงเป็นบุคคลที่อยู่ตรงหัวเลี้ยวหัวต่อของการเปลี่ยนแปลง กล่าวคือทรงมีลักษณะพิเศษตรงที่ที่มาของพระราชอำนาจ คือ ภูมิปัญญาและพระปรีชาสามารถของพระองค์เอง – มิใช่ความสำเร็จที่เป็นผลมาจากสถาบัน

การเปรียบเทียบกรณีของไดเวียดกับแคว้นอื่น ๆ ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ในสมัยเดียวนั้น ก่อให้เกิดปัญหาที่หนักหน่วงขึ้นมาประการหนึ่ง ทั้งนี้เพราะปริมาณข้อมูลที่มีอยู่เกี่ยวกับผู้คนและเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่ธางลอง ต่างกันอย่างเทียบสัดส่วนกันไม่ได้เลยกับข้อมูลที่ทราบกันอยู่เกี่ยวกับจามปา พระนคร พุกาม ราชอาณาจักรไทยุคต้น ศรีวิชัย และมัชปาหิต ลักษณะที่เป็นเช่นนี้ เราสามารถตอบสนองได้อย่างน้อยสองแบบ แบบที่หนึ่งคือ เราสามารถเพ่งความสนใจที่การคิดแบบคาดคะเนเพื่อสร้างภาพเหตุการณ์และแนวโน้มด้านวัฒนธรรมต่าง ๆ ขึ้นมา โดยเป็นที่เข้าใจกันว่า ภาพเหตุการณ์และแนวโน้มด้านวัฒนธรรมลักษณะนี้ อยู่นอกเหนือจากความไม่เท่าเทียมกันที่มีอยู่ในเรื่องปริมาณและลักษณะเฉพาะของแหล่งข้อมูลของแต่ละแคว้น วิธีการนี้ ดูเหมือน “เป็นวิทยาศาสตร์” และยิ่งกว่านั้น ยัง “เป็นประชาธิปไตย” แต่ขณะเดียวกัน ก็ค่อนข้างฉาบฉวยและละเว้นความสงสัยใคร่รู้ใด ๆ ในประเด็นที่ว่าจะมีเนื้อหาและปริมาณของหลักฐานเกี่ยวกับอดีตส่วนใดส่วนหนึ่ง ซึ่งเผยถึงประวัติศาสตร์ประเภทหนึ่งประเภทใดโดยเฉพาะอยู่หรือไม่ การใช้วิธีการเปรียบเทียบประวัติศาสตร์เฉพาะประเภทนั้นจะช่วยให้ก้าวเลยไปกว่าการเพียงแค่สอบทาน “ข้อมูล” ไปสู่คำถามที่ว่า ประวัติศาสตร์ “มีความหมาย” อย่างไร ในกรณีของแต่ละแห่ง

คุณภาพและปริมาณของข้อมูลที่มีอยู่เกี่ยวกับอดีตของแคว้นใดแคว้นหนึ่งโดยเฉพาะให้ความหมายที่สื่อถึงสิ่งที่อยู่เหนือขึ้นไปและก้าวเลยไปกว่า “ข้อเท็จจริงล้วน ๆ” หรือไม่? อาทิเช่น

ประวัติศาสตร์เวียดนาม มีความหมายถึงบางสิ่งซึ่งต่างไปจากประวัติศาสตร์ของเขมรหรือไม่ หากเราพิจารณาประวัติศาสตร์เวียดนามตามประเพณีทางวัฒนธรรมของเวียดนามและพิจารณาประวัติศาสตร์ของเขมรตามประเพณีทางวัฒนธรรมของเขมร หากเราตอบคำถามทั้งสองข้อนี้ว่า ใช่ ดังที่คำตอบของข้าพเจ้ามีแนวโน้มจะเป็นเช่นนั้น คำตอบนี้มีผลกระทบต่อการวิเคราะห์เชิงเปรียบเทียบ อย่างไรบ้าง หัวข้อนี้ จะดูน่าเบื่อสำหรับคนที่มีดวงตาจับจ้องอยู่แต่กับ “ข้อเท็จจริง” โดยไม่มองอย่างอื่นเลย ทว่า “ข้อเท็จจริง” ของแคว้นหนึ่ง อาจจะปรากฏว่าคือส่วนหนึ่งของธรรมเนียมการเขียนประวัติศาสตร์ที่ได้รับการพัฒนามาแล้วอย่างดี ธรรมเนียมนี้ ผ่านกระบวนการก่อร่างสร้างตัวมานานนับร้อย ๆ ปี จากคนรุ่นหนึ่งไปยัง รุ่นถัดไป โดยมุ่งหมายเพื่อรับใช้ทัศนะทางประวัติศาสตร์ทัศนะหนึ่งใดโดยเฉพาะ ส่วน “ข้อเท็จจริงต่าง ๆ” ของอีกแคว้นหนึ่งนั้น อาจผ่านออกมาจากกระบวนการและประสบการณ์ที่ต่างออกไปมาก หรืออาจกลายเป็นว่าเป็นส่วนหนึ่งของการเอาเกร็ดเล็กเกร็ดน้อยมาปะติดปะต่อเป็นภาพเชิงวิชาการของสมัยคริสต์ศตวรรษที่ยี่สิบออกมา โดยไม่ได้อาศัยเค้าโครงของความทรงจำที่มีชีวิตชีวาที่คนในแคว้นมีอยู่ร่วมกันเลย สิ่งที่เราต้องถามคือ “ข้อเท็จจริง” ที่ต่างประเภทกันนี้ เปรียบเทียบกันได้หรือไม่ หากว่าเปรียบเทียบได้ การเปรียบเทียบนี้ต้องเป็นการเปรียบเทียบในเชิงวิชาการโดยแท้ ซึ่งอาจไปไกลเท่าที่หลักวิชาการสามารถพาไปได้ แต่ถ้าตอบว่าเปรียบเทียบไม่ได้ เช่นนั้นแล้ว เราก็มีหน้าที่ที่ต้องถามว่า แล้วอะไรกันแน่ ที่เรากำลังนำมาเปรียบเทียบกันอยู่—กรณีตัวอย่างของแว่นแคว้นต่าง ๆ ในอดีตที่ค่อนข้างเป็นนามธรรม หรือ “ประวัติศาสตร์” ของแว่นแคว้นเหล่านี้ “ประวัติศาสตร์” ยังมีความหมายโดยนัยถึงทัศนะซึ่งประสบการณ์ทางประวัติศาสตร์เป็นผู้สร้างขึ้นมา ประสบการณ์นี้กำหนดบรรทัดฐานในการให้คุณค่าแก่เรื่องราวในอดีตที่ได้รับการจดจำและบันทึก ซึ่งรวมถึงการตัดสินใจร่วมกันของหมู่คณะด้วยว่า เรื่องราวเกี่ยวกับอดีตนั้น ควรจดจำและบันทึกไว้หรือไม่ หรือจะได้รับการจดจำหรือบันทึกหรือไม่อีกด้วย

ประวัติศาสตร์อันมีแบบอย่างในลักษณะหนึ่งนั้น โดยส่วนเปรียบเทียบแล้วมีความสำคัญต่อชาวเวียดนาม อาจเป็นเพราะพวกเขาไม่มีทางเลือก แต่จะต้องยึดถือเรื่องราวในฟากของตนที่เกี่ยวกับความสัมพันธ์กับจีน ความสัมพันธ์กับจีนบังคับให้เวียดนามต้องให้ความเอาใจใส่อย่างจริงจังต่ออดีตเมื่อพิจารณาสิ่งที่ได้รับการจดจำและบันทึกลงไว้ของจามปา พระนคร พุกาม ราชอาณาจักรไทยุคต้น ศรีวิชัยและมัชปาหิต ประวัติศาสตร์ในแบบอย่างของเวียดนาม เป็นเรื่องที่มีความสำคัญสำหรับแคว้นเหล่านี้น้อยกว่า แต่คำกล่าวนี้มิได้หมายความว่า ประวัติศาสตร์ในแนวพินิจเชิงวัฒนธรรมของแคว้นเหล่านี้มีความสำคัญน้อย แต่อาจหมายความว่า ประวัติศาสตร์ของพวกเขา หมายถึงบางสิ่งที่มีความหมายต่างไปจากความหมายที่ประวัติศาสตร์ของเวียดนาม มีต่อชาวเวียดนาม โดยทั่วไปแล้ว ประวัติศาสตร์ของเวียดนามเป็นการพิจารณาประเด็นความสัมพันธ์ระหว่างจีนกับเวียดนาม เป็นเรื่องราวที่มีเป้าประสงค์ที่ชัดเจนและเร่งร้อน การยอมรับประวัติศาสตร์ตามเป้าประสงค์ดังกล่าว เป็นส่วนสำคัญของการเป็นชาวเวียดนาม แต่สำหรับชนชาติจาม เขมร พม่า ชนที่พูดภาษาไท ชาวมาเลย์

และชวา พวกเขาใช้ประโยชน์จากประวัติศาสตร์ในทำนองเดียวกันนี้หรือเปล่า หรือว่าพวกเขามีความคิดที่ต่างออกไปโดยสิ้นเชิง ต่อคำถามที่ว่าประวัติศาสตร์มีขึ้น “เพื่อ” อะไร เมื่อกำหนดคำถามนี้ไว้ในใจแล้วขอให้เราหันไปสู่คำบรรยายเรื่องราวเกี่ยวกับจามปา พระนคร พุกาม ราชอาณาจักรไทยุคแรก ๆ ศรีวิชัยและมัชปาหิต

จามปา

จามปาเป็นคำที่เรียกรวม ๆ ถึงแว่นแคว้นที่ชนเผ่าผู้พูดภาษาออสโตรนีเซียนก่อตั้งขึ้นตามแนวซึ่งปัจจุบันคือชายฝั่งทะเลที่อยู่ในบริเวณตอนกลางของประเทศเวียดนาม บันทึกที่แสดงทัศนะที่จีนมีต่อแคว้นเหล่านี้ ยังคงเก็บรักษาอยู่ บันทึกเหล่านี้ บอกเรื่องราวเกี่ยวกับจามปาอย่างปะติดปะต่อกันเป็นเรื่องราวต่อเนื่องกันเกินกว่าจะมีหลักฐานอื่นใดมารองรับได้ สิ่งที่เข้าใจกันโดยทั่วไปว่าเป็นประวัติศาสตร์ของจาม คือการใช้หลักเหตุผลของคริสต์ศตวรรษที่ยี่สิบ มาอธิบายหลักฐานที่เป็นชิ้นส่วนเศษเล็กเศษน้อยที่ได้จากจารึกต่าง ๆ และแหล่งข้อมูลของจีน ถึงเวลาแล้ว ที่จะกันวิธีการใช้เหตุผลเช่นนี้ออกไป แล้วหันมามองประวัติศาสตร์ของจามปากันในแบบใหม่ เรื่องจะปรากฏชัดออกมาในทันทีว่า ต้องมีการนิยามตัวแนวคิดเกี่ยวกับจามปากันใหม่ เราน่าจะเข้าใจจามปาได้อย่างเหมาะสมยิ่งกว่า หากพิจารณาว่าจามปาเป็นพื้นที่วัฒนธรรม-การเมือง ที่อยู่ในสภาพของหมู่เกาะ แทนที่จะระบุว่าเป็น “ราชอาณาจักร” ตามความหมายของศัพท์เช่นที่เข้าใจกันอยู่โดยทั่วไป มีเบาะแสสองอย่าง ที่จะชี้ช่องทางไปสู่กรณีที่แปลกผิดธรรมดานี้ได้ อย่างหนึ่งเป็นเบาะแสด้านภูมิศาสตร์ และอีกอย่างหนึ่งเป็นเบาะแสด้านภาษา-วัฒนธรรม[15]

จามปาในช่วงที่มีดินแดนขยายกว้างออกไปมากที่สุด มีอาณาบริเวณแผ่ออกไปตามแนวชายฝั่งทะเลตอนกลางของบริเวณซึ่งปัจจุบันนี้เป็นประเทศเวียดนามในยุคสมัยใหม่ อาณาบริเวณนี้เริ่มตั้งแต่ยอดเขาหว่านห์ เซิน (มุยรอน) ทางเหนือ ไปจนถึงฟาน เธียต (มุย เก คา) ทางใต้ เป็นระยะทางถึงเกือบ 1000 กิโลเมตร จามปาเป็นเพียงดินแดนเล็ก ๆ ที่ถูกดินแดนของชนชาติอื่นล้อมอยู่โดยรอบเหมือนเป็นเกาะ โดยมีทะเลและภูเขาเป็นเครื่องหมายกำหนดเขตแดน ดินแดนของจามปา มีรูปทรงสัณฐานใกล้เคียงความเป็นหมู่เกาะมากที่สุดเท่าที่ดินแดนบนแผ่นดินใหญ่จะมีได้ “หมู่เกาะ” นี้ ค่อนข้างโดดเดี่ยวจากดินแดนที่เป็นตัวทวีป เพราะมีเทือกเขาเป็นแถบหนาทึบกั้นอยู่ทางตะวันตก ทางตะวันออกเปิดสู่ทะเล เทือกเขาซึ่งคั่นขวางระหว่างตะวันตกกับตะวันออกมีเป็นแนวพาดต่อมาจนสุดทางลงทะเล เมื่อคำนึงถึงสภาพภูมิประเทศเช่นนี้ จึงไม่ใช่เรื่องบังเอิญ ที่จามปาเป็นเพียงที่เดียว (นอกเหนือจาก

---

[15] การสนทนากับนอรา เทย์เลอร์ ช่วยให้ข้าพเจ้ามีความเข้าใจจามปาและทิศทางใหม่ ๆ ในการศึกษาเรื่องราวเกี่ยวกับชาวจาม แต่นอรา เทย์เลอร์มิได้มีส่วนรับผิดชอบใด ๆ ต่อความผิดพลาดของข้าพเจ้า

คาบสมุทรมลายู ซึ่งคล้ายกับเกาะขนาดใหญ่) บนผืนแผ่นดินใหญ่ ที่ชนเผ่ามาลาโย-โพลีนีเซียนเข้ามาครอบครองไว้เป็นของตน

ประชาชนชาวจามปา ประกอบด้วยชนเผ่าจามซึ่งอาศัยอยู่ในบริเวณที่ลุ่ม และชนเผ่าราเดกับชนเผ่าจารายซึ่งอาศัยอยู่บนที่ดอน โดยหลักภาษาศาสตร์ชาติพันธุ์แล้ว ชาวจามปาเหล่านี้เป็นชนเชื้อสายมาเลย์ การจัดระบบพื้นที่ทางการเมืองของพวกเขา สามารถเข้าใจได้ดีที่สุดหากพิจารณาว่าเป็นรูปแบบหนึ่งของแคว้น มาลาโย-โพลีนีเซียน ซึ่งแตกต่างอย่างมากทีเดียวจากแคว้นที่ตั้งอยู่บนตัวทวีปที่เราคุ้นเคยอยู่ หรือแม้กระทั่งแตกต่างจากแคว้นที่เราจะพบตามเกาะต่าง ๆ ที่มีประชากรอยู่กันหนาแน่น เช่นเกาะชวา เป็นต้น อำนาจทางการเมืองในวัฒนธรรมมาลาโย-โพลีนีเซียนดั้งเดิม เติบโตขึ้นจากการเร่ร่อนอยู่ในท้องทะเล ดังนั้น ชนเหล่านี้จึงอยู่กันอย่างกระจัดกระจาย พึงพอใจกับการอยู่รวมกันเป็นกลุ่มเล็ก ๆ และค่อนข้างเป็นอิสระในการเคลื่อนย้ายไปไหน ๆ ตามใจชอบ ดินแดนจามปาให้โอกาสแก่การจัดระบบสังคมประเภทนี้ และชาวจามก็แบ่งแยกกันเป็นหย่อมเล็ก ๆ จำนวนมากตามชายฝั่งทะเล โดยมีผืนแผ่นดินเบื้องหลัง เป็นเทือกเขาเยียดยาว

เราสามารถทำความเข้าใจจามปาได้ดีที่สุด เมื่อพิจารณาในฐานะเกาะประเภทหนึ่ง หลายครั้งหลายคราที่ผู้นำที่มักใหญ่ใฝ่สูง สถาปนาศูนย์อำนาจขึ้นมา ณ ที่ต่าง ๆ ในเวลาพร้อม ๆ กัน อนึ่งแทนที่จะร่าง “คำบรรยาย” ไป ตามระเบียบแบบแผนที่ไร้ความหมายถึง “ประวัติศาสตร์” ของจาม ข้าพเจ้าใคร่ขอเสนอการพิจารณาที่ภูมิภาคต่าง ๆ ห้าแห่ง โดยให้เข้าใจกันในลักษณะที่ว่า แต่ละภูมิภาคต่างเป็น “กลุ่มเกาะ” ภายในหมู่เกาะที่ใหญ่กว่าอีกชั้นหนึ่ง ภายในกรอบโครงสร้างเช่นนี้ จะทำให้พิจารณาหลักฐานต่าง ๆ ได้อย่างเหมาะเจาะยิ่งกว่า ซึ่งต่างจากเมื่อเราพิจารณาโดยจัดประเภทให้ดินแดนนี้เป็นราชอาณาจักรที่เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันดังที่เคยทำกันมาแต่เดิม

เราจะเริ่มพิจารณาตั้งแต่ทางเหนือ คือ จังหวัดกวางบินห์ จังหวัดกวางตรี และจังหวัดธัวเธียน จังหวัดทั้งสามนี้ คือ ดินแดนที่ตรงกับบริเวณที่จีนเรียกว่า ลินยี่ ในฐานะที่ลินยี่เป็นดินแดนที่อยู่ในบริเวณที่ไม่ห่างจากเว้ ลินยี่จึงเป็นเป้าความสนใจของผู้บันทึกเหตุการณ์ของจีนนับตั้งแต่ปลายคริสต์ศตวรรษที่สอง จนกระทั่งถึงกลางคริสต์ศตวรรษที่ห้า หลังจากนั้น จีนดูเหมือนใช้ชื่อนี้กับดินแดนที่อยู่เลยไปทางใต้ ในย่านดานัง ลักษณะที่โดดเด่นของลินยี่ในทัศนะของจีนอยู่ตรงที่ว่าดินแดนนี้ก้าวขึ้นมาจากเศษซากปรักหักพังของบริเวณเขตชายขอบด้านใต้ของจักรวรรดิฮั่นที่พังทะลายลง และเป็นที่มาของการปล้นสะดมตามพรมแดนที่เกิดขึ้นอย่างไม่หยุดหย่อน จนกระทั่งถึง ค.ศ.446 การปล้นระดมจึงยุติลงเมื่อกองทัพจีน-เวียดนามทำลายศูนย์กลางของลินยี่ที่เว้ลง แต่จีนยังคงใช้ชื่อลินยี่เดิมนี้ กับอาณาบริเวณที่ตนเข้าใจว่าอยู่เลยลงไปทางใต้ ต่อไปอีกสามร้อยปี อันที่จริงเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในภูมิภาคนี้ ไม่ว่าจะเป็นอะไรก็ตาม ดูเหมือนว่าได้เปลี่ยนแปลงไปแล้วในลักษณะที่ไม่มีใครล่วงรู้หลังจากปี ค.ศ.446 เป็นต้นมา เหตุการณ์มิได้เป็นอย่างที่จีนทึกทักเอาว่า “พวกจามย้ายเมืองหลวง

ลงใต้ต่อไปอีก" ส่วนภูมิภาคต่าง ๆ ที่อยู่เลยต่อลงไปทางใต้อีกนั้น ก็เพียงแต่สืบเนื่องแนวการพัฒนาที่ได้สถาปนาขึ้นแล้วต่อไปเท่านั้นเอง

ดินแดนที่เรียกกันว่าลินยี่ ดำรงอยู่มาตั้งแต่สมัยปลายคริสต์ศตวรรษที่สองจนถึงค.ศ. 446 การดำรงอยู่ของดินแดนนี้ไม่สามารถตรวจสอบโดยใช้หลักฐานด้านสถาปัตยกรรมหรือจารึกได้ ภาพที่ได้ตามแหล่งข้อมูลของจีน ภูมิภาคนี้เป็นเขตชายขอบด้านใต้สุดและอยู่ในความปกครองของจักรวรรดิฮั่นมาเป็นเวลาสามร้อยปี จากนั้นมีบุคคลซึ่งแสดงตนว่าเป็นบุตรของเจ้าพนักงานปกครองในท้องถิ่นของฮั่น ประกาศตนขึ้นเป็นกษัตริย์ซึ่งขณะนั้นเป็นช่วงปีที่ราชวงศ์ฮั่นกำลังอ่อนกำลังลง ลักษณะเด่นของลินยี่สองร้อยห้าสิบปีถัดจากนั้นอยู่ที่ กษัตริย์ของลินยี่นี้ดูจะจำกัดความมักใหญ่ใฝ่สูงของตนเพียงเพื่อสนองตอบต่อจังหวะทางด้านอำนาจของราชวงศ์ในจีนเท่านั้น ชาวลินยี่พวกนี้ดูจะหมกมุ่นอยู่กับเรื่องพรมแดนระหว่างจีน-เวียดนาม และกับการหาโอกาสบุกปล้นและขยายอำนาจให้เลยพรมแดนนั้นออกไป ทัศนะที่ออกมาในภาพเช่นนี้ อาจเนื่องมาจากผู้จดบันทึกของจีนเห็นเป็นเรื่องที่มีลำดับความสำคัญสูง อันที่จริงแล้ว การสงครามตามแนวชายแดนของช่วงเวลานี้ เพิ่มขึ้นเป็นสัดส่วนกับความเข้มแข็งของราชวงศ์จีน กล่าวคือกองทัพจีน-เวียดนามมีการเคลื่อนไหวและกระทำการมากที่สุดเมื่อราชวงศ์จีนแข็งแกร่ง เมื่อราชวงศ์จีนอ่อนแอ กองทัพมีการเคลื่อนไหวลดลง และแทบไม่สามารถส่งกำลังทหารไกลลงไปทางใต้ได้มากนัก[16] หมายความก็คือ การทำศึกสงครามอาจเป็นปัจจัยที่เกิดจากความริเริ่มของทางเหนือได้มากเท่า ๆ กับที่จะมาจากทางใต้ เพราะพรมแดนมิได้กำหนดเขตไว้แน่นอนและมหาอำนาจทั้งทางเหนือและทางใต้ ต่างเพียรพยายามเพิ่มการควบคุมพื้นที่ไว้ให้ได้มากที่สุด อันที่จริงแล้ว บริเวณที่เป็นพื้นที่ของกวางบินห์ กวางตรี และธัวเธียนในยุคสมัยใหม่ ต่างเป็นเขตชายขอบที่มีการรบเพื่อการแก่งแย่งกันอยู่เสมอ สภาพเป็นอยู่เช่นนี้จนกระทั่งคริสต์ศตวรรษที่สิบห้า จากนั้นเวทีการต่อสู้ก็เคลื่อนย้ายลงใต้ต่อไปอีก

ภายหลังค.ศ. 446 ผู้จัดบันทึกเหตุการณ์จีน-เวียดนามต่างมองว่า กษัตริย์ของแคว้นที่อยู่เลยพรมแดนด้านใต้ออกไปนั้น ตั้งมั่นอยู่ในบริเวณที่ไม่ไกลจากที่ตั้งของเมืองดานังในยุคสมัยใหม่ ในเขตจังหวัดกวางหนำปัจจุบัน หลัง ค.ศ. 758 ผู้จดบันทึกเหล่านี้เลิกใช้ชื่อลินยี่ และจาก ค.ศ. 875 เป็นต้นมาใช้ชื่อ ชานเชงแทน ซึ่งเป็นที่เข้าใจว่ามีความหมายเท่ากับจามปาปุระ หรือ "นครแห่งจามปา" ภูมิภาคแถบนี้มั่งคั่งด้วยสถาปัตยกรรม ประติมากรรม และจารึกทั้งที่เป็นภาษาสันสกฤตและภาษาจาม แหล่งโบราณคดีที่สำคัญได้แก่แหล่งมิเซิน แหล่งดงดวง และแหล่งตราเกี๋ยว แต่ละแหล่งเหล่านี้ ต่างแสดงออก ซึ่งขนบประเพณีด้านศิลปะที่มีลักษณะเฉพาะตัว[17] นักวิชาการฝรั่งเศสใช้ชื่ออมราวตีกับซากงานศิลปะบางอย่าง เพราะพิจารณาว่างานศิลปะพวกนี้น่าจะมีความสัมพันธ์อยู่กับงานศิลปะแบบ

---

[16] K. w. Taylor, ***The Birth of Vietnam***, Berkeley, 1983, 106-9, 115-18.

[17] Jean Boisselier, ***La Statuarie Du Champa***, Paris, 1963.

อมราวตีของอินเดีย นอกจากนี้ยังมีการใช้ชื่ออินทรปุระแก่ภูมิภาคแถบนี้อีกด้วย ภาระการศึกษาเพื่อให้เข้าใจอย่างแจ้งชัดต่อหลักฐานด้านโบราณคดีที่มีอยู่ในปริมาณที่มากมาย ทั้งที่พบแล้วและกำลังอยู่ระหว่างค้นพบ แทบยังมิได้เริ่มขึ้น จารึกต่าง ๆ เผยถึงช่วงจังหวะของชีวิตทางการเมือง ซึ่งมีศูนย์รวมอยู่ที่ความสามารถของผู้นำที่มีความใฝ่ฝันที่จะที่สร้างและประดิษฐานลึงค์พร้อมทั้งปกป้องลึงค์นั้นให้พ้นจาก คู่แข่ง[18] เนื้อความที่มีอยู่ในบันทึกเหตุการณ์โดยปกติเกี่ยวกับเรื่องจีน-เวียดนาม ระบุว่า ศึกสงครามระหว่างจาม-เวียดปลายคริสต์ศตวรรษที่สิบ ทำให้กวางหนำมิได้เป็นเวทีการต่อสู้เพื่อแย่งชิงอำนาจของกษัตริย์จามอีกต่อไป ทว่าอันที่จริงแล้ว เราอาจพิจารณาได้ว่า ผู้เขียนบันทึกเหล่านี้ยังไม่มีความกระจ่างแจ้งในประเด็นนี้[19] เหตุการณ์นี้ เกิดขึ้นประจวบพอดีกับการปรากฏขึ้นของราชอาณาจักรเวียดนามใหม่ ซึ่งแยกตัวจากระบบจักรวรรดิของจีน และอาจเป็นการชี้ประเด็นว่า กระบวนการที่เวียดนามยืนหยัดท่าทีที่จะแยกตัวจากจีนนั้น ย่อมเกี่ยวข้องกับการสำแดงแสนยานุภาพทางทหารในระดับที่สูงขึ้นของดินแดนส่วนทางใต้ด้วยเช่นเดียวกัน อย่างไรก็ดี หลักฐานด้านจารึกเผยว่า กษัตริย์จามยังคงเคลื่อนไหวและกระทำการอยู่ในภูมิภาคนี้ต่อไปจนกระทั่งถึงปลายคริสต์ศตวรรษที่สิบสอง[20] และผู้จดบันทึกเหตุการณ์จีน-เวียดนามเอง ก็มิได้ปฏิเสธในข้อที่ว่า อาณาบริเวณนี้เป็นของดินแดนของกษัตริย์จาม จนกระทั่งถึงปลายคริสต์ศตวรรษที่สิบห้า

ผู้จดบันทึกเหตุการณ์ของเวียดนาม ระบุระหว่างคริสต์ศตวรรษที่สิบเอ็ดถึงสิบห้าว่ากษัตริย์ที่พวกเขาเรียกว่าจามนั้น ครองอยู่ในบริเวณไม่ไกลจากเมืองควีเนินสมัยใหม่ เมืองหลวงของจามนี้ ซึ่งมักระบุในชื่อว่าวิชัย ถูกกองทัพเวียดนามลงเรือข้ามทะเลไปปล้นทำลายสองครั้งในคริสต์ศตวรรษที่สิบเอ็ด เวียดนามกระทำการนี้ในฐานะส่วนหนึ่งของกระบวนการพัฒนาสถานภาพของราชวงศ์ และเพื่อสำรวจขีดจำกัดของแสนยานุภาพทางทะเลของตน ในคริสต์ศตวรรษที่สิบสองและต้นคริสต์ศตวรรษที่สิบสาม ขณะที่แสนยานุภาพของพระนครสูงขึ้นถึงระดับสูงสุด กองทัพเขมรได้เข้าครอบครองดินแดนส่วนต่าง ๆ ของจามหลายครั้งหลายหน และเพียรพยายามที่จะสถาปนาความเป็นเจ้าประเทศราชเหนือกษัตริย์จาม ทว่ากษัตริย์จามก็ยังคงดำเนินการอย่างแข็งขัน และยังถึงกับไปปล้นทำลายพระนครได้ด้วยซ้ำใน ค.ศ.1177 ตอนปลายคริสต์ศตวรรษที่สิบสาม พวกจามกับเวียดสามารถร่วมมือกันเพื่อต่อต้านการรุกรานของมองโกล-หยวน พลังของการร่วมมือเป็นพันธมิตรกันนี้ ในท้ายที่สุดส่งผลให้กษัตริย์เวียดนามเสด็จไปเยือนจามปาในตอนต้นคริสต์ศตวรรษที่สิบสี่ และมีการอภิเษกสมรสระหว่างเจ้าหญิง

---

[18] L. Finot, “Notes d’ Epigraphie: Les Inscriptions de Mi-son,” BEFEO, 4 (1904), Inscriptions no. 4, 12, 14, &15.

[19] G. Cœdès, ***The Indianized States of Southeast Asia***, ed. Walter Vella, trans. Susan Brown Cowing, Honolulu, 1968, 124-5; Ngo Si Lien, ban ky 1,.189-94 passim.

[20] Finot, “Les Inscriptions de Mi-son,” Inscription no. 25.

เวียดนามพระองค์หนึ่งกับกษัตริย์จาม อย่างไรก็ตาม บันทึกเหตุการณ์ของทางเวียดนามระบุว่า การวิวาทกันเรื่องดินแดนในภูมิภาคกวางบินห์ กวางตรี และธัวเธียน ในที่สุดนำไปสู่การรบพุ่งกันระหว่างสองชาติ และในช่วงที่ราชวงศ์เตรินอ่อนกำลังลงในตอนปลายคริสต์ศตวรรษที่ สิบสี่ ดังที่กล่าวได้แล้วนั้น กษัตริย์จามที่สามารถพระองค์หนึ่ง ซึ่งฝ่ายเวียดนามรู้จักในพระนามเช บง งา ได้บุกรุกเข้ามาปล้นสะดมดินแดนเวียดนามหลายครั้งหลายหน และถึงกับเข้าปล้นและทำลายนครหลวงของเวียดนามได้ถึงสามครั้ง หลังจากที่เช บง งาสวรรคตลงในค.ศ. 1390 โฮ กี ลีได้ขึ้นบัญชาการเพื่ออ้างสิทธิของเวียดนามในดินแดนของจาม และต่อมาในคริสต์ศตวรรษที่สิบห้ากษัตริย์ราชวงศ์ลี ก็ได้ทรงอ้างสิทธิ์ทำนองเดียวกัน ในบันทึกเหตุการณ์ของเวียดนามระบุไว้ว่าใน ค.ศ. 1471 กองทัพเวียดนามได้เข้ายึดนครหลวงของจามที่วิชัยและผนวกดินแดนทั้งหมดที่อยู่ทางเหนือของบริเวณซึ่งปัจจุบันเป็นพรมแดนด้านใต้ของจังหวัดบินห์ดินห์ เข้าเป็นส่วนหนึ่งของดินแดนเวียดนาม

สถานภาพของดินแดนกวางบินห์ กวางตรี และธัวเธียน ในช่วงหนึ่งพันปีระหว่างคริสต์ศตวรรษที่ห้าและคริสต์ศตวรรษที่สิบห้าเป็นเรื่องที่ต้องศึกษากันอย่างรอบคอบ กล่าวคือช่วงเวลาเมื่อบุคคลที่เราอนุโลมเรียกว่า กษัตริย์แห่งลินยี่ยุติการเป็นผู้ครอบครองดินแดนทั้งสามนี้ในคริสต์ศตวรรษห้า จนกระทั่งเมื่อเวียดนามขู่จะเข้าสถาปนาการปกครองดินแดนนี้ในที่สุดอย่างมิต้องสงสัยกันอีกต่อไปในคริสต์ศตวรรษที่สิบห้า ภูมิภาคดังกล่าวนั้นเห็นได้ชัดว่าเป็นเขตชายขอบ ซึ่งมีชนชาติเวียดและชนชาติจามอาศัยอยู่ปะปนกัน ผู้จดบันทึกของเวียดนามอ้างว่า ในคริสต์ศตวรรษที่สิบเอ็ดส่วนเหนือ ๆ ของภูมิภาคนี้ ถูกผนวกเข้ากับดินแดนของเวียดนาม ส่วนที่อยู่ทางใต้นั้น ได้มาด้วยการอภิเษกสมรสในตอนต้นศตวรรษที่สิบสี่ ทว่าการทำสงครามของโฮ กี ลีกับจามปาในช่วงที่จะเข้าสู่คริสต์ศตวรรษที่สิบห้า แสดงให้เห็นว่า บริเวณนี้ยังเป็นดินแดนที่ยังโต้แย้งกันอยู่ว่าเป็นของใครกันแน่ในทำนองเดียวกัน สถานภาพของ กวางหนำ หลังคริสต์ศตวรรษที่สิบและการที่เวียดนามผนวกดินแดนนี้เข้าไว้ใน ค.ศ. 1471 ก็ยังต้องทำความเข้าใจให้กระจ่าง ดินแดนนี้ ทางเวียดนามยอมรับว่าอยู่ในเขตแดนของจาม และกษัตริย์จามก็ยังคงใช้เป็นศูนย์อำนาจการปกครอง โดยกษัตริย์บางองค์ได้รับการแต่งตั้งจากกองทัพเขมร ทว่าโดยรวมแล้ว ดูเหมือนว่า ภายหลังคริสต์ศตวรรษที่สิบไปแล้ว กวางหนำดูเหมือนเป็นดินแดนที่กษัตริยภาพแห่งจามไม่สามารถปกแผ่พระราชอำนาจได้อย่างราบรื่นเช่นแต่ก่อน

สภาพการณ์เช่นนี้ ไม่น่านำไปสู่ข้อสรุปที่ว่า แคว้นของพวกจามกลืนดินแดนต่อไปทางใต้เข้าไปถึงภูมิภาคกวางบินห์ กวางตรี และธัวเธียน ในสมัยหลังคริสต์ศตวรรษที่ห้า และกลืนภูมิภาคกวาง หนำ ได้ภายหลังคริสต์ศตวรรษที่สิบ ตรงกันข้ามหนทางที่ดูเป็นไปได้มากกว่า คือ ยกเว้นเฉพาะช่วงเวลาที่จามมีผู้นำที่เก่งกล้าสามารถในบางระยะ เช่น ในกรณีของเช บง งา แล้วผู้นำของภูมิภาคนี้ ใช้อำนาจการปกครองตนเองอย่างอิสระที่เหมาะสมกับสภาวการณ์ในท้องถิ่น ข้อมูลจากบันทึกเหตุการณ์ของเวียดนามเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างจาม-เวียดนั้น ต้องพิจารณาอย่างรอบคอบ เพราะข้อมูลเหล่านี้ ย่อมสะท้อนหลักความคิดเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างรัฐที่เวียดนามได้จากประสบการณ์ที่มี

อยู่กับเพื่อนบ้านทางเหนือของเวียดนาม วิธีการเล่าประวัติศาสตร์ในแบบของเวียดนามนั้น ไม่เพียงพอที่จะบรรยายลักษณะการปกครองของจามที่ค่อนข้างสับสนวุ่นวาย และขึ้นอยู่กับลักษณะเฉพาะตัวของผู้นำ ลักษณะที่ได้กล่าวนี้เป็นลักษณะเฉพาะตัวของประสบการณ์ทางการเมืองของจาม

การผนวกดินแดนของเวียดนาม ตั้งแต่บริเวณชายฝั่งลงไปถึงคูมองในปลายคริสต์ศตวรรษที่สิบห้า มิได้ทำให้จามปาสิ้นสลายลงไป หนึ่งในสี่ของภูมิภาคของจาม รวมศูนย์อยู่ในบริเวณที่ไม่ไกลจากที่ตั้งของเมืองนาตรังสมัยใหม่ เมืองนี้อยู่ในจังหวัดคานห์หัวสมัยใหม่ ภูมิภาคส่วนนี้เคยเป็นที่ประทับของกษัตริย์จามมาตั้งแต่เริ่มต้นประวัติศาสตร์จาม หลักฐานทางโบราณคดีและหลักฐานในรูปจารึก ที่มีอยู่สามารถเปรียบกันได้กับภูมิภาคกวางหนำ ในแง่ของลำดับเหตุการณ์ ปริมาณและความซับซ้อนบางครั้ง นักวิชาการใช้ชื่อคอธารากับภูมิภาคนี้ ผู้จดบันทึกเหตุการณ์ของจีนและเวียดนาม ต่างบันทึกถึงเรื่องราวที่ดูเหมือนเป็นทัศนะการมองภูมิภาคนี้ เมื่อราวคริสต์ศตวรรษที่แปดและเก้า โดยใช้ชื่อว่า ฮวนวัง กษัตริย์จามปกครองภูมิภาคนี้จนกระทั่งถึงปลายคริสต์ศตวรรษที่สิบเจ็ด หลังจากนั้นมากษัตริย์จามยังคงมีอำนาจปกครองในฐานะเจ้าครองนครภายใต้อำนาจของเวียดนาม ในดินแดนที่เป็นจังหวัดตวนไฮ ในยุคสมัยใหม่ จนกระทั่งถึงค.ศ. 1832[21] กษัตริย์จามปกครองภูมิภาคนี้ (ซึ่งนักวิชาการมักอ้างถึงในชื่อ ปาณฑุรังคะ) เป็นเวลาหลายร้อยปี ชาวจามในเวียดนามปัจจุบันนี้ ส่วนใหญ่อาศัยอยู่ที่ตวนไฮ [22]

หนึ่งในบรรดาสิ่งที่น่าพิศวงเกี่ยวกับประวัติศาสตร์จาม ก็คือ ชนเชื้อสายมาลาโย-โพลีนีเชียนกลุ่มหนึ่ง สามารถแข่งขันเพื่อแย่งชิงพื้นที่ในสภาพแวดล้อมของภาคพื้นแผ่นดินใหญ่ได้เป็นเวลานานถึงขนาดนี้ ธรรมชาติที่เหมือนเป็นเกาะกลางทะเลของภูมิประเทศที่อยู่บนแผ่นดินใหญ่ส่วนนี้ เป็นหนทางหนึ่งในการทำความเข้าใจกับสิ่งที่ชวนให้พิศวงนี้ อีกมิติหนึ่งที่ควรพิจารณาต่อไป คือการที่ชนชาติต่าง ๆ ในที่ดอน มีส่วนร่วมอยู่ในเรื่องราวของจาม เราอาจพบวัดวาอารามและซากโบราณสถานอื่น ๆ ในบริเวณเทือกเขา ซึ่งหมายความว่า ต้องมีกษัตริย์อย่างน้อยพระองค์หนึ่ง ใช้อำนาจปกครองจากเทือกเขา นอกจากนี้ยังมีหลักฐานที่แสดงถึงความสัมพันธ์อันใกล้ชิดระหว่างกลุ่มผู้นำบนที่สูงกับกลุ่มผู้นำที่อยู่ชายฝั่งทะเลด้วย นักวิชาการให้ความสนใจอย่างมากกับบัญชีรายพระนามและการสืบเชื้อสายของกษัตริย์ ซึ่งเป็นอุปมาบอกถึงความเป็นราชอาณาจักร แต่ปัจจุบันนี้ เป็นที่กระจ่างชัดแล้วว่ามีกษัตริย์หลายพระองค์ปกครองอยู่ในสถานที่ต่าง ๆ พร้อม ๆ กัน กษัตริย์เหล่านี้คือใคร กษัตริย์เหล่านี้ไม่เคยถูกเรียกขานว่าเป็นชาวจาม ทว่าถูกเรียกว่าเป็นกษัตริย์แห่งจามปา โดยความเป็นจริง จึงเป็นการยากที่จะเกิดความเข้าใจอย่างชัดแจ้งว่า พวกจามคือใคร หากตัดสินจากประชากรจามที่ยังมีชีวิตอยู่จนทุกวันนี้ เราอยากจะกล่าวว่า ชนเผ่าจามนั้น มีอยู่หลายประเภท และที่ประจักษ์ชัดมากขึ้นเรื่อย ๆ คือ การ

---

[21] Po Dharma, ***Le-Panduranga (Campa) 1802-1835, Ses Rapports Avec le Vietnam***, Paris, 1987.

[22] Vien Khao Hoc Xa Hoi Thaṅh Pho Ho Chi Minh, ***Nguoi Cham o Thuan Hai***, Thuan Hai, 1989.

เข้ามีส่วนร่วมของชนชาติจากภูเขา คือพวกราเดและจาราย ในฐานะทหารและกระทั่งในฐานะกษัตริย์ มีโอกาสเป็นความจริงมากเกินกว่าระดับของความเป็นไปได้ด้วยซ้ำ ยิ่งกว่านั้น ความสำคัญของจามปา ในฐานะเครือข่ายหรือ หรือหลายเครือข่าย ของความสัมพันธ์ด้านเชื้อชาติ ศาสนา การเมืองและการพาณิชย์ ที่เชื่อมโยงดินแดนต่าง ๆ ของจามเข้ากับโลกมาเลย์ที่อยู่ในบริเวณคาบสมุทรกับที่อยู่ตามเกาะต่าง ๆ ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ยังเป็นเรื่องที่ไม่สู้เข้าใจกันนัก อันที่จริงแล้ว มีหลักฐานมากมายจากจามปา ที่ยังต้องศึกษากันอีก สิ่งที่มีความหมายถึงจามปา ดูจะอยู่ตรงพรมแดน (แห่งความรู้) ที่จะต้องมีการเปลี่ยนแปลงและแก้ไขกันอย่างขนานใหญ่[23] การเรียบเรียงประวัติศาสตร์ของจาม จะมีผลกระทบอย่างสำคัญต่อการพัฒนาการเขียนประวัติศาสตร์ของเวียดนาม ซึ่งขณะนี้ อยู่ในขั้นเริ่มต้นที่จะจัดสรรพื้นที่เพื่อให้เราได้ยินเสียงของชาวจามในประวัติศาสตร์ยุคโบราณของดินแดน ซึ่งปัจจุบันนี้เป็นส่วนหนึ่งของประเทศเวียดนาม

พระนคร

เมื่อหันมาทางลุ่มแม่น้ำโขงตอนล่าง เราจะพบประสบการณ์ทางประวัติศาสตร์ที่แตกต่างกันมากจากของชาวเวียดหรือชาวจาม ถิ่นนี้ไม่มีประสบการณ์เกี่ยวกับทหารหรือขุนนางจากจักรวรรดิที่เป็นเพื่อนบ้าน ทั้งไม่มีการตระหนักถึงพรมแดน ไม่ว่าในแง่ของพื้นที่หรือวัฒนธรรม ซึ่งต่างจากชาวเวียดและชาวจามที่ประสบการณ์ดังกล่าว ทำให้พวกเขาเกิดความตระหนักในเรื่องนี้ ข่าวสารเกี่ยวกับโลกภายนอกที่มีมาถึงผู้นำของเขมร มาในรูปข่าวเกี่ยวกับเทพเจ้าของฮินดูและรูปแบบการสักการะบูชาตามหลักศาสนาฮินดูและพุทธศาสนา รวมทั้งความคิดเกี่ยวกับพื้นที่ทางการเมืองในลักษณะที่เกี่ยวข้องอยู่กับจักรวาล ซึ่งมีการพรรณนาไว้อย่างละเอียดในภาษาสันสกฤต เราสันนิษฐานว่า ข่าวคราวเหล่านี้ส่วนใหญ่ ผ่านเข้ามาทางการค้าทางทะเล ข่าวคราวพวกนี้ช่วยส่งเสริมความใจกว้างและการเปิดรับการติดต่อจากทางไกล รวมทั้งส่งเสริมความตระหนักถึงความเป็นส่วนหนึ่งของโลกที่ไร้พรมแดน ผู้นำเขมรยุคแรก ๆ เรียนรู้ที่จะสร้างความถูกต้องในการใช้อำนาจของตนด้วยการนำอำนาจนี้ รวมเข้ากับการเคารพบูชาอันแผ่กว้างไปทั่วทั้งจักรวาล ซึ่งสามารถประสานเป็นปณิธานทางศาสนาอย่างเต็มรูปแบบ พร้อมทั้งกะเกณฑ์ความซื่อสัตย์และจงรักภักดีจากสาวกผู้ดำเนินรอยตาม ภายในกระบวนการพัฒนาทฤษฎีและวิถีปฏิบัติในเวทีการเมืองที่มีการรวมศูนย์มากขึ้นเรื่อย ๆ นั้น มีการอ้างเหตุผลในการทำศึกสงครามในหมู่ผู้เป็นใหญ่ที่แข่งขันกันอยู่ว่าสอดคล้องกับความขัดแย้งที่เกี่ยวเนื่องกับศีลธรรมของบรรดาเทพยดาในระดับจักรวาล การก่อตัวของแคว้นพระนครขึ้นมาในคริสต์ศตวรรษที่เก้า แสดงถึง

---

[23] Finot, "Les Inscriptions de Mi-son," Inscription no. 21. T. Quach-Langlet, "Le Cadre Géographique de l'Ancien Campa," in *Actes du Seminaire Sur le Campa, Paris*, 1988, 36.

ภูมิปัญญาทางการเมืองและวัฒนธรรม ที่สั่งสมมาจากคนหลายรุ่น ที่เพียรพยายามจัดระเบียบทางการเมืองภายในสภาพแวดล้อมด้านสังคม-เศรษฐกิจที่ค่อนข้างสับสนวุ่นวาย

ชนชาติอื่น ๆ ของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ต่างจากชาวจามและชาวเวียด พวกเขาอาศัยอยู่ในสภาพภูมิประเทศที่แผ่กว้าง และเป็นพื้นที่ที่มีการตั้งถิ่นฐานของมนุษย์ เป็นตัวแปรสำคัญเป็นเวลายาวนานกว่า ในขณะที่พวกเวียดพัฒนาแว่นแคว้นของตนขึ้นในบริเวณซึ่งค่อนข้างมีขอบเขตจำกัด และมีประชากรหนาแน่นมาตั้งแต่ครั้งโบราณ ส่วนพวกจาม ก็มีความทะยานอยากซึ่งส่วนใหญ่แล้ว ถูกกำหนดจากสภาพพื้นที่ของตนซึ่งเป็นชายฝั่งทะเลและมีดินแดนของชนชาติอื่นรายล้อมอยู่ สำหรับชาวเขมรนั้น พวกเขาอาศัยอยู่ในลุ่มแม่น้ำโขงตอนล่าง ซึ่งรวมถึงตนเล ซัป หรือทะเลสาบใหญ่ ซึ่งเป็นอ่างเก็บน้ำตามธรรมชาติที่คอยรับน้ำจากแม่น้ำโขงที่ท่วมขึ้นมาเป็นประจำทุกปีในฤดูมรสุม ในยุคแรกสุดหรือในยุคก่อนพระนครนั้น ประวัติศาสตร์ยาวนานหลายร้อยปีของเขมร ไม่มีศูนย์กลางที่แน่นอน ทั้งไม่อาจแม้แต่จะพูดได้ว่า มีแว่นแคว้นเขมรที่เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน บรรดาผู้นำเขมรเพียรพยายามที่จะส่งเสริมและบังคับใช้อำนาจการปกครองของตน ด้วยการแสดงความสามารถในสนามรบและแสดงทักษะและความสามารถในการทุ่มเทและอุทิศตนให้กับการบูชาเทพเจ้า แต่ประสิทธิผลของการแสดงออกเหล่านี้ ไม่เคยมีคุณค่าคงทนเกินช่วงชีวิตของผู้นำแต่ละคนเลย[24] อย่างไรก็ดี เมื่อถึงคริสต์ศตวรรษที่เก้า ชีวิตทางการเมืองของเขมร รวมศูนย์กันได้ที่พระนคร พระนครตั้งอยู่ใกล้กับชายฝั่งด้านตะวันตกเฉียงเหนือของทะเลสาบ มีเส้นทางขนส่งทางน้ำอย่างดีจากนาข้าวทั้งหมด ซึ่งเป็นแอ่งระบายน้ำให้แก่ทะเลสาบและแก่ที่ราบลุ่มแม่น้ำโขงตอนล่าง ขณะเดียวกัน พระนครก็มีที่ตั้งที่เหมาะแก่การติดต่อทางบกกับบริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำมูลและแม่น้ำเจ้าพระยา ซึ่งเป็นแหล่งการทำนาข้าวเช่นกัน เมื่อหมู่บ้านเขมรใช้ประโยชน์จากศักยภาพในการปลูกข้าวของภูมิภาคนี้จนได้ผลเกินกว่าความจำเป็นในการยังชีพ และเมื่อผู้นำเขมรพบหนทางที่จะจัดระบบการปกครองเหนือภูมิภาคนี้ได้แล้วเป็นส่วนใหญ่ พระนครก็ย่อมเป็นชัยภูมิที่เหมาะสม ตราบเท่าที่เกษตรกรรมยังคงเป็นแหล่งที่มาที่สำคัญของความมั่งคั่งไพบูลย์ ศูนย์กลางของเขมรยุคก่อนพระนครและหลังยุคพระนคร ตั้งอยู่เลยออกไปทางตะวันออกและทางใต้ ตามแนวแม่น้ำโขง และมีเส้นทางออกสู่ทะเลได้โดยตรง และสู่ความมั่งคั่งที่เกิดจากการพาณิชย์ซึ่งเส้นทางออกสู่ทะเลนี้อำนวยให้ ทว่าพระนครพึ่งพาอาศัยข้าว

การสถาปนาแคว้นพระนคร เกี่ยวข้องกับวิถีการก้าวขึ้นสู่พระราชอำนาจของพระเจ้าชัยวรมันที่ 2 ในช่วงครึ่งแรกของคริสต์ศตวรรษที่เก้า ก่อนหน้านั้น ในลุ่มแม่น้ำโขงตอนล่าง มีแคว้นต่าง ๆ อยู่หลายแคว้น แคว้นเหล่านี้มีขนาดค่อนข้างเล็กและดำรงอยู่ได้ไม่นาน เป็นการบ่งบอกถึงความสำเร็จโดย

---

[24] O.W. Wolters, “Khmer “Hinduism” in the Seventh Century,” in R.B. Smith and W. Watson, eds, ***Early South East Asia: Essays in Archaeology, History and Historical Geography***, London and New York, 1979.

ส่วนตัวของเจ้าผู้ครองนครคนหนึ่งคนใดโดยเฉพาะ มิใช่ความสำเร็จของระบบการเมืองในรูปแบบสถาบัน ผู้จดบันทึกของจีน จัดระบบข้อมูลของตนเกี่ยวกับแว่นแคว้นแถบนี้ในรูปของราชอาณาจักรที่มีลำดับยุคต่อเนื่องกันมาสองราชอาณาจักร อาณาจักรแรกซึ่งเจริญขึ้นในช่วงเวลาตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่สองถึงคริสต์ศตวรรษที่หก เรียกชื่อว่า ฟูนัน ราชอาณาจักรที่สองที่เจริญขึ้นในช่วงเวลาตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่หกจนถึงคริสต์ศตวรรษที่แปดเรียกว่า เจนละ การสำเหนียกของจีนถึงการเปลี่ยนแปลงจาก “ฟูนัน” เป็น “เจนละ” ในคริสต์ศตวรรษที่หก ดูจะสอดคล้องไปกับการเปลี่ยนแปลงของราชอาณาจักรจากสภาพความเป็นแหล่งรวบรวมสินค้าริมชายฝั่งทะเลหรือแม่น้ำ ที่เชื่อมโยงอยู่กับเส้นทางการค้าระหว่างอินเดียกับจีน ไปสู่การมุ่งเน้นที่นาข้าว ซึ่งอยู่ลึกเข้าไปในแผ่นดินมากกว่า

เส้นทางการค้าทางทะเลระหว่างอินเดียกับจีนที่เก่าแก่ที่สุดเท่าที่รู้จักกัน เป็นเส้นทางเลียบชายฝั่งทะเล ยกเว้นบางช่วงที่ผ่านไปทางบก โดยข้ามคอคอดกระ กับบางช่วงที่ผ่านทางช่องแคบในบริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำโขงตอนล่าง ทั้งที่เป็นช่องแคบตามธรรมชาติและที่มนุษย์สร้างขึ้น แหล่งโบราณคดีออกแก้วในตอนใต้ของเวียดนามใกล้กับพรมแดนกัมพูชา แสดงให้เห็นว่าเมืองนี้ ดูจะตั้งอยู่ตรงชุมทางยุทธศาสตร์ ชุมทางนี้ประกอบด้วยคลองต่าง ๆ ที่เชื่อมอ่าวไทยเข้ากับช่องแคบสำคัญ ๆ ของแม่น้ำโขง[25] ออกแก้วเป็นเมืองท่ามาตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่สองจนถึงคริสต์ศตวรรษที่หก และโดยทั่วไปแล้ว เมืองนี้เกี่ยวข้องกับประวัติศาสตร์สมัยก่อนพระนครในยุค “ฟูนัน” ทว่าเมื่อถึงต้นคริสต์ศตวรรษที่สี่ มีการบุกเบิกเส้นทางค้าระหว่างอินเดียกับจีน ที่เป็นเส้นทางทะเลล้วนโดยผ่านทางช่องแคบเมละกา (มะละกา) เมื่อถึงคริสต์ศตวรรษที่หก เส้นทางทะเลล้วนนี้ได้รับความนิยมมากกว่าเส้นทางเก่าที่เลียบชายฝั่ง จึงถูกละทิ้งไป[26]

การเปลี่ยนแปลงเส้นทางการค้านี้ ประจวบกับเหตุการณ์การเกิดผู้พิชิตสองพี่น้องขึ้นในกัมพูชา ผู้พิชิตสองพี่น้องนี้มาจากภูมิภาคตอนกลางของแม่น้ำโขงซึ่งอยู่ทางเหนือของกัมพูชา คือภววรมัน (ซึ่งดำเนินการแข็งขันในช่วงครึ่งหลังของคริสต์ศตวรรษที่หก) กับมเหนทรวรมัน (ซึ่งดำเนินการแข็งขันในช่วงทศวรรษแรกของคริสต์ศตวรรษที่เจ็ด) สองพี่น้องมิได้รวมดินแดนทั้งหมดเข้าเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันภายใต้การปกครองของตน แต่กิจกรรมของทั้งสองพี่น้อง ครอบคลุมพื้นที่ของกัมพูชามากกว่าบรรดาผู้ที่หวังเป็นใหญ่ที่มีมาก่อนหน้านี้ทั้งหมด ยิ่งกว่านั้น วิถีการทำงานของบุคคลทั้งสอง ยังมุ่งไปทางบริเวณที่มีการปลูกข้าวของลุ่มแม่น้ำโขงส่วนที่อยู่ลึกเข้าไปในแผ่นดิน มากกว่าจะมุ่งไปทางเมืองท่าเก่า ๆ ตามชายฝั่ง ผลงานการพิชิตของสองพี่น้อง มิได้ดำรงอยู่จนผ่านเลยความตายของพวกเขา ทว่าต่อมาในคริสต์ศตวรรษที่เจ็ด กษัตริย์ซึ่งได้รับการจดจำในนามพระเจ้าชัยวรมันที่ 1 ได้ทรงรวบรวมดินแดนส่วนที่สองพี่น้องพิชิตได้ ตามแบบฉบับของพระองค์ในระยะเวลาสั้น ๆ หลังจากนั้นมา

---

[25] Paul Wheatley, ***Nagara and Commandery***, Chicago, 1983, 119-46.

[26] O.W. Wolters, ***Early Indonesian Commerce: A Study of the Origins of Sri Vijaya***, Ithaca, 1967, 71-85.

จนกระทั่งถึงคริสต์ศตวรรษที่แปด มีผู้นำเขมรในท้องถิ่นหลายคนดำเนินการตามความทะเยอทะยานของตน ในการอ้างสิทธิในการปกครองอย่างผู้เป็นใหญ่เหนือคนทั้งปวง โดยมิได้ประสบความสำเร็จแต่อย่างใด

การพิชิตดินแดนของภววรมัน มเหนทรวรมัน และพระเจ้าชัยวรมันที่ 1 เผยถึงความสนใจที่มีต่อดินแดนส่วนตะวันตกเฉียงเหนือของกัมพูชา อย่างที่ไม่เคยมีมาก่อน บริเวณนี้จะเป็นที่ตั้งของพระนครในอนาคต ความเคลื่อนไหวนี้บอกเป็นนัยว่า ผู้พิชิตเหล่านี้ เริ่มเข้าใจถึงความสำคัญของข้าว ซึ่งต่างไปจากการค้าระหว่างประเทศ และเห็นคุณค่าของบริเวณอันเป็นชัยภูมิที่จะช่วยให้พวกเขาสามารถควบคุมพื้นที่ที่สามารถปลูกข้าวได้ หรือที่กำลังมีการปลูกข้าวอยู่แล้ว[27] พระเจ้าชัยวรมันที่ 2 ทรงเริ่มต้นหนทางการขยายพระราชอำนาจในภาคตะวันออกเฉียงใต้ของกัมพูชาสมัยปัจจุบัน ทว่าการพิชิตของพระองค์ มิได้สำเร็จบริบูรณ์ลงจนกระทั่งเมื่อพระองค์ทรงสร้างหลักปักฐานลงในบริเวณใกล้กับที่ตั้งของพระนครในอนาคต ถิ่นนี้ จะเป็นที่ประทับของกษัตริย์เขมร เป็นเวลาอีกหกร้อยปีถัดมา บนภูเขาใกล้ ๆ กันนั้น มีพระที่ศึกษาภาษาสันสกฤตมาประกอบพิธีในปี ค.ศ.802 ซึ่งลบล้างคำปฏิญาณของเจ้าครองนครคนก่อน ๆ ทั้งหมด และประกาศสถาปนาพระเจ้าชัยวรมันที่ 2 ขึ้นเป็นกษัตริย์ของจักรวาล

เชื่อกันว่าพระเจ้าชัยวรมันที่สองสวรรคตในค.ศ. 850 และพระราชโอรส คือพระเจ้าชัยวรมันที่ 3 ทรงสืบราชสมบัติต่อมา พระเจ้าชัยวรมันที่ 3 ครองราชย์อยู่จนสวรรคตลงในค.ศ. 877 ข้อมูลเกี่ยวกับกษัตริย์สองพระองค์นี้ มีเหลือมาน้อยมาก กษัตริย์องค์ต่อ ๆ มาได้แก่ พระเจ้าอินทรวรมัน ซึ่งครองราชย์ตั้งแต่ค.ศ. 877 ถึงราวค.ศ. 889 และพระราชโอรสของพระเจ้าอินทรวรมัน คือพระเจ้ายโศวรมัน ที่ 1 ซึ่งครองราชย์ตั้งแต่ค.ศ. 889 ถึง ค.ศ. 900 กษัตริย์สองพระองค์นี้ไม่มีหลักฐานที่ยืนยันได้อย่างหนักแน่นว่าทรงเกี่ยวดองกับพระเจ้าชัยวรมันที่ 1 และที่ 2 แม้ว่าผู้สืบสาววงศ์วานในสมัยหลัง จะได้เพียรพยายามหาทางสร้างความเชื่อมโยงให้ได้ เราไม่มีข้อมูลเกี่ยวกับวิธีการกำหนดการสืบสันตติวงศ์แต่เป็นไปได้มากที่สุดว่า ความสามารถในการเป็นผู้นำทหารและการหาบริวาร เป็นปัจจัยสำคัญส่วนหนึ่งของการอ้างสิทธิในการปกครอง การพัฒนาระบบสถาบันราชการบางประเภทคงได้กระทำขึ้นเพื่อดูแลคนงานเกษตรที่ทำงานอยู่ในสังกัดของอารามต่าง ๆ อารามเหล่านี้ก่อตั้งขึ้นทั่วราชอาณาจักรตามพระราชบัญชา ทว่าเรื่องนี้มิได้มีความคิดที่เคร่งครัดเรื่องราชวงศ์รวมอยู่ด้วย การสืบสาววงศ์วานและการอ้างถึงความสัมพันธ์โดยสายเลือดกับกษัตริย์องค์ก่อน ๆ เป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการอ้างสิทธิอันชอบธรรม ทว่ากลไกการสืบราชสมบัติ ยังคงอ่อนไหวไปตามความสามารถของผู้อ้างสิทธิในการเข้าบังคับบัญชาที่พระนคร[28]

---

[27] O.W. Wolters, “North-Western Cambodia in the Seventh Century,” BSOAS, 37, 2 (1974).

[28] Michael Vickery, ‘The Reign of Sūryavarman I and Royal Factionalism at Angkor’, JSEAS, 16, 2 (1985).

พระเจ้ายโศวรมันที่ 1 ทรงเป็นกษัตริย์พระองค์แรกที่มาประทับอยู่ที่พระนครจริง ๆ และเป็นที่ทราบกันว่าทรงเป็นนักก่อสร้างที่ยิ่งใหญ่พระองค์หนึ่ง พระเจ้ายโศวรมันทรงสร้างปูชนียสถานขึ้นที่พระนคร รวมทั้งอารามอีกประมาณหนึ่งร้อยแห่งทั่วราชอาณาจักร แต่ละแห่ง ดูเหมือนทำหน้าที่เป็นด่านของกษัตริย์ในละแวกที่อารามเหล่านี้ตั้งอยู่ อารามเหล่านี้ สร้างขึ้นสำหรับให้พระกระทำพิธีบูชาเทพในแบบต่าง ๆ เทพสำคัญสามองค์ที่เคารพบูชากันเหล่านี้ คือพระศิวะ พระวิษณุและพระพุทธเจ้า ลัทธิการบูชาเทพทั้งสามนี้ ช่วยส่งเสริมพระราชอำนาจของกษัตริย์และลัทธิการบูชาเทพทั้งสามก็เติบโตขึ้นจากการอุปถัมภ์ของกษัตริย์ด้วย

หลักฐานที่มีอยู่ช่วยให้เราตั้งข้อสังเกตเรื่องการจัดองค์กรด้านการเมือง สังคมและเศรษฐกิจของแคว้นพระนครได้เพียงไม่กี่ประการ ประเด็นที่แน่นอนได้แก่ เศรษฐกิจของพระองค์มีพื้นฐานอยู่ที่การปลูกข้าวนาดำ วัดวาอารามต่าง ๆ คือผู้พิทักษ์ที่ดินและเกษตรกร กษัตริย์ทรงใช้พระราชอำนาจโดยผ่านการจัดลำดับชั้นการปกครองที่มีการพัฒนาอย่างค่อนข้างดี อันรวมถึงการสนับสนุนที่ได้จากพระและศาสนา ส่วนการที่กษัตริย์จะทรงควบคุมวัด นา และแรงงานที่มีอยู่เหล่านี้อย่างรวมศูนย์ถึงระดับไหนนั้น เป็นเรื่องที่เราได้แต่คาดคะเนกันเท่านั้น ทว่าเมื่อได้ตระหนักถึงโครงการก่อสร้างและโครงการขุดคูคลองขนาดใหญ่ ๆ และการแต่งกองทัพส่งไปปฏิบัติการในที่ไกล ๆ ก็พอเพียงแล้ว ที่จะเข้าใจว่า การควบคุมมีได้ขนาดไหน หากตัดสินจากความผันแปรไปมาของประวัติศาสตร์ของพระนคร ดูเหมือนว่า ไม่ว่ากษัตริย์จะทรงมีกลไกควบคุมตามลำดับชั้นอย่างไรก็ตาม สภาพความเป็นระเบียบเรียบร้อย และกรณียกิจอันรุ่งโรจน์ทั้งหลาย ล้วนเป็นผลลัพธ์มาจากพระปรีชาสามารถส่วนพระองค์มากกว่าจะเป็นผลลัพธ์ของระบบการบัญชาการอย่างเป็นสถาบัน

หลังการสวรรคตของพระเจ้ายโศวรมัน พระราชโอรสสองพระองค์ขึ้นครองราชย์ต่อมา รัชกาลของทั้งสองพระองค์เป็นระยะเวลาค่อนข้างสั้นและไม่มีอะไรโดดเด่น ในทศวรรษ 920 พระกนิษฐภรรดา (น้องเขย) ของพระเจ้ายโศวรมัน ซึ่งเป็นที่รู้จักกันในพระนามพระเจ้าชัยวรมันที่ 4 ทรงสถาปนาพระองค์เองขึ้นเป็นกษัตริย์ โดยมีที่ประทับอยู่ห่างจากพระนครไปทางตะวันออกเฉียงเหนือประมาณหนึ่งร้อยกิโลเมตร ในทศวรรษ 940 พระเจ้าราเชนทรวรมัน ซึ่งจากการสืบวงศ์วาระบุว่าเป็น พระภาติยะ (หลานลุง) ทั้งของพระเจ้ายโศวรมันและพระเจ้าชัยวรมันที่ 4 ได้ขึ้นมามีอำนาจและประทับอยู่ที่พระนคร พระองค์ทรงได้ชื่อว่าสร้างความสำเร็จด้านสถาปัตยกรรมไว้ที่พระนครนี้อย่างมากมาย ดูเหมือนว่า พระเจ้าราเชนทรวรมันนี้ทรงเป็นคล้ายผู้พิชิต และคิดกันว่าคงเป็นผู้ที่ปล้นวัดของพวกจาม ซึ่งตั้งอยู่ใกล้กับบริเวณซึ่งเป็นเมืองนาตรังสมัยใหม่ ความสำเร็จของพระองค์คงต้องมีมาก เพราะดูเหมือนว่าทรงสามารถจัดการให้บุคคลซึ่งมีฐานันดรสูงอยู่ในราชสำนัก ซึ่งเป็นไปได้ว่าเป็นพระราชปนัดดา (เหลน) ของพระเจ้ายโศวรมัน ขึ้นปกครองในนามพระราชโอรสของพระองค์ คือพระเจ้าชัยวรมันที่ 5 หลังจากทรงสวรรคตไปแล้วในปี ค.ศ.968 เพราะพระเจ้าชัยวรมันที่ 5 ยังไม่ทรงสำเร็จการศึกษาจนกระทั่ง ค.ศ.974 หลักฐานในรูปจารึกระบุว่า ในรัชสมัยของพระเจ้าราเชนทรวรมันและ

พระเจ้าชัยวรมันที่ 5 ตระกูลที่มีอำนาจกลุ่มหนึ่ง ซึ่งอ้างสิทธิการเป็นเครือญาติกับกษัตริย์องค์ก่อน ๆ ตามแบบฉบับ คือโดยผ่านการแต่งงาน ประสบความสำเร็จในการมาตั้งมั่นอยู่ใกล้ ๆ กับศูนย์อำนาจการปกครอง เรื่องราวเกี่ยวกับรัชสมัยของพระเจ้าชัยวรมันที่ 5 นั้น เป็นที่ทราบกันน้อยมาก ดูเหมือนว่าทรงเป็น ผู้อำนวยให้มีระบบการควบคุมผู้จงรักภักดีตามลำดับชั้นการปกครองดังที่กษัตริย์พระองค์ก่อน ๆ สร้างไว้ได้เป็นผลสำเร็จ ทว่าเมื่อพระเจ้าชัยวรมันที่ 5 สวรรคตลงในค.ศ. 1001 สงครามแย่งราชสมบัติอุบัติขึ้น พระราชนัดดาของพระองค์ถูกผู้อ้างสิทธิ์อีกพระองค์หนึ่ง กันออกไปได้สำเร็จ ทว่าเจ้าผู้อ้างสิทธิ์พระองค์นี้ ก็พ่ายแพ้ต่อพระเจ้าสุริยวรมันที่ 1 ในค.ศ. 1006

พระเจ้าสุริยวรมันที่ 1 ดูจะทรงเริ่มต้นสั่งสมพระราชอำนาจขึ้นในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของกัมพูชา ความสัมพันธ์ที่แน่นอนที่ทรงมีกับกษัตริย์องค์ก่อน ๆ นั้น ไม่เป็นที่ชัดแจ้ง ทว่าทรงสามารถอ้างสิทธิในราชบัลลังก์ได้เป็นผลสำเร็จ (แนวคิดที่บ่งชี้ไปในทางที่ว่านี่คือการแย่งราชบัลลังก์นั้น ใช้ได้ไม่เหมาะแก่สถานการณ์ในเขมร) พระเจ้าสุริยวรมันที่ 1 ทรงได้ชื่อว่าขยายอำนาจการปกครองไป ถึงภูมิภาคลพบุรี บริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาตอนล่าง ในบริเวณซึ่งเป็นประเทศไทยปัจจุบัน นอกเหนือจากนั้นแล้ว รายละเอียดเกี่ยวกับรัชสมัยของพระองค์ มีหลงเหลือมาน้อยมาก ที่เด่นที่สุดนั้น คือพระราชพิธีถือสัตย์ปฏิญาณในค.ศ. 1011 ซึ่งนับเป็นหลักฐานที่เก่าแก่ที่สุดที่มีอยู่ เกี่ยวกับพระราชพิธีดังกล่าวในกัมพูชา นักวิชาการบางคนเชื่อว่า พระเจ้าสุริยวรมันที่ 1 ทรงเลื่อมใสในพุทธศาสนาเป็นพิเศษ ทว่าหากว่าเป็นเช่นนั้นจริง ก็ดูเหมือนว่า ความเลื่อมใสนี้นี้มิได้ทำให้ทรงมีอคติต่อศาสนาฮินดูนิกายไศวะและไวษณพแต่อย่างใด สันนิษฐานกันโดยทั่วไปว่า พระเจ้าสุริยวรมันที่ 1 ทรงเป็น ผู้ปกครองที่เข้มแข็ง ภายใต้การนำของพระองค์ เขมรได้ขยายอำนาจออกไปทางเหนือและทางตะวันตก พระเจ้าสุริยวรมันที่ 1 สวรรคตลงในค.ศ. 1050 หนึ่งในพระราชโอรสของพระองค์ คือ พระเจ้าอุทัยทิตยวรมันที่ 2 ทรงขึ้นครองราชย์สืบต่อมา

ในช่วงเวลา 16 ปีแห่งรัชสมัยของพระเจ้าอุทัยทิตยวรมันที่ 2 มีการกบฏครั้งใหญ่ ๆ เกิดขึ้นสามครั้ง และยังมีแรงกดดันทางทหารจากพวกจาม แม้ว่ามีหลักฐานเรื่องการศึกสงครามในรัชสมัยของพระองค์อยู่ก็ตามแต่พระเจ้าอุทัยทิตยวรมันที่ 2 ก็ยังได้โปรดให้สร้างปราสาทที่ยิ่งใหญ่แห่งไศวะนิกายขึ้นที่พระนคร คือบาปวน รวมทั้งยังทรงสร้างอ่างเก็บน้ำขนาดใหญ่ที่รู้จักกันในนามของบารายตะวันตก พร้อมกับปราสาทในนิกายไวษณพอีกหลังหนึ่ง พระอนุชาผู้ที่สืบราชสมบัติต่อมาทรงพระนามว่าพระเจ้าหรรษาวรมันที่ 3 เรื่องราวเกี่ยวกับพระองค์ไม่เป็นที่ทราบกันนัก ครึ่งหลังของคริสต์ศตวรรษที่สิบเอ็ด ดูจะเป็นช่วงเวลาที่กษัตริย์แห่งพระนครถูกท้าทายจากกลุ่มอำนาจท้องถิ่นผู้มักใหญ่ใฝ่สูง ความคลี่คลายของเหตุการณ์ที่ออกมาในรูปนี้ อาจเกี่ยวข้องกับการก่อตัวขึ้นมาของตระกูลซึ่งมีฐานันดรสูงในคริสต์ศตวรรษที่สิบ ความทะเยอทะยานของบุคคลในตระกูลเหล่านี้ สามารถนำมา ประสานเข้ากับพระราชอำนาจกษัตริย์ได้สำเร็จ เฉพาะเมื่อมีบุคคลที่เข้มแข็งเช่นพระเจ้าสุริยวรมันที่ 1 เท่านั้น

ในค.ศ. 1080 ตระกูลซึ่งคิดกันว่าสร้างอำนาจขึ้นทางเหนือของกัมพูชา ได้อ้างตนเป็นกษัตริย์ นักวิชาการบางคนเชื่อว่า รัชทายาทของพระเจ้าสุริยวรมันคงต้องต่อต้านตระกูลนี้จากฐานที่มั่นทางตอนใต้ของกัมพูชาอยู่เรื่อยมาเป็นเวลากว่าสามสิบปี ในค.ศ. 1113 พระเจ้าสุริยวรมันที่ 2 ซึ่งมีศักดิ์เป็นพระภาติยะ (หลาน) ของผู้นำของตระกูลทางเหนือ มีชัยชนะกษัตริย์สองพระองค์ที่อ้างสิทธิในราชบัลลังก์ กษัตริย์พระองค์หนึ่งที่ทรงปราบ อาจจะเป็นพระอัยกา (พระปิตุลาของพระชนนี) ของพระองค์

พระเจ้าสุริยวรมันที่ 2 ทรงมีชื่อเสียงว่าเป็นผู้พิชิตที่ยิ่งใหญ่ ทหารของพระองค์มีอำนาจเหนือพวกจามที่อยู่ทางเหนือเป็นเวลาหลายปี พระองค์ทรงเกณฑ์พวกจามมาเป็นพันธมิตรเพื่อรุกรานไดเวียดหลายครั้ง แต่ไม่ประสบความสำเร็จ ชาวเขมรไปมาหาสู่กับเขตแดนของพวกจามทางเหนือ โดยผ่านทางช่องเขาที่มาจากบริเวณหุบเขาที่มีแม่น้ำโขงไหลผ่าน ที่น่าสนใจก็คือ ดินแดนจามตอนใต้ดูเหมือนไม่รู้สึกถึงพระราชอำนาจของพระเจ้าสุริยวรมันที่ 2 แต่ลพบุรี ซึ่งดูเหมือนสลัดจากการเป็นประเทศราชของเขมรได้ภายหลังรัชสมัยของสุริยวรมันที่ 1 ต้องตกมาอยู่ภายใต้อำนาจการปกครองของพระนครอีกครั้งหนึ่ง หลักฐานเกี่ยวกับการที่เขมรเข้าโจมตีแคว้นมอญที่หริภุญชัย – ซึ่งอยู่ใกล้กับเชียงใหม่ทางเหนือของประเทศไทยปัจจุบัน – โดยไม่ประสบความสำเร็จนั้น อาจระบุเวลาได้ว่าอยู่ในรัชสมัยของพระเจ้าสุริยวรมันที่ 2 มีดัชนีหลายอย่างที่บ่งชี้ว่า พระเจ้าสุริยวรมันที่ 2 ทรงดำเนินการอย่างแข็งขันในลุ่มแม่น้ำมูลเช่นกัน รวมทั้งในส่วนที่อยู่ติดกับลุ่มแม่น้ำโขง บริเวณซึ่งปัจจุบันคือประเทศลาวและประเทศไทย

สิ่งปลูกสร้างที่มีชื่อเสียงมากที่สุดในบรรดาสิ่งปลูกสร้างทั้งปวงของพระนคร คือปราสาทนครวัดนั้น พระเจ้าสุริยวรมันที่ 2 ทรงสร้างขึ้นเพื่อใช้เป็นปราสาทสำหรับการพิธีปลงพระบรมศพของพระองค์เอง นครวัดเผยถึงความศรัทธาต่อความเชื่อในนิกายที่นับถือพระวิษณุ ซึ่งเป็นเวลาเดียวกับที่นิกายนี้กำลังโดดเด่นอยู่ในอินเดียและชวาด้วยเช่นเดียวกัน การสร้างนครวัดอาจสะท้อนถึงความสนใจอย่างกระตือรือร้นต่อแนวโน้มทางด้านภูมิปัญญาและศาสนาในโลกสันสกฤต และความอ่อนไหวที่มีมาอย่างต่อเนื่องต่ออิทธิพลด้านวัฒนธรรมของโลกสันสกฤตนี้ ขณะเดียวกัน พระเจ้าสุริยวรมันที่ 2 ก็ทรงสร้างความสัมพันธ์ทางการทูตกับราชสำนักซ้องใต้ของจีนได้เป็นผลสำเร็จ โดยทรงวางพระองค์เสมือนหนึ่งเป็นประเทศราชที่สวามิภักดิ์ต่อจีน และส่งเสริมการค้า พระเจ้าสุริยวรมันที่ 2 ทรงหายไปจากหลักฐานในราวค.ศ. 1150 หลังจากนั้น พระนครก็ประสบภัยที่เกิดจากความขัดแย้งภายในและการบุกปล้นทำลายของพวกจามอยู่นานถึงสามสิบปี

ผู้ที่ครองราชย์ต่อจากพระเจ้าสุริยวรมันที่ 2 โดยตรงไม่มีอะไรโดดเด่น กษัตริย์พระองค์แรกสุดนั้น คือพระเจ้าธรณินทรวรมันที่ 2 เป็นพระญาติของพระเจ้าสุริยวรมันที่ 2 และทรงอภิเษกสมรสกับพระราชนัดดาพระองค์หนึ่งของพระเจ้าสุริยวรมันที่ 1 การอภิเษกนี้ ทำให้มีรัชทายาทซึ่งต่อมาได้ขึ้นเป็นกษัตริย์ทรงพระนามว่า พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 พระราชกรณียกิจในระยะแรกของชัยวรมันที่ 7 นั้นเป็นแต่เรื่องปลีกย่อย ในขณะที่คู่แข่งคนอื่น ๆ ของพระองค์พยายามหาทางขึ้นมาเป็นใหญ่ ในช่วง

ทศวรรษ 1170 เกิดสถานการณ์ความยุ่งยากภายในของพระนครสถานการณ์นี้อาจเป็นปัจจัยเอื้ออำนวยให้การจับจ้องเพื่อเข้าโจมตีของพวกจามเป็นผลขึ้นมาใน ค.ศ.1177 เมื่อกองทหารของจามเดินทัพเข้ามาทางน้ำ และเข้าปล้นทำลายพระนคร

หลังเหตุการณ์นี้ ขณะที่ดินแดนเขมรต้องฝากไว้กับความเมตตาของพวกจาม พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ทรงก้าวออกมาเป็นผู้นำการต่อต้านผู้รุกราน ในทศวรรษ 1180 พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ทรงขับไล่พวกจามออกไปได้สำเร็จ และสถาปนาอำนาจการปกครองของพระองค์ขึ้นที่พระนคร ในทศวรรษ 1190 ทรงเริ่มส่งกองทัพเข้าไปในจามปา ผลลัพธ์ในขั้นสุดท้าย คือช่วงต้นคริสต์ศตวรรษที่สิบสามจามปาตกอยู่ในความปกครองของพระนครในฐานะแคว้นหนึ่งเป็นเวลาเกือบยี่สิบปี ขณะเดียวกัน พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ทรงส่งกองทัพขึ้นไปทางเหนือและทางตะวันตก มีหลักฐานแสดงว่าพระราชอำนาจของพระองค์แผ่ไกลออกไปทางเหนือจนถึงบริเวณซึ่งเป็นที่ตั้งของเวียงจันทน์ปัจจุบัน

นอกจากการพิชิตดินแดนต่าง ๆ แล้ว พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ยังทรงมีชื่อเสียงเพราะสิ่งปลูกสร้างที่น่าประทับใจหลายแห่ง ที่สำเร็จลงในรัชสมัยของพระองค์ ได้แก่ปราสาทซึ่งอุทิศแก่พระราชบิดาพระราชมารดา และบายน วัดในพุทธศาสนานิกายมหายานที่สร้างขึ้น ณ ใจกลางนครธม ในสมัยนั้นได้ออกแบบให้มีกำแพงปิดล้อมไว้ด้วย นอกจากนี้ยังทรงได้รับการยกย่องเรื่องการสร้างถนนหนทางต่าง ๆ บ้านพัก 121 หลังกับโรงพยาบาล 102 แห่งทั่วเขตแดนของพระนคร พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ทรงเลื่อมใสในพุทธศาสนานิกายมหายาน ด้วยเหตุนี้ และประกอบกับปัจจัยอีกหลายประการคือ การพิชิตดินแดนของพระองค์ ดังมีบันทึกปรากฏอยู่ การสร้างอนุสรณ์สถานต่างๆ ที่ดูจะกระทำอย่างรีบเร่ง และกิจกรรมที่ดูจะอยู่ในระดับเร่งรัดอันเป็นแบบฉบับการปกครองของพระองค์นานถึงสามสิบปีในจำนวนสี่สิบปีที่ครองราชย์ ปัจจัยทั้งหมดเหล่านี้ทำให้พระองค์ทรงได้ชื่อเสียงว่าเป็นผู้คิดอ่านสร้างทำสิ่งต่าง ๆ ได้อย่างรวดเร็วในยุคที่เป็นความเสื่อมโทรม พระองค์ทรงเป็นบุรุษที่ทรงพลัง ทรงกระตือรือร้นที่จะแสวงหารูปแบบความคิดและการจัดระบบงานใหม่ๆ ที่สามารถผลักดันให้การบริหารพระนครเข้าสู่วิถีโคจรแนวใหม่ ทว่าพลังผลักดันที่พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ทรงมอบให้แก่พระนคร ดูจะมาจากพระบุคลิกภาพของพระองค์ มิใช่ความสำเร็จในการจัดระบบงานของพระองค์ กระนั้นพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ยังคงมีลักษณะเด่นตรงที่พระองค์ทรงเป็นกษัตริย์ที่สำคัญองค์สุดท้ายของพระนคร ลักษณาการที่รัชกาลของพระองค์มาถึงจุดสิ้นสุดนั้น ไม่มีใครทราบแน่ แต่โดยทั่วไปแล้ว ระบุเวลาไว้ในราวค.ศ. 1220 ซึ่งเป็นช่วงที่พวกจามสลัดแอกของการปกครองของเขมรออกไปได้

ประวัติศาสตร์ของพระนครในคริสต์ศตวรรษที่สิบเอ็ด สิบสองและสิบสาม เผยออกมาในลักษณะที่เป็นไปตามลำดับ คือมีกษัตริย์ที่เข้มแข็ง ตามมาด้วยความวุ่นวาย พระเจ้าสุริยวรมันที่ 1 พระเจ้าสุริยวรมันที่ 2 และพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ล้วนเป็นกษัตริย์ที่ทรงครองราชย์อยู่ได้ค่อนข้างนานและเป็นรัชสมัยที่ดีเด่น ทั้งสามพระองค์เห็นได้ชัดว่าทรงเป็นองค์บุคคลผู้มีความสามารถพิเศษ ทว่าทั้งสามพระองค์ไม่ทรงสามารถแปลความสำเร็จส่วนพระองค์ไปเป็นเสถียรภาพในแบบที่ยั่งยืน

อย่างเป็นสถาบันได้ อาทิเช่น ไม่เหมือนเช่นที่ลี พัต มา ทรงสามารถกระทำได้ที่ธางลองในช่วงทศวรรษ 1030 ถึง 1040 เหตุผลที่เป็นเช่นนี้ คงเกี่ยวเนื่องกับสภาพซึ่งไม่ใคร่มีภัยคุกคามให้ชาวเขมรได้รู้สึกและการขาดแรงจูงใจให้คงรักษาแบบแผนตามหลักความเชื่อดั้งเดิม ไม่ว่าจะเป็นแบบแผนตามความเชื่อดั้งเดิมที่อยู่ในรูปของความคิดด้านศาสนาหรือในเรื่องการสืบสันตติวงศ์ก็ตามที พวกจามมิได้แสดงตนว่าเป็นภัยคุกคามชาวเขมรในระดับเดียวกับที่ราชวงศ์จีนมีต่อเวียดนาม ในคริสต์ศตวรรษที่สิบสามเมื่อแคว้นไทยก่อตั้งขึ้นในลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาและแม่น้ำโขง และสร้างภัยคุกคามพระนครในระดับที่สูงขึ้น ชาวเขมรได้ปรับตัวให้เข้ากับสภาพการณ์ด้วยการเปลี่ยนแปลงทางด้านเศรษฐกิจและวัฒนธรรมถึงขั้นพื้นฐาน แต่พวกเขามิได้ตอบสนองในลักษณะที่เป็นการทุ่มเทตนเองให้กับมรดกด้านวัฒนธรรมและการเมืองหนึ่งใดโดยเฉพาะอย่างเต็มที่อย่างที่ไม่มีวันถอนตัวกลับได้

เมื่อพ้นยุคแห่งความศรัทธาในพระพุทธศาสนานิกายมหายานของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 แล้วหลังจากนั้นมีการฟื้นฟูไศวะนิกายในราชสำนักขึ้นมาเป็นระยะเวลาสั้น ๆ ทว่าเมื่อถึงปลายคริสต์ศตวรรษที่สิบสาม พุทธศาสนานิกายเถรวาท แพร่หลายออกไปอย่างกว้างขวางในหมู่ชาวเขมร การแพร่หลายของศาสนาใหม่เป็นการเปิดยุคใหม่ภายหลังยุคพระนครขึ้นในวัฒนธรรมเขมร การสร้างอนุสรณ์สถานต่าง ๆ สิ้นสุดลง จารึกภาษาสันสกฤตถูกแทนที่ด้วยข้อความในภาษาบาลี ชนชั้นนักบวชซึ่งเป็นพราหมณ์แบบเก่า ถูกแทนที่ด้วยพระสงฆ์ที่ถือบาตร จาริกไปบิณฑบาตตามที่ต่าง ๆ แรงกดดันทางทหารจากไทย สร้างปัญหาร้ายแรง ปัญหานี้เริ่มต้นตั้งแต่ปลายคริสต์ศตวรรษที่สิบสาม เมื่อถึงปลายคริสต์ศตวรรษที่สิบสี่ การปกป้องรักษาพระนครจากการรุกรานของอยุธยา ทำได้ยากยิ่งเนื่องมาจากแหล่งที่ตั้งของพระนครเอง นาข้าวถูกทอดทิ้ง ขณะที่การค้าและการพาณิชย์มีความสำคัญเพิ่มขึ้นในฐานะแหล่งที่มาของความมั่งคั่ง ในช่วงครึ่งแรกของคริสต์ศตวรรษที่สิบห้า กษัตริย์เขมรละทิ้งพระนครไปตั้งมั่นอยู่ในบริเวณที่เหมาะกว่าซึ่งอยู่เลยออกไปทางตะวันออกและทางใต้ ไม่ไกลจากบริเวณซึ่งเป็นพนมเปญในปัจจุบัน พนมเปญตั้งอยู่ในที่ซึ่งเข้าถึงเส้นทางการค้าทางทะเลได้สะดวกกว่าเส้นทางเหล่านี้ในช่วงเวลานั้น กำลังตื่นตัวอย่างมีชีวิตชีวา อันเนื่องมาจากพลังความริเริ่มด้านการค้าที่มาจากจีน

จุดจบของประวัติศาสตร์พระนคร มิได้มาถึงด้วยการล่มสลายอย่างน่าตื่นเต้น หากออกมาในรูปการปรับเปลี่ยนแนวทางของแคว้นเขมรเองมากกว่า กล่าวคือเปลี่ยนจากการพึ่งพาอาศัยนาข้าวมาขึ้นอยู่กับความมั่งคั่งที่เกิดจากการค้าและการพาณิชย์มากขึ้น จากความเป็นจักรวรรดิในภาคพื้นทวีปมาเป็นเมืองท่าที่เป็นแหล่งรวมสินค้าทางทะเล และจากวัฒนธรรมทางศาสนาที่เน้นการมีนักบวชมาเป็นแบบสมถะ เป็นการไม่ถูกต้องที่จะให้เหตุผลการทิ้งพระนครว่าเป็นเพราะแรงกดดันจากเพียงพวกไทเท่านั้น แบบแผนของประวัติศาสตร์ของพระนคร เผยถึงการพึ่งพาที่ตัวบุคคล อันเป็นสิ่งที่ไม่มั่นคงและดูจะแก้ไขไม่ได้ การพึ่งพาเฉพาะที่ตัวบุคคลนี้ทำให้เป็นการยากมากขึ้นเรื่อย ๆ แก่ผู้ปกครองที่ใฝ่สูง ที่จะอ้างสิทธิความเป็นเจ้าของตน การทิ้งพระนครในครั้งสุดท้ายในทศวรรษ 1430 ดูจะเป็นผล

จากความขัดแย้งซึ่งไม่สามารถระบุได้อย่างแน่ชัดว่าเป็นความขัดแย้งที่มาจากการแข่งขันภายในหรือว่าจากผลประโยชน์ภายนอก ที่น่าจะเป็นไปมากกว่าคือแง่มุมที่ซับซ้อนยิ่งกว่าของความสัมพันธ์ที่พัฒนาขึ้นระหว่างอยุธยากับพระนคร พระนครเป็นศูนย์รวมของการปกครองอย่างมีลำดับชั้นในลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาตอนล่างและลุ่มแม่น้ำโขงมานานหลายร้อยปี นี่เป็นข้อเท็จจริงทางการเมืองสำหรับแคว้นไทยใหม่ในอยุธยาเท่า ๆ กับสำหรับฝ่ายเขมร ทั้งกษัตริย์อยุธยาก็ทรงเพียรพยายามที่จะรับเอาขนบประเพณีของพระนครไปใช้ ไม่น้อยไปกว่ากษัตริย์เขมร ยิ่งกว่านั้น ความเหมาะสมของสถานที่ตั้งซึ่งพ่อค้าชาวต่างชาติที่เดินทางมาทางทะเลสามารถเข้าถึงได้สะดวกกว่า ดูจะมีความสำคัญมาก อย่างน้อยก็มากเท่า ๆ กับความไม่เหมาะสมของสถานที่ตั้ง ซึ่งทำให้พ่ายแพ้ต่อมหาอำนาจที่เป็นคู่แข่งได้โดยง่าย อยุธยากับพนมเปญคล้ายกันมาก ในแง่ที่มุ่งเน้นที่การติดต่อด้านการค้าทางทะเลกับการลงทุนไปกับมรดกที่รับทอดมาจากพระนคร[29]

การที่ชาวเขมรสมัยใหม่จัดระดับพระนครให้เป็นส่วนสำคัญอยู่ในประวัติศาสตร์ของตนมีพื้นฐานอยู่ที่การสร้างภาพเรื่องราวของอดีตขึ้นมาใหม่เมื่อไม่นานมานี้ ชาวเขมรที่สืบเชื้อสายต่อ ๆ กันมาในช่วงระหว่างสมัยของพระนครจนถึงคริสต์ศตวรรษที่ยี่สิบ คือเหล่าชนที่ไม่รู้จักพระนครหรือมิได้ให้ความสำคัญอย่างที่ให้อยู่ในปัจจุบัน[30] กรณีของเขมรต่างจากกรณีของชาวเวียด ชาวเวียดไม่เคยทิ้งนครธางลอง แม้ว่าหลายราชวงศ์จีนเพียรพยายามเรื่อยมาเป็นลำดับที่จะยื้อแย่งไป โลกของเขมรมีทางเลือกอื่นที่ทำให้พวกเขาไม่จำเป็นต้องรักษาพระนครไว้ การใช้ทางเลือกอื่นที่ว่านี้โดยย้ายที่ตั้งของแคว้นเขมร ทั้งในด้านภูมิศาสตร์และวัฒนธรรม ย่อมทำให้เกิดความเป็นไปได้ที่ประสบการณ์ทางประวัติศาสตร์บางอย่างจะถูกละทิ้งไว้เบื้องหลัง ความคิดที่ให้กอบกู้ประสบการณ์นี้กลับคืนมาอีกครั้งหนึ่งในยุคสมัยใหม่ นั้นเป็นการสะท้อนถึงกรณีของทางเลือก ซึ่งมีน้อยลงไปเรื่อย ๆ ในโลกซึ่งมีนักล่ามากมายเป็นทวีคูณเช่นนี้ ชาวเขมรเริ่มจำเป็นต้องอาศัยพระนครแล้ว

พุกาม

ประสบการณ์ทางประวัติศาสตร์ที่อาจเปรียบเทียบอย่างได้ประโยชน์ยิ่งกับอดีตที่ชาวเวียดและชาวเขมรประสบมา เกิดขึ้นที่ลุ่มแม่น้ำอิระวดี ณ ลุ่มน้ำอิระวดีนี้ สิ่งที่คัดสรรมาจากคลังวัฒนธรรมของอินเดีย

---

[29] Michael Vickery, “Cambodia after Angkor, the Chronicular Evidence from the 14th to 16th Centuries,” 2 vols, Ph.D. Thesis, Yale University, 1977, 1. 513-22.

[30] Michael Vickery, “Some Remarks on Early State Formation in Cambodia,” in David G. Marr and A. C. Milner, eds, ***Southeast Asia in the 9th to 14th Centuries,*** Singapore, 1986.

โบราณ ไม่เหมือนกับข่าวคราวที่สร้างความเปลี่ยนแปลงให้กับชาวเขมร ชาวเขมรในลุ่มแม่น้ำโขงตอนล่างค่อนข้างโดดเดี่ยวจากภัยคุกคามจากคนต่างด้าวต่างแดน พวกเขาจึงยอมเชื่อถือวิสัยทัศน์แห่งอำนาจที่อยู่เหนือทุกสิ่งทุกอย่างทั่วทั้งจักรวาลได้ ทว่าวิสัยทัศน์เช่นนี้สำหรับกระบวนการทางการเมืองและภูมิปัญญาที่วิวัฒนาการขึ้นในลุ่มแม่น้ำอิระวดีแล้วเป็นวิสัยทัศน์ที่กินความกว้างเกินไป เหมารวมจนเกินไป และขาดศีลธรรมเกินไป ที่ลุ่มน้ำอิระวดี บรรยากาศมีความหลากหลายทางวัฒนธรรมมากกว่า และมีการแข่งขันกันมากกว่า ความจำเป็นที่ต้องยืนหยัดต่อจริยธรรมของอำนาจทางการเมืองจึงย่อมต้องมีสูงกว่าดุจกัน พุทธศาสนานิกายสรรวาสติวาทของชนเผ่าปยู และพุทธศาสนานิกายเถรวาทของชนเผ่ามอญและพม่า มีการระบุแบบแผนการปฏิบัติทางด้านมีศีลธรรมที่ชัดเจนยิ่งกว่า และมีการเน้นหนักอย่างสอดคล้องกันถึงวิถีการแสดงคุณงามความดีมากยิ่งกว่า เพื่อให้บุคคลได้พิสูจน์ความเหมาะสมของสถานะของตนในสังคม นครของชาวปยู มอญ และพม่า ต่างมีที่ตั้งอยู่ในบริเวณที่ลุ่มซึ่งมีชัยภูมิร่วมกัน ทว่าเป็นชัยภูมิซึ่งอาจพ่ายแพ้ต่อมหาอำนาจที่มีที่ตั้งอยู่บนเขาได้ง่าย นอกจากนี้นครของชนเผ่าทั้งสาม ยังมีทางติดต่อโดยทางบกกับส่วนชายขอบของโลกอินเดีย (ชายฝั่งของยะไข่และของเบงกอล กับลุ่มแม่น้ำอัสสัม) รวมทั้งมีการติดต่อทางทะเลกับชายฝั่งด้านตะวันออกของอนุทวีปอินเดียและกับศรีลังกาอยู่อย่างสม่ำเสมอ เจ้าผู้ครองนครพุกาม ใฝ่ฝันที่จะรวมนครเหล่านี้เข้ามาอยู่ในอำนาจปกครองของตนมาตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่สิบเอ็ด พวกเขาต่างอ้างถึงมาตรการอันสูงส่งของคุณงามความดีซึ่งเป็นมาตรการที่กำหนดขึ้นจากความคิดด้านศาสนา ที่ผสานแบบแผนอันแตกต่างกันด้านวัฒนธรรมแห่งชาติพันธุ์ (และสังคม-เศรษฐกิจ) ของกาลเวลาและสถานที่ของช่วงสมัยนั้น ๆ ให้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน พวกเขาแสดงให้เห็นถึงความสามารถในการสังเคราะห์และในการยืนหยัดความเป็นศูนย์กลางท่ามกลางความเซ็งแซ่ของภาษาต่าง ๆ ที่แข่งขันกันอยู่ (ภาษาปยู ภาษามอญ ภาษาพม่า) รวมทั้งท่ามกลางเศรษฐกิจที่มีการแข่งขัน (ระหว่างเมืองที่เป็นแหล่งการค้าของชายฝั่งเขตมรสุมกับดินแดนที่เป็นนาข้าวในเขตแล้งทางเหนือ) และท่ามกลางศัตรูที่มีการแข่งขันกัน (ประวัติศาสตร์ของพุกาม บอกถึงการรุกรานที่มาทั้งจากทางภูเขาและทางทะเล) ความเป็นจุดรวมศูนย์ที่ว่านี้ ได้กลายเป็นฐานของความคิดที่พัฒนาขึ้นมาอย่างดี เกี่ยวกับความเป็นศูนย์ทางศีลธรรม ดังที่ระบุไว้ในหลักคำสอนภาษาบาลีของพุทธศาสนานิกายเถรวาท พระนครแตกต่างจากพุกามที่กล่าวมานี้ ความสำเร็จของพระนคร มีความขัดแย้งปะปนอยู่น้อยกว่า และวัดกันด้วยคุณภาพด้านศีลธรรมของผู้ปกครองน้อยกว่า โดยอำนาจที่ไม่เกี่ยวกับศีลธรรมของเทพซึ่งผู้ปกครองสักการะบูชาเป็นมาตรวัดที่สำคัญยิ่งกว่า

ผู้ที่เพียงผ่านมาเยือนพุกาม อาจงุนงงกับซากสถาปัตยกรรมที่น่าประทับใจซึ่งอยู่ท่ามกลางสภาพที่โดยสาระสำคัญแล้ว คือทะเลทรายในเขตที่แห้งแล้งของพม่าตอนเหนือ เทือกเขาที่รายล้อมอยู่กันดินแดนส่วนนี้ไม่ให้ได้รับฝนในฤดูมรสุม อย่างไรก็ดี ที่ตั้งของพุกามบนฝั่งแม่น้ำอิระวดีอยู่ห่างจากภูมิภาคมินบู ซึ่งอยู่ปลายน้ำ กับภูมิภาคกยอสี ซึ่งอยู่ต้นน้ำในระยะทางพอ ๆ กัน มินบูและกยอสีก่อตัวขึ้นในยุคเริ่มแรกในฐานะบริเวณที่เป็นแหล่งผลิตข้าวเจ้าที่สำคัญ เนื่องจากมีการพัฒนา

ระบบการชลประทานที่กว้างขวาง พุกามมีที่ตั้งที่ดีเลิศสำหรับการเป็นแหล่งรวบรวมผลผลิตข้าวส่วนเกินจากสองภูมิภาคนี้ ความสำเร็จของพุกามในฐานะแคว้นที่มีการบันทึกหลักฐานเป็นแคว้นแรกและขยายอำนาจของตนออกไปจนทั่วลุ่มแม่น้ำอิระวดีนั้น เป็นมาตรวัดความสามารถอย่างสำคัญยิ่งของพุกามที่ได้ระดมทรัพยากรการเกษตรของมินบูและกยอสีมาสู่ตน ความสำเร็จนี้เกิดขึ้นได้เพราะสถานที่ตั้ง พม่าตอนล่าง ยะไข่ และ ตะนาวศรี ล้วนเป็นศูนย์กลางการค้าและวัฒนธรรมที่สำคัญ ทว่าประวัติศาสตร์ของพุกามเผยให้เห็นว่า ในช่วงเวลาและสถานที่ดังกล่าวนั้น แคว้นเกษตรกรรมที่อยู่ลึกเข้าไปในแผ่นดิน มีความสามารถสูงกว่าเมืองที่เป็นแหล่งรวบรวมสินค้าริมชายฝั่งทะเล ที่จะระดมประชากรและความมั่งคั่งมาไว้ที่ตน

ประวัติศาสตร์ของพุกาม แสดงให้เห็นข้อเปรียบเทียบที่น่าสนใจกับพระนคร จากมุมมองอย่างน้อยสามด้าน พุกามเหมือนกับพระนคร ตรงที่เป็นแคว้นเกษตรกรรรมตั้งอยู่ลึกเข้าไปในแผ่นดินและบังคับใช้อำนาจการปกครองของตนเหนือบริเวณชายฝั่งทะเล ทั้งพระนครและพุกาม ต่างเป็นศูนย์กลางของสถาปัตยกรรมที่เป็นอนุสรณ์สถานที่น่าประทับใจ และประวัติศาสตร์ของทั้งสองแคว้นมาถึงจุดจบในช่วงเวลาเดียวกันคือช่วงเวลาที่ชนเผ่าไทเคลื่อนเข้าสู่ที่ราบลุ่มของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ประวัติศาสตร์ของพุกามสั้นกว่าประวัติศาสตร์ของพระนครมาก ทว่ายาวถึงรวมสามร้อยปีทีเดียว ทั้งสองแคว้นนี้ เป็นผู้กำหนดทิศทางการใช้ทรัพยากรทั้งด้านภูมิปัญญาและด้านวัตถุส่วนใหญ่ของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ส่วนภาคพื้นแผ่นดินใหญ่

มีบันทึกที่ระบุว่าในช่วงกลางคริสต์ศตวรรษที่เก้าพุกามเป็นเมืองที่อยู่ภายในกำแพง กษัตริย์ของพุกามเป็นชาวพม่า ซึ่งเพิ่งเข้ามาอยู่ในลุ่มแม่น้ำอิระวดีได้ไม่นานนัก บริเวณนี้ เป็นที่อยู่อาศัยของชนเผ่าปยูและมอญหลายร้อยปีมาแล้ว พวกพม่า ดูจะเข้าสู่ลุ่มน้ำนี้ได้ในช่วงที่พอดีกับมีเหตุปฏิบัติการทางทหารของราชอาณาจักรน่านเจ้า ซึ่งตั้งอยู่ในบริเวณที่เป็นมณฑลยูนนานปัจจุบัน ดูเหมือนว่าในตอนต้นคริสต์ศตวรรษที่เก้า น่านเจ้าทำลายอำนาจของพวกปยูลงได้ ในคริสต์ศตวรรษที่เก้าและสิบพุกามพัฒนาขึ้นจนกลายเป็นมหาอำนาจของภูมิภาคที่อยู่ทางเหนือของพม่า ส่วนราชอาณาจักรของมอญตั้งอยู่เลยจากพุกามลงไปทางใต้ และมีฐานที่มั่นอยู่ที่เมืองสะเทิม (ท่าตอน) ราชอาณาจักรมอญนี้มีการติดต่อทางทะเลกับศรีลังกาและอนุทวีปอินเดีย และเป็นทั้งศูนย์กลางการค้ากับต่างแดนและศูนย์กลางของพุทธศาสนาด้วย

ประวัติศาสตร์ของพุกามในฐานะแคว้นสำคัญแคว้นหนึ่ง เริ่มขึ้นในรัชสมัยของพระเจ้าอโนรธา (อนุรุท) ซึ่งอยู่ในช่วงเวลาระหว่าง ค.ศ. 1044 ถึง ค.ศ. 1077 พระเจ้าอโนรธาทรงมีชื่อเสียงในฐานะผู้พิชิตดินแดน ดินแดนที่สำคัญที่สุดที่ทรงพิชิตได้คือสะเทิมเมื่อ ค.ศ. 1057 การพิชิตดินแดนนี้ ส่งผลให้วัฒนธรรมมอญหลั่งไหลเข้าสู่พุกามอย่างมหาศาล ประวัติศาสตร์นิพนธ์ของพม่า สร้างภาพพระเจ้าอโนรธาว่าทรงเป็นกษัตริย์ซึ่งมีศาสนาเป็นแรงจูงใจในการพิชิตดินแดน ทรงต้องการได้พระบรมสารีริกธาตุหรือคัมภีร์พระพุทธศาสนามาไว้ในครอบครอง หรือไม่ก็ทรงต้องการเผยแผ่พุทธศาสนา

ดินแดนที่ทรงพิชิตได้ ได้แก่ส่วนต่าง ๆ ของตะนาวศรี และยะไข่ นอกจากนี้ พระเจ้าอโนรธายังทรงได้รับเกียรติคุณว่าเป็นผู้ยกกองทัพเข้าสู่ยูนนานด้วย แผ่นจารึกคำปฏิญาณของพระองค์ พบว่ามีอยู่ตลอดทั่วลุ่มแม่น้ำอิระวดี ทว่าสิ่งที่มีความสำคัญยิ่งกว่าปริมาณดินแดนที่พระองค์ทรงพิชิตได้ คือ ผลกระทบของวัฒนธรรมมอญต่อชาวพม่า ซึ่งเกิดขึ้นภายหลังการพิชิตสะเทิมและชนชั้นปกครองของมอญและชาวมอญที่มีความรู้ความชำนาญถูกกวาดต้อนไปยังพุกาม

หลักฐานชี้บอกเป็นนัยว่า การพิชิตสะเทิมของพระเจ้าอโนรธา อาจเป็นการตอบรับการพิชิตดินแดนลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาตอนล่างของเขมรในรัชสมัยของพระเจ้าสุริยวรมันที่ 1 เหตุการณ์นี้สร้างความปั่นป่วนแก่ประชากรมอญในลุ่มน้ำเจ้าพระยาและคุกคามดินแดนพม่าตอนล่าง ผลลัพธ์ประการหนึ่งของพระราชกรณียกิจของพระเจ้าอโนรธาในดินแดนพม่าตอนล่างและบริเวณคาบสมุทร คือการนำพุกามเข้าสู่เครือข่ายการค้าทางทะเลซึ่งเชื่อมชายฝั่งทะเลส่วนต่าง ๆ ของอ่าวเบงกอลเข้าด้วยกัน ในทศวรรษ 1060 ถึง 1070 พระเจ้าอโนรธาทรงธำรงการติดต่อกันฉันท์มิตรกับพระเจ้าวิชัยพาหุที่ 1 ซึ่งทรงเป็นผู้พิชิตแห่งศรีลังกา ทั้งสองพระองค์ทรงแลกเปลี่ยนพระสงฆ์และตำราพุทธศาสนาภาษาบาลีระหว่างกัน โลกที่เปิดกว้างขึ้นด้วยชัยชนะของพระเจ้าอโนรธากำหนดจินตนาการของกษัตริย์แห่งพุกามอยู่ร้อยปี หลักฐานที่บอกถึงภัยคุกคามจากภายนอกและความขัดแย้งภายในที่ร้ายแรง ไม่มีปรากฏขึ้นมา จวบจนกระทั่งถึงครึ่งหลังของคริสต์ศตวรรษที่สิบสอง

กษัตริย์ที่ทรงพระปรีชาสามารถเป็นอันดับสองของพุกาม คือ พระเจ้ากยันสิทธา ซึ่งครองราชย์ตั้งแต่ค.ศ. 1084 จนถึงราวค.ศ. 1112 พระเจ้ากยันสิทธาทรงมีชื่อเสียงเป็นที่จดจำกันว่าเป็นเจ้าที่มีความประพฤติไม่สู้ดีนัก ทว่าทรงมีพรสวรรค์ในการเป็นผู้นำทหาร ทรงปราบปรามการกบฏของพวกมอญลงได้ การกบฏครั้งนี้ทำให้พระราชโอรสซึ่งเป็นพระยุพราชทิวงคตลงด้วย พระเจ้ากยันสิทธาทรงเป็นผู้นิยมยกย่องวัฒนธรรมมอญ ทรงสร้างจารึกในภาษามอญ รวมทั้งศิลปกรรมและสถาปัตยกรรมตามแบบอย่างของมอญไว้ พวกมอญดูจะครอบงำชีวิตด้านศาสนาและภูมิปัญญาของพุกามในระยะนี้ ภาษามอญเป็นภาษาที่ใช้กันอย่างกว้างขวางในหมู่ชนชั้นปกครอง แต่ภาษาปยูยังคงเป็นพลังทางวัฒนธรรมอยู่ ดูเหมือนว่าในฐานะคลังมรดกของนครต่าง ๆ ของปยูสมัยก่อนหน้านี้ ส่วนภาษาบาลีได้กลายเป็นภาษาสำหรับคัมภีร์และการทำพิธีสวด พร้อม ๆ กับความเฟื่องฟูของสงฆ์ฝ่ายเถรวาทภายใต้พระบรมราชูปถัมภ์ ชาวพม่าเองหัดเขียนภาษาของตนโดยใช้ระบบการเขียนของมอญ แน่นอนว่าคุณูปการที่มาเป็นอันดับแรกของพม่า คือการทหาร เพราะความมีทักษะและความสามารถในสนามรบของชาวพม่านั่นเอง ที่ทำให้พุกามกลายเป็นแหล่งชุมนุมปัจจัยด้านวัฒนธรรมที่หลากหลายเช่นนี้ ทว่าในท้ายที่สุดแล้ว เรื่องราวของพุกามเป็นเรื่องที่เกี่ยวกับวิถีที่ชาวพม่า ซึมซับปัจจัยต่าง ๆ เหล่านี้เข้าไว้ แล้วสร้างประเพณีและวัฒนธรรมพม่าของตนขึ้นมา เป็นที่เข้าใจกันโดยทั่วไปว่า รัชสมัยของพระเจ้ากยันสิทธาเป็นยุคที่กระบวนการซึมซับเข้ามานี้ เริ่มถึงระดับที่มีวุฒิภาวะ คำว่า “สังเคราะห์” ถูกนำมาใช้บ่อย ๆ กับพัฒนาการด้านวัฒนธรรมที่ได้รับแรงบรรดาลใจจากความเป็นผู้นำของพระเจ้ากยันสิทธา

สัญลักษณ์ที่เหมาะเจาะสำหรับพระเจ้ากยันสิทธาคือเสาหลักมยาเซดี ซึ่งสร้างขึ้นในตอนปลายรัชกาลของพระองค์ จารึกบนเสาเนื้อความตรงกันสี่ภาษา ได้แก่ภาษาพม่า มอญ บาลีและปยู

สถูปชเวซิกอง และวัดนันทะ สร้างเสร็จในรัชสมัยของพระเจ้ากยันสิทธา สถาปัตยกรรมทั้งสองนี้ เป็นเพชรแห่งมรดกด้านสถาปัตยกรรมที่มั่งคั่งของพุกาม เป็นผลงานที่เผยถึงความเพียรพยายามชี้นำให้ประชาชนมีศรัทธาปสาทะทางศาสนาที่มุ่งไปสู่พุทธศาสนานิกายเถรวาท โดยผ่านสิ่งที่สามารถบรรยายได้ว่าเป็นการอบรมสั่งสอนในเชิงสถาปัตยกรรม ช่วงเวลานี้เองเป็นช่วงที่พุทธศาสนาเถรวาทได้รับการปลูกฝังลง ณ ศูนย์กลางของชีวิตทางวัฒนธรรมของชาวพม่า

ผู้ที่สืบราชสมบัติต่อจากพระเจ้ากยันสิทธาคือพระราชนัดดา ทรงพระนามว่า พระเจ้าอลองสิทธู ทรงครองราชย์อยู่นานกว่าครึ่งศตวรรษ จนกระทั่งถึงปลายทศวรรษ 1160 พระเจ้าอลองสิทธูทรงเป็นผู้นำให้เกิดการเริ่มต้นการย้ายจากธรรมเนียมปฏิบัติของวัฒนธรรมมอญ ไปสู่การแสดงออกในแบบที่เป็นพม่าอย่างเด่นชัด วัดวาอารามที่สร้างขึ้นในรัชสมัยนี้ เป็นด้วยตัวอย่างของสถาปัตยกรรมมอญรุ่นสุดท้ายในพุกาม รวมทั้งเป็นความเพียรพยายามในระยะแรกสุดที่จะสร้างวัดในแบบอย่างของพม่า ตัวอย่างวัดที่มีชื่อเสียงเป็นที่รู้จักที่สุด คือวัดธาตุบยินยู

หลักฐานที่เหลืออยู่ แสดงให้เห็นว่าพระเจ้าอลองสิทธู ทรงเป็นกษัตริย์นักเดินทาง พระองค์เสด็จประพาสไปทั่วราชอาณาจักร ทรงสร้างอนุสรณ์สถานและทำนุบำรุงพุทธศาสนาด้วยกรณียกิจที่แสดงถึงความเลื่อมใสศรัทธา การเดินทางของพระองค์ยังรวมถึงการยกทัพไปลงโทษยะไข่และตะนาวศรีด้วย ความเพียรพยายามของพุกามที่จะควบคุมตะนาวศรี ดูจะเป็นภัยคุกคามการค้าระหว่างพระนครกับศรีลังกา เป็นเหตุให้ถูกศรีลังกายกทัพเข้าโจมตีครั้งหนึ่ง หลักฐานบ่งชี้ออกมาในแนวที่ว่ารัชสมัยของอลองสิทธูเป็นช่วงของความเจริญรุ่งเรือง

พระเจ้านรปติสิทธู ทรงครองราชย์ตั้งแต่ราวค.ศ. 1173 จนถึงค.ศ. 1211 พระองค์ทรงเป็นกษัตริย์ที่สำคัญองค์สุดท้ายของพุกาม การศึกษาล่าสุดเกี่ยวกับพุกาม ระบุว่า เมื่อถึงช่วงเวลานี้มีความขัดแย้งเกิดขึ้นในระบบการควบคุมที่ดิน ซึ่งจำเป็นต้องให้ความเอาใจใส่ สิทธิธรรมของกษัตริย์พุกามกลายเป็นสิ่งที่ขึ้นอยู่กับพระปรีชาสามารถขององค์กษัตริย์ในการแสดงออกซึ่งบุญญาบารมีที่เหนือกว่าผู้ใด ด้วยการยกที่ดินซึ่งได้รับการยกเว้นภาษีให้แก่วัดวาอารามทั้งหลาย ตอนปลายคริสต์ศตวรรษที่สิบสอง ไม่มีที่ดินเหลือสำหรับใช้เพื่อวัตถุประสงค์นี้ได้อย่างพร้อมสรรพอีกต่อไป ฐานรายรับของกษัตริย์ลดน้อยลง เมื่อเทียบกับที่ดินของทางวัด อำนาจการปกครองของราชบัลลังก์ จึงเท่ากับถูกคุกคามจากทรัพย์สมบัติที่เพิ่มขึ้นเป็นลำดับของฝ่ายสงฆ์ พระเจ้านรปติสิทธูทรงดำเนินการปฏิรูปกิจการฝ่ายสงฆ์ ซึ่งเป็นวิธีการหนึ่งที่ยอมรับได้ ในการลิดรอนทรัพย์สมบัติจากฝ่ายสงฆ์ โดยผ่านทางการ “ชำระให้บริสุทธิ์” มีการประกาศว่า คณะสงฆ์มีความเสื่อมเสีย การบวชที่ผ่านมาแล้ว ล้วนเป็นโมฆะ และมีการยึดทรัพย์สมบัติของสงฆ์ พระสงฆ์ ถูกส่งไปยังศรีลังกาเพื่อรับการบวชอย่างถูกต้อง แล้วกลับมาพร้อมด้วยอำนาจที่ได้รับการยอมรับที่จะบวชพระรุ่นใหม่ “ที่บริสุทธิ์” ความสำเร็จในการการปฏิรูปคณะ

สงฆ์ของพระเจ้านรปติสิทธู ทำให้พระองค์สามารถเพิ่มปริมาณที่ดินสำหรับการเก็บภาษีได้มากขึ้น และพาพุกามไปสู่จุดสูงสุดของอำนาจ[31]

รัชสมัยของพระเจ้านรปติสิทธูดูจะเป็นช่วงเวลาแห่งความสงบสุขและความเจริญรุ่งเรืองโดยทั่วไป มีการสร้างวัดวาอารามที่ใหญ่โตและอนุสรณ์สถานอื่น ๆ มากมาย ศิลปะ สถาปัตยกรรม และจารึกต่าง ๆ ล้วนสะท้อนถึงลักษณะเฉพาะตัวของพม่าอย่างมั่นใจ อิทธิพลของมอญมิได้มีความสำคัญเช่นที่เคยเป็นสมัยเมื่อหนึ่งร้อยปีก่อนหน้านี้

ปัญหาเรื่องการควบคุมที่ดินที่พระเจ้านรปติสิทธูทรงแก้ไขไปได้ชั่วคราว ปรากฏขึ้นมาอีกครั้งหลังจากที่พระองค์สวรรคตไปแล้ว กษัตริย์องค์ต่อ ๆ มา ยังคงโอนที่ดินให้แก่ฝ่ายสงฆ์ต่อไป เพื่อเป็นการแสดงถึงคุณงามความดี อันเป็นพื้นฐานแห่งสิทธิธรรมของกษัตริย์และบุญญาธิการของพระองค์ อย่างไรก็ดี กษัตริย์ที่สืบราชสมบัติต่อจากนรปติสิทธูองค์ต่อ ๆ มาไม่ทรงประสบความสำเร็จในความพยายามที่จะปฏิรูปคณะสงฆ์ พระปรีชาความสามารถของกษัตริย์ที่จะกำกับทิศทางของเหตุการณ์ต่าง ๆ เริ่มเสื่อมถอยลง ขณะที่ฝ่ายสงฆ์ก็หาหนทางปกป้องความมั่งคั่งของตนไว้ได้ เมื่อพระราชอำนาจของกษัตริย์ถดถอยลง บริเวณที่อยู่รอบนอก ก็เริ่มกระด้างกระเดื่อง ใน ค.ศ. 1281 มีการสถาปนาราชอาณาจักรมอญขึ้นใหม่ที่พะโค ที่ยะไข่ ก็ปรากฏมีกษัตริย์ขึ้นพระองค์หนึ่ง

ความหละหลวมของอำนาจการปกครองภายในพุกาม อยู่ในขั้นรุนแรงแล้ว ในช่วงที่ชนเผ่าไท ซึ่งเป็นที่รู้จักกันในนามชาวฉาน (ไทยใหญ่) เริ่มลงจากภูเขาทางตะวันออกและทางเหนือ เข้ามายังดินแดนในเขตที่ลุ่ม โอกาสที่เกิดจากความอ่อนแอของพุกาม ชักจูงให้ชาวฉานอพยพลงมา นอกจากนี้ชาวฉานยังได้รับแรงกระตุ้นจากการที่มองโกลเข้าพิชิตยูนนานในทศวรรษ 1250 รวมทั้งเหตุการณ์ต่อจากนั้นคือ ทัพของมองโกลที่มุ่งเข้าสู่พุกาม ซึ่งเริ่มขึ้นในตอนปลายทศวรรษ 1270 เมื่อกองทัพของมองโกลบุกทะลวงเข้าสู่ลุ่มแม่น้ำอิระวดีและมาไกลถึงพุกามในช่วงระหว่าง ค.ศ.1283 – 1301 นั้น หัวหน้าชนเผ่าฉาน เข้ารับบทบาทเป็นผู้นำจนในท้ายที่สุด สามารถบีบบังคับให้พวกมองโกลอพยพออกจากที่ลุ่มไป กษัตริย์ของพุกามจึงถูกบังคับให้ต้องลดบทบาทลง จนเหลือแค่ประกอบพิธีกรรมเป็นส่วนใหญ่ หลังจากนั้นมา ในฐานะศูนย์กลางทางการเมือง พุกามมีความสำคัญเฉพาะแค่ระดับท้องถิ่นเท่านั้น

หลังจากช่วงเวลาไม่สงบที่มากับการยืนยันสถานะความเป็นผู้นำทางการเมืองและการทหารของฉานในตอนเหนือของพม่าในช่วงครึ่งแรกของคริสต์ศตวรษที่สิบสี่แล้ว พวกฉานที่กลายเป็นพม่าได้สถาปนาแคว้นในระดับภูมิภาคขึ้นที่อังวะ อังวะตั้งอยู่บนฝั่งแม่น้ำอิระวดี ในบริเวณที่ติดกับนาข้าวที่มีการชลประทานของกยอสี ในขณะเดียวกัน พวกพม่าซึ่งหนีภัยความไม่สงบเหล่านี้ ก็มาตั้งแคว้นใหม่ขึ้นที่ตองอู บนฝั่งแม่น้ำสะโตง ซึ่งอยู่เลยลงไปทางใต้ ระหว่างนั้น ราชอาณาจักรมอญที่พะโค

---

[31] Michael Aung-Thwin, ***Pagan: the Origins of Modern Burma***, Honolulu, 1985, 169-98.

เจริญ รุ่งเรืองขึ้น จนกลายเป็นศูนย์กลางการพาณิชย์บนฝั่งทะเลด้านใต้ ในยะไข่มีราชอาณาจักรที่เป็นอิสระ เกิดขึ้น และปโรเม (แปร) ซึ่งอยู่ทางตอนกลางของลุ่มแม่น้ำอิระวดี ก็เพียรพยายามประกาศความเป็นอิสระในภูมิภาค โดยไม่ขึ้นทั้งกับอังวะและพะโค แคว้นพุกามจึงเท่ากับถูกแบ่งสันปันส่วนไปในหมู่มหาอำนาจในภูมิภาคหลายฝ่าย สองร้อยปีถัดจากนั้น มหาอำนาจเหล่านี้ ต่างดำเนินการตามความทะเยอทะยานของตน โดยผ่านวัฏจักรการทูตและการสงคราม

ลักษณะการรวมกันขึ้นเป็นราชวงศ์ของกษัตริย์พุกามดูจะต่างจากที่พระนคร การสืบสันตติวงศ์ในพุกาม โดยปกติเป็นการสืบทอดจากพ่อสู่ลูก ส่วนที่พระนครการสืบสันติวงศ์ ครอบคลุมเครือญาติที่กว้างขวางกว่า โดยรวมถึงพี่ น้อง ลุง หลาน ลูกพี่ลูกน้อง และคนอื่น ๆ ซึ่งอ้างความเป็นเครือญาติห่าง ๆ กับกษัตริย์องค์ก่อน ๆ สงครามแย่งชิงราชสมบัติ ดูเป็นเรื่องธรรมดาสามัญที่พุกามเท่า ๆ กับที่ พระนคร แต่ที่พุกามนั้น ความขัดแย้งเหล่านี้ดูจะดำเนินตามแนวทางซึ่งอยู่ภายในแวดวงของผู้อ้างสิทธิและมีขอบเขตที่จำกัดและเคร่งครัดกว่าที่พระนคร เหตุผลที่เป็นเช่นนี้ อาจสัมพันธ์อยู่กับบทบาทของฝ่ายสงฆ์ที่พุกาม ซึ่งมีระบบลดหลั่นกันตามลำดับชั้นเคียงขนานกันไปด้วย บทบาทของฝ่ายสงฆ์เกิดขึ้นด้วยความสนใจที่จะให้อำนาจการปกครองของฝ่ายกษัตริย์ มีความมั่นคง

พิจารณาในอีกทางหนึ่ง แนวคิดเรื่องราชวงศ์ที่พุกาม ไม่เคยได้รับการสถาปนาให้เป็นสถาบันจนถึงระดับที่ได้กระทำขึ้นที่ธางลอง ในคริสต์ศตวรรษที่สิบสาม ธางลองวางนโยบายการสมรสภายในหมู่พระราชวงศ์ สร้างแนวปฏิบัติในการสละราชสมบัติพร้อมวางกฎควบคุมสถานะของเครือญาติที่มิใช่สายตรง กฎเกณฑ์ต่าง ๆ เหล่านี้ก่อให้เกิดการจัดระบบภายในพระราชวงศ์ในลักษณะที่ค่อนข้างปลอดจากความขัดแย้ง และมีการควบคุมอย่างสูง นอกเหนือจากบทบาททางด้านการเมืองอย่างสูงของฝ่ายสงฆ์แล้ว ชีวิตด้านการเมืองของธางลอง ยังได้รับอิทธิพลจากกลุ่มขุนนางที่ได้รับการศึกษาตามแนวคิดทางการเมืองของจีน และอิทธิพลความจำเป็นที่ต้องแสดงภาพลักษณ์การปกครองโดยราชวงศ์ที่มั่นคงให้ประจักษ์แก่ราชวงศ์จีน ภาพลักษณ์นี้ยังต้องสอดคล้องกับความคิดของจีนเรื่องการปกครองที่ดีอีกด้วย แนวคิดเรื่องราชวงศ์ของเวียดนาม ยังถูกกำกับด้วยเงื่อนไขของความสัมพันธ์ในระบบบรรณาการอันไม่อาจเลี่ยงได้กับจีน ซึ่งค่อนข้างตึงเครียดอย่างที่ไม่มีแคว้นอื่นใดในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ต้องประสบ

ประวัติศาสตร์ของพุกาม มิได้เป็นการเรียบเรียงเรื่องราวขึ้นใหม่ในคริสต์ศตวรรษที่ยี่สิบนี้ในระดับที่มากเท่ากับประวัติศาสตร์ของพระนคร นอกจากนี้ ประวัติศาสตร์พุกามยังมิได้รวมอยู่ในประเพณีการเขียนประวัติศาสตร์ที่มีความต่อเนื่องมากเท่ากับประวัติศาสตร์ของได เวียด แม้ว่าความเปลี่ยนผันของปฏิสัมพันธ์ในหมู่ชาวพม่า มอญ ฉานและยะไข่ เป็นปัจจัยที่สร้างความเป็นไปได้เป็นอันมากและในหลากหลายแนวทางที่ทำให้ประวัติศาสตร์ของพม่า มีความหลากหลายและความน่าสนใจได้อย่างมากถึงเพียงนี้ แต่ความสำเร็จด้านวัฒนธรรมของพุกาม ก็คงอยู่มาได้ ประหนึ่งเป็นการประกาศอย่างมีพลัง หรืออย่างที่บางคนเรียกว่า เป็นคำประกาศอย่างเด็ดเดี่ยวว่า การเป็นพม่านั้น มีความหมาย

อย่างไร กรณีของพุกาม ต่างจากกรณีของพระนครและของไดเวียด ในกรณีของพระนครนั้นชาวเขมรรุ่นต่อ ๆ มามิได้สืบสานความสำเร็จด้านวัฒนธรรมของพระนครให้ดำเนินต่อมา กรณีของไดเวียด ต่างออกไปเพราะมีการเปลี่ยนแปลงทิศทางด้านลัทธิอุดมการณ์—หากไม่เรียกว่าด้านวัฒนธรรม--โดยไม่สูญเสียความต่อเนื่องในประเพณีที่มีมาในด้านการเมือง-ประวัติศาสตร์ ช่วงเวลาที่ยิ่งใหญ่ที่สุดของประวัติศาสตร์พุกาม เติบโตขึ้นมาจากทัศนคติที่ประนีประนอมและผสมผสานความแตกต่างทางความเชื่อซึ่งสามารถสร้างพื้นที่ว่างให้กับชนชาติที่มิใช่พม่า ความเพียรพยายามของชาวพม่า ที่จะนำพุกามมาใช้ประโยชน์ให้แก่ตนเอง ดูจะนำไปสู่การสร้างความแปลกแยกและบาดหมางกับพวกมอญตลอดจนการสูญเสียพม่าตอนล่างในเวลาต่อมา เมื่อวิเคราะห์ถึงความล่มสลายของพุกาม ความขัดแย้งด้านเชื้อชาติน่าจะนำมาตั้งเคียงข้าง ปัญหาเรื่องการควบคุมที่ดิน วิธีคิดเช่นนี้จะทำให้ความคิดเกี่ยวกับพุกามในฐานะกระบวนทัศน์อันเกี่ยวกับความหมายของความเป็นพม่า กลายเป็นเรื่องที่ดูจะแปลกๆ ไปทีเดียว

อยุธยา

ในคริสต์ศตวรรษที่สิบสาม อำนาจการปกครองดินแดนขอบนอก ที่พระนครและพุกามแผ่ออกมาต้องระย่อลงเพราะความใฝ่สูงของหัวหน้าชนเผ่าที่พูดภาษาไท ชนเผ่าไทหลายต่อหลายชั่วอายุคนมาแล้วอาศัยอยู่ตามบริเวณหุบผา จากเขตที่ลุ่มในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ขึ้นไปสู่ที่ราบสูงยูนนาน พวกเขาเข้าร่วมอยู่ในบริเวณรอบนอก ของราชอาจักรน่านเจ้า ราชอาณาจักรนี้มีชนชาวทิเบต-พม่าเป็นผู้นำในคริสต์ศตวรรษที่แปดและเก้า ผู้นำของราชอาณาจักรระดมชนกลุ่มต่าง ๆ ที่อยู่ในที่สูงเข้าไว้ในศูนย์บัญชาการของตนที่ยูนนาน เมื่อถึงคริสต์ศตวรรษที่สิบเอ็ดและสิบสอง บรรดาผู้นำชนเผ่าไทได้จัดตั้งศูนย์การปกครองขึ้นใหม่ในบริเวณหุบผาของลุ่มแม่น้ำโขงตอนบน พร้อมกับให้การฝึกทักษะทางทหารแก่บรรดาผู้ปกครองที่อยู่บริเวณที่ลุ่ม การพิชิตน่านเจ้าของมองโกลในทศวรรษ 1250 นำไปสู่การยกทัพของมองโกลครั้งใหญ่ไปโจมตีไดเวียดและพุกาม พระนครอยู่ไกลเกินกว่าจะได้รับความเอาใจใส่จากมองโกลโดยตรงเช่นนี้ แต่ผู้นำชาวไทในบริเวณแม่น้ำโขงตอนบนมิได้ไกลเลย และในช่องว่างระหว่างความหึกเหิมของมองโกลกับความนิ่งเฉยของพระนคร ผู้นำชาวไทเหล่านี้ได้รวบรวมดินแดนที่พิชิตได้เข้าด้วยกันและเบียดแทรกเข้ามาเพื่อที่จะมีสถานภาพอย่างแคว้นอื่น ๆ กับเขาบ้าง

ผู้นำชาวไททางเหนือที่โดดเด่นที่สุดคือพ่อขุนเม็งราย ประสูติเมื่อค.ศ. 1239 ที่เชียงแสน ใน ค.ศ. 1259 ทรงเริ่มต้นวิถีชีวิตในฐานะของผู้ครองนคร ซึ่งต่อมาได้ย้ายไปที่ฝาง พ่อขุนเม็งรายทรงสร้างพันธมิตรกับผู้ปกครองชนเผ่าไทที่เป็นเพื่อนบ้านหลายคน และในค.ศ. 1281 ทรงพิชิต

ราชอาณาจักรหริภุญชัยที่ลำพูนได้ ซึ่งเท่ากับได้ทรงปราบปรามด่านนอกของมอญ-เขมรด่านสุดท้ายของภูมิภาคนี้ให้ราบลง เมื่อพุกามสลายลงใน ค.ศ.1289 พ่อขุนเม็งรายทรงยกทัพไปยังอิระวดี และสถาปนาความสัมพันธ์กับพวกฉานที่ตั้งมั่นอยู่ในบริเวณนั้นพร้อมกับสร้างพันธมิตรกับเจ้าปกครองคนใหม่ของมอญที่พะโค โดยการอภิเษกสมรส ในทศวรรษ 1290 พ่อขุนเม็งรายทรงเริ่มงานสร้างนครเชียงใหม่ขึ้น เป็นศูนย์กลางของอาณาจักรของพระองค์ พ่อขุนเม็งรายทรงเป็นผู้นำการต่อต้านแรงกดดันจากมองโกลจากทางเหนืออยู่เกือบยี่สิบปี พระองค์ทรงได้รับเกียรติคุณต่อการเป็นผู้ทรงร่างคัมภีร์กฎหมายขึ้น กฎหมายนี้ได้รับพลังสร้างสรรค์จากแบบแผนความประพฤติของผู้มีอารยะตามหลักพุทธศาสนา พ่อขุนเม็งรายสิ้นพระชนม์ในค.ศ. 1317 และได้รับการจดจำว่าทรงเป็นผู้ก่อตั้งราชอาณาจักรล้านนา ผลงานที่เกิดจากพระกรณียกิจของพระองค์เปี่ยมไปด้วยพลังสร้างสรรค์ และสามารถเปรียบได้กับของพันธมิตรร่วมสมัยผู้ทรงมีพระปรีชาสามารถโดดเด่นและเป็นที่เลื่องลือมากที่สุด นั่นคือพ่อขุนรามคำแหงแห่งสุโขทัย

ในทศวรรษ 1240 พระอัยกาของพ่อขุนรามคำแหง ทรงโค่นล้มด่านนอกประจำภูมิภาคของพระนครบริเวณตอนกลางของที่ราบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา คือ สุโขทัยสำเร็จลงได้ ชนชาติมอญ-เขมรในบริเวณนี้ ปรับเปลี่ยนไปเพราะการเข้ามาตั้งรกรากของชนชาติไทหลายชั่วอายุคนมาแล้ว เมื่อพ่อขุนรามคำแหงได้ขึ้นเป็นกษัตริย์ของสุโขทัยในค.ศ. 1279 พระองค์ทรงริเริ่มนโยบายรวมกลุ่มการเมืองต่าง ๆ เข้าไว้ในอำนาจจนทำให้ทรงสามารถอ้างความเป็นเจ้าอธิราชเหนือหลวงพระบางซึ่งอยู่ทางเหนือจนถึงนครศรีธรรมราช ซึ่งอยู่ทางใต้และจากเวียงจันทน์ทางตะวันออก จนถึงพะโคทางตะวันตก ความสำเร็จในผลงานเหล่านี้เกิดจากพระปรีชาสามารถในการรบซึ่งเป็นที่เลื่องลือ ดังนั้น จึงเป็นธรรมดาที่ความสำเร็จด้านการทหารและการเมืองของพระองค์เหล่านี้มิได้ดำรงอยู่เกินช่วงพระชนม์ชีพของพระองค์ สิ่งที่ถาวรกว่า คือพัฒนาการด้านวัฒนธรรมซึ่งได้รับแรงกระตุ้นจากความเชี่ยวชาญของพระองค์ในด้านศาสนา วรรณคดี และปฏิมากรรม แบบแผนของวัฒนธรรมของชนเผ่าไทที่จะรวมกันอยู่ภายใต้ชื่อสยามหรือไทยต่อมานั้น สามารถแยกแยะได้ตั้งแต่สมัยสุโขทัยนี้ พ่อขุนรามคำแหงสวรรคตในค.ศ. 1298 และความผูกพันในแบบห่าง ๆ ของแว่นแคว้นในสวามิภักดิ์ที่พ่อขุนรามคำแหงทรงดึงให้มารวมกันภายใต้อำนาจสุโขทัย คลายออกไปอย่างรวดเร็ว ผู้สืบราชสมบัติต่อจากพ่อขุนรามคำแหง มีอำนาจปกครองเฉพาะเพียงในท้องถิ่นเล็ก ๆ และอำนาจนั้น ถูกอยุธยากลืนเข้าไว้ภายในเวลาหนึ่งร้อยห้าสิบปี

การตอบสนองอย่างทรงพลังของพ่อขุนเม็งรายและพ่อขุนรามคำแหง เมื่อโอกาสเปิดทางให้ในยุคสมัยของทั้งสองพระองค์ เป็นดัชนีชี้ถึงโอกาสความเป็นไปได้ที่สำคัญยิ่งกว่านั้น ที่จะเกิดขึ้นในบริเวณใกล้กับดินแดนที่เป็นใจกลางของพระนครเข้าไปมากขึ้น กษัตริย์ทั้งสองทรงดำเนินการตามความทะเยอทะยานของพระองค์บริเวณรอบนอกของเขตอิทธิพลของพระนครก็จริง ทว่านครของพ่อขุนเม็งรายและของพ่อขุนรามคำแหง ได้สร้างตลาดการค้าขนาดใหญ่ลึกเข้ามาในแผ่นดิน ตลาดนี้

ดึงดูดความสนใจของพ่อค้าตามชายฝั่งทะเลเป็นอันมาก ช่วงเวลานี้เป็นช่วงที่พ่อค้าชาวจีนซึ่งชอบบรรยากาศนานาชาติที่ไร้พรมแดนของราชวงศ์มองโกล-หยวน เข้ามาทำการค้าอยู่ในภูมิภาคนี้อย่างคึกคักกันเป็นพิเศษ ช่างปั้นหม้อชาวจีน อพยพมาอยู่ที่สวรรคโลก ใกล้กับสุโขทัย ทำให้สวรรคโลกกลายเป็นศูนย์กลางการผลิตเครื่องปั้นดินเผาเคลือบที่สำคัญแห่งหนึ่ง ภายในชั่วเวลาไม่กี่ปี ผลประโยชน์ของพ่อค้าชาวจีนในบริเวณที่ราบลุ่มของแม่น้ำเจ้าพระยาตอนล่างมีบทบาทสำคัญในการวางรากฐานการก่อตั้งอยุธยา

กลางคริสต์ศตวรรษที่สิบสาม ศูนย์กลางการบริหารของพระนครในที่ราบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาตอนล่าง คือลพบุรี ตั้งตนเป็นอิสระจากพระนคร เมื่อถึงปลายศตวรรษเดียวกันนี้ ส่วนที่อยู่ทางตะวันตกของที่ราบลุ่มน้ำเจ้าพระยา ตกอยู่ภายใต้การควบคุมของผู้ปกครองชาวไท ซึ่งสวามิภักดิ์ต่อพ่อขุนรามคำแหง ทว่าหลังจากพ่อขุนรามคำแหงสวรรคตแล้ว ผู้ครองดินแดนส่วนนี้มองหาทางเลือกอื่นที่โดดเด่นที่สุดในบรรดาทางเลือกเหล่านี้ คือผู้ปกครองที่บัญชาการจากสุพรรณบุรี อยุธยาตั้งอยู่ระหว่างลพบุรีกับสุพรรณบุรีบนเกาะแห่งหนึ่งในแม่น้ำเจ้าพระยา เมืองนี้ดูเหมือนมีโอกาสที่จะเป็นศูนย์รวมสินค้าให้แก่เหล่าผู้ที่มีทักษะและทรัพยากรด้านการพาณิชย์ได้อย่างดี ความริเริ่มเพื่อสถาปนาราชอาณาจักรใหม่ที่อยุธยา เชื่อกันว่าเป็นของบุรุษที่มาจากตระกูลพ่อค้าชาวจีนผู้หนึ่งที่มีนามว่า อู่ทอง อู่ทองหาทางจนได้แต่งงานเข้าไปอยู่ในตระกูลของฝ่ายปกครองทั้งที่ลพบุรีและสุพรรณบุรี ในค.ศ. 1351 อู่ทองสถาปนาอยุธยาขึ้นเป็นราชอาณาจักรซึ่งรวมลพบุรีกับสุพรรณบุรีเข้าด้วยกัน และเฉลิมพระนามว่า สมเด็จพระรามาธิบดี พระองค์ครองราชย์อยู่จนสวรรคตลงในค.ศ. 1369 ความสำเร็จ ที่เกิดขึ้นนี้เข้าใจกันโดยทั่วไปว่า เป็นการผสานปัจจัยต่าง ๆ ต่อไปนี้เข้าด้วยกันคือทักษะการบริหารตามแบบฉบับพระนครของชาวมอญและเขมรแห่งลพบุรี กำลังคนและทักษะทางการต่อสู้ของชนเผ่าไทในสุพรรณบุรี และความมั่งคั่งและทักษะทางการพาณิชย์ของประชาคมพ่อค้าชาวจีนในท้องถิ่น

หนึ่งในบรรดาความสำคัญที่เห็นได้ชัดว่าต้องมาเป็นอันดับแรกก่อนเรื่องอื่นใดทั้งหมดสำหรับสมเด็จพระรามาธิบดี คือการเผชิญหน้ากับพระนคร พรมแดนระหว่างอยุธยากับพระนครขณะนั้นกำลังเป็นข้อพิพาทกันอยู่ เช่นเดียวกับกรณีการควบคุมผู้คนที่อาศัยอยู่ตามบริเวณชายแดน มีหลักฐานที่บ่งชี้ว่า ฝ่ายอยุธยายึดพระนครไว้ได้เป็นระยะเวลาสั้น ๆ ในรัชสมัยของสมเด็จพระรามาธิบดี เหตุการณ์นี้แสดงว่า นับตั้งแต่แรกตั้ง อยุธยาต้องต่อสู้เพื่ออ้างสิทธิความเป็นใหญ่เหนือภูมิภาคที่พระนครเคยมีอำนาจอยู่ปืนเวลานานหลายชั่วอายุคน ความได้เปรียบของอยุธยาด้วยเหตุผลของการเป็นเมืองที่เป็นแหล่งรวมสินค้าของการพาณิชย์ทางทะเล จึงนำไปสู่การสละเมืองพระนครของเขมรในช่วงเวลาเพียงหกสิบปีหลังการตั้งอยุธยา

กษัตริย์ที่ครองราชย์สืบต่อจากสมเด็จพระรามาธิบดี คือสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ 1 (ครองราชย์ระหว่าง ค.ศ.1370 – 1388) พระองค์มิได้ทรงเร่งร้อนที่จะชิงชัยกับพระนครเช่นที่สมเด็จพระรามาธิบดีทรงกระทำ สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ 1 ทรงมาจากสุพรรณบุรี ดังนั้น จึงทรงเล็งเห็น

ว่าสุโขทัยเป็นภัยคุกคามที่ร้ายแรงกว่า และเป็นศัตรูโดยธรรมชาติมากยิ่งกว่าพระนคร ชาวไทในสุพรรณบุรี ในฐานะที่เคยขึ้นต่อสุโขทัยมาในอดีต มีความกระตือรือร้นที่จะอ้างสิทธิของพ่อขุนรามคำแหง เพื่อสร้างความเป็นใหญ่ขึ้นในหมู่ชนเผ่าไทสยาม สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ 1 จึงดูจะทรงทุ่มเทพระพละกำลังทั้งหมดของพระองค์เพื่อเป้าหมายในการสยบสุโขทัย แต่ก็ยังไม่ได้ผลที่แน่นอนลงไป

พระประมุขสององค์ถัดมา คือพระราชโอรสของสมเด็จพระรามาธิบดี ได้แก่สมเด็จพระราเมศวร (ครองราชย์ระหว่างค.ศ.1388 – 1395) กับพระราชนัดดา คือสมเด็จพระรามราชา (ครองราชย์ระหว่าง ค.ศ.1395 – 1409) กษัตริย์สองพระองค์นี้ทรงมาจากลพบุรี พระองค์เข้าดำเนินพระบรมโชบายของสมเด็จพระรามาธิบดีในการกดดันพระนคร โดยลดความใส่ใจต่อสุโขทัย ขณะที่ดูเหมือนว่าชาวอยุธยาภายใต้สมเด็จพระราเมศวรประสบความสำเร็จในการโจมตีและทำลายพระนครเป็นครั้งที่สอง แต่ชาวอยุธยาที่เป็นเผ่าไทต้องการให้ดำเนินนโยบายที่แข็งกร้าวกับสุโขทัยมากขึ้น ประเด็นนี้อย่างน้อยที่สุดเป็นเหตุผลที่นักประวัติศาสตร์ใช้ทำความเข้าใจสาเหตุของรัฐประหารที่เกิดขึ้นในค.ศ. 1409 สมเด็จพระรามราชาถูกบังคับให้จำต้องเสด็จหนีไป และพระราชโอรสพระองค์หนึ่งของสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ 1 ได้ขึ้นครองบัลลังก์

กษัตริย์องค์ใหม่คือพระอินทราชา (ครองราชย์ระหว่าง ค.ศ.1409–1424) และภายใต้การนำของพระองค์ สุโขทัยถูกลดสถานะไปเป็นเมืองบริวารอย่างเด็ดขาด เมื่อเรื่องที่สุโขทัยลงเอยแล้ว อยุธยาจึงพร้อมในที่สุดที่จะหันไปใส่ใจกับพระนครอย่างเต็มที่ พระราชโอรสซึ่งสืบราชสมบัติต่อจากพระอินทราชา คือสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ 2 (ครองราชย์ระว่าง ค.ศ.1424 – 1448) ทรงส่งกองทหารไปโจมตีและทำลายพระนครในค.ศ. 1431 หลังจากนั้น ดังที่เราได้เห็นแล้ว คือกษัตริย์เขมร ต้องสละพระนคร คู่แข่งรายถัดมาที่ปรากฏให้เห็นขึ้นริมขอบฟ้าคือล้านนา ในทศวรรษ 1440 สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ 2 ทรงเริ่มนโยบายลดอำนาจของกษัตริย์ที่เชียงใหม่

ผู้สืบราชสมบัติต่อจากพ่อขุนเม็งราย พยายามรักษาความเข็มแข็งด้านการบริหารและการทหารในรัชกาลของ พระเจ้ากือนา (ค.ศ.1355-ค.ศ.1385) เป็นสมัยที่มีการสร้างพื้นฐานแก่อัตลักษณ์ด้านวัฒนธรรมของภูมิภาคที่โดดเด่นขึ้น เรียกว่า ไทยวน หรือไทเหนือ พระเจ้ากือนาทรงได้รับการศึกษาดีเกินกว่าการศึกษาของกษัตริย์โดยปกติ พระองค์ทรงส่งเสริมนิกายสงฆ์ที่คงแก่เรียนในพุทธศาสนา ซึ่งได้กลายเป็นนิกายที่มีอิทธิพลด้านศาสนา วรรณคดีและวัฒนธรรมในภูมิภาคนี้ เป็นเวลาหลายชั่วอายุคน

ผู้สืบราชสมบัติต่อจากพระเจ้ากือนาประสบปัญหาการต่อสู้เพราะการแยกตัวเป็นฝักเป็นฝ่ายอยู่กว่าครึ่งศตวรรษ แต่ก็ทรงสามารถรวบรวมกำลังทหารได้มากเพียงพอที่จะขับไล่การรุกรานของจีนยุคราชวงศ์เหม็งในค.ศ.1404 และ ค.ศ.1405 ได้สำเร็จ จนเมื่อราว ค.ศ.1450 พระเจ้าติโลกราช (ครองราชย์ระหว่าง ค.ศ.1440–1487) ทรงสร้างความมั่นคงภายในกลับคืนมา พระเจ้าติโลกราชทรงได้รับการรำลึก

และจดจำว่าเป็นกษัตริย์ที่ยิ่งใหญ่ที่สุดของล้านนา เพราะในรัชสมัยอันยาวนานของพระองค์นั้น ราชอาณาจักรมีความมั่นคงและเจริญรุ่งเรือง การกำจัดภัยคุกคามจากต่างแดนทำได้อย่างเป็นผลสำเร็จมีการสร้างสัญลักษณ์อย่างใหม่ของความรุ่งโรจน์ด้านวัฒนธรรมขึ้นมา ที่สำคัญที่สุดคือพระมหาเจดีย์หลวงขนาดมหึมาที่เชียงใหม่ ซึ่งเป็นที่ประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุ

ราชศัตรูที่มีชื่อเสียงโด่งดังมากที่สุดของพระเจ้าติโลกราช คือสมเด็จพระบรมไตรโลกนารถ ซึ่งทรงได้รับการรำลึกและจดจำว่าเป็นหนึ่งในบรรดากษัตริย์ที่ยิ่งใหญ่ที่สุดของอยุธยา (ครองราชย์ระหว่าง ค.ศ.1448 – 1488) สมเด็จพระบรมไตรโลกนารถทรงสานต่อพระบรมราโชบายโจมตีล้านนาซึ่งพระราชบิดา คือสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ 2 ทรงวางไว้ พระเจ้าติโลกราชและสมเด็จพระบรมไตรโลกนารถทรงต่อสู้กันหลายครั้งหลายหนในรัชสมัยที่ยาวนานของทั้งสองพระองค์ การศึกระหว่างอยุธยากับล้านนาในช่วงนี้ มักตีตราว่าเป็นการคุมเชิงกันโดยไม่ลงมือ ทว่าไม่ถูกต้องทีเดียวนัก เพราะเป็นเรื่องแน่นอนแล้ว ในข้อที่ว่า ล้านนาขับไล่กองทัพอยุธยาออกไปได้ พร้อมกันนั้น ก็มีกำลังแข็งแกร่งขึ้นและเป็นปึกแผ่นมั่นคงยิ่งขึ้น ภัยจากอยุธยา เอื้ออำนวยให้พระเจ้าติโลกราชทรงพยายามบังคับใช้อำนาจการปกครองแบบรวมศูนย์จากเชียงใหม่มากยิ่งขึ้น และเพิ่มพลังพยายามสร้างเสริมอัตลักษณ์ด้านวัฒนธรรมของไทยวน ที่แยกจากความเป็นไทในแบบของสุโขทัย-อยุธยา พระเจ้าติโลกราชไม่เคยมีความคิดที่จะพิชิตอยุธยา ดังนั้น จึงสามารถมองได้ว่า พระองค์ทรงประสบความสำเร็จในวิถีทางที่สมเด็จพระบรมไตรโลกนารถทรงทำไม่ได้ คือความล้มเหลวในความเพียรพยายามที่จะพิชิตล้านนา การศึกซึ่งมิได้ลงเอยอย่างเป็นที่แน่นอนลงไปนี้ เป็นตัวกำหนดให้ล้านนาสามารถสืบเนื่องการเป็นศูนย์อำนาจในส่วนภูมิภาคที่อยู่พ้นเงื้อมมือของอยุธยาต่อมาอีกหลายร้อยปี

สมเด็จพระบรมไตรโลกนารถทรงได้รับการจดจำในเรื่องการปฏิรูประบบการบริหาร มากยิ่งกว่าความเพียรพยายามอย่างไร้ผลที่จะปราบปรามล้านนา การปฏิรูปนี้ เป็นการเริ่มต้นกระบวนการที่หน่วยงานของรัฐขยายการควบคุมไปจนถึงด้านแรงงาน เรื่องนี้ สามารถตีความได้ -- อย่างน้อยก็เป็นบางส่วน -- ว่าเป็นผลลัพธ์ของการระดมสรรพกำลังเพื่อโจมตีล้านนา การจัดระบบการควบคุมแรงงานอย่างก้าวหน้าที่ถือกำเนิดขึ้นในรัชสมัยของพระองค์นี้ ได้กลายมาเป็นพื้นฐานที่ฟื้นให้อยุธยามีพลังต่อมาอีกหลายร้อยปี แม้จะไม่เป็นความแข็งแกร่งอย่างถาวรก็ตามที แนวคิดสำคัญของการปฏิรูปคือลำดับความลดหลั่นกันที่นับด้วยตัวเลขซึ่งใช้กับทุกคน นับตั้งแต่ทาสที่ต่ำต้อยที่สุดไปจนถึงพระมหากษัตริย์ ระบบนี้ กำหนดสิทธิและหน้าที่ของแต่ละบุคคลภายใต้กฎหมาย ความคิดอีกอย่างหนึ่งคือการแบ่งและแยกย่อยหน้าที่ทางราชการออกเป็นหน่วยซึ่งได้รับมอบหมายให้ปฏิบัติหน้าที่เฉพาะ ปัจจุบันนี้ยังไม่เป็นที่กระจ่างชัดว่า ความคิดเหล่านี้ ได้รับการปฏิบัติมากน้อยขนาดไหนในรัชสมัยของสมเด็จพระบรมไตรโลกนารถ ทว่าความสำคัญของการริเริ่มให้มีการปฏิรูปดังกล่าวนี้ ยิ่งใหญ่มาก เพราะการปฏิรูปนี้มีหมายความว่าระบบอุปถัมภ์ซึ่งเป็นวิถีปฏิบัติของชาวไทแต่เดิมบนพื้นฐานของความสัมพันธ์ส่วนตัวนั้น นับจากนี้ไปจะเป็นปฏิสัมพันธ์ที่เกี่ยวข้องกับระบบการควบคุมของ

หน่วยงานราชการมากขึ้น และไม่ได้เป็นความสัมพันธ์ส่วนตัว เป็นไปได้มากว่า การปฏิรูปการบริหารของสมเด็จพระบรมไตรโลกนารถได้รับแรงบันดาลใจมาจากมรดกของพระนคร

นอกเหนือจากล้านนาและอยุธยาแล้ว ในช่วงเวลาเดียวกันนี้ยังมีกำลังของชนเผ่าไทฝ่ายที่สามปรากฏตัวขึ้นในหมู่ชาวลาวตามแนวแม่น้ำโขงตอนกลาง พ่อขุนรามคำแหงทรงอ้างหลวงพระบางและเวียงจันทน์ว่าเป็นเมืองออกของสุโขทัย มีตำนานเล่าว่า โอรสของอดีตกษัตริย์แห่งหลวงพระบางทรงพระนามว่าเจ้าฟ้างุ้ม เสด็จลี้ภัยไปอยู่ที่พระนคร เจ้าฟ้างุ้มทรงพิชิตดินแดนขึ้นไปตามแนวหุบผาแม่น้ำโขงจนกระทั่งได้เป็นกษัตริย์แห่งล้านช้างที่หลวงพระบางในค.ศ. 1353 เจ้าฟ้างุ้มเสด็จออกจากพระนครเพื่อดำเนินกรณียกิจที่ชี้ชะตาของพระองค์ปีเดียวกับที่สมเด็จพระรามาธิบดีทรงก่อตั้งอยุธยา แต่ดูเหมือนว่าสองเหตุการณ์นี้เชื่อมโยงกันไม่ได้ เว้นแต่จะคาดคะเนจนเลยเถิดเกินไป ที่พอจะเชื่อมโยงกันได้คือ พรมแดนที่หดแคบลงของพระนครกับการล่มสลายของเครือข่ายเมืองบริวารภายใต้พระราชอำนาจของพ่อขุนรามคำแหง เปิดโอกาสให้แก่คนที่มีจินตนาการและหาญกล้าได้กระทำการ

ล้านช้างไม่เคยบรรลุถึงระดับการจัดองค์กรเช่นที่ล้านนาหรืออยุธยากระทำได้ ดินแดนล้านช้างครอบคลุมอาณาบริเวณกว้างขวาง จากหลวงพระบางทางเหนือ ไปถึงจัมปาศักดิ์ทางใต้ และบริเวณส่วนใหญ่ของดินแดนซึ่งปัจจุบันนี้คือภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย ล้านช้างไม่เคยก้าวหน้าเกินกว่าการเป็นกลไกง่าย ๆ สำหรับการระดมทหาร ผู้ที่ครองราชย์ต่อจากเจ้าฟ้างุ้ม คือ เจ้าอุ่นเรือน (อุ่นเมือง) (ครองราชย์ระหว่าง ค.ศ.1373 – 1416) พระองค์ทรงประสบความสำเร็จในการสร้างพันธมิตรด้วยการแต่งงานกับฝ่ายล้านนาและฝ่ายอยุธยา ทว่าหลังการสิ้นพระชนม์ของพระองค์ การแตกแยกกันเป็นฝักฝ่าย เกิดขึ้นต่อมาถึงยี่สิบห้าปี ประจวบพอดีกับช่วงเวลานี้มีความไม่สงบเกิดขึ้นในล้านนา ในรัชสมัยของเจ้าไชยจักรพรรดิ (ครองราชย์ระหว่าง ค.ศ.1442 – 1479) ซึ่งอยู่ในสมัยเดียวกับพระเจ้าติโลกราชและสมเด็จพระบรมไตรโลกนารถ ได้มีการฟื้นฟูความสงบขึ้นมาบ้างพอสมควร

ในทศวรรษ 1470 กษัตริย์เล ธันห์ ตน แห่งไดเวียด ทรงเพียรพยายามเพื่อเข้าควบคุมการบริหารของเหล่าหัวหน้าชนเผ่าไทที่เชียงขวาง (ทุ่งไหหินหรือที่ราบสูงเตริน–นินห์) ที่อยู่ในบังคับตนโดยตรง หัวหน้าชนเผ่าเหล่านี้เป็นนกสองหัว ซึ่งแสดงตนว่าเป็นผู้อยู่ในบังคับของล้านช้างด้วย เมื่อคำเรียกร้องต้องการของทางเวียดนามสร้างความระคายเคืองมากนัก พวกเขาจะร้องทุกข์ไปยังเจ้าไชยจักรพรรดิ ความช่วยเหลือจากเจ้าไชยจักรพรรดิ ช่วยให้พวกเขาฮึกเหิมพอที่จะกบฏต่อเล ธันห์ ตนอย่างเปิดเผย เวียดนามตอบโต้ด้วยการยกทัพใหญ่มายึดหลวงพระบาง และขับเจ้าไชยจักรพรรดิให้หนีไปทางตะวันตก เวียดนามถอนทัพออกไปเมื่อพระอนุชาของเจ้าไชยจักรพรรดิซึ่งมีพระนามว่า สุวรรณบัลลังก์ (ครองราชย์ ค.ศ.1479 – 1486) ทรงจัดให้มีการต่อต้านและฟื้นฟูความสงบขึ้นในล้านช้าง เหตุการณ์นี้เป็นครั้งเดียวของช่วงก่อนคริสต์ศตวรรษที่ยี่สิบ ที่กองทัพเวียดนามยาตราเลยแนวภูเขาลงไปยังที่ราบลุ่มแม่น้ำโขงตอนกลาง ความจริงในข้อที่ว่าได เวียดเข้มแข็งมากเป็นพิเศษในช่วงรัชสมัยของเล ธันห์ ตน ช่วยเสริมเรื่องราวเกี่ยวกับเหตุการณ์นี้ ทว่าเหตุการณ์นี้เผยให้เห็นเช่นกันถึง

ความสำคัญทางยุทธศาสตร์ของเชียงขวางต่อทั้งกษัตริย์เวียดและกษัตริย์ลาวผู้ครองนครเชียงขวางคงสืบเนื่องการรักษาดุลแห่งความจงรักภักดีทั้งต่ออำนาจปกครองของเวียดและต่ออำนาจของลาวไว้จนล่วงเข้าสู่ยุคสมัยใหม่

เราได้พิจารณาเพียงภาพคร่าว ๆ ของราชอาณาจักรไทยุคแรก ๆ ขณะที่มีพัฒนาการอยู่ในขั้นก่อร่างสร้างตัว ผลที่เกิดขึ้นจากการเริ่มตั้งตนเป็นผู้นำในลุ่มแม่น้ำโขงและลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาของพวกไทในชั่วสองสามอายุคน คือการเกิดราชอาณาจักรที่อยู่ลึกเข้าไปในแผ่นดินสองราชอาณาจักร ได้แก่ ล้านนา-ล้านช้าง และอยุธยา ล้านนานั้น มีชะตาที่ต้องตกเป็นเมืองขึ้นของพม่าเป็นเวลาหลายปี ก่อนที่จะถูกรวมเข้ากับจักรวรรดิของกษัตริย์ราชวงศ์จักรีแห่งกรุงเทพฯ ในคริสต์ศตวรรษที่สิบเก้าในท้ายที่สุด ล้านช้างนั้น ในท้ายที่สุดแล้ว ก็สลายลงเป็นเพียงกลุ่มอำนาจเล็ก ๆ ในภูมิภาค ก่อนที่พวกฝรั่งเศสจะเข้ามาปกครอง กลุ่มอำนาจเหล่านี้ต่างรู้สึกถึงอำนาจความเป็นใหญ่ของกรุงเทพฯ ที่แผ่เข้ามาในระดับต่าง ๆ กัน มีเพียงอยุธยาเท่านั้น ที่เจริญรุ่งเรืองต่อมา แม้ว่าจะมีปัญหาเกิดขึ้นครั้งแล้วครั้งเล่ากับบรรดาผู้สร้างจักรวรรดิพม่า แต่อยุธยาก็อ้างสิทธิความเป็นผู้นำในหมู่ชนเผ่าไทในภูมิภาคนี้ได้เป็นผลสำเร็จ อย่างไรก็ดี การอ้างสิทธิในการเป็นผู้นำนี้ กระทำให้เกิดขึ้นได้โดยการใช้เหตุผลที่อยู่พ้นกรอบการอ้างอิงของไทเอง ในการรับเอามรดกด้านการบริหารจากพระนครมาใช้เป็นของตนเองนั้น อยุธยาดำเนินการเกินเลยไปกว่าการใช้ทักษะคุมเมืองบริวารไว้ในอำนาจเช่นที่เคยสร้างความรุ่งโรจน์ให้แก่สุโขทัย อยุธยาก้าวให้ไกลไปกว่าทางเลือกแคบ ๆ ของเศรษฐกิจในหุบผาที่อยู่ลึกเข้าไปในแผ่นดิน ด้วยการเชื่อมต่อเข้ากับเครือข่ายด้านการพาณิชย์ของชาวจีนที่พำนักอยู่ในบริเวณนี้ ความสำเร็จในการประสานสิ่งต่าง ๆ เข้าด้วยกันที่เป็นเครื่องหมายของความเจริญของอยุธยาเหล่านี้ มีความคล้ายคลึงกับสิ่งที่เป็นเครื่องหมายของความเจริญของพุกาม ทว่าในขณะที่ชาวพม่าหมดความอดทนกับความคลุมเครือของการรวมสิ่งที่ต่างกันเข้าด้วยกัน ชาวอยุธยายังคงพัฒนาและปรับปรุงความรับรู้ต่อโลกนานาชาติให้เติบโตต่อไป การเขียนประวัติศาสตร์ไทยสมัยใหม่ มีหลักมั่นอยู่ที่การทำความเข้าใจประสบการณ์ที่อยุธยาได้รับรู้พร้อมทั้งหลักมั่นในการยืนยันว่า ประสบการณ์นี้ สร้างสิทธิในอำนาจการปกครองอย่างมั่นคงขึ้นในหมู่ชนชาติไท ซึ่งยังควรได้รับเกียรติยกย่องสืบต่อไป

ศรีวิชัย

ตราบจนถึงขณะนี้ เราได้พิจารณาประวัติศาสตร์ของแว่นแคว้นต่าง ๆ บนแผ่นดินใหญ่ ความรู้สึกถึงพื้นที่ ของแว่นแคว้นเหล่านี้กำหนดขึ้นโดยเทือกเขา ที่ราบและบางครั้ง ก็เป็นชายฝั่งทะเล เมื่อเราเคลื่อนความใส่ใจลงไปทางคาบสมุทรมลายูจนถึงหมู่เกาะที่เลยออกไป ภูมิประเทศก็เลือนไปสู่สภาพความ

เป็นทะเล และประวัติศาสตร์ของชาวมาเลย์กลุ่มต่าง ๆ ที่เราวางตำแหน่งไว้ ณ บริเวณนี้ช่วยกำกับความเข้าใจของเราถึงจังหวะจะโคนของการพาณิชย์ทางทะเลซึ่งมีผ่านไปมาระหว่างเอเชียตะวันตกและเอเชียตะวันออก การพาณิชย์เปลี่ยนแปลงภูมิภาคนี้ ขณะที่ภูมิภาคนี้ ก็เปลี่ยนแปลงการพาณิชย์ด้วยเช่นกัน ประวัติศาสตร์ที่เรากำลังพูดถึงนี้ เป็นการเรียบเรียงขึ้นในสมัยใหม่ โดยอาศัยหลักฐานของจีนและอาหรับ-เปอร์เซีย เป็นหลัก นอกจากนี้ยังได้จากจารึกอีกเล็กน้อยกับหลักฐานด้านโบราณคดีที่พบเพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ หลักฐานด้วยโบราณคดีนี้ดูจะสามารถบอกเรื่องราวต่าง ๆ ได้มากมาย ชาวมาเลย์เองมิได้เก็บรักษาความทรงจำใด ๆ เลยเกี่ยวกับราชอาณาจักรที่เราเรียกกันในปัจจุบันว่าศรีวิชัย คำนี้เป็นคำทั่วไปที่ใช้เรียกการสืบทอดความยิ่งใหญ่ในท้องทะเลที่มีศูนย์กลางอยู่ที่สุมาตราด้านตะวันออกเฉียงใต้ตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่เจ็ดจนถึงคริสต์ศตวรรษที่สิบสี่ การยืนยันเรื่องราวเกี่ยวกับอดีตสักแนวหนึ่งไม่เคยเป็นสิ่งที่สำคัญและเร่งด่วนสำหรับวัฒนธรรมที่มีความรับรู้ค่อนข้างสับสนเกี่ยวกับเรื่องอำนาจการปกครอง โดยเฉพาะเมื่อทะเลให้ทางเลือกอย่างนับไม่ถ้วนแก่ชนผู้คุ้นเคยกับสภาพการดำเนินชีวิตในเรือและเกษตรกรก็กระจัดกระจายอยู่กันเป็นหย่อมเล็ก ๆ มากมายในบริเวณที่ติดกับแม่น้ำ

เส้นทางการค้าที่เก่าแก่ที่สุด ผ่านเข้าสู่ภูมิภาคนี้โดยทางแผ่นดิน หรือหากใช้การขนส่งทางน้ำเส้นทางจะผ่านมาตามชายฝั่ง ยกเว้นต้องข้ามขึ้นบกบริเวณคอคอดกระ สถานการณ์เช่นนี้ เปลี่ยนแปลงไปตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่สี่ เมื่อชาวมาเลย์ตอบสนองต่อโอกาสในการค้าขายทางทะเลโดยตรงระหว่างจีนตอนใต้กับเอเชียตะวันตกโดยผ่านช่องแคบเมละกา โอกาสเหล่านี้ เดิมมักให้เหตุผลในลักษณะที่ว่าเกิดขึ้นเพราะการแบ่งแยกของจีน และผลที่ตามมาคือจีนตอนใต้มีความสนใจเพิ่มขึ้น ที่จะเข้าถึงตลาดทางเอเชียตะวันตกโดยทางทะเล ทว่าเรื่องนี้เป็นดัชนีที่ไม่มีความเคลื่อนไหว ความริเริ่มของมาเลย์ที่จะตักตวงผลประโยชน์จากความเป็นไปได้เหล่านี้ ก็ควรต้องตรวจสอบอย่างละเอียดถี่ถ้วนด้วยเช่นกัน ชนเชื้อสายมาเลย์มีส่วนร่วมในฐานะเป็นผู้ขนส่ง และรวมทั้งเป็นผู้สับเปลี่ยนเอาผลิตภัณฑ์ในท้องถิ่นไปแลกกับสิ่งของที่ได้รับการยอมรับแน่นอนในการซื้อขายแลกเปลี่ยน ที่มาของความมั่งคั่งแหล่งใหม่นี้ก่อให้เกิดความเคลื่อนไหวในหมู่ผู้นำชาวมาเลย์เพื่อจัดระบบองค์กรทางการเมือง กระบวนการนี้มาถึงช่วงเวลาสำคัญในครึ่งหลังของคริสต์ศตวรรษที่เจ็ด เมื่อผู้ปกครองที่อยู่ใกล้กับปาเล็มบัง บนฝั่งแม่น้ำมุสิทางตะวันออกเฉียงใต้ของสุมาตรา มีฐานะเป็นผู้มีอำนาจเหนือผู้ใดขึ้นมา

จารึกสามหลักที่มีอายุตั้งแต่สมัยทศวรรษ 680 กับคำให้การของอิจิง พระธุดงค์ชาวจีน ซึ่งอยู่ในยุคระหว่างทศวรรษ 670 ถึง 690 เผยถึงเมืองท่าที่เจริญรุ่งเรือง เรือที่เดินทางไปมาระหว่างจีนและอินเดีย มาแวะรวมกันที่เมืองท่านี้ระหว่างที่คอยให้ลมเปลี่ยนทิศทาง ประมุขของเมืองท่านี้เป็นผู้อุปถัมภ์พุทธศาสนาที่สำคัญ และมีชุมชนสงฆ์นานาชาติขนาดใหญ่ตั้งอยู่ใกล้ ๆ พระสงฆ์ชาวจีนเดินทางเข้ามายังที่แห่งนี้เพื่อศึกษากับครูชาวอินเดีย ในส่วนชีวิตที่เป็นสามัญกว่านี้ ได้แก่นักต่อสู้ ถูกส่งลงเรือไปตามบริเวณช่องแคบเมละกาและช่องแคบซุนดา เพื่อข่มขู่ผู้ที่อาจเป็นคู่แข่ง ในช่วงครึ่งแรกของคริสต์ศตวรรษที่แปด ผู้ครองศรีวิชัย ส่งคณะทูตไปยังประเทศจีนหลายครั้ง นอกเหนือจาก

ความสำคัญของการส่งคณะทูตที่อาจมีอยู่ในทางการพาณิชย์แล้ว คณะทูตเหล่านี้ ยังมีความสำคัญในแง่ที่แสดงให้เห็นถึงอำนาจและความสามารถทางการทูตในเวทีการเมืองของมาเลย์[32] หลักฐานที่คลุมเครือจากสมัยปลายคริสต์ศตวรรษที่เจ็ดถึงต้นคริสต์ศตวรรษที่แปดเหล่านี้ เป็นหัวข้อที่ศึกษาและคาดคะเนกันมาก ความสำคัญของหลักฐานต่อวัตถุประสงค์ในการบรรยายของเรา อยู่ที่ว่า หลักฐานเหล่านี้เผยถึงการก้าวขึ้นมาของแคว้นศรีวิชัยที่ตั้งอยู่ที่ปาเล็มบัง แคว้นนี้มีเครือข่ายของความจงรักภักดีในหมู่ผู้ปกครองมาเลย์ในลักษณะปิรามิด ผู้ปกครองมาเลย์เหล่านี้สามัคคีเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน เพราะมีผลประโยชน์ร่วมกันคือการแสวงความมั่งคั่งจากเรือของพ่อค้าที่เดินทางผ่านเข้ามาในภูมิภาคนี้

ประวัติศาสตร์ของศรีวิชัยเป็นที่ทราบกันน้อยมาก ทว่าดัชนีทุกอย่างชี้ว่า สภาวการณ์ที่คล้ายคลึงกับที่เราเพิ่งบรรยายไป ยังคงดำรงอยู่เรื่อยมาในฐานะพลังทางการเมืองที่มีอำนาจครอบงำเหนือคาบสมุทรมลายู สุมาตรา และชวาตะวันตกเป็นเวลาเกือบห้าร้อยปีถัดมา ในตอนกลางคริสต์ศตวรรษที่เก้า ประมุขของศรีวิชัยคือเจ้าจากราชวงศ์ไศเลนทร์ ซึ่งปกครองชวาตอนกลางในช่วงศตวรรษก่อนหน้านั้น หลักฐานบ่งบอกในเชิงที่ว่า เจ้าองค์นี้ ทรงให้เงินสนับสนุนการสร้างวัดพุทธศาสนาที่นาลันทาในเบงกอล ตอนปลายคริสต์ศตวรรษที่สิบ ศรีวิชัยถูกท้าทายด้วยการรุกรานของชวา ดูเหมือนว่าศรีวิชัยจะตอบโต้ด้วยการยกกองทัพไปทำลายนครหลวงของชวาในค.ศ. 1016 ในระยะนี้ราชวงศ์โจละของทมิฬนาทุในอินเดียตอนใต้ ได้พัฒนากองเรือขึ้นมา และแสดงความสนใจเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ในค.ศ. 1025 กองทัพโจละเข้าปล้นทำลายนครหลวงของศรีวิชัยและปล้นศูนย์กลางอื่น ๆ ของมาเลย์ หลักฐานที่เก่าแก่ที่สุดที่กล่าวถึงพ่อค้าชาวจีนปรากฏตัวขึ้นในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้บนเรือเดินสมุทรของพวกเขาเอง เป็นหลักฐานที่มาจากคริสต์ศตวรรษที่สิบ ข้อมูลเล็ก ๆ น้อย ๆ ที่กระจัดกระจายอยู่ไม่มากนักเหล่านี้ ก่อให้เกิดทฤษฎีความสัมพันธ์ทางการทูต ระหว่างผู้ครองทมิฬนาทุ ศรีวิชัย ชวาและจีนในคริสต์ศตวรรษที่สิบเอ็ด

เค้าเรื่องที่เป็นฐานอยู่เบื้องใต้เรื่องราวเหล่านี้ ดูจะเป็นว่า ผลกำไรที่ศรีวิชัยได้รับจากการกุมบังเหียนการค้าทั่วภูมิภาคนี้ กระตุ้นสัญชาติญาณความอยากได้ขึ้นในหมู่ศูนย์อำนาจอื่น ๆ ขณะนั้นพวกโจละควบคุมดูแลการพาณิชย์ในน่านน้ำด้านตะวันตกของอ่าวเบงกอลอยู่ ส่วนพวกชวาควบคุมการพาณิชย์ในทะเลชวาและแหลมต่าง ๆ ที่อยู่ทางตะวันออก ทว่าโอกาสในบริเวณเหล่านี้ ล้วนอยู่รอบนอก เมื่อเทียบกับที่ตั้งที่ยอดเยี่ยมของศรีวิชัยตรงคอของเส้นทางการค้า คู่แข่งทั้งหลายไม่อาจทำลายศรีวิชัยลงได้ ทว่าสามารถปล้นได้ และบีบบังคับให้ตกเป็นเมืองบริวารได้ภายในช่วงเวลาสั้น ๆ มหาอำนาจใดที่สามารถมีอำนาจครอบงำเหนือช่องแคบเมละกาได้ ย่อมผงาดขึ้นเพื่อเก็บเกี่ยวผลประโยชน์อย่างมหาศาลจากการพาณิชย์ที่ผ่านไปมา สิ่งที่ดูเหมือนเป็นความใหม่ นับจากคริสต์ศตวรรษที่สิบเป็นต้นมา ก็คือ การเมืองเพื่อการเข้าควบคุมช่องแคบดังกล่าว มิใช่เป็นแค่กิจการของชาวมาเลย์อีก

---

[32] O.W. Wolters, "Restudying Some Chinese Writing on Srivijaya," *Indonesia*, 42 (1986).

ต่อไป เพราะตอนนี้ ศูนย์อำนาจอื่น ๆ อยู่ในฐานะที่จะท้าทายและปรับเปลี่ยนการครองความเป็นเจ้าของศรีวิชัย ณ ชุมทางเส้นทางการค้าในภูมิภาคนี้ได้แล้ว

สิ่งที่ในท้ายที่สุดแล้ว ส่งผลกระทบต่อชะตากรรมของศรีวิชัยยิ่งกว่ากองทัพจากชวาหรืออินเดียใต้ คือการเดินเรือของจีน ซึ่งมีเพิ่มขึ้นเรื่อยๆ ความสำคัญของจีนต่อตลาดระหว่างประเทศ คือการได้รับการค้ำประกันว่า เรือของจีนจะได้รับการต้อนรับด้วยดี โดยที่จีนไม่ต้องขู่ว่าจะใช้กำลังด้วยซ้ำ ทว่าการขยายการเดินเรือของจีน โดยเฉพาะอย่างยิ่งในช่วงคริสต์ศตวรรษที่สิบสอง เมื่อซ้องใต้ มองลงใต้เพื่อหาทางค้าขายกับเอเชียตะวันตกนั้น ปัจจัยนี้ลดความสำคัญของการเดินเรือของมาเลย์ลงไปมาก และที่ลดน้อยลงควบคู่กันมาคืออิทธิพลของประมุขของมาเลย์ต่อปริมาณการพาณิชย์ผลกระทบจากการเดินเรือของจีนที่เพิ่มขึ้น ส่งผลให้เกิดการกระจายอำนาจการปกครองในโลกมาเลย์ แทนที่จะมีเจ้ามาเลย์ที่ยิ่งใหญ่เพียงรายเดียว เช่นที่ประมุขของศรีวิชัยเป็นอยู่นั้น มาตอนนี้ เมืองท่าในท้องถิ่นหลายเมืองสามารถตั้งตนเป็นอิสระจากศูนย์อำนาจของมาเลย์อื่น ๆ ด้วยการติดต่อโดยตรงกับจีน เมื่อระบบความยิ่งใหญ่ของศรีวิชัยคลอนคลายลง ฐานะของปาเล็มบังก็ถดถอยลงจนอยู่ในระดับเดียวกับเมืองท่าอื่น ๆ ที่สามารถเข้าถึงช่องแคบเมละกาได้ ในคริสต์ศตวรรษที่สิบสอง เจ้าผู้ครองซึ่งอ้างอำนาจความเป็นใหญ่ตามธรรมเนียมของศรีวิชัย มีที่ตั้งอยู่ที่แจมบี ทางตะวันตกเฉียงเหนือของปาเล็มบังบนฝั่งแม่น้ำบาตัง หริ ซึ่งใกล้กับช่องแคบมากกว่า

ในคริสต์ศตวรรษที่สิบสามและสิบสี่ ศูนย์อำนาจใหม่ ๆ ที่เกิดขึ้นในภูมิภาค ลดทางเลือกของผู้ปกครองมาเลย์ให้น้อยลงไปอีก ในช่วงเวลานี้สุโขทัยและในลำดับต่อมาคืออยุธยา ขยายกิจกรรมทางทหารของสยามลงมาทางคาบสมุทรมลายู จนถึงช่องแคบเมละกาในที่สุด นอกจากนี้ยังมีแรงกระตุ้นเชิงการขยายอำนาจอย่างใหม่เกิดขึ้นที่ชวาในคริสต์ศตวรรษที่สิบสาม และถึงจุดสูงสุดในคริสต์ศตวรรษที่สิบสี่ภายใต้การนำของมัชปาหิต ความใฝ่สูงของมาเลย์ ถูกแรงถ่วงจากอยุธยาและมัชปาหิต บีบให้ต้องหลุดพ้นไปจากขนบประเพณีศรีวิชัยที่มีมาแต่เก่าก่อนในที่สุด กองทัพสยามและชวา แข่งขันกันเหวี่ยงแหการล่าเมืองประเทศราชเหนือบรรดาเจ้าผู้ครองชาวมาเลย์ในบริเวณช่องแคบ สถานการณ์นี้เปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็ว เมื่อกองเรือของราชวงศ์เหม็งของจีน ลาดตระเวนเข้ามาน่านน้ำในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ในตอนต้นคริสต์ศตวรรษที่สิบห้า การปรากฏตัวของจีนช่วยส่งเสริมความเจริญเติบโตของเมละกาและทำให้มีศูนย์รวมความสนใจกิจกรรมทางเมืองของมาเลย์อันใหม่เกิดขึ้น

ผู้ก่อตั้งเมละกา คือเจ้ามาเลย์ซึ่งมีพระนามว่า ปรเมศวร ปรเมศวรผู้นี้ปรากฏตัวขึ้นครั้งแรกที่ปาเล็มบังในฐานะบริวารของมัชปาหิต ในทศวรรษ 1390 ปรเมศวรหาทางหนีให้พ้นไปจากแอกของชวา ด้วยการย้ายไปยังทูมาสิก (สิงคโปร์ในยุคสมัยใหม่) การศึกษาทางโบราณคดีในระยะหลังที่สิงคโปร์

เผยให้เห็นว่าปลายคริสต์ศตวรรษที่สิบสี่ เป็นยุคที่กิจกรรมทางการพาณิชย์รุ่งเรืองเป็นพิเศษ[33] อย่างไรก็ดี ทูมาสิกไม่อาจเลี่ยงอยุธยาได้ และแรงกดดันจากสยาม บีบบังคับให้ปรเมศวรต้องย้ายไปที่เมละกา ณ ที่นี้ ปรเมศวรทรงอำนวยการให้อำนาจทางการเมืองของมาเลย์เกิดขึ้นมาใหม่ภายใต้การคุ้มครองของจีน ความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดของปรเมศวรกับจีน เป็นกุญแจสำคัญที่ไขไปสู่ความสำเร็จของพระองค์ในการแข่งขันกับอยุธยาเพื่อพื้นที่บนคาบสมุทรมลายู

ราชวงศ์เหม็งซึ่งเพิ่งสถาปนาขึ้นใหม่ในจีน แสดงความสนใจเอเชียตะวันออกเฉียงใต้อย่างไม่เคยปรากฏมาก่อน และได้สนับสนุนความสนใจนี้ด้วยการลาดตระเวนทางเรืออย่างขนานใหญ่ในช่วงยี่สิบปีแรกของคริสต์ศตวรรษที่สิบห้า ปรเมศวรแห่งเมละกา ทรงใช้ประโยชน์อย่างเต็มที่จากโอกาสนี้ ด้วยการนำตัวเข้าไปอยู่ภายใต้การคุ้มครองของจีน พระองค์ทรงต้อนรับกองเรือของจีน ส่งทูตพิเศษไปเมืองจีน และในค.ศ. 1411 เสด็จไปยังเมืองหลวงของจีนด้วยพระองค์เองเพื่อแสดงความจงรักภักดี เมละกากลายสภาพอย่างรวดเร็ว จนเป็นเมืองศูนย์กลางการค้านานาชาติที่มีชาวมาเลย์เป็นผู้นำในพิมพ์เดียวกับศรีวิชัย ทว่าออกมาในรุ่นใหม่ ความสัมพันธ์ที่เมละกามีกับจีน ช่วยคุ้มครองมิให้อยุธยาเข้ามาอ้างสิทธิ์ได้ และในคริสต์ศตวรรษที่สิบห้า มัชปาหิตเสื่อมลงแล้ว เมละกาจึงสถาปนาความเป็นใหญ่เหนือศูนย์อำนาจอื่น ๆ ของมาเลย์ที่อยู่ตามแนวชายฝั่งของคาบสมุทรและที่ชายฝั่งด้านตะวันออกเฉียงเหนือของสุมาตรา ดังนั้น เท่ากับเมละกาได้รับการค้ำประกันการควบคุมการค้าทุกชนิดที่ดำเนินผ่านช่องแคบ เมละกาพัฒนาความสัมพันธ์อย่างแน่นแฟ้นกับพ่อค้าแห่งกุเจรัตและทมิฬทำให้สามารถเข้าถึงตลาดทางด้านตะวันตกได้ เช่นเดียวกับที่ได้พัฒนาความสัมพันธ์ที่มั่นคงกับเมืองท่าต่าง ๆ ทางเหนือของชวา ทำให้เข้าถึงมาลุกุ (หมู่เกาะโมลักกะ) ซึ่งได้ชื่อว่าเป็นหมู่เกาะเครื่องเทศทางตะวันออก ตลอดช่วงเวลาร้อยปีถัดมา เมละกากลายเป็นเมืองท่าที่เป็นศูนย์รวบรวมสินค้าเพื่อการค้าขายภายในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้รวมทั้งการค้าขายของที่อื่น ๆ ที่กระทำผ่านภูมิภาคนี้ แม้ภายหลังจากที่กองเรือของราชวงศ์เหม็งยุติการลาดตระเวนแล้ว พลังตกค้างจากกำเนิดในตอนแรกของเมละกาก็มิได้ถดถอยลงภายในเวลาอันรวดเร็วนัก ซึ่งเป็นการแสดงถึงสภาพแวดล้อมทางการเมืองในภาคหมู่เกาะของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ที่กระจัดกระจายมากขึ้น รวมทั้งความค่อนข้างได้เปรียบของที่ตั้งของเมละกาในฐานะศูนย์รวมสินค้าประจำภูมิภาค นอกจากนี้ เมละกายังมีผู้นำที่มีประสิทธิภาพอีกด้วย โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ตน เปรัก น้องเขยของคนหนึ่งที่ครองนครต่อจากปรเมศวร ตน เปรัก ได้รับการจดจำในหมู่ชาวมาเลย์ว่าเป็นวีรบุรุษอันดับหนึ่งด้านความสามารถในสมรภูมิรบกับชาวสยามในช่วงครึ่งหลังของคริสต์ศตวรรษที่สิบห้า

---

[33] John N. Miksic, *Archaeological Research on the 'Forbidden Hill' of Singapore: Excavation at Fort Canning 1984*, Singapore, 1985.

ในช่วงคริสต์ศตวรรษที่สิบห้า ผู้ปกครองของเมละการับศาสนาอิสลามเข้ามา อิสลามแพร่กระจายจากเมละกาไปยังส่วนอื่น ๆ ของภูมิภาค การก่อตั้งเมละกาและการปรากฏตัวของอิสลามเป็นเครื่องหมายบอกถึงการเริ่มต้นของประวัติศาสตร์มาเลย์ในแนวที่ได้รับการจดจำกันตามประเพณีของช่วงศตวรรษหลัง ๆ การบันทึกเหตุการณ์ของมาเลย์ เป็นการให้เรื่องราวตามแนวทัศนะการเขียนประวัติศาสตร์ของอิสลาม เป็นแนวทัศนะที่มิได้พิจารณาว่า อดีตของมาเลย์ยุคก่อนอิสลามแพร่เข้ามาเป็นเรื่องที่น่าสนใจ ขณะที่ประวัติศาสตร์ของมาเลย์ในรูปของความทรงจำร่วมกัน สามารถกล่าวได้ว่าเริ่มต้นที่เมละกา แต่หลักฐานที่มีอยู่ทำให้เราสามารถกล่าวได้ว่า เมละกามิได้มีพฤติกรรมต่างไปจากธรรมเนียมดั้งเดิมของผู้ปกครองมาเลย์ที่เคยเป็นมาเพียงแต่เป็นรุ่นที่ใหม่กว่าเท่านั้น ธรรมเนียมที่ว่านี้มุ่งเน้นผลประโยชน์ทางการค้าเป็นสำคัญ

กรณีของเมละกา ยังแสดงให้เห็นต่อไปอีก ถึงเครือข่ายของอำนาจการปกครอง ภายในเครือข่ายการปกครองนี้ ชาวต่างชาติมีบทบาทในการทำหน้าที่ควบคุมชุมชนพ่อค้าต่างชาติและดูแลกิจกรรมของท่าเรือ ชาวต่างชาติเหล่านี้เป็นผู้ที่ร่ำรวยแต่อยู่ในฐานะที่อ่อนแอ ทว่าพ่อค้ามาเลย์เสียเปรียบชาวต่างชาติเสมอ เพราะพวกเขาสามารถเป็นภัยคุกคามผู้ปกครองของมาเลย์ทางด้านการเมืองได้ โดยดำเนินการจากภายในสังคมของพวกเขาเอง และดังนั้นพ่อค้าชาวมาเลย์ จึงตกเป็นเป็นเป้าของความหวาดระแวงและการเลือกปฏิบัติ การควบคุมดูแลการค้าของผู้ปกครองมาเลย์ จึงอาจจะดูขัดแย้งกันในตัวเอง กล่าวคือการควบคุมดูแลการค้านี้ ไม่ได้ช่วยทำให้ชาวมาเลย์ได้คุณสมบัติพิเศษทางด้านการพาณิชย์เว้นเสียแต่จะต้องทำลายอำนาจการปกครองพื้นเมืองเดิมของมาเลย์ลงเสียก่อน[34]

บทบาทของศรีวิชัยในประวัติศาสตร์ของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ในฐานะเมืองที่เป็นชุมทางการค้าประจำภูมิภาค เกิดจากเงื่อนไขทางด้านภูมิศาสตร์ มากกว่าจากคุณสมบัติเฉพาะตัวของชาวมาเลย์ ศรีวิชัยเป็นผลลัพธ์ของทักษะการเดินเรือของชาวมาเลย์ ของความริเริ่มในการจัดองค์กร รวมทั้งของโอกาส ทว่าประวัติศาสตร์ได้แสดงให้เห็นว่า การแสดงความเป็นผู้นำในแบบอย่างของศรีวิชัย มิได้จำกัดอยู่แต่เฉพาะในหมู่ชาวมาเลย์ เราสามารถทำความเข้าใจกับสิงคโปร์ในฐานะที่เป็นความสำเร็จของศรีวิชัยในแบบใหม่ กล่าวคือการใช้ที่ตั้งที่เอื้ออำนวยระดมความมั่งคั่งทางการพาณิชย์มาสู่ตน

---

[34] A. C. Milner, ***Kerajaan***, Tucson, 1982, 14-28.

มัชปาหิต

เนื่องจากมีที่ราบกว้างใหญ่ที่มีความอุดมสมบูรณ์ และมีปริมาณฝนที่เหมาะสมแก่การปลูกข้าวเจ้า เกาะชวาจึงเป็นศูนย์รวมของประชากรแห่งภาคหมู่เกาะของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ศูนย์รวมของประชากรชาวชวาที่เก่าแก่ที่สุด ที่ทิ้งร่องรอยไว้อย่างชัดเจนในพื้นภูมิประเทศ พบอยู่ตามที่ราบที่อยู่บนที่ดอนหุบเขาและที่ราบสูงซึ่งแทรกอยู่ในหมู่ยอดภูเขาไฟของชวากลางตอนใต้ ทว่าการเพิ่มของประชากร การแสวงหาที่ดินที่เหมาะสมสำหรับทำนาข้าว และความเพียรพยายามที่จะหนีให้พ้นจากความขัดแย้งที่เป็นข้อจำกัดอยู่ในชีวิตการเมืองเมื่อชีวิตส่วนนี้พัฒนาขึ้นในภูมิภาคนั้น ปัจจัยเหล่านี้ในท้ายที่สุดแล้ว ส่งผลให้ศูนย์รวมอำนาจทางการเมืองเคลื่อนย้ายไปทางตะวันออก เข้าสู่บริเวณที่ราบของลุ่มแม่น้ำโซโลและแม่น้ำบรันตัส มัชปาหิตมีสถานที่ตั้งเหมาะสมอย่างยิ่งสำหรับการรวบรวมผลผลิตข้าวส่วนเกินของที่ราบลุ่มแม่น้ำบรันตัสและของเกาะมาดูรา กำเนิดของมัชปาหิตจากตอนปลายคริสต์ศตวรรษที่สิบสามเป็นต้นมาแสดงว่า เมื่อถึงช่วงเวลานี้ การตั้งรกรากของมนุษย์ มาถึงระดับที่เพียงพอที่จะทำให้ผู้มีอำนาจทางการเมืองสามารถบัญญัติหลักการเกี่ยวกับการใช้พื้นที่ที่มีอยู่ได้แล้ว

ช่วงเวลาที่มีหลักฐานพอที่จะเริ่มพรรณนาเหตุการณ์ด้านการเมืองในชวาได้ อยู่ในสมัยครึ่งแรกของคริสต์ศตวรรษที่แปด เมื่อผู้ครองแคว้นซึ่งรู้จักกันในนาม สัญชัย ปรากฏตัวขึ้นในฐานะกษัตริย์ผู้พิชิตที่นับถือศาสนาฮินดูนิกายไศวะเวท กษัตริย์สัญชัยทรงสถาปนาที่มั่นของพระองค์ขึ้นที่มะตะรัมในบริเวณตอนใต้ของชวากลาง บรรดากษัตริย์ที่ร่วมเกี่ยวข้องในความสำเร็จของกษัตริย์สัญชัย ดูจะใช้เวลาในช่วงศตวรรษถัดไปเสมือนหนึ่งเป็นเมืองประเทศราชของสายวงศ์กษัตริย์ซึ่งนับถือพุทธศาสนานิกายมหายานที่มีชื่อวงศ์ว่าไศเลนทร์ ราชวงศ์ไศเลนทร์ได้รับเกียรติคุณในฐานะผู้ก่อสร้างบุโรพุทโธ อนุสรณ์สถานนี้ สร้างขึ้นบนยอดเขาเตี้ย ๆ บนที่ราบเกทุมีลักษณะคล้ายสถูปใหญ่มหึมา ที่มีระเบียงลดหลั่นเป็นชั้น ๆ กำแพงของระเบียงมีรูปสลักนูน บรรยายเนื้อความของพุทธศาสนานิกายมหายานโดยใช้ศิลปะคุปตะเป็นต้นแบบ แต่มีแบบอย่างที่เป็นของชวาอย่างเด่นชัด เนื้อความนี้บ่งบอกถึงความตั้งใจที่จะใช้ปูชนียสถานแห่งนี้เพื่อการอบรมสั่งสอน นอกจากความสำเร็จด้านสถาปัตยกรรมแล้ว เราไม่ทราบเรื่องราวเกี่ยวกับราชวงศ์ไศเลนทร์แม้แต่น้อย แม้ว่าจะมีดัชนีที่บ่งชี้ว่า กษัตริย์ในราชวงศ์นี้ทรงมีพระราชกรณียกิจที่แข็งขันไม่เฉพาะแต่ในชวาเท่านั้น หากยังรวมถึงในสุมาตราและตามแนวชายฝั่งของบริเวณซึ่งปัจจุบันนี้คือกัมพูชาและเวียดนามด้วย กษัตริย์แห่งวงศ์ไศเลนทร์ถูกกษัตริย์ซึ่งนับถือไศวะเวทในวงศ์ของพระเจ้าสัญชัยขับออกจากชวาในกลางคริสต์ศตวรรษที่เก้า กษัตริย์ในวงศ์สัญชัยพระองค์นี้ เรารู้จักพระองค์จากจารึกด้วยพระนามอย่างน้อยสามพระนาม พระนามที่ใช้มากที่สุดคือ พิกาตาน

จารึกสมัยหลัง ๆ บรรยายครรลองชีวิตของพระเจ้าพิกาตาน ในลักษณะแบบแผนซึ่งเป็นการเตรียมพระองค์ไปสู่การบำเพ็ญพรตแบบฤษี แบบแผนนี้มีอยู่สามขั้น เริ่มต้นด้วยการทำสงครามที่นำไปสู่ชัยชนะ ตามมาด้วยการถอนตัวจากเรื่องทางโลกย์และเข้าสู่การบำเพ็ญชีวิตอย่างนักพรต วิถีชีวิตของกษัตริย์ชวาที่สำคัญองค์หลัง ๆ เป็นที่รำลึกและจดจำกันในแบบแผนนี้เช่นกัน แบบแผนนี้ชี้ให้เห็นถึงประเพณีที่มองว่า ความรุนแรงที่จำต้องนำมาใช้ เป็นสิ่งจำเป็นสำหรับความสำเร็จทางการเมือง เพราะเป็นสิ่งที่แสดงออกซึ่งพลังแห่งเทพเจ้าที่มารวมกันที่เฉพาะบุคคล บุคคลผู้นี้คือผู้ที่จะฟื้นฟูความประสานกลมกลืนกันในจักรวาล โดยการสละสิ้นทุกสิ่งทุกอย่าง หมู่เทวาลัยในนิกายไศวะเวทที่ปรัมบะนัน ที่พระเจ้าพิกาตานหรือหนึ่งในบรรดาผู้สืบราชสมบัติต่อจากพระองค์สร้างขึ้นนั้น มีผู้ระบุยุคไว้ต่าง ๆ กัน โดยให้อยู่ในช่วงปลายคริสต์ศตวรรษที่เก้าหรือต้นคริสต์ศตวรรษที่สิบ หมู่เทวาลัยที่ปรัมบะนันนี้ ดูเหมือนเป็นการสนองตอบของไศวะเวทต่อบุโรพุทโธ เพื่อให้เป็นศูนย์กลางของการอบรมสั่งสอนเช่นกัน

ชวาในคริสต์ศตวรรษที่แปดและเก้า จึงปรากฏมีกษัตริย์สองวงศ์ วงศ์หนึ่งนับถือพุทธศาสนานิกายมหายาน และอีกวงศ์หนึ่งนับถือศาสนาฮินดูนิกายไศวะเวท ทั้งสองวงค์ต่างมีชื่อเสียงในเรื่องการก่อสร้างอนุสรณ์สถานที่น่าประทับใจ ขนาดของสิ่งปลูกสร้างเหล่านี้ ไม่มีชนรุ่นหลังสร้างอะไรขึ้นมาทัดเทียมได้ เห็นได้ชัดว่า บุโรพุทโธและปรัมบะนัน ออกแบบการสร้างเพื่อดึงดูดความสนใจ เพื่อทำให้เกิดความรู้สึกครั่นคร้าม และเพื่อให้สาระในทางวัตถุแก่เรื่องราวที่เหมาะสำหรับการปลูกฝังความเชื่อทางศาสนาต่อมหาชน ช่วงเวลานี้บ่งชี้ถึงความเป็นยุคที่ความคิดใหม่ทางด้านศาสนาเผยแพร่ไปสู่ประชาชนพร้อมทั้งมีการระดมกำลังคนให้มุ่งเข้าสู่ส่วนกลางและสู่จุดรวมด้านวัฒนธรรม ในระดับที่ไม่เคยปรากฏมาก่อน

หลักฐานบ่งบอกไปในเชิงที่ว่า โครงสร้างของอำนาจทางการเมืองสมัยนั้น โดยสาระสำคัญแล้ว อยู่ภายในอาณาบริเวณซึ่งมีหลายท้องถิ่นแข่งขันชิงดีชิงเด่นกันอยู่ ผู้ก่อสร้างบุโรพุทโธและปรัมบะนัน เห็นได้ชัดว่า เป็นสองมหาอำนาจส่วนท้องถิ่นที่เด่นที่สุด ความสำเร็จด้านสถาปัตยกรรมของสองศูนย์อำนาจนี้ น่าจะแสดงถึงการได้ขึ้นมาเป็นใหญ่เหนือกว่าบรรดาศูนย์อำนาจที่อยู่ใกล้เคียงในชั่วระยะหนึ่ง[35] ความทะเยอทะยานทางการเมือง ดูจะได้รับฉันทานุมัติทางศาสนา ด้วยการนำเข้าไปเชื่อมโยงกับการเผยแผ่ความคิดของพุทธศาสนาหรือของไศวะเวท

ในคริสต์ศตวรรษที่สิบ วรรณคดี ละครและดนตรี พัฒนาขึ้นอย่างรวดเร็วเพื่อสร้างโลกทัศน์ตามแบบศาสนาฮินดูแต่เป็นฮินดูในแบบฉบับของชวา ที่ได้รวมพุทธศาสนาและศาสนาฮินดูนิกายไศวะเข้าด้วยกัน โลกทัศน์เหล่านี้วิวัฒนาการเข้าสู่ยุคสมัยใหม่ด้วยความต่อเนื่องในระดับที่

---

[35] Jan Wisseman-Christie, "Negara, Mandala, and Despotic State: Images of Early Java," in Marr and Milner, eds, ***Southeast Asia***.

น่าทึ่งทีเดียว สิ่งที่ดูเหมือนเป็นความไม่ลงรอยกันทางศาสนาในคริสต์ศตวรรษที่แปดและเก้านั้น ควรได้รับการตีความอย่างถูกต้องมากกว่าว่าเป็นยุคต้น ๆ ของการปรับเปลี่ยนสัญลักษณ์ทางศาสนาที่มาจากถิ่นอื่น--ซึ่งมีที่มามากกว่าหนึ่ง-- ให้มีลักษณะตามแบบฉบับของชวา เมื่อถึงปลายคริสต์ศตวรรษที่สิบ เป็นช่วงที่กำลังมีการแปลตำราต่าง ๆ ในภาษาสันสกฤตออกเป็นภาษาชวา

กลางคริสต์ศตวรรษที่สิบ ที่ประทับของกษัตริย์ ย้ายไปทางตะวันออก เข้าสู่ที่ราบลุ่มแม่น้ำบรันตัส ซึ่งเป็นอาณาบริเวณที่เจ้าผู้ครองแคว้น สามารถควบคุมฐานนาข้าวได้กว้างขวางมากขึ้น การเปลี่ยนแปลงที่ตั้ง ยังอาจเป็นปัจจัยสำคัญในกระบวนการสร้างความปรองดองสมัครสมานกันระหว่างพุทธศาสนากับไศวะนิกาย ตามแนวพินิจของชวาเอง ชัยภูมิใหม่ช่วยให้ขอบฟ้ากว้างขึ้น เพราะสามารถออกสู่ทะเลชวาและติดต่อกับบาหลี มาลุกุ สุมาตราและส่วนคาบสมุทรได้ เมื่อเจ้าผู้ครองแคว้นชวาเริ่มสำรวจโลกที่กว้างใหญ่ขึ้นนี้ พวกเขาดูจะเกิดการขัดแย้งกับแคว้นศรีวิชัยที่ทำการค้าทางทะเลอยู่ขณะนั้น ศรีวิชัยมีฐานอยู่ที่บริเวณด้านตะวันออกเฉียงใต้ของสุมาตรา ในค.ศ. 1016 แคว้นชวามีหายนะทางทหารเกิดขึ้นอย่างกระทันหัน สันนิษฐานกันโดยทั่วไปว่า เกี่ยวข้องกับการแข่งขันชิงดีชิงเด่นกันกับ ศรีวิชัย นับตั้งแต่นั้นมา ชวาดูเหมือนตกอยู่ในภาวะไม่สงบเรื่อยมาจนกระทั่งกษัตริย์ไอร์ลังคะขึ้นมามีอำนาจ ไอร์ลังคะทรงเป็นโอรสของกษัตริย์บาหลีพระองค์หนึ่งกับเจ้าหญิงชวา ทรงกระทำกรณียกิจต่าง ๆ อย่างแข็งขันตั้งแต่ทศวรรษ 1020 จนกระทั่งสิ้นพระชนม์ใน ค.ศ. 1049

ไอร์ลังคะทรงได้รับการจดจำว่าเป็นกษัตริย์ที่ยิ่งใหญ่พระองค์หนึ่งของชวายุคแรก กรณียกิจในพระชนม์ชีพของพระองค์ บันทึกไว้ในลักษณะที่สอดคล้องกับแบบแผนของการบำเพ็ญพรตที่ได้กล่าวไปแล้ว เมื่อกล่าวถึงกษัตริย์พิกาตาน คือ สละราชสมบัติหลังทำศึกสงครามจนมีชัยชนะแล้ว หลังจากที่ไอร์ลังคะทรงปราบปรามผู้มีอำนาจในท้องถิ่นเพื่อยืนยันพระราชอำนาจของกษัตริย์อีกครั้งหนึ่งแล้ว พระองค์ทรงสร้างสถานภาพให้กับชวา ในโลกภาคพื้นทะเลในภูมิภาคนี้ ศรีวิชัยเพิ่งถูกหยามจากกองทัพที่ยกมาจากโจละแห่งอินเดียในค.ศ. 1025 แต่ไอร์ลังคะก็ทรงสร้างพันธมิตรกับเจ้าผู้ครองศรีวิชัยได้โดยผ่านการอภิเษกสมรส และนับตั้งแต่นั้นมา เมืองท่าทั้งหลายของชวา เริ่มผงาดขึ้นเป็นศูนย์กลางการค้าทางทะเล ไอร์ลังคะทรงอุปถัมภ์ผู้นับถือไศวะนิกาย ผู้นับถือพุทธศาสนามหายาน และผู้ที่เป็นที่รู้จักกันในลักษณะที่เรียกรวม ๆ ว่า “นักพรต” ส่วนพระองค์เองนั้นทรงเลื่อมใสในพระวิษณุ วรรณคดีชวาในแบบเก่าเฟื่องฟูขึ้น

ก่อนสิ้นพระชนม์ ไอร์ลังคะทรงแบ่งอาณาจักรของพระองค์ให้กับโอรสสองพระองค์ เหตุการณ์ในช่วงหลังของคริสต์ศตวรรษที่สิบเอ็ด คริสต์ศตวรรษที่สิบสองและสองทศวรรษแรกของคริสต์ศตวรรษที่สิบสาม มีข้อมูลเหลือมาให้ทราบกันน้อยมาก เมื่อถึงปลายคริสต์ศตวรรษที่สิบสอง ส่วนที่อยู่ทางด้านตะวันออกของอาณาจักรของไอร์ลังคะ ซึ่งรู้จักกันในชื่อว่า จังกาละ ถูกส่วนตะวันตก ซึ่งรู้จักกันในชื่อว่าเคดิริ (ชื่อดั้งเดิมคือปันชาลุ) กลืนเข้าไว้ วรรณคดีเก่า ๆ ของชวายังคงพัฒนาต่อไป มีการเขียนกวีนิพนธ์ในแบบมหากาพย์และเรื่องราวที่อาศัยเหตุการณ์ใน*มหาภารตะยุทธ์*เป็นพื้นฐาน แต่

เขียนกันในแบบฉบับและสำนวนของชวา ท่าเรือต่าง ๆ ของชวา สถาปนาความสัมพันธ์ทางการพาณิชย์กับหมู่เกาะที่ผลิตเครื่องเทศในมาลุกุ และดึงดูดพ่อค้าจากกุเจรัต ช่วงระยะเวลาที่นานประมาณหนึ่งร้อยห้าสิบปีนี้ โดยทั่วไปแล้ว เรียกกันว่ายุคของเคดิรี เป็นยุคที่เราทราบถึงพัฒนาการด้านวัฒนธรรมและการพาณิชย์มากกว่าเหตุการณ์ทางการเมือง

เคดิรีถูกโค่นล้มลงในค.ศ. 1222 ผู้โค่นล้มคือบุรุษผู้มีนามว่า เคน อังรอก ซึ่งมีความหมายว่า "เขาผู้ล้มทุกสิ่งทุกอย่าง" ตำนานและเรื่องราวต่าง ๆ ที่มีข้อมูลเกี่ยวกับเคน อังรอก ระบุว่า บุคคลผู้นี้เป็นวีรบุรุษที่มีกำเนิดต่ำต้อย เป็นผู้ปฏิเสธที่จะกระทำตามกฎความประพฤติที่เป็นแบบฉบับของธรรมเนียมที่กระทำกันมา ซึ่งเท่ากับเผยถึงชะตาชีวิตที่จะต้องสูงส่งของเขา เคน อังรอกโจมตีเคดิรี และตั้งตัวเป็นผู้สนับสนุน จังกาละ ซึ่งเคดิรีได้กลืนไปแล้วหนึ่งหรือสองชั่วอายุคนก่อนหน้านี้ เขาตั้งเมืองหลวงขึ้นในจังกาละ ราชอาณาจักรที่เคน อังรอก สถาปนาขึ้นนี้ ได้รับการจดจำในนามสิงหัดส่าหรี และเป็นชื่อที่ตั้งให้แก่นครหลวงของ เคน อังรอกในภายหลัง เคน อังรอกสิ้นชีพลงใน ค.ศ. 1227 ทว่าผลงานในชีวิตของเขา เป็นเครื่องหมายบอกถึงการเริ่มต้นของสิ่งที่จะกลายเป็นอารัมภบทของความทรงจำเกี่ยวกับเรื่องราวในอดีตของมัชปาหิต[36] ในอีกหนึ่งร้อยห้าสิบปีต่อมา

ยุคสิงหัดส่าหรีในช่วงคริสต์ศตวรรษที่สิบสาม เป็นยุคที่กระบวนการสร้างความเป็นชวาให้แก่อิทธิพลด้านวัฒนธรรมที่มาจากต่างแดนเข้าสู่ขั้นตอนที่ก้าวหน้า ทั้งในด้านกวีนิพนธ์และรูปสลักนูน การปูพื้นฐานทางวัฒนธรรมของสิ่งที่จะกลายเป็นมัชปาหิตในศตวรรษถัดมา สำเร็จลงในสมัยนี้ กษัตริย์ที่มีชื่อเสียงโด่งดังที่สุดของสิงหัดส่าหรีและกษัตริย์ที่ดูจะเป็นพระองค์แรกที่ทรงสำเหนียกในถึงโอกาสความเป็นไปได้ ซึ่งได้กลายมาเป็นแคว้นมัชปาหิตในภายหลัง คือเกียรตินคร (ครองราชย์ระหว่างค.ศ.1268 – 1292)

เจ้าเกียรตินครทรงเป็นผู้สร้างจักรวรรดิที่มีปณิธานและความฝันใฝ่ ความสำเร็จของพระองค์กระตุ้นให้เกิดมัชปาหิตขึ้นมา พระองค์ทรงเพียรพยายามยืนยันความเป็นใหญ่ของชวาเหนือศรีวิชัยที่กำลังตกต่ำ และส่งกองเรือไปตระเวนทั่วทะเลชวา เจ้าเกียรตินครทรงพิชิตดินแดนได้มากเพียงใดไม่เป็นที่กระจ่างชัด ทว่าความต้องการขยายอำนาจของพระองค์ ครอบคลุมไปถึงเกาะมาดูรา และบาหลี รวมทั้งเกาะชวาเองด้วย ความคิดเรื่องจักรวรรดิหมู่เกาะที่ยิ่งใหญ่ที่อยู่ในความปกครองของชวา ซึ่งแสดงออกด้วยคำว่า *นุสันตรา* สามารถสืบพบได้จากพระองค์เป็นครั้งแรก เจ้าเกียรตินครทรงนับถือศาสนาตันตระแบบ ไศวะ-พุทธ อาจเป็นได้ว่าทรงเข้าใจว่าศาสนานี้เป็นหนทางเข้าสู่พื้นภูมิใหม่ ของพลังอำนาจทางจิตวิญญาณที่แข็งแกร่งยิ่งขึ้นจนทัดเทียมความทะเยอทะยานของพระองค์ที่ฮึกเหิมอย่างที่ไม่เคยมีมาก่อน

---

[36] Theodore G. Th. Pigeaud, *Java in the 14th Century. A Study in Cultural History*, The Hague, 1962, III. 45ff.

เจ้าเกียรตินครทรงถูกเจ้าเมืองประเทศราชองค์หนึ่งปลงพระชนม์และเข้ามาสวมตำแหน่งแทน ในค.ศ. 1292 ทว่าในปีถัดมา ราชบุตรเขย ซึ่งต่อมารู้จักกันในนามเกียรติราชสะ เข้าควบคุมเหตุการณ์ได้สำเร็จและสถาปนานครหลวงขึ้นที่มัชปาหิต การยึดอำนาจของเกียรติราชสะได้รับความช่วยเหลือจากกำลังทหารของมองโกลที่เดินทัพมาถึง โดยในตอนแรก เกียรติราชสะทรงร่วมเป็นพันมิตรด้วย ในการต่อสู้กับผู้ที่สังหารพระสัสสุระ (พ่อตา) ต่อมาภายหลังได้ทรงขับไล่ทหารมองโกลเหล่านี้กลับลงทะเลไป

เจ้าเกียรติราชสะและผู้ที่สืบทอดราชสมบัติต่อจากพระองค์ เข้ารับช่วงงานสร้างอาณาจักรในแนวทางที่เจ้าเกียรตินครทรงคิดขึ้นไว้ และตลอดช่วงหนึ่งร้อยปีถัดมา มัชปาหิตสามารถอ้างความเป็นใหญ่เหนือดินแดนส่วนใหญ่ ของส่วนที่เป็นเกาะและคาบสมุทรของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ การอ้างความเป็นใหญ่นี้ ส่วนใหญ่แล้วเป็นในทางคำพูดเสียมาก เพราะช่วงขณะที่มีอำนาจสูงสุดตอนกลางคริสต์ศตวรรษที่สิบสี่นั้น มัชปาหิตมีอำนาจครอบงำแค่ชวาตะวันออก บาหลีและมาดูรา ส่วนอิทธิพลที่มีเหนือชวาตะวันตก ส่วนต่าง ๆ ของบอร์เนียว เคเลบส์และซัมบาวานั้นเป็นเพียง ในแบบคอยปราม ๆ ไว้เท่านั้น นอกจากนี้ ยังมีชั่วระยะหนึ่งที่มัชปาหิตสามารถแผ่อำนาจเข้าไปถึงช่องแคบเมละกาได้ ทว่าช่วงเวลาแห่งความรุ่งโรจน์สำหรับมัชปาหิตเหล่านี้ ค่อนข้างสั้น และขึ้นอยู่กับวิสัยทัศน์ ความมุ่งมั่นและทักษะของบุคคลเพียงคนเดียว นั่นคือเสนาบดีคช มาดา ผู้ซึ่งกำกับการดำเนินการต่าง ๆ ตั้งแต่ในราวค.ศ. 1330 จนกระทั่งถึงแก่อสัญกรรมในค.ศ. 1364

สองรัชกาลแรกของมัชปาหิต นั่นคือรัชกาลของเจ้าเกียรติราชสะ (ค.ศ.1293 – 1309) กับพระโอรสคือ เจ้าชัยนคร (ค.ศ.1309 – 1328) ส่วนใหญ่ดูจะต้องทรงมุ่นอยู่กับการปราบปรามกบฏและใช้กำลังทหารเข้าควบคุมชวาตะวันออกให้สำเร็จ เจ้าชัยนครสิ้นพระชนม์โดยไม่มีรัชทายาทชาย ดังนั้น ราชบัลลังก์จึงมอบให้กับพระธิดาของเจ้าเกียรตินครซึ่งทรงเป็นชายาของเจ้าเกียรติราชสะด้วย อย่างไรก็ดี พระนางมิได้รับบทบาทในกิจการที่เกี่ยวข้องกับชนทั่วไป หากแต่ทรงเลือกใช้พระธิดาองค์โตของพระนาง ปฏิบัติหน้าที่เป็นผู้สำเร็จราชการแทน ใน ค.ศ. 1334 พระธิดาพระองค์นี้ ได้ให้กำเนิดโอรส ซึ่งได้ขึ้นเป็นกษัตริย์ใน ค.ศ. 1350 ทรงพระนามว่า ราชสะนครหรือฮะยัม วูรุก การจัดการที่ซับซ้อนในเรื่องอำนาจอย่างเป็นแบบแผนเช่นนี้ บ่งบอกเป็นนัยถึงมือที่แข็งแกร่งที่อยู่เบื้องหลัง นั่นคือมือของคช มาดา

รายละเอียดเกี่ยวกับกิจกรรมของคช มาดา พอเป็นที่ทราบกันอยู่ ทว่าไม่กระจ่างแจ้งในรายละเอียดที่แน่นอน เป็นที่ปรากฏชัดเจนว่า คช มาดา เข้าพิชิตบาหลี และมีเรื่องเล่าเกี่ยวกับวิธีการที่เขาวางกับดักและสังหารกษัตริย์ซุนดาที่มาเยือนมัชปาหิต ทั้งยังมีสิ่งที่บ่งชี้ว่า เขาเป็นผู้สั่งการให้เรียบเรียงตำรากฎหมาย และสถาปนาระบบการบริหารบางอย่างขึ้นมา แต่เรื่องอื่น ๆ นอกเหนือจากนี้ ล้วนเป็นความคลุมเครือ พลังความเคลื่อนไหวอันเกิดจากความสำเร็จของเขา ดูจะสืบเนื่องไปจนกระทั่งสิ้น

รัชกาลของราชสะนครใน ค.ศ. 1389 ความรุ่งเรืองของมัชปาหิต ได้รับการเฉลิมฉลองผลงานในกวีนิพนธ์มหากาพย์ชื่อว่า *นครเกียรติคม* ซึ่งเขียนขึ้นเพื่อสดุดีองค์ราชสะนครใน ค.ศ. 1365

หลังจากเจ้าราชสะนครสิ้นพระชนม์ลง มัชปาหิตเสื่อมความสำคัญลงอย่างรวดเร็ว เนื่องจากได้รับความเสียหายยับเยินจากการสงครามระหว่างพวกเจ้าที่แข่งขันชิงดีชิงเด่นกันและจากการท้าทายที่มาจากการผงาดขึ้นมาควบคุมการค้าตามเมืองท่าของภูมิภาคนี้ของเมละกา หลักฐานจากคริสต์ศตวรรษที่สิบห้ามีน้อยและไม่ปะติดปะต่อกัน แต่ก็พอมองเห็นได้ว่า เมื่อขึ้นต้นคริสต์ศตวรรษที่สิบหก มัชปาหิตตกต่ำจนถึงระดับเพียงแค่แคว้นหนึ่งในท้องถิ่น และยุติการมีบทบาทสำคัญในกิจการของชวาเพียงไม่นานหลังจากนั้น มัชปาหิตค่อย ๆ เลือนหายไปจากสายตา พร้อม ๆ กับการปรากฏขึ้นของแคว้นมุสลิมตามบริเวณชายฝั่งชวาตอนเหนือ แคว้นเหล่านี้เข้ายึดกุมความริเริ่มต่าง ๆ

ประวัติศาสตร์ยุคต้น ๆ ของชวา มั่งคั่งเกินกว่าการสาธยายอย่างสั้น ๆ นี้จะสามารถสื่อได้ การที่ชวาหลบออกไปอยู่นอกสายตาของมหาอำนาจที่มาบุกทำลาย ดูจะให้โอกาสผู้ครองแคว้นต่าง ๆ ในชวา ได้อิ่มเอมกับความหลากหลายด้านวัฒนธรรมและศาสนา กับการมีระบบสัญลักษณ์ที่ซับซ้อนที่ห่อหุ้มความหลากหลายนี้อยู่ ชวาเป็นเกาะเดี่ยวที่ล้อมรอบด้วยหมู่เกาะมากมาย ดังนั้น ชวาจึงเป็นศูนย์กลางของโลกของตนเอง และสามารถกำหนดลักษณะเฉพาะของตนเองได้โดยไม่ต้องดิ้นรน โดยการ ผลักไสซึ่งกันและกันไปมา เช่นวิถีที่ก่อให้เกิดอัตลักษณ์ทางประวัติศาสตร์ของแว่นแคว้นต่าง ๆ บนภาคพื้นแผ่นดินใหญ่ แน่นอนว่าชวาและหมู่เกาะที่เป็นเพื่อนบ้าน ต่างมีแนวทางในการคิดและพิจารณาเรื่องต่าง ๆ ที่หลากหลายกันไปตามท้องถิ่นของตน ทว่าดูเหมือนว่า ภายในขนบประเพณีของชวาซึ่งใหญ่กว่า จะมีที่ว่างเสมอสำหรับแนวพินิจต่าง ๆ พวกนี้ การปะทะกันในระยะแรก ๆ ระหว่างพุทธศาสนาและไศวะเวท ดังที่ปรากฏออกมาให้เห็นในอนุสรณ์สถานบุโรพุทโธและปรัมบะนัน เป็นเหตุการณ์ที่สำคัญอย่างยิ่งยวดของการก่อตัวของวัฒนธรรมชวา ในเวลาถัดมาขนบประเพณีของชวา ยังแบ่งที่ให้กับอิสลามอีก โดยมีปัญหาสะดุดหรือติดขัดเกิดขึ้นค่อนข้างน้อย อาจเป็นได้ว่า ความสำเร็จของการผสมผสานเข้าด้วยกันนี้เกิดขึ้นได้ เพราะศาสนาใหม่ที่เข้ามาเหล่านี้ไม่มีศาสนาใด ที่แสดงตัวว่าเป็นภัยคุกคามทางการเมืองและทางทหาร ในลักษณะที่มิได้เป็นแบบอย่างของชวาเอง

วิสัยทัศน์ที่มองว่าชวาเป็นใหญ่เหนือเกาะต่าง ๆ ซึ่งให้แรงดลใจแก่ผู้ปกครองมัชปาหิต และซึ่งได้รับการยกย่องเทิดทูนไว้ในคำว่า*นุสันตรา*นั้น เป็นที่ตระหนักกันในยุคสมัยใหม่ในระดับหนึ่งว่า มากล้ำเกินสมรรถนะของบรรดาเจ้าผู้ครองแคว้นเหล่านั้นจะทำได้ ในคริสต์ศตวรรษที่ยี่สิบ มัชปาหิตกลายเป็นแบบอย่างทางประวัติศาสตร์และการสร้างสิทธิธรรมให้แก่ความใฝ่ฝันของผู้นำชวา ช่วงเวลาแห่งความรุ่งโรจน์เหล่านี้ ได้รับการถนอมเก็บไว้ในจินตนาการของคนรุ่นหลัง ๆ ในฐานะเป้าหมายถาวรที่ต้องไปให้ถึงและต้องอนุรักษ์ไว้

คำพรรณาที่มีแนวทางหลากหลายกันไปที่เราเรียบเรียงขึ้นมานี้ เตือนให้เราได้ระลึกได้ว่า ความพยายามสร้างประวัติศาสตร์ของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ยุคต้นอย่างให้เป็นแบบแผนนั้น ไม่อาจให้ผลอย่างเป็นที่น่าพอใจ ชนชาติต่าง ๆ ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ มีประสบการณ์กับทางเลือก ในการจัดระบบสังคมและแว่นแคว้นของตนที่มีอยู่อย่างมากมายหลากหลายแนวทาง การกระทำการต่าง ๆ เพื่อเลือกสรรจากทางเลือกต่าง ๆ เหล่านี้ เผยให้เห็นความเป็นภูมิภาคที่เราคงไม่อาจวางข้อสรุปโดยรวมเพื่อความเข้าใจอย่างง่าย ๆ ได้เลย เนื้อหาของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ค้านต่อการกำหนดแนวคิดเชิงประวัติศาสตร์นิพนธ์เพื่อการเขียนประวัติศาสตร์ที่รวมทุกส่วนของภูมิภาคเข้าด้วยกัน—เป็นการเพียรพยายามเพื่อให้เห็นภาพของอดีตของภูมิภาคโดยรวม—เรื่องนี้อาจเป็นเครื่องบ่งชี้สิ่งซึ่งหยั่งถึงได้ยากกว่า เมื่อพิจารณาจากขั้นตอนทางนักวิชาการ ในแบบเดียวกับที่เราใช้หาความรู้เกี่ยวกับส่วนอื่น ๆ ของโลก หรือไม่เช่นนั้น ก็อาจสะท้อนถึงเงื่อนไขที่เด่นชัดซึ่งต่างจากที่อื่น ๆ ของภูมิภาคนี้ นักประวัติศาสตร์ของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ต่างได้รับประโยชน์จากภาวะที่ปราศจากธรรมเนียมการตีความให้เป็นไปตามแบบที่กำหนดไว้ ความตั้งใจของข้าพเจ้าในการเขียนความเรียงเรื่องนี้ ก็เพื่อเสริมสร้างแรงต้านต่อธรรมเนียมการตีความดังกล่าวนั้น

ข้อเขียนเกี่ยวกับบรรณานุกรม

เป็นเวลาหลายปีทีเดียว ที่หนังสืออ้างอิงมาตรฐานสำหรับประวัติศาสตร์ของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ยุคต้น จะได้แก่ G. Cœdès, ***The Indianized States of Southeast Asia***, ed. Walter F. Vella, trans. Susan Brown Cowing, Honolulu, 1968. และD.G.E. Hall, ***A History of Southeast Asia***, 4th edn, Macmillan, 1981 แม้ว่า ความรู้จะก้าวหน้าเกินงานเหล่านี้ไปแล้ว แต่กระนั้นยังไม่มีผลงานเล่มใดที่สามารถเป็นบทนำที่ใช้ประโยชน์แทนผลงานเหล่านี้ได้ การอภิปรายที่สำคัญที่สุดและทันสมัยที่สุดของหัวข้อ ในเชิงความคิดเกี่ยวกับเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ยุคต้น คือ O. W. Wolters, ***History, Culture and Region in Southeast Asian Perspectives***, Singapore, 1982. ส่วนหนังสือที่รวมข้อเขียนที่มีคุณค่าและมีข้อวินิจฉัยที่สำคัญ ๆ ได้แก่ R. B. Smith and W. Watson, eds, ***Early South East Asia: Essays in Archaeology, History and Historical Geography,*** London, 1979 และ D. G. Marr and A. C. Milner eds, ***Southeast Asia in the 9th to 14th Centuries,*** Singapore, 1986. ข้อเขียนโดยสรุปเกี่ยวกับหลักฐานที่มีประโยชน์อื่น ๆ ได้แก่ P. Wheatley, ***Nagara and Commandery***, Chicago, 1983; C. Higham, ***The Archaeology of Mainland Southeast Asia***, Cambridge, UK, 1989 และ K. R. Hall, ***Maritime Trade and State Developement in Early Southeast Asia***, Honolulu, 1985.

บทนำสำหรับประวัติศาสตร์ของเวียดนามจากยุคต้นจนถึงคริสต์ศตวรรษที่สิบ คือ K. W. Taylor, ***The Birth of Vietnam***, Berkeley, 1983. สำหรับการอภิปรายอย่างดีเยี่ยมในประเด็นเกี่ยวกับวิธีการอ่านงานต้นฉบับของเวียดนามยุคต้นและที่เกี่ยวกับพุทธศาสนาในเวียดนาม ขอให้ดู O. W. Wolters, ***Two Essays on Dai Viet in the Fourteenth Century,*** New Haven, 1988. ผลงานที่เป็นการศึกษาสมัยปลายคริสต์ศตวรรษที่สิบสี่และต้นคริสต์ศตวรรษที่สิบห้า ได้แก่ J. K. Whitmore, Vietnam, ***Ho Quy Ly, and the Ming***, New Haven, 1985. งานวิชาการเกี่ยวกับเวียดนามยุคต้นในภาษาอังกฤษ ไม่มีเลยแม้แต่เล่มเดียว ผู้ที่อ่านภาษาฝรั่งเศส อาจต้องศึกษาหนังสือ Lê Thanh Khôi, ***Le Viêt-Nam, Histoire et Civilisation***, Paris, 1955.

สำหรับจามปา J. Boisselier, ***La Statuaire, du Champa***, Paris, 1963. ยังคงเป็นหนังสือที่มีประโยชน์มาก แอล. ฟีโนต์ (L.Finot) ศึกษาจารึกของจามไว้ใน BEFEO, 4 (1904) งานเด่น ๆ ในระยะหลังเกี่ยวกับการศึกษาพิเคราะห์จาม ได้แก่ P.Y. Manguin, 'L'introduction de l'Islam au Campa', BEFEO, 66 (1979) ; D. Lombard 'Le Campa vu du sud', BEFEO, 76 (1987) ; Po Dharma, ***Le Panduranga (Campa) 1802-1835, ses rapports avec le Vietnam***, Paris, 1987; Centre

d'Histoire et Civilisations de la Peninsule Indochinoise*, Actes du Seminaire sur le Campa organisé a l'University de Copenhague le 23 Mai 1987*, Paris 1988. *Po Dharma and P.D. La Font Bibliographie Cam et Campa, Paris,1989,* และ Vien Khoa hoc xa hoi thanh pho Ho Chi Minh, *Nguoi Cham O Thuan Hai*, Thuan Hai, 1989.

การศึกษาถึงพระนคร ยังคงอาศัยจารึกต่าง ๆ ซึ่งดูได้ที่ G. Cædés, *Inscriptions du Cambodge,* 6 vols, Hanoi, 1937-56. สำหรับการสังเคราะห์ยุคต้น ๆ ดู L.P. Briggs, *The Ancient Khmer Empire*, Philadelphia,1951. คำบรรยายย่อ ๆ มีอยู่ใน D. P. Chandler, *A History of Cambodia*, Westview, 1983. หนังสือที่สร้างความก้าวหน้าแก่การอภิปรายถึงศาสนาและการเมืองที่พระนคร คือ H. Kulke, *The Devaraja Cult*, Ithaca, 1978. บทความที่สร้างความก้าวหน้าแก่ความเข้าใจคุณลักษณะเด่นทางสถาปัตยกรรมของนครวัด ได้แก่ E. Moran, "Configuration of Time and Space at Angkor Wat"*, Studies in Indo-Asian Art and Culture*, vol. 5 (1977) บทความหลายเรื่องของโอ.ดับเบิลยู. โวลเทอร์ส เสนอหนทางใหม่ ๆ ในการอ่านหลักฐาน โดยเฉพาะอย่างยิ่ง O.W. Wolters, "Yayavarman II's Military Power: The Territorial Foundations of the Angkor Empire"; JRAS, (1973), "North Western Cambodia in the Seventh Century", BSOAS, 37, 2 (1974) และ "Khmer 'Hinduism' in the Seventh Century", in Smith and Watson, *Early South East Asia* เกี่ยวกับสุริยวรมัน ที่ 1 ดู M. T. Vickery, "The Reign of Sūryavarman I and Royal Factionalism at Angkor", JSEAS, 16, 2 (1985) เรื่องการล่มสลายของพระนคร ดู M. T. Vickery "Cambodia after Angkor, the Chronicular Evidence from the 14th to 16th Centuries', Ph.D. thesis, Yale University, 1977.

สำหรับพุกาม หลักฐานจารึกส่วนใหญ่ มีอยู่ใน G.H. Luce and Pe Maung Tin, *Inscriptions of Burma*, 5 vols, Rangoon, 1933-56. บทนำคลาสสิคสำหรับการเริ่มต้นศึกษาเรื่องพุกาม คือ G.H. Luce*, Old Burma-Early Pagan*, 3 vols, New York, 1969-70. สำหรับการอภิปรายถึงช่วงต่อจากสมัยพุกาม ดู P. J. Bennett, *Conference Under the Tamarind Tree: Three Essays in Burmese History*, New Haven, 1971. สำหรับการสังเคราะห์ประวัติศาสตร์พุกามที่เร้าใจ โดยอาศัยปฏิสัมพันธ์ระหว่างลัทธิอุดมการณ์กับเศรษฐกิจเป็นตัวแบบ ดู Michael Aung-Thwin, *Pagan: The Origins of Modern Burma*, Honolulu, 1985.

สำหรับราชอาณาจักรไทยุคต้น ไม่มีอะไรดีไปกว่าการอ่าน D. K. Wyatt, *Thailand: A Short History*, New Haven, 1984.

เกี่ยวกับประวัติศาสตร์ของศรีวิชัย ดู O. W. Wolters, ***Early Indonesian Commerce***, Ithaca, 1967. และ ***The Fall of Srivijaya in Malay History***, Ithaca, 1970. สำหรับการทบทวนสถานภาพทางการศึกษาค้นคว้าเรื่องศรีวิชัยในระยะหลัง ดู O. W. Wolters, "Restudying Some Chinese Writings on Srivijaya", ***Indonesia***, 42 (1986). เกี่ยวกับโบราณคดีของศรีวิชัย ดู P. Y. Manguin, 'Étude Sumatranaise N. 1, Palembang et Srivijaya: ancien hypothese recherches nouvelles', BEFEO, 76 (1987).

สำหรับจารึกของชวา ดู J. G. de Casparis, ***Prasasti Indonesia II: Selected Inscriptions from the Seventh to the Ninth Century A.D.***, Bandung, 1956. เกี่ยวกับบุโรพุทโธ ดู L. Gomez and H. W. Woodward, Jr, eds, ***Barabudur: History and Significance of a Buddhist Monument***, Berkeley, 1981. ผลงานการศึกษาที่สำคัญเกี่ยวกับชวายุคต้นอื่น ๆ ได้แก่ J.G. de Casparis, "Pour une histoire sociale de l' ancienne Java principale au Xème s," ***Archipel***, 21 (1981), และ J. W. Christie "Raja and Rama: The Classical State in Early Java," in L. Gesick, ed., ***Centers, Symbols and Hierarchies: Essays on the Classical States of Southeast Asia***, New Haven, 1983. สำหรับมัชปาหิต ดู T. G. Th. Pigeaud, ***Java in the Fourteenth Century***, 4 vols,.Hague, 1962.

บทที่ 4

ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ยุคต้น

ในโลกสมัยก่อนคริสต์ศตวรรษที่สิบเก้า ภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ได้รับการเยินยอว่าเป็นดินแดนแห่งความมั่งคั่งอย่างเหลือล้น สมัยก่อนคริสต์ศักราช 1600 พัฒนาการต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้มีความสำคัญอย่างยิ่งยวดต่อประวัติศาสตร์โลกทั้งมวล นักเขียน นักเดินทาง กลาสีเรือ พ่อค้าและขุนนางจากทุกทวีปของซีกโลกตะวันออก ต่างรู้ถึงความมั่งคั่งของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เมื่อถึงยุคคริสต์สหัสวรรษที่สอง คนส่วนใหญ่ต่างทราบถึงอำนาจและเกียรติภูมิของภูมิภาคนี้ตรงกันข้าม ในยุคปัจจุบันนี้ กลับไม่มีใครเห็นคุณค่าของประวัติศาสตร์ยุคต้น ๆ ของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้และความสำคัญที่ภูมิภาคนี้มีต่อนานาประเทศ

ในคริสต์ศตวรรษแรก ๆ ชาวอินเดียและผู้คนที่อาศัยอยู่ในซีกโลกตะวันตก เรียกเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ว่า “เคอร์ซอนนีสทอง” (Golden Khersonese) “ดินแดนแห่งทองคำ” และหลังจากนั้นไม่นาน ภูมิภาคนี้มีชื่อเสียงเป็นที่รู้จักกันเพราะพริกไทยกับผลิตผลที่ได้จากป่าฝนของภูมิภาค ซึ่งแรกทีเดียวได้แก่ ผลิตผลจำพวกยางไม้และไม้หอม และต่อมาคือเครื่องเทศชนิดที่ดีที่สุดและหาได้ยากที่สุด[1] จากคริสต์ศตวรรษที่เจ็ดถึงคริสต์ศตวรรษที่สิบ ชาวอาหรับและชาวจีน ต่างคิดถึงทองคำของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ รวมทั้งเครื่องเทศซึ่งเป็นบ่อเกิดของทองคำให้แก่เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เมื่อถึงคริสต์ศตวรรษที่สิบห้า นักเดินเรือจากซีกโลกตรงกันข้ามคือจากเมืองท่าตามฝั่งมหาสมุทรแอตแลนติกพากันแล่นเรือออกสู่มหาสมุทรที่ตนไม่เคยรู้จักเพื่อตามหาเกาะเครื่องเทศเหล่านี้ พวกเขาต่างทราบกันทั่วทุกคนว่า เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ คือนครหลวงของโลกเครื่องเทศ นับตั้งแต่ราว ค.ศ. 1000 เป็นต้นมาจนกระทั่งถึง “ยุคอุตสาหกรรม” ในคริสต์ศตวรรษที่สิบเก้า การค้าทั้งปวงของโลกถูกกำกับด้วยกระแสขึ้นลงของเครื่องเทศที่ไหลเข้าและออกจากเอเชียตะวันออกเฉียงใต้

ตลอดระยะเวลาหลายร้อยปีของช่วงเวลานี้ ภูมิภาคนี้กับผลิตผลพื้นเมืองของภูมิภาค ไม่เคยหมดคุณสมบัติของการเป็นสิ่งล่อใจผู้คนให้เดินทางเข้ามา ต้นปาล์ม ระลอกคลื่นน้อย ๆ หาดทรายกว้าง ไหล่เขาสูงชันที่ปกคลุมไปด้วยพืชพันธุ์ไม้เขียวชะอุ่ม นกและดอกไม้สีเจิดจ้า รวมทั้งอาทิตย์อัสดงสีส้มทองของเขตร้อน ล้วนมีมนต์ขลังที่ชวนให้เกิดความลุ่มหลงทั้งแก่ผู้มาเยือนและแก่ผู้คนของภูมิภาคเอง เสน่ห์ของภูมิภาคมีมากจนมีเรื่องเล่าว่า ช่วงปีท้าย ๆ ของคริสต์ศตวรรษที่สิบหก เมื่อเรือ

---

[1] Paul Wheatley, *The Golden Khersonese: Studies in the Historical Geography of the Malay Peninsula before A.D. 1500*, Kuala Lumpur, 1959.

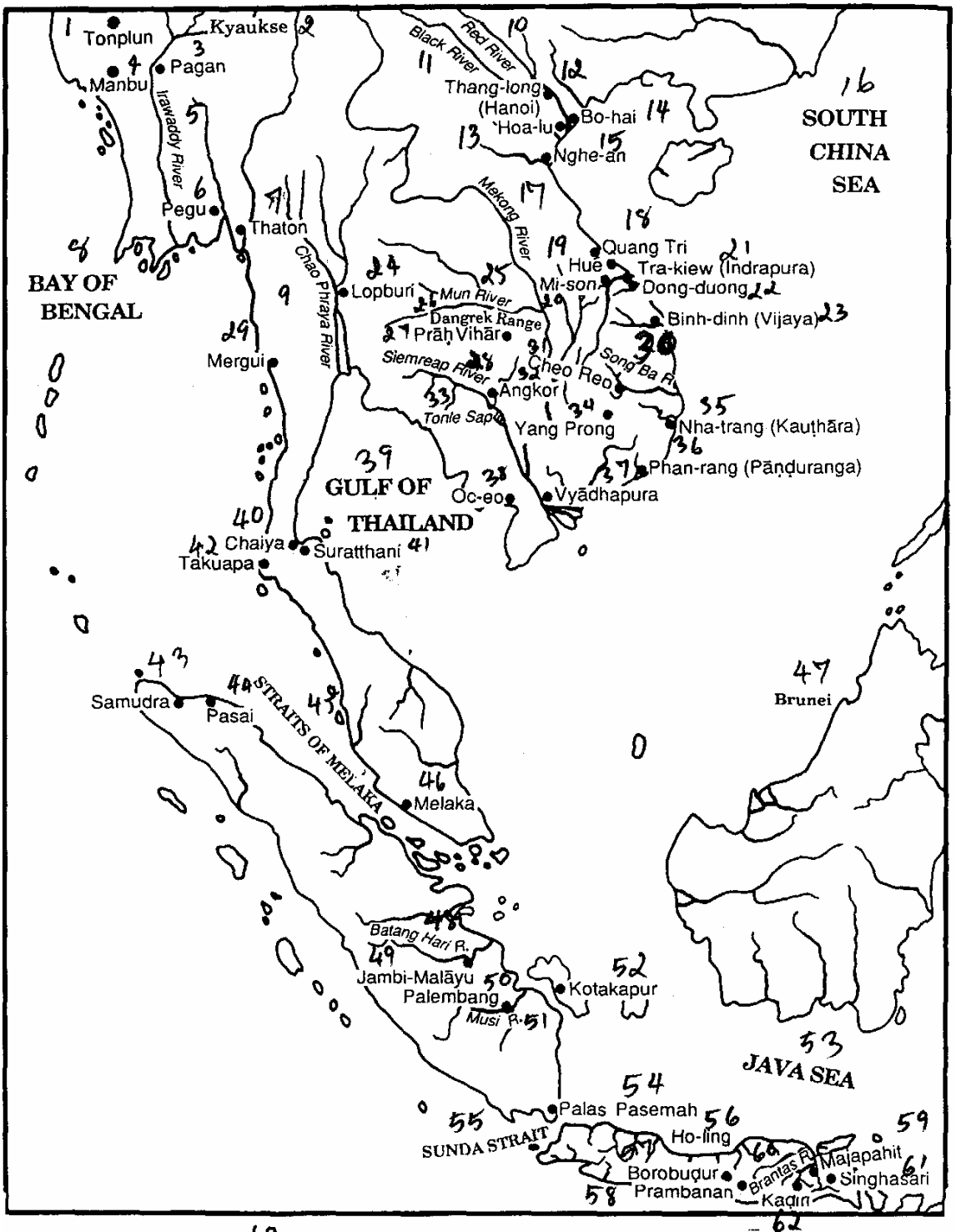

Map 4.1 Early economic centres.

1. ทอนพลุน
2. กยอสี
3. พุกาม
4. มันบู
5. แม่น้ำอิระวดี
6. พะโค
7. ท่าตอน (สะเทิม)
8. อ่าวเบงกอล
9. แม่น้ำเจ้าพระยา
10. แม่น้ำแดง
11. แม่น้ำดำ
12. ธางลอง (ฮานอย)
13. ฮัวลู
14. โบไฮ
15. เงอัน
16. ทะเลจีนใต้
17. แม่น้ำโขง
18. กวางตรี
19. เว้
20. มิเซิน
21. ตราเกี้ยว (อินทรปุระ)
22. ดงดวง
23. บินห์ดินห์ (วิชัย)
24. ลพบุรี
25. แม่น้ำมูล
26. เทือกเขาดงเร็ก
27. พระวิหาร
28. แม่น้ำเสียมเรียบ
29. เมอร์กุย (มะริด)
30. แม่น้ำซองบา
31. เชียวเรียว
32. พระนคร
33. ทะเลสาบ
34. ยางพรอง
35. นาตรัง (คอธารา)
36. ปานรัง (ปาณฑุรังคะ)
37. วยาธปุระ
38. ออกแก้ว
39. อ่าวไทย
40. ไชยา
41. สุราษฎร์ธานี
42. ตะกั่วป่า
43. สมุทรา
44. ปาซาย
45. ช่องแคบเมละกา
46. เมละกา
47. บรูไน
48 แม่น้ำบาตังหริ
49. แจมบี - มลายู
50. ปาเล็มบัง
51. แม่น้ำมุสิ
52. โกตะกะปุระ
53. ทะเลชวา
54. ปาลาสปาเซมาห์
55. ช่องแคบซุนดา
56. โฮลิง
57. บุโรพุทโธ
58. ปรัมบะนัม
59. มัชปาหิต
60. แม่น้ำบรันตัส
61. สิงหัดส่าหรี
62. เคดิรี
63. แผนที่ 4.1 ศูนย์กลางเศรษฐกิจยุคต้น

เดินสมุทรของชาวดัตช์ลำแรกมาถึงที่เกาะแห่งหนึ่งในหมู่เกาะอินโดนีเซียนั้น ลูกเรือพาต่างกันหนีออกจากเรือกันหมด กัปตันต้องใช้เวลาถึงสองปี จึงตามคนเหล่านี้กลับมาได้สำเร็จ เพื่อเดินทางกลับฮอลแลนด์

พัฒนาการของเศรษฐกิจเมื่อแรกเริ่ม

เรื่องราวเกี่ยวกับพัฒนาการด้านเศรษฐกิจในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ยุคต้น เริ่มขึ้นก่อนสมัยคริสต์กาลเป็นเวลานาน ภูมิภาคนี้เป็นดินแดนที่มีอัตลักษณ์ด้านวัฒนธรรมที่เด่นชัดมาหลายร้อยปีแล้ว เมื่อถึงสมัยคริสต์กาลตอนต้น ๆ เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ มีเกษตรกร นักดนตรี นักถลุงแร่และนักเดินเรือที่มีความชำนาญการแล้ว แม้ว่าพวกเขายังไม่มีภาษาเขียน ยังไม่มีชุมชนเมืองที่มีผู้คนมารวมอยู่กันอย่างหนาแน่น และไม่มี “รัฐ” ที่มีระบบการบริหารราชการที่ซับซ้อนในปริมาณที่ได้รับการยอมรับ แต่ถึงกระนั้น ภูมิภาคนี้ก็มีคนที่มีความสามารถอย่างสูง เข้ารับบทบาทสำคัญในการพัฒนาวัฒนธรรมของย่านทะเลใต้แห่งซีกโลกด้านตะวันออกนี้แล้ว

ความรอบรู้ของชาวเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ แบ่งได้กว้าง ๆ เป็นสามแขนง แขนงแรก คือ การเป็นเกษตรกรที่รู้จักคิดประดิษฐ์สิ่งใหม่ ๆ เป็นไปได้ว่าชาวเอเชียตะวันออกเฉียงใต้เหล่านี้เป็นพวกแรกที่นำข้าวป่ามาปลูกและพัฒนาวิธีการเพาะปลูกข้าวแบบนาดำขึ้นมา หลักฐานทางด้านโบราณคดียุคต้น ๆ เกี่ยวกับวัฒนธรรมการปลูกข้าวเจ้าที่เก่าแก่ถึงสมัย 2000 ปีก่อนคริสต์กาล ได้จากแหล่งโบราณคดีในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้นี้ (ที่สำคัญคือทางภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย) นักโบราณคดียังได้พบหลักฐานต้นข้าวซึ่งสามารถจัดจำแนกประเภทได้ว่า อยู่ในขั้นตอนตรงกลางระหว่างความเป็นข้าวป่ากับข้าวบ้าน ซึ่งมีอายุอยู่ในราว 3000 ปีก่อนคริสต์กาล ทว่าพวกเขาไม่ได้ปลูกข้าวแต่อย่างเดียว นอกจากข้าวแล้ว พวกเขายังเก็บเกี่ยวพืชผลอีกหลายชนิด รวมทั้งอ้อย มัน สาคู กล้วยและมะพร้าว จะเห็นได้ว่า ชาวเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ จัดอยู่ในหมู่ชนพวกแรก ๆ (หากว่ามิใช่เป็นพวกแรกเสียเอง) ที่นำไก่ป่าและหมูป่ามาเลี้ยง

อาจเป็นไปได้ว่า ชาวเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เป็นผู้ค้นพบสำริดเองโดยเอกเทศ และได้พัฒนาเทคนิคการถลุงโลหะที่ซับซ้อนในแบบของตนเองขึ้นมา โดยอาศัยคุณสมบัติพิเศษของไม้ไผ่ เนื่องจากต้นไผ่มีส่วนที่กลวงอยู่เป็นช่วง ๆ คนที่นี่จึงสามารถนำมาใช้เป็นลูกสูบเป่าไฟจนได้ความร้อนสูงเท่าที่จำเป็นสำหรับการหลอมโลหะ นักโบราณคดีระบุอายุวัสดุสำริดที่ค้นพบในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทยว่ามีอายุอยู่ในราว 1500 ปีก่อนคริสต์กาล และกำไลเหล็กและหัวหอกมีอายุประมาณ 500 ปีก่อนคริสต์กาล เมื่อถึงสมัย 200 ปีก่อนคริสต์กาล ชนกลุ่มต่าง ๆ มากมายในภูมิภาคนี้ ต่างมีเทคโนโลยีการหลอมโลหะที่ซับซ้อน ซึ่งรวมถึงสำริด ทองเหลือง ดีบุกและเหล็ก กลองพิธีขนาดใหญ่

สวยงาม (กลองมโหระทึก) ที่หล่อขึ้นด้วยสำริดจากดองซอน (ในเวียดนามสมัยใหม่) ก็พบว่ามีอยู่ทั่วไปในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ การที่กลองมโหระทึกเหล่านี้มีแพร่หลายอย่างกว้างขวางตลอดทั่วทั้งภูมิภาค เป็นหลักฐานที่ชี้ชัดว่า มีกลไกการแลกเปลี่ยนอย่างกว้างขวางและมีประสิทธิภาพอยู่ภายในโลกเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ก่อนที่ดินแดนนี้จะมีการค้าที่สำคัญใด ๆ กับจักรวรรดิอินเดียหรือจีน

ส่วนที่เป็นความชำนาญแขนงที่สามคือการเดินเรือ ความชำนาญแขนงนี้อาจอธิบายได้ในส่วนหนึ่งว่า กลองมโหระทึกเหล่านี้ รวมทั้งสิ่งอื่น ๆ แพร่กระจายออกไปอย่างกว้างขวางได้อย่างไร ผู้คนในอาณาจักรส่วนภาคพื้นทะเล เป็นผู้บุกเบิกให้มีการพัฒนายานท่องท้องน้ำขึ้นในย่านทะเลใต้ ชนในแถบนี้รู้วิธีที่จะท่องไปกับมรสุมนับตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์มาแล้ว พวกเขารู้ว่าลมประจำฤดูพัดเข้าสู่ตัวทวีปในช่วงเดือนที่อากาศร้อนระอุในฤดูร้อนของเอเชียกลาง แล้วพัดผลักออกไปในช่วงฤดูหนาวของเอเชียกลางที่อากาศหนาวเย็น จังหวะการกรรโชกของลมจากเอเชียกลาง ให้โอกาสซึ่งนักเดินเรือเร่ร่อนแห่งเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ฉวยไว้ พวกเขาแล่นเรือจากบ้านเป็นระยะทางนับพัน ๆ กิโลเมตร และเดินเรือด้วยวิธีการซึ่งอาศัยลักษณะคลื่นใหญ่น้อยในทะเล ลักษณะการก่อตัวของเมฆบนฟ้า อาศัยสายลม นกและสิ่งมีชีวิตในท้องทะเล ความรู้ที่ซับซ้อนและละเอียดอ่อนเหล่านี้ ส่งผ่านจากคนรุ่นหนึ่งไปยังอีกรุ่นหนึ่งด้วยการบอกเล่า พวกเขาวัดจำนวนคนด้วยหน่วย “เต็มลำเรือ” และด้วยข้ออ้างเพียงน้อยนิด คนหลาย ๆ ลำเรือจะละเกาะต่าง ๆ ซึ่งมีผู้คนมารวมกันอยู่มากแล้ว และแล่นใบออกไปตั้งชุมชนใหม่บนเกาะที่ไร้ผู้อยู่อาศัย จนกระทั่งในท้ายที่สุด ชนเผ่า “มาลาโย-โพลีนีเซียน” เหล่านี้ แผ่กระจายออกไปถึงครึ่งทางรอบโลก จากมาดากาสการ์ทางชายฝั่งของแอฟริกาตะวันออก ไปจนถึงเกาะอีสเตอร์ในแปซิฟิค

พวกเขาเหล่านี้เป็นชนเร่ร่อนแห่งทะเลใต้ และมีบทบาทในประวัติศาสตร์ที่คล้ายคลึงกับชนเร่ร่อนแห่งทุ่งสเตปป์ทางตอนเหนืออยู่บ้าง พวกเขาเป็นนักอพยพย้ายถิ่นที่สำคัญในความเชื่อมโยงที่เกิดขึ้นระหว่างศูนย์กลางใหญ่ ๆ เมื่อความเชื่อมโยงระหว่างศูนย์กลางเกิดขึ้นแล้ว คนเหล่านี้อาจมีโอกาสเป็นอุปสรรคขัดขวางการเชื่อมโยงเหล่านั้นด้วย กิจกรรมทางทะเลที่มีผลไปไกลเช่นนี้ ไม่มีใครทราบเวลาที่แน่นอนว่าเริ่มขึ้นเมื่อใด ทว่าเมื่อถึงศตวรรษที่สามก่อนคริสต์กาลกลาสีเรือ “มาเลย์” (*คุนลุ้น*) มีชื่อเสียงเป็นที่รู้จักกันในจีนแล้ว ทั้งมีหลักฐานที่บอกว่า เมื่อถึงคริสต์ศักราชที่หนึ่ง คนเหล่านี้ไปตั้ง รกรากอยู่ตามแนวชายฝั่งทะเลที่แอฟริกาตะวันออกแล้ว เมื่อถึงยุคจักรวรรดิโรมัน มีชุมชุนของชนที่พูดภาษามาลาโย-โพลีนีเซียนตั้งอยู่ตามชายฝั่งมาลากาซีอย่างเป็นการถาวรแล้ว ชุมชนเหล่านี้ยังคงมีอยู่มาจนถึงทุกวันนี้[2]

---

[2] Keith W. Taylor, “Madagascar in the Ancient Malayo-Polynesian Myths” in Kenneth R. Hall and John K. Whitmore, eds, ***Explorations in Early Southeast Asian History, The Origins of Southeast Asian***

กลาสีเรือมาเลย์ไม่ได้เลียบเส้นทางเหล่านี้ด้วยมือเปล่า ในกระบวนการแล่นเรือข้ามมหาสมุทรแปซิฟิคใต้เป็นระยะทางนับพัน ๆ กิโลเมตรจากแอฟริกาไปเกาะอีสเตอร์นั้น พวกเขานำสิ่งที่มีอยู่เฉพาะที่หนึ่งไปยังที่อื่น ๆ ด้วย อบเชย ผลิตผลซึ่งแต่ดั้งเดิมนั้น มาจากชายฝั่งทะเลจีนใต้ อาจไปถึงตลาดในอินเดียด้วยเรือของกลาสีเหล่านี้ รวมถึงตลาดของเอเชียตะวันตกเฉียงใต้และเมดิเตอร์เรเนียน โดยผ่านสถานีการค้าของมาเลย์ในแอฟริกาตะวันออก พลินี นักประวัติศาสตร์ชาวโรมัน เขียนบรรยายไว้ตั้งแต่สมัยคริสต์ศตวรรษที่หนึ่ง ถึงพ่อค้าอบเชยระหว่างแอฟริกากับเอเชีย ซึ่งขึ้นล่องมากับสายลม "จากอ่าวหนึ่งไปยังอีกอ่าวหนึ่ง" พลินีบรรยายถึงยานพาหนะที่พวกเขาใช้ว่าเป็น "แพ" ไม่ต้องสงสัยเลยว่าสิ่งที่เขาหมายถึง คงเป็นเรือแจวของชาวมาเลย์ซึ่งผูกเสายื่นเป็นโครงขนานไปกับลำเรือเพื่อช่วยการทรงตัว ยานชนิดเดียวกันนี้ยังคงใช้อยู่ในปัจจุบันตามเส้นทางที่นักเดินเรือครั้งโบราณเหล่านี้เคยใช้ อบเชยที่พวกเขานำมา เป็นสินค้าที่ชาวแอฟริกันขายขึ้นเหนือต่อ ๆ ไปจนกระทั่งไปถึงเอธิโอเปีย ซึ่งเป็นสถานที่ที่ชาวยุโรปมารับซื้อต่อไป

กล้วยก็เป็นพืชผลอีกอย่างหนึ่ง ที่อาจเดินทางมากับชาวมาเลย์ จากเอเชียตะวันออกเฉียงใต้จนถึงอินเดีย และต่อไปจนถึงแอฟริกา จากนั้น ก็แพร่กระจายไปทั่วทวีปตามเส้นทางการค้าภายในทางบก จนกระทั่งถึงแอฟริกาตะวันตก ทว่าไม่เฉพาะแต่อาหารเท่านั้นที่เดินทางมา ระบบการสร้างเสียงดนตรีของระนาดแบบมาลาโย-โพลีนีเซียน ก็แพร่กระจายไปทั่วทวีปแอฟริกาด้วยเช่นกัน ทั้งยังสามารถหาฟังได้อยู่จนทุกวันนี้ในแอฟริกาตะวันตก ซึ่งห่างไกลจากเกาะที่เป็นถิ่นกำเนิดกว่าครึ่งทางรอบโลก

เนื่องจากกลาสีเรือมาเลย์เป็นที่รู้จักกันในจีนตั้งแต่เมื่อศตวรรษที่สามก่อนคริสต์กาล ดังนั้นประมาณว่าหลังจากนั้นไม่นานนัก พวกเขาคงเริ่มแล่นเรือผ่านช่องแคบเมละกา (มะละกา) และซุนดาเข้าสู่มหาสมุทรอินเดียและขึ้นฝั่งที่อินเดีย ฉะนั้นจึงเป็นไปได้อย่างยิ่งที่ชาวเอเชียตะวันออกเฉียงใต้เองเป็นผู้ทำให้เกิดการติดต่อกันในระยะแรกสุด ระหว่างเอเชียตะวันออกเฉียงใต้กับเอเชียใต้ นักประวัติศาสตร์ไม่ทราบแน่ว่า เรือของชาวอินเดียเดินทางไปเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ครั้งแรกเมื่อไร แต่หลายคนเชื่อว่า อาจอยู่ในช่วงสองร้อยปีสุดท้ายก่อนเริ่มสมัยคริสต์กาล เคยมีผู้เสนอขึ้นว่า ในสมัยที่โมริยะเรืองอำนาจนั้น อินเดียได้ทองคำจากไซบีเรีย จากบริเวณที่ไกลออกไปจนสุดทางเหนือของเอเชียกลาง ทว่าหลังจากอาณาจักรของโมริยะสลายลงแล้ว อินเดียถูกตัดขาดจากแหล่งที่จัดป้อนทองคำให้ เนื่องจากการเดินทางโยกย้ายถิ่นของชนเผ่าเร่ร่อนในทุ่งสเตปป์ ทำให้อินเดียจำต้องหาจากที่อื่น นัก

Statecraft, Ann Arbor, 1976. เกี่ยวกับการเดินเรือของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ในยุคต้น ๆ ดู Pierre-Yves Manguin, "The Southeast Asian Ship: An Historical Approach," JSEAS, 11, 2 (1980).

ประวัติศาสตร์เหล่านี้คิดว่า ในช่วงนี้เอง ที่พ่อค้าจากอินเดียเริ่มแล่นเรือเข้าไปในน่านน้ำของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เพื่อเสาะแสวงหา “เกาะทองคำ”[3]

ประชากรของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ในยุคเริ่มแรก อาศัยอยู่ในดินแดนที่มีสภาพภูมิศาสตร์เชิงกายภาคค่อนข้างเหมือนกันหมด มีที่ดินคุณภาพดีอยู่อย่างมากมายที่พร้อมแก่การนำมาใช้เพื่อรองรับความต้องการด้านเศรษฐกิจพื้นฐานของสังคมในพื้นถิ่น กรณียกเว้นจากที่กล่าวนี้ได้แก่ เกาะที่แห้งแล้งและดินไม่อุดมสมบูรณ์หลายเกาะทีเดียวในหมู่เกาะอินโดนีเซียตะวันออก เช่นติมอร์และตอนเหนือของมาลุกุ (โมลักกะ) เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ไม่มีพื้นที่ที่เป็นทุ่งหญ้ากว้างใหญ่เป็นอันมาก และไม่มีประเพณีการดำเนินชีวิตโดยการเลี้ยงสัตว์ในทุ่งกว้าง ดังนั้น ชาวเอเชียตะวันออกเฉียงใต้จึงไม่ใคร่ได้พึ่งพาอาศัยโปรตีนจากสัตว์ ผลิตภัณฑ์เนื้อและนมมีความสำคัญเพียงเล็กน้อยในโภชนาการดั้งเดิมของคนถิ่นนี้ บ้านเรือนสร้างขึ้นจากไม้ ใบปาล์มและไม้ไผ่ ซึ่งมีอยู่ในท้องถิ่นมากมาย ราวกับจะไม่มีวันหมด ปกติแล้ว บ้านเรือนในที่ลุ่มจะสร้างอยู่บนเสา ให้สูงขึ้นเหนือระดับน้ำที่จะท่วมเป็นประจำทุกปี ส่วนในที่ดอน จะสร้างให้สูงพ้นจากคนและสัตว์ร้าย ความสะดวกในการก่อสร้างและการรื้อเพื่อย้ายไปสร้างขึ้นในที่ใหม่ ประกอบกับความเหลือเฟือของที่ดินที่อุดมสมบูรณ์ซึ่งยังไม่มีคนเข้าครอบครอง ย่อมส่งผลให้ประชากรมีวิสัยชอบโยกย้ายที่อยู่ การขาดแคลนแรงงานเมื่อเทียบกับที่ดินที่มีอยู่อย่างมากมาย เป็นปัจจัยที่ทำให้เกิดแบบแผนทางสังคม ในลักษณะที่เป้าหมายของการแข่งขัน ไม่ได้อยู่ที่ที่ดิน แต่อยู่ที่การได้แรงงานเพิ่มขึ้น

การผลิตโดยอาศัยครัวเรือนเป็นหลัก ซึ่งมีมาแต่เดิมในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ยุคแรก ๆ นี้ ประกอบด้วยการถางป่า ปลูกพืช กำจัดวัชพืช เก็บเกี่ยว ปรุงอาหาร เลี้ยงหมูและไก่และจับปลา งานที่ผู้หญิงผู้ชายต้องทำเป็นประจำทุกวันจะแบ่งกันตามประเพณีที่เป็นมาในท้องถิ่น แต่ทุกคนมีส่วนร่วมในการผลิตอาหาร เมื่อสังคมที่แบ่งแยกออกเป็นชนชั้นมากขึ้นเติบโตขึ้นมา กิจกรรมการผลิตเริ่มมีการจำแนกความแตกต่างกันมากขึ้น ผู้นำในท้องถิ่น (“คนที่เป็นใหญ่” หัวหน้า หรือผู้นำด้านศาสนาซึ่งมีแนวโน้มที่จะแยกตัวห่างจากการผลิตอาหาร) มักเป็นผู้มอบหมายงานแก่บริวารที่อยู่ใต้บังคับบัญชาทางสังคม ซึ่งรวมทั้งเชลยศึกและผู้ตกเป็นทาสเพราะหนี้สิน พร้อม ๆ กับเมื่อเริ่มมีรัฐเกิดขึ้น ชนชั้นผู้นำระดับรัฐกลุ่มใหญ่หรือกลุ่มน้อยก็เริ่มแยกตัวออกต่างหาก ชนชั้นผู้นำนี้จะรวมทั้งชนชั้นที่ประกอบหน้าที่ทางด้านศาสนาโดยเฉพาะ คนในราชสำนัก กลุ่มนักดนตรี นักฟ้อน นักแต่งละคร รวมทั้งช่างฝีมือและคนค้าขาย

---

[3] Paul Wheatley, ***Nagara and Commandery: Origins of the Southeast Asian Urban Traditions***, Chicago, 1983.

ข้าวฟ่าง หรือข้าวแห้ง สามารถปรับตัวให้เข้ากับสภาพดินฟ้าอากาศได้อย่างดี และเคยเป็นธัญพืชที่เป็นอาหารหลักของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้มาก่อนข้าวเจ้าหรือข้าวเหนียวที่ปลูกในนาดำ* ทอเลมีนักภูมิศาสตร์สมัยโรมันตอนปลายได้เคยกล่าวถึง ยาวะทวีป หรือ ยะวะทวีป ซึ่งหมายถึง "เกาะข้าว (ฟ่าง)" ทว่าการปลูกข้าวฟ่าง (แห้ง) กับ *ซาวาห์* (เปียก) เข้ากันไม่ได้ ดังนั้น เมื่อการเกษตรแบบ *เปียก* แพร่กระจายออกไป ข้าวเปียกจึงเข้ามาแทนที่การผลิตข้าวฟ่าง [4]

แรกทีเดียวนั้น ข้าวฟ่างคงผลิตกันในที่สูง ด้วยวิธีการเพาะปลูกอย่างที่เรียกกันทั่วไปว่า "ถางแล้วเผา" หรือ "ไร่เลื่อนลอย" การทำนาข้าวเลื่อนลอย เหมาะอย่างยิ่งสำหรับบริเวณที่สูงที่เอียงลาด มีการระบายน้ำพอเพียง การทำนาแบบนี้ใช้แรงงานน้อย และสามารถผลิตข้าวส่วนเกินได้อย่างเป็นล่ำเป็นสันทีเดียวเมื่อเทียบกับจำนวนคนทำงาน แต่ละปีจะมีการถางและเผาป่าหย่อมใหม่เกิดขึ้น การปลูกข้าวในนาเลื่อนลอยโดยปกติกระทำโดยใช้ไม้ปลายแหลม ขุดดินให้เป็นหลุมแล้วหยอดข้าวสองหรือสามเมล็ดลงไป ปุ๋ยที่ได้จากการเผาป่าครั้งแรก ถูกฝนชะออกไปภายในสองฤดู ด้วยเหตุนี้ ผู้เพาะปลูก จึงจำเป็นต้องโยกย้ายต่อไป ตามวงจรการทำนาแบบเลื่อนลอย ภูมิภาคต่าง ๆ ที่ถางแล้วเผานั้น โดยทั่วไปสามารถผลิตอาหารหลักให้ได้ แต่ประชากรในที่สูงตามปกติมิได้อยู่ในพื้นที่ที่มีขอบเขตจำกัดเช่นเพื่อนบ้านที่อยู่ในที่ลุ่ม ศูนย์กลางการผลิตตามไร่นา แม่น้ำและทะเลสาบของพวกเขาอาจอยู่ห่างกัน ทั้งผลผลิตก็ได้มาไม่พร้อมกัน ดังนั้น โอกาสของรายได้มวลรวม จึงน้อยลงไปจากที่ควร การมีวงจรการโยกย้ายภายในท้องถิ่น ประกอบกับการได้ผลผลิตที่ค่อนข้างต่ำเมื่อเทียบกับปริมาณพื้นที่ ทำให้ความหนาแน่นของประชากรมีจำกัดอยู่เพียงแค่ยี่สิบถึงสามสิบคนต่อหนึ่งตารางกิโลเมตร ดังนั้น จึงเป็นการยากที่พวกเขาจะรวบรวมผลผลิตส่วนเกินเพื่อใช้สำหรับพัฒนาชุมชนให้มีลักษณะเป็นเมืองขึ้นมา หรือสำหรับนำออกไปขายยังดินแดนต่างถิ่น

การเปลี่ยนจากการทำไร่นาเลื่อนลอยบนที่สูง มาสู่การปลูกข้าวในที่ลุ่มที่มีการตั้งรกรากเป็นหลักแหล่งแน่นอน อาจเกิดขึ้นด้วยแรงกดดันด้านประชากร แต่ที่น่าจะเป็นไปได้มากกว่า คือเกิดจากสภาพแวดล้อมทางกายภาพที่เกื้อหนุนอยู่ เป็นที่เชื่อกันโดยทั่วไปว่า การปลูกข้าวนาดำ เริ่มกระทำโดยทั่วไปในช่วงต้นคริสต์กาล แต่หลักฐานที่เหลืออยู่สามารถพิสูจน์ได้อย่างแน่นอนเพียงว่า การเพาะปลูกข้าวนาดำในนาถาวร กระทำในชวาตะวันออกและบริเวณกยอสีของพม่าเมื่อคริสต์ศตวรรษที่แปด การปลูกข้าวนาดำบนแผ่นดินใหญ่ (กัมพูชา ไทยและพม่า) นิยมใช้วิธีหว่านเมล็ดลงบนที่ราบที่มีน้ำท่วมขังซึ่งได้ไถทำร่องไว้แล้ว วิธีนี้เมล็ดข้าวจะงอกเร็วกว่า และไม่จำเป็นต้องลงแรงทำงานที่

---

* หรือข้าวที่ปลูกในที่นาที่มีน้ำขัง ซึ่งเท่ากับเป็น "ข้าวเปียก" หรือ Wet-rice

[4] N. C. van Setten van der Meer, ***Sawah Cultivation in Ancient Java: Aspects of Development during*** *the* ***Indo-Javanese Period, 5th to 15th Century***, Canberra, 1979; Paul Wheatley, "Agricultural Terracing," ***Pacific Viewpoint***, 6, 2 (1965).

มากมายอันใด อย่างไรก็ดี ในเกาะชวานิยมใช้วิธีปลูกด้วยต้นกล้ามากกว่า วิธีนี้ให้ผลผลิตสูงกว่า เมื่อเทียบกับปริมาณที่ดินที่ใช้ แม้ว่าจะไม่ให้ผลผลิตสูงสุดเมื่อเทียบกับปริมาณแรงงานที่ลงไป แต่ไม่ว่าจะด้วยวิธีการหว่านหรือวิธีการปลูกด้วยกล้า ปกติแล้ว เกษตรกรนาดำในที่ลุ่มต่ำของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ สามารถคาดหวังผลผลิตข้าวได้เพียงแค่ ระหว่างยี่สิบถึงยี่สิบห้าบูชเชล ต่อเอเคอร์ ต่อปี* ในยุคแรก ๆ ผลผลิตข้าวปีละครั้ง เพียงพอที่จะสนองความต้องการในท้องถิ่น แม้ว่าจะสามารถปลูกได้ปีละสองครั้ง หากดินฟ้าอากาศเอื้ออำนวยและมีระบบการชลประทานเกื้อหนุน รวมทั้งหากมีแรงจูงใจที่จะผลิตส่วนเกินเพื่อการบริโภคของคนนอกท้องถิ่น

ที่ชวา การหว่านเมล็ดข้าวลงในแปลงเพาะกล้าเล็ก ๆ กระทำกันปีละครั้ง ในช่วงเมื่อฤดูฝนใกล้เข้ามา ขณะที่ต้นกล้าหยั่งรากลง เกษตรกรกับครอบครัว ก็ไปเตรียมที่นาที่อยู่ใกล้ ๆ พวกเขากำจัดวัชพืชและพรวนดินด้วยจอบไม้ หินหรือจอบปลายโลหะ จนกระทั่งฝนในฤดูมรสุมตกจนดินชุ่ม จากนั้น ก็นำต้นกล้ามาปลูกด้วยมือ โดยทิ้งระยะห่างระหว่างกันไว้เพื่อให้ต้นกล้าเติบโต ขณะที่รอให้พืชผลเติบโตเต็มที่ เกษตรกรก็ซ่อมแซมระบบการชลประทานในท้องถิ่น และจัดระบบการไหลของน้ำในยามที่ฝนตกหนักที่สุด เมื่อน้ำลด น้ำในนาข้าวระบายออก แสงแดดทำให้ข้าวแก่จัด เมื่อถึงเวลาเก็บเกี่ยวคนทั้งชุมชนมาร่วมมือร่วมใจกันทำงาน สตรีชวาเกี่ยวข้าวโดยใช้มีดเล็ก ๆ ซึ่งตัดได้เฉพาะครั้งละรวง ไม่ได้ใช้เคียว เพราะอาจทำให้ผีข้าวในท้องถิ่นขัดเคือง และจะมีผลให้การผลิตข้าวในอนาคตเสียหาย ในช่วงฤดูแล้งถัดมา เป็นเวลาของการเก็บถางที่นา ซ่อมแซมเครื่องมือและจัดงานเลี้ยงรื่นเริง จัดงานเทศกาลและฉลองการแต่งงาน

การเพาะปลูกข้าวแบบเปียก (นาดำ) หรือแบบ*ซาวห์* กระทำได้อย่างมีประสิทธิภาพ เฉพาะบริเวณที่มีระบบการระบายน้ำ ซึ่งพาสารจากภูเขาไฟที่ละลายปนอยู่ในน้ำเข้าสู่นา บริเวณที่ราบริมแม่น้ำลำธาร หรือบริเวณที่มีการใส่ปุ๋ย (เช่นมูลควาย) เท่านั้น การเพาะปลูกข้าวนาดำของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้นั้น แรกเริ่มทีเดียวอาจกระทำโดยไม่มีการไถ แต่เมื่อถึงปลายคริสต์สหัสวรรษที่หนึ่ง มีการต้อนควายลงไปในนาที่ปล่อยน้ำเข้า เพื่อย่ำให้ดินเหมาะแก่การรับเมล็ดพืชหรือต้นกล้า การไถด้วยผลาญไถที่ทำด้วยไม้หรือไถปลายโลหะ ช่วยคลุกเคล้าดินที่ถูกน้ำท่วมขัง ให้เปลี่ยนไปเป็นโคลนเหนียวข้น พร้อมกันนั้น ยังทำให้เกิดชั้นดินหนาถึงระดับ 30-50 เซนติเมตร ชั้นดินนี้ช่วยลดการซึมหายไปของน้ำที่ระบายเข้ามา ขณะที่ควายย่ำอยู่ในนา มูลควายยังช่วยเพิ่มปุ๋ยให้กับดินอีกด้วย

ในภูมิภาคที่ปลูกข้าวแบบนาดำ มีอาหารหลักสามอย่าง ได้แก่ ข้าว ปลาและมะพร้าว ข้าวอาจได้รับผลกระทบจากศัตรูพืชซึ่งระบาดเป็นระยะ ๆ และจากฝูงแมลงที่ลงกินพืช ในภาพสลักนูนที่บุโรพุทโธและนครวัด มีเรื่องราวการระบาดของหนู แต่ปลา (จากแม่น้ำ อ่างเก็บน้ำและนาข้าวที่มีน้ำท่วมขัง) และมะพร้าว (เมื่อบำรุงรักษาอย่างเหมาะสม) เรียกได้ว่า ปลอดจากศัตรูและโรคต่าง ๆ โดยสิ้นเชิง

---

* 1 บูชเชล = 35.24 ลิตร / 1 เอเคอร์ = 2.5 ไร่

ข้าวเป็นอาหารที่ชอบรับประทานกันมากกว่าอย่างอื่น การพึ่งพาอาศัยอาหารหลักอื่น ๆ เป็นเรื่องที่ถูกดูหมิ่น ยกเว้นเฉพาะในช่วงเกิดทุพภิกขภัยซึ่งทำให้ขาดแคลนข้าว ในยามที่เกิดปัญหานี้ ผู้ปลูกข้าวนาดำโดยปกติจะหันไปหาพืชกินหัว (เผือก ซึ่งปลูกในบริเวณที่น้ำขัง) และมัน (ซึ่งเก็บเอาจากป่าใกล้ ๆ หรือปลูกในนาที่ได้น้ำจากฝน) รวมทั้งสาคู ซึ่งเป็นแหล่งอาหารแป้งที่เป็นอาหารหลักอีกชนิดหนึ่ง สิ่งที่รับประทานควบกับอาหารหลักทั้งสามชนิดนี้ คือผักนานาชนิดที่มีอยู่มากมาย หมูและเป็ดไก่ ซึ่งไม่สามารถเก็บได้นาน ส่วนข้าวและปลาหากผ่านกระบวนการถนอมอาหารอย่างเหมาะสม—ซึ่งปกติกระทำโดยการตากแห้งหรือหมัก และเป็นอาหารสำคัญที่ใช้เสริมแต่งข้าว—สามารถเก็บไว้ได้กว่าหนึ่งปี มะพร้าว (เป็นแหล่งผลไม้ น้ำตาล น้ำมันและสุรา) ไม่สามารถเก็บไว้ได้นานเท่า ข้าวและปลา แต่ก็มีผลออกมาให้รับประทานได้ทุก ๆ ช่วงระยะสามเดือน

เกษตรกรรมที่น้ำท่วมขังจึงสามารถรองรับประชากรในถิ่นที่มีความหนาแน่นสูง และให้ผลตอบแทนสูงได้ด้วยพื้นที่เล็ก ๆ -- นาหนึ่งเฮคทาร์ (2 ½ เอเคอร์) สามารถเลี้ยงคนได้ทั้งครัวเรือนทว่าศูนย์กลางประชากรใหญ่ ๆ ในภูมิภาคที่ปลูกข้าวแบบอาศัยน้ำท่วมขังช่วงแรก ๆ นับเป็นกรณียกเว้น บ้านเรือนกลุ่มเล็ก (ประกอบด้วยบ้านหนึ่งหลัง นาหนึ่งแปลงหรือบ้านสี่ห้าหลังกับนาที่อยู่ใกล้ ๆ บ้าน) เหมาะสมกับวิถีปฏิบัติที่ต้องมีการปล่อยให้น้ำท่วมนาและระบายน้ำออกจากนามากกว่าแบบอื่น ถ้าปล่อยน้ำให้ไหลแรงเกินไป ก็อาจทำให้คันดินเสียหายได้ แต่ถ้าเอื่อยเกินไป ก็อาจส่งผลทำให้ตะไคร่ขึ้น สิทธิในการครอบครองและใช้ประโยชน์จากที่ดิน กำหนดขึ้นจากความรับผิดชอบทำงานในที่ดินแปลงนั้น ๆ เป็นเวลานาน

แหล่งอาหารหลักดังกล่าว เหมาะอย่างยิ่งสำหรับการเลี้ยงดูผู้ผลิตสิ่งอื่นที่มิใช่อาหาร อาทิผู้ที่ปฏิบัติหน้าที่ให้กับรัฐและพ่อค้าแม่ขาย การปลูกข้าวแบบนาดำ จึงเกิดขึ้นพร้อม ๆ กันโดยทั่วไปกับการพัฒนารัฐในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ยุคต้น ๆ ผู้ปลูกข้าวนาดำสามารถครอบครองที่ดินผืนเดิมได้หลายชั่วอายุคน เนื่องจากคนเหล่านี้ไม่มีความจำเป็นต้องโยกย้ายถิ่นที่อยู่เท่าไรนัก พวกเขาจึงเป็ผู้ผลิตข้าวส่วนเกินได้อย่างดีเลิศ การเก็บภาษีหน่วยผลิตขนาดเล็ก ๆ และกระจัดกระจายกันอยู่ห่าง ๆ ในยุคแรก ๆ เช่นนี้ น่าจะเป็นภารกิจที่กินเวลามาก สำหรับรัฐที่เพิ่งเกิดใหม่ กระนั้นผู้ปลูกข้าวนาดำ ก็ไม่สามารถหลบเลี่ยงการถูกเก็บภาษีจากผลผลิตของเขาได้ง่ายนัก การทิ้งไร่นาไปโดยไม่มีใครควบคุมดูแลมิใช่ทางเลือกสำหรับผู้ปลูกข้าวนาดำ ยกเว้นหลังเก็บเกี่ยวเสร็จใหม่ ๆ การพัฒนาที่ดินใหม่ สำหรับการเพาะปลูก (ทำทางระบายน้ำ ฯลฯ) อาจใช้เวลาหลายฤดู แต่กองทัพและเหล่าเจ้าพนักงานของรัฐในยุคต้น ๆ ก็มีคนไม่มากพอที่จะมาคุกคามผู้ผลิตข้าวนาดำได้อย่างสม่ำเสมอ ดังนั้น ผู้ที่จะตั้งตัวเป็นใหญ่ จึงต้องเสนอสิ่งจูงใจต่าง ๆ เป็นต้นว่าความคุ้มครอง (แม้ว่าเรื่องนี้มิใช่สิ่งจำเป็นเสมอไป สำหรับบริเวณศูนย์กลางประชากรที่โดยสภาพภูมิศาสตร์แล้ว โดดเดี่ยวจากเพื่อนบ้านหรือจากต่างชาติ เช่นในชวากลาง พระนครและพุกาม) วิธีการที่ใช้กันมากกว่า คือการตกรางวัลทางวัตถุ (สินค้าฟุ่มเฟือยจากต่าง

แดน) หรือรางวัลทางด้านความคิดความเชื่อ (ยศถาบรรดาศักดิ์ วัดวาอาราม) เพื่อสร้างความมั่นใจว่าจะได้อาหารและแรงงานจากผู้ปลูกข้าวนาดำที่เป็นคนในบังคับ

ในบริเวณที่แห้งแล้ง การควบคุมน้ำย่อมเป็นสิ่งสำคัญ ทว่าในภูมิภาคที่ฝนตกชุก หรือที่ที่มีแม่น้ำที่มีประโยชน์สำหรับการชลประทานมากสายเกินไปนัก ชนชั้นผู้นำคงต้องใช้เจ้าพนักงานจำนวนมากเกินไปเพื่อควบคุมระบบการจ่ายน้ำ ทว่าในชวาตะวันออก ซึ่งเป็นที่ที่มีช่วงฤดูแล้งนานมากกว่าชวาตะวันตก การควบคุมน้ำในฐานะที่เป็นพื้นฐานของระบบเกษตรกรรมที่มีมาแต่เดิม ยังดูจะมิใช่ปัจจัยสำคัญ แม้ว่าฝ่ายปกครองที่มีฐานที่มั่นอยู่ในชวาตะวันออก จะได้สร้างเครือข่ายการควบคุมน้ำซึ่งทำให้พวกเขาควบคุมการผลิตทางการเกษตรได้ดีขึ้นก็ตาม แรงจูงใจอย่างหนึ่งที่จะพัฒนาการควบคุมนี้ คือการมีสถานะทางเศรษฐกิจที่สำคัญยิ่งขึ้นในชวาตะวันออก ซึ่งเกิดขึ้นจากการค้าทางไกล โดยเฉพาะอย่างยิ่งการค้ากับหมู่เกาะอินโดนีเซียตะวันออก โดยผ่านแม่น้ำโซโลและแม่น้ำบรันตัส ซึ่งมีข้าวเป็นสินค้าหลัก ส่วนในชวากลาง กลับตรงกันข้ามการขนส่งทางบก จากบริเวณใจกลางผืนที่ราบเกทุไปยังท่าเรือที่อยู่ริมฝั่งทะเลทางเหนือ ยากลำบากกว่า

การค้าในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ยุคแรกเริ่มนั้น เกี่ยวข้องกับนักล่าและผู้เก็บของป่าในบริเวณที่สูง ซึ่งแลกเปลี่ยนผลิตผลจากป่า (ไม้ ไม้ไผ่ ครั่ง) และบริการ กับผู้ปลูกข้าวในที่ลุ่มต่ำ เกลือจากชายฝั่งทะเลเป็นสินค้าที่เป็นกุญแจสำคัญในการแลกเปลี่ยนระหว่างที่ดอน-ที่ลุ่มนี้ เครือข่ายการแลกเปลี่ยนอีกประเภทหนึ่ง เป็นเครือข่ายที่ครอบคลุมประชากรที่อยู่ในดินแดนตอนใน กับชนที่อาศัยอยู่ชายฝั่งทะเล พวกที่อยู่ดินแดนตอนในเข้าไป เป็นผู้จัดหาผลิตผลทางการเกษตรหรือของป่าในท้องถิ่น ข้าวของเหล่านี้ ถูกส่งต่อไปยังต่างแดน ให้กับพ่อค้านานาชาติ ในทางกลับกัน ผู้ทำการค้าที่ตั้งหลักแหล่งอยู่ที่ชายฝั่งทะเล ส่งสินค้าที่มีกำเนิดจากต่างแดนหรือบริการพิเศษ (อาทิเช่นการขนส่ง) ให้กับผู้ผลิตที่อยู่ลึกเข้าไปในแผ่นดิน ยกเว้นบางกรณีซึ่งพ่อค้าดำเนินงานจากหลักแหล่งริมฝั่งทะเลโดยจัดระบบกลไกการค้าที่จำเป็นขึ้น ซึ่งทำให้พวกเขาสามารถเลือกเฟ้นผลิตผลท้องถิ่นจากบริเวณที่ลึกเข้าไปจากชายฝั่งทะเลให้แก่ตนได้ ส่วนการค้าตามปกตินั้น สินค้าเกษตรกรรมและสินค้าจากต่างแดนเข้าสู่ตลาดและระบบการค้าในแนวนอน คือผ่านการแลกเปลี่ยนโดยตรงระหว่างผู้ผลิตกับผู้บริโภคหรืออาจเป็นในแนวตั้ง คือผ่านสถาบันทางการเมืองหรือศาสนา หรือผ่านการพัฒนาเครือข่ายทางการพาณิชย์ที่มีลำดับชั้น กรณีที่มีอยู่น้อยมากคือการพาณิชย์ที่ใช้เงินตราเป็นสื่อ

เช่นเดียวกับที่เป็นอยู่ทุกวันนี้ สตรีมีบทบาทสำคัญในระบบตลาดท้องถิ่น แหล่งข้อมูลของจีนรายงานว่า ในดินแดนเขมรสตรีเป็นผู้ควบคุมดูแลการค้า ที่อื่น ๆ ในภูมิภาคนี้ก็เช่นกัน[5] ส่วนผู้ชายโดยปกติมีบทบาทสำคัญด้านการค้าส่งที่มีขอบข่ายกว้างขวางซึ่งมีฐานอยู่ที่ท่าเรือ แต่มีตัวอย่างที่ค้านกันอยู่

---

[5] Paul Pelliot, ***Mémoires sur les Coutumes du Cambodge de Tcheou Ta-Kouan***, Paris, 1951, 20; และ J.V.G. Mills, ***Ying-yai Sheng-lan of Ma Huan*** (1433), Cambridge, 1970. 104.

ที่เด่นที่สุดคือกรณีของไง เคเท ปินาเตห์ ชาวมุสลิมจากปาเล็มบัง จีนหรืออาณาจักรเขมร บุคคลผู้นี้เป็นนายท่า (*สยาห์บันดาร์*) ของท่าเรือเครซิก ซึ่งเป็นท่าเรือสำคัญแห่งหนึ่งของชายฝั่งทะเลชวาเหนือในราว ค.ศ. 1500 อีกกรณีหนึ่งคือที่ปาซายมีราชินีสององค์เป็นผู้ปกครองระหว่าง ค.ศ.1405 ถึง ค.ศ.1434 ซึ่งเป็นช่วงเวลาก่อนที่เมละกาจะขึ้นมาบดบังรัศมีท่าเรือชายฝั่งสุมาตรา ในฐานะท่าเรือยักษ์ใหญ่ที่สำคัญอย่างใหญ่หลวงต่อการค้าในช่องแคบเมละกา[6]

เนื่องจากในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ มีที่ดินมากมาย ความต้องการแรงงานเพิ่มเติมเกิดขึ้นอยู่เสมอ สตรีจึงมีสถานภาพทางสังคมและเศรษฐกิจอยู่ในระดับสูง—แน่นอนว่าตรงกันข้ามกับสถานภาพทางเศรษฐกิจและสังคมที่ต่ำของสตรีในจีนและอินเดีย ความสามารถของเรา ที่จะระบุบทบาทของสตรีในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ยุคต้น ๆ อย่างตรงชัด ถูกบดบังด้วยหลักฐานประเภทจารึกตามวัดที่ได้รับอิทธิพลจากอินเดีย ซึ่งบันทึกอย่างมีน้ำหนักมากกว่า จารึกเหล่านี้ริเริ่มให้กระทำขึ้นโดยชนชั้นนำผู้ได้รับอิทธิพลและเลียนแบบวัฒนธรรมอินเดีย แนวการเขียนเป็นไปตามแนวมหากาพย์และศาสนาต่าง ๆ ของอินเดียซึ่งส่งเสริมความเหนือกว่าของบุรุษและสตรีเป็นฝ่ายที่ต้องพึ่งพา ดังนั้น สตรีจึงมักไม่ได้รับการกล่าวถึง คำศัพท์ที่ใช้ในจารึก ก็เป็นคำชนิดที่ระบุถึงเพศชายหรือไม่เช่นนั้น ก็บอกโดยรวมอย่างกว้าง ๆ โดยไม่ระบุเพศ ความลักลั่นกันระหว่างอุดมคติของราชสำนักกับความเป็นจริงมีอยู่อย่างชัดเจนในภาพสลักนูนตามวัดวาอารามในยุคนี้ ภาพเหล่านี้จำลองจากชีวิตประจำวัน โดยสตรีเป็นผู้มีส่วนร่วมอยู่ในเหตุการณ์ซึ่งเกี่ยวข้องไม่แต่เฉพาะเรื่องเกษตรกรรมและบ้านเรือนเท่านั้น หากยังรวมถึงตามตลาด การค้า การทูต การสงคราม การบันเทิง วรรณคดี และแม้กระทั่งการบริหารกิจการของบ้านเมือง

ในชีวิตประจำวัน งานของผู้ชายประกอบด้วยการไถนา การโค่นต้นไม้ ล่าสัตว์ งานโลหะ ก่อสร้างบ้านเรือน บริหารกิจการรัฐ และงานพิธีทางศาสนา (ที่มีรากฐานจากอินเดียหรือจีน) งานของผู้หญิง ประกอบด้วยการปักกล้าดำนา เกี่ยวข้าว ปลูกผัก ปรุงอาหาร ทอผ้า ทำเครื่องปั้นดินเผาและขายผลิตผลในท้องถิ่น เนื่องจากสตรีเป็นผู้ควบคุมการเกิดและการเติบโตของพืชผล จึงเชื่อกันว่า สตรีมีอำนาจวิเศษที่เกี่ยวข้องกับการเกิดดอกออกผล ทั้งยังเป็นที่เชื่อถือกันอีกด้วยว่า สตรีมีสมรรถนะพิเศษในการเป็นสื่อกลางระหว่างมนุษยชาติกับโลกของจิตวิญญาณ และจะถูกตามตัวให้มารักษาผู้เจ็บป่วย และเพื่อเปลี่ยนแปลงสภาพดินฟ้าอากาศที่ไม่เอื้ออำนวยประโยชน์ทั้งหลาย

ลักษณะเด่นอย่างหนึ่งที่มีอยู่ทั่วไปในสังคม-เศรษฐกิจของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ยุคต้น คือวิถีปฏิบัติในการนับความเป็นเครือญาติแบบสองฝ่าย ตัวอย่างเช่น ในการกำหนดเรื่องการรับทอดมรดกจะให้ความสำคัญแก่เชื้อสายฝ่ายมารดาและบิดาเท่า ๆ กัน และปกติแล้ว บุตรชายกับบุตรสาวมีสิทธิใน

---

[6] M. A. P. Meilink-Roelofsz, ***Asian Trade and European Influence in the Indonesian Archipelago between 1500 and about 1630***, The Hague, 1962, 108.

สมบัติของพ่อแม่ (รวมทั้งที่ดิน) เท่า ๆ กัน เอชียตะวันออกเฉียงใต้ยุคต้นไม่เคยตั้งคำถามเรื่องการให้ความสำคัญแก่บุตรสาว สินสอดที่เป็นสมบัติของฝ่ายชายผ่านมาสู่ฝ่ายหญิงเมื่อมีการสมรส (ในยุโรปประเพณีเรื่องสินสอดนี้จะกลับกันเป็นในทางตรงกันข้าม) และเป็นวิถีปฏิบัติปกติธรรมดาที่คู่สมรส จะอาศัยอยู่กับตระกูลของฝ่ายเจ้าสาว ภาพงานศิลปะที่พรรณนาเรื่องราวสมัยนี้ รวมทั้งบันทึกหลักฐานที่ปรากฏในวรรณคดียุคต้น ๆ ที่แสดงภาพพิธีแต่งงานจะพบว่า มีผู้ติดตามของฝ่ายชาย พร้อมด้วยสินสอด ไปยังบ้านพักของฝ่ายหญิงเพื่อเข้าพิธีสมรส หากว่าฝ่ายสามีทิ้งภรรยาไป สินสอดที่นำมามอบให้แก่เจ้าสาว รวมทั้งทรัพย์สินร่วม (รวมทั้งที่ดิน) ยังอยู่ในความครอบครองของฝ่ายหญิง มองจากทัศนะของตระกูลของฝ่ายหญิง สามีที่หายจากไปไม่ก่อให้เกิดความยากลำบากมากมายอันใด เนื่องจากภรรยาที่ถูกทอดทิ้งและลูก ๆ จะกลืนเข้าไปอยู่ในหน่วยการทำงานของตระกูลโดยเร็ว

แม้ความสัมพันธ์ระหว่างสามีภรรยามีแนวโน้มที่จะมั่นคง และอิทธิพลที่เหนือกว่าของฝ่ายหญิงภายในครอบครัว ทำให้ผู้หญิงรู้สึกถึงความรับผิดชอบอย่างสำคัญของตนต่อความอยู่รอดของชีวิตสมรส ทว่าการหย่าร้างเป็นเรื่องที่เกิดขึ้นค่อนข้างง่าย จู ต้า-กวน ทูตจีนเขียนรายงานถึงชีวิตประจำวันในอาณาจักรเขมรสมัยในราวค.ศ. 1300 ไว้ว่า “ถ้าหากว่าฝ่ายสามีถูกเรียกตัวไปนานเกินสิบวัน ฝ่ายภรรยามีแนวโน้มจะกล่าวว่า ‘ฉันไม่ใช่ผี จะให้นอนคนเดียวยังไงกัน’”[7] อีกสิ่งหนึ่งที่แสดงถึงอำนาจและความเป็นอิสระของผู้หญิงคือวิถีปฏิบัติที่แพร่หลายในหมู่ผู้ชายในการผ่าตัดฝังลูกกลมที่อวัยวะเพศชายซึ่งต้องเจ็บปวด เพื่อเพิ่มความพึงพอใจในเพศรสของสตรีของตน อาทิเช่น มีวัดสมัยคริสต์ศตวรรษที่สิบห้าสองแห่งใกล้กับบริเวณสุรการ์ต้าในชวาปัจจุบัน แสดงรูปลึงค์ซึ่งมีการฝังลูกกลม เล็ก ๆ สามหรือสี่ลูก[8] มา ฮวน ชาวมุสลิมเชื้อสายจีน (ค.ศ. 1433) ให้หลักฐานที่เป็นลายลักษณ์อักษรที่เก่าแก่ที่สุด โดยรายงานไว้ว่า ในหมู่คนไทยนั้น

> เมื่อผู้ชายมีอายุเข้าสู่ปีที่ยี่สิบ พวกเขาจะจับเอาหนังที่อยู่รอบ ๆ อวัยวะเพศไว้แล้วใช้มีดคม…. ทำให้เปิดออก แล้วสอดลูกปัดดีบุกไว้ข้างในผิวหนังสิบสองลูก เมื่อพวกเขาปิดกลับเข้าไปแล้วก็จะปกป้องไว้ด้วยสมุนไพร…ลูกปัดนั้นดูเหมือนพวงองุ่น…หากเป็นกรณีของพระราชา…หรือหัวหน้าใหญ่หรือผู้มั่งคั่ง พวกเขาใช้ทองคำมาทำเป็นลูกปัดกลวง ๆ โดยใส่เม็ดทรายไว้ข้างใน…ลูกปัดพวกนี้ก่อให้เกิดเสียงกรุ๋งกริ๋งเบา ๆ และถือกันว่านี่เป็นสิ่งสวยงาม[9]

---

[7] Chou Ta-kuan (1297) in Pelliot, ***Mémoires***, 17.

[8] W. I Stutterheim, *Gids Voor de Oudheden van Soekoeh en Tjeta*, Surakarta, 1930, 31.

[9] Ma Huan (1433) in Mills, 104.

ในรัฐเขมร การสืบทอดบัลลังก์ของอาณาจักรที่มีฐานที่ตั้งที่พระนคร แสดงให้เห็นว่า ไม่ได้เป็นการสืบทอดทั้งทางฝ่ายบิดาหรือมารดา แม้ฝ่ายชายจะมีอำนาจในฐานะกษัตริย์ในยามที่เข้ากุมอำนาจ แต่การบันทึกการสืบเชื้อสายของตนอย่างเป็นทางการจะบันทึกจากฝ่ายตระกูลของบิดาหรือตระกูลของมารดาไม่ฝ่ายใดก็ฝ่ายหนึ่ง แล้วแต่ว่า วงศ์วานของฝ่ายใด มีความสำคัญมากที่สุด ทั้งนี้ เพื่อที่จะช่วงชิงสิทธิในราชบัลลังก์ให้เป็นผลสำเร็จ การที่กษัตริย์มีมเหสีมากมายหลายพระองค์ ก็ด้วยเหตุผลเพื่อสร้างพันธมิตรกับตระกูลที่มีอำนาจในท้องถิ่นโดยวิธีแต่งงาน วิธีการนี้เป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้เกิดเสถียรภาพทางการเมือง แต่ก็อาจมีโอรสธิดาของกษัตริย์จำนวนมาก ก้าวออกมาประกาศอ้างตนเองว่าเป็นผู้สืบราชสมบัติที่ทรงสิทธิ์ ทั้งนี้โดยได้รับการสนับสนุนจากญาติทางฝ่ายมารดาที่มีอาวุธ มีหลักฐานปรากฏอยู่ในจารึกเกี่ยวกับกรณีเช่นนี้อยู่บ่อย ๆ เมื่อมีการอ้างอิงถึงความเกี่ยวดองกับกษัตริย์เขมรทางฝ่ายหญิง โดยในกรณีเช่นนี้ จะไม่มีการเอ่ยถึงวงศ์วานของทางฝ่ายชาย[10]

ยุคฟูนัน : กำเนิดเศรษฐกิจ-การเมืองของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ในช่วงต้นคริสต์กาล

แคว้นแรกที่ถือกำเนิดขึ้นในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ที่ทราบกันว่า คือสถานที่ซึ่งชาวจีนเรียกว่า ฟูนัน เมืองท่าของฟูนันซึ่งปัจจุบันมีชื่อเรียกว่าออกแก้วนั้น ตั้งอยู่แต่ดั้งเดิมมา ณ บริเวณดินดอนสามเหลี่ยมปากแม่น้ำโขง ซึ่งปัจจุบันอยู่ในเวียดนามใกล้จนเกือบจะติดกับพรมแดนกัมพูชา ตรงจุดที่ชายฝั่งทะเลของอ่าวไทยรุ่นเข้ามาใกล้แม่น้ำมากที่สุด เมืองหลวงของฟูนันคือวยาธปุระ ตั้งอยู่ใกล้กับบาพนม ในบริเวณซึ่งปัจจุบันนี้คือจังหวัดไพรเวง ของกัมพูชา แม้เวลาที่ฟูนันถือกำเนิดขึ้นจะคลุมเครือ แต่ปกติแล้ว ระบุกันว่า เกิดขึ้นมาตั้งแต่ศตวรรษแรกของสมัยคริสต์กาล ช่วงศตวรรษนี้ มีตลาดสินค้าเอเชียอยู่ในโรม โดยเฉพาะอย่ายิ่ง ไหมจีน ซึ่งเป็นเหตุการณ์ที่ไม่เคยปรากฏมาก่อน และที่สำคัญที่สุดของช่วงนี้คือการส่งเสริมเส้นทางการเดินเรือทางระหว่างจีนกับอินเดียที่ผ่านเอเชียตะวันออกเฉียงใต้

---

[10] A. Thomas Kirsch, "Kinship, Genealogical Claims, and Societal Integration in Ancient Khmer Society: An Interpretation," in C.D. Cowan and O. W. Wolters, eds., ***Southeast Asian History and Historiography***, Ithaca, 1976, 190-202. ข้าพเจ้าได้พบแบบแผนการสืบราชสมบัติในแบบสองฝ่ายทำนองเดียวกันนี้ หมู่ผู้ครองชวายุคไศเลนทร์ ดู Kenneth R. Hall, ***Maritime Trade and State Development in Early Southeast Asia***, Honolulu, 1985, 110-11.

การที่แคว้นแรกของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ก่อตัวขึ้นในระยะห่างจากตอนเหนือของชวาและจากภูมิภาคที่เป็นช่องแคบหลายร้อยกิโลเมตร เกิดจากความจริงในข้อที่ว่า ก่อนหน้านี้ จนถึงราว ค.ศ. 350 เส้นทางสัญจรนานาชาติระหว่างอินเดียกับจีนนั้น หลีกเลี่ยงการเดินทางอ้อมคาบสมุทรมลายูที่มีความยาว 1600 กิโลเมตร ผู้ที่เดินทางจากอินเดียเพื่อไปจีน ต่างยุติการเดินทางที่ประมาณอ่าวเบงกอลตรงบริเวณคอคอดกระ ซึ่งเป็นจุดที่แคบที่สุดของคาบสมุทร แล้วขนย้ายสินค้าของตนเดินทางไปตามทางบก จนถึงอ่าวไทย เพื่อลงเรือและเดินทางโดยทางเรือต่อไปใหม่

แม้ว่าเมื่อมองทีแรกออกจะดูแปลก ที่ฟูนันผงาดขึ้นมาที่ชายฝั่งด้านตะวันออกของอ่าวไทยบนชายฝั่งทะเลที่อยู่ตรงกันข้ามกับคอคอดกระและท่าเรือ แต่เรื่องนี้มีเหตุผลที่สำคัญที่สุดอยู่ประการหนึ่ง สิ่งที่ทำให้ที่ตั้งของฟูนันโดดเด่นขึ้นมาจากแว่นแคว้นเล็ก ๆ อื่น ๆ อีกมากมายที่อยู่ริมฝั่งทะเลรอบ ๆ อ่าวไทย คือผลิตผลทางการเกษตรของแคว้นนี้ บริเวณรอบ ๆ ออกแก้ว เป็นเพียงที่เดียวที่อยู่ใกล้ชายฝั่งทะเลทางฟากตะวันตกของแม่น้ำโขง บริเวณนี้มีลักษณะภูมิประเทศและดินชนิดพิเศษที่ ทำให้ผู้คนที่อาศัยอยู่สามารถปลูกข้าวได้ในปริมาณมาก พวกเขาใช้วิธีการเพาะปลูกแบบข้าวนาดำ และใช้การชลประทานแบบที่มีอยู่ในยุคก่อนมีคลอง— คือใช้น้ำที่ท่วมขึ้นมาจากแม่น้ำตามธรรมชาติ มาป้อนนาข้าวของตน ความสามารถในการรวบรวมข้าวและผลิตผลอาหารอื่น ๆ ในปริมาณที่ล้นเหลือทั้งสำหรับตนเองและสำหรับผู้ที่ลงเรือมาถึงที่นี่ ทำให้คนที่นี่มีข้อได้เปรียบอย่างสำคัญที่ชัยภูมิอื่น ๆ ในบริเวณอ่าว ที่หมายจะเป็นเมืองท่า สู้ไม่ได้ เพราะไม่มีบริเวณเบื้องหลังทะเลที่สร้างผลผลิตได้มากเช่นนี้

แต่มิใช่เพียงแค่การป้อนอาหารแก่ผู้ที่ผ่านไปมาได้เท่านั้น ที่ทำให้ข้าวมีความสำคัญ ออกแก้วซ่อนอยู่บนแนวชายฝั่งที่เอื้อความคุ้มครองป้องกันบรรดากลาสีเรือให้พ้นจากทะเลที่ปั่นป่วนตรงปลายดินแดนเวียดนามตอนใต้ นักเดินทางไม่สามารถผ่านไปได้ง่าย ๆ เพราะลมที่ปั่นป่วนนี้ เมื่อลมพัดออกจากฝั่ง ผู้เดินทางสามารถแล่นใบออกจากอินเดียหรือจีนไปยังท่าเรือต่าง ๆ ของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ได้อยู่ครึ่งปี แต่ไม่อาจเดินทางต่อไปถึงจีนหรืออินเดียได้ ต้องรอให้ลมเปลี่ยนทางและเริ่มพัดเข้าหาฝั่งเสียก่อน ดังนั้น เรือทั้งหลายจึงมีแนวโน้มที่จะมาถึงในเวลาเดียวกัน และออกไปในเวลาเดียวกัน ไม่ว่านักเดินทางเหล่านั้นจะไปสู่จีนหรืออินเดีย อันที่จริงแล้ว การเข้ามาและจากไปของพวกเขา เป็นเรื่องที่พยากรณ์ล่วงหน้าได้ จนคนในท้องถิ่นเริ่มเรียกนักเดินทางว่า “นกที่ย้ายถิ่น” ยิ่งกว่านั้นพวกเขายังมักต้องอยู่แต่ที่ท่าเรือ บางครั้งนานถึงห้าเดือน ขณะที่รอให้ลมเปลี่ยนทิศ เรื่องนี้จึงมีหมายความว่า ท่าเรือของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ต้องเลี้ยงดูนักเดินทางติดต่อกันเป็นเวลานานนับแรมเดือน อยู่บ่อย ๆ ความเป็นจริงในข้อนี้เอง ที่ทำให้เห็นได้ว่าผลผลิตส่วนเกินจากเกษตรกรรม ที่เมืองท่าสามารถเข้าถึงได้ เป็นหนึ่งในบรรดาตัวแปรที่มีความสำคัญที่สุดที่ทำให้เมืองท่าประสบความสำเร็จ

เมื่อดูจากจำนวนนักเดินทางที่มาจากอินเดียและระยะเวลาที่คนเหล่านี้มาอยู่ที่เมืองท่า ย่อมไม่น่าประหลาดใจนักที่การถ่ายทอดทางวัฒนธรรมกันไปมา ที่จะมีความสำคัญอย่างลึกซึ้งต่อเอเชีย

ตะวันออกเฉียงใต้ พัฒนาขึ้นโดยทั่วไประหว่างฟูนันกับอินเดีย คำอธิบายของท้องถิ่นและการสร้างความถูกต้องชอบธรรมให้แก่การถ่ายทอดวัฒนธรรมกันไปมานี้ พบอยู่ในตำนานท้องถิ่นซึ่งกลายเป็นความเก่าแก่ไปแล้ว เมื่อผู้มาเยือนชาวจีนจดตำนานนี้ไว้ในบันทึกของตนเมื่อทศวรรษ 240 ตามตำนานนี้ กระบวนการถ่ายทอดเริ่มขึ้นเมื่อเจ้าหญิงในท้องถิ่นพระองค์หนึ่ง (ซึ่งจีนเรียกว่า หลินเยะ) เป็นผู้นำในการจู่โจมปล้นเรือไม่ปรากฏสัญชาติแน่นอนที่ผ่านมา ผู้โดยสารและลูกเรือเอาชนะฝ่ายผู้บุกปล้นได้สำเร็จแล้วขึ้นฝั่ง ผู้โดยสารคนหนึ่ง เป็นพราหมณ์ชาวอินเดีย ชื่อโกณฑิญญะ หลินเยะแต่งงานกับพราหมณ์ผู้นี้ในเวลาต่อมา หลังจากที่พราหมณ์ผู้นี้ดื่มน้ำในถิ่นนี้แล้ว หลังจากนั้น ฟูนันก็ตั้งต้นดึงดูดเรือพ่อค้าด้วยการให้สิ่งอำนวยความสะดวกต่าง ๆ และด้วยการปรับปรุงท่าเรือ โกณฑิญญะกับหลินเยะได้รับอาณาจักรเป็นมรดกตกทอดมา อาณาจักรนี้ ประกอบด้วยชุมชนสำคัญ ๆ ที่อยู่ริมแม่น้ำโขงหลายแห่ง แต่ละแห่ง ต่างมีหัวหน้าในท้องถิ่นของตนเอง โกณฑิญญะกับหลินเยะโอนชุมชนเหล่านี้ เจ็ดแห่งให้กับอาณาจักรของบุตรชายของตน ส่วนที่เหลือนั้น เก็บเอาไว้เป็นดินแดนของตนเอง

เราไม่อาจเชื่อถือตำนานประเภทนี้อย่างตรงตามคำจนเกินไปนัก เพราะในหมู่ชนเผ่ามาลาโย-โพลีนีเซียนก็มีตำนานโบราณอยู่เรื่องหนึ่ง ที่บรรยายถึงการสมรสระหว่างเทพแห่งท้องฟ้ากับเจ้าหญิงที่เกิดจากฟองคลื่น (หรือบางครั้ง เป็นเจ้าหญิงที่เกิดมาจากหน่อไม้ไผ่) เรื่องของฟูนันนี้ก็ดูจะเป็นตำนานเดิม ในสำนวนที่ได้รับการปรับปรุงให้ทันสมัยขึ้นมา การสมรสดังกล่าวอาจไม่ได้เคยเกิดขึ้น สิ่งที่ตำนานเรื่องนี้อธิบายแก่เราก็คือ เจ้าที่ปกครองฟูนัน เริ่มการติดต่อกันไปมาทางวัฒนธรรมกับอินเดีย และมีการรวมตัวทางการเมืองของเขตแดนใหญ่ ๆ เกิดขึ้นในช่วงเวลาเดียวกับเมื่อมีการติดต่อกันไปมาทางด้านวัฒนธรรมเหล่านี้

สิ่งสำคัญที่ควรตั้งข้อสังเกตคือ เมื่อเจ้าหญิงเชื้อสายมาเลย์อภิเษกสมรสกับชาวต่างชาติผู้นี้แล้ว จากนั้นจึงได้สถาปนาผู้นี้ให้เข้ามีตำแหน่งแห่งที่ภายในสังคมของท้องถิ่น การที่เขาผู้นี้ “ดื่มน้ำ” คือการบอกเป็นนัยว่าบุคคลนี้ได้ให้สัตย์ปฏิญาณว่าจะจงรักภักดีต่อประมุขของท้องถิ่น นั่นคือการเข้ารับราชการกับประมุขของท้องถิ่นผู้นี้ ตำนานยังกล่าวอีกว่าชาวต่างชาติผู้นี้มีส่วนช่วยเหลือในบางเรื่องเพื่อพัฒนาระบบการเกษตรนาดำในท้องถิ่น อนึ่ง ยังมีคติเตือนใจที่สำคัญอีกเรื่องหนึ่งในตำนานนี้ด้วย นั่นคือ สิ่งดี ๆ มิได้มาจากการโจมตีและปล้นเรือที่ผ่านไปมา แต่ได้จากการเป็นมิตรและให้การบริการแก่เรือเหล่านี้

ตำนานเช่นนี้ ยังอาจเป็นประโยชน์ในการรักษาความสัมพันธ์อันดีทั้งกับพ่อค้าชาวอินเดียและผู้จาริกเพื่อการศาสนา เนื่องจากเป็นเรื่องราวที่เน้นถึงความสัมพันธ์ฉันท์มิตรระหว่างผู้ปกครองท้องถิ่นกับพราหมณ์อินเดีย นอกจากนี้ ตำนานดังกล่าวยังอาจถูกนำมาใช้เพื่อสร้างสิทธิธรรมแก่การขยายอำนาจของฟูนันด้วย ข้อมูลของทางจีนรายงานว่า เมื่อถึงต้นคริสต์ศตวรรษที่สาม ฟูนันพิชิตดินแดนริมอ่าวด้านเหนือทั้งหมด ตลอดทางจากสามเหลี่ยมปากแม่น้ำโขงไปจนถึงคอคอดกระ ดังนั้น ตำนาน

ที่อ้างว่ามีบุคคลพิเศษที่มีกำเนิดจากอินเดียเป็นผู้ครองแคว้น น่าจะเป็นประโยชน์ในการแยกแคว้นนั้นให้โดดเด่นขึ้นมาจากบรรดาแคว้นทั้งหลายที่อยู่ใต้การบังคับบัญชา

เมื่อถึงคริสต์ศตวรรษที่สองหรือสาม ฟูนันทั้งมั่งคั่งและทรงอิทธิพล มีชาวต่างชาติมาเยือนเป็นจำนวนมาก ไม่แต่เฉพาะชาวอินเดียและจีนเท่านั้น ในช่วงคริสต์ศตวรรษที่สาม ยังมีนักเดินเรือที่อยู่ที่อ่าวเปอร์เชียจากจักรวรรดิซาสซานิดในเปอร์เชียอีกด้วย ผู้มาเยือนชาวจีนในคริสต์ศตวรรษที่สามคือคัง ไทและจู หยิง ยังมีความประทับใจและส่งรายงานกลับไปยังประมุขของตนว่า ประชาชนในฟูนัน

> อาศัยอยู่ในเมือง วัง และบ้านเรือนที่มีกำแพงล้อมรอบ...พวกเขาทำงานเกษตรกรรมอย่างอุตสาหะ ในปีหนึ่ง พวกเขาหว่านและเก็บเกี่ยวได้ถึงสาม (นั่นคือพวกเขาปล่อยทิ้งไว้ แล้วต้นพืชจะงอกกลับขึ้นมาได้สามปี ถึงต้องปลูกใหม่อีก) ภาษี (อากร) จ่ายกันในรูปทองคำ เงิน ไข่มุกและเครื่องหอม...มีหนังสือและคลังเก็บเอกสารและสิ่งอื่น ๆ ตัวอักษรสำหรับเขียนของพวกเขาคล้ายคลึงกับของพวกฮู (ชนเผ่าซึ่งใช้อักขระที่มีกำเนิดจากอินเดีย)[11]

ฟูนันยังสั่งเข้าสินค้าต่าง ๆ ที่นักเดินเรือชาวมาเลย์เป็นผู้นำมาจากท่าเรืออื่น ๆ ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ด้วย ทองแดงกับดีบุกนั้น ขนล่องแม่น้ำมาจากทางดินแดนส่วนที่อยู่เหนือขึ้นไปในบริเวณซึ่งเป็นประเทศไทยปัจจุบัน เพื่อนำไปป้อนให้กับโรงงานที่ออกแก้วในฟูนัน ที่ออกแก้วนี้ผลการขุดค้นทางโบราณคดีพบว่า ไม่ขาดแคลนวัตถุดิบ[12]

ฟูนันดูจะรุ่งเรืองถึงจุดสูงสุด ในช่วงคริสต์ศตวรรษที่สี่ ก่อนที่จะมีการแข่งขันของเส้นทางเดินเรือจากอินเดียไปยังจีนที่เป็นเส้นทางทะเลโดยตลอดเข้ามาก่อกวน เส้นทางนี้ผ่านทางช่องแคบเมละกา แม้ว่าเรื่องราวที่หลวงจีนฟาเหียนบันทึกไว้ในตอนต้นคริสต์ศตวรรษที่ห้า จะเป็นบันทึกที่เก่าแก่ที่สุดของนักเดินทางคนหนึ่งที่ได้ผ่านมาในบริเวณช่องแคบ โดยค้างแรมอยู่ในหมู่เกาะอินโดนีเซียด้านตะวันตกเฉียงเหนืออยู่ถึงห้าเดือน แต่ฟาเหียนก็ระบุไว้ชัดเจนว่า ในตอนที่เขาเดินทางเส้นทางนี้มิใช่เส้นทางใหม่ นักประวัติศาสตร์ระบุยุคสมัยของเส้นทางใหม่ไปยังจีนไว้ว่าอยู่ในราว ค.ศ. 350

แม้ในช่วงปีที่ดีที่สุดของฟูนัน มีท่าเรือหลายแห่งในบริเวณช่องแคบซุนดา ซึ่งอยู่ทางตะวันออกของช่องแคบเมละกา ก้าวขึ้นมามีความสำคัญขึ้นบ้างแล้ว นักเดินเรือจากเมืองท่าเหล่านี้ มาเยือนท่าเรือต่าง ๆ ของฟูนันอยู่เนือง ๆ นอกจากนี้ พวกเขายังค้าขายโดยตรงกับอินเดียด้วย อาทิเช่น ผู้มาเยือนจากจีนสมัยคริสต์ศตวรรษที่สาม ได้ข่าวว่า ใน "เจียหยิง" (ตั้งอยู่บริเวณชายฝั่งทะเลด้านตะวันออกเฉียงใต้ของสุมาตรา) มีกษัตริย์ซึ่งสั่งซื้อม้าจากเยือจื้อ (อาณาจักรกุษาณะจากทางตะวันตกเฉียงเหนือของอินเดีย) และว่า ใน "ซือเทียว" (ชวากลาง) มีดินแดนที่อุดมสมบูรณ์ มีนครใหญ่ซึ่งมีถนนหนทางอยู่

---

[11] อ้างถึงใน P. Pelliot, "Le Fou-nan," BEFEO, 3 (1903) 252.

[12] O. W. Wolters, ***Early Indonesian Commerce: A Study of the Origins of Sri Vijaya***, Ithaca, 1967. 52.

ภายใน[13] จารึกภาษาสันสกฤตที่สลักลงบนหินที่ชายฝั่งทะเลด้านตะวันออกและตามซากโบราณสถานของฮินดูและพุทธทางชายฝั่งทะเลด้านตะวันตกของบอร์เนียว ระบุว่า เมืองท่าต่าง ๆ ของที่นี่ก็มีการติดต่อไปมากับอินเดียอยู่เช่นกัน

นักเดินเรือทางใต้เหล่านี้ มีบทบาทมากอยู่เช่นกัน ในการนำผลิตภัณฑ์ต่าง ๆ ของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ไปเผยแพร่ให้รู้จักกันตามตลาดนานาชาติ แรกทีเดียวนั้น ทั้งพ่อค้าอินเดียและพ่อค้าต่างชาติที่ใช้ท่าเรือของฟูนัน มิได้สนใจต่อความผิดแผกเป็นพิเศษกว่าที่อื่น ๆ ของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ พ่อค้าที่ฟูนันเดินทางไปจีนเพื่อนำสินค้าจากเมดิเตอร์เรเนียน อินเดีย ตะวันออกกลางและแอฟริกา (สิ่งของอย่างเช่นกำยานและต้นเมอร์* ยางไม้อื่น ๆ และสารอื่น ๆ ที่ใช้สำหรับผลิตน้ำหอมและเครื่องหอม) ไปแลกกับผ้าไหมของจีน ทว่าเมื่อได้โอกาสซึ่งเกิดจากการปรากฏศูนย์การค้านานาชาติขึ้นระหว่างทางผ่านที่ฟูนัน นักเดินเรือจากบริเวณช่องแคบซุนดาก็ตอบสนองด้วยทักษะของผู้ประกอบการและเริ่มนำผลิตภัณฑ์ของตนเองมาเสนอเริ่มต้นด้วยสิ่งของที่อาจพอนำไปใช้แทนผลิตภัณฑ์ที่มุ่งหมายสำหรับตลาดจีนได้ กำยานก็ใช้ยางสนของสุมาตราแทน และยางเมอร์ซึ่งเป็นยางจากไม้ตระกูลเดลเลียมก็แทนที่ด้วยเบนโซอิน (ยางจากต้นไม้ในตระกูลชัยพฤกษ์ ซึ่งรู้จักกันในนามยางไม้เบนจามินอีกชื่อหนึ่งด้วย)

ทว่าไม่ช้าไม่นาน นักเดินเรือจากหมู่เกาะทางตะวันตกของอินโดนีเซียก็เริ่มนำเอาผลิตภัณฑ์ลักษณะพิเศษที่ไม่เหมือนใครของตนมาเสนอขายตามเมืองท่าต่าง ๆ ของฟูนันและอินเดีย หนึ่งในบรรดาสินค้าที่สำคัญที่สุดคือ การบูร ยางไม้ซึ่งตกผลึกในไม้ซึ่งถือกันว่ามีคุณค่าทางยา ทั้งยังเป็นเครื่องหอมและเป็นส่วนผสมสำหรับน้ำมันเคลือบเงาด้วย ตลอดเวลาที่ผ่านมาหลายยุคหลายสมัย การบูรที่ได้รับการยกย่องว่ามีค่าสูงสุด เป็นการบูรของบารุส เมืองท่าที่ตั้งอยู่บนชายฝั่งทะเลด้านตะวันตกเฉียงเหนือของ สุมาตรา ไม้หอมอย่างเช่นไม้การูและไม้จันทน์ (สินค้าขึ้นชื่อของติมอร์) ได้กลายเป็นสินค้าสำคัญ และเครื่องเทศอย่างดีของมาลุกุ ก็เริ่มปรากฏในตลาดนานาชาติในระยะนี้ อาทิเช่น ชาระกะ ผู้ซึ่งเชื่อกันว่าเป็นแพทย์ประจำราชสำนักของกษัตริย์กนิษกะแห่งอินเดีย เมื่อช่วงปลายคริสต์ศตวรรษที่หนึ่ง ยังได้กล่าวถึงกานพลูไว้ในตำราแพทย์ของเขา กาลิทาส กวีแห่งราชสำนักคุปตะ ก็เขียนถึงเรื่องนี้ไว้ในบทละครเรื่องหนึ่งของเขาเช่นกัน บทละครเรื่องนี้ เขียนขึ้นในสมัยเดียวกันหรือใกล้เคียงกับการเดินทางของฟา เหียน[14]

ตราบใดที่นักเดินเรือจากเมืองท่าต่าง ๆ ที่ใกล้กับช่องแคบเหล่านี้ นำสินค้าที่มีจุดหมายปลายทางที่ตลาดจีน เข้ามายังเมืองท่าของฟูนัน พวกเขาย่อมไม่มีพิษมีภัยต่อผลประโยชน์ของฟูนัน

---

[13] Ibid., 61-62.

* Myrrh พืชชนิดหนึ่งซึ่งมียางสำหรับใช้ทำเครื่องหอม

[14] Ibid., 66.

อย่างไร ก็ดี เมื่อถึงคริสต์ศตวรรษที่สี่ พวกเขาเริ่มผ่านฟูนันไปโดยไม่หยุดแวะ และนำผลิตภัณฑ์ของตนไปจีนโดยตรง หรือหากว่าแวะที่ท่าเรือใดระหว่างทาง ก็จะเป็นท่าเรือที่อยู่ตามชายฝั่งทะเลด้านตะวันออกของเวียดนาม มิใช่ท่าเรือของฟูนัน นักเดินเรือ “มาเลย์” รู้ทางไปจีนมาหลายร้อยปีแล้ว และในทันทีที่ตลาดสินค้าของพวกเขาในจีน คุ้มกับการเดินทาง พวกเขาก็ไปกัน นักเดินเรือเหล่านี้สามารถนำสินค้าต่าง ๆ จากจีนกลับมายังเมืองท่าของตนเอง และยิ่งไปกว่านั้น ยังส่งสินค้าเหล่านี้ต่อไปยังตลาดของซีกโลกตะวันตก โดยผ่านทางเมืองท่าในช่องแคบซุนดาของตนเองด้วย

ในช่วงคริสต์ศตวรรษที่ห้า เส้นทางเดินเรือนี้ยิ่งมีความสำคัญมากขึ้น เนื่องจากความไม่สงบที่เกิดขึ้นตามเส้นทางคาราวานทางบก ซึ่งพ่อค้าผ้าไหมส่วนใหญ่ยังใช้กันอยู่ และแม้ว่าเรือสัญจรผ่านไปมาที่เพิ่มขึ้น ยังคงมาใช้ท่าเรือต่าง ๆ ของฟูนันกันอยู่บ้าง แต่ท่าที่ให้ประโยชน์และผลกำไรมากที่สุดคือบรรดาท่าเรือที่อยู่ในบริเวณช่องแคบซุนดา[15]

หลังการล่มสลายของราชวงศ์ฮั่นในคริสต์ศตวรรษที่สาม จีนแตกแยกออกเป็นก๊กเป็นเหล่า และในคริสต์ศตวรรษที่สี่ ชนเผ่าเร่ร่อนในทุ่งสเตปป์เข้าพิชิตจีนตอนเหนือ เหตุการณ์นี้ ส่งผลให้มีประชากรจำนวนมากหนีจากทางเหนือลงมาทางใต้ เนื่องจากคนที่สามารถย้ายถิ่นที่อยู่ได้ ปกติแล้วเป็นพวกที่มีอภิสิทธิ์ ดังนั้นในหมู่ผู้อพยพจึงมีกลุ่มชนชั้นอภิสิทธิ์มากกว่ากลุ่มอื่น นักประวัติศาสตร์บางคนอ้างว่ามีมากถึง 60 ถึง 70 เปอร์เซ็นต์ของชนชั้นสูงทางเหนือที่อพยพลงมาทางใต้ของแม่น้ำแยงซี คนเหล่านี้ปักใจนิยมผลิตภัณฑ์ที่มาจากทางตะวันตก – จากอินเดีย เอเชียตะวันตกเฉียงใต้ จากชายฝั่งทะเลเมดิเตอร์เรเนียนตะวันออกและชายฝั่งทะเลของแอฟริกาตะวันออก

ก่อนค.ศ. 439 ตลาดทางใต้นี้ ได้รับสินค้าจากเส้นทางบกเป็นส่วนใหญ่ แม้ภายหลังจากราชวงศ์ฮั่นล่มสลายและมีการรุกรานจากทุ่งสเตปป์แล้ว สินค้าก็ยังคงมาทางบก ผ่านจีนตอนเหนือลงมาทางใต้ อย่างไรก็ดี ภายหลังจากค.ศ 439 ทางผ่านของผลิตภัณฑ์จากต่างแดนนี้ถูกปิดกั้นหมด เนื่องจากเส้นทางเลียบเขตกานสู้ ซึ่งเป็นทางสำคัญจากศูนย์กลางประชากรหลายแห่งของจีน มายังพรมแดนด้านตะวันตกถูกราชอาณาจักรทางเหนือที่เป็นศัตรูยึดได้ ชาวจีนทางใต้ จึงถูกตัดขาดจากสิ่งที่พวกเขาเรียกว่า “แดนตะวันตก” เป็นครั้งแรก

อย่างไรก็ดี จีนใต้ก็มิได้ซบเซาลง ตรงกันข้าม กลับปรากฏว่ามีการพัฒนาการพาณิชย์อย่างที่ไม่เคยปรากฏมาก่อน ดินแดนนี้สามารถให้การปกป้องได้สะดวกกว่าที่ราบทางเหนือ เนื่องจากนาข้าวยับยั้งผู้รุกรานจากทุ่งสเตปป์ที่ขี่ม้าเอาไว้ ดินแดนตอนใต้จึงกลายเป็นที่ตั้งของราชอาณาจักรที่นับถือพุทธศาสนาที่ประสบความสำเร็จสองราชอาณาจักร นั่นคือราชอาณาจักรของราชวงศ์หลิว ซ้อง (ค.ศ.420 – 479) กับฉีใต้ (นานชี) (ค.ศ.479 – 502) ตลาดจีนนี้ มีเสน่ห์ดึงดูดอย่างสุดจะหักห้ามใจได้

---

[15] O.W. Wolters, “Studying Srivijaya,” JMBRAS, 52, 2 (1979).

ดังนั้น นักเดินเรือจากบริเวณช่องแคบซุนดาจึงได้ฮึดขึ้นท้าทายโดยไปรับสินค้าจากทางตะวันตกในอินเดียและศรีลังกา ขนผ่านเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ แล้วนำไปส่งยังตลาดจีนใต้นี้

ชาวจีนใต้เหล่านี้ก็บังเกิดความต้องการผลิตภัณฑ์ของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ขึ้นมาด้วยเช่นกัน ไม่เฉพาะแต่ผลิตภัณฑ์ยางไม้และไม้หอมของป่าทึบในเขตร้อนเท่านั้น เมืองจีนกลายเป็นตลาดที่รองรับนอแรดอย่างไม่รู้จักพอในจีนนั้น ใช้นอแรดเป็นยาบำรุงที่ค้ำประกันว่าสามารถกำจัดความกลัวของชายเรื่องการหย่อนสมรรถภาพทางเพศในวัยกลางคนและวัยชราได้ ในญี่ปุ่นนั้น ใช้นอแรดเป็นเครื่องรางประจำห้องนอน ชาวจีนยังเป็นผู้ซื้อขนนกกะเต็น (คิงฟิช)* และขนนกชนิดอื่น ๆ รวมทั้งกระดองเต่ากับสิ่งของแปลก ๆ อื่น ๆ เมื่อถึงปลายคริสต์ศตวรรษที่ห้าหรือต้นคริสต์ศตวรรษที่หก ผู้บริโภคชาวจีนต่างคุ้นเคยเป็นอันดีกับพริกไทยและเครื่องเทศอื่น ๆ รวมทั้งกานพลู ลูกจันทน์เทศ และดอกจันทน์เทศ สินค้าพวกนี้มิได้เห็นคุณค่ากันตรงที่กลิ่นรสเท่านั้น หากยังรวมถึงคุณสมบัติทางยาของเครื่องเทศเหล่านี้ด้วย

ในท้ายที่สุด การแข่งขันจากทางใต้ จากนักเดินเรือของเมืองท่าต่าง ๆ ในบริเวณช่องแคบซุนดา ทำให้ฟูนันหมดความสำคัญด้านการค้ากับต่างชาติลงไป และเมื่อถึงคริสต์ศตวรรษที่หก อาณาจักรนี้ก็หดตัวลง ความอ่อนแอของฟูนัน ปรากฏให้เห็นในกลางคริสต์ศตวรรษที่หก เมื่อฟูนันถูกพวกเจนละเข้ายึดอำนาจ เจนละเป็นชื่อที่ชาวจีนตั้งให้แก่ชาวเขมรซึ่งอาศัยอยู่ตามบริเวณตอนกลาง ๆ ของแม่น้ำโขง แม้ว่าพ่อค้าบางคนยังคงใช้คอคอดกระเป็นทางขนส่งสินค้าอยู่ แต่สถานะที่สำคัญของคอคอดนี้หมดสิ้นลงแล้ว

ยุคของจักรวรรดิภาคพื้นทะเล

ศรีวิชัย (ค.ศ.670 – 1025)

ในบรรดาปัจจัยที่สำคัญที่สุดที่ทำให้บริเวณช่องแคบเมละกา-ซุนดาเจริญรุ่งเรืองขึ้นมาเป็นศูนย์กลางการค้าทางทะเลที่โดดเด่นของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ คือไหวพริบทางการเมืองของผู้ปกครองดินแดนนี้ กล่าวคือความสามารถของพวกเขา ทั้งในการเสริมสร้างความเป็นปึกแผ่นมั่นคงให้แก่ ดินแดนสุมาตราส่วนที่ลึกเข้าไปจากชายฝั่ง และการสร้างอิทธิพลเหนือเมืองท่าที่เป็นคู่แข่ง การมีอิทธิพลเหนือเมืองท่า ส่งผลให้พวกเขามีอิทธิพลเหนือดินแดนที่อยู่เบื้องหลังเมืองท่าในทางอ้อมด้วย การควบคุมโดยวิธีดังกล่าว ทำให้แคว้นศรีวิชัยที่เพิ่งเกิดขึ้นใหม่ สามารถระดมผลิตผลทางการเกษตร ผลิตผลจากป่าและจากมหาสมุทรของหมู่เกาะอินโดนีเซีย มาชุมนุมกันไว้ที่เมืองท่าของตน ผลิตผล

---

* นกกินปลาซึ่งมีขนสวย

เหล่านี้มีทั้งสินค้าที่เดินทางมาจากเกาะใกล้เคียง โดยใช้เรือค่อนข้างเล็กที่บรรทุกคนได้สักยี่สิบห้าถึงห้าสิบคน และมีทั้งสินค้าที่ขนย้ายมาตามลำแม่น้ำ ผ่านทางบนเขาและแควต่าง ๆ ของแม่น้ำในสุมาตรา สิ่งที่เป็นนฤมิตรกรรมของอาณาจักรนี้ คือวีรกรรมทางการเมืองซึ่งสำเร็จลงได้มิใช่เพียงแค่การใช้กำลังอย่างธรรมดา ๆ เท่านั้น ที่มีความสำคัญ พอ ๆ กัน คือวิธีการผนวกและผสานสัญลักษณ์ของอำนาจและบารมีทั้งที่เป็นของท้องถิ่นมาเลย์เองและของพุทธศาสนาที่รับจากต่างแดน ทั้งสองสิ่งนี้ถูกมาปรับแต่งเข้าด้วยกัน อย่างมีทักษะยิ่ง

ผู้ก่อตั้งและผู้ครองอาณาจักรศรีวิชัยคือหัวหน้าชาวมาเลย์ในท้องถิ่น ผู้ซึ่งปกครองบริเวณเมืองท่าที่พระถุดงค์ชาวจีน อิจิง เคยได้มาเยือนในช่วงปลายคริสต์ศตวรรษที่เจ็ด ระหว่างเดินทางกลับจากอินเดีย ขณะนี้ เป็นที่ยอมรับกันโดยทั่วไปว่า สถานที่ซึ่งพระภิกษุอิจิงได้มาเยือนนั้นปัจจุบันคือบริเวณที่ใกล้เคียงกับเมืองปาเล็มบังหรือที่เมืองปาเล็มบัง เมืองท่าทางตะวันออกเฉียงใต้ของสุมาตรา[16] อาณาบริเวณนี้เองได้กลายเป็นแกนกลางของความการครองความเป็นเจ้าของศรีวิชัย ทัศนะการมองโลกแต่เดิมของชาวมาเลย์นั้น คือความเป็นคู่ที่ทรงพลังอยู่เคียงข้างกัน ภูมิประเทศซึ่งมีภูเขาสูงชันตั้งตระหง่านคู่กับทะเลซึ่งขอบฟ้าดูไกลจนสุดจะเอื้อมถึง ทั้งความสูงของภูเขาและความลึกของทะเล คือที่ตั้งของพลังที่ทรงอิทธิพลต่อชะตาชีวิตของผู้คน เป็นพลังทั้งในทางสร้างสรรค์และทำลาย ภูเขาไฟลูกเดียวกับที่ให้ดินที่อุดมสมบูรณ์ที่สุดนั้น สามารถทำลายล้างหมู่บ้านที่เติบโตขึ้นมาบนภูเขาเหล่านี้ได้ และบางครั้งบางคราว ก็ได้ลงมือทำลายจริง ๆ เช่นกันกับทะเล ซึ่งเป็นผู้ให้ที่ใจกว้าง และเป็นปัจจัยสำคัญสำหรับการคมนาคม แต่พายุของทะเล ก็สามารถทำลายชีวิตและวิถีการดำเนินชีวิตของผู้ที่พึ่งพาอาศัยทะเลได้เช่นกัน

ตามความเชื่อดั้งเดิมของชาวมาเลย์นั้น ทั้งแหล่งกำเนิดของน้ำในแม่น้ำและถิ่นฐานของวิญญาณของบรรพชน ต่างอยู่บนเนินเขาสูง ส่วนที่สูงที่สุดของเทือกเขา จึงนับเนื่องกันว่าเป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์และเป็นที่มาของพลังแห่งคุณงามความดี ที่จะมอบความอยู่ดีกินดีให้แก่ผู้คน กษัตริย์ศรีวิชัยทรงดึงความเชื่อเหล่านี้มาทำประโยชน์ด้วยการใช้พระนาม “เจ้าแห่งขุนเขา” นอกจากนี้พระองค์ยังทรงเป็น “เจ้าแห่งหมู่เกาะ” และสามารถติดต่อสื่อสารกับ “ภูติแห่งน่านน้ำต่าง ๆ ในทะเล” ภูติเหล่านี้เป็นพลังอันตรายที่จำเป็นต้องเอาใจและมีอำนาจซึ่งกษัตริย์ต้องซึบซับเข้าไว้ในพระองค์ ด้วยวัตถุประสงค์นี้เอง กษัตริย์จึงต้องโยนทองแท่งทิ้งลงในบริเวณปากแม่น้ำปาเล็มบังเป็นประจำทุกวัน

ข้อต่อสำคัญที่เชื่อมโยงระหว่างพลังแห่งภูเขาและพลังแห่งทะเลนี้ คือแม่น้ำ เพราะแม่น้ำเป็นช่องทางที่น้ำฝนที่ตกลงบนเขาไหลลงมา โดยในท้ายที่สุดแล้ว จะไหลมาร่วมบรรจบกับทะเล ตามบริเวณลุ่มแม่น้ำเหล่านี้ มีแคว้นเก่าแก่ที่สุดของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ภาคหมู่เกาะตั้งอยู่ ลุ่มแม่น้ำ

---

[16] E. Edward McKinnon, “A Note on the Discovery of Spur-Marked Yueh-Type Sherds at Bukit Seguntang Palembang,” JMBRAS, 52, 2 (1979) 35.

เหล่านี้ยังเป็นตัวกำหนดพลวัตทางการเมืองระหว่างแคว้นทั้งหลาย อำนาจอันศักดิ์สิทธิ์ของกษัตริย์ ซึ่งเกี่ยวพันอย่างใกล้ชิดกับความอุดมสมบูรณ์ เชื่อมโยงอยู่กับแม่น้ำด้วยเช่นกัน ความศักดิ์สิทธิ์แห่งความสัมพันธ์ระหว่างกษัตริย์กับน้ำ มีพลังแกร่งกล้าเสียจนเป็นเรื่องอันตรายที่กษัตริย์จะทรงพระสรงด้วยน้ำธรรมดา ด้วยเกรงว่าจะเป็นเหตุให้เกิดน้ำท่วม น้ำสำหรับสรง ต้องปรุงแต่งด้วยกลีบดอกไม้เสียก่อน จึงจะปลอดภัย นอกจากนี้ยังมีข้อห้ามเกี่ยวกับความอุดมสมบูรณ์อย่างอื่น ๆ อีก มีวันหนึ่งจำเพาะในแต่ละปี ที่กษัตริย์จะเสวยข้าวไม่ได้ หากว่าเสวย พืชผลอาจเสียหายจนเก็บเกี่ยวไม่ได้ นอกจากนี้กษัตริย์ยังไม่อาจเสด็จออกไปจากอาณาจักรของพระองค์ได้ เพราะหากเสด็จออกไปรังสีจากดวงอาทิตย์อาจไปด้วยกับพระองค์ แล้วท้องฟ้าจะมืดมน และพืชผลจะเสียหาย

ความสำคัญของปาเล็มบังในฐานะเมืองท่า น่าจะมีมาตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ในช่วงที่นักเดินเรือมาเลย์จากเกาะที่อยู่เลยออกไปทางตะวันออก นำวัฒนธรรมโลหะของแผ่นดินใหญ่เข้ามาเผยแพร่[17] นักเดินเรือเดินทางลงมาตามแนวคาบสมุทรมลายู ความยาว 1600 กิโลเมตร จนถึงเกาะเหล่านี้ และคงได้พบว่าทั้งปาเล็มบังบนฝั่งแม่น้ำมุสิและแจมบี-มลายูบนฝั่งแม่น้ำบาตัง หริ ตั้งอยู่ใกล้ปลายคาบสมุทร การที่ทั้งปาเล็มบังและแจมบี-มลายูเป็นเมืองท่าที่อยู่ปากแม่น้ำ จึงเปิดโอกาสให้นักเดินเรือเข้ามาติดต่อผู้คนที่อาศัยอยู่ใกล้ชายฝั่งทะเลได้โดยตรง และยังสามารถติดต่อดินแดนอันกว้างขวางของสุมาตราที่เลยลึกเข้าไปในแผ่นดินได้โดยทางอ้อม รวมทั้งกับพวกที่อาศัยอยู่ตามริมฝั่งของแคว่ต่าง ๆ มากมายของแม่น้ำสองสายนี้ด้วย ดังนั้น เมืองท่าทั้งสองนี้ น่าจะเริ่มต้นด้วยการเป็นศูนย์กลางการค้าเล็ก ๆ ใกล้กับปากแม่น้ำที่เชื่อมโยงการติดต่อระหว่างชนที่อยู่ในแถบภูเขากับนักเดินเรือจากท้องทะเลที่ศูนย์กลางนี้ นักเดินเรือสามารถแลกเปลี่ยนสินค้าของตน—รวมทั้งโลหะชนิดต่าง ๆ--กับผลิตผลต่าง ๆ ของเกาะได้

เมื่อการค้านานาชาติระหว่างบริเวณฟูนันกับอินเดียเริ่มเติบใหญ่ขึ้นในราวคริสต์ศตวรรษแรก เมืองท่าบนเกาะสุมาตราก็พัฒนาขึ้นเป็นศูนย์กลางทางการเมืองย่อย ๆ ศูนย์กลางเหล่านี้รวบรวมทรัพยากรจากลุ่มแม่น้ำที่อยู่ใกล้กับชายฝั่งทะเล มาไว้สำหรับดึงดูดบรรดาผู้ทำการค้า เมืองท่าเหล่านี้จึงสามารถนำสินค้าเข้าจากต่างแดนเข้ามาเพิ่มพูนทรัพยากรของตนเอง และยังใช้สินค้าเข้าพวกนี้เป็นของขวัญหรือของสำหรับแลกเปลี่ยนกับผลิตผลของดินแดนที่อยู่ลึกเข้าไปจากชายฝั่ง เนื่องจากเกาะของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้แห่งนี้ มีแม่น้ำหลายสายที่มีภูเขาคั่น พลวัตการติดต่อนี้จึงนำไปสู่การก่อตั้งแคว้นริมแม่น้ำขนาดย่อย ๆ ขึ้นหลายแคว้น โดยมีฐานที่มั่นอยู่ที่ปากแม่น้ำ ศูนย์กลางที่อยู่ชายฝั่งทะเลเหล่านี้ มีแนวโน้มที่จะมองย้อนหลังกลับไปทางภูเขา และมองออกไปยังทะเลเบื้องหน้า ทว่ามิได้มอง

---

[17] R. B. Smith and W. Watson, eds., *Early South East Asia: Essays in Archaeology, History and Historical Geography*, London,.1976.

ข้าง ๆ อย่างมีเมตตานัก ศูนย์กลางริมฝั่งทะเล ต่างมองเห็นว่าเครือข่ายแม่น้ำที่อยู่ใกล้เคียงเป็นคู่แข่งและศัตรู และบางแคว้น เริ่มการติดต่อกับวัฒนธรรมอินเดียแล้ว ตั้งแต่ในราวค.ศ. 350

ในอาณาบริเวณตอนใต้ของโลกหมู่เกาะมีเมืองท่าและแคว้นที่เป็นอิสระตั้งอยู่มากมายเป็นเวลาหลายร้อยปี แต่ทว่าในตอนต้นคริสต์ศตวรรษที่เจ็ดนั้น หนึ่งในบรรดาแคว้นเหล่านี้ คือศรีวิชัย ซึ่งผงาดขึ้นมาอย่างผู้มีชัยชนะในการแข่งขันเพื่อเป็นใหญ่เหนือผู้อื่น และดังนั้น ศรีวิชัยจึงกลายเป็นแกนของระบบรัฐที่เกิดขึ้นมาใหม่ ประเด็นที่ว่าทำไมจึงต้องเป็นผู้ปกครองในท้องถิ่นของปาเล็มบัง ที่ได้ขึ้นมาเป็นใหญ่ในภูมิภาคนี้ ยังไม่เป็นที่ปรากฏชัดแจ้งในขณะนี้ แม้ว่าที่ตั้งของปาเล็มบังซึ่งอยู่กึ่งกลางทางระหว่างช่องแคบเมละกากับช่องแคบซุนดา เป็นปัจจัยสำคัญ แต่ก็มีเมืองท่าอื่น ๆ อีกหลายเมือง ที่มีที่ตั้งเป็นข้อได้เปรียบคล้าย ๆ กันเช่นนี้ เมืองท่าสำคัญของสุมาตราทางตะวันออกเฉียงใต้ คือทั้งปาเล็มบังกับคู่แข่งสำคัญคือแจมบี-มลายู ต่างมิได้ตั้งใกล้กับสถานที่ที่ผลิตสิ่งของที่พ่อค้าต่างชาติต้องการมากที่สุดทั้งคู่ การบูรซึ่งเป็นผลิตภัณฑ์จากป่าสุมาตราที่เป็นที่เสาะแสวงหากันมากที่สุดในยุคต้นนี้ มาจากบริเวณทางเหนือขึ้นไปและเยื้องไปทางตะวันตกของเกาะมากกว่านี้ ส่วนพริกไทยนั้น มีปลูกอยู่บ้างในท้องถิ่น แต่พืชชนิดนี้เป็นผลิตผลของชวาตะวันตกที่อยู่ตรงข้ามกับช่องแคบซุนดาด้วยเช่นกัน ไม้จันทน์ เป็นผลิตผลอีกชนิดหนึ่งที่นิยมกันมาตั้งแต่ยุคแรกสุด ก็มาจากติมอร์ ซึ่งอยู่เลยไปทางตะวันออกของสุมาตราประมาณ 2500 กิโลเมตร กานพลู ลูกจันทน์เทศ และดอกจันทน์เทศ ซึ่งในท้ายที่สุดแล้ว ได้กลายเป็นผลิตผลที่มีชื่อเสียงมากที่สุดของอาณาจักรริมทะเล ก็มาจากเกาะอื่น ซึ่งอยู่ห่างไกลไปทางตะวันออกมากพอ ๆ กัน

ยิ่งกว่านั้น ข้อมูลทางโบราณคดีที่มีอยู่ในปัจจุบัน ยังระบุอีกด้วยว่า ใกล้ ๆ เมืองท่าของสุมาตรายุคเริ่มแรกนี้ โดยทั่วไปแล้วไม่มีการปลูกข้าวอย่างมากมายเลย เมืองท่าที่อยู่ปลายแม่น้ำของสุมาตราในยุคต้น ไม่เหมือนกับชวา—ที่ชวาศูนย์กลางอำนาจตั้งอยู่ในย่านที่เป็นศูนย์กลางการผลิต ส่วนสุมาตราพึ่งพาอาศัยวิธีการรวบรวมอาหารและผลิตผลจากที่สูงโดยตรงน้อยกว่าชวา หากเมืองท่ายุคแรกของสุมาตราเหล่านี้ไม่ซื้ออาหารจากชวา ซึ่งดูเหมือนไม่น่าจะเป็นเช่นนั้น เว้นแต่ในสมัยหลัง ๆ เมื่อปริมาณการค้าเพิ่มขึ้นมากแล้ว เมืองท่าพวกนี้ก็ต้องอาศัยข้าวน้ำลึก (*เลบัค*) จากลุ่มแม่น้ำที่อยู่ตอนล่าง และข้าวที่ทดน้ำโดยอาศัยกระแสน้ำขึ้น-น้ำลง (*ปาซังสุรุต*) เพื่อเลี้ยงผู้ที่เดินทางผ่านไปมา ดินแดนตอนในเบื้องหลังปาเล็มบัง ประกอบด้วยที่ราบสูง ปาเซมาห์ กับมุสิตอนบน ดินแดนทั้งสองนี้ต่างเป็นบริเวณที่มีชื่อเสียงเป็นที่รู้จักกันดีในปัจจุบันเรื่องข้าว และเป็นบริเวณที่มีสภาพธรรมชาติคล้ายคลึงกันมากกับบริเวณที่ปลูกข้าวนาดำของชวา สภาพของภูเขาไฟในย่านนี้ ช่วยให้เกิดสารที่สร้างความอุดมสมบูรณ์สำหรับการเพาะปลูกข้าว ซากโบราณคดีหินตั้งขนาดใหญ่ในสุมาตราตอนใต้ มีอยู่ที่ปาเซมาห์ ซึ่งในปัจจุบัน อยู่ในท่ามกลางดินแดนข้าว หินสลักก้อนหนึ่ง แสดงภาพคนขี่ช้างโดยบรรทุกกลองแบบดองซอนมาด้วย อนุสรณ์ที่ทำด้วยหินเช่นนี้ หรืออย่างน้อยก็แรงบันดาลใจในการสร้างหินสลักนี้ขึ้นมา อาจเป็นของขวัญที่บางดินแดนมอบให้แก่ประชากรปาเซมาห์เป็นการตอบแทนสำหรับผลิตผลของพวกเขา

ก็ได้ ถ้วยชามและระฆังสำริดที่พบในบริเวณเดียวกันนี้ บ่งชี้ถึงความสัมพันธ์กับต่างชาติและการติดต่อกับบริเวณที่อยู่ปลายแม่น้ำมาตั้งแต่เริ่มแรก ในทำนองเดียวกัน ในใจกลางของบริเวณที่อยู่ต้นน้ำขึ้นไปของแจมบี-มลายู มีรูปสลักหินสมัยต้นคริสต์กาล เป็นรูปชายหลายคน ยืนอยู่บนตัวคน ๆ หนึ่ง รูปสลักเช่นนี้เป็นสัญลักษณ์ดั้งเดิมของอินโดนีเซีย ที่แสดงถึงอำนาจ นอกจากนี้ยังบ่งชี้ถึงการติดต่อกับบริเวณปลายแม่น้ำด้วย[18]

ไม่ต้องสงสัยเลยว่า ต้องมีปัจจัยต่าง ๆ มากมาย ที่เป็นเหตุให้ปาเล็มบังมีชัยชนะเหนือคู่แข่งทั้งหลาย หนึ่งในบรรดาปัจจัยเหล่านี้ น่าจะได้แก่ประสิทธิภาพในการผลิตทางการเกษตรของที่นาในบริเวณหุบเขาที่แม่น้ำมุสิและแควของแม่น้ำมุสิไหลผ่าน แม้ว่าเมืองท่าที่ตั้งอยู่บริเวณปากแม่น้ำของโลกหมู่เกาะ ไม่มีเมืองใดเลยที่มีทรัพยากรทางการเกษตรพอเทียบได้กับทรัพยากรของฟูนันในบริเวณสามเหลี่ยมปากแม่น้ำโขง แต่ปาเล็มบังมีแม่น้ำมุสิที่กว้างเป็นพิเศษอยู่เบื้องหลัง แม่น้ำสายนี้ไหลเอื่อย ๆ และอุดมไปด้วยโคลนเลน ดังนั้น จึงเท่ากับว่าปาเล็มบังมีฐานทางเกษตรกรรมที่ดีกว่าคู่แข่งทั้งหมด มีตำนานในท้องถิ่นอ้างว่า หลังจากมีการชั่งแม่น้ำสายต่าง ๆ แล้ว ปรากฏว่า แม่น้ำมุสิหนักที่สุด รากฐานอารยธรรมจึงก่อตัวขึ้นได้ที่ปาเล็มบัง ตำนานนี้ช่วยให้เห็นได้ชัดว่า ผู้วางรากฐานก่อตั้งปาเล็มบัง แสวงหาแม่น้ำที่อุดมไปด้วยโคลนเลน เพื่อที่ปาเล็มบังจะสามารถพึ่งพาอาศัยโคลนเลนอันอุดมสมบูรณ์ ที่แม่น้ำจะพามาพอกให้กับนาข้าวที่อยู่ติดกับแม่น้ำสายนี้ได้อย่างต่อเนื่อง ปัจจุบันนี้ที่ดินที่ใช้ปลูกข้าวได้ดีที่สุดในบริเวณนี้ อยู่ใกล้กับปาเล็มบังสมัยใหม่มาก คือที่บุกิต เซกันตัง ที่บนเนินเขาและบริเวณรอบ ๆ เนินเขาของที่แห่งนี้ ยังเป็นที่ที่เราพบโบราณสถานที่สมบูรณ์ที่สุดของยุคศรีวิชัย และเนินนี้ ดูเหมือนจะเป็นที่ตั้งของศูนย์กลางการทำพิธีที่บรรยายไว้ในบันทึกของพระภิกษุอิจิงว่า มีพระมาร่วม 1000 รูป และได้มีการนำภาชนะทองคำที่รูปทรงเหมือนดอกบัว มาบูชาพระพุทธรูปทองคำและพระพุทธรูปเงิน ชามรูปดอกบัวพวกนี้ เป็นที่ทราบกันว่าเป็นประดิษฐกรรมที่เป็นความเชี่ยวชาญพิเศษของศรีวิชัย และในยุคที่ล่ามาถึงค.ศ. 1082 ยังมีบันทึกของจีนที่ระบุว่า ทูตศรีวิชัยนำชามดอกบัวที่บรรจุไข่มุกกับสิ่งของมีค่าอย่างอื่น ๆ มาถวายเป็นบรรณาการแก่จักรพรรดิซ้อง[19]

นอกจากนี้ ปาเล็มบังยังมีท่าเรือตามธรรมชาติอย่างดี และมีแม่น้ำที่สามารถแล่นเรือไปได้เป็นระยะทางไกล ๆ แม้ในคริสต์ศตวรรษที่สิบเก้า เรือกลไฟซึ่งเป็นเรือเดินสมุทรขนาดใหญ่ที่สุด ยังแล่นไปถึงตัวนครได้โดยไม่มีปัญหา ตัวนครปาเล็มบังนั้น อยู่ลึกเข้าไปจากปากแม่น้ำมุสิถึง 80 กิโลเมตร

---

[18] F.M. Schnitger, ***The Archeology of Hindoo Sumatra***, Leiden, 1937.

[19] การสำรวจบริเวณปาเล็มบังส่วนที่ล้อมรอบบุกิต เซกันตังด้วยภาพถ่ายทางอากาศเมื่อเร็ว ๆ นี้ แสดงว่า มีเครือข่ายของท่าเทียบเรือที่ก่อสร้างด้วยดินอยู่ ภาพถ่ายนี้เป็นหลักฐานที่ยืนยันว่า บริเวณบุกิต เซกันตัง เป็นศูนย์กลางของการพาณิชย์ยุคโบราณ ข้อมูลนี้ ได้รับความเอื้อเฟื้อมาจากเฮอร์มานน์ กุลเกและปิแอร์-อีฟส์ มองแกง (Hermann Kulke/ Pierre-Yves Manguin)

แม้บริเวณตอนเหนือของปาเล็มบัง แม่น้ำมุสิกับแควของแม่น้ำก็ยังกว้างและลึกพอที่จะให้เรือเล็ก ๆ แล่นต่อไปได้อีกหลายไมล์ เงื่อนไขนี้ ทำให้ปาเล็มบังเป็นพื้นที่ที่สามารถเข้าถึงดินแดนตอนในของเกาะสุมาตราที่อยู่ลึกเลยชายฝั่งทะเลเข้าไปได้เป็นอย่างดีเป็นพิเศษ ซึ่งก็หมายถึงการเข้าถึงผลิตผลจากป่าที่มีค่าของเกาะนี้ด้วย

ในแง่ของความเข้าใจดั้งเดิมของคนถิ่นนี้ แรงจูงใจในตอนแรกเริ่มทำให้มีการพิชิตดินแดนเป็นไปได้มากที่สุดว่าเกิดมาจากการเมืองภายในของมาเลย์ กล่าวคือความพยายามที่จะรวมชนเชื้อสายมาเลย์ที่อยู่รายรอบ แต่ไม่น่าจะมาจากความปรารถนาที่จะควบคุมช่องแคบ ภาพลักษณ์ที่เก่าแก่ที่สุดที่เรามีเกี่ยวกับผู้ก่อตั้งศรีวิชัย มาจากจารึกบนแผ่นหินสมัยค.ศ. 683 สิ่งที่เผยให้เห็นจากจารึกนี้ คือผู้นำทัพของสุมาตรายุคดั้งเดิม ซึ่งเป็นผู้ปกครองท้องถิ่นคนหนึ่ง เรียกประชุมบรรดาหัวหน้าถิ่นกับกองกำลังของพวกเขาในอาณาบริเวณโดยรอบ หลังจากนั้น จึงคัดเลือกคน 2000 คน จากกำลังคน 20,000 คน แล้วยกทัพไปรบกับแจมบี-มลายูโดยมีตัวเขาเป็นผู้นำ แจมบี-มลายูนั้นเป็นคู่แข่งทางเหนือ และเป็นระบบแม่น้ำที่สำคัญอีกเพียงระบบเดียวเท่านั้น ที่อยู่บนชายฝั่งยุทธศาสตร์แห่งนี้ ศรีวิชัยปราบคู่แข่งลงได้สำเร็จ ผู้ปกครองได้พิสูจน์ตนเองในสนามรบแล้ว และดังนั้น จึงสามารถเอ่ยอ้างในจารึกนี้ได้ว่าตนมีอำนาจเหนือธรรมชาติซึ่งทำให้สามารถสร้างความมั่งคั่งไพบูลย์ให้แก่ไพร่ฟ้าข้าใหม่ได้

> พระราชาแสดงความห่วงใยว่า ที่ที่ถางแล้วและสวนต่าง ๆ ที่พวกเขา (ราษฎร) สร้างขึ้น ควรเต็ม (ไปด้วยพืชผล) ปศุสัตว์ทุกสายพันธุ์ที่เลี้ยง และทาสทั้งหลายที่มีอยู่ ควรจะเจริญรุ่งเรือง… คนรับใช้ทุกคนของพวกเขา จะเป็นผู้ซื่อสัตย์และอุทิศตนให้กับพวกเขา…ที่ใดก็ตามที่พวกเขาไปอยู่ จะไม่มีขโมย ไม่มีผู้ร้ายและไม่มีผู้คบชู้อยู่ ณ ที่นั้น…จะมีความคิดแห่งโพธิ (ปัญญา) บังเกิดขึ้นในหมู่พวกเขา และบังเกิดมีความรักต่อ “พระรัตนไตร” (พระพุทธ พระธรรมและพระสงฆ์)[20]

เรื่องราวที่พระภิกษุชาวจีนนามอิจิงเล่าถึงศรีวิชัย บ่งบอกว่า การปราบปรามแจมบี-มลายูของปาเล็มบัง ซึ่งเท่ากับพิชิตแม่น้ำบาตัง หริกับแควต่าง ๆ ของแม่น้ำนี้ เกิดขึ้นในช่วงระหว่างค.ศ. 671 ถึง ค.ศ.685

ดินแดนที่เข้าอยู่ในบังคับบัญชาของศรีวิชัยในที่สุดนั้น สามารถแบ่งได้ออกเป็นสามส่วน ได้แก่ บริเวณแกนที่อยู่รายรอบปาเล็มบัง บริเวณดินแดนตอนในของแม่น้ำมุสิ ตั้งแต่ต้นตลอดจนถึงปลายแม่น้ำสายนี้ และส่วนที่สาม คือท่าเรือบริเวณปากแม่น้ำกับบริเวณที่อยู่เลยไปเบื้องหลัง ซึ่งแต่ก่อนเคยเป็นคู่แข่ง แต่ละส่วนของทั้งสามส่วนนี้ มีลักษณะการปกครองที่ออกจะแตกต่างกันอยู่ ส่วนแกนกลางเมืองซึ่งมีศูนย์กลางอยู่ที่ปาเล็มบังนั้น มีกษัตริย์กับเชื้อพระวงศ์เป็นผู้บริหารโดยตรง กษัตริย์ทรงได้รับ

---

[20] อ้างอยู่ใน Hall, ***Maritime Trade***, 163.

ความช่วยเหลือจากตุลาการหลวง ผู้เก็บภาษี ผู้บริหารที่ดินและเจ้าพนักงานที่ทำหน้าที่ต่าง ๆ กษัตริย์ตรัสถึงคนที่เพาะปลูกพืชผลในเขตที่ดินของหลวงว่า “ข้าทาสของฉัน” คนเหล่านี้ ยังเป็นแกนของกองทัพหลวงของพระองค์ด้วย

ส่วนที่สองของจักรวรรดิ คือดินแดนบริเวณแม่น้ำมุสิ เป็นการปกครองทางอ้อมคือ โดยวิธีสร้างพันธมิตรกับพวกหัวหน้าในท้องถิ่น ซึ่งให้สัตย์ปฏิญาณว่าจะจงรักภักดีต่อกษัตริย์ที่แกนปาเล็มบัง ความสัมพันธ์ระหว่างศูนย์กลางที่กษัตริย์ประทับอยู่กับดินแดนที่อยู่ลึกเข้าไปจากฝั่งน้ำตั้งแต่ต้นจนถึงปลายแม่น้ำเหล่านี้ ตั้งอยู่บนพื้นฐานของสิ่งที่ในความเป็นจริงแล้ว คือผลประโยชน์ร่วมกัน ความสัมพันธ์นี้จำต้องได้รับการเสริมสร้างให้แข็งแกร่ง และไม่อาจละเลยหรือใช้ประโยชน์จนเลยเถิดได้ เพราะบางครั้งบางคราว เกิดกรณีที่ชนกลุ่มต่าง ๆ ในดินแดนที่อยู่ลึกเข้าไปจากฝั่งน้ำเหล่านี้ เข้ายึดท่าเรือบริเวณปากแม่น้ำไปเป็นของตนเอง ความสัมพันธ์ระหว่างชายน้ำกับส่วนที่อยู่ตอนใน มีความสำคัญอย่างยิ่งยวด เนื่องจากความจำเป็นที่จะต้องรักษาสภาพคล่องของปัจจัยต่าง ๆ ที่จะหลั่งไหลมากับแม่น้ำ อันได้แก่กำลังคน (มีนัยเกี่ยวข้องกับการทหาร) ทรัพยากรทางการเกษตร (ซึ่งสามารถเป็นเสบียงให้แก่ตัวเมืองท่า) และผลิตผลจากป่า เช่นยางไม้ที่ส่งออกไปขายต่างแดน ปัจจัยเหล่านี้ คือสิ่งที่รองรับสถานะพิเศษของศูนย์กลางที่เป็นของกษัตริย์

แม้ว่าศรีวิชัยไม่ลังเลที่จะใช้กำลังทหารในยามที่จำเป็น แต่วิธีที่ใช้บ่อยกว่า คือรักษาความเป็นพันธมิตรกับดินแดนเบื้องหลังด้วยการเสนอสิทธิประโยชน์ ทั้งในด้านวัตถุและจิตวิญญาณ แก่ทุกคนที่สวามิภักดิ์กับส่วนกลาง ศูนย์กลางที่ศรีวิชัยกระจายทรัพย์สมบัติและข้าวของที่ได้รับจากเส้นทางการค้า รวมทั้งเกียรติยศและอำนาจราชศักดิ์ที่สะท้อนอำนาจของศูนย์กลางของศรีวิชัยแก่ผู้นำของประชากรที่อยู่ต้นแม่น้ำและปลายแม่น้ำ เพื่อเป็นการตอบแทนความจงรักภักดีรวมทั้งผลิตผลที่พวกเขาส่งมาให้ ผู้ถวายคำปรึกษาทางด้านพุทธศาสนาแก่กษัตริย์ ยังมีบทบาทด้านยุทธศาสตร์ในดินแดนที่อยู่เบื้องหลังนี้ด้วย กษัตริย์ทรงส่งพวกเขาเหล่านี้จากทางส่วนกลาง เพื่อติดต่อกับชนชั้นนำในท้องถิ่นอยู่เป็นระยะ ๆ เพื่อสนับสนุนให้พวกเขาจัดพิธีกรรมทางศาสนาในท้องถิ่นและจัดมหรสพเชิดชูพระเกียรติยศแก่กษัตริย์และแก่พุทธศาสนา และเพื่อชักจูงพวกเขาให้เข้าร่วมในลัทธิบูชากษัตริย์ที่ส่วนกลาง โดยจะมีการจัดพิธีกระทำสัตย์สาบาน สร้างสิ่งปลูกสร้างใหญ่โตของส่วนรวมและของศาสนาขึ้นมากมาย

ศูนย์กลางที่ศรีวิชัยเสนอให้สิทธิประโยชน์ แต่ในขณะเดียวกันก็เลือกใช้วิธีการให้สัตย์สาบานตามประเพณี ซึ่งมีการข่มขู่ผู้ที่ไม่รักษาสัตย์สาบานด้วยว่า จะมีผลสะท้อนที่น่าสะพรึงกลัวตามมา ศิลาจารึกหลักหนึ่งที่พบในดินแดนเบื้องหลังชายฝั่งของศรีวิชัย ผสานการถือน้ำพิพัฒน์สัตยาตามประเพณีดั้งเดิมของมาเลย์ เข้ากับภาพลักษณ์ของอำนาจตามหลักพุทธศาสนา ที่ขอบตอนบนของศิลาจารึกมีพญานาคเจ็ดเศียร ซึ่งเป็นภาพตามแบบฉบับของอินเดียที่มีพญานาคเป็นผู้ถวายการคุ้มครองแด่พระพุทธเจ้าภาพนี้อาจได้ผลมากเป็นพิเศษในโลกมาเลย์ เนื่องจากก่อนที่ศาสนาจะปรากฏขึ้นนั้น บรรดา ผู้ปกครองของมาเลย์ก็วิงวอนขออำนาจจากงูมาปกป้องตนเองและดินแดนของตนด้วยเช่นกัน

ข้างใต้พญานาค เป็นคำสัตย์สาบานว่าจะจงรักภักดีต่อกษัตริย์ และข้างใต้คำสัตย์สาบานนั้น จะมีร่องเป็นทางระหว่างทำพิธีถือสัตย์สาบานนั้น มีการรดน้ำลงบนพญานาคและบนคำสัตย์สาบาน และให้น้ำไหลออกไปทางร่องนี้ ข้อความในจารึกระบุว่า ผู้ที่ถือสัตย์สาบานต้องดื่มน้ำนี้ และคนที่ไม่ซื่อต่อคำสัตย์สาบานในส่วนหนึ่งอาจต้องตายเพราะน้ำที่ดื่ม (จารึกระบุว่า อวัยวะภายในของคนผู้นั้นจะเน่า) ในอีกทางหนึ่ง หากว่าผู้ถือสัตย์สาบานยังซื่อตรงอยู่ พวกเขาจะได้รับไม่แต่เฉพาะสูตรลับสำหรับการปลดเปลื้องวิญญาณเป็นครั้งสุดท้าย (ตามหลักพุทธศาสนา) แต่ยังได้รับคำมั่นด้วยว่า "เจ้ากับลูกเมียจะไม่ถูกกลืน" ผู้กลืนนี้หากมิได้หมายถึงพญานาค ซึ่งเชื่อกันว่าสามารถกลืนคนได้ ก็หมายถึงความเป็นไปได้ว่าจะถูกสายน้ำที่ท่วมขึ้นมากลืนเข้าไป[21]

ในการจัดการกับส่วนที่สามของอาณาจักรศรีวิชัย ซึ่งได้แก่เมืองท่าปากแม่น้ำอื่น ๆ กับบริเวณที่อยู่เบื้องหลังปากแม่น้ำเหล่านั้น ปัจจัยด้านกองกำลังมีบทบาทมากกว่าปัจจัยอื่น ๆ มาก แม้มีการใช้เทคนิคและธรรมเนียมปฏิบัติที่ได้แรงดลใจมาจากอินเดีย และมีการแบ่งปันผลประโยชน์ด้านวัตถุ แต่ปัจจัยที่สำคัญยิ่งสำหรับการควบคุมของศรีวิชัยคือกำลัง มีรายงานของอาหรับอ้างว่า กษัตริย์ศรีวิชัยทรงใช้เวทย์มนต์สะกดจระเข้เพื่อให้การเดินเรือเข้ามายังท่าเรือในอาณาจักรปลอดภัย ทว่าความจริงของเรื่องนี้อยู่ที่ว่า จระเข้พวกนี้ สะกดชนเผ่าเร่ร่อนในท้องทะเลของบริเวณช่องแคบนี้

ในระยะที่ฟูนันเจริญรุ่งเรืองนั้น นักเดินเรือต่างชาติต่างกลัวน่านน้ำของศรีวิชัย กระแสน้ำที่ไหลเชี่ยวกับหินโสโครกและสันดอนที่ซุกซ่อนอยู่ใต้น้ำ ทำให้บริเวณช่องแคบนี้อันตราย รวมทั้งอันตรายที่มาจากชนเผ่าเร่ร่อนในท้องทะเล ชนเร่ร่อนพวกนี้มักทำตนเป็นโจรสลัด ปล้นเรือพ่อค้าที่บังเอิญมาเจอเข้า กษัตริย์ศรีวิชัยไม่สามารถปราบปรามพวกเร่ร่อนในท้องทะเลเหล่านี้ได้ จึงใช้วิธีซื้อคนเหล่านี้ โดยกษัตริย์ทรงทำความตกลงกับพวกเร่ร่อนบางพวกว่า หากไม่ปล้นเรือในทะเลจะแบ่งรายรับส่วนหนึ่งของท่าเรือให้เป็นค่าตอบแทน โดยวิธีนี้กษัตริย์ยังสามารถใช้พันธมิตรในทะเลของพระองค์ลาดตระเวนน่านน้ำในท้องถิ่นเพื่อรักษาความปลอดภัยให้แก่การสัญจรของเรือสินค้าด้วย กษัตริย์ยังสามารถเกณฑ์ให้คนเหล่านี้ให้บริการต่อการเป็นผู้ขนส่งอย่างสันติในการค้าได้ด้วย แต่การจะประสบความสำเร็จในอุบายเช่นนี้ได้ กษัตริย์ทรงต้องมีสิ่งของสำหรับขายพอเพียง และมีรายรับมากพอคุ้มกับการจ้างคนเหล่านี้ ซึ่งหมายความว่า กษัตริย์ทรงต้องดึงดูดพ่อค้าต่างด้าวให้เข้ามาจอดที่ท่าอย่างไม่ขาดสาย หากว่าความสามารถของพระองค์ในการจัดหางานและหารายรับให้ได้อย่างสม่ำเสมอนี้ ถดถอยลงไปเมื่อไร เมื่อนั้นชาวเรือผู้เร่ร่อนพวกนี้ จะไปสร้างพันธมิตรใหม่กับเมืองท่าที่เป็นคู่แข่งของศรีวิชัย หรือกลับไปเป็นโจรสลัดอีก ผู้ปกครองของศรีวิชัยพึ่งพาอาศัยกองเรือประเภทนี้ เพื่อรักษาอิทธิพลของปาเล็มบังและพัฒนาการของนครนี้ ในฐานะเมืองท่านานาชาติที่สำคัญและเป็นคลังสมบัติส่วนกลางสำหรับทั่วราชอาณาจักร

---

[21] Ibid., 166.

พลานุภาพของศรีวิชัยในดินแดนโพ้นทะเล ยังเห็นได้จากวัดวาอารามที่กษัตริย์ทรงอุปถัมภ์ และจากจารึกต่าง ๆ จารึกสมัย ค.ศ. 775 หลักหนึ่งที่ชายฝั่งทะเลด้านตะวันออกของคาบสมุทรมลายู จัดทำขึ้นเพื่อเป็นที่ระลึกการที่กษัตริย์ศรีวิชัยทรงมาทำบุญที่วัดในพุทธศาสนาแห่งหนึ่งในบริเวณดังกล่าว จารึกนี้ยังกล่าวถึงกษัตริย์ว่าทรงเป็น “ผู้อุปถัมภ์งูทั้งหลาย” เพื่อให้เกิดภาพลักษณ์ของอำนาจตามขนบประเพณีมากขึ้น จารึกของศรีวิชัยที่มีองค์ประกอบทางพุทธศาสนารวมอยู่ด้วยเช่นนี้ ยังสามารถพบได้ตามจุดยุทธศาสตร์ ตลอดแนวชายฝั่งสุมาตรา รวมทั้งสถานที่สองแห่งซึ่งชะเง้อมองอยู่เหนือช่องแคบซุนดา ระหว่างสุมาตรากับชวา

ไม่มีข้อสงสัยแต่อย่างใดว่า ความสำเร็จของศรีวิชัยนั้น สัมพันธ์อยู่กับการมีสถานที่ตั้งที่ดีบนเส้นทางการค้าระหว่างชาติที่สำคัญ มีท่าเรือดี มีแม่น้ำที่ “หนัก” และใช้เดินเรือได้สะดวก กับพรสวรรค์ด้านการเมืองและเศรษฐกิจของผู้ปกครอง ทว่าอาจเป็นได้เช่นกันว่า เคล็ดลับที่สำคัญที่สุดของความสำเร็จของศรีวิชัย คือบางสิ่งที่เรายังมิได้กล่าวถึง นั่นคือความสัมพันธ์แปลก ๆ ที่มีอยู่กับราชวงศ์ ไศเลนทร์ที่นับถือพุทธศาสนา ราชวงศ์ไศเลนทร์ตั้งราชอาณาจักรอยู่ในชวากลาง ซึ่งอยู่ไกลออกไปจากอาณาจักรศรีวิชัย ความสัมพันธ์นี้มิได้มีเฉพาะแค่การอภิเษกสมรสระหว่างบุคคลในราชตระกูลศรีวิชัยกับราชวงศ์ไศเลนทร์เท่านั้น แต่ยังดูเหมือนว่า ศรีวิชัยชอบเน้นว่าตนสืบเชื้อสายมาจากวงศ์วานในชวา มิใช่จากบรรพชนของสุมาตราซึ่งมีอิทธิพลมากกว่า ศรีวิชัยทำเช่นนี้ เพื่อวัตถุประสงค์ในการแสดงตนต่อสาธารณชน โดยเฉพาะอย่างยิ่งสาธารณชนในอินเดีย

การสมรสระหว่างสองราชตระกูลนี้ แน่นอนว่าย่อมช่วยเลี่ยงปัญหาความยุ่งยากได้เป็นอันมาก ในสมัยของความรุ่งเรืองของศรีวิชัย ชวากลางเป็นอู่ข้าวที่ให้ผลผลิตมากที่สุดในภาคหมู่เกาะ ความสามารถของศรีวิชัยในการควบคุมการค้าระหว่างชาติซึ่งเป็นสิ่งสำคัญยิ่งต่ออิทธิพลของศรีวิชัย ยังขึ้นอยู่กับความสามารถในการจัดหาเสบียงอาหารมาป้อนให้แก่เรือและนักเดินทางที่พำนักอยู่ที่เมืองท่าระหว่างรอกระแสลมอีกด้วย แม้จะเป็นไปได้มากที่สุดว่าทรัพยากรด้านเกษตรกรรมของปาเล็มบังย่อมมีเหนือกว่าของเมืองท่าปากแม่น้ำอื่น ๆ ภายในอาณาจักร แต่ก็ไม่น่าเป็นไปได้ว่า ปาเล็มบังมีมากพอที่จะรับมือกับภารกิจจัดหาอาหารเสบียงกรังนี้ได้ เพราะฉะนั้น ภาพใด ๆ ที่บรรยายถึงศรีวิชัย ย่อมไม่สมบูรณ์ หากไม่ได้มองไปที่อาณาจักรแห่งวัดวาอารามของชวาภาคกลาง อาณาจักรซึ่งมีราชวงศ์ไศเลนทร์เป็นส่วนหนึ่งที่ร่วมอยู่ด้วย

อาณาจักรวัดในชวากลาง (ค.ศ.570 – 927)

ใน ค.ศ. 570 หนึ่งร้อยปีก่อนที่ศรีวิชัยจะถือกำเนิดขึ้นมา ชวากลางซึ่งรู้จักกันโดยทั่วไปว่า มะตะรัม เป็นที่ตั้งของแคว้นที่โดดเด่นและมีความสำคัญอยู่แล้ว นักประวัติศาสตร์บางคนอาจสืบย้อนพัฒนาการของศูนย์กลางที่สำคัญ ๆ ของเกาะนี้กลับไปได้ถึงสมัยคริสต์ศตวรรษแรก ๆ ด้วยซ้ำ บันทึกประจำราชวงศ์ของจีนบ่งบอกไว้ว่า ซือเทียว สถานที่ซึ่งมีผืนดินอุดมสมบูรณ์และมีนครใหญ่ซึ่งมีถนนหนทางที่อาคันตุกะชาวจีนซึ่งมาเยือนฟูนันในคริสต์ศตวรรษที่สามรายงานไว้นั้น ตั้งอยู่ในชวากลาง โฮลิง ซึ่งตั้งอยู่ในชวากลาง เป็นหนึ่งในจำนวนสองศูนย์กลางที่ตั้งอยู่ชายฝั่งทะเลของชวายุคคริสต์ศตวรรษที่ห้า ซึ่งราชสำนักจีนมีการติดต่อด้วย (อีกศูนย์กลางหนึ่ง คือ โฮโลตัน ในลุ่มแม่น้ำตารัม ใกล้กับจาการ์ตาปัจจุบัน)[22]

เมื่อกษัตริย์ศรีวิชัยในสุมาตราก่อตั้งแคว้นศรีวิชัยขึ้นมาในคริสต์ศตวรรษที่เจ็ดนั้น กษัตริย์เหล่านี้ได้ทรงปราบปรามและผนวกเมืองท่าอิสระหลายเมืองบริเวณปากน้ำทางชายฝั่งด้านเหนือและด้านตะวันตกของชวาให้เข้าร่วมอยู่ในอาณาจักรของพระองค์ กษัตริย์ศรีวิชัยมิได้ทรงพยายามรวมส่วนที่เหลือของเกาะเข้าไว้ด้วย โดยเฉพาะอย่างยิ่ง มิได้ทรงพยายามผนวกชวากลางกับที่ราบเกทุ ซึ่งเป็นส่วนที่มีคุณลักษณะพิเศษและมีค่าของโลกหมู่เกาะเข้าไว้ ความสัมพันธ์ที่พัฒนาขึ้นระหว่างศรีวิชัยกับชวากลาง เป็นความเกี่ยวดองแบบเอื้อประโยชน์ซึ่งกันและกัน พึ่งพาอาศัยกัน ระหว่างรัฐซึ่งพึ่งพาอาศัยการควบคุมการค้านานาชาติ กับ ทุ่งนาข้าว ที่ยังอยู่ค่อนข้างห่างไกลจากการค้านี้

ที่ราบเกทุเกิดขึ้นจากการระเบิดของภูเขาไฟหลายครั้งหลายหน ดินที่อุดมสมบูรณ์และขนาดของที่ราบ ประกอบกับฤดูการเพาะปลูกของภูมิภาคนี้ ซึ่งมีอยู่ตลอดทั้งปี ก่อให้เกิดอู่ข้าวภายในขึ้นบนที่ราบนี้ และเป็นอู่ข้าวที่ไม่มีอาณาจักรบนเกาะใดในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้จะเทียบได้ ความไพบูลย์มั่งคั่งของที่ราบที่เป็นนาข้าว โดยเฉพาะอย่างยิ่งในช่วงที่เจริญรุ่งเรืองในคริสต์ศตวรรษที่แปดและเก้านั้น สัมพันธ์อยู่กับตลาดค้าข้าวที่ท่าเรือต่าง ๆ ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้สร้างขึ้น เพื่อบริการผู้ค้าขายกับนานาชาติ กระนั้น ผู้ปกครองที่ราบเกทุนี้ ยังคงวางตัวเหินห่างจากการค้าเหล่านั้นอย่างน่าอัศจรรย์ใจ เทือกเขาเมราพี-เพราหุ แยกเกทุออกจากท่าเรือต่าง ๆ ที่อยู่ตามชายฝั่งด้านเหนือและด้านตะวันออกของชวา แม่น้ำของที่ราบเกทุ ไหลลงใต้ ห่างไกลออกไปจากเส้นทางการค้านานาชาติ ศูนย์กลางต่าง ๆ ที่เป็นของกษัตริย์และสถานที่ของผู้จาริกแสวงบุญ ยังมักอยู่ห่างจากเมืองท่าของท้องถิ่นซึ่งอยู่ใกล้ ๆ กับชายฝั่งด้านใต้เสมอ แม้จะเป็นเมืองท่าขนาดเล็ก ๆ ก็ตาม

---

[22] W.J. van der Meulen, S.J., "In Search of Ho-ling," *Indonesia*, 23 (1977).

ความสัมพันธ์ระหว่างผู้ผลิตในทุ่งนาที่อยู่ตามหมู่บ้าน กับพ่อค้านานาชาติ มักเป็นไปโดยทางอ้อมเสมอ โดยมีชุมชนอื่น ๆ ที่สัมพันธ์กับการพาณิชย์นานาชาติโดยตรงมากกว่า คอยเป็นสื่อกลางให้ ผลผลิตของท้องถิ่นไปถึงตามท่าเรือนานาชาติ โดยผ่านระบบตลาดที่ซับซ้อน มีหลายช่วงชั้น เริ่มด้วยชาวนากับช่างฝีมือในหมู่บ้าน นำผลผลิตของตน ที่สำคัญได้แก่ข้าว เกลือ ถั่ว และสารย้อมสี ไปยังตลาดเกษตรกรซึ่งมีคนมาจัดขึ้นเป็นระยะ ๆ หลาย ๆ วันครั้ง โดยมีกำหนดเวลาที่แน่นอน ที่ตลาดนัดนี้ผู้ผลิตในท้องถิ่นจะได้พบกับพ่อค้าซึ่งเดินทางไปพบกับตลาดนัดนี้ ณ ที่ต่าง ๆ พ่อค้าเร่เหล่านี้ซื้อผลิตผลส่วนท้องถิ่น แล้วส่งต่อในแบบแลกเปลี่ยนกับผู้ขายส่งซึ่งเป็นสื่อกลาง จากนั้น พ่อค้าจากท่าเรือต่าง ๆ ของชายฝั่งทะเลตอนเหนือของชวา มาซื้อผลิตผลดังกล่าวจากผู้ค้าส่ง แล้วนำไปขายให้กับพ่อค้าซึ่ง เดินทางออกทะเล พ่อค้าทางทะเลพวกนี้ขนสินค้าไปยังท่าเรือต่าง ๆ ที่พ่อค้านานาชาติชุมนุมกันอยู่ จะเห็นว่า ระหว่างผู้ผลิตข้าวของชวาภาคกลางกับพ่อค้านานาชาติมีพ่อค้าและตลาดการค้าแทรกอยู่อย่างน้อยถึงสี่ชั้น[23]

เนื่องจากระบบตลาดนี้ จัดหาเสบียงกรังและข้าวของต่าง ๆ ให้กับท่าเรือนานาชาติตามที่ต้องการ โดยไม่แข่งขันกับท่าเรือเหล่านี้ในเรื่องการค้ากับต่างชาติ ดังนั้น ท่าเรือที่ตั้งอยู่ตามปากแม่น้ำเรื่อยไปจนรวมถึงศรีวิชัยด้วยนั้น จึงไม่เคยรู้สึกถึงความจำเป็นที่จะต้องปราบปรามชวากลางให้อยู่ใต้บังคับของตน ยิ่งไปกว่านั้น ระบบนี้ยังทำหน้าที่เสมือนหนึ่งเป็นกันชนระหว่างชนชั้นนำที่มีฐานที่มั่นอยู่บนแผ่นดินบริเวณที่ราบที่เป็นที่ทำนา กับบรรดาพ่อค้าของภูมิภาคนี้ด้วย พ่อค้าพวกนี้ชุมนุมกันตามท่าเรือ ซึ่งมีคนค้าขายต่างชาติมาเยี่ยมเยือนอยู่เนือง ๆ ดังนั้น ความสมัครสมานในสังคมของส่วนที่ราบที่ทำนาจึงดำเนินไปโดยไม่ถูกรบกวนเป็นส่วนใหญ่ ในขณะที่ความคิดความสนใจของประชากรเองก็ยังคงมุ่งเน้นแต่ที่เรื่องภายใน

คลิฟฟอร์ด เกียร์ตซ เคยบรรยายถึงทัศนคติของชนชั้นสูงของบาหลียุคหลังค.ศ. 1600 ที่มีต่อการค้าระหว่างชาติเอาไว้ครั้งหนึ่ง คำบรรยายนี้ ใช้กับชวากลางได้อย่างเหมาะเจาะเช่นกัน

---

[23] Jan Wisseman-Christie, "Negara, Mandala and Despotic State: Images of Early Java" in David G. Marr and A. C. Milner, eds, ***Southeast Asia in the 9th to 14th Centuries***, Singapore, 1986, 80-3. วิสมาน-คริสตีตั้งประเด็นว่า ระบบการค้าของชวาในปัจจุบันนี้ คล้ายคลึงอย่างมาก กับระบบการค้าในคริสต์ศตวรรษที่สิบ ผู้มีส่วนร่วมที่เป็นกุญแจสำคัญคือ*บากุล* ผู้ทำการค้าในตลาด โดยซื้อของจากเกษตรกรและพ่อค้าเร่ และขายออกทั้งในท้องถิ่นและแก่ผู้ที่ขนไปส่งที่ตลาดอื่น ๆ *บากุล* จึงเป็นทั้งผู้ค้าส่งและผู้ค้าปลีก เป็นผู้รวบรวมสินค้า เพื่อส่งไปยังตลาดที่อยู่ห่างไกลออกไป และแบ่งสรรสินค้ากองใหญ่ ๆ ที่มาจากภายนอกออกเป็นส่วน ๆ วิสมาน-คริสตี กล่าวว่า *บากุล* ทำให้ให้ระบบการค้าของชวาสามารถดำเนินการไปได้โดยไม่ต้องมีตลาดใหญ่ที่คอยป้อนสินค้าให้กับตัวเมือง Jan Wisseman-Christie, "States without Cities: Strategies of Decentralization in Early Java," ***Indonesia*** (Oct. 1991).

(การค้าระหว่างชาติ) เชื่อมโยงอยู่กับชีวิตทางการเมืองอย่างพิลึกพิลั่น—โดยผ่านสถาบันชุดหนึ่งที่ดำเนินงานเฉพาะทางอย่างที่สุด สถาบันนี้มุ่งหมายเพื่อให้เกิดการเหนี่ยวรั้งพลวัตของสถาบันเองและกุมผลตอบแทนที่ได้ในฉับพลันทันที พวกเจ้าใหญ่นายโตมิใช่จะไม่ใส่ใจกับผลประโยชน์ทางวัตถุที่จะได้จากการค้า แต่เช่นกันพวกเขาก็มิใช่จะไม่ใส่ใจ ว่าในยามที่เอื้อมไปเก็บผลประโยชน์เหล่านั้น พวกเขาเอารากฐานของอำนาจของพวกเขาเข้าไปเสี่ยงด้วยหรือไม่ คนเหล่านี้เป็นผู้ที่โลภโดยนิสัย และถือตนเองเป็นใหญ่โดยสัญชาติญาณ ผลลัพธ์ที่ได้คือความแปลกพิสดารในระดับหนึ่งของการจัดการด้านเศรษฐกิจ[24]

การที่ชนชั้นนำของชวาภาคกลางกับพ่อค้าระหว่างชาติ ไม่มีความสัมพันธ์กันโดยตรง มิได้มีผลกีดขวางความกระตือรือร้นที่จะรับศาสนาของอินเดีย ตลอดจนความคิด สถาปัตยกรรมหรือศิลปะหรืองานฝีมือ ของอินเดียเข้ามา ตรงกันข้าม ชนชั้นนำในชวากลางกลับเป็นผู้ใช้สิ่งต่าง ๆ ที่เป็นของอินเดียอย่างกระตือรือร้นเช่นกัน และเมื่อเปรียบกับภายในอาณาจักรที่อยู่ติดทะเลอื่น ๆ แล้ว อนุสรณ์สถานและสุนทรียภาพของพวกเขา มีแนวโน้มที่จะมีลักษณะเหมือนต้นฉบับเดิมมากกว่า คือเหมือนกับของอินเดียมากกว่า ผลลัพธ์ที่เด่นสะดุดตามากที่สุดของความกระตือรือร้นต่อวิถีของอินเดียนี้ ก็คือโบสถ์วิหารที่ใหญ่โตในดินแดนชวาภาคกลาง

นับตั้งแต่ต้นคริสต์ศตวรรษที่แปดจนกระทั่งถึงกลางคริสต์ศตวรรษที่สิบ อันเป็นช่วงของความเจริญสูงสุดของศรีวิชัยนั้น ชวากลางมีการก่อสร้างอย่างครึกโครม ในชั่วระยะเวลากว่า 200 ปีเล็กน้อย ด้านข้างของภูเขาและที่ราบต่าง ๆ ของชวาภาคกลาง ล้วนปกคลุมไปด้วยอนุสรณ์สถาน (ส่วนใหญ่เป็นเทวาลัย) ที่มีการออกแบบการสร้างและการตกแต่งอย่างวิจิตรตระการตา การก่อสร้างนี้ เห็นได้ชัดว่าเริ่มต้นด้วยกลุ่มเทวาลัยของศาสนาฮินดูบนที่ราบสูงเดียงซึ่งอยู่บนเทือกเขา และสู่จุดสูงสุดของการก่อสร้างด้วยกลุ่มเทวาลัยฮินดูอีกแห่งหนึ่งที่ปรัมบะนัน ช่วงกลางระหว่างนั้น ทั้งในแง่ของเวลาและพื้นที่ เป็นอนุสรณ์สถานทางพุทธศาสนาที่มีชื่อว่า บุโรพุทโธ ซึ่งผู้สร้างคือเหล่ากษัตริย์ในราชวงศ์ไศเลนทร์ ซึ่งเป็นพันธมิตรที่ใกล้ชิดที่สุดของศรีวิชัย

ความเฟื่องฟูของการสร้างวัดของชวากลาง บ่งบอกถึงความสำคัญที่เพิ่มขึ้นเป็นลำดับของแคว้นในลักษณะที่ต่างออกไปในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ขณะที่ศรีวิชัยเป็นตัวแทนของระบบท่าเรือที่ตั้งอยู่บริเวณปากแม่น้ำ และมีพลวัตที่เกิดจากการแข่งขันชิงดีชิงเด่นกันระหว่างท่าเรือต่าง ๆ นั้น การพัฒนาของชวากลาง มุ่งไปที่การเกิดแคว้นบนที่ราบที่ปลูกข้าว และมีพลวัตทางการเมือง ที่ต่างไปคนละทางจากของเมืองท่าบริเวณปากแม่น้ำ

---

[24] Negara: *The Theater-State in Nineteenth Century Bali*, Princeton, 1980, 87.

เราอาจคาดหวังว่า การรวมศูนย์อำนาจทางการเมืองบนที่ราบที่ใช้ปลูกข้าว คงสำเร็จลงได้ง่ายกว่าในหุบผาระหว่างเขาสูงชันที่ปกคลุมไปด้วยป่าทึบเมืองร้อนซึ่งเป็นที่ที่รัฐริมแม่น้ำของอาณาจักรที่เป็นเกาะนี้ก้าวขึ้นมา การเดินทางและคมนาคมข้ามทุ่งราบนี้ สะดวกกว่า เครือข่ายทางการเมือง ก็คาดว่าคงประสบกับอุปสรรคที่เป็นตัวเป็นตนแต่เพียงเล็กน้อย เช่นเดียวกับเครือข่ายการตลาด ที่ร่วมค้าขายอยู่ด้วยกัน กระนั้นก็ดี การรวมความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันทางการเมือง กลับมิได้ง่ายเหมือนเช่นที่สภาพภูมิศาสตร์ของทุ่งราบทำให้รู้สึกเช่นนั้น เพราะมีชนชั้นนำในท้องถิ่นจำนวนมากทีเดียว ที่สร้างฐานะอันทรงอิทธิพลอย่างมั่นคงอยู่ในสิ่งที่เรียกกันว่า เขตเศรษฐกิจ

ตามขั้นตอนต่าง ๆ ของการปลูกข้าวนาดำนั้น ความต้องการน้ำแตกต่างกันออกไปอย่างกว้างขวาง การปลูกข้าวในตอนแรกทีเดียวนั้น น้ำต้องท่วมนา ทว่าขณะที่กล้าเติบใหญ่ขึ้น ชาวนาต้องค่อย ๆ ระบายน้ำออกทีละน้อย และปล่อยให้แห้งไปเมื่อถึงตอนเก็บเกี่ยว จะเห็นว่า ย่อมเป็นการได้ประโยชน์มากกว่า หากผู้ใช้น้ำจากแหล่งเดียวกันทุกคนประสานงานการเพาะปลูกให้สอดคล้องกัน โดยปลูกในเวลาที่เหลื่อมกันไปตลอดทั้งปี เพื่อที่ทุกคนไม่ต้องทดน้ำออกจากนาในเวลาเดียวกันหมด ความจำเป็นต้องประสานงานกัน นำไปสู่การสร้างคณะกรรมการน้ำประจำ “เขตเศรษฐกิจ” อันเป็นองค์กร ซึ่งประกอบด้วยตัวแทนจากทุกหมู่บ้านที่ใช้น้ำแหล่งเดียวกัน ผู้นำของหมู่บ้านซึ่งมีส่วนร่วมอยู่ใน คณะกรรมการน้ำ กับสมาชิกในวงศ์วานพิเศษ มีบทบาทที่ต้องรับผิดชอบอย่างสูงต่อชีวิตประจำวันของประชาชน และหน้าที่นี้เองที่ทำให้พวกเขามีอิทธิพลมาก

เขตเศรษฐกิจพวกนี้ มิใช่แต่จะใช้น้ำร่วมกันเท่านั้น หากยังนับถือเทพเจ้าองค์เดียวกันด้วย อำนาจของคณะกรรมการน้ำในท้องถิ่น จึงมีแนวโน้มที่จะคาบเกี่ยวไปถึงอำนาจของปูชนียสถานในท้องถิ่นด้วย พฤติกรรมของเทพเจ้าทั้งหลาย ก็เหมือนกับพฤติกรรมของชาวนา คือกำหนดขึ้นจากวงจรการเพาะปลูกของมนุษย์ เทพเหล่านี้ เสด็จลงมาสถิตอยู่ในเทวาลัยของพระองค์เฉพาะในวันสำคัญ ๆ ซึ่งปกติแล้ว จะเกี่ยวข้องกับกำหนดเวลาในการเพาะปลูก ปฏิบัติการเกี่ยวกับระบบการชลประทานที่ประณีตและนิสัยของเทพเจ้า ร่วมกันเป็นปัจจัยที่เพาะบ่มให้คนชวาเกิดความตระหนักอย่างแรงกล้าถึงทางหลายแพร่งที่มาบรรจบกันในลักษณะวงจรที่ซับซ้อน และมีพื้นฐานอยู่ที่วงจรบนโลกมากกว่าวงจรบนสวรรค์ เป็นทางหลายแพร่งที่มนุษย์สร้างขึ้นในนาข้าวและแม่น้ำ

ตลอดช่วงเวลาที่ชวากลางเจริญสูงสุด หัวหน้าของวงศ์วานที่ทำหน้าที่อยู่ในคณะกรรมการน้ำของเขตเศรษฐกิจ เป็นผู้แสดงในเวทีการเมืองที่มีความสำคัญมากที่สุดเสมอ รากเหง้าของเขตเศรษฐกิจซึ่งมีพื้นฐานอยู่ที่การชลประทานนี้ หยั่งลึกและยึดเหนี่ยวอย่างแน่นหนา ชนชั้นนำในเวทีการเมืองของหน่วยที่ค่อนข้างเล็กเหล่านี้ ต่างระแวดระวังกับการรักษาอภิสิทธิ์ที่ตนมีอยู่ในท้องถิ่นไว้ แม้ว่าในขณะเดียวกันนี้ พวกเขาอาจมีความคิดที่จะขยายอิทธิพลของตนออกไปในลักษณะที่ทำให้คนอื่น ๆ จำเป็นต้องสละอิทธิพลให้พวกเขาก็ตาม การที่จะมีใครสักคนสร้างความโดดเด่นให้ยิ่งไปกว่าคนอื่น ๆ

และก้าวขึ้นมาเป็นกษัตริย์ ย่อมมิใช่เรื่องธรรมดาที่จะทำได้ง่าย ๆ เนื่องจากฐานด้านทรัพยากรของพวกเขา และสิทธิธรรมที่มีพื้นฐานอยู่ที่เชื้อสายวงศ์ตระกูล ต่างก็คล้ายคลึงกันอยู่ทั้งสิ้น

ในช่วงราวคริสต์ศตวรรษที่หก ราชอาณาจักรเริ่มก่อตัวขึ้นในทุ่งนาของชวากลาง ราชอาณาจักรเหล่านี้โดยแก่นแท้แล้ว เป็นโครงสร้างของความเป็นพันธมิตรซึ่งวงศ์วานของเขตเศรษฐกิจในท้องถิ่นวงศ์หนึ่ง สามารถยกตัวเองขึ้นมามีอิทธิพลเหนือบริเวณพื้นที่ที่กว้างใหญ่ สถาปนาสถานะที่เหนือกว่าของตนในฐานะเชื้อสายกษัตริย์ และสร้างศูนย์กลางซึ่งวงศ์วานของเขตเศรษฐกิจท้องถิ่นวงศ์อื่น ๆ เต็มใจที่จะมาร่วมเป็นพันธมิตรด้วย ดังนั้น บรรดาผู้นำที่มีความใฝ่สูงเหล่านี้ จึงต้องหาทางให้ได้มาซึ่งสิทธิธรรมที่เหนือกว่า ซึ่งจะแยกพวกเขาจากวงศ์อื่น ๆ และทำให้พวกเขาเป็นใหญ่เหนือกว่าคนทั้งปวงในแง่นี้เอง ศาสนาของอินเดียและโบสถ์วิหารของชาวอินเดีย ได้เข้ามามีบทบาทที่สำคัญและโดดเด่นในการบริหารบ้านเมืองในชวากลาง พวกที่หันมานับถือศาสนาฮินดูหรือพุทธศาสนา สามารถอ้างความสัมพันธ์กับเทพเจ้าที่สูงส่งได้ เป็นความสัมพันธ์ที่เหมาะสมสำหรับผู้ที่จะก้าวขึ้นเป็นกษัตริย์ที่สูงส่ง

ในลักษณาการเดียวกับที่สถานที่บูชาของท้องถิ่น เป็นเครื่องหมายบอกถึงความเป็นศูนย์กลางของเครือข่ายอันประกอบด้วยเขตเศรษฐกิจต่าง ๆ โบสถ์วิหารและอนุสรณ์สถานที่สวยงามและโดดเด่น ซึ่งได้แรงบรรดาลใจจากอินเดีย ก็ทำหน้าที่เป็นหลักหมายเช่นกัน ทว่าบอกถึงเครือข่ายทางจิตวิญญาณ (และการเมือง) อย่างใหม่ที่ใหญ่กว่า โดยรวบเอาสถานที่บูชาในท้องถิ่นและเครือข่ายที่มีสถานที่บูชาเหล่านี้เป็นตัวแทน เข้ามาอยู่ในสังกัด โบสถ์วิหารและอนุสรณ์สถานดังกล่าวทำหน้าที่เป็นประหนึ่งศูนย์กลางที่กษัตริย์สามารถสำแดงพลานุภาพทางจิตวิญญาณที่พระองค์มีเหนือผู้อื่น รวมทั้งสำแดงให้ประจักษ์ถึงสัมพันธ์ภาพที่ทรงมีอยู่กับเทพเจ้าที่สูงส่ง และกับความรู้ที่สูงส่ง โดยผ่านพิธีกรรมทางศาสนาอันประณีตซับซ้อนรวมทั้งพิธีกรรมของรัฐที่นักบวชในพุทธศาสนาหรือศาสนาฮินดูเป็นผู้ประกอบพิธี รูปปั้นตามผนังวัดต่าง ๆ เป็นหลักฐานบอกถึงความรู้ที่สูงกว่า และการเป็นสื่อที่สำคัญในการถ่ายทอดความรู้นั้นให้แก่ประชาชน วัดวาอารามและโดยเฉพาะอย่างยิ่งบุโรพุทโธ ซึ่งแสดงเนื้อหาคำสอนของพระพุทธศาสนาที่กระจ่างชัดและกลุ่มวิหารที่ปรัมบะนัน ซึ่งประกาศศรัทธาของเจ้าผู้ครองแคว้นต่อ ๆ มาที่ได้ทรงแสดงการอุทิศพระองค์ต่อขนบประเพณีของลัทธิผสมผสานจากของฮินดูให้เป็นที่รับรู้ วิหารเหล่านี้จึงเท่ากับเป็นอุปกรณ์ที่ช่วย “การสั่งสอน”

ยิ่งกว่านั้น วัดวาอารามยังได้ประโยชน์ในทางปฏิบัติที่มาจากความรู้พิเศษที่นักบวชมีอยู่ ทักษะการเขียนภาษาสันสกฤตของพระในราชสำนัก มีประโยชน์แก่ฝ่ายฆราวาสเช่นการทำบัญชีซึ่งช่วยในการบริหารวัดวาอารามและระดับที่ใหญ่กว่าคืออาณาจักร นักบวชยังเป็นผู้บอกราชาศัพท์ภาษาสันสกฤตแก่กษัตริย์ ซึ่งช่วยทำให้สถานะของกษัตริย์ขยายใหญ่ยิ่งขึ้น เมื่อเทียบกับผู้นำในท้องถิ่นคนอื่น ๆ ราชวงศ์ไศเลนทร์ในคริสต์ศตวรรษที่แปด เป็นเจ้าครองแคว้นพวกแรก ๆ ในชวา ที่ใช้พระนาม *มหาราช*

อันเป็นคำภาษาสันสกฤตที่หมายถึงกษัตริย์ที่ยิ่งใหญ่ และเป็นพวกแรกที่ประกาศตนขึ้นเป็นผู้ครองรัฐชวา[25]

วัตถุประสงค์ของวัดวาอารามคือ การส่งเสริมเกียรติยศแก่วงศ์วานกษัตริย์ รวมทั้งเทพเจ้าระดับสูง ทว่าวัดเหล่านี้ ก่อสร้างด้วยการร่วมงานกันทั้งภูมิภาค โดยแต่ละเขตปกครองในท้องถิ่นเกื้อหนุนการก่อสร้างแต่ละส่วน เงินทุนส่วนมากได้มาจากการบริจาค เป็นการบริจาคที่ผู้บริจาคได้รับผลบุญ พราหมณ์หรือพระเป็นผู้ออกแบบโบสถ์วิหารและควบคุมดูแล "ข้า" ของกษัตริย์เป็นผู้เคลื่อนย้ายหินและทำงานสะกัดและสร้างเค้าโครงหยาบ ๆ จากนั้น ช่างฝีมืออาชีพ จึงมาสลักเป็นรูปปั้นแบบลอยตัวหรือรูปสลักนูน ความต้องการแรงงานของกษัตริย์ไม่เคยมากเกินกว่าสิทธิในแรงงานของกษัตริย์ตามธรรมเนียมที่มีอยู่ไม่ว่าจะในกรณีใด ๆ งานของช่างแกะสลัก แสดงถึงความกระตือรือร้นของความคิดเชิงสร้างสรรค์ที่หลั่งไหลอย่างไม่ขาดสาย ทั้งยังมีการสอดแทรกอารมณ์ขัน ซึ่งสามารถพบได้ตามอนุสรณ์สถานของชวากลางหลายแห่ง รวมทั้งอนุสรณ์สถานที่ใหญ่ที่สุดสองแห่ง คือบุโรพุทโธและ ปรัมบะนัน

กลุ่มวัดวาอารามและศูนย์กลางต่าง ๆ ของกษัตริย์ เติบใหญ่ขึ้นไปเป็นศูนย์กลางของระบบการจำหน่ายแจกจ่ายตามหลักการเมือง-ศาสนา ซึ่งดำเนินการแยกต่างหากจากตลาดสามัญโดยทั่วไป ปกติแล้ว วัดวาอารามมีสิทธิได้รับส่วนแบ่งผลผลิตและแรงงานในท้องถิ่น และดังนั้น จึงได้กลายเป็นผู้เก็บรวบรวมและผู้ดำเนินการตลาดผลผลิตทางการเกษตร วัดสามารถใช้แรงงานเพื่อการก่อสร้างได้ไม่เฉพาะแต่สิ่งปลูกสร้างที่ใหญ่โตทางศาสนาเท่านั้น หากยังรวมถึงสะพาน เขื่อน หรือถนน ที่จะเอื้ออำนวยความสมบูรณ์พูนสุขของทางวัดรวมทั้งสมบูรณ์พูนสุขของชุมชน กษัตริย์ก็เช่นเดียวกับวัดคือทรงเป็นผู้รับบรรณาการ (มักเป็นข้าว) จากพันธมิตรของพระองค์ บรรณาการนี้ สามารถนำไปแลกเปลี่ยนกับสินค้าต่างชาติที่มาจากเมืองท่าตามชายฝั่งทะเลตอนเหนือได้ ต่อจากนั้น กษัตริย์ก็ทรงแจกจ่ายสิ่งของที่หายากและมีค่าที่แลกเปลี่ยนมาได้เหล่านี้ ซึ่งได้แก่ ทองคำ เงิน และผ้า โดยเฉพาะอย่างยิ่งผ้าฝ้ายอินเดีย ให้แก่บรรดาพันธมิตรพระองค์ โดยจัดเป็นงานพิธีใหญ่

---

[25] ผู้ครองแคว้นสมัยก่อนหน้านี้ รวมทั้งกษัตริย์ยุคต้น ๆ ของ*ศรีวิชัย* ปกครอง*ภูมี* หรือปริมณฑลที่อยู่ในอำนาจหรืออาณาจักร ซึ่งเป็นการประกาศถึงอำนาจการปกครองดินแดนที่คลุมเครือกว่าคำว่า*รัชยะ* จารึกของไศเลนทร์ที่เก่าแก่ที่สุดในสมัยคริสต์ศตวรรษที่แปด พูดถึงรัฐ/*รัชยะ* ซึ่งปกครองโดย*มหาราช*ผู้ทรงปราบ*ราช* ที่เป็นเพื่อนบ้านอยู่ติดกัน รัฐ/*รัชยะ*นี้ มีผู้บริหารประกอบด้วยเสนาบดีที่มีตำแหน่งลดหลั่นกันไปตามที่กำหนดไว้แน่นอน รวมทั้งขุนนางในท้องถิ่นและผู้ดูแลบริเวณซึ่งอยู่ในบังคับ คนเหล่านี้เชื่อมโยงราชสำนักส่วนกลางเข้ากับหมู่บ้านกับหน่วยบริหารที่มีการระบุเขตแดนแน่นอนพร้อมทำหน้าที่เป็นสื่อกลาง ดูตัวอย่างได้จากจารึกภาษาสันสกฤตที่กาลาซาน ค.ศ. 778 ดังที่มีอภิปรายไว้ในงานของเฮอร์มานน์ กุลเก คือ Hermann Kulke, " The 'City' and the 'State' in Early Indonesia," ***Indonesia*** (Oct, 1991).

ราชอาณาจักรในชวากลาง ต้องพึ่งพาอาศัยพันธมิตร ที่มักเชื่อมให้แนบแน่นด้วยการสมรส หรือโดยอาศัยความสัมพันธ์ในลักษณะแลกเปลี่ยนสิ่งซึ่งเป็นผลประโยชน์ร่วมกัน กษัตริย์ไม่เคยเป็นผู้ถือครองที่ดินที่เหนือกว่าผู้ใด และอาณาจักรของกษัตริย์ก็มิได้เป็นรัฐที่มีการบริหารราชการที่เป็นระบบหรือมีลักษณะเป็นสถาบันอย่างสูง จนทำให้หน่วยการปกครองย่อย ๆ ในท้องถิ่นสูญเสียอัตลักษณ์ของตน พระราชอำนาจของกษัตริย์ เป็น “ อธิปไตยตามพิธีกรรม” ที่เห็นได้จากโบสถ์วิหาร และการที่ทรงอุปถัมภ์พระและนักบวชที่มีความรู้เรื่องอินเดียอย่างลึกซึ้ง พระและนักบวชเหล่านี้ประสิทธิ์ประสาทอำนาจศักดิ์สิทธิ์ให้แก่กษัตริย์และเสริมสร้างบารมีให้กษัตริย์ทรงเกิดสง่าราศีที่ยิ่งใหญ่เช่นเทพเจ้า กษัตริย์ทรงสร้างศูนย์กลางแห่งงานพิธี ศูนย์กลางทางศาสนา ศิลปะ และการเรียนรู้ เพื่อดึงพันธมิตรเข้ามาอยู่ในวงรัศมีแห่งพระราชอำนาจของพระองค์

ราชวงศ์ไศเลนทร์เป็นเพียงราชวงศ์หนึ่งในชวากลางที่มีอยู่หลายราชวงศ์ ราชวงศ์ไศเลนทร์มีอำนาจโดดเด่นขึ้นมาตั้งแต่ราว ค.ศ.760 ถึง ค.ศ.860 ในช่วงระยะเวลานี้เอง กษัตริย์แห่งวงศ์ไศเลนทร์ทรงสร้างบุโรพุทโธ ซึ่งกลายมาเป็นจุดรวมศูนย์ของลัทธิบูชา “กษัตริย์ไศเลนทร์” อันมีสิทธิธรรม กษัตริย์ราชวงศ์ไศเลนทร์แตกต่างจากราชวงศ์อื่น ๆ ของชวากลางส่วนใหญ่ คือทรงอุปถัมภ์พุทธศาสนานิกายมหายานมากกว่าจะอุปถัมภ์ศาสนาฮินดู ทั้งนี้เช่นเดียวกับพันธมิตรของไศเลนทร์ คือกษัตริย์ผู้ครองศรีวิชัยในสุมาตรา

เมื่อราชวงศ์ไศเลนทร์สูญเสียอำนาจให้แก่วงศ์กษัตริย์ที่นับถือศาสนาฮินดูในตอนกลางคริสต์ศตวรรษที่เก้า บรรดาเชื้อพระวงศ์เสด็จลี้ภัยจากอาณาจักรของไศเลนทร์ไปยังสุมาตรา และรวมเข้าเป็นราชวงศ์เดียวกับศรีวิชัย การเข้ามายังศรีวิชัยนี้ เกิดขึ้นในช่วงเวลาเดียวกันที่ศรีวิชัยตัดสินใจให้เงินทุนสำหรับสร้างที่พักอาศัยของพระที่ศูนย์กลางการจาริกแสวงบุญนาลันทาซึ่งอยู่ทางตะวันออกเฉียงเหนือของอินเดีย จารึกบนอาคารนี้ บันทึกถึงจิตอันเป็นกุศลของกษัตริย์ศรีวิชัยไว้ในที่ซึ่งมองเห็นได้ชัด ไม่แต่เฉพาะสำหรับชาวอินเดียเท่านั้น หากยังรวมถึงผู้มาเยือนชนชาติต่าง ๆ อย่างกว้างขวาง ในตอนต้นคริสต์ศตวรรษที่สิบเอ็ด กษัตริย์ศรีวิชัยทรงบริจาคที่พักของสงฆ์อีกแห่งหนึ่งที่นาคพัตตินัม ซึ่งเป็นศูนย์กลางของศาสนาฮินดูนิกายไศวะของอาณาจักรโจละ ซึ่งตั้งอยู่ ณ ชายฝั่งทะเลโจโรมานเดล ทางตะวันออกเฉียงใต้ของอินเดีย และคนในท้องถิ่นนี้ พูดภาษาทมิฬ สิ่งที่น่าแปลกเกี่ยวกับการบริจาคทั้งสอง ครั้งนี้ก็คือ ทั้งสองกรณีนี้ ผู้บริจาคแห่งศรีวิชัย เลือกที่จะแสดงตนว่าเป็นไศเลนทร์ แม้ว่าราชวงศ์ชวานี้ จะลี้ภัยมาอยู่ที่สุมาตราแล้วก็ตาม

ราชวงศ์ไศเลนทร์มีอิทธิพลอยู่ในชวากลางได้หนึ่งร้อยปี หลังจากไศเลนทร์สิ้นสลายลงแล้ว ราชวงศ์อื่น ๆ ซึ่งเป็นผู้อุปถัมภ์ศาสนาฮินดู รวมทั้งราชวงศ์ที่สร้างกลุ่มเทวาลัยปรัมบะนัน ขึ้นมาเป็นใหญ่เหนือชวากลางแทนราชวงศ์ไศเลนทร์ ราชวงศ์ใหม่นี้ยังสร้างความสัมพันธ์ทางการพาณิชย์กับศรีวิชัยด้วย แต่การสร้างโบสถ์วิหารในบริเวณนี้ มิได้ชะลงเลยจนกระทั่งถึงราวค.ศ. 900 ความเฟื่องฟู

ของศรีวิชัยและความรุ่งเรืองของชวากลาง สิ้นสุดลงเมื่อต้นคริสต์ศตวรรษที่สิบเอ็ด เหตุการณ์รวมสามเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นเกือบจะพร้อม ๆ กัน เป็นหลักหมายชี้บอกถึงจุดจบของยุคที่ยิ่งใหญ่นี้

เหตุการณ์แรก ได้แก่ความยิ่งใหญ่ของศรีวิชัยด้านการค้าภายในส่วนภาคพื้นทะเลของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ถูกท้าทายจากศูนย์อำนาจแห่งใหม่ที่เกิดขึ้นในชวาตะวันออก และเหตุการณ์สอง ตั้งแต่ ค.ศ. 990 ถึง ค.ศ.1007 สงครามระหว่างสองศูนย์อำนาจนี้เกิดขึ้นเป็นระยะ ๆ เหตุการณ์สาม จากนั้น ใน ค.ศ. 1025 ศรีวิชัยถูกโจมตีจากพวกโจละ ซึ่งมีฐานที่มั่นอยู่ในอินเดียใต้ จนได้รับความเสียหายอย่างยับเยิน ในปีเดียวกันนี้เอง กษัตริย์ที่มีที่มั่นอยู่ในชวาตะวันออก ทรงเสริมสร้างการปกครองเหนือชวากลางได้ และถึง ค.ศ. 1037 ดูเหมือนว่าทรงตัดความสัมพันธ์ที่อาณาจักรของพระองค์มีอยู่กับศรีวิชัย หลังจากนั้น ทั้งศรีวิชัยและอาณาจักรวัดแห่งชวากลาง ก็ถูกบดบังด้วยอิทธิพลที่ขยายตัวอย่างต่อเนื่องของอาณาจักรใหม่ ซึ่งมีฐานอยู่ในชวาตะวันออก

ในยุคนี้ ปริมาณการค้าเพิ่มขึ้นอย่างสำคัญ และยังมีนักเดินเรือ (โดยเฉพาะอย่างยิ่งชาวจีน) แทรกตัวเข้ามาในหมู่เกาะมากขึ้น ดังนั้น เมืองท่าแต่เพียงแห่งเดียวของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ จึงไม่อาจมีอิทธิพลครอบงำการค้าได้อีกต่อไป ผู้ทำการค้าระหว่างชาติ ย้ายเข้าสู่แหล่งเสบียงและสินค้า แห่งใหม่ ชวาและโดยเฉพาะอย่างยิ่งชวาตะวันออก เหมาะที่จะเอื้ออำนวยความสะดวกแก่การค้าระดับใหม่ที่เพิ่มขึ้นอย่างสูงนี้มากกว่า ชวาตะวันออกมีแม่น้ำที่ไหลจากบริเวณใจกลางเกาะมายังชายฝั่งทะเลทางเหนือ ดังนั้น จึงสามารถผลิตข้าวเพื่อการส่งออกได้อย่างเพียงพอตามที่จำเป็น สินค้าข้าวเหล่านี้ใช้สำหรับแลกเปลี่ยนกับสินค้าเครื่องเทศที่มาจากหมู่เกาะทางตะวันออก

ชวาตะวันออก ค.ศ.927 – 1222

สมัยที่มาร์โค โปโล พ่อค้าแห่งเมืองเวนิส – เมืองท่าซึ่งเจริญมั่งคั่งขึ้นในระยะที่เป็นตลาดค้าเครื่องเทศของเอเชียให้แก่ยุโรปตะวันตก เดินทางผ่านเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ในช่วงทศวรรษสุดท้ายของคริสต์ศวรรษที่สิบสามนั้น เขาเชื่อว่าชวามั่งคั่งร่ำรวยอย่างสุดจะบรรยายได้

> [ชวา] มีทรัพย์สมบัติเกินหน้ากว่าใคร ๆ ผลิต…เครื่องเทศ...ทุกชนิด…มีเรือสินค้ามาจอดแวะในปริมาณมหาศาล ผู้ทำการค้าแวะมาเป็นจำนวนมากเช่นกัน เพื่อซื้อและขายสินค้าราคาแพง ซึ่งทำให้พวกเขาเก็บเกี่ยวกำไรได้มากมาย ขุมทรัพย์ของเกาะนี้ มากเกินกว่าจะอธิบายได้[26]

---

[26] Henry Yule, trans., ***The Book of Ser Marco Polo***, London, 1903, 272-4.

ชวาที่มาร์โค โปโลบรรยายถึง มิใช่อาณาจักรศรีวิชัย ทั้งมิใช่ชวากลาง เขาพูดถึงชวาตะวันออก ซึ่งเป็นแหล่งที่ตั้งของราชอาณาจักรที่เจริญขึ้นมามีความสำคัญด้านนานาชาติแทนที่ศรีวิชัยเมื่อราวช่วงต้นของคริสต์ศตวรรษที่สิบเอ็ด แม้จะมีความจริงในข้อที่ว่า ราชอาณาจักรเหล่านี้ ตั้งอยู่เยื้องไปทางตะวันออกของเส้นทางที่ใช้สัญจรไปมาตามปกติระหว่างอินเดียกับจีน แต่ปัจจัยที่ดึงดูดพ่อค้านานาชาติไปที่อาณาจักรเหล่านี้ ไม่ใช่เรื่องที่ตั้ง แต่เป็นเรื่องการควบคุมเครื่องเทศ ชวาตะวันออกมิใช่ผู้ผลิตเครื่องเทศ ซึ่งตรงข้ามกับสิ่งที่มาร์โค โปโลและชาวต่างชาติอื่น ๆ อีกมากมายคิดกัน ความยิ่งใหญ่ของศูนย์กลางที่พัฒนาขึ้น ณ ที่แห่งนี้ เมื่อพิจารณาถึงที่สุดแล้ว มีพื้นฐานอยู่ที่ความสามารถในการเก็บสะสมข้าว ชาวอาณาจักรนี้นำข้าวไปแลกกับเครื่องเทศและผลิตผลจากป่าฝนอย่างอื่น ๆ ที่รวบรวมได้จากส่วนอื่น ๆ ของหมู่เกาะทางด้านตะวันออก

ณ ดินแดนชวาตะวันออกนี้เอง ที่สร้างปรากฏการณ์ครั้งแรกให้แก่อาณาจักรที่ตั้งอยู่บนเกาะกล่าวคือการมีกษัตริย์ผู้สามารถประสานสถานะทางการค้าที่ยิ่งใหญ่เท่าเทียมกับศรีวิชัย เข้ากับการควบคุมทรัพยากรทางการเกษตรที่เปรียบเทียบได้กับชวากลางและรวมให้เข้าอยู่ในอาณาจักรเดียวกันได้ ยิ่งกว่านั้น ยังเป็นกษัตริย์ซึ่งทรงทำให้เกิดสภาวะที่เทียบเท่ากับการผูกขาดเรื่องการตลาดเครื่องเทศอย่างดี ชนิดที่หาได้ยากที่สุดและแพงที่สุด ที่ตั้งของอำนาจในภูมิภาคนี้ เคลื่อนย้ายมาอยู่ทางตะวันออก พร้อม ๆ กับการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางเศรษฐกิจและการเมืองที่เกิดขึ้นควบคู่กัน เช่นเดียวกับการเกิดการเปลี่ยนแปลงด้านสุนทรียภาพและทัศนะการมองโลกซึ่งเป็นเครื่องหมายบอกถึงช่วงของการเปลี่ยนผ่านอย่างสำคัญในเศรษฐกิจ-การเมืองของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ยุคต้น

แคว้นต่าง ๆ ในชวาตะวันออก เติบใหญ่ขึ้นภายในลุ่มแม่น้ำบรันตัส แม่น้ำในภาคหมู่เกาะสายนี้ ยาวเป็นพิเศษ เนื่องจากไหลเป็นวงวนล้อมรอบภูเขาหลายต่อหลายลูกจนดูพันวันไปทั่ว กว่าจะหาทางลงทะเลได้ ต้นน้ำของแม่น้ำ อิงอยู่กับเนินของภูเขาอรชุน และไหลจากเนินเขาวนตามแนวเข็มนาฬิกา คือลงใต้มาก่อน จากนั้นก็เลี้ยวไปตะวันตก แล้วขึ้นเหนือ และในท้ายที่สุด ก็ไหลไปทางตะวันออกไปสู่ทะเล ผลลัพธ์ก็คือ แม่น้ำสายนี้จึงค่อนข้างไม่อยู่ในระเบียบ ไม่เหมือนกับลำน้ำสายอื่น ๆ ของที่ราบในชวากลาง ที่ไหลเป็นแนวตรงมากกว่า

แต่ที่มีความสำคัญพอ ๆ กันคือ แม่น้ำบรันตัสนี้ ไหลลงสู่ชายฝั่งด้านตะวันออกเฉียงเหนือของเกาะ ซึ่งต่างจากแม่น้ำในชวากลาง แม้ว่าท่าเรือต่าง ๆ อยู่ห่างจากช่องแคบเมละกาและช่องแคบซุนดา ซึ่งเป็นทางผ่านของการสัญจรไปมาระหว่างอินเดียกับจีน แต่ในตอนท้าย น้ำจากแม่น้ำบรันตัส ก็ไหลขึ้นเหนือไปลงทะเลชวา อันที่จริง แม่น้ำบรันตัสตั้งอยู่ในที่ซึ่งดีเลิศสำหรับการดำเนินยุทธศาสตร์การค้าเครื่องเทศชั้นดีที่กำลังเติบใหญ่ขึ้น เพราะตั้งอยู่ตรงจุดกึ่งกลางระหว่างสถานที่ซึ่งปัจจุบันนี้เรียกว่า มาลุกุ (โมลักกะ) หมู่เกาะซึ่งประกอบด้วยเกาะที่มีการเก็บรวบรวมเครื่องเทศ กับช่องแคบเมละกา ซึ่งเป็นแหล่งที่เครื่องเทศเหล่านี้ มาบรรจบเข้ากับเส้นทางการค้านานาชาติในสมัยความยิ่งใหญ่ของศรีวิชัย เป็นไปได้ทีเดียว ที่ผู้ดำเนินการตลาดค้าเครื่องเทศยุคโบราณจะหยุดแวะที่ท่าเรือของชวา

ตะวันออก เพื่อหาเสบียงกรังระหว่างเดินทางไปยังท่าเรือของศรีวิชัย และโดยการนี้เท่ากับสร้างความสนใจทางการค้าให้เกิดขึ้นแก่ชวาตะวันออก

การจัดการเพื่อจำหน่ายเครื่องเทศเหล่านี้ อยู่ในสภาพที่เหมือนเป็นการควบคุมแบบผูกขาดของชวาตะวันออก สภาพเช่นนี้เนื่องมาจากข้อเท็จจริงที่ว่า ต้น (พืช) เครื่องเทศชั้นดี สามารถพบได้ในที่หนึ่ง และที่เดียวเท่านั้น คือที่บริเวณปลายสุดด้านตะวันออกของซีกโลกนี้ มีเครื่องเทศจำเพาะสามชนิดที่มีความสำคัญอย่างใหญ่หลวงต่อชวาตะวันออก คือกานพลูจากต้นกานพลู ลูกจันทน์เทศกับดอกจันทน์เทศ ซึ่งได้จากต้นจันทน์เทศด้วยกันทั้งคู่ ก่อนค.ศ. 1600 ต้นกานพลูซึ่งเป็นต้นไม้ของป่าฝนเขตเมืองร้อนที่เขียวอยู่ตลอดทั้งปี และขึ้นอยู่เฉพาะบนเกาะภูเขาไฟเล็ก ๆ ห้าลูก ที่อยู่ถัดไปทางชายฝั่งฮัลมาเฮราด้านตะวันตก เกาะภูเขาไฟทั้งห้าลูกนี้ ได้แก่เกาะเทอร์เนต เกาะทิดอร์ เกาะโมทีร์ เกาะ มาเกียน และเกาะบัตจัน เครื่องเทศที่เราเรียกว่ากานพลู เป็นดอกตูมที่ยังไม่เผยอกลีบของต้นกานพลูนี้แล้วนำมาตากแห้ง ต้นจันทน์เทศ เป็นไม้เมืองร้อนเช่นกัน และหายากพอ ๆ กัน จะขึ้นอยู่เฉพาะบางเกาะในหมู่เกาะบันดา (ซึ่งมีอยู่ด้วยกันสิบเกาะ) หมู่เกาะนี้ครอบครองพื้นที่รวมทั้งสิ้นสี่สิบสี่ตารางกิโลเมตร ตรงกลางทะเลบันดา สิ่งที่เราเรียกว่าลูกจันทน์เทศ เป็นเนื้อที่อยู่ข้างในเมล็ด ส่วนเครื่องเทศที่รู้จักกันในนามดอกจันทน์เทศ ก็เป็นเยื่อบาง ๆ ของเปลือกเหนียวหนับที่ปกคลุมเนื้อข้างในเมล็ดนี้

เมื่อคำนึงถึงคุณค่าของเครื่องเทศที่มีอยู่ตลอดทั่วซีกโลกด้านนี้ ก็น่าอัศจรรย์อยู่ที่ก่อนยุคสมัยใหม่ ไม่เคยมีใครนำต้นไม้พวกนี้ไปปลูกยังที่อื่น ๆ ไม่มีข้อสงสัยแต่อย่างใดว่า คงมิใช่เพราะมิได้พยายามกระทำกัน ชาวเกาะที่มีต้นพืชเหล่านี้ คอยเฝ้าดูผู้มาเยือนอย่างระมัดระวัง เพื่อให้แน่ใจว่าคนพวกนี้จะไม่ลักลอบนำต้นไม้หรือเมล็ดออกไปนอกดินแดน แม้ว่าจะมีเล็ดรอดออกไปได้บ้าง แต่เห็นได้ชัดว่า ต้นพืชเหล่านี้ไม่งอกในดินต่างแดน เมล็ดของต้นไม้เหล่านี้ มีชีวิตอยู่ได้ไม่นาน ที่น่าจะเป็นสิ่งสำคัญที่สุดก็คือ ต้นไม้เหล่านี้ต้องได้รับการดูแลด้วยทักษะอย่างสูง จึงจะให้ผลผลิต ทั้งยังเป็นต้นไม้ที่พิถีพิถันด้วยว่า จะงอกที่ไหน และในสภาพอย่างไร จนมีพังเพยที่พูดกันทั่วไปว่า “ลูกจันทน์เทศต้องได้กลิ่นทะเล และกานพลูต้องมองเห็นทะเล”

ยิ่งกว่านั้น กระแสลมยังเป็นใจกับการที่จะไม่ให้ผู้ทำการค้านานาชาติได้พบกับชาวเกาะเจ้าของเครื่องเทศที่แท้จริงด้วย ชาวเกาะเหล่านี้ขนเครื่องเทศจากมาลุกุมายังชวา หลังจากนั้นพวกเขาจะเดินทางกลับบ้านพร้อมด้วยข้าวและสินค้าอย่างอื่น ๆ โดยอาศัยลมตะวันตก ซึ่งเป็นลมกระแสเดียวกับที่พาพ่อค้าต่างชาติเข้ามา ขณะที่พ่อค้าต่างชาติอยู่ในชวา รอให้ลมเปลี่ยนทาง ชาวเกาะเครื่องเทศเหล่านี้ อยู่บ้าน ซึ่งอยู่ห่างจากชวาออกไปทางตะวันออก 1600 กิโลเมตร พวกเขาเหล่านี้จะกลับมาที่ชวาพร้อมกับสินค้าที่มีค่าของตน คือลูกจันทน์เทศ ดอกจันทน์เทศ และกานพลู โดยอาศัยลมตะวันออกกระแสเดียวกับที่พาพ่อค้านานาชาติกลับบ้าน ดังนั้น จึงเท่ากับว่า กระแสลมคอยกันคนสองกลุ่มนี้มิให้ได้พบกัน ซึ่ง แน่นอนอย่างไม่มีข้อสงสัยว่า เป็นคุณแก่บรรดาผู้ปกครองชวาตะวันออกและเกื้อหนุนให้เกิดความคิด ผิด ๆ ว่า เครื่องเทศทั้งหลายเหล่านี้ ผลิตกันที่ชวา

กษัตริย์ผู้ครองชวาตะวันออก ต่างจากเจ้าผู้ครองชวากลาง คือทรงมีที่ประทับใกล้เมืองท่าชายฝั่งทะเล และทรงเกี่ยวข้องโดยตรงต่อการกระตุ้นให้เกิดการค้าระหว่างชาติ จารึกปี ค.ศ.927 ที่พบที่ปาเลบูหัน บรรยายถึงเมืองท่าปากแม่น้ำที่มีชื่อว่า โกเร็ง กาเร็ง (ปัจจุบันยังหาไม่พบ) กับเจ้าผู้ปกครองท้องถิ่นพระองค์หนึ่งในบริเวณซึ่งน่าจะเป็นชายขอบ เจ้าผู้ครองพระองค์นี้ทรงมุ่งมั่นทั้งกับการพัฒนาท่าเรือภายใต้ราชูปถัมภ์และกับการชักจูงชาวนาให้เข้ามาอยู่ในอาณาจักรของพระองค์ นับตั้งแต่ช่วงระยะแรก ๆ แล้ว ที่ท่าเรือของกษัตริย์พระองค์นี้ มีเรือ 135 ลำ จอดเทียบประจำอยู่ ทั้งพระองค์ยังจัดส่งไม่แต่เฉพาะพ่อค้าจากท่าเรือชวาเท่านั้น หากรวมทั้งพ่อค้าต่างด้าวจากศรีลังกา (สิงหล) อินเดียใต้ และพม่า เข้าไปตามเขตชนบทเพื่อเก็บภาษี

เนื่องจากราชอาณาจักรใหม่ในชวาตะวันออก เริ่มต้นแข่งขันเพื่อแย่งส่วนแบ่งการพาณิชย์กับต่างชาติ และส่วนแบ่งข้าวส่วนเกินของชวากลาง ความสัมพันธ์กับศรีวิชัยจึงกลายไปเป็นทางร้ายในเวลาไม่ช้านาน ระหว่าง ค.ศ. 990 ถึง ค.ศ.1007 มีสงครามเกิดขึ้นเป็นระยะ ๆ ระหว่างสองอาณาจักรนี้ ผู้ที่ทำให้สงครามสิ้นสุดลงได้ มิใช่ชวาตะวันออก แต่เป็นพวกโจละ ซึ่งเป็นผู้ที่ทำลายปาเล็มบังจนยับเยินใน ค.ศ.1025 ปัญหาเรื่องความเป็นใหญ่เหนือชวากลางนี้ ในอีกทางหนึ่ง ลงเอยได้ด้วยฝีมือของกษัตริย์ผู้ทรงพระนามว่าไอร์ลังคะ

เจ้าไอร์ลังคะ (ประมาณ ค.ศ.991–1049) ทรงได้รับการสดุดีว่าเป็นผู้ก่อตั้งโลกใหม่ พระองค์ครองราชย์อยู่นานกว่าสามสิบปี จาก ค.ศ. 1016 ถึง ค.ศ.1049 นครหลวงของพระองค์ตั้งอยู่ ณ สถานที่ที่มีชื่อเรียกว่า กหุริปาริ เนื่องจากจารึกส่วนใหญ่ที่เกี่ยวกับพระองค์ พบอยู่ในบริเวณสามเหลี่ยมปากแม่น้ำ แถว ๆ เมืองสุราบายาสมัยใหม่ นักประวัติศาสตร์มั่นใจว่า ศูนย์กลางของนครหลวงนี้ น่าจะอยู่ที่ไหนสักแห่งบนดินดอนสามเหลี่ยมของแม่น้ำบรันตัส ห่างจากปากแม่น้ำไปประมาณ 60 หรือ 80 กิโลเมตร แต่ก็ยังมิได้มีการระบุที่ตั้งที่แน่นอน

ดินแดนนอกชวาตะวันออกแห่งแรกที่เจ้าไอร์ลังคะ ทรงเข้าถือสิทธิครอบครอง คือเกาะบาหลี ทรงปราบดินแดนนี้ให้เข้ามาอยู่ในบังคับได้เมื่อ ค.ศ. 1025 บาหลีตั้งอยู่ห่างจากชายฝั่งด้านตะวันออกของชวาออกไปเพียงสองกิโลเมตร และเป็นผู้ผลิตข้าวที่สำคัญรายหนึ่ง แม้ไม่มีที่ราบที่แบนราบอย่างชวา แต่บาหลีมีดินภูเขาไฟที่ดี และปลูกข้าวลดหลั่นลงมาตามเนินเขา ความสัมพันธ์ระหว่างชวาตะวันออกกับบาหลี คงต้องมีมานานแล้ว เพราะเจ้าไอร์ลังคะซึ่งทรงเติบโตในชวาตะวันออกนั้น เป็นโอรสที่เกิดจากการอภิเษกสมรสระหว่างเจ้าหญิงชวาตะวันออกกับเจ้าชายบาหลี

ตามประเพณีที่เล่ากันภายหลังจากต่อสู้กับ “ปีศาจ” ของชวากลางแล้ว ความเป็นใหญ่เหนือชวากลางของเจ้าไอร์ลังคะจึงสำเร็จลงได้ การต่อสู้นี้กินเวลาตั้งแต่ ค.ศ.1025 ถึง ค.ศ.1037 “ปีศาจ” เหล่านี้เช่นเดียวกับราชอาณาจักรอื่น ๆ ของชวากลาง คือแสดงตนว่าเป็นพันธมิตรกับศรีวิชัย เจ้าไอร์ลังคะ ซึ่งโดยทั่วไปแล้ว ทรงบริหารบ้านเมืองโดยอาศัยภาพลักษณ์ตามหลักศาสนาฮินดู ทว่าเป็นฮินดูในแบบฉบับของชวา ทรงสามารถเอาชนะปีศาจพวกนี้ได้ เนื่องจากอำนาจของฌาณ ซึ่งทรงพัฒนาขึ้นภายหลัง

จากที่ได้ล่าถอยในตอนแรกเริ่มไปแล้วครั้งหนึ่ง เจ้าไอร์ลังคะทรงสามารถเพ่งกสิณ ระดมพลังของพระองค์เพื่อปราบศัตรูให้พ่ายแพ้ได้ เช่นเดียวกับพระอรชุนใน*มหาภารตะยุทธ*ฉบับของชวา นอกจากนี้ เจ้าไอร์ลังคะยังทรงมองว่าพระองค์เองนั้น เป็นอวตารภาคหนึ่งของเทพเจ้าอินเดีย คือพระวิษณุ ซึ่งมาปรากฏกายแก่พระอรชุนในภาคของพระกฤษณะ แม้ว่าการปกครองโดยตรงของพระองค์ น่าจะจำกัดอยู่เพียงบริเวณตอนล่างของแม่น้ำบรันตัส แต่ในค.ศ. 1037 เจ้าไอร์ลังคะได้ทรงสถาปนา "มะตะรัมใหม่" และสถาปนาความเป็นใหญ่เหนือบาหลีและชวากลาง หรืออย่างน้อยก็เป็นการประกาศตามพิธีการ[27]

ความยิ่งใหญ่ของเจ้าไอร์ลังคะในอีกแง่มุมหนึ่ง อยู่ที่การสร้างเขื่อนกั้นแม่น้ำบรันตัสได้เป็นผลสำเร็จ แม้ว่าลุ่มแม่น้ำนี้มีดินภูเขาไฟที่อุดมสมบูรณ์ แต่ดูเหมือนว่า ชาวนายังคงไม่เต็มใจตั้งรกรากอยู่ ณ บริเวณนี้ เนื่องจากมีน้ำท่วมเป็นระยะ ๆ จารึก ค.ศ. 1037 ระบุว่า แม่น้ำพังทำนบ แล้วไหลเข้าท่วมหมู่บ้านเป็นการขัดขวางการเดินเรือทวนน้ำขึ้นไปยังท่าเรือหลวง มิใช่แต่ประชาชนเท่านั้น ที่ประสบความทุกข์ยากอันแสนสาหัสนี้ กษัตริย์เองก็พลอยสูญเสียรายได้ไปด้วย หมู่บ้านทั้งหลายในย่านนั้น ไม่สามารถจัดการกับปัญหานี้ได้ เจ้าไอร์ลังคะจึงทรงเข้ารับผิดชอบ ทรงตัดสินพระทัยให้ก่อสร้างเขื่อนขึ้นตามจุดยุทธศาสตร์ของแม่น้ำ โดยถือเป็นโครงการหลวง เขื่อนเหล่านี้ไม่เพียงแต่ช่วยลดอันตรายจากน้ำท่วมเท่านั้น หากยังช่วยเพิ่มโอกาสความเป็นไปได้ในการชลประทานด้วย แหล่งข้อมูลบางแหล่งบอกว่า หลังจากนั้น เจ้าไอร์ลังคะทรงโปรดให้กวาดต้อนพวกชาวไร่ชาวนาในดินแดนที่พิชิตได้จากชวากลาง มายังชวาตะวันออก สันนิษฐานว่า เพื่อเพิ่มประชากรในลุ่มแม่น้ำนี้

โครงการควบคุมน้ำยังทำให้ท่าเรือหลวงฮูชัง กาละห์ มีที่จอดเรือที่ดีสำหรับเรือสินค้านานาชาติขึ้นด้วย สถานที่ตั้งของท่าเรือ ฮูชัง กาละห์นี้ สันนิษฐานกันว่าอยู่ในย่านสุราบายา สิ่งอำนวยความสะดวกที่ท่าเรือใหม่ ปลูกสร้างขึ้นช่วยสนองการค้าระหว่างชาติที่กำลังเติบโตขึ้น ไม่นานนัก ชวาตะวันออกมีสถานะที่ทรงอิทธิพลอยู่ในตลาดเครื่องเทศนานาชาติ เป็นตลาดที่เติบใหญ่ขึ้นครอบคลุมซีกโลกด้านตะวันออกเกือบทั้งหมด

เจ้าไอร์ลังคะทรงเปลี่ยนสิ่งที่เป็นข้อเสียเปรียบภายในอาณาจักรของพระองค์ไปเป็นข้อได้เปรียบด้วยประการฉะนี้ การแก้ไขปัญหาแรกเริ่มที่ลุ่มแม่น้ำนี้ประสบ จำเป็นต้องมีการจัดองค์กรอย่างกว้างขวางยิ่งขึ้น และดังนั้น จำเป็นต้องมีอำนาจการปกครองเหนือท้องถิ่นในระดับที่สูงขึ้นมา

---

[27] กุลเกถือว่าเจ้าไอร์ลังคะเป็นกรณียกเว้นที่ไม่ได้อยู่ในแบบแผนตามปกติของแนวการบริหารบ้านเมืองในชวายุคต้น คือทรงสถาปนาอำนาจการปกครองของเจ้าชวาโดยตรงยิ่งกว่าที่เคยเป็นมาในอดีต โดยผ่านการพิชิตดินแดนด้วยการใช้กำลังทหาร มิใช่ด้วยความสำเร็จในการบริหาร ทรงเป็นกษัตริย์ของชวาพระองค์แรก ที่สมควรได้พระนาม ระตูจักรวาทิน "กษัตริย์แห่งจักรวาล" ตามที่อ้างไว้ในจารึก ดูด้วยเช่นกันที่ Wisseman-Christie, "Negara, Mandala and Despotic State," 74-5. กษัตริย์ยุคมัชปาหิตทรงได้พระนามภัฏระ ("เทพ") ให้สมกับสถานะที่สูงส่งขึ้น

กำกับทิศทางด้วย ผลลัพธ์ก็คือ สามารถใช้พระราชอำนาจได้ไกลเกินกว่าที่กษัตริย์ที่ประทับอยู่ทางตะวันออก จะสามารถกระทำได้ การรวมศูนย์ที่เพิ่มขึ้น ยังสะท้อนให้เห็นในประเพณีที่อ้างว่า เจ้าไอร์ลังคะทรงบัญญัติประมวลกฎหมายชวาด้วยการดึงจารีตประเพณีของภูมิภาคต่าง ๆ เข้ามารวมอยู่ในประมวลกฎหมาย “ชวา” เหล่านี้ แม้ว่าประมวลกฎหมายที่ว่านี้สาปสูญไปแล้วก็ตามที

บรรยากาศด้านเศรษฐกิจระหว่างชาติเอื้ออำนวยให้แก่การเติบใหญ่ของชวาตะวันออกด้วยเช่นเดียวกัน ราชวงศ์ถังในจีนล่มสลายลงใน ค.ศ. 906 แต่เมื่อถึง ค.ศ. 960 หรือประมาณสองหรือสามทศวรรษก่อนเจ้าไอร์ลังคะประสูติ ราชวงศ์ซ้องรวมจีนเข้าด้วยกันอีกครั้งหนึ่ง ราชวงศ์ซ้องนี้ต่างจากราชวงศ์ที่แผ่อำนาจทั่วจักรวรรดิราชวงศ์ก่อน ๆ ตรงที่มีแนวโน้มมุ่งมาที่ชายฝั่งทะเลด้านใต้ ซึ่งมีการพาณิชย์มากกว่า นวัตกรรมทางเทคโนโลยีมีส่วนเกื้อหนุนให้จีนสนใจการพาณิชย์และการเดินเรือเพิ่มขึ้นด้วยเช่นเดียวกัน ภายหลัง ค.ศ. 1127 แนวโน้มนี้เร่งเร้ามากยิ่งขึ้น เมื่อราชวงศ์ซ้องสูญเสียดินแดนตอนเหนือมากมายให้กับผู้รุกราน และย้ายเมืองหลวงมาอยู่ที่หางโจว ซึ่งอยู่ทางตอนใต้ของแม่น้ำแยงซี แนวโน้มที่มุ่งที่สู่มหาสมุทรทางใต้ของจีน มิได้เปลี่ยนผันจนกระทั่งถึงราว ค.ศ. 1430 ในสมัยของราชวงศ์ซ้องนี้เอง เครื่องกระเบื้องลายครามของจีนสร้างชื่อเสียงในตลาดโพ้นทะเลอย่างมาก เทียบได้กับที่ผ้าไหมได้สร้างชื่อเสียงมาแล้ว และจีนเริ่มส่งออกเครื่องกระเบื้องลายครามในปริมาณคราวละ มาก ๆ ไปตามเส้นทางเดินเรือของทะเลใต้

ก่อนที่ชวาตะวันออกจะเจริญรุ่งเรืองขึ้นมา กาหลิบแห่งราชวงศ์อับบาซิดในแบกแดดประสบความยุ่งยากอย่างหนักหน่วงในการควบคุมจักรวรรดิของตน การกบฏและสงครามกลางเมืองเกิดขึ้นในบริเวณอ่าวเปอร์เซียมาตั้งแต่ช่วงหลังของคริสต์ศตวรรษที่เก้า ความไม่สงบนี้เป็นปัญหาหนึ่งซึ่งเพิ่มความยุ่งยากให้กับเส้นทางการเดินเรือจากมหาสมุทรอินเดียไปยังทะเลเมดิเตอร์เรเนียน เนื่องจากบริเวณทะเลแดงก็ถูกรบกวนเช่นกัน และเป็นเวลานานยิ่งกว่า อย่างไรก็ดี เมื่อถึงปี ค.ศ. 973 กาหลิบแห่งราชวงศ์ฟาติมิด (ค.ศ.909 – 1171 เป็นศูนย์อำนาจของศาสนาอิสลามนิกายชิอะห์ ซึ่งระยะแรกมีฐานที่มั่นอยู่ในดินแดนที่เป็นประเทศตูนิเซียในปัจจุบัน) กุมอำนาจเหนืออียิปต์ได้อย่างมั่นคง สันติภาพกลับมาสู่เส้นทางทะเลแดง และดังนั้น เครื่องเทศจึงเข้าถึงตลาดเมดิเตอร์เรเนียนได้เป็นอย่างดีอีกครั้งหนึ่ง

ในรัชสมัยของเจ้าไอร์ลังคะ ท่าเรือต่าง ๆ ของชวาตะวันออก มีความสำคัญเพิ่มขึ้น เจ้าไอร์ลังคะทรงปฏิบัติเช่นเดียวกับกษัตริย์ชวาตะวันออกองค์ก่อน ๆ คือพระราชทานตราราชานุญาต (แผ่นโลหะที่บันทึกความตกลงระหว่างกษัตริย์กับราษฎร) ให้แก่พ่อค้าประจำท่าเรือผู้มีส่วนร่วมในเครือข่ายการแลกเปลี่ยนที่เกิดขึ้นในพื้นถิ่นนี้ เครือข่ายนี้ดำเนินการซื้อขายแลกเปลี่ยนระหว่างเมืองท่าต่าง ๆ กับดินแดนตอนใน รายชื่อตลาดท้องถิ่นบ่งชี้ว่า สินค้าที่มิได้มีชื่อเสียงที่มีกำเนิดจากต่างแดน โดยเฉพาะอย่างยิ่งโลหะและสีย้อม ถูกนำมาแลกเปลี่ยนกับผลิตผลในท้องถิ่น โดยเฉพาะอย่างยิ่งข้าว ซึ่งผู้ที่มาแลกจะขนกลับไปยังเมืองท่า

ตราราชานุญาตยังเปิดทางสำหรับสิ่งที่โดยแก่นแท้แล้ว คือการเก็บภาษีการค้าของกษัตริย์ เพราะตราราชานุญาตเหล่านี้ค้ำประกันว่ากษัตริย์จะทรงได้รับส่วนแบ่งผลกำไรทางการค้าทุกอย่าง ตราราชานุญาตที่ออกในช่วงคริสต์ศตวรรษที่สิบถึงสิบสองนั้น เมื่อคิดเป็นเปอร์เซนต์แล้ว เกี่ยวข้องกับการชำระเงินที่เมืองท่า หรือที่ชายฝั่งทะเลของบริเวณดินแดนสามเหลี่ยมปากแม่น้ำบรันตัสมากที่สุด ผู้ประกอบการค้าอยู่ที่เมืองท่าของชวา ยังมีบทบาทสำคัญในการเก็บภาษีการเกษตรในท้องถิ่นให้กับกษัตริย์ด้วย โดยรับบทบาทเป็นเจ้าภาษีนายอากรให้แก่กษัตริย์ บทบาทนี้เห็นได้ชัดว่า ภายหลังจากรัชสมัยของเจ้าไอร์ลังคะแล้ว มิได้เป็นบทบาทของพ่อค้าต่างชาติอีกต่อไป

กษัตริย์ทรงใช้เงินภาษีที่เก็บได้ไปในการส่งเสริมการค้า ทรงลงทุนอย่างมากมายกับการพัฒนาพื้นที่สำหรับทำการเกษตรเพิ่มขึ้น เพื่อเพิ่มผลผลิตข้าวส่วนเกินที่มีความสำคัญอย่างยิ่งยวด กษัตริย์ทรงจัดหาที่พัก ที่จอดเรือและอาหารแก่ผู้มาเยือนต่างชาติ ค่าใช้จ่ายส่วนนี้ ทรงมีพอที่จะจ่ายได้ เนื่องจากทรงได้รับส่วนแบ่งเปอร์เซ็นต์จากทอง เงินและโลหะอื่น ๆ ทั้งหมดที่พ่อค้านำมาชำระเพื่อแลกเปลี่ยนกับสินค้าตามเมืองท่าของพระองค์ รายรับของกษัตริย์ยังถูกชักออกมาเพื่อจ่ายให้กับทหารและชาวเรือ คนเหล่านี้ออกเดินทางในนามของกษัตริย์ เพื่อปราบปรามภูมิภาคตามชายฝั่งและแผ่นดินตอนใน ซึ่งแต่ก่อนปกครองอย่างเป็นอิสระให้มาอยู่ในบังคับของพระองค์ด้วย ทหารและชาวเรือเหล่านี้ ยังทำหน้าที่ตรวจตราและรักษาความสงบเรียบร้อยในอาณาจักร กำจัดโจรสลัดและโจรผู้ร้ายซึ่งอาจปล้นและทำร้ายนักเดินทางหรือชาวบ้าน การรักษาความปลอดภัยนี้ เป็นปัจจัยสำคัญประการหนึ่งที่กำหนดว่าผู้ทำการค้าทั้งหลายจะตัดสินใจมาใช้ท่าเรือใดท่าเรือหนึ่งหรือไม่ อาทิเช่นในยุคนี้ ชาวจีนต่างทราบว่า พวกเขาสามารถได้พริกไทยชนิดที่ดีกว่า (หรือในราคาถูกกว่า) ในบริเวณช่องแคบซุนดา ทว่าไม่ได้เดือดเนื้อร้อนใจที่จะเข้ามาซื้อ เพราะที่แห่งนี้มีชื่อเสียงเรื่องโจรผู้ร้าย

เจ้าไอร์ลังคะและกษัตริย์ชวาตะวันออกองค์อื่น ๆ ที่ครองราชย์ต่อจากพระองค์ ยังใช้ทรัพย์สมบัติของอาณาจักรส่วนที่เป็นของพระองค์ไปกับการเพิ่มพระราชอำนาจ ใช้เป็นทรัพย์พระราชทานเพื่อสร้างโบสถ์วิหาร ใช้ในการประกอบพิธี และการอุปถัมภ์นักปราชญ์ ทั้งหมดนี้ เป็นไปเพื่อเสริมบารมีอันสูงส่งของกษัตริย์และเกียรติคุณของศูนย์กลาง ในยุคนี้ มีการเปลี่ยนแปลงการสร้างเสริมสิทธิธรรมของศูนย์อำนาจ และการตอบแทนแก่ประชาราษฎร ซึ่งเดิมทำด้วยการสร้างสิ่งปลูกสร้างทางศาสนาที่ใหญ่โตมโหฬารนั้น ในยุคนี้เปลี่ยนไปเป็นสิ่งปลูกสร้างที่มีขนาดเล็กลงมาก การตอบแทนที่เป็นเรื่องทางศาสนาก็เปลี่ยนเป็นการให้สินค้าที่มีชื่อเสียงแทน ดูเหมือนว่า กษัตริย์ของชวาตะวันออกทรงควบคุมการสั่งเข้าสินค้าต่างแดนที่มีชื่อเสียง และแจกจ่ายสิ่งของฟุ่มเฟือยเหล่านี้ไปทั่วอาณาจักรของพระองค์ รวมทั้งบริเวณแผ่นดินตอนใน พระองค์ทรงดำเนินการโดยวิธีสร้างพันธมิตรหรือการให้ของขวัญในแบบอื่น ๆ แหล่งข้อมูลจากทางจีนระบุว่า สินค้าเหล่านี้ ถูกส่งลงเรือไปยังชวาคราวละมาก ๆ มีการพบชิ้นส่วนแตก ๆ ของเครื่องดินเผาเคลือบ (เซรามิก) ของจีนของช่วงสมัยนี้ในปริมาณมากตลอดทั่วอาณาจักร กระนั้น สินค้าเหล่านี้มิได้มีระบุไว้ในจารึกส่วนที่เกี่ยวข้องกับการตลาดในท้องถิ่น

คำอธิบายที่น่าเป็นไปได้มากที่สุดสำหรับความขัดแย้งที่มองเห็นอยู่นี้ ก็คือ กษัตริย์ทรงควบคุมสินค้าฟุ่มเฟือยเช่นเครื่องเซรามิกของจีน และใช้สินค้าพวกนี้เสมือนหนึ่งเป็นทุนทางการเมือง

หนึ่งในบรรดาสิ่งที่น่าฉงนในประวัติศาสตร์ของชวายุคต้นนี้ ก็คือ ทำไมชวาตะวันออกระหว่างช่วงคริสต์ศตวรรษที่เก้าถึงคริสต์ศตวรรษที่สิบสาม—ซึ่งเป็นช่วงที่ประชากร ทรัพย์สมบัติ และฐานโครงสร้างด้านการขนส่งมีมากพอที่จะสร้างศูนย์กลางในสภาพที่เป็นเมืองอย่างถาวรในบริเวณที่อยู่เลยชายฝั่งทะเลเข้าไปได้— แต่กลับมิได้มีการพัฒนาศูนย์กลางการค้าถาวรในขอบข่ายใหญ่โตอันใด ณ บริเวณแผ่นดินตอนใน คำอธิบายอย่างหนึ่ง ดังที่เราได้พิจารณาผ่านมาแล้วก็คือ เศรษฐกิจแบบข้าวนาดำของชวา ดำเนินงานได้อย่างมีประสิทธิภาพที่สุด เมื่อประชากรรวมกลุ่มกันอยู่ในชุมชน ที่มีการผลิตขนาดย่อม โดยมีเขตศรษฐกิจแบบกระจายอำนาจล้อมชุมชนเหล่านั้นไว้ภายใน คำอธิบายอีกประการหนึ่งก็คือ การกระจายอำนาจนี้ เป็นพระราโชบายที่มีเป้าประสงค์เช่นนี้อย่างเต็มที่ ในแง่ที่ว่าสภาพการณ์เป็นเช่นนี้มาตั้งแต่แรกเริ่มนับแต่ที่ชวาตะวันออกเป็นใหญ่ขึ้นมา เรื่องนี้สะท้อนให้เห็นในจารึกต่าง ๆ จารึกเหล่านี้บันทึกถึงความริเริ่มของกษัตริย์ อาทิความริเริ่มของเจ้าไอร์ลังคะ ซึ่งทรงขยายฐานรายรับของอาณาจักร ด้วยวิธีพัฒนาดินแดนรอบนอกที่ไม่มีการเพาะปลูกมาก่อนขึ้น การพัฒนานี้ได้รับการส่งเสริมจากรัฐ พร้อมกันนั้นก็ทรงส่งเสริมการค้าที่รัฐสามารถเก็บภาษีได้ อาทิเช่น ระหว่าง ค.ศ.900 ถึง ค.ศ.1060 มีการก่อตั้งดินแดนใหม่กว่าสี่สิบแห่ง โดยกษัตริย์ทรงเข้าเกี่ยวข้องกับการพัฒนาที่บริเวณสามเหลี่ยมปากแม่น้ำบรันตัสโดยตรง[28] ขณะที่ผลตอบแทนทางเศรษฐกิจที่ได้จากการพัฒนาสามเหลี่ยมบรันตัสนี้เป็นสิ่งที่ไม่อาจปฏิเสธได้ แต่ความริเริ่มเหล่านี้และในเรื่องอื่น ๆ ของกษัตริย์ เมื่อพิจารณาอย่างถึงที่สุดแล้ว ย่อมเป็นการดำเนินการเพื่อส่งเสริมอำนาจการปกครองของกษัตริย์ เป็นการส่งเสริมในเชิงที่เคียงไปกับคนชั้นสูงและสถาบันอื่น ๆ ที่เป็นคู่แข่งขันด้วย การพยายามเหล่านี้เกิดขึ้นสมัยซึ่งกษัตริย์ที่ชวาตะวันออก ทรงพยายามยืนยันอธิปไตยของพระองค์เหนือแคว้นซึ่งก่อนหน้านี้เป็นการปกครองในแบบกระจายอำนาจ

ในช่วงสมัยตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่เก้าถึงคริสต์ศตวรรษที่สิบสาม ก่อนการสถาปนาอาณาจักรมัชปาหิตขึ้นมานั้น สิ่งของพระราชทาน ซึ่งเป็นที่รู้กันในนาม*สีมา* (ภาษีพระราชทาน) เป็นเครื่องมือชิ้นสำคัญสำหรับการรุกของกษัตริย์ ของพระราชทานเหล่านี้ มิได้เป็นของขวัญในรูปที่ดินปกติแล้ว กษัตริย์ชวามิได้ทรงมีสิทธิในที่ดินในท้องถิ่น แม้กระทั่งสิทธิในการเก็บภาษีของกษัตริย์ ก็ต้องขึ้นอยู่กับข้อบังคับของสังคม เมื่อจะมีการโอนกรรมสิทธิที่ดิน ต้องมีการซื้อที่ดินนั้นจากหมู่บ้านที่ถูกโอนเสียก่อน *สีมา*จึงเท่ากับเป็นการโอนสิทธิในรายได้ (หรือภาษี) ทั้งหมดหรือส่วนหนึ่งของ

---

[28] แน่นอนอย่างไม่มีข้อสงสัยว่าต้องมีมากกว่านี้ เพราะจะต้องมีส่วนที่ไม่มีหลักฐานในรูปจารึกเหลืออยู่ ดู Wisseman-Christie, “States without Cities”.

รายได้ตามที่ระบุไว้ (มีอยู่บ่อย ๆ ที่มีการกำหนดเพดานจำนวนภาษีที่ทางอาณาจักรเต็มใจสละให้) ตามที่ที่ดินนั้น ๆ ต้องชำระให้แก่ฝ่ายที่มีอำนาจทางการเมืองที่เหนือกว่า

*สีมา*พระราชทาน เป็นวิธีการหนึ่งซึ่งใช้เพื่อส่งเสริมการขยายดินแดน และการบุกเบิกบริเวณรอบนอก ซึ่งไม่มีการเพาะปลูกมาก่อน นอกจากนี้ ยังเป็นวิธีการที่เกษตรกรและผู้ที่มิใช่เกษตรกรจะถูกนำมาขึ้นสังกัดและอยู่ในบัญชาของระเบียบทางเกษตรกรรมที่มีอยู่ ที่ดิน*สีมา* ซึ่งกันไว้สำหรับจัดหารายได้ตามจำนวนที่กำหนดแก่สถาบันทางศาสนา –โดยเฉพาะอย่างยิ่งโบสถ์วิหารบรรพบุรุษที่สร้างขึ้นเพื่อเชิดชูกษัตริย์องค์ก่อน ๆ เชิดชูบรรพบุรุษของสมาชิกในหมู่คนชั้นผู้นำของท้องถิ่นหรือหมู่บ้าน –รวมทั้งแก่บุคคลหรือกลุ่มบุคคลที่ได้รับความนิยมยกย่อง ที่ดินเหล่านี้ถือว่าอยู่นอกเหนืออำนาจการบริหารของกษัตริย์ นอกจากผู้ที่อ้างสถานะความเป็นกษัตริย์ยกเว้นภาษีให้ในแบบ*สีมา*แล้ว ผู้มีอำนาจปกครองในภูมิภาค (*รากาย*) ยังออกตรา*สีมา*ซึ่งสละสิทธิการเก็บภาษี (ปกติแล้ว สละให้ด้วยความเห็นชอบของกษัตริย์ "ผู้เป็นใหญ่") และสละสิทธิการบริหารปกครองบริเวณที่ดิน*สีมา* ให้สอดคล้องกับการพระราชทานภาษี*สีมา*ในที่ดินดังกล่าว กระนั้น พิธีการที่จัดขึ้นเพื่อการยก*สีมา*ให้ ไม่ว่า*สีมา*พระราชทานหรือ*สีมา*ที่ผู้มีอำนาจปกครองในภูมิภาคหนึ่งใดยกให้ผู้ใด จะเน้นว่า ผู้ที่ได้รับ*สีมา*ต้องซื่อตรงต่ออาณาจักรชวา พิธีกรรมนี้ เกี่ยวข้องกับการให้สัตย์ปฏิญาณ ซึ่งผู้รับให้คำมั่นว่าจะจงรักภักดีและลงท้ายด้วยการประกาศคำสาปแช่งจากเจ้าหน้าที่ผู้ทำพิธีทางศาสนา ข่มขู่ผู้ที่อยู่ในพิธีซึ่งไม่ซื่อสัตย์ต่อกษัตริย์ ปกติแล้ว การก่อตั้งสีมาจะจัดเป็นงานเทศกาลอย่างใหญ่โตให้ประชาชนมาร่วมเฉลิมฉลองกัน และเพื่อเป็นเกียรติแก่การก่อตั้ง*สีมา*ใหม่นั้น งานพิธีการและเทศกาลเฉลิมฉลองเหล่านี้ คงต้องใช้เป็นวิธีการหนึ่งเพื่อการกระจายความมั่งคั่งด้วย เพราะหากไม่เช่นนั้นแล้ว อาจถูกนำไปใช้ในแบบที่สร้างความเสียหายแก่สังคม—และแก่อำนาจอธิปไตยของกษัตริย์ *สีมา*เป็นสิทธิ์ตลอดกาล ดังเห็นได้จากหลักฐานในรูปจารึกในกรณีที่ศาลตัดสินให้สิทธิ*สีมา*ที่กษัตริย์ในราชวงศ์ที่ล่มสลายไปแล้วพระราชทานไว้ ยังคงมีผลบังคับ ใช้อยู่[29]

*สีมา*พระราชทานจึงเท่ากับถูกนำมาใช้เพื่อให้ที่ดินนั้น ๆ ปลอดพ้นจากการเรียกร้องเรื่องภาษีและการรับใช้ในเรื่องต่าง ๆ ในยุคที่ระบบเจ้าภาษีนายอากรเป็นแนวปฏิบัติที่เป็นปทัสฐานอยู่ทั่วไป *สีมา*จึงมีผลบังคับถึงผู้เก็บภาษีและเจ้าหน้าที่–ซึ่งมักทำงานให้กับผู้มีอิทธิพลในท้องถิ่นและผู้มีอำนาจปกครองของหมู่บ้านด้วย—มิให้เข้ามาในเขต*สีมา*เพื่อเรียกร้องการชำระเงินภาษีในนามของตนเองหรือของผู้อื่นจะเห็นว่า ขณะที่การยกเว้นภาษีแก่ *สีมา*เมื่อมองจากภายนอก ดูเหมือนว่านำมาซึ่งการสละพระราชอำนาจของกษัตริย์ในท้องถิ่น แต่ตามความเป็นจริงแล้ว *สีมา*เท่ากับหักลบทรัพย์สินส่วนหนึ่งของชนชั้นสูงในท้องถิ่นออกไปโดยตรง (อย่างไรก็ดี ชนชั้นสูงเหล่านี้ ก็ได้รับการชดเชยรายได้ที่สูญเสียไป

---

[29] Wisseman-Christie, "Negara, Mandala and Despotic State'" , 72; J. G. de Casparis, "Pour une Histoire Sociale de l'ancienne Java, Principalement au Xième S," ***Archipel***, 21 (1981) 128-30.

ของตน ด้วย “ของขวัญ” ที่อยู่ในรูปของทองคำ เงินหรือผ้า) พร้อมกับสถาปนาฐานที่มั่นเชิงสถาบันที่มั่นคงขึ้น จากฐานที่มั่นดังกล่าวนี้ ประมุขของชวาตะวันออก สามารถใช้ความพยายามขยายอิทธิพลทางการเมืองและเศรษฐกิจของพระองค์ให้เลยไปจากศูนย์กลางของพระราชอำนาจได้ ศูนย์กลางนี้ยังมักเปลี่ยนแปลงตลอดเวลา

ระบบการโอนหรือยกเว้นสิทธิการเก็บภาษี*สีมา* ยังทำหน้าที่เสมือนหนึ่งเป็นห้ามล้อที่เหนี่ยวรั้งการเติบโตของกลุ่มประชากรในบริเวณแผ่นดินตอนในที่ลึกเข้าไปจากชายฝั่ง ผู้ที่มิใช่เกษตรกรรวมทั้งพ่อค้า ถูกรวมเข้าอยู่ในสังกัดชุมชนชนบท แทนที่จะปล่อยให้วิวัฒนาการขึ้นเป็นเขตพาณิชย์ที่แยกตัวออกไปต่างหาก อำนาจปกครองของกษัตริย์สำแดงให้ปรากฏอย่างชัดเจนด้วยตรา*สีมา*ซึ่งกำหนดถึงขีดจำกัดของปริมาณการค้าที่ผู้ประกอบวิชาชีพในท้องถิ่นสามารถดำเนินการได้โดยไม่ต้องเสียภาษีให้แก่รัฐ รวมทั้งจำนวนผู้ประกอบวิชาชีพภายในชุมชน*สีมา*ชุมชนหนึ่ง ซึ่งสามารถดำเนินการได้โดยปลอดจากภาษี[30] การยกเว้นภาษี*สีมา*จึงน่าจะเป็นการส่งเสริมกิจกรรมทางเศรษฐกิจในชุมชนจนกระทั่งชุมชนนั้น มีรายได้ขึ้นไปถึงเพดานการยกเว้นภาษีของ*สีมา*ที่กำหนดไว้ แต่การยกเว้นภาษีนี้ยังเป็นการขัดขวางอย่างปราม ๆ มิให้กิจกรรมการพาณิชย์ของนักวิชาชีพ สูงเลยเพดานนั้นไปด้วย ระบบ*สีมา* จึงเท่ากับลดระดับการแข่งขันในท้องถิ่น และยังค้ำประกันให้เกิดการกระจายกิจกรรมการค้าของผู้ประกอบวิชาชีพ ชุมชนเกษตรกรรมเอง ก็ได้รับผลกระทบกระเทือนจากระบบการเก็บภาษีของรัฐที่เป็นอยู่นี้ในทำนองเดียวกัน ระบบดังว่านี้ เก็บภาษีชุมชนใหญ่หนักหน่วงกว่า ซึ่งย่อมเป็นการส่งเสริมการแบ่งแยกชุมชน แทนที่จะทำให้เกิดการรวมตัวเข้าด้วยกันอย่างเป็นปึกแผ่น หลักฐานในรูปจารึกของยุคนี้ ล้วนพิสูจน์ให้เห็นการแพร่กระจายของกลุ่มที่อยู่อาศัยย่อย ๆ แทนที่จะแสดงการเพิ่มขึ้นของแหล่งที่มีประชากรรวมตัวกันอย่างหนาแน่น และแทนที่จะมีการก่อตั้งแหล่งรวมที่อยู่อาศัยที่มีขนาดใหญ่ขึ้น กลับพบว่ามีหมู่บ้านมากมาย แบ่งซอยออกเป็นหมู่บ้านย่อย ๆ ทำให้มีชุดเจ้าหน้าที่ของทางการมากชุดขึ้น โดยที่พวกเจ้าหน้าที่เหล่านี้ ถูกรวมเข้าอยู่ในโครงสร้างการบริหารของรัฐซึ่งมีการแบ่งลำดับชั้นมากขึ้นเรื่อย ๆ

เมื่อเจ้าไอร์ลังคะสิ้นพระชนม์ในค.ศ. 1049 อาณาจักรของพระองค์ถูกแบ่งให้กับโอรสสองพระองค์ โดยบาหลี ถูกปล่อยให้เป็นไปตามยถากรรมของตนเองอีกครั้งหนึ่ง การตัดสินพระทัยแบ่งอาณาจักรครั้งนี้ ต่อมาภายหลัง กล่าวโทษกันว่าเป็นเพราะที่ปรึกษาคนหนึ่งของกษัตริย์ คือนักพรตฮินดูที่รู้จักกันในนามภราดาเป็นผู้ทำให้เกิดขึ้น อาณาจักรทางตะวันออก มีชื่อว่า จังกาละ/สิงหัดส่าหรี และอาณาจักรทางตะวันตก มีชื่อว่า ปันชาลุ/เคดิรี[31] สภาพสองขั้ว คงเป็นอยู่เช่นนี้เป็นเวลาเกือบ 200 ปี

---

[30] Wisseman-Christie, “States without Cities”.

[31] การแบ่งชวาตะวันออกทั้งหมดของเจ้าไอร์ลังคะ ออกเป็นจังกาละและปันชาลุ ตามที่อ้างนี้ ปรากฏว่าเป็นการแบ่งเฉพาะอาณาจักรที่เป็นแกนของพระองค์เองในภูมิภาคสามเหลี่ยมปากแม่น้ำ Boechari, “Sri Maharaja Garasakan, a

จนกระทั่งถึงคริสต์ศตวรรษที่สิบสาม อย่างไรก็ดี การแบ่งอาณาจักรมิได้ขัดขวางการพัฒนาสถานะทางการพาณิชย์ของชวาตะวันออกต่อไปแต่อย่างใด ชวาตะวันออกเติบใหญ่ขึ้นเป็นดินแดนที่มั่งคั่งที่สุดแห่งหนึ่งของโลกพร้อม ๆ กับการหลั่งไหลของสินค้ามีค่าเข้ามาสู่ราชอาณาจักรได้แก่ ทองแท่ง ภาชนะทองคำและเงิน ผ้าไหม และเครื่องลายครามที่ดีที่สุดของโลก เครื่องเขินหรือโลหะ สารเคมีและงานโลหะต่าง ๆ เป็นอันมาก

หลักฐานที่ไม่อาจแย้งได้เลยเกี่ยวกับการที่ชวากลายเป็นชุมทางการค้านั้น มาจากรายงานใน ค.ศ.1225 ของจ้าว หยูกัว ข้าหลวงฝ่ายการค้ากับต่างแดนที่เมืองท่าเฉือนโจวของจีน จ้าว หยูกัวระบุว่าในสมัยราชวงศ์ซ้อง (ค.ศ.960 – 1279) ชาวจีนซื้อเครื่องเทศ (โดยเฉพาะอย่างยิ่งพริกไทย) จากชวาตะวันออกมากเสียจนเหรียญทองแดงหลั่งไหลออกจากประเทศในปริมาณที่น่าตกใจ ข้าหลวงจ้าวรายงานว่า เหรียญของชวาเองนั้น เป็นส่วนผสมของเงิน ดีบุก ตะกั่วและทองแดง และเช่นเดียวกับเหรียญของจีน เหรียญชวามีรูสี่เหลี่ยมจัตุรัสอยู่ตรงกลาง เพื่อที่จะสามารถนำมาร้อยเข้าด้วยกันได้ (ไม่มีหลักฐานปรากฏชัดเจนว่า ชวาใช้เหรียญของจีนหรือว่าผลิตเหรียญที่คล้ายกับของจีน) ในท้ายที่สุดรัฐบาลจีนมีคำสั่งห้ามค้ากับชวา ทั้งนี้เป็นความพยายามของจีนที่จะปกป้องเงินตราของตน อย่างไรก็ดีผู้ทำการค้าในชวาพยายามหลบเลี่ยงข้อห้ามนี้ด้วยการกล่าวว่า พวกเขามาจากสุกะดานะ (สุ-กิ-ตัน ในภาษาจีน) ซึ่งเป็นชื่อที่เห็นได้ชัดว่าแต่งขึ้นมาลอย ๆ[32]

สิงหัดส่าหรี (ค.ศ.1222 – 1292)
และมัชปาหิต (ค.ศ.1293 – 1528)

มัชปาหิตเป็นจักรวรรดิสุดท้ายและเป็นจักรวรรดิที่ยิ่งใหญ่ที่สุดในบรรดาอาณาจักรที่อยู่ในภาคหมู่เกาะของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ยุคก่อน ค.ศ. 1500 กษัตริย์ของมัชปาหิตทรงมีอำนาจควบคุมชวาตะวันออกจากส่วนกลางในระดับหนึ่ง ซึ่งมากเกินกว่าที่เคยมีมาก่อน ยิ่งกว่านั้น กษัตริย์ของมัชปาหิตยังทรงสร้างศูนย์กลางของรัฐที่ได้สถาปนาความเป็นใหญ่เหนือชวากลางและอาณาจักรโพ้นทะเลในระดับต่าง ๆ กัน ดินแดนที่อยู่ภายใต้อำนาจการครองความเป็นเจ้าของมัชปาหิตนี้ รวมแล้วมีขนาดใหญ่เป็นเกือบสามเท่าของที่อาณาจักรศรีวิชัยเคยมี อาณาจักรของมัชปาหิตนี้จึงประกอบด้วยทุกเกาะที่ปัจจุบันนี้ เป็นของ

New Evidence on the Problem of Airlangga's Partition of His Kingdom," *Madjalah ilmu-ilmu Sastra Indonesia*, 4 (1968).

[32] F.Hirth and W. W. Rockhill, *Chau Ju-kua: His Work on the Chinese and Arab Trade in the Twelfth and Thirteenth Centuries, Entitled Chu-fan-chi*, St. Petersburg, 1911, 78, 81-3.

อินโดนีเซีย ทั้งยังมีดินแดนอื่นอีก รากเหง้าของมัชปาหิตและความใฝ่สูงของมัชปาหิตก่อตัวขึ้นจากสิงหัดส่าหรี เจ้าวิษณุวัฒนา(ครองราชย์ระหว่าง ค.ศ.1248 – 1268) ผู้ครองสิงหัดส่าหรี ทรงปราบศูนย์ประชากรเคดิรีไว้ในอำนาจได้ สิงหัดส่าหรีจึงมีอำนาจทางการเมืองโดดเด่นขึ้นมาในชวาตะวันออก สถานะความโดดเด่นทางการเมืองนี้ ประมุขของสิงหัดส่าหรีทรงรักษาไว้ได้จนกระทั่งถึง ค.ศ. 1292 ทว่าผู้ที่วางรากฐานให้กับมัชปาหิต คือเจ้าเกียรตินคร (ครองราชย์ระหว่าง ค.ศ.1268 – 1292) โอรสของเจ้าวิษณุวัฒนา *นครเกียรติคม* มหากาพย์ที่บรรยายเรื่องราวและเหตุการณ์ตามลำดับเวลาที่ประปานจะพระสงฆ์รูปหนึ่งประพันธ์ขึ้นใน ค.ศ. 1365 เพื่อยกย่องเชิดชูผู้ปกครองมัชปาหิตนั้น โดยอันที่จริงเริ่มต้นเรื่องด้วยรัชสมัยของกษัตริย์สิงหัดส่าหรีพระองค์นี้ พระองค์ทรงเป็นบุคคลที่ลึกลับและเป็นที่โต้เถียงกันมาก พระองค์ทรงขึ้นครองราชบัลลังก์ได้ต่อเมื่อได้ทำลาย “บุคคลที่ชั่วร้าย” ลงพระองค์อ้างว่าทรงถูกนำเข้าสู่พิธีตันตระอันลี้ลับ ซึ่งทำให้พระองค์มีอำนาจพิเศษในการสู้กับอำนาจของปีศาจ การที่จะรักษาอำนาจพวกนี้ไว้ได้ พระองค์จำต้องก่อให้เกิดปีติสุขแก่พระองค์เองโดยผ่านพิธีกรรมตามแบบตันตระ ซึ่งเกี่ยวข้องกับการบริโภคเครื่องดื่มมึนเมาและประกอบกิจทางเพศ

ผู้เขียนพงศาวดารในภายหลัง เมื่อสมัยคริสต์ศตวรรษที่สิบห้า แม้ว่าเป็นผู้ต่อต้านพิธีกรรมแนวตันตระและสร้างบุคลิกภาพของเจ้าเกียรตินครว่าเป็นคนติดสุรา ซึ่งพินาศล่มจมเพราะตัณหาราคะของพระองค์เอง แต่*นครเกียรติคม* บรรยายว่าพระองค์ว่าทรงเป็นผู้มีศีลธรรมอันประเสริฐ และเป็นนักพรตที่ปราศจากกิเลสทั้งปวง เจ้าเกียรตินครทรงสร้างรูปปั้นของพระองค์เอง ในภาพของ*อัคสุภยา*พระพุทธเจ้าขณะเข้าฌาณ ณ ตรงจุดที่*ภราดา* (นักพรตผู้ที่ถูกกล่าวโทษว่าเป็นตัวการที่ทำให้เกิดการแบ่งแยกราชอาณาจักรของไอร์ลังคะขณะที่เจ้าไอร์ลังคะทรงเข้าฌาณอยู่) เคยอยู่ ทั้งนี้เพื่อทรงยุติความหดหู่สิ้นหวัง (และความยากลำบากที่ดูเหมือนว่ามีสาเหตุมาจากเรื่องการแบ่งอาณาจักรไอร์ลังคะที่กลายเป็นตำนาน) นอกจากนี้ยังทรงยืนยันว่าจะให้การอุปถัมภ์และการสังเคราะห์ขนบประเพณีทางศาสนาที่เป็นของชวาแท้เข้าด้วยกัน (ไศวะ ฮินดู พุทธศาสนานิกายมหายานและตันตระ) เช่นเดียวกับพระบิดาของพระองค์ พระอังคาร (เถ้า) ของเจ้าวิษณุวัฒนาพระบิดาของพระองค์ถูกแบ่งปันกันในระหว่างสองวิหาร คือวิหารที่บูชาพระองค์ในฐานะที่ทรงเป็นภาคอวตารของพระศิวะ กับแห่งที่สองคือ วิหารที่บูชาพระองค์ในฐานะอโมฆะปาศะ พระโพธิสัตว์แห่งความเมตตาสงสาร *นครเกียรติคม* มองการชำระศาสนาในชวาของเจ้าเกียรตินครว่าเป็นเหตุของความรุ่งโรจน์ของพระองค์เองและของผู้สืบราชสมบัติต่อจากพระองค์ในฐานะกษัตริย์ผู้เป็นเทพและการเป็นผู้ทรงรวมอาณาจักรเข้าด้วยกันอีกครั้งหนึ่ง

เจ้าเกียรตินครคงต้องอาศัยอำนาจทุกอย่างทุกทางที่ทรงสามารถเรียกหามาได้ เพราะพระองค์(และต่อมาคือราชบุตรเขย) คือผู้ที่เผชิญกับมองโกล ผู้พิชิตจากเอเชียกลาง เจ้าของกองทหารม้าแห่งทุ่งสเตปป์ซึ่งพิชิตดินแดนได้อย่างมากมายทั้งในเอเชียและยุโรป เมื่อเจ้าเกียรตินครขึ้นมามีอำนาจใน ค.ศ. 1268 ดินแดนตอนใต้ของจีนและเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ส่วนภาคพื้นแผ่นดินใหญ่ ได้รับความเดือดร้อนจากการรุกรานของกองทัพเหล่านี้กันแล้ว น่านเจ้า ราชอาณาจักรที่เป็นอิสระในบริเวณซึ่ง

ปัจจุบันคือส่วนตอนใต้ของมณฑลยูนนานของจีน ถูกรุกรานใน ค.ศ. 1253 การรุกรานครั้งนี้ก่อให้เกิดกระแสการอพยพลี้ภัยของผู้คนชาวไทยได้รับผลกระทบจากผู้อพยพเหล่านี้อย่างหนักหน่วง พวกเขาจึงแผ่กระจายกันออกจากบริเวณนี้ล่วงเข้าไปยังบริเวณที่เคยเป็นที่ตั้งอาณาจักรพุกามของพม่าทางด้านตะวันตก และพระนครของกัมพูชาทางด้านตะวันออก จากนั้นก็เริ่มแผ่กระจายลงไปทางคาบสมุทรมลายู เข้าสู่ดินแดนซึ่งเจ้าผู้ครองชวาตะวันออกที่สิงหัดส่าหรีถือว่าอยู่ในเขตผลประโยชน์ของตน

พวกมองโกลต่อท้ายการยึดครองน่านเจ้าด้วยการรุกรานเวียดนามในค.ศ. 1257 (การรุกรานซึ่งชาวเวียดนามต่อต้านอยู่ประมาณยี่สิบเจ็ดปี จึงสามารถขับมองโกลผู้รุกรานออกไปได้สำเร็จ) ใน ค.ศ. 1267 หนึ่งปีก่อนที่เจ้าเกียรตินครจะขึ้นมามีอำนาจ กุบไลข่านเข้าโจมตีอาณาจักรซ้องใต้โดยตรง และต่อด้วยการเข้ารุกรานพม่าในค.ศ. 1271 (เป็นการรบพุ่งเป็นระยะ ๆ ไม่เลิกราจนกระทั่งถึงค.ศ. 1300) ค.ศ. 1274 พวกมองโกลลงทะเลเป็นครั้งแรกและเริ่มการโจมตีญี่ปุ่นโดยทางเรือ

ใน ค.ศ. 1275 หลังจากชาวไทยแผ่กระจายลงมาจากคาบสมุทรมลายูและภายหลังจากที่กุบไลข่านโจมตีญี่ปุ่นโดยทางเรือแล้ว เจ้าเกียรตินครทรงดำเนินการซึ่งเป็นก้าวสำคัญของชวาตะวันออกในโพ้นทะเลเป็นครั้งแรก พระองค์ส่งกองทหารไปยึดครองแจมบี-มลายู เมืองท่าเก่าของสุมาตราซึ่งเคยเป็นดินแดนที่ศรีวิชัยพิชิตได้เป็นครั้งแรก จนกระทั่งถึงเวลานี้ยังไม่มีหลักฐานว่าชวาตะวันออกเข้ามามีอำนาจในบริเวณช่องแคบนี้ อย่างมากที่สุด ชวาตะวันออกห่วงเพียงแค่ให้ช่องแคบเมละกาเปิดรับการขนส่งสินค้าของนานาชาติเท่านั้น

อย่างไรก็ดี ทัศนคติดังกล่าวนี้เปลี่ยนไปอย่างรวดเร็วใน ค.ศ. 1271 เมื่อกุบไลข่านสถาปนาราชวงศ์จีนในแบบฉบับของมองโกลขึ้นมา คือราชวงศ์หยวน และใน ค.ศ. 1276 นครหลวงของอาณาจักรซ้องใต้ คือ หางโจว พ่ายต่อกองทัพของกุบไลข่าน ดูเหมือนว่า เมืองท่าต่าง ๆ ในสุมาตราไม่ยอมเสียเวลาที่จะเปิดการติดต่อกับราชวงศ์หยวนที่ก่อตั้งขึ้นมาใหม่นี้ ด้วยการส่งคณะฑูตไปยังนครหลวงของกุบไบข่าน เริ่มด้วยปาเล็มบังในค.ศ.1277 แจมบี-มลายูใน ค.ศ.1281 และสมุทรา-ปาซาย (คลังพริกไทยทางปลายด้านเหนือของเกาะ) ใน ค.ศ. 1282 สันนิษฐานว่า เมืองเหล่านี้คงต้องการได้รับการยอมรับในฐานะเมืองท่าพิเศษที่ทำการค้ากับจีน อันเป็นสถานะเมืองท่าที่ได้รับความอนุเคราะห์ยิ่งอันเก่าแก่ที่ศรีวิชัยเคยได้รับมาก่อน

การหันเข้าหาผู้ปกครองจีนชาวมองโกลของสุมาตราดังกล่าวนี้ ติดตามมาด้วยยุคของการเป็นนักแผ่ขยายอำนาจอย่างยืดเยื้อเป็นครั้งแรกในประวัติศาสตร์ของชวาตะวันออก หลังจากผนวกบาหลีในค.ศ.1284 แล้ว เจ้าเกียรตินครทรงส่งกองทัพไปทางตะวันตกอีกครั้งหนึ่ง และได้สถาปนาความเป็นใหญ่ของชวาเหนือบริเวณช่องแคบในค.ศ.1286 ในปีเดียวกันนี้เอง พระองค์ทรงสร้างอนุสาวรีย์พระบิดาของพระองค์ขึ้นที่แจมบี-มลายู

อย่างไรก็ดี กุบไลข่านมิได้ทรงยินดีกับความเป็นใหญ่ของชวาเหนือบริเวณช่องแคบ ใน ค.ศ. 1289 พระองค์ส่งคณะทูตไปถึงเจ้าเกียรตินครเพื่อเผชิญหน้ากับพระองค์และตั้งข้อเรียกร้องให้ จัดส่งคณะทูตนำบรรณาการจากชวาไปยังนครหลวงของข่าน เจ้าเกียรตินครทรงตอบด้วยการสักที่หน้าและทำให้ใบหน้าของทูตมองโกลเสียโฉม ก่อนจะส่งกลับไปในสภาพที่น่าอดสูนี้ ความโอหังของพระองค์สร้างความโกรธแค้นแก่กุบไลข่านมากจนมองโกลถึงกับส่งเรือรบมาลงโทษชวาถึง 1000 ลำ

ทว่าก่อนที่กองเรือนี้จะมาถึง ผู้ปกครองเคดิรีซึ่งเคยอยู่ใต้บังคับของสิงหัดส่าหรีมาก่อน สามารถปราบสิงหัดส่าหรีลงได้ใน ค.ศ. 1292 และในระยะที่เคดิรียึดครองพระราชวังของสิงหัดส่าหรีอยู่นี้เอง เจ้าเกียรตินครสิ้นพระชนม์ลง หลังจากหายนะครั้งนี้ ซึ่งเกิดขึ้นช่วงเดือนท้าย ๆ ของปี ค.ศ. 1292 หรือต้นปี ค.ศ.1293 ราชบุตรเขยของเกียรตินคร คือระเด่น วิชัย ทรงถางป่าเพื่อให้เป็นที่ตั้งของนครหลวงแห่งใหม่ และให้ชื่อว่า มัชปาหิต ราชธานีแห่งนี้ซึ่งเป็นชื่อให้แก่อาณาจักรด้วยนั้น ตั้งอยู่เหนือน้ำจากสุราบายาขึ้นไปประมาณห้าสิบกิโลเมตร ในบริเวณเยื้องไปทางตะวันออกเฉียงใต้ของบริเวณมาจาเกอร์ตาในปัจจุบันเล็กน้อย (ใกล้กับบริเวณที่เคยเป็นนครหลวงของเจ้าไอร์ลังคะ)

เมื่อเรือรบของพวกมองโกลมาถึง ราชบุตรเขยสามารถจัดการชักจูงให้พวกมองโกลเชื่อว่าสิงหัดส่าหรี สิ้นสลายลงแล้ว และเนื่องจากเจ้าเกียรตินครสิ้นพระชนม์ไปแล้ว ซึ่งนับเป็นการลงโทษที่สาสม พวกมองโกลน่าจะช่วยพระองค์ลงโทษผู้ครองเคดิรีแทน หลังจากพระองค์ทรงทำลายคู่แข่งและศัตรูภายในด้วยความช่วยเหลือของกองทัพจากต่างแดนนี้แล้ว พระองค์จึงหันมาสู้กับพวกมองโกล และบีบบังคับให้มองโกลถอนทัพออกไปจากชวาได้สำเร็จ

หลังจากผู้ก่อตั้งมัชปาหิตปราบพวกมองโกลลงได้ในค.ศ.1293 ชวาไม่เพียงแต่สามารถจัดการสงบศึกกับพวกมองโกล พร้อมกับสถาปนาความสัมพันธ์ทางการพาณิชย์กับจีนได้ใหม่เท่านั้น แต่ยังได้ครองตลาดที่กำลังขยายตัวและมีความสำคัญอย่างใหญ่หลวง ตลาดนี้ตั้งอยู่ในซีกโลกซึ่งอยู่ฟากตรงข้ามกับจีน คือยุโรปตะวันตก ภายหลังการปฏิวัติเกษตรกรรม การปฏิวัติทางพาณิชย์ และการทำสงครามครูเสดในเมดิเตอร์เรเนียนตะวันออกอยู่ประมาณสองร้อยปี ชาวยุโรปตะวันตกเริ่มบริโภคเนื้อกันเป็นการใหญ่ และเกิดความนิยมเครื่องเทศของเอเชีย ในเวลาต่อมาพวกเขาจึงเกิดความต้องการได้เครื่องเทศเหล่านี้มาใช้ปรุงรสเนื้อแห้งหรือเนื้อเค็มและผักและผลไม้แห้ง

เวนิสเป็นตัวหลักในการจัดหาสินค้ามาป้อนตลาดนี้ นครรัฐเวนิสครอบครองการค้าส่วนใหญ่ในเมดิเตอร์เรเนียนของไบแซนเทียม ได้พัฒนาเส้นทางเดินเรือไปยังแฟลนเดอร์สและอังกฤษ และในท้ายที่สุด ได้เป็นผู้ควบคุมตลาดเครื่องเทศของยุโรปตะวันตกไว้ถึงประมาณ 70 เปอร์เซ็นต์ ผลลัพธ์อย่างหนึ่งของสันติสุขเมื่อภัยจากมองโกลหมดไป คือพ่อค้าในเวนิส เช่นเดียวกับตระกูลของมาร์โคโปโล ได้สร้างสัมพันธ์ทางการค้ากับทางตะวันออกของตนเองขึ้นมา ทว่าผู้เป็นหลักสำคัญในการจัดหาสินค้าเหล่านี้ให้เวนิส คือเจ้าในราชวงศ์มาเมลุคแห่งอียิปต์ (ค.ศ.1250 – 1511) ราชวงศ์นี้เป็นผู้ขับพวก

มองโกลให้ถอยออกไปได้ และเป็นผู้ทำให้เส้นทางเดินเรือไปยังทะเลเมดิเตอร์เรเนียนโดยผ่านทะเลแดงกลับมามีความปลอดภัยได้อีกครั้งหนึ่ง

อาณาจักรมัชปาหิตจักต้องสนองความต้องการนี้ และกระบวนการนี้ทำให้อาณาจักรต้องเปลี่ยนแปลงไป เครือข่ายการตลาดของชวาเองได้รับประโยชน์จากความต้องการของนานาชาติที่เพิ่มขึ้น และจากความสงบและความมั่นคงภายในที่ความเป็นใหญ่ของมัชปาหิตอำนวยให้เกิดขึ้น รวมทั้งความเพียรพยายามของกษัตริย์ที่จะขจัดอุปสรรคที่ขวางอยู่ ระหว่างผู้ผลิตที่อยู่บริเวณแผ่นดินตอนในกับเมืองท่าชายฝั่งทะเล

ความสัมพันธ์ระหว่างกษัตริย์ของมัชปาหิตกับบรรดาพ่อค้าของมัชปาหิต ใกล้ชิดกันถึงขั้นที่แหล่งข้อมูลบางแหล่ง ทั้งของมัชปาหิตเองและของต่างชาติ พิจารณาว่าพ่อค้าเครื่องเทศของชวา ไม่ต่างจากความเป็น “ตัวแทนการค้า” ของกษัตริย์เท่าใดนัก แม้ว่าคำกล่าวนี้เป็นการอ้างเกินความเป็นจริง แต่ก็เป็นความจริงอย่างแน่นอนว่ากษัตริย์ทรงได้รับค่าตอบแทนการใช้ท่าเรือต่าง ๆ จากพ่อค้า ทรงควบคุมทองแท่งและสินค้าฟุ่มเฟือยที่หลั่งไหลเข้ามา และทรงได้รับส่วนแบ่งผลกำไรที่ได้จากการแลกเปลี่ยนและขนส่งผลผลิตของท้องถิ่นและของนานาชาติ

เมื่อถึงค.ศ. 1331 กษัตริย์ที่มัชปาหิต ทรงสามารถสามารถควบคุมชวาตะวันออกไว้ได้ทั้งหมด รวมทั้งเกาะมาดูราด้วย กษัตริย์ทรงแต่งตั้งพระญาติของพระองค์เอง หรือในบางกรณี ก็เป็นบุคคลที่เหมาะสมในราชสำนัก ไปเป็นประมุขของแต่ละ “จังหวัด” เหล่านี้ โดยกษัตริย์เองทรงรักษาอำนาจการควบคุมให้คงอยู่อย่างแน่นหนาที่ศูนย์กลาง เมื่อถึง ค.ศ. 1343 ทรงเข้าควบคุมบาหลีไว้ได้ และนับตั้งแต่นั้นมา บาหลีก็มีเจ้าชวามาปกครอง ใน ค.ศ. 1347 กษัตริย์เริ่มปราบเมืองท่าต่าง ๆ ทางเหนือและตะวันออกเข้ามาอยู่ในอำนาจ กระบวนการนี้ ลงเอยด้วยการดำรงความเป็นเจ้าตามพิธีกรรมเหนือดินแดนที่อยู่ห่างไกลจนถึงฟิลิปปินส์ตอนใต้และนิวกินี

ดูเหมือนว่ามัชปาหิตพอใจต่อสถานการณ์ในบริเวณช่องแคบนี้มาจนกระทั่งถึง ค.ศ.1377 แม้ว่ามีอยู่บางครั้งบางคราว ที่มัชปาหิตลงโทษผู้ปกครองท้องถิ่นบางคนที่ทะเยอทะยานเกินไป (เช่น ผู้ปกครองช่องแคบซุนดาในค.ศ. 1357) แต่ดูเหมือนว่ามัชปาหิตมิได้พยายามเข้าไปตั้งกองทหารตามท้องถิ่นเหล่านั้นจนกระทั่งกาลเวลาล่วงมาถึงค.ศ. 1377 ไม่เป็นที่กระจ่างชัดลงไปว่าอะไรกันแน่ที่กระตุ้นให้กษัตริย์ทรงดำเนินการเช่นนั้น ที่น่าจะเป็นได้คือภัยที่มาจากความเป็นพันธมิตรอันใหม่ที่เกิดขึ้นระหว่างเมืองท่าเรือต่าง ๆ ในช่องแคบเมละกากับจีน ใน ค.ศ. 1368 จีนประสบความสำเร็จในการขับพวกมองโกลออกไป และสถาปนาราชวงศ์เหม็งขึ้นมา ในค.ศ. 1371 ราชวงศ์ใหม่ส่งคำเชิญของจักรพรรดิมายังปาเล็มบัง ผู้ปกครองที่ปาเล็มบังต่างตอบสนองด้วยการส่งคณะทูตเชิญบรรณาการไปยังเมืองจีน กองทัพที่มัชปาหิตส่งไปปราบเมืองท่าที่ทะเยอทะยานเหล่านี้ในค.ศ. 1377 ดูจะประสบความสำเร็จ เพราะหลังจากนั้นไม่นาน ตัวแทนของเมืองท่าต่าง ๆ ในบริเวณช่องแคบนี้ เข้ามามีส่วนร่วมในพิธีการส่วนกลางของมัชปาหิตด้วย

มัชปาหิตสามารถสถาปนาความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดได้ แม้กับสมุทรา-ปาซาย คลังพริกไทยที่ตั้งอยู่เลยช่องแคบเมละกาออกไป พงศาวดารของแคว้นดังกล่าว รำลึกถึงศูนย์กลางของชวาตะวันออกเมื่อยามที่เจริญรุ่งเรืองมากที่สุดไว้ดังนี้

> จักรพรรดิ [มัชปาหิต] ทรงมีชื่อเสียงเป็นที่รู้จักกันว่ารักความยุติธรรม จักรวรรดิรุ่งเรืองและไพบูลย์ ผู้คนจำนวนมากคลาคล่ำอยู่ในนคร ในช่วงเวลานี้ ข้าวปลาอาหารทุกชนิดมีอยู่อย่างอุดมสมบูรณ์ทีเดียว ผู้คนทั้งที่เข้ามาและออกไปมีอยู่อย่างไม่ขาดสาย จากดินแดนโพ้นทะเลที่ต่างอ่อนน้อมต่อกษัตริย์ นี่ยังไม่ได้กล่าวถึงสถานที่ต่าง ๆ ที่อยู่ภายในชวาเอง บรรดาท้องที่ต่าง ๆ ที่อยู่ตามชายฝั่งทะเลนั้น จากทางตะวันตก ก็มากันหมดทั้งตะวันตก จากทางตะวันออกก็มากันหมดทั้งตะวันออก จากสถานที่ต่าง ๆ ลึกเข้าไปในแผ่นดินจนถึงชายฝั่งของทะเลใต้ผู้คนล้วนมาเพื่อเข้าเฝ้าจักรพรรดิ พร้อมกับนำบรรณาการและสิ่งของมาถวาย...ดินแดนมัชปาหิตมีประชากรอยู่มาก ทุกหนทุกแห่งที่ไป มีฆ้องและกลองตีประโคม ผู้คนฟ้อนรำไปตามบทเพลงของดนตรีเสียงดังทุกประเภท ท่ามกลางสิ่งบันเทิงหลายชนิดเช่นละครสด หนังตะลุง โขน ระบำย่ำเท้าและละครร้อง เหล่านี้ เป็นภาพที่เห็นดกดื่นมากที่สุด และดำเนินไปทั้งกลางวันและกลางคืนในดินแดนมัชปาหิต[33]

ดังนั้น เมื่อถึง ค.ศ. 1377 อาณาจักรของมัชปาหิต ประกอบด้วยเมืองท่าต่าง ๆ รวมทั้งดินแดนตอนในเบื้องหลังเมืองท่าเหล่านั้น นับตั้งแต่เมืองท่าที่อยู่ส่วนปลายด้านที่ไกลที่สุดของสุมาตราทางด้านตะวันตก ไปจนถึงนิวกินีทางตะวันออก ส่วนทางเหนือ ก็ครอบคลุมไปถึงบริเวณหมู่เกาะทางใต้ของฟิลิปปินส์ "กองทัพเรือ" ซึ่งใช้อำนาจอธิปไตยของมัชปาหิตเหนือชนชาติที่ห่างไกลเหล่านี้ มีฐานที่ตั้งอยู่ตามเมืองท่าต่าง ๆ ตามชายฝั่งทะเลด้านเหนือของชวา กษัตริย์ทรงจ่ายเงินให้กับกลาสีเรือเหล่านี้เป็นค่าตอบแทนความประพฤติดีและบริการการขนส่งของพวกเขา โดยแก่นแท้แล้ว พวกเขาเหล่านี้เป็นทหารรับจ้างเพื่อธุรกิจการค้า ขณะเดียวกันก็เป็นผู้รักษาความสงบเรียบร้อยในการเดินเรือ และรับใช้มัชปาหิตเพียงตราบเท่าที่มัชปาหิตให้โอกาสแก่พวกเขาที่จะหากำไรได้มากที่สุดเท่านั้น

นักเดินทางนานาชาติที่เข้ามาในมัชปาหิตช่วงหลังของคริสต์ศตวรรษที่สิบสี่ ซึ่งเป็นช่วงที่มัชปาหิตรุ่งโรจน์ถึงระดับสูงสุดนั้น คนเหล่านี้มักเดินทางมากับเรือสินค้า ซึ่งแล่นมาด้วยลมตะวันตก ตอนแรกพวกเขาต้องเข้าสู่ภูมิภาคที่เป็นแกนกลางของอาณาจักรมัชปาหิตที่เมืองท่าสุราบายา สุราบายาเป็นเมืองซึ่งมีคนประมาณหนึ่งพันตระกูลอาศัยอยู่ (รวมทั้งบางตระกูลที่เป็นชาวจีน) ทว่าสุราบายาที่ตั้งอยู่บนชายฝั่งทะเล มิใช่ศูนย์กลางของการค้าหรือการเมือง การจะเข้าไปจนถึงศูนย์กลางของ

---

[33] A.H. Hill, "Hikayat Raja-Raja Pasai," JMBRAS 32. 2 (1960) 161.

มัชปาหิตได้นั้น ผู้เดินทางต้องลงเรือเล็กจากสุราบายา ทวนขึ้นไปตามลำแม่น้ำบรันตัส ผ่านบริเวณสามเหลี่ยมปากแม่น้ำที่เป็นที่ราบและอุดมสมบูรณ์เข้าไป

หลังจากเดินทางไปได้สักสามสิบหรือห้าสิบกิโลเมตร ก็จะมาถึงจังคุ สถานที่ซึ่งเป็นตลาดและท่าเรือข้ามฟาก จากจังคุ ผู้เดินทางต้องเดินทวนแม่น้ำต่อไปอีกครึ่งวัน จึงจะถึง "นครแฝด" คือมัชปาหิตและบูบัต บูบัตเป็นเมืองที่เป็นตลาดใหญ่ ตั้งอยู่บนที่ราบกว้างใหญ่ทางตอนเหนือของมัชปาหิต ทางตะวันออกเป็นทางหลวงของกษัตริย์ ส่วนทางเหนือ เป็นแม่น้ำบรันตัส

หลักฐานด้านโบราณคดีและวรรณคดีที่มีอยู่ยังไม่เป็นที่กระจ่างชัดว่าบูบัต (รวมทั้งจังคุ) เป็นศูนย์กลางที่เป็นตลาดถาวรหรือไม่ หรือว่าเป็นศูนย์กลางสำหรับการค้าที่จัดขึ้นเป็นระยะ ๆ ตามกำหนดเวลาที่พอดีกับวัฏจักรทางการเกษตรและการประกอบพิธีกรรมของมัชปาหิต มหากาพย์*นครเกียรติคม*บอกเราว่า ชาวต่างชาติส่วนใหญ่พำนักที่บูบัต เมืองซึ่งมีคนจากนานาชาติพักแรมอยู่ตามย่านต่าง ๆ มากมาย (มีย่านของคนแต่ละชาติ) ย่านของคนจีนและอินเดีย เป็นย่านที่โดดเด่นที่สุด ตลาดของบูบัตเป็น จตุรัส ล้อมรอบด้วยอาคารสูงและสง่างามสามด้าน แบ่งเป็นส่วน ๆ ด้วยฉากภาพสลักเป็นเรื่องราวจากมหากาพย์*มหาภารตะยุทธ*ของอินเดีย ณ ที่นี้ ผู้ทำการค้าจากอินเดีย จีน และเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ส่วนแผ่นดินใหญ่ เช่นจากราชอาณาจักรกัมพูชา เวียดนามและไทย และอื่น ๆ มาชุมนุมกันเพื่อทำธุรกิจกับตัวแทนของกษัตริย์มัชปาหิต สถานที่นี้เป็นแหล่งที่เครื่องเทศและสินค้าอื่น ๆ ของอาณาจักรมัชปาหิตมาพบกับสินค้าของจีน อินเดียและส่วนต่าง ๆ ของทางตะวันตก

แม้บูบัตเป็นเพียงตลาดแห่งหนึ่ง แต่บูบัตก็มีคุณลักษณะตามแบบพิธีกรรมของเมืองหลวง เนื่องจากความสัมพันธ์ที่มีอยู่กับระบบกษัตริย์ มหากาพย์*นครเกียรติคม* กล่าวถึงบูบัตว่าเป็น "ชุมทางศักดิ์สิทธิ์ โอ่อ่าน่าเกรงขาม" [34] และ ณ ที่นี้เอง ที่ผู้จัดหาสินค้า ผู้ประกอบการค้าและช่างฝีมือของมัชปาหิตเอง ต่างมาชุมนุมกัน เคียงข้างไปกับพ่อค้าจากต่างแดน คนเหล่านี้ไม่ได้มาเพื่อทำธุรกิจเท่านั้น หากเพื่อมาถวายบังคมกษัตริย์ด้วย

บูบัตครองความโดดเด่นเป็นพิเศษในฐานะศูนย์กลางการเฉลิมฉลองเทศกาลจายตรา เทศกาลนี้ประกอบด้วยงานพิธีต่าง ๆ ที่ทำติดต่อกันตามลำดับ พิธีการเหล่านี้ มีความสำคัญอย่างยิ่งต่ออำนาจความเป็นใหญ่ของมัชปาหิต ทั้งยังเป็นการจำลองภาพชีวิตทางด้านเศรษฐกิจและสังคมของมัชปาหิตในฐานะรัฐ ๆ หนึ่ง งานเทศกาลนี้ จัดขึ้นในเดือนมีนาคมหรือเมษายนเพียงไม่นานหลังจากกระแสลมเปลี่ยนทิศทางและเริ่มพัดมาจากตะวันตก พร้อมกับนำผู้ทำการค้าจากนานาชาติเข้ามา

---

[34] Th.G. Th. Pigeaud, ***Java in the Fourteenth Century: A Study of Cultural History***, The Hague, 1960-3, III. 9.

หลังจากพิธีการแรก ๆ ที่ศูนย์กลางของมัชปาหิต ซึ่งพราหมณ์ในศาสนาฮินดูกับพระสงฆ์ในพุทธศาสนาสวดมนต์เพื่อความเจริญรุ่งเรืองของสถาบันกษัตริย์แล้ว พระบรมวงศานุวงศ์จะทรงเดินในกระบวนแห่กันมาในเครื่องแต่งกายที่ถักทอด้วยทอง พราหมณ์ถวายน้ำศักดิ์สิทธิ์ที่บรรจุอยู่ในคนโทที่ทำขึ้นอย่างประณีตแด่กษัตริย์ จากนั้น นักปราชญ์ราชบัณฑิต ขุนนางชั้นสูงและตุลาการของอาณาจักรเดินมาในขบวนที่โอ่อ่า ตามจังหวะกลองพิธีและเสียงสังข์เสียงแตร ในท่ามกลางเสียงขับขานด้วยถ้อยคำสรรเสริญจากนักร้องและกวี นี่คือลักษณาการที่ทางราชสำนัก “เสด็จลงมา” ร่วมในงานรื่นเริงของประชาชนและในงานพิธีต่าง ๆ ในช่วงเจ็ดวันแรกของเทศกาลจายตรา

ที่บูบัต ชายหญิงในราชสำนักและอาคันตุกะของชาวราชสำนักเหล่านี้ สามารถสนุกสนานเบิกบานใจกับทุกสิ่งที่มีเสนอให้—มิใช่จำเพาะแต่ดนตรี การฟ้อนรำ และละครเท่านั้น หากยังรวมถึงการละเล่น การพนัน และการประลองฝีมือด้วยการต่อสู้แบบต่าง ๆ บุคคลสำคัญจากราชสำนักและอาคันตุกะผู้ทรงเกียรติของบุคคลเหล่านี้ ผู้ทรงศีล พันธมิตรจากภายในอาณาจักร ตลอดจนพ่อค้าและผู้มาเยือนชาวต่างชาติจากหลายดินแดน ร่วมชมการต่อสู้ด้วยอาวุธแบบชวา หรือสาธิตทักษะการต่อสู้โดยไม่ใช้อาวุธหรือร่วมการชักคะเย่อในแบบที่ซับซ้อน จากยกพื้นพิเศษที่สร้างไว้เพื่อการชมโดยเฉพาะ

แต่มิใช่เฉพาะสิ่งบันเทิงเท่านั้น ที่จัดถวายแด่กษัตริย์ ณ ที่บูบัตนี้ เป็นที่ซึ่งกษัตริย์ทรงรับสิ่งทั้งหลายที่เรียกเก็บ ทั้งที่เป็นเงินและสิ่งของ สิทธิของราชสำนักที่ต้องได้รับส่วนหนึ่งของสิ่งของที่ผลิตขึ้นเฉพาะตามท้องถิ่นต่าง ๆ ทั่วอาณาจักร ช่วยให้มั่นใจได้ว่ากษัตริย์จะทรงมีสิ่งของเหล่านี้ไว้บริโภค คือ ข้าว เกลือ น้ำตาล เนื้อเค็ม ผ้า น้ำมันและไม้ไผ่ พ่อค้าต่างชาตินำสิ่งของมาถวายกษัตริย์เช่นกัน ทำให้กษัตริย์ทรงมีสิ่งของทั้งที่จำเป็นและฟุ่มเฟือยสั่งสมอยู่เป็นภูเขาเลากาทีเดียว

อย่างไรก็ดี กษัตริย์มิได้ทรงเก็บสิ่งของทั้งหมดนี้ไว้ทั้งหมด หรือพยายามเก็บทั้งหมดเอาไว้สำหรับพระองค์เองและราชสำนัก คุณค่าของกษัตริย์นั้น วัดกันด้วยความมีพระทัยกว้าง จึงเป็นที่คาดหวังกันว่า กษัตริย์ผู้ครองมัชปาหิต ต้องแจกจ่ายข้าวของเหล่านี้ต่อไป บางสิ่งจึงได้พระราชทานออกเป็นของขวัญตอบแทนแก่การทำงานของช่างฝีมือซึ่งลงแรงในการจัดเตรียมงานเทศกาล (เช่นแก่ผู้สร้างปะรำยกพื้นสำหรับชมการแสดง) แก่นักดนตรี กวีและแก่นักแสดงอื่น ๆ ที่ช่วยให้งานเทศกาลประสบความสำเร็จ ข้าวของอย่างอื่น ๆ จะนำมาบริโภคในงานเลี้ยงฉลองปิดท้ายงานเทศกาล สินค้าฟุ่มเฟือยทั้งภายในท้องถิ่นและที่มาจากต่างแดน ส่วนหนึ่ง (เช่นผ้าไหมและเครื่องลายคราม) จะแจกให้แก่พันธมิตรของกษัตริย์ ซึ่งเท่ากับกระจายออกไปทั่วอาณาจักร โดยสารัตถะแล้ว ทรัพย์สมบัติและพระราชอำนาจของกษัตริย์นี้เอง คือปัจจัยที่สร้างเกียรติคุณและชักจูงให้แว่นแคว้นต่าง ๆ เข้ามาสวามิภักดิ์ต่อพระองค์ ผู้มาสวามิภักดิ์คาดหวังบางสิ่งบางอย่างเป็นการตอบแทนและเป็นบางสิ่งบางอย่างซึ่งพวกเขาเห็นว่าเท่าเทียมกับความสำคัญของตนเอง พิธีปิดงานที่บูบัตในตอนท้าย ขณะที่เพ็ญจันทร์แห่งจายตราอ่อนแสงลง พระบรมวงศ์แห่งอาณาจักร ทรงต้อนรับตัวแทนของชุมชนจากหมู่บ้านต่าง ๆ และส่งพวกเขากลับไปพร้อมด้วยของขวัญที่เป็นเสื้อผ้าและอาหารด้วยเช่นกัน

หลังจากงานเทศกาลเจ็ดวันที่บูบัต จะต่อตามมาด้วยเทศกาลอีกเจ็ดวันที่ศูนย์กลางของกษัตริย์ที่มัชปาหิต ณ ที่นี้ กษัตริย์และพระญาติพระวงศ์ พันธมิตร รวมทั้งชนชั้นสูงตามหมู่บ้านต่าง ๆ มาชุมนุมกันเพื่อร่วมงานพิธีและกล่าวสุนทรพจน์ งานชุมนุมนี้ทำให้เป็นที่กระจ่างชัดว่า ขณะที่กษัตริย์มัชปาหิตทรงปกครองทั้งอาณาจักรที่ทำนาดำและอาณาจักรที่อยู่ริมทะเล แต่ความเกี่ยวพันของพระองค์กับขนบประเพณีการปลูกข้าวนาดำของชวาต่างหาก ที่เป็นสิ่งสำคัญยิ่งแก่สิทธิธรรมแห่งการปกครองของพระองค์ เนื้อหาสำคัญเรื่องหนึ่งในสุนทรพจน์ คือความสำคัญทั้งของเกษตรกรและทหารหลวง พระราชวงศ์หรือเมืองตลาด ย่อมไม่อาจดำรงอยู่ได้ หากปราศจากผลผลิตจากหมู่บ้าน ฐานะของชวาในหมู่รัฐนานาชาติ มีฐานอยู่ที่ข้าว ซึ่งเป็นสินค้าสำคัญที่ผู้เก็บเกี่ยวเครื่องเทศเสาะแสวงหาข้าวนี้เอง เป็นสินค้าทำให้ชาวเกาะเครื่องเทศเดินทางเข้ามายังชวา ดังนั้นวิถีการดำเนินชีวิตของเกษตรกรจึงจำเป็นต้องได้รับการปกป้องคุ้มครองไว้

ในอีกทางหนึ่ง ราชสำนักจำเป็นต้องมีรายได้ ต้องได้รับสิ่งของที่มีผู้มาป้อนให้ หากไม่มีราชสำนัก ไม่มีทหารและพันธมิตรที่มากมายของราชสำนัก ศูนย์กลางการค้าตามเกาะอื่น ๆ ที่เป็นคู่แข่งก็อาจเข้ามาโจมตี ข้อที่ว่าบุคคลที่สำคัญในแวดวงการพาณิชย์ตระหนักในความสำคัญของกำลังทหารของกษัตริย์นั้น เห็นได้จากเงินอุดหนุนจำนวนมาก (วันละ 8000 เงินทองแดง) ที่บรรดาหัวหน้าของตลาดมอบให้แก่ผู้บัญชาการทหารของมัชปาหิต

พิธีการต่าง ๆ สิ้นสุดลงด้วยการรับประทานอาหารร่วมกันของชุมชน ซึ่งเป็นเครื่องหมายบอกให้เห็นอีกครั้งหนึ่ง ถึงความสัมพันธ์ระหว่างศูนย์กลางกับพันธมิตร ผู้ที่ใกล้ชิดกับเชื้อพระวงศ์มากที่สุด รับประทานอาหารจากจานทอง และรับประทานกันอย่างเต็มอิ่ม ซึ่งประกอบด้วยเนื้อแกะ เนื้อควาย ไก่ เนื้อสัตว์ป่า หมูป่า ผึ้ง ปลาและเป็ด ผู้ที่มีตำแหน่งและความสัมพันธ์ด้อยกว่า รวมทั้งสามัญชน รับประทานจากจานเงิน และรับประทาน “เนื้อสัตว์ชนิดต่าง ๆ นับไม่ถ้วน ทุกสิ่งที่มีอยู่บนบกและในน้ำ” รวมทั้งสิ่งที่ชนชั้นสูงไม่รับประทานกัน ได้แก่หนอน เต่า หนูและสุนัข

เคียงคู่มากับอาหารเหล่านี้ คือเครื่องดื่มมึนเมาในปริมาณมหาศาลชนิดต่าง ๆ ซึ่งทำจากผลของพืชตระกูลปาล์มนานาชนิด สุราที่ทำจากน้ำตาลและข้าว และทุกคนต่างดื่มกันจนเมา “หอบ อาเจียน หรือมึนงง” ที่ควบคู่มากับอาหารและเครื่องดื่ม ก็เป็นความบันเทิงที่ดีที่สุด นักร้องและนักฟ้อน และละครเพลงที่พระบรมวงศานุวงศ์ในราชสำนักและกษัตริย์เอง ทรงแสดงและขึ้นขับร้องด้วยพระองค์เอง

สุนทรพจน์ของพระบรมวงศานุวงศ์ที่ศูนย์กลางของกษัตริย์ที่มัชปาหิตทรงกล่าวนั้น จะเอ่ยอ้างด้วยเช่นกันถึงความจำเป็นต้องทำนุบำรุงสาธารณูปโภคที่อยู่ใต้การคุ้มครองของฝ่ายปกครอง สาธารณูปโภคบางอย่าง ทางศูนย์กลางเป็นผู้สร้างและบำรุงรักษา หรือบ้างก็เป็นงานที่ส่วนกลาง ชักจูงให้เหล่าผู้นำตามท้องถิ่นดำเนินการ โครงการที่ได้รับการกล่าวถึงในสุนทรพจน์เหล่านี้ ได้แก่เขื่อน สะพาน บ่อน้ำ ตลาด และการปลูกต้นไม้

หนึ่งในโครงการของกษัตริย์โครงการหนึ่ง ได้แก่ โครงการตัดถนนเพื่อเชื่อมสถานที่ที่สำคัญที่ไม่มีทางแม่น้ำเชื่อมต่อกับเมืองหลวง เครือข่ายถนนหนทางเหล่านี้สร้างให้ตัดข้ามกับเส้นทางแม่น้ำ และโดยทั่วไปแล้ว อยู่ในแนวตั้งฉากกับแม่น้ำสายต่าง ๆ ที่ใดก็ตามที่มีถนนตัดกับแม่น้ำ จะมีแพข้ามฟากสำหรับพาเกวียนข้ามแม่น้ำไปยังถนนฟากตรงข้าม[35] กษัตริย์ผู้ทรงปกครองแคว้นและข้าราชบริพารทรงยาตราไปตามเครือข่ายเส้นทางถนนเหล่านี้เป็นระยะ ๆ โดยเสด็จอย่างเป็นงานพิธีเพื่อให้บรรดาผู้อยู่ภายใต้การปกครองตามท้องถิ่นเหล่านี้ ได้เข้ามาถวายบังคมด้วยตนเอง ตามสถานที่ที่ทรงยาตราไปเหล่านี้ กษัตริย์ผู้ปกครองจะทรงประกอบพระราชพิธีซึ่งคนชั้นสูงในท้องถิ่นเป็นผู้ออกค่าใช้จ่าย (เป็นการเก็บภาษีทางอ้อมในรูปแบบหนึ่ง) กระนั้น เงินหรือข้าวของที่ใช้จ่ายเป็นค่าบริการและเครื่องใช้ไม้สอยต่าง ๆ ตกเป็นของคนในท้องถิ่น

มีการกล่าวพาดพิงเป็นพิเศษ ถึงผู้ทำการค้าทั้งหญิงและชายที่ติดตามการเสด็จยาตราเหล่านี้ และผู้ตั้งค่ายพักแรมในทุ่งกลางแจ้ง ใกล้กับที่พักของทางฝ่ายราชสำนักเมื่อถึงตอนสิ้นสุดการเดินทางของแต่ละวัน เกวียนและผู้ประกอบการค้าเหล่านี้ แสดงให้เห็นในภาพสลักนูนตามโบสถ์วิหารที่สร้างในสมัยของมัชปาหิต แม้เมื่อกษัตริย์มิได้เสด็จยาตรา ถนนหนทางเหล่านี้ ก็ใช้เพื่อการขนส่งข้าวและสินค้าอื่น ๆ มหา*กาพย์นครเกียรติคม* กล่าวถึง “กองคาราวานเกวียน” ตามถนนสายต่าง ๆ ของชวาและทางหลวงที่คลาคล่ำไปด้วยการเดินทาง ทว่าเนื่องจากฝนในฤดูมรสุม ถนนเหล่านี้ จึงใช้กันเฉพาะบางฤดูกาลเท่านั้น การเคลื่อนย้ายสินค้าทางถนน ทำกันมากในฤดูแล้ง ตั้งแต่เดือนมีนาคมถึงเดือนกันยายน มหากาพย์เรื่องเดียวกันนี้ บรรยายการเดินทางตามถนนเหล่านี้ในฤดูฝนไว้ว่า “ถนน…ตลอดเส้นทางเดินได้ด้วยความยากลำบาก แคบ สภาพเช่นนี้ ตามหลังฝนมา ทางที่ลาดเอียงลื่นไปหมด เกวียนหลายเล่มชนกันได้รับความเสียหายที่บริเวณนี้”[36] ดังนั้นส่วนใหญ่ การขนส่งข้าวของชวาในฤดูฝนทำกันโดยทางแม่น้ำ คือ จากดินแดนตอนในไปสู่ชายฝั่งทะเล และขนสินค้าต่างแดน ทวนน้ำขึ้นไปช่วงขากลับ

หลักฐานจากจารึกระบุว่า ในทศวรรษ 1330 ก่อนที่กษัตริย์มัชปาหิตจะทรงเริ่มรวมดินแดนในทะเลที่ห่างไกลเข้ามาอยู่ในจักรวรรดิไม่นาน พระองค์ทรงเริ่มต้นรวบทรัพยากรและประชาชนชวาตะวันออกให้เข้ามาอยู่ในการควบคุมของศูนย์กลางของกษัตริย์อย่างแน่นหนาด้วย สองกระบวนการอันประกอบด้วยการผนวกและการขยายอำนาจออกไปอย่างมีประสิทธิภาพเช่นนี้ เกิดขึ้นเกือบจะพร้อม ๆ กัน

---

[35] “ตำบล” ที่มีแพข้ามฟากมีอยู่อย่างน้อยเจ็ดสิบเก้าตำบลในชวาตะวันออก: ibid., II. 215-19. 227-47.

[36] อ้างในเรื่องเดิม ibid., III. 23; IV. 497.

ภายในลุ่มแม่น้ำบรันตัส แนวโน้มไปสู่การผนวกและรวมเข้าด้วยกันอย่างเป็นระบบ เริ่มขึ้นตั้งแต่สมัยคริสต์ศตวรรษที่สิบ ในช่วงเวลานั้นกษัตริย์พระองค์แรก ๆ ทรงใช้พ่อค้าและชาวต่างชาติจากเมืองท่า เป็นผู้รับเหมาเก็บภาษีจากเกษตรกรให้แก่ราชสำนัก เพื่อให้มั่นใจว่า ข้าวจากบริเวณแผ่นดินตอนในจะมาถึงท่าเรือหลวง เจ้าไอร์ลังคะทรงดำเนินการอีกก้าวหนึ่งต่อไปในกระบวนการนี้ โดยทรงสร้างเขื่อนกั้นแม่น้ำบรันตัสและขยายการใช้ประโยชน์จาก*สีมาพระราชทาน* ดังนั้นเท่ากับทรงทำให้กษัตริย์แห่งชวาตะวันออก สามารถลดอำนาจที่ยังหลงเหลืออยู่ของชนชั้นสูงที่มีความสำคัญในด้านการเกษตรในท้องถิ่นลงไป ดูเหมือนว่า เจ้าไอร์ลังคะทรงใช้ประโยชน์จากชาวต่างชาติในฐานะผู้รับเหมาเก็บภาษีจากเกษตรกร และทรงใช้เฉพาะพ่อค้าจากเมืองท่าในท้องถิ่น ให้เก็บรวบรวมส่วนแบ่งของกษัตริย์จากหมู่บ้านที่อยู่ในเขตที่ดินของกษัตริย์ ในสมัยมัชปาหิต แม้แต่ผู้รับเหมาเก็บภาษีจากเกษตรกร ก็ยังถูกกำจัดให้หมดไป การจ่ายชำระข้าวให้แก่รัฐบาลของกษัตริย์นั้น สำหรับที่ดินภายในเขตครอบครอง จะมีเจ้าหน้าที่ทางการของรัฐมาเก็บ ส่วนพันธมิตรของกษัตริย์ตามท้องถิ่นต่าง ๆ นั้น มีหน้าที่ที่ต้องส่งส่วนแบ่งของกษัตริย์จากส่วนของตนไปถวายแก่กษัตริย์โดยตรง[37]

เช่นเดียวกับแบบฉบับทางเศรษฐกิจ-การเมืองในที่อื่น ๆ ของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ยุคต้น แม้ในช่วงระยะเวลาที่ส่วนกลางยังมีอำนาจอยู่อย่างเข้มแข็ง ผลผลิตทางการเกษตรมัชปาหิตส่วนที่กษัตริย์ได้รับนั้น ส่วนใหญ่ได้จากที่ดินในแคว้นของพระองค์เอง ส่วนปริมาณข้าวบรรณาการที่คาดว่าจะได้จากพันธมิตรนั้นมีจำนวนน้อย ส่วนใหญ่แล้ว ข้าวจากที่ดินนอกเขตครอบครองของกษัตริย์ จะเดินทางต่อไปสู่ท่าเรือต่าง ๆ ของชวา โดยผ่านกลไกตลาด มิใช่ภาษีหรือบรรณาการที่ส่งมาถวาย เนื่องจากกษัตริย์ของมัชปาหิตทรงมีรายได้จากส่วนการพาณิชย์ ดังนั้น พระองค์จึงไม่จำเป็นต้องไปเผชิญหน้ากับรากฐานความเป็นอิสระในการปกครองตนเองและความเจริญรุ่งเรืองของท้องถิ่น ด้วยการเพิ่มปริมาณการเก็บภาษีผลิตผลทางการเกษตรจากบรรดาพันธมิตร การตั้งข้อเรียกร้องจากเกษตรกรเพิ่มขึ้นนั้น รัฐคงต้องล่วงล้ำเข้าไปถึงสิทธิทางการเมืองและอำนาจทางสังคม-เศรษฐกิจที่เป็นพื้นฐานที่สำคัญจริง ๆ ของชนชั้นสูงที่มีอำนาจฝังแน่นอยู่ในท้องถิ่น เมื่อกษัตริย์จะหาทางเพิ่มรายรับและอำนาจการปกครอง พระองค์มิได้เกณฑ์ส่วนแบ่งเพิ่มขึ้นจากทรัพยากรการเกษตรของอาณาจักร หากแต่เข้าควบคุมทรัพย์สินที่เกิดจากส่วนที่อยู่ภายนอกเกษตรกรรม กษัตริย์มัชปาหิตทรงพอพระทัยกับการเก็บภาษีการพาณิชย์ในท้องถิ่นและการผลิตที่มิใช่เกษตรกรรม เช่นทรงส่งเสริมงานของผู้ประกอบการค้าช่างฝีมือและชนชั้นสูง คนเหล่านี้ช่วยได้อย่างดีในการอำนวยให้มีสินค้าหลั่งไหลเข้าและออกจากท่าเรือทางชายฝั่งทะเลตอนเหนือของชวา และโดยทั่วไปแล้ว กษัตริย์ทรงพอพระทัยกับการส่งเสริมการพัฒนาเศรษฐกิจของชวา

---

[37] Kulke, "The 'City' and the 'State' in Early Indonesia;" and J. G. de Casparis in Sartono Kartodirdjo, ed., ***Papers of the 4th Indonesian-Dutch History Conference***, Yogyakarta, 1986, I. 3-24.

วิธีการหลัก ๆ ที่กษัตริย์มัชปาหิตทรงใช้ในการเพิ่มพูนท้องพระคลังและพระราชอำนาจ คือ การออกโองการกำหนดระบบการเก็บภาษีในท้องถิ่นเสียใหม่ ความสนใจที่เกิดขึ้นมาใหม่ เพื่อยกเว้นภาษีให้ในแบบ*สีมา*ของสมัยมัชปาหิต เป็นหลักฐานพิสูจน์ถึงความเพียรพยายามของรัฐ ที่จะขยายอำนาจของตน จารึกต่าง ๆ อธิบายว่า ทางรัฐกำลังสนใจ*สีมา*ที่ให้ไว้ก่อนหน้านี้ เพราะเอกสารดั้งเดิมนั้นอ่านไม่ออกเสียแล้ว และมีความจำเป็นอันชอบธรรม ที่ต้องออก*สีมา*ใหม่ เนื่องจากไม่มีหลักฐานว่ามีการเปลี่ยนแปลงการงดเว้นภาษีของที่ดินที่ได้*สีมา*มาแต่เดิม ดังนั้น การที่กษัตริย์มัชปาหิตทรงยืนยันและออกเอกสารรับรอง*สีมา*ที่ประมุขพระองค์ก่อน ๆ ได้ทรงให้ไว้ จึงต้องมีความสำคัญอย่างยิ่งในแง่สัญลักษณ์

มีการออกเอกสาร*สีมา*ในชั้นใหม่ด้วยเช่นกัน "การลงทุนกับ*สีมา*" เหล่านี้ เกิดขึ้นในระยะเวลาที่ตรงกับการมีตระกูลที่มั่งคั่งเพิ่มจำนวนขึ้น ตระกูลพวกนี้ขาดสิทธิในการถือครองที่ดินที่เป็นมรดกตกทอด พวกเขาจึงซื้อที่ดิน สร้างวัดวาอารามของตระกูลขึ้นบนที่ดินนั้น จากนั้น จึงขออนุญาต (โดยจ่ายเงินก้อนโต) เพื่อขอสิทธิหวงห้ามให้แก่วัดของตระกูล (รวมทั้งความชอบธรรมในสถานะการถือครองที่ดินของตน) อย่างเป็นทางการ วัดประจำตระกูลเหล่านี้ มีฐานะอยู่ภายใต้การบังคับของเครือข่ายพิธีกรรมของกษัตริย์ และที่ดินของพวกเขา ได้รับการประกาศงดเว้นภาษีตลอดไปโดยไม่มีกำหนด ในเอกสารสิทธิกรณ์นี้ ปกติแล้ว เจ้าผู้ครองแห่งมัชปาหิตยังคงรักษาสิทธิทางภาษีของพระองค์ไว้ส่วนหนึ่ง (แทนที่จะสละสิทธิในรายรับเกือบทั้งหมดของพระองค์ ดังที่เคยเป็นวิถีปฏิบัติของกษัตริย์สมัยก่อน ๆ) และแบ่งส่วนที่เหลือให้กับวัดและตระกูลที่ร้องขอมา การออก*สีมา*ในยุคมัชปาหิต จึงเท่ากับสร้างกองทุนของตระกูล และเสริมสร้างสถานภาพและฐานันดรของผู้ที่มีอิทธิพลใหม่–การสถาปนาวัดอุทิศให้แก่บรรพบุรุษและการได้รับสถานะถือครอง*สีมา* เป็นการรับรองสถานะความเป็นชนชั้นสูงของตระกูล เอกสารสิทธิ*สีมา*ใหม่เหล่านี้ จึงไม่เพียงแต่ยืนยันอำนาจที่เพิ่มขึ้นของรัฐมัชปาหิต (และของกษัตริย์ซึ่งแสดงพระองค์ว่าใกล้ชิดและเปิดเผยต่อสายตามหาชนมากขึ้น) แต่ยังเป็นหลักฐานที่ระบุถึงการจัดลำดับชั้นในสังคม ที่มีความเคร่งครัดน้อยลงด้วย[38]

ราชเอกสารสิทธิ์อื่น ๆ แสดงให้เห็นแนวโน้มอย่างเร่งเร้าที่จะปลดเปลื้องผู้ที่มิใช่เกษตรกรบางพวก (ส่วนใหญ่เป็นพ่อค้าและช่างฝีมือที่อยู่ทางส่วนตะวันออกของชวา) ให้พ้นจากพันธะที่เคยมีในอดีตต่อชนชั้นสูงในท้องถิ่น ด้วยการโยกย้ายพวกเขาให้เข้าอยู่ในบทบาทที่ต้องจ่ายภาษีแก่กษัตริย์ ผลลัพธ์ประการหนึ่งก็คือ ผู้จ่ายภาษีให้กษัตริย์พวกใหม่นี้ มีสัมพันธภาพกับกษัตริย์และราชสำนักในแบบที่เปลี่ยนแปลงไป โดยผู้มีอำนาจปกครองในท้องถิ่นมิได้เป็นสื่อกลางให้โดยสมบูรณ์อีกต่อไป เท่ากับว่า ผู้มีอำนาจปกครองส่วนท้องถิ่น เสียรายได้จากภาคที่มิใช่เกษตรกรรมไปส่วนหนึ่ง รวมทั้งเสียอำนาจการปกครองเหนือประชากรส่วนที่มิได้ทำการเกษตรด้วย

---

[38] Wisseman-Christie, "Negara, Mandala and Despotic State," 73.

ราชเอกสารสิทธิ์เกี่ยวกับแพข้ามฟากจังคุ ค.ศ.1358 และพระราชานุญาตอีกสามฉบับ (ออกเมื่อ ค.ศ. 1336 ค.ศ. 1391 และค.ศ. 1395) ที่มุ่งถึงเมืองที่อยู่ติดกันสองเมือง คือบิลิลุก กับตังคุลนาม เป็นตัวอย่างที่แสดงให้เห็นอย่างเพียงพอว่ากษัตริย์ทรงถ่ายโอนอำนาจอย่างไร[39] ก่อนการออกราชเอกสารสิทธิ์ฉบับ ค.ศ. 1358 ประชาชนดำเนินธุรกิจแพข้ามฟากโดยไม่มีความสัมพันธ์ใด ๆ กับราชสำนัก พวกเขาเหล่านี้ถูกมองว่าเป็นคนในบังคับของเจ้าที่ดินในท้องถิ่นนั้น และจ่ายภาษีให้แก่เจ้าที่ดินพวกนี้ ทว่าราชาเอกสารสิทธิ์ฉบับใหม่ที่ออกมา ปลดเปลื้องภาระของประชาชนที่จะต้องจ่ายภาษีหรือบรรณาการให้แก่ฝ่ายปกครองส่วนท้องถิ่น ทว่ากำหนดให้พวกเขาจัดส่งผ้าจำนวนหนึ่งมาถวายกษัตริย์โดยตรง และให้ทำหน้าที่จัดหาดอกไม้และเงินเป็นจำนวนมากมาช่วยจ่ายเป็นค่าพระราชพิธีต่าง ๆ

สถานะใหม่ของประชาชน ในฐานผู้จ่ายภาษีให้กษัตริย์โดยไม่ขึ้นกับผู้มีอำนาจปกครองส่วนท้องถิ่น เป็นเพียงส่วนหนึ่งของความตกลงนี้ ราชเอกสารสิทธิ์ ที่กำหนดให้พวกเขาช่วยเกื้อหนุนเรื่องการจัดหาข้าวของและเงินมาช่วยงานเทศกาลจายตราที่บูบัตเหล่านี้ เป็นการเกื้อหนุนที่ทำให้พวกเขามีสิทธิเข้าร่วมงานเทศกาลนี้เคียงข้างไปกับพระญาติพระวงศ์และราชอาคันตุกะผู้มีเกียรติ การกระทำเช่นนี้คือการให้การยอมรับอย่างที่ไม่เคยปรากฏมาก่อน ซึ่งโดยอันที่จริงนั้น แสดงให้เห็นถึงความสำคัญในด้านเศรษฐกิจ การเมืองและการทหาร ในการควบคุมการขนส่งในชวาตะวันออก

ราชเอกสารสิทธิ์จากบิลิลุกและตังคุลนาม บอกให้ทราบว่า ชาวเมืองทั้งสองเมืองนี้มีอาชีพเกี่ยวข้องกับการทำเกลือ (จากลำธารน้ำเค็ม) ฟอกน้ำตาล บรรจุหีบห่อเนื้อกระบือ คั้นน้ำมันและผลิตเส้นหมี่ สิ่งของที่พวกเขาซื้อในตลาดท้องถิ่น ได้แก่เครื่องเทศสี่ชนิด (คนที่บรรจุหีบห่อเนื้อคงต้องใช้ในปริมาณมาก ๆ) เครื่องเหล็ก เครื่องดินเผาเคลือบ หวายและผ้า

นอกจากนี้ยังมีคนงานสิ่งทอซึ่งซื้อผ้าฝ้ายและสีย้อม เป็นไปได้อย่างยิ่งว่าพวกเขานำไปใช้ผลิตผ้าบาติก ซึ่งเป็นผ้าที่ย้อมด้วยกระบวนการที่ประณีต และผลิตกันเฉพาะที่อินโดนีเซียนี้เท่านั้น และผลิตกันก่อนที่อินโดนีเซียจะได้รับอิทธิพลใด ๆ จากอินเดีย งานเขียนที่อ้างถึงผ้าบาติกมีอยู่ในวรรณคดีของชวาตะวันออก ผ้าบาติกนี้ ทำโดยวิธีเขียนลวดลายลงบนผ้า (ปัจจุบันนี้ใช้ผ้าฝ้ายเป็นส่วนใหญ่) โดยใช้ไข—แต่เดิมชาวชวาใช้ขี้ผึ้ง จากนั้นนำผ้าจุ่มลงในสีย้อม เฉพาะส่วนที่ไม่ได้ลงไขไว้เท่านั้น ที่สามารถติดสีได้ เมื่อสีอยู่ตัวแล้ว เอาไขเดิมออก แล้วเขียนลวดลายใหม่ลงไป จากนั้น นำผ้าผืนเดิมนั้นไปย้อมในอีกสีหนึ่ง กระบวนการนี้ ทำซ้ำ ๆ กันจนกระทั่งได้ลวดลายหลากสีและประณีตอย่างสมบูรณ์ออกมา จวบจนถึงปัจจุบันนี้ บาติกยังคงเป็นหนึ่งในบรรดาผลิตภัณฑ์ที่งดงามที่สุดของดินแดนภาคหมู่เกาะของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้[40]

---

[39] Pigeaud, passim.

[40] W. Warming and M. Gaworski, ***The World of Indonesian Textiles***, London, 1981.

ก่อนที่จะมีราชเอกสารสิทธิ์ออกมา ช่างฝีมือและพ่อค้าในท้องถิ่น ต้องขึ้นสังกัดอยู่กับ “หัวหน้าอาชีพ” ซึ่งเป็นผู้แทนของเจ้าที่ดินในท้องถิ่น เนื่องจากหัวหน้าอาชีพเป็นผู้ควบคุมดูแลตลาด ซึ่งมีการซื้อขายวัตถุดิบและผลิตภัณฑ์ของพวกเขา พวกพ่อค้าและช่างฝีมือจึงมีพันธะที่ต้องให้ค่าตอบแทนในวาระต่าง ๆ กัน ถึงสิบสามวาระ พันธะอย่างหนึ่งเกี่ยวข้องกับการช่วยออกค่าเดินทางและค่าขนส่งของหัวหน้าอาชีพ ห้าพันธะเกี่ยวข้องกับการเกิด แต่งงานหรือการตายในครอบครัวของหัวหน้า และอีกเจ็ด เกี่ยวข้องกับพันธะอย่างเช่นการเลี้ยงรับรองอาคันตุกะของหัวหน้า

ราชเอกสารสิทธิ์กำจัดพันธะทั้งหมดนี้ และแทนที่ด้วยการกำหนดภาษีที่แน่นอน ซึ่งแบ่งกันระหว่างกษัตริย์และ “หัวหน้าอาชีพ” แม้ว่ากษัตริย์น่าจะทรงได้รับผลผลิตส่วนหนึ่งของช่างฝีมือไปก่อนแล้ว ซึ่งรวมมากับข้าวของที่เป็นส่วนหนึ่งของสิ่งที่ผู้มีอำนาจปกครองในท้องถิ่นนำส่งให้ศูนย์กลางของกษัตริย์ ในตอนนี้ กษัตริย์จึงได้เก็บรวบรวมสิ่งที่ทรงถือว่าเป็นส่วนแบ่งโดยตรงของพระองค์อย่างแท้จริง การกำหนดภาษีที่ต้องจ่ายให้กษัตริย์เป็นจำนวนที่แน่นอน ยังมีประโยชน์ในการการขจัดสิ่งที่เป็นการประเมินเอาตามอำเภอใจและอย่างที่ไม่อาจพยากรณ์ได้ ตามแต่ตัวแทนของคนชั้นสูงในท้องถิ่นจะเรียกเก็บด้วย

ราชเอกสารสิทธิ์ที่ออกให้กับชุมชนต่าง ๆ ทั่วชวาตะวันออก มักกำหนดให้ใช้ทรัพยากรในท้องถิ่นมาชำระเป็นค่าสิ่งของหรือการจัดหาสิ่งของสำหรับพระราชพิธีที่จัดขึ้นในท้องถิ่นเพื่อเชิดชูกษัตริย์และแสดงถึงพระราชอำนาจ พิธีที่จัดขึ้นในท้องถิ่นเกี่ยวโยงกับอำนาจปกครองในท้องถิ่นนั้น ๆ มานานแล้ว จึงเท่ากับว่า กษัตริย์ทรงทำให้เกิดความแน่นอนว่า คนในท้องถิ่นต้องได้เห็นการใช้พระราชอำนาจในรูปพิธีกรรมด้วย ทรัพยากรที่ต้องส่งมอบให้กษัตริย์ (สิ่งของหรือเงิน) นั้นมีหลาย ๆ กรณีทีเดียวที่กันไว้สำหรับใช้ในงานพระราชพิธีในราชธานีโดยเฉพาะ ซึ่งตัวแทนของชุมชนในท้องถิ่นต้องเข้าร่วมพิธีด้วย

นวัตกรรมหนึ่งที่ช่วยปูโครงสร้างพื้นฐานเพิ่มเติมและขยายอาณาบริเวณที่เป็นแกนกลางให้ทรงประสิทธิภาพแก่อำนาจปกครองของกษัตริย์ คือเครือข่ายวัด ภายในเครือข่ายนี้ วัดวาอารามในท้องถิ่น กลายเป็นวัดที่อยู่ในบังคับของเครือข่ายของวัดที่มีพระและสมภารของกษัตริย์บริหารงานอยู่ในแง่พิธีกรรม หลักฐานประการแรกที่บ่งบอกถึงการผนึกอำนาจการปกครองมารวมไว้ที่วัดนี้ ได้จากเรื่องราวที่เกี่ยวกับเจ้าเกียรตินคร ดังที่กล่าวแล้วข้างต้นว่าเจ้าเกียรตินครทรงเป็นผู้ที่ยืนยันอีกครั้งหนึ่งถึงสิทธิพิเศษต่าง ๆ ที่พระราชบิดาของพระองค์ คือเจ้าวิษณุวัฒนา ทรงมอบให้แก่เขตที่ดินในครอบครองของศาสนา จารึกของเจ้าเกียรตินครอธิบายไว้ว่า ทรงทำเช่นนี้ เพื่อแยก “เขตศักดิ์สิทธิ์” ของ “นักบวชทุกประเภท” ออกจาก “เขตของข้าราชบริพาร” การแยกดังกล่าวน่าจะเป็นการเริ่มต้นให้อิสระแก่เขตศักดิ์สิทธิ์ “เพื่อให้พระมหากษัตริย์ผู้ทรงมีพระนามเลื่องระบือ ประทับอยู่บนสิงหบัลลังก์อันแพรวพราวด้วยอัญมณีได้มั่นคงยิ่งขึ้น ด้วยถือกันว่า ทรงเป็นร่มเงาให้กับชวาทั้งปวง เฉกเช่นเทพที่สูงส่งในหมู่ผู้ทรงเกียรติ [เทพในย่านใกล้เคียง] ทั้งปวงของดินแดนแห่งจังกาละและปันชาลุ”

เครือข่ายที่เป็นพิธีการทั่วอาณาจักรนี้ ได้รับการยืนยันเมื่อร้อยปีให้หลัง ใน*นครเกียรติคม* ที่ประพันธ์ขึ้นในค.ศ. 1365 มหากาพย์ดังกล่าว มีคำบรรยายถึงพิธีรำลึกถึงบรรพชน (พิธี*ศราทธะ*)ที่จัดขึ้นสำหรับพระราชินีราชปัตนีที่วัดที่ทำพิธีศพของพระนางที่บายาลังกุ เรื่องราวใน*นครเกียรติคม* เอ่ยถึงวัดหลวงที่มีความเกี่ยวข้องซึ่งกันและกันอย่างน้อยยี่สิบเจ็ดวัด วัดเหล่านี้ตั้งขึ้นอยู่อย่างถูกหลักยุทธศาสตร์ตลอดทั่วแกนกลางของจักรวรรดิที่แผ่ออกไปอย่างกว้างขวาง รวมทั้งวัดที่ได้ก่อตั้งขึ้นก่อนหน้านี้ในระยะเวลาหนึ่งร้อยปี ระหว่างช่วงกลางคริสต์ศตวรรษที่สิบสามจนถึงตอนที่มีการประพันธ์มหากาพย์ *นครเกียรติคม* ขึ้นมา[41]

การรวมอำนาจเข้าสู่ศูนย์กลางที่เพิ่มขึ้นตามที่ประจักษ์แจ้งอยู่ในพระราชพิธีต่าง ๆ นั้น มิใช่เรื่องที่น่าประหลาดใจ เมื่อพิจารณาถึงความนิยมจัดงานพิธีที่มีอยู่ตามรัฐต่าง ๆ ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ยุคต้น เช่นเดียวกับผู้นำทางการเมืองทั้งหลายในปัจจุบัน กษัตริย์ทรงเข้าพระทัยดีว่า การใช้พิธีกรรมซึ่งพระองค์สามารถใช้อ้างถึงอำนาจพิเศษของพระองค์ ความสัมพันธ์ที่พระองค์มีอยู่กับบรรพชนผู้เรืองนามและกับเทพที่สูงส่ง ปัจจัยเหล่านี้เป็นรากเหง้าของความเจริญรุ่งเรืองในท้องถิ่น กษัตริย์ทรงสามารถโอ้อวดพระญาติพระวงศ์ พันธมิตรและบุคคลสำคัญในด้านยุทธศาสตร์ตลอดจนข้าราชบริพารระดับสูงของพระองค์เองแก่มหาชน ยิ่งไปกว่านั้น วิธีการรวมศูนย์อำนาจแบบนี้ ยังมีข้อได้เปรียบทางการเมืองอีกประการหนึ่ง ที่มีความสำคัญพอ ๆ กัน นั่นคือสามารถช่วยถอดชนวนการต่อต้านที่อาจเกิดขึ้นได้ เนื่องจากการช่วยเหลือและบริจาคเพื่อจัดพิธีเหล่านี้ ทำไปเพื่อการบุญในพระศาสนา ทั้งพิธีเหล่านี้ยังค้ำประกันความเจริญรุ่งเรืองโดยทั่วไป ดังนั้น จึงเป็นเรื่องที่ชวนให้เกิดความกระดากหากว่าผู้มีอำนาจปกครองในท้องถิ่นต่าง ๆ ไม่ยอมให้เรียกเก็บเงินและสิ่งของเพื่องานพิธีดังกล่าว

แม้รายรับใหม่ ๆ ที่เกิดจากความตกลงในราชเอกสารสิทธิ์เหล่านี้มิได้เพิ่มรายได้ให้แก่ท้องพระคลังอย่างเป็นล่ำเป็นสันในทันที แต่รายรับพวกนี้ก็ส่งเสริมการเพิ่มรายได้โดยอ้อม เพราะเมื่อมีราชบัญชาให้ชุมชนช่างฝีมือต้องส่งของเป็นรายปีตามที่กำหนดแล้ว ย่อมเป็นไปได้ที่ชุมชนสามารถเก็บส่วนแบ่งของการผลิตไว้ได้มากขึ้น หรืออย่างน้อย ก็เป็นส่วนแบ่งที่คาดการณ์ได้มากขึ้น ช่างฝีมือจึงมีแรงจูงใจที่จะเพิ่มการผลิต เพราะจำนวนที่ผลิตออกมาได้เกินจากภาษีที่กำหนดไว้อย่างแน่นอนแล้วนั้น พวกเขาสามารถนำไปขายเอากำไรเข้าตัวเองได้ สินค้าเหล่านี้ หลั่งไหลไปสู่ท่าเรือต่าง ๆ ตามชายฝั่ง และเมื่อนำไปแลกเปลี่ยนกับสินค้าจากต่างแดน รายรับของกษัตริย์ย่อมสูงขึ้น เนื่องจากการพาณิชย์ประเภทนี้ ต้องเสียภาษีโดยตรงให้แก่กษัตริย์

ความต้องการข้าวชวาระดับใหม่ ๆ หลั่งไหลมาจากเมืองที่อยู่ตามชายฝั่งทะเลและแผ่นดินตอนในพร้อมไปกับความต้องการเครื่องเทศที่เพิ่มขึ้นของต่างแดน ชวาสนองความต้องการเครื่องเทศนี้ด้วยการนำข้าวไปแลก ซึ่งมีผลให้ชวาส่งเสริมการผลิตและขายข้าวส่วนเกิน เมื่อความต้องการขยายตัวออกไป

---

[41] Kulke, "The Early and Imperial Kingdom" in Marr and Milner, 16-17.

อีก เกษตรกรในท้องถิ่นย่อมมีโอกาสเพิ่มรายได้ของตน เศรษฐกิจข้าวของชวาตะวันออก รวมทั้งบริเวณที่เก่าแก่กว่าในชวากลาง ต้องเจริญรุ่งเรืองอย่างไม่มีข้อสงสัยแต่ประการใด เครื่องดินเผาเคลือบของจีนแพร่หลายไปกว้างขวางและพบว่ารวมอยู่อย่างหนาแน่นตามแหล่งโบราณคดีที่มีอายุอยู่ในยุคมัชปาหิต วรรณคดีและจารึกก็กล่าวถึงการบริโภคผลิตภัณฑ์ที่มิได้มีกำเนิดในท้องถิ่น หลักฐานทางโบราณคดีที่บอกถึงการแลกเปลี่ยนเงินตราในทุกระดับของเศรษฐกิจชวาทั้งหมดนี้ เป็นการบ่งบอกให้เราได้ทราบว่า ความปรารถนาและความสามารถในการอุปโภคบริโภคสินค้านำเข้าหรือสินค้าฟุ่มเฟือยในยุคนี้ แพร่หลายเกินกว่าขอบเขตของแวดวงชนชั้นสูง[42]

การมีสินค้า "ต่างด้าว" เหล่านี้ ยังให้แรงจูงใจแก่เกษตรกรให้ผลิตข้าวให้มากขึ้นด้วย กระนั้นก็ตาม เมื่อคำนึงถึงความสำคัญของพิธีกรรมทางศาสนาในสังคมชวายุคต้น ๆ แล้ว เกษตรกรชวาคงมิได้ตอบสนองโอกาสทางเศรษฐกิจอย่างใหม่ เพียงเพื่อการบริโภคอุปโภคของตนเองหรือของครอบครัวเท่านั้น พิธีกรรมทางศาสนา รวมทั้งวัดอาจให้แรงจูงใจเช่นกัน แหล่งรายได้ใหม่หรือแหล่งรายได้ที่ขยายกว้างออกไปมากขึ้น อาจทำให้เกิดความเป็นไปได้ แก่ผู้คนที่อยู่นอกแวดวงชนชั้นสูงเป็นอันมาก ได้มีโอกาสเป็นผู้จัดพิธีทางศาสนาขึ้นเองเป็นครั้งแรก การใช้รายได้ส่วนเกินลงทุนไปกับการสร้างวัดหรือพิธีทางศาสนา โดยเฉพาะอย่างยิ่งที่เกี่ยวข้องกับกษัตริย์โดยตรง ทำให้ผู้บริจาคได้บุญมาก ทั้งยังเสริมสถานภาพความเป็นผู้ใจบุญใจกุศลภายในระบบความคิดที่มีมาแต่ดั้งเดิมด้วย

ความจริงในข้อที่ว่า ภาษีของหลวงบางอย่าง ที่ระบุไว้ในราชเอกสารสิทธิ์ให้จ่ายเป็นเงินสดแทนสิ่งของ เผยให้เห็นถึงระบบเงินตราที่เติบใหญ่ขึ้นในเศรษฐกิจของชวา ความเติบโตของระบบเงินตรานี้เป็นผลสืบเนื่องมาจากความเจริญรุ่งเรืองด้านการพาณิชย์ของชวา จนกลายเป็นศูนย์กลางการค้านานาชาติที่สำคัญ สินค้าและเงินเหรียญทองแดงจากจีน ยังคงหลั่งไหลเข้ามาในชวา ทองจากเมดิเตอร์เรเนียน ก็เคลื่อนผ่านตะวันออกกลางและอินเดียเข้าสู่ชวา พร้อมกับสิ่งของที่เป็นสินค้าออกสำคัญจากภูมิภาคเหล่านี้ เมื่อถึงยุคสมัยของมัชปาหิต เหรียญทองแดง (ของจีนหรือที่คล้ายคลึงกับของจีน) กลายเป็นเงินตราที่ใช้กันไม่เฉพาะแต่ในชวาเท่านั้น หากยังรวมถึงตามเมืองท่าต่าง ๆ ของสุมาตราด้วย โลหะมีค่าต่าง ๆ อย่างเช่นทองคำและเงิน มิได้นำมาใช้เพื่ออำนวยความสะดวกในการแลกเปลี่ยนหรือเป็นการชำระมูลค่า (แนวปฏิบัติซึ่งเคยทำกันอย่างเป็นสามัญในยุคก่อนมัชปาหิต) ในอาณาจักร

---

[42] Hall, 242-50. R.S. Wicks, "Monetary Developments in Java Between the Ninth and Sixteenth Centuries: A Numismatic Perspective," ***Indonesia***, 42 (1986). มีการบอกเป็นนัย ๆ ไว้ในที่นี้ว่า สังคมชวาคงจะมีการตอบสนองอย่างกว้างขวางต่อโอกาสในการปรับปรุงรายได้ของตน สมมุติฐานนี้ เป็นเรื่องที่ค่อนข้างจะถกเถียงกันอยู่สักหน่อย เนื่องจากนักวิชาการบางคนยังแย้งด้วยเช่นกันว่า เกษตรกรของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้โดยทั่วไปนั้น ให้ความสำคัญกับสิ่งอื่น ๆ มากยิ่งกว่าเป้าหมายทางเศรษฐกิจในชีวิต ดู William C. Scott, ***The Moral Economy of the Peasant***, New Haven, 1976; and Samuel L. Popkin, ***The Rational Peasant: The Political Economy of Rural Society in Vietnam,*** Berkeley, 1980.

ของมัชปาหิต ทองคำและเงินยังคงมีความสำคัญ แต่มิใช่ในฐานะเงินตราสกุลต่าง ๆ หากในฐานะผลิตภัณฑ์และสินค้าที่มีไว้ซื้อขายกันในท้องตลาด[43]

อาณาจักรภาคพื้นทะเลของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ประมาณ ค.ศ. 1500

กำลังฝ่ายที่ในท้ายที่สุดสร้างความอ่อนแอให้แก่มัชปาหิตในการควบคุมอาณาจักรของตน และบดบังรัศมีอิทธิพลที่แผ่ขยายไปไกลของมัชปาหิต เป็นกำลังที่ทั้งใหญ่และแยบคาย กล่าวสั้น ๆ ชาวชวาประสบความสำเร็จมากเกินไป การเติบโตและพัฒนาการของธุรกิจการค้าเครื่องเทศนานาชาติ เป็นเชื้อเพลิงที่เพิ่มอิทธิพลด้านการเมืองและการพาณิชย์ของชวา ให้ขยายกว้างขวางออกไปอย่างไม่หยุดยั้งนับตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่สิบเอ็ด จนกระทั่งถึงช่วงหลังของคริสต์ศตวรรษที่สิบสี่ ทว่าการพัฒนาตลาดเดียวกันนี้ต่อไปอีก กลับเป็นตัวผลักไสชวาไปสู่ความตกต่ำ เนื่องจากธุรกิจเครื่องเทศเติบใหญ่มากเสียจนมัชปาหิตไม่สามารถรองรับไว้ได้ เมื่อถึงต้นคริสต์ศตวรรษที่สิบหก ท่าเรือพริกไทยของสุมาตราตอนเหนือ ส่งออกพริกไทยระหว่างปีละ 15,000 ถึง 20,000 *ภิหาร* ที่สำคัญส่วนมากคือส่งให้แก่จีน ส่วนที่เขตชายฝั่งมะละบาร์ของอินเดียตะวันตก ส่งออกพริกไทยทั้งของตนเองและของอินโดนีเซียให้กับตะวันตกปีละ 20,000 *ภิหาร* ชุมชนการค้าตามชายฝั่งทะเล ผุดขึ้นตามที่ต่าง ๆ อย่างรวดเร็ว ทั้งภายในและนอกอาณาจักรมัชปาหิต และเมืองท่าต่าง ๆ ที่มัชปาหิตควบคุมอยู่ เริ่มตั้งตัวเป็นอิสระและคึกคะนองกันมากขึ้นเป็นลำดับ ชุมชนที่อยู่ตามชายฝั่งในโลกแห่งเกาะสันสกฤตเหล่านี้ เปลี่ยนมานับถือศาสนาอิสลาม การเปลี่ยนแปลงนี้เป็นเครื่องหมายบ่งบอกทั้งความเป็นอิสระที่เพิ่มขึ้นและความสัมพันธ์กับนานาชาติที่พวกเขาได้หล่อหลอมขึ้นมาใหม่

ทศวรรษแรกของคริสต์ศตวรรษที่สิบห้า จักรพรรดิจีนส่งคณะทูตมาเป็นลำดับอย่างต่อเนื่องเพื่อสถาปนาการติดต่อโดยตรงกับแหล่งพริกไทยของสุมาตราตอนเหนือ ราชวงศ์เหม็งเริ่มกังวลกับความมั่นคงปลอดภัยในช่องแคบ และถึงกับรับหน้าที่ตรวจรักษาความสงบเรียบร้อยให้ โดยได้รับอนุญาตจากมัชปาหิต (ซึ่งไม่อยู่ในฐานะที่จะปฏิเสธคำขอร้องเช่นนี้ได้) ในค.ศ. 1405 จีนส่งกองเรือภายใต้บัญชาการของแม่ทัพเรือเชง โฮ ชาวยูนนานผู้นับถือศาสนามุสลิม มากวาดล้างรังของโจรสลัดจีนที่ขยายใหญ่ขึ้นที่ปาเล็มบัง เชง โฮปฏิบัติภารกิจนี้ได้เป็นผลสำเร็จ

ในปีเดียวกันนี้ แม่ทัพเรือเชง โฮ ได้เข้าพบผู้ครองเมละกา (มะละกา) เมืองท่าแห่งใหม่ที่เพิ่งก่อตั้งขึ้นเพียงเมื่อสามปีก่อน คือ ใน ค.ศ. 1402 เมละกาตั้งอยู่ที่ชายฝั่งด้านตะวันตกของคาบสมุทร

---

[43] Wicks, op.cit.

มลายู ณ บริเวณที่เราเรียกกันในปัจจุบันว่าช่องแคบเมละกา เจ้าครองนครนี้อ้างตนว่าสืบเชื้อสายมาจากเชื้อพระวงศ์ของสุมาตราตะวันออกเฉียงใต้ ซึ่งพ่ายแพ้และถูกเนรเทศมา หลังจากที่สิงหัดส่าหรีโจมตีเมืองท่าที่แจมบี-มลายูใน ค.ศ. 1275 แม่ทัพเชง โฮเสนอให้เมละกามีความสัมพันธ์พิเศษกับจีน ความสัมพันธ์นี้คุ้มครองเมละกาอยู่หลายสิบปี จนกระทั่งจีนทิ้งที่มั่นเพื่อการเดินทะเลไปอย่างกระทันหันในทศวรรษ 1430 ทันทีหลังจากนั้น เมละกาหันไปสถาปนาความสัมพันธ์กับชุมชนพาณิชย์ตามเมืองท่าของชวา เมละกาจึงกลายเป็นจุดกระจายสินค้าไม่แต่เฉพาะของสุมาตราเท่านั้น หากยังรวมถึงสินค้าของชวาด้วย จากนั้นมา พ่อค้าไม่จำเป็นต้องไปถึงชวาเพื่อหาซื้อเครื่องเทศอย่างดีอีกต่อไป ท่าเรือใหม่นี้เติบใหญ่และมีความสำคัญขึ้นอย่างรวดเร็ว ในไม่ช้า ความสำคัญที่บริเวณช่องแคบเคยมีมาก่อนในสมัยศรีวิชัย ก่อนที่ชวาตะวันออกจะชิงชัยไปได้นั้นเริ่มกลับคืนมา ยิ่งกว่านั้น ในค.ศ. 1405 และ 1406 ยังเกิดสงครามกลางเมืองขึ้นที่บริเวณที่เป็นหัวใจของอาณาจักรมัชปาหิตอีกด้วย จากจุดนั้นเป็นต้นมา ฐานที่เป็นศูนย์กลางของชวาตะวันออกพินาศลงเพราะความแตกแยกทางการเมืองและอิทธิพลของเกาะนี้ในโพ้นทะเล ถดถอยลง

เมื่อถึง ค.ศ. 1410 มัชปาหิตสูญเสียความเป็นใหญ่เหนือดินแดนด้านตะวันตกของชวา และเมื่อถึง ค.ศ.1428 มัชปาหิตไม่อาจควบคุมบริเวณตะวันตกของชวาได้เลย กลางคริสต์ศตวรรษที่สิบห้า ชุมชนพาณิชย์ตามเมืองท่าต่าง ๆ ของอาณาจักร ประสบความสำเร็จในการลิดรอนอำนาจควบคุมการค้าระหว่างชาติของผู้ครองมัชปาหิตไปเป็นอันมาก นอกเหนือจากที่ได้ลิดรอนอำนาจควบคุมอาณาจักรทางการเมืองอีกมาก ทว่าการรบครั้งสุดท้าย เกิดขึ้นเมื่อเวลาล่วงมาจนถึง ค.ศ.1513 ในปีนี้ชุมชนชายฝั่งของชวา ร่วมกันเป็นพันธมิตรเพื่อโจมตีบริเวณที่เป็นแกนหลักของอาณาจักร เมื่อถึง ค.ศ.1528 ผู้โจมตียึดศูนย์กลางของมัชปาหิตได้ และพระราชวงศ์จำต้องเสด็จหนีไปลี้ภัยอยู่ที่บาหลี หลังจากนั้นทุกคนที่ยังอยู่ในอาณาจักรมัชปาหิต ยกเว้นเฉพาะผู้ที่ไปอยู่ที่บาหลีและเกาะเล็ก ๆ อื่น ๆ อีกไม่กี่เกาะต้องคุกเข่าลงสวดมนต์โดยหันหน้าไปทางเม็กกะ ศูนย์กลางอันศักดิ์สิทธิ์ของศาสนาอิสลามบนคาบสมุทรอาระเบีย

เราอาจกล่าวได้ว่า สาเหตุของความพินาศของมัชปาหิต คือการค้าเครื่องเทศของอาณาจักรที่แผ่ไปทั่วซีกโลกนี้ เครื่องเทศนานาชนิดนั้น เช่นเดียวกับตัวเกาะเอง ได้พัฒนาคุณสมบัติอย่างนางไซเรน* ซึ่งไม่มีใครอดใจได้ เสน่ห์ดึงดูดใจของเครื่องเทศ รุนแรงเสียจนผู้คนจากอีกปลายด้านหนึ่งของซีกโลก เต็มใจลงเรือแล่นใบเข้าสู่มหาสมุทรย่านที่ไม่เคยรู้จักมาก่อนเลย เพื่อตามหาให้พบ นักเดินเรือที่ได้รับการสนับสนุนจากชาวคาบสมุทรไอบีเรียเพื่อตามหาเกาะเครื่องเทศนี้เอง คือผู้ที่รับผิดชอบต่อการที่ชาติยุโรปทางฝั่งแอตแลนติกเข้าครอบครองดินแดนซีกโลกตะวันตกแต่ผู้เดียว รวมทั้งต่อการเดินเรือ

---

* นางพรายในเทพนิยายกรีกผู้มีเสียงขับร้องเพลงที่เพราะจนสามารถหลอกล่อนักเดินเรือไปสู่หายนะ ณ บริเวณที่เป็นอันตรายของท้องทะเล

อ้อมแอฟริกา จนนำไปสู่การเดินเรือของชาติแอตแลนติกเข้าไปในมหาสมุทรอินเดีย เนื่องจากวีรกรรมสองประการนี้ เป็นตัวการรับผิดชอบการต่อเริ่มต้นกระบวนการซึ่งทำให้ดุลแห่งอำนาจของโลกเปลี่ยนแปลงไป เราจึงสามารถกล่าวได้ว่า ความสำเร็จของพวกเขา มิได้เป็นเพียงสิ่งที่นำหายนะมาสู่พวกเขาเองเท่านั้น หากยังนำหายนะมาสู่ดุลแห่งอำนาจทั้งหมดในซีกโลกนี้ด้วย

ชุมชนชายฝั่งทะเลที่ปราบมัชปาหิตและสร้างรัฐมะตะรัมใหม่ โดยมีฐานที่มั่นอยู่ในชวากลาง เป็นชาวมุสลิม แต่ทั้งนี้มิได้หมายถึงดัชนีที่บ่งบอกว่ามหาอำนาจมุสลิมจากต่างแดนอยู่เบื้องหลังการเปลี่ยนแปลงนี้แต่อย่างใด ชาวมุสลิมที่โค่นล้มมัชปาหิต เป็นคนในท้องถิ่น มิใช่คนต่างแดน และความเจ็บช้ำที่มีอยู่กับอาณาจักรเก่านั้น ก็เป็นเรื่องของศาสนาเพียงไม่กี่อย่าง ทั้งแรงจูงใจที่จะเปลี่ยนมานับถือศาสนาอิสลาม ก็มิได้มาจากนอกอาณาจักรด้วย หากแต่มาจากภายใน

แม้ว่าพ่อค้ามุสลิม ทั้งชาวอาหรับและชาวอิหร่าน เข้ามาอยู่ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ตั้งแต่ยุคแรกเริ่มของอิสลามในคริสต์ศตวรรษที่เจ็ด แต่ศาสนาของพวกเขามิได้ส่งผลกระทบต่อชนกลุ่มต่าง ๆ ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ในทันที อันที่จริงแล้ว ตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่เจ็ดจนถึงคริสต์ศตวรรษที่สิบนั้น คนในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ที่เปลี่ยนมานับถืออิสลาม มีอยู่ไม่กี่คน แม้ว่าช่วงเวลานี้เป็นช่วงที่ศรีวิชัยเป็นใหญ่ และเป็นช่วงที่พ่อค้าจากดินแดนของกาหลิบอิสลาม มีอิทธิพลอยู่ในเส้นทางการเดินเรือระหว่างทะเลอาระเบียกับจีน รวมทั้งเป็นช่วงที่เงิน*ดินาร์*ของกาหลิบ กลายเป็นเงินตราสกุลที่เลือกใช้กันตามท่าเรือต่าง ๆ ของศรีวิชัยอยู่ก็ตาม จนกระทั่งภายหลังจากที่ทั้งแดนกาหลิบและศรีวิชัยตกต่ำลงแล้วเท่านั้น มนต์ขลังของอิสลามและอำนาจของตุรกีและมองโกเลียจึงได้ผงาดขึ้นมา และศาสนาอิสลามเริ่มสร้างความดึงดูดและความสนใจจากชาวหมู่เกาะในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้[44]

บุคคลแรกที่เปลี่ยนมานับถือศาสนาอิสลามในช่วงระยะเวลาใกล้เคียงกับที่มีการก่อตั้งมัชปาหิตในทศวรรษสุดท้ายของคริสต์ศตวรรษที่สิบสาม ได้แก่ *เมระห์ สิลุ* เจ้าผู้ครอง*สมุทรา-ปาซาย* แคว้นเล็ก ๆ ที่อยู่ทางตอนเหนือของสุมาตรา แคว้นนี้ควบคุมแหล่งผลิตพริกไทยทั้งที่อยู่ลึกเข้าไปตอนในและที่เมืองท่าริมชายฝั่งทะเลอีกเมืองหนึ่ง ผู้นำที่มีความใฝ่สูงพระองค์นี้ ทรงก่อฐานเพื่อแสดงอำนาจของพระองค์ ทั้งทางการทหารและเศรษฐกิจ ณ บริเวณแผ่นดินตอนใน ใกล้กับต้นน้ำของแม่น้ำปาซังกัน พระองค์ทรงพิชิตดินแดนชายฝั่งทะเล ได้จากฐานที่มั่นนี้ หลังจากนั้น ทรงเปลี่ยนมานับถือศาสนาอิสลาม ตามธรรมเนียมที่เล่ากันในท้องถิ่น พระองค์มิได้อาศัยพ่อค้าชาวต่างชาติมาเปลี่ยนให้ แต่เปลี่ยนโดยพระสุบินของพระองค์เอง ในพระสุบินนิมิตนี้ มิใช่ใครอื่น หากเป็นองค์ศาสดาโมฮัมหมัดเอง ที่ทรงมาเปลี่ยนศาสนาให้ พร้อมกับขนานพระนามให้ด้วยว่า *มาลิก อัล-ซาลิห์* เมื่อตื่นบรรทม พระองค์ก็สามารถร่ายคัมภีร์*กุรอ่าน* และคำประกาศเข้าสู่การนับถือศาสนาอิสลามได้ ประมาณสี่สิบวันหลังจาก

---

[44] Meilink-Roelofsz, ***Asian Trade and European Influence***, 103-15; L. C. Damais, "L'epigraphie Musulmane dans le Sud-Est Asiatique," BEFEO, 54, 2 (1968).

นั้น พระโมฮัมหมัดทรงมาปรากฏกายในพระสุบินนิมิตอีกและทำนายว่าจะมีเรือลำหนึ่งจาก*เม็กกะ* มาถึงที่นี่ เรือนั้นจะพาผู้ทรงศีลชาวมุสลิมที่จะมารับใช้อาณาจักรของพระองค์มาด้วย นอกจากนี้ เรือลำนี้ยังจะพาสุลต่านแห่งมาบาร์มาด้วย มาบาร์เป็นภูมิภาคผลิตพริกไทยที่สำคัญที่อยู่บนชายฝั่งมะละบาร์ของอินเดีย และเป็นหนึ่งในสถานที่สำคัญ ๆ ซึ่งมีการส่งออกพริกไทยไปยังตะวันตก[45]

หลังจากเปลี่ยนศาสนาได้ไม่นาน สมุทรา-ปาซาย กลายเป็นศูนย์กลางที่สำคัญของการศึกษาศาสนาอิสลาม นับเป็นศูนย์กลางแห่งแรกภายในอาณาจักรส่วนหมู่เกาะ แต่ในระยะเวลาร้อยปีแรกที่ดำรงอยู่มา ทั้งเมืองท่านี้ และการแพร่กระจายของศาสนานี้ไปยังเมืองท่าอื่น ๆ มิได้มีผลกระทบที่มากมายอันใดต่ออำนาจของมัชปาหิต ในช่วงคริสต์ศตวรรษที่สิบสี่ เมื่อมัชปาหิตขยายอำนาจของตนไปปกแผ่น่านน้ำต่าง ๆ ผู้แทนของสมุทรา-ปาซาย อยู่ในหมู่ผู้ที่ได้มาเข้าร่วมพระราชพิธีที่ศูนย์กลางของมัชปาหิตด้วย ทั้งนี้น่าจะเนื่องจากสมุทรา-ปาซายจัดส่งพริกไทยให้กับเมืองท่าต่าง ๆ ของมัชปาหิต พริกไทยเหล่านี้ มีจุดหมายปลายทางอยู่ที่เมืองจีน

อย่างไรก็ดี ในท้ายที่สุดแล้ว ท่าเรือที่ใหม่ ๆ และที่เติบใหญ่ขึ้นเรื่อย ๆ ต่างเริ่มไม่พอใจกับสิ่งที่พวกเขารู้สึกว่าเป็นควบคุมอย่างไม่มีเหตุผลของมัชปาหิต ในเวลานั้น ศาสนามุสลิมมิได้ให้เฉพาะเพียงสำนึกในความเป็นหมู่เหล่าเดียวกันเท่านั้น หากยังเป็นความชอบธรรมอย่างใหม่ด้วย เมื่อถึงปลายคริสต์ศตวรรษที่สิบสี่ อิสลามแพร่กระจายไปทั่วอาณาจักรริมทะเล ไปถึงแม้กระทั่งเมืองท่าต่าง ๆ บนชายฝั่งทะเลด้านเหนือของชวา (และดูเหมือนว่าจะไปถึงสมาชิกในพระราชวงศ์อีกหลายพระองค์ด้วย) อิสลามได้กลายเป็นสัญลักษณ์ของความเป็นอิสระ และในท้ายที่สุด เป็นการปฏิเสธเชื้อสายขุนนางและสายสัมพันธ์พิเศษทางศาสนา ที่ผู้ครองมัชปาหิตกล่าวอ้างไว้[46] ปัจจุบันมีคำกล่าวกันในเชิงเสียดสีว่าเพียงแค่มองดูสถานที่ต่าง ๆ ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ซึ่งปัจจุบันเป็นมุสลิมเท่านั้น ก็จะรู้ได้ว่า เมืองท่าซึ่งแต่ก่อนเคยสวามิภักดิ์ต่อมัชปาหิตนั้น อยู่ที่ตรงไหนกันบ้าง

---

[45] Kenneth R. Hall, "The Coming of Islam to the Archipelago: A Reassessment" in Karl L. Hutterer, ed., *Economic Exchange and Social Interaction in Southeast Asia: Perspectives form Prehistory, History and Ethnography*, Ann Arbor, 1977, 213-31.

[46] รัฐมัชปาหิต โดยพื้นฐานแล้ว มีลักษณะกระจายอำนาจและเป็นรัฐเกษตรกรรม ไม่มีความพร้อมเพียงพอที่จะจัดการกับดินแดนที่มั่งคั่งด้วยการพาณิชย์ที่มัชปาหิตเองได้สร้างขึ้นมาโดยไม่ได้ตั้งใจ เจ้าผู้ครองมัชปาหิต พยายามหาประโยชน์สูงสุดเอาจากการส่งออกผลิตผลทางการเกษตร โดยมิได้ปฏิรูปโครงสร้างและแนวปฏิบัติในการบริหารกิจการภายในอย่างเพียงพอ

เศรษฐกิจ-การเมืองแบบอิงวัดของกัมพูชายุคพระนคร

ในหมู่นักประวัติศาสตร์ที่ศึกษาประวัติศาสตร์ยุคก่อนค.ศ. 1500 ของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ พวกเขามีความไม่เห็นพ้องต้องกันอย่างมากในข้อที่ว่า ปัจจัยที่ประกอบกันเป็น “รัฐ” นั้น มีอะไรบ้าง มาตรฐานนั้นจะได้แก่ระบบการบริหารที่เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันได้หรือไม่ เพราะทัศนะนี้สอดคล้องกับความเข้าใจของทางตะวันตกที่มีมาแต่เดิม อันว่าด้วยอารยธรรมที่ก้าวหน้าน่าจะเป็นเช่นนี้ ทัศนะนี้ยังได้รับแรงเสริมจากเรื่องราวที่เขียนขึ้นโดยนักประวัติศาสตร์จีน ประวัติศาสตร์ราชวงศ์ของนักประวัติศาสตร์จีนเหล่านี้มีทัศนะในเชิงยกยอความสำเร็จของเพื่อนบ้านทางใต้ของตนเองไว้อย่างสูง (และเห็นว่าอารยธรรมของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ในยุคต้น ๆ มีระบบรัฐที่คล้ายคลึงกับของตนเอง) ข้อพิจารณาในอีกทางหนึ่งคือ สังคมที่มีสถาบันอ่อนแอ ทว่าเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ยังถือว่าเป็นอารยธรรมที่สำคัญอยู่ได้หรือไม่

มาตรฐานอย่างหนึ่งซึ่งใช้วัดรัฐยุคต้น ๆ ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ คือจำนวนกลุ่มปราสาทหินที่พวกเขาสร้างทิ้งไว้—ยิ่งซากโบราณสถานใหญ่โตโอ่อ่าน่าประทับใจมากเท่าไร ก็นับว่ารัฐนั้นรุ่งเรืองและประสบความสำเร็จมากขึ้นเท่านั้น หรือในทำนองที่ว่านี้ตามแต่เหตุผลจะพาไป เพราะฉะนั้น กลุ่มปราสาทและวิหารที่ใหญ่โตโอฬารของชวากลางและชวาตะวันออก รวมทั้งพระนคร (กัมพูชา) และพุกาม (พม่า) บนแผ่นดินใหญ่ จึงชวนให้คิดไปได้ว่า ระบบการเมืองที่ประสบความสำเร็จเหล่านี้ เป็นเหตุให้เกิดการก่อสร้างผลงานดังกล่าว โดยผ่านการบริหารจากส่วนกลาง ซึ่งระดมทรัพย์สมบัติและแรงงานของอาณาจักรมาสรรค์สร้างสิ่งมหัศจรรย์ทางสถาปัตยกรรมเหล่านี้ ทว่านักประวัติศาสตร์ในปัจจุบันนี้ กำลังพบว่า ความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันทางสังคม เศรษฐกิจและการเมืองในระดับ กว้าง ๆ ไม่จำเป็นสำหรับงานก่อสร้างดังกล่าว และงานก่อสร้างสถาปัตยกรรมทางศาสนาที่ใหญ่โตโอฬารชวนให้ประทับใจเหล่านี้ ไม่จำเป็นต้องแสดงถึงความสำเร็จทางการเมืองและเศรษฐกิจของสังคมใดสังคมหนึ่งเสมอไป

ในยุคพระนคร—ช่วงที่เจริญรุ่งเรืองระหว่างคริสต์ศตวรรษที่เก้าถึงคริสต์ศตวรรษที่สิบสาม—มีจารึกต่าง ๆ ที่ประกาศว่ากษัตริย์ทรงเป็นผู้สร้างสรรค์และอำนวยการก่อสร้างสาธารณูปโภคที่มุ่งหมายเพื่อค้ำประกันความมั่งคั่งไพบูลย์ สาธารณูปโภคเหล่านี้ส่งน้ำให้กับที่ดินห้าล้านเฮคทาร์ และก่อสร้างขึ้นมาในบริเวณรอบ ๆ นครหลวงของเขมรที่พระนคร กับในเขตครอบครองในภูมิภาคต่าง ๆ มากมายภายใต้การปกครองของเขมร หากไม่ได้ระบบการส่งน้ำเหล่านี้ แหล่งน้ำใช้คงมีไม่สม่ำเสมอ ซึ่งทำให้ประสิทธิผลในการผลิตทางการเกษตรจำกัดลง

ความเชื่อแต่เดิมในหมู่ประชากรชาวเขมรมีอยู่ว่า กษัตริย์คือที่มาของสวัสดิภาพทางเศรษฐกิจ ของราษฎร *นาค* ซึ่งเป็นจิตวิญญาณของน้ำ มีจำลองเป็นภาพไว้ในงานศิลปะของเขมรเป็นอันมาก ทั้งยังเป็นบุคคลสำคัญในศาสนาของประชาชนทั่วไป จูต้ากวน ทูตมองโกลที่มาเยือนเขมรใน ค.ศ.1296 รายงานว่า ประชาชนเขมรเชื่อว่า ประมุขของตนหลับนอนกับเจ้าหญิงนาค และผลลัพธ์จากการสังวาสนี้ คือความรุ่งเรืองไพบูลย์ของประเทศชาติ[47] รายงานนี้ บอกเป็นนัยว่า กษัตริย์เขมรทรงมีความสัมพันธ์ในแง่พิธีกรรมกับภูติของพื้นดินที่แพร่ความอุดมสมบูรณ์ออกมา ความอุดมสมบูรณ์นี้คือสิ่งซึ่งค้ำประกันประสิทธิภาพในการผลิตของพื้นดิน โดยประเพณีความเชื่อเดียวกันนี้เอง พระเจ้ายโศวรมันที่ 1 (ครองราชย์ระหว่าง ค.ศ.889 – 910) จึงทรงก่อสร้างทะเลสาบเทียม (บาราย) ขึ้นทางตะวันออกเฉียงเหนือของยโศธรปุระ (พระนคร) นครหลวงแห่งใหม่ของพระองค์เมื่อตอนปลายคริสต์ศตวรรษที่เก้า จารึกที่รายงานเหตุการณ์นี้ระบุว่า กษัตริย์ทรงมีพระประสงค์ที่จะ “อำนวยให้มีทางระบายความรุ่งโรจน์อย่างเหลือล้นของพระองค์ออกไปในทิศทางของโลกบาดาล”[48] โลกบาดาลนี้บรรยายไว้ด้วยว่าเป็นสถานที่ซึ่งกษัตริย์เขมรทรงพิพากษาผู้ตาย ทั้งยังเป็นที่พำนักของ*นาค* ซึ่งเป็นที่มาของความอุดมสมบูรณ์

การตรวจสอบระบบการจัดการน้ำของยุคพระนครเมื่อ ค.ศ.1980 แสดงให้เห็นว่า ในแง่เทคนิค ทะเลสาบของพระเจ้ายโศวรมันมิใช่แหล่งน้ำที่สำคัญยิ่งสำหรับการผลิตทางการเกษตรของบริเวณพระนคร แต่ในฐานะศูนย์รวมของศาสนาของเขมรแล้ว นับว่ามีความสำคัญเชิงสัญลักษณ์อันมีอยู่ในระบบ “พลังน้ำตามหลักเทวาธิปไตย” ของเขมร[49] นักโบราณคดีสันนิษฐานว่า น้ำซึมผ่านฐานของเขื่อนกั้นน้ำของทะเลสาบของพระเจ้ายโศวรมัน (ซึ่งมีขนาดยาว 6.5 กิโลเมตร กว้าง 1.5 กิโลเมตร) ลงสู่ช่องทางรับน้ำนอกเขื่อน ซึ่งส่งน้ำต่อไปยังนาข้าวที่อยู่รอบ ๆ อีกต่อหนึ่ง ทว่าการศึกษาที่ทำกันในตอนปลายทศวรรษ 1970 พบว่า เกษตรกรรมยุคพระนคร มีพื้นฐานอยู่ที่การปลูกข้าวนาดำ คือนำกล้าไปปลูกในนาที่ทำคันดินคั่นไว้ ซึ่งทำให้สามารถปลูกข้าวได้ในนาประมาณห้าสิบล้านแปลง น้ำซึ่งท่วมขังในบริเวณพระนครค่อย ๆ เพิ่มระดับสูงขึ้นอย่างช้า ๆ จากทะเลสาบใหญ่ (ตนเล ซัป) ลงไปยังแควต่าง ๆ ทว่าจะลดลงอย่างรวดเร็วภายหลังฤดูฝน เครือข่ายเขื่อนและคันดินหันเหและกักเก็บน้ำจากทะเลสาบใหญ่ที่ลดลงอย่างรวดเร็วหลังฤดูฝน เขมรไม่มีเทคโนโลยีการสร้างเขื่อนในขอบข่ายที่กว้างใหญ่ ซึ่งสามารถทำให้เกิด

---

[47] Chou Ta-Kuan, ***Notes on the Customs of Cambodia Translated from the Shuo-fu,*** trans. Paul Pelliot (trans. From French into English by J. G. d’Avery Paul) Bangkok, 1967, 31.

[48] A. Barth and A. Bergaigne, “Inscriptions Sanskrites de Cambodge et Campa” in ***Académie des Inscription et Belles-Lettres, Notices et extraits des manuscrits de la Bibliothéque du roi et autres bibliothéques*** [henceforth ISCC], 27, Paris, 1884, 1893, 407.

[49] W. J. van Liere, “Traditional Water Management in the Lower Mekong Basin,” ***World Archaeology***, 11. 3 (1980) 274.

ระบบแรงดันน้ำโดยรวมที่คลุมทั่วภูมิภาค ดังนั้น พวกเขาจึงอาศัยการทำเครือข่ายคันดินเล็ก ๆ อย่างง่าย ๆ บนลำธารเล็ก ๆ เพื่อหน่วงเหนี่ยวน้ำที่ท่วมนั้นเอาไว้ แล้วส่งกระจายไปลงตามสระที่ก้นสระเป็นโคลน เพื่อจะได้เก็บน้ำไว้ใช้ในภายหลัง หลักฐานทางโบราณคดีแสดงให้เห็นว่า ศูนย์กลางสำคัญของเครือข่ายงานการจัดการน้ำ มิใช่พระนคร หากเป็นเนินเขาพนมกุเลนซึ่งตั้งอยู่ห่างจากทะเลสาบเทียมของพระเจ้ายโศวรมันไปประมาณห้าสิบกิโลเมตร ทวนน้ำขึ้นไปทางตะวันตกเฉียงเหนือของพระนคร พนมกุเลนอยู่ใกล้กับต้นน้ำของแม่น้ำเสียมเรียบ ซึ่งไหลจากบริเวณนั้น ผ่านพระนครไปลงทะเลสาบใหญ่ การไหลของน้ำไปตามกระแส จากพนมกุเลนไปยังพระนครมีเครือข่ายเขื่อนดินเล็ก ๆ คอยกำกับควบคุมอยู่

ลักษณะที่เด่นสะดุดตาอย่างหนึ่งของข่ายงานการจัดการน้ำที่พนมกุเลนคือเขื่อน นอกเหนือจากประสิทธิภาพในการจัดการน้ำแล้ว เขื่อนเหล่านี้ล้วนสร้างในแนวตะวันออก-ตะวันตก กับแนวเหนือ-ใต้ ทำนองเดียวกัน ปราสาทเขมรในภูมิภาคพระนคร ล้วนสร้างขึ้นตรงจุดตัดระหว่างคูเมืองกับถนน ซึ่งถูกกำกับทิศทางให้อยู่ในแนวตะวันออก-ตะวันตก กับเหนือ-ใต้ เช่นเดียวกัน การทำเช่นนี้ มีวัตถุประสงค์เพื่อแสดงภาพลักษณ์ของสวรรค์บนดิน (*มัณฑาลา*) ซึ่งกษัตริย์เขมรทรงริเริ่มสร้างขึ้น นอกจากเพื่อให้สอดคล้องกับจุดรวมของจักรวาลซึ่งอยู่ตามแนวตะวันออก-ตะวันตกและแนวเหนือใต้ ตามคติของอินเดียและเขมรแล้ว ข่ายงานการจัดการน้ำยังมีสัญลักษณ์ของความอุดมสมบูรณ์ตามประเพณีมาช่วยทำให้เกิดความศักดิ์สิทธิ์ขึ้นด้วย บริเวณแหล่งน้ำจากภูเขามีการสลักสัญลักษณ์รูปลึงค์จำนวนหนึ่ง ลงที่ก้นแม่น้ำตรงที่เป็นหิน เพื่อบอกเป็นนัยถึงความศักดิ์สิทธิ์ของน้ำที่ไหลจากบริเวณภูเขามายังพระนคร พระเจ้าชัยวรมันที่ 2 (ครองราชย์ระหว่างปี ค.ศ.802 – 850) ทรงทำพิธีบวงสรวงตามลัทธิ*เทวราช* (สัญลักษณ์ของการรวมอาณาจักรเขมรเข้าเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน) ที่พนมกุเลนการทำพิธีนี้เป็นเรื่องที่สำคัญ เพราะทำให้พนมกุเลนกลายเป็น “ภูเขามเหนทรา” ศูนย์กลางของสวรรค์เขมรบนโลก พระองค์ทรงทำพิธีนี้ก่อนที่จะทรงสถาปนาเมืองหลวงใหม่ ณ บริเวณปลายแม่น้ำที่หริหระลายา และทำพิธีตั้งภูเขามเหนทราใหม่ขึ้น ณ ที่นี้ด้วย[50] ภูเขามเหนทราเดิมที่พนมกุเลน จึงมิใช่เป็นแค่แหล่งที่มาของสิทธิธรรมของกษัตริย์องค์ต่อ ๆ มา ที่อาศัยอำนาจความคุ้มครองปกป้องจากลัทธิเทวราชของพระเจ้าชัยวรมันเท่านั้น แต่ยังสามารถมองได้อย่างถูกต้องว่าเป็นแหล่งน้ำใช้ของภูมิภาคพระนครด้วย ความจริงข้อนี้ส่งเสริมโอกาสความไปได้ที่ราษฎรที่เป็นข้าแผ่นดินของกษัตริย์ จะประสบผลสำเร็จในการดำเนินงานทั้งหลาย

จารึกของเขมรและหลักฐานด้านโบราณคดี สะท้อนให้เห็นอย่างชัดเจนว่าสังคมเขมรยุคพระนครมีความสลับซับซ้อนทางด้านศาสนาเพิ่มขึ้นอยู่ตลอดเวลา ภาษาและสัญลักษณ์อันศักดิ์สิทธิ์ตามคติของ

---

[50] G. Cœdès, ***The Indianized States of Southeast Asia***, ed. Walter F. Vella, trans. Susan Brown Cowing, Honolulu, 1968, 100-3; Hermann Kulke, ***The Devarāja Cult,*** Ithaca, 1978.

ศาสนาฮินดู ประกาศความรุ่งโรจน์และพระปรีชาสามารถของกษัตริย์ กษัตริย์ทรงเปี่ยมไปด้วยพลังงานที่หล่อเลี้ยงชีวิต ที่ทรงได้รับจากเทพ “ฮินดู” และจากเทพดั้งเดิมของท้องถิ่น ความเป็นเทพนี้หลั่งไหลลงมาจากสวรรค์ หรือจากโลกและซึมซาบเข้าสู่พระองค์จนชุ่มโชก พร้อมกับประสิทธิประสาทอำนาจให้แก่พระองค์เพื่อที่พระองค์จะทรงประทาน “ของทิพย์ที่สร้างความบริสุทธิ์” หรือความไพบูลย์มั่งคั่งในรูปแบบอื่น ๆ ที่เป็นนามธรรมน้อยกว่าแก่ราษฎร พร้อม ๆ กับที่เทพและภูติในท้องถิ่นช่วย ปกป้องกษัตริย์และราษฎรของพระองค์นั้น บรรดาเทพ “ฮินดู” ก็จะแผ่พลังงานที่ชำระมลทินและพลังงานสร้างสรรค์ที่เหนือกว่าผู้ใดแก่กษัตริย์เขมรด้วย ซึ่งช่วยเพิ่มลู่ทางสำหรับความมั่นคงไพบูลย์แก่พระองค์ยิ่งขึ้นไปอีก ทั้งในโลกนี้และในโลกอื่น ๆ

สิ่งที่ผู้นำของสังคมเขมรยุคโบราณห่วงใยเป็นสำคัญ คือการสร้างและบริจาคข้าวของให้แก่วัดวาอารามในท้องถิ่น เพราะทำให้ได้บุญและได้ผลตอบแทนทางเศรษฐกิจ บุคคลที่เป็นกุญแจสำคัญในการวางรากฐานของวัดวาอารามยุคต้น ๆ เหล่านี้ ได้แก่ผู้นำที่ได้รับความเห็นชอบจากประชากรในท้องถิ่น มิใช่บุคคลที่อ้างตนว่ามีอำนาจปกครองด้วยความเป็นกษัตริย์ จารึกที่บันทึกกิจกรรมการวางรากฐานดังกล่าว ต่างเน้นถึงคุณสมบัติทางด้านศาสนามากกว่าปรีชาสามารถทางกายของชนชั้นสูงในท้องถิ่น ซึ่งเป็นผู้ทำให้มีการสร้างวัดวาอารามเหล่านี้ ผู้นำในท้องถิ่นล้วนมีตำแหน่งอย่างเป็นทางการ ทั้งนี้เพราะผู้ที่อ้างพระองค์เองว่ามีอำนาจปกครองชาวเขมร แสดงการยอมรับอิทธิพลของชนชั้นสูงที่เป็นเจ้าที่ดิน ด้วยการพระราชทานตำแหน่งให้แก่ผู้นำที่มีอยู่มาก่อนเหล่านี้ พร้อมทั้งพระราชทานอำนาจ “ใหม่” ในฐานะเจ้าพนักงานประจำตำบลซึ่งทำงานอยู่ภายในระบบการบริหารของรัฐ ด้วย ลักษณาการเช่นนี้ ผู้ถือครองที่ดิน ผู้นำในด้านเศรษฐกิจ สังคมและการเมืองของภูมิภาคต่าง ๆ จึงรวมเข้ามาอยู่ในระบบรัฐที่กำลังจะเกิดขึ้นมา

เจ้าที่ดินที่กระทำการบูชาเทพในท้องถิ่นและเทพแห่ง “รัฐ” ล้วนกระทำไป เพื่อให้ “ได้บุญ” และเพื่อ“แสดงการเคารพบูชา” มีจารึกที่กล่าวสรรเสริญการถวายสิ่งของต่าง ๆ ให้แก่วัดของผู้นำในท้องถิ่นในฐานะส่วนหนึ่งของการสักการะบูชา จารึกนี้กล่าวเน้นถึงความมั่งคั่งของผู้ที่บริจาคสิ่งของให้แก่วัด และมีการคำนวณสิ่งของที่บริจาคให้วัดอย่างละเอียดถี่ถ้วน ชนชั้นเจ้าที่ดินซึ่งทำให้เกิดจารึกนี้เน้นการมอบสิ่งของแก่วัดว่าเป็นวิธีการที่ดีที่สุดที่ช่วยค้ำประกันว่าสังคมจะมีความมั่งคั่งไพบูลย์

ชนชั้นผู้ดีของเขมร ระดมทรัพยากรเศรษฐกิจให้เข้ามารวมกันอยู่ภายใต้การบริหารของวัด ไม่เป็นที่แน่นอนว่าการกระทำเช่นนี้ มีเป้าหมายเพื่อให้ได้บุญจากการบริจาค หรือว่าเพื่อให้เกิดมีการจัดการทรัพยากรของชนชั้นสูงให้มีประสิทธิภาพยิ่งขึ้น หรือว่าเพื่อหลีกเลี่ยงข้อเรียกร้องเรื่องภาษีของพวกผู้เป็นใหญ่ทางด้านการเมืองที่อ้างสิทธิในสมบัติส่วนหนึ่งของชนชั้นสูงที่เป็นเจ้าที่ดินในท้องถิ่น วิธีการที่นำหน้ามากที่สุดที่เพื่อให้บรรลุถึงเป้าหมายนี้ คือการบริจาคที่ดินให้แก่วัด เขตที่ดินที่ถวายให้แก่วัดจะระบุไว้อย่างชัดเจนในจารึก ปกติแล้วจะเป็นชื่อสถานที่ต่าง ๆ –อาจเป็นชื่อหมู่บ้าน ชื่อสิ่งก่อสร้างในที่ดิน หนองน้ำหรือที่นาของเจ้าของที่ดินอีกรายหนึ่ง ผู้ถือครองที่ดินที่ถวายที่ดินให้แก่วัด

ทั้งในอดีตและปัจจุบัน ยังถูกยกขึ้นมาแจงนับ พร้อมกับระบุวิธีการได้มาซึ่งที่ดินดังกล่าว ตลอดจนราคาที่ดิน--หากว่าที่ดินแปลงนี้ได้มาด้วยการซื้อ รวมถึงกระทั่งการประเมินผลผลิตที่จะได้จากที่ดิน (ข้าวที่ปลูกได้) มีจารึกซึ่งรายงานถึงการมอบผลประโยชน์ในที่ดินที่มีคนอาศัยอยู่ โดยการยกที่ดินส่วนนั้น ๆ ให้แก่ผู้ที่อาศัยอยู่ในที่ดินในขณะนั้น ทว่าระบุไว้ชัดเจนว่า ผลผลิตของผู้อาศัยอยู่ในที่ดินส่วนไหนที่ต้องมอบให้แก่วัด ถ้าหากว่าที่ดินนั้นไม่มีคนอยู่ จะมีการจัดคนงานให้มาทำงานในที่ดินที่เพิ่งถวายให้แก่วัดนี้ คนงานเหล่านี้ จะระบุจำนวนไว้ด้วย –ทั้งผู้ชาย ผู้หญิง ผู้หญิงกับเด็ก—รวมทั้งบันทึกระบุชาติพันธุ์ (เช่นเป็นมอญหรือเขมร) ไว้ด้วย

ไม่ใช่เรื่องผิดไปจากสามัญอันใดที่ได้พบว่า ผู้บริจาคที่ดินให้วัด มีญาติเป็นพระอยู่ในวัดนั้น ผู้บริจาคกลายเป็นผู้จัดการทรัพย์สินที่ตนบริจาคให้แก่วัด มีหลายกรณีที่ตระกูลของผู้ที่บริจาคที่ดินให้วัด เป็นผู้บริหารที่ดินของตระกูลที่ถวายให้แก่วัดนั้นเอง มิใช่คนของทางวัด โดยทางวัดได้รับเฉพาะรายได้ส่วนที่ผู้บริจาคมอบให้เท่านั้น สิ่งที่ผู้บริจาคยกให้แก่วัดนั้น จึงมิใช่ “ความเป็นเจ้าของ” ที่ดิน แต่เป็นสิทธิในรายได้ที่ได้จากที่ดิน สิ่งสำคัญสำหรับการพัฒนารัฐในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ในยุคต้น ๆ มิใช่อยู่ที่ความเป็นเจ้าของที่ดิน แต่อยู่ที่การควบคุมแรงงานและการผลิตมากกว่า สำหรับชนชั้นสูงของเขมร “การถือครองที่ดิน” หมายถึงสิทธิในผลผลิตและแรงงานของผู้ที่อาศัยอยู่ในที่ดินแปลงหนึ่ง ๆ มิใช่การครอบครองเป็นเจ้าของที่ดินนั้นโดยสมบูรณ์ การบริจาคที่ดินให้แก่วัด เป็นการโอนสิทธิเหนือที่ดินให้แก่วัดเพียงบางประการเท่านั้น ผู้ที่อยู่อาศัยในที่ดินดังกล่าว ปกติแล้ว คงทำการเกษตรในที่ดินนั้นต่อไป แต่วัดซึ่งเป็นผู้รับบริจาคเป็นผู้เก็บผลผลิตของพวกเขาส่วนใหญ่หรือทั้งหมด สินทรัพย์ที่บริจาคให้แก่วัด ปกติแล้ว ต้องมีการอ้างสิทธิที่ควบคู่กันอยู่คือ สิทธิของวัดผู้รับของบริจาคและสิทธิของตระกูลผู้บริจาค ซึ่งยังคงมีสิทธิส่วนบุคคลบางประการในสินทรัพย์ดังกล่าว—อาทิเช่น สิทธิในส่วนแบ่งจากการผลิตในที่ดิน รวมทั้งสิทธิทางการเมืองหรือการบริหารเหนือผู้ที่อยู่อาศัยในที่ดินดังกล่าว

ความหลากหลายทางด้านเศรษฐกิจของวัดตามท้องถิ่น สะท้อนให้เห็นในความหลากหลายของสิ่งของที่บริจาค “เพื่อไว้ใช้กับทรัพย์สิน” ที่ได้รับมา ซึ่งมีทั้งสัตว์เลี้ยง แพะ กระบือ วัว ต้นมะพร้าว ไม้ผลชนิดต่าง ๆ หมาก พลู เสื้อผ้า ลานฝัดข้าว กับสิ่งของเฉพาะอย่างจำนวนมาก เป็นต้น ชนิดและขนาดของสิ่งของที่บริจาคให้แก่วัด ไม่เพียงแต่บ่งชี้ถึงการมีความชำนาญพิเศษเฉพาะด้านทางเศรษฐกิจภายในสังคมเขมรยุคแรก ๆ ที่ทำให้เกิดการสรรค์สร้างความมั่งคั่งเหล่านี้ขึ้นมาเท่านั้น หากยังชี้ถึงสมรรถนะของสถาบันที่ได้พัฒนาขึ้น เพื่อที่จะใช้ประโยชน์และบริหารการผลิตเหล่านี้ด้วย ระบบเศรษฐกิจแบบที่มีศูนย์กลางอยู่ที่วัด ก่อตัวขึ้นมาแล้ว การที่พวกชนชั้นผู้ดีมอบที่ดินและผลผลิตจากที่ดินให้แก่วัด ทำให้วัดกลายเป็นศูนย์กลางการเก็บรักษาของท้องถิ่น สินค้าต่าง ๆ ที่สั่งสมอยู่ที่คลังเก็บสินค้าของวัด เป็นแหล่งที่มาของอำนาจทางสังคมและเศรษฐกิจ เป็นแหล่งเสริมเกียรติคุณของบุคคล

สำคัญ ๆ ที่สร้างบุญสร้างกุศลให้แก่วัด นั่นคือชนชั้นสูงเจ้าที่ดินในท้องถิ่น คนเหล่านี้มีอิทธิพลต่อการแจกจ่ายสิ่งของจากคลังของวัดเพื่อช่วยบริวารของตน (รวมทั้งคนที่ทำงานให้แก่วัด)

การที่อำนาจการจัดการทรัพยากรในท้องถิ่นมารวมอยู่ที่วัด มีผลกระทบอย่างสำคัญต่อกระบวนการรวมตัวทางการเมืองในท้องถิ่น ความหมายโดยนัยของการรวมศูนย์การควบคุมทางเศรษฐกิจดังกล่าว สะท้อนให้เห็นในจารึกที่อ้างถึง "การรวมกันเพื่อความเบิกบานของเทพ" โดยเจ้าที่ดินคนเดียว หรือหลายคน โยกย้ายส่วนหนึ่งของรายได้ (สินค้าและบริการ) ที่มุ่งหมายให้กับเทพองค์หนึ่งหรือวัด ๆ หนึ่ง ไปให้กับอีกวัดหนึ่งหรือกับเทพอีกองค์หนึ่ง หรือรวมการบริหารที่ดินของวัดหนึ่งเข้ากับของอีกวัดหนึ่ง[51] การกระทำเหล่านี้ ทำให้แบบแผนการนำเทพเจ้าในท้องถิ่นหนึ่ง ไปขึ้นสังกัดอยู่ในบังคับของอีกองค์หนึ่ง รวมทั้งการนำวัดในท้องถิ่นหนึ่งไปอยู่ในบังคับของอีกวัดหนึ่ง เริ่มปรากฏขึ้นในสังคมเขมร ชนชั้นเจ้าที่ดินในท้องถิ่น ซึ่งเป็นฆราวาส กลายมาเป็นผู้ทำนุบำรุงและควบคุมเครือข่ายของวัดภายในภูมิภาค เจ้าที่ดินเหล่านี้ คือผู้ที่ยกรายได้จากที่ดินของตน หรือบริจาคข้าวของที่เป็นวัตถุและการบริการให้แก่วัดต่าง ๆ ที่อยู่ในเครือข่าย

ในยุคพระนคร ปกติแล้ว การรวมเข้าด้วยกัน (*มิศระโภคะ*) นี้ มิได้กระทำกันโดยปราศจากความเห็นชอบจากกษัตริย์ ทว่าในสังคมยุคก่อนพระนครนั้น ผู้ที่มีอิทธิพลในเรื่องการระดมทรัพยากรทางเศรษฐกิจและการควบรวมการบริหารวัด คือผู้ถือครองที่ดินเอกชน มิใช่กษัตริย์ผู้ทรงมีอำนาจในการปกครอง ก่อนคริสต์ศตวรรษที่เก้า กษัตริย์เขมรทรงสนพระทัยเฉพาะเรื่องการเกณฑ์ให้เจ้าที่ดินในท้องถิ่นผู้ซึ่งริเริ่มการโอนย้ายและการควบรวมดังกล่าว มาเป็นพันธมิตรกับพระองค์ ซึ่งเท่ากับทรงให้การรับรองการจัดการดังกล่าว มิใช่ค้าน ราชโองการต่าง ๆ นั้น แม้ว่าจะแสดงความห่วงใยเรื่องที่ดิน แต่กษัตริย์ไม่เคยทรงเรียกร้องที่จะเข้ามีอำนาจการปกครองที่ดินแทนชนชั้นเจ้าที่ดินในท้องถิ่นแต่ประการใด[52]

จารึกของเจ้าผู้ครองในยุคพระนครหลักหนึ่งคือ พระเจ้าชัยวรมันที่ 4 (ครองราชย์ระหว่างปี ค.ศ.928 – 941) กล่าวถึงความห่วงใยของกษัตริย์เขมรที่ทรงมีต่อที่ดิน การห้ามมิให้ปล่อยกระบือเข้า

---

[51] M. C. Ricklefs, "Land and the Law in the Epigraphy of Tenth Century Cambodia," JAS, 26, 3 (1967) 411-20.

[52] ดู O. W. Wolters, "North-Western Cambodia in the Seventh Century," BSOAS, 37, 2 (1974) 383; และ "Jayavarman II's Military Power: The Territorial Foundation of the Angkorian Empire," JRAS (1973) 21-30. โวลเทอร์สยืนยันว่า ในประวัติศาสตร์ยุคต้น ๆ ของกัมพูชานั้น หัวหน้าในส่วนท้องถิ่นเป็นฝ่ายที่ทรงอิทธิพล โวลเทอร์สถือว่า "รัฐ" เขมรในยุคต้น เป็นสิ่งที่มีอยู่เพียงชั่วคราว โดยมีพื้นฐานอยู่ที่ความสำเร็จของผู้นำเป็นคน ๆ ไป เป็นพัก ๆ ดู Michael Vickery, "Some Remarks on Early State Formation in Cambodia" in Marr and Milner, 95-115.

มากินหญ้าอย่างไม่ระมัดระวัง เพราะอาจทำลายข้าวนาดี ๆ ให้เสียหายได้[53] แต่การแสดงความห่วงใยเช่นนี้ พระเจ้าชัยวรมันที่ 4 ยังทรงต้องกล่าวอย่างอ้อม ๆ และแสดงความเกรงใจต่อสิทธิการถือครองที่ดินของชนชั้นสูงของท้องถิ่น ในกรณีนี้ พระเจ้าชัยวรมันทรงสั่งให้เจ้าหน้าที่จากราชสำนักไปแจ้งแก่ผู้นำทางการเมืองของภูมิภาคนั้น (*โขลญ วิษัย*—ผู้เป็นหัวหน้าในภูมิภาค) ถึงพระราชประสงค์ ข้างฝ่ายผู้นำในภูมิภาคก็ตัดสินใจแสดงการรับรู้ราชโองการด้วยการอนุญาตให้นำออกเผยแพร่ในเขตของตน เห็นได้ชัดว่า เป็นทางเลือกของหัวหน้าภูมิภาคนั้น ๆ ว่าจะรับรู้ความห่วงใยต่อที่ดินในท้องถิ่นนั้นของพระเจ้าชัยวรมันที่ 4 หรือไม่ ดูเหมือนว่า หัวหน้าในท้องถิ่นมีทางเลือกได้เท่า ๆ กัน ที่จะเพิกเฉยต่อการแสดงความสนพระทัยของกษัตริย์ จะเห็นว่า ขณะที่กษัตริย์ยุคพระนครทรงมีความเกี่ยวข้องกับการโอนและมอบหมายการจัดการกับที่ดินมากขึ้น แต่ประมุขผู้ครองเขมรในยุคต้น ๆ สามารถทำได้เพียงแสดงความสนพระทัยเรื่องการโอนรายได้และสิทธิการจัดการที่ดินที่เป็นส่วนหนึ่งที่อยู่ในอำนาจของชนชั้นสูงในภูมิภาคเท่านั้น แม้ในสมัยต่อ ๆ มา ส่วนเอกชนที่มิใช่เชื้อพระวงศ์ ซึ่งอยู่ภายใต้อิทธิพลของชนชั้นสูงที่เป็นเจ้าที่ดินในท้องถิ่น ก็ยังคงเข้มแข็งและดำเนินกิจกรรมของตนได้เช่นเคย

ภายในอาณาจักรเขมร รากฐานทางศาสนา (คือวัด) ของตระกูลที่มีอิทธิพลในท้องถิ่นกลายเป็นปัจจัยของการรวมที่ดินและการผลิตในที่ดินให้เข้ามาอยู่ในโครงสร้างของรัฐ โดยคนในตระกูลเหล่านี้ต่างมีตำแหน่งอย่างเป็นทางการอยู่ในฝ่ายบริหารของรัฐเขมรนั้นด้วย วัดของตระกูลและทรัพย์สินของวัดเหล่านี้ อยู่ภายใต้การบังคับของวัดส่วนกลาง ซึ่งสร้างขึ้นตามจุดยุทธศาสตร์ต่าง ๆ ทั่วอาณาจักร การผลิตส่วนที่วัดเอกชน (วัดประจำตระกูล) เก็บไปถูกจัดส่งไปให้กับวัดของรัฐ เพื่อเป็นการตอบแทนการจัดส่งทรัพย์สินให้แก่วัดของรัฐ พระที่บวชอยู่ในวัดประจำตระกูลในท้องถิ่นเหล่านี้จะได้รับการรับรองโดยผ่านการได้รับเชิญให้เข้ามีส่วนร่วมเป็นระยะ ๆ ในงานพิธีของวัดส่วนกลางเป็นครั้งเป็นคราวไป ลัทธิบูชาตระกูลในท้องถิ่น กลายเป็นความถูกต้องชอบธรรมได้โดยการแสดงการบูชากษัตริย์เขมรและโดยการยอมอยู่ภายใต้สังกัดของลัทธิบูชากษัตริย์ ในสมัยนี้ วัดต่าง ๆ มิได้เป็นเพียงศูนย์กลางทางศาสนา แต่เป็นข้อต่อสำคัญในเครือข่ายทางด้านเศรษฐกิจและการเมืองของรัฐ ศาสนาให้ความคิดด้านอุดมการณ์และด้านโครงสร้างซึ่งสามารถจัดหาคนเข้ามาทำงานด้านการผลิต ดูแลการผลิต และควบคุมดูแลให้อาณาบริเวณส่วนภูมิภาคนั้น ๆ เข้ามาอยู่ภายใต้อำนาจทางการเมืองของรัฐอย่างมั่นคง ทั้งนี้โดยไม่ต้องอาศัยความช่วยเหลือของสถาบันทางเศรษฐกิจหรือการเมืองของทางฝ่ายฆราวาสที่อยู่แยกต่างหากออกไป

รัชสมัยของพระเจ้าสุริยวรมันที่ 1 (ค.ศ.1002 – 1050) เป็นช่วงเวลาที่สำคัญยิ่งในการพัฒนาระเบียบทางเศรษฐกิจและการเมืองของเขมร ให้รวมเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน โดยเครือข่ายวัดเขมร เข้ารับบทบาทสำคัญในกระบวนการพัฒนาดังกล่าวนี้ ความมั่งคั่งไพบูลย์ของตระกูลต่าง ๆ ในอาณาจักร

---

[53] G. Cœdès, *Inscriptions du Cambodge*, Hanoi, 1937-42, Paris, 1951-66, VI. 115.

เขมร—ซึ่งเป็นความมั่งคั่งไพบูลย์ที่มีฐานอยู่ที่การควบคุมการผลิตในที่ดินและกำลังคนนั้น—กลายเป็นเรื่องที่ขึ้นอยู่กับความโปรดปรานของกษัตริย์มากขึ้น แบบแผนอย่างใหม่นี้ แสดงถึงการรวมชนชั้นสูงของส่วนภูมิภาคให้เข้าเป็นอันหนึ่งอันเดียวกับรัฐเขมรในฐานะที่เป็น "เจ้าบ้านผ่านเมือง"[54] พวกเขาได้รับตำแหน่งในระบบการบริหารอย่างเป็นทางการ ได้รับการยืนยันอำนาจเหนือที่ดินและกำลังคนที่พวกเขามีอยู่ และได้รับมอบหมายความรับผิดชอบการขยายฐานทางด้านเศรษฐกิจของรัฐเขมร อย่างไรก็ดี ควบคู่ไปกับการยอมรับเหล่านี้ พวกเขามีความรับผิดชอบที่ต้องแบ่งปัน ผลผลิตที่ได้จากที่ดินให้แก่รัฐ ที่ดินที่โอนไปให้กับตระกูลชนชั้นสูง ถูกกำหนดให้นำไปใช้เพื่อประโยชน์ของวัดประจำตระกูลโดยเฉพาะ โดยที่เจ้าหน้าที่ของวัดเป็นผู้รับผิดชอบดูแลเรื่องการพัฒนาที่ดินดังกล่าวนั้น เนื่องจากวัดประจำตระกูลเหล่านี้เป็นวัดที่อยู่ภายใต้สังกัดของวัดหลวง วัดประจำตระกูลจึงต้องแบ่งผลผลิตในท้องถิ่นที่ได้รับ ให้กับวัดส่วนกลางด้วย และดังนั้น ก็เท่ากับแบ่งให้แก่กษัตริย์เขมรผู้ทรงมอบหมายการให้สิทธิแต่เริ่มแรก

สิ่งที่พัฒนาขึ้นโดยผ่านแบบแผนจัดสรรประโยชน์ที่ได้จากการใช้และพัฒนาที่ดิน คือเครือข่ายสิทธิการถือครองที่ดินของเอกชนและของวัด ภายใต้การควบคุมดูแลของกษัตริย์ สังคมของพระนครเป็นสังคมที่มีชนชั้นสูงครอบงำอยู่ กษัตริย์ทรงมีอำนาจในการทำนุบำรุงชนชั้นสูงเหล่านี้ด้วยการอุปถัมภ์ และในขณะเดียวกัน ก็จำเป็นต้องป้องกันมิให้เกิดมีศูนย์อำนาจขึ้นมาเป็นคู่แข่งหรือทำให้ศูนย์ดังกล่าวหมดประสิทธิภาพที่จะเป็นอันตรายเสียตั้งแต่เมื่อแรกเกิด ชนชั้นสูงมีความสัมพันธ์เกี่ยวโยงอยู่กับกับราชสำนัก หากมิได้เกี่ยวโยงโดยความโปรดปรานของกษัตริย์ ก็จะเกี่ยวโยงโดยผ่านทางเครือข่ายของวัด ประมุขของพระนครสามารถลดศูนย์อำนาจในท้องถิ่นให้มาขึ้นอยู่กับจังหวัดต่าง ๆ ภายในระบบการปกครองของพระองค์ได้ แต่ในกระบวนการพระราชทานด้านพื้นที่ดินหรือกระบวนการโอนสิทธิในทรัพย์สินนั้น พระองค์ไม่อาจแจกจ่ายหรือยึดคืนสิทธิการถือครองที่ดินตามแต่จะทรงพระประสงค์ได้ ชนชั้นเจ้าที่ดินภายใต้การปกครองของรัฐเขมร มีสิทธิที่เป็นอิสระอย่างแท้จริง และไม่อยู่ในฐานะที่ต้องปฏิบัติตามคำเรียกร้องต้องการของรัฐอยู่ตลอดเวลา ในยุคพระนคร แม้ว่าความเป็นอิสระของท้องถิ่นจะถูกเบียดเบียน—บางครั้งด้วยพลังงานที่มากที่เดียว—แต่เจ้าที่ดินซึ่งเป็นชนชั้นสูงในท้องถิ่นก็ยังคงรักษาอำนาจไว้ได้ ระบบรัฐเขมรมิได้รวมศูนย์อย่างสูงหรือเป็น "ระบบบริหารราชการ" ที่มากมายอันใดนัก ทั้งยังมิได้มีระเบียบแบบ "ศักดินา" อันเป็นระบบที่กษัตริย์ทรงมอบหมายหน้าที่

---

[54] Michael Vickery, "The Reign of Sūryavarman I and the Dynamics of Angkorean Development," paper presented at the Eighth Conference of the International Association of Historians of Asia, Kuala Lumpur, 1980. วิคเคอรีสังเกตว่ามี "การขยายอำนาจของระบบบริหารราชการอย่างรวดเร็ว" ในพระนคร เมื่อคริสต์ศตวรรษที่สิบ ซึ่งแสดงว่าเกิดขึ้นมาก่อน "การก้าวเข้าสู่ความเป็นจักรวรรดิ" ของพระนครช่วงสำคัญในรัชกาลของพระเจ้าสุริยวรมันในคริสต์ศตวรรษที่สิบเอ็ด

ทางการบริหารราชการแก่ชนชั้นเจ้าที่ดินให้ได้รับสิทธิการถือครองที่ดิน และได้รับสถานภาพดังกล่าวจากความโปรดปรานของกษัตริย์ บันทึกเกี่ยวกับการที่ทรงมอบที่ดินให้แก่ตระกูลต่าง ๆ และแก่วัดของพวกเขาในสมัยพระนคร สะท้อนถึงความขัดแย้งระหว่างส่วนกลางกับบริเวณรอบนอกของอาณาจักร และให้หลักฐานเกี่ยวกับลักษณะของความสัมพันธ์ระหว่างกษัตริย์เขมรกับชนชั้นสูงที่อยู่ในส่วนภูมิภาคของพระองค์[55]

"ความเป็นเจ้าของ" ที่ดินในอาณาจักรเขมร จึงฝังอยู่ในระบบสิทธิต่าง ๆ ของคนที่เกี่ยวข้องกับที่ดินนั้น ๆ ในทางทฤษฎีแล้ว กษัตริย์ทรงมีอำนาจในขั้นสุดท้าย ที่จะรับรองความถูกต้องของสิทธิการถือครองที่ดิน แม้ว่าอำนาจนี้ ปกติแล้ว ไม่ได้ทรงใช้—ความริเริ่มของพระเจ้าสุริยวรมันที่ 1 นับว่าผิดจากที่เคยกระทำกันกล่าวคือ การที่กษัตริย์เขมรทรงเข้ารับบทบาทผู้อุปถัมภ์ซึ่งยกที่ดินให้ตระกูลที่ทรงโปรดปราน โดยให้ควบคุมที่ดินนั้นพร้อมกับวัดของพวกเขา "อย่างผูกขาด" เหล่าชนชั้นผู้ดีซึ่งเลี้ยงชีพด้วยสิ่งที่ได้จากที่ดิน โดยทางทฤษฎีแล้ว เจริญเฟื่องฟูอยู่ได้อย่างต่อเนื่อง เพราะกษัตริย์ทรงโปรดปราน ไม่โดยตรงก็โดยอ้อม

หลักฐานในรูปจารึก เผยว่า กษัตริย์เขมรทรงมีวัตถุประสงค์สองประการในการจัดการเรื่องราวที่เกี่ยวกับการบริจาคที่ดินให้กับวัดในท้องถิ่น ในทางหนึ่ง กษัตริย์ทรงเข้าแทรกแซงในกรณีที่สามารถทำได้ เพื่อจำกัดอำนาจผู้ที่อาจขึ้นมาเป็นคู่แข่ง ในอีกทางหนึ่ง กษัตริย์ทรงปรารถนาที่จะเพิ่มพูนความแข็งแกร่งทางด้านเศรษฐกิจให้แก่ผู้ที่สนับสนุนพระองค์ กษัตริย์เขมรจึงแทบไม่เคยแทรกแซงกิจการของวัดในท้องถิ่น เพราะทรงต้องการหลีกเลี่ยงความขัดแย้งใด ๆ ที่อาจเกิดขึ้นได้ เว้นแต่ในกรณีที่มีภัยคุกคามผลประโยชน์ของกษัตริย์โดยตรง ทว่าพระองค์ทรงชำนาญการในการใช้พระราชอำนาจโอน

---

[55] เรื่องการใช้คำว่า "ศักดินา" (ฟิวดัล) กับวิธีการบริหารบ้านเมืองของเขมรนั้น ดู I. W. Mabbett, "Kingship in Angkor," JSS, 66, 2 (1978). ความสามารถในการทำสงครามที่ดูจะใหญ่โตมาก ของกษัตริย์เขมรนับตั้งแต่สมัยของพระเจ้าชัยวรมันที่ 2 จนถึงพระเจ้าสุริยวรมันที่ 2 แสดงถึงความเข้มแข็งและความเป็นเอกภาพของรัฐเขมร แม้จะเกิดภาพจากความรู้สึกที่ว่าการบริหารในแต่ละวัน ดูเหมือนมิได้เกี่ยวข้องกับสิ่งใดที่เกินเลยไปกว่าการจัดหาวัตถุปัจจัยที่ทางศูนย์กลางต้องการ หรือเกินกว่าการเป็นตัวกลางไกล่เกลี่ยกรณีพิพาทหรือผลประโยชน์ในส่วนท้องถิ่น แม็บเบ็ตต์กล่าวว่า กษัตริย์เขมรทรงตั้งตำแหน่งพิเศษขึ้นมา เพื่อดึงดูดสมาชิกในหมู่ชนชั้นเจ้าที่ดินมาแต่เดิม โดยโปรดให้ผู้ดำรงตำแหน่งพิเศษเหล่านี้มีหน้าที่ทางด้านพิธีการและมีลู่ทางที่จะได้รับการโปรดปรานในอนาคต กษัตริย์เขมรทรงเอาใจกลุ่มตระกูลที่มีอำนาจ ซึ่งแต่ละกลุ่มต่างมีเครือญาติและเครือข่ายบริวารของตนเองอยู่ ทรงพระราชทานความรับผิดชอบทางการบริหารราชการแก่ตระกูลเหล่านี้ แต่กษัตริย์ทรงผูกขาดอำนาจส่วนที่เกี่ยวกับเทพเจ้าเอาไว้ ชนชั้นสูงเขมรจึงได้มีหน้ามีตาขึ้นมาภายใต้กษัตริย์ที่เข้มแข็ง ระบบเขมรใช้การสร้าง "ราชตระกูล" ที่โดดเด่นขึ้น มาชดเชยการขาดบุคคลากรที่ทำหน้าที่บริหารบ้านเมืองในแบบที่มีการรวมศูนย์อย่างแข็งแกร่งและขาดสถาบันราชวงศ์ที่มีการผูกขาดอำนาจ ชัดเจน ดู Mabbett, "Varnas in Angkor and the Indian Caste System," JAS, 36, 3 (1977).

สิทธิในรายได้จากที่ดินซึ่งตกลงกันไม่ได้ ให้กับผู้ที่สนับสนุนพระองค์ ตระกูลใดตระกูลหนึ่ง อาจวิ่งเต้นขอมีสิทธิในที่ดินที่ทิ้งว่างไว้หลังจากตกลงกันแล้วจากกษัตริย์ สิทธิในที่ดินซึ่งไม่มีผู้สืบตระกูลรับช่วง กษัตริย์ก็ทรงสามารถนำมามอบให้ใหม่ และสิทธิการถือครองที่ดินซึ่งไม่มีใครอยู่อาศัยและทิ้งร้างให้วัชพืชขึ้นรก กษัตริย์ก็สามารถนำมายกให้ใครก็ได้ ตระกูลต่าง ๆ ซึ่งมีไร่นาสาโทอยู่แล้วบางครั้ง อาจได้รับการสนับสนุนให้ไปตั้งรกรากใหม่ยังดินแดนใหม่ก็ได้

การขยายเกษตรกรรมเข้าไปยังบริเวณซึ่งไม่เคยมีการเพาะปลูกมาก่อน และการสร้างเครือข่ายทางน้ำเพื่ออำนวยความสะดวกแก่การผลิตข้าวส่วนเกิน เป็นแกนกลางสำคัญของแผนการพัฒนาของกษัตริย์เขมรและข้าราชบริพาร วัดเขมรในระดับรัฐและระดับภูมิภาค ปฏิบัติหน้าที่ทางเศรษฐกิจในกระบวนการพัฒนาเกษตรกรรมสามประการ ประการแรก คือการเป็นศูนย์กลางการลงทุน (หรือเป็น “ธนาคาร”) เป็นแหล่งการลงทุนและการจัดการ ข้าวของจากผู้บริจาคจะถูกจำแนกและแจกจ่ายไปยังปัจเจกบุคคล หรือกลุ่มผู้เพาะปลูกทั้งที่เป็นชาวนาและเป็นข้าติดที่ดิน ในฐานะการลงทุน (ได้แก่เมล็ดพืช ปศุสัตว์และที่ดินสำหรับการเพาะปลูก) ของบริจาคพวกนี้จึงเท่ากับสร้างแรงกระตุ้นแก่ภาคเกษตรกรรม หน้าที่ประการที่สอง คือเป็นคลังเก็บข้อมูลและความรู้ทางเทคโนโลยีพร้อมกับให้การสนับสนุนทั้งทางตรงและทางอ้อมแก่นักปราชญ์ โหราจารย์และช่างฝีมือซึ่งผู้เพาะปลูกสามารถอาศัยทักษะความเชี่ยวชาญและความรู้หนังสือของพวกเขาได้ ประการที่สาม คือการเป็นหน่วยงานที่คอยควบคุมดูแลการนำแรงงานการเกษตร ให้เข้ามาอยู่ในกระบวนการพัฒนา โดยเสนอค่าตอบแทนเพียงพอที่จะให้แรงงานพวกนี้ยังคงทำงานอยู่กับที่ดินต่อไป

ดังที่ได้กล่าวแล้ว ที่ดินที่ยกให้วัดเพื่อการพัฒนานั้น มักเป็นที่ที่ไม่มีผู้คนอาศัยอยู่ ดังนั้นจึงจำเป็นต้องจัดสรรแรงงาน (ชาย หญิง และเด็ก มีระบุจำนวนไว้ในจารึก) ซึ่งไม่มีสิทธิที่จะผลิตในที่ดินมาก่อน แรงงานเหล่านี้ อาจได้จากการเคลื่อนย้ายประชากร จากบริเวณรอบนอกของเขตที่เป็นแกนกลางของรัฐ เข้าไปยังที่ดินที่จะพัฒนา ซึ่งเป็นไปได้ว่าอาจเป็นพวกเชลยศึก (ชายและหญิง) ผู้ใช้แรงงานที่ถูกกำหนดให้ไปพัฒนาที่ดินใหม่ จะถูกวัดผนวกให้เข้ารวมอยู่ในระบบเศรษฐกิจและสังคมของท้องถิ่น ครอบครัวชาวนาที่เพาะปลูกแต่เพียงลำพัง ย่อมไม่สามารถทนรับภาระทางเศรษฐกิจเมื่อเกิดความขาดแคลนผลผลิตได้ง่าย ๆ ในยามที่พวกเขานำที่ดินใหม่ ๆ มาใช้ในการผลิต หรือใช้เทคโนโลยีทางการเกษตรที่เกี่ยวข้องกับการก่อสร้างโครงการชลประทาน ทว่าวัดสามารถระดมกลไกการเก็บรักษาผลผลิตและจำแนกแจกจ่ายของตนมาช่วยสนองความต้องการเพื่อการยังชีพของบรรดาผู้ใช้แรงงานในกรณีดังกล่าวได้ โดยดึงจากทรัพยากรวัตถุที่ชนชั้นสูงในภูมิภาคหรือกษัตริย์ทรงจัดสรรมาให้เพื่อวัตถุประสงค์นี้ นอกจากนี้ วัดยังควบคุมดูแลการพัฒนาด้านเกษตรกรรม จัดจ้างคนขุดดินจ้างอาลักษณ์ ผู้จัดการและผู้เชี่ยวชาญอื่น ๆ ประสมประสานความชำนาญด้านเทคนิคกับทรัพยากรมนุษย์ที่จำเป็นสำหรับการขยายเกษตรกรรมให้กว้างขวางออกไป ยิ่งกว่านั้น วัดยังให้ความรู้สึกมั่นคงปลอดภัย

ด้านอารมณ์แก่บรรดาผู้ใช้แรงงานด้วย คนงานเหล่านี้จะมิได้แสวงหาเพียงผลกำไรทางเศรษฐกิจให้ตัวเองเท่านั้น หากยังทำงานเพื่อผลตอบแทนทางจิตใจที่ได้จากการรับใช้เทพเจ้าของวัดด้วย

หากที่ดินที่มอบให้แก่วัด มิได้มีเจ้าหน้าที่ของทางวัดเป็นผู้บริหาร ประมุขของตระกูลหรือสมาชิกคนอื่นในตระกูลนั้น ๆ อาจทำหน้าที่เป็นผู้จัดการทรัพย์สินในนามของวัด โดยใช้รายได้จากที่ดินนั้นสร้างอาคาร ก่อสร้างโครงการที่เกี่ยวข้องกับน้ำ จัดหาแรงงานมาเพิ่มการทำงานในที่ดิน หรือหาทางทำให้แน่ใจโดยทั่วไปว่า ผลผลิตของที่ดินจะเพิ่มขึ้น ดังนั้นตระกูลที่ถือครองที่ดินมาก ๆ จึงอาจได้ประโยชน์จากการพัฒนาที่ดินของวัด และการสั่งสมทรัพย์สมบัติของวัดของตระกูลด้วยเช่นกัน รายได้นี้ จะถูกตระกูลดึงเอาไปแจกจ่ายให้กับผู้สนับสนุนตนในรูปแบบต่าง ๆ กษัตริย์เขมรแทบไม่เคยตั้งคำถามเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างตระกูลชนชั้นสูงและวัด ที่ทรงกระทำแทนคือพยายามได้ส่วนแบ่งจากทรัพย์สินที่สั่งสมอยู่ในท้องถิ่น ด้วยการใช้สิทธิที่วัดส่วนกลางต้องได้เปอร์เซ็นต์จากรายได้ของวัดในท้องถิ่น อย่างไรก็ดี รายได้จากวัดท้องถิ่น เป็นเพียงเปอร์เซนต์ส่วนน้อยของค่าใช้จ่ายของวัดหลวงเท่านั้น การแบ่งรายได้นี้ จึงเป็นการแบ่งพอเป็นสัญลักษณ์มากกว่าจะให้เกิดความสำคัญต่อความมั่งคั่งทางการเงินของวัดของรัฐ

การตั้งข้อเรียกร้องแต่เพียงไม่มากนักจากวัดประจำตระกูลดังกล่าว เรารู้ได้จากบัญชีของวัดหลวงของเขมร ในรัชสมัยของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 (ค.ศ.1181 – 1218) ความต้องการข้าวของวัดตาพรหม กล่าวไว้ว่า สำหรับนำไปหุงวันละ 6589 กิโลกรัม และเป็นจำนวนทั้งสิ้นปีละ 2,512,406 กิโลกรัม[56] ข้าวนี้ใช้เลี้ยงบุคคลากรของวัด ซึ่งประกอบด้วยพระสมณศักดิ์สูง 18 รูป เจ้าหน้าที่ 2740 คน และผู้ช่วย 2632 คน ในหมู่ผู้ช่วยนี้ ประกอบด้วยนางฟ้อน 615 คน ฤาษีผู้คงแก่เรียน 439 คน ซึ่งอาศัยอยู่ในวัด (อาศรม) กับนักศึกษา 970 คน ผู้อาศัยอยู่ภายในกำแพงของเขตวัด มีจำนวนทั้งสิ้น 12,460 คน จำนวนข้าวทั้งหมดที่บริโภคในแต่ละปี ๆ จึงเท่ากับ 2,512,406 กิโลกรัม ในจำนวนนี้ มีเพียง 366,800 กิโลกรัมเท่านั้น ที่ทางหมู่บ้านที่ได้รับมอบหมาย จัดส่งให้แก่วัด นอกจากนี้ยังได้จากคลังของกษัตริย์อีก 42,157 กิโลกรัม ซึ่งเมื่อรวมกันแล้ว ก็ยังไม่ถึงหนึ่งในห้าของที่ทางวัดต้องใช้เพื่อการบริโภค หมู่บ้านที่ถูกยกให้กับวัดส่วนกลาง จัดส่งข้าวโดยผ่านทางวัดประจำตระกูลที่อยู่ในท้องถิ่นของตน ทว่าเมื่อพิจารณาเปรียบกับจำนวนผลผลิตรวมทั้งสิ้นที่วัดท้องถิ่นได้จากที่ดินที่ได้รับมอบแต่ละปีแล้ว จำนวนข้าวที่วัดประจำตระกูลเหล่านี้จำต้องจ่ายให้กับวัดส่วนกลาง ประมาณปีละ 90 กิโลกรัม จึงนับว่าไม่มีความสำคัญอะไร แหล่งรายได้หลักของวัดส่วนกลาง คือที่ดินที่จัดสรรไว้ให้กับทางวัดเอง โดยมี “ข้า” (*ขนัม*) ทำงานให้ตามบัญชาของกษัตริย์เขมรหรือชนชั้นสูงของรัฐ วัดส่วนกลางระดับรัฐ

---

[56] G. Cœdès, “La stèle de Ta-prohm,” BEFEO, 6 (1906).

จึงดำเนินงานในแง่เศรษฐกิจ ในลักษณะที่คล้ายคลึงกับวัดประจำตระกูลในท้องถิ่น ทว่ามีขอบข่ายใหญ่โตกว่ามาก

ข้อความจากจารึกสมัยคริสต์ศตวรรษที่สิบสองของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ในวัดพระขรรค์ ซึ่งบรรยายถึงอาณาจักรเขมรว่าประกอบด้วยราษฎรชายและหญิง 306,372 คน อาศัยอยู่ในหมู่บ้าน 13,500 หมู่บ้านนั้น มีนักประวัติศาสตร์ท่านหนึ่งคำนวณว่า ราษฎรเขมรน่าจะผลิตข้าวสารได้ประมาณปีละ 38,000,000 กิโลกรัม เพื่อใช้เลี้ยงเทพเจ้าทองคำ เงิน สำริดและหิน 20,000 องค์ คนงานแต่ละคน จัดส่งข้าวสารโดยเฉลี่ยแล้ว 120 กิโลกรัม หรือ 60 เปอร์เซ็นต์ของทั้งหมดที่เขาผลิตได้[57] โอกาสความเป็นไปได้ที่การผลิตจะหลั่งไหลเข้าสู่วัดเขมร และที่จะมีการชุมนุมทรัพยากรทางเศรษฐกิจไว้ที่วัดเขมร แสดงให้เห็นในจารึกที่ตาพรหม จารึกนี้ระบุจำนวนสิ่งของในคลังของวัด ได้แก่ชุดจานชามทองคำมีน้ำหนักกว่า 500 กิโลกรัม ชุดเครื่องเงินขนาดเท่ากันกับทอง เพชร 35 เม็ด ไข่มุก 40,620 เม็ด อัญมณี 4540 เม็ด ร่ม 523 คัน เครื่องปูที่นอนไหม 512 ชุด ผ้าคลุมหน้าแบบจีน 876 ผืน นอกจากนี้ยังมีข้าว น้ำตาลเคี่ยว เมล็ดพืชสำหรับคั้นเอาน้ำมัน ขี้ผึ้ง ไม้จันทน์และการบูร แต่ละอย่างนี้มีอยู่ในปริมาณมาก รวมทั้งยังมีเสื้อผ้าสำหรับใช้สับเปลี่ยนกันมาแต่งประดับให้กับรูปปั้นในวัดอีก 2387 ชุด

รายได้ที่ทางวัดส่วนกลางเรียกเอาจากวัดประจำตระกูลในท้องถิ่น จึงดูเหมือนว่ามีความสำคัญทางด้านการเมืองและสังคมมากกว่าทางด้านเศรษฐกิจ ความสนพระทัยของกษัตริย์ที่มีต่อวัดในท้องถิ่นนอกจากเพื่อค้ำประกันความเป็นอยู่ที่ดีด้านการเงินของบรรดาพันธมิตรและจำกัดทรัพยากรด้านเศรษฐกิจของผู้ที่อาจเป็นคู่แข่งได้แล้ว ยังเกี่ยวข้องกับพิธีกรรมของวัดในท้องถิ่น กล่าวคือ กษัตริย์ทรงต้องการให้พิธีกรรมของวัดในท้องถิ่นสอดคล้องและกลมกลืนกับพิธีกรรมของวัดหลวง มากกว่าต้องการให้วัดท้องถิ่นต้องมาอยู่ในบังคับบัญชาของวัดหลวงในด้านเศรษฐกิจ

การบริจาคให้แก่วัด ทั้งวัดระดับรัฐและวัดในระดับท้องถิ่น แสดงถึงกระบวนการระดมทรัพยากรด้านเศรษฐกิจ (ทุน ที่ดิน แรงงานและอื่น ๆ) จัดระบบทรัพยากรเหล่านี้แล้วรวบรวมเข้าด้วยกัน เพื่อนำมาใช้เจือจุนค่าใช้จ่ายส่วนต่าง ๆ ในกระบวนการทำพิธีกรรมทั้งหมดของวัด –อาทิเช่น ให้เงินสนับสนุนการจัดงานพิธีตามปฏิทินทางศาสนางานหนึ่ง ก่อสร้างอาคารขึ้นในเขตวัด จัดหาเสื้อผ้าให้กับรูปบูชาที่วัดหรือจัดถวายเงินให้กับพระองค์หนึ่งองค์ใดในวัด ขณะที่การกระจายทุนทาง

---

[57] L. A. Sedov, "On the Problem of the Economic System in Angkor, Cambodia in the IX-XII Centuries," *Narody Asii: Afriki, Istoria, Ekonomika, Kul'tura*, 6 (1963) ประเมินว่า ชาวบ้านประมาณ 66,625 คนจัดส่งข้าว 366.8 ตัน โดยที่แต่ละหมู่บ้านในจำนวนทั้งสิ้น 3140 หมู่บ้าน จัดส่งให้กับทางวัดส่วนกลางประมาณปีละ 117 กิโลกรัม

เศรษฐกิจ เหล่านี้ออกไปเป็นสิ่งสำคัญสำหรับการดำรงอยู่ของวัด แต่การระดม “ทุนที่เป็นสัญลักษณ์” เข้ามาก็มีความสำคัญอย่างยิ่งยวดเช่นกัน เนื่องจากการบริจาคให้กับวัดนั้น ก่อให้เกิดการประกอบพิธีกรรมอย่างหนึ่งหรือมากกว่านั้น เพื่อให้ผู้ที่บริจาค ได้รับผลตอบแทนในรูปชื่อเสียงเกียรติยศ มิใช่การตอบแทนในด้านวัตถุ โดยวิถีทางเช่นนี้ ทุนทางเศรษฐกิจจึงเปลี่ยนไปเป็นทุนที่มีสัญลักษณ์ในด้านวัฒนธรรม นั่นคือการได้รับความนับหน้าถือตา ซึ่งช่วยเพิ่มสถานะของผู้บริจาคในความคิดจิตใจของญาติมิตรและ ข้าทาสบริวาร[58]

การบริจาคเปิดทางให้เกิดการรวมตัวกันเป็นกลุ่มเป็นคณะแบบเขมร (อาทิเช่นตระกูล และกษัตริย์) และเปิดทางให้เข้าไปอยู่ในวัดได้ในฐานะผู้รับใช้วัด (พระ ผู้ช่วยและอื่น ๆ) หรือในฐานะผู้บริจาค ผู้บริจาคนับเป็นหน่วยทางสังคม ทางเศรษฐกิจหรือทางการเมืองหน่วยหนึ่ง ของบริจาค เป็นปัจจัยซึ่งทำให้กลุ่มหรือผู้นำของกลุ่ม ได้รับการนับหน้าถือตาอย่างเป็นทางการและต่อสาธารณชน ขณะที่การบริจาคเป็นการช่วยสนับสนุนเทพ และมักมีผลประโยชน์ด้านวัตถุตอบแทนแก่ผู้บริจาค แต่เป็นไปได้ว่า สิ่งที่มีความสำคัญมากกว่า คงเป็นผลตอบแทน “การบริจาค” ที่อยู่ในรูปสัญลักษณ์ ฝ่ายปกครอง—ชนชั้นสูงที่อยู่ในภูมิภาคหรือกษัตริย์เขมร—เป็นผู้อุปถัมภ์และผู้คุ้มครองวัด ซึ่งเป็นการช่วยค้ำประกันว่าพิธีกรรมที่กระทำในวัด ตลอดทรัพยากรและกฎเกณฑ์ต่าง ๆ ของวัด จะมีสืบเนื่องต่อไปเรื่อย ๆ อย่างไรก็ดี ทั้งกษัตริย์และชนชั้นสูง ก็มิใช่ “ประมุข” ผู้ปกครองวัด หากแต่เป็นผู้รับใช้เทพเจ้าของวัด เป็นตัวแทนของเจ้าผู้ครองวัดในร่างมนุษย์ซึ่งคอยปกป้องและรับใช้เทพเจ้า เพราะรูปบูชาที่เป็นหินไม่สามารถบัญชาการใด ๆ ในโลกที่แท้จริงในนามของตนเองได้

ตามขนบประเพณีของอินเดียนั้น ความสัมพันธ์ที่ประมุขผู้ครองแคว้นมีอยู่กับวัด เป็นการแบ่งแยกอำนาจทางการปกครองเชิงสัญลักษณ์ โดยการแบ่งแยกนี้ทำให้ประมุขกลายเป็นผู้รับใช้ที่ยิ่งใหญ่ ที่สุดของเจ้าแห่งวัด การที่ประมุขทรงเป็นผู้อุปถัมภ์เทพเจ้าของวัด ช่วยค้ำจุนและแสดงถึงการเป็น ผู้ปกครองของประมุข เหนือคนทั้งหลาย[59] กระนั้น กษัตริย์รวมทั้งบุคคลอื่น ๆ ซึ่งอ้างสิทธิในอำนาจทางการเมือง ยังต้องถูกท้าทายจากผู้ที่ถือว่า ตนมีส่วนแบ่งและมีสิทธิของตน ซึ่งได้มาเองจากเทพเจ้าผู้เป็นใหญ่ อันเป็นผลสืบเนื่องจากบุคคลหรือกลุ่มอื่น ๆ ได้บริจาคให้แก่วัดไว้ ตัวอย่างของการแข่งขันเพื่ออ้างอำนาจทางการปกครองที่ตนมีส่วนอยู่จากของฝ่ายฆราวาส (ประมุขผู้ปกครอง) และของฝ่ายความศักดิ์สิทธิ (วัด) มีให้เห็นได้ในอาณาจักรเขมร เพราะในอาณาจักรนี้ชนชั้นสูงในท้องถิ่น

---

[58] เรื่องการให้ของขวัญที่เป็นสัญลักษณ์ ดู Pierre Bourdieu, ***Outline of a Theory of Practice***, Cambridge, UK, 1977.

[59] Arjun Appadurai and Carol Appadurai Breckenridge, “The South Indian Temple: Authority, Honour and Redistribution,” ***Contributions to Indian Sociology***, NS, 10, 2 (1976) ชี้ถึงบทบาทของวัดในฐานะศูนย์กลางของการแบ่งปันในลักษณะที่เป็นสัญลักษณ์

และกษัตริย์ ต่างฝ่ายต่างก็อุปถัมภ์เทพเจ้าต่าง ๆ ของวัด ประเด็นที่ว่าใครเป็นผู้รับใช้สูงสุดของเทพเจ้าของวัด มีความสำคัญในด้านการเมือง และเป็นการอธิบายเหตุผลที่กษัตริย์ของพระนคร ทรงพยายามนำเทพเจ้าของวัดในท้องถิ่น ไปเป็นบริวารใต้บังคับบัญชาของเทพเจ้าแห่งวัดหลวง หรือรวมเทพเจ้าในท้องถิ่นเหล่านี้ เข้าไว้ในลัทธิการบูชากษัตริย์

ผลตอบแทนจากการบริจาคให้แก่วัด จึงมีความหมายทั้งทางด้านเศรษฐกิจและทางด้านการเมือง พร้อมทั้งอธิบายเหตุผลที่ทรัพยากรเศรษฐกิจจำนวนมากหลั่งไหล จากประมุขผู้ปกครองในระดับต่าง ๆ ไปสู่วัดเขมร หากการระบุตนเองว่าเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันกับเทพเจ้า เป็นสิ่งจำเป็นสำหรับการสร้างสิทธิธรรมทางการปกครอง ดังที่ดูเหมือนว่าในอาณาจักรเขมรจะเป็นเช่นนั้น ผลตอบแทนการลงทุนแทนที่จะเป็นในด้านวัตถุ จึงกลับเป็นผลตอบแทนในแง่สัญลักษณ์ ซึ่งต้องเป็นที่พึงปรารถนาพอ ๆ กัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งสำหรับกษัตริย์เขมร ซึ่งไม่เคยเก็บเกี่ยวผลประโยชน์ได้อย่างเป็นกอบเป็นกำจากการมอบสิทธิในรายได้ในท้องถิ่นให้แก่วัดในท้องถิ่นเลย ดังนั้น บทบาทการจำหน่ายจ่ายแจกของวัด จึงนับว่า เป็นสิ่งสำคัญยิ่งต่อประเด็นเรื่องอำนาจทางการปกครองทั้งในฝ่ายโลกฆราวาสและโลกทางศาสนาของเขมร และทำให้เกิดคำถามขึ้นมา ถึงวิธีสร้างความเท่าเทียมกันระหว่างทุนทางเศรษฐกิจกับทุนในรูปสัญลักษณ์ หากว่ามีความเป็นไปได้จริง ๆ ที่จะระบุปริมาณของกระบวนการแปลงสภาพระหว่างทุนสองโลกนี้ รวมทั้งคำถามที่ว่า มีความพยายามที่จะบรรลุถึง “ความเท่าเทียมกัน” หรือไม่—หัวข้อเหล่านี้อยู่เกินขอบข่ายของหลักฐานทางประวัติศาสตร์ที่มีอยู่

หน้าที่การจำหน่ายจ่ายแจกของวัดเขมร สรุปลงไว้ในแผนผัง 4.1 ในแผนผังนี้ ทรัพยากรของรัฐหลั่งไหลออกในรูปการบริจาคหรือส่วย (ทองคำ ที่ดิน ปศุสัตว์ อาหารและแรงงาน) จากหมู่บ้านและวัดในท้องถิ่นและในภูมิภาค เข้าสู่วัดส่วนกลางของรัฐ ผลตอบแทนจากการบริจาคอาจเป็นสิ่ง ของซึ่งเท่ากับใช้ประโยชน์จากวัดเสมือนหนึ่งเป็น “ธนาคาร” ในกรณีดังกล่าว ผู้บริจาคจะได้รับผลตอบแทนจาก “การลงทุน” ของเขาเป็นวัตถุ (นั่นคือ “ทุนทางเศรษฐกิจ”) ผู้บริจาคอาจได้รับโดยตรงตามอัตราการตอบแทนตามที่กำหนดไว้ หรืออาจได้รับโดยอ้อม คือจากผลผลิตที่เพิ่มขึ้นในภูมิภาค อันเป็นผลสืบเนื่องจากการที่วัดจัดการที่ดินได้อย่างมีประสิทธิภาพ ผลตอบแทนยังอาจได้แก่ “ทุนสัญลักษณ์” ซึ่งเกื้อหนุนสิทธิธรรมการใช้อำนาจของเหล่าชนชั้นผู้ดีระดับรัฐและระดับภูมิภาค โดยแสดงออกทางการประกอบพิธีต่าง ๆ ที่วัด พิธีเหล่านี้เน้นถึงอำนาจทางจิตวิญญาณที่เหนือกว่าคนทั่วไปของผู้บริจาค หรืออีกวิธีหนึ่งคือการจดบันทึกข้าวของที่บริจาคเหล่านี้ไว้ในจารึก ซึ่งจะยกย่องเชิดชูความมีใจกุศลของผู้บริจาคไปชั่วกาลนาน

จะเห็นว่า ในอาณาจักรเขมรนั้น วัดไม่เคยเป็นอิสระจากผู้ที่มีอำนาจทางการเมือง ไม่ว่าในระดับท้องถิ่นหรือระดับรัฐ ที่จริงแล้ว การแข่งขันขังดีชิงเด่นและความตึงเครียด บังเกิดขึ้นในหมู่ผู้มีอำนาจปกครองทั้งในระดับท้องถิ่นและระดับรัฐ อำนาจของพวกเขาเหล่านี้ มีฐานอยู่ที่การควบคุมแรงงาน การถือครองที่ดินและการบริหารวัด อำนาจทางสังคม-เศรษฐกิจของผู้มีอำนาจในโลกฆราวาส

ไม่เคยมีการเคลื่อนย้ายเข้าสู่ระบบของทางฝ่ายศาสนา อย่างไรก็ดี กษัตริย์เขมรทรงถูกจำกัดด้วยเนื้อแท้ของนโยบายของพระองค์เองที่จะใช้วัดและเครือข่ายของวัด เป็นปัจจัยในการรวมดินแดนของพระองค์ให้มีความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันในด้านเศรษฐกิจและการเมือง กษัตริย์ไม่เคยพัฒนาระเบียบการบริหารบ้านเมืองแบบรวมศูนย์ขึ้นมา หากแต่พึ่งพาอาศัยวิธีมอบหมายสิทธิในที่ดินและการพระราชทานยศถาบรรดาศักดิ์ที่น่าประทับใจให้แก่ผู้ที่ทรงโปรดปราน เพื่อสร้างความจงรักภักดีขึ้นในหมู่ชนชั้นสูงที่เป็นเจ้าของที่ดินตามภูมิภาคต่าง ๆ ซึ่งกึ่ง ๆ จะปกครองตนเองอย่างเป็นอิสระอยู่ กระนั้น มิได้ปรากฏเลยว่ามีความขาดแคลนความสามารถที่จะหาเงินมาสนับสนุนโครงการใหญ่ ๆ ของกษัตริย์ เมื่อปราศจากระบบบริหารเพื่อรวบรวมรายได้จำนวนมากเข้าสู่ท้องพระคลังของรัฐ วัดวาอารามต่าง ๆ จึงถูกมองว่าเป็นศูนย์กลางที่สำคัญของการสั่งสมทางเศรษฐกิจ ซึ่งสามารถดึงมาใช้เป็นเงินอุดหนุนเพื่อการอุปถัมภ์ศาสนาของกษัตริย์ได้ ที่ชัดเจนมากที่สุด ได้แก่การก่อสร้างวัด การจัดงานพิธีและงานเทศกาลอย่างพิถีพิถันที่วัด งานเหล่านี้ทำให้รัฐมีข้ออ้างสำหรับการเรียกระดมทรัพยากรทางเศรษฐกิจและสังคม เพื่อนำมาใช้ให้เป้าหมายทางการเมืองของรัฐ บรรลุผลสำเร็จลงได้ เป้าหมายเหล่านี้ ส่วนใหญ่แล้ว มุ่งเน้นที่การก่อสร้างระบบการเมืองที่รัฐมีอำนาจครอบงำ ขึ้นมาแทนที่ระบบเดิม ซึ่งสร้างขึ้นบนความเป็นพันธมิตรโดยส่วนตัวต่อ ๆ กันมา ระบบใหม่ที่ว่านี้ วัดเข้ามีบทบาทสำคัญในกระบวนการรวมตัวกันทางการเมือง

การรวมศูนย์อำนาจของรัฐเขมรที่กลุ่มวัดวาอารามนี้ จึงเป็นการช่วยให้เกิดการเชื่อมโยงที่ดินและประชากรเข้ากับทุนของกษัตริย์ วัดควบคุมที่ดิน แรงงานที่ติดมากับที่ดินและผลผลิตที่ได้จากที่ดิน พัฒนาการทางศาสนา ถูกมองว่าเป็นสิ่งหนึ่งที่ช่วยพัฒนาเศรษฐกิจของรัฐ การขยายการเพาะปลูกในที่ดินให้กว้างไกลออกไปในคริสต์ศตวรรษที่สิบและสิบเอ็ด จึงมีความเชื่อมโยงอยู่กับการบริจาคให้กับสถาบันศาสนา วัดที่ร่ำรวยสร้างฐานทางเศรษฐกิจซึ่งถูกดึงเอาไปใช้ในโครงการก่อสร้างต่าง ๆ ในการพัฒนาชลประทาน การผลิตข้าว และอื่น ๆ โครงการเหล่านี้ทำให้เศรษฐกิจโดยรวมเข้มแข็งและมีชีวิตชีวา และเป็นโครงการซึ่งรัฐบาลส่วนกลาง ไม่สามารถแบกรับภาระทางด้านการเงินได้ครบถ้วนทั้งหมดเสมอไป

พุทธศาสนาในฐานะพลังทางเศรษฐกิจของพม่ายุคพุกาม

รัฐพุกามของพม่า ในยามที่เฟื่องฟูสูงสุดตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่สิบเอ็ดถึงถึงคริสต์ศตวรรษที่สิบสี่ ได้รับการสนับสนุนทางด้านเศรษฐกิจจากเครือข่ายของวัดเช่นเดียวกัน กษัตริย์พุกามยุคต้น ๆ เมื่อเริ่มสถาปนาอำนาจการปกครองของพระองค์ ทรงมีความต้องการอยู่สองประการ คือฐานทางด้านเศรษฐกิจกับฐานทางด้านลัทธิอุดมการณ์ที่ยืนยันว่าพระองค์มีความเหนือกว่าคู่แข่งทางการเมือง พุทธศาสนาให้

คำตอบที่ว่านี้ *พระสงฆ์*ในพุทธศาสนา ในฐานะองค์กรของผู้รู้หนังสือ ซึ่งมีความรู้ความชำนาญด้านเทคโนโลยี อย่างน้อยในระดับเบื้องต้น สามารถให้ความช่วยเหลือในการพัฒนาระบบเกษตรกรรม-ระบบการใช้น้ำ ในพม่าในช่วงคริสต์ศตวรรษที่สิบเอ็ดพระเจ้าอโนรธา (ครองราชย์ระหว่างค.ศ. 1044-1077) ทรงส่งแรงงานทั้งที่มีทักษะและไม่มีทักษะ ไปตั้งรกรากใหม่ในพม่าตอนกลางและตอนเหนือ

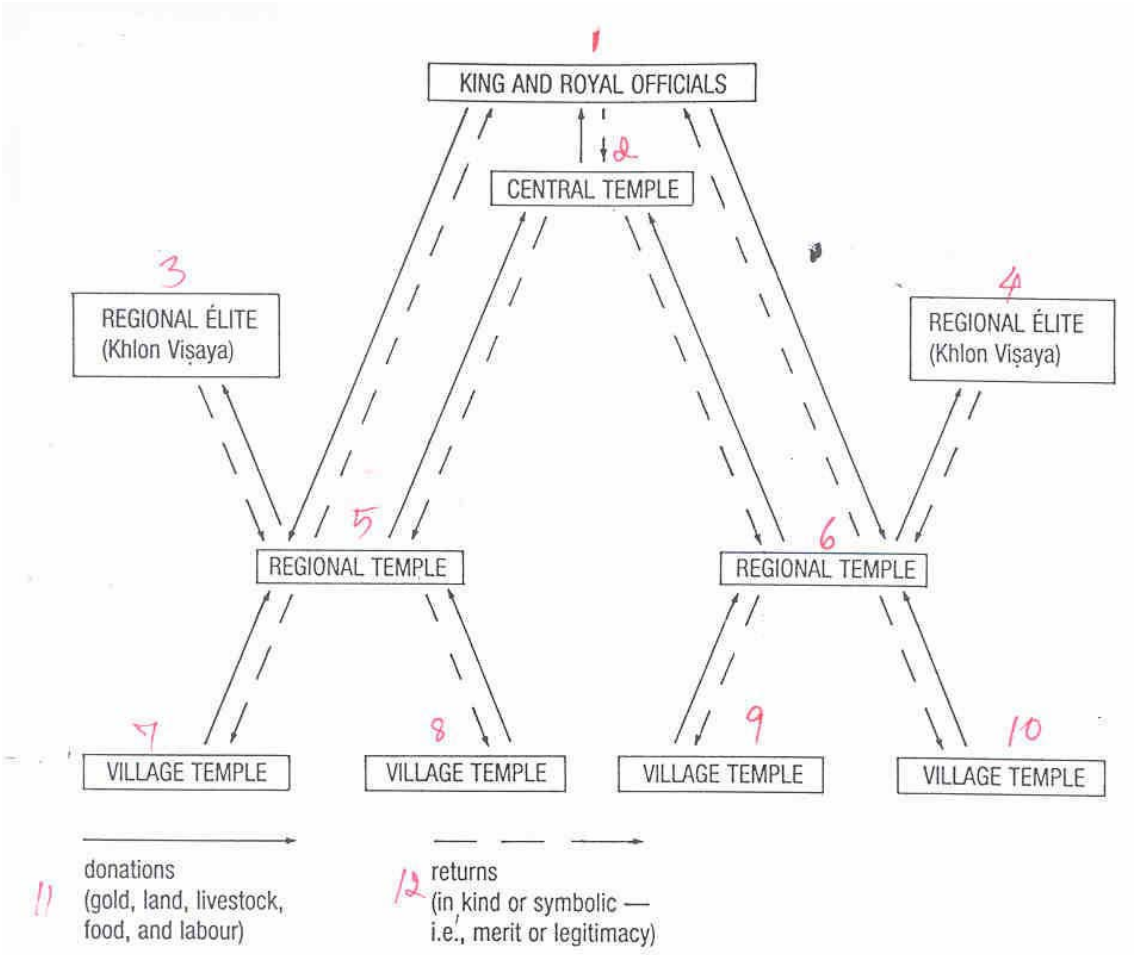

13 Figure 4.1 The Angkor era temple network.

1. กษัตริย์และข้าราชบริพาร
2. วัดส่วนกลาง
3. ชนชั้นสูงส่วนภูมิภาค (โขลญ วิษัย)
4. ชนชั้นสูงส่วนภูมิภาค (โขลญ วิษัย)
5. วัดในระดับภูมิภาค
6. วัดในระดับภูมิภาค
7. วัดระดับหมู่บ้าน
8. วัดระดับหมู่บ้าน
9. วัดระดับหมู่บ้าน
10. วัดระดับหมู่บ้าน
11. ของบริจาค (ทอง ที่ดิน ปศุสัตว์อาหารและแรงงาน)
12. ของตอบแทน (ในรูปสิ่งของหรือสัญลักษณ์--ได้แก่บุญหรือสิทธิอันชอบธรรม)
13. แผนผัง 4.1 เครือข่ายวัดยุคพระนคร

นอกจากนี้ ยังทรง “นำเข้า” พุทธศาสนาแนวเถรวาทจากบริเวณท่าตอน *(สะเทิม)* ซึ่งอยู่ทางใต้ของพม่าเข้ามายังเขตเกษตรกรรม (*คารูอิน*) ที่เป็นเขต “แกน”สามเขต แกนทั้งสามเขตนี้ ซึ่งตั้งอยู่รายรอบศูนย์กลางของกษัตริย์แห่งรัฐพุกาม ประกอบด้วย*คารูอิน*กยอสี ทางเหนือของนครหลวง *คารูอินทองพลุน*ทางตะวันออก และ*คารูอิน*มันบู ทางตะวันตกของนครหลวง ในเขตแกนเหล่านี้ยังประกอบด้วย หมู่บ้าน (*ตูอิค*) “ชายแดน” ขั้นที่สองสิบแปดหมู่บ้าน ซึ่งรวมกันเป็นชุมชนเกษตรกรรมที่เกิดขึ้นในบริเวณอยู่ติดกับเทือกเขาทางตะวันตกของพุกาม จากเขต “แกน” ขึ้นไปตามลำแม่น้ำอิระวดี มีเมืองที่มีป้อมปราการสี่สิบสามเมืองก่อตั้งขึ้น โดยกระจายออกจาก “แกน” ไปจนถึงพรมแดนของอาณาจักรน่าน เจ้าที่เป็นเพื่อนบ้านทางเหนือ[60] วัดและสถานที่บำเพ็ญธรรมในพุทธศาสนา ตั้งอยู่ในบริเวณที่สำคัญ ๆ ทั่วเขตเหล่านี้ และเมื่อได้รับการจัดสรรสิทธิในที่ดินและแรงงาน วัดเหล่านี้ได้เข้ารับบทบาทการเป็น ผู้นำเพื่อพัฒนาเครือข่ายการชลประทานและเกษตรกรรมการปลูกข้าวนาดำในศูนย์ประชากรใหม่ทุกศูนย์

สังคมยุคพุกามมีการจัดตั้งเป็นชุมชนวิชาชีพต่าง ๆ ซึ่งในบางกรณี มีลักษณะสอดคล้องไปกับกลุ่มชาติพันธุ์ (ชาวมอญจากเขตท่าตอนในพม่าตอนล่างถูกกวาดต้อนให้ไปตั้งถิ่นฐานใหม่อยู่ในแกนทางเศรษฐกิจของพุกาม ในช่วงรัชสมัยของพระเจ้าอโนรธาในคริสต์ศตวรรษที่สิบเอ็ด และเป็นกลุ่มที่ระบุประเภทไว้อย่างแจ้งชัดในหลักฐานที่อยู่ในรูปจารึก) ในยุคพุกาม สถานะทางสังคมและการเมืองกำหนดขึ้นจากกำเนิด อาชีพและชาติพันธุ์ รัฐและพุทธศาสนจักรเป็นองค์กรที่ช่วยให้ประชาชนกำหนดสถานภาพของตนที่ตกทอดมาตามเชื้อสาย สังคมเสรีนั้น แบ่งออกเป็นส่วนของรัฐ และส่วนเอกชน พนักงานที่ทำหน้าที่ให้แก่รัฐ (*อัมฮู*) ทำหน้าที่ในกองทัพในฐานะผู้ควบคุมดูแลการชลประทานส่วนท้องถิ่น ดูแลยุ้งฉางของส่วนรวม และเป็นผู้เก็บภาษี พนักงานส่วนเอกชน (*อสัญ/อธิ*) ประกอบด้วยช่างฝีมือ พ่อค้าและเกษตรกร คนเหล่านี้ทั้งหมด ไม่มีพันธะใด ๆ ที่ต้องทำงานให้แก่รัฐ

ในสมัยพุกาม คนงานเอกชน ซึ่งดูจะเหมือนกับคนอื่น ๆ คือต้องถูกกำหนดให้อยู่ในกรอบการทำงานเฉพาะด้านอย่างเคร่งครัด จนกลายเป็นผู้ถูกแบ่งออกเป็นจำพวกตามอาชีพของตนและเป็นกลุ่มผู้เชี่ยวชาญงานเฉพาะด้านมากยิ่งขึ้นทุกที ในหมู่ชนชั้นคนงานของยุคพุกามนั้น คนที่ทำงานกับวัด – ที่สำคัญคือช่างไม้ ช่างปูน ช่างแกะสลักไม้ ช่างทาสี อาลักษณ์ เสมียน ช่างฝีมือและคนงานโลหะ—ล้วนมีสถานะสูงยิ่งกว่าพวกนักดนตรี นักฟ้อน และนักแสดงอื่น ๆ คนเร่ขายอาหาร คนปรุงอาหาร พรานนักชำแหละสัตว์ คนรีดนมและคนเลี้ยงสัตว์ คนงานดังกล่าวนี้ทั้งหมด ได้รับค่าตอบแทนในการทำงานของตน มิใช่ให้แรงงานของตนในฐานะที่เป็นภาษีแรงงานที่จ่ายด้วยการทำงานให้กับรัฐบาลหรือวัด รายได้ปกติของคนเหล่านี้ อยู่ในรูปของทอง เงิน ดีบุก ที่ดิน ม้า ช้าง เสื้อผ้าและผลิตผลทางการเกษตร

---

[60] Michael Aung-Thwin, ***Pagan: The Origins of Modern Burma***, Honolulu, 1985.

ทาสเงินกู้และสตรี (*คีวัน*) เป็นกลุ่มคนที่มีความสำคัญอย่างโดดเด่นในระบบเศรษฐกิจ-สังคมของพุกามเช่นเดียวกัน คนเหล่านี้ ให้คำมั่นการทำงานให้แก่ผู้อุปถัมภ์เพื่อแลกกับค่าแรงซึ่งได้รับในรูปของสิ่งของ โดยปกติแล้วคนเหล่านี้ ได้รับรายได้ส่วนหนึ่งจากที่ดินที่พวกเขาเข้าไปทำงานและจากงานที่พวกเขาปฏิบัติแทนผู้อุปถัมภ์ของเขา ทาสสามารถได้รับมอบหมายให้ไปทำงานในนามของวัด หรือพวกเขาอาจถูกโอนไปพร้อมกับที่ดินที่บริจาคให้แก่วัดเพื่อทำงานให้กับทางวัดก็ได้ ประวัติศาสตร์พม่าในยุคต้น ๆ ทาสสามารถไถ่ถอนตนเองให้พ้นจากความเป็นทาสได้โดยง่าย ทว่าในสมัยพุกามเนื่องจากมีความยุ่งยากเกิดขึ้นในเศรษฐกิจการเมืองของพม่า และการจัดลำดับชั้นทางสังคมในพม่าเคร่งครัดยิ่งขึ้น จึงเป็นการยากมาก ที่ทาสจะหนีพ้นจากนายเงินของตน เรื่องนี้ มีหลักฐานที่เห็นได้จากการเปลี่ยนความหมายของคำที่เข้าใจร่วมกัน ว่า “การไถ่ถอน” (*โทลฮัน*) นั้น ในสมัยพุกามคำนี้มีความหมายเปลี่ยนไปเป็น “กบฏ”[61] ทางเลือกอย่างเดียวที่ใช้การได้ของทาส คือการเข้าวัด บวชเป็นพระอย่างเต็มเวลาเสีย

หัวหน้าคนงาน (*สุกรี/ตัคยี*) ควบคุมกลุ่มอาชีพในชุมชนโดยใช้วิธีเกี่ยวข้องกับตัวบุคคล มิได้ใช้พื้นที่เป็นเกณฑ์กำหนด เป็นที่คาดหวังว่าพวกหัวหน้าต้องเก็บบันทึกเกี่ยวกับกลุ่ม รวบรวมและจ่ายภาษีให้แก่รัฐ และควบคุมให้มีการประกอบอาชีพตามบรรพบุรุษ พวกเขาปฏิญาณตนว่าจะซื่อสัตย์ต่อข้าราชบริพารของกษัตริย์พม่าคนหนึ่ง ซึ่งข้าราชบริพารของกษัตริย์คนนี้ จะแบ่งปันรายได้จากภาษีที่เก็บได้ในท้องถิ่นให้กับกษัตริย์ กษัตริย์ทรงได้ประโยชน์จากการจัดกลุ่มตามอาชีพและตามกลุ่มชาติพันธุ์นี้ และกษัตริย์และราชบริพารข้าของกษัตริย์ซึ่งเป็นชนชั้นสูง ก็สร้างความสัมพันธ์ในหมู่กลุ่มเหล่านี้ ด้วยการอุปถัมภ์การก่อสร้างสถาปัตยกรรมซึ่งเป็นอนุสรณ์สถาน ด้วยการจัดพระราชพิธีในราชสำนัก ด้วยการพระราชทานเครื่องแต่งกายที่บอกความแตกต่างของคนกลุ่มหนึ่งกับกลุ่มอื่น ๆ พระราชทานยศฐาบรรดาศักดิ์กับคนในบังคับที่ซื่อสัตย์ และใช้ภาษาที่ใช้อยู่เฉพาะในราชสำนัก

ภาษีหลั่งไหลมาสู่ศูนย์กลาง และถูกนำไปแจกจ่ายเป็นค่าตอบแทนและรางวัลแก่ผู้ที่กษัตริย์ทรงโปรดปราน อย่างไรก็ดี มีรายรับในท้องถิ่นเป็นอันมากที่ไปไม่ถึงกษัตริย์หรือข้าราชบริพารของกษัตริย์ แต่เดินทางเข้าสู่สถาบันพุทธศาสนาหรือพระรูปใดรูปหนึ่ง ในฐานะที่เป็นค่า “แทนภาษี” สำหรับทำนุบำรุง*คณะสงฆ์* รวมทั้งนำมาใช้จ่ายในโครงการพัฒนาเศรษฐกิจต่าง ๆ ที่ทางวัดเป็นผู้ประสานงาน มีการจ้างคนงานโดยใช้เงินกองทุนที่ได้รับบริจาคมานี้เพื่อทำงานในที่นาของวัด การสร้างและการบำรุงรักษาวัดและทำพิธีต่าง ๆ ที่วัด ค่าใช้จ่ายของพระก็จ่ายจากกองทุนที่ได้มาจากเงินที่ได้รับบริจาคให้แก่วัดเหล่านี้ ทั้งนี้รวมทั้งค่าใช้จ่ายการขุดบ่อ ขุดสระ และขุดคลองชลประทาน ปลูกต้นมะพร้าวและทำสวน การแสดงของคณะละครและระบำ การจัดเทศกาลและงานเลี้ยงต่าง ๆ ก็อาศัย

---

[61] Michael Aung-Thwin, “Kingship, the Sangha, and Society in Pagan” in Hall and Whitmore, *Explorations*, 209.

เงินจากภาษีที่จัดสรรไปให้กับวัดเหล่านี้ จะเห็นว่า การแบ่งสรรรายได้ที่กษัตริย์เก็บมาได้กลับออกไปอีกหนหนึ่งนี้ ช่วยสร้างงาน ขยายที่ดินที่มีการเพาะปลูกและให้เงินอุดหนุนกิจการด้านศาสนาและการบันเทิง

ในพม่า สถานภาพทางสังคม กำหนดขึ้นจากปริมาณทรัพย์สมบัติที่บุคคลบริจาคให้แก่วัดมากกว่าที่ปริมาณทรัพย์สมบัติที่บุคคลนั้นสั่งสมไว้ได้ กษัตริย์ทรงได้รับผลบุญและได้รับสิทธิธรรมทางการปกครองเป็นเครื่องตอบแทนความใจบุญของพระองค์ ในพม่า *กัมมะ/กรรม* ในพุทธศาสนาซึ่งเน้นการหลุดพ้นว่าเป็นผลเนื่องมาจากกรรมดีของคน สำคัญกว่าทางไปสู่ความหลุดพ้นที่สั่งสมได้จากการบรรลุทางปัญญา (แนวคิด*นิพพาน/*นิรวาณของพุทธศาสนา)[62] มุมมองของพม่าเห็นว่า ความใฝ่หาการหลุดพ้นด้วยปัญญา เหมาะสมกับผู้ถือศีลเคร่งครัดอย่างสูง แต่สำหรับคนสามัญทั่ว ๆ ไปนั้น พุทธศาสนาตามแนว*กัมมะ*ใช้ประโยชน์ในทางปฏิบัติได้ดีกว่า *กัมมะ*สามารถโอนให้กันได้ หรือแบ่งปันกันได้—บุญของคนหนึ่ง สามารถเสริมบุญของอีกคนหนึ่ง (ซึ่งปกติตายไปแล้ว) ได้—หรือนำไปแจกจ่ายต่อไปอีกก็ได้ ดังกรณีที่คนร่ำรวยสร้างวัดเพื่อเป็นบุญกุศลแก่ผู้ที่ไม่มีเงินจะนำมาใช้สร้าง ที่สำคัญที่สุดคือกษัตริย์ทรงเป็นผู้ที่มีทรัพย์สมบัติที่จะแบ่งปันมากที่สุด ยิ่งกษัตริย์ทรงบริจาคเงินมากเท่าไร ก็ยิ่งทรงได้บุญมากขึ้นเท่านั้น ในสมัยพุกามนั้น ถือว่ากษัตริย์ทรงมีสถานะใกล้ที่จะเป็นพระโพธิสัตว์แล้ว ดังนั้นปัญหาอะลักอะเลื่อของกษัตริย์ก็คือจะทรงเลือกทางใดจะทรงสั่งสมทุนทางวัตถุหรือทุนสัญลักษณ์ หรืออีกนัยหนึ่งคือปัญหาเรื่องการรักษาความมั่งคั่งของราชอาณาจักรของพระองค์ แต่ในขณะเดียวกันทรงมีความจำเป็นบังคับให้ต้องบริจาคทรัพย์สมบัติส่วนพระองค์ออกไปอย่างมากมายด้วย ดังนั้นเศรษฐกิจ-การเมืองยุคพุกาม จึงอาจระบุลักษณะได้โดยอาศัยพื้นฐานของสิ่งที่มีความเกี่ยวโยงซึ่งกันและกันสามประการคือ (1) การหลุดพ้นซึ่งบรรลุได้โดยผ่านการกระทำที่ดีและการแบ่งปันผลบุญแก่ผู้อื่น (2) การบริจาคให้แก่ศาสนา ซึ่งเป็นวิถีปฏิบัติที่เหมาะสมในการบรรลุถึงเป้าหมายทางศาสนารวมทั้งเป้าหมายทางสังคมและการเมืองของบุคคล และ (3) เศรษฐกิจ-การเมือง ซึ่งขึ้นอยู่กับการคอยจัดสรรแบ่งปันความมั่งคั่งทรัพย์ที่อยู่ในรูปวัตถุชนิดต่างๆ ให้กระจายออกไป[63]

การปราศจากระบบการเมืองที่รวมศูนย์อำนาจอย่างแข็งแกร่ง กษัตริย์พุกามจึงทรงดึงระเบียบของพุทธศาสนามาใช้สร้างความศักดิ์สิทธิ์ให้แก่การใช้อำนาจปกครองของพระองค์ การที่กษัตริย์ทรงบริจาคที่ดินและบริจาคคน ให้แก่วัดวาอารามต่าง ๆ เท่ากับทรงสร้างมรดกแห่งพระราชูปถัมภ์ ซึ่งจะมี

---

[62] Stanley J. Tambiah, ***World Conqueror and World Renouncer: A Study of Buddhism and Polity in Thailand against a Historical Background***, Cambridge, UK, 1976.

[63] Michael Aung-Thwin, "Divinity, Spirit and Human: Conceptions of Classical Burmese Kingship" in Lorraine Gesick, ed., ***Centers, Symbols and Hierarchies: Essays on the Classical State of Southeast Asia***, New Haven, 1983.

ผลสืบทอดที่กษัตริย์องค์ต่อ ๆ มาต้องทรงกระทำสืบต่อไป พิจารณาอย่างถึงที่สุดแล้ว กษัตริย์พุกามคือปัจเจกบุคคลผู้ทรงมีสมบัติมากที่สุดที่จะแบ่งปันให้ผู้อื่นได้ การที่ทรงบริจาคมากกว่าใครทำให้พระองค์ได้บุญมากที่สุด เนื่องจากทรงเป็นผู้นำแห่งการอุปถัมภ์ค้ำจุนพระศาสนา กษัตริย์ทรงมีฐานะเป็น*กัมมราช* และทรงบรรลุถึงสถานภาพนี้ได้ด้วยผลบุญและการกระทำในอดีต (*กัมมะ/กรรม*) พระองค์ทรงต่างจากประมุขที่นับถือศาสนาฮินดูของรัฐอื่น ๆ ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ยุคต้น ซึ่งเข้าร่วมเป็นส่วนหนึ่งของเทพ (*ธรรมราช*) อย่างไรก็ดี ระบบการอุปถัมภ์เช่นนี้ ทำให้เกิดปัญหาลักลั่นอย่างร้ายแรง อำนาจการปกครองของประมุขยุคต้น ๆ ในหมู่ข้าราชบริพารผู้เป็นฆราวาส ขึ้นอยู่เป็นพิเศษกับการจำหน่ายจ่ายแจกทรัพย์สินเป็นระยะ ๆ เพื่อรักษาความผูกพันด้วยความจงรักภักดีเอาไว้ ลักษณาการที่กษัตริย์และข้าราชบริพารของพระองค์บริจาคให้แก่พระสงฆ์เป็นการเริ่มต้นนำการแจกจ่ายทุนทางสัญลักษณ์มาแทนที่การแจกจ่ายทางวัตถุที่เคยกระทำมาก่อน ราชพันธมิตรทั้งหลายซึ่งยอมรับ*คณะสงฆ์*ในพุทธศาสนาและยอมรับกษัตริย์ในฐานะเอกอัคราชูปถัมภกของ *คณะสงฆ์* จึงกลายเป็นผู้มีส่วนร่วมอยู่ในระบบศาสนาในแบบที่มีรัฐเป็นผู้อุปถัมภ์ ราชพันธมิตรเหล่านี้ส่งเสริมสถานภาพส่วนตัวของตนเองด้วยการยอมอยู่ภายใต้สังกัดของ “อำนาจอธิปไตยอันศักดิ์สิทธิ์” ของกษัตริย์

ปัญหาที่อาจเกิดขึ้นได้ในระบบนี้ ส่วนใหญ่แล้ว ก่อตัวขึ้นในระยะที่มีการสืบทอดตำแหน่งทางการเมือง เพราะความผูกพันด้วยความจงรักภักดีโดยส่วนตัว ไม่สามารถโอนไปได้ง่าย ๆ เมื่อองค์ประมุขขณะนั้นสวรรคตลง โดยปกติขณะที่กษัตริย์ผู้ทรงเป็นประมุขนั้นครองราชย์อยู่ เสถียรภาพทางการเมืองในรัชสมัยของพระองค์มีฐานอยู่ที่เครือข่ายความเป็นพันธมิตร ซึ่งพระองค์ทรงสร้างขึ้นในช่วงที่ก้าวขึ้นสู่อำนาจ ความผูกพันด้วยความจงรักภักดีเป็นการส่วนตัว—ยศถาบรรดาศักดิ์ ตำแหน่งหน้าที่ และกระทั่งสิทธิในการถือครองที่ดิน—เป็นเรื่องที่ต้องพิจารณาทบทวนใหม่ เมื่อกษัตริย์พระองค์นั้นสวรรคตลง ในระยะของการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองดังกล่าว โครงสร้างสังคมที่มีลำดับชั้น เศรษฐกิจที่มีพื้นฐานอยู่ที่การกระจายความมั่งคั่ง และแนวคิดเรื่อง*กัมมะ* ในพุทธศาสนาช่วยรักษารัฐให้รวมตัวเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันอยู่ได้

ประวัติศาสตร์ของพุกาม แสดงให้เห็นถึงหลุมพรางของราชาธิปไตยแบบ*กัมมะ*นี้ เมื่อในท้ายที่สุดแล้ว *คณะสงฆ์*กลายเป็นผู้ถือครองทรัพยากรด้านเศรษฐกิจส่วนใหญ่เอาไว้ เนื่องจากทรัพยากรด้านเศรษฐกิจของศาสนจักรอยู่ในสถานะปลอดภาษี *คณะสงฆ์*จึงเข้าควบคุมที่ดินและแรงงานของรัฐ การสร้างวัดวาอารามและเงินบริจาคให้แก่ศาสนา เมื่อแรกเริ่มนั้น มุ่งหมายเพื่อขยายเศรษฐกิจของรัฐและส่งเสริมพระราชอำนาจและบารมี แต่ในท้ายที่สุด เมื่อฐานทางเศรษฐกิจของรัฐ ตกอยู่ภายใต้การควบคุมของ*คณะสงฆ์* กษัตริย์จึงทรงอยู่ในฐานะที่ต้องคอยอำนวยผลประโยชน์แก่*คณะสงฆ์* หากว่ารัฐพยายามต้านทานการควบคุมทรัพยากรด้านเศรษฐกิจของ*คณะสงฆ์* การพยายามนั้นก็อาจทำให้เสียภาพลักษณ์ของรัฐในฐานะที่เป็นอุปถัมภกที่สำคัญที่สุดของพุทธศาสนจักร

โบสถ์วิหารและวัดวาอารามต่าง ๆ ในพุทธศาสนากลายเป็นศูนย์กลางการแบ่งสรรและกระจายทรัพย์สินขั้นที่สองให้กับบริเวณที่อยู่นอกหมู่อาคารพระราชวังในนครหลวงของพุกาม กษัตริย์พม่าทรงพยายามลดการหลั่งไหลของทรัพย์สินไปสู่*คณะสงฆ์* อาทิเช่น การบริจาคสิ่งของเงินทองเป็นจำนวนมาก จำเป็นต้องได้รับความเห็นชอบโดยส่วนพระองค์ของกษัตริย์ จึงจะถือเป็นที่สุด ทว่าพระราชอำนาจของกษัตริย์ในการเข้มงวดการบริจาค ลดประสิทธิภาพลง เนื่องจากภาวะที่เป็นเนื้อแท้ของความเป็นกษัตริย์ของพุกามดังที่กล่าวไว้ข้างต้น ในฐานะองค์ศาสนูปถัมภก กษัตริย์ไม่อาจยับยั้งการบริจาคได้ และอันที่จริงแล้ว พระองค์ต้องเป็นผู้บริจาคให้แก่*คณะสงฆ์*มากกว่าใครอื่นเสียด้วยซ้ำ เมื่อบริจาคให้ไปแล้ว รัฐไม่อาจยึดสิทธิในรายได้จากที่ดินนั้นกลับคืนมา ตรงกันข้าม สิทธิในรายได้จากที่ดินที่ยกให้แก่ผู้มีอำนาจหน้าที่ฝ่ายฆราวาส รวมทั้งแก่ข้าราชบริพารทั้งฝ่ายบริหารและฝ่ายทหารของกษัตริย์นั้นยังสามารถริบคืนมาได้ ดังนั้นเพื่อหลีกเลี่ยงการถูกยึดคืน ข้าราชบริพาร จึงมักยกสิทธิในรายได้ของตนให้แก่*คณะสงฆ์*—โดยปกติแล้ว เป็นการยกให้แก่พระภิกษุรูปใดรูปหนึ่งหรือให้แก่วัดใดวัดหนึ่งในท้องถิ่น แทนที่จะให้โดยรวม ๆ แก่*คณะสงฆ์* เมื่อพระภิกษุองค์ที่ได้รับมอบรายได้นั้นมรณภาพ สิทธิในทรัพย์นั้น จะกลับคืนมายังผู้บริจาค ซึ่งผู้บริจาคสามารถบริจาคออกไปใหม่ หรือคงรักษาสิทธิในทรัพย์สินของตนไว้ดังเดิมก็ได้ ขึ้นอยู่กับบรรยากาศทางการเมืองในขณะนั้น การยกสิทธิในรายได้ให้แก่พุทธศาสนจักรจึงเท่ากับเป็นวิธีการซึ่งบุคคลสามารถนำมาใช้เพื่อปกป้องทรัพย์สินส่วนตัวของตนเอง มิให้ถูกรัฐยึดไปได้

ดังนั้นการขยายใหญ่จนเกินควรของ*คณะสงฆ์* จึงกลายเป็นปัญหาทางการเมืองที่สำคัญอย่างหนึ่ง เนื่องจาก*คณะสงฆ์* มีสมรรถนะในฐานะสถาบัน ที่จะประสานกิจการของตนได้ทั่วทั้งอาณาจักร ขณะที่รัฐเองไม่อาจทำได้ วิธีการหนึ่งที่กษัตริย์ทรงหันไปใช้เพื่อจัดการกับอำนาจและทรัพย์สินของศาสนจักร คือ “การชำระ” พระศาสนาให้บริสุทธิ์ขึ้นเป็นระยะ ๆ โดยการที่กษัตริย์ทรงลดขนาด*คณะสงฆ์*พม่าลงเป็นกลุ่ม “ทางโลกย์อีกแบบหนึ่ง” ซึ่งมีขนาดเล็ก และเป็นกลุ่มในระดับท้องถิ่นซึ่งมีทรัพยากรวัตถุเพียงไม่กี่สิ่ง กลุ่มสงฆ์เล็ก ๆ นี้ อยู่ภายใต้การควบคุมของ*คณะสงฆ์* ซึ่งเป็นคณะสงฆ์ชั้นราชาคณะที่มีเอกภาพ ที่ได้รับการแต่งตั้งและควบคุมดูแลโดยตรงจากกษัตริย์[64] กษัตริย์พุกามทรงริเริ่มกระบวนการชำระศาสนาด้วยการกล่าวหา*คณะสงฆ์*ต่อสาธารณชนว่า “เสื่อมเสีย” “เกียจคร้าน” “หมกมุ่นในเรื่องทางโลกย์” ซึ่งเท่ากับ “ไม่บริสุทธิ์” *คณะสงฆ์*ตามอุดมคตินั้น ต้องเป็นหมู่พระภิกษุที่มีวินัยเคร่งครัดและเป็นผู้บำเพ็ญศีล ดังนั้น การชำระ*คณะสงฆ์* ให้บริสุทธิ์จึงเป็นการกระทำด้วยศรัทธาแก่กล้าในพระศาสนาของกษัตริย์ ตามขนบประเพณีของพุทธศาสนานั้น มีความคาดหวังว่าเนื่องจากพระสงฆ์สามารถพ่ายแพ้แก่อำนาจของวัตถุที่จะทำให้เกิดความเสื่อมเสียขึ้นมาได้ (เนื่องจาก

---

[64] Michael Aung-Thwin, “The Role of Sasana Reform in Burmese History: Economic Dimensions of a Religious Purification,” JAS, 30, 4 (1979) .

เป็นมนุษย์ ไม่ใช่เทพ) กษัตริย์จึงต้องชำระวงการศาสนาให้บริสุทธิ์เป็นระยะ ๆ เพื่อสืบทอดศาสนาให้อยู่ยงไปชั่วกาลนาน

องค์ประมุขของพม่า ทรงดำเนินการตามคำกล่าวหาที่ประกาศต่อสาธารณชนด้วยการส่งพระภิกษุที่เลือกสรรแล้วจำนวนหนึ่งไปยังศรีลังกา ซึ่งถือกันว่าเป็นศูนย์กลางของพุทธศาสนาที่เคร่งครัดของยุคนั้น เพื่อไปรับการชำระมลทิน (บวชใหม่) เมื่อกลับมา พระภิกษุเหล่านี้ จะมาเป็นผู้นำการบวชใหม่และชำระมลทินของพระภิกษุสงฆ์ทั้งปวงของพม่า ระหว่างที่พระภิกษุที่ได้รับการคัดเลือกเหล่านี้เดินทางออกไปแล้ว กษัตริย์จะทรงสร้างหอพระอุโบสถสำหรับทำพิธีบวชใหม่ ขั้นแรก ทรงทำพิธีชำระผืนดินเพื่อปลดเปลื้องความผูกพันทางจิตวิญญาณของภูติ*นัต*ในท้องถิ่นที่อาจทำให้พิธีมีมลทิน จากนั้นทรงขุดคูรอบหอเพื่อใช้น้ำในคูเป็นฉนวนกันผืนดินของหอพระอุโบสถให้พ้นจากความไม่บริสุทธิ์และตัดต้นไม้ทั้งหมดที่ชะเงื้อมอยู่เหนือผืนดินเพื่อป้องกันมิให้มาปนเปื้อนผืนดิน

ตามขนบประเพณีทางพุทธศาสนา ผลบุญของบุคคลหนึ่ง เป็นผลิตผลของความเคร่งครัดของพระภิกษุสงฆ์องค์ที่บุคคลนั้นบริจาคสิ่งของเงินทองให้ ด้วยเหตุนี้ พระพม่าที่เพิ่งได้รับการชำระมลทินใหม่ ๆ ที่กษัตริย์ทรงอุปถัมภ์ จึงมีสถานะยิ่งใหญ่เป็นพิเศษ พระภิกษุอื่น ๆ จำต้องเข้าไปสวามิภักดิ์มิฉะนั้นจะเสี่ยงต่อการถูกตัดออกจากการอุปถัมภ์ของรัฐและประชาชนได้ ความอาวุโสขึ้นอยู่กับระดับชั้นของการบวชใหม่ มีการเก็บบันทึกเรื่องราวโดยละเอียดของการบวช/บวชใหม่ ซึ่งสามารถใช้แสดงว่าพระภิกษุสงฆ์รูปหนึ่งสมณศักดิ์สูงกว่าของพระสงฆ์อีกรูปหนึ่ง ในลำดับอาวุโสของ*คณะสงฆ์*ของพม่า ในสมัยที่มีการบวชใหม่นั้น พระภิกษุที่มีสมณศักดิ์สูงสุด จึงเป็นหนี้สมณศักดิ์นั้นต่อกษัตริย์ผู้ทรงเลือกเฟ้นพระภิกษุให้ไปรับการบวชใหม่ที่ศรีลังกาอย่างพิถีพิถัน กษัตริย์ยังกำหนดชั้นของการบวชใหม่ในพม่า โดยอาศัยพระราชวินิจฉัยเกี่ยวกับความซื่อสัตย์จงรักภักดีโดยส่วนตัวของพระภิกษุสงฆ์รูปนั้น ๆ เป็นพื้นฐาน กษัตริย์ทรงแต่งตั้งคณะกรรมการการบวชใหม่ซึ่งรับใบสมัครจากผู้ที่ประสงค์จะบวชใหม่ การจะมีคุณสมบัติพอเพียงกับการได้รับการบวชใหม่นั้น พระภิกษุสงฆ์รูปนั้นต้องละทรัพย์สมบัติทางโลกให้หมด – ทั้งช้างม้าวัวควาย ที่ดินและคนงาน สิทธิต่อทรัพย์สินเหล่านี้ ไม่อาจโอนไปให้กับคนธรรมดาสามัญได้ หากแต่ต้องส่งผ่านไปให้รัฐโดยเฉพาะเท่านั้น ผู้ที่เลือกที่จะไม่สละทรัพย์สินทางโลกย์ที่เป็นวัตถุ จำต้องไปมีสถานะเป็นฆราวาส และทรัพย์สินของพวกเขา ต้องถูกนำมาประเมินเพื่อเสียภาษีให้แก่รัฐในทันที

ในสมัยพุกาม แรกทีเดียวนั้น กษัตริย์ที่เข้มแข็ง ทรงสามารถริเริ่มให้มีการชำระมลทิน*คณะสงฆ์*ของพม่าได้เป็นระยะ ๆ การชำระมลทินนี้เท่ากับทรงสร้างสิทธิอย่างใหม่ ในการเก็บภาษีจากทรัพย์สินของ*คณะสงฆ์*ที่เคยปลอดภาษีมาก่อน ในคริสต์ศตวรรษที่สิบสาม ผลประโยชน์ของชนชั้นเจ้าที่ดินใหม่เผอิญไปตรงกับผลประโยชน์ของ*คณะสงฆ์*ซึ่ง “ไม่บริสุทธิ์” เจ้าที่ดินใหม่ที่ว่านี้ เป็นชนชั้นช่างฝีมือซึ่งมั่งคั่งขึ้นมา เนื่องจากงานในโครงการก่อสร้างวัดวาอารามของพวกเขาจำนวนมาก ได้รับเงินสนับสนุนจากรัฐและบริวารทางฝ่ายฆราวาสของรัฐ และพวกเขานำค่าจ้างที่ได้จากโครงการเหล่านี้ ไป

ลงทุนในที่ดิน เช่นเดียวกับพระสงฆ์ที่ไม่บริสุทธิ์ดังกล่าว *คณะสงฆ์*ที่มั่งคั่ง ใหญ่โต มีทรัพย์สินสำหรับการจำหน่ายจ่ายแจกมากกว่ารัฐ – โดยเฉพาะอย่างยิ่งการจ่ายให้แก่ชนชั้นช่างฝีมือซึ่งควบคุมดูแลการก่อสร้างวัดวาอารามต่าง ๆ อำนาจทางเศรษฐกิจของชนชั้นช่างฝีมือที่เป็นเจ้าที่ดินและ*คณะสงฆ์* จึงต่างเป็นปฏิปักษ์ต่อต้านอำนาจทางการเมืองของรัฐ เนื่องจากเมื่อถึงตอนนี้ *คณะสงฆ์*มีความใกล้ชิดกับสังคมนี้มากขึ้น รวมทั้งใกล้ชิดกับความเชื่อและค่านิยมของสังคมนี้มากกว่าสังคมของชนชั้นสูงรุ่นเก่า และได้กลายมาเป็นผู้อุปถัมภ์ทางด้านเศรษฐกิจของสังคมนี้ด้วย ดังนั้น เมื่อรัฐเพียรพยายามที่จะเหนี่ยวรั้งอำนาจของ*คณะสงฆ์*[65]มวลชนจึงไม่ใคร่สนับสนุนรัฐนัก

ศาสนจักรในคริสต์ศตวรรษที่สิบสาม สนับสนุนการลุกฮือของชาวนาและการพิพาทของชาวนาเรื่องที่ดินกับทางรัฐ ศาสนจักรซื้อและขายที่ดินโดยเปิดเผย และเป็นเจ้าภาพจัดงานเลี้ยงอย่างฟุ่มเฟือย เพื่อฉลองชัยชนะทางกฎหมาย ในงานเลี้ยงนี้ มีการบริโภคอาหารต่าง ๆ ในปริมาณมาก ทั้งเนื้อวัว หมู และสุรา ซึ่งปกติแล้ว ถือกันว่าก่อให้เกิดมลทินอย่างยิ่ง

คริสต์ศตวรรษที่สิบสามพระประมุขของพุกาม มิได้ทรงผูกขาดทรัพย์สมบัติอีกต่อไป ทั้งไม่ทรงสามารถบังคับ*คณะสงฆ์* ให้เข้ามาอยู่ภายใต้พระราชอำนาจของพระองค์ได้อีกต่อไป เมื่อที่ดินและแรงงาน ถูกส่งผ่านเป็นทอด ๆ ไปถึง*คณะสงฆ์*อย่างต่อเนื่อง หน่วยทางสังคม-เศรษฐกิจในภูมิภาคซึ่งมีความแข็งแกร่ง จึงมีอิทธิพลครอบงำอยู่ในพม่า มิใช่ระบบรัฐซึ่ง “รวมตัวเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน” จนเมื่อถึงคริสต์ศตวรรษที่สิบห้า พระประมุขของพม่า จึงได้พบว่าเป็นไปได้ ที่จะริเริ่มการชำระความบริสุทธิ์ใน*คณะสงฆ์*ในขอบข่ายกว้างขวางอีกครั้งหนึ่ง ทั้งนี้เนื่องจากมวลชนทั่วไปเกิดความไม่พอใจ*คณะสงฆ์*ซึ่ง “ไม่บริสุทธิ์” และเห็นแก่วัตถุเพิ่มมากขึ้นเรื่อย ๆ ทว่าภายหลังจากการชำระมลทินครั้งใหม่แล้ว รัฐซึ่งจำเป็นต้องมีผู้นำทางด้านเศรษฐกิจและต้องอาศัยบุญที่*คณะสงฆ์*สามารถให้ได้ จึงได้เริ่มต้นบริจาคที่ดินและแรงงานให้แก่*คณะสงฆ์*อีก ซึ่งเท่ากับก่อให้เกิดวงจรการแข่งขันวงจรใหม่ระหว่าง*คณะสงฆ์*กับรัฐ

การขยายการค้าและการพาณิชย์ระหว่างชาติบนแผ่นดินใหญ่ ประมาณ ค.ศ.1100 – 1300

ในช่วงคริสต์ศตวรรษที่สิบและสิบเอ็ด การขยายฐานทางด้านการเกษตรในภูมิภาค ทำให้ทั้งรัฐเขมรและรัฐพม่า สามารถขยายอำนาจทางการเมืองออกไปได้อย่างมาก เมื่อถึงครึ่งแรกของคริสต์ศตวรรษที่สิบเอ็ด กษัตริย์เขมรทรงผลักดันการควบคุมของพระองค์มาทางด้านตะวันตก เข้าสู่ลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา

---

[65] Aung-Thwin, ***Pagan***, See also G. E. Harvey, ***A History of Burma from Earliest Times***, London, 1925.

ของประเทศไทยในปัจจุบัน และไปจนถึงคอคอดกระของคาบสมุทรมลายู ขณะที่ความสนใจด้านการเมืองของเขมรในคริสต์ศตวรรษที่สิบ มุ่งสู่ส่วนที่อยู่ทางด้านตะวันออกของอาณาจักร พระเจ้าสุริยวรมันที่ 1 (ครองราชย์ระหว่าง ค.ศ.1002 – 1050) ทรงเปลี่ยนไปดำเนินตามแบบแผนอย่างเดียวกันนี้ในทางตะวันตก[66] การแผ่อำนาจของเขมรในรัชสมัยของพระเจ้าสุริยวรมันที่ 1 เข้าไปในภูมิภาคลพบุรี มีผลเกี่ยวพันกับเศรษฐกิจอย่างมากมายทีเดียว เนื่องจากการควบคุมตอนล่างของแม่น้ำเจ้าพระยา ทำให้เขมรสามารถเข้าถึงการพาณิชย์นานาชาติที่ตามพรลิงค์ (คนจีนรู้จักกันในนามของ *ตัน-ลิว-เม*) บริเวณแถบไชยยา-สุราษฎร์ธานีทางตอนใต้ของประเทศไทย ชาวเขมรจึงมีการติดต่อกับเส้นทางการค้านานาชาติได้ตรงกว่ายิ่งที่เคยเป็นมา

พระเจ้าสุริยวรมันดูจะทรงมุ่งมั่นเป็นพิเศษกับการสร้างเส้นทางการค้าจากเมืองท่าโจละในตอนใต้ของอินเดียมายังแผ่นดินใหญ่ของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้โดยผ่านทางคอคอดกระและบริเวณสุราษฎร์ธานี จากนั้น สามารถขนส่งสินค้าจากคอคอดกระขึ้นเหนือไปยังลพบุรี จากลพบุรีสินค้าจะเดินทางต่อไปตามเครือข่ายการแลกเปลี่ยนสองเครือข่ายที่วิวัฒน์ขึ้นในรัชสมัยของพระเจ้าสุริยวรมัน เครือข่ายแรก เข้าสู่ใจกลางพระราชฐานในบริเวณศรีโสภณ เครือข่ายที่สอง อ้อมบริเวณตอนเหนือของเทือกเขาดงเร็ก ซึ่งมีการเชื่อมต่อกับบริเวณแกนที่พระวิหาร และเป็นไปได้ว่าอาจเชื่อมต่อกับแม่น้ำโขงทางตะวันออกด้วย ในรัชสมัยของพระเจ้าสุริยวรมัน เศรษฐกิจการพาณิชย์ของรัฐเขมร บรรลุถึงความสำคัญจนทำให้คาบสมุทรมลายูตอนบน ถอยออกจากแบบแผนทางอำนาจและทางการค้าของโลกหมู่เกาะ และถูกน้าวให้เข้ามาอยู่ในแบบแผนของแผ่นดินใหญ่ การติดต่อระหว่างกันในบริเวณนี้ไม่ได้อิงอยู่กับเส้นทางการค้านานาชาติ หากอิงอยู่กับเส้นทางท้องถิ่นที่ข้ามอ่าวเบงกอลเพื่อเข้าสู่อินเดียใต้และศรีลังกามากกว่า ก่อนหน้านี้ คอคอดกระเคยเป็นบริเวณสำหรับการติดต่อกับภายนอก คือการติดต่อกับเกาะต่าง ๆ และเป็นเส้นทางนานาชาติให้แก่ชาวมอญที่อยู่ทางตอนล่างของพม่าและทางตอนใต้ของไทย เมื่อมาถึงช่วงขณะนี้ คอคอกระเป็นบริเวณที่ช่วยให้มีการติดต่อกันภายในภูมิภาคมากกว่า คือการติดต่อระหว่างพุกามและพระนคร ซึ่งเป็นรัฐที่ปลูกข้าวนาดำ ชาวภูมิภาคยังได้อาศัยสองรัฐนี้เป็นทางผ่านในการติดต่อกับบริเวณภูเขาตอนเหนือ ซึ่งเป็นบริเวณที่ความตื่นตัวของชนเผ่าที่พูดภาษาไทเริ่มมีความสำคัญมากขึ้นทุกที เครือข่ายการค้าและการคมนาคมของภูมิภาคนี้ กลายเป็นเส้นทางสำหรับการเผยแพร่พุทธศาสนานิกายเถรวาทอย่างรวดเร็ว พุทธศาสนานิกายเถรวาทนี้แพร่กระจายไปสู่ส่วนทางตะวันตกและตอนกลางของแผ่นดินใหญ่ของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ พร้อมกับได้สถาปนาความสัมพันธ์ทางวัฒนธรรมที่จะมีความสำคัญอย่างใหญ่หลวงต่อศตวรรษถัด ๆ มา

---

[66] Hall, ***Maritime Trade***, 169-78.

ขณะที่ชาวเขมรพัฒนาการติดต่อทางการพาณิชย์กับทางตะวันตก ชาวพม่าผลักดันลงไปทางใต้เช่นกันโดยมุ่งเข้าสู่สามเหลี่ยมปากแม่น้ำอิระวดีและเคลื่อนต่อไปยังคอคอดกระ หลังจากตั้งฐานที่มั่นขึ้นที่พุกามในคริสต์ศตวรรษที่สิบแล้ว ในคริสต์ศตวรรษที่สิบเอ็ดชาวพม่าขยายอำนาจออกไป โดยผนวกราชอาณาจักรพะโคและท่าตอน (สะเทิม) ของมอญในดินแดนพม่าตอนล่างเข้ามารวมอยู่ในบังคับของตน พม่าสถาปนาการควบคุมศูนย์ทางการพาณิชย์ของมอญขึ้น ณ ที่นี้ ในราวค.ศ. 1050 ชาวพม่าขยายอำนาจเข้าสู่คาบสมุทรมลายู พวกเขาประสบการต้านทานจากชาวเขมรเพียงเล็กน้อย ดูเหมือนว่าภายหลังจากค.ศ. 1050 แล้ว ความไม่สงบภายใน ทำให้เขมรไม่สามารถเข้ามาสำแดงอำนาจอยู่ในคาบสมุทรมลายูได้ และปล่อยคอคอดกระไว้ให้กับชาวพม่า ขณะนั้นชาวจามกำลังสร้างแรงกดดันที่พรมแดนด้านตะวันออกของเขมร พระเจ้าสุริยวรมันสวรรคต และศูนย์อำนาจทางการเมืองของเขมร เคลื่อนย้ายไปทางเหนือเป็นการชั่วคราว เข้าสู่ลุ่มแม่น้ำมูล เลยเทือกเขาดงเร็กออกไป[67] จารึกสมัยพระนคร สะท้อนตรงกันถึงการขาดความสนใจในกิจการด้านพาณิชย์ จนกระทั่งเวลาล่วงมาถึงปลายคริสต์ศตวรรษที่สิบสอง

ความไม่สงบที่เกิดขึ้นในคริสต์ศตวรรษที่สิบ ในภูมิภาคที่ชาวจีนรู้จักกันในนามน่านเจ้า ซึ่งอยู่ทางเหนือของอาณาจักรพม่าและเขมร ดูจะปิดกั้นเครือข่ายการพาณิชย์ทางบก ซึ่งเชื่อมที่ราบอิระวดีเข้ากับจีน ดังนั้น พม่าจึงเกิดความสนใจที่จะเปิดช่องทางการพาณิชย์กับทางใต้ ก่อนที่เส้นทางการค้าทางเหนือจะปิดลง พม่าเคยเป็นศูนย์กลางแลกเปลี่ยนระหว่างอินเดียตอนเหนือกับจีน การค้าทางบกกับเบงกอลโดยผ่านยะไข่นี้ เคยมีความสำคัญทางเศรษฐกิจอย่างใหญ่หลวงต่อดินแดนใจกลางของพม่า หลังจากเส้นทางไปจีนนี้ถูกปิดลง ศูนย์กลางการพาณิชย์บนคาบสมุทรมลายู จึงเป็นแหล่งสินค้าต่างแดนที่เป็นทางเลือกแก่พม่าเพื่อการค้าขายกับอินเดีย ท่าเรือต่าง ๆ ในบริเวณคอคอกระ ตั้งอยู่ลึกเข้าไปภายในเขตการเดินเรือริมชายฝั่งทะเลของมอญ ทว่าการคมนาคมระหว่างชายฝั่งพะโคของพม่าตอนล่างกับบริเวณคอคอกระ ได้รับความเสียหายจากการบุกโจมตีของพวกโจละแห่งอินเดียใต้ใน ค.ศ. 1024–1025

ในรัชสมัยของพระเจ้าอโนรธา พม่ามีความสนใจขึ้นมาใหม่ที่จะฟื้นฟูการติดต่อสัมพันธ์ทางการพาณิชย์กับทางบริเวณคอคอดกระ ราวค.ศ. 1057 พระเจ้าอโนรธาทรงดำเนินการต่อเนื่องจากการพิชิตท่าตอน (สะเทิม) ด้วยการเคลื่อนทัพลงใต้ไปยังเมอร์กุย (มะริด) นักประวัติศาสตร์ท่านหนึ่งเชื่อว่า จากเมอร์กุยกองกำลังพม่าข้ามคอคอดกระ[68] ความสำเร็จทางทหารของพม่าในทิศทางนี้

---

[67] Milton Osborne, “Notes on Early Cambodian Provincial History: Isanapura and Sambhupura,” ***France Asie/Asia***, 20,4 (1966), 447.

[68] G. H. Luce, “The Career of Htilaing Min (Kyanzittha), the Unifier of Burma A.D. 1084—1113,” JRAS (1966), 59.

สะท้อนอยู่ในคำร้องขอของพระเจ้าวิชัยพาหุที่ 1 (ครองราชย์ระหว่างค.ศ. 1055-1110) แห่งศรีลังกา ขอความช่วยเหลือจากพม่าในการต่อต้านพวกโจละ กษัตริย์พม่าทรงตอบสนองด้วย "ผลิตผลจากคาบสมุทร" ซึ่งถูกนำไปใช้จ่ายเป็นค่าตอบแทนให้กับทหารของพระเจ้าวิชัยพาหุ พวกโจละไม่ชอบการแสดงความสนับสนุนนี้ ใน ค.ศ. 1067 พวกโจละจึงได้ส่งทหารมาบุก "กาฑอาราม" (ตะกั่วป่า ท่าเรือปลายทางของการค้าเปอร์เซีย-อาหรับทางชายฝั่งทะเลด้านตะวันตกมาจนกระทั่งถึงกลางคริสต์ศตวรรษที่สิบเอ็ด) นัยว่าเพื่อ "ช่วยเหลือประมุขของกาฑอาราม" ผู้ถูกบังคับให้หนีออกจากประเทศไปขอความช่วยเหลือจากโจละ อย่างไรก็ดี ปัญหาการบริหารของโจละที่ศรีลังกาทำให้การแทรกแซงนี้ ดำเนินอยู่ได้ไม่นาน ถึง ค.ศ. 1069-1070 อินเดียใต้ถูกขับออกจากศรีลังกา *กุลาวัมสา* พงศาวดารพุทธศาสนาของศรีลังกา บันทึกไว้ว่า ในค.ศ. 1070 เมื่อเจ้าวิชัยพาหุที่ 1 ทรงเข้าควบคุมสถานการณ์ได้ สมบัติที่มีค่ามากมาย ได้ถูกส่งไปถวายกษัตริย์พุกาม จากนั้น ในค.ศ. 1075 ศรีลังกาก็เชิญพระภิกษุสงฆ์จากพม่ามาชำระมลทินให้เข้าสู่ระเบียบ[69]

ที่ตั้งของตะกั่วป่า ในฐานะเมืองท่าที่ทรงอิทธิพลบนคาบสมุทร ถูกโจมตีอย่างย่อยยับจนไม่เหลือซาก จากการบุกครั้งที่สองของพวกโจละ หลักฐานทางโบราณคดีของบริเวณตะกั่วป่า สิ้นสุดลงในครึ่งหลังของคริสต์ศตวรรษที่สิบเอ็ด ซึ่งเป็นช่วงเวลาที่ตรงกับการบุกโจมตีนี้พอดี[70] การโจมตี (ศรีวิชัย) ของโจละในค.ศ. 1025 ส่งผลให้การพาณิชย์ในภูมิภาคช่องแคบย่อหย่อนลง โดยมีเมืองท่าใหม่ ๆ พัฒนาขึ้นมาเป็นแหล่งรวมสินค้าทางเลือกที่นอกเหนือไปจากศรีวิชัย-ปาเล็มบัง เมื่อถึงปลายคริสต์ศตวรรษที่สิบเอ็ด ชายฝั่งทะเลสุมาตราตอนเหนือ กลายสภาพเป็นศูนย์กลางการพาณิชย์ที่สำคัญแห่งหนึ่ง ชายฝั่งทะเลไทรบุรีซึ่งอยู่ทางใต้ของตะกั่วป่า มีชัยภูมิเหมาะสมในทางยุทธศาสตร์ ที่จะเป็นส่วนหนึ่งของแบบแผนใหม่ของการพาณิชย์ในช่องแคบเมละกานี้ การที่พม่านำกำลังทหารมาตั้งอยู่ในตะกั่วป่า จึงตามมาด้วยการโจมตีครั้งที่สองของโจละ ดับชะตากรรมของตะกั่วป่า และเสริมความมีเสน่ห์ของชายฝั่งไทรบุรี—ตะกั่วป่ามิใช่เมืองท่าที่สามารถให้ความปลอดภัยแก่พ่อค้าต่างชาติได้อีกต่อไป

ซากโบราณคดีที่ตะกั่วป่าและที่ไทรบุรี บ่งบอกว่า มีการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวเกิดขึ้นจริง โดยในช่วงครึ่งหลังของคริสต์ศตวรรษที่สิบเอ็ด หลักฐานที่ตะกั่วป่าหมดลง ขณะที่หลักฐานที่ไทรบุรีปรากฏว่าเพิ่มขึ้นอย่างน่าตื่นเต้น ผลสืบเนื่องประการหนึ่งของความไม่สงบที่เกิดขึ้นในตอนต้นคริสต์ศตวรรษที่สิบเอ็ด คือชนชั้นสูงของท่าเรือที่ตะกั่วป่า โยกย้ายปฏิบัติการของตนไปยัง "ท่าเรือที่

---

[69] Wilhelm Geiger, trans., ***C lavamsa***, Colombo, 1929-1930, 58, 8-9; G. H. Luce, ***Old Burma—Early Pagan***, New York, 1969-70, I. 40.

[70] Alastair Lamb, "Takuapa: The Probable Site of a Pre-Malaccan Entrepôt in the Malay Peninsula" in John Bastin and R. Roolvink, eds, ***Malayan and Indonesian Studies***, London, 1964.

ชอบใจมากกว่า" แห่งใหม่ที่ไทรบุรี เหตุการณ์นี้อธิบายถึงเหตุผลที่นักภูมิศาสตร์อาหรับ ยังคงใช้คำว่ากาลาห์ (Kalāh) เพื่อระบุถึงเมืองท่าชายฝั่งมลายูที่ตนชอบ—นั่นคือ ชาวอาหรับใช้คำว่ากาลาห์เพื่อระบุถึงเมืองท่าที่ชอบมากกว่าที่อื่น ๆ ไม่ว่าจะเป็นเมืองท่าที่อยู่ในบริเวณคอคอดกระหรืออยู่ที่ชายฝั่งด้านตะวันตกของคาบสมุทรมลายู[71] ในทำนองเดียวกัน แม้หลังจากแจมบี-มลายูขึ้นมาเป็นเมืองหลวงของรัฐชายฝั่งทะเลศรีวิชัยแทนปาเล็มบังแล้ว ชาวอาหรับก็ยังคงใช้ชื่อ "ศรีวิชัย" ในความหมายว่าเป็นเมืองท่าที่อยู่ตามชายฝั่งทะเลสุมาตราทางตะวันออกเฉียงใต้อยู่ ที่นับว่าสำคัญคือในค.ศ. 1070 เมืองท่าตามพรลิงค์ที่บริเวณคอคอดกระเริ่มส่งบรรณาการให้แก่ราชสำนักจีนเป็นครั้งแรก นับจากที่ส่งให้ในครั้งที่แล้วใน ค.ศ. 1016 คณะทูตนี้ อาจมองได้ว่าเป็นการตอบสนองต่อเหตุการณ์ค.ศ. 1067 กล่าวคือ ขณะที่เกิดการบุกโจมตีตะกั่วป่าของพวกโจละและการเคลื่อนย้ายกาลาห์ไปยังชายฝั่งทะเลไทรบุรี สร้างแบบแผนอย่างใหม่ขึ้นที่ชายฝั่งทะเลด้านตะวันตก ตามพรลิงค์จึงส่งคณะทูตไปยังจีนเพื่อยืนยันกับจีนอีกครั้งหนึ่งว่า สถานภาพทางชายฝั่งด้านตะวันออกของตนไม่มีการเปลี่ยนแปลง

ภายหลังจากการบุกโจมตีของพวกโจละในค.ศ. 1067 แล้ว พม่าได้ดำเนินการเพื่อรักษาความสัมพันธ์ทางการค้ากับภายนอก พระเจ้ากยันสิทธา (ครองราชย์ระหว่าง ค.ศ.1084 – 1112) ทรงแสดงให้เห็นว่ารับรู้ถึงความสำคัญของเครือข่ายการคมนาคมที่เชื่อมพม่าเข้ากับอินเดียตอนเหนือ ด้วยการปฏิสังขรณ์วิหารโพธคยาในเบงกอล จารึกหลักหนึ่งที่โพธคยา (ค.ศ.1105 – 1106) บันทึกว่าประมุขของพม่าส่งเรือที่บรรทุกอัญมณีจำนวนมาก มาเพื่อให้ใช้เป็นทุนสำหรับการปฏิสังขรณ์และการบริจาคให้แก่อนุสรณ์สถานทางพุทธศาสนา[72] ความจริงในข้อที่ว่า คณะทูตนี้ เดินทางไปทางทะเล บ่งชี้ถึงสถานะใหม่ของพุกาม ว่าคือผู้มีส่วนร่วมในการค้าในระดับภูมิภาคของอ่าวเบงกอล จารึกที่พุกามระบุถึงทูตอีกคณะหนึ่งที่พระเจ้ากยันสิทธาทรงส่งไปยังอินเดียใต้หรือไม่ก็ศรีลังกา ไว้ดังนี้

> จากนั้น พระมหากษัตริย์ทรงจารพระคุณพุทธรัตนะ ธรรมรัตนะ และสังฆรัตนะ [ด้วยหมึกสีแดงบนแผ่นทองคำ] พระมหากษัตริย์ทรงส่งแผ่นทองคำนี้ไปให้กับเจ้าโจลิ เจ้าโจลิพร้อมด้วยขบวนเสด็จทั้งปวง สดับพระพุทธคุณ พระธรรมคุณ และพระสังฆคุณ จากคณะทูตของพระเจ้าศรีตรีภูวันอาทิตยธรรมราช...ทรงสลัดการนับถือคำสอนที่จอมปลอมและหันมาเลื่อมใสคำสอนที่แท้จริงในทันที[73]

---

[71] G. R. Tibbetts, ***A Study of the Arabic Texts Containing Material on South-East Asia***, Leiden, 1979, 118-228, and passim.

[72] Shwesandaw Pagoda Inscription, ***Epigraphia Birmanica*** [ต่อจากนี้จะเรียกว่า EB], I, viii, 163; ***Epigraphia Indica*** (ต่อจากนี้จะเรียกว่า EI), 11 (1911-1912) 119.

[73] EB, I, viii, 165, the Shwesandaw Pagoda Inscription.

แม้ว่าจะประกาศด้วยถ้อยคำทางศาสนา แต่ข้อความเหล่านี้มีนัยทางเศรษฐกิจอยู่อย่างมากทีเดียว การรณรงค์ที่เห็นได้ชัดว่ามีลักษณะทางทหาร และน่าจะมีวัตถุประสงค์ในด้านเศรษฐกิจนั้น ถูกบันทึกว่าเป็นคณะทูตทางศาสนา การรณรงค์ทางทหารกลับกลายเป็น "การแสวงหาพระธาตุ" กษัตริย์ทรงพิสูจน์ความถูกต้องชอบธรรมการใช้จ่ายไปเพื่อการรบ ด้วยการนำพระธาตุและสิ่งศักดิ์สิทธิ์กลับมาอย่างผู้มีชัยชนะ เพราะคุณประโยชน์ของการรบอาจยังคงคลุมเครือสำหรับประชาชนในราชอาณาจักร

หลักฐานการติดต่อทางการพาณิชย์ดังกล่าว มีอยู่ในจารึกของพุกามสมัยคริสต์ศตวรรษที่สิบสาม ซึ่งกล่าวว่า ชาวพื้นเมืองคนหนึ่งของชายฝั่งทะเลมะละบาร์ของอินเดีย บริจาคปัจจัยให้แก่วัดแห่งหนึ่งที่พุกาม วัดนี้มีความเกี่ยวข้องอยู่กับสมาคมพ่อค้านานาชาติแห่งหนึ่งซึ่งตั้งอยู่ในอินเดียใต้[74] จารึกที่พุกามสมัยคริสต์ศตวรรษที่สิบสามหลักนี้ยังระบุว่า วัดของพวกพ่อค้าอยู่ที่พุกามมาระยะหนึ่งแล้ว สิ่งของบริจาคที่บันทึกไว้นั้น เปิดโอกาสให้มีการก่อสร้างวิหารใหม่ (*มณฑป*) ขึ้นภายในบริเวณวัด หลักฐานที่บอกถึงความสัมพันธ์อย่างต่อเนื่องทางด้านเศรษฐกิจระหว่างพุกามกับอินเดียใต้ต่อไปอีกสะท้อนให้เห็นในบันทึกของจีนในค.ศ. 1178 เกี่ยวกับพวกโจละว่า "บางคนกล่าวว่า เราสามารถไปที่นั่นได้โดยผ่านทางราชอาณาจักรพู-คาน [พุกาม]"[75]

ปรากฏว่า ขณะที่พม่าเข้ามามีอิทธิพลในบริเวณตะกั่วป่าและ "กาลาห์" ย้ายไปอยู่ที่ชายฝั่งไทรบุรี จักรวรรดิพม่ากลายเป็นจุดศูนย์กลางของการพาณิชย์ของภูมิภาคนี้ในปลายคริสต์ศตวรรษที่สิบเอ็ด พ่อค้านานาชาติซึ่งแต่ก่อนค้าขายกันอย่างคึกคักอยู่ที่ตะกั่วป่า ได้ย้ายกิจกรรมของตนลงใต้มาที่ไทรบุรี หรือขึ้นเหนือไปยังศูนย์พาณิชย์ประจำภูมิภาคของชายฝั่งทะเลของพม่า ในระหว่างนั้น อิทธิพลเก่าเหนือการค้าระหว่างชาติที่ศรีวิชัยมีอยู่ตามแนวช่องแคบเมละกาได้รับความเสียหาย ชวากับเมืองท่าต่าง ๆ ของสุมาตราตอนเหนือ ดึงเส้นทางนานาชาติที่สำคัญ ๆ ลงไปทางใต้และไปทางตะวันตก พม่าดึงเส้นทางของอ่าวเบงกอลในภูมิภาคขึ้นเหนือ และคอคอดกระ ก็ได้ดำรงอยู่ในฐานะที่โดยแก่นแล้วเป็นบริเวณทางผ่านไปสู่รัฐต่าง ๆ บนแผ่นดินใหญ่

หลายทศวรรษต่อจากนั้น ขณะที่เส้นทางการค้าประจำภูมิภาคพัฒนาขึ้นมา คาบสมุทรมลายูตอนเหนือ กลายเป็นศูนย์กลางของปฏิสัมพันธ์แบบหลายฝ่าย ที่ประกอบด้วยฝ่ายสิงหลของศรีลังกา ฝ่ายพม่าและฝ่ายเขมร จี. เฮช. ลูซ เชื่อว่า พุกามควบคุมคอคอดกระนี้ตั้งแต่ค.ศ. 1060 จนกระทั่งถึงประมาณค.ศ. 1200 ทั้งนี้โดยอาศัยการศึกษาจารึก คำปฏิญาณในทางพุทธศาสนาและหลักฐานอื่น ๆ[76] เดวิด วายอัตต์ได้ตรวจสอบบันทึกเหตุการณ์ตามลำดับเวลาของนครศรีธรรมราช ประกอบกับวรรณคดี

---

[74] EI, 7, 197-8. ดูประกอบ Kenneth R. Hall, ***Trade and Statecraft in the Age of the Cōlas***, Delhi, 1980.

[75] Hirth and Rockhill, ***Chau Ju-kua***, 94, 98.

[76] "The Early ***Syam*** in Burma's History: A Supplement," JSS, 47, 1 (1959) 60-1.

ภาษาบาลีจากศรีลังกา และแก้ไขกำหนดเวลาของลูซ โดยเสนอแนะว่า นับตั้งแต่ ค.ศ.1130 ถึง ค.ศ.1176 ตามพรลิงค์ตกอยู่ใต้อำนาจของสิงหล[77] ประมาณ ค.ศ. 1176 กษัตริย์นรปติสิทธูแห่งพุกาม (ครองราชย์ระหว่าง ค.ศ.1174–1211) ทรงส่งทหารจากชายฝั่งพะโคเข้าสู่คอคอดกระและสถาปนาการควบคุมของพุกามบริเวณตามพรลิงค์ "โดยได้รับพระราชาอนุญาตจากกษัตริย์แห่งศรีลังกา"[78]

กุลาวัมสา มีสารัตถะที่ยืนยันถึงอิทธิพลของพม่าในบริเวณตอนบนของคาบสมุทรมลายูในคริสต์ศตวรรษที่สิบสอง[79] เมื่อพม่าปฏิเสธ (หรือผูกขาด) การค้าช้างและปิดกั้นทางข้ามคาบสมุทรเพื่อไปยังพระนครในทศวรรษ 1160 ชาวสิงหลตอบโต้ด้วยการบุกโจมตีเป็นการแก้แค้น เนื้อความเล่าว่ามีเรือรบห้าลำจากศรีลังกา เข้ามาที่ท่าเรือบาสเซนซึ่งอยู่ในพม่าตอนล่าง ยิ่งกว่านั้น ยังมีเรือรบซึ่งเสนาบดีคลังเป็นผู้บัญชาการอีกลำหนึ่ง เดินทางมาถึงเมืองท่าอีกเมืองหนึ่งของมอญ ทหารชาวสิงหลใช้ท่าเรือนี้ บุกเข้ามาภายในประเทศ ถึงนครอุกกามะ และได้สังหารเจ้าผู้ครองของท้องถิ่นนี้ เหตุการณ์นี้ทำให้ราชอาณาจักรตกอยู่ใต้อิทธิพลของศรีลังกา ชาวพม่ายอมอ่อนข้อให้กับชาวสิงหลและมีการส่งทูตไปชุมชนพระภิกษุสงฆ์ที่อยู่บนเกาะ ซึ่งส่งผลให้พระสงฆ์ในนิกายเถรวาทเข้ามาไกล่เกลี่ยขอประนีประนอมกับกษัตริย์ศรีลังกาในนามของชาวพม่า

เนื่องจากเรือรบที่มาถึงพม่า มีเพียงหกลำ เหตุการณ์นี้จึงไม่อาจลงบันทึกเป็นหลักฐานว่าเป็นสงครามในขอบข่ายใหญ่โตได้ หากน่าจะเรียกว่าเป็นการบุกโจมตีพม่าตอนล่างทางเรืออย่างประสบความสำเร็จ การส่งทหารมาปล้นในลักษณะนี้ คล้ายคลึงกับที่พวกโจละกระทำในคริสต์ศตวรรษที่สิบเอ็ด ทว่ามีการเน้นที่การโอนอ่อนทางการค้าเพิ่มเข้ามา ไม่น่าจะเป็นไปได้ที่การบุกโจมตีนี้จะทะลวงเข้าไปถึงพุกามและประหารกษัตริย์พม่าได้ พงศาวดารพม่า ระบุว่า ในรัชสมัยของพระเจ้าอลองสิทธู (ค.ศ.1113 -1165) ซึ่งตรงกับที่มีเหตุการณ์บุกโจมตีนี้ จังหวัดต่าง ๆ ของพม่าตอนล่าง อยู่ในภาวะ "ไม่มีขื่อมีแป" และ "เป็นกบฏ" ซึ่งบอกเป็นนัยว่า เจ้าเมืองในท้องถิ่นมีอิทธิพลมาก และพยายามประกาศตนเป็นอิสระจากพุกาม "อุกกามะ" พระราชฐานของ "กษัตริย์" ที่ถูกพวกสิงหลสังหาร สามารถระบุได้ว่าเป็นศูนย์กลางทางการพาณิชย์และการบริหารของพม่าตอนล่าง—เป็นไปได้ว่าคือเมาะตะมะ ซึ่งต่อมาเป็นเมืองหลวงของอาณาบริเวณนั้น—ซึ่งเป็นอาณาบริเวณที่เจ้าเมืองในท้องถิ่น อาจถูกพวกบุกปล้นสังหารได้จริง ๆ เจ้าเมืองต่าง ๆ ในพม่าตอนล่าง มีรายได้มากมายจากภาษีการค้า ซึ่งเครือข่ายการพาณิชย์

---

[77] "Mainland Powers on the Malay Peninsula," paper presented at the Third Conference of the International Association of Historians of Asia, Kuala Lumpur, 1968.

[78] "Episode of the Tooth Relic," ดู David K. Wyatt, ***The Crystal Sands, Chronicles of Nagara Sri-Dharmaraja***, Ithaca, 1975, 26-8, 38-9, 42, 59, 66-71, 72-9; and Wyatt, "Mainland Powers on the Malay Peninsula," 13-14. การระบุยุคที่พระเจ้านรปติสิทธูครองราชย์ อาศัยงานวิจัยของออง-ธวินเรื่องพุกาม (Aung-Thwin, ***Pagan***.)

[79] Geiger, ***Cūlavamsa***, 76. 10-75.

ในภูมิภาคนี้ก่อให้เกิดขึ้น การขัดขวางการพาณิชย์ดังกล่าว จริง ๆ แล้ว อาจแสดงถึงความพยายามที่จะสถาปนาการควบคุมการค้าที่ให้ผลกำไรดีนี้โดยอิสระก็ได้ เป็นที่น่าสังเกตว่า ผู้นำของเรือโจมตีลำหนึ่งคือเสนาบดีคลังของสิงหลซึ่งเป็นบุคคลที่น่าจะมีความสนใจอย่างมากมายทีเดียวที่จะเพิ่มภาษีการค้า การบุกโจมตีพม่าตอนใต้ของพวกสิงหล อาจมองได้ว่าเป็นเหตุการณ์สำคัญอย่างสูงของการแข่งขันในสมัยคริสต์ศตวรรษที่สิบสอง เพื่อควบคุมคอคอดกระ และอธิบายได้ดีที่สุดว่าเป็นเรื่องการขัดขวางและความยุ่งยากที่เกี่ยวข้องกับแบบแผนทางการค้าและการคมนาคมในย่านนี้

ขณะที่ความสัมพันธ์ระหว่างศรีลังกากับพม่าในคริสต์ศตวรรษที่สิบสอง ค่อนข้างกระจ่างชัด แต่ความสัมพันธ์ระหว่างศรีลังกากับรัฐเขมร มิได้เป็นเช่นนั้น ดังที่ระบุอยู่ในพงศาวดาร *กุลาวัมสา* ว่าเหตุผลสำคัญที่ทำให้เกิดความขัดแย้งระหว่างศรีลังกากับพม่าในทศวรรษ 1160 คือความกังวลของศรีลังกา ว่าพม่ากำลังขัดขวางการเข้าสู่ช่องทางการคมนาคมระหว่างศรีลังกากับพระนครโดยเสรี คำอธิบายนี้ บ่งชี้ถึงความสัมพันธ์ของคาบสมุทรนี้กับเขตที่เป็นแกนหลักของเขมรด้วยเช่นเดียวกัน บริเวณตอนบนของคาบสมุทร มีความสำคัญในฐานะสื่อกลางระหว่างศรีลังกากับพระนคร ดังนั้น จึงมีความสำคัญในฐานะแหล่งการติดต่อทางเศรษฐกิจและวัฒนธรรมมากกว่า ในฐานะบริเวณที่จะเข้ามาสร้างอิทธิพลทางการเมือง ผลลัพธ์ประการหนึ่งก็คือ ศรีลังกาเต็มใจเสี่ยงทำสงครามกับพม่า เพื่อรักษาความเป็นกลางของคาบสมุทรนี้ ที่มีความสำคัญมากเป็นพิเศษคือ การอ้างอิงของ*กุลาวัมสา*ถึงการที่พวกพม่า เข้าขัดขวางการเดินทางของเจ้าหญิงสิงหลที่ทรงหมั้นแล้ว ระหว่างเดินทางไปยัง “กัมโบจา” เรื่องนี้ได้รับการนำเสนอในฐานะเหตุการณ์หนึ่งที่นำไปสู่สงครามในสมัยทศวรรษ 1160 บันทึกเรื่องความเป็นพันธมิตรระหว่างชาวสิงหลและชาวเขมรโดยการสมรสชี้ให้เห็นว่า พันธมิตรในรูปแบบเช่นนี้เป็นเครื่องมือที่ราชวงศ์สิงหลใช้อยู่เป็นประจำ แบบแผนการสมรสของเชื้อพระวงศ์กับเจ้าต่างแดนของสิงหล เอื้อต่อการสืบเนื่องความสัมพันธ์กันต่อไป และการสร้างพันธมิตรเช่นนี้กับอาณาจักรพระนครน่าจะให้ประโยชน์ในระยะยาว[80]

ดังนั้น คาบสมุทรมลายูตอนเหนือ จึงมีบทบาทสำคัญในการคมนาคมระหว่างกัมพูชากับทางตะวันตก เช่นเดียวกับในคริสต์ศตวรรษที่สิบเอ็ด จากอีกทิศทางหนึ่ง บรรดานักเขียนจีนในสมัยซ้องต่างมองว่าชายฝั่งทะเลด้านตะวันออกตอนบนของคาบสมุทรนี้ อยู่ภายในปริมณฑลอิทธิพลของพระนคร และมีนักเขียนท่านหนึ่งเชื่อว่า ตลาดของบริเวณนี้ ผลิตเครื่องหอมที่ดีที่สุดเท่าที่มีอยู่

---

[80] Thomas R. Trautmann, “Consanguineous Marriage in Pali Literature,” ***Journal of the American Oriental Society***, 93, 2 (1973). การสร้างพันธมิตรด้วยการสมรสดังกล่าว เป็นแนวปฏิบัติโดยทั่วไปของกษัตริย์เขมรเช่นกัน ดู A. T. Kirsch, “Kinship, Genealogical Claims, and Societal Integration.”

> เลยน่านน้ำทั้งหลายออกไป ไม้การูของเตง-ลิว-เม อยู่ในอันดับที่ถัดจากไฮหนาน (เมืองที่มีราคากำยานสูงเกินไปแล้ว) เป็นไม้ชั้นหนึ่ง ตัวต้นไม้นั้น มีอายุถึงพันปี...เป็นไม้ที่จัดอยู่ในหมู่ผู้เป็นอมตะ จุดธูปไม้การูดอกหนึ่ง แล้วทั้งบ้าน จะมีแต่ควันหอม สามวันไปแล้วกลิ่นหอมก็ยังอยู่ ไม้นี้เป็นสิ่งที่สูงค่าหาที่เปรียบไม่ได้ และยากจะพบเห็นในโลกนี้ ตระกูลของพวกขุนนาง ในกวางตุ้งและกวางสีหลายตระกูล กับตระกูลของผู้เป็นใหญ่ ทั้งหลาย ต่างใช้ไม้การู[81]

ทว่าเมื่อถึงคริสต์ศตวรรษที่สิบสอง พ่อค้าจีนมีการติดต่อกับแหล่งป้อนสินค้านี้โดยตรงแล้ว ทั้งแหล่งที่อยู่บนคาบสมุทร ที่สุมาตราและที่ชวา การติดต่อโดยตรงขจัดความจำเป็นเช่นก่อนหน้านี้ที่ต้องมีเมืองท่าที่ทรงอิทธิพลแบบเดียวกับศรีวิชัย ตามพรลิงค์ ซึ่งเป็นแหล่งผลิตผลจากป่าที่มีชื่อทางฝั่งด้านตะวันออกของคอคอดกระ เป็นหนึ่งในบรรดาคู่ค้าของพ่อค้าชาวจีน อีกแหล่งหนึ่ง ได้แก่รัฐโล-ฮู (ละโว้) ของเจนละ (ชาวจีนเรียกอาณาจักรเขมรว่าเจนละอย่างเสมอต้นเสมอปลาย) ทางด้านตะวันตก โล-ฮู จัดส่งช้างไปเป็นของขวัญยังราชสำนักจีนใน ค.ศ.1155 คณะทูตนี้เป็นการชี้ให้เห็นว่า บริเวณลุ่มน้ำเจ้าพระยา (โล-ฮู) ตอนนั้น เป็นอิสระจากการควบคุมของเขมร

อิสรภาพของภูมิภาคทางตะวันตก ซึ่งแต่ก่อน เคยอยู่ใต้บังคับของอาณาจักรเขมร เกิดขึ้นในช่วงเวลาเดียวกับที่กษัตริย์เขมรส่งกองทหารไปรบกับเพื่อนบ้านทางตะวันออกคือจามและเวียดนามมากขึ้น การส่งทหารไปนี้ มีบทบาทสำคัญในประวัติศาสตร์เขมรนับตั้งแต่ปลายคริสต์ศตวรรษที่สิบเอ็ดเป็นต้นมา และจารึกของเขมรก็บอกเป็นนัยว่า กษัตริย์เขมรนั้น ก็เหมือนกับเพื่อนบ้านจาม คือเริ่มพึ่งพาอาศัยสมบัติที่ทำสงครามได้มา เพื่อนำมาใช้ในกิจกรรมต่าง ๆ ของราชสำนัก จารึกเขมรสรรเสริญกิจกรรมที่กษัตริย์ทรงนำกำลังทหารไป “พิชิต” ดินแดนต่าง ๆ และนำสิ่งของที่ยึดได้จากการทำสงครามมาแจกจ่ายไปตามวัดต่าง ๆ ของเขมรในเวลาต่อมา ความสำคัญของการส่งกำลังทหารไปปล้น ในฐานะแหล่งรายได้ของรัฐที่เพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ นี้ แสดงให้เห็นว่า กษัตริย์เขมรไม่สามารถหรือไม่เต็มใจ หรือไม่ต้องการให้รัฐเพิ่มการเก็บภาษีโดยตรงจากฐานทางเกษตรกรรมของรัฐ

ดังที่อธิบายแล้วข้างต้นว่า วิธีการบริหารบ้านเมืองแบบสร้าง “อธิปไตยทางพิธีกรรม” ของรัฐเขมร ขึ้นอยู่กับการผลิตที่ได้จากของบริจาคให้วัด ความสำเร็จของระบบนี้ สะท้อนให้เห็นในจารึกของเขมร ที่รายงานถึงความมั่งคั่งไพบูลย์ที่แพร่กระจายออกไปอย่างกว้างขวาง ความมีเสถียรภาพโดยทั่วไป และการขยายฐานทางการเกษตรของรัฐออกไปอย่างต่อเนื่อง แม้ว่าเขมรจะมีสงครามสืบราชสมบัติเกิดขึ้นอยู่เป็นระยะ ๆ รวมทั้งมีการรุกรานที่มาจากเวียดนามและจาม ซึ่งเป็นเรื่องใหญ่อยู่ในประวัติศาสตร์เขมรนับตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่สิบเอ็ดเป็นต้นมาก็ตาม ปัญหาเหล่านี้คงต้องเพิ่มภาระทาง

---

[81] O. W. Wolters, “Tāmbralinga,” BSOAS, 21, 3 (1958) 600, translated from the ***Ling-wai-tai-ta*** (1178).

การเงินให้แก่รัฐ กระนั้นแล้ว ยังเป็นเรื่องน่าพิศวงอยู่ ที่กษัตริย์เขมรยังดำเนินการปล้นสะดม แม้ว่าเขมรได้พัฒนาระบบเกษตรกรรมการปลูกข้าวนาดำที่สามารถสนองความต้องการของรัฐได้เกินพอแล้วก็ตาม การหมกมุ่นกับสงคราม อาจเป็นการตอบสนองที่จำเป็นต่อการรุกล้ำเป็นระยะ ๆ จากเวียดนามและจาม กล่าวคือเป็นการดำเนินตามแนวคิดที่ว่า การตั้งรับที่ดีที่สุด คือการรุกที่ดี ความเป็นไปได้ประการที่สอง ก็คือ สงครามเหล่านี้ แสดงถึงการแสวงหาอำนาจและเกียรติยศเฉพาะตัว ที่จะมีขึ้นแก่กษัตริย์เขมรผู้นำกองทหารไปรบกับเวียดนามและจามได้อย่างประสบความสำเร็จ ซึ่งเท่ากับกษัตริย์พระองค์นั้นได้ทรงกระทำตามความคาดหวังที่ราษฎรเขมรย่อมมีอยู่กับกษัตริย์ของพวกตน หากว่าเป็นกรณีเช่นนี้ ทหารเขมร ซึ่งดูจะออกรบอยู่ไม่มีที่สิ้นสุด ก็น่าจะยังชีพอยู่ได้ด้วยการปล้นของตน ประการที่สาม พอจะคาดคิดไปได้เช่นกันว่า กษัตริย์เขมรก็ทำนองเดียวกับรัฐพุกามของพม่า คือ บริจาคให้แก่วัดของรัฐเพื่อส่งเสริมอำนาจอธิปไตยตามพิธีกรรมอย่างสิ้นเปลืองมากเสียจนต้องสำรวจหาแหล่งรายได้ทางเลือกเพื่อนำมาใช้สำหรับกิจกรรมส่วนพระองค์เหล่านี้ อาทิเช่น ริเริ่มการก่อสร้างวัดและพิธีกรรมใหม่ ๆ และจ่ายค่าจ้างให้กับทหาร ที่ร่วมในการยุทธของเขมร รายได้พวกนี้สามารถทดแทนการกะเกณฑ์เอาจากผู้ผลิตทางการเกษตรของพระองค์เองเพิ่มขึ้น ความเป็นไปได้อย่างที่สี่คือ กษัตริย์เขมรต้องการกำลังคนเพิ่ม เป็นความต้องการมากยิ่งกว่าการเพิ่มรายได้ ทั้งนี้เพื่อให้มาประจำหน้าที่ทางการบริหารและการทหารซึ่งออกรบอยู่เสมอ รวมทั้งเพื่อสนองความต้องการแรงงานจากการที่ได้ทรงขยายระบบเกษตรกรรมและโครงการก่อสร้างที่ใหญ่โตมโหฬารอย่างมากเหล่านั้น

เช่นเดียวกับในกรณีของชวา ระบบรัฐของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ยุคแรก ๆ ย่อมจะมีศักยภาพในการพัฒนาอยู่เพียงแค่ขีดจำกัด หากพึ่งพาอาศัยรายได้จากส่วนเกษตรกรรมเพียงอย่างเดียว รัฐที่ตั้งอยู่ในที่ราบลุ่มแม่น้ำนั้น อำนาจสูงสุดของรัฐจะมั่นคงอยู่ได้ เฉพาะเมื่อผู้ที่อ้างตนเป็นใหญ่ดำเนินกิจการด้านเศรษฐกิจภายนอกอย่างแข็งขันเท่านั้น ทั้งนี้เมื่อพิจารณาถึงการที่ผู้เป็นใหญ่ต้องเผชิญกับชนชั้นสูงและสถาบันที่คอยแข่งขันเพื่อแย่งชิงความเป็นใหญ่กันอยู่ เช่นเดียวกับชวา การเป็นผู้นำทางด้านเศรษฐกิจในส่วนการพาณิชย์ ให้แหล่งรายได้ใหม่ที่กษัตริย์เขมรและพม่าในคริสต์ศตวรรษที่สิบและสิบเอ็ดนำมาใช้เพื่อส่งเสริมความสำเร็จด้านการเมืองของรัฐตน

แม้ว่าหลักฐานที่อภิปรายมาข้างต้นจะบ่งชี้ว่า การมีส่วนร่วมของรัฐเขมรและพม่าในเส้นทางการพาณิชย์นานาชาติ มิได้เป็นความข้องเกี่ยวอย่างผิวเผิน แต่กิจกรรมนี้ต้องถือว่าเป็นความห่วงใยเป็นอันดับรองของกษัตริย์ของสองรัฐนี้ ประมุขของเขมรและพม่า ต่างมุ่งมั่นที่จะพัฒนาฐานการเกษตรของตนรอบ ๆ พระนครและพุกาม เช่นเดียวกับดำเนินความสัมพันธ์รอบนอก --หากจะกล่าวในแง่ภูมิศาสตร์ - กับเส้นทางเดินเรือที่สำคัญ ๆ ระหว่างตะวันออก-ตะวันตก จะเห็นว่า กษัตริย์ของทั้งสองอาณาจักร ทรงขยายฐานทางด้านเศรษฐกิจของพระองค์ ด้วยการส่งเสริมให้ข้าในบังคับ นำที่ดินที่ไม่ได้ใช้มาเพาะปลูก ทรงขยายอิทธิพลความเป็นใหญ่ทางการเมืองออกไปจากเขตที่เป็นแกนของพระองค์ ขณะเดียวกัน ก็ทรงเริ่มดำเนินการทางการทูตกับบรรดาเพื่อนบ้านด้วย ทว่าหลังคริสต์ศตวรรษที่สิบ

สอง ประมุขของพระนครและพุกาม ทรงเลือกที่จะดำเนินการปกครองรัฐโดยมุ่งสู่ภายใน แทนการส่งเสริมปฏิสัมพันธ์ที่เหนียวแน่นยิ่งขึ้นในเส้นทางการค้านอกภูมิภาคออกไป อย่างไรก็ดี เพื่อนบ้านทางตะวันออกเฉียงใต้ คือรัฐจามที่ควบคุมส่วนดินแดนที่อยู่ทางใต้ของประเทศเวียดนามในปัจจุบัน มีความปรารถนาที่แรงกล้ายิ่งกว่า ที่จะรุกแทรกเข้ามายังช่องทางการค้าระหว่างชาติเหล่านี้

เศรษฐกิจ-การเมืองที่อาศัยการปล้นสะดมของจามปา

รัฐจามซึ่งครองอำนาจเหนือบริเวณทางใต้ของเวียดนามตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่สองจนถึงคริสต์ศตวรรษที่สิบห้า นับเป็นตัวอย่างที่แสดงถึงการเป็นแคว้นที่ประสบความสำเร็จในการสร้างความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันทางวัฒนธรรม ทว่ามิได้มีการรวมศูนย์อำนาจอย่างเป็นปึกแผ่น จามปาตามที่ทราบกันอยู่จากบันทึกในรูปจารึก รวมทั้งจากแหล่งข้อมูลภายนอก เป็นชื่อของอาณาจักรของประชาชนชาวจาม เช่นเดียวกับอารยธรรมในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ในยุคสมัยเดียวกัน อาณาจักรจามปาทิ้งกลุ่มวัดวาอารามที่น่าประทับใจและจารึกจำนวนมากไว้เบื้องหลัง (ข้อความในจารึก เรียบเรียงขึ้นทั้งในภาษาสันสกฤตและภาษาจาม) วัดวาอารามและจารึกเหล่านี้เป็นแหล่งข้อมูลที่สำคัญของประวัติศาสตร์ยุคต้นของจาม พิจารณาโดยอาศัยซากโบราณคดีของจามปาเป็นพื้นฐาน เราจำเป็นต้องจัดจามปาไว้ในกลุ่มรัฐสำคัญของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ในยุคแรกรัฐหนึ่ง กระนั้น หลักฐานด้านจารึกของจาม สะท้อนให้เห็นว่าระบบรัฐของจามปามีความอ่อนแอในด้านสถาบันและต้องพึ่งพาเครือข่ายการเป็นพันธมิตรโดยส่วนตัวเพื่อรวมประชากรที่แบ่งแยกออกเป็นส่วน ๆ เข้าด้วย

อาณาจักรจามประกอบด้วยชุมชนที่กระจัดกระจายอยู่ในลุ่มแม่น้ำและที่ราบชายฝั่งทะเลบริเวณที่อยู่ระหว่างทะเลจีนใต้และเทือกเขา ชาวจามอาศัยอยู่ในสภาพแวดล้อมที่นำมาซึ่งการเลี้ยงชีพแบบหลากหลาย นับตั้งแต่เกษตรกรรม การทำสวน การประมง การค้า และการเป็นโจรสลัด เมืองหลวงของจามปาซึ่งมีอยู่หลายเมือง เป็นชุมชนที่ตั้งอยู่ห่างจากกันมาก ตามส่วนต่าง ๆ ของชายฝั่งทะเล แต่ละเมืองหลวงเหล่านี้ผลัดกันเป็นใหญ่เหนือเมืองอื่น ๆ – แต่ละครั้งที่แต่ละเมืองขึ้นมาเป็นใหญ่ ทางจีนจะรู้จักในอีกชื่อหนึ่ง ซึ่งต่างกันไปแต่ละครั้ง จามปามีการรวมตัวกันทางการเมืองอย่างหลวม ๆ โดยวัฒนธรรมจามมีลักษณะเป็นสากลประกอบด้วยชนหลายเชื้อชาติและภาษาปะปนกันอยู่ จามมีการคมนาคมติดต่ออย่างสม่ำเสมอกับบรรดาเพื่อนบ้านทางใต้กับตะวันตกทั้งโดยทางบกและทางทะเล[82] เครือข่ายของทะเลสาบน้ำเค็มกับแม่น้ำที่ใช้เดินเรือได้ ระหว่างเว้และกวางตรี ทำให้จามมีทางน้ำ

---

[82] Paul Mus, ***India Seen From the East: Indian and Indigenous Cults of Champa***, trans. I.W. Mabbett and D. P. Chandler, Monash Papers on Southeast Asia no.3, Clayton, Victoria, 1975; Georges Maspero, ***Le Royaume de Champa***, Paris, 1928.

สำหรับการคมนาคมภายในที่มั่นใจได้ ซากโบราณสถานของจาม มีรายเรียงอยู่บริเวณต้นแม่น้ำและที่สูง ซากโบราณสถานของจามบริเวณทวนแม่น้ำขึ้นไป จากบินห์ดินห์ (วิชัย) คือที่เชียว เรียว ที่ยาง พรอง และสถานที่อื่น ๆ ที่อยู่บนที่สูง เป็นหลักฐานระบุเป็นพิเศษว่าชาวจามปรากฏอยู่ทั่วบริเวณเครือข่ายแม่น้ำซอง บา ที่ไหลคดเคี้ยวอ้อมเทือกเขาบินห์ดินห์ ซึ่งมีทางผ่านภูเขาเลยที่สูงออกไปเข้าสู่ลาวและกัมพูชา[83]

สิทธิการถือครองที่ดินบริเวณที่ลุ่ม มักมีอยู่ร่วมกันหลายหมู่บ้าน โดยหัวหน้าหมู่บ้าน ร่วมมือกันเพื่อการควบคุมกิจกรรมต่าง ๆ ที่กระทำภายในหมู่บ้าน การประสานงานด้านเศรษฐกิจระหว่างหมู่บ้าน ครอบคลุมถึงการบำรุงรักษาระบบการจัดการน้ำที่ใช้ร่วมกัน และการจัดหายุ้งฉางที่ใช้ร่วมกัน เกษตรกรจามปลูกข้าวโดยใช้ไถเหล็กที่ค่อนข้างซับซ้อน และใช้ระหัดวิดน้ำขนาดใหญ่สำหรับการชลประทาน แต่ละหมู่บ้านต่างมี “หัวหน้าน้ำ” ทำหน้าที่จัดระบบการทำงานให้ชาวบ้าน เพื่อให้ชาวบ้านแผ้วถางที่ดินสร้างและบำรุงรักษาทางน้ำและคันดินต่าง ๆ หัวหน้าหมู่บ้านมาพบปะประชุมกันเพื่อประสานงานการรักษาระบบทั้งหมด อาณาจักรจามมีชื่อเป็นพิเศษในเรื่อง “ข้าวนาลอย” ซึ่งได้ผลเร็ว (“หนึ่งร้อยวัน”) และสามารถปลูกได้แม้ใต้น้ำที่สูงถึงห้าเมตร หมู่บ้านการเกษตรของจาม กระจัดกระจายขึ้นไปตามหุบเขาที่มีแม่น้ำไหลผ่าน และบนเนินเขาที่ทำเป็นชั้นเป็นขั้น และเข้าสู่พรมแดนด้านนิเวศน์วิทยา ระหว่างที่สูงกับที่ลุ่ม ส่วนที่ชาวจามอาศัยอยู่จะปลูกข้าวนาดำ ทว่าในหมู่ชนเผ่าที่อาศัยอยู่บนเขาที่อยู่ติด ๆ กันนั้น ส่วนใหญ่แล้ว เพาะปลูกแบบไร่นาเลื่อนลอย คือเปลี่ยนที่ใหม่ไปเรื่อย ๆ (แบบถางแล้วเผา) ร่วมไปกับการล่าสัตว์และเก็บของป่า

การย้ายศูนย์กลางของกษัตริย์จาม (“นครหลวง”) เป็นระยะ ๆ ไปอยู่ตามศูนย์กลางเมืองบริเวณปากแม่น้ำซึ่งมีอยู่หลายศูนย์และมีชื่อแบบอินเดีย—อาทิเช่น อินทรปุระ (ตราเกี๋ยว) วิชัย (บินห์ดินห์) และคอธารา (นาตรัง) –ไม่ได้แสดงถึงการเปลี่ยนแปลงจากการปกครองของราชวงศ์หนึ่งไปเป็นของอีกราชวงศ์ หากเป็นการโยกย้ายความเป็นใหญ่จากกลุ่มชนชั้นสูงของระบบลุ่มแม่น้ำจามระบบหนึ่งไปยังอีกระบบหนึ่ง เมื่อกลุ่มชนชั้นสูงของระบบแม่น้ำนั้น มีอิทธิพลเหนือศูนย์กลางเมืองปากแม่น้ำของชายฝั่งทะเลจาม เมื่อเป็นเช่นนี้ แคว้นจามจึงเหมือนกับรัฐริมแม่น้ำของมาเลย์ดังที่กล่าวข้างต้น มากกว่าจะเหมือนกับบรรดาเพื่อนบ้านบนที่ราบนาดำส่วนภาคพื้นแผ่นดินใหญ่ทางตะวันตกและทางเหนือ เช่นเดียวกับประมุขของหน่วยเศรษฐกิจ-การเมือง-ที่อิงแม่น้ำเป็นหลักของส่วนหมู่เกาะ อำนาจการปกครองของกษัตริย์จาม รวมศูนย์อยู่ภายในที่ราบปากแม่น้ำของพระองค์เอง อำนาจอธิปไตยของกษัตริย์จามเหนือ ส่วนที่เลยพ้นจากฐานที่เป็นศูนย์กลางของเมืองปากแม่น้ำนั้น ขึ้นอยู่กับพระปรีชาสามารถของกษัตริย์ที่จะสร้างเครือข่ายความเป็นพันธมิตรกับบรรดาผู้นำประชากรบริเวณที่อยู่ตอน

---

[83] Gerald C Hickey, ***Sons of the Mountains***, New Haven, 1982. 460.

ในลึกเลยขึ้นไปทางต้นแม่น้ำ รวมทั้งการเป็นพันธมิตรกับผู้นำของระบบริมแม่น้ำอื่น ๆ ของชายฝั่งทะเลจาม

แม้มีการโยกย้ายอำนาจในช่วงระยะเวลาต่าง ๆ กัน จากศูนย์กลางเมืองปากแม่น้ำศูนย์กลางหนึ่งไปยังอีกศูนย์กลางหนึ่ง แต่มีศูนย์กลางหนึ่งที่คงเดิมสม่ำเสมอ นั่นคือศูนย์กลางที่ศักดิ์สิทธิ์ของจามที่มิเซิน ศูนย์กลางนี้ตั้งอยู่ตรงปลายเขตที่สูง บริเวณต้นแม่น้ำที่ขึ้นมาจากศูนย์กลางเมืองชายฝั่งทะเลที่อินทรปุระ (ตราเกี้ยว) มิเซินเป็นสถานที่ทำพิธีของกษัตริย์จาม ซึ่งเป็นพิธีที่ส่งเสริมความรู้สึกสมัครสมานเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันทางวัฒนธรรมในหมู่ประชากรที่แยกจากกันเป็นกลุ่ม ๆ ของอาณาจักรจาม จะเห็นว่า แม้ว่าสังคมจามในแง่สถาบันมีความผูกพันกันอย่างเบาบาง แต่ค่านิยมร่วมกันที่แสดงออกในจารึกของจามปาที่กระจายอยู่อย่างกว้างขวาง แสดงให้เห็นถึงความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันอย่างสูงในทางสังคม ปัจจัยนี้เองที่เป็นรากฐานให้แคว้นจามดำเนินการไปได้ในฐานะแคว้น ๆ หนึ่ง

ลักษณะการบริหารบ้านเมืองที่เป็นรูปแบบของจาม ดังที่พรรณาออกมาในจารึกต่าง ๆ ให้การเน้นย้ำที่ความสำเร็จส่วนพระองค์ของกษัตริย์จาม ความเชื่อในท้องถิ่นในยุคแรก ๆ สนับสนุนความคิดที่ว่า ปัจเจกชนบางคน (โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ผู้นำของสังคมจาม) สามารถสูงส่งกว่าผู้อื่นได้ ชาวจามถือว่า คนเรานั้น มีความสามารถไม่เท่าเทียมกัน ทั้งความสามารถในทางโลกย์และทางจิตวิญญาณ ความสำเร็จทางโลกย์อันเกิดจากความกล้าหาญของบุคคลหนึ่ง ย่อมเป็นเครื่องยืนยันถึงความสูงส่งทางด้านจิตวิญญาณของบุคคลนั้น ความสำเร็จโดยส่วนตัวในชั่วชีวิตของบุคคลย่อมทำให้บุคคลนั้นได้รับสถานภาพเป็นบรรพบุรุษคนหนึ่งด้วย

ชาวจามห่วงใยต่อผู้ที่ตายไปแล้วอย่างแรงกล้าตั้งแต่ดั้งเดิมมาแล้ว บุคคลย่อมปรารถนาที่จะมีความผูกพันโดยส่วนตัวกับ “บรรพบุรุษผู้มีอิทธิฤทธิ์” ซึ่งเชื่อกันว่า สามารถมอบสิ่งที่มีความสำคัญทั้งทางด้านวัตถุและจิตวิญญาณแก่ผู้ที่แสดงความเคารพสักการะ[84] ทำนองเดียวกับที่บุคคลย่อมปรารถนาที่จะเป็นพันธมิตรกับผู้มีอำนาจเหนือกว่าขณะที่ยังมีชีวิตอยู่ ผู้ที่บรรลุถึงความยิ่งใหญ่ในชีวิตนั้น ถือกันว่าเพราะมีการติดต่อกับวิญญาณบรรพบุรุษที่มีความยิ่งใหญ่ยิ่งกว่าคนอื่น ๆ ในรุ่นเดียวกัน ผู้เป็นสาวกยืนยันความผูกพันของตนเองกับบรรพบุรุษ ด้วยการสร้างความสัมพันธ์กับผู้นำที่ประสบความสำเร็จ ความเคารพสักการะต่อเจ้านายเหนือหัว จึงเท่ากับเป็นการแสดงความเชื่อฟังต่อบรรพบุรุษ

---

[84] ดูการอภิปรายเรื่อง “บุรุษผู้ทรงอิทธิฤทธิ์” อย่างละเอียด ใน O. W. Wolters, *History , Culture and Region in Southeast Asian Perspectives*, Singapore, 1982.

ประชากรที่เป็นราษฎรพิสูจน์ความสามารถของตนในการไต่เต้าขึ้นไปดำรงสถานภาพบรรพบุรุษ ด้วยการมีส่วนร่วมในความสำเร็จของเจ้านายเหนือหัวที่ตนสังกัดอยู่อย่างต่อเนื่อง เจ้านายที่ประสบความสำเร็จ แสดงตนเสมือนหนึ่งว่ามีอิทธิพลต่อสถานภาพของผู้ที่สนับสนุนตนในยามที่มีชีวิตอยู่ รวมทั้งต่อความหวังของพวกเขาที่จะได้รับการยอมรับนับถือเมื่อตายไปแล้ว เจ้านายผู้ให้การอุปถัมภ์ที่ประสบความสำเร็จ จะแสดงการรับรู้ถึงความสำเร็จและความดีความชอบของผู้อยู่ในอุปถัมภ์ของตนด้วยการปูน "บำเหน็จ" –ทั้งทางวัตถุ (ตำแหน่งและทรัพย์สิน) และทางจิตวิญญาณ (พิธีกรรมกับสถานภาพเมื่อตายแล้ว)—แก่ผู้ที่ประกอบกิจการงานในนามของเจ้านายผู้อุปถัมภ์ อย่างคุ้มค่าควรแก่การใส่ใจ

สังคมจามยุคต้น จึงมีจุดศูนย์รวมอยู่เบื้องหลังผู้นำที่ได้รับพรจากภูติ ร่วมไปกับการสนับสนุนจากสัญลักษณ์ทางวัฒนธรรมของอินเดีย ประสมกับสัญลักษณ์ทางวัฒนธรรมของท้องถิ่น รวมทั้งกับค่านิยมที่ยินยอมให้ผู้นำระดมประชากรและทรัพยากรในท้องถิ่นไปใช้ในการผจญภัยข้ามภูมิภาค ประมุขจามยุคต้น ๆ นับถือพระศิวะ ดังเห็นได้จากการกล่าวถึงการอุปถัมภ์พวกนักพรตโยคีและการถือว่าตนเป็นประหนึ่งเจ้าแห่งจักรวาลและเจ้าแห่งที่อยู่อาศัยของผู้ตาย ประมุขจามยังนับถือพระอินทร์ ซึ่งเป็นเทพเจ้าแห่งสงครามในพระเวท และในสมัยหลัง ๆ ก็เทียบตนเองว่าเป็นเสมือนหนึ่งพระวิษณุและเทพอื่น ๆ ในพุทธศาสนาในทำนองเดียวกัน[85] ประมุขของชาวจามไม่ใคร่กังวลกับการพัฒนาสถาบันของรัฐ หากแต่หันมาริเริ่มตั้งนิกายซึ่งรวมศาสนาความเชื่อต่าง ๆ เข้าด้วยกัน เพื่อให้บริวารพึ่งพาอาศัยได้ เพราะตัวผู้นำ มีความสัมพันธ์ทางจิตวิญญาณกับบรรพบุรุษรวมทั้งความสัมพันธ์กับเทพในจักรวาลของอินเดียด้วย

อย่างไรก็ดี ในท้ายที่สุดแล้ว ประมุขที่ประสบความสำเร็จจำต้องสร้างรายได้ให้แก่ผู้เป็นบริวารโดยตรงของตน และรักษาสภาพความเป็นอยู่ที่ดีทางวัตถุให้แก่ราษฎรอย่างที่คาดหวังกันว่ากษัตริย์จักต้องจัดหาให้ เมื่อความมั่งคั่งไพบูลย์ทางเศรษฐกิจสูญสิ้นไป ข้อสงสัยที่สำคัญยิ่งย่อมเกิดขึ้นเกี่ยวกับคุณสมบัติความเป็นผู้วิเศษที่อำนวยให้เกิดความสำเร็จตามลัทธิบูชาประมุข และในไม่ช้า หน่วยปกครองตามภูมิภาคจะยืนยันสิทธิในการปกครองอย่างเป็นอิสระของตนเองขึ้นมาใหม่ ตลอดประวัติศาสตร์ของจาม การตั้งตนเป็นอิสระในส่วนภูมิภาคและการต่อต้านความทะเยอทะยานเพื่อรวมอำนาจเข้าสู่ศูนย์กลางของผู้ที่หมายจะขึ้นมาเป็นกษัตริย์จาม ที่เกิดขึ้นเป็นระยะ ๆ นั้น ประจวบกันพอดีกับความไม่สามารถให้ผลตอบแทนทางเศรษฐกิจได้ตามที่คาดหวังไว้

ขณะที่ประมุขในยุคต้น ๆ ของรัฐใหญ่ที่ปลูกข้าวนาดำรัฐของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ สร้างอำนาจการปกครองได้โดยอาศัยรายได้จากฐานทางเกษตรกรรมที่ค่อนข้างมีเสถียรภาพนั้น หลักฐานจากหลายแหล่งของอารยธรรมจามกลับบ่งชี้ว่า ประมุขของจามไม่อาจคาดหวังว่าผลผลิตส่วนเกินทาง

---

[85] I.W. Mabbett, "Buddhism in Champa" in Marr and Milner, 289-313.

การเกษตรจะหลั่งไหลมามากพอแก่การใช้จ่ายเพื่อความทะเยอทะยานทางการเมืองตนได้ มีความไม่เห็นพ้องต้องกันในหมู่นักประวัติศาสตร์ เกี่ยวกับผลิตผลทางการเกษตรของอาณาจักรจาม แหล่งข้อมูลของจีน ให้หลักฐานพิสูจน์ว่า ชาวจามเป็นผู้ปลูกข้าวนาดำและจีนรู้จักดินแดนจามเป็นการเฉพาะว่าเป็นแหล่งปลูกข้าว “นาลอย” ที่ขึ้นเร็ว ซึ่งชาวจีนได้นำแบบอย่างมาใช้ในตอนใต้ของประเทศตนด้วย ทว่าหลักฐานที่เหลือจากอารยธรรมจาม รวมทั้งแหล่งข้อมูลของจีน มิได้แสดงถึงพัฒนาการทางการเกษตรอย่างกว้างขวางในบริเวณที่อยู่ลึกเข้าไปในแผ่นดินจากชายฝั่ง เช่นที่พบในรัฐที่ปลูกข้าวนาดำใหญ่ ๆ ในสมัยเดียวกับจามปา คือในกัมพูชา พม่า ชวาและสามเหลี่ยมปากแม่น้ำแดงของเวียดนาม ปัญหาใหญ่ที่กษัตริย์จามต้องเผชิญ คือการที่ภูมิภาคระหว่างสามเหลี่ยมปากแม่น้ำโขงและเมืองเว้ ซึ่งอยู่ภายในอำนาจการปกครองของจามนั้น มิได้มีที่ราบกว้างขวางพอที่จะสนองความเป็นอู่ข้าวเพื่อเลี้ยงดูแคว้นที่มีความซับซ้อนได้

ภาระหน้าที่ของกษัตริย์ตามจารึกของจามนั้น มิได้อยู่ที่การบริหารรัฐกิจประจำวัน หากอยู่ที่สนามรบ เพื่อปกป้องชุมชนของราษฎร โดยการนี้เท่ากับทรงรักษาความมั่นคั่งไพบูลย์ของชุมชนเอาไว้ บันทึกหลักฐานของจามไม่เคยกล่าวอ้างถึงกษัตริย์จามว่าทรงเป็นผู้บริหารจัดการเรื่องน้ำในท้องถิ่น และกษัตริย์จามก็ไม่เคยทรงมีบทบาทในการควบคุมดูแลยุ้งฉางของชุมชน ยุ้งฉางของชุมชนนี้เป็นแหล่งที่มาของความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของชุมชนเกษตรกรในท้องถิ่น เช่นเดียวกับเครือข่ายการบริหารจัดการเรื่องน้ำในท้องถิ่น อย่างไรก็ดี ก็มีบ้างเป็นระยะ ๆ ที่กษัตริย์จามทรงมอบหมายความรับผิดชอบเรื่องการควบคุมดูแลยุ้งฉางของส่วนรวมแห่งใหม่หรือที่มีอยู่แล้ว ให้แก่วัดที่ตั้งขึ้นใหม่

จารึกต่าง ๆ รายงานว่า กษัตริย์จามมีสิทธิได้รับผลผลิตการเกษตรในท้องถิ่นหนึ่งในหก เป็นการตอบแทนการรักษาความมั่นคงไพบูลย์ให้แก่ราษฎรของพระองค์ ทว่ามีการประกาศซ้ำแล้วซ้ำเล่าว่า เนื่องจาก “พระเมตตา” ของประมุข รัฐจึงคาดว่าจะเก็บเพียงหนึ่งในสิบ เนื่องจากข้อความดังกล่าวปรากฏในจารึกที่รายงานการโอนสิทธิ ในรายได้จากที่ดินของประมุขที่ราษฎรยังค้างชำระอยู่ให้แก่วัดต่าง ๆ (ซึ่งมีบทบาทมากขึ้นเรื่อย ๆ ในฐานะศูนย์รวบรวมทรัพยากรทางเศรษฐกิจ) เราจึงสามารถอนุมานได้ว่า รัฐไม่เต็มใจหรือไม่สามารถเรียกเก็บส่วนแบ่งจากการผลิตในท้องถิ่นได้ แม้ในบริเวณที่เป็นฐานที่ตั้งของระบบแม่น้ำของรัฐเอง และดังนั้น จึงยกส่วนที่เก็บพอเป็นพิธีหนึ่งในสิบนี้ให้แก่วัด ด้วยความหวังว่า วัดซึ่งเป็นสถาบันที่มีรากเหง้าอยู่ในท้องถิ่น อาจโชคดีกว่า ในการเก็บภาษีในรูปดังกล่าวปกติแล้ว สิ่งที่ยกให้ คือสิทธิในรายได้จากที่ดินซึ่งไม่มีการเพาะปลูกและไม่มีประชากรอาศัยอยู่ นี่ยิ่งเป็นการบ่งชี้ชัดยิ่งขึ้นไปอีกว่า รัฐมีสิทธิเหนือที่ดินที่มีการเพาะปลูกแล้ว แต่เพียงแค่ในขอบเขตจำกัด

วัดหรือเจ้าหน้าที่ของวัดบ่อยครั้งเป็นผู้รับหน้าที่ควบคุมคนงาน (เชลยศึกหรือข้าทาสอื่น ๆ ทั้งชายและหญิง) ที่รัฐมอบหมายให้ไปช่วยงานขยายพื้นที่เกษตรกรรม การเสริมสร้างการควบคุมที่ดินและยุ้งฉางที่มีอยู่ และการมอบหมายอำนาจควบคุมดังกล่าวให้กับทางวัด ซึ่งในทางกลับกัน ช่วย

ส่งเสริมอำนาจการปกครองของกษัตริย์ตามหลักศาสนาด้วยนั้น อาจเป็นการเอื้อให้กษัตริย์จามสามารถเข้าถึงการผลิตในท้องถิ่นได้โดยอ้อม ซึ่งหากไม่ใช้วิธีนี้แล้ว รัฐก็ไม่สามารถเข้าถึงได้เลย

ความไร้เสถียรภาพของอำนาจการปกครองของกษัตริย์จาม เผยให้เห็นชัดเป็นพิเศษ ที่ความไม่เสมอต้นเสมอปลายระหว่างข้อความในจารึกที่เน้นถึงพลังแห่งความสามารถทางศีลธรรมและทางร่างกายของพระประมุข กับข้อความตอนสรุปที่ว่า พลังนี้ ไม่เพียงพอที่จะค้ำประกันความมั่นคงปลอดภัยในอนาคตให้แก่วัดที่ได้รับบริจาค จารึกของจามใช้คำสาปแช่งเพื่อปกป้องวัด แทนการขู่ว่าจะโต้กลับแก่ผู้กระทำผิดทางร่างกาย จารึกของจามเชิดชูสมรรถนะทางร่างกายและความกล้าหาญส่วนพระองค์ของกษัตริย์จาม แต่ปกติแล้ว จะจบท้ายลงด้วยการประกาศว่า ผู้ที่ปล้นวัด (ซึ่งเมื่อพิจารณาจากการกล่าวถึงอย่างสม่ำเสมอ คงเป็นกรณีที่เกิดขึ้นบ่อย ๆ จนเป็นธรรมดา) จะต้องถูกเทพลงโทษอย่างสาสม – ปกติแล้ว คือการทำให้อายุสั้นและชีวิตไม่เจริญก้าวหน้า และเมื่อเสียชีวิตไปแล้ว ต้องตกนรก อาทิเช่น จารึกการบริจาคตามแบบฉบับ จะจบท้ายด้วยคำเตือนดังนี้

> ผู้ปกป้องข้าวของทั้งหมดนี้ของอินทรภัทเรศวรในโลก จะได้รับความปีติของสวรรค์ร่วมกับเทพทั้งหลาย ผู้ที่นำสิ่งของเหล่านี้ไปจะตกนรกพร้อมกับครอบครัวของพวกมัน และจะพบแต่ความทุกข์โศกจากนรกตราบเท่าที่พระอาทิตย์และพระจันทร์ยังคงอยู่....[86]

เราอาจวางข้อสรุปโดยอาศัยหลักฐานจากจารึกได้ว่า ในรัชสมัยของกษัตริย์พระองค์หนึ่ง ทว่าโดยเฉพาะอย่างยิ่งภายหลังจากสวรรคตไปแล้ว ดินแดนของพระองค์และที่สำคัญคือวัดที่ได้รับบริจาคจาก พระองค์จนมั่งคั่ง จะต้องถูกคู่แข่งทางการเมืองทั้งหลายมาปล้นชิงทรัพย์เอาไป ดังนั้น จารึกของกษัตริย์จามจึงได้รายงานถึงการปฏิสังขรณ์วัดของประมุขจามองค์ก่อน ๆ วัดเหล่านี้ ถูก “คนต่างแดน” ที่เลวร้ายเหมือนเป็นปีศาจทำลาย แต่ก็ถูกทำลายด้วยฝีมือของเหล่าหัวหน้าจามที่พยายามเข้ายึดทรัพยากรวัตถุและแรงงานที่จำเป็นเพื่อประกาศอำนาจความเป็นใหญ่ของตนเองด้วยเหมือนกัน การปฏิสังขรณ์วัดเป็นการแสดงถึงสิทธิธรรมทางการปกครอง และเป็นการป่าวประกาศว่า กษัตริย์พระองค์ใหม่มีทรัพยากรเพียงพอที่จะค้ำประกันการเลี้ยงชีพของราษฎรในอนาคต

เนื่องจากจามปามีชายฝั่งทะเลยาวเหยียด แหล่งรายได้ที่เป็นทางเลือกสำหรับกษัตริย์จามทางหนึ่ง คือทะเล แต่ทะเลนี่ก็เช่นกัน มีหลักฐานแต่เพียงเล็กน้อยว่ากษัตริย์จามทรงพึ่งพาอาศัยรายได้จากการค้า เพื่อใช้เป็นเงินทุนสร้างอำนาจการปกครองให้แก่พระองค์เอง ไม่ว่าจะเป็นรายได้จากภาษีท่าเรือหรือผลตอบแทนจากการผูกขาดของกษัตริย์ในการขายสินค้าต่าง ๆ ของท้องถิ่นให้แก่ผู้ทำการค้านานาชาติ

---

[86] Barth and Bergaigne, ISCC, 226ff.

การค้าชายฝั่งทะเลของจาม พึ่งพาอาศัยลมมรสุมในฤดูร้อน ซึ่งช่วยขับเคลื่อนการสัญจรทางทะเลขึ้นเหนือไปยังจีน ลมแรงจากทางเหนือ ในช่วงฤดูใบไม้ร่วงจนถึงฤดูใบไม้ผลิ ทำให้ชายฝั่งทะเลของจามเป็นที่พักพิงธรรมชาติสำหรับผู้ทำการค้าของทะเลจีนใต้ต้องเข้ามา ผู้ทำการค้าเหล่านี้ซึ่งรู้จักกันรวม ๆ ในนาม*เยห์* ต่างมุ่งหมายที่จะเดินทางไปยังหมู่เกาะและบริเวณเลยออกไป แม้ว่าชายฝั่งทะเลของจามมีที่ตั้งดีเมื่อพิจารณาถึงลมประจำฤดูที่พัดกระหน่ำอยู่ แต่แหล่งข้อมูลจีนมักถือว่าท่าเรือจามมิใช่ศูนย์กลางที่สำคัญเป็นอันดับแรกในการแลกเปลี่ยนทางการพาณิชย์นานาชาติ หากอยู่แค่ระดับรองลงไป กระนั้น ท่าเรือจามก็มีผลิตภัณฑ์ที่สำคัญซึ่งพ่อค้าชาวจีนและชาติอื่น ๆ ปรารถนา—ที่สำคัญคือของฟุ่มเฟือยอย่างเช่นงาช้าง นอแรด กระดองเต่า ไข่มุก ขนนกยูงและขนนกกะเต็น (คิงฟิช) เครื่องเทศและไม้หอม[87]

แหล่งข้อมูลของจีนและเวียดนาม แจกแจงรายการสินค้าที่มีอยู่ตามท่าเรือต่าง ๆ ที่ชายฝั่งทะเลจามไว้ และแสดงให้เห็นความสำคัญของบริเวณที่สูง ในฐานะแหล่งที่มาของสินค้าสำหรับการซื้อขายของจาม เป็นต้นว่า ช้างและงาช้าง เป็นสินค้าที่ต้องการมาก และรวมอยู่ในของบรรณาการที่กษัตริย์จามส่งไปยังราชสำนักจีนในวาระต่าง ๆ กันสิบสี่วาระ ระหว่าง ค.ศ.414 ถึง ค.ศ.1050 ช้างเหล่านี้มาจากบริเวณที่สูงส่วนต้นแม่น้ำเลยจากวิชัย (บินห์ดินห์) และปาณฑุรังคะ (ปานรัง) ขึ้นไป ผลิตภัณฑ์อื่น ๆ ที่ได้จากแหล่งเดียวกันนี้ได้แก่ นอแรด (นอแรดป่นเป็นยากระตุ้นกำหนัดที่สูงค่ายิ่งในหมู่ชาวจีน) กระวาน ขี้ผึ้ง ครั่ง ยางสน และไม้หอมนานาชนิด (ไม้จันทร์หอม, ไม้การบูน ไม้กฤษณา)[88] ลูกหมากกับใบพลูซึ่งเคี้ยวแล้วทำให้ฟันเป็นสีแดง เป็นผลิตผลของพื้นที่สูงบริเวณต้นแม่น้ำของอินทรปุระ (ตราเกี้ยว) อบเชยเป็นผลิตผลจากภูมิภาคต้นน้ำของวิชัย ส่วนทองคำนั้น กล่าวกันว่า ขุดมาจากภูเขาทองห่างจากเมืองเว้สมัยใหม่ไปประมาณ 30 *ลี้*[89]*

ประวัติศาสตร์ของพื้นที่สูงที่ได้จากคำบอกเล่า ให้ภาพมองลึกที่มีค่า ทำให้เราเข้าใจธาตุแท้ของการแลกเปลี่ยนทางการพาณิชย์ของจาม ซึ่งมิได้มีระบุไว้ในแหล่งข้อมูลที่เป็นลายลักษณ์อักษรที่ยังเหลืออยู่เหล่านั้น ตำนานท้องถิ่นของเหล่าผู้อยู่ในที่สูงบริเวณที่ราบสูงดาร์ลัคใกล้กับเชียว เรียว ซึ่งเป็นแหล่งที่มาที่สำคัญของผลิตผลจากที่สูงที่ได้บรรยายไปแล้ว นั้นเล่าไว้ว่า จามพยายามดึงชาวที่ราบสูงให้

---

[87] Paul Wheatley, “Geographical Notes on Some Commodities involved in sung Maritime Trade,” JMBRAS, 32, 2 (1959).

[88] Maspero, ***Champa***, 57, 67, 87-8, 99, 120, 133, 138.

[89] นักผจญภัยชาวอิตาเลียน นิโคโล เดอ คอนติ เดินทางไปจามปาโดยผ่านชวาในค.ศ. 1435 และรายงานว่า จามปาเป็นผู้ค้ารายสำคัญซึ่งจำหน่ายพืชตระกูลว่านหางจระเข้ การบูรและทองคำ Nicolo Conti, *The **Travels of Nicolo Conti in the East in the Early Part of the Fifteenth Century***, London, 1857, 8-9.

* 1 ลี้ เท่ากับระยะทาง 1/3 ไมล์

เข้ามารวมอยู่ในเศรษฐกิจการเมืองของจามด้วยการเจรจา มิใช่ด้วยกำลัง ชาวพื้นที่สูงได้รับข้อเสนอการให้การปกป้องคุ้มครองจากกองทัพจาม รวมทั้งสิทธิพิเศษในการเป็นคู่ค้าของจาม[90] เห็นได้ชัดว่าสิ่งที่มีค่ามากที่สุดในหมู่สินค้าที่ชาวจามเสนอขาย คือเกลือ ซึ่งเป็นของสำคัญอย่างยิ่งสำหรับอาหารของชนในที่สูง รวมทั้งสำหรับการเลี้ยงสัตว์ในท้องถิ่น นอกจากให้เหตุผลพิสูจน์ว่าพื้นที่สูงเป็นที่มาของสิ่งของสำหรับใช้ในการค้าที่มีระบุอยู่ในแหล่งข้อมูลของภายนอกแล้ว ประวัติศาสตร์บอกเล่าของพื้นที่สูงยังรายงานด้วยว่า กษัตริย์จามมีสิทธิที่จะได้รับผ้าที่ทอขึ้นในท้องถิ่น เป็นบรรณาการ[91]

กล่าวกันว่าในหมู่ประชากรในพื้นที่สูงในภูมิภาคทางเหนือของสามเหลี่ยมปากแม่น้ำโขงนั้น หัวหน้าในท้องถิ่น ได้จัดตั้งกลุ่มคนเพื่อช่วยพวกจามเสาะหาไม้กฤษณา ไม้ซึ่งมีคุณค่าเพราะความหอมเมื่อนำมาเผาระหว่างทำพิธีของชาวจาม เวียดนามและจีน ชาวชนเผ่าในท้องถิ่น กลายมาเป็นข้าช่วงใช้ของพวกจาม และได้รับตรากับดาบของจาม พร้อมกับบรรดาศักดิ์ ซึ่งแปลได้คร่าว ๆ ว่า “เจ้า/นาย” ซึ่งยืนยันถึงสถานภาพความเป็นผู้นำของพวกเขา[92]

เครือข่ายที่ใกล้ชิดมากเป็นพิเศษของการติดต่อแลกเปลี่ยนทางวัฒนธรรมระหว่างจามปากับชวา เกิดขึ้นในคริสต์ศตวรรษที่แปด ซึ่งรวมถึงการเป็นหุ้นส่วนทางการค้าในแบบพิเศษด้วย ในช่วงคริสต์ศตวรรษที่เจ็ดถึงสิบ เกิดพัฒนาการของสิ่งที่นักประวัติศาสตร์ศิลปะเรียกว่า “สถาปัตยกรรมอินโด-ชวา” ขึ้นในจามปา เป็นศิลปะที่แสดงเรื่องราวแนวพุทธศาสนามหายานนิกายตันตระซึ่งคล้ายคลึงกับภาพที่จำลองไว้ในศิลปะชวาที่อยู่ในสมัยเดียวกัน ภาพสลักนูนตามวัดต่าง ๆ ที่ศูนย์กลางอันศักดิ์สิทธิ์ของจามที่มิเซิน กล่าวกันว่าคล้ายกับภาพสลักนูนที่บุโรพุทโธ[93] ตามวัดต่าง ๆ บริเวณห่างจากมิเซินลงไปตามปลายแม่น้ำที่ดงดวง (อินทรปุระ) มีการผสมผสานกันในลักษณะที่พิเศษยิ่งระหว่างพุทธศาสนากับศาสนาฮินดูนิกายไศวะ ณ บริเวณนี้ยังมีจารึกสมัยค.ศ. 911 ที่บันทึกเรื่องการผจญภัยของราชทวาร ข้าราชสำนักของจามสมัยคริสต์ศตวรรษที่สิบ ราชทวารเดินทางไปชวาสองครั้ง เพื่อศึกษาศาสตร์ทางด้านเวทมนต์คาถาของพุทธศาสนา คำที่ใช้ในจารึกคือ *สิทธยาตรา* ซึ่งเป็นคำเดียวกับที่ใช้อยู่ในนิกายตันตระเมื่อจะบรรยายถึงอำนาจวิเศษเหนือธรรมชาติที่มีอยู่ในพุทธศาสนาและเป็นอำนาจที่กษัตริย์ศรีวิชัยสมัยปลายศตวรรษที่เจ็ดเพียรหาอยู่เช่นกัน[94]

---

[90] Hickey, ***Sons of the Mountains***, 116.

[91] ผ้าที่สตรีในหมู่บ้านทอขึ้นจากเส้นใยชนิดต่าง ๆ ในท้องถิ่น และโดยทั่วไปแล้ว มีสีสันสดใส ได้แก่สีแดง น้ำเงินและเหลือง ตัดกับสีดำ ขาวและเทา ซึ่งประกอบขึ้นเป็นแถบ หรือเป็นลวดลายเรขาคณิต ผ้าเหล่านี้ ยังคงเป็นผลิตภัณฑ์ที่มีค่าของกลุ่มชนในที่สูง: ibid., 446.

[92] Ibid., 117.

[93] B.P. Groslier, ***Indochina***, Geneva, 1966, 39, 54, 77.

[94] E. Huber, “La Stele de Dong-duong,” BEFEO, 4 (1904) 85ff., verse BXI; **Hall**, ***Maritime Trade***, 79ff.

นักผจญภัยชาวอิตาลี นิโคโล เดอ คอนติ มาเยือนจามปาในค.ศ. 1435 ระหว่างเดินทางจากชวาไปยังจีนในตอนต้นคริสต์ศตวรรษที่สิบห้า ในช่วงคริสต์ศตวรรษที่สิบสี่ กษัตริย์จาม คือชัยสิมหะวรมันที่ 2 (ครองราชย์ประมาณ ค.ศ.1307) อภิเษกกับเจ้าหญิงทาปสี ของชวา หลังจากนั้นไม่นาน เช นาง (ครองราชย์ระหว่าง ค.ศ.1312 – 1318) ประมุขหุ่นของจามซึ่งผู้พิชิตชาวเวียดนาม อัน ฮวง เชิดขึ้นได้ยืนยันความเป็นอิสระของพระองค์ด้วยการเสด็จหนีไปชวา – เช นางนี้อาจเป็นโอรสของเจ้าหญิงชวาก็ได้[95] นอกจากนี้ยังมีตำนานของชวาที่เล่าเรื่องของทวาราวตี พระขนิษฐาของกษัตริย์จามพระองค์หนึ่ง ซึ่งอภิเษกสมรสกับประมุขของมัชปาหิต จากนั้น ทรงช่วยส่งเสริมการเผยแผ่ศาสนาอิสลามในชวาในช่วงปลายคริสต์ศตวรรษที่สิบสี่ แหล่งข้อมูลของจามที่ให้หลักฐานบอกถึงที่พักอาศัยของชุมชนเศรษฐกิจอิสลามที่ปาณฑุรังคะในปลายศตวรรษที่สิบ ช่วยสนับสนุนความเชื่อของชวาที่ว่า การแพร่กระจายของอิสลามไปยังชวา มีต้นตอมาจากจามปา[96]

แม้ว่าหลักฐานนี้ ระบุไว้ด้วยว่า การค้าระหว่างชาติบริเวณชายฝั่งทะเลจามสามารถเป็นแหล่งรายได้ที่สำคัญได้ แต่การพึ่งพาอาศัยการขายผลิตผลในท้องถิ่นให้แก่ตลาดภายนอก ย่อมมิใช่ฐานทางเศรษฐกิจที่เพียงพอแก่การนำมาใช้สร้างแคว้นในระดับรัฐได้ ความผันผวนเป็นระยะ ๆ ของการค้าทางทะเลเนื่องจากความไม่สงบที่ปลายเส้นทางในจีนและตะวันออกกลาง มีความหมายว่า กษัตริย์จามก็เหมือนกับผู้นำของรัฐต่าง ๆ ของมาเลย์ทางใต้ คือไม่สามารถพึ่งพาอาศัยการพาณิชย์นานาชาติให้เป็นแหล่งการกระจายรายได้ที่กษัตริย์จะทรงกระทำได้อย่างมั่นคงและต่อเนื่อง พระประมุขจามยังมิได้ทรงควบคุมการค้ากับภายนอกโดยตรง เรื่องนี้สามารถสรุปได้จากบันทึกการค้าตามชายฝั่งทะเลของจาม บันทึกเหล่านี้รายงานว่า ศูนย์กลางที่สำคัญของการค้านานาชาติอยู่ที่ปาณฑุรังคะ ตรงสุดปลายด้านใต้ของอาณาเขตทางการเมืองของจาม ประชากรที่อยู่ตามเกาะของปาณฑุรังคะอาจคงความเป็นอิสระจากการควบคุมทางการเมืองของจามไว้ได้มาก ทั้งนี้โดยตัดสินจากคำบรรยายถึงชุมชนที่ปรากฏในจารึกสมัยคริสต์ศตวรรษที่สิบเอ็ด ซึ่งระบุลักษณะของประชากรปาณฑุรังคะว่า “เหมือนปีศาจ ขาดความเคารพยำเกรงและแข็งข้ออยู่เนือง ๆ” กับอำนาจการปกครองของรัฐ

เนื่องจากในจารึกที่ยังคงเหลืออยู่ที่บริเวณใจกลางอาณาจักรจาม ไม่ปรากฏการกล่าวอ้างถึงพ่อค้าเลยโดยสิ้นเชิง จึงดูเหมือนว่า การค้าระหว่างชาติ จำกัดอยู่เพียงแค่ปาณฑุรังคะ ที่ปาณฑุรังคะนี้ซึ่งอยู่ตรงปลายสุดด้านใต้ของอาณาจักรจาม เป็นที่ซึ่งสามารถกันชาวต่างชาติที่ “ดุร้าย” น่ากลัวเอาไว้ มิให้ไปยุ่มย่ามที่อื่นได้ (ไม่ต่างจากจีนทางเหนือ ที่ซึ่งการค้าทางทะเลกับทางตะวันตก ถูกแยกออกไปอยู่ที่กวางตุ้งตรงปลายสุดด้านใต้ของรัฐจีนในทำนองเดียวกัน) พ่อค้าต่างชาติที่มีฐานที่มั่นอยู่ที่ปาณฑุรังคะคงได้รับผลิตผลต่าง ๆ ดังที่ได้ระบุไว้จากส่วนเบื้องหลังทะเลลึกเข้าไปในแผ่นดินของจาม โดยผ่าน

---

[95] Maspero, ***Champa***, 189.

[96] Hall, ***Maritime Trade***, 183.

เครือข่ายการค้าที่กระทำกันอย่างคึกคักทางต้นแม่น้ำและชายฝั่ง อาณาบริเวณนี้อยู่ภายใต้อิทธิพลของประชากรนักท่องทะเลที่อาศัยอยู่ตามชายฝั่งของจามอย่างเป็นการถาวร

ในเวลาที่พวกเขาไม่สามารถพึ่งพาการไหลเวียนทางการค้าตามปกติ ที่จะทำให้ยังชีพได้ ประชากรนักท่องทะเลตามชายฝั่งทะเลของจามนี้ มีแนวโน้มที่จะเปลี่ยนไปเป็นโจรสลัด ในช่วงที่การค้าซบเซาดังกล่าว ชาวทะเลเหล่านี้ มีแนวโน้มที่จะเข้าปล้นศูนย์กลางเมืองปากแม่น้ำที่อยู่ใกล้เคียง และปล้นวัดวาอารามของศูนย์กลางเมืองเหล่านั้น ดังนั้น เรื่องที่ว่า ในคริสต์ศตวรรษที่แปด มี “คนผิวดำที่ดุร้ายไร้ความปรานีจากทะเล” บุกปล้นวัดโพ นาครใกล้กับบริเวณที่เป็นเมืองนาตรังในยุคสมัยใหม่นั้น อาจเป็นได้ว่าพวกปล้นคือประชากรนักท่องทะเลของจามนี่เอง มิใช่ “ชาวต่างชาติ”

ราชสำนักจีนมักพยายามโดยไร้ผล ที่จะบังคับให้กษัตริย์จามรับผิดชอบต่อพฤติกรรมของประชากรที่อาศัยอยู่ตามชายฝั่งของตน ทั้งนี้ เมื่อตัดสินจากความถี่ของคำเรียกร้องจากจีนแล้ว ก็คงจะดูเหมือนว่า ประชากรตามชายฝั่งเหล่านี้ แทบมิได้อยู่ภายใต้การควบคุมของกษัตริย์จามอยู่แล้ว โจรสลัดตามชายฝั่งทะเลของจาม มีชื่อเสียงเป็นที่รู้จักอย่างกว้างขวางในหมู่ชุมชนการค้านานาชาติ นักเดินทางมักได้รับการเตือนอยู่เนือง ๆ ให้หลีกเลี่ยงชายฝั่งทะเลจาม เวลาที่เดินทางจากบริเวณช่องแคบเมละกาเพื่อไปยังจีน เรื่องนี้ ทำให้ท่าเรือของจามมีเสน่ห์น้อยลงในสายตาของผู้ทำการค้านานาชาติ และยิ่งเพิ่มความเป็นไปได้ที่ว่า กษัตริย์จามไม่ทรงสามารถพึ่งพาอาศัยเงินภาษีจากการค้าได้อย่างสม่ำเสมอพอที่จะนำไปใช้จ่ายเพื่อความทะเยอทะยานทางการเมืองของพระองค์ได้

เมื่อไม่สามารถมั่นใจได้ว่าจะมีรายได้พอเพียง ไม่ว่าจากชุมชนเกษตรกรรมลุ่มแม่น้ำที่อยู่ในบังคับ หรือได้ผลตอบแทนที่เสมอต้นเสมอปลายจากการค้าภายในหรือภายนอก กษัตริย์จามจึงต้องแสวงหาแหล่งที่เป็นทางเลือกอื่น ที่สามารถให้เงินสนับสนุนเครือข่ายความเป็นพันธมิตรที่เป็นสิ่งสำคัญยิ่งต่ออำนาจปกครองของกษัตริย์ ดังนั้น ประมุขจามจึงจำเป็นต้องแสวงหาทรัพย์สินที่อยู่นอกศูนย์ประชากรของพระองค์เอง ด้วยการนำพันธมิตรของพระองค์ออกไปรบนอกอาณาจักรจามอยู่เป็นระยะ ๆ การบุกโจมตีเพื่อปล้นเอาทรัพย์สิน จากบรรดาเพื่อนบ้านของจามปา จึงทำอยู่เป็นประจำ โดยเริ่มแรกนั้น ทำกับศูนย์ประชากรของคู่แข่งที่บริเวณปากแม่น้ำ และต่อมาภายหลัง จึงบุกเข้าสู่ดินแดนของเขมรที่อยู่ทางตะวันตกและดินแดนของเวียดนามที่อยู่ทางเหนือ

พลวัตของการปล้นสะดมนี้ เป็นเหตุผลที่อธิบายว่าทำไมประวัติศาสตร์จาม ส่วนใหญ่จึงมีแต่เรื่องการส่งทหารออกไปรบที่ดูเหมือนดำเนินอย่างต่อเนื่องเป็นลำดับ การบุกปล้นเป็นระยะ ๆ ของจามมีรายงานอยู่มิใช่แต่เฉพาะในจารึกของจามเท่านั้น หากยังรวมถึงในพงศาวดารของเวียดนาม และในจารึกทางด้านตะวันตก ของอาณาจักรเขมร ตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่สิบเป็นต้นมา กองทัพของจามปล้น

ทรัพย์สินและแรงงาน—ท่าเรือของจามมีชื่อเสียงรู้จักกันกว้างขวางว่าเป็นแหล่งค้าทาสที่สำคัญ ทาสพวกนี้คือเชลยศึกที่ถูกนำมาขายให้กับผู้ซื้อนานาเชื้อชาติ ณ ที่นี้ ผลตอบแทนที่ได้จากการส่งทหารไปปล้นอย่างประสบความสำเร็จ ถูกนำมาแบ่งปันกันในหมู่ผู้เข้าร่วมการปล้น คนเหล่านี้ได้แก่นักรบหลายพวกหลายเหล่า ซึ่งปรากฏตัวอย่างโดดเด่นในจารึกของจามว่าเป็นพันธมิตรทางการเมืองที่เป็นหลักสำคัญของกษัตริย์รวมทั้ง/หรือประชากรตามชายฝั่งทะเลผู้มีทักษะด้านการเดินเรือ ทักษะเหล่านี้ทำให้พวกเขาเป็นผู้มีส่วนร่วมที่มีประโยชน์ยิ่ง ในการบุกปล้นหลักแหล่งที่อยู่ตามชายฝั่งทะเลของ เวียดนามทางด้านเหนือ รวมทั้งหลักแหล่งของชาวเขมรที่อยู่ทวนขึ้นไปตามลำแม่น้ำโขงทางตอนใต้—นักรบเหล่านี้เป็นผู้ซึ่งยอมรับความเป็นใหญ่ของกษัตริย์จามเป็นการตอบแทน

การส่งทหารไปปล้นอย่างประสบความสำเร็จ ยังเป็นวิธีการที่พิสูจน์ถึงภาพลักษณ์ทางวัฒนธรรมที่จำเป็นของกษัตริย์จาม ในฐานะที่มาของความเป็นอยู่ที่ดีของราษฎรด้วย นักรบและผู้มีส่วนร่วมคนอื่น ๆ ที่เป็นกุญแจสำคัญในการเดินทางไปปล้นเป็นผลสำเร็จ มักได้รับมอบหมายอำนาจการปกครองเหนือที่ดินที่ยังไม่ได้มีการพัฒนาหรือจำเป็นต้องมีการพัฒนาใหม่ มีจารึกบันทึกไว้ว่า หนึ่งในการกระทำอย่างแรก ๆ ของเหล่าผู้สนับสนุนกษัตริย์เหล่านี้ คือการบริจาคอย่างฟุ่มเฟือยแก่วัดวาอารามต่าง ๆ และต่อมาเจ้าหน้าที่ของวัดที่ได้รับบริจาคก็เข้ารับหน้าที่ควบคุมดูแลโครงการพัฒนาที่ดิน ดูเหมือนว่า นักรบชั้นหัวกะทิเหล่านี้ บริจาคข้าวของเงินทอง หรือกระจายส่วนแบ่งส่วนหนึ่งที่ได้จากผลสำเร็จของการเดินทัพไปรบต่างแดน โดยวิธีมอบข้าวของต่าง ๆ เงินและแรงงาน ที่จะช่วยให้การพัฒนาท้องถิ่นสามารถเกิดขึ้นได้[97]

ข้าราชบริพารของกษัตริย์เฉลิมฉลองโครงการพัฒนานี้เช่นกัน ด้วยการตั้งลึงค์และสร้างวัดใหม่ในบริเวณที่เลยจากแกนกลางของกษัตริย์ออกไป เพื่อเป็นการยกย่องผู้ใจบุญของวัด แต่จะประกาศเป็นพิเศษโดยเฉพาะถึงความรุ่งโรจน์ในอดีตและปัจจุบันของกษัตริย์จาม และลึงค์ประจำวัดที่สร้างขึ้นนั้นจะได้ชื่อตามพระนามของกษัตริย์ การยอมรับนับถือกษัตริย์โดยวิธีบริจาคและสร้างวัดถวาย ช่วยส่งเสริมให้คนในท้องถิ่นเกิดความซาบซึ้งในความสำเร็จของกษัตริย์ และส่งเสริมการยอมเข้ามาเป็นข้าใต้บังคับของกษัตริย์แห่งรัฐจามของพวกเขา โดยไม่ต้องมีการบริหารของกษัตริย์โดยตรง

ดังนั้น เราจึงอาจเข้าใจรัฐจามได้ว่าเป็นแคว้นที่โอบล้อมศูนย์กลางเมืองที่เรียงรายอยู่บริเวณปากแม่น้ำกับบริเวณต้นแม่น้ำที่อยู่ห่างชายฝั่งทะเลลึกเข้าไปภายใน ศูนย์กลางเหล่านี้รวมตัวกันอย่างหละหลวม และแทบไม่ได้พึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกันเลย การปราศจากฐานทรัพยากรที่เพียงพอแก่การสนับสนุนความมุ่งหวังทางการเมือง กษัตริย์จามจึงจำเป็นต้องอาศัยการยกทหารออกไปปล้นเป็นระยะ ๆ เพื่อให้ได้ข้าวของต่าง ๆ มาแจกจ่ายโดยตรง (แบ่งข้าวของเหล่านั้นให้กับพันธมิตรนักรบ) หรือโดยอ้อม (ผ่านการบริจาคให้วัด) เพื่อรักษาความซื่อสัตย์จงรักภักดีให้ของผู้ที่อยู่อาศัยอยู่ในบริเวณ

---

[97] อาทิ Barth and Bergaigne, ISCC, 218, 275.

เครือข่ายตามริมแม่น้ำของจาม กษัตริย์จามทรงรักษาความอ่อนน้อมของพันธมิตรทางทหารโดยตรงของพระองค์ได้ ด้วยการกักพวกเขาไว้ “ในสนาม” เมื่อทรงยกกองทหารไปปล้นในวาระต่าง ๆ เนื่องจากไม่มีระบบบริหารราชการที่กษัตริย์ทรงแต่งตั้งบุคคลให้มาบริหารภูมิภาคต่าง ๆ ของอาณาจักรจามโดยตรง กษัตริย์จามจึงหันมาพึ่งพาความเต็มใจของชนชั้นสูงในท้องถิ่นแทน ทรงให้คนเหล่านี้ยอมรับอำนาจการปกครองของกษัตริย์ โดยวิธีให้พวกเขาเข้ามีส่วนร่วมในการยกทหารไปพิชิตและ/หรือ ให้พวกเขาสนับสนุนศาสนานิกายต่าง ๆ ที่ประกาศอิทธิฤทธิ์และความสามารถที่สูงส่งของพระประมุข เศรษฐกิจ-การเมืองนี้ มีความไร้เสถียรภาพฝังอยู่ภายใน ซึ่งในท้ายที่สุดแล้ว ต้องพึ่งพาอาศัยการแจกจ่ายข้าวของที่ปล้นมาได้ ชะตากรรมของรัฐจามนั้นถูกลิขิตเอาไว้แล้ว เมื่อในท้ายที่สุดกองทหารเวียดนามที่ยกมาแก้เผ็ด สามารถทำลายอาณาจักรจามให้พินาศลงได้ในคริสต์ศตวรรษที่สิบห้า[98]

การก่อตัวของเศรษฐกิจ-การเมืองของเวียดนาม

เศรษฐกิจของเวียดนามระยะต้น ๆ ขณะกำลังเติบโตขึ้นมานั้น มีการเคลื่อนย้ายจากบริเวณที่ดอนซึ่งเป็นที่ที่สูงกว่าอาณาบริเวณหุบเขาที่แม่น้ำแดงไหลผ่าน ลงมาสู่บริเวณดินดอนสามเหลี่ยมปากแม่น้ำ จากนั้น ก็เคลื่อนลงใต้ เข้าสู่ดินแดนซึ่งแต่ก่อนเป็นของพวกจาม สังคมเวียดนามยุคแรก ๆ ประกอบด้วยกลุ่มชุมชนขนาดย่อม ซึ่งทำการเกษตรในบริเวณเหนือดินดอนสามเหลี่ยมปากแม่น้ำ โดยใช้ภาวะการมีน้ำมาก-น้ำน้อยตามธรรมชาติของกระแสน้ำขึ้นน้ำลงจากระบบแม่น้ำแดง เข้าช่วยสนับสนุนเครือข่ายการชลประทานในท้องถิ่น เมื่อถึงคริสต์ศตวรรษที่สิบ สังคมเวียดนามมีพื้นฐานอยู่ที่หมู่บ้าน และได้พัฒนาคันดินกับระบบการระบายน้ำที่ซับซ้อนสำหรับควบคุมน้ำ บริเวณดินดอนสามเหลี่ยมปากแม่น้ำแดง ซึ่งเป็นบริเวณที่น้ำไหลหลากอย่างรุนแรงในฤดูมรสุม อาหารหลักในชีวิตชาวเวียดนาม ได้แก่ปลาและข้าว นักเขียนจีนสมัยคริส์ศตวรรษที่สิบสองรายงานว่า ชาวเวียดนามปลูกข้าวพันธุ์พิเศษที่เติบโตเร็ว เป็นข้าวที่มาจากจามปาเข้าสู่เวียดนาม ทว่าคนเวียดนามยังนิยมพันธุ์ข้าวพื้นเมืองกันมากกว่า[99]

---

[98] Maspero, ***Champa***, 237-9. เพื่อการเปรียบเทียบ ดู George W. Spencer, “The Polities of Plunder: The Cholas in Eleventh Century Ceylon,” JAS, 35, 4 (1976).

[99] John K. Whitmore, “Elephants Can Actually Swim: Contemporary Chinese Views of Late Ly Dai Viet” in Marr and Milner, 130.

ความสนใจที่จีนมีต่อเวียดนามในแง่การเมืองระยะแรก ๆ เป็นผลเนื่องมาจากความปรารถนาในหมู่ผู้ปกครองจีนที่จะรักษาความมั่นคงปลอดภัยของเส้นทางการค้าทางใต้ นอกจากนี้จีนยังต้องการเข้าถึงสินค้าฟุ่มเฟือยทางใต้ ซึ่งได้แก่ไข่มุก กำยาน ยา งาช้าง นอแรด กระดองเต่า ปะการัง นกแก้ว นกกะเต็น นกยูง และ "สมบัติที่หายากอย่างอื่น ๆ ที่มีมากเพียงพอที่จะสนองความปรารถนาทุกประการ" ได้[1] ในตอนต้นคริสต์กาล เวียดนามในฐานะด่านหน้าของจีนยุคราชวงศ์ฮั่น เป็นเพียงศูนย์กลางทางการค้าที่รวมกันอยู่ พวกฮั่นไม่ประสงค์ที่จะไปตั้งหน่วยงานบริหารที่ซับซ้อนขึ้นที่นั่น และมองเวียดนามว่าอยู่ห่างไกลเกินไป ในยุคนี้ พวกเจ้าลัคของเวียดนามได้กลายมาเป็น "เจ้าพนักงานของเมืองและตำบล" ภายในระบอบการเมืองของจีน แต่โดยส่วนใหญ่แล้ว เป็นเพียงสัญลักษณ์เท่านั้น เจ้าพนักงานเหล่านี้ จ่ายบรรณาการ และได้รับ "ตรากับแถบยศ" จากเจ้าเหนือหัวฮั่น ซึ่งเป็นการมอบหมายสิทธิอันชอบธรรมแก่พวกเขา ในทางทฤษฎีแล้ว สิ่งที่ได้รับตอบแทนจากจีนเหล่านี้ ช่วยเพิ่มเกียรติยศบารมีในสายตาของเหล่าเจ้าผู้ปกครองเวียดนามด้วยกัน ชนชั้นสูงของเวียดนามเหล่านี้ ได้รับอนุญาตให้ปกครองในขนบประเพณีเดิมได้บ้าง แม้ว่าจะมีการปรับเปลี่ยนระบบสังคมอย่างที่ทางจีนเห็นว่า ไม่สอดคล้องกับหลักศีลธรรมของจีน โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การที่เวียดนามไม่นำพาต่อการสมรสตามแบบของจีนที่เน้นความสำคัญของฝ่ายชายและยังคงนิยมแบบแผนการนับเครือญาติของเวียดนามเองที่ให้ความสำคัญทั้งสองฝ่าย แบบแผนการนับเครือญาติเช่นนี้ไม่ตรงกับมาตรฐานของจีน ทว่าเป็นแบบแผนที่ปฏิบัติกันทั่วภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เจ้าลัคได้รับแรงงาน เครื่องบริโภคและงานฝีมือที่ชุมชนในความปกครองจัดส่งมาให้ในทางกลับกัน เป็นที่คาดหวังว่าเจ้าลัคพึงนำภาษีที่เก็บจากผลิตผลในท้องถิ่นตามปกติบางส่วนส่งต่อมาให้ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง "สิ่งของและสินค้าหายาก" เพื่อจ่ายเป็นบรรณาการแก่เจ้าเหนือหัวฮั่นของตน

ชนชั้นปกครองฮั่นอพยพลี้ภัยหลั่งไหลเข้ามาในเวียดนามในช่วงระยะการปกครองของหวังหมัง ในคริสต์ศตวรรษที่หนึ่ง (ค.ศ.9 – 23) การอพยพนี้ช่วยเสริมกำลังเจ้าหน้าที่ของฮั่น และก่อให้เกิดแบบแผนการปกครองอย่างใหม่ของจีนขึ้นมา สิ่งที่ผู้บริหารจีนมีความห่วงใยเป็นอันดับแรกสุด คือความจำเป็นที่จะต้องใช้จ่ายสำหรับส่วนการบริหารที่ได้ขยายกว้างออกมา เพื่อดำเนินการดังกล่าว พวกเขาเริ่มวางเป้าหมายการพัฒนาเศรษฐกิจเกษตรกรรมในท้องถิ่น เพื่อให้เป็นฐานภาษีที่มั่นคง ผู้บริหารชาวจีนส่งเสริมการเพิ่มประสิทธิภาพในการผลิต รวมทั้งขยายเกษตรกรรมออกไปยังที่ดินที่ยังไม่เคยมีการเพาะปลูกมาก่อน ต่อจากนั้น พวกเขาสนับสนุนการเคลื่อนย้ายไปสู่สังคมแบบฝ่ายผู้ชายเป็นใหญ่อย่างเป็นทางการ และใช้เป็นหนทางหนึ่งที่จะช่วยเพิ่มบทบาทของผู้ชายในการผลิตภาคเกษตรกรรม ทว่าการล่าสัตว์และจับปลา ซึ่งเป็นเป้าสำคัญของกิจกรรมทางด้านเศรษฐกิจที่จัดให้แก่ผู้ชายนั้น มิได้

---

[1] Keith W. Taylor, ***The Birth of Vietnam***, Berkeley, 1983, 78, from Hsueh Tsung's early third-century account.

ก่อให้เกิดผลผลิตส่วนเกินที่สามารถเก็บภาษีได้ เกษตรกรรมการเพาะปลูกเป็นแหล่งรายได้จากภาษีที่มั่นคงกว่า เนื่องจากผู้ชายเวียดนามต้องตามล่าสัตว์ พวกเขาจึงมีระดับการเคลื่อนย้ายถิ่นในระดับสูง ดังนั้น โดยมุมมองของจีน สังคมเวียดนามในยุคฮั่นตอนต้น จึงดูเหมือนไม่มีระบบครอบครัวที่มั่นคงแน่นอน บทบาทของผู้ชายในการเกษตร หรือการที่ผู้ชายไม่มีบทบาทในการเกษตร และการที่ผู้หญิงดูจะเป็นฝ่ายควบคุมการเพาะปลูก เป็นเรื่องยากที่ผู้บริหารชาวจีนจะยอมรับได้ ในคริสต์ศตวรรษแรก เจ้าหน้าที่ฮั่นคนหนึ่งพยายามที่ต่อสู้กับสภาพการณ์เช่นนี้ ด้วยการสั่งให้ผู้ชายทุกคนที่อยู่ในวัย 20-50 ปี และ ผู้หญิงทุกคนในวัย 15-40 ปี แต่งงาน โดยผู้ที่หวังจะขึ้นมาเป็นชนชั้นสูงนั้นคาดหมายว่าควรต้องจ่ายค่าพิธีการแต่งงานตามแบบจีน ในเวลาต่อมาการจดทะเบียนหน่วยครอบครัวใหม่กำหนดให้กลุ่มญาติรับผิดชอบต่อการเสียภาษี

การส่งเสริมให้มีหน่วยครอบครัวที่มั่นคง มีผลสืบเนื่องต่อไปอีก ชาวเวียดนามพัฒนาความปรารถนาที่จะถือครองที่ดินขึ้นมาอย่างแรงกล้า ความปรารถนานี้ได้รับการสนับสนุนทางด้านวัฒนธรรม สังคมเวียดนามต่างจากบางสังคมที่คงตั้งรกรากอยู่ในที่หนึ่งที่ใดโดยไม่มี “จิตวิญญาณเรื่องพรมแดน” ความปรารถนาที่ดินอย่างแรงกล้าเช่นนี้เกื้อหนุนความเพียรพยายามของรัฐบาลจีนและเวียดนาม ที่มีขึ้นเป็นระยะ ๆ ที่จะขยายการปลูกข้าวนาดำออกไปยังดินแดนใหม่ ๆ ผลที่สุดแล้ว คนในเวียดนามมีแนวคิดที่ถือว่า การเป็นเจ้าของที่ดินมีความหมายประหนึ่งเป็นอันเดียวกับความสุขสบายของครอบครัว และเป็นสิ่งจำเป็นสำหรับการสืบทอดเชื้อสายของวงศ์ตระกูลต่อไปโดยไม่สิ้นสุด บุตรชายจำเป็นต้องมีที่ดินเพื่อรักษาหน่วยครอบครัวเอาไว้ เช่นเดียวกันสินทรัพย์ของครอบครัว ยังช่วยธำรงรักษาลัทธิการบูชาบรรพบุรุษ การมีบ้านที่ใหญ่โตอย่างเป็นหลักเป็นฐาน ซึ่งจะคงทนอยู่ไปได้หลายชั่วอายุคน ไม่ใช่ที่พักแบบชั่วคราว กลายเป็นปทัสฐานที่ถือปฏิบัติกัน พร้อมกันนั้น มีการสร้างบ้านให้แก่ดวงวิญญาณของบรรพบุรุษขึ้นด้วย บ้านนี้มีเขตหวงห้ามที่ศักดิ์สิทธิ์ของส่วนกลางเพื่อเป็นเกียรติแก่บรรพบุรุษทางฝ่ายบิดา ส่วนนี้เป็นศูนย์ของการทำพิธีกรรมและการเลี้ยงฉลองในครอบครัว เช่นเดียวกับฮวงซุ้ย ซึ่งใช้เป็นสิ่งเตือนใจถึงบรรพบุรุษหลายชั่วอายุในอดีตที่ผ่านมา วิญญาณบรรพบุรุษที่ขาดอาหาร กลายเป็นวิญญาณพเนจรที่เป็นอันตราย เที่ยวเร่ร่อนหาของเซ่นไหว้ไปอย่างไม่มีที่สิ้นสุด รายได้ของครอบครัวจึงต้องนำมาเลี้ยงดูบรรพบุรุษด้วยวิธีจัดพิธีกรรมและงานเลี้ยง สมาชิกในตระกูลร่วมกันเพาะปลูกในที่ดินตามลัทธิความเชื่อเรื่องการบูชาบรรพบุรุษ หัวหน้ากลุ่มเครือญาติซึ่งปกติแล้วเป็นผู้ชายที่มีอายุมากที่สุด ทำหน้าที่เป็นผู้พิทักษ์ คุ้มครองครอบครัว ที่ดินจึงเท่ากับมีบทบาทและหน้าที่ทางสังคม เศรษฐกิจและศาสนา และความจำเป็นที่จะต้องมีที่ดินถือครองที่เป็นของครอบครัวเป็นผลกระตุ้นให้ผู้ที่ไม่มีที่ดิน ต้องอพยพย้ายถิ่นกัน

เจ้าลัคพยายามต่อต้านการอ้างอำนาจของพวกฮั่น แต่สู้กองทัพของพวกฮั่นไม่ได้ นับจากนั้นมาวัฒนธรรมดองซอนก็เสื่อมลง แบบแผนการถือครองที่ดินตามแบบพื้นเมือง ซึ่งเมื่อแรกนั้น มีพื้นฐานอยู่ที่ประโยชน์ใช้สอยร่วมกันในชุมชน มิใช่การเข้าเป็นเจ้าของนั้น แบบแผนนี้ถูกขุนนางจีนโจมตี

โดยตรง และระบบการเก็บภาษีที่กว้างขวางระดับรัฐแบบใหม่ ที่มีพื้นฐานอยู่ที่ความเป็นเจ้าของของเอกชน เริ่มปรากฏขึ้น ทหารฮั่น ตั้งถิ่นฐานอยู่ใน “นครที่มีกำแพง” ที่สร้างขึ้นใหม่ เพื่อปกครองเมืองและตำบลใหม่ ๆ ที่อยู่ในเขตการบริหาร ทหารฮั่นซึ่งเป็นเกษตรกรด้วยเหล่านี้ ควบคุมดูแลการขุดคูเพื่อทดน้ำเข้านาที่อยู่รายรอบศูนย์กลางใหม่ ๆ ศูนย์กลางใหม่เหล่านี้อยู่ใกล้กับดินดอนสามเหลี่ยมปากแม่น้ำแดงมากกว่าภูมิภาคที่ได้พัฒนามาก่อนหน้าซึ่งอยู่บริเวณที่ราบของต้นแม่น้ำนี้ นโยบายฮั่นกำกับให้ทหารคงอยู่กับที่ ขณะเดียวกันพวกทหารก็ปรับตัวให้เข้ากับสภาพท้องถิ่นและกลายเป็นส่วนหนึ่งของสังคมท้องถิ่นด้วย และดังนั้น จึงเป็นการขจัดโอกาสการสิ้นเปลืองรายได้จากภาษีให้กับดินแดนที่เพิ่งพิชิตได้ใหม่ (เพราะทหารที่อยู่ในดินแดนใหม่เลี้ยงตัวเองได้) นโยบายนี้ยังเป็นการขจัดโอกาสที่จะเกิดความบาดหมางกับคนพื้นถิ่นที่ถูกพิชิตอีกด้วย หากคนพื้นถิ่นเหล่านี้ต้องถูกเรียกร้องแกมบังคับให้ต้องจ่ายภาษีเพิ่มเติม โดยภาพรวมแล้ว การปกครองของฮั่นได้สร้างอำนาจการปกครองแบบที่มีการประสานกัน เหนือระบบการชลประทานในเกียวชี (คำที่ใช้เรียกจังหวัดของเวียดนามในสมัยนั้น) ระบบชลประทานนี้ ผู้ปกครองฮั่นมีส่วนช่วยขยายให้กว้างขวางออกไป และการรวมตัวกันของสังคมจีนกับเวียดนามเริ่มบังเกิดขึ้นมา

ในบริเวณที่อยู่ใกล้กับเมืองศูนย์กลางที่อยู่ภายใต้การปกครองของฮั่น สิทธิในทรัพย์สินส่วนบุคคล กลายเป็นสิ่งที่มีความสำคัญ ความต้องการภาษีของฝ่ายปกครองบังคับให้เกษตรกรต้องขายที่ดินให้กับเจ้าหน้าที่ที่ร่ำรวย คนเหล่านี้ต้องกลายเป็นเกษตรกรผู้เช่าที่ทำกินในที่ดินของเอกชน ส่งผลให้เกิดชนชั้นเจ้าที่ดินฮั่น-เวียดนามที่มีอิทธิพลขึ้นมา หรือเมื่อทหารฮั่นได้ที่ดินของชุมชนเป็นค่าตอบแทนต่อการทำหน้าที่ของพวกเขา ประชากรที่เคยอยู่มาก่อนถูกขับออกจากที่ดินซึ่งมอบให้แก่เจ้าของใหม่ จึงเริ่มไปตั้งถิ่นฐาน ในที่ดินที่ยังไม่เคยมีการเพาะปลูก โดยใช้หลักการถือครองที่ดินเพียงลำพังเฉพาะส่วนบุคคลในแบบเดียวกัน

สังคมฮั่น-เวียดนี้ มีพื้นฐานอยู่ที่ความตระหนักรู้ถึงสถานภาพที่กำหนดไว้อย่างชัดเจน และความตระหนักในทรัพย์สินซึ่งขึ้นอยู่กับการเป็นเจ้าของที่ดินของเอกชน ซากหลุมฝังศพของยุคนี้ แสดงถึงวัฒนธรรมทางวัตถุเกี่ยวกับทรัพย์ที่สะสมไว้ ดังเห็นได้จากทรัพย์สมบัติที่ฝังร่วมไปกับหลุมฝังศพ ได้แก่ ดาบเหล็ก เหรียญเงินของฮั่น เครื่องประดับตกแต่งทำด้วยแก้ว ภาชนะทำด้วยสำริดและดินเผา กระดานหมากรุก เครื่องดนตรี กระจกเงา จานฝนหมึกและขาตั้งตะเกียง ทรัพย์สมบัตินี้มีแม้กระทั่งไร่นาจำลองทำด้วยดินเผาเคลือบ ซึ่งแสดงถึงวัฒนธรรมเกษตรกรรมในท้องถิ่นได้เป็นอย่างดี – ในไร่นาจำลองเหล่านี้ มีม้า ยุ้งฉาง บ่อน้ำและเตาเผา (แต่น่าสังเกตว่าไม่มีศาลบรรพบุรุษ) ไร่นาจำลองนี้ล้อมรอบด้วยบริเวณที่เหมือนกับป้อมปราการ ตระกูลใหญ่ ๆ ให้การอุปถัมภ์ชุมชน “อาคันตุกะ” ของเอกชนซึ่งประกอบด้วยนักปราชญ์ ผู้เชี่ยวชาญด้านเทคนิค ผู้สอดแนม มือสังหารและกองทัพของเอกชน ชนชั้นสูงปกครองด้วยอำนาจของตรารูปตัวอักขระที่ปิดไว้ที่หลังคาบ้าน ตรานี้เป็นสัญลักษณ์ของอำนาจการปกครองของพวกเขา ที่ใช้แทน “ตราและแถบยศ” ในยุคของเจ้าลัค

หลุมฝังศพของชนชั้นสูง สะท้อนถึงความประสมร่วมกันระหว่างวัฒนธรรมจีนกับเวียดนาม เป็นเรื่องปกติธรรมดาที่ชายชาวจีนจะมีภรรยาเป็นชาวเวียดนาม ครอบครัวแบบนี้ในรุ่นแรกจะดำเนินชีวิตตามแบบที่ค่อนไปทางจีนมาก แต่เมื่อถึงรุ่นที่สามและสี่ การสังเคราะห์เข้ากับวัฒนธรรมท้องถิ่นในปริมาณที่มากขึ้น บังเกิดขึ้น โดยความเบี่ยงเบนไปในแนวของเวียดนาม มีลักษณะเด่นชัดกว่ามาก

เมื่อราชวงศ์ฮั่นตกต่ำลงในปลายคริสต์ศตวรรษที่สอง ชนชั้นสูงฮั่น-เวียดเกิดความสนใจการค้าทางทะเลมากขึ้น ในฐานะแหล่งรายได้ที่เป็นทางเลือกอีกแหล่งหนึ่ง การค้าขายสินค้าฟุ่มเฟือยกลายเป็นสิ่งที่ผู้บริหารในท้องถิ่นหมกมุ่นมาก ช่วงเวลานี้ชายฝั่งทะเลของเวียดนามโดยทั่วไปกลายเป็นเมืองท่านานาชาติ ซึ่งก็เป็นช่วงเวลาที่ตรงกับการก่อตัวของอาณาจักรฟูนันและลินยี่ อาณาจักรลินยี่นี้บุตรชายของเจ้าหน้าที่ประจำถิ่นชาวฮั่น-เวียดเป็นผู้ได้ก่อตั้งขึ้น ณ ภูมิภาคชายฝั่งทะเลของเว้ใน ค.ศ. 192 หลังจากสังหารเจ้าพนักงานฮั่นที่ทำหน้าที่ปกครองท้องถิ่นนี้ลง เมื่อถึงคริสต์ศตวรรษที่สี่ บรรดาผู้ปกครองของลินยี่ต่างประกาศตนขึ้นเป็นกษัตริย์ตามขนบประเพณีฮินดูของอินเดีย[2] ขณะที่ตอนเหนือของเวียดนามซึ่งมีตระกูลซิห์เป็นผู้นำ หันไปรับอิทธิพลของพุทธศาสนามากขึ้น

การนับถือพุทธศาสนาของเวียดนาม กลายเป็นเรื่องที่เชื่อมโยงอยู่กับความร่ำรวยจากการพาณิชย์และอำนาจการปกครองของกษัตริย์ มีการสร้างวิหารสำหรับเทพเจ้าผู้คุ้มครองความอุดมสมบูรณ์ทางการเกษตร พุทธศาสนาเป็นตัวแทนของวิธีการควบคุมธรรมชาติ “ทางโลกย์” ในแบบใหม่ เพื่อประโยชน์ของเกษตรกรรมในท้องถิ่น วัดในพุทธศาสนา สร้างขึ้นเพื่ออุทิศให้แก่บรรดาสิ่งที่แสดงอำนาจเชิงจิตวิญญาณแห่งฤดูมรสุม ซึ่งได้ถูกนำมาสังเคราะห์เข้ากับการเสวยพระชาติต่าง ๆ ของพระพุทธเจ้า ได้แก่พระพุทธเจ้าแห่งเมฆ ฝน ฟ้าร้องและฟ้าผ่า ค่านิยมที่มีมาก่อนในท้องถิ่น จึงเท่ากับมีอำนาจของศาสนาใหม่ที่เป็นสากลนี้เข้ามาเสริม นักประวัติศาสตร์ศิลปะตั้งข้อสังเกตว่า สถาปัตย-กรรมของเวียดนามช่วงระยะนี้ มีลักษณะคล้ายคลึงกับสถาปัตยกรรมของบุโรพุทโธที่ชวา มากกว่าจะคล้ายกับสถาปัตยกรรมตามแบบของคันธารราษฎร์ทางตะวันตกเฉียงเหนือของอินเดีย ซึ่งเป็นที่นิยมกันอยู่ในบริเวณภาคตะวันตกเฉียงเหนือของจีน สิ่งนี้ พิสูจน์ว่าเวียดนามเข้ามีส่วนร่วมอยู่ในเครือข่ายการคมนาคมติดต่อกันทางด้านพุทธศาสนาที่มีขอบข่ายกว้างขวาง เครือข่ายนี้ ตรงกันกับเส้นทางการค้าทางทะเลใต้ระหว่างจีนกับอินเดีย และบ่งชี้เป็นพิเศษถึงปฏิสัมพันธ์ที่มีอยู่กับบริเวณช่องแคบที่อยู่ทางใต้

ในสมัยราชวงศ์ซุยและราชวงศ์ถัง อิทธิพลของบรรดาตระกูลเจ้าที่ดินเวียด-ฮั่นที่เกิดขึ้นมาในยุคฮั่น ถูกต้านไว้ในบางส่วน ด้วยการนำเอาระบบ “นาเท่ากัน” ของจีนมาใช้ ตามรูปแบบในอุดมคติของระบบนี้นั้น ข้าราชการของรัฐต้องจัดสรรที่ดินจำนวนหนึ่ง (ซึ่งในทางทฤษฎีแล้ว ล้วนเป็นทรัพย์สมบัติของพระจักรพรรดิ) ให้แก่ผู้ใหญ่ที่มีร่างกายสมประกอบทุกคนตลอดชั่วอายุขัยของเขา ความ

---

[2] Taylor, *Vietnam*, 196-9; Hall, ***Maritime Trade***, 71-7. 178-9.

ตั้งใจของระบบนี้ ก็เพื่อสร้างเสถียรภาพให้แก่ฐานรายได้ของรัฐ ด้วยการขัดขวางมิให้เกษตรกรผู้มีอิสระเสรี และเสียภาษี หลุดพ้นจากบัญชีผู้เสียภาษี เข้าไปอยู่ในที่ดินของเอกชนรายใหญ่ เนื่องจากจีนเก็บภาษีโดยคิดอัตราต่อปีต่อคน เกษตรกรที่กลายเป็นผู้เช่าที่ทำกินบนที่ดินแปลงใหญ่ จึงไม่ถือว่าต้องเสียภาษี แต่จะนำไปรวมกับการประเมินภาษีของที่ดินใหญ่ในภายหลัง ทว่าเจ้าที่ดินใหญ่ มีความสามารถเก่งกว่า ในเรื่องการลบล้างการเรียกภาษีของรัฐ ดังนั้น ระบบนาเท่ากัน จึงเป็นความพยายามอย่างหนึ่งที่จะให้เกษตรกรมีสถานะเป็นเสรีชนที่เสียภาษี ซึ่งจะส่งเสริมรายได้จากการเก็บภาษีของรัฐ ในยุคราชวงศ์ถัง ระบบ “นาเท่ากัน” นี้ รับรู้ถึงสิทธิพิเศษของตระกูลใหญ่ ด้วยการให้สิทธิการถือครองที่ดินตลอดกาล ซึ่งในทางทฤษฎีแล้ว ไม่เกินหนึ่งร้อยเท่าของปริมาณที่ดินที่จัดสรรให้แก่เกษตรกรอิสระหนึ่งคน[3]

การปกครองเวียดนามของราชวงศ์ถังในในคริสต์ศตวรรษที่เจ็ดเป็นช่วงที่ประจวบกันพอดีกับการเริ่มต้นพัฒนาบริเวณฮานอยขึ้นเป็นศูนย์กลางเมืองแห่งแรกของเวียดนาม ณ บริเวณตอนใต้ของแม่น้ำฮอง (แม่น้ำแดง) ยุคนี้ ยังเป็นยุคที่มีการขยายระบบเขื่อนตามแนวแม่น้ำฮองลงไปถึงบริเวณที่ลุ่มแถบดินดอนสามเหลี่ยมปากแม่น้ำ เขตฮานอย ก่อตัวขึ้นเป็นฐานอำนาจการปกครองของจีนแห่งใหม่ซึ่งตั้งอยู่นอกบริเวณใจกลางตัวจังหวัดแต่ดั้งเดิม อันเป็นที่ ๆ ตระกูลใหญ่ ๆ กับอาณาจักรที่ดินของพวกเขามีอิทธิพลครอบงำอยู่ ฮานอยจึงเป็นส่วนหนึ่งของการโจมตีโดยทั่วไปที่ราชวงศ์ถังของจีน กระทำต่ออิทธิพลของชนชั้นสูงพวกเก่า ระบบ “นาเท่ากัน” ถูกนำมาใช้กับดินแดนสามเหลี่ยมปากแม่น้ำที่เปิดใหม่นี้ และเกษตรกรอิสระ ได้รับมอบหมายให้ริเริ่มการเพาะปลูก เกษตรกรอิสระเหล่านี้ ได้รับการฝึกทหารและถูกจัดตั้งขึ้นเป็นหน่วยทหาร เพื่อต้านอิทธิพลของตระกูลใหญ่ อย่างไรก็ดี เมื่อถึงคริสต์ศตวรรษที่เก้า เจ้าที่ดินใหญ่ที่เป็นชนชั้นใหม่ เริ่มปรากฏขึ้นในดินแดนที่เพิ่งพัฒนาขึ้นใหม่นี้ ทั้งนี้เป็นผลจากการปฏิรูป “ภาษีคู่” ซึ่งราชวงศ์ถังนำมาใช้ใน ค.ศ.780 การปฏิรูปนี้ ใช้หลักความเป็นเจ้าของ ที่ดินเพื่อการเก็บภาษี มิใช่เก็บตามจำนวนผู้เพาะปลูก ฝ่ายปกครองเลิกล้มความพยายามใช้ระบบ “นาเท่ากัน” เพื่อกระจายการถือครองที่ดินเช่นที่เคยทำมาก่อน ตอนนี้ จึงไม่มีอุปสรรคทางกฎหมาย ใด ๆ ที่จะขัดขวางคนที่มีทรัพย์สินมั่งคั่งร่ำรวย มิให้สั่งสมที่ดินจนกลายเป็นเจ้าของที่ดินแปลงใหญ่ ๆ[4]

หลังจากถูกบุกปล้นจากทางทะเลใน ค.ศ.767 จีนสร้างศูนย์กลางการบริหารด้านพลเรือนของราชวงศ์ถังขึ้นใหม่ใกล้ ๆ กับฮานอยสมัยใหม่ และสร้างป้อมค่ายขึ้นป้องกัน ป้อมนี้ ได้รับการซ่อมแซมและขยายให้ใหญ่ขึ้นในคริสต์ศตวรรษที่เก้า จักรพรรดิราชวงศ์ถัง ทรงสร้างความชอบธรรมให้กับการย้ายอำนาจทางการเมืองมายังศูนย์กลางเมืองชุมชนใหม่นี้ ด้วยการสร้างความศักดิ์สิทธิ์ให้กับ

---

[3] E. O. Reischauer and J. K. Fairbank, ***East Asia***, Boston, 1989. 100-2, 118-19.

[4] Taylor, ***Vietnam***, 209-15.

ลัทธิการบูชาไกยวน โดยโยงจักรพรรดิซวนซ้องของจีน (ครองราชย์ระหว่าง ค.ศ.712 – 756) ให้เข้าร่วมอยู่กับวิญญาณประจำพื้นปฐพีของท้องถิ่นในบริเวณฮานอย การรวมเข้าด้วยกันนี้ เป็นสัญลักษณ์ของการค้ำประกันความมั่งคั่งไพบูลย์ในท้องถิ่น และถือเป็นความสำเร็จของฝ่ายปกครองของจีน

ก่อนจะถึงสมัยราชวงศ์ถัง ไม่มีราชวงศ์ใดของจีน เข้มแข็งพอที่จะบังคับใช้ระบบใด ๆ ที่เกี่ยวกับที่ดินในจีนได้ ระบบที่ดินของจีนนั้น อยู่บนพื้นฐานของความเป็นเจ้าของของเอกชน ระบบนี้ใช้กับเวียดนามอย่างเป็นรูปแบบที่เหมือนกันไปทั้งหมดไม่ได้ ทั้งนี้เพราะระบบความเป็นเจ้าของร่วมกันของชุมชนโดยรวม (คอมมูน) ในเวียดนาม ยังคงแข็งแกร่งอยู่มาก และส่วนใหญ่แล้วสมรรถนะการเก็บรวบรวมภาษีอย่างมีประสิทธิภาพของจักรพรรดิยังเอื้อมมาไม่ถึงที่ดินแปลงใหญ่ ๆ ประสิทธิภาพของความพยายามที่จะปฏิรูปความเป็นเจ้าของที่ดินและเก็บภาษีของจีน ขึ้นอยู่กับความใกล้กับศูนย์กลางการบริหาร การเก็บภาษีมิได้ดำเนินตามทฤษฎีหรือกฎหมายใด ๆ แต่เป็นทักษะพิเศษที่ขุนนางจีนพัฒนาขึ้นเพื่อเค้นรายได้จากสภาวการณ์แวดล้อมเฉพาะที่เป็นอยู่ภายในสังคมเวียดนาม การเก็บภาษีที่ดินของจักรวรรดิจีนในเวียดนาม จึงมิได้ดำเนินไปตามแบบแผนและมีวิวัฒนาการอยู่เสมอ เนื่องจากการเก็บภาษีที่ดินขึ้นอยู่กับทักษะส่วนตัวของขุนนางข้าราชการ ดังนั้น โดยตัวของระบบเองแล้ว จึงมีจุดอ่อนแฝงอยู่ซึ่งสามารถเปิดทางให้เกิดการฉ้อราษฎร์บังหลวงเพราะความโลภโดยส่วนตัวได้ง่าย รัฐบาลจีนคงจะตรวจสอบตัวเองบ้างเป็นครั้งคราว ดังกรณีตัวอย่างในสมัยฮั่น เจ้าหน้าที่สองคนถูกประหารชีวิตเพราะเรียกสินบนและเก็บสมบัติที่ยึดมาโดยไม่ถูกต้องไว้จนเต็มโรงเก็บและต่อมานำมาแจกจ่ายกันในหมู่ข้าราชสำนักในท้องถิ่น[5]

เนื่องจากจีนไร้สมรรถภาพในการบริหาร ความสนใจเรื่องการหารายได้ของจีนในเวียดนามก่อนคริสต์ศตวรรษที่เจ็ด จึงมุ่งไปที่การควบคุมตลาดนานาชาติที่มีกำไรดีทางชายฝั่งทะเลของเวียดนาม ซึ่งมองเห็นกันว่า เป็นแหล่งสร้างความมั่งคั่งที่สำคัญ กล่าวกันว่า ที่ท่าเรือตามชายฝั่งทะเลของเวียดนามโดยปกติแล้ว เจ้าหน้าที่จีนข่มขู่เอาส่วนแบ่งถึง 20-30 เปอร์เซ็นต์ของมูลค่าสินค้า[6] ระหว่างการเป็นโจรสลัด การฉ้อราษฎร์บังหลวงและการปฏิบัติหน้าที่ราชการ มีเส้นแบ่งแยกที่เบาบางมาก ในค.ศ. 446 ทรัพย์สินสงครามที่ได้จากการตีอาณาจักรลินยี่ เป็น “แรงบันดาลใจทางด้านเศรษฐกิจ” อย่างหนึ่ง[7] บันทึกในสมัยราชวงศ์ซุย มีถ้อยคำบรรยายว่า “คนที่ไปอยู่ที่เกียว ทอดทิ้งภารกิจของราชการซึ่งไม่มีของสมนาคุณ ไปทำอาชีพการพาณิชย์ซึ่งได้ผลตอบแทนมากกว่า” บันทึกนี้ยังกล่าวต่อไปว่า “คนเถื่อนของเกียว มักมาชุมนุมกันเพื่อปล้นสะดม”[8] ราชวงศ์ซุย ซึ่งกระตือรือร้นที่จะรักษาความหรูหราฟุ่มเฟือย

---

[5] Ibid., 59. อ้างจาก the *Le Tac*, Hu**é**, 1961, 86.

[6] Ibid., 107, จาก the ***Chin shu***, 5, 9b.

[7] ibid., 121 จาก the ***Sung shu***, 5, 14b.

[8] ibid., 148, จาก the ***Ch'en shu***, 34, 24a.

ของชายฝั่งทะเลเวียดนาม ให้ตำแหน่งพิเศษให้แก่ “ผู้นำ” ในท้องถิ่น ซึ่งช่วยเหลือจักรพรรดิจีนในการเก็บรวบรวมทาส ไข่มุก นกกะเต็น งาช้างและนอแรด[9] ในปี ค.ศ. 863 เจ้าหน้าที่ของราชวงศ์ถังริบเรือของพ่อค้าและยึดสินค้าของพวกพ่อค้าเหล่านี้เพื่อนำไปใช้ทำสงครามกับอาณาจักรน่านเจ้าที่อยู่ทางเหนือ

การพัฒนาสภาพแวดล้อมบริเวณสามเหลี่ยมปากแม่น้ำ เป็นเรื่องสำคัญมิใช่แต่เฉพาะเพื่อให้มีผลิตผลทางการเกษตรเพิ่มเติมเข้ามาเท่านั้น หากยังเนื่องจากเพราะบริเวณนี้อยู่ใกล้กับทะเลด้วย รัฐไดเวียดสถาปนาความเป็นอิสระจากอำนาจอธิปไตยของจีนได้ในคริสต์ศตวรรษที่สิบ เช่นเดียวกับรัฐอื่น ๆ ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ในสมัยเดียวกัน ไดเวียดพึ่งพาอาศัยการผลิตจากเศรษฐกิจข้าวนาดำของตน การปกครองของราชวงศ์ซ้องในจีน สร้างคุณประโยชน์อย่างใหญ่หลวงแก่การพาณิชย์นานาชาติ และเช่นเดียวกับเหล่ารัฐเพื่อนบ้านบนแผ่นดินใหญ่ที่ปลูกข้าวนาดำทางตะวันตก รัฐไดเวียดเข้าเกี่ยวข้องในการติดต่อกับเส้นทางนานาชาติมากขึ้นเรื่อย ๆ ผู้ปกครองไดเวียดต่างเพิ่มพูนฐานทรัพยากรของตนด้วยการส่งเสริมการติดต่อที่บรรดาขุนนางที่ได้รับมอบหมายให้ไปปกครองดินแดนส่วนรอบนอก – ได้แก่บริเวณสามเหลี่ยมปากแม่น้ำ ทางใต้และบนที่สูง – ริเริ่มขึ้น นั่นคือจัดหาสินค้ามาขาย

ประมุขของเขมรที่พระนคร มีการติดต่อทางการทูตกับรัฐเวียดนามที่ตั้งขึ้นใหม่ในตอนต้นคริสต์ศตวรรษที่สิบเอ็ด การทูตเหล่านี้ มีวัตถุประสงค์ในด้านเศรษฐกิจ การติดต่อกันระหว่างรัฐ ซึ่งมีลักษณะทางการพาณิชย์เพิ่มขึ้นเป็นลำดับนี้ แน่นอนอย่างไม่มีข้อสงสัยว่า ส่งเสริมให้ความตึงเครียดบนแผ่นดินใหญ่ด้านตะวันออกเพิ่มสูงขึ้น ในช่วงระยะเวลาระหว่าง ค.ศ.1120 ถึง ค.ศ.1210 พระนคร จามปาและรัฐไดเวียด ทำสงครามกันอยู่เนือง ๆ สาเหตุหนึ่ง อย่างน้อยในทัศนะของพวกจาม คือการเกิดเส้นทางการค้าสายใหม่ข้ามอ่าวตังเกี๋ยไปยังเงอัน เมืองนี้อยู่ทางใต้ของดินดอนสามเหลี่ยมปากแม่น้ำแดง (แม่น้ำฮวง) ชาวเวียดสามารถขนส่งสินค้าจากเงอันข้ามเทือกเขาไปยังบริเวณหุบเขาลุ่มแม่น้ำโขงและพระนครผ่านเส้นทางฮาตรัย ซึ่งเท่ากับเดินทางอ้อมไปเข้าพระนครทางแม่น้ำโขงตอนล่างได้ และดังนั้น จึงส่งผลในเชิงคุกคามการควบคุมการค้าตามชายฝั่งทะเลของพวกจาม

เส้นทางข้ามอ่าวตังเกี๋ยจากจีน พาผู้อพยพชาวจีนจำนวนมากเข้าไปตั้งรกรากยังสามเหลี่ยมปากแม่น้ำแดงตอนล่างและบริเวณที่ลุ่มที่อยู่ทางใต้ของสามเหลี่ยมนี้ในธันห์หัวและเงอัน[10] ผลลัพธ์ประการหนึ่งของชุมชนชาวจีนที่เฟื่องฟูขึ้นนี้ คือการมีแรงงานและเงินทองแดงไหลออกจากจีนเข้าสู่ไดเวียด

---

[9] ibid., 167, อ้างจาก Katakura Minoru, “Chūgoku Shihaika no Betonamu,” ***Rekishigaku Kenkyū***, 381 (February 1972) 31. ซึ่งเป็นการศึกษาพิเคราะห์เรื่องกฎหมายและการเก็บภาษีในเวียดนามสมัยที่อยู่ภายใต้การปกครองของจีน

[10] จารึกสองหลัก สมัย ค.ศ.1161 และ ค.ศ.1207 รายงานเรื่องครอบครัวชาวจีนที่มั่งคั่ง อาศัยอยู่ในธันห์ หัว Whitmore, “Elephants,” 131.

ซึ่งน่าจะช่วยให้เศรษฐกิจในท้องถิ่นพัฒนาขึ้นอย่างรวดเร็ว บันทึกเรื่องราวของจ้าว หยูกัวเกี่ยวกับการพาณิชย์ทางทะเลใต้ในสมัยต้นคริสต์ศตวรรษที่สิบสาม แสดงให้เห็นบทบาทของไดเวียดในฐานะแหล่งสินค้าสำหรับการค้าระหว่างชาติ โดยเฉพาะอย่างยิ่งโลหะชนิดต่าง ๆ ทองคำและแร่เงินของเวียดนามมีไปถึงพระนคร (คงจะผ่านทางเงอันและแม่น้ำโขง) ไปถึงกลันตันที่อยู่ทางชายฝั่งด้านตะวันออกของคาบสมุทรมลายู ไปถึงอาณาจักรศรีวิชัยที่มีฐานอยู่ที่แจมบีทางชายฝั่งด้านตะวันออกของสุมาตรา และไปถึงชวาด้วย ในทางกลับกัน เวียดนามได้รับเครื่องเทศและผลิตผลของท้องถิ่นและของนานาชาติชนิดอื่น ๆ พงศาวดารราชวงศ์เวียดนามรายงานว่า วันดอนซึ่งตั้งอยู่บนชายฝั่งทะเลที่อยู่ทางด้านตะวันออกของนครหลวงที่ธางลอง เป็นเมืองท่าที่สำคัญในสมัยคริสต์ศตวรรษที่สิบสองถึงสิบสี่ และมีการติดต่อกับบริเวณที่อยู่รอบ ๆ อ่าวไทยรวมทั้งส่วนต่าง ๆ ของโลกหมู่เกาะ โดยเฉพาะอย่างยิ่งชวายุคมัชปาหิต[11]

แหล่งข้อมูลอีกแหล่งหนึ่งของจีนยืนยันเรื่องการค้าโลหะมีค่ากับต่างชาติของไดเวียด นอกจากนี้ยังรายงานด้วยว่า ชาวเวียดนามยึดดินแดนภูเขาทางตอนใต้ที่เคยเป็นของเขมรและเป็นแหล่งไม้หอมที่อุดมสมบูรณ์ซึ่งพ่อค้านานาชาติต้องการกันมากได้ การควบคุมการค้าไม้หอมในที่สูง คงต้องเป็น ต้นเหตุอีกประการหนึ่งที่ทำให้เกิดการแข่งขันกันระหว่างชาวเวียดนาม เขมร และจาม เพราะไม้หอมนี้ เคยเป็นสินค้าออกที่สำคัญอย่างหนึ่งจากเมืองท่าของจาม

กล่าวกันว่า ลี โช ผู้สำเร็จราชการของจีนสมัยราชวงศ์ถัง ซึ่งปกครองดินแดนเวียดนามในสมัยคริสต์ศตวรรษที่เก้า ได้เปลี่ยนแปลงเงื่อนไขการค้าระหว่างเขตที่ลุ่มของเวียดนามกับพวกหัวหน้าชาวเขา ซึ่งนำม้าและปศุสัตว์มาแลกกับเกลือ ลี โชเข้าควบคุมการผลิตเกลือตามหมู่บ้านที่อยู่ในบริเวณที่มีกระแสน้ำขึ้น-ลง และหวังตามมาว่าจะได้ม้าจำนวนมาก ซึ่งเขาสามารถนำไปขายเพื่อเพิ่มพูนทรัพย์สมบัติได้มากขึ้น เจ้าหน้าที่ท้องถิ่นที่มีประสิทธิภาพคนหนึ่งกล่าวไว้ว่า “ถ้าหากเราตัดขาดการค้าเกลือกับเหล็กทางชายฝั่งทะเลตอนใต้ [เราก็จะสามารถ] ทำให้ตลาดของพวกเขาพินาศย่อยยับลงได้...สองปีหลังจากนั้น จะสามารถบดขยี้พวกเขาได้ด้วยการรบเพียงครั้งเดียว”[12] หลักฐานเหล่านี้ สะท้อนถึงความสำคัญของการขยายอำนาจของเวียดนามเข้าสู่บริเวณสามเหลี่ยมปากแม่น้ำ ซึ่งทำให้พวกเขาสามารถเข้าถึงเกลือ อันเป็นสินค้าที่เป็นกุญแจสำคัญของการแลกเปลี่ยนระหว่างที่ลุ่มกับที่ดอน

ในแง่ของการบริหารแล้ว ทั้งเวียดนามและจีนต่างไม่สนใจบริเวณที่สูงที่อยู่ทางใต้ เนื่องจากภูมิภาคที่เป็นที่ดอนนั้น ไม่มีแหล่งน้ำและที่ดินเพียงพอที่จะสามารถทำนาข้าวในขอบข่ายที่จำเป็นสำหรับเกษตรกรรมของเวียดนามได้ ยิ่งไปกว่านั้น ชาวเวียดนามยังมีขนบประเพณีความไม่ชอบที่สูง เนื่องจาก

---

[11] John K. Whitmore, “Vietnam and the Monetary Flow of Eastern Asia, Thirteenth to Eighteenth Centuries,” in J. F. Richards, ***Precious Metals in the Late Medieval and Early Modern World***, Durham, N. C., 1983, 374.

[12] Taylor, ***Vietnam***, 239-40; 96, จาก the Chin shu, 67, 5a.

คิดกันว่า ที่สูงเป็นที่อยู่ของวิญญาณที่ชั่วร้าย รวมทั้งเป็นแหล่งน้ำมีพิษที่เป็นสาเหตุของโรคมาเลเรีย ทว่าความจำเป็นทางการพาณิชย์และความต้องการรายได้ บังคับให้ชาวเวียดนามต้องประเมินความไม่ชอบที่มีมาแต่เดิมของตนเสียใหม่

การที่จะควบคุมแหล่งสินค้าหลายอย่างของที่สูงได้ ชาวเวียดนามจำเป็นต้องเข้าไปสำแดงอิทธิพลทางการเมืองในเขตของจามทางใต้ บริเวณนี้สามารถเข้าถึงที่สูงได้โดยผ่านทางระบบแม่น้ำที่อยู่ตามชายฝั่งทะเลของจาม เอกสารสมัยคริสต์ศตวรรษที่สิบเก้าของเวียดนามอธิบายว่า ที่ราบสูงเคยเป็นส่วนหนึ่งของราชอาณาจักรจามปา ทว่าภายหลังจากที่เล ธันห์ ตน (ครองราชย์ระหว่างค.ศ. 1460-1497) มีชัยชนะเหนือพวกจามในค.ศ. 1471 แล้ว พระองค์ได้ให้ชาวเวียดนามไปตั้งรกรากยังบริเวณที่ราบแถบชายฝั่งทะเลนี้ เมื่อถึงตอนต้นคริสต์ศตวรรษที่สิบหก บริเวณที่สูงทั้งหลาย ถูกรวมเข้าอย่างหลวม ๆ กับรัฐเวียดนาม ในระยะแรกนั้น หัวหน้าชาวที่สูงได้รับการยอมรับว่าเป็นผู้ควบคุมการบริหารงานด้านพลเรือนของที่ราบสูง แม้ว่ามีการส่งข้าราชการชั้นผู้น้อยชาวเวียดนามเข้าไปหลายคนเพื่อกำกับดูแลการค้ากับประชากรของที่ราบสูงก็ตาม ตัวแทนการค้าจากบริเวณที่ลุ่ม ค้าขายกับชาวที่สูงที่ได้รับมอบหมาย ซึ่งมีใบอนุญาตให้ทำการค้าได้ ผู้ที่มีใบอนุญาตเหล่านี้ จ่ายภาษีให้กับตัวแทนการค้า และตัวแทนการค้านี้จะส่งภาษีต่อไปให้กับข้าราชการที่ได้รับมอบหมายอีกทีหนึ่ง ตามจำนวนที่กำหนดไว้[13]

เป็นธรรมดาอยู่เองที่การเข้าควบคุมผลิตผลที่เป็นสินค้า ย่อมส่งเสริมฐานะของรัฐในการพาณิชย์ระหว่างชาติ และเพิ่มพูนความมั่งคั่งและอิทธิพลที่ได้รับจากฐานะดังกล่าว ทว่ารัฐบาลธางลองก็กลืนไม่เข้าคายไม่ออกอยู่ระหว่างนโยบายทางวัฒนธรรมของตนเองกับความจำเป็นทางเศรษฐกิจในทางหนึ่ง รัฐบาลเชื่อว่า คนเถื่อนในที่สูง อาจสร้างความแปดเปื้อนให้แก่วิถีชีวิตของชาวเวียดนามที่สูงส่งกว่า— พวกจามนั้น ก็คิดกันว่าดีกว่าชาวที่สูงเพียงนิดเดียวเท่านั้น กระนั้น ผลิตผลจากที่สูงก็เป็นสิ่งจำเป็นสำหรับการส่งเสริมการเข้ามีส่วนร่วมของเวียดนามในการค้ากับต่างชาติ ดังนั้น รัฐบาลเวียดนามจึงพยายามวางข้อจำกัดการติดต่อกับที่สูง และพ่อค้าเวียดนาม ซึ่งบรรยายถึงตนเองไว้ในบันทึกของเวียดนามว่า เป็น “คนพเนจรผู้ไร้ราก” กระนั้นพวกเขายังได้รับการยกย่องว่าเป็นนักบุกเบิกที่บึกบึน ที่เป็นผู้นำไปล่วงหน้า ในการทำให้ชาวที่ราบสูง “มีความสงบ” และ “มีการศึกษาในทางด้านสังคม”

คริสต์ศตวรรษที่สิบและสิบเอ็ด มีความสำคัญมากเป็นพิเศษแก่เวียดนามในการเปลี่ยนผ่านไปสู่เศรษฐกิจที่มุ่งเน้นที่กิจการภายนอกมากขึ้น ที่สำคัญนั้นช่วงเวลานี้เป็นเวลาที่ประจวบพอดีกับการก้าวขึ้นสู่ความเป็นรัฐอิสระของเวียดนาม ราชสำนักใหม่ของเวียดนามที่ฮัวลู ซึ่งอยู่สุดเขตด้านใต้ของที่ราบลุ่มแม่น้ำฮอง (แม่น้ำแดง) เป็นตลาดสำหรับการค้าและการส่งเสริมการค้า มีรายงานว่า ในค.ศ.

---

[13] Hickey, *Sons of the Mountain*, 155.

976 เรือพ่อค้าจากชาติต่าง ๆ ที่อยู่เลยทะเลออกไป เดินทางเข้ามาและเสนอขายสินค้าของประเทศของตน[14] ท่าเรือใหม่ที่โบไฮ มีความสำคัญเพิ่มขึ้น ท่าเรือนี้ตั้งอยู่ใกล้กับปากแม่น้ำฮอง (แม่น้ำแดง) ซึ่งเป็นสถานที่ที่การค้าในประเทศ บรรจบกับการค้าทางทะเลที่มุ่งไปทางใต้ การปรับทิศทางเศรษฐกิจใหม่ไปยังเส้นทางเดินทะเลที่มุ่งไปทางใต้ เกิดคู่ขนานไปกับอิทธิพลของรัฐไดเวียดที่เพิ่มขึ้นในบริเวณสามเหลี่ยมปากแม่น้ำด้านใต้ และความเป็นพันธมิตรระหว่างสองศูนย์กลางที่ฮัวลูและโบไฮ แห่งหนึ่งเป็นศูนย์กลางทางการเมือง และอีกแห่งหนึ่งเป็นศูนย์กลางทางการพาณิชย์ ทั้งสองศูนย์นี้ ช่วยสนับสนุนค้ำจุนการรวมดินแดนต่าง ๆ ของเวียดนามเข้าเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันในทางการเมือง

เอกภาพทางการเมืองที่จักรพรรดิองค์แรกของเวียดนาม คือ ดินห์ โบ ลินห์ ทรงสร้างได้สำเร็จเป็นผลให้ตลาดการค้าขนาดใหญ่ในภูมิภาคเกิดขึ้นได้ ตลาดการค้าเหล่านี้ส่งเสริมการขยายตัวทางการพาณิชย์และดึงดูดพ่อค้าชาวต่างชาติ ราชสำนักฮัวลูเปิดตลาดใหม่สำหรับสินค้าฟุ่มเฟือย ซึ่งพ่อค้าต่างชาติชำนาญเป็นพิเศษ ในราชโองการฉบับปี ค.ศ.975 โบ ลินห์ทรงบัญญัติชนิดของเสื้อผ้าที่ข้าราชการพลเรือนและทหารต้องสวมในราชสำนัก การสนองความต้องการเสื้อผ้าพวกนี้ รวมทั้งข้อกำหนดเกี่ยวกับวัสดุอย่างอื่น ๆ ให้แก่ราชสำนักเวียดนามที่เพิ่งเกิดขึ้นใหม่ จำเป็นต้องมีการค้ากับต่างชาติ มีการส่งทูตไปยังเมืองจีนพร้อมด้วยของบรรณาการมากมาย สันนิษฐานว่าเพื่อประกาศให้ทราบว่าเวียดนามเป็นตลาดนานาชาติแห่งหนึ่ง รวมทั้งเพื่อให้ได้การรับรองทางด้านการเมือง ดังนั้น เศรษฐกิจของเวียดนาม จึงเปลี่ยนจากที่เคยมีตำแหน่งที่ไม่สำคัญไป สู่เศรษฐกิจที่สนองความต้องการของกษัตริย์ที่เข้มแข็งพระองค์หนึ่ง

การริเริ่มโครงการพัฒนาเศรษฐกิจอื่น ๆ มีขึ้นในคริสต์ศตวรรษที่สิบเอ็ด ในค.ศ. 1048 ลี ท้าย ตง (ครองราชย์ระหว่างค.ศ.1028-1054) ทรงฟื้นฟูลัทธิการเคารพบูชาที่เกี่ยวกับการเพาะปลูกตามแนวทางของจีน ตามขนบธรรมเนียมของลัทธินี้ กษัตริย์ทรงเป็นผู้ประกอบพิธีทางศาสนาในระดับสูงสุดจักรพรรดิเวียดนาม ในฐานะที่ทรงเป็นที่มาเชิงสัญลักษณ์ของความอุดมสมบูรณ์ จึงทรงเป็นผู้นำการประกอบพิธีในฤดูใบไม้ผลิ ในการประกอบพิธีนี้ กษัตริย์ทรงไถนาร่องแรก และทรงช่วยเกี่ยวข้าวในแบบที่เป็นสัญลักษณ์ด้วย มีการประกอบพิธีเช่นบวงสรวงเพื่อเรียกฝนและค้ำประกันพืชผล ณ ทางดำเนินของเทพแห่งดินและผลเก็บเกี่ยว ซึ่งอยู่ที่ประตูด้านใต้ของนครหลวงฮัวลู ใน ค.ศ.1044 โครงการก่อสร้างถนน ได้เชื่อมนครหลวงนี้เข้ากับภูมิภาคต่าง ๆ ในเครือข่ายการคมนาคมที่กว้างขวางไปทั่วอาณาจักร โครงการเหล่านี้น่าจะมีผลกระทบในทางที่เอื้ออำนวยต่อการขนส่งทางการพาณิชย์ด้วย ใน ค.ศ.1042 เชลยศึกชาวจาม 5000 คน ได้รับมอบที่ดินให้ไปตั้งรกรากกันใหม่ยังบริเวณที่ยังไม่มี

---

[14] Taylor, ***Vietnam,*** 287-8, from the ***Ngo Si Lien Dai Viet su'ky toan thu***, 1, 46.

การพัฒนา และไม่มีคนอาศัยอยู่ที่ใหม่นี้อยู่ ในจังหวัดฮัง ฮัว ซึ่งอยู่ทางใต้ ชุมชนใหม่นี้ได้รับอนุญาตให้ตั้งชื่อชุมชนใหม่ ตามชื่อหมู่บ้านจามซึ่งเป็นบ้านเกิดเดิมได้[15]

หมู่บ้านใหม่ ๆ ได้ชื่ออย่างที่ชาวบ้านเลือก และได้รับพระราชาอนุมัติเห็นชอบจากพระจักรพรรดิ พระจักรพรรดิยังทรงแต่งตั้งภูติผู้พิทักษ์ให้มาดูแลหมู่บ้านและนำความเจริญรุ่งเรืองมาให้ ในขณะที่ระบบของเขมรและมัชปาหิตใช้เครือข่ายวัดเพื่อรวมบริเวณที่อยู่รอบนอกให้เข้ามาอยู่ในรัฐ หมู่บ้านของเวียดนามนั้นเป็นที่คาดหวังว่าต้องสร้างวัดของชุมชน (*ดินห์*) เพื่อให้เป็นคลังเก็บเอกสารของจักรวรรดิใหม่ ซึ่งระบุชื่อภูติที่คุ้มครองหมู่บ้าน ยิ่งกว่านั้น ยังต้องมีการจัดสรรที่ดินในท้องถิ่นมาค้ำจุนวัด วัดนี้ต้องมีระเบียบการปกครองอย่างต่อเนื่องด้วย เพื่อค้ำประกันว่าจะมีการทำนุบำรุงวัดและมีการประกอบพิธีในวัดอย่างเหมาะสม สิ่งนี้ช่วยค้ำประกันความเจริญรุ่งเรืองของท้องถิ่น ความเจริญรุ่งเรืองนี้ กษัตริย์ทรงเป็นผู้ประกาศขึ้นเองว่าเป็นความรับผิดชอบของกษัตริย์

ในช่วงคริสต์ศตวรรษที่สิบสาม เจ้าที่ดินใหญ่ (*ตราง-เดียน*) เริ่มเกิดขึ้นมา ในค.ศ.1266 จักรพรรดิเตริน ธันห์ ตง ทรงมอบอำนาจให้ขุนนางชั้นสูงไปบังคับคนที่เร่ร่อนและคนที่ไม่มีงานทำ ให้มาเป็นข้าทาส เพื่อให้คนเหล่านี้ถางที่ดินและปลูกพืชผลในที่ดินที่ไม่มีการใช้สอย พวกชนชั้นผู้ดีเข้าสร้างอิทธิพลต่อการขยายดินแดนทางด้านใต้ ซึ่งเริ่มขึ้นอย่างจริงจังในช่วงคริสต์ศตวรรษที่สิบห้า[16] ความขัดแย้งระดับท้องถิ่นเกิดขึ้น ระหว่างผู้ตั้งรกรากชาวเวียดนามกับชาวจามที่อยู่อาศัยมาแต่เดิมในเขตอมราวตี ในรัชสมัยของเล ท้าย โท (ค.ศ.1428 – 1432) มีความพยายามที่จะปฏิรูปสังคม-เศรษฐกิจ ซึ่งประกอบด้วยการแจกจ่ายที่ดินโดยทั่วไป การแจกจ่ายนี้กระทำในลักษณะที่มุ่งหมายให้มีผลอย่างในระบบ “นาเท่ากัน” ของจีน กล่าวคือทุกคนต้องได้รับส่วนแบ่งที่ดิน นับตั้งแต่เจ้าหน้าที่ระดับสูงไปจนถึงคนชราและลูกกำพร้า “คนโดดเดี่ยว” (หญิงหม้าย และชายหม้ายซึ่งเป็นคนที่ไม่มีครอบครัว) รวมทั้งเยาวชนทั้งหลาย และเพื่อป้องกันมิให้เกิดมีเจ้าที่ดินที่ทรงอิทธิพลเกิดขึ้นมาอีก ทางการจึงห้ามการถือครองที่ดินขนาดใหญ่ และประกาศห้ามเข้ายึดครองที่ดินของชุมชนส่วนรวม ซึ่งปกติแล้ว มีการนำมาแจกจ่ายเป็นระยะ ๆ ตามระดับชั้นต่าง ๆ ของสังคม

เล ธันห์ ตน ทรงมีบัญชาให้ส่งนักโทษอาชญากรรมไปยังบริเวณที่ห่างไกลของจังหวัดกวางบินห์ ซึ่งอยู่ทางใต้ โครงการพัฒนาเศรษฐกิจฉบับใหญ่ของพระองค์นับเป็นอีกครั้งหนึ่งที่ทางการห้ามการถือครองที่ดินผืนใหญ่ ๆ ทางการยังส่งเสริมการตั้งถิ่นฐานทางใต้ในจังหวัดเงอันและฮา ทินห์ ด้วยการสร้างป้อมปราการเพื่อปกป้องนาข้าวที่เพิ่งพัฒนาขึ้นใหม่ มีการแผ้วถางที่ดิน เนื่องจากมีราชบัญชาห้ามปล่อยให้ที่ดินเสียเปล่าโดยไม่ใช้ให้เป็นประโยชน์ มีการนำนักโทษและอาชญากรเข้าไปตั้งถิ่นฐานยังดินแดนใหม่ เจ้าหน้าที่ทหารตามที่มั่นในท้องถิ่น ต่างได้รับแจกที่ดินซึ่งไม่ต้องคืนให้แก่รัฐเมื่อถึงแก่

---

[15] Le Thanh Khoi, ***Le Viet-Nam***, Paris, 1955, 164.

[16] Ibid., 173.

ความตาย มีการจัดตั้งสำนักงานขึ้นในทุกจังหวัดเพื่อควบคุมดูแลเรื่องการขุดคลองและทำเขื่อน นอกจากนี้ ตัวแทนของรัฐยังได้รับมอบหมายให้หาข้อมูลที่จะช่วยปรับปรุงการเลี้ยงสัตว์และการปลูกต้นหม่อน หลังจากตั้งถิ่นฐานได้สองปี มีการส่งเจ้าหน้าที่ออกไปเพื่อกำหนดพิกัดอัตราภาษีที่เหมาะสม และเพื่อส่งเสริมหลักศีลธรรมแบบใหม่ตามแนวขงจื๊อ แนวคิดนี้มุ่งเน้นความสำคัญของตระกูลทางฝ่ายบิดา

เมื่อย่างเข้าคริสต์ศตวรรษที่สิบหก อารยธรรมของเวียดนามอยู่ในฐานะที่จะสร้างความเจริญรุ่งเรือง ต่อจากความริเริ่มด้านการเมืองและเศรษฐกิจที่เล ธันห์ ตน ทรงกระทำไว้ เมื่อประสบกับสภาพที่รายได้จากภาษีถดถอยลงอยู่ไม่มีที่สิ้นสุด อันเป็นผลเนื่องมาจากรัฐมอบหมายอำนาจการเก็บภาษีให้กับพวกขุนนางและทหารระดับสูงที่ประจำการอยู่บนบก ทำให้ภาษีงวดลงครั้งแล้วครั้งเล่า ผู้มีอำนาจ ปกครองของรัฐเวียดนามในอดีต จึงได้พยายามอย่างต่อเนื่อง ที่จะขยายฐานด้านเศรษฐกิจของตน การพิชิตดินแดนจามในค.ศ. 1471 ให้โอกาสอย่างกว้างขวางสำหรับอนาคต

การที่พวกจามบุกเข้าปล้นดินแดนเวียดนาม เป็นการท้าทายฐานของอำนาจเชิงทฤษฎีของจักรวรรดิเวียดนาม ลัทธิความเชื่อเรื่องสิทธิอันชอบธรรมตามขนบธรรมเนียมของจักรวรรดินั้น ได้ประกาศถึงความสามารถของจักรพรรดิ ที่จะค้ำประกันความมั่งคั่งไพบูลย์ของราษฎร การปล้นเหล่านี้ยังทำให้ทรัพยากรที่จำเป็นของรัฐร่อยหรอลงไปด้วย แต่ตลอดระยะเวลาหลายร้อยปีที่ผ่านมา รัฐเวียดนามเองก็สร้างประโยชน์ทางเศรษฐกิจให้แก่ตนเองด้วยการส่งกองทัพเข้าทำลายพวกจาม ทว่าการกระทำดังกล่าว ถือว่าเป็นความถูกต้องและชอบธรรมเพราะเป็นการตอบโต้การกระทำแบบเดียวกัน นอกจากนี้รัฐเวียดนามยังมองว่าการกระทำเหล่านี้เป็นเรื่องที่จำเป็นทั้งนี้เพื่อเป็นการปูทางสำหรับความมั่นคงในอนาคตของชาวเวียดนาม การที่พวกจามบุกเข้าปล้นดินแดนเวียดนามอยู่เป็นระยะ ๆ บังคับให้รัฐไดเวียดต้องหาเงินมาใช้จ่ายเพื่อเตรียมการที่สำคัญนี้อย่างพิถีพิถัน เพราะอาณาจักรจำเป็นที่จะต้องกระทำการตอบโต้ “เพื่อป้องกันตนเอง” การจะยอมแพ้ยอมเสียแก่พวกจาม “ที่ป่าเถื่อน” นั้นเป็นเรื่องที่สุดจะคิดไปได้ การรบชนะจามครั้งสุดท้ายสร้างเสถียรภาพให้แก่เศรษฐกิจข้าวนาดำของรัฐไดเวียด มิใช่เพียงแค่ขจัดความสิ้นเปลืองด้านการเงินไปได้เท่านั้น หากยังได้ดินแดนที่ดีเยี่ยมมาใช้สำหรับขยายพื้นที่เกษตรกรรม รวมทั้งได้เชลยศึกชาวจามอีกประมาณ 30,000 คน เข้ามาตั้งถิ่นฐาน (ซึ่งรวมถึงกษัตริย์จามและพระบรมวงศานุวงศ์อีกห้าสิบพระองค์) ชัยชนะเหนือจามปายังทำให้รัฐเวียดนามอยู่ในฐานะที่สามารถเข้าถึงผลิตผลในที่สูงที่พ่อค้านานาชาติต้องการมากที่สุดแต่เพียงผู้เดียว โดยเข้าทางด้านชายฝั่งทะเล—แม้ว่าชนที่อยู่ในที่สูงยังมีทางเลือกที่จะไปค้ากับบรรดาเพื่อนบ้านชาวเขมรที่อยู่ทางตะวันตกโดยทางบกแทนการค้ากับเวียดนามได้ก็ตาม

ผู้นำของรัฐเวียดนาม ไม่อาจหันมาใช้วิธีการบุกปล้นเพื่อหาเงินมาใช้จ่ายในรัฐอย่างที่เป็นแหล่งรายได้ประจำเหมือนเช่นเพื่อนบ้านชาวจามของตนได้ การกระทำเช่นนี้ไม่สอดคล้องกับระบบการบริหารเวียดนามที่อยู่ในระหว่างการพัฒนา ระบบการบริหารเช่นของเวียดนามนี้ต้องพึ่งพาอาศัย

การสนับสนุนจากชนชั้นสูงทั้งที่เป็นขุนนางและทหารที่ประจำการอยู่บนบก เพื่อที่ระบบรัฐตามแบบฉบับที่ลอกเลียนมาจากจีนเหล่านี้ สามารถดำเนินงานอย่างประสานกลมกลืนกันได้ กระนั้น ในช่วงปลายคริสต์ศตวรรษที่สิบห้าถึงต้นคริสต์ศตวรรษที่สิบหก รัฐเวียดนามดำเนินการอย่างแข็งขันเพื่อเข้ามีส่วนร่วมและเอื้ออำนวยความสะดวกให้แก่การค้าทางทะเลระหว่างตะวันออก-ตะวันตกเพื่อให้การค้าทางทะเลนี้เป็นแหล่งรายได้ของรัฐที่เป็นที่ยอมรับได้ การดำเนินการของเวียดนามนี้ก็เหมือนเช่นเพื่อนประมุขของรัฐที่ปลูกข้าวนาดำในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้อื่น ๆ ในยุคเดียวกัน ซึ่งต่างได้ค้นพบเช่นกันว่า รายรับที่ได้จากการค้า เป็นทางเลือกที่มีเสน่ห์ นอกเหนือไปจากการบีบเค้นภาษีเพิ่มเติมจากที่ดิน สมรรถนะของระบบราชการในหมู่รัฐเหล่านี้ เช่นเดียวกับรัฐไดเวียด คือมีพัฒนาการไม่เพียงพอที่จะค้ำประกันการเก็บภาษี จากบริเวณที่เลยออกไปจากแกนกลางเกษตรกรรมที่อยู่ติด ๆ กับราชสำนักได้อย่างสม่ำเสมอ

ภาวะสังคม-เศรษฐกิจของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ยุคต้น : ข้อพิจารณาโดยสรุป

ดังที่ได้นำเสนอตามข้อเท็จจริงไปแล้ว ระหว่างการอภิปรายข้างต้นว่า การเปลี่ยนแปลงเชิงโครงสร้างที่สำคัญที่เกิดขึ้นในสังคมเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ในช่วงระหว่างคริสต์ศตวรรษที่หนึ่งถึงสิบห้าเกี่ยวข้องกับการขยายตัวของสังคม-เศรษฐกิจของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ในยุคนี้ความสัมพันธ์ทางการเมืองและเศรษฐกิจระหว่างศูนย์กลางที่สำคัญ “ที่มีระเบียบสูง” กับบริเวณที่อยู่ภายใต้การปกครองของศูนย์กลางเหล่านี้ หรือ บริเวณที่อยู่ลึกเข้าไปในแผ่นดินตอนใน มีเพิ่มขึ้น ความสัมพันธ์ดังกล่าวนี้ประจักษ์ชัดเป็นพิเศษในจารึก และแหล่งข้อมูลขั้นต้นทั้งภายในและภายนอก ซึ่งแสดงถึงการก่อตัวของเครือข่ายทางด้านเศรษฐกิจและการเมืองที่มีการปกครองตามลำดับชั้น แต่ทว่ามีการเปลี่ยนแปลงทางด้านสถาบันเกิดขึ้นบ้างหรือไม่ กล่าวคือการเปลี่ยนแปลงสถาบันในลักษณะที่สมรรถนะทางการบริหารอย่างใหม่ กระจายออกจากศูนย์กลางของอำนาจ หรืออีกนัยหนึ่ง การเปลี่ยนแปลงเชิงโครงสร้างที่โดยทั่วไปแล้วสัมพันธ์กับการยอมรับความคิดใหม่เกี่ยวกับกิจกรรมทางการเมืองและเศรษฐกิจที่กว้างขวางยิ่งขึ้น เป็นการก่อตัวขึ้นของลักษณะจำเพาะอย่างใหม่ที่ประชาชนทั่วไปยอมรับและทำให้การเข้ามีส่วนร่วมในกิจกรรมด้านการเมืองและเศรษฐกิจของบริเวณที่เลยไปจากย่านที่อยู่ติด ๆ กัน กับทั้งการมีปฏิสัมพันธ์อย่างสม่ำเสมอกับศูนย์กลางทางเศรษฐกิจที่สำคัญ ๆ กลายเป็นเรื่องที่เหมาะสมในแง่ของวัฒนธรรม หากเราจะนิยามการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองและเศรษฐกิจในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ด้วยศัพท์ทางมานุษยวิทยาร่วมสมัย เราอาจต้องตัดสินว่า ศูนย์กลางของเอเชีย

ตะวันออกเฉียงใต้เป็น “ศูนย์กลางของสถานภาพ” หรือว่าเป็น “ศูนย์กลางของอำนาจ” กันแน่[17] สิ่งที่มีความสำคัญยิ่งต่อการศึกษาพิเคราะห์ยุคซึ่งเล็งเห็นกันว่าเป็นยุคแห่งการเปลี่ยนแปลงนี้ คือคำถามสองคำถามที่คู่ขนานกัน ได้แก่ (1) เรานิยามศูนย์กลางทางเศรษฐกิจ (“นคร”) ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ในยุคแรกเริ่มอย่างไร และ (2) เรานิยามเครือข่ายทางด้านเศรษฐกิจอย่างไร

เพื่อให้สอดคล้องกับความเข้าใจคำว่า “นคร” และ “เครือข่าย” ของทางตะวันตกในแบบร่วมสมัยมากที่สุด เราอาจศึกษาประวัติศาสตร์ของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ยุคต้น ด้วยการรวมจุดความสนใจไปที่สถาบันทางการบริหารที่ทำให้นคร และเครือข่ายต่าง ๆ เกิดขึ้นได้ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง เราอาจพิจารณาวิวัฒนาการของสถาบันทางศาสนา (วัด) และสถาบันทางการเมือง ที่สามารถบริหารประชากรในศูนย์กลางที่เป็นชุมชนเมืองได้ และต่อจากนั้น สามารถใช้สมรรถนะการบริหารในระบบราชการนี้ ดึงเอา (“ระดม”) ผลผลิตส่วนเกินจากประชากรที่อยู่ใต้บังคับในบริเวณที่อยู่ลึกเข้าไป[18]

ตรงกันข้าม เราอาจทำความเข้าใจได้เท่า ๆ กันว่า พัฒนาการทางเศรษฐกิจของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ยุคต้น เป็นผลสืบเนื่องจากการดึงทรัพยากรทางเศรษฐกิจมารวมกัน ภาวการณ์นี้ดำเนินเรื่อยมาเป็นลำดับ ภายในกระบวนการสถาปนาศูนย์กลางทางวัฒนธรรมที่ได้รับการยอมรับในสังคม[19] ในกรณีนี้ทรัพยากรทางเศรษฐกิจ มีคุณค่ามิใช่เพราะเนื้อหาทางวัตถุของทรัพยากรนั้น หรือเพราะความเกี่ยวพันกับเป้าหมายด้านผลกำไรตามความคิดของเศรษฐกิจสมัยใหม่ หากแต่มีคุณค่าในฐานะที่เป็นทรัพยากรที่สามารถเพิ่มสถานภาพของบุคคล หรือของสถานที่ที่เป็นศูนย์กลางของการทำพิธีกรรม ศูนย์กลางทางวัฒนธรรม (หรือบุคคลที่อ้างความมีสถานภาพที่สูงกว่าคนทั่วไป) ดึงทรัพยากรของอาณาจักรของตนมาใช้สนับสนุนพิธีกรรมที่มีความสำคัญในด้านวัฒนธรรม มาใช้สร้างสิ่งปลูกสร้างที่น่าประทับใจ (รวมทั้งวัดวาอาราม) สั่งสมกำลังคน ใช้จ่ายในการปูนบำเหน็จรางวัลที่ซับซ้อนหรือเพื่อสั่งสมทรัพย์ ทั้งหมดนี้ ด้วยความหวังที่จะสร้างความประทับใจแก่ประชากรที่อยู่รายรอบ เพื่อให้ประชากรเหล่านี้ยอมจำนนอยู่ภายในอำนาจ มากกว่าจะสร้างเสริมแหล่งอำนาจที่ปราศจากการปรุงแต่ง คลังสั่งสมทรัพย์สินยังสามารถนำมาใช้จ่ายเพื่อให้ศูนย์กลางได้เข้ามีส่วนร่วมในการค้ากับต่างชาติด้วย ศูนย์กลางทำหน้าที่ประหนึ่งว่า เป็นผู้ได้รับการยอมรับจากสังคมให้เป็นผู้เจรจากับบุคคลภายนอก ในนามของประชากรของตน การรับบทบาทดังกล่าวนี้เท่ากับ ศูนย์กลางช่วยคุ้มครองป้องกันสาวกของตนมิให้ต้องพบพานความยากลำบากของโลกภายนอก ซึ่งเป็นโลกที่มิได้ใส่ใจกับความจำเป็นทางด้านวัฒนธรรมของท้องถิ่นเท่าไรนัก ในอาณาจักรของโลกภายนอกนี้ ผลประโยชน์ส่วนบุคคล เป็น

---

[17] Geertz, ***Negara***.

[18] Wheatley, ***Nagara.***

[19] Wolters, ***History,*** *Culture, Region.*

เป้าหมายสำคัญที่สุด ต่างจากความนิยมของประชากรท้องถิ่น ที่ต้องการความสุขสบายในแง่วัฒนธรรมและสังคมมากกว่า

ส่วนใหญ่แล้ว เศรษฐกิจ-การเมืองของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ยุคต้น วางเป้าหมายทางด้านวัฒนธรรมและสังคม เป็นเรื่องสำคัญก่อนอย่างอื่น ทรัพยากรด้านเศรษฐกิจ หลั่งไหลจากผู้ผลิตไปสู่ศูนย์กลางทางวัฒนธรรม ด้วยความสมัครใจ จากนั้นทรัพยากรถูกจำแนกแจกจ่ายออกไป (ทั้งภายในและภายนอกโดยสอดคล้องกับระบบของท้องถิ่นนั้น ๆ) เพื่อสร้างประโยชน์แก่ประชากรพื้นเมือง โดยผ่านยุทธศาสตร์การให้ของขวัญซึ่งช่วยส่งเสริมสถานภาพของศูนย์กลาง เมื่อเศรษฐกิจดังกล่าวขยายตัวกว้างออกไปหรือเมื่อศูนย์กลางทางวัฒนธรรมขยายอาณาจักรของตนกว้างขวางออกไป ศูนย์กลางสามารถเริ่มการระดมทรัพยากรในระดับที่เป็นส่วนตัวน้อยลง แต่ก็ด้วยเป้าหมายที่ได้รับความเห็นชอบในด้านวัฒนธรรม การเปลี่ยนแปลงนี้ วัดวาอาราม—ไม่ว่าจะเป็นวัดฮินดูหรือวัดพุทธ – ต่างเข้ารับบทบาทที่สูงขึ้น ในฐานะที่เป็นศูนย์กลางด้านเศรษฐกิจ และจากนั้น เครือข่ายของพิธีกรรมอย่างใหม่ที่มี จุดรวมอยู่ที่ศูนย์กลางของอำนาจกษัตริย์ ก็วางฐานโครงสร้างถาวรที่ราชอาณาจักรยุคก่อนหน้านี้ไม่เคยมีเพิ่มเติมเข้ามา

การขยายตัวนี้ สามารถส่งผลสืบเนื่องให้เกิดการเคลื่อนย้ายจากเศรษฐกิจ-การเมืองแบบ “จำหน่ายจ่ายแจกออกไปตามวิถีทางวัฒนธรรม” ไปสู่ เศรษฐกิจ-การเมืองแบบ “ระดมทรัพย์สินเข้ามาด้วยวิถีทางวัฒนธรรม” ขึ้นได้ แม้ว่าผู้นำของบางรัฐ จะได้ดำเนินความริเริ่มที่สำคัญในการบริหารบ้านเมืองอย่างเป็นระบบ (ที่เด่นก็คือรัฐมัชปาหิตและรัฐไดเวียดช่วงภายหลังค.ศ. 1300 ซึ่งการพิจารณายุคก่อนค.ศ. 1500 โดยรวมนี้ มองเห็นว่ามีลักษณะรวมประสานกันอย่างสมบูรณ์ที่สุด ในบรรดาแว่นแคว้นทั้งหลายในยุคเดียวกัน ทั้งที่อยู่บนแผ่นดินใหญ่หรือในส่วนหมู่เกาะ) แต่การรวบรวมทรัพยากรวัตถุมาไว้ที่ศูนย์กลาง ยังต้องอ้างความถูกต้องชอบธรรมโดยผ่านสัญลักษณ์และค่านิยมต่าง ๆ ตามขนบประเพณีดั้งเดิมอย่างสืบเนื่อง ประชาชนยังคงมีความคิดเห็นกันโดยทั่วไปอย่างกว้างขวางว่า การสะสมทรัพยากรวัตถุดังกล่าว ทำให้เหล่าผู้นำของศูนย์กลาง สามารถสร้างผลสำเร็จตามเป้าหมายที่ได้รับความเห็นชอบทางวัฒนธรรมได้ แต่ความห่างเหินในส่วนบุคคล ระหว่างศูนย์กลางกับประชากรที่อยู่ในบังคับของศูนย์กลางก็เพิ่มมากขึ้น กระนั้นแคว้นที่กำลังพัฒนาเหล่านี้ ยังคงพึ่งพาอาศัยการอยู่ภายใต้บังคับและการเกื้อหนุนโดยสมัครใจต่อไป มากกว่าอาศัยระบบการบริหารที่มีฐานอยู่ที่ศูนย์กลางดึงทรัพยากรมาตามขั้นตอน “ศูนย์กลางการระดมทรัพยากร” ของแต่ละรัฐ มิได้มีสมรรถนะในการบริหารบ้านเมืองที่มีประสิทธิภาพพอที่จะดึงทรัพยากรเข้ามา หากแต่ต้องพึ่งพาอาศัยความเชื่อ—เหมือนเช่นในอดีต—ที่ว่า การให้สิทธิอันชอบธรรมในการปกครองแก่ศูนย์กลางหรือแก่ผู้นำ เป็นสิ่ง

สำคัญเมื่อเปรียบเทียบกับการที่ศูนย์กลางให้ชีวิตทางวัฒนธรรมที่สุขสบายแก่บรรดาประชากรที่อยู่ใต้บังคับ

ใน “เศรษฐกิจแบบระดมทรัพยากร” เหล่านี้ ยังมีการแข่งขันเพื่อแย่งชิงอำนาจเช่นที่มีมาแต่เดิม เมื่อบรรดาคู่แข่งที่อยู่บนบก นำทรัพยากรต่าง ๆ มารวมกันอีก ด้วยความพยายามที่จะสร้างศูนย์กลางทางวัฒนธรรมใหม่ ๆ ขึ้น การค้าเป็นสิ่งสำคัญในกระบวนการแข่งขันนี้ เพราะที่เป็นที่มาของสินทรัพย์ทางวัตถุที่สามารถบริจาคให้แก่ศูนย์กลางที่มีลักษณะชวนให้เกรงขาม และแก่บรรดาผู้นำของศูนย์กลางเหล่านั้น ฝ่ายผู้นำของศูนย์กลางเหล่านี้ใช้อำนาจและประทานความพึงพอใจในด้านเศรษฐกิจและจิตวิทยาแก่ประชากรที่เลือกที่จะเข้ามาเป็นข้าในบังคับของศูนย์กลาง การรวมศูนย์ตามแบบดั้งเดิมเช่นนี้ จึงดำเนินสืบต่อมา โดยมีระดับผลผลิตและการแลกเปลี่ยนสูงขึ้น แต่ก็มีภัยที่คอยคุกคามอยู่ตลอดเวลาว่า กิจกรรมทางด้านเศรษฐกิจ อาจยิ่งหมดความเป็นส่วนตัวบุคคลลงไปมากขึ้นได้ รวมทั้งศูนย์กลางอาจเข้ามาจัดการควบคุมบงการอย่างไร้ความเห็นใจ และเข้าควบคุม (บริหาร) ประชากรโดยตรง โอกาสความเป็นไปได้อีกประการหนึ่งคือการที่ศูนย์กลางใหม่ๆ ตามชายฝั่งทะเล ที่ดำเนินกิจกรรมทางการพาณิชย์—ซึ่งในระยะแรก ๆ ได้รับการส่งเสริมให้พัฒนาขึ้นนั้น – อาจแยกตัวออกไปจากศูนย์กลางที่ตั้งอยู่ห่างจากชายฝั่งเข้าไป ศูนย์กลางห่างชายฝั่งพวกนี้มีการมุ่งเน้นที่กิจการภายในมากกว่า มีความประณีตทางด้านวัฒนธรรมมากกว่า ทั้งยังคงผูกพันอยู่กับระเบียบที่มีพื้นฐานอยู่ที่เกษตรกรรมที่มีลักษณะ เป็นส่วนตัวบุคคลมากกว่า กระนั้น ทางเลือกอีกอย่างหนึ่ง ก็คือ สถาบันทางศาสนาซึ่งในตอนแรก ส่งเสริมอำนาจของศูนย์กลาง อาจกลายเป็นคู่แข่งเสียเอง คู่แข่งที่มั่งคั่ง และได้รับการสนับสนุนจากประชาชนนี้แหละ ที่จะต่อกรกับระบบการปกครองแบบที่ไม่เป็นส่วนตัวมากขึ้นเรื่อย ๆ

นอกเหนือไปจาก “เศรษฐกิจ-การเมืองแบบระดมทรัพยากร” นี้แล้ว ยังมีระบอบการเมืองและเศรษฐกิจอีกแบบหนึ่ง อันเป็นระบอบที่ความมั่งคั่งอำนวยให้เกิดการพัฒนาขึ้น เป็นระบอบที่มีลักษณะเป็นส่วนตัวบุคคลน้อยลงและดำเนินการบริหารโดยขุนนาง โดยทหารหรือโดยศาสนา และการพัฒนาเครือข่ายเพื่อการบริหารที่ดินและทรัพยากรทางเศรษฐกิจของระบอบนี้ก็มีความเกี่ยวข้องกับเฉพาะตัวบุคคลน้อยลงด้วย บริเวณที่ทำเกษตรกรรม มีปฏิสัมพันธ์มากขึ้นเป็นลำดับกับบรรดาผู้บริหารที่อยู่ที่ศูนย์กลาง ต่างจากในยุคแรก ๆ ซึ่งการติดต่อของท้องถิ่นกับศูนย์กลาง มีชนชั้นสูงที่อยู่ในท้องถิ่นคั่นขวางไว้ ระบบการเก็บรวมรวมผลผลิตส่วนเกินจากส่วนท้องถิ่นของศูนย์กลาง มีลักษณะเป็นทางตรงมากยิ่งขึ้น (ตรงข้ามกับการเน้นให้ฝ่ายผลิตส่วนท้องถิ่นบริจาคให้แก่ส่วนกลาง ดังที่เคยเป็นก่อนหน้านั้น) รวมทั้งมีการจำหน่ายจ่ายแจกจากศูนย์กลางออกไปสู่ภายนอก และไปยังระดับที่ต่ำกว่าภายในระบอบสังคม-เศรษฐกิจอย่างมีลักษณะเป็นทางตรงยิ่งขึ้น เครือข่ายการตลาด คงถูกชนชั้นสูงทางการเมือง หรือแม้กระทั่งพ่อค้าเข้าควบคุม พวกพ่อค้านั้น เป็นเสมือนผู้เชี่ยวชาญด้านการพาณิชย์ และมีพฤติกรรมส่วนใหญ่ ไม่สอดคล้องตรงกันกับค่านิยมดั้งเดิม แต่ก่อนนั้น พ่อค้าถูกบังคับให้ทำธุรกิจต่าง ๆ

ของตน ในแบบที่ต้องขึ้นอยู่กับปทัสฐานทางวัฒนธรรมของท้องถิ่น แต่เมื่อระบบการเมืองที่มีศูนย์กลางการบริหารที่เข้มแข็งกว่าพัฒนาขึ้นมา ความคล่องตัวอาจเกิดขึ้นเป็นผลตามมา แก่ผู้ที่มีวิถีชีวิตซึ่งแสดงความยึดมั่นผูกพันโดยส่วนตัวต่อเพื่อนร่วมชาติน้อยลง ในระเบียบแบบใหม่นี้ พ่อค้าจะเข้ารับบทบาทที่มีความสำคัญยิ่งขึ้น ในฐานะผู้ระดมผลผลิตส่วนเกินโดยตรง และอำนวยการไหลออกและกลับคืนของสินค้าและบริการจากภายนอก ทั้งไปและกลับจากผู้ผลิตในท้องถิ่น—ในฐานะตัวแทนของนายหน้าทางวัฒนธรรมที่มีฐานอยู่ที่ศูนย์กลางของ ตัวแทนของกษัตริย์ที่ครองอำนาจ หรือในฐานะผู้มีส่วนร่วมในเศรษฐกิจแบบการค้าเสรีที่กำลังอยู่ในระหว่างการพัฒนา

ข้อเขียนเกี่ยวกับเศรษฐกิจของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ยุคต้นนี้ มีทัศนะว่า ระเบียบซึ่งไม่เป็นส่วนตัว ไม่เหมาะสมกับเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ในยุคก่อนค.ศ. 1500 ขณะที่ในรัฐต่าง ๆ ทั้งที่มัชปาหิต พระนคร พุกาม และไดเวียด ต่างมีแบบแผนที่เกิดขึ้นมาใหม่ ซึ่งสอดคล้องกับลักษณะที่แจงไว้ในช่วงท้ายนี้ ทว่าเศรษฐกิจการเมืองยังคงรักษาโครงสร้างที่มีการมุ่งเน้นภายในและมีพื้นฐานอยู่ที่เกษตรกรรมแบบดั้งเดิม ซึ่งคล้ายคลึงมากกว่าไม่คล้ายคลึงกับบรรดาแว่นแคว้นอื่น ๆ ทั้งที่อยู่บนแผ่นดินใหญ่และบนเกาะ ในยุคก่อนค.ศ. 1500 นี้

ข้อเขียนเกี่ยวกับบรรณานุกรม

นับแต่สงครามโลกครั้งที่สองเป็นต้นมา ความสนใจของนักวิชาการ ที่มีต่อประวัติศาสตร์เศรษฐกิจยุคต้นของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ส่วนใหญ่แล้ว เป็นผลิตผลพลอยได้ของการพัฒนาการศึกษาพิเคราะห์ข้ามสาขาวิชาและหลายสาขาวิชา ความรู้รุ่นบุกเบิกเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ในตะวันตก เป็นผลิตผลของนักประวัติศาสตร์ชาวดัตช์ ฝรั่งเศสและอังกฤษ ที่ได้รับการฝึกฝนมาเป็นอย่างดี การวิจัยของพวกเขาเหล่านี้ เป็นการขยายประสบการณ์ด้านอาณานิคมของประเทศตนต่อออกไป นักวิชาการยุคต้นคริสต์ศตวรรษที่ยี่สิบเหล่านี้ มีแนวโน้มที่จะเน้นอิทธิพลภายนอก เป็นตัวสร้างรูปโฉมของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ และเน้นแง่มุมต่าง ๆ ทางศาสนาและวัฒนธรรม ที่อิงราชสำนักเป็นหลัก โดยใช้แหล่งข้อมูลในรูปจารึกและวรรณคดี วิสัยทัศน์ยุคก่อนสงครามโลกครั้งที่สองนี้มองเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ว่าเป็นทางผ่านสำหรับพ่อค้าต่างชาติและนักเดินทางอื่น ๆ ซึ่งให้ที่พักพิงแก่เรือและลูกเรือ จากอินเดีย เอเชียตะวันตกและจีน ในฐานะภูมิภาคที่เป็นสื่อกลาง เอเชียตะวันออกเฉียงใต้จึงได้พัฒนาอารยธรรมที่ “ได้รับอิทธิพลจากอินเดีย” หรือมิฉะนั้นก็ “ได้รับอิทธิพลจากจีน” ขึ้นมา อารยธรรมเหล่านี้มีกำเนิดอยู่นอกภูมิภาค หรือได้รับอิทธิพลอย่างลึกซึ้งจากปัจจัยภายนอก ประวัติศาสตร์นิพนธ์ในลักษณะนี้ซึ่งให้เรื่องราวที่เรียบเรียงขึ้นตามลำดับราชวงศ์ที่สำคัญ สะท้อนให้

เห็นเป็นอย่างดีในผลงานที่น่าประทับใจของจี. เซเดส์ นั่นคือ G. Cœdès (*The Making of Southeast Asia*, English edition, 1966. และ *The Indianized States of Southeast Asia*, ed. Walter Vella, trans. Susan Brown Cowing, Honolulu, 1968) , และของดี.จี. อี. ฮอลล์ D. G. E. Hall (*A History of South-East Asia*, 1955).

ทัศนะการมองภูมิภาคอย่างใหม่ ซึ่งถือว่าการรวมตัวกันขึ้นเป็นรัฐในท้องถิ่นต่าง ๆ มีมาก่อนที่จะมีการติดต่อกับปัจจัยทางวัฒนธรรมของต่างชาติ โดยภูมิภาคนี้เลือกที่จะยอมรับ ปรับแต่งและนำความคิดจากภายนอกมาใช้ตามความจำเป็นในท้องถิ่น ทัศนะเหล่านี้มีปรากฏเป็นครั้งแรกในการแปลงานเขียนของ J. C. van Leur เป็นภาษาอังกฤษ (เรื่อง *Indonesian Trade and Society: Essays in Asian Social and Economic History*, 1955) .ในสมัยทศวรรษ 1950 มีนักวิชาการรุ่นใหม่ก้าวขึ้นมาที่สำคัญคือนักอ่านจารึกอินโดนีเซีย ได้แก่ Boechari, L. C. Damais และ J. G. de Casparis (*Prasasti Indonesia*, 1950, 1956) นักนิรุกติศาสตร์ชาวอินโดนีเซีย Th. G. Th. Pigeaud (*Java in the Fourteenth Century*, 1960-3) และนักประวัติศาสตร์คือ Paul Wheatley ("Geographical Notes on Some Commodities Involved in Sung Maritime Trade," JMBRAS, 1959; *The Golden Khersonese*, 1961), Wang Gungwu ("The Nanhai Trade," JMBRAS, 1958) และ O. W. Wolters (Tambalinga', BSOAS, 1958) นักวิชาการเหล่านี้เริ่มสำรวจประวัติศาสตร์ของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ยุคต้น ด้วยการขยายขอบข่าย ให้เลยออกไปจากการใช้ประโยชน์จากแหล่งข้อมูลในรูปจารึกและภาษาเช่นที่เคยทำกันมาแต่เดิม นักวิชาการเหล่านี้ ไม่เพียงแต่พิจารณาแหล่งข้อมูลเก่า ๆ ใหม่อีกครั้ง ด้วยการตั้งคำถามชุดใหม่เท่านั้น หากยังทดสอบเนื้อหาของข้อมูลเหล่านี้โดยเปรียบเทียบกับข้อมูลใหม่ ๆ ทางด้านโบราณคดี ซึ่งมีออกมาให้ใช้ และเริ่มนิยามเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ว่าเป็นภูมิภาคพิเศษที่มีความแตกต่างจากโลกอินเดียและจีน

ตัวแทนของรายงานที่ได้รับการตีพิมพ์เกี่ยวกับการวิจัยทางด้านโบราณคดีนี้ ได้แก่ Alastair Lamb in FMJ (1961) และ Louis Malleret, *L'archeologie du delta du Mekong* (1959-63) ในช่วงทศวรรษ 1950 และต้นทศวรรษ 1960 มีการศึกษาพิเคราะห์เศรษฐกิจเกษตรกรรมและเศรษฐกิจของชาวนาที่สำคัญ ๆ เช่นกัน เป็นต้นว่า งานของ D. H. Burger, *Structural Changes in Javanese Society* (1956); Robbins Burling, *Hill Farms and Padi Fields*, (1965); Alice Dewey, *Peasant Marketing in Java* (1962); Raymong Firth, *Malay Fishermen* (1966); Clifford Geertz, *Agricultural Involution* (1963); Pierre Gourou, *The Tropical World* (1953); Gerald C. Hickey, *Village in Vietnam* (1964); Karl J. Pelzer, *Pioneer Settlement in the Asiatic Tropics* (1948); และ David E. Sopher, *The Sea Nomads* (1965).

เมื่อถึงปลายทศวรรษ 1960 และต้นทศวรรษ 1970 นักประวัติศาสตร์ของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ สามารถนำพัฒนาการในงานวิชาการแขนงต่าง ๆ เข้ามาประสาน ได้แก่สาขาโบราณคดี

มานุษยวิทยาสังคม ภาษาศาสตร์ ประวัติศาสตร์ศิลปะ วิทยาศาสตร์ธรรมชาติและวิทยาศาสตร์ชีวภาพ งานของนักประวัติศาสตร์เหล่านี้ ได้แก่ งานของ Wolter เรื่อง *Early Indonesian Commerce* (1967) และ *The Fall of Srivijaya in Malay History* (1970); งานของ Weatley เรื่อง "Satyānṛta in Suvarnadvīpa: From Reciprocity to Redistribution in Ancient Southeast Asia" (1975); ของ L. A. Sedov เรื่อง "On the Problem of the Economic System in Angkor, Cambodia in IX-XII Centuries" (1963); ของ M. C. Ricklefs เรื่อง "Land and the Law in the Epigraphy of Tenth Century Cambodia" (1967); ของ Brian Colless เรื่อง "Traders of the Pearl" (*Abr Nahrain,* 1970-74); ของ G. H. Luce เรื่อง *Old Burma—Early Pagan* (1969-70) รวมทั้งบทความของเจ. นูร์ดูย์น (J. Noorduyn) ที่ตีพิมพ์เป็นตอน ๆ ในวารสาร BKI และของ Anthony Reid เรื่อง "Trade and the Problem of Royal Power in Aceh" (1975) นักประวัติศาสตร์เหล่านี้ เริ่มตั้งคำถามอย่างจำเพาะเจาะจงเกี่ยวกับระบบเศรษฐกิจของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ในยุคต้น ๆ สถานภาพของแขนงนี้ จะว่าไปแล้ว ถูกนำมาสรุปลงไว้ใน R. B. Smith and W. Watson, eds, *Early Southeast Asia: Essay in Archaeology, History and Historical Geography* (1979)

ในช่วงทศวรรษ 1980 นักประวัติศาสตร์รุ่นใหม่ ซึ่งส่วนใหญ่ ได้รับการฝึกฝนมาจากนักวิชาการที่ได้เอ่ยนามไปแล้ว ได้พัฒนาการเขียนประวัติศาสตร์แบบใหม่ต่อไปอีก ดังที่ได้กล่าวแล้วก่อนหน้านี้ว่า งานวิจัยอย่างต่อเนื่องของวีทลีย์ (Wheatley, *Nagara and Commandery*, 1983) และโวลเทอร์ส (Wolters, *History, Culture and Region in Southeast Asian Perspectives,* 1982) ได้ตั้งประเด็นสำหรับการไต่สวนทางประวัติศาสตร์เอาไว้ ในหมู่นักวิชาการที่ตอบสนองได้แก่ ปีแอร์-อีฟ มองแกง (Pierre-Yyes Manguin, แจน ไวสมาน-คริสตี (Jan Wisseman-Christie) และเฮอร์มานน์ กุลเก (Hermann Kulke) ซึ่งมุ่งให้ความสนใจแก่ประวัติศาสตร์ยุคต้นของอินโดนีเซีย ไมเคิล ออง-ธวิน (Michael Aung –Thwin) มุ่งเน้นเรื่องพม่า คีธ ดับเบิลยู. เทย์เลอร์(Keith W. Taylor) และจอห์น เค. วิทมอร์ (John K. Whitmore) มุ่งประเด็นไปที่เวียดนาม โคลด จาคส์ (Claude Jacques) และไมเคิล วิคเคอรี (Michael Vickery) มุ่งความสนใจไปที่กัมพูชา และเดวิด เค. วายอัตต์ (David K. Wyatt) เรื่องประเทศไทย ตัวอย่างงานของนักวิชาการเหล่านี้และคนอื่น ๆ ถูกนำมารวมไว้ในหนังสือของมาร์และมิลเนอร์ คือ David G. Marr and A. C. Milner, eds, *Southeast Asia in the 9th to 14th Centuries* (1986)

ในประวัติศาสตร์เศรษฐกิจ ซึ่งเน้นเป็นอันมากกับการวิเคราะห์เชิงสถิติ มีบ่อยเกินไปที่นำเอาชาวเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ยุคต้น ไปอยู่ในสถานะเยี่ยงจำเลย เมื่อเผชิญกับความอัตคัตแหล่งข้อมูล นักประวัติศาสตร์ที่เขียนเรื่องราวเกี่ยวกับเศรษฐกิจยุคต้นของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ จึงต้องมีการฝึกฝนและมีจินตนาการอย่างกว้างขวาง ภารกิจของนักประวัติศาสตร์เศรษฐกิจของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ในปัจจุบันยังคงเป็นภารกิจในการเชื่อมช่องว่างระหว่างแหล่งข้อมูลด้านโบราณคดีและ

แหล่งข้อมูลที่เป็นลายลักษณ์อักษร ปัญหาที่มีอยู่อย่างต่อเนื่องคือความสอดคล้องลงรอยกัน เพราะภาพทางโบราณคดีที่เปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา มิได้สอดคล้องตรงกันกับหลักฐานบันทึกที่อยู่ในรูปข้อเขียน เมื่อนักประวัติศาสตร์เศรษฐกิจการขยายขอบข่ายของคำถามเกี่ยวกับแหล่งข้อมูลเหล่านี้ให้กว้างออกไป พวกเขา ต้องก้าวล้ำไปกว่าก่อนสมัยคริสต์ศตวรรษที่สิบ โดยอาศัยข้อมูลด้านโบราณคดีเป็นส่วนใหญ่ พร้อมกับคอยมองย้อนหลังอยู่เสมอ โดยการพิจารณาสังคมและแหล่งข้อมูลที่เป็นลายลักษณ์อักษรของสมัยหลังคริสต์ศตวรรษสิบ

นักประวัติศาสตร์เศรษฐกิจ จำเป็นต้องพิจารณาเป็นพิเศษว่า คนกลุ่มหนึ่ง ๆ นั้น ดำรงชีวิตอยู่อย่างไรในยุคนั้น ๆ และสถานที่นั้น ๆ พวกเขามองโลกรอบตัวเขาอย่างไร และพวกเขาสื่อสารแลกเปลี่ยนความคิดของตนเองกันอย่างไร นักประวัติศาสตร์เศรษฐกิจยังจำเป็นต้องรู้ให้มากกว่าความหมายและเนื้อหาของถ้อยคำของพวกเขา รวมทั้งซากโบราณสถานของพวกเขา เพื่อทำความเข้าใจสภาพแวดล้อมที่ก่อให้เกิดโบราณวัตถุเหล่านี้ การเน้นทางด้านประวัติศาสตร์ในระยะล่าสุดนี้ เป็นการเน้นที่ความริเริ่มในท้องถิ่น แต่เราต้องใส่ใจที่จะไม่ประเมินความริเริ่มจากภายนอกให้ต่ำเกินไป ในภูมิภาคซึ่งมีความหลากหลายด้านวัฒนธรรมอย่างมากเช่นนี้ สิ่งที่เกิดขึ้นมาเองในพื้นถิ่น จำเป็นต้องแยกแยะอย่างชัดเจนยิ่งกว่านี้ ให้เห็นว่าแตกต่างไปจากปัจจัยที่มาจากต่างถิ่น ทว่าทั้งสิ่งที่เป็นพื้นถิ่นและต่างถิ่นนี้ อยู่ร่วมกันภายในวัฒนธรรมรวมที่เกิดขึ้นในศตวรรษแรก ๆ ของคริสต์กาล นักประวัติศาสตร์เศรษฐกิจ อาจสร้างคุณูปการให้กับการแบ่งแยกนี้ โดยศึกษาถึงความแตกต่างด้านนิเวศน์วิทยา และโดยกำหนดระยะห่างและความใกล้ชิดของประชากร จากศูนย์กลางเมืองที่เป็นชุมชนหนาแน่น—รวมทั้งทำความเข้าใจว่าศูนย์กลางเมืองยุคต้น ๆ คืออะไร และอภิปรายความสำคัญด้านเศรษฐกิจของโครงสร้างที่เป็นอยู่ขณะนั้น ซึ่งเป็นโครงสร้างทางเครือญาติ บทบาทด้านเศรษฐกิจของความเชื่อเกี่ยวกับภูติผี ของพิธีกรรมและสัญลักษณ์ของกษัตริย์ ที่ส่งผลกระทบต่อกันและกัน รวมทั้งระดับของเทคโนโลยีและประสิทธิภาพในการผลิตในหมู่ประชากรยุคต้น ๆ ไม่เฉพาะแต่ผู้ประกอบการเพาะปลูกเท่านั้น หากยังรวมถึงชาวประมง ช่างฝีมือ ข้าทาสบริวารและผู้ผลิตที่มิได้ประจำอยู่ที่หมู่บ้านด้วย

ปัญหาเรื่องการจัดยุคที่มีอยู่นั้นจะได้แก่—การระบุเวลาตรงกับความเข้าใจถึงภูมิภาคในยุคนี้หรือไม่ และเป็นไปได้หรือไม่ที่จะยอมรับบางช่วงเวลาว่ามีความสำคัญอย่างเป็นสากล การทำแผนที่กิจกรรมด้านเศรษฐกิจ จะช่วยระบุศูนย์กลางด้านเศรษฐกิจและเขตรอบนอกได้ดีขึ้น รวมทั้งการไหลเวียนของสินค้าและบริการ ข้อพิจารณาเกี่ยวกับการคมนาคมและการติดต่อทางบกที่ไม่เกี่ยวข้องกับการเดินเรือ และความเข้าใจเกี่ยวกับชายขอบทางด้านตะวันออกของภูมิภาคนี้ (รวมทั้งฟิลิปปินส์) –บริเวณซึ่งหายไปอย่างสังเกตเห็นได้ชัดในการอภิปรายเศรษฐกิจยุคต้นของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ข้างต้น ทั้งในแง่ที่สัมพันธ์กับโลกเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ และกับส่วนที่เลยออกไป

แม้จะมีความตระหนักในหมู่นักวิชาการของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ถึงขนบประเพณีในการดำเนินกิจกรรมด้านเศรษฐกิจ ของภูมิภาคในยุคแรก ๆ แต่การศึกษาระบบเศรษฐกิจยุคต้นอย่างเป็นระบบยังกระทำแต่เพียงเล็กน้อย ผู้เขียนผลงานเกี่ยวกับยุคอาณานิคม ดูเหมือนว่าจะกังวลกับปัญหาเชิงปฏิบัติเกี่ยวกับเศรษฐกิจ-การเมืองในสมัยของตนมากกว่า โดยเพ่งความสนใจที่การเช่าที่ดิน แทนที่จะสนใจเรื่องอาหารการกินในภูมิภาคนี้ หรือเรื่องระบบการจัดหาผลิตผลภายในพื้นถิ่นหรือเรื่องการแลกเปลี่ยนระหว่างครัวเรือน งานเขียนระยะหลังกว่างานพวกนี้ซึ่งได้แรงดลใจในด้านชาติพันธุ์วิทยาจะพิจารณา “โครงสร้าง” และ “หน้าที่” ของกิจกรรมด้านเศรษฐกิจภายในชุมชนท้องถิ่น หรือระบบการแลกเปลี่ยนที่มีการเปลี่ยนแปลง แทนที่จะกล่าวถึงระบบโดยรวมทั้งหมด

เราจำเป็นต้องทำความเข้าใจข้อมูลจากการสังเกตเท่าที่มีอยู่ในปัจจุบันนี้ให้สมบูรณ์ยิ่งกว่านี้ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง บันทึกที่มีอยู่ในจารึก ที่จำเป็นพอ ๆ กัน คือการต้องศึกษา เศรษฐกิจในแบบใหม่ทั้งในระดับมหภาคและระดับจุลภาค ภายในเศรษฐกิจที่ว่านี้ สินค้าต่าง ๆ “ไหลเวียน” อย่างอิสระเสรี (เปลี่ยนแปลง เปลี่ยนค่า เปลี่ยนรูปทรง) ภายในองค์รวมด้านธรรมชาติ-วัฒนธรรมที่เป็นที่ยอมรับกันอยู่ กิจกรรมด้านเศรษฐกิจมิได้คงที่อยู่ในกรอบ หากแต่เป็นสื่อสำหรับการสื่อสารคมนาคม ซึ่งทั้งเสริมและสร้างสภาพความเป็นจริงด้านสังคมของท้องถิ่นและความเป็นอยู่ที่ดีของปัจเจกชน กิจกรรมด้านเศรษฐกิจเป็นประสบการณ์ของอารมณ์ระหว่างบุคคล ที่ผูกพันกันในสังคม อารมณ์ที่เจืออยู่ในการทำธุรกิจแต่ละอย่าง กระนั้นการแสดงออกก็เป็นในลักษณะที่เป็นส่วนตัวมากเป็นพิเศษ และในการแสดงออกปัจเจกบุคคลย่อมยืนยันการควบคุมสินค้าและบริการ (สิ่งที่ได้รับหรือบริโภค) ในฐานการกระทำที่ต้องรับผิดชอบโดยส่วนตัว ด้วยข้อคิดที่มีอยู่ในใจเหล่านี้ คำถามที่สำคัญยิ่งสี่ชุดสำหรับการศึกษาในอนาคต มีดังต่อไปนี้คือ

1. กิจกรรมด้านเศรษฐกิจให้ประโยชน์และมีความหมายต่อผู้ที่มีส่วนร่วมอย่างไรบ้าง
2. สินค้าและบริการมาจากที่ไหน และไปสู่ผู้ใดบ้าง
3. การแลกเปลี่ยนมีผลในการบำรุงรักษาสุขภาพและสวัสดิภาพอย่างไร การแลกเปลี่ยนเหล่านี้ช่วยปรับปรุงและทำให้ชีวิตยืนยาวขึ้นหรือไม่
4. สังคมใช้วิธีการอย่างไร ในการจัดการกับความขาดแคลนและความเหลือเฟือ

การบรรยายถึงพฤติกรรมการทำธุรกิจที่ “ฝัง” อยู่ จำเป็นต้องมีการวิวัฒน์ให้สมบูรณ์ยิ่งขึ้น เป็นการวิวัฒน์ขึ้นไปเป็นการอภิปรายถึงเรื่องราวจำเพาะเกี่ยวกับสังคม-เศรษฐกิจยุคต้น ๆ ของภูมิภาคนี้อย่างเป็นเรื่อง ๆ ไป ตัวแปรและความผันแปรที่กว้างขวางยิ่งกว่านี้ ซึ่งสัมพันธ์กับการศึกษาอย่างต่อเนื่องจะเป็นตัวกำหนดให้เราต้องประสานข้อมูลทางเศรษฐกิจเกี่ยวกับการจัดชั้น การจัดประเภท ประโยชน์ใช้สอยและการตีความ ในแบบที่ใหม่และที่แตกต่างออกไป ยิ่งไปกว่านั้น เราอาจอนุมานได้ว่า

การศึกษาแบบแผนการผลิต การจำหน่ายจ่ายแจกและการบริโภคในอดีต จะพาเราไปสู่ความเข้าใจเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ในยุคต้นได้อย่างครอบคลุมยิ่งขึ้น และจะนำให้เรามีความอ่อนไหวอย่างกว้างขวางยิ่งขึ้น ต่อปัญหาที่เกี่ยวกับสังคม-วัฒนธรรมและประวัติศาสตร์-ชาติพันธุ์

บทที่ 5

ศาสนาและความเชื่อของประชาชนในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ก่อนประมาณค.ศ. 1500

โลกเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ มีแบบแผนทางวัฒนธรรมที่หลากหลาย พิจารณาในแง่ภูมิศาสตร์แล้ว อาจแบ่งบริเวณนี้ออกเป็นเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ส่วนแผ่นดินใหญ่กับส่วนที่อยู่กับทะเล โดยมีคาบสมุทรมลายูเป็นเส้นแบ่ง บริเวณตอนใต้ของคาบสมุทรมลายู จัดอยู่ในโลกที่เป็นเกาะ แต่ส่วนที่อยู่ทางเหนือ กลับมีลักษณะแบบภาคพื้นทวีปมากกว่า สำหรับเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ส่วนที่อยู่กับทะเลนั้น มีคำขวัญของสาธารณรัฐอินโดนีเซียสมัยใหม่ที่บอกว่า *ภินเนโก ตังกาล อิโก* ซึ่งแปลอย่างไม่เคร่งครัดได้ว่า เอกภาพในความหลากหลายนั้น คำขวัญนี้สามารถนำมาใช้กับบริเวณนี้ได้โดยรวม เพราะแม้ว่าพื้นที่ที่กว้างขวางใหญ่โตนี้ จะมีการใช้ภาษาแตกต่างกันออกไปมากมาย แต่ทุกภาษาล้วนอยู่ในตระกูลของภาษาออสโตรนีเซียน ยกเว้นกระจกเล็กๆ ที่เป็นบริเวณของชนเผ่าต่างๆ เท่านั้น พิจารณาในแง่วัฒนธรรมก็เช่นเดียวกัน มีแนวคิดที่รองรับความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันอยู่ แม้ว่าจะมีความหลากหลายอย่างชวนให้งุนงงในเกือบทุก ๆ แง่มุมก็ตาม การคิดถึงอินโดนีเซียในฐานะที่เป็น “สนามแห่งการศึกษาทางด้านชาติพันธุ์วรรณา” เช่น ที่พวกนักมานุษยวิทยาชาวดัตช์ตั้งให้นั้น สามารถนำมาใช้ได้กับบริเวณนี้ทั้งหมด[1]

ในส่วนที่เกี่ยวข้องกับศาสนานั้น ความหลากหลายไม่เด่นชัดมากเท่า เนื่องจากศาสนาอิสลามมีอิทธิพลอย่างแรงกล้าในมาเลเซีย อินโดนีเซีย บรูไนและฟิลิปปินส์ตอนใต้ ขณะที่ศาสนาคริสต์นิกายคาทอลิก มีอิทธิพลอยู่ในส่วนที่สำคัญของฟิลิปปินส์ นอกจากนี้แล้ว ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ส่วนที่เป็นแผ่นดินใหญ่ ก็มีพุทธศาสนานิกายเถรวาท เป็นศาสนาที่มั่นคงอยู่ในทุกรัฐ ยกเว้นเวียดนาม ในเวียดนามพุทธศาสนานิกายมหายานกับลัทธิขงจื๊อ มีอิทธิพลสูงกว่า ศาสนาฮินดู-พุทธ มีผู้นับถืออยู่มากในบาหลี และศาสนาต่าง ๆ ประจำชนเผ่าทั้งหลาย ก็ยังคงเหลืออยู่เกือบทุกหนทุกแห่งในบริเวณที่อยู่ห่างไกล ที่ยิ่งไปกว่านั้นคือ ศาสนาสำคัญ ๆ ยังได้รับอิทธิพลจากความเชื่อเดิมที่ชนเผ่าต่าง ๆ มีมาก่อน ดังนั้น จึงเป็นภาระหน้าที่ของนักประวัติศาสตร์ ที่ต้องบรรยายและหากว่าเป็นไปได้ ต้องให้ความกระจ่างถึงพัฒนาการด้านศาสนา เพื่อว่าเราจะสามารถมองสภาพการณ์ต่าง ๆ ในปัจจุบัน จากภูมิหลังทางประวัติศาสตร์ได้

---

[1] P. E. Josselin de Jong, ***Unity in Diversity: Indonesia as a Field of Anthropological Study***, Dordrecht. 1964.

อย่างไรก็ดี การศึกษาเรื่องพัฒนาการด้านศาสนา มีความยุ่งยากรุมล้อมอยู่ โดยสาระสำคัญแล้ว ความยุ่งยากเหล่านี้ มีอยู่สองชนิด ได้แก่ลักษณะที่เป็นเนื้อแท้ของศาสนาภายในครรลองของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้เอง กับเงื่อนไขอันเกี่ยวกับหลักฐานต่าง ๆ ของเรา ในสังคมตะวันตกนั้น รู้สึกกันโดยทั่วไปว่า ศาสนาแยกออกจากชีวิตทางสังคมและการเมืองในด้านอื่น ๆ ดังนั้น การศึกษาศาสนาจึงสามารถศึกษาจากเหตุผลของทางศาสนาเองได้ ในกรณีของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ยุคสมัยใหม่ก็สามารถทำได้เช่นเดียวกัน อย่างไรก็ดี สำหรับเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ก่อนยุคสมัยใหม่นั้น แทบเป็นไปไม่ได้ ที่จะแยกศาสนาออกจากชีวิตทางสังคม-เศรษฐกิจและวัฒนธรรมแขนงอื่น ๆ เพราะทุกอย่างเหล่านี้ล้วนร้อยประสานเข้าด้วยกันอย่างแนบสนิท ภาษาต่าง ๆ ของภูมิภาคนี้ก่อนจะถึงยุคสมัยใหม่ ไม่มีแม้กระทั่งคำที่มีความหมายเทียบเท่ากับคำว่าศาสนา ดังนั้น การศึกษาศาสนา จึงเหมือนกับแยกองค์ประกอบต่าง ๆ ที่เราจัดประเภทไว้ภายใต้หัวข้อศาสนา ออกจากบริบทด้านสังคมและการเมือง ตัวอย่างองค์ประกอบเหล่านี้ ได้แก่พิธีกรรม และการเคารพบูชาเทพเจ้าในรูปแบบต่าง ๆ ซึ่งรวมทั้งการเคารพบูชาเทวดาอารักษ์หรือภูติผีและสิ่งที่มีอำนาจเหนือมนุษย์ทั้งหลาย พิธีกรรมและการบูชาเหล่านี้สะท้อนให้เห็นในงานศิลปกรรมและสถาปัตยกรรม ในวรรณคดีและจารึกต่าง ๆ ข้อพิจารณาเหล่านี้ เป็นธรรมดาอยู่เองที่พาเราไปสู่ความยุ่งยากชนิดที่สอง นั่นคือ ลักษณะที่เป็นเนื้อแท้ของหลักฐานของเรา

หลักฐานต่าง ๆ สำหรับการศึกษาศาสนาในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ที่ตกทอดมาถึงเรานั้น เมื่อรวมเข้าด้วยกันทั้งหมดแล้ว มั่งคั่งยิ่งกว่าหลักฐานเกี่ยวกับที่แง่มุมอื่น ๆ ของอารยธรรม ส่วนใหญ่ เป็นเพราะถือกันว่า สิ่งที่ทรงคุณค่าทางด้านศาสนานั้น เป็นนิรันดร์ ดังนั้น อาคารต่าง ๆ ซึ่งสร้างขึ้นเพื่อวัตถุประสงค์ทางด้านศาสนา – ซึ่งต่างจากที่อยู่อาศัยของคน รวมทั้งของพระราชา—จึงต้องสร้างด้วยวัสดุที่คงทนถาวร เช่นหินหรืออิฐ ขณะที่วัสดุที่เน่าเปื่อยเสื่อมสลายได้ง่าย สามารถนำมาใช้เพื่อวัตถุประสงค์ในทางโลกย์ (ของเล่น ภาพเขียนคนสามัญ ฯลฯ) แต่ภาพจำลองของเทพหรืออำนาจศักดิ์สิทธิ์อื่น ๆ นั้น จำเป็นต้องใช้หินหรือโลหะ ในทำนองเดียวกัน ข้อเขียนที่เกี่ยวข้องกับเรื่องราวด้านศาสนาหรือที่มีองค์ประกอบสำคัญทางศาสนารวมอยู่ ต้องจารลงไว้สำหรับคนรุ่นอนาคตด้วย และมีการคัดลอกตำราพวกนี้กันอยู่เป็นประจำ ทันทีที่ต้นฉบับนั้นเริ่มอ่านได้ยาก การมอบที่ดิน (กัลปนา) พร้อมด้วยเอกสิทธิ์ต่าง ๆ เพื่อประโยชน์แก่สถาบันทางด้านศาสนา ซึ่งเป็นสิ่งที่โอนขายให้ใครอื่นไม่ได้ “ตราบเท่าที่พระอาทิตย์และพระจันทร์ยังฉายแสงสว่างให้แก่โลก” นั้น กระทำโดยการจารลงไว้บนแผ่นหินหรือสำริด หลักฐานดังกล่าว ซึ่งจัดอยู่ในจำพวกจารึก โดยทั่วไปแล้ว เป็นแหล่งข้อมูลที่สำคัญที่สุดสำหรับประวัติศาสตร์ศาสนาในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ แต่เนื่องจากจารึกเหล่านี้สัมพันธ์อยู่กับวัดวาอารามหรือสิ่งก่อสร้างทางศาสนาอื่น ๆ เกือบจะเสมอไป เราจึงพบจารึกเหล่านี้ เฉพาะในบริเวณและในช่วงเวลาที่สิ่งก่อสร้าง ดังกล่าวนั้นตั้งอยู่เท่านั้น ปัญหาร้ายแรงที่สุดอย่างหนึ่งของนักประวัติศาสตร์สมัยโบราณ มิใช่ปัญหาเรื่องขาดแคลนหลักฐาน แต่อยู่ที่หลักฐานกระจายอย่างไม่สม่ำเสมอ ดังจะเห็นว่า หลักฐานในรูปจารึกมีอยู่มากมายในพม่า ตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่สิบเอ็ด ใน

ประเทศไทยมีมากมายตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่สิบสาม ในกัมพูชาและจามปา (ตอนใต้ของเวียดนาม) มีมากตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่ห้า ส่วนในชวากลางเริ่มมีมากตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่แปดถึงสิบ ในชวาตะวันออกและบาหลีตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่สิบ ทว่าจะพบว่าหาได้ยากหรือไม่มีเอาเลยในบริเวณอื่นและในช่วงเวลาอื่น นอกจากที่กล่าวนี้ ดังนั้น จารึกเกือบทุกหลักในสุมาตรา จึงมาจากสมัยปลายคริสต์ศตวรรษที่เจ็ดหรือไม่ก็จากปลายคริสต์ศตวรรษที่สิบสามถึงสิบห้าเท่านั้น สถานการณ์สำหรับส่วนอื่น ๆ ที่เหลือเกือบทั้งหมดในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ยิ่งแย่ไปกว่านี้อีก

หลักฐานในรูปข้อเขียนยิ่งกระจายอยู่ตามพื้นที่และช่วงเวลาอย่างไม่สม่ำเสมอยิ่งกว่า เรามิได้มีงานนิพนธ์จากกัมพูชายุคโบราณเลยแม้แต่บรรทัดเดียว ทั้งจากจามปาหรือฟิลิปปินส์ก็ไม่มีเช่นกัน ตรงกันข้ามกับเวียดนาม แหล่งข้อมูลในรูปงานประพันธ์เกี่ยวกับเวียดนาม (ตอนเหนือ) ที่เขียนขึ้นในภาษาจีนมีอยู่อย่างดกดื่น สำหรับชวาตะวันออกนั้น มีวรรณคดีมากมายในภาษาชวาเก่าจากสมัยคริสต์ศตวรรษที่สิบ* พม่าก็มีวรรณคดีมากมายเช่นกันจากสมัยคริสต์ศตวรรษที่สิบสอง ซึ่งเขียนขึ้นด้วยภาษาบาลี อันเป็นภาษาศักดิ์สิทธิ์ของชาวพุทธนิกายเถรวาท สำหรับมาเลเซียตะวันตก สุมาตรา และไทยนั้น แหล่งข้อมูลในรูปข้อเขียน เริ่มขึ้นเพียงก่อนจะสิ้นสุดยุคที่เรากำลังพิจารณากันอยู่นี้ สำหรับส่วนอื่น ๆ ของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้นอกจากนี้ ไม่มีหลักฐานงานนิพนธ์อยู่เลย ความขาดหายไปนี้ ชดเชยได้เพียงส่วนหนึ่ง จากการอ้างอิงของชาติอื่น ซึ่งส่วนใหญ่เป็นของจีน รวมทั้งได้รับการชดเชยจากข้อมูลด้านโบราณคดี การกระจายของหลักฐานนี้ มิใช่เรื่องประจวบเหมาะโดยบังเอิญ เพราะเนื้อหาของหลักฐานที่สำคัญ สำหรับศาสนาในสมัยต้น ไม่ว่าหลักฐานในรูปข้อเขียนหรือหลักฐานด้านโบราณคดี ส่วนใหญ่แล้ว สามารถคาดหวังได้ว่าจะมีอยู่ตามศูนย์กลางอารยธรรมหลักที่สำคัญ ซึ่งส่วนใหญ่แล้ว เป็นศูนย์กลางที่สำคัญในด้านการเมืองและเศรษฐกิจด้วย

หลักฐานชนิดต่าง ๆ กันพวกนี้ อาจบอกให้เราทราบถึงความคิดและสถาบันทางศาสนา ในแง่มุมที่แตกต่างกันไป งานเขียนในภาษาชวาโบราณ มิได้มีแค่เฉพาะวรรณคดีร้อยแก้วและร้อยกรองที่สำคัญเท่านั้น แต่ยังรวมถึงตำราและเรื่องราวต่าง ๆ ทางศาสนาด้วย ผลงานที่เก่าแก่ที่สุด อาจนับอายุย้อนกลับไปได้ถึงสมัยคริสต์ศตวรรษที่สิบ งานชิ้นที่เก่าแก่ที่สุดที่ว่านี้ เป็นการเรียบเรียงขึ้นจากตำราพุทธศาสนานิกายมหายานสองฉบับหรือกว่านั้น เรียกว่า *สัง หยาง กามหายานิกาน* มีตำราอื่น ๆ อีกมากมาย ซึ่งอยู่ในสมัยหลังกว่านี้สักหน่อย โดยเฉพาะอย่างยิ่งตำราเกี่ยวกับศาสนาฮินดูนิกายไศวะหลายเล่ม อาทิ *เสวะสาสนะ เวรหัสปติทัตตวา ภูวนโกศะ ภูวนสังกเษปะ ทัตวา สัง หยาง มหาชญานะ อคัสตะยะปะระวะ* และอื่น ๆ นอกจากนี้แล้วยังมีงาน *พราหมัณฑะปุราณะ* ซึ่งเป็นตำราในลักษณะสารานุกรมเขียนด้วยภาษาชวาเก่าโดยใช้ตำราอินเดียเป็นต้นแบบ ผลงานเล่มนี้มีความสำคัญต่อความรู้

---

* ภาษาชวาเก่า ("ชวาโบราณ") หรือภาษากวี (Kawi) มีภาษาเขียนมาตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่ 4 โดยพัฒนาขึ้นจากอักษรภาษาบราห์มี (Brahmi) ในอินเดีย และมีการพัฒนาเรื่อยมาจนมีลักษณะเป็นชวาอย่างเด่นชัดในศตวรรษที่ 10 มีการปรับเปลี่ยนอย่างสำคัญในศตวรรษที่ 15 อักขระภาษาชวาแบบที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน พัฒนาขึ้นในศตวรรษที่ 17

ของเราเกี่ยวกับศาสนาฮินดูนิกายพราหมณ์ที่รู้จักกันดีในชวา [2] ในหมู่งานนิพนธ์เหล่านี้ มีบางชิ้นมีทิศทางมุ่งไปในด้านศาสนาโดยตรง ที่นำหน้าที่สุดในหมู่วรรณกรรมประเภทนี้คือ *นครเกียรติกม* ซึ่งเป็นงานร้อยกรองขนาดยาวที่ข้าราชสำนักระดับสูงของราชสำนักมัชปาหิตประพันธ์ขึ้นในค.ศ. 1365 [3] งานชิ้นนี้ มีความสำคัญไม่เพียงแค่ต่อประวัติศาสตร์ของความคิดทางด้านศาสนา โดยเฉพาะอย่างยิ่งพุทธศาสนาเท่านั้น แต่ยังมีความสำคัญต่อสถาบันทางศาสนาอีกด้วย ดังจะเห็นได้ว่า มีคำร้อยกรองสองสามตอน ที่ให้บัญชีรายชื่ออาคารแบบต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับศาสนานิกายต่าง ๆ ข้อเขียนในระยะหลังกว่านี้สักหน่อย คือ *ศิวราตรีกัลปะ* ให้ข้อมูลที่เป็นรายละเอียดอย่างมาก เกี่ยวกับพิธีกรรมของนิกายไศวะ ตำราเชิงวิชาการและกาพย์กลอนดังกล่าวเหล่านี้ ให้ข้อมูลเกี่ยวกับความคิดและแนวปฏิบัติทางศาสนาในหมู่ชนชั้นที่เกี่ยวข้องกับราชสำนักเป็นส่วนใหญ่ ส่วนจารึกมักช่วยให้เราได้เห็นถึงความเชื่อของ ประชาชนทั่วไป โดยเฉพาะอย่างยิ่งในคาถาสาปแช่งยาว ๆ ที่พบในตอนท้ายของจารึกภาษาชวาโบราณซึ่งมีอยู่เป็นอันมาก ข้อความในจารึกทั้งหมดเหล่านี้ มักเกี่ยวข้องกับการยกรายได้ประจำปีหรือค่าตอบแทนอื่น ๆ ให้แก่สถาบันทางศาสนาหรือแก่บุคคลบางคนอยู่เสมอ กรณีการโอนรายได้ให้แก่บุคคลนั้น ปกติแล้วจารึกจะระบุว่า รายได้ทั้งหมดหรือส่วนหนึ่งของบุคคลที่ได้รับนั้น ต้องใช้ไปเพื่อประโยชน์ของสถาบันทางศาสนาหรือสถาบันการกุศลตามที่ระบุชื่อเอาไว้ ข้อความรายละเอียดที่ให้เช่นนี้ อาจให้ข้อมูลที่มีค่าเกี่ยวกับธรรมชาติของสถานภาพทางด้านสังคม-เศรษฐกิจของสถาบันต่าง ๆ ทางศาสนาได้[4]

สำหรับในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ส่วนแผ่นดินใหญ่นั้น พม่าทิ้งตำราด้านศาสนา กฎหมายและไวยกรณ์ที่เขียนเป็นภาษาบาลีตกทอดมาเป็นจำนวนมาก ที่เก่าแก่ที่สุด จารลงบนแผ่นทองคำ แผ่นทองพวกนี้มีกำเนิดจากย่านที่อยู่ไม่ไกลจากเขตเมืองโปรเม (แปร) ของยุคสมัยใหม่นี้ และมีอายุย้อนกลับไปถึงคริสต์ศตวรรษที่เจ็ดหรือก่อนหน้านั้น แต่จากตอนปลายคริสต์ศตวรรษที่สิบสองมีงานนิพนธ์ และคำอธิบายตำราพุทธศาสนา ตำรากฎหมาย ฯลฯ มากมายในภาษาบาลี ผลงานเหล่านี้เขียนขึ้นที่ราช

---

[2] สำหรับตำราภาษาชวาเก่าเหล่านี้และตำราอื่น ๆ ดูได้จาก Theodore G. T. Pigeaud, Literature of Java, I-IV, The Hague, 1967-80, cf. โดยเฉพาะอย่างยิ่งในดัชนีรวมใน vol. III มีงานห้าชิ้นที่สมควรกล่าวถึงไว้เป็นพิเศษ ได้แก่ (1) J. Kats, ***Sang Hyang Kamahāyānikan,*** The Hague, 1910; (2) J. Gonda, ***Het Oud-Javaansche Brahmāṇḍa-Purāṇa. Prozatekst en Kakawin***, Bandung, 1932; translation, ibid., Bundung, 1933; (3) Sudarshana Devi, ***Wṛhaspatitattwa***, Nagpur, 1957; (4) A. Teeuw, S. O. Robson, Th. P. Galestin, P. J. Worsley, and P. J. Zoetmulder, ***Śiwarātrikalpa of Mpu Tanakung***, 1969; (5) Haryati Soebadio, ***Jñānasiddhānta***, 1971.

[3] Theodore G. T. Pigeaud, ***Java in the 14th Century. A Study in Cultural History***, I-V, The Hague, 1960-3.

[4] ผลงานที่รวบรวมจารึกภาษาชวาเก่าไว้กว้างขวางที่สุด ได้แก่ J. L. A. Brandes and N. J. Krom, ***Oud-Javaansche Oorkonden*** (ต่อจากนี้จะเรียกว่า OJO) , "Batavia"-'s-Hage 1913 (ไม่มีคำแปล) และ H. B. Sarkar, ***Corpus of the Inscriptions of Java***, I-II. มีคำแปล แต่เฉพาะจารึกถึงค.ศ. 929 เท่านั้น

สำนักพุกาม ซึ่งตั้งอยู่ตอนกลางของพม่าที่พุกามนี้มีจารึกบอกให้เราทราบเช่นกันถึงแง่มุมต่าง ๆ มากมายทางศาสนา ซึ่งเป็นเรื่องที่ตำราวิชาการไม่ได้เอ่ยถึง

พุทธศาสนานิกายเถรวาทแนวเดียวกับพม่า ซึ่งมีกำเนิดจากศรีลังกา เฟื่องฟูอยู่ในบริเวณซึ่งเป็นประเทศไทยปัจจุบันด้วย ทว่าหลักฐานของเรา ให้ข้อมูลเกี่ยวกับเรื่องนี้น้อยกว่าของพม่า จารึกคำปฏิญาณจำนวนมากมีอยู่ที่ภาคเหนือและภาคกลางของประเทศไทย จารึกพวกนี้จารลงในภาษามอญ ซึ่งเป็นการพิสูจน์ถึงความศรัทธาในพุทธศาสนาของคริสต์ศตวรรษที่สิบเอ็ด ทว่าจารึกยาว ๆ ซึ่งส่วนใหญ่จารลงเป็นภาษาไทย เพิ่งเริ่มมีขึ้นเมื่อปลายคริสต์ศตวรรษที่สิบสาม ตำราพุทธศาสนาในภาษาบาลีจากบริเวณที่ปัจจุบันคือจังหวัดเชียงใหม่ ยิ่งมีอายุหลังไปกว่ายุคนี้มากทีเดียว แต่มักให้ข้อมูลเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ด้านศาสนาสมัยก่อนหน้านี้ ตัวอย่างผลงานเล่มหนึ่งได้แก่*ชินกาลมาลี*[5] ซึ่งพระภิกษุ-ผู้รู้ท่านหนึ่งชื่อรัตนะปัญญาที่เชียงใหม่ ประพันธ์ขึ้นใน ค.ศ.1516 อันที่จริงแล้ว ผลงานนี้เป็นพงศาวดารเกี่ยวกับพุทธศาสนาประเภทหนึ่ง ประกอบด้วยเรื่องราวที่แสดงถึงศรัทธาในศาสนา และโดยมากแล้วระบุวันเดือนปีไว้อย่างละเอียด อย่างไรก็ดี ลำดับศักราชดูเหมือนจะสับสน หรืออย่างน้อย เรายังไม่ประสบความสำเร็จในการทำความเข้าใจกับระบบที่ใช้ เนื้อหาในข้อเขียนนี้ นำข้อเท็จจริงปนเปไปกับตำนาน อาทิเช่น การเล่าเรื่องราวเกี่ยวกับพระพุทธรูปปาฏิหาริย์ที่กษัตริย์ทรงพระนามว่า โรจราช ทรงนำกลับมาจากศรีลังกา ทว่ากษัตริย์พระนามนี้ ไม่พบว่ามีอยู่ในหลักฐานทางประวัติศาสตร์ที่อื่นเลย เมื่อนำเรื่องราวเหล่านี้มาพิจารณาร่วมกับผลงานด้านพุทธศาสนาชิ้นอื่น ๆ ในยุคสมัยที่พอจะใกล้เคียงกัน เราสามารถระบุได้ว่า เรื่องราวเหล่านี้สอดรับกับบริบทของเหตุการณ์ปั่นป่วนต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในประเทศไทยและกัมพูชาในคริสต์ศตวรรษที่สิบเอ็ด[6] สำหรับประวัติศาสตร์ของพุทธศาสนานิกายเถรวาท ข้อมูลที่ค่อนข้างมีค่ามากกว่า จะได้จากแหล่งข้อมูลภายนอก เช่น*มหาวงส์* ซึ่งเขียนขึ้นที่ศรีลังกา ผลงานเล่มนี้มีการอ้างอิงมากมายถึงการติดต่อทางศาสนากับเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งกับพม่า หรืออีกเล่มหนึ่งคือ *คันถวงส์* ซึ่งเขียนขึ้นในเวลาต่อมา (น่าจะในสมัยคริสต์ศตวรรษที่สิบเจ็ด) และอีกเล่มหนึ่งคือ *สาสนวงส์* หลักฐานของจีน มีเรื่องเกี่ยวกับเอเชียตะวันออก เฉียงใต้ส่วนภาคพื้นทะเลที่สม่ำเสมอยิ่งกว่า โดยเฉพาะอย่างยิ่งบันทึกเหตุการณ์ประจำปีของราชสำนัก และเรื่องราวเกี่ยวกับการเดินทาง ซึ่งให้ข้อมูลที่สำคัญเกี่ยวกับบางช่วงเวลาและบางพื้นที่ ที่ชาวจีนได้ติดต่อด้วย ตัวอย่างของหลักฐานประเภทแรก ได้แก่*เหลียงซู* ซึ่งเป็นประวัติศาสตร์สมัยคริสต์ศตวรรษที่เจ็ดของราชวงศ์เหลียง เรื่องราวเกี่ยวกับการเดินทางของจีนที่เล่าสิ่งที่พบเห็นมาด้วยตนเองนั้น ได้แก่บันทึก

---

[5] A. P. Buddhadatta, ***Jinakāmāli***, London: Pali Text Society, 1962.

[6] G. Cœdès, *Les **États**, **Hindouisés** d' Indochine et d'Indonesie*, 3rd edn, Paris, 1964, 251f.

เกี่ยวกับการจาริกของพระภิกษุอย่างเช่น ฟาเหียน (ต้นคริสต์ศตวรรษที่ห้า) และอิจิง (คริสต์ศตวรรษที่เจ็ด)[7]

มีเรื่องที่น่าจะกล่าวเสริมไว้สักสองสามคำเกี่ยวกับหลักฐานทางโบราณคดี กล่าวคือในส่วนต่าง ๆ ของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้โดยมาก ล้วนมีอนุสรณ์สถานทางศาสนาที่สวยงามและน่าประทับใจจากอดีต ซึ่งมักได้รับการปฏิสังขรณ์ให้คืนสู่สภาพที่งามสง่าเช่นที่มีมาแต่ดั้งเดิมด้วยกันทั้งสิ้น อนุสรณ์สถานเรืองนามที่สร้างความชื่นชมมีอยู่ที่พุกาม (พม่าตอนกลาง) ไชยาและนครศรีธรรมราช (ประเทศไทยตอนใต้) สุโขทัยและอยุธยา (ประเทศไทยตอนกลาง) พระนคร (กัมพูชาตะวันตก) ชวากลางและชวาตะวันออก และที่บาหลี อนุสรณ์สถานเหล่านี้ เป็นการแสดงออกอย่างเด่นชัดถึงศรัทธาซึ่งกษัตริย์ทรงเป็นผู้วางรากฐาน โดยได้รับการเกื้อหนุนอย่างสำคัญจากพระบรมวงศานุวงศ์และบุคคลผู้สูงศักดิ์อื่น ๆ ในราชสำนัก ทว่าการก่อสร้างกระทำด้วยการเกณฑ์แรงงานจากช่างฝีมือและจากมวลชนผู้ประกอบการกสิกรรม โดยในบางคราวเป็นการทำงานให้โดยสมัครใจ ข้อเท็จจริงเหล่านี้คงเป็นเหตุผลที่ช่วยอธิบายได้ว่า ทำไมหลักฐานด้านโบราณคดีอาจทำให้เราพอจะเข้าใจความเชื่อของประชาชนธรรมดาสามัญได้บ้าง ซึ่งต่างจากหลักฐานด้านงานประพันธ์ส่วนใหญ่ความเชื่อของประชาชนทั่วไป สามารถแสดงออกในรูปแบบต่าง ๆ กัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งรูปบูชาและภาพสลักนูน ดังจะเห็นได้จากภาพสลักนูนที่บุโรพุทโธในชวากลาง (ช่วงครึ่งแรกของคริสต์ศตวรรษที่เก้า) กับที่บายนในพระนคร (ตอนปลายคริสต์ศตวรรษที่สิบสอง) ซึ่งมีภาพเหตุการณ์ต่าง ๆ มากมายที่บรรยายถึงแง่มุมต่าง ๆ ของชีวิตประจำวันของประชาชนจากชนชั้นต่าง ๆ กัน การศึกษาภาพสลักนูนเหล่านี้ อาจให้ข้อมูลเพิ่มเติมจากข้อมูลที่ได้จากตำรา จารึกและข้อสังเกตต่าง ๆ ของต่างชาติ

การศึกษาหลักฐานด้านโบราณคดีในยุคประวัติศาสตร์ซึ่งไม่ตระการตาเท่านี้นั้น จนกระทั่งบัดนี้คงได้รับความเอาใจใส่แต่เพียงเล็กน้อยเท่านั้น ยกเว้นเฉพาะชิ้นส่วนเครื่องดินเผาเคลือบของจีนและชาติอื่น ๆ (ไทยและเวียดนาม) ซึ่งอาจให้ข้อมูลเกี่ยวกับลำดับเหตุการณ์ที่มีค่าได้ ในอีกทางหนึ่ง การศึกษาเครื่องมือยุคโบราณ รากฐานของสิ่งปลูกสร้างที่ไม่เกี่ยวข้องกับศาสนา งานชลประทานที่สำคัญ ๆ เศษเหรียญและซากวัสดุอื่น ๆ อาจช่วยเกื้อหนุนให้เกิดความเข้าใจแง่มุมต่าง ๆ ของชีวิตประจำวันได้ดียิ่งขึ้น รวมทั้งเข้าใจแง่มุมต่าง ๆ ของศาสนาด้วย

หลักฐานอีกประเภทหนึ่ง แม้มิได้อยู่ในฐานะหลักฐานประวัติศาสตร์ยุคโบราณตามธรรมเนียมที่ยอมรับกันโดยเคร่งครัด แต่กระนั้น อาจช่วยให้มองลึกลงไปถึงลักษณะเฉพาะของขนบประเพณีทาง

---

[7] W. P. Groeneveldt, ***Notes on the Malay Archipelago and Malacca, compiled from Chinese Sources,*** Batavia, 1876; E. Chavannes, ***Mémoire Composé à L'epoque de la Grande Dynastie T'ang Sur les Religieux Éminents qui Allèrent Chercher la loi Dans les Pays de L'occident***, Paris, 1894; J. Takakusu, ***A Record of the Buddhist Religion as Practised in India and the Malay Archipelago (671-695 AD.) by I-tsing***, Oxford, 1896.

ศาสนาในท้องถิ่นดังที่เป็นอยู่ในครั้งโบราณ ก่อนที่จะได้รับอิทธิพลจากอินเดียและจีน หลักฐานที่ว่านี้ได้แก่สิ่งที่เราได้รับรู้เกี่ยวกับองค์ประกอบของแนวปฏิบัติด้านศาสนา ในหมู่ชนเผ่าที่อาศัยอยู่ในที่สูงหรือในอาณาบริเวณภูเขา ซึ่งยังคงปฏิบัติกันอยู่ในสมัยเมื่อไม่นานมานี้ ชุมชนดังกล่าว ยังอนุรักษ์ขนบ

ประเพณีทางวัฒนธรรมที่เด่นชัด อันเป็นลักษณะเฉพาะตัวของผู้ที่อาศัยอยู่เป็นกลุ่มค่อนข้างเล็กอย่างกระจัดกระจาย ชาวชุมชนเหล่านี้ ไม่มีภาษาเขียนหรือผู้เชี่ยวชาญด้านศาสนาที่ทำงานเฉพาะด้านศาสนาอย่างเต็มเวลา ลักษณะดังกล่าวนี้เป็นเช่นเดียวกับเหล่าบรรพชนของชาวเอเชียตะวันออกเฉียงใต้สมัยใหม่ แต่จำต้องเน้นไว้ด้วยว่า ประเด็นที่เกี่ยวข้องคือลักษณะกว้าง ๆ โดยทั่วไป มิใช่รายละเอียดเกี่ยวกับตำนานและพิธีกรรมเฉพาะอย่าง

ตัวอย่างเช่น ชนเผ่าที่อาศัยอยู่ตามภูเขาใหญ่น้อยของเวียดนาม มี (หรือเคยมี—เมื่อนักวิชาการสมัยใหม่ได้ศึกษา) สิ่งที่อาจเรียกคร่าว ๆ ได้ว่าเป็นลัทธิและความเชื่อในวิญญาณของสรรพสิ่ง ในแบบต่าง ๆ มากมาย บางลัทธิมุ่งบูชาบรรพบุรุษ บางลัทธินับถือวิญญาณของสรรพสิ่ง เช่น วิญญาณของน้ำของภูเขาและของทุ่งนา รวมทั้งการนับถือภูติผีที่เร่ร่อน ที่อาจเจอเข้า ณ ที่ใดก็ได้ คนเหล่านี้ไม่มีเส้นแบ่งที่ชัดเจนระหว่างวิญญาณดังกล่าวกับเทพประจำเตาไฟในท้องถิ่น หรือเทพแห่งดิน ไฟ ท้องฟ้าและฟ้าคะนอง พวกเขาเชื่อว่ามีพลังงานวิเศษซ่อนเร้นอยู่ทุกหนทุกแห่ง เครื่องมือสำหรับใช้ในขั้นตอนการใช้อำนาจเวทมนต์ รวมทั้งการใช้เครื่องลางของขลังต่าง ๆ จึงวิวัฒนาการขึ้นมา พ่อมดหมอผีกระทำพิธีต่าง ๆ เพื่อรักษาโรคภัยไข้เจ็บ เร่งให้วิญญาณของผู้ตายไปสู่สถานที่พำนักที่ปลอดภัยโดยเร็วและนำโชคมาให้ในยามที่มีการทำสงครามของชนเผ่า ผู้เป็นหัวหน้าเผ่ามีหน้าที่ทำพิธีสำคัญ ๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในฤดูเก็บเกี่ยว ซึ่งเป็นยามที่หัวหน้าเผ่าในฐานะตัวแทนของชุมชน ทำพิธีเกี่ยวข้าวรวงแรก ๆ เพื่อเป็นสัญลักษณ์ พิธีกรรมตามฤดูกาลเช่นนี้ มีงานเลี้ยงและการเฉลิมฉลองควบคู่มาด้วย

ลักษณะเฉพาะของบางกลุ่ม ได้แก่ การเคารพบูชา *ผี* (วิญญาณของป่าไม้ ภูเขาและท้องน้ำ) ของคนลาว การเคารพบูชาเสาบรรพบุรุษรูปสลักสุนัขพอฮู ซึ่งชาวมอเชื่อว่าเป็นต้นตระกูลของตน ลัทธิบูชาบรรพบุรุษร่วมกันของชาวม้ง ซึ่งถือว่าบรรพบุรุษร่วมของชนเผ่าตนนี้เป็นผู้คิดค้นเกษตรกรรมขึ้นมา การนับถือผีป่าซึ่งคนจารายเข้าไปผูกสมัครเป็นมิตรด้วยเป็นรายบุคคล และการเซ่นไหว้ยาง ซอรี ผู้พิทักษ์พืชผลของชาวเซดัง[8]

ภารกิจของนักประวัติศาสตร์ คือต้องพยายามเรียบเรียงอดีตของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ขึ้นมาโดยอาศัยหลักฐานชนิดต่างๆ ดังที่กล่าวมานี้ หลักฐานเหล่านี้มักยืนยันหรือเสริมซึ่งกันและกัน ทว่าบางครั้งก็ดูเหมือนขัดแย้งกัน ในกรณีหลังนี้ นักประวัติศาสตร์ต้องพิจารณาตรวจสอบหลักฐานด้วยความระมัดระวังอย่างมาก เพื่อเลือกว่าหลักฐานใด น่าเชื่อถือได้มากกว่า เอกสารที่จัดทำขึ้นในสมัยนั้น ๆ โดยทั่วไปแล้ว เชื่อถือได้มากกว่าข้อเขียนที่เขียนขึ้นหลังจากยุคสมัยที่บรรยายไว้นั้นผ่านไปแล้ว

---

[8] Le Than Khoi, *Le Viêtnam , **Histoire et Civilisation***, Paris, 1955, 44-51, 87f.

หลายร้อยปี อย่างไรก็ดี ควรต้องเสริมไว้ด้วยว่า โดยทั่วไปแล้ว หลักฐานเหล่านี้ มีเรื่องราวที่เกี่ยวกับประวัติศาสตร์ศาสนาอยู่เป็นอันมาก มากยิ่งกว่าประวัติศาสตร์ด้านการเมืองหรือเศรษฐกิจ เสียอีก[9]

ยุคแรกเริ่ม

ในส่วนนี้จะเกี่ยวข้องกับช่วงระยะการเปลี่ยนแปลงจากตอนต้นคริสต์กาลผ่านไปจนถึงคริสต์ศตวรรษที่ห้า โดยสัมพันธ์กับข้อมูลที่เป็นลายลักษณ์อักษรที่เรานำมาใช้ ทั้งที่เป็นข้อมูลของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้เอง (จารึกภาษาสันสกฤต) และข้อมูลที่ได้จากภายนอก (ส่วนใหญ่เป็นข้อสังเกตของจีน) ช่วงเวลานี้นับเป็นช่วงเวลาที่สำคัญยิ่ง เพราะเป็นช่วงที่ราชอาณาจักรที่แท้จริงของยุคแรก ๆ ก่อตัวขึ้นมา ประกอบกับเป็นช่วงที่เริ่มมีการติดต่อกับอารยธรรมอินเดียและจีนซึ่งเก่าแก่กว่าเป็นครั้งแรกอิทธิพลด้านวัฒนธรรมของอินเดียนั้น แพร่กระจายทีละน้อย ๆ ออกไปยังส่วนต่าง ๆ มากมายของภูมิภาคนี้ ต่างจากอิทธิพลของจีนซึ่งจำกัดอยู่เพียงแค่เวียดนาม เนื่องจากไม่มีข้อมูลใด ๆ ที่เกี่ยวกับเรื่องการขยายอิทธิพลทางด้านวัฒนธรรมของอินเดียโดยตรง นักประวัติศาสตร์จึงได้สร้างทฤษฎีที่แตกต่างกันไปในประเด็นที่ว่าด้วยสาเหตุและธรรมชาติของกระบวนการซึ่งมักเรียกขานกันว่าการแพร่กระจายอิทธิพลของอินเดียนี้ ข้อด้อยของคำนี้ อยู่ที่ว่า อาจเป็นการเสนอแนะกลาย ๆ ถึงความเพียรพยายามอย่างตั้งใจของชาวอินเดีย ที่จะเผยแผ่วัฒนธรรมของตนไปทั่วส่วนที่สำคัญ ๆ ของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ อันที่จริงแล้ว แนวคิดนี้เป็นทัศนะของนักวิชาการส่วนใหญ่จนถึงประมาณเมื่อห้าสิบปีก่อน และเป็นทัศนะซึ่งยังคงพบเห็นอยู่บ้างเป็นบางครั้งบางคราวในงานของนักประวัติศาสตร์อินเดีย ทัศนะนี้ ส่วนใหญ่แล้ว อิงในเชิงเปรียบเทียบกับการขยายอิทธิพลของกรีก โรมันหรือของชาติตะวันตก[10]

---

[9] ประวัติศาสตร์ศาสนาในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ที่มีเนื้อหาครอบคลุมอย่างกว้างขวาง ยังไม่มี ทว่าผลงานที่ดีเยี่ยมเกี่ยวกับเฉพาะบริเวณ ยุค หรือแง่มุมต่าง ๆ มีอยู่มากมาย อาทิเช่น W. Stöhr and J. Zoetmulder, ***Die Religionen Indonesiens***, Stuttgart, 1965, แปลเป็นภาษาฝรั่งเศสในชื่อเรื่องว่า ***Les Religions d'Indonésie***, trans. L. Jospin, Paris, 1968. การอ้างอิงทั้งหมดที่ใช้ในที่นี้ ได้จากฉบับภาษาฝรั่งเศส สโตร์ ผู้เขียนท่านหนึ่ง ศึกษาศาสนาของชนเผ่าต่าง ๆ ใน อินโดนีเซีย ซึ่งเพิ่งรู้จักกันเมื่อในสมัยที่เพิ่งผ่านมาไม่นาน ศาสนาเหล่านี้ มิได้เกี่ยวข้องกับบทนี้โดยตรง ต่างจาก ข้อเขียนของโซเอตมัลเดอร์ ผู้เขียนร่วมอีกท่านหนึ่ง โซเอดมัลเดอร์อภิปรายเรื่องราวอย่างสุขุมรอบคอบ โดยอาศัยงานประพันธ์ที่เกี่ยวกับศาสนาที่เป็นต้นตำรับของอินโดนีเซียเกือบทั้งหมด ข้อเขียนนี้ ได้ความรู้จากหนังสือเล่มนี้มากทีเดียว ทว่าความแตกต่างอยู่ที่ ข้อเขียนนี้นำข้อมูลจากหลักฐานด้านโบราณคดีและจารึกเข้ามารวมไว้ด้วยเป็นอันมาก

[10] ข้อเขียนมากมายมีแนวโน้มที่จะเน้นจนมากเกินไปถึงความสำคัญของอิทธิพลของต่างชาติที่มีต่อการเริ่มต้นของราชอาณาจักรในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ แน่นอนว่าการติดต่อกับต่างประเทศ คงจะมีผลกระทบที่สำคัญต่อเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เฉพาะสมัยเมื่อภูมิภาคมีสังคมที่มีระเบียบอยู่แล้ว ชนชั้นสูงจึงสามารถซึมซับอิทธิพลจากต่างชาติเข้ามาและนำมาใช้เพื่อประโยชน์ของตนเองได้ สำหรับการอภิปรายปัญหาดังกล่าว ดูเป็นพิเศษที่ Ina E. Slamet-Velsink, ***Emerging Hierachies. Processes of Stratification and Early State Formation in the Indonesian***

อย่างไรก็ดี เนื่องจากไม่มีหลักฐานเรื่องการพิชิตดินแดนในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ของอินเดีย (นอกเหนือจากการบุกปล้นเป็นครั้งคราวในคริสต์ศตวรรษที่สิบเอ็ด) ทั้งไม่มีการตั้งอาณานิคมหรือการอพยพย้ายถิ่นของชาวอินเดียในขอบข่ายใหญ่โต ในขณะนี้ จึงเข้าใจกันโดยทั่ว ๆ ไปว่า อิทธิพลของอารยธรรมอินเดีย รวมทั้งศาสนา ส่วนใหญ่แล้ว น่าจะสืบเนื่องมาจากความเพียรพยายามของชนชั้นสูงบางกลุ่มในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ที่จะผสมผสานองค์ประกอบที่สำคัญ ๆ ของวัฒนธรรมอินเดีย ลักษณะการเลือกสรรอิทธิพลอินเดีย เป็นข้อโต้แย้งที่หนักแน่นที่สนับสนุนทัศนะอย่างหลังนี้ และใช้อธิบายในด้านศาสนาได้มากเท่า ๆ กับปัจจัยอื่น ๆ ของอารยธรรม เมื่อถึงตอนต้นคริสต์กาล บางส่วนของภูมิภาคนี้ มีอารยธรรมในระดับสูงแล้ว ชนชั้นสูงในท้องถิ่น จึงสามารถเลือกรับรูปแบบต่าง ๆ ของศาสนาอินเดีย ซึ่งสอดคล้องกับความเชื่อและแนวปฏิบัติของตน หรือ รูปแบบที่สามารถปรับแต่งให้เข้ากับความเชื่อและแนวปฏิบัติของตนดังกล่าวได้ แม้ว่าส่วนใหญ่แล้ว จะโดยไม่รู้ตัวก็ตาม

นักวิชาการรุ่นก่อน ๆ มักสันนิษฐานว่า อิทธิพลของอินเดียนั้น ส่วนใหญ่แล้ว จำกัดอยู่เพียงศตวรรษแรก ๆ ของสมัยคริสต์กาล เมื่อมีการสถาปนาการติดต่อกันระหว่างเอเชียใต้กับเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ขึ้นเป็นครั้งแรก อย่างไรก็ดี การวิจัยในระยะหลัง ๆ เน้นถึงลักษณะที่เป็นความต่อเนื่องของความสัมพันธ์ดังกล่าว อย่างน้อยจนกระทั่งความยิ่งใหญ่เหนือน่านน้ำของมหาอำนาจตะวันตก ทำให้การติดต่อกันเป็นประจำเช่นนั้น ยากลำบากยิ่งขึ้นหรือแทบเป็นไปไม่ได้เลย

ข้อมูลต่าง ๆ ที่เรามีอยู่ ส่วนใหญ่สะท้อนถึงความเชื่อที่ชนชั้นสูงในท้องถิ่นยึดถืออยู่ แต่การทำความเข้าใจประวัติศาสตร์ศาสนาตามสภาพความเป็นจริงทางสังคมนั้น เราจำเป็นต้องก้าวออกไปอยู่นอกห้องสมุดของวัดหรือวิหาร และมองที่ภาพสลักนูนที่ใช้เป็นเครื่องมือสอนสั่งตามฝาผนังของโบสถ์วิหารต่าง ๆ ซึ่งเป็นมันวาวเพราะการลูบคลำอย่างยำเกรงของผู้มีจิตศรัทธา เราควรดูที่สถานที่บูชาข้างทาง ที่ประดับประดาไปด้วยเครื่องบูชาเล็ก ๆ น้อย ๆ ที่ประกอบด้วยดอกไม้และธูป ฟังนิทานที่เล่าให้เด็กฟัง เกี่ยวกับวิญญาณของวีรชนที่มีชีวิตอยู่สมัยเมื่อนานมาแล้ว นอกจากนี้เราควรได้พิจารณาถึงตำนานคติชนทั้งหลายทั้งปวงซึ่งชุมชนหนึ่ง ๆ เล่าให้กันฟังถึงโลกที่ศักดิ์สิทธิ์ที่มองไม่เห็น ที่ล้อมรอบและรองรับชุมชนนั้น ๆ เข้าไว้ภายใน

จากมุมมองเช่นนี้แหละ ที่เราควรพิจารณาอิทธิพลที่ศาสนาของอินเดีย มีต่อเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ กระนั้น แม้ว่ามีเพียงส่วนน้อยของประชากรเท่านั้นที่ได้รับอิทธิพลจากความคิดต่าง ๆ ของอินเดียโดยตรง แต่ก็ควรเน้นไว้ด้วยว่า ชนชั้นสูงคือผู้ที่ทิ้งงานประพันธ์โบราณ ตลอดจนสถาปัตยกรรมและรูปบูชาให้ตกทอดมาถึงเรา กล่าวอีกนัยหนึ่งคือ ผลิตผลของอารยธรรมชั้นสูง ซึ่งเรายังคงชื่นชมกันอยู่ นอกจากนี้ วัฒนธรรมราชสำนักไม่เคยแยกออกอย่างเด็ดขาดจากประชากรทั้งมวล มีวัฒนธรรม

Archipelago: Prehistory and the Ethnographic Present, Leiden, 1986, and C. Higham, *The Archaeology of Mainland Southeast Asia, Cambridge*, UK, 1989, 306-18.

ราชสำนักมากมาย ที่ค่อย ๆ ซึมผ่านออกไปสู่มวลชนผู้ทำการเกษตร และในทางกลับกันย่อมเป็นเรื่องเลี่ยงไม่ได้ ที่ราชสำนักต้องได้รับอิทธิพลจากวัฒนธรรมมวลชนอยู่ด้วยเช่นกัน

ลักษณาการที่ความคิดของอินเดีย ประสมประสานเข้ากับลัทธิความเชื่อครั้งโบราณ ย่อมต้องแตกต่างกันไปในแต่ละแห่ง สำหรับจามปาครั้งโบราณนั้น มิได้เป็นราชอาณาจักรของชาวเวียดนามทว่าได้ครอบครองพื้นที่ซึ่งต่อมาภายหลัง ถูกเวียดนามกลืนหายไปเมื่อเวียดนามขยายอำนาจลงมาทางใต้ ปอล มูส์ เสนอการวิเคราะห์ถึงลักษณาการที่ลัทธิต่าง ๆ ของอินเดีย – ที่สำคัญคือเทพของฮินดูคือพระศิวะ ซึ่งมีลึงค์ (สัญลัญษณ์รูปองคชาติ) เป็นรูปที่ใช้สำหรับบูชาพระองค์ – ได้รับการหล่อหลอมเข้ากับขนบประเพณีของลัทธิความเชื่อของจามปาสมัยก่อนหน้านั้น เช่นเทพแห่งพื้นแผ่นดิน ซึ่งเป็นเทพประจำอาณาบริเวณที่ชุมชนนั้น ๆ ตั้งอยู่ ลัทธิการบูชาเทพแต่ละองค์นั้น ใช้รูปบูชาเป็นตัวแทนของเทพ ซึ่งมักเป็นหินหยาบ ๆ (ลึงค์ของพระศิวะจึงเข้าแทนที่ได้โดยง่าย) และการเข้าถึงเทพทำได้ด้วยการสวดของผู้ศรัทธาโดยผ่านพิธีกรรมที่กระทำต่อรูปบูชาของเทพองค์นั้นเท่านั้น พิธีกรรมดังกล่าว มุ่งเป็นพิเศษเพื่อค้ำประกันความอุดมสมบูรณ์ หินโยนี (ครรภ์) ที่ลึงค์ตั้งอยู่ ต่อรองรับน้ำศักดิ์สิทธิ์ที่รดลงบนลึงค์ โยนีจึงเหมาะเจาะเป็นพิเศษ ที่จะเป็นสัญลักษณ์แสดงถึงพื้นดินที่มีความอุดมสมบูรณ์ ดังนั้นจึงเห็นได้ว่า เทพระดับสูงของศาสนาฮินดู ถูกนำมาปรับเพื่อสนองวัตถุประสงค์ของศาสนาดั้งเดิมแต่ครั้งบุพกาล เหมือนเช่นที่เกิดขึ้นในอินเดีย กระบวนการปรับนี้กลายเป็นส่วนหนึ่งของขนบประเพณีเฉพาะที่ถือว่าอาณาบริเวณของชุมชนกับตัวชุมชน เป็นสิ่งเดียวกัน[11]

ในส่วนอื่นๆ ของภูมิภาคยังคงเป็นไปได้ที่จะเห็นลัทธิบูชาผืนแผ่นดินประเภทนี้ในขนาดย่นย่อซึ่งหลงเหลืออยู่ภายใต้เปลือกนอกของศาสนาที่รับมาจากอินเดีย จารึกของกัมพูชาในยุคก่อนยุคพระนคร (คือก่อนค.ศ. 900 โดยประมาณ) มีการกล่าวถึงศาลเจ้าต่าง ๆ มากมาย อาทิเช่นศาลเจ้าของ “เทพแห่งสระหิน” ซึ่งดูเหมือนว่าสร้างขึ้นเพื่อบูชาภูติในท้องถิ่นซึ่งอาศัยอยู่ในท้องถิ่นนั้นหรือ (ดังที่มูส์พิสูจน์แย้งในกรณีของเทพแห่งผืนแผ่นดิน) เป็นลักษณะต่าง ๆ ของภูมิประเทศนั้นเอง รัฐมอญเก่าในพม่า ซึ่งหันมานับถือพุทธศาสนาอย่างแน่วแน่ ก็มีลัทธิบูชาโลกบาดาลอยู่ กษัตริย์ในฐานะที่เป็นตัวแทนของชุมชน เสด็จมาเป็นประธานในพิธีกรรมที่เชื่อมโยงพระองค์เข้ากับเทพผู้อุปถัมภ์ท้องถิ่น และหลังจากที่สิ้นพระชนม์แล้ว องค์ประมุขเหล่านี้ก็จะไปสมทบกับบรรพชนของพระองค์ในอีกโลกหนึ่งซึ่งมองไม่เห็น ซึ่งเป็นที่ที่พระองค์จะทรงรวมเข้ากับเทพีแห่งดิน แห่งต้นไม้หรือแห่งเนินดินพร้อมกับ ทำหน้าที่เป็นจุดติดต่อระหว่างโลกที่ศักดิ์สิทธิ์กับโลกทางโลกย์ เมื่อพุทธศาสนาแพร่เข้ามา เนินที่ฝังศพก็

---

[11] L. Cadière, “Croyances et Pratiques Religieuses de Vietnamiens,” ***Bulletin de la Sociéte des Études Indochinoises***, 33. 1 (1958) 1ff.; P. Mus*, India Seen from the East: Indian and Indigenous Cults in Champa*, trans. I. W. Mabbett and D. P. Chandler, Monash Papers on Southeast Asia no. 3. Clayton. Vic., 1975, 7.

กลายไปเป็นสถูปในพุทธศาสนา และภูติประจำต้นไม้ ก็รวมเข้ามาอยู่ในวิถีการปฏิบัติตามพระวินัยของพุทธ

ศาสนาอย่างแคล่วคล่อง กลายไปเป็น*โสดาบัน* หรือสาวกผู้ปฏิบัติตามคำสอนของพุทธศาสนา ผู้ซึ่งได้ผ่านขึ้นไปอยู่บนเส้นทางอันจะนำไปสู่การหลุดพ้น[12] แนวปฏิบัติดังกล่าว สอดคล้องไปกับคำสอนของพุทธศาสนาในอินเดีย สถูปที่เก่าแก่ที่สุดในอินเดีย ก็เป็นเนินดินที่ฝังศพมาก่อนเช่นกัน โดยเป็นที่ที่ใช้บรรจุพระธาตุของพระพุทธเจ้าหรือพระอรหันต์ไว้ภายใน ต้นไม้บางต้น รวมทั้งต้น*อัศวัตถะ*ที่มีชื่อเสียง เนื่องด้วยพระพุทธเจ้าตรัสรู้ภายใต้ต้นไม้นี้ ก็เป็นที่อยู่ของพวกยักษะ ภูติร่างใหญ่โตมโหฬารที่ดุร้าย ที่กลับกลายมาเป็นผู้พิทักษ์พุทธศาสนายุคต้น ๆ ด้วยจิตศรัทธา

การบูชาภูเขาในฐานะที่เป็นที่อยู่ของเทพหรือภูติที่ทรงอำนาจ ก็แสดงให้เห็นอย่างแน่นอนเป็นอันดีว่ามีอยู่เช่นกันในศาสนาของอินเดีย อาทิเช่นพระศิวะนั้น ก็คิดกันว่าประทับอยู่บนยอดเขาไกลาส ซึ่งระบุได้ว่าคือยอดเขาที่สูงที่สุดยอดหนึ่งของภูเขาหิมาลัย ส่วนภูเขามหาเมรุหรือสุเมรุ (ภาษาบาลีเรียกว่า สิเนรุ) เป็นภูเขาแห่งทวยเทพซึ่งอยู่ ณ ศูนย์กลางของจักรวาล ภูมิทัศน์ของจักรวาลยังเป็นลวดลายการออกแบบที่ทรงอิทธิพลอยู่ในศิลปกรรมและสถาปัตยกรรม อย่างไรก็ดี การบูชาภูเขาในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ได้พัฒนาขึ้นเป็นลัทธิความเชื่อที่สำคัญ ดังจะเห็นได้จากภูเขาไฟบางแห่งในอินโดนีเซีย ซึ่งคิดกันว่าเป็นภูเขาที่ “มีชีวิต” ได้รับการเคารพบูชาในฐานะที่เป็นที่พำนักของเทพฮินดูที่ยิ่งใหญ่เช่นพระศิวะ เจ้าแห่งขุนเขา (พระคิรินทรา) และพระพรหม ซึ่งถือว่าเป็นไฟ (ใต้ดิน) ด้วย หนึ่งในกลุ่มวิหารที่น่าประทับใจที่สุดในชวา (ตะวันออก) คือจัณฑิ ปานาตาราน ซึ่งจะกล่าวถึงอย่างย่อ ๆ ในภายหลัง ก็เป็นวิหารที่สร้างอุทิศให้กับลัทธิศิวะ คิรินทรา อนุสรณ์สถานทางพุทธศาสนาที่ยิ่งใหญ่ที่สุดในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ คือบุโรพุทโธในชวากลาง มิได้เป็นวิหาร แต่เป็นกลุ่มระเบียงและเฉลียงทางเดิน ที่ตกแต่งประดับประดาอย่างตระการตาด้วยรูปสลักแบบลอยตัวและภาพสลักนูนซึ่งบรรยายเรื่องราวต่าง ๆ กลุ่มระเบียงทางเดินเหล่านี้ โอบล้อมรอบเนินเขาธรรมชาติ ประหนึ่งเป็นเสื้อคลุมที่ทำด้วยหิน

ในกัมพูชา มีการจำหลักสัญลักษณ์ภูเขารวมเข้าเป็นส่วนหนึ่งงานสถาปัตยกรรมที่เป็นอนุสรณ์สถานมากยิ่งกว่าราชอาณาจักรอื่นใดในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ที่กัมพูชาในยุคพระนคร (ตั้งแต่ประมาณปี ค.ศ.900) มีการสร้างอนุสรณ์สถานเป็นชุด ๆ ในรูปพีระมิดที่มีระเบียงกว้างใหญ่ แม้ว่าอนุสรณ์สถานเหล่านี้ จะสร้างถวายพระศิวะหรือพระวิษณุหรือถวายให้แก่พระโพธิสัตว์ในพุทธศาสนา (ผู้ซึ่งมีชะตากำหนดให้ได้เป็นพระพุทธเจ้าในอนาคตชาติ ตามหลักพุทธศาสนานิกายมหายาน แนวคิดนี้เป็นรูปแบบของพุทธศาสนาที่แพร่หลายอยู่ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ก่อนคริสต์ศตวรรษที่สิบสาม

---

[12] H. L. Shorto, “The ***Dewatau Sotapan***, a Mon Prototype of the 37 *nats*,” BSOAS, 30 (1967).

ส่งผลให้พระโพธิสัตว์ทรงได้รับการเคารพบูชาเพราะความเป็นพระโพธิสัตว์ของพระองค์เอง) ความยิ่งใหญ่ตระการตาและความหมกมุ่นกับการแสดงสัญลักษณ์เกี่ยวกับมหาเมรุ ก้าวล้ำไปไกลเกินกว่าแบบอย่างที่ลอกเลียนมาจากอินเดียทั้งหมด

ยิ่งกว่านั้น ยังมีหลักฐานต่าง ๆ อีกมากมาย ที่บอกถึงลัทธิการบูชาภูติแห่งขุนเขา ซึ่งมิได้มีกำเนิดจากอินเดีย ตัวอย่างที่มีอยู่ในยุคต้น ๆ ของกัมพูชา คือที่ตั้งของบาพนมซึ่งตั้งอยู่ริมฝั่งแม่น้ำโขงใกล้กับพรมแดนเวียดนาม แม้ว่าหลักฐานที่ระบุว่าบาพนมเป็นที่ตั้งของลัทธิที่สำคัญในยุคก่อนพระนครยังคลุมเครืออยู่ แต่ก็ปรากฏออกมาอย่างชัดเจนว่า บาพนมนี้เป็นศูนย์กลางเชิงสัญลักษณ์ของราชอาณาจักรนี้มานานแล้ว – นั่นคือเป็นมหาเมรุแห่งหนึ่ง—และเป็นฉากของการทำพิธีเซ่นสรวงบูชายันต์ต่อเทพีองค์หนึ่ง ทัศนะหนึ่งระบุว่า เทพีนี้ เป็นผลรวมของแม่สา (เจ้าแม่สีขาว) ดั้งเดิมในท้องถิ่นกับพระอุมา มหิษาสุระมรรทินี ชายาของพระศิวะในปางสังหารมาร การบูชายันต์ยังกระทำในสถานที่นี้จนกระทั่งล่วงมาถึงสมัยคริสต์ศตวรรษที่สิบเก้า[13]

ราชอาณาจักรอื่น ๆ ก็มีสถานที่สำหรับบูชาภูติภูเขาของตนเองเช่นกัน การทำพิธีเป็นเรื่องที่ต้องกระทำเพื่อความเจริญรุ่งเรืองของรัฐ ในพุกาม สถานที่ดังกล่าวนั้นคือภูเขาโปปา ในสุโขทัยเมื่อคริสต์ศตวรรษที่สิบสาม ก็ใช้เนินเขาซึ่งภูติพระขพุงผี พำนักอยู่ข้างลำธารที่พุ่งออกมาจากภูเขา

> หากว่าพ่อเมืองในเมืองสุโขทัย บวงสรวงภูตินี้อย่างถูกต้องเหมาะสม และถวายเครื่องเซ่นสังเวยตามประเพณี เมืองนี้จะมั่นคงและเจริญรุ่งเรือง หากว่าพ่อเมืองมิได้ถวายเครื่องเซ่นสังเวย ภูติแห่งภูเขานี้จะไม่ปกป้องหรือยำเกรงบ้านเมืองนี้อีกต่อไป อันจะทำให้บ้านเมืองเสื่อมลง[14]

ตำนานที่มีมาแต่ดั้งเดิม ให้สิทธิอันชอบธรรมแก่ราชอาณาจักรทั้งหลาย และให้ประชาชนของอาณาจักรเหล่านี้ได้มีตำแหน่งอยู่ภายในแผนภูมิอันยิ่งใหญ่ของจักรวาล ตำนานพวกนี้ บางครั้งเป็นตำนานที่นำมาจากอินเดีย แต่มีบ่อย ๆ ที่ได้ช่วยเผยตำนานของท้องถิ่นที่ซุกซ่อนอยู่ให้ปรากฏออกมา ตัวอย่างเช่นในเวียดนาม มีเรื่องเล่าถึงภูติซึ่งเป็นเจ้ามังกร ลัคลองกว่าน ผู้ซึ่งเป็นคนแรกที่นำความเจริญ

---

[13] D. P Chandler, “Royally Sponsored Human Sacrifices in Nineteenth Century Cambodia: the Cult of *nak ta* Me Sa (*Mahiṣāsuramardinī*) at Ba Phnom,” JSS, 72 (1974).

[14] Cœdès, É*tats*, 377f.; cf. Also Cœdès, ***Recueil des Inscriptions du Siam***, 2nd edn, Bangkok, 1961. 44f.

มาสู่ประชาชนเวียดนาม การสมสู่ของภูติมังกรองค์นี้กับราชินี โอโค ก่อให้เกิดวงศ์วานของเจ้า ซึ่งตามประเพณีที่เล่าขานกันมา เจ้าในวงศ์วานนี้เป็นพวกแรกที่ปกครองในบริเวณแม่น้ำฮอง (แม่น้ำแดง)

หลักฐานด้านโบราณคดีที่สำคัญได้แก่หลักฐานที่เกี่ยวกับวัฒนธรรมดองซอนของเวียดนามตอนเหนือ หลักฐานนี้สะท้อนถึงแง่มุมต่าง ๆ ของศาสนายุคต้นในช่วงศตวรรษท้าย ๆ ก่อนเริ่มคริสต์กาล กล่าวคือกลองสำริด (กลองมโหระทึก) ที่มีการตกแต่งอย่างอลังการ มีพบอยู่ทั่วเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ อาทิเช่นในกัวลา ตรังกานู ซึ่งอยู่ทางชายฝั่งทะเลด้านตะวันออกของมาเลเซียตะวันตก และบน
เกาะอาลอร์ในอินโดนีเซียตะวันออก กลองสำริดเหล่านี้ มีลวดลายสลักเสลาเหมือนกับสอดใส่สัญลักษณ์ต่าง ๆ ที่มีอยู่ในตำนานและพิธีกรรมของสมัยนั้นเข้าไว้[15] นักวิชาการบางคน เชื่อมโยง วัฒนธรรมดองซอนเข้ากับองค์รวมของวัฒนธรรมต่าง ๆ ตามที่คาดคะเนขึ้นจากหลักฐานข้อมูลต่าง ๆ วัฒนธรรมดังกล่าวนี้ มีภูติแห่งท้องฟ้าเป็นบุคคลสำคัญ ต่างจากอีกองค์รวมหนึ่ง ซึ่งมีเทพแห่งพื้นดินเป็นบุคคลสำคัญ และแสดงให้ประจักษ์ด้วยซากโบราณคดีหินตั้งขนาดใหญ่หลายซากในบริเวณนั้น อย่างไรก็ดี ในปัจจุบันนี้ เชื่อกันอย่างกว้างขวางว่า อันที่จริงแล้ว หินตั้งขนาดใหญ่มิได้พิสูจน์ถึงวัฒนธรรมหนึ่งใดโดยเฉพาะ

พิธีศพ ปกติแล้ว จะมีองค์ประกอบของศาสนาดั้งเดิมในท้องถิ่นรวมอยู่ด้วย ศาสนาของอินเดียเห็นชอบกับการเผา ทว่ามีหลักฐานมากมายที่พิสูจน์ว่า มีแนวปฏิบัติอย่างอื่น ๆ คงหลงเหลืออยู่มาจนถึงสมัยประวัติศาสตร์ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การฝัง แม้ว่ามักเป็นการฝังเพียงบางส่วน คือนำศพไปเผาก่อน จากนั้น จึงนำซากที่เหลือมาฝังอีกครั้งหนึ่ง ซึ่งโดยทั่วไปแล้ว ฝังในโกศ หลักฐานจากทางจีนยืนยันว่าการจัดการศพบุคคลที่ยิ่งใหญ่ของแผ่นดินของจามปาครั้งโบราณกระทำกันเช่นนี้ เว้นแต่ว่า จะนำโกศไปลอยในทะเลหรือแม่น้ำ มีผู้อ้างว่า ราชอาณาจักรที่รู้จักกันในนามทันซัน ซึ่งสันนิษฐานว่าตั้งอยู่ที่ริมชายฝั่งทะเลด้านตะวันออกของคาบสมุทรมลายู ใช้วิธีการทิ้ง โดยนำศพไปให้นกกากิน[16] รัฐยุคเก่าแก่ที่สุดในกัมพูชา ซึ่งรู้จักกันตามชื่อที่จีนตั้งให้ว่า ฟูนัน และเจริญรุ่งเรืองจากคริสต์ศตวรรษที่สองถึงคริสต์ศตวรรษที่หกนั้น กล่าวกันว่า มีแนวปฏิบัติอยู่สี่อย่าง คือเผา นำไปทิ้งทะเล ฝัง และนำไปให้นกกิน ในพม่า ในบริเวณซึ่งเป็นรัฐฉานในภายหลัง บางครั้งก็ฝังศพพระไว้ใต้ต้นเสา

การนำมนุษย์ไปเซ่นสรวง ซึ่งยืนยันกันแล้วว่ามีตามส่วนที่อยู่ห่างไกลของบริเวณเอเชียตะวันออกเฉียงใต้นี้จนกระทั่งถึงอดีตเมื่อไม่นานมานี้นั้น ในสมัยโบราณอาจมีแพร่หลายมากกว่านี้ แนวปฏิบัติเช่นนี้ มีแนวโน้มว่า กระทำในลัทธิบูชาเทพประจำดินแดนอันเก่าแก่แต่ครั้งโบราณ และใน

---

[15] A.J. Bernet Kempers, ***The Kettledrums of Southeast Asia: a Bronze Age World and Its Aftermath,*** Rotterdam, 1988; Higham, ***Archaeology***, 201.

[16] P. Wheatley, ***The Golden Khersonese: Studies in the Historical Geography of the Malay Peninsula before A. D. 1500***, Kuala Lumpur, 1966; P. Pelliot, "Le Fou-nan," BEFEO, 3 (1903) 279.

ลัทธิบูชาภูติแห่งต้นไม้ แม่น้ำ และภูเขา แต่ละลัทธิเหล่านี้ ถือว่า ภูติดังกล่าว โดยแท้ที่จริงแล้ว อาศัยอยู่ในโลกศักดิ์สิทธิ์ซึ่งไม่มีสถานที่ ไม่มีกาลเวลา เป็นโลกที่ชุมชนไม่อาจเข้าถึงได้ เว้นแต่โดยผ่านการทำพิธีกรรมพิเศษ ที่มุ่งหมายให้ภูติดังกล่าวมีช่องทางในการสื่อสาร อย่างไรก็ดี ควรต้องเสริมไว้ด้วยว่า ไม่มีหลักฐานโดยแท้จริงที่จะบอกว่า มีการบูชายันต์ด้วยมนุษย์กันอย่างแพร่หลาย ในบริเวณที่มีอารยธรรมของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ครั้งโบราณ

มีตัชนีหลายอย่างที่บ่งชี้ถึงความสำคัญของการบูชาเทพในท้องถิ่น ในหลาย ๆ บริเวณ ในหมู่บ้านและแม้กระทั่งต้นไม้ที่น่าประทับใจ ที่ที่เป็นจุดเด่นอื่น ๆ ในธรรมชาติ ต่างก็มีภูติพิทักษ์อยู่ ทำนองเดียวกับที่อินเดียสมัยโบราณ มีลัทธิบูชายักษะ ดังนั้น ลัทธิการบูชา*นัต*ในพม่า จึงมีสถานภาพอย่างเป็นทางการและได้รับการรับรองจากหลักปฏิบัติที่เคร่งครัดของพุทธศาสนา ลัทธิบูชา*นาค* (งูในตำนาน) ในหลายส่วนของภูมิภาคนี้ก็มีสถานภาพและได้รับการรับรองเช่นเดียวกัน ดังจะเห็นว่าราชอาณาจักรศรีวิชัยที่ตั้งอยู่ในทะเล มีงูเห่าห้าหัว เป็นภูติผู้พิทักษ์ที่สำคัญ ส่วนผู้ก่อตั้งราชอาณาจักรยุคเก่าแก่ที่สุดขึ้นในกัมพูชานั้น กล่าวกันว่า อภิเษกสมรสกับ*นาคี* (งูเพศเมีย) ซึ่งเป็นต้นสายของประมุของค์ต่อ ๆ มา

ยกเว้นเวียดนาม ซึ่งเป็นดินแดนที่มีอิทธิพลของจีนครอบงำอยู่แล้ว การบูชาบรรพบุรุษในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ มิได้มีอยู่โดยทั่วไป ยกเว้นราชวงศ์ของกษัตริย์ซึ่งปฏิบัติลัทธิการบูชาบรรพบุรุษเพื่อเน้นความต่อเนื่องของรัฐเช่นเดียวกัน ลัทธิการบูชาสัตว์หรือบางสิ่งซึ่งเป็นสัญลักษณ์ของเผ่าพันธุ์ก็มิได้ยึดถือปฏิบัติกัน—หรืออย่างน้อยในแง่ความคิดที่ว่าตระกูลหรือชุมชนสืบเชื้อสายมาจากสัตว์ชนิดหนึ่งชนิดใดโดยเฉพาะ ซึ่งด้วยเหตุผลนั้น สัตว์นั้นได้รับการยึดถือว่าเป็นสัตว์ศักดิ์สิทธิ์อยู่ภายในชุมชนนั้น ๆ แนวคิดที่ว่านี้ก็มิได้มีอยู่[17]

ดูเหมือนว่ามีสัตว์บางชนิดที่ได้รับความเคารพบูชากันอยู่ งูนั้น ได้เอ่ยถึงไปแล้ว ในส่วนที่เกี่ยวข้องกับลัทธิการบูชานาค อิทธิพลของอินเดียในส่วนที่เกี่ยวกับการบูชานาค คงจะประสมประสานเข้ากับลัทธิบูชางูที่มีอยู่ในพื้นถิ่นตั้งแต่ครั้งโบราณมาแล้ว มีการอ้างอิงประปรายถึงสัตว์ชนิดอื่น ๆ แต่เมื่อเปรียบกับที่อื่น เช่นที่อินเดียแล้ว การบูชาสัตว์ค่อนข้างไม่มีความสำคัญ ทั้งเมื่อก่อนนี้และในปัจจุบัน นอกจากนี้แล้ว การกล่าวถึงส่วนใหญ่เป็นการกล่าวภายในบริบทของศาสนาที่มีกำเนิดมาจาก

---

[17] นักวิชาการบางคน โดยเฉพาะอย่างยิ่งดับเบิลยู. เอช. ราสเซอร์ส (W. H. Rassers) กับบรรดาสานุศิษย์ของเขา ได้พบหลักฐานแสดงถึงลัทธิการแบ่งเชื้อสายเผ่าพันธุ์โดยมีสัตว์เป็นสัญลักษณ์ในอินโดนีเซีย ทว่าสิ่งที่เป็นเครื่องหมายบ่งชี้นั้น มีน้อยเหลือเกิน และไม่ชวนให้เชื่อได้ ดังจะเห็นว่า การเอ่ยนามผู้มีอำนาจปกครองในชวาหลายคน ในยุคเคดีรีและ หลังจากนั้น (ประมาณค.ศ. 1100-1222 และหลังจากนั้น) จะมีคำที่ระบุถึงสัตว์ชนิดหนึ่งนำหน้ามาก่อน อาทิเช่น *มากัน* ซึ่งหมายถึง “เสือ” *คีโบ* “กระบือ” *กาจาห์* “ช้าง” ฯลฯ แต่ไม่มีสิ่งที่บ่งชี้ว่าชื่อดังกล่าว หมายถึงสัตว์ที่เป็นเครื่องหมายประจำเชื้อสายเผ่าพันธุ์ ที่น่าจะเป็นไปได้มากกว่าคือ ชื่อเหล่านี้ เป็นชื่อนักรบซึ่งสะท้อนเป็นภาพสัตว์ซึ่งปรากฏที่ธงประจำตัว ฯลฯ ของพวกเขา

อินเดีย อาทิเช่นสถานะพิเศษของครุฑ (การุดา) นกอินทรีในตำนานและเป็นสัตว์พาหนะของเทพวิษณุในอินโดนีเซีย

ในบริเวณที่อิทธิพลของศาสนาจากอินเดีย มีอยู่เป็นอันมาก เรามักมองเห็นแบบแผนที่ซับซ้อนซึ่งมีอิทธิพลจากภายนอก ร้อยรวมเข้ากับความเชื่อครั้งโบราณของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้อย่างแน่นหนา มีหลายกรณีที่เราอาจมองออกว่ามีพลังของความเชื่อครั้งโบราณอยู่เบื้องหลังพิธีการซึ่งดูจากภายนอกเห็นได้ชัดว่าเป็นพิธีของฮินดูหรือของพุทธ ตัวอย่างเช่นในพุกาม ถือกันว่าจิตวิญญาณของ *นาค* เป็นเจ้าของสถานที่ที่ใช้ก่อสร้างวังของกษัตริย์กยันสิทธา (ประมาณ ค.ศ.1084 – 1112) และจำเป็นต้องขอลุแก่โทษ พิธีกรรมต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับงานที่จัดขึ้นเนื่องในการอุทิศถวายแก่พระราชวัง แม้ว่าจะมีการสวดมนต์ตามตำหรับของพุทธศาสนา ทว่าดูแล้วไม่เหมือนพุทธศาสนาที่แท้จริง

เครื่องราง ของขลัง ผ้ายันต์ เวทมนต์คาถา กับบรรดาของวิเศษทั้งหลายทั้งปวงช่วยขจัดปัดเป่าอำนาจที่ชั่วร้ายที่ปกแผ่อยู่ทั่วชีวิตทางศาสนาของทุกคน ไม่ว่าชนชั้นสูงหรือชั้นต่ำ ไม่ว่าพระภิกษุ นักพรต นักบวช หรือคนธรรมดาสามัญ ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ส่วนแผ่นดินใหญ่ พระภิกษุสงฆ์ในพุทธศาสนา ก็เช่นเดียวกับนักพรตนักบวชในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ส่วนภาคพื้นทะเล คือเป็นบุคคลที่ผู้คนล้วนถือกันว่าเป็นประหนึ่งพาหะที่พาพลังงานทางจิตวิญญาณซึ่งสามารถปฏิบัติการได้ในเวทีซึ่งมีพลังที่ทรงอิทธิฤทธิ์ฝ่ายต่าง ๆ ในท้องถิ่น ต่อสู้กันอยู่ ข้างฝ่ายพระภิกษุก็พร้อมที่จะรับความคิดเรื่องอาถรรพ์ที่มีอยู่ในพระธาตุ และทำให้คนธรรมดาสามัญโดยทั่วไป ฝังใจกับพุทธปาฏิหาริย์ขนบประเพณีของไทย มีกรณีดังกล่าวอยู่หลายเรื่อง เช่นที่สถูปของวัดมหาธาตุในสุโขทัย ซึ่งบรรจุพระธาตุของพระพุทธเจ้า มีผู้เห็นกระดูกส่วนคอลอยออกมาจากองค์สถูป[18] สิ่งมหัศจรรย์แบบนี้ถือกันว่าเป็นสัญญาณบอกแก่ผู้ศรัทธาในเชิงส่งเสริมให้พวกเขาจาริกไปยังศรีลังกา ควรกล่าวเสริมไว้ด้วยว่าเรื่องราวเกี่ยวกับอำนาจวิเศษในพุทธศาสนานั้น มีอยู่ตั้งแต่ก่อนที่พุทธศาสนาจะแพร่กระจายเข้ามาถึงเอเชียตะวันออกเฉียงใต้แล้ว ทว่าเมื่อแพร่เข้ามาก็ได้ผ่านการปรับแต่งในรูปแบบต่าง ๆ เพื่อให้เข้ากับความเชื่อและแนวปฏิบัติของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เราสามารถตั้งข้อสังเกตทำนองเดียวกันนี้กับศาสนาฮินดูนิกายไศวะและไวษณพในภูมิภาคนี้ รวมทั้งในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ส่วนภาคพื้นทะเล อย่างไรก็ดี พัฒนาการทางศาสนาในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้บนผืนแผ่นดินใหญ่และส่วนที่อยู่กับทะเลมีความแตกต่างกันมากในหลาย ๆ แง่ (แม้จะเหมือนกันในแง่อื่น ๆ อยู่ก็ตาม) โดยเฉพาะอย่างยิ่งในยุคคลาสสิค (ตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่ห้าจนถึงปลายคริสต์ศตวรรษที่สิบห้า) ดังนั้น จึงเป็นการสมควรที่จะอภิปรายถึงพัฒนาการเหล่านี้โดยแยกจากกัน

---

[18] Cœdès, ***Recueil***, I, 54

ศาสนาที่มีต้นกำเนิดจากอินเดียบนภาคพื้นแผ่นดินใหญ่

ศาสนาพราหมณ์

บนแผ่นดินใหญ่ของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ในท้ายที่สุดพุทธศาสนาได้เข้ามามีอิทธิพลครอบงำ แต่ก็เป็นสิ่งสำคัญที่ต้องระลึกไว้ว่า ศาสนาพราหมณ์และศาสนาพุทธ ผสมและปะปนกันอยู่ในมรดกด้านวัฒนธรรมที่ส่งมอบให้กับทุกรัฐที่ "ได้รับอิทธิพลอินเดีย" นับตั้งแต่ยุคเริ่มแรกมาแล้ว เช่นเดียวกับที่ขนบประเพณีครั้งโบราณของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ผสมกลมกลืนกันอย่างเสรีเข้ากับวิถีการปฏิบัติตามคำสอนของศาสนาที่รับจากแดนอื่นเข้ามา ตำนานเล่าขานที่มีอยู่ในศาสนาต่าง ๆ ที่รับจากต่างแดนเข้ามานี้ ถูกนำมาประสมประสานเข้าด้วยกันเช่นกัน วิถีปฏิบัติดั้งเดิมแต่โบราณของแต่ละรัฐ จะสนับสนุนเพียงศาสนาหนึ่ง กล่าวคือ กษัตริย์แต่ละพระองค์ทรงเลือกอุปถัมภ์ลัทธิหรือเทพเจ้าองค์ที่ทรงโปรดอย่างอิสระเสรี แต่ลัทธิและเทพเจ้าอื่น ๆ ก็มิได้สูญหายไปข้างไหน หากยังมีปรากฏให้เห็นกระจัดกระจายอยู่ทั่วชนบท ตามวัดวาอารามทั้งหลาย

การประหัตประหารโดยความเชื่อทางศาสนาเป็นเหตุ มิใคร่ปรากฏ แต่ก็มิใช่ว่าจะไม่มีเสียเลยอิจิง นักเดินทางชาวจีนสมัยคริสต์ศตวรรษที่เจ็ดบอกเราว่า พุทธศาสนาเคยถูกประหัตประหารในระยะแรก ๆ ของศตวรรษดังกล่าวในเซนละ (เจนละ)[19] การมีทูตจีนซึ่งได้รับมอบหมายให้เข้ามาในกัมพูชา โดยเฉพาะอย่างยิ่งในช่วงก่อนยุคพระนคร คือก่อนปลายคริสต์ศตวรรษที่เก้า กับการที่ไม่มีหลักฐานสำคัญที่บอกถึงพุทธศาสนา (มีอยู่บ้างแต่ไม่มาก) ในรัชสมัยของพระเจ้าชัยวรมันที่ 1 (ประมาณ ค.ศ. 657-681) เป็นเค้าเงื่อนที่แสดงความเป็นไปได้เกี่ยวกับเรื่องการประหัตประหารพุทธศาสนาอยู่บ้างนิกายไศวะ รวมทั้งไวษณพ พุทธศาสนานิกายมหายานรวมทั้งหินยาน อยู่ร่วมกันในเกือบทุกราชอาณาจักรในคริสต์ศตวรรษต้น ๆ แม้ว่าเมื่อเวลาผ่านไป กระบวนการแบ่งแยกออกเป็นขั้วค่อย ๆ ปรับเปลี่ยน ทิศทางการกระจายตัวของลัทธิและสำนักต่าง ๆ หลังคริสต์ศตวรรษที่สิบสาม และโดยเฉพาะอย่างยิ่งภายใต้อิทธิพลของเกียรติยศที่มีติดมากับการบวชที่ศรีลังกา ส่งเสริมให้พุทธศาสนานิกายเถรวาท โดดเด่นขึ้นมาอย่างรวดเร็วในฐานะขนบอันเป็นหลักปฏิบัติของรัฐในราชอาณาจักรต่าง ๆ อาณาจักรแล้วอาณาจักรเล่า แม้เมื่อถึงช่วงเวลานี้แล้ว เราต้องไม่มองข้ามความสำคัญอย่างต่อเนื่องของพวกพราหมณ์ในบทบาทที่แคบลง เพราะจนถึงศตวรรษนี้ ราชสำนักที่นับถือพุทธศาสนาก็ยังคงให้พราหมณ์ปฏิบัติหน้าที่ทางด้านโหราศาสตร์และพิธีกรรมต่าง ๆ

---

[19] I Ch'ing, *A Record of the Buddhist Religion as Practised in India and the Malay Archipelago*, trans. J. Takakusu, Oxford, 1896, 12.

หากว่าพราหมณ์ดังกล่าวเหล่านี้เป็นชาวอินเดีย (จารึกในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ระบุถึงพราหมณ์ชาวอินเดียจริง ๆ เป็นครั้งคราว) เราคงนึกสงสัยว่า พวกเขาออกจากอินเดียมาได้อย่างไรและมาทำไม เรื่องนี้ยิ่งเป็นที่น่าประหลาดใจ เพราะตำรากฎหมายของอินเดียมีข้อห้ามมิให้พราหมณ์เดินทางข้ามทะเล เพราะถือกันว่าเป็นมลทินแก่พิธีกรรมที่ประกอบขึ้น ข้อห้ามเหล่านี้ อาจมีผลในทางปฏิบัติน้อย และคงมิได้ขัดขวางบุคคลที่มีความทะเยอทะยาน ผู้มีความหวังว่าจะได้รับชื่อเสียงเกียรติยศและทรัพย์ศฤงคารในดินแดนที่ห่างไกล เคยมีผู้เสนอแนะว่า พราหมณ์ที่มีความรู้เก่งกล้า คงได้รับเชิญจากประมุขของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ในสมัยที่เมืองท่าต่าง ๆ ของอินเดียกับของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ มีความสัมพันธ์ทางการพาณิชย์ระหว่างกัน ความสัมพันธ์นี้ช่วยนำชื่อเสียงของพราหมณ์ดังกล่าวไปสู่ราชสำนักต่าง ๆ เรื่องการเชื้อเชิญนี้เป็นไปได้อย่างยิ่งว่า เกิดขึ้นอยู่บ้างเป็นครั้งคราว ทว่าคงมิใช่ใน

ขอบข่ายที่กว้างขวางเท่าใดนัก อาทิเช่น เป็นเรื่องที่สะดุดความสนใจ ที่ชื่อ*โคตระ*ของอินเดีย ซึ่งปกติแล้ว ไม่มีเอ่ยถึงในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ จะมีระบุอยู่เสมอในจารึกของอินเดียโดยไม่เคยมีการละเว้น แต่หากพิจารณาในอีกแง่หนึ่ง สองสามกรณีที่จารึกมีการระบุถึง ก็ดูเหมือนว่า จะหมายถึงพราหมณ์อินเดีย ดังนั้น ตามครรลองของเหตุผล จึงมีทีท่าที่เป็นไปได้ว่า พราหมณ์ส่วนข้างมากทีเดียวในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ คงจะเป็นชาวเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ โดยพราหมณ์เหล่านี้หลาย ๆ คนได้ความรู้เรื่องตำราสันสกฤตและพิธีพราหมณ์จากอาศรมต่าง ๆ ในอินเดีย

ไม่ว่าจะมีกำเนิดมาอย่างไรก็ตาม เหล่าพราหมณ์พวกนี้เป็นผู้มีอิทธิพลอย่างใหญ่หลวงในการปฏิบัติหน้าที่ต่าง ๆ ในราชสำนักของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เนื่องจากพราหมณ์เข้าถึงตำราศักดิ์สิทธิ์ ตำรากฎหมายและงานประพันธ์อื่น ๆ ในภาษาสันสกฤต จึงมีการว่าจ้างพราหมณ์ให้เข้ามาทำงานในฐานะนักพรต ครู เสนาบดีและลูกขุน – กล่าวคือตำแหน่งผู้ให้คำปรึกษาที่สำคัญ ๆ ของกษัตริย์ รัฐบาล โดยเฉพาะอย่างยิ่งในสมัยศตวรรษต้น ๆ พึ่งพาอาศัยคนเหล่านี้ ในฐานะแหล่งที่มาที่สำคัญของความรู้ความสามารถและประสบการณ์ด้านหนังสือหนังหาและการบริหารที่มีอยู่ เช่นเดียวกับในราชอาณาจักรในอินเดียยุคต้น ๆ ตำแหน่งราชการสำคัญเป็นของ*ปุโรหิต* หัวหน้านักบวชซึ่งมีหน้าที่เกี่ยวกับพิธีกรรมและการปกครองบ้านเมือง หลักฐานในรูปจารึกของราชอาณาจักรในแผ่นดินใหญ่แสดงถึงอิทธิพลที่ทรงอำนาจของเหล่า*ปุโรหิต* ที่สำคัญคือ*ปุโรหิต*ในพม่าและในกัมพูชา ซึ่งพวก*ปุโรหิต*มักรับราชการกับประมุขหลายพระองค์ติดต่อกัน *ปุโรหิต*จึงเป็นผู้สร้างความต่อเนื่องทางการบริหารปกครองในยามที่บ้านเมืองมีปัญหายุ่งยาก อาทิเช่น ในพระนครสมัยคริสต์ศตวรรษที่เก้า พระเจ้าอินทรวรมันที่ 1 ทรงมีศิวโสมะ มารับราชการอยู่ด้วย ศิวะโสมะผู้นี้ เป็นพระญาติของกษัตริย์องค์

ก่อนหน้านี้ คือพระเจ้าชัยวรมันที่ 2 และกล่าวกันว่า ศิวะโสมะเคยศึกษาอยู่ในอินเดีย จากศังการะ ครูสอนพระเวทเวทานตะผู้มีชื่อเสียงโด่งดัง[20]

เป็นที่น่าสังเกตว่าหน้าที่ที่เกี่ยวกับพิธีศาสนา อย่างเช่นของ*ปุโรหิต*ในกัมพูชา มีแนวโน้มที่จะส่งต่อจากลุงไปยังหลาน ทางสายมารดา เรื่องนี้ มักมองกันว่าเป็นอิทธิพลของการจัดองค์กรทางสังคมที่นับเนื่องตามสายมารดาของพื้นถิ่นที่มีมาแต่ดั้งเดิมที่ยังหลงเหลืออยู่ ระยะหลัง ๆ นี้มีผู้เสนอแนะขึ้นว่าการสืบทอดประเภทนี้ อาจเป็นวิธีการที่วงศ์วานของกษัตริย์ใช้เพื่อหาทางเข้าเป็นพันธมิตรกับตระกูลที่มีอิทธิพลมากเป็นพิเศษด้วยการอภิเษกสมรสสืบต่อ ๆ กันมารุ่นแล้วรุ่นเล่า ตระกูลที่เข้าเป็นพระญาติเกี่ยวดองนั้น จึงสามารถทำให้ผู้ชายในตระกูลของตนมีตำแหน่งหน้าที่ระดับสูงตามประเพณี ซึ่งก่อให้เกิดผลดังที่ปรากฏออกมา[21] แม้ว่านี่เป็นผลข้างเคียงตามที่ปรารถนา แต่ก็ไม่น่าเป็นได้ว่ากษัตริย์จะทรงสามารถบังคับให้มีการสืบทอดทางสายมารดาได้ หากว่าเรื่องนี้มิได้อิงอยู่กับขนบประเพณีที่มีอยู่ในหมู่ตระกูลที่ทำหน้าที่เกี่ยวกับพิธีทางศาสนา[22]

ไม่แต่เฉพาะในราชสำนัก “ฮินดู” เช่นพระนครเท่านั้น ที่มีพราหมณ์เป็นผู้ประกอบพิธีสำคัญ ๆ ในราชสำนักพุทธ เช่นราชสำนักพุกามในพม่าและสุโขทัยในประเทศไทย พราหมณ์เป็นผู้ประกอบพิธีสำคัญ ๆ ด้วยเช่นกัน เช่น พิธีราชาภิเษก พราหมณ์ยังทำหน้าที่เป็นเสนาบดีและที่ปรึกษาด้านต่าง ๆ ทว่ายังต้องอาศัยอิทธิพลของพระภิกษุสงฆ์มาร่วมด้วย โดยเนื้อแท้แล้ว พุทธศาสนาเกี่ยวข้องกับการทำให้เกิดผลบุญทางด้านจิตใจและความเป็นเลิศทางด้านศีลธรรม มากกว่าเรื่องการประกอบพิธีกรรมและพิธีการต่าง ๆ ของราชสำนัก เรื่องพวกนี้ละไว้ให้เป็นหน้าที่ของพวกพราหมณ์ พิธีการที่โอ่อ่าในพุกาม เนื่องในโอกาสการอุทิศถวายพระราชวังของพระเจ้ากยันสิทธา เป็นเรื่องที่ได้กล่าวถึงไปแล้ว งานนี้ จำต้องมีพราหมณ์จำนวนมากมาประกอบพิธี แม้ว่าในตอนนั้น พุทธศาสนานิกายเถรวาทจะสถาปนาลงอย่างมั่นคงดีแล้วก็ตาม ในกัมพูชาในสมัยที่ล่วงมาถึงคริสต์ศตวรรษที่สิบสาม (ในช่วงการฟื้นฟู “ศาสนาพราหมณ์” ภายหลังยุคแห่งพุทธศาสนานิกายมหายานที่สุรุ่ยสุร่ายของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ผ่านไปแล้ว) พระเจ้าชัยวรมันที่ 8 ทรงสร้างวัดให้แก่ชัยมังคลารธา พระภิกษุสงฆ์ผู้เป็นปราชญ์ และ

---

[20] Cœdès, ***États***, 205.

[21] Thomas A. Kirsch, “Kinship, Genealogical Claims and Societal Integration in Ancient Khmer Society: an Interpretation,” in C. D. Cowan and O. W. Wolters, eds, ***Southeast Asian History and Historiography: Essays Presented to D. G. E. Hall***, Ithaca, 1976.

[22] มีเรื่องทำนองเดียวกันที่น่าสนใจ ที่เสนอแนะว่า การสืบราชสมบัติสามารถอาศัยหลักการที่แตกต่างจากที่ส่วนอื่น ๆ ของสังคมใช้ปฏิบัติอยู่ กรณีที่เกิดในแนวทางที่ว่านี้คือ กรณีราชจักรมินังกาเบา (สุมาตรา บารัต) อันเก่าแก่มีประมุขซึ่งเป็นผู้สืบราชสมบัติมาตามเชื้อสายของบิดา ในสังคมซึ่งโดยทั่วไปแล้ว สืบทอดกันตามสายของมารดา ดูเป็นพิเศษที่ P. E. De Josselin de Jong, ***Minangkabau and Negri Sembilan, Socio-Ploitical Structure in Indonesia,*** Leiden, 1951, passim.

ทำนองเดียวกัน ทรงสร้างวิหารให้แก่พราหมณ์วิทเยศวิท พระผู้กระทำพิธีบูชายันต์ประจำราชสำนัก จูต้ากวน อาคันตุกะชาวจีน อ้างถึงการปรากฏตัวของพราหมณ์ซึ่งสวมสายยัชโญปวีตตามประเพณี[23]

บทบาทของพราหมณ์ดังกล่าวแสดงให้เห็นว่า เป็นการเหมาะสมที่จะพูดถึงลัทธิพราหมณ์ในฐานะลัทธิที่ต่างออกไปอย่างเด่นชัดจากลัทธิไศวะหรือลัทธิไวษณพ หรือลัทธิที่เกี่ยวดองกันอยู่ซึ่งมีอยู่มากมายนับไม่ถ้วน นักบวชคือผู้ที่สนับสนุนความเป็นระเบียบเรียบร้อยของสังคม และสนับสนุนการประกอบพิธีกรรมซึ่งทำให้ประชาคมทางการเมืองหรือชุมชนท้องถิ่น เกิดความรู้สึกถึงเอกภาพและสถานะของตนในโลก

ไศวะนิกาย

ลัทธิการบูชาพระศิวะ มีอิทธิพลแกร่งกล้าอยู่ในราชอาณาจักรกัมพูชาและจามปาครั้งโบราณ เราจำเป็นต้องแยกแยะบทบาทที่สำคัญของพระศิวะออกเป็นสองประการ คือบทบาทในด้านการเมืองและในด้านพิธีกรรม

บทบาทด้านการเมือง เป็นประหนึ่งศูนย์รวมของลัทธิการบูชาลึงค์ ลึงค์ ซึ่งแต่เดิมมาคือ “องคชาติ” เป็นสัญลักษณ์ประจำตัวพระศิวะในฐานะเทพแห่งการสร้างสรรค์และความอุดมสมบูรณ์ให้แก่ผู้ที่นับถือพระองค์ การบูชาดังกล่าวนี้ ได้รับการอุปถัมภ์จากพระประมุขที่วิหารกลาง ที่ประกอบขึ้นเป็นศูนย์กลางของการทำพิธีกรรมในราชอาณาจักร กัมพูชารักษาขนบการบูชาลึงค์โดยได้รับการอุปถัมภ์จากทางรัฐมาจนกระทั่งถึงคริสต์ศตวรรษที่สิบสอง ในจามปาในคริสต์ศตวรรษที่สี่ นครหลวงที่มิเซิน (ในตำบลกวางหนำซึ่งอยู่ในตอนกลางของเวียดนามในปัจจุบัน) มีลัทธิการบูชาพระศิวะของกษัตริย์ โดยมีลึงค์ชื่อว่า ภัทเรศวร (นามที่เกิดจากการสนธิพระนาม ภัทระวรมัน ของกษัตริย์ กับอิศวรอีกพระนามหนึ่งของพระศิวะ) เป็นวัตถุหลักสำหรับการเคารพบูชา กษัตริย์พระองค์ต่อมา คือ พระเจ้าศัมภุวรมัน ทรงบริจาคลึงค์ชื่อ ศัมภุภัทเรศวร ในคริสต์ศตวรรษที่แปด ลึงค์ซึ่งคิดกันว่า รวมไว้ซึ่งแก่นสำคัญของราชอาณาจักร ถูกพวก “ชวา” ปล้นยึดเอาไปครอง[24] ในปลายคริสต์ศตวรรษที่สิบสามและต้นคริสต์ศตวรรษที่สิบสี่ พระเจ้าชัยสิมหะวรมันที่ 3 ทรงสถาปนาลัทธิบูชาลึงค์ขึ้นที่ทางใต้ ที่วิหารโพ กลอง คาราย

ในกัมพูชา มีอนุสรณ์สถานของรัฐมากมาย ที่มีศิวลึงค์ตั้งอยู่ในวิหารส่วนกลาง วิหารนี้มักมีรูปบูชาของเทพองค์อื่น ๆ (หรือกระทั่งเทพในพุทธศาสนา) ปรากฏอยู่โดยอยู่ในสภาพรูปปั้นซึ่งตั้งอยู่ใน

---

[23] ***Mémoires Sur Les Coutumes du Cambodge de Tcheou Takouan***, trans. P. Pelliot (Oeuvres Posthumes de P. Pelliot, vol. III), Paris, 1951, 14.

[24] เกี่ยวกับการปล้นของ “ชวา” พวกนี้ ดู Cœdès, ***États***, 173.

สิ่งปลูกสร้างที่อยู่รายรอบ ประมุขของกัมพูชาทรงโปรดปรานสิ่งปลูกสร้างใหญ่โตแบบพีระมิดที่ลดหลั่นกันเป็นชั้น ๆ ซึ่งมีความวิจิตรพิสดารมากขึ้นตามกาลเวลาที่ผ่านไป สิ่งปลูกสร้างที่ว่านี้มีหลายแห่งที่มีลึงค์ประดิษฐานอยู่ที่ปรางค์องค์กลางซึ่งเป็นยอดสูงสุด ลัทธิเทวราช (กษัตริย์ผู้ทรงเป็นเทพหรือกษัตริย์ของเทพทั้งหลาย อย่างใดอย่างหนึ่ง) ซึ่งก่อตั้งขึ้นในต้นคริสต์ศตวรรษที่เก้านั้น แม้ลักษณะที่แน่ชัดของลัทธินี้ยังเป็นที่ถกเถียงกันอยู่ [25] แต่กระนั้นก็สันนิษฐานกันว่าเป็นแนวของนิกายไศวะ ลัทธิเทวราชนี้ช่วยแสดงถึงความศักดิ์สิทธิ์ในการดำเนินบทบาทกษัตริย์ ให้แก่กษัตริย์หลายพระองค์ของพระนคร

ทว่าพระศิวะมิใช่เป็นเพียงเครื่องหมายของความเป็นกษัตริย์และอำนาจเท่านั้น หากยังเป็นเทพแห่งความเมตตาอีกด้วย อาทิเช่น ในจารึกหลักหนึ่งในสมัยค.ศ. 624 ของกัมพูชา พระศิวะทรงได้รับการกล่าวถึงในฐานะดังกล่าว จารึกนี้ยังระบุให้พระองค์เป็นองค์เดียวกับพระพรหม ซึ่งเท่ากับแสดงความเป็นลัทธิเทวนิยมแบบรหัสยนัยประเภทหนึ่ง ลัทธิไศวะนิกายลัทธิหนึ่ง ซึ่งปรากฏในกัมพูชา เป็นลัทธิการบูชาปาศุปะตัส ผู้มีหลักคำสอนเรื่องการรวมกันเข้าเป็นเทพองค์เดียวกับพระศิวะ [26]

การนับถือบูชาในรูปแบบนี้ มองเห็นกันว่าเป็นการพิสูจน์ถึงลัทธิบูชาพระศิวะว่าเป็นศาสนาในรูปแบบเฉพาะบุคคล ซึ่งผลออกมาอีกแนวหนึ่งจากการแบ่งแยกสังคมและการแบ่งแยกออกเป็นนิกาย จารึกจำนวนมากยังได้ประมวลลัทธิอีกแบบหนึ่งไว้ด้วย เป็นลัทธิไศวะที่ไม่มีพิธีพราหมณ์ ทว่ากำหนดให้พระศิวะทรงเป็นเป็นเทพประจำตัวซึ่งมีความสัมพันธ์เป็นพิเศษกับองค์ประมุขที่ได้รับการดลบันดาลจากสวรรค์ ด้วยเหตุนี้ ลัทธิการบูชาพระศิวะในกัมพูชา จึงได้รับการตีความว่าเป็นหนทางหนึ่งในการเชิดชูกษัตริย์ในฐานะที่ทรงเป็นพาหะของพลังงานทางจิตวิญญาณ ความคิดเรื่องกษัตริยภาพที่ค่อนข้างคล้ายคลึงกันนี้ มีให้เห็นอยู่ในราชวงศ์ลีของเวียดนาม (ประมาณ ค.ศ.1010-1225) แม้ว่าจะใช้ศัพท์ทางวัฒนธรรมในการแสดงออกที่แตกต่างออกไปคนละทางก็ตามที องค์ประมุขมิใช่เทพ แต่ในตัวพระองค์นั้น เป็นที่รวมของพลังงานทางจิตวิญญาณของผืนแผ่นดิน[27]

ไวษณพนิกาย

---

[25] สำหรับเรื่องลัทธิเทวราช ดูหน้า 466-474

[26] O. W. Wolters, “Khmer ‘Hinduism’ in the Seventh century,” in R. B. Smith and W. Watson, eds, ***Early South East Asia: Essays in Archaeology, History and Historical Geography***, London and New York, 1979, 431.

[27] K. W. Taylor, “Authority and Legitimacy in Eleventh Century Vietnam,” in D. G.Marr and A. C. Milner, eds, ***Southeast Asia in the 9th to 14th Centuries***, Singapore and Canberra, 1986, 143.

เทพวิษณุทรงอ้างสิทธิอยู่ในบริเวณรอบนอกมาตั้งแต่ตอนเริ่มต้น แม้ว่ามีกรณียกเว้นบ้างสองสามกรณีที่อาณาเขตของพระองค์มิได้ชัดเจนหรือคงที่เช่นของพระศิวะหรือพระพุทธเจ้า ในกัมพูชา จารึกของราชินีทรงพระนามกุลประภาวตีซึ่งสิ้นพระชนม์ในค.ศ. 514 ยืนยันว่า พระนางได้ทรงสร้างอาศรมและอ่างเก็บน้ำเพื่อให้พราหมณ์ไว้ใช้ประโยชน์ จารึกนี้อ้างถึงตำนานของไวษณพเกี่ยวกับเศษะ พญานาคที่เป็นที่ประทับเอนพระวรกายของพระวิษณุในช่วงเวลาระหว่างวัฏจักรการทำลายล้างโลกกับการสร้างโลก พระวิษณุในภาพสลักจึงปรากฏออกมาในอาการเอนกายอยู่บนตัวพญานาค โดยมีดอกบัวงอกออกมาจากสะดือ จารึกของพระเจ้าคุณะวรมันก็เขียนทำนองเดียวกัน ซึ่งบ่งชี้ถึงการนับถือพระวิษณุ ด้วยสร้างรูปบูชาเป็นรอยพระบาทถวายให้ (พระวิษณุในภาคอวตารเป็นพระอาทิตย์ ทรงก้าวข้ามจักรวาลในสามย่างก้าว และในตำนานที่สัมพันธ์กันคือ ในภาคอวตารเป็นคนแคระชื่อวามนะ ทรงแสดงวีรกรรมอย่างเดียวกันนี้ เพื่อจะได้เป็นเจ้าของพื้นดินเท่าที่สามารถเดินได้สามก้าว รอยพระบาทของพระวิษณุจึงชวนให้รู้สึกถึงพลังและอำนาจในการปกครอง)

การเชื่อมโยงพระวิษณุเข้ากับพระอาทิตย์ เป็นเรื่องราวที่สำคัญในประวัติศาสตร์ของนิกายไวษณพ การเชื่อมโยงนี้ ทำกันมาแต่เริ่มแรกในอินเดีย และส่งอิทธิพลต่อรูปแบบของศิลปะและตำนานที่เล่าขานเกี่ยวกับศาสนาตามสถานที่ต่างๆ ซึ่งนับถือไวษณพนิกาย ดังนั้น จึงอาจมีการรวมลัทธิการบูชาพระวิษณุเข้ากับอิทธิพลการบูชาพระอาทิตย์ของเปอร์เซียและของราชวงศ์ต่าง ๆ ที่ผู้พิชิตชาวเปอร์เซียได้สถาปนาขึ้น รูปบูชาในยุคแรก ๆ ของกัมพูชา ซึ่งเป็นของช่วงสมัยที่เรียกกันว่า “ฟูนัน” (ก่อนคริสต์ศตวรรษที่เจ็ด) แสดงภาพเทพเจ้าทรงสวมเสื้อตัวยาวตามแบบอย่างของเอเชียกลาง ภาพเช่นนี้พบว่ามีอยู่ในรูปบูชาของเปอร์เซียและอินเดียตะวันตกเฉียงเหนือด้วยเช่นเดียวกัน คิดกันว่า ภาพบูชาเหล่านี้ สะท้อนถึงอิทธิพลของอิหร่าน จารึกที่กล่าวอ้างถึง “ศะกะพราหมณ์” ก็อาจเป็นการสะท้อนที่คล้ายคลึงกันถึงการขยายอิทธิพลของชาว “ซีเธียน” เพราะศะกะนั้น ตรงกับคำว่า ซีเธียน ในภาษาอังกฤษ บางคนยังถึงกับคิดว่า อำนาจการปกครองของศะกะในอินเดีย ซึ่งครอบคลุมอาณาบริเวณส่วนใหญ่ของอินเดียตะวันตก นับตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่สองจนถึงปลายคริสต์ศตวรรษที่สี่ อาจมีส่วนเกื้อหนุนอย่างสำคัญแก่การทำให้ดินแดนส่วนใหญ่ ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้เป็นดินแดนภายใต้ “อิทธิพลทางวัฒนธรรมของอินเดีย” ไปก็ได้[28] ทว่าข้อวินิจฉัยดังกล่าวนี้ เป็นเพียงการคาดคะเนเท่านั้น

ในพม่าตอนใต้ ตัวชื่อแท้ ๆ ของเมืองใหญ่ยุคต้นเมืองหนึ่งของชาวปยู (คนโบราณชนเผ่าหนึ่งที่เป็นญาติเกี่ยวดองกับชาวพม่า) คือ วิษณุปุระ (เมืองบีคธาโนในยุคสมัยใหม่) อาจเน้นถึงแง่มุมในจักรวาลของพระวิษณุในฐานะกษัตริย์ของจักรวาลเบื้องบนสวรรค์ การประกอบพิธีทางศาสนาที่ศรีเกษตร (ฮ์มอซาสมัยใหม่ ใกล้กับโปรเม) มีที่สำหรับตั้งภาพบูชาพระวิษณุกับชายาคือพระลักษมี เทพีแห่งพระราชอำนาจของกษัตริย์และโชคลาภ และแหล่งโบราณคดีที่ถ้ำกาควนมีภาพสลักนูนของพระ

---

[28] K. Bhattacharya, ***Les Religions Brahmaniques dans L'Ancien Cambodge***, Paris, 1967, 130.

วิษณุขณะบรรทม อนึ่งเฉพาะในพม่าเท่านั้น ที่เราพบรูปปั้นพระวิษณุประทับยืนอยู่บนสัตว์พาหนะ คือ พญาครุฑซึ่งเป็นสัตว์ในตำนาน[29]

ที่พุกาม พระวิษณุทรงมีบทบาทสำคัญในพิธีกรรมของรัฐ หากว่ามิใช่การนับถือโดยส่วนพระองค์ ในรัชสมัยของพระเจ้ากยันสิทธา พระวิษณุทรงมีวิหารของพระองค์เอง ทั้งตำนานเกี่ยวกับพุทธทำนายที่ประกาศออกมาเพื่อเชิดชูความรุ่งโรจน์ของกษัตริย์ ก็กล่าวให้พระเจ้ากยันสิทธาเป็นภาคอวตารภาคหนึ่งของพระวิษณุ พราหมณ์ที่เกี่ยวข้องกับการก่อสร้างพระราชวัง อาจเป็น ผู้อารักขาลัทธิไวษณพนิกายเก่าแก่นิกายหนึ่ง ที่พุกามนี้นับถือพระลักษมีกันใน พระนามกยัค ศรี

ที่พระนคร ประมุขหลายพระองค์ เป็นต้นว่าพระเจ้าชัยวรมันที่ 3 (ครองราชย์ประมาณ ค.ศ.850 – 877) ทรงให้ความเคารพพระวิษณุ แต่ตราบถึงขณะนี้ ความสำเร็จอย่างชัดแจ้งที่สุดของไวษณพนิกายในการได้รับการสนับสนุนจากรัฐ จำหลักอยู่กับการก่อสร้างนครวัดของพระเจ้าสุริยวรมันที่ 2 (ครองราชย์ประมาณค.ศ.1113 – 1150) นครวัด ซึ่งมีชื่อเสียงมากที่สุดและน่าประทับใจมากที่สุดในบรรดาอนุสรณ์สถานทั้งหมดในพระนคร สร้างขึ้นเป็นลานกว้างเป็นวงอยู่เป็นช่วง ๆ ลานนี้ล้อมรอบสิ่งปลูกสร้างทรงพีระมิดที่อยู่ตรงกลาง บนสิ่งปลูกสร้างทรงพีระมิดนี้ มีปรางค์ตั้งอยู่ห้าองค์ สี่องค์ตั้งทำมุมเป็นรูปสี่เหลี่ยมโดยมีปรางค์องค์ที่ห้าอยู่ตรงกลาง เพื่อให้เป็นที่ตั้งของภูเขาแห่งเทพ (มหาเมรุ) ณ ศูนย์กลางของราชอาณาจักร โดยที่ราชอาณาจักร ก็อยู่ตรงกลางของจักรวาล กลุ่มสิ่งปลูกสร้างทั้งหมดนี้ มีขนาดรวมประมาณ 1550 คูณ 1800 เมตร ระเบียงด้านนอก ประดับประดาด้วยรูปสลักนูนสูงกว่าสองเมตร เรียงรายอยู่ตลอดความยาวรอบกลุ่มอาคารกว่า 1600 เมตร ภาพสลักเหล่านี้ บรรยายถึงเหตุการณ์ที่เกี่ยวกับศาสนาและของฆราวาส ที่เด่นก็คือ มีตำนานเกี่ยวกับพระวิษณุและภาคอวตารเป็นพระกฤษณะ สัญลักษณ์ที่บอกถึงพิธีกรรมและแสดงถึงภาวะจักรวาลของอนุสรณ์สถานแห่งนี้ มีจำหลักลงไว้อย่างมากมายในทุกรายละเอียดของศิลปะและลักษณะการออกแบบของนครวัด
นอกจากนี้ ยังมีผู้อ้างว่านครวัดแสดงถึงการนับถือพระวิษณุในรูปแบบการอุทิศถวายแก่พระองค์อย่างหนึ่งด้วย ลัทธิดังกล่าวพัฒนาขึ้นอย่างเข้มแข็งในอินเดีย (โดยเฉพาะอย่างยิ่งที่พวกรามานุชได้ก่อตั้งขึ้น) และมีอยู่บ้างในชวา ที่ชวา กษัตริย์ในยุคเคดิรี (ประมาณค.ศ.1100 – 1222) ส่วนใหญ่ถือกันว่า ทรงเป็นภาคอวตารของ พระวิษณุ ในอีกทางหนึ่ง มีการกล่าวอธิบายไว้ว่า ลักษณะของแนวนิกายไวษณพของนครวัด ไม่เด่นชัด —กระทั่งถึงระดับที่อนุสรณ์สถานแห่งนี้ ถูกชาวพุทธรับเอามาเป็นของตนในภายหลัง

ในแง่การอุทิศตนในไวษณพนิกาย มีปรากฏออกมาตั้งแต่ในยุคต้น และปรากฏให้เห็นในนิกายปัญจราตระ คำสอนของนิกายนี้ ซึ่งตกผลึกในสองศตวรรษแรกของคริสต์กาล จะสอนให้อุทิศตน (*ภักดี*) ต่อพระวิษณุในฐานะที่ทรงเป็นเทพสูงสุด จารึกหลักหนึ่งในสมัยของพระเจ้าชัยวรมันที่ 1 ในกัมพูชาช่วงคริสต์ศตวรรษที่เจ็ด อ้างถึงนักบวชคนหนึ่งในนิกายปัญจราตระ พระนครสมัยคริสต์ศตวรรษ

---

[29] G. H. Luce, *Old Burma—Early Pagan*, New York, 1969-70, I. 216.

ที่เก้าและสิบ ก็รู้จักนิกายนี้ด้วยเช่นกัน โดยแสดงถึงความรู้เกี่ยวกับอภิปรัชญาซึ่งระบุว่า พระวิษณุมีสี่ภาค (วยุหะ) และประทับอยู่ที่ฐานของจักรวาลทุกรูปแบบ โดยที่พระองค์เองไม่มีรูป [30] จะเห็นว่าไวษณพนิกายก็เหมือนกับไศวะนิกาย คือประกอบด้วยสายธารที่สำคัญของลัทธิเทวนิยมที่ให้ยึดมั่นต่อการอุทิศตนแก่เทพเจ้าเพียงองค์เดียว

พุทธศาสนา

พระพุทธรูปกับตราที่จารึกคำปฏิญาณ เป็นการยืนยันถึงการเผยแพร่พระธรรม (คำสอนของพระพุทธเจ้า) มาตั้งแต่ยุคเริ่มแรก หลักฐานในเรื่องนี้ เริ่มขึ้นด้วยพระพุทธรูปจำนวนหนึ่ง ที่พบในส่วน ต่าง ๆ ของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ทั้งที่แผ่นดินใหญ่ โดยเฉพาะอย่างยิ่งที่ดงดวง (ใกล้กับดานังในเวียดนามตอนกลาง) โคราช (ตะวันออกเฉียงเหนือของไทย) เวียงสระ (ประเทศไทยส่วนคาบสมุทร) และที่พบในส่วนหมู่เกาะคือที่เซมปากา (ตอนใต้ของสุลาเวสี ตอนเหนือของอูจุง ปันดัง) เจมเบอร์ (ชวาตะวันออก) และที่บูกิต เซกันตัง ใกล้กับปาเล็มบัง (สุมาตราตอนใต้) พระพุทธรูปเหล่านี้ ปกติแล้ว เป็นท่ายืนและห่มจีวรโปร่งใสแนบลำตัว สะท้อนถึงแบบอย่างอันเป็นแบบฉบับที่พบที่อมราวตี ในแคว้นอันธระประเทศของอินเดีย และมีอายุย้อนไปถึงศตวรรษแรก ๆ ของคริสต์กาล อย่างไรก็ดี มีประเด็นที่แย้งไว้อย่างน่าเชื่อถือว่า พระพุทธรูปยุคแรกสุดในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ มิได้หล่อขึ้นที่อมราวตีหรือได้รับแรงดลใจโดยตรงจากอมราวตี ทว่าเป็นไปได้มากกว่า ว่าหล่อขึ้นและได้รับแรงดลใจจากที่อนุราธปุระในศรีลังกา ซึ่งที่นี่เอง ก็ได้รับอิทธิพลอย่างแรงกล้าจากอมราวตี ผลสะท้อนอย่างหนึ่งก็คือ พระพุทธรูปที่เก่าแก่ที่สุดในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ต้องมีอายุหลังกว่าที่คิดมากทีเดียว และน่าจะเป็นของสมัยระหว่างคริสต์ศตวรรษที่สี่กับที่หก[31]

พุทธศาสนาให้ค่านิยมกับสิ่งที่เป็นสากล ค่านิยมนี้รวมอยู่ในคำสอนของผู้จาริกแสวงบุญและปราชญ์ที่สัญจรไปตามที่ต่าง ๆ มากกว่าที่มีอยู่ในศาสนาพราหมณ์ จริงอยู่ ในช่วงเจ็ดหรือแปดร้อยปีแรกของสมัยคริสต์กาลนั้น วัฒนธรรมพุทธที่พระภิกษุผู้จาริกแสวงบุญนำมาเผยแพร่ทั่วเอเชียนั้น มีความเป็นสากลแบบหลายชาติหลากภาษา ความรู้ของเราเกี่ยวกับเรื่องเหล่านี้ เช่นเดียวกับเรื่องที่เกี่ยวกับรัฐในยุคแรกเริ่มที่เติบโตขึ้นตามเส้นทางการค้า คือต้องพึ่งพาอาศัยข้อเขียนของจีนเป็นอันมาก

---

[30] K. Bhattacharya, 96-9; "The Pāñcarātra Sect in Ancient Cambodia," *Journal of the Greater India Society*, 14, 1955, 111-16.

[31] J. Boisselier, ในข้อเขียนเรื่อง ***La Statuaire du Champa,*** Paris, 1963 (Publications de l'École Française d'Extrême-Orient, vol. 54), ของเขานั้น ระบุอายุของพระพุทธรูปสำริดดงดวงว่าอยู่ในสมัยซึ่งสิ้นสุดลงในต้นคริสต์ศตวรรษที่หก; cf. P. Dupont, ***L'Archéologie Mône de Dvāravatī,*** Paris, EFEO, 1959; L. Malleret, L'Archéologie du Delta du Mékong, II Paris, EFEO, 1960, 202-208 and pl. LXXXV.

ข้อเขียนของจีนดังกล่าวเล่าถึงพระภิกษุจากอินเดียและดินแดนพุทธศาสนาอื่น ๆ ของเอเชียกลาง ซึ่งหาทางไปยังดินแดนตอนเหนือของจีน โดยผ่านเส้นทางสายไหม หรือเดินทางผ่านเอเชียตะวันออกเฉียงใต้มาทางทะเล โดยจุดหมายปลายทางของพระภิกษุเหล่านี้ มักเป็นที่เกียว-ซี (ตังเกี๋ย) หรือตอนใต้ของจีน ในคริสต์ศตวรรษที่สองและสาม พระภิกษุผู้ใช้เส้นทางใดเส้นทางหนึ่งเพื่อเดินทางไปยังหรือผ่านตังเกี๋ย เพื่อการสอนหรือการศึกษาพุทธศาสนา ได้แก่อัน-ชิห์-เกา พระภิกษุชาวพาร์เธีย* มู โป จากจีน ท่าน ผู้นี้เปลี่ยนมานับถือพุทธศาสนาเมื่ออยู่ที่ตังเกี๋ย คัง-เซ็ง-ฮุย ซึ่งเป็นชาวซ็อกเดียน** และเป็นบุตรของพ่อค้าในตังเกี๋ย กัลยาณะรุจี ชาวอินโด-ซีเธียน ซึ่งเป็นผู้แปลพระสูตรที่ว่าด้วยดอกบัว และมาระชีวกะ ผู้ซึ่งเดินทางจากอินเดียไปยังตังเกี๋ย และต่อมาภายหลัง ในตอนปลายคริสต์ศตวรรษที่สามได้เดินทางไปยังกวางตุ้ง[32]

การเดินทางของพระภิกษุดังกล่าวตัดผ่านไปมาภายในโลกของชาวพุทธ พระภิกษุส่วนใหญ่เป็นผู้มีความรู้ และมีความปรารถนาที่จะเผยแพร่พระธรรมคำสอนที่จำหลักอยู่ในพระคัมภีร์ เป็นเหตุจูงใจ หรือมิฉะนั้น ก็มีความต้องการที่จะแสวงหาและศึกษาพระคัมภีร์ดังกล่าวในต่างแดน นับจากคริสต์ศตวรรษที่ห้าเป็นต้นมา ความปรารถนาของพุทธศาสนิกชนชาวจีน ที่จะฟื้นฟูและชำระขนบประเพณีให้บริสุทธิ์ตามที่มีอยู่ในพระคัมภีร์ ชักนำให้หลายท่านเหล่านี้เดินทางอย่างเสี่ยงอันตรายเพื่อไปถึงอินเดีย ฟาเหียนเป็นท่านหนึ่ง ซึ่งออกเดินทางเสี่ยงอันตรายดังว่านี้ในตอนต้นคริสต์ศตวรรษที่ห้า และได้สร้างชื่อเสียงด้วยเรื่องราวที่ท่านเขียนทิ้งไว้เกี่ยวกับการเดินทางของท่าน ในขากลับ ท่านใช้เส้นทางเรือผ่านศรีลังกา เพื่อกลับมายังเมืองจีน ภายหลังจากการเดินทางอย่างเสี่ยงอันตราย ท่านประสบกับสภาพเรือแตก และจำต้องพำนักอยู่ในชวา (น่าจะเป็นชวาตะวันตก) เป็นเวลาห้าเดือน รอเรืออีกลำหนึ่งเพื่อเดินทางต่อไปจนกลับถึงเมืองจีนได้[33]

ในช่วงสองร้อยปีถัดมามีพระภิกษุหลายรูปทีเดียวที่เดินทางผ่านเส้นทางนี้ บางรูปพำนักอยู่เป็นเวลานาน หรือมาตั้งรกรากอยู่ตามสถานที่ต่าง ๆ เช่นฟูนัน (เป็นคำออกเสียงของจีนที่ใช้เรียกราชอาณาจักรยุคแรกสุดในกัมพูชา) นาคเสน เป็นพระภิกษุที่ประมุขของฟูนันส่งไปยังจีน ท่านผู้นี้นำหุ่นจำลองสถูปทำด้วยงาช้างไปด้วยสององค์ และจากหลักฐานอ้างอิงของจีน บ่งบอกในทางที่เป็นไปได้ว่าหลักพุทธศาสนาตามที่ท่านปฏิบัติ มีองค์ประกอบของมหายานอยู่ด้วย ในคริสต์ศตวรรษที่เจ็ด ฮวนตัง ชาวจีนผู้ยิ่งใหญ่ เดินทางไปอินเดียและกลับมา ทว่าท่านใช้เส้นทางบกทั้งขาไปและกลับ ในตอนปลายคริสต์ศตวรรษที่เจ็ด อิจิงเดินทางไปยังอินเดียโดยทางทะเล และพำนักอยู่ในเอเชียตะวันออก

---

* อาณาจักรโบราณในเอเชียตะวันตก อยู่ในแถบตะวันออกเฉียงเหนือของอิหร่านปัจจุบัน

** อาณาจักรโบราณในเอเชียกลาง เคยเป็นส่วนหนึ่งของจักรวรรดิเปอร์เซีย

[32] Tran Van Giap, "Le Bouddhisme en Annam des Origines au XIIIe Siècle," BEFEO, 32 (1932) 211f.

[33] Fa-Hsien, ***A Record of Buddhist Kingdoms***, trans. J. Legge, New York, 1965 (reprint); also translated by S. Beal in ***Travels of Fa-hien and Sung-Yun***, London, 1964 (reprint).

เฉียงใต้อยู่หลายปี ที่สำคัญคือที่ศรีวิชัย ซึ่งตั้งอยู่ที่ปาเล็มบังหรือใกล้ ๆ กับปาเล็มบังในปัจจุบัน ทางตอนใต้ของ สุมาตรา เรื่องราวที่ท่านบันทึกไว้ มีคุณค่าอย่างมหาศาล โดยเฉพาะอย่างยิ่งข้อมูลที่บรรจุเรื่องราวเกี่ยวกับการแพร่กระจายของพุทธศาสนาของสำนักและนิกายต่าง ๆ ในประเทศต่าง ๆ ดังนั้นท่านจึงสามารถตั้งข้อสังเกตได้ว่า สัมมิติยะ นิกายะ นิกายหนึ่งซึ่งมีความเกี่ยวพันอย่างใกล้ชิดกับนิกายเถรวาทของ ศรีลังกา มีปรากฏอย่างชัดเจนในจามปา ในขณะที่สรวาสติวาท ซึ่งประกาศความเป็นจริงของ*ธรรมะ* (ในกรณีนี้ หมายถึงปัจจัยของการดำรงอยู่) มีผู้นับถือและปฏิบัติตามอยู่ในบริเวณอื่น ๆ

อิจิงได้เรียบเรียงประวัติสั้น ๆ ของพระสงฆ์ประมาณหกสิบรูปที่ออกเดินทางไปยังอินเดียเพื่อแสวงหาคำสอนของพระพุทธเจ้า และมีบางรูปมรณภาพลงในระหว่างการเดินทาง[34] ข้อเขียนนี้ มีคุณค่ามาก สถานที่ต่าง ๆ บนแผ่นดินใหญ่ของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ซึ่งพระภิกษุเหล่านี้ได้ไปเยือน ได้แก่ กัมพูชาและทวาราวดี (อยู่ในประเทศไทยในปัจจุบัน) ในสมัยราชวงศ์ถัง (ตั้งแต่ค.ศ. 618) ชาวเวียดนามเข้ามีส่วนร่วมในการสัญจรที่เกี่ยวกับพุทธศาสนามาก พระภิกษุอย่างเช่นพระโมกษะเทวะ พระกุย ซุงและพระฮู เดียม ได้ออกธุดงค์ และอาจารย์วัน กี ซึ่งคิดกันมาแต่ดั้งเดิมว่าเป็นศิษย์ของอาจารย์ฮุย-นิงชาวจีน ได้นำตำราพุทธศาสนาที่แปลออกเป็นภาษาจีนไปยังเวียดนามด้วย อนึ่ง ภาษาจีนนี้ นับเป็นภาษาของปัญญาชนนักอักษรศาสตร์ในเวียดนามมาจนกระทั่งถึงคริสต์ศตวรรษที่สิบเก้า

จะเห็นว่า ช่วงตอนที่อยู่ในระยะแรกเริ่มของประวัติศาสตร์ของพุทธศาสนาในซีกตะวันออก คือ ใน “อินโดจีน” นี้ มีปรากฏอยู่ในหลักฐานทางประวัติศาสตร์ที่ชัดเจนทีเดียว แม้ว่าโดยทั่วไปแล้วองค์ประมุขของกัมพูชาและจามปา จะโปรดให้ศาสนาพราหมณ์เป็นศาสนาประจำราชสำนักของพระองค์ก็ตาม อย่างไรก็ดี หลักฐานของทางจีนเกี่ยวกับดินแดนพม่าในปัจจุบัน ซึ่งตอนนั้นเป็นดินแดนของชาวมอญ (โดยเฉพาะอย่างยิ่งบริเวณที่อยู่ชายฝั่งทะเล รวมทั้งดินดอนสามเหลี่ยมลุ่มแม่น้ำอิระวดีและสาละวิน) กลับมีอยู่น้อย หลักฐานของจีนเกี่ยวกับชาวปยูในบริเวณทางใต้ของภาคกลางของพม่าและเกี่ยวกับชาวพม่าในส่วนทางเหนือของพม่าภาคกลาง-และพม่าตอนเหนือก็มีอยู่น้อย หลักฐานที่ว่าด้วยชนชาติ อื่น ๆ ก็มีอยู่ไม่มากนัก หลักฐานเกือบทั้งหมดของสมัยก่อนคริสต์ศตวรรษที่สิบเอ็ดคือ จารึกและอนุสรณ์สถานต่าง ๆ ล้วนเป็นของชาวปยู ชาวปยูเหล่านี้มีศูนย์กลางอยู่ที่ศรีเกษตร (ปัจจุบันคือฮ์มอซา ใกล้กับโปรเม) และวิษณุปุระ (บีคธาโน) โบราณคดีจากแหล่งวิษณุปุระ ชวนให้ผู้ขุดค้นคิดกันไปว่า พุทธศาสนาแสดงออกในรูปอนุสรณ์สถานที่ไม่มีการตกแต่งประดับประดา คือมีแค่ฐานสี่เหลี่ยมจัตุรัสกับโครงสร้างส่วนบนที่ทำเป็นรูปกลอง ซึ่งไม่ต่างจากสถูปบางองค์ในอินเดียตะวันออก สถูปเหล่านี้เห็นได้ว่า มีอายุเก่าแก่ย้อนกลับไปไกลถึงคริสต์ศตวรรษที่สอง[35]

---

[34] ***Chinese Monks in India***, trans. Latika Lahiri, Delhi, 1986.

[35] Aung Thaw, ***Historical Sites in Burma***, Rangoon, 1972; ***Report on the Excavations in Beikthano***, Rangoon, 1968.

ประวัติศาสตร์ และโดยเฉพาะอย่างยิ่งสถาปัตยกรรมของศรีเกษตร เป็นที่รู้จักกันดียิ่งกว่าเรื่องราวเกี่ยวกับพุทธศาสนาในศรีเกษตรมาก สถาปัตยกรรมที่เกี่ยวข้องกับพุทธศาสนาของเมืองโปรเมเก่านั้น ในแง่เทคนิคแล้ว นับว่าก้าวหน้า และใช้รูปทรงที่โค้งอย่างแท้จริง รูปทรงโค้งนี้เป็นลักษณะหนึ่งซึ่งน่าสังเกตว่า ในหมู่ประเทศทั้งหลายในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้นั้น มีปรากฏขึ้นเฉพาะที่พม่าเท่านั้น เจดีย์ใหญ่สามองค์ ตั้งพิทักษ์นครไว้ องค์ที่อยู่ในสภาพดีที่สุดคือบาวบาวกยี ซึ่งสูงห้าสิบเมตร

จารึกบนแผ่นทองคำที่มอนกุนใกล้กับโปรเม ซึ่งน่าจะเป็นของสมัยคริสต์ศตวรรษที่เจ็ดสะท้อนถึงขนบประเพณีบาลี และดังนั้น จึงแสดงว่าเป็นหลักฐานเกี่ยวกับพุทธศาสนาแนวเถรวาทที่เก่าแก่ที่สุดในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ศาสนานิกายนี้ค่อย ๆ กลายมาเป็นศาสนาที่แพร่หลายอยู่ในพม่า โดยเฉพาะอย่างยิ่งตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่สิบเอ็ด และอีกสองสามร้อยปีต่อมา ก็แพร่หลายในดินแดนส่วนใหญ่ในส่วนแผ่นดินใหญ่ของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ พิจารณาในอีกแง่หนึ่ง มีหลักฐานที่แสดงถึงพุทธศาสนานิกายมหายานอยู่อย่างมากมายในงานศิลปะของปยู หลักฐานเหล่านี้ประกอบด้วยหลายสิ่งหลายอย่างที่เป็นตัวแทนแสดงถึงองค์พระโพธิสัตว์ (ผู้ซึ่งจะเป็นพระพุทธเจ้าในอนาคต) อวโลกิเตศวร และพระเมตไตรย รวมทั้งพุทธะ ทีปังการะ ผู้ซึ่งคิดกันว่า ทำให้คลื่นสงบได้ ชาวปยูคุ้นเคยกับคำสอนของพุทธศาสนาในภาษาสันสกฤต ซึ่งอาจเป็นได้ว่าคำสอนมาถึงพวกเขาจากทางภาคตะวันออกเฉียงเหนือของอินเดีย

ฮวนตัง พระธุดงค์ชาวจีนสมัยศตวรรษที่เจ็ด กล่าวถึงศรีเกษตรว่าเป็นราชอาณาจักรพุทธเช่นเดียวกับที่อิจิงได้กล่าวในไว้ ในค.ศ. 675 มีข้อเขียนของจีนซึ่งอ้างถึงคณะทูตชาวปยูที่เดินทางไปยังจีนใน ค.ศ.802 และ ค.ศ.807 คณะทูตให้ข่าวสารเกี่ยวกับดินแดนของตนโดยอ้างว่า ในอาณาจักร มีวัดพุทธศาสนาอยู่กว่าหนึ่งร้อยวัด และเด็กทุกคนทั้งชายและหญิงต่างมาบวชเรียนเป็นสมณะฝึกหัดอยู่ช่วงระยะเวลาหนึ่ง[36]

ดังนั้น จึงเป็นที่ประจักษ์ชัดว่า พุทธศาสนาแข็งแกร่งอยู่ในหมู่ชาวปยู ทว่ากลับดูเหมือนว่าราชอาณาจักรมอญต่างหาก ที่เป็นตัวหลักในการเผยแพร่พุทธศาสนานิกายเถรวาทไปยังจักรวรรดิต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในภายหลัง จักรวรรดิเหล่านี้ ได้เข้ามาแทนที่ราชอาณาจักรของชาวมอญตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่สิบเอ็ด และประวัติศาสตร์ยุคต้นของพุทธศาสนาของชาวมอญ คลุมเครือมากเป็นพิเศษ

เรื่องนี้อาจย้อนกลับไปได้ไกล อาทิเช่น มีหลักฐานที่ชวนให้เกิดความสนใจคือหวีงาช้างที่พบในประเทศไทย ที่จันเสน เป็นไปได้ว่าหลักฐานนี้เก่าแก่ถึงสมัยคริสต์ศตวรรษที่สอง แม้ว่าการหาอายุด้วยเรดิโอคาร์บอน จะได้ผลออกมาไม่ตรงกัน ที่ตัวหวีนี้ มีสิ่งที่ดูเหมือนว่าเป็นสัญลักษณ์ของพุทธ

---

[36] G. H. Luce, “The Ancient Pyu,” JBRS, 27 (1937) 249f.

ศาสนา[37] จารึกเกี่ยวกับพุทธศาสนาของมอญที่เก่าแก่ที่สุดเท่าที่รู้จักกัน พบอยู่ใกล้กับนครปฐม ห่างจากกรุงเทพฯ ไปทางตะวันตกหกสิบห้ากิโลเมตร จารึกนี้เก่าแก่ก่อนค.ศ. 600 ไปไม่เท่าไรนัก พี. ดูปอนต์เห็นว่า อิทธิพลของราชอาณาจักรทวาราวดีของมอญ สามารถมองเห็นได้ในโบราณคดีของกัมพูชาก่อนคริสต์ศตวรรษที่เจ็ด แต่ไม่มีรูปปั้นแนวศาสนาจากสมัยก่อนคริสต์ศตวรรษที่หก เมื่อเริ่มมีรูปปั้นแนวศาสนาเกิดขึ้นในศตวรรษถัดมานั้น ปรากฏว่ารูปปั้นเหล่านี้ มีลักษณะคล้ายคลึงกับรูปปั้นของทวาราวดี และแสดงให้เห็นถึงอิทธิพลของแนวการปั้นของคุปตะ[38]

การค้นพบจารึกพุทธศาสนาเมื่อไม่นานมานี้ที่โนนสระบัวในบริเวณปราจินบุรี ทางภาคตะวันออกของประเทศไทย จารึกนี้เป็นของสมัยค.ศ. 761 เขียนขึ้นในภาษาเขมรโบราณ โดยมีการคัดอ้างคำโคลงสามวรรคในภาษาบาลี [39] ข้อความเหล่านี้บ่งชี้ถึงอิทธิพลของพุทธศาสนาแนวเถรวาทซึ่งขยายมาถึงบริเวณใกล้กับพรมแดนไทย-กัมพูชาในปัจจุบัน ตั้งแต่สมัยก่อนพระนคร

อย่างไรก็ดี ลักษณาการที่พุทธศาสนาขยายออกไปนั้น ยังไม่ชัดเจน ทวาราวดีอาจไม่ได้มีความสำคัญมากไปกว่าการเป็นราชอาณาจักรมอญ จำเพาะที่มีดินแดนใจกลางของราชาอาณาจักรอยู่ในตอนกลางของประเทศไทย และมีวัฒนธรรมแนวพุทธศาสนาซึ่งแตกต่างไปจากวัฒนธรรมของเพื่อนบ้านทั้งหมด หรืออาจเป็นได้ว่าราชอาณาจักรมอญนี้เป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมที่กว้างขวางยิ่งกว่า ซึ่งรวมถึงดินแดนของชาวมอญทั้งหมดในพม่าและไทย และกระทั่งแผ่ขยายเข้าไปถึงกัมพูชาสมัยก่อนยุคพระนครก็ได้ การใช้ภาษาเขมรโบราณในจารึกที่ปราจินบุรี อาจเป็นสิ่งหนึ่งที่บ่งชี้ไปในทิศทางนั้น แม้ว่าวัฒนธรรมอินเดียและโดยเฉพาะอย่างยิ่งพุทธศาสนา ดูเหมือนว่าส่วนใหญ่แล้ว จะแผ่กระจายออกจากตะวันตกไปสู่ตะวันออก แต่แบบแผนที่แท้จริงอาจซับซ้อนยิ่งกว่านี้มากก็ได้ หลักฐานที่เก่าแก่ที่สุดที่บอกถึงความเป็นสังคมที่รับวัฒนธรรมอินเดียเข้ามานั้น อันที่จริงแล้ว มาจากฟูนัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งจากนครโบราณออกแก้ว ที่ตั้งอยู่ในบริเวณอ่าวไทย[40] ในอีกทางหนึ่ง เราไม่ใคร่ทราบถึงภาวะของพุทธศาสนาในหมู่ชาวมอญที่อาศัยอยู่ในบริเวณซึ่งปัจจุบันเป็นประเทศพม่านัก ที่พม่านี้ก็เช่นกัน อาจเป็นได้ว่า ประชากรของที่นี่นับถือพุทธศาสนามาตั้งแต่สมัยเก่าแก่มากแต่มิได้ทิ้งร่องรอยที่สำคัญไว้ให้เห็น

---

[37] Higham, ***Archaeology***, 272; E. Lyons, "Dvāravatī, a Consideration of Its Formative Period," in Smith and Watson, 354; see also B. Bronson, "The Late Prehistory and Early History of Central Thailand," ibid., 330f.

[38] Dupont, *L' **Archéologie Mône de Dvāravati***.

[39] Mendis Rohanadeera, "Telakatāhagāthā in a Thailand Inscription of 761 A. D.," ***Vidyodaya Journal of Social Science***, I, 1 (1987) (ด้วยความขอบคุณดร. น. ชุติวงศ์ ผู้ซึ่งกรุณาดึงความสนใจของเรามายังจารึกที่สำคัญหลักนี้)

[40] L. Malleret, ***L'Archéologie du Delta du Mekong***, I-IV, Paris, EFEO, 1959-63.

พุทธศาสนาที่ทวาราวดี มีหลักฐานยืนยันดีเพียงพอแล้ว แม้ว่าเค้าโครงด้านการเมืองของรัฐนี้จะหม่นมัวอยู่ก็ตามที เซเดส์ระบุสถานที่ที่ปรากฏหลักฐานแสดงถึงพุทธศาสนาของมอญในลักษณะที่สัมพันธ์กับวัฒนธรรมทวาราวดีทั้งที่บริเวณคาบสมุทรและในส่วนต่าง ๆ ของประเทศไทย รวมทั้งหริภุญชัย (ลำพูน) ที่อยู่ทางภาคเหนือ[41] ศิลปะของทวาราวดี ปรากฏเป็นภาพที่แสดงเรื่องราวโดยจะแสดงภาพพระพุทธเจ้าในลักษณะเฉพาะคือ มีพระพักตร์กว้าง พระขนงทั้งสองต่อกันอยู่เหนือพระนาสิก พระพุทธรูปยืน มักปรากฏออกมาในลักษณะที่พระหัตถ์*ทั้งสอง*อยู่ในท่าปกป้อง *(อภัยมุทรา)* ลักษณะเฉพาะไม่เหมือนที่อื่นใดอีกอย่างหนึ่งของพระพุทธรูปสมัยทวาราวดี คือการแสดงภาพพระพุทธเจ้าขณะเสด็จลงจากสวรรค์ มีพระอินทร์และพระพรหมคอยเฝ้ารับใช้อยู่ ศิลปินท้องถิ่น อาจได้แรงบันดาลใจจากต้นแบบที่มาจากอมราวตีและศรีลังกา รวมทั้งจากอินเดียสมัยคุปตะ ทว่าปรับแต่งให้เข้ากับแบบฉบับการมองความงามของตนเอง

ท่าตอน (สะเทิม) ศูนย์กลางของรัฐมอญโบราณ แน่นอนว่ารู้จักพุทธศาสนาตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่สิบเอ็ดแล้ว เมื่อกษัตริย์อโนรธา (อนิรุทธ) แห่งพุกาม (ครองราชย์ประมาณ ค.ศ.1044-1077) พิชิตเมืองนี้ได้ อาจเป็นไปได้ว่า ท่าตอนเพิ่งได้รับอิทธิพลจากหริภุญชัยมาได้ไม่นาน ทว่าเราอาจเชื่อตามขนบเดิมซึ่งให้เหตุผลที่พุทธศาสนาเข้ามาในบริเวณนี้ ว่าเป็นเพราะพระพุทธโฆษาจารย์ปราชญ์ผู้ยิ่งใหญ่สมัยคริสต์ศตวรรษที่ห้า มาใช้เวลาช่วงปีท้าย ๆ ของชีวิตของท่านที่ท่าตอน หลังจากผ่านการการทำงานอย่างเกิดดอกออกผลในศรีลังกา ในอีกทางหนึ่ง มีสิ่งต่าง ๆ ที่บ่งชี้ว่า ขนบประเพณีของพุทธศาสนาที่ได้รับการส่งผ่านต่อมายังชาวพม่า อาจได้มาจากกาญจี (โจนชีวาราม) ในอินเดียใต้ โอกาสความเป็นไปได้ทั้งหมดที่กล่าวมานี้ อาจมีความจริงแทรกอยู่บ้างในทุก ๆ แนวทาง อิทธิพลในทิศทางหนึ่ง มิได้ตัดโอกาสของอิทธิพลในทิศทางอื่น ๆ ออกไป

ไม่ว่าจะอย่างไรก็ตาม จากคริสต์ศตวรรษที่สิบเอ็ดเป็นต้นไป รัฐมอญยุคต้นได้มอบพุทธศาสนานิกายเถรวาทเป็นมรดกตกทอดให้แก่ราชอาณาจักรต่าง ๆ ที่กำลังขยายอิทธิพลออกไป จนกระทั่งพุทธศาสนาแพร่หลายไปทั่วดินแดนมอญทั้งหมด การขยายอำนาจของพระนครในรัชสมัยของพระเจ้าสุริยวรมันที่ 1 (ครองราชย์ประมาณ ค.ศ.1002-1050) ทำให้ทวาราวดีเข้ามาอยู่ในจักรวรรดิเขมร พุกามภายใต้การปกครองของพระเจ้าอโนรธารับวัฒนธรรมของท่าตอนเข้าไว้ และต่อมาภายหลัง เมื่อราชอาณาจักรไทยถือกำเนิดขึ้นมา ชาวไทยก็รับมรดกที่สำคัญจากชาวมอญเข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของมรดกด้านวัฒนธรรมของตนด้วย บทบาทสำคัญของพุกาม ในเรื่องการขจัดแนวปฏิบัติทางด้านศาสนาที่เสื่อมเสียและชำระสถาบันทางศาสนาให้บริสุทธิ์ด้วยการนำเถรวาทของมอญมาปลูกถ่ายให้นั้น เป็นบทบาทของพระเจ้าอโนรธา ทว่าเรื่องราวนี้ เป็นผลของการเขียนประวัติศาสตร์ในเวลาต่อมา เพื่อประโยชน์ของสถาบันที่ยึดหลักจารีตเดิม น่าจะเป็นไปได้ว่า ข้อเขียนนั้นกล่าวถึงการเปลี่ยนแปลงที่พระ

---

[41] ***Le Royaume de Dvāravatī***, Bangkok, 1929; "Les Mons de Dvāravatī," in Ba Shin, J. Boisselier and A. B. Griswold, ***Essays Offered to G. H. Luce***, Ascona, 1966, I. 112-16.

เจ้าอโนรธาทรงสร้างขึ้นให้เป็นเรื่องใหญ่โตเกินความเป็นจริงไป ด้วยการระบุว่าการกระทำของกษัตริย์ที่เข้มแข็งพระองค์หนึ่ง ซึ่งถือกันว่าเป็นผู้วางรากฐานของความรุ่งเรืองของพุกาม ล้วนถูกต้องชอบธรรมตามหลักพุทธศาสนา อย่างไรก็ตาม ความเชื่อเดิมนั้นมีอยู่ว่า พระเจ้าอโนรธาทรงเปลี่ยนมานับถือเถรวาท ภายหลังจากที่ได้ทรงพิชิตท่าตอนในค.ศ. 1057 โดยพระองค์ทรงได้รับอิทธิพลจากครูชาวมอญ คือ พระชินอรหันต์ ผู้ซึ่งในตอนนั้น เป็นพระอาจารย์ประจำราชสำนักและเป็นผู้ถวายคำสอนแด่พระเจ้าอโนรธาเองและกษัตริย์องค์ต่อ ๆ มา[42]

แน่นอนว่าความเชื่อมโยงที่มีอยู่กับศรีลังกา มีความสำคัญ กษัตริย์สิงหล คือพระเจ้าวิชัยพาหุที่ 1 (ครองราชย์ประมาณ ค.ศ.1055-1110) ทรงต้องเผชิญหน้ากับภารกิจการฟื้นฟูศรัทธาในพุทธศาสนาหลังจากที่ถูกพวกโจละจากอินเดียใต้มาปล้น และในค.ศ. 1071 ด้วยคำขอร้องของพระองค์ มีการส่งพระสงฆ์จากพม่ามาช่วยบ้าง เหตุการณ์นี้ ช่วยริเริ่มความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดระหว่างศรีลังกากับเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ส่วนแผ่นดินใหญ่ ความสัมพันธ์นี้ให้ประโยชน์แก่ทั้งสองฝ่าย นั่นคือชุมชนเถรวาทของแต่ละฝ่ายต่างช่วยเหลือกันและกัน แต่ส่วนใหญ่แล้ว ทางตะวันออกจะถือว่าฝ่ายนิกายมหาวิหารในศรีลังกาที่สถาปนามั่นคงดีแล้วเป็นต้นสายแห่งศาสนาที่บริสุทธิ์ และมีการส่งสมณทูตจำนวนมากข้ามมาจากศรีลังกา เพื่อที่ พระสงฆ์พม่าและพระสงฆ์อื่น ๆ จะได้เข้าบวช (*อุปสัมปทา*) เป็นพระในวงศ์วานมหาวิหาร และส่งกระแสธารที่สร้างความบริสุทธิ์ให้แก่ศาสนาต่อไปยังบ้านเกิดของพวกเขาได้

กล่าวกันว่า พระเจ้าอโนรธาทรงได้รับพระคัมภีร์ชุดหนึ่งจากศรีลังกา กับพระเขี้ยวแก้วจำลองของพระพุทธเจ้า โบราณคดีของรัชสมัยของพระองค์—ซึ่งวางใจได้มากกว่าเรื่องราวเล่าขานดังกล่าว--แสดงถึงศรัทธาของพระองค์ ดังเห็นได้จากตราที่จารึกคำปฏิญาณจำนวนมาก จารึกเหล่านี้มีถ้อยคำที่แตกต่าง กันไปเป็นภาษาสันสกฤตและบาลี[43] เคยมีการโต้เถียงกันว่า ตราเหล่านี้แสดงถึงอิทธิพลของพุทธศาสนามหายานไกลแค่ไหน แต่แน่นอนว่า ตราพวกนี้มิใช่เถรวาทที่ย้อมสีไว้ลึก ๆ รวม ๆ แล้วน่าจะเป็นว่า ชัยชนะที่แท้จริงของเถรวาทในพุกาม เกิดขึ้นในภายหลัง ในช่วงรัชสมัยของพระเจ้ากยันสิทธา ส่วนในรัชสมัยของพระเจ้าอโนรธา การรับนับถือพุทธศาสนา มีลักษณะเลือกเฟ้นการรับเข้ามาแต่เฉพาะส่วนที่ทรงชอบเท่านั้น

พระเจ้ากยันสิทธา (ครองราชย์ประมาณ ค.ศ.1084-1112) แน่นอนว่าเป็นผู้ทรงให้การอุปถัมภ์อย่างแข็งขันแก่สถาบันและกิจกรรมของพุทธศาสนา (ทว่ามิใช่เฉพาะแต่พุทธศาสนาอย่างเดียว ดังที่เราได้เห็นแล้ว) พระองค์ทรงบริจาคเงินทองและสิ่งของเพื่อก่อสร้างอนุสรณ์สถานหลายแห่ง ที่มีชื่อเสียง

---

[42] Michael Aung-Thwin, *Pagan: the Origins of Modern Burma*, Honolulu, 1985; and "Kingship, the Sangha and Society in Pagan," in K. Hall and J Whitmore, eds, ***Explorations in Early Southeast Asian History: The Origins of Souteast Asian Statecraft***, Ann Arbor, 1976.

[43] Than Tun, ***History of Buddhism in Burma, A.D. 1000-1300***, Rangoon, 1978 (JBRS, 61. 1, 2, separatum), 4f.

ที่สุดคือวัดอานันทะ หรือวัดนันทะ (*อนันตปัญญา* หรือปัญญาที่ไม่มีที่สิ้นสุด) ซึ่งน่าจะเสร็จสมบูรณ์ลงใน ค.ศ.1105 กล่าวกันว่า ผลงานนี้เป็นการลอกแบบที่ได้รับแรงดลใจอย่างปาฏิหาริย์จากถ้ำนันทมูลาบนเทือกเขาหิมาลัยในตำนาน วัดนี้ ตกแต่งประดับประดาด้วยภาพสลักนูนซึ่งแสดงถึงเหตุการณ์เกี่ยวกับพระชนม์ชีพของพระพุทธเจ้า รวมทั้งเรื่องราวต่าง ๆ เกี่ยวกับชาติปางก่อน ๆ ของพระองค์ (ชาดก) นอกจากนี้ พระเจ้ากยันสิทธายังทรงสร้างชเวซิกองที่มีชื่อเสียงโด่งดังให้เสร็จบริบูรณ์ลงด้วย และพระองค์ได้ส่งสมณทูตไปยังอินเดีย เพื่อไปดำเนินการซ่อมแซมวัดวัชระ สานะที่โพธคยา อันเป็นที่ตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า นักวิชาการบางท่านพบหลักฐานแสดงถึงแบบอย่างของพม่าในรายละเอียดบางส่วนของวัดดังกล่าว[44] จารึกซึ่งบันทึกถึงการปฏิสังขรณ์วัดวัชระสานะ จบท้ายลงด้วยการให้ศีลให้พรอย่างที่รู้จักกันดีว่า ขอให้ผลบุญที่พระมหากษัตริย์ทรงได้จากการกระทำด้วยจิตศรัทธานี้ ช่วยทำให้สรรพสัตว์ทั้งปวง รอดพ้นจากวัฏสงสารของการเวียนว่ายตายเกิด

พระเจ้ากยันสิทธาทรงให้การอุปถัมภ์เป็นพิเศษแก่มรดกด้านวัฒนธรรมของมอญทุกรูปแบบ ทว่าเช่นเดียวกับกษัตริย์หลายพระองค์ผู้สืบทอดราชสมบัติต่อมา พระองค์ยังคงหล่อเลี้ยงความสัมพันธ์กับศรีลังกาเอาไว้ มีการส่งสำเนาการแก้ไขคัมภีร์มหาวิหาร แจกจ่ายไปตามวัดต่าง ๆ

จะเห็นว่า พม่าเป็นตัวจักรสำคัญในการเผยแผ่พุทธศาสนานิกายเถรวาท ซึ่งในท้ายที่สุด ได้กลายเป็นจารีตที่มีอิทธิพลเป็นเอกอยู่ในราชอาณาจักรที่อยู่บนผืนแผ่นดินใหญ่ สถานภาพและเกียรติคุณที่มีอยู่กับวงศ์วานทางจิตวิญญาณที่พระที่กลับมายังประเทศบ้านเกิดของตนสถาปนาขึ้น เป็นสิ่งที่ทำให้มั่นใจได้ว่านิกายสิฮาลา (สิงหล) และหน่อของนิกายนี้ จะประสบความสำเร็จมากขึ้นอย่างเสมอต้นเสมอปลาย แต่เราต้องไม่ปล่อยให้อิทธิพลของเถรวาทบดบังความจริงในข้อที่ว่า นิกายต่าง ๆ มากมาย ได้เจริญรุ่งเรืองขึ้นมา ทั้งก่อน และแม้กระทั่งในระหว่างที่เถรวาทผงาดขึ้นมา

อาทิเช่น เราจำต้องยอมรับว่า พุทธศาสนาฝ่ายมหายาน มีอิทธิพลอยู่เป็นเวลานานมาแล้ว และมีหลักฐานที่แสดงถึงอิทธิพลของพุทธศาสนามหายานตามที่ต่าง ๆ และยุคต่าง ๆ มากมาย พระโพธิสัตว์เช่นพระเมตไตรยและพระมัญชุศรี ได้รับความนิยมในพม่า ก่อนที่พุกามจะเกิดขึ้นมา ตั้งแต่ยุคแรก ๆ ในสมัย ค.ศ. 791 มีจารึกหลักหนึ่งในกัมพูชา (ที่เสียมเรียบ) อ้างถึงรูปบูชาโลเกศวร (รู้จักกันในนามอวโลกิเตศวรมากกว่า) นิกายมหายานที่พระนครนั้น มองกันว่าเป็นสายใยของความต่อเนื่อง ไม่ว่าหลักจารีตของกษัตริย์ที่สืบราชสมบัติต่อ ๆ กันมาจะเป็นนิกายใดก็ตาม จารึกมากมาย อ้างถึงหลักคำสอนที่เป็นคุณสมบัติเฉพาะตัวของนิกายมหายาน เช่นหลักธรรมคำสอนที่เกี่ยวข้องกับความว่างเปล่า (*สุญญา*) "เฉพาะจิตเท่านั้น" (*จิตตะมาตระ*) และองค์สามของพระพุทธเจ้า อาจจะเป็นได้ว่า รัชสมัยของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 (ค.ศ.1181-1218) เป็นช่วงที่มองเห็นได้เด่นชัดที่สุดว่ามหายานทะยานขึ้นไปอยู่ในตำแหน่งที่สูงทีเดียว

---

[44] Luce, ***Old Burma***, I, 62.

รัชสมัยของพระประมุของค์นี้ อวโลกิเตศวรได้กลายเป็นเทพอุปถัมภ์ของรัฐอย่างแท้จริง องค์อวโลกิเตศวรทั้งที่อยู่ในรูปแบบอื่น ๆ และสิ่งอื่น ๆ อันสัมพันธ์อยู่กับพระองค์อีกมากมายล้วน ได้รับความเคารพสักการะ ซึ่งรวมถึงพละหะและความเป็นเลิศอย่างสมบูรณ์ของปัญญา ที่อยู่ในรูปของตัวบุคคล คือเทพีปรัชญาปารมิตา ในความรู้สึกของทางมหายาน ความเมตตาสงสารเป็นคุณสมบัติที่สำคัญยิ่งกว่าคุณสมบัติอื่นใดของพระโพธิสัตว์ และอวโลกิเตศวรนั้น เหนือสิ่งอื่นใด ทรงเป็นพาหะแห่งความเมตตากรุณา ที่จะพาผู้มีศรัทธาไปเกิดใหม่ในสรวงสวรรค์ได้ ฉะนั้นกษัตริย์ในฐานะที่ทรงกอปรอยู่ในอินทรีย์เดียวกับพระโพธิสัตว์พระองค์นี้ พระองค์จึงต้องแสวงหาทางที่จะสำแดงตนว่าทรงเป็นผู้พิทักษ์ที่มีความรักและดำรงภาพลักษณ์อย่างบิดา ด้วยการสร้างโรงพยาบาลและเอาใจใส่ต่อความผาสุกของประชาราษฎรของพระองค์ตามแบบอย่างของพระเจ้าอโศก

เราไม่อาจเข้าใจความแพร่หลายของพุทธศาสนาแนวมหายานในช่วงระหว่างคริสต์ศตวรรษที่แปดถึงสิบสามได้ หากเราแยกการพิจารณาเรื่องศาสนานี้ออกจากพัฒนาการต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในอินเดีย ประการแรก พุทธศาสนาอยู่ในสภาพต้องถอยหนีจากดินแดนซึ่งเป็นต้นกำเนิด ต้องยอมยกอาณาบริเวณมากมายของอนุทวีปอินเดียให้กับหลักจารีตของศาสนาพราหมณ์ ทว่าพุทธศาสนาไปได้ที่มั่นอยู่ในราชอาณาจักรที่อยู่บริเวณรอบนอก โดยเฉพาะอย่างยิ่งในเบงกอล ณ ที่เบงกอลนี้พระประมุขที่สืบราชสมบัติกันต่อ ๆ มา ล้วนให้การอุปถัมภ์อย่างฟุ่มเฟือยแก่สถาบันต่าง ๆ ของมหายาน ที่เบงกอลนี้ยังเป็นแหล่งที่มาของอิทธิพลทางศาสนาที่มีต่อเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ที่ชัดเจนที่สุดของช่วงระยะเวลานี้ เซเดส์ระบุถึงสามเกลียวที่ร้อยพันกันขึ้นเป็นพุทธศาสนาที่เบงกอล นั่นคือ แนวโน้มไปสู่วิถีปฏิบัติแบบตันตระ การประสมประสานเข้ากับศาสนาฮินดู และการปรับให้เข้ากับขนบประเพณีพื้นถิ่น เช่นลัทธิการบูชาบรรพบุรุษ[45]

ประการที่สอง นับจากคริสต์ศตวรรษที่สิบเอ็ด และโดยเฉพาะอย่างยิ่งในคริสต์ศตวรรษที่สิบสามการรุกรานของพวกมุสลิมเป็นผลให้ภิกษุจำนวนมากหลบหนีออกจากอินเดียในฐานะผู้ลี้ภัย ตาระนาธะ นักประวัติศาสตร์พุทธศาสนาชาวทิเบต อ้างถึงพระภิกษุที่เดินทางไปยังดินแดนต่าง ๆ ในตะวันออก รวมทั้งกัมพูชาและเป็นไปได้ว่าไปยังพุกามด้วย ข้อต่ออีกอันหนึ่งที่สร้างความเชื่อมโยงระหว่างเอเชียตะวันออกเฉียงใต้กับเบงกอล อยู่ที่งานชีวิตของอตีศะ (ค.ศ.982-1054) ผู้ซึ่งสันนิษฐานกันว่าได้ใช้เวลาสิบสองปีในดินแดน “สุวรรณภูมิ” ซึ่งน่าจะเป็นบริเวณตอนใต้ของพม่าในปัจจุบัน ก่อนที่จะเดินทางไปยังทิเบตเพื่อปฏิรูปขนบประเพณีตันตระขึ้นที่นั่น

หลักฐานเกี่ยวกับพุทธศาสนาแนวตันตระ มีอยู่อย่างไม่ขาดแคลนในพม่า ในยุคซึ่งเราคาดว่าน่าจะมี ตามธรรมเนียมความเชื่ออย่างเป็นทางการของพม่าแต่เดิมนั้น ดังที่ประมวลอยู่ใน *“พงศาวดารหอแก้ว” (หมันนัน ยะสะวิน)* ถือว่าศาสนาประเภทตันตระที่เสื่อมทราม ในแบบที่ปรากฏออกมาในนิกาย “อริ” มีปฏิบัติกันในหมู่ชาวพม่าในคริสต์ศตวรรษที่สิบเอ็ด ก่อนที่พระเจ้าอโนรธาจะทรงสร้าง

---

[45] ***États***, 182.

จักรวรรดิยิ่งใหญ่ขึ้นมา เมื่อพระเจ้าอโนรธาทรงเปลี่ยนมานับถือนิกายเถรวาทและโปรดให้ชำระศาสนาให้บริสุทธิ์ ด้วยความช่วยเหลือของ พระชินอรหันต์ แนวปฏิบัติแบบที่เสื่อมเสียจึงถูกกำจัดให้หมดไป อย่างไรก็ดี ดูเหมือนว่า เรื่องราวที่เล่าสืบต่อกันมาแต่เดิมนี้ น่าจะมีต้นตอมาจากความปรารถนาของผู้สนับสนุนหลักจารีตของสิงหลในสมัยต่อมาเสียมากกว่าจะเป็นเรื่องจริง บรรดาผู้สนับสนุนเหล่านี้ปรารถนาที่จะสร้างสิทธิธรรมในประวัติศาสตร์ในส่วนที่เกี่ยวกับกษัตริย์ที่ยิ่งใหญ่ มากกว่าจะบอกเล่าเรื่องราวในประวัติศาสตร์ตามความจริงนี้เกิดขึ้น อันที่จริงแล้ว หลักฐานสำคัญที่มีสารัตถะสำคัญที่บอกถึงแนวปฏิบัติตามแบบอย่างของตันตระ เป็นหลักฐานของคริสต์ศตวรรษที่สิบสาม สองร้อยปี*ภายหลัง* จากรัชสมัยของพระเจ้าอโนรธา วัดบางแห่ง มีการประดับประดาตกแต่งด้วยภาพของหะยากริวา ซึ่งเกี่ยวพันอยู่กับตันตระ และโดยเฉพาะอย่างยิ่ง มีจารึกสมัยคริสต์ศตวรรษที่สิบสามบางหลักในวัดมินนันธูทางภาคตะวันออกเฉียงใต้ของพุกาม ซึ่งบรรยายถึงพระภิกษุสะมันตะกุฏฏกะ ผู้ฉันเนื้อวัวและสุราหมัก อันเป็นวิถีปฏิบัติที่นอกรีตนอกรอยไปจากที่ตันตระเสนอแนะไว้

เช่นนั้นแล้ว ใครคือพวกอริที่เสื่อมทราม ตามที่อ้างถึงใน*พงศาวดารหอแก้ว* ซึ่งสันนิษฐานกันว่าไว้ “เคราดกและไม่ตัดเล็มผม” และจากการตีความข้อความที่เป็นปริศนาลึกลับที่เกี่ยวข้อง พวกอรินี้เป็นผู้ปฏิบัติการตามสิทธิในการหลับนอนกับหญิงสาวที่กำลังจะแต่งงานก่อนเจ้าบ่าว ในรูปแบบหนึ่ง[46] มีการโต้เถียงกันมากเกี่ยวกับความหมายของคำว่า *อริ* บางคนมองว่าคือคำ *อริยะ* .ซึ่งหมายถึง “สูงส่ง” บ้างก็เห็นว่าบอกถึง *อรัญญกะ* “ป่าร่มรื่น” หมายถึงพระธุดงค์ ผู้ซึ่งทำสมาธิอยู่ตามลำพังอย่างสันโดษ ปัจจุบันนี้ การตีความอย่างหลังนี้ ได้รับความเห็นชอบอย่างกว้างขวางกว่า ในคริสต์ศตวรรษที่สิบสามมีจารึกที่บ่งชี้ถึงนิกายอรัญวาสี (“การพำนักอยู่ในป่า”) อันมีผู้นำซึ่งมีนามว่า พระมหากัสสปะ เป็นไปได้ว่าความเป็นผู้นำชุมชนที่มีอิทธิพลและอุดมสมบูรณ์ของท่านผู้นี้ เร้าให้สำนักสิงหลที่ยึดจารีตดั้งเดิมเกิดความต้องการแข่งขันชิงดีชิงเด่น ทว่าในค.ศ. 1248 เมื่อหัวหน้าของกลุ่มนิกายสิงหลกลับมาจากศรีลังกา สำนักนี้ก็ได้รับความนิยมกลับคืนมา

เมื่อถึงจุดนี้ เราจำเป็นต้องมองย้อนกลับไปที่ความสำคัญของความเกี่ยวพันกับศรีลังกา เพราะแน่นอนว่าผู้ที่เป็นตัวตั้งตัวตีนั้น มิใช่เบงกอล นับจากคริสต์ศตวรรษที่สิบเอ็ดมา พระประมุขของพุกาม (และในท้ายที่สุด รวมถึงพระประมุขของราชอาณาจักรอื่น ๆ ด้วย) ซึ่งได้รับแรงดลใจจากมรดกของมอญ ต่างมีความสนพระทัยมากขึ้นที่จะได้สถานภาพทางจิตวิญญาณ อันเป็นสถานภาพที่ได้รับจากเกียรติคุณของสำนักมหาวิหารที่รัฐสถาปนาขึ้น เกียรติคุณนี้ขลังขึ้นมาได้เพราะครูของสำนักมหาวิหารได้รับการบวชที่ศรีลังกา

ในคริสต์ศตวรรษที่สิบสอง เกิดเหตุการณ์ที่มีความสำคัญมากเป็นพิเศษ นั่นคือคณะสมณทูตในปี ค.ศ.1170 อันมีพระเถระชื่ออุตระชีวะเป็นหัวหน้าคณะ ได้เดินทางกลับมาใน ค.ศ.1180 ทว่าพระภิกษุจปฏะ ยังอยู่ต่อไปอีกสิบปี ท่านผู้นี้กลับมาพร้อมกับคณะเพื่อนร่วมงานห้ารูป (มากพอที่จะ

---

[46] G. H. Luce อ้างถึงหมันนัน (Hmannan) ไว้ในบทวิจารณ์ใน JBRS , 9 (1919) 54.

ก่อให้เกิดคณะสงฆ์ที่สามารถสืบวงศ์วานของนิกายได้) และสถาปนาสำนักมหาวิหารขึ้นใหม่ในพม่า นิกายในแนวใหม่นี้ เป็นที่รู้จักกันในนามสิฮาลา *สังฆะ* (มาจากศรีลังกา) ในขณะที่สำนักที่เก่ากว่า ที่มีพระชินอรหันต์เป็นหัวหน้าอยู่ มีชื่อว่า มรัมมา *สังฆะ* การแตกแยกยังมีต่อไปอีกในคริสต์ศตวรรษที่สิบสาม ส่งผลให้เกิดเป็นสี่นิกาย สันนิษฐานกันว่า มีเจ้านายจากกัมพูชาพระองค์หนึ่งเป็นบุคคลในคณะสงฆ์ของพระจปฏะ พุทธศาสนาแนวสีฮาลาหรือสิงหล กลายมาเป็นนิกายที่ได้รับการสนับสนุนที่สำคัญจากรัฐในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ส่วนแผ่นดินใหญ่อย่างรวดเร็ว

พระภิกษุผู้มีฉายาว่า อนุมาติ ซึ่งกลับจากศรีลังกาในค.ศ. 1331 ได้ก่อตั้งนิกายมหาวิหารสิงหลที่ทรงอิทธิพลขึ้นอีกแขนงหนึ่งที่มาร์ตะบัน (เมาะตะมะ) ความแพร่หลายของสำนักของพระอนุมาติในเวลาต่อมา มีต้นเหตุอย่างมากทีเดียว จากความสนใจของพระประมุขแห่งราชอาณาจักรไทยที่เพิ่งก่อตั้งขึ้นใหม่ โดยเฉพาะอย่างยิ่งพระประมุขสมัยสุโขทัย ในรัชสมัยของพระมหาธรรมราชาลิไท (เป็นที่ยอมรับกันว่าเป็น ค.ศ.1347) มีพระภิกษุชื่อพระสุมนะและพระอโนมทัสสี เดินทางไปรับการบวชชั้นสูงที่มาร์ตะบัน เมื่อกลับมา พระสุมนะได้รับมอบวัดของท่านเอง ท่านได้แสดงอิทธิฤทธิ์ทางพุทธศาสนาหลายประการ และต่อมาภายหลัง ได้เดินทางไปยังเชียงใหม่ ดังนั้น นับตั้งแต่ ค.ศ.1369 เชียงใหม่ก็ได้กลายเป็นศูนย์กลางสำคัญของพุทธศาสนาสำนักสิงหล

คณะที่เดินทางไปศรีลังกาครั้งต่อมาในค.ศ. 1423 ประกอบด้วยพระภิกษุสามสิบเก้ารูปจากเชียงใหม่ ลพบุรีและพม่า เพื่อไปรับการบวชขั้นสูง เมื่อกลับมา พระภิกษุเหล่านี้ได้มาส่งเสริมพุทธศาสนาแนวสิงหลในอาณาจักรของตน โดยเฉพาะอย่างยิ่งในเชียงใหม่นั้น สำนักสิงหลได้รับความนิยมมากทีเดียว แต่ก็มีหลักฐานที่แสดงความขัดแย้งกันอยู่ในอาณาจักรดังกล่าว ในเรื่องการปกครองตามหลักวินัยสงฆ์ เรื่องนี้บ่งบอกเป็นนัยว่ามีการแข่งขันชิงดีชิงเด่นกันอยู่ระหว่างสำนักใหม่กับสำนักเก่า

ในพระนคร กระแสของเถรวาทแนวสิงหล บังเกิดผลพวงในคริสต์ศตวรรษที่สิบสาม เมื่อมีการแสดงความโอ่อ่าของมหายานด้วยฝีมือของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 หลังจากนั้นก็มีการฟื้นฟูศาสนาฮินดูตามมาชั่วระยะหนึ่ง ต่อจากนั้นอิทธิพลของพระภิกษุนิกายเถรวาทที่ห่มจีวรสีหญ้าฝรั่นเพิ่มมากขึ้น ทั้งนี้ตามข้อสังเกตของอาคันตุกะชาวจีน จูต้า กวน ในตอนปลายศตวรรษ[47] จารึกภาษาบาลีที่เก่าแก่ที่สุด (รองจากจารึกสมัยปี 761) มีมาจากสมัยค.ศ. 1309 กษัตริย์ทรงพระนามว่าพระเจ้าอินทรวรมันได้ทรงอุทิศวัดเถรวาทและพระพุทธรูป *พงศาวดารเขมร* ซึ่งเป็นเครื่องหมายบอกถึงขนบประเพณีใหม่ในราชสำนัก ก็ได้รับอิทธิพลมาจากเถรวาททั้งหมด พงศาวดารเขมรเริ่มต้นบันทึกเหตุการณ์เมื่อกลางคริสต์ศตวรรษที่สิบสี่

มีบางคนเชื่อมโยงความล่มสลายของขนบประเพณีของพระนครที่ยิ่งใหญ่ว่าเกี่ยวข้องกับพุทธศาสนานิกายเถรวาท โดยเสนอแนะว่า สำนักสิงหล เน้นที่การหลุดพ้นของปัจเจกชน แทนที่จะเป็นการนับถือพระโพธิสัตว์ของมหาชน กับการที่สำนักสิงหลเน้นเป็นนัย ๆ ถึงความเสมอภาคของมวลมนุษย์

---

[47] ***Mémoires Sur Les Coutumes de Cambodge***, 14.

แนวคิดเหล่านี้เป็นตัวบั่นทอนรากฐานด้านลัทธิอุดมการณ์ของรัฐ อย่างไรก็ดี ไม่มีความจำเป็นต้องอาศัยปัจจัยดังกล่าวมาช่วยอธิบายสาเหตุที่ทำให้พระนครมาถึงจุดจบ ทั้งนี้เพราะเงื่อนไขทางด้านสังคมและเศรษฐกิจเสนอแนวทางการตีความที่เป็นไปได้โดยใช้การคาดเดาน้อยกว่า

ในส่วนตะวันตกของแผ่นดินใหญ่เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ การทำลายพุกามของพวกมองโกลในตอนปลายคริสต์ศตวรรษที่สิบสาม มิได้ส่งผลกระทบถึงอิทธิพลที่มีมาอย่างต่อเนื่องของพุทธศาสนานิกายเถรวาท เนื่องจากรัฐต่าง ๆ ที่ตั้งขึ้นในเวลาต่อมา ยังรักษาขนบประเพณีการอุปถัม*ภ์คณะสงฆ์*อย่างมีน้ำใจกว้างขวางต่อไป โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ในคริสต์ศตวรรษที่สิบห้า เมื่อมีการฟื้นฟูรัฐพะโคของมอญขึ้นมาภายใต้พระประมุขผู้ใจบุญคือพระเจ้าธรรมเจติ พระเจ้าธรรมเจติผู้ทรงริเริ่มงานการปฏิรูปศาสนา เคยทรงผนวชเป็นพระมาก่อน จากหลักฐานข้อเขียนในคริสต์ศตวรรษที่สิบหก พระเจ้าธรรมเจติทรงประมวลภูติสามสิบหกตนขึ้นมาเป็นสำนัก เท่ากับทรงจัดตำแหน่งและจัดระเบียบของภูติประเภท*นัต*ของท้องถิ่นให้สอดคล้องกับโครงสร้างจักรวาลของทางพุทธอย่างเป็นทางการ พระองค์ทรงกำหนดอัตลักษณ์ของภูติเหล่านี้เสียใหม่ โดยให้ภูติเหล่านี้เป็นสิ่งมีชีวิตซึ่งมีชะตากรรมที่จะได้หลุดพ้นตามแนวพุทธศาสนา เหมือนเช่นที่ได้เคยมีผู้ทำกันมาแล้วในพุกาม อันที่จริงแล้ว ภูติเหล่านี้ ส่วนใหญ่แล้วเป็นภูติประจำต้นไม้ตามสถานที่สำคัญของพุทธศาสนา ต่อจากนั้น พระเจ้าธรรมเจติยังได้ก็ส่งคณะสมณทูตไปยังศรีลังกา พระสงฆ์ที่ร่วมไปในคณะ ไปรับการบวชในระดับสูงที่แม่น้ำกัลยาณี (กาลนิ) และเมื่อกลับมา ก็มีการสร้างสถาบันทางศาสนาให้ มีชื่อว่า กัลยาณีสีมา จารึกกัลยาณี ค.ศ.1479 บันทึกเรื่องราวเกี่ยวกับการเดินทางของคณะสมณทูตนี้

คำประกาศในจารึกกัลยาณีที่ว่า พระภิกษุสงฆ์ ประพฤติตนเสื่อมเสีย เกียจคร้านและไม่บริสุทธิ์และจำเป็นต้องดำเนินการโดยฉับพลันนั้น เป็นการแสดงให้เห็นอีกครั้งหนึ่งถึงความกังวลของพระประมุขที่จะจัดระเบียบกิจการต่าง ๆของ*คณะสงฆ์* และยกปัญหาที่ซับซ้อนเกี่ยวกับความสัมพันธ์ของพระสงฆ์กับรัฐและสังคมขึ้นมาดำเนินการ ตามทฤษฎีแล้ว พระสงฆ์ย่อมตัดขาดออกจากสังคม และไม่แสวงหาอิทธิพลทางการเมืองใด ๆ พระสงฆ์พึงปฏิบัติตามคำสอนของพระพุทธเจ้าอย่างอุทิศตนเต็มที่ แต่ทฤษฎีนี้มีอยู่ในสภาพความเป็นจริงสักมากน้อยเพียงไร?

ในกรณีของพม่า ราชอาณาจักรอย่างเช่นพะโคและพุกาม ให้หลักฐานทั้งสองด้าน ส่วนนักวิชาการนั้น บางคนเน้นที่ด้านหนึ่ง และบางคนเน้นที่อีกด้านหนึ่ง มีการโต้เถียงกันว่า แม้ว่าการอุปถัมภ์ของกษัตริย์ มีแนวโน้มที่จะดึงศาสนาเข้ามาพัวพันกับการเมือง กระนั้นก็ยังมีผู้อุปถัมภ์คนอื่น ๆ อีกมากมาย คำกล่าวอ้างต่าง ๆ นานาถึงอำนาจของฆราวาสที่มีอยู่เหนือพระสงฆ์ มีแนวโน้มที่จะหักล้างกันเอง ถึงอย่างไรพระสงฆ์ก็มีเสรีภาพในความเชื่อเรื่องบาปบุญคุณโทษ การยึดมั่นต่อความอุทิศตนให้แก่พุทธศาสนา เหนือวัฒนธรรมของชาติ ส่งผลในทางจำกัดอำนาจของพระประมุข ในอันที่จะวาง

กฎเกณฑ์ควบคุม*คณะสงฆ์* เมื่อกษัตริย์ทรงพยายามที่จะริบสมบัติส่วนใหญ่ของ*คณะสงฆ์* มติมหาชนย่อมส่งผลในเชิงขัดขวางต่อต้านความพยายามดังกล่าว[48]

พิจารณาในอีกทางหนึ่ง ไม่มีข้อสงสัยแต่อย่างใดว่า พระสงฆ์มีส่วนเกี่ยวข้องในกิจการต่าง ๆ ของรัฐบาลและสังคมอย่างใกล้ชิดสนิทสนมในหลาย ๆ ทาง พระประมุขทรงเป็นผู้ตัดสินพระทัยในเรื่องซึ่งมีผลเกี่ยวข้องกับพระสงฆ์ ดังจะเห็นว่า มีการเขียนพระวินัยในพุทธศาสนาเป็นภาษาบาลีขึ้นมาใหม่ ตามพระบรมราชโองการของพระเจ้ากยันสิทธา ในค.ศ. 1154 กษัตริย์อลองจันสุ ทรงกำหนดว่าการบริจาคสิ่งของเงินทองให้วัดเป็นจำนวนมาก ๆ ต้องได้รับพระบรมราชานุญาตเสียก่อน พระสงฆ์ใช้เวลาไปในการประกอบพิธีกรรมในนามของรัฐ สวดถวายพระพรแด่กษัตริย์และสวดพระปริต เพื่อประโยชน์แก่กิจการของกษัตริย์ พระสงฆ์เข้าไปติดอยู่ในความปั่นป่วนวุ่นวายของการเมือง บางรูปถึงกับมีส่วนเกี่ยวข้องอยู่กับการกบฏ แต่พระมหากษัตริย์ทรงเป็นผู้กำหนดว่า สำนักสงฆ์นิกายใหญ่น้อยทั้งหลายสำนักไหน จะได้รับการบริจาคข้าวของเงินทองเป็นจำนวนมาก ๆ และสำนักไหน จะไม่ได้รับ เท่ากับกษัตริย์ทรงหาประโยชน์จากแนวโน้มนานัปการที่จะมีการแบ่งฝักแบ่งฝ่ายกันภายในชุมชนซึ่งบรรดาสมาชิกต่างมีเวลามากมายที่จะมานั่งคิด

ในทำนองเดียวกัน ที่พระนคร พระประมุขทรงใช้อิทธิพลที่มีเหนือกว่า*คณะสงฆ์*ในด้านเศรษฐกิจด้วยการกำหนดระเบียบการบริจาคให้แก่สถาบันทางศาสนาทุกประเภท การให้สถานภาพ “ของหลวง” แก่การบริจาคที่ทรงโปรด เท่ากับเป็นการพระราชทานสิทธิพิเศษที่จะได้รับการยกเว้นภาษีอย่างมีประสิทธิผลแก่ผู้บริจาค กษัตริย์ทรงสร้างอิทธิพลต่อทรัพย์สมบัติของศาสนาด้วยการให้การสนับสนุนหรือยับยั้ง

การสนับสนุนค้ำจุนสถาบันทางพุทธศาสนา พระเจ้าสุริยวรมันที่ 1 (ครองราชย์ประมาณ ค.ศ. 1002-1050) นั้น ไม่ควรมองว่าทรงเป็นประมุขที่นับถือพุทธศาสนาแต่เพียงอย่างเดียว แต่เป็นผู้ทรงให้การเน้นหนักที่พุทธศาสนาอย่างมาก พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ดังที่ได้ตั้งข้อสังเกตไปแล้วข้างต้น ว่าทรงเป็นผู้ให้ความสำคัญอย่างมากแก่ฝ่ายมหายาน

ที่ชัดเจนแจ่มแจ้งอย่างมากคือราชอาณาจักรไทย ซึ่งเกิดขึ้นมาบนซากปรักหักพังของอำนาจของพระนคร ราชอาณาจักรไทยส่งพระภิกษุสงฆ์เป็นสมณทูตไปยังมาร์ตะบันหรือศรีลังกา และจัดหาวัดที่สร้างขึ้นอย่างดีให้กับครูที่ทรงโปรดปราน โดยเฉพาะอย่างยิ่ง พ่อขุนรามคำแหง (ครองราชย์ประมาณ ค.ศ. 1280-1297) ทรงเป็นผู้ให้ความเคารพแก่*คณะสงฆ์*มากเป็นพิเศษ และหากว่าจะเชื่อถือตามจารึก ค.ศ. 1292 ของพระองค์ พระองค์โปรดให้สร้างพระสถูปขึ้นที่ศรีสัชนาลัย (สวรรคโลก) ซึ่งใช้เวลาก่อสร้างนานถึงหกปี และทรงบริจาคสิ่งของเงินทองให้แก่วัดวาอารามต่าง ๆ มากมาย[49] ที่วัดแห่ง

---

[48] Than Tun, ***History of Buddhism***, 39.

[49] Cœdès, *Étas*, 360, 377; A. B. Griswold and Prasert na Nagara, “The Inscription of King Rāma Gamheṅ of Sukhodaya (1292 A. D.), Epigraphical and Historical Studdies No. 9,” JSS, 69 (1971).

หนึ่ง คือวัดอรัญญิก ทรงฉลองกฐิน ถวายสบงจีวรแก่พระภิกษุหลังจากออกพรรษา ต่อจากนั้น รัฐอยุธยา ซึ่งสืบทอดต่อจากสุโขทัยในฐานะศูนย์อำนาจทางการเมืองที่เป็นหลักของไทยในคริสต์ศตวรรษที่สิบสี่ ก็มีศรัทธาต่อศาสนาไม่น้อยไปกว่ากัน อาทิเช่น พระรามราชา ทรงสร้างวัดลังการาม ถวายแก่พระธรรมกิตติซึ่งเป็นพระภิกษุที่มีชื่อเสียงโด่งดังและเป็นผู้เชี่ยวชาญภาษาบาลี

เลยต่อไปทางตะวันออก ที่จามปา เหตุการณ์ที่เด่นที่สุดของการค้ำจุนพุทธศาสนาจากรัฐ มีขึ้นที่ราชอาณาจักรชานเชง (หากจะใช้ชื่อที่จีนเรียกอาณาจักรจามปา) นั่นคือการสร้างวิหารของพระเจ้าอินทรวรมันขึ้นที่อินทรปุระ ในกวางหนำ เพื่อถวายแก่อวโลกิเตศวรในพระนามว่าลักษมินทรโลเกศวร ในรัชสมัยของพระเจ้าอินทรวรมันและของผู้ที่สืบราชสมบัติต่อจากพระองค์บางองค์ ศิลปะเกี่ยวกับพุทธศาสนาเติบโตขึ้นอย่างเป็นที่น่าสังเกต[50]

ในเวียดนาม พุทธศาสนาได้รับการสนับสนุนอย่างเข้มแข็งและเสมอต้นเสมอปลาย—แม้ว่าต้องแบ่งปันการสนับสนุนให้แก่ขนบประเพณีอื่น ๆ ด้วยก็ตาม—วิถีชีวิตแบบจีนเป็นตัวกำหนดให้อิทธิพลที่รัฐมีต่อองค์กรศาสนา ต้องอยู่ในความควบคุมอย่างสูงขององค์พระประมุข พระเถระของนิกายที่กษัตริย์ทรงโปรดปราน มักได้รับตำแหน่งที่ปรึกษาที่สำคัญ ๆ อยู่ในพระราชวังอยู่เสมอ ซึ่งเรื่องนี้ ย่อมชักนำให้สาวกของพระเถระองค์นั้น ๆ เข้ามาข้องเกี่ยวกับการเมืองอย่างไม่อาจเลี่ยงได้

ตรงนี้เราสามารถพิจารณาถึงอิทธิพลของพุทธศาสนาแบบจีนที่มีผลต่อเวียดนามได้อย่างเหมาะสมที่สุด เพราะการจัดองค์กรพุทธในเวียดนาม มีลักษณะของขนบประเพณีจีนอย่างเด่นชัดที่สุด[51] นิกายจีนที่มีอิทธิพลมากที่สุด คือชาน (ในอินเดียคือ *ธยานะ* ซึ่งหมายถึงการทำฌานสมาธิ ในญี่ปุ่น เรียกว่า เซ็น ในเวียดนาม เรียกว่า เธียน) ตามขนบประเพณีของจีน พระเถระแห่งสำนักนิกายชานองค์แรกในจีน คือพระภิกษุโพธิธรรม ผู้ซึ่งมีตำนานเล่าขานงอกเงยขึ้นเป็นอันมาก แม้ว่าบุคคลผู้นี้เคยมีตัวตนอยู่จริง แต่เป็นการยากที่จะรู้ถึงข้อเท็จจริงที่แท้เกี่ยวกับตัวท่านได้ ว่ากันว่า พระโพธิธรรมปฏิบัติ “ฌานกำแพง” (ทำสมาธิตรงหน้ากำแพงที่ว่างเปล่า) เป็นเวลาเก้าปี ได้เคยไปเยือนเส้าหลิน วัดซึ่งมีชื่อเสียงโด่งดังในฐานะที่เป็นแหล่งกำเนิดของแนวปฏิบัติชานและศิลปะการป้องกันตัวหลายอย่าง บรรดาครูที่พระโพธิธรรมได้ริเริ่มฝึกฝนขึ้นและสืบทอดวิชาต่อ ๆ กันมา เป็นผู้ที่ทำให้ชานเผยแพร่ไปยังเวียดนาม

ธรรมเนียมดั้งเดิมของเวียดนาม ช่วยให้เกิดการประมวลและจัดประเภทประวัติศาสตร์ศาสนาพร้อมกับระบุอัตลักษณ์ของเฉพาะสำนักสงฆ์หลายสำนัก แต่ละสำนักเหล่านี้ ต่างจดบันทึกตามแบบอย่างของตนเอง และทำบัญชีรายชื่อพระเถระเจ้าสำนักและอาจารย์ไว้หลายชั่วอายุคน ดูเหมือนว่า

---

[50] I. W. Mabbett, “Buddhism in Champa,” in Marr and Milner, 298-303.

[51] เกี่ยวกับพุทธศาสนาในเวียดนาม ดู Tran Van Giap, “Le Bouddhisme en Annam,” K. W. Taylor, “Authority and Legitimacy in Eleventh Century Vietnam,” in Marr and Milner, 139-76; K. W. Taylor, ***The Birth of Vietnam,*** Berkeley, 1983; Thich Thien-An, ***Buddhism and Zen in Vietnam in Relation to the Development of Buddhism in Asia***, Los Angeles, Rutland, Vermont, Tokyo, 1975.

เรื่องราวที่จัดทำขึ้นตามธรรมเนียมที่มีมาแต่เดิมนี้ ทำให้แบบแผนของพุทธศาสนาดูมีลักษณะเป็นระบบและเป็นสถาบันมากกว่าที่เป็นจริง ๆ ตามดินแดนที่มีคนไปตั้งรกรากอยู่ มีวัดตั้งอยู่เป็นจุด ๆ ส่วนใหญ่แล้ว แต่ละวัดต่างบริหารกิจการต่าง ๆ กันเองโดยอยู่ในสายตาของผู้อุปถัมภ์และผู้บริจาค อย่างไรก็ดี แน่นอนว่าย่อมมีสายของครูที่ต่างรับรู้กันว่าสายนั้น ๆ ขึ้นต่อพุทธศาสนาในสำนักซึ่งสืบย้อนกำเนิดกลับไปได้ถึงจีน

สำนักแรกสุดคือสำนักวินิตะรุจี (ไต-นิ-ดู-ลู-ชี) ได้ชื่อสำนักตามชื่อผู้ก่อตั้ง ซึ่งสันนิษฐานกันว่าเป็นพราหมณ์อินเดียที่เดินทางมาถึงจีนในคริสต์ศตวรรษที่หก พราหมณ์ผู้นี้ศึกษาเล่าเรียนกับเซง-ตาน พระเถระเจ้าสำนักองค์ที่สามของสำนักชานในจีน เมื่อเดินทางไปตังเกี๋ย ท่านได้เข้าพำนักที่วัดพัป-วัน ในจังหวัดฮา-ดอง กล่าวกันว่า เส้นทางการสืบทอด ที่เริ่มต้นจากท่านโดยใช้กระบวนการ “ผนึกจิต” แบบชาน (อาจารย์ถ่ายทอดความหยั่งรู้ทางจิตให้แก่ศิษย์) ได้ส่งผ่านต่อกันมาถึงสิบเก้ารุ่น พระเถระเจ้าสำนักบางองค์ของสำนักนี้ ได้เป็นที่ปรึกษาแก่กษัตริย์ (อาทิเช่น พัป ธวน ในคริสต์ศตวรรษที่สิบ) บางรูปมีชื่อเสียงว่าบรรลุฌานระดับต่าง ๆ บ้างก็มีชื่อเสียงในเรื่องการเป็นปราชญ์ผู้ทรงความรู้

สำนักที่ใหญ่เป็นอันดับสองของเวียดนามที่แยกมาจากชาน คือสำนักโว งอน ธอง สำนักนี้ก่อตั้งขึ้นในสมัยราชวงศ์ถัง ทว่าได้รับความนิยมอย่างมากจากพระประมุขของเวียดนามที่ตั้งตนเป็นอิสระในยุคต่อมา อาทิเช่น พระเถระเจ้าสำนักองค์ที่สี่ คือควง เวียด ได้ไปถวายพระอักษรที่พระราชวังและถวายคำปรึกษาให้แก่กษัตริย์ เล ได-ฮานห์ (ค.ศ.980 – 1005) และการที่กษัตริย์พระองค์ต่อมา คือองค์ลี ท้าย ตง ทรงเป็นเจ้าแห่งสำนักนี้ด้วยพระองค์เอง แสดงถึงการอยู่ร่วมกันของราชวงศ์กับ *คณะสงฆ์* ซึ่งเห็นได้ชัดว่า ภายใต้รัชสมัยของราชวงศ์ลีนั้น งานของพระภิกษุในพุทธศาสนามีส่วนอย่างมากในการนำกษัตริย์ขึ้นมามีอำนาจ

สำนักที่สำคัญอันดับสาม ตามคำเล่าขานแต่ดั้งเดิมที่เวียดนามระบุไว้ คือนิกายเธาดอง ซึ่งพระภิกษุชาวจีน เส้า-ถัง ก่อตั้งขึ้นในจามปา เส้า – ถังถูกจับกุมตัวไว้ในระหว่างสงครามครั้งหนึ่ง และถูกนำตัวไปยังราชสำนักเวียดนามในฐานะเชลย อย่างไรก็ดี เมื่อได้ไปถึงที่นั่น เส้า-ถังกลับได้ตำแหน่งเป็นเสนาบดีคนสำคัญคือควอก-ซู อันเป็นตำแหน่งผู้ควบคุมดูแลทางศาสนาส่วนหนึ่ง และฆราวาสเป็นส่วนใหญ่ คำสอนของเส้า-ถัง มีพื้นฐานอยู่ที่*อมิตะภาสูตร* ซึ่งเน้นถึงการขจัดตัวตนที่เป็นปัจเจกวินิพนธ์ที่มีชื่อเสียงที่ท่านประพันธ์ขึ้น เปรียบเทียบโลกที่รับรู้ด้วยประสาทสัมผัสกับดอกไม้ในท้องฟ้า—คือสิ่งที่ไม่เป็นจริง เป็นมายา เจ้าสำนักองค์ต่อ ๆ มาซึ่งอำนวยโชคลาภให้กับสำนักที่ท่านได้ก่อตั้งขึ้น ประกอบด้วยสมาชิกในราชตระกูลอยู่หลายพระองค์ ที่สำคัญคือ องค์จักรพรรดิลี อันห์ ตง และจักรพรรดิลี กาว ตง ในคริสต์ศตวรรษที่สิบสอง

ตัวอย่างดังที่กล่าวมาเตือนใจเราอยู่ว่า ชุมชนชาวพุทธนั้น เช่นเดียวกับสถาบันต่าง ๆ ของพราหมณ์ คือไม่สามารถดำเนินงานได้ในสภาพสูญญากาศ หากต้องพึ่งพาอาศัย และได้รับการหล่อหลอมอย่างมาก จากความมุ่งหวังของสังคมที่ชาวชุมชนเหล่านั้นอาศัยอยู่ จารึกที่มีอยู่ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เป็นแหล่งข้อมูลสำคัญที่ทำให้เราได้ความรู้เกี่ยวกับการจัดองค์กรของชุมชนเหล่านี้

และจารึกที่ทั้งประมุขและคนทั่วไปที่มีจิตใฝ่กุศลทิ้งไว้เบื้องหลัง ช่วยบอกเราว่า อะไรคือเหตุจูงใจของคนที่เต็มอกเต็มใจแบกรับภาระการค้ำจุนชนชั้นที่มีสมาชิกอยู่จำนวนมากเหล่านี้ และไม่สร้างผลผลิตอันใดในด้านเศรษฐกิจ (เมื่อมองผ่านในขณะแรก)

เหตุจูงใจเหล่านี้ ส่วนหนึ่งเป็นเรื่องทางวัตถุ และโดยอันที่จริงนั้น เราจำเป็นต้องพิจารณาหน้าที่ของวัดวาอารามในสังคม โดยเปรียบกับภูมิหลังของการจัดองค์กรทางด้านการเมืองและเศรษฐกิจของสังคมนั้น ทว่าเราจำเป็นต้องพิจารณาแรงจูงใจทางด้านจิตวิญญาณด้วยเช่นกัน แรงจูงใจทางจิตวิญญาณนี้เป็นแรงจูงใจที่เป็นจริงอยู่พอตัวทีเดียว ดูอย่างเช่นพุกาม ซึ่งเป็นองค์รวมที่เด่นชัดของความเร่าร้อนในทางศาสนา มีการสร้างวัดสามหรือสี่พันวัดในพื้นที่หกสิบห้าตารางกิโลเมตร จารึกต่าง ๆ ซึ่งบันทึกการบริจาคให้กับหลาย ๆ สถาบันเหล่านี้ ปกติแล้ว จะระบุด้วยว่า ทำไมจึงบริจาค ส่วนใหญ่แล้ว ผู้บริจาคหวังที่จะบรรลุนิพพาน (การหมดสิ้น*กรรม*ทั้งปวง และไม่มีเหตุให้ต้องเกิดใหม่) และ *สัมโพธิ* (ความรู้แจ้ง ซึ่งเป็นเงื่อนไขหนึ่งของการหลุดจากบ่วงกรรม) หรือพุทธภาวะ บางครั้ง พวกเขาแสดงความใฝ่ฝันที่จะได้ไปเกิดในยุคของพระเมตไตรย ผู้ซึ่งจะเป็นพระพุทธเจ้าองค์ถัดไป เมื่อเกิดและได้ประโยชน์จากคำสอนของพระเมตไตรยแล้ว ก็สามารถหวังได้ว่าจะบรรลุถึงความรู้แจ้ง บางครั้งผู้บริจาคสตรีแสดงความปรารถนาที่จะเกิดเป็นชายในชาติหน้า (เท่ากับมีหนทางที่ดีขึ้นในการสร้างความก้าวหน้าไปสู่การหลุดพ้น) หรือกระทั่งเป็นพระพุทธเจ้า พระประมุขบางองค์ทรงมองพระองค์เองว่าเป็นพระโพธิสัตว์ ดังเช่นพระมหาธรรมราชาลิไทแห่งสุโขทัย และกล่าวกันว่า เมื่อพระองค์ทรงออกผนวช และเริ่มต้นดำเนินความเพียรทางจิตวิญญาณ แผ่นดินถึงกับสั่นสะเทือน[52]

ที่น่าสังเกตคือวิธีการที่ใช้เพื่อตีความคำสอนเรื่องผลบุญ กล่าวอย่างเคร่งครัดแล้ว *กรรม*ดีคือการทำบุญ เช่นการบริจาคให้แก่สถาบันทางศาสนา สามารถเพิ่มผลบุญ (อย่างน้อยก็ในแนวเถรวาท) ให้แก่ผู้ทำบุญเอง ทว่ามีผู้พบช่องโหว่ในขนบประเพณีของเถรวาท เช่นเดียวกับที่พบในขนบของมหายาน คือความเป็นไปได้ที่จะโอนผลบุญไปให้กับบุคคลอื่น ๆ กล่าวคือบ่อยครั้งผู้บริจาคทรัพย์สิน แสดงความตั้งใจยกผลบุญจากการกระทำของตนเพื่อประโยชน์ของบุคคลอื่น (หญิงหม้ายอุทิศผลบุญให้แก่สามี หรือบริจาควัดเพื่อคนจน) ในพระนคร พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ทรงหาประโยชน์ให้แก่พระราชมารดาได้โดยอาศัยความจริงในข้อที่ว่า พระราชมารดาเป็นส่วนหนึ่งของเหตุที่ทำให้พระองค์ทรงมีชีวิตขึ้นมา ดังนั้น พระราชมารดาจึงทรงมีส่วนรับผิดชอบต่อการกระทำของพระองค์ และดังนั้น ก็มีสิทธิได้รับส่วนแบ่งในผลบุญของพระองค์

แต่ก็เป็นสิ่งที่เห็นได้อย่างชัดเจนเพียงพอว่า ผู้ที่บริจาคให้กับวัดและสถานที่ศักดิ์สิทธิ์นั้นสามารถได้รับรางวัลตอบแทนในชีวิตในโลกนี้ได้ พวกเขามิได้สละผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจที่มีอยู่กับสินทรัพย์ที่โอนให้แก่วัดเสียทั้งหมด ในบางแง่มุมผู้รับบริจาคนั้น ก็เหมือนกับผู้เช่า ในพุกาม มีกรณีพิพาทกันระหว่างวัดกับผู้บริจาค ในเรื่องลักษณะของผลประโยชน์ที่ทางฝ่ายผู้บริจาคยังคงสงวนไว้

---

[52] Cœdès, ***Receuil.,*** I. 111-16 (Inscription Palie du Bois des Manguiers) at 115.

ให้กับตนเอง การบริจาคที่ได้รับการยอมรับอย่างเป็นทางการ จะปลอดพ้นจากการอ้างสิทธิทุกประการจากผู้เก็บภาษีและเจ้าพนักงานอื่น ๆ ของกษัตริย์ ดังเช่นกรณียกเว้นภาษีในพระนคร แม้ว่าครอบครัวของผู้บริจาคอาจยังใช้ประโยชน์จากที่ดินที่บริจาคแก่วัดไปแล้วในระดับหนึ่ง และสมาชิกในตระกูลอาจเป็นสมภารหรือพระภิกษุระดับอาวุโสก็ตาม นอกจากนี้ สินทรัพย์ที่โอนให้แก่ศาสนา ยังมีโอกาสถูกแย่งชิงในอนาคตน้อยกว่า ไม่ว่าการแย่งชิงจากรัฐบาล จากโจรผู้ร้ายหรือจากญาติ ทั้งยังทำให้ผู้บริจาคได้สถานภาพในสังคมที่วัดกันด้วยความมั่งคั่งเหลือเฟือ ผู้บริจาคที่ประสงค์จะได้ผลบุญมากที่สุดด้วยระบบการฝากธนาคารทางจิตวิญญาณ—อย่างที่เรียกกันเป็นครั้งเป็นคราว—นี้ จะหาทางเน้นหนักความถาวรของการบริจาคของตน ด้วยการสาปแช่งอย่างขึงขัง หากว่ามีใครละเมิดเงื่อนไขของการบริจาคนี้ในอนาคต คำสาปแช่งดังกล่าว อย่างเช่นที่พุกาม บอกว่า “ใครก็ตามที่ทำร้ายข้าทาสของพระเจดีย์เหล่านี้ ขอให้ถูกขวานจวกอก! ขอให้ตกบันได!”[53]

เนื่องจากเป็นผู้รับบริจาคจากความเอื้ออารีอย่างมีใจกุศลของประชาชนมากมายเช่นนี้ สถาบันศาสนาตามที่ต่าง ๆ เช่นที่พุกามหรือพระนคร จึงมั่งคั่งขึ้นเรื่อย ๆ สถาบันเหล่านี้ปรากฏขึ้นเป็นจุด ๆ อยู่ทั่วทุกหนทุกแห่งในภูมิประเทศ และมีบทบาทสำคัญในระบบเศรษฐกิจ วัดวาอารามจะได้สินทรัพย์เพิ่มเข้ามาใหม่อยู่เนือง ๆ จากการบริจาคครั้งใหม่ ทว่ามีกรณีที่หาได้ยากมาก ที่วัดจะสูญเสียทรัพย์สินไป

พระสงฆ์ ผู้ถือบวชและแม่ชี ซึ่งได้รับการอุปถัมภ์เจือจุนอยู่ภายในสถาบันศาสนา มักได้รับความพอใจหลายอย่างจากชีวิตที่สะดวกสบาย มีคนรับใช้ซึ่งเป็นข้าติดอยู่กับวัดคอยดูแลจัดหาสิ่งที่ขาดแคลนทุกอย่างให้ มีการอภิปรายกันอยู่บ้างเรื่องสถานภาพของคนรับใช้ดังกล่าว ซึ่งเป็นทาสที่มีประสิทธิภาพสำหรับวัตถุประสงค์หลายประการ และปกติแล้ว มีชื่อระบุอยู่ในคำแปลจากแหล่งข้อมูลที่เราได้อ้างถึง แต่เราจำเป็นต้องพิจารณาความจริงในข้อที่ว่า “ทาส” วัดนั้น สามารถเป็นสิ่งที่มีเกียรติได้ อย่างน้อยก็สำหรับบางคน ในกรณีของราชินีในพุกามก็มิใช่เรื่องผิดแปลกอันใด ที่ทรงส่งโอรสสามองค์มาเป็นทาสให้กับวัด แล้วต่อมา ทรงไถ่ตัวคืนไปด้วยการมอบสินทรัพย์ให้กับวัด ธุรกรรมเช่นนี้ เกี่ยวข้องกับความเป็นทาสเพียงแค่เป็นพิธีกรรมแท้ ๆ แต่มีคนจำนวนมากที่ทำงานหนักอย่างเหน็ดเหนื่อยอยู่ในที่ดินของวัด หรือดูแลรับใช้ตามความต้องการของผู้มีตำแหน่งหน้าที่ในวัด คนพวกนี้สืบเชื้อสายมาจากคนต่ำต้อย และมักเป็นเชลยที่จับตัวมาจากชนเผ่าที่อยู่บนเขา[54]

---

[53] Luce, ***Old Burma***, I, 109.

[54] เกี่ยวกับทาสในกัมพูชา ดู C. Jacques, “A Propos de l’Esclavage Dans l’Ancien Cambodge,” in *XXXIXe **Congrés International des Orientalistes,** Paris, 1973. **Proceedings. Asie du Sud-est Continentale;*** Y. Bongert, “Note Sur l’esclavage en Droit Khmer Ancien,” *in Études d’Histoire du Droit Privé Offertes à Pierre Petot*, Paris, 1959; A. K. Chakravarti, “Sources of Slavery in Ancient Cambodia,” in D. C. Sircar, ed., ***Social Life in Ancient India***, Calcutta, 1971

ทรัพย์สมบัติที่เหลือล้นของวัดวาอารามนี้ในท้ายที่สุดทำให้วัดกลายเป็นคู่แข่งขันเพื่อแย่งชิงอำนาจรัฐของกษัตริย์ ไมเคิล ออง-ธวินเสนอประเด็นไว้อย่างน่าเชื่อถือ ว่าความมั่งคั่งของสำนักสงฆ์มีบทบาททำให้พุกามเสื่อมลง ประเด็นนี้อาจใช้ได้เช่นกันกับรัฐอื่น กล่าวคือในช่วงที่ยังมีที่ดินอย่างเหลือเฟือ ที่ว่างย่อมมีให้ทั้งแก่รัฐและ*คณะสงฆ์* ที่จะขยายเขตการควบคุมและอำนาจการปกครองของตนให้กว้างขวางออกไป แต่เมื่อเวลาผ่านไป ทรัพยากรที่มีอยู่เริ่มร่อยหรอลง ในท้ายที่สุด *คณะสงฆ์* จึงกลายเป็นคู่แข่งของรัฐ โดยยึดกุมที่ดินและแรงงานที่มีอยู่อย่างเหลือล้นนั้นไป ที่ดินและแรงงานเหล่านี้ หากมิได้ถูกยึดไป ก็น่าจะพอมีไว้สำหรับเจือจุนทรัพยากรทางเศรษฐกิจของฝ่ายปกครอง ช่วงตอนที่ว่านี้ เกิดขึ้นในคริสต์ศตวรรษที่สิบสาม และกระตุ้นให้พระประมุขทรงมองสมบัติของวัดต่าง ๆ ด้วยความคิดในเชิงตำหนิมากขึ้นเรื่อย ๆ พระประมุขบางพระองค์จึงหาทาง “ชำระ” สำนักสงฆ์ให้บริสุทธิ์—นั่นคือริบสมบัติส่วนเกินของวัดมาเสีย จากการคำนวณรายหนึ่ง ระบุว่า ในท้ายที่สุดแล้ว *คณะสงฆ์*ในพุกาม มีอำนาจควบคุมที่ดินที่มีการผลิตไว้ถึง 63 เปอร์เซ็นต์ ความเพียรพยายามที่จะริบสมบัติมิได้ประสบความสำเร็จเสมอไป และความขัดแย้งเกี่ยวกับทรัพยากรต่าง ๆ มีแนวโน้มที่จะทวีความแบ่งแยกเป็นฝักเป็นฝ่ายให้รุนแรงขึ้น เพราะผลประโยชน์ของวัด ผูกพันอยู่กับผลประโยชน์ของตระกูลเจ้าที่ดินใหญ่ ซึ่งเป็นผู้บริจาค ทั้งยังมีสมาชิกของตระกูลบวชเป็นพระอยู่ คนในตระกูลเจ้าที่ดินใหญ่เหล่านี้ จึงดำเนินชีวิตอยู่อย่างเอื้อประโยชน์ซึ่งกันและกันกับที่ดินและสมบัติที่ติดอยู่กับที่ดินของทางวัด จะเห็นว่า แรงเหวี่ยงจากศูนย์กลาง ทวีกำลังมากขึ้น และสงครามกลางเมืองก็มีทีท่าว่าจะเกิดขึ้นได้มากขึ้นทุกที[55] มีความเป็นไปได้อย่างเต็มที่ว่า เราสามารถเขียนผังของกระบวนการเช่นเดียวกันนี้ให้กับพระนครได้ด้วย

ในเวียดนามก็เช่นกัน มีความขัดแย้งที่แฝงเร้นอยู่ระหว่างอำนาจปกครองของรัฐกับความเป็นอิสระของคณะสงฆ์สำนักต่าง ๆ ขนบประเพณีจีน วางหลักอุดมการณ์ที่สร้างความชอบธรรมแก่การที่รัฐมีอำนาจเหนือทุกขั้นตอนของชีวิต และรัฐมีสิทธิอันถูกต้องที่จะควบคุมกิจการต่าง ๆ ของพระสงฆ์ในพุทธศาสนา สิทธิที่ว่านี้ยังมีในระดับสูงกว่าที่ยอมรับกันโดยทั่วไปในที่อื่น ๆ อีกด้วย หลักอุดมการณ์ที่ว่านี้ คือลัทธิขงจื๊อ

แน่นอนว่า เราสามารถตั้งคำถามได้ว่า ลัทธิขงจื๊อมีความเป็นศาสนามากสักแค่ไหน อย่างไรก็ดี ลัทธิขงจื๊อนี้สมควรได้รับการพิจารณาเคียงข้างไปกับระบบอื่น ๆ ด้วย เนื่องจากขงจื๊อ ก็เช่นเดียวกับระบบอื่น ๆ คือให้อุดมการณ์ที่เรียบเรียงได้เป็นอย่างดี อุดมการณ์นี้ทำให้มนุษย์มีทัศนะเกี่ยวกับสถานภาพของตนเองในจักรวาล วางหลักปฏิบัติในด้านศีลธรรมและจริยธรรม ทั้งยังเสริมแต่งด้วยพิธีกรรมต่าง ๆ ครบถ้วน ซึ่งเป็นการแสดงออกซึ่งสำนึกในอัตลักษณ์ของประชาคมร่วมกัน

---

[55] Aung-Thwin, ***Pagan***; and Aung-Thwin, “Kingship, the Sangha and Society in Pagan,” in Hall and Whitmore, ***Explorations***.

ลัทธิขงจื๊อในเวียดนามสมัยที่เป็นเอกราชแล้ว เป็นลัทธิที่เวียดนามรับมาจากจีนในฐานะรูปแบบหนึ่งของหลักจารีตแห่งรัฐ ลัทธิขงจื้อมีงานนิพนธ์ในเชิงสั่งสอนซึ่งมีส่วนช่วยกำหนดรูปลักษณ์ของวัฒนธรรมแห่งชาติอย่างมากทีเดียว ในรัชสมัยของราชวงศ์ลี ผู้รู้เกี่ยวกับลัทธิขงจื๊อ มีหน้าที่เขียนคำอธิบายตำราขงจื๊อ รูปปั้นของเจ้าแห่งโจว (เมือง) และของขงจื๊อ ถูกนำมาตั้งเป็นรูปบูชาอยู่ในสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ประจำชาติ ลัทธิขงจื๊อเป็นส่วนหนึ่งของประมวลรายวิชาในการสอบของรัฐ เคียงข้างไปกับศาสนาอื่นๆ แต่ในการฟื้นฟูที่เกิดขึ้นในคริสต์ศตวรรษที่สิบสี่และสิบห้า ลัทธิขงจื๊อจะเป็นหลักความเชื่อที่ไม่คู่กับความเชื่ออื่นใด ลัทธิขงจื๊อจะมีการยืนยันทางการเมืองอย่างแน่วแน่เกี่ยวกับอัตลักษณ์แห่งชาติ มีการส่งเสริมลัทธิการบูชารัฐ ลัทธิขงจื๊อก็ได้รับประโยชน์จากการเติบโตของอำนาจรัฐนี้ด้วย องค์พระประมุข อาทิเช่นจักรพรรดิเล ธันห์ ตน (ครองราชย์ระหว่าง ค.ศ.1460-1497) ก็ทรงเป็นผู้ให้การส่งเสริมลัทธิขงจื๊ออย่างกระตือรือร้น[56]

ศาสนาที่มีต้นกำเนิดจากอินเดีย ในอาณาจักรภาคพื้นสมุทร

พัฒนาการด้านศาสนาในโลกส่วนที่เป็นเกาะของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ คล้ายคลึงกับพัฒนาการทางศาสนาในส่วนแผ่นดินใหญ่ ในหลาย ๆ แง่มุม ทว่าความแตกต่างที่สำคัญก็มีอยู่ โลกที่เป็นเกาะของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้นี้สามารถแบ่งออกได้เป็นสองเขต แต่ละเขตแยกจากกันด้วยเส้นแบ่งเป็นแนวจากเหนือมาใต้ จากทางด้านตะวันตกของฟิลิปปินส์ ลงสู่แยกระหว่างเกาะกาลิมันตันและสุลาเวสี จนถึงส่วนทางตะวันออกของซัมบาวา ประวัติศาสตร์และศาสนายุคต้นของส่วนทางด้านตะวันออกสมัยก่อนคริสต์ศตวรรษที่สิบหกนั้น ทราบกันน้อยมาก แหล่งข้อมูลของเรา จำกัดอยู่เพียงแค่ส่วนทางตะวันตกหรือโดยอันที่จริงคือส่วนที่สำคัญ ๆ ของเขตนี้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งส่วนใหญ่ของสุมาตรา คาบสมุทรมลายู ชวาตะวันออกและชวากลาง ส่วนบาหลีและส่วนเล็ก ๆ ของกาลิมันตัน อาณาบริเวณเหล่านี้เป็นที่ซึ่งสามารถรู้สึกได้ถึงอิทธิพลของอินเดียที่แผ่เข้ามาตั้งแต่สมัยศตวรรษต้น ๆ ของคริสต์กาล และเป็นบริเวณที่เริ่มทำความรู้จักกับศาสนาของอินเดียก่อนส่วนอื่นใด โดยเฉพาะในแวดวงที่เกี่ยวข้องกับราชสำนัก

ภูมิศาสตร์ของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ส่วนภาคพื้นสมุทร แสดงให้เห็นความแตกต่างอย่างสำคัญจากภูมิศาสตร์ของส่วนแผ่นดินใหญ่ เป็นความแตกต่างที่รวมไว้ด้วยความหมายทางประวัติศาสตร์ ในส่วนแผ่นดินใหญ่ทิวเขาส่วนใหญ่ตั้งเป็นแนวจากเหนือมาใต้ ทำให้ส่วนแผ่นดินใหญ่สามารถแบ่งออกเป็นเขตย่อย ๆ อย่างน้อยสี่เขต แต่ละเขตต่างมีภาษาและวัฒนธรรมของตนเอง ตรงกันข้ามกับเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ส่วนภาคพื้นสมุทร ซึ่งมีแบบแผนที่เสมอต้นเสมอปลายกว่ากันมาก หมู่

[56] K. W. Taylor, 'Authority and Legitimacy in Eleventh Century Vietnam', in Marr and Milner, 153.

เกาะต่างๆ เหล่านี้ มีสิ่งที่เหมือนกันอยู่มาก ทั้งในด้านภาษาและวัฒนธรรม ช่องแคบและน่านน้ำต่าง ๆ ที่แยกเกาะต่าง ๆ และคาบสมุทรมลายูออกจากกันนั้น ยังเห็นได้ว่า สามารถเดินเรือโดยทั่ว ๆ ไปได้อย่างสะดวก มิใช่อุปสรรคที่ขัดขวางดังเช่นทิวเขาที่อยู่บนแผ่นดินใหญ่ ดังนั้น จะว่าไปแล้ว ช่องแคบและน่านน้ำทั้งหลาย เชื่อมโยงส่วนต่าง ๆ ของภูมิภาคนี้เข้าด้วยกัน มิใช่แบ่งแยกจากกัน

ในช่วงศตวรรษแรก ๆ ของคริสต์กาล เมื่ออิทธิพลของอินเดียเริ่มแสดงตนให้ประจักษ์ ประชากรในหลาย ๆ บริเวณต่างมีระดับอารยธรรมที่สูงอยู่แล้ว ชนชั้นสูงของหลาย ๆ บริเวณเหล่านี้ จึงสามารถรับและปรับองค์ประกอบด้านต่าง ๆ ของอารยธรรมอินเดียที่พวกเขาเห็นว่ามีค่าหรือมีประโยชน์เข้าไว้ เป็นธรรมดาอยู่เอง ที่องค์ประกอบเหล่านี้ ย่อมรวมถึงศาสนาด้วย โดยเฉพาะอย่างยิ่งศาสนาฮินดูนิกายพราหมณ์ และรวมถึงอย่างยิ่งด้วยคือนิกายไศวะ การรับพุทธศาสนานิกายมหายานเข้ามาดูเหมือนจะเป็นขั้นตอนต่อจากนั้นมาก ไวษณพนิกายนั้น ดูจะมีพลังดึงดูดใจน้อยกว่ามาก ส่วนศาสนาเชนและพุทธศาสนานิกายเถรวาท ไม่เหลือร่องรอยทิ้งไว้ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ส่วนภาคพื้นทะเลเลยสำหรับศาสนาฮินดูแนวพราหมณ์นั้น ควรกล่าวในช่วงต้นนี้เสียเลยว่า การใช้คำว่า “ศาสนาฮินดู” อาจชักจูงให้เข้าใจผิด เพราะหนึ่งในบรรดาลักษณะที่สำคัญที่สุดของศาสนานี้ คือระบบชั้นวรรณะนั้นมีอยู่ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้แต่เพียงเฉพาะในทฤษฎีเท่านั้น [57] อย่างไรก็ตาม เมื่อพราหมณ์และวัฒนธรรมพราหมณ์ (อาทิเช่นการใช้ภาษาสันสกฤต โดยเฉพาะอย่างยิ่งในช่วงเริ่มต้นคือก่อนคริสต์ศตวรรษที่เจ็ด) กอปรขึ้นเป็นองค์ประกอบสำคัญของศาสนาฮินดูรูปแบบต่าง ๆ ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้นั้น การใช้คำว่า “ศาสนาพราหมณ์” น่าจะเหมาะกว่า และเนื่องจากศาสนาพราหมณ์มีมาก่อนศาสนาไศวะเวทและพุทธศาสนา จึงเป็นการสมควรที่จะอภิปรายถึงศาสนานี้ก่อนเป็นอันดับแรก

ศาสนาพราหมณ์

แหล่งข้อมูลเก่าของชวาจากสมัยคริสต์ศตวรรษที่สิบเอ็ดเป็นต้นมา กล่าวถึงประชาคมทางศาสนาสามประชาคม (*ไตรปักษะ*) อยู่อย่างสม่ำเสมอ ได้แก่ประชาคมชาวไศวะ (ผู้นับถือพระศิวะเป็นเทพสูงสุดและยังเรียกอีกอย่างหนึ่ง ว่าพวกมเหศวร) ชาวพุทธ (ยังเรียกว่าโสคะตะด้วย) และพวกฤาษี (ยังเรียกว่ามหาพราหมณะด้วย) แต่ละประชาคม ต่างอยู่ภายใต้การควบคุมดูแลของเจ้าหน้าที่ของรัฐบาลกลางคน

---

[57] อย่างไรก็ดี ประเด็นนี้เป็นเรื่องที่สลับซับซ้อน เนื่องจากบางคราว ตำราและจารึกโบราณของชวา ได้กล่าวถึงระบบที่มีสี่ชั้นวรรณะ (จตุรวรรณะ) อยู่บ้างเช่นกัน อย่างไรก็ดี มีสิ่งต่าง ๆ ที่บ่งชี้อย่างหนักแน่นว่า เป็นเพียงการแบ่งทางสังคมแต่เฉพาะในแง่ทฤษฎีแท้ ๆ เท่านั้น และเป็นการกล่าวถึงในแบบที่คัดลอกมาเป็นพิมพ์เดียวเป็นส่วนใหญ่ โดยมิได้แสดงนัยถึงระบบชนชั้นวรรณะเช่นในอินเดียแต่อย่างใดเลย ตัวอย่างอาจดูได้ใน J.G. de Casparis, ‘Pour une Histoire Sociale de l’Ancienne Java, Principalement aux Xème s’, ***Archipel***, 21 (1981).

หนึ่ง สำหรับสองประชาคมแรก เรียกว่า *ธรรมาธิการ* และประชาคมที่สาม เรียกว่า *มันตรี เอร-ฮาชี*)[58] พวกสุดท้ายคือพราหมณ์นั้น แม้มีจำนวนน้อย แต่ก็มิใช่ว่าจะไม่สำคัญ พวกเขาเหล่านี้ มิใช่แต่จะประกอบด้วย นักพรตประเภทต่าง ๆ เท่านั้น หากยังรวมถึงพราหมณ์ประจำราชสำนัก ซึ่งควบคุมดูแลเรื่องพิธีการ ต่าง ๆ ของราชสำนัก รวมทั้งดูแลเรื่องการศึกษาด้วย

จารึกเก่าแก่ที่สุดของส่วนภาคพื้นทะเลนี้ คือจารึกของกษัตริย์ทรงพระนามว่าเจ้ามูลวรมันแห่งกูไตในกาลิมันตันตะวันออก (ปลายคริสต์ศตวรรษที่สี่) และจารึกของเจ้าปูรณะวรมันแห่งตารุมา (คริสต์ศตวรรษที่ห้า) จารึกทั้งสองนี้ดูจะไม่มีการแบ่งแยกออกเป็นฝ่ายระหว่างนิกายต่าง ๆ แต่อย่างใด จารึกของเจ้ามูลวรมัน บรรยายถึงของขวัญอันที่ค่าที่มอบให้แก่พวกพราหมณ์ รวมทั้งวัวหนึ่งพันตัวกับทองคำจำนวนมาก ถ้อยคำที่ใช้สำหรับของขวัญต่างชนิดกันนั้น เรียนรู้มาจากมหากาพย์ของอินเดียและคัมภีร์*ปุราณะ* ซึ่งดูเหมือนว่าสะท้อนถึงพิธีให้ของมีค่าแก่แขกหลังงานเลี้ยงฉลองที่มีมาแต่เดิม ของขวัญมีค่าต่าง ๆ ที่ให้แก่พราหมณ์ ยังเอ่ยไว้ในจารึกของเจ้าปูรณะวรมันด้วย อย่างไรก็ดี สิ่งที่น่าสนใจมากเป็นพิเศษ คือจารึกส่วนที่อ้างอิงถึงการเคารพสักการะรอยพระบาทของกษัตริย์และรอยเท้าช้างของพระองค์ ในชวาตะวันตกเราอาจได้เห็นรอยพระบาทของกษัตริย์ได้ในหลายสถานที่ ซึ่งมีขนาดใหญ่กว่าของจริง รอยพระบาทนี้อยู่ข้าง ๆ จารึกของพระองค์และบางครั้ง มีสัญลักษณ์แปลก ๆ (อย่างเช่นที่ จี-อารุเทิน ทางตะวันตกของโบกอร์ปัจจุบัน มีการแกะสลักรูปแมงมุมไว้ตรงหน้ารอยพระบาทแต่ละรอยที่สลักลงในหินจารึกขนาดใหญ่) แม้ว่าการบูชารอยพระบาท โดยเฉพาะอย่างยิ่งรอยพระบาทของพระวิษณุ กับรอยพระบาทที่ประดิษฐ์ประดอยไว้งามกว่ามาก คือรอยพระบาทของพระพุทธเจ้า มีปรากฏให้ประจักษ์ชัดเป็นอย่างดีในอินเดียและศรีลังกา ทว่าไม่มีตัวอย่างการบูชารอยเท้าของมนุษย์ ณ ที่สองดินแดนนี้ อย่าว่าแต่จะเป็นรอยเท้าช้างเลย ในอีกทางหนึ่ง ในอินโดนีเซีย มีหลักฐานอย่างดีที่บอกถึงการบูชารอยเท้าของบรรพบุรุษในบางบริเวณ โดยเฉพาะอย่างยิ่งบนเกาะนิอาส ใกล้กับชายฝั่งทะเลด้านตะวันตกของสุมาตรา ดังนั้น จึงเป็นไปได้ว่า กรณีนี้ ก็เช่นเดียวกับพิธี “แจกของมีค่า” ของ กาลิมันตันตะวันตก คือเป็นการสืบเนื่องแนวปฏิบัติตามขนบประเพณีเดิมของออสโตรนีเซีย ทว่าซ่อนโฉมอยู่ในคำสันสกฤต[59]

ในราชสำนักอินโดนีเซียมีพิธีการตามแบบฉบับฮินดูสองอย่าง ที่ครองความสำคัญอยู่อย่างมาก คือพระราชพิธีเมื่อขึ้นครองราชย์ (*อภิเษก*) และพิธีศพ (*ศราทธะ*) คำว่าอภิเษก มักปรากฏในหลักฐานภาษาชวาเก่าอยู่เนือง ๆ จารึกที่เก่าแก่ที่สุด ที่อ้างถึงพิธีอภิเษกนี้ มีมาตั้งแต่สมัย ค.ศ. 1019 ซึ่งเป็นปีที่

---

[58] ดู Nāgarakĕrtāgama (หรือมหากาพย์นครเกียรติคม ซึ่งต่อไปจะระบุอย่างย่นย่อว่า *Nag*), 81-1-4; Pigeaud, ***Java in the Fourteenth Century*** IV. 258 and 479-93. ปิโกดใช้คำว่า “นิกายทั้งสาม”

[59] J. Ph. Vogel, “The Yūpa Inscriptions of King Mūlavarman from Kutei (East Borneo),” BKI, 74 (1918); and “De Giften van Mūlavarman,” ibid., 76 (1920); J. G. de Casparis, “The Oldest Inscriptions of Indonesia” in C.M.S. Hellwig, and C. D. Grijns, ***A Man of Indonesian Letters***, Dordrecht, 1986.

มีการอภิเษกของเจ้าไอร์ลังคะ แต่ก็น่าจะเป็นได้ว่า พิธีนี้ทำกันมาก่อนหน้านี้นานแล้ว คือตั้งแต่สมัยเจ้าปูรณะวรมันแห่งตารุมา (คริสต์ศตวรรษที่ห้า) จารึกที่ตุกุของพระองค์ระบุเวลาไว้ว่าเป็นปีที่ยี่สิบสองของการครองราชย์ เนื่องจากปีที่ครองราชย์นั้น นับจากปีที่ทำพิธีราชาภิเษกเสมอ จารึกนี้จึงเป็นสิ่งที่บ่งชี้อย่างชัดแจ้งถึงการประกอบพิธีดังกล่าว การใช้ชื่อสันสกฤตที่หรูหรา โดยมี คำว่า ศรี – อันเป็นคำยกย่องพระมหากษัตริย์--เพิ่มเติมเข้าไปข้างหน้าชื่อและตำแหน่งที่ใช้อักขระชวาโบราณในจารึกสมัยคริสต์ศตวรรษที่เก้าและสิบ ยืนยันถึงการประกอบพิธีราชาภิเษก เพราะการถวายพระนามดังกล่าว เป็นส่วนที่สำคัญยิ่งของพิธีเสมอ พระนามนี้ปรกติแล้วลงท้ายด้วยคำว่า *อุตตังคะเทวา* อันหมายถึง “พระมหากษัตริย์ผู้สูงส่ง” (เรียกอย่างคมคายว่า *อภิเษกนาม*) จารึก “กัลกัตตา” ของเจ้าไอร์ลังคะ (ระบุยุคสมัยไว้ว่าอยู่ในค.ศ. 1041) ยังมีข้อความที่น่าสนใจ คือ *กฤตะสังสการะ ประดิษฐา ริง สิงหะสานะ* ซึ่งหมายถึง “ได้ประกอบพิธีแล้ว สถาปนาขึ้นบนบัลลังก์สิงห์” พิธีราชาภิเษกนี้จบลงด้วยกษัตริย์ไอร์ลังคะทรงเสด็จพระราชดำเนินทางไกลไปยังอิศานะพัชระ ที่วิหารซึ่งสร้างขึ้นเพื่อเป็นอนุสรณ์รำลึกถึงเจ้าสินดอกพระบิดาของพระไปยกา (เทียดหรือพ่อของทวด) ของพระองค์ และทรงทำพิธีตั้งสากตำข้าว (*หะลุ*) ซึ่งเป็นสัญลักษณ์บอกถึงสมรรถนะของกษัตริย์ในอันที่จะส่งเสริมความอุดมสมบูรณ์ของนาข้าว พิธีนี้พระฝ่ายพุทธ ไศวะและพราหมณ์ (*มปุงกุ โสคะตะ มเหศวร มหาพราหมณะ* ตามลำดับ) เป็นผู้ประกอบพิธี รายละเอียดเหล่านี้ แสดงให้เห็นอย่างชัดแจ้งว่า พิธีอภิเษกนี้ แตกต่างจากที่บรรยายไว้ในตำราอินเดียมากเพียงไร

พิธีที่มีความสำคัญอันดับที่สอง เป็น “พิธีกรรมเกี่ยวกับการผ่านขั้นตอน” อีกพิธีหนึ่ง นั่นคือ พิธีศพ หรือพิธีกรรมเพื่อปลดปล่อยวิญญาณของผู้ตายให้เป็นอิสระ ในอินเดีย พิธีดังกล่าวมีความสำคัญอย่างใหญ่หลวงต่อชาวฮินดูทุกคน ตามตำราระบุว่า พิธีดังกล่าว มีหลายขั้นตอนที่ประณีต โดยจัดขึ้นในช่วงห่างเท่า ๆ กันภายหลังการตาย และผู้ที่มารวมทำพิธี ประกอบด้วยคนหกรุ่น ทั้งนับจากบรรพบุรุษลงมาและจากทายาทขึ้นไป โดยบุตรชายของผู้ตาย ต้องมาอยู่ในพิธีด้วย

ในชวาครั้งโบราณ มีการบรรยายถึง*ศราทธะ*อย่างละเอียดละออในมหากาพย์*นครเกียรติคม* เนื้อหาที่บรรยายไว้นี้ เกี่ยวกับการชำระและปลดปล่อยวิญญาณของราชปัตนี (ชายาของกษัตริย์) ซึ่งเป็นพระธิดาองค์เล็กที่สุดในจำนวนพระธิดาสี่พระองค์ของเจ้าเกียรตินคร (ครองราชย์ระหว่าง ค.ศ. 1268-1292) พระธิดาทั้งสี่พระองค์นี้เป็นราชินีสี่พระองค์ของกษัตริย์เกียรติราชสะ (ครองราชย์ระหว่าง ค.ศ. 1293-1309) ด้วย ราชปัตนียังทรงเป็นพระอัยกีของกษัตริย์ฮะยัม วูรุค (ครองราชย์ระหว่าง ค.ศ. 1350-1389) และสิ้นพระชนม์ในปีเดียวกับที่พระนัดดาได้ขึ้นครองราชย์ พิธี*ศราทธะ*ที่ยิ่งใหญ่นี้ จัดขึ้นใน ค.ศ.1362 สิบสองปีหลังจากที่สิ้นพระชนม์ (ซึ่งเป็นช่วงเวลาปกติธรรมดาในอินโดนีเซียครั้งโบราณ) การทำพิธีบรรยายไว้ในบทประพันธ์ไม่ต่ำกว่าเจ็ดบท คำบรรยายนี้ บรรจุเรื่องราวที่น่าสนใจมากมาย ซึ่งมีแนวโน้มที่แสดงให้เห็นว่า พิธีนี้แตกต่างอย่างสิ้นเชิงจากคำบรรยายในตำราภาษาสันสกฤต และต่างจากแนวปฏิบัติในสมัยเดียวกันนี้ในคยา (พิหาร) ผู้เข้าร่วมในพิธี มิได้มีแต่เฉพาะสมาชิกในราชตระกูลเท่านั้น หากยังรวมถึงเจ้าหน้าที่ระดับสูง ข้าราชการสามัญกับภรรยา พระและนักบวชในนิกาย

ต่าง ๆ นักฟ้อน นักดนตรี นักเล่านิทานและอื่น ๆ รายละเอียดเหล่านี้ แสดงให้เห็นอย่างชัดแจ้งว่าต่างจากพิธี*ศราทธะ*ของอินเดีย ซึ่งจำกัดอยู่เฉพาะญาติใกล้ชิดของผู้วายชนม์เท่านั้น[60]

ตัวงานนั้น เกี่ยวข้องกับพิธีกรรมของพุทธศาสนาแนวตันตระ ซึ่งมีทั้งพระภิกษุและ*ปุโรหิต* หรือ "หัวหน้าพราหมณ์ประจำราชสำนัก" เป็นผู้ประกอบพิธี ทั้งหมดนี้ร้อยกรองไว้ในสามตันตระ (*Nag*.64-3) ศูนย์กลางของความเคารพ คือสิงหบัลลังก์ซึ่งอยู่ตรงกลางของสี่เหลี่ยมจัตุรัส บริเวณนี้คือสถานที่ซึ่งพระวิญญาณของราชปัตนีต้องลงมาประทับ ภายหลังจากการประกอบพิธีกรรมที่ถูกต้องเสร็จสมบูรณ์ลงแล้ว หากเราเข้าใจข้อความที่เขียนไว้ได้อย่างถูกต้อง ขั้นตอนจะเป็นดังนี้คือ หุ่นจำลองของราชปัตนี ที่ทำขึ้นจากดอกไม้ (สัง หยาง บุษปะสรีระ, *Nag*. 67-2) ถูกนำขึ้นไปตั้งบนบัลลังก์ จากนั้นพระวิญญาณ (*สวาห์*) ของราชปัตนีได้รับการอัญเชิญให้เข้าสู่ "ร่างดอกไม้" หลังจากจัดงานพิธีอยู่เจ็ดวัน (ซึ่งรวมถึงการรับประทานอาหารตามพิธีซึ่งเปรียบได้กับ *สลามีตัน* ในยุคสมัยใหม่) พระราชินีทรง "กลายไปเป็นเทพ" คือปรัชญาปารมิตา ซึ่งหมายถึง "ปัญญาสูงสุด" เทพีปรัชญาปารมิตานี้ในแนวคิดของตันตระถือว่า เป็นพระมารดาของพระพุทธเจ้าทุกพระองค์ [61] นอกจากการเลี้ยงอาหารและเครื่องดื่มแล้ว ยังมีการแจกเงินและเสื้อผ้าด้วย พิธีทั้งหมดนี้ จึงมีแง่มุมของ "การแจกของมีค่า" รวมอยู่ด้วยนอกเหนือจากภูมิหลังความเชื่อเรื่องวิญญาณ ดังนั้น การวิเคราะห์พิธีนี้ จึงเป็นเรื่องซับซ้อนยุ่งยากมากทีเดียว พื้นฐานอย่างเป็นทางการของพิธีนี้คือ*ศราทธะ* ซึ่งมิได้มีเพียงแค่พุทธศาสนาเท่านั้น ที่ถูกนำเข้ามาทาบต่อไว้ แต่ยังรวมถึงความเชื่อของออสโตรนีเซียครั้งโบราณด้วย อย่างไรก็ดี เราสามารถบรรยายได้ว่า พิธีกรรมนี้โดยแก่นแท้แล้ว เป็นพิธีของออสโตรนีเซีย ทว่าเสริมแต่งด้วยองค์ประกอบที่เรียนรู้มา ทั้งจากวรรณกรรมที่เกี่ยวกับพิธีกรรมของสันสกฤตและแนวคิดของพุทธศาสนา

พิธี*ศราทธะ*เช่นนี้ ซึ่งประกอบกันในวันครบรอบปีที่สิบสองของการสิ้นพระชนม์ของกษัตริย์หรือราชินี มีระบุไว้ในจารึกหลักหนึ่งในหมู่จารึกภาษาชวาโบราณรุ่นสุดท้ายเท่าที่รู้จักกัน จารึกนี้ เป็นเรื่องเกี่ยวกับเขตแดนศักดิ์สิทธิ์ที่มีชื่อเรียกว่า ไตรโลกยปุรี และระบุเวลาไว้ว่าเป็นค.ศ. 1486[62] ข้อความในจารึก ประกอบด้วยโองการของกษัตริย์คิรินทราวรธนา ทยาห์ รณวิชัย ที่ทรงให้แก่พราหมณ์ประจำราชสำนักคนหนึ่ง คือพรหมราชา แห่งภารทวาช *โคตระ* ซึ่งสันนิษฐานว่าเป็นชาวอินเดีย (ดังที่เราได้เห็นแล้วว่า ชื่อ*โคตระ* ซึ่งสืบย้อนต้นตระกูลของพราหมณ์ผู้นั้นไปได้ถึงริชี –หรือฤาษีในตำนาน เป็น

---

[60] สิ่งพิมพ์ที่เกี่ยวข้องกับพระราชพิธีราชาภิเษกในอินเดียโบราณมีอยู่มากมาย รวมทั้ง P. V. Kane, ***History of Dharmaśāstra***, III 72ff.; J. C. Heesterman, ***The Ancient Indian Royal Consecration***, The Hague, 1957; J. Gonda, ***Ancient Indian Kingship from the Religious Point of View***, Leiden, 1966, 79-83.

[61] สำหรับพิธี*ศราทธะ*อย่างที่ประกอบกันในชวาโบราณ ดู Pigeaud, ***Java***, IV. 171f ปิโกดเปรียบเทียบ*นาทราน* (nādran) ของชวาสมัยใหม่ไว้อย่างถูกต้องว่าเหมือนกับ "การเยือนสุสานของบรรพบุรุษในเดือนสะบัน (Saban)"

[62] ดูคำแปลจารึกหลักนี้ใน Md. Yamin, ***Tatanegara Madjapahit***, Jakarta, 1962.

เรื่องปกติธรรมดาในอินเดีย แต่ทว่าดูจะไม่ปรากฏในที่อื่นใดในอินโดนีเซีย) กษัตริย์ทรงให้พราหมณ์ผู้นี้ประกอบพิธี*ศราทธะ*ให้แก่พระวิญญาณของกษัตริย์พระองค์หนึ่ง ที่สิ้นพระชนม์ที่อินทรนิภวนะ จารึกอีกหลักหนึ่ง กล่าวถึงการบูชาปราชญ์ผู้มีชื่อเสียงคือ ภารทวาช และพระรามผู้เป็นใหญ่ (ภัฏร รามา) สำหรับพราหมณ์ที่กล่าวถึงข้างต้นนั้น กล่าวกันว่า เป็นบุคคลที่รอบรู้พระเวททั้งสี่ *(จตุรเวทปาร คะ)* เป็นอย่างดี คุณสมบัติเช่นนี้ เป็นเรื่องธรรมดาในอินเดีย ทว่าในชวาเป็นคุณสมบัติพิเศษ แม้กระทั่ง *จตุรเวท* ก็มีเฉพาะแต่ในตำราภาษาชวาโบราณ ซึ่งอิงต้นฉบับภาษาอินเดียอย่างใกล้เคียงมาก พระราม นั้น มีชื่อเสียงเป็นที่รู้จักกันดีในอินโดนีเซีย ทว่าไม่มีตัวอย่างอื่นใดที่แสดงถึงสถาบัน (*ประดิษฐา*) ที่ตั้ง ขึ้นเพื่ออุทิศแก่พระรามในฐานะที่เป็นเทพองค์หนึ่ง ตรงกันข้าม ในอินเดียใต้ สถาบันดังกล่าวนี้ หาได้ ไม่ยาก เนื่องจากเราได้ทราบว่ามีการฟื้นฟูศาสนาฮินดูในรูปแบบคลาสสิคขึ้นมาใหม่ในสมัยของ ราชอาณาจักรวิชัยนครของอินเดียใต้ (ค.ศ.1336-1565) ดังนั้นจึงน่าจะเป็นได้ว่า ในสมัยเมื่ออินเดียใต้ กับชวาตะวันออก ต่างต้องเผชิญกับการขยายอิทธิพลของศาสนาอิสลามนั้น พัฒนาการต่าง ๆ ในทั้ง สองดินแดน น่าจะมีความสัมพันธ์กันอยู่โดยตรง[63]

อย่างไรก็ดี สมควรกล่าวเน้นไว้ว่า อิทธิพลของศาสนาพราหมณ์ มิได้จำกัดอยู่เพียงแค่ช่วงเวลา แรกสุดหรือท้ายสุดเท่านั้น ทั้งมิได้จำกัดอยู่เพียงแก่การประกอบพิธีกรรมบางอย่างเท่านั้น อันที่จริง แล้ว ลักษณะสำคัญอย่างหนึ่งของวิถีชีวิตแบบอินเดีย อย่างน้อยที่สุดสำหรับชนชั้นสูง คือความเป็นไป ได้ที่จะเลือกออกไปจากสังคมปกติธรรมดา และใช้ชีวิตกับการคิดไตร่ตรอง –หากมิได้ไปเป็นฤาษี ในป่าก็ไปเป็นสมาชิกในชุมชนศาสนาที่ไหนสักแห่ง *อาศรม* หรือชุมชนดังกล่าว มักเป็นศูนย์กลาง ของการศึกษา เพราะผู้ที่เลือกวิถีชีวิตแนวจิตวิญญาณเหล่านี้ ถือกันว่าเป็นผู้มีปัญญารอบรู้ จึงสามารถ ดึงดูดความสนใจของคนจากที่อื่น ๆ ได้

ในบางกรณี ก็มีการพัฒนาสังคมทางเลือกที่แท้จริงขึ้นมา สังคมทางเลือกนี้ดูเหมือนว่าเกิดขึ้น ที่ที่ราบสูงเดียง (ในจารึกใช้คำว่า *ทิหยาง*) ในชวากลาง ที่ราบสูงนี้ ตั้งอยู่บนดินภูเขาไฟซึ่งมีรอย แตกระแหงอยู่มากมาย และสูงกว่าระดับน้ำทะเลประมาณ 2000 เมตร แก๊สและไอน้ำที่พลุ่งขึ้นมาจาก รอยแตก สร้างบรรยากาศน่าเกรงขามของการที่พลังเหนือธรรมชาติแสดงตัวให้ปรากฏแก่มนุษยชาติ พูดให้ธรรมดากว่านี้ก็คือ บรรยากาศอย่างเดียวกันนี้ เป็นต้นเหตุให้อาคารต่าง ๆ ตลอดจนรูปปั้นและ จารึกหินต่าง ๆ เสียหายอย่างร้ายแรง อาศัยพื้นฐานจากการวิจัยของกรอม ของโพเอร์พัตชาระกะและ ของนักวิชาการคนอื่น ๆ เราอาจสรุปได้ว่า รูปแบบเดิมของศาสนาฮินดูแนวพราหมณ์ รุ่งเรืองขึ้นบน และรอบ ๆ ที่ราบสูงนี้ นับตั้งแต่ยุคต้น ๆ มาจนถึงอย่างน้อยคริสต์ศตวรรษที่สิบเอ็ด มีชุมชนนักพรต และพระซึ่ง มีตำแหน่งอย่างเช่น *ปิตามหา* ซึ่งแปลตรงตัวได้ว่า “พ่อใหญ่” (หรือปู่) *คุรุหยาง* แปล ตรงตัวได้ว่า “ครูของเทพ” ทว่าดูเหมือนจะตรงกับคำในยุคหลังต่อมาว่า *เทวะคุรุ* หรือ “เหนือกว่าชุมชน

---

[63] J. G. de Casparis, *India and maritime Southeast Asia: a lasting relationship*, Kuala Lumpur, 1983.

ทางศาสนา" บางตำแหน่ง ซึ่งน่าพิศวงยิ่งกว่า คือตำแหน่งอย่างเช่น *ตะละหันตัน* ซึ่งดูเหมือนจะบ่งบอกถึงหน้าที่ทางพระเช่นกัน[64]

ลักษณะที่น่าประหลาดใจมากที่สุดของศาสนาตามที่ถือปฏิบัติกัน คือมีการบูชาเทพที่มีชื่อว่าหริจันทนะ ชื่อนี้ในฐานะเทพดูเหมือนไม่เป็นที่รู้จักกันในอินเดีย ทว่าตัวศัพท์ของชื่อ มีความหมายว่า "ไม้จันทน์สีเหลือง" เทพหริจันทนะนี้มักถูกเชิญมาอยู่เนือง ๆ เมื่อเริ่มต้นกล่าวคาถาสาปแช่งตามที่มีอยู่ในจารึกภาษาชวาโบราณ ปกติแล้ว เทพองค์นี้จะได้รับการอัญเชิญมาพร้อมกับปราชญ์ชื่อ อคัสตยะ ดังนั้นจึงมีผู้เสนอแนะขึ้นว่า หริจันทนะเป็นคำคุณศัพท์ที่ใช้อธิบายถึงอคัสตยะ ซึ่งบ่งชี้ถึงรูปบูชาของฤาษีผู้ยิ่งใหญ่ที่ทำด้วยไม้จันทน์สีเหลือง (ในจารึกสมัยค.ศ. 760 ที่ทิโนโย มีการกล่าวถึงรูปปั้นของอคัสตยะที่ทำด้วยไม้จันทน์*สีดำ*) แต่เรื่องนี้ยิ่งไม่น่าเป็นไปได้ เพราะเรามีหลักฐานที่บอกถึงลัทธิการบูชาหริจันทนะอยู่[65] หลักฐานนี้คือจารึกค.ศ. 878 ซึ่งระบุถึงงานเทศกาลหริจันทนะซึ่งจัดขึ้นสามปีต่อครั้ง กับงานเทศกาลซึ่งคงจะไม่ใหญ่โตเท่าอีกปีละครั้ง โดยหมู่บ้านต่าง ๆ ต้องจัดส่งข้าวและผลไม้มาช่วยงานลัทธิการบูชาหริจันทนะนี้ กระทำร่วมกับลัทธิการบูชาพระพรหม ซึ่งต้องมีการจัดเตรียม

"เสาข้าวเจ้า" *(อันนาลึงค์)*[66] ในเรื่องนี้ เรายังพบคำสันสกฤตโบราณคือคำว่า *มากหะ* ซึ่งหมายถึงการเซ่นสรวงอีกด้วย การกล่าวอ้างถึงการบูชาหริจันทนะ ยังพบในยุคที่ล่ามาจนถึงปลายคริสต์ศตวรรษที่สิบห้า คือในตำราภาษาชวาเก่าตอนปลาย *ตันตู ปังเคลาราน* ตำรานี้ได้บอกไว้ว่า พราหมณ์ก็แสดงความเคารพสักการะเทพหริจันทนะนี้ด้วย กรณีนี้ก็เช่นเดียวกับกรณีอื่น ๆ (กรณีที่เกี่ยวข้องกับพระพรหมและภัฏร คุรุ) คือเราอาจได้ตัวอย่างที่แสดงถึงเทพของออสโตรนีเซียครั้งโบราณที่อยู่ในชื่ออินเดีย ทว่าเรื่องนี้เป็นเพียงแค่สมมุติฐานที่คิดว่าพอจะเป็นไปได้ ตราบเท่าที่ยังไม่มีเบาะแสที่ระบุอัตลักษณ์ของเทพออสโตรนีเซียดังกล่าว[67]

คาถาสาปแช่ง ซึ่งพบอยู่เสมอในตอนท้ายคำประกาศมอบสิทธิต่าง ๆ ในภาษาชวาโบราณ เอกสารสิทธิ์เหล่านี้เป็นตัวอย่างที่น่าสนใจที่แสดงถึงลักษณาการซึ่งศาสนาฮินดู ถูกนำมาผสมเข้ากับความเชื่อออสโตรนีเซียครั้งโบราณ บางครั้ง มีการเชิญเทพมาเป็นจำนวนมาก รวมทั้งเทพองค์สำคัญ ๆ

---

[64] N. J. Krom, "*Over het Çiwaïsme van Midden-Java,*" ***Mededeelingen der Koninklijke Nederlandsche Akademie van Wetenschappen, Afdeling Letterkunde***, 58, serie B, no. 8 (1929).

[65] F. D. K. Bosch, "De Sanskrit Inscriptie Op Den Steen van Dinaja (682 Çaka)," TBG, 57 (1916); "Het Lingga-Heiligdom van Dinaja," ibid., 64 (1924); J. G. de Casparis, "Nogmaals de Sanskrit-Inscriptie Op Den steen van Dinojo," ibid., 81 (1941).

[66] ข้าวสุกทำเป็นรูปทรงกรวย ยังมีใช้อยู่ทั่วไปในพิธี*สลามีตัน*ของชวา Cf. Clifford Geertz, ***The Religion of Java***, London, 1960, 39f.; Pigeaud, ***Java***, III. 118 and IV. 178.

[67] ในอินเดียรู้จักหริจันทนะกันเป็นอย่างดี ในฐานะชื่อของต้นไม้ต้นหนึ่งในสวรรค์ อย่างไรก็ดี ผู้เขียนมิได้พบกรณีตัวอย่างการใช้คำนี้ที่ระบุถึงความเป็นเทพในงานนิพนธ์ใด ๆ ของอินเดียเลย

ระดับสูงของฮินดู ตั้งแต่พระพรหม พระวิษณุ และมหาเทวา (หรือมเหศวรหรือพระศิวะ ทว่าจะเรียงตามลำดับเช่นนี้เสมอ) จากนั้นจะตามมาด้วยพระอาทิตย์และพระจันทร์ "ธาตุ" ทั้งแปด ได้แก่ดิน น้ำ ไฟ ลม ผู้เซ่นสังเวย อากาศธาตุ เวลา (*กาละ*) และความตาย (*มฤตยู*) ต่อจากนั้น เราจะได้บัญชีรายชื่อเทพชั้นรอง ๆ มาทั้งหมด ไม่เฉพาะเทพชนิดธรรมดาสามัญเท่านั้น (*คาณะ ภูตะ เปรตะ* ฯลฯ) แต่ยังรวมถึงกลางวันและกลางคืน รวมทั้งเทพยามพลบอีกสององค์ (ต่อมาภายหลังมีสาม) ผู้พิทักษ์ท้องฟ้าสี่องค์ เทพลึกลับสององค์คือ*ปูตระเทวตา* และ*รามะเทวตา* (จะเปรียบกับการอ้างถึงพระรามในสมัยคริสต์ศตวรรษที่สิบห้าได้หรือไม่?) วินายะกะทั้งหก ซึ่งเป็นรูปแบบต่าง ๆ ของพระคเณศ หรือเทพที่เกี่ยวข้องกับพระคเณศ [68] ก็ปรากฏอยู่ในบัญชีรายชื่อนี้ด้วย นอกจากนี้ยังรวมถึงจุดทั้งแปดในเข็มทิศ บวกกับทิศเบื้องบนกับเบื้องล่าง (*อิ สอร์ อิ รูหุร์*) แม้กระทั่งเทพีทุรคา (เรียกว่า*ทุรคาเทวี*เสมอ) ก็ปรากฏในหมู่ผู้มีอำนาจระดับรอง ๆ เหล่านี้ด้วย ดังที่หะริอานิ สันติโก ได้แสดงให้เห็นแล้ว คาถาสาปแช่งเหล่านี้ เป็นครื่องหมายบอกถึงการเริ่มต้นของพัฒนาการที่นำไปสู่การคิดสร้างทุรคาขึ้นมาเป็นปีศาจกินมนุษย์ที่น่าสะพรึงกลัวซึ่งสิงสถิตย์อยู่ตามสุสานต่าง ๆ[69]

ส่วนที่น่าสนใจมากที่สุดในคำสาปแช่งพวกนี้ คือการเชิญเทพที่ได้รับพรพิเศษ (*เทวตา ประสิทธะ*) ผู้ซึ่ง "ปกป้องพระราชวังของกษัตริย์และดินแดนมะตะรัม" (*มังครักษะ กะฑะตวัน ศรีมหาราชา อิง ภูมิ มะตะรัม*) ตัวอย่างนี้ นำมาจากจารึกสุคิห์มาเนกของกษัตริย์ทักษะ สมัยค.ศ. 915—สมัยเมื่อ *เกรตนะ*ยังอยู่ในชวากลาง สำหรับ "เทพที่ได้รับประสาทพร" เหล่านี้ ไม่มีข้อสงสัยแต่อย่างใด ว่าย่อมต้องเป็นราชบรรพบุรุษ กษัตริย์ซึ่งกลายเป็นเทพแห่งมะตะรัมเหล่านี้ คือบุคคลที่ระบุไว้ในข้อความที่สอดคล้องกันในบัญชีรายชื่อและตำแหน่งของกษัตริย์องค์ก่อน ๆ เหล่านั้น ตามที่ปรากฏในจารึกมันตยาสิห์ สมัยค.ศ. 907[70] สำหรับจารึกสุคิห์มาเนก[71]นั้น เนื้อความยังเพิ่มคำที่ชวนให้ฉงนอย่าง *อุมา สุก อิ ศาริรา นิง วัง กาเบห์* ซึ่งหมายถึง "เข้าสู่ร่างของทุกคน" ต่อจากการกล่าวถึง "เทพที่ได้รับประสาทพร" ทั้งหลาย เห็นได้ชัดว่า จิตวิญญาณของอดีตประมุขของค์ก่อน ๆ นั้น คิดกันว่า แพร่เข้าไปถึงความคิดจิตใจของประชาชน และชักนำให้พวกเขาปกป้องคุ้มครองสถาบัน การปกป้องเป็นหน้าที่สูงสุดของกษัตริย์ ซึ่งถือกันว่า จะต้องทรงดำเนินกิจกรรมที่เป็นประโยชน์ภายหลังพ้นจากชีวิตในโลก

---

[68] สำหรับ*ษาฑวินายะกะ* และคำอื่น ๆ ที่พบในคำสาปแช่งในภาษาชวาเก่า ดู Edi Sedyawati, "Pengarcaan Gaṇeśa Masa Kediri dan Siṇhasāri," Ph.D. thesis, Universitas Indonesia, 1985, ผลงานสำคัญชิ้นนี้ มีฉบับภาษาอังกฤษซึ่งอยู่ในระหว่างการจัดทำที่สถาบันในเนเธอร์แลนส์ คือ Koninklijk Instituut voor de Taal-Land-en Volkenkunde, Leiden, Netherlands.

[69] Hariani Santiko, "Kedudukan Bhaṭārī Durgā di Jawa Pada abad X-XV Masehi," Ph.D. thesis, Universitas Indonesia, 1987, 146ff.: ผลงานที่สำคัญพอ ๆ กับชิ้นนี้ ยังไม่มีฉบับภาษาอังกฤษ

[70] W. F. Stutterheim, "Een Belangrijke Inscriptie Uit de Kedoé," TBG, 58 (1927), in particular 210.

[71] ดู Brandes and Krom, OJO, 30, B27/28.

นี้ไปแล้ว ด้วยการปกแผ่เข้าไปถึงความตั้งใจของราษฎรของพระองค์ ข้อความข้างต้นยังบรรยายให้เห็นถึงความคิดเรื่องการยกกษัตริย์ขึ้นเป็นเทพ ดังจะให้รายละเอียดข้างล่างนี้

อำนาจและแนวคิดของพุทธศาสนาไม่เคยมีปรากฏอยู่ในคำสาปแช่งเหล่านี้ และในนิกายไศวะก็มิได้โดดเด่นขึ้นมา มีการกล่าวถึงมหาเทวาหรือมเหศวร (สองพระนามของพระศิวะ) และทุรคา (ทุรคาเทวี ในระดับที่ต่ำกว่า*ศักติ*ดังที่ควรของพระศิวะ) รวมทั้งการกล่าวถึงนันทิศวรและมหากาฬ (ซึ่งเป็นร่างที่ต่ำศักดิ์ของพระศิวะ ทำหน้าที่เป็นผู้เฝ้าประตูหรือ*ทวารบาล*) นอกจากนั้นยังมีการอ้างอิงถึงอย่างสำคัญถึงพระอรหันต์แห่งปาศุปตัส และนิกายต่าง ๆ ของไศวเวทที่เกี่ยวข้อง ด้วยคำว่า *ปัญจะกุศิกะ* ซึ่งบางครั้ง ก็ระบุอย่างเจาะลงลงไปเลยว่า กุศิกะ คารคะ ไมตรี กุรุษยา และปตัญชลี [72]

ตัวอย่างเทพออสโตรนีเซียหรืออำนาจเหนือธรรมชาติได้แก่ จระเข้ซึ่งมีชื่อว่า สิ ปามุงคอน และสัตว์น้ำขนาดยักษ์ใหญ่น่าเกลียดน่ากลัวอีกตัวหนึ่ง ซึ่งมีชื่อว่า ตัณฑัง ลูอาห์ ซึ่งอาจเป็นภูติประจำแม่น้ำ เพราะคำว่า *ลูอาห์* = แม่น้ำ ชื่อหลังนี้ ชวนให้นึกไปถึงชื่อ ตันทรัน ลูอาห์ ซึ่งได้รับการเรียกเชิญมาในตอนเริ่มต้นของคำสาปแช่งในจารึกของศรีวิชัย ได้แก่จารึกโกตา กาปูร จารึกการัง บราหิ จารึกเตลาคา บาตูและจารึกปาลัง ปาเซมาห์[73] ตันทรัน ลูอาห์นี้ คงเป็นเทพผู้อุปถัมภ์องค์พิเศษของศรีวิชัย และเป็นไปได้ว่าคงเกี่ยวข้องกับแม่น้ำมุสิ การปรากฏตัวอย่างไม่คาดฝันของเทพองค์นี้ในชวากลางเมื่อกว่าสองร้อยปีให้หลัง อาจเป็นตัวอย่างของการหยิบยืมเทพที่ทรงอิทธิฤทธิ์กันไปมาระหว่างเกาะต่าง ๆ ตัวอย่างปรากฏในจารึกค.ศ. 907 ดังที่ได้กล่าวถึงแล้วข้างต้น[74] ด้วยเหตุที่จารึกนี้มีความสำคัญมากเป็นพิเศษ จึงได้มีการกล่าวถึงเทพมากองค์กว่าปกติมาก มีจระเข้ที่มีชื่อว่า มานาลู และมีงูชนิดต่าง ๆ (*อูลาซาร์ปา*) และไฟชนิดต่าง ๆ (*ญาละ* และ *อะปุย*) คำและชื่อทั้งหลายเหล่านี้ จะมีคำว่า *สัง หยาง* นำหน้ามาก่อน ซึ่งปกติแล้ว เป็นการระบุถึงเทพ สัตว์และวัตถุที่ถือว่าศักดิ์สิทธิ์ นอกจากนี้ยังมีขวานศักดิ์สิทธิ์ (*สัง หยาง วาดัง*) หัวใจศักดิ์สิทธิ์ (*สัง หยาง เตอาส*) ซึ่งสันนิษฐานว่า เป็นศูนย์กลางของสถาบัน และแท่งข้าวศักดิ์สิทธิ์ (*สัง หยาง กุลุมปาง*)

แม่น้ำบางสายเป็นแม่น้ำศักดิ์สิทธิ อาทิเช่น แม่น้ำเบนกาวัน โซโล (*สัง หยาง ภัควัน*) เช่นเดียวกับภูเขาบางลูก ดังที่ตำราภาษาชวาโบราณ*ตันตุ ปังเคลาราน* บันทึกถึงตำนานลึกลับไว้ว่า มหาเมรุหรือสุเมรุ อันเป็นที่พำนักของเทพทั้งหลาย ถูกขนมายังชวา และตั้งลงทางตะวันออกของเกาะ คือภูเขา คุนุง เสเมรุ ในปัจจุบัน การบูชาภูเขาไฟที่ยังคุกรุ่นอยู่ในละแวกนั้น คือภูเขาโบรโม มีปรากฏ

---

[72] กล่าวถึงเป็นครั้งแรกในจารึกมธุรา ของพระเจ้าจันทรคุปต์ ที่ 2 (ค.ศ. 380) จัดพิมพ์โดย D.R. Bhandarkar, ***Epigraphia Indica*** 21 (1921) 8f.; D. C. Sircar, ***Select Inscriptions***, 2nd edn, Calcutta, 1965, I. 277-9; R. C. Agrawala, ***Journal of the Historical Society of Baroda*** 20 (1970) 355f.

[73] G. Cœdès, "Les Inscriptions Malaises de **Ç**rivijaya," BEFEO, 30 (1930); สำหรับคำนี้ ดูบันทัดที่ 12 ในหน้า 40 และ cf. หน้า 55.

[74] ดู Brandes and Krom, OJO, 30 line B-28/29.

ในคริสต์ศตวรรษที่สิบ ภูเขาไฟลูกนี้ ถือกันว่าเป็นที่อยู่ของพระพรหม ผู้ซึ่งในชวาโบราณถือว่าเป็นไฟ ภูเขาลูกที่เล็กกว่ามาก คือภูเขาเปนังคุนคัน ซึ่งอยู่ทางตะวันตกเฉียงใต้ของสุราบายา ได้รับการเคารพบูชาด้วยเหตุที่มีรูปทรงสมบูรณ์ กล่าวคือ มียอดอยู่กึ่งกลาง ล้อมรอบด้วยยอดที่เตี้ยกว่าสี่ยอด ตรงจุดซึ่งใกล้เคียงกับเข็มทิศ อันเป็นรูปทรงที่ถือกันว่าเป็นรูปทรงของภูเขาของเทพเจ้า มีการค้นพบอารามเล็กๆ มากมายตั้งอยู่บนไหล่เขาเหล่านี้ ส่วนใหญ่ เป็นอารามที่สร้างขึ้นเมื่อสมัยคริสต์ศตวรรษที่สิบห้า[75]

ลัทธิความเชื่อเหล่านี้ แม้ว่าส่วนใหญ่แล้ว น่าจะเป็นของออสโตรนีเซีย แต่ก็สอดคล้องกลมกลืนไปกับศาสนาฮินดูนิกายพราหมณ์ การบูชาเทือกเขาว่าเป็นที่อยู่ของเทพเจ้าที่มีอำนาจสะท้อนอยู่ในเรื่องราวอันเป็นตำนานปรัมปรา อาทิเช่น ภูเขาหิมาลัย เป็นบิดาของปารวาตี ชายาของพระศิวะ องค์เทพเจ้าสูงสุดเองนั้น ก็บรรยายถึงกันอยู่บ่อย ๆ ว่าทรงเป็น “เจ้าแห่งภูเขา” (คิรินทรา หรือคำที่มีความหมายตรงกับคำนี้) ราชวงศ์ต่าง ๆ ก็มักเคารพบูชาภูเขาลูกหนึ่งลูกใดโดยเฉพาะ อย่างเช่นราชวงศ์ต่าง ๆ ในราชบุต นับถือภูเขาอาบู และคงคาตะวันออกแห่งโอริสสา ก็เคารพภูเขาโคกรรณะ หรือภูเขา “หูวัว” สำหรับการบูชาแม่น้ำนั้น ไม่เฉพาะแต่ชื่อคงคา (แม่น้ำคงคา) และยมุนา (และสถานที่ซึ่งแม่น้ำทั้งสองสายนี้ไหลมาบรรจบกันที่ปรายาคะ ใกล้กับอัลลาหะบัดเท่านั้น) แต่ยังรวมถึงแม่น้ำกาเวรี (คงคาใต้) แม่น้ำสรัสวตี แม่น้ำโคมาติ (คุมติ) และแม่น้ำสายอื่น ๆ อีก ที่ผุดขึ้นมาในความคิด ไฟนั้น เคารพกันในรูปของไฟสังเวยแด่เทพอัคนี ของพราหมณ์ ฯลฯ และงู ก็ได้รับการเคารพบูชาเป็น*นาค* ลัทธิความเชื่อของอินเดียและอินโดนีเซีย ร้อยประสานเข้าด้วยกันในระดับซึ่งบ่อยครั้ง เป็นไปไม่ได้ที่จะ ตัดสินว่า องค์ประกอบส่วนไหนของศาสนาในดินแดนส่วนภาคพื้นทะเลของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เป็นของออสโตรนีเซียที่ใช้ชื่ออินเดีย หรือส่วนไหนเป็นของอินเดียที่ได้รับอิทธิพลมาจากขนบประเพณีของออสโตรนีเซียกันแน่

การพิจารณาพัฒนาการของศาสนาที่สำคัญ ๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งไศวะเวท และที่มีความสำคัญด้อยกว่าคือ ไวษณพกับพุทธ นั้นเราต้องพิจารณาโดยเปรียบกับภูมิหลังของลัทธิและพิธีการต่าง ๆ รวมทั้งความคิดและความเชื่อทั้งหลาย ดังที่ได้บรรยายไว้ในส่วนนี้

ไศวะและไวษณพ

ก่อนคริสต์ศตวรรษที่สิบหก การบูชาพระศิวะ รวมทั้งเทพและสัญลักษณ์ต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับพระศิวะ เป็นรูปแบบของศาสนาฮินดูที่มีอยู่อย่างดกดื่นในชวา นิกายต่าง ๆ ที่นับถือพระวิษณุเป็นเทพสูงสุด ก็มีเอ่ยถึงอยู่เหมือนกัน ทว่าไม่มีความสำคัญเท่า พุทธศาสนา (มหายาน) นั้นเป็นอีกเรื่องหนึ่ง คือมีนับถือกันมากในสุมาตรา คาบสมุทรมลายูและกาลิมันตันตะวันตก ส่วนในชวานั้น พุทธศาสนา

---

[75] V. R. van Romondt, ***Peninggalan-Peninggalan Purbakala di Gunung Penanggungan***, Dinas Purbakala Republik Indonesia, Jakarta, 1951.

รุ่งเรืองเป็นส่วนใหญ่ในสมัยไศเลนทร์ (ประมาณ ค.ศ.750-850) และอีกครั้งหนึ่ง ในสมัยสิงหัดส่าหรี-มัชปาหิต (ประมาณ ค.ศ.1250-1450) ทว่าเคียงข้างไปกับลัทธิไศวะ

ในบริเวณที่มีผู้นับถือนิกายไศวะกันมากนั้น ส่วนใหญ่แล้ว มีศูนย์กลางอยู่ที่ราชสำนัก ทว่านิกายไศวะก็แผ่รัศมีกระจายออกจากราชสำนักไปยังศูนย์กลางที่อยู่ระดับที่สองรองลงไป และไปสู่ชนบท อิทธิพลของนิกายไศวะในชุมชนเกษตรกรรมคงจำกัดอยู่เพียงแค่บางส่วนของไศวะที่สอดคล้องกับความเชื่อของประชาชนทั่วไปเท่านั้น แม้ว่ามีขีดจำกัดดังกล่าว แต่ความสำคัญของนิกายไศวะ ก็มีมาก ส่วนใหญ่เป็นเพราะนิกายนี้เฟื่องฟูขึ้นในส่วนต่าง ๆ ของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ส่วนภาคพื้นสมุทรซึ่งทิ้งอนุสรณ์สถานขนาดใหญ่ และงานนิพนธ์ยุคก่อนมุสลิมที่สำคัญ ๆ ส่วนใหญ่เอาไว้เบื้องหลัง

สำหรับงานนิพนธ์นั้น ไม่เฉพาะแต่ตำราในรูปคำสอนที่เอ่ยถึงในตอนต้นของบทนี้เท่านั้น ทว่างานวรรณคดีที่เขียนขึ้นด้วยภาษาชวาเก่า ส่วนใหญ่แล้ว ได้รับแรงดลใจหรือได้รับอิทธิพลจากนิกายไศวะ สำหรับโบราณคดีนั้น มีวิหารพระศิวะมากมายที่ได้รับการอนุรักษ์และปฏิสังขรณ์ในชวากลางและชวาตะวันออกและในบาหลี รูปปั้นพระศิวะและเทพที่เกี่ยวข้อง โดยเฉพาะอย่างยิ่งเจ้าแม่ทุรคา พระคเณศและผู้ที่เรียกกันว่า คุรุ มีอยู่อย่างมากมาย รูปบูชาของพระศิวะ ส่วนใหญ่แล้ว อยู่ในรูปของมหาเทวาอันอลังการ คือมีสี่กรพร้อมด้วยเครื่องประดับศีรษะ (*ชฎามกุฎ*) มีเนตรที่สาม กับเครื่องหมายประจำตัว (ตรีศูร สร้อยประคำ สายธุรำในรูปงู ฯลฯ) เครื่องทรงและเครื่องประดับอย่างกษัตริย์ ที่พบไม่บ่อยเท่ากับที่กล่าวมาแล้วนี้คือพระศิวะในรูปแบบของอสูรคือพระกาฬหรือไภรพ ซึ่งเปลือยกายสวมแต่มาลัยทำจากกะโหลกศีรษะ และส่วนประกอบที่น่าสะพรึงกลัวอย่างอื่น ๆ หรือไม่เช่นนั้น ก็ในรูปแบบของ “ผู้รักษาประตู” (ทวารบาล) นั่นคือ ผู้พิทักษ์ทางเข้าเทวาลัย (ประกอบด้วยเทพนันทิศวรกับวัวทรง และมหากาฬ ในฐานะผู้ทำลายโลก) นอกจากรูปแบบในลักษณะรูปบูชาเหล่านี้แล้ว ยังมีการบูชาพระศิวะในรูปของสัญลักษณ์ที่เป็นหลักสำคัญของพระองค์ด้วย นั่นคือลึงค์ ซึ่งเดิมนั้น คือองคชาติ ทว่าแสดงออกในแบบที่สวยงาม ทำเป็นเสากับฐานรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส ส่วนที่อยู่ตรงกลางเป็นรูปหกเหลี่ยมและส่วนยอดกลม ทว่ามีลักษณะแตกต่างกันออกไปได้มากมาย รูปแบบอื่น ๆ ของพระศิวะซึ่งได้รับความนิยมในอินเดียใต้ อย่างเช่นนาฏราชขณะฟ้อนรำ และรูปปั้นหมู่อย่างเช่นโสมาสขันทะ (ประกอบด้วยพระศิวะกับพระชายาคือพระอุมา และขันทกุมาร พระโอรสองค์เล็กอยู่ตรงกลาง) รูปแบบพวกนี้จะไม่พบในชวา

เทวาลัยพระศิวะโดยทั่วไปแล้ว จะมีลึงค์หรือรูปปั้นพระศิวะในท่ายืนอยู่ในห้องด้านใน ห้องนี้มีทางเข้าอยู่ด้านตะวันออก โดยผ่านห้องเล็ก ๆ ทางด้านหน้าเข้าไป แต่ละฟากของทางเข้า มีซอกตื้น ๆ สำหรับวางรูปปั้นผู้พิทักษ์คุ้มกันดังที่กล่าวข้างต้น ที่ผนังใหญ่อีกสามด้านของเทวาลัย ก็มีซอกเล็ก ๆ เช่นกัน หรือหากว่าเป็นเทวาลัยใหญ่ จะมีห้องในอันดับรอง ๆ ลงไป ซอกหรือห้องของด้านใต้ มีรูปยืนของเทพซึ่งไว้เคราและอ้วน มีสองแขนและแต่งตัวสมณะ ถือแส้ปัดแมลง (*จามรา*) กับขวดน้ำ (*กามัณฑาลุ*) ในซอกหรือห้องของส่วนผนังด้านตะวันตก มีพระคเณศ สี่กร เศียรช้าง และส่วนทางเหนือ เป็นเจ้าแม่ทุรคา ซึ่งเป็นอีกภาคหนึ่งของชายาของพระศิวะ ในปางมหิษาสุรมรรทินี หรือ

“สังหารอสูรกระบือ” องค์เทพีประทับยืนอยู่บนหลังกระบือ พร้อมกับกวัดแกว่งอาวุธต่าง ๆ มากมายที่มีอยู่ในอ้อมแขนทั้งแปด กำลังถึงจุดที่จะฆ่าปีศาจขณะที่ฝ่ายปีศาจก็พยายามหนีโดยผ่านทางบาดแผลที่คอกระบือ[76]

รายละเอียดเหล่านี้ เป็นเรื่องที่น่าสนใจอย่างยิ่ง โดยเฉพาะอันเนื่องมาจากการรวมเทพต่าง ๆ เข้าด้วยกัน ซึ่งเป็นแบบฉบับของชวาโบราณ แม้ว่า รูปบูชาแต่ละรูปจะตรงกับลักษณะที่แสดงออกในอินเดีย ยกเว้นแต่ภาพบูชาในซอกด้านใต้ ตามเทวาลัยในอินเดียใต้นั้น ปกติแล้ว ซอกนี้เป็นที่ประทับในท่านั่งของพระศิวะ คือทักษิณามูรติ ซึ่งหมายถึง “คุรุที่สูงสุด” พระศิวะในภาพนี้สวมมงกุฎทรงกรวย (*กิรีฎะ*) มีสี่กร ถือสิ่งของประจำพระองค์และประดับประดาอย่างหรูหรา แต่ในชวาพระองค์ทรงถูกแทนที่ด้วยภาพครูที่สุขุมกว่า ความเกี่ยวพันกับพระศิวะของภาพนี้ จำกัดอยู่เพียงแค่มีตรีศูลปรากฏอยู่ด้วยเท่านั้น เมื่อเปรียบกับทักษิณามูรติแล้ว รูปปั้นนี้ มักระบุกันว่าเป็นรูปของครูที่เป็นเทพ (ภัฏร คุรุ) ทว่านักวิจัยในระยะหลัง ๆ มักตามอย่าง อาร์.เอ็น.จี. โพเอร์พัตชาระกะ *[77]ด้วยการตีความรูปปั้นนี้ว่าคือปราชญ์อคัสตยะ เป็นเรื่องที่อาจดูแปลกที่มีการนำ*ฤาษี* ถึงจะฉลาดปราชญ์เปรื่องและมีอิทธิพลมากอยู่ก็ตาม มาตั้งอยู่ในสถานะที่เท่าเทียมกับเทพอย่างเช่นเจ้าแม่ทุรคาและพระคเณศ ทว่าก็เป็นที่ทราบกันว่าอคัสตยะ ได้รับความเคารพนับถือมากเป็นพิเศษในชวา ในปี ค.ศ.760 มีการสร้างรูปบูชาของอคัสตยะและสร้างวิหารถวายให้ ในชวาตะวันออก[78] ไม่ว่าการตีความแบบไหนเป็นฝ่ายถูกก็ตาม ไม่มีข้อกังขาแต่อย่างใดในข้อว่า คุรุผู้นี้ เป็นหนึ่งในบรรดาผู้ที่ได้รับความนิยมนำมาแสดงเป็นรูปเคารพมากที่สุดในชวาโบราณ เรื่องนี้อาจสะท้อนได้เป็นอย่างดีถึงความรู้สึกครั่นคร้ามที่มีมากเป็นพิเศษต่อครูในชวา ที่มีมาจนกระทั่งถึงยุคหลัง ๆ เมื่อไม่นานมานี้

เทพอีกสององค์ คือพระทุรคาและพระคเณศนั้น ได้รับความนิยมมากเช่นกัน ดังปรากฏให้เห็นจากจำนวนรูปปั้นที่มีตกทอดมาถึงเรา ซึ่งเมื่อเปรียบเทียบกับรูปปั้นอื่น ๆ แล้ว นับว่ามากทีเดียว เป็นเรื่องน่าแปลกที่เทพีทุรคา ชายาของพระศิวะ ปรากฏบ่อยที่สุดในท่าที่ใฝ่วิวาทเช่นที่ได้บรรยายข้างต้น ขณะที่พระคเณศนั้น แม้ว่าจะถืออาวุธ แต่ก็ค่อนข้างมีเมตตา สำหรับกลุ่มเทพสี่องค์ คือพระศิวะที่ทรง “รายล้อม” ด้วยคุรุ พระคเณศและพระนางทุรคานั้น มีผู้เสนอแนะว่า เป็นสัญลักษณ์แสดงถึงตัวแสดงสำคัญบนเวทีโลกที่มีความสำคัญยิ่งใหญ่ในระดับเทพ อันได้แก่กษัตริย์ มัคคุเทศก์ทางจิตวิญญาณของ

---

[76] ภาพบูชาของพระคเณศและเจ้าแม่ทุรคา มีบรรยายอยู่ในผลงานที่กล่าวแล้วในเชิงอรรถ 68 และ 69 ข้างต้น แต่ยังไม่มีผลงานที่ศึกษาถึงอคัสตยะ (หรือ*ภัฏระ* คุรุ) ในแบบเดียวกันนี้

* ชื่อนี้มีวิธีเขียนอีกแบบหนึ่งคือ เพอร์พัตชาระกะ (Perbatjaraka) ในบทที่ 1

[77] ***Agastya in den Archipel,*** Leiden, 1926

[78] ดูเชิงอรรถ 38 ข้างต้น จารึกที่ทิโนโย ค.ศ. 760 เป็นเรื่องเกี่ยวกับวัดและรูปบูชาของอคัสตยะ (อันที่จริงแล้ว เป็นการนำรูปบูชาที่ทำด้วยหินสีดำมาแทนที่รูปบูชาที่ทำด้วยไม้จันทน์ที่เป็นของเก่ากว่า)

พระองค์ อัครเสนาบดีและพระราชินี[79] ทัศนะการมองโลกอย่างเป็นเวทีนี้ เป็นที่รู้จักกันอย่างดีในอินโดนีเซีย อาทิเช่น มีนัยที่บอกอยู่ในวรรคแรกของคำประพันธ์ร้อยกรอง *อรชุนวิวาหะ* (การแต่งงานของอรชุน) และในการเชิดหนังตลุงของชวา (*วาหยัง กูลิต*)[80]

นอกจากรวมอยู่ในกลุ่มเทพทั้งสี่นี้แล้ว เจ้าแม่ทุรคาและพระคเณศ ยังได้รับความเคารพบูชาโดยลำพังพระองค์เองด้วย เจ้าแม่ทุรคานั้น ทรงเกี่ยวข้องอย่างใกล้ชิดกับสุสานมากขึ้นเรื่อย ๆ ส่วนพระคเณศทรงได้รับความเคารพในเรื่องความสามารถในการเคลื่อนย้ายอุปสรรคที่ใหญ่โตด้วยพลังอันไม่มีที่สิ้นสุด ดังนั้น รูปปั้นของพระคเณศจึงประดิษฐานอยู่ตามจุดอันตรายทั้งหลาย เช่นบริเวณที่ใช้ข้ามแม่น้ำหรือทางผ่านบนภูเขา เรามีตัวอย่างอย่างน้อยหนึ่งกรณี ที่รูปพระคเณศ ถูกนำมาตั้งไว้ข้างทางคมนาคมสายสำคัญซึ่งมักมีโจรปล้นอยู่บ่อย ๆ ดังปรากฏในจารึกที่ลงเวลาไว้ในค.ศ. 891 โดยเขียนไว้ด้านหลัง[81] นอกจากนั้นแล้ว พระคเณศยังได้รับการอัญเชิญมาอยู่เสมอ เมื่อจะเริ่มต้นการเขียนงานนิพนธ์ต่าง ๆ

ในอินเดียนั้น พระศิวะทรงเกี่ยวโยงอยู่กับพระพรหมและพระวิษณุในองค์สามของฮินดู คือไตรมูรติ ทว่าคำนี้ ไม่ปรากฏในวรรณคดีภาษาชวาเก่า แนวคิดนี้เป็นที่ทราบกันเป็นอย่างดี[82] ทว่าไม่สู้ได้รับความเอาใจใส่ ทั้งพระพรหมและพระวิษณุต่างได้รับความเคารพนับถืออย่างยิ่ง รูปปั้นของพระพรหมที่มีสี่พักตร์ มีตกทอดเหลือมาถึงเราเป็นจำนวนมาก โดยเฉพาะเมื่อเปรียบกับที่มีอยู่ในอินเดียหรือในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ส่วนภาคแผ่นดินใหญ่แล้ว นับว่ามีมากกว่ามากทีเดียว ลักษณะเฉพาะอย่างหนึ่งของพระพรหมในชวาโบราณ คือความเกี่ยวข้องกับไฟ รวมทั้งไฟใต้ดินที่เผยตัวออกมาโดยผ่าน

---

[79] W. F. Stutterheim, “De Dateering van Eenige Oostjavaansche Beeldengroepen,” TBG, 66 (1936)

[80] J. Zoetmulder, ***Kalangwan***, The Hague, 1974. 241f.

[81] OJO XIX and XX; H. Bh. Sarkar, Corpus of Inscriptions of Java, I, Calcutta, 1971, nos. LVI and LVII, in particular the latter, lines 10-11. ข้อความช่วงแรก จารลงในหินชนิดธรรมดา ส่วนที่สอง จารลงที่ด้านหลังของรูปพระคเณศ ข้อความที่น่าสนใจมากที่สุดในจารึกนี้คือ makaphalā karakṣāna nikanang hawān gĕng, หรือ “ด้วยความหวังอย่างเต็มเปี่ยมว่าจะส่งผลในเชิงป้องกันถนนสายนี้”

[82] อาทิเช่น มีสะท้อนอยู่อย่างชัดเจนในแนวคิดของกลุ่มโลโร จองกราง ที่ปรัมปะนัน วิหารองค์ประธานสามองค์ ของสถานที่นี้ สร้างอุทิศแก่พระศิวะ พระพรหมและพระวิษณุ โดยแต่ละองค์ยังมีวิหารขนาดเล็กกว่า สร้างอุทิศแก่พาหนะที่เทพแต่ละองค์ทรงตามลำดับ (โคนันทิ หงส์และครุฑ) อย่างไรก็ดี ควรสังเกตว่า วิหารองค์กลางและซึ่งเด่นกว่าอย่างเห็นได้ชัด เป็นวิหารที่สร้างถวายแก่พระศิวะ มิใช่พระพรหม อันที่จริงแล้ว การบูชาเทพ “รวม” อย่างเช่นพระหริหระ หรือ อรรธนาริศวร ไม่เคยได้รับความนิยมในอินโดนีเซีย – ต่างจากในกัมพูชาครั้งโบราณ ซึ่งรูปปั้นพระหริหระ มีอยู่ทั่วไป

ภูเขาไฟที่ยังคุกรุ่น[83] สรัสวดี ชายาของพระพรหมกับพาหนะคือหงส์ แทบไม่มีรูปปั้นปรากฏอยู่แม้ว่าจะมีรูปบูชาอยู่หลายรูป ที่ปรากฏออกมาในท่าที่พระพรหมประทับอยู่บนนกยักษ์นี้

อย่างไรก็ดี รูปบูชาของพระวิษณุที่มีอยู่มากมายนี้ หยิบยกประเด็นปัญหาที่ต่างกันขึ้นมาหลักฐานจากหลาย ๆ แหล่ง ทำให้เป็นที่ทราบกันว่า ในชวานั้น ชุมชนไวษณพเป็นชุมชนค่อนข้างเล็ก ทว่าทรงอิทธิพล มหากาพย์*นครเกียรติคม* สละเนื้อที่ให้กับชุมชนที่นับถือพระศิวะด้วยกวีนิพนธ์สองบท แก่ชุมชนผู้นับถือพุทธศาสนาห้าบท และแก่ชุมชนที่นับถือฤาษีนักพรตสี่บท หลังจากนั้นยังมีต่อไปอีกช่วงตอนหนึ่ง ซึ่งครึ่งหนึ่งของช่วงตอนนี้ ระบุชื่อของสถาบันไวษณพ (*วังศะ วิษณุ*) แปดสถาบัน (78-5) เมื่อเปรียบกับสถาบันไศวะซึ่งมีอยู่สามสิบแปดแห่งแล้ว จำนวนแปดนี้นับว่าน้อย แต่ผู้ที่นับถือพระวิษณุ คงต้องมีอิทธิพลมากพอดู โดยเฉพาะอย่างยิ่งในสมัยคริสต์ศตวรรษที่สิบสอง สมัยที่มีการประพันธ์กวีนิพนธ์ (*เกกาวิน*) ซึ่งเป็นบทสรรเสริญพระวิษณุหรือภาคอวตารปางต่าง ๆ ของพระองค์ (พระ*กฤษณะ* พระ*หริวงศ์* พระ*โภมะกวายะ* และอื่น ๆ) นอกจากนี้ กษัตริย์หลายพระองค์ในสมัยนั้น ยังได้รับการยกย่องสดุดีว่าเป็น “อวตารบางส่วน” (*อังศาวตาร*) ของพระวิษณุ กล่าวกันว่า เจ้าชัยนคร กษัตริย์แห่งมัชปาหิต (ครองราชย์ ค.ศ.1309-1321) “ได้เสด็จกลับไปยังวังที่เป็นที่ประทับของพระหริ (ของพระวิษณุ)” (*Nag*. 48-3a) และทรงได้รับการบูชาประหนึ่งว่าเป็นพระวิษณุ (*Nag*. 48-3c)[84]

รูปปั้นของพระวิษณุ ซึ่งระบุโดยได้ง่ายจากเครื่องหมายสำคัญประจำพระองค์ คือ*จักร*และ*สังข์*นั้น มีอยู่อย่างมากมายในชวา การที่พระวิษณุทรงเป็นต้นแบบแห่งความเป็นเทพของกษัตริย์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในภาคอวตารมาเป็นพระกฤษณะและพระราม ลัทธิการบูชาพระวิษณุจึงน่าจะเกี่ยวพันอย่างใกล้ชิดกับราชสำนัก พระชายาของพระวิษณุ คือพระลักษมีหรือศรี มิได้เป็นแค่สัญลักษณ์ของความยิ่งใหญ่ของกษัตริย์เท่านั้น แต่ได้กลายมาเป็นเทพเจ้าแห่งข้าวโดยเฉพาะ กิจกรรมของพระนางจึงเกี่ยวข้องกับการส่งเสริมความอุดมสมบูรณ์ของนาข้าว เมื่อเป็นเช่นนี้ พระลักษมีจึงยังคงได้รับการเคารพบูชาอยู่จนทุกวันนี้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในชวาตะวันตก ในนามของนิ โพฮาจี สังยาง ศรี[85]

---

[83] J. G. de Casparis, “Oorkonde uit het Singosarische (midden 14e eeuw A.D.” ***Inscr. Ned.-Indie*** I ***(1940).*** จารึกนี้ กล่าวถึงระเบียบต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับการบูชาพระพรหม โดยสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดกับภูเขาไฟคุนุงโบรโม

[84] N. Krom, ***Hindoe-Javaansche Geschiedenis,*** 2nd edn, The Hague, 1931, 170-5. เรื่องงานด้านกวีนิพนธ์ที่กล่าวถึง ดู J. Zoetmulder, ***Kalangwan,*** 283-324. เรื่องรูปปั้นของเจ้า*เกียรตินคร* ดู Pigeaud, ***Java,*** IV. 141: คำว่า arcā แปลเป็นคำว่า “รูปปั้น” และ pratimā ใช้คำว่า “รูปปั้นเล็ก” ในมหากาพย์*นครเกียรติคม*นั้น เจ้าชัยนคร (1309-21) เป็นกษัตริย์พระองค์เดียวที่มีอัตลักษณ์ร่วมกับพระวิษณุ ทว่าในหมู่เจ้าชายนั้น มีอยู่หลายพระองค์ อาทิ เช่น เจ้าชายแห่งเวงเกร อนุชาของพระชายาของกษัตริย์ฮะยัม วูรุค ก็ได้รับการยกเป็นเทพในฐานะพระวิษณุ

[85] K. A. H. Hidding, ***Nji Pohatji Sangjang Sri***, Leiden, 1929; V. Sukanda Tessier, “Le Triomphe de Srī en Pays Soundanais,” Publications de l’EFEO, 101 (1977).

ที่ยิ่งได้รับความนิยมมากกว่าพระชายาของพระวิษณุไปอีก คือพระพาหนะของพระวิษณุ พระพาหนะที่ว่านี้คือครุฑ นกสวรรค์ ผู้ไปช่วยกู้น้ำอมฤตและกินงูที่เป็นอันตราย ครุฑนั้น ไม่ว่าจะอยู่ในรูปที่เป็นนก หรือที่พบบ่อยกว่านั้น คือในรูปที่เป็นมนุษย์ มิได้มีความหมายเพียงแค่เป็นพระพาหนะของพระวิษณุ หากมีรูปปั้นโดด ๆ แต่ลำพังด้วย วิหารสมัยคริสต์ศตวรรษที่สิบสี่แห่งหนึ่งในชวาตะวันออก คือจัณฑิ เกฑาตน มีภาพสลักนูนเป็นชุด เล่าเรื่องราวเกี่ยวกับครุฑ (*คารุเฑยะ*)[86] นอกจากนี้ ครุฑ (การุดา) ยังมีแสดงเด่นอยู่ในตราเครื่องหมายของสาธารณรัฐอินโดนีเซียและมีอยู่ในชื่อของสายการบินแห่งชาติของอินโดนีเซียด้วย

นอกจากความแตกต่างอย่างเด่นชัดในเรื่องการเน้นแล้ว การบูชาพระศิวะและเทพอื่น ๆ ที่สัมพันธ์กันอยู่ ยังแสดงถึงความเบี่ยงเบน ไปจากขนบประเพณีอินเดียอย่างสำคัญอีกสองสามประการ กล่าวในอีกทางหนึ่ง วิธีคิดที่เป็นฐานให้แก่ศิลปะและสถาปัตยกรรมของอินโดนีเซียในยุคต้น ๆ คงจะแตกต่างออกไปมาก เช่นเดียวกับในอินเดียนั้น เทวาลัยมิได้ตั้งอยู่โดยลำพัง แต่กอปรเป็นส่วนหนึ่งของหมู่เทวาลัย ในอินโดนีเซีย หมู่เทวาลัยดังกล่าวอาจใหญ่มาก ประกอบด้วยอาคารแยกกันเป็นร้อย ๆ หลัง ลักษณะเช่นนี้แสดงให้เห็นว่า เทพที่หมู่เทวาลัยทั้งหมดสร้างขึ้นเพื่อถวายให้แก่พระองค์นั้น คิดเห็นกันว่าเป็นกษัตริย์บนสวรรค์ที่ปกครองจักรวาล เช่นที่กษัตริย์ในโลกปกครองราชอาณาจักรของพระองค์ ("โลก" ในแง่ทฤษฎี) โดยทั่วไปแล้ว ราชอาณาจักรนั้นคิดเห็นกันว่าเป็นประหนึ่ง*มัณฑาลา* [87] ซึ่งประกอบด้วยวงกลมหลาย ๆ วง ที่มีศูนย์กลางร่วมกัน และกษัตริย์ทรงอยู่ ณ ศูนย์กลางของวงกลมเหล่านี้ วงกลมวงในสุดนั้น สงวนไว้ให้กับกษัตริย์กับผู้ที่มีความสัมพันธ์ใกล้ชิดที่สุด วงกลมช่วงกลางเป็นของข้าราชบริพารและเจ้าพนักงานที่ถือว่าเป็นข้าของศูนย์กลาง ส่วนที่อยู่ด้านนอกนั้น เป็นของประมุข (กึ่ง) อิสระ ซึ่งมีพันธะที่จะต้องแสดงความจงรักภักดีต่อกษัตริย์ (ผู้ที่เป็นหลักสำคัญที่สุด) นอกจากนั้นแล้ว ยังมีการแบ่งชั้นในแนวดิ่ง โดยที่กษัตริย์อยู่ที่ระดับสูงสุดของยอดพีระมิดที่มีลำดับขั้นโดยที่กลุ่มต่าง ๆ ที่แบ่งกันเป็นชั้น ๆ ประกอบขึ้นเป็นสังคมของสมัยนั้น

หมู่เทวาลัยไศวะเวทที่โรโร (โลโร) จองกราง สร้างขึ้นตามความคิดเหล่านี้ หมู่เทวาลัยนี้(อยู่ห่างจากยอกยาการ์ตาไปทางตะวันออกประมาณยี่สิบห้ากิโลเมตร) แบ่งออกเป็นสามส่วน แต่ละส่วนมีกำแพงของตนเองล้อมรอบ พร้อมด้วยทางเข้า ตรงศูนย์กลาง เป็นเทวาลัยของพระศิวะตั้งตระหง่านเป็นสง่าเหมือนกับหอคอย ด้านข้าง ทางเหนือและใต้ เป็นเทวาลัยของพระวิษณุและพระพรหม ซึ่งเตี้ยลงมาสักหน่อย ตรงข้ามกับเทวาลัยหลักทั้งสามนี้ มีเทวาลัยขนาดเล็กกว่ามาก สร้างถวายแก่พระพาหนะ

---

[86] N. Krom, ***Inleiding tot de Hindoe-Javaansche Kunst***, 2nd edn, 1923, II. 223-9; Stutterheim, ***Cultuurgeschiedenis van Java in Beeld***, "Weltevreden," 1926, figs 137-42.

[87] เรื่องแนวคิดเกี่ยวกับ*มัณฑาลา*นี้ ดู ***Arthaśāstra,*** ed. R. P. Kangle, Bombay, 1963, 164-7 (text) 364-71 (translation); U. N. Ghoshal, ***A History of Political Ideas***, OUP, 1959, 91-9; O. W. Wolters, ***History, Culture and Region in Southeast Asian Perspectives,*** Singapore, 1982.

ของเทพทั้งสามพระองค์ ส่วนสุดท้าย เป็นสิ่งปลูกสร้างขนาดย่อม ตั้งอยู่ใกล้กับทางเข้า ซึ่งเป็นทางเข้าสู่ส่วนที่อยู่ชั้นกลาง ส่วนที่อยู่ชั้นกลางนี้ ประกอบด้วยเทวาลัยเล็กๆ ประมาณหนึ่งร้อยห้าสิบหลัง โดยจัดเรียงเป็นสามแถว เห็นได้ชัดว่าเป็นที่บูชาสำหรับเทพชั้นผู้น้อย เทวาลัยเหล่านี้ มีกำแพงล้อมรอบอีก ซึ่งปัจจุบันนี้ เป็นกำแพงที่ล้อมรอบเทวสถานทั้งหมด อย่างไรก็ดี มีร่องรอยของกำแพงล้อมส่วนที่สามอยู่ ทว่ามิได้ขนานกับกำแพงอีกสองกำแพง เนื่องจากไม่ได้ค้นพบซากสิ่งปลูกสร้างอยู่ในส่วนนอก จึงน่าจะเป็นได้ว่า บริเวณนี้ ใช้สำหรับเป็นที่พำนักของพระและบุคลากรประจำเทวาลัยอื่น ๆ โรงเรียนกับหอพัก และอาจจะเป็นได้ว่ามีบ้านพักสำหรับผู้มาเยือน

ในด้านความสำคัญของเทวาลัยเล็ก ๆ มากมายในบริเวณชั้นกลางนั้น เราอาจสรุปอะไร ๆ ได้มากขึ้น ด้วยการเปรียบเทียบกับกลุ่มวิหารพุทธของช่วงสมัยเดียวกันที่พลาวสัน-ลอร์ ที่พลาวสัน-ลอร์นี้ มีวิหารเล็ก ๆ มากมายกับสถูป ล้อมรอบตัวอาคารหลัก และที่วิหารและสถูปเหล่านี้มีจารึกเล็ก ๆ ด้วยคำว่า *อนุโมทะ* ตามมาด้วยตำแหน่งและชื่อ บอกให้รู้ว่า สิ่งปลูกสร้างดังกล่าว เป็นคุณูปการที่สร้างขึ้นด้วยใจกุศลตามคำสั่งของผู้ที่ระบุนามไว้ที่นั้น ข้อความเหล่านี้บ่งบอกให้รู้ว่า เจ้าหน้าที่หรือหัวหน้าประจำท้องถิ่นในส่วนต่าง ๆ ของราชอาณาจักร ได้รับคำขอหรือคำสั่งให้เกื้อหนุนแก่สถาบันของกษัตริย์ ซึ่งเป็นการพิสูจน์ถึงทั้งศรัทธาและความซื่อสัตย์จงรักภักดี สันนิษฐานว่าที่โรโร จองกราง ก็เป็นในทำนองเดียวกัน คือมีชื่อตำแหน่งอยู่หลายตำแหน่ง ที่เขียนด้วยสีแดงหรือดำ ซึ่งยังคงมองเห็นได้ลาง ๆ ฉะนั้นน่าจะเป็นอย่างที่กรอมได้เสนอแนะไว้[88] ว่าวัดของรัฐนั้น เป็นกระจกเงาสะท้อนถึงความสัมพันธ์ภายในราชอาณาจักร

โรโร จองกราง เป็นเครื่องหมายบอกถึงการก้าวสู่สุดยอด ซึ่งตามมาด้วยระยะเวลากว่าสามร้อยปี โดยที่มิได้มีการสร้างสถาบันวัดใหญ่ ๆ ในชวาอีก ดังที่ได้กล่าวแล้วว่า พุทธศาสนามีอิทธิพลอยู่มากในสุมาตราและคาบสมุทรมลายู ทว่ามีกรณียกเว้นที่สำคัญ ๆ อยู่ ดังจะเห็นว่า มีรูปปั้นพระนารายณ์ (ที่ตะกั่วป่า ทางใต้ของไทย)[89] สามรูป เป็นของนิกายไศวะ แหล่งโบราณคดีอีกหลายแห่งในหุบเขาบูจัง ที่เมืองเกดะห์ (ไทรบุรี) ประเทศมาเลเซียที่พบว่ามีอยู่เช่นเดียวกัน เนื่องจากไม่มีข้อมูลจากภาพที่บอกเรื่องราวและไม่มีข้อมูลจากจารึก จึงยากที่จะระบุอายุของสิ่งปลูกสร้างต่าง ๆ (ที่จริงแล้ว มีเหลือเพียงฐาน เนื่องจากโครงสร้างส่วนบน คงจะเป็นวัสดุที่เสื่อมสลายได้) ทว่าเครื่องปั้นดินเผาที่พบโดยบังเอิญ

---

[88] ***Hindoe-Javaansche Geschiedenis***, 172; de Casparis, *Prasasti Indonesia*, II (1956) 307ff,; "Short Inscriptions from Tjandi Plaosan-Lor," ***Berita Dinas Purbakala***, no. 4 (1958), especially plate 1.

[89] Alastair Lamb, "Miscellaneous papers on Early Hindu and Buddhist Settlements in Northern Malaya and Southern Thailand," FMJ, N.S. VI (1961); Stanley J. O'Connor, ***Hindu Gods of Peninsular Thailand, Artibus Asiae***, Supplementum 28, Ascona, 1972, 52-88 and figs 28-31; M. C. Subhadradis Diskul, ***The Art of Srivijaya***, Paris, UNESCO, 1980, 23f.

ในย่านใกล้เคียง บ่งชี้ว่า สิ่งปลูกสร้างดังกล่าวนี้ อาจสร้างขึ้นเมื่อตอนปลายคริสต์ศตวรรษที่สิบเอ็ด หรือหลังจากนั้นสักหน่อย[90]

ไศวะเวทรุ่งเรืองขึ้นอีกครั้งหนึ่ง ตั้งแต่กลางคริสต์ศตวรรษที่สิบสามเป็นต้นมา ดังปรากฏให้เห็นจากแหล่งโบราณสถานมากมายในชวาตะวันออกและบาหลี ซึ่งสามารถระบุอายุได้ว่าอยู่ในสมัยระหว่าง ค.ศ.1250 ถึง ค.ศ.1450 แหล่งโบราณคดีที่มีความสำคัญเป็นพิเศษในเรื่องขนาดและความงามมีอยู่สองแหล่ง คือแหล่งโบราณคดีที่สิงหัดส่าหรีและปานาตาราน เทวาลัยที่มียอดสูง (*ปราสาท*) ที่สิงหัดส่าหรี น่าทึ่งเป็นพิเศษตรงที่มีรูปปั้นที่น่าอัศจรรย์ใจของเทพองค์สำคัญ ๆ ของศาสนาไศวะเวท นอกจากพระศิวะในภาคพระมเหศวรสี่กรที่อลังการแล้ว ยังมีองค์ประกอบของเทพสำคัญตามธรรมเนียมไศวะเวท คือรูปปั้นของเจ้าแม่ทุรคา (ในภาคมหิษาสุรมรรทินี—"สังหารอสูรกระบือ" ดังที่ปรากฏในอินโดนีเซียเสมอ จนเกือบจะทั้งหมด) รูปปั้นพระคเณศ และของคุรุ (หรืออคัสตยะ) อย่างไรก็ดี นอกจากนั้นแล้ว เรายังได้พบพระไภรพ พระศิวะปางโหด กับจารึก*จักระจักร* รวมทั้งรูปปั้นของพระวิษณุและพระพรหมด้วย ในแหล่งโบราณคดีแห่งเดียวกันนี้ หรือที่ข้องเกี่ยวกันอย่างใกล้ชิด เรายังได้ค้นพบรูปบูชาปรัชญาปารมิตา หรือ "ปัญญาสูงสุด" ที่มีชื่อเสียง รูปปั้นนี้ปรากฏในรูปของเทพีสองกร ประทับนั่ง ถือตำรา[91] เท่ากับชี้ถึงความเกี่ยวพันอย่างใกล้ชิดระหว่างศาสนาไศวะกับพุทธศาสนา

กลุ่มเทวาลัยขนาดใหญ่ที่ปานาตาราน ใกล้กับบลิตาร์ ในชวาตะวันออกนั้น ส่วนใหญ่แล้ว เป็นของคริสต์ศตวรรษที่สิบสี่ซึ่งเป็นยุคมัชปาหิต เทวาลัยที่สร้างขึ้นในช่วงนี้ จึงน่าจะเป็นเทวาลัยของรัฐ กลุ่มเทวาลัยนี้ สร้างขึ้นเพื่อถวายแด่พระศิวะ เจ้าแห่งขุนเขา ประกอบด้วยลานสามแห่ง พร้อมประตูทางเข้าใหญ่ทางด้านตะวันตก กับเทวาลัยหลักในลานที่อยู่ทางด้านตะวันออก การจัดวางองค์ประกอบดังกล่าว แตกต่างถึงขั้นพื้นฐานจากกลุ่มเทวาลัยของชวากลาง เช่นที่โรโร จองกราง ที่ชวากลางนั้น สิ่งปลูกสร้างระดับรอง ล้วนถูกจัดอยู่เป็นแถวรอบ ๆ ตัวเทวาลัยที่เป็นหลัก มองในอีกแง่หนึ่ง ลักษณะการจัดวางดังที่ปรากฏที่ปานาตาราน เตือนให้เรานึกไปถึง*กราตอน* พระราชฐานของกษัตริย์ชวา *กราตอน*ที่ยอกยาการ์ตาในปัจจุบัน เราอาจเข้าได้ทางประตูด้านตะวันออก ข้ามลานไปหลายลาน จึงจะไปถึงพระราชฐานชั้นในของกษัตริย์ได้ (หากว่าได้รับอนุญาต) ความคล้ายคลึงนี้มิใช่เหตุบังเอิญ เพราะราชอาณาจักรแห่งสวรรค์นั้น คือการแสดงภาพในอุดมคติของราชอาณาจักรในโลก อย่างไรก็ดี

---

[90] Lamb, "Misc. Papers," 79-81.

[91] เกี่ยวกับเจ้าแม่ทุรคา ดู Stutterheim, Cultuurgeschiedenis, 72, fig. 10. รูปปรัชญาปารมิตาของสิงหัดส่าหรีมีแสดงอยู่ในงานทั้งหมดที่เกี่ยวกับศิลปะของอินโดนีเซีย อาทิ Karl With, ***Java, Brahmanische, Buddhistische und Eigenlebige Architectur und Plastik auf Java***, Hagen, 1920, plates 138-9.

เป็นสิ่งสำคัญควรต้องกล่าวไว้คือ กลุ่มเทวาลัยดังกล่าว แตกต่างอย่างสิ้นเชิงจากแนวคิดเรื่องมหาเมรุของอินเดีย[92]

ดังที่ได้กล่าวแล้วก่อนหน้านี้ ว่า ปานาตารานนั้น สร้างขึ้นถวายแด่พระศิวะในฐานะเจ้าแห่งขุนเขา ซึ่งในกรณีนี้ เป็นเจ้าแห่งเทือกเขาเกลุดโดยเฉพาะ เทือกเขาเกลุดเป็นหนึ่งในภูเขาไฟที่คุกรุ่นรุนแรงที่สุด เช่นเดียวกับภูเขาโบรโม เทือกเขานี้จึงเป็นสถานที่ต้องให้ความเคารพยำเกรง ดูเหมือนว่าการบูชาภูเขาในฐานะที่เป็นที่พำนักของเทพผู้ทรงอิทธิฤทธิ์นั้น แม้ว่ามีต้นกำเนิดจากออสโตรนีเซีย แต่ก็ปรากฏมากขึ้นและชัดเจนขึ้นในช่วงคริสต์ศตวรรษที่สิบสี่และสิบห้า ดังที่ได้ค้นพบเทวาลัยเล็ก ๆ จำนวนมากอยู่บนไหล่เขาเปนังคุนคัน ในชวาตะวันออกที่ได้กล่าวแล้ว นอกจากนี้แล้วยังได้ค้นพบแหล่งโบราณคดีใหญ่ ๆ ซึ่งส่วนใหญ่เป็นของคริสต์ศตวรรษที่สิบห้า ที่ไหล่เขาลาวู คือแหล่งโบราณคดี สุขุห์ และเจตา แม้ว่าการบูชาศิวลึงค์จะเป็นลักษณะทั่วไปของลัทธิไศวะ แต่ที่แหล่งสุขุห์นั้น ปรากฏการบูชาศิวลึงค์เด่นกว่าที่อื่น ๆ อย่างไรก็ดี ดูเหมือนว่า ลัทธิการบูชาลึงค์นี้ โดยหลักสำคัญแล้วมิได้เกี่ยวข้องกับความอุดมสมบูรณ์ แต่เกี่ยวข้องกับการปลดปล่อยวิญญาณ

ลัทธิความเชื่อนี้ เกี่ยวโยงอยู่กับลัทธิการบูชาภีมะ หนึ่งในวีรชนปาณฑพในมหากาพย์*มหาภารตะ* ผู้ซึ่งมีชื่อเสียงว่ามีกำลังวังชามหาศาล รูปปั้นภีมะมีอยู่มากมายตามแหล่งโบราณคดี ใน สุขุห์ และแหล่งโบราณคดีอื่น ๆ ในสมัยเดียวกัน นอกจากนี้ ยังมีปรากฏในงานนิพนธ์ต่าง ๆ ซึ่งนำเสนอภีมะในฐานะที่เป็นผู้ช่วยให้หลุดพ้น ในทำนองเดียวกับอวโลกิเตศวรในพุทธศาสนา ถึงขั้นที่ภีมะลงไปยังนรกเพื่อช่วยผู้ทำบาปให้รอดพ้น ตำราในภาษาชวาเก่าช่วงหลังบางฉบับ อย่างเช่น*นวรุจี เทวรุจี* และ *ภีมะสุจี* ให้บทบาทสำคัญแก่ภีมะ ตำราเหล่านี้ มีกลิ่นอายของไสยศาสตร์อยู่มาก ขนบประเพณีการบูชาภีมะ ซึ่งเกี่ยวโยงอยู่กับการความคิดคำนึงถึงความตายและความไม่รู้จักตาย ยังคงมีอยู่เช่นกันในบาหลี ในหนังตะลุง (*ภีมะสวรรคา*)[93] ตำรารุ่นหลังอีกฉบับหนึ่ง คือ *ตันตู ปังเคลาราน* ซึ่งประพันธ์ขึ้นในราวค.ศ. 1500 บรรยายถึงกุฏิฤาษีและชุมชนนักพรตมากมาย โดยเฉพาะอย่างยิ่งในบริเวณภูเขา[94] เมื่อตามส่วนต่าง ๆ ในที่ลุ่มเปลี่ยนไปนับถือศาสนาอิสลามกันแล้ว วัฒนธรรมพราหมณ์ก็ยังคงมีอยู่ในบริเวณภูเขาของชวาตะวันออกต่อมาอีกเป็นเวลานานทีเดียว

---

[92] H. J. J. Winter , "Science," in A. L. Basham, ed., ***A Cultural History of India***, Oxford, 1975; P. S. Rawson, "Early Art and Architecture," ibid., 204. "วิหารแต่ละหลัง คิดขึ้นมาในแบบเดียวกับสถูปในพุทธศาสนา คือ เป็น 'แกนของโลก' ที่ถูกเปลี่ยนในเชิงสัญลักษณ์ ไปเป็นภูเขาพระสุเมรุในตำนาน สวรรค์กับโลก พันห้อยอยู่รอบภูเขานี้เหมือนกับเป็นพวงมาลัย" ระบบจักรวาลตามคติของพุทธศาสนา ดังที่ยึดถือกันในอินโดนีเซีย ดูเหมือนว่าจะระบุไว้อย่างละเอียดในตำราดังเช่น *อภิธรรมโกศา* เล่ม 3 (Abhidharmakośa, book 3)

[93] M. Prijohoetomo, ***Nawaruci***, Groningen-"Batavia," 1934, 1-139; Bhīmasuci, ibid., 140-213; R. Ng. Poerbatjaraka, "Dewa-Roetji," ***Djawa,*** XX(1940); H. I. R. Hinzler, ***The Bima Swarga in Balinese Wayang*** in VKI, 90 The Hague, 1981.

[94] Th. G. Th. Pigeaud, ***De Tantu Panggĕlaran***, The Hague, 1924.

พุทธศาสนา

พุทธศาสนาเช่นเดียวกับอิสลามและคริสต์ – ทว่าต่างจากความเชื่อของออสโตรนีเซีย ศาสนาพราหมณ์และศาสนาไศวะเวท – เป็นศาสนาที่มีคนนับถือทั่วโลก และสามารถศึกษาได้จากคู่มือต่าง ๆ มากมาย ดังนั้น งานเขียนในส่วนนี้จึงจำกัดอยู่เพียงแง่มุมของพุทธศาสนา ที่เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ส่วนภาคพื้นทะเลเน้นเป็นพิเศษ ทว่าจะครอบคลุมถึงการขยายอิทธิพลของพุทธศาสนาและสถานะของศาสนานี้ในประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมของอาณาบริเวณนี้ด้วย

หลักคำสอนของพุทธศาสนา มีพื้นฐานมาจากการประกาศอริยสัจสี่ของพระพุทธเจ้า กล่าวคือ การรับรู้ว่า การดำรงอยู่ในทางโลกย์นั้น เป็นรูปแบบหนึ่งของความทุกข์ สาเหตุของความทุกข์ เป็นสิ่งที่สามารถระบุได้ ดังนั้น ความทุกข์จึงสามารถกำจัดให้สิ้นไปได้ และมีหนทางที่นำไปสู่เบื้องปลายคือความดับทุกข์นี้ได้ในท้ายที่สุด อย่างไรก็ดี หลักคำสอนของพุทธศาสนาที่แท้จริง ยังสะท้อนถึงวิธีการพิจารณาสิ่งต่าง ๆ อย่างมีเหตุผล เรื่องนี้รวมถึงทฤษฎีการหาสาเหตุ ซึ่งสืบย้อนความทุกข์ยากของการดำรงอยู่ กลับไปถึงความเขลา (*ปฏิจจสมุปบาท*)[95] ตามทฤษฎีนี้ ทุกสิ่งทุกอย่าง ล้วนเกี่ยวข้องกันในโยงใยแห่งความสัมพันธ์ระหว่างเหตุ-กับ-ผลซึ่งมีอยู่ด้วยกันสิบสองประเภท ความทุกข์ที่กอปรขึ้นเป็นส่วนหนึ่งของชีวิต มีต้นเหตุมาจากความไม่รู้เท่าทันถึงธรรมชาติที่แท้จริงของสรรพสิ่ง ความไม่รู้เท่าทันนี้คือประกาศิตให้สิ่งมีชีวิตทั้งหลาย ต้องกลับมาเกิดใหม่ภายในวงจรอันไม่มีที่สิ้นสุด ตามเงื่อนไขที่ถูกกำหนดมาจาก*กรรม* (*กัมมัน*) หรืออีกนัยหนึ่ง กฎแห่งการกระทำของทุกอย่างที่มีคุณสมบัติทางศีลธรรม ไม่ว่าดีหรือเลว ทุกอย่างล้วนต้องมีผลพวงตามมา บางครั้งในชาตินี้ แต่ที่บ่อยกว่าคือในชาติหน้า ความเชื่อนี้ ทอสานเข้าด้วยกันและกันอย่างใกล้ชิดกับทฤษฎีเรื่องการย้ายร่างของวิญญาณ (หรือสิ่งที่เทียบเท่า) ที่มีอยู่ทั่วไปในแนวคิดของอินเดียทั้งปวง พุทธศาสนาในรูปแบบที่เก่ากว่านี้ หรือหลักคำสอนของผู้เฒ่า (เถรวาท) บอกไว้ว่า อุดมคติสูงสุดของพุทธศาสนิกชนที่มีใจกุศล ก็คือการบรรลุถึงการยุติวงจรการเกิดใหม่อย่างสมบูรณ์ เพื่อเข้าสู่นิพพาน พุทธศาสนารูปแบบนี้ เป็นแบบฉบับในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ส่วนแผ่นดินใหญ่เกือบทั้งหมด ดังที่เราได้เห็นแล้ว

อย่างไรก็ดี เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ส่วนภาคพื้นทะเลนั้น แทบไม่มีหลักฐานใด ๆ ที่บอกถึงเถรวาทเลย ภาคพื้นทะเลมีแต่พุทธศาสนาอีกรูปแบบหนึ่ง ที่เรียกว่า มหายาน (หมายถึง “ยานพาหนะที่ยิ่งใหญ่”) ซึ่งเน้นถึงการค่อย ๆ เจริญขึ้นไปสู่ความสมบูรณ์แห่งความเป็นพุทธะ โดยผ่านการดำรงชีวิตในแบบพระโพธิสัตว์ติดต่อกันยาวนาน พระโพธิสัตว์นี้คือสัตภาวะที่อาจมิได้เป็นมนุษย์ แต่ได้ขวนขวาย

---

[95] สายโซ่ของเหตุและผลที่ต่อเนื่องกันเป็นวงจร 12 ช่วงตอนนี้ เป็นที่รู้จักกันดีทั่วในโลกของพุทธศาสนา ในชวา สายโซ่นี้ พบว่าจารอยู่บนแผ่นทองคำ พร้อมกับคำอธิบายอย่างละเอียด ดู De Casparis, ***Prasasti Indonesia***, II (1956) no. III; Buchari, ***Prasasti Koleksi Museum National***, Jakarta, 1985-6, 224-35.

ไปสู่ความเป็นพุทธะ และดำเนินชีวิตตามวิถีซึ่งอาจนำไปสู่จุดหมายปลายทางนั้นในท้ายที่สุด พระโพธิสัตว์บางองค์นั้น คิดกันว่าทรงอยู่ตรงจุดที่จวนจะถึงความเป็นพุทธะ พระองค์จึงได้รับความเคารพนับถือมากเป็นพิเศษ เช่นเดียวกับพระพุทธเจ้า ซึ่งมีจำนวนเพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ ดังนั้นจึงได้มีหมู่เทพใหม่เกิดขึ้นมา หมู่เทพนี้ประกอบด้วยพระพุทธเจ้าในภาคต่าง ๆ โดยรูปบูชานั้นหากจะแยกแยะว่าทรงอยู่ในภาคใดนั้น ให้ดูจากท่าการวางพระหัตถ์ พระโพธิสัตว์ ซึ่งอยู่ในภาคต่าง ๆ มากมายเช่นกัน โดยแต่ละภาคนั้น ระบุได้จากเครื่องหมายเฉพาะตัว รวมทั้งบรรดาพระโพธิสัตว์สตรีที่มีลักษณะตรงกัน (ตารา) แม้เทพฮินดูก็ยังถูกนำมารวมเข้าอยู่ในมหายานนี้ด้วย ทว่าอยู่ในขั้นที่ต่ำกว่าบรรดาเทพในพุทธศาสนา

สำหรับอิทธิพลของพุทธศาสนาในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ส่วนภาคพื้นทะเลนั้น เราจำต้องแยกแยะระหว่างส่วนที่อยู่ทางด้านตะวันตกของบริเวณนี้ (สุมาตรา มาเลเซียตะวันตกและบอร์เนียว ตะวันตก) กับส่วนที่อยู่ทางตะวันออก (ชวา นูซา เทงการา และบอร์เนียวตะวันออก) บริเวณด้านตะวันตกเกือบทั้งหมดนับถือพุทธศาสนากันเป็นส่วนมากจนกระทั่งศาสนาอิสลามเข้ามา แต่ในเขตตะวันออก ส่วนใหญ่แล้ว พุทธศาสนารุ่งเรืองแต่เพียงในบางช่วงเวลาเท่านั้น ในชวา ช่วงเวลารุ่งเรืองนี้ได้แก่สมัยไศเลนทร์ (ประมาณ ค.ศ.750-850) และสมัยสิงหัดส่าหรี-มัชปาหิต (โดยเฉพาะอย่างยิ่งในช่วงประมาณ ค.ศ.1250-1400) ช่วงเวลาที่คั่นระหว่างทั้งสองสมัยนี้ พุทธศาสนายังคงมีผู้นับถืออยู่ ทว่าค่อนข้างหลบอยู่เบื้องหลัง ไม่ปรากฏให้เห็นอย่างชัดเจน

ในชวานั้น พุทธศาสนาได้รับการอุปถัมภ์อย่างเข้มแข็งจากกษัตริย์ราชวงศ์ไศเลนทร์ (ประมาณ ค.ศ.775-860) ดังที่สะท้อนให้เห็นในศิลปกรรมและสถาปัตยกรรม หลักฐานด้านโบราณคดี ซึ่งรวมถึงจารึกจำนวนหนึ่ง ทำให้เราพอเข้าใจได้ดีถึงพุทธศาสนาแบบที่นับถือปฏิบัติกันในสมัยนั้น

อนุสรณ์สถานทางพุทธศาสนาที่ยิ่งใหญ่ที่สุดในภูมิภาคนี้ คือบุโรพุทโธในชวากลาง มักมีผู้บรรยายถึงอยู่บ่อย ๆ ว่าเป็นสถูปยักษ์ใหญ่มหึมา ทว่าแม้ว่าจะมีสถูปจำนวนมากมายอยู่ที่ระเบียง ซึ่งชวนให้นึก*ถึงสถูปมาลุวา*และ*เปซาวา*ของศรีลังกา [96] แต่บุโรพุทโธมีความแตกต่างตรงที่มีทางเดินและระเบียงเป็นส่วนที่เด่นกว่า โดยสถูปประธานนั้น ทำหน้าที่เหมือนกับเป็นมงกุฎประเภทหนึ่ง การตีความที่น่าพอใจกว่านั้นก็คือการเป็น*สถูป-ปราสาท* ซึ่งเป็นคำที่ปรากฏใน*สัง หยาง กามหายานิกาน* ส่วนที่สองของกลุ่มวิหารบ่งชี้ถึงสิ่งปลูกสร้างซึ่งประกอบด้วยชั้นหรือระเบียงมากมาย เคยมีผู้บรรยายถึงบุโรพุทโธว่าเป็น*มัณฑาลา*ตามแนวตันตระอยู่เหมือนกัน ทว่าไม่ประสบความสำเร็จเท่า กล่าวคือการมองว่าบุโรพุทโธเป็นวงกลม (วิเศษ) หรืออาณาบริเวณศักดิ์สิทธิ์ที่ปิดกั้นให้อยู่แต่ภายใน ซึ่งเป็นที่ที่สามารถประกอบพิธีกรรมบางอย่างได้ แม้ว่าอาจ*ใช้*บุโรพุทโธเป็น*มัณฑาลา*ขนาดใหญ่มหึมาได้ แต่ก็ไม่น่าเป็นไปได้ว่านี่เป็นความตั้งใจของผู้ที่สร้างบุโรพุทโธ เพราะลักษณะตันตระที่ชัดแจ้ง มิได้มีปรากฏอยู่ในบุโรพุทโธ นักวิชาการคนอื่น ๆ มองบุโรพุทโธเป็นประหนึ่งสารานุกรมของพุทธศาสนาในรูปอนุสรณ์สถาน ทัศนะนี้เกิดจากการได้พิจารณาภาพนานาชนิดเป็นอันมาก ที่แสดงอยู่ที่ตัวสิ่งปลูกสร้างต่าง ๆ ภายในอาณา

---

[96] R. Silva, ***Religious Architecture in Early and Medieval Sri Lanka***, Meppel, 1987, 19-26.

บริเวณอนุสรณ์สถานภาพเหล่านี้มีทั้งภาพวัง สถูป เรือมากมายหลายชนิดต้นไม้ สัตว์ มงกุฎฯลฯ ภาพสลักนูนยังได้บรรยายเนื้อหาตำรามหายานขั้นพื้นฐาน ซึ่งช่วยให้นักศึกษาที่ใฝ่รู้ สามารถได้รับคำสอนได้อย่างดียิ่ง ภายใต้การชี้แนะของครู[97]

ในจารึกสมัยค.ศ. 842 สองหลัก มีชื่อภูมิสัมภาระ ปรากฏมากกว่าหนึ่งครั้ง ชื่อนี้ มีผู้ระบุว่าเป็นชื่อที่ใช้เรียกบุโรพุทโธ และยังได้มีการสรุปจากคำบรรยายในจารึกว่าเป็น*กามูลาน* หรือ "สถานที่กำเนิด" กล่าวคืออนุสรณ์สถานบุโรพุทโธ นี้เป็นเครื่องหมายชี้ถึง "อู่กำเนิด" ของราชวงศ์ไศเลนทร์ (ไศเลนทร์มีความหมายถึง "เจ้าแห่งขุนเขา") ในลักษณาการนี้ ราชวงศ์ไศเลนทร์จึงเน้นถึงทั้งความศรัทธาและอำนาจในการปกครองของตน การตีความดังกล่าว มิได้ตัดโอกาสความเป็นไปได้ที่จะมีการนำบุโรพุทโธมาใช้เป็นตำราสอนพุทธศาสนาในระดับสารานุกรมหรือในฐานะ*มัณฑาลา*แนวตันตระในอีกสองสามร้อยปีถัดมา[98]

ความคิดเกี่ยวกับอนุสรณ์สถานทางพุทธศาสนาที่ยิ่งใหญ่อีกสองแห่งที่ชวากลาง จัณฑิ เสวู และจัณฑิ พลาวสัน[99] แตกต่างออกไปคนละทาง จัณฑิ เสวู (วิหารพันหลัง) ที่ปรัมบะนัน อยู่ห่างจากยอกยาการ์ตา

---

[97] นี่มิใช่สถานที่อันเหมาะสม ที่จะอภิปรายถึงปัญหาที่มีอยู่หลายซับหลายซ้อน เกี่ยวกับการตีความบุโรพุทโธ—ซึ่งเป็นปัญหาซึ่งใหญ่โตพอ ๆ กับขนาดและความโอฬารของบุโรพุทโธเอง อันที่จริงแล้ว การตีความที่ได้มีผู้เสนอขึ้นมานานแล้ว เห็นได้ชัดว่า ล้าสมัยไปแล้วเป็นส่วนใหญ่ (ทว่ายังคงมีนำมากล่าวซ้ำในงานพิมพ์สมัยใหม่บางชิ้น) งานที่ดีที่สุดที่มีอยู่ในปัจจุบันนี้ ได้แก่ Soekmono, ***Chandi Borobudur. A Monument of Mankind***, Amsterdam and Paris: UNESCO, 1976; Jacques Dumarçay, ***Borobuḍru***, Kuala Lumpur, 1978; และJan J. Boeles, ***The Secret of Burobudur***, Bangkok, 1985.

[98] De Casparis, ***Prasasti Indonesia***, 1950, 134-92; De Casparis, "The Dual Nature of Borobudur," in Luis Gomez, and Hiram W. Woodward, eds, *Borobudur, **History and Significance of a Monument,*** Ann Arbor, 1980. การตีความบุโรพุทโธว่าเป็นมัณฑาลาแนวตันตระ ส่วนหนึ่ง อาศัยข้อความใน*นครเกียรติคม* ซึ่งมีคำว่าบุทูร (Budur) ระบุอยู่ในบัญชีรายชื่อสิ่งปลูกสร้าง ต่าง ๆ ของนิกายวัชระธาร (บทที่ 77 วรรค 3) รวมทั้งจากข้อความในงานนิพนธ์*สัง หยาง กามหายานิกาน* (ดูข้อเขียนบรรณานุกรรมของบทนี้) สตัตเตอร์ไฮม์ คงเป็นคนแรกที่เสนอการตีความให้บุโรพุทโธเป็นมัณฑาลาตามแนวของตันตระ นั่นคือ เป็นเป้าหลักสำหรับการทำสมาธิก่อนอื่นใด สิวารามามูรติ เป็นคนแรกที่เสนอความคิดเรื่องบุโรพุทโธเป็นประหนึ่งสารานุกรมของพุทธศาสนา แม้ว่าการตีความทั้งสองแนวนี้จะถูกต้อง เพราะบุโรพุทโธน่าที่จะใช้ทั้งเป็นมัณฑาลาและเป็นสารานุกรมที่ให้ข้อมูลเกี่ยวกับเรื่องต่าง ๆ มากมาย (ไม่เฉพาะแต่ในเรื่องพุทธศาสนา) กระนั้นไม่น่าที่จะเป็นไปได้ว่า วัตถุประสงค์ดั้งเดิมในความคิดของผู้ที่คิดสร้างบุโรพุทโธจะเป็นเช่นนั้น

[99] Jacques Dumarçay, *Candi Sewu et L' Architecture Boudhique du Centre de Java*, Paris, EFEO, 1981; ฉบับอินโดนีเซียใช้ชื่อเรื่องว่า ***Candi Sewu dan Arsitektur Bangunan Agama Buda di Jawa Tengah***, Pusat Penelitian Arkeologi Nasional, Depdikbud, 1986; De Casparis, "Short Inscriptions from Tjandi Plaosan-Lor," ***Berita Dinas Purabakala***, no. 4 (1958).

ไปทางตะวันออกประมาณสามสิบกิโลเมตร เป็นกลุ่มวิหารประกอบด้วยวิหารใหญ่อยู่ตรงกลางหลังหนึ่ง ล้อมรอบด้วยวิหารเล็ก ๆ สี่แถว รวมแล้วประมาณ 250 หลัง กลุ่มวิหารนี้สะท้อนถึงแนวคิดเกี่ยวกับวิหารที่ใหญ่โตกว้างขวาง ซึ่งเป็นที่สถิตย์ของพระพุทธเจ้า พระโพธิสัตว์ และผู้สูงส่งกว่ามนุษย์ปุถุชนธรรมดาอื่น ๆ โดยแต่ละองค์นั้น ทรงมีตำแหน่งที่เหมาะสมของพระองค์เองอยู่ในลำดับชั้นที่ศักดิ์สิทธิ์นี้ การก่อสร้างอาจเริ่มต้นขึ้นในค.ศ. 782 หรือก่อนหน้านั้นเล็กน้อย และคงจะต้องดำเนินการอย่างต่อเนื่องมาจนล่วงเข้าคริสต์ศตวรรษที่เก้า

กลุ่มวิหารด้านเหนือของจัณฑิ พลาวสัน ซึ่งห่างจากเสวูไปประมาณหนึ่งกิโลเมตร ก็ประกอบด้วยสิ่งปลูกสร้างมากมายเช่นเดียวกัน ทว่ามีความแตกต่างที่สำคัญหลายประการ ที่ตรงกลางมีอาคารสองชั้นขนาดใหญ่สองหลัง มีกำแพงคั่นอยู่ นอกจากนี้ยังมีกำแพงคล้าย ๆ กัน แยกอาคารทั้งสองนี้ออกจากวิหารกับสถูปเล็ก ๆ สามแถว อาคารประธานสองหลังสร้างขึ้นโดยกษัตริย์และราชินีเป็นผู้ออกค่าใช้จ่ายองค์ละหลัง วิหารและสถูปเล็กหลายหลังทีเดียวมีจารึกสั้น ๆ แต่ละหลังระบุชื่อและตำแหน่งผู้สูงศักดิ์และขุนนางผู้บริจาคเงินสร้างวิหารนั้น ๆ

เช่นเดียวกับบุโรพุทโธ สิ่งปลูกสร้างเหล่านี้ ได้แรงบันดาลใจจากนิกายมหายาน โดยเน้นหนักอย่างแรงกล้าที่การบูชาพระโพธิสัตว์ พระตารา และเทพฮินดูบางองค์อย่างเช่นกุเวร ผู้พิทักษ์ทิศเหนือ ซึ่งเกี่ยวข้องกับความมั่งคั่ง

ราชวงศ์ไศเลนทร์นั้น เป็นราชวงศ์ที่รู้จักมองออกไปภายนอก และมีการติดต่อกับราชอาณาจักรอื่น ๆ ที่นับถือพุทธศาสนาอยู่เป็นประจำ ดังจะเห็นจากจารึกค.ศ. 782 ที่ระบุว่ามีพระสงฆ์จากคาอุฑา ซึ่งปัจจุบันอยู่ในบังคลาเทศ (ภาคเหนือ) มาทำพิธีปลุกเสกรูปบูชามัญชุศรี ที่จัณฑิ เสวู หรือบริเวณใกล้กัน สิบปีหลังจากนั้น มีหมู่พระสงฆ์ผู้คงแก่เรียนจากศรีลังกา มาทำพิธีเปิดรูปจำลองของพระ “อภัยคีรีแห่งคณะสงฆ์สิงหล” ขณะเดียวกันมีครูจากคุรชาราเทศา หรือกุเจรัตสมัยใหม่ เข้าร่วมในพิธีรดน้ำมนต์อาคารประธานของจัณฑิ พลาวสัน ด้วย จารึกหลักหนึ่งที่นาลันทาในพิหาร (อินเดีย) กล่าวถึงวัดที่สร้างขึ้นที่นาลันทาตามพระบรมราชโองการของกษัตริย์ไศเลนทร์ สันนิษฐานว่า สร้างขึ้นในนามนักศึกษาและผู้จารึกแสวงบุญชาวอินโดนีเซีย ซึ่งมาเยือนหรือพำพักอยู่ที่นาลันทา หนึ่งในบรรดาศูนย์กลางที่ยิ่งใหญ่ที่สุดของการเรียนการสอนพุทธศาสนาในสมัยนั้น

ในสมัยความรุ่งเรืองของสถาบันนาลันทา (ประมาณ ค.ศ.860) ราชวงศ์ไศเลนทร์มิได้ครองราชย์อยู่ในชวาแล้ว หากแต่ย้ายมายังศรีวิจัยในสุมาตราตอนใต้ ผู้ที่สืบราชสมบัติต่อมาในชวาแม้มิได้เป็นปฏิปักษ์ต่อพุทธศาสนาแต่อย่างใด แต่ก็มิได้ให้การอุปถัมภ์ เราต้องรอจนถึงครึ่งหลังของคริสต์ศตวรรษที่สิบสาม จึงได้เห็นการฟื้นฟูพุทธศาสนาขึ้นในชวา

ในสุมาตรานั้น ตรงกันข้าม พุทธศาสนายังคงเจริญรุ่งเรืองต่อไปภายใต้การอุปถัมภ์ของกษัตริย์แห่งศรีวิชัย ทว่าเหลืออนุสรณ์สถานใหญ่ ๆ ไว้เบื้องหลังเพียงไม่กี่แห่ง สุมาตรามิได้ยากจนในเรื่องอนุสรณ์สถานอย่างที่คิดกันในบางครั้ง ทว่าไม่อาจเทียบได้กับอนุสรณ์สถานที่มีอยู่ในชวา ไม่ว่าในเรื่องจำนวนหรือความงดงามอลังการ เรื่องนี้ มีเหตุผลเนื่องมาจากจิตวิญญาณของความเป็นพ่อค้าของอาณาจักร แต่ก็น่าจะมีปัจจัยอื่น ๆ เกี่ยวข้องด้วย ดินของสุมาตราตอนใต้โดยทั่วไปแล้ว เป็นดินไม่ดี อาณาจักรนี้จึงมิได้ผลิตประชากรที่เป็นเกษตรกรในอัตราที่หนาแน่นเมื่อเทียบกับพื้นที่ ซึ่งจะส่งผลให้มีแรงงานสำรองที่จำเป็นสำหรับการก่อสร้างอนุสรณ์สถานขนาดใหญ่ อย่างไรก็ดี อาณาจักรศรีวิชัยเดียวกันนี้ ก็ได้เป็นผู้อุปถัมภ์ในเรื่องค่าใช้จ่ายสำหรับการก่อสร้างอนุสรณ์สถานขนาดใหญ่ ในดินแดนที่ห่างไกลจนถึงอินเดียและจีน ดังจะเห็นว่า ในช่วงระยะเปลี่ยนสหัสวรรษนั้น กษัตริย์ศรีวิชัยทรงโปรดให้ก่อสร้างวัดขนาดใหญ่ขึ้นที่ชายฝั่งทะเลด้านตะวันออกของอินเดียใต้ รวมทั้งวัดแห่งหนึ่งในกวางตุ้ง[1]

ในคริสต์ศตวรรษที่สิบสามและสิบสี่ พุทธศาสนาเจริญรุ่งเรืองขึ้นมาอีกครั้งหนึ่ง ไม่เฉพาะในสุมาตราเท่านั้น หากยังรวมถึงในชวาด้วย เป็นที่ทราบกันว่า กษัตริย์เกียรตินครแห่งสิงหัดส่าหรี (ครองราชย์ ค.ศ.1268-ค.ศ.1292) นั้น เป็นที่รู้จักกันในนามของศิวะ-พุทธ อย่างน้อยก็ภายหลังจากที่สิ้นพระชนม์แล้ว ทว่าทั้งจารึกของพระองค์และข้อความยาว ๆ ที่กล่าวถึงรัชสมัยของพระองค์ในมหากาพย์ *นครเกียรติคม* มิได้แสดงหลักฐานที่ชัดเจนอย่างไม่คลุมเครือเกี่ยวกับไศวะเวทเลย ทั้งจารึกและ *นครเกียรติคม* ต่างอิ่มเอิบไปด้วยจิตวิญญาณของพุทธศาสนาแนวตันตระ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง วัชรยาน ซึ่งถือว่าวัชระมีอำนาจเหนือมนุษย์ ดังที่ได้กล่าวแล้วก่อนหน้านี้ พิธีกรรมรูปแบบต่าง ๆ ที่สัญลักษณ์แห่งอำนาจของวัชระนี้มีส่วนร่วมอยู่อย่างสำคัญ ล้วนประกอบขึ้นโดยมุ่งหมายที่จะย่นย่อหนทางไปสู่ความเป็นพระพุทธเจ้าและนิพพาน ที่ปกติแล้วยาวไกล ให้สั้นลง เนื้อหาของพิธีกรรมเหล่านี้ -- ซึ่งในจารึกและ*นครเกียรติคม* เพียงแต่อ้างถึง -- จะเป็นอย่างไรแน่นั้น ยากจะสรุปได้ เนื่องจากตำราที่สำคัญที่สุดที่กล่าวถึงในเรื่องนี้ คือ*สุภูติตันตระ* ยังหาไม่พบ หลักฐานรุ่นล่ากว่านั้น คือ*พาราราตอน*ที่เขียนด้วยอักขระชวาโบราณ ระบุถึงเจ้าเกียรตินครว่าคือผู้ที่เป็นเหตุให้มีการประกอบพิธีกรรมต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับการใช้เครื่องดื่มมีอัลกอฮอล์และข้าวของที่เกินสมควรอย่างอื่น ๆ ทว่าไม่มีหลักฐานที่อยู่ในสมัยเดียวกันนี้ พิสูจน์ให้เห็นว่า มีการประกอบพิธีดังกล่าวขึ้นจริง ๆ[2]

---

[1] G. Cœdès, ***The Indianized States of Southeast Asia***, ed. Walter F. Vella, trans. Susan Brown Cowing, Honolulu, 1968, 141f.

[2] ibid., 198f.; แต่ดูใน *Nāg*.XLIII-1 ถึง 5 กับการอภิปรายของปิโกดเกี่ยวกับวรรคที่ยาก ๆ ในงานนิพนธ์เรื่อง*นครเกียรติคม*นี้ ไว้ใน ***Java***, IV. 128-34. Cf รวมทั้งในการตีความรุ่นเก่า ที่มีเสนอใน J.L. Moens, "Het Buddhisme op Java in Zijn Laatste Bloeiperiode," TBG 44 (1924), and P. H. Pott, ***Yoga and Yantra***, The Hague, 1966, 124f and 130f.

พุทธศาสนายังคงมีความสำคัญอยู่จนตลอดคริสต์ศตวรรษที่สิบสี่ ความสำคัญของพุทธศาสนานี้สะท้อนให้เห็นในงานศิลปะและวรรณคดี ตำราที่สำคัญที่สุดบางเล่ม ที่ประพันธ์ขึ้นในระยะนี้ เป็นเรื่องเกี่ยวกับพุทธศาสนา[3] ทว่าหลักฐานที่ชัดเจนที่สุด เป็นหลักฐานทางด้านโบราณคดี วัดที่สำคัญที่สุดจำนวนมาก เป็นวัดพุทธ ที่ล้ำหน้ากว่าวัดอื่น ๆ คือวัดจัณฑิ ชาโค (หรือตุมปัง) ซึ่งอยู่ใกล้กับมาลังในชวาตะวันออกในปัจจุบัน คุณลักษณะของความเป็นพุทธของวัดนี้ สะท้อนออกมาอย่างชัดเจนมิใช่ที่สถาปัตยกรรมหรือที่ภาพสลักนูนที่บรรยายเหตุการณ์ แต่ที่รูปปั้น ซึ่งแสดงถึงเทพสำคัญ ๆ ในพุทธศาสนาแนวตันตระ รูปบูชาที่งามยิ่งเหล่านี้ ปัจจุบันนี้ สามารถศึกษาได้ตามพิพิธภัณฑ์ต่าง ๆ รูปเหล่านี้สลักเสลาขึ้นด้วยแบบวิธีที่นุ่มนวล และจารึกด้วยอักขระที่เขียนในแบบนาคารี ซึ่งเป็นแบบที่เขียนกันอยู่ในอินเดียตะวันออกเฉียงเหนือในช่วงระยะเวลานั้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งในแคว้นโอริสสา เรื่องนี้อาจเป็นสิ่งที่ระบุชี้ได้อย่างหนักแน่นที่สุดถึงความคิดและแนวปฏิบัติจากอินเดีย ที่หลั่งไหลเข้าสู่พุทธศาสนา แม้ว่าพุทธศาสนาในอินเดียขณะนั้น จะตกต่ำลงอย่างรุนแรงก็ตาม อย่างไรก็ดี กรณีเช่นนี้มิได้เกิดกับอนุทวีปอินเดียทั้งหมด เพราะมหายานยังคงเจริญรุ่งเรืองอยู่ในบางบริเวณ โดยเฉพาะอย่างยิ่งที่แคว้นโอริสสา ซึ่งอยู่ติดชายฝั่งทะเล (ได้แก่รัตนาคีรี, อุทัยคีรี และลลิตาคีรี) มีความเป็นไปได้ที่ภูมิภาคส่วนนี้กับชวาตะวันออก มีความสัมพันธ์ระหว่างกันอยู่ ทว่ายังไม่เคยมีการศึกษากันอย่างเพียงพอ อย่างไรก็ตาม ร่องรอยของพุทธศาสนานับตั้งแต่ปลายคริสต์ศตวรรษที่สิบสี่เป็นต้นมา หากจะมีอยู่บ้างก็น้อยมาก และศาสนานี้ ดูจะเลือนหายไปตั้งแต่ก่อนที่ชวาจะรับศาสนาอิสลามเข้ามา

ในสุมาตรา ราชอาณาจักรศรีวิชัยซึ่งอุปถัมภ์พุทธศาสนามาถึงหกร้อยปี เสื่อมลงในคริสต์ศตวรรษที่สิบสาม ทว่ามลายูยังสืบทอดศาสนานี้ต่อมา มลายูมีศูนย์กลางอยู่ที่แจมบีในปัจจุบัน แต่ย้ายไปอยู่ทางชายฝั่งด้านตะวันตกในตอนต้นคริสต์ศตวรรษที่สิบสี่ มลายูต่างจากศรีวิชัย คือยังคงความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดกับชวาไว้ ในค.ศ. 1284 เจ้าเกียรตินครทรงส่งรูปปั้นแบบที่นำรูปจำลองต่าง ๆ มาปนกันอย่างประหลาด ไปถวายกษัตริย์แห่งมลายู รูปปั้นเหล่านี้ทรงอาศัยการลอกแบบจากรูปปั้นของจัณฑิ ชาโค ในชวาตะวันออก รูปปั้นนี้ มีคณะผู้แทนระดับสูงเชิญไป และทางการมลายูได้จัดพิธีรับอย่างโอฬาร รายละเอียดเหล่านี้ บันทึกอยู่ในจารึกภาษามาเลย์เก่า ที่สลักอยู่ที่ด้านหลังของรูปปั้น[4]

หกสิบปีต่อมา พุทธศาสนาเปลี่ยนสถานที่อีกครั้ง คราวนี้ ไปยังสุมาตราตะวันตก ตามคำสั่งของบุคคลที่มีเสน่ห์ดึงดูดใจมากที่สุดในเวทีการเมือง-การศาสนาของคริสต์ศตวรรษที่สิบสี่ นั่นคือพระเจ้าอาทิตยวรมัน (ครองราชย์ประมาณ ค.ศ.1347 – ค.ศ.1379) เป็นไปได้ว่าพระองค์ทรงสืบเชื้อ

---

[3] อาทิเช่น *นครเกียรติคม สุตโสมาและกุญชรกรรณ* เกี่ยวกับงานนิพนธ์เหล่านี้ ดู P. J. Zoetmulder, ***Kalangwan, A Survey of Old Javanese Literature***, The Hague, 1974.

[4] N. J. Krom, "Een Sumatraansche Inscriptie van Koning Kṛtanagara," ***Versl. Med. Kon. Ak.*** *Wet.*, Afd. Lett. 5, (1916).

สายมาจากชวาด้วยส่วนหนึ่ง พระองค์ทรงใช้ชีวิตตอนต้นอยู่ในมัชปาหิต แต่เสด็จกลับไปยังสุมาตราก่อน ค.ศ. 1347 ที่สุมาตรานี้พระองค์ทรงโปรดให้สร้างจารึกขึ้นเป็นจำนวนมาก ทั้งในภาษาสันสกฤตและภาษามาเลย์เก่า โดยใช้รูปแบบตัวอักษรที่เป็นแบบฉบับของท้องถิ่น นอกจากนี้ ยังโปรดให้จัดทำจารึกเป็นภาษาทมิฬด้วยอีกหลักหนึ่ง ข้อความในจารึกเหล่านี้ เข้าใจยาก เนื่องจากใช้ภาษาสันสกฤตรูปแบบที่ไม่มีไวยกรณ์ที่ดูแปลก ประกอบกับการใช้คำของตันตระซึ่งรู้กันเฉพาะในแวดวงแคบ ๆ ความหมายที่แน่นอนในจารึกเหล่านี้ จนถึงขณะนี้ยังไม่อาจทราบได้โดยสมบูรณ์ สำหรับแนวทางของตันตระที่พระเจ้าอาทิตยวรมันทรงนับถือนั้น มีข้อความที่กล่าวไว้ว่า พระราชาทรง “มุ่งมั่นอยู่กับเหวัชราเสมอ” เหวัชรา นี้คือชินะ อัคโษภยาในปางปีศาจ[5] การบูชาเหวัชรายังเกี่ยวข้องกับพิธีกรรมที่นองเลือดและกระตุ้นกำหนัด พิธีกรรมประการหลังนี้ ต้องประกอบร่วมกับคู่ที่เป็นสตรี นอกจากนี้ ยังมีการเอ่ยถึงการกินอาหารและดื่มสุรา ซึ่งสันนิษฐานว่าทำจากปาล์ม ทว่าเป็นที่น่ากังขาว่าการกระทำอย่างเกินเลยเช่นนี้ เกิดขึ้นเป็นประจำหรือไม่ จะอย่างไรก็ตาม พิธีกรรมเหล่านี้ มิได้ขัดขวางเจ้าอาทิตยวรมันให้ได้ครองราชย์ถึงอย่างน้อยที่สุดสามสิบสองปี และทรงกลายเป็นพระบิดาทางจิตวิญญาณของราชอาณาจักรมินังกาเบา เป็นเรื่องแปลกที่ไม่ปรากฏเลยว่า เจ้าอาทิตยวรมันทรงสร้างวัดแม้แต่แห่งเดียว ส่วนรูปบูชา ก็ทรงสร้างไว้น้อยมาก อย่างไรก็ดี หนึ่งในจำนวนน้อยนี้ เป็นรูปปั้น ที่ใหญ่ที่สุดที่ค้นพบในอินโดนีเซีย คือรูปปั้นพระศิวะในปางโหดร้าย คือพระไภรพ[6] ขนาดหมึมาที่ น่าสะพรึงกลัว มีสองกร เปลือยกาย ประทับยืนอยู่บนซากศพ เหนือแท่นที่ประดับประดาด้วยกะโหลกศีรษะมนุษย์พร้อมกับกวัดแกว่งมีด

อันดับสุดท้าย เราต้องให้ความสนใจแก่แหล่งโบราณคดีที่สำคัญของปาทัง ลาวาสในตาปานูลีตอนใต้ ที่ราบที่แห้งแล้งแห่งนี้ นักโบราณคดีได้พบซากปรักหักพังของวิหารและสถูปอิฐอย่างน้อยสิบหกองค์ ซึ่งคงจะเป็นส่วนหนึ่งของราชอาณาจักรปานายโบราณ อาณาจักรนี้ มีนครหลวงตั้งอยู่บนฝั่งแม่น้ำชื่อปานายเช่นกัน แต่เดิม ปานายเป็นเมืองที่ขึ้นต่อศรีวิชัย ทว่าได้ตั้งตนเป็นอิสระในคริสต์ศตวรรษที่สิบสามหรือก่อนหน้านั้น นอกจากพระพุทธรูปสำริดที่สำคัญจำนวนหนึ่ง ซึ่งสร้างสมัย ค.ศ. 1039 แล้ว โบราณวัตถุอื่น ๆ ส่วนใหญ่ ดูจะเป็นของคริสต์ศตวรรษที่สิบสาม วิหารอิฐของอาณาจักรนี้ มีจุดเด่นที่ภาพสลักนูนรูปยักษ์และปีศาจอื่น ๆ กำลังฟ้อนรำ[7]

---

[5] Satyawati Suleiman, “The Archaeology and History of West Sumatra,” ***Berita Pusat Penelitian Purbakala dan Peninggalan Nasional***, 12 (1977). สุไลมานอ่าน*เหวัชรา*ในบรรทัดสุดท้ายของจารึกสุโรอาโส (Suroaso) ได้อย่างถูกต้อง (หน้า 11).

[6] F. M. Schnitger, ***The Archaeology and Hindoo Sumatra***, Leiden, 1937, plates XIII-XVI. รูปปั้นนี้สูงถึง 4.41 เมตร!

[7] Rumbi Mulia, ‘The Ancient Kingdom of Panai and the Ruins of Padang Lawas’, ***Berita Pusat Penelitian Arkeologi Nasional,*** 14 (1980).

หลังรัชสมัยของเจ้าอาทิตยวรมัน มิได้มีข่าวคราวเกี่ยวกับพุทธศาสนาอีกเลย พุทธศาสนาในรูปแบบที่เข้าใจกันในแวดวงเล็ก ๆ และในรูปแบบที่เกี่ยวกับปีศาจ ไม่น่าที่จะเป็นที่จับใจแก่ประชาชนโดยรวม ต่างจากกับเถรวาทบนภาคพื้นแผ่นดินใหญ่ ซึ่งเป็นศาสนาที่ได้รับความนิยมอย่างแท้จริงทั้งในอดีตและปัจจุบัน ครึ่งศตวรรษก่อนรัชสมัยของเจ้าอาทิตยวรมัน มีการสถาปนาราชอาณาจักรมุสลิมขึ้นที่ปาซาย ราชอาณาจักรนี้ตั้งอยู่ที่ชายฝั่งทะเลด้านตะวันออกเฉียงเหนือของสุมาตรา ประมุของค์แรกของราชอาณาจักร คือมาลิก อัล-ซาลิห์ สิ้นพระชนม์ในค.ศ. 1297 อาณาจักรมุสลิมอื่น ๆ ทั้งที่มีกษัตริย์และสุลต่านเป็นประมุข ปรากฏมีขึ้นตามเมืองท่าต่าง ๆ ของสุมาตราตะวันออก ในคริสต์ศตวรรษที่สิบห้า

ปัญหาพิเศษสองข้อ

ก่อนจะอภิปรายถึงอิสลามยุคต้นในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เป็นการเหมาะสมที่จะพิจารณาปัญหาพิเศษสองประการซึ่งก่อให้เกิดการอภิปรายกันอย่างมาก ปัญหาสองข้อนี้เกี่ยวข้องกับทัศนะโดยทั่วไปที่ถือว่า กษัตริย์เป็นประหนึ่งเทพเจ้า อีกทัศนะหนึ่งคือการนำศาสนาต่าง ๆ มาผสมผสานเข้าด้วยกันในระดับที่สูงทีเดียว ทั้งสองทัศนะนี้ เปิดทางให้เกิดการตั้งข้อสงสัยอย่างจริงจัง

นักประวัติศาสตร์ที่ศึกษาเรื่องอินเดียโบราณ ขบคิดปัญหาเรื่องความเป็นเทพของกษัตริย์กันอย่างมาก เนื่องจากกษัตริยภาพในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ได้รับอิทธิพลอย่างแรงกล้าจากความคิดของอินเดีย ดังนั้น จึงต้องชี้ประเด็นสำคัญ ๆ ไว้บ้าง

ประการแรก ควรต้องเน้นด้วยว่า อินเดียสมัยก่อนที่จะมีการแบ่งแยกนั้น เป็นอนุทวีปที่กว้างใหญ่ไพศาล มีประวัติศาสตร์ที่เขียนไว้อย่างเป็นลายลักษณ์อักษรที่สามารถสืบย้อนกลับไปได้ถึงสหัสวรรษที่สองก่อนคริสต์กาล ดังนั้น การสรุปความโดยรวมอย่างกว้าง ๆ จึงมักชักนำให้เกิดการเข้าใจผิดอยู่เนือง ๆ

ประการที่สอง เราต้องมีความชัดเจนเกี่ยวกับแนวคิดเรื่องความเป็นเทพ ในคริสต์ศาสนาและศาสนาอิสลามนั้น ความเป็นเทพหมายถึงความดีเลิศและสมบูรณ์ แต่ความคิดของอินเดียนั้น เห็นว่าความเป็นเทพแตกต่างกันออกเป็นขั้นตอนหรือระดับ สำหรับอินเดียนั้นความสมบูรณ์ -- ซึ่งระบุด้วยถ้อยคำอย่างเช่น *โมกษะ นิพพาน ศักดิ์-สิทธิ์-อานันทะ* แล้วแต่ลัทธิความเชื่อนั้น ๆ – เป็นภาวะที่อยู่เลยพ้นไปจากเพียงแค่ความเป็นเทพ จริงอยู่โดยทั่วไปแล้ว จะกล่าวถึงกษัตริย์ว่าเป็น*เทวะ* ซึ่งปกติแล้วคำนี้แปลว่าเทพ ทว่าการกล่าวเช่นนี้เป็นเรื่องของพิธีรีตอง ซึ่งไม่จำเป็นต้องหมายถึงการเชื่อในความเป็นเทพของกษัตริย์ แม้ว่าข้อความบางตอนในงานนิพนธ์ต่าง ๆ จะคลุมเครือ แต่ปัจจุบันนี้ มีความเห็นพ้องต้องกันในหมู่นักวิชาการอย่างกว้างขวางแล้ว ว่า โดยทั่วไปแล้ว ไม่ได้ถือกันว่ากษัตริย์

ทรงเป็นเทพ ทว่าคงมีกรณียกเว้นอยู่บ้างในบางช่วงเวลาหรือบางภูมิภาค หรือในความคิดของราษฎรบางคน

ประการที่สาม แม้จะถือกันว่ากษัตริย์ทรงมีความเป็นเทพในระดับหนึ่ง "ความเป็นเทพ" นี้คงต้องมีร่วมกับสิ่งมีชีวิตอื่น ๆ อีกมากมาย รวมทั้งนักพรตนักบวชบางรูปและวัวบางตัว หรือกระทั่งงูและต้นไม้

ประการสุดท้าย มีข้อความหลายตอนในงานนิพนธ์และจารึกต่าง ๆ ซึ่งเปรียบกษัตริย์กับเทพในลักษณาการที่บ่งชี้กลาย ๆ ว่าสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิด หากไม่ใช่คนเดียวกันกับเทพเหล่านั้นไปเลย ดังจะเห็นว่า นับตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่สี่ มีการบรรยายถึงกษัตริย์สมุทรคุปต์ ว่าเท่าเทียบกับโลกะปาล (*ธนาทะ-วรุเณนทรานตากะ-สามะ* "เทียบเท่ากับพระกุเวร พระวรุณ พระอินทร์ และพระยม") [8] ข้อความดังกล่าว มีใช้กันเฉพาะในแวดวงของกวีในราชสำนักซึ่งมุ่งมั่นที่จะให้คำยกยอผู้อุปถัมภ์ของตนอย่างเลิศลอย ข้อความเหล่านี้ไม่สู้มีน้ำหนักในฐานะข้อโต้เถียงเชิงสนับสนุนความเป็นเทพของกษัตริย์ ดังนั้น เมื่อชั่งตรองดูแล้ว เราอาจสรุปได้ว่า ในอินเดียโบราณนั้น มิได้ถือว่ากษัตริย์ทรงเป็นเทพอย่างแท้จริงแต่ประการใด[9]

ข้อคิดที่ได้กล่าวมานี้โดยทั่วไปแล้ว ใช้สำหรับเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ได้เช่นเดียวกัน ทว่าประเด็นปัญหา มีความสลับซับซ้อนยิ่งกว่ามาก จึงไม่น่าประหลาดใจแต่อย่างใดที่จะพบว่าในส่วนที่เกี่ยวข้องกับการยกประมุขขึ้นเป็นเทพนั้น มีความแตกต่างกันอยู่มากในแต่ละบริเวณของภูมิภาคนี้ ส่วนหนึ่งเนื่องจากความแตกต่างของศาสนาที่เป็นทางการ ดังจะเห็นว่า ความคิดเรื่องการยกกษัตริย์ขึ้นเป็นเทพเจ้านั้น ขัดกับการนับถือพระเจ้าเพียงองค์เดียวของอิสลาม กรณีของพุทธศาสนาเถรวาทมิได้เป็นเช่นนี้ ทว่าฐานะของเทพ (*เทวะ*) ในพุทธศาสนาค่อนข้างต่ำต้อย เทพทั้งหลายเหล่านี้ มีชีวิตที่ผาสุก แม้จะมีอายุยืน แต่ก็มิได้เป็นอมตะ นอกจากนี้แล้ว โลกของเทพยังแยกต่างหากออกไปจากโลกของเรา เรื่องนี้ จึงไม่น่าส่งเสริมให้กษัตริย์ทั้งหลายหาทางที่จะเป็นเทพกันสักเท่าไร ความคิดแนวมหายานก็เช่นเดียวกัน ทว่ามหายานมีพระพุทธเจ้าและพระโพธิสัตว์มากมาย จึงเป็นการให้โอกาสแก่ประมุขที่ทะเยอทะยานที่จะอ้างสถานะที่เหนือกว่าของตนจากหนึ่งในสัตภาวะที่สูงส่งกว่าคนทั่วไปที่มีอยู่อย่างมากมายเหล่านั้น อย่างไรก็ดี ความเหนือกว่านี้ ส่วนใหญ่แล้ว จำกัดอยู่ที่ปัญญากับการทำบุญ มากกว่าจะเป็นอำนาจที่เหนือมนุษย์ อย่างไรก็ดี ดังที่เราจะได้เห็นว่า แนวคิดของมหายานเหล่านี้ อาจมีนัยที่สำคัญสำหรับกษัตริย์ที่ทรงนับถือพุทธบางพระองค์ก็ได้ "ศาสนาฮินดู" นั้นตรงกันข้าม โดยเฉพาะ

---

[8] D. C. Sircar, ***Select Inscriptions Bearing on Indian History and Civilization***, 2nd edn. Calcutta, 1965, book III, no. 2: Allahabad Pillar Inscription of Samudragupta, pp. 262-8, line 26.

[9] ความเป็นเทพโดยสมมุติของกษัตริย์อินเดียครั้งโบราณ เป็นประเด็นที่โต้เถียงกันมานานในหมู่นักวิชาการด้านอินเดียวิทยา ทว่าอาจเป็นได้ว่าข้อเขียนที่สรุปความเห็นของประชาคมนี้ได้ดีที่สุดคือ A. L. Basham, ***The Wonder that was India***, London 1954 (reprint 1961), 81-8.

อย่างยิ่งนิกายไศวะ นิกายนี้ให้โอกาสแก่กษัตริย์ที่จะได้รับการเคารพบูชาในลักษณะที่สงวนไว้สำหรับการบูชาเทพ การบูชากระทำ ในช่วงขณะที่ยังดำรงชีวิตอยู่ในโลก แต่ที่มักเกิดขึ้นมากกว่า คือภายหลังผ่านการดำรงชีวิตจากในโลกนี้ไปแล้ว ดังนั้น การศึกษาแล้วสำรวจในตอนต่อไปนี้ จะจำกัดอยู่เพียงที่นิกายมหายานกับนิกายไศวะเท่านั้น เนื่องจากมีความแตกต่างกันอยู่ตามบริเวณต่าง ๆ จึงดูเหมือนว่าเราจำเป็นต้องแยกระหว่างเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ส่วนแผ่นดินใหญ่กับส่วนหมู่เกาะออกจากกัน

ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ส่วนแผ่นดินใหญ่นั้น ความเป็นกษัตริย์มีมิติทางศาสนาอยู่อย่างสำคัญ ทว่าจำเป็นต้องระลึกไว้ด้วยว่า ไม่ว่าศาสนาจะแสดงความคิดเรื่องความเป็นเทพของกษัตริย์อย่างไรก็ตาม เรื่องนี้มิได้หมายความว่า ทันทีที่ประมุขพระองค์หนึ่งขึ้นครองราชย์แล้ว คนทุกคนจะให้ความเคารพนับถือพระองค์ด้วยความเกรงขาม และเชื่อฟังพระองค์โดยไม่ตั้งคำถาม ความเป็นมนุษย์ของกษัตริย์ ซึ่งทำผิดทำพลาดได้ แสดงให้เห็นอยู่เสมอจากการที่กษัตริย์ทรงจำเป็นต้องต่อสู้ศัตรูอยู่โดยไม่เปลี่ยนแปลง ทั้งศัตรูต่างชาติ ศัตรูตามจังหวัดต่าง ๆ ศัตรูในราชสำนัก และศัตรูภายในหมู่พระญาติพระวงศ์ของพระองค์เอง

ดังนั้น ความสำคัญของความคิดเรื่องความเป็นเทพในกษัตริยภาพ จึงมิใช่ในฐานะเครื่องมือของอำนาจที่เพิ่มขึ้น หากเป็นถ้อยแถลงตามพิธีการเสียมากกว่า แม้ว่าถ้อยแถลงนี้ จะไม่ได้ผลอย่างคาถาที่จะให้ลาภทางการเมืองแก่พระประมุขทั้งหลาย แต่ก็น่าจะสำคัญเพียงพอด้วยตัวของถ้อยแถลงเอง ในฐานะที่เป็นการแสดงออกซึ่งความเชื่อเกี่ยวกับพลังทางจิตวิญญาณในจักรวาล และพลังนี้ยังเป็นตัวกำหนดรูปแบบของวิถีความเป็นไปของสังคมมนุษย์และธรรมชาติอีกด้วย ยิ่งกว่านั้น เรายังต้องระลึกอีกด้วยว่า สังคมเกษตรกรที่เราพิจารณาอยู่นี้ ขาดความคิดสมัยใหม่อันว่าด้วยรัฐที่ไม่เกี่ยวข้องกับตัวบุคคล ทั้งยังเรียกร้องความจงรักภักดีจากพลเมืองของรัฐซึ่งอยู่เหนือเกินกว่าคำกล่าวอ้างใด ๆ ของปัจเจกบุคคลผู้เป็นผู้บริหารการปกครองนั้น สิทธิอันชอบธรรมในการปกครององค์ประมุขที่เข้ามาแทนที่ความคิดนี้ จึงต้องมีสัญลักษณ์ซึ่งแบบแผนของศาสนาระดับต่าง ๆ สามารถจัดหาให้ได้

มีหลักฐานสารพัดชนิดที่บอกถึงกษัตริยภาพอันได้รับการสนับสนุนในความเห็นชอบจากเทพเจ้า หลักฐานอันหนึ่ง รวมอยู่ในลัทธิการบูชาลึงค์ของอินโดจีน คือการตั้งชื่อลึงค์ตามพระนามกษัตริย์ผู้โปรดให้สร้างลึงค์เหล่านั้น และนำชื่อนั้นไปประสมกับพระนามอิศวรของพระศิวะ ดังที่เราได้เห็นแล้วว่า ชาวจามก็มีลัทธิดังกล่าวนี้ที่มิเซิน คือลึงค์ภัทเรศวร และต่อจากนั้น ก็มี ลึงค์ศัมภู ภัทเรศวร ยิ่งกว่านั้นอีกก็คือ ที่พระนคร กษัตริย์ทรงโปรดให้สร้างลึงค์และรูปปั้นของเทพเจ้าต่าง ๆ มากมาย สมาชิกในพระราชวงศ์และบุคคลสำคัญของอาณาจักรก็สร้างขึ้นเป็นอันมากเช่นกัน

กรณีพิเศษในพระนคร ซึ่งโดยทั่วไปแล้ว ถือกันว่าเป็นตัวอย่างของลัทธิการบูชาลึงค์ของกษัตริย์ ทว่าจำเป็นต้องพิจารณาแยกต่างหาก คือลัทธิ*เทวราช* ผู้ก่อตั้งลัทธินี้ คือพระเจ้าชัยวรมันที่ 2 พระองค์ทรงริเริ่มขึ้น เพื่อสร้างความศักดิ์สิทธิ์ให้แก่เอกราชและเอกภาพของราชอาณาจักรเขมร เราทราบเรื่องนี้จากจารึกเพียงไม่กี่หลัก จารึกเหล่านี้ล้วนแสดงให้เห็นว่า กษัตริย์องค์ต่อ ๆ มาหลาย

พระองค์ ยังคงธำรงรักษาลัทธิเทวราชนี้ และได้มอบหมายวงศ์วานของนักบวชให้ขึ้นสังกัดกับลัทธินี้เป็นพิเศษ

นักวิชาการสมัยใหม่เขียนถึงลัทธินี้กันมากมาย เซเดส์มองเห็นว่า ลัทธินี้มีลักษณะเดียวกันไม่มากก็น้อยกับลัทธิ "ภูเขาแห่งวิหาร" ที่ยิ่งใหญ่ และมีประมุขมากมายหลายพระองค์ทีเดียวที่สร้างอนุสรณ์สถานทรงพีระมิดขึ้นบนภูเขา[10] ในระยะหลังกว่านั้นกุลเกได้แย้งแนวคิดของเซเดส์นี้ โดยระบุให้ลัทธิ*เทวราช* เป็นเช่นเดียวกับรูปบูชาที่ขนย้ายได้และน่าจะเป็นรูปบูชาที่ทำด้วยสำริด ซึ่งสามารถนำไปตั้งยังสถานที่ต่าง ๆ ได้[11] ชื่อลัทธิเทวราชนี้ ดังเช่นที่ฟิลลิโอแซตเป็นคนแรกที่ตั้งประเด็นแย้งไว้ คือ ไม่จำเป็นต้องแปลว่า "เทวกษัตริย์" (ตรงกับความคิดเรื่องความเป็นเทพของกษัตริย์) หากแต่เป็นการกล่าวถึงพระศิวะในฐานะที่ทรงเป็น "กษัตริย์ของทวยเทพทั้งหลาย" ก็ได้ ฟิลลิโอแซตเชื่อว่าอินเดียใต้เป็นถิ่นกำเนิดของลัทธินี้ เขาจึงได้เสนอต่อไปว่า ลัทธิการบูชาพระศิวะตามที่ปรากฏอยู่เป็นลัทธิที่ผู้นับถือศรัทธา วางหลักเทววิทยาที่ปรุงแต่งขึ้นอย่างซับซ้อนเกี่ยวกับองค์พระศิวะ โดยให้พระศิวะทรงอยู่ในสถานะเทพสูงสุด และเป็นองค์ผู้ปกครองที่ยิ่งใหญ่เป็นพิเศษและไม่เหมือนเทพอื่นใดในจักรวาล เพราะฉะนั้น ลัทธิ*เทวราช*จึงไม่มีความสับสนระหว่างเทพกับองค์ปัจเจกที่เป็นกษัตริย์ องค์พระศิวะที่เป็นเทพนั้น บริสุทธิ์ตลอดกาล และไม่มีประมุขในโลกองค์ใด แม้จะเข้ามีส่วนร่วมในความเป็นเทพจนถึงระดับที่ธาตุแท้ภายในส่วนที่ลึกที่สุดของพระองค์จะมาจากองค์พระศิวะ แต่พระองค์ก็ยังไม่สามารถมีความบริสุทธิ์เช่นนั้นได้[12]

การสำรวจแง่มุมอื่น ๆ ของลัทธินี้ได้กระทำกันแล้ว โคลด จาคส์ พิจารณาลัทธินี้ โดยพิจารณาจากคำภาษาเขมรที่ใช้ในจารึก และได้เสนอแนะว่า แทนที่จะถือว่า ข้อความในภาษาเขมร *กัมระเตง ชะคัต ตะ ราชะ* เป็นข้อความที่แปลมาจากคำ*เทวราช*ในภาษาสันสกฤต จริง ๆ อาจเป็นในทางกลับกันก็ได้—นั่นคือคำภาษาสันสกฤตอาจจะมิได้กล่าวชื่อเทพอินเดียองค์ใดเลย หากแต่หมายถึงเทพในท้องถิ่นแท้ ๆ ในลักษณะที่เป็นการอัญเชิญเทพให้มาช่วยปกป้องวงศ์วานใดวงศ์วานหนึ่ง ซึ่งในกรณีนี้คือวงศ์วานของกษัตริย์[13]

---

[10] เซเดส์เขียนเกี่ยวกับเรื่องนี้ไว้หลายแห่ง บทสรุปทัศนะของเขานี้ มีอยู่ใน ***Angkor—an Introduction***, trans. E. F. Gardiner, Hong Kong, 1962, 22ff.

[11] "Der Devarāja-Kult," ***Saeculum,*** 25, 1 (1974); trans. I. W. Mabbett, as ***The Devarāja Cult***, Cornell University Southeast Asia Program, Data Paper no. 108, Ithaca, 1978.

[12] J. Filliozat, "Sur le Çivaisme et le Bouddhisme du Cambodge, à propos de deux livres recents," BEFEO, 70 (1981).

[13] C. Jacques, "The Kamraten Jagat in Ancient Cambodia," in Karashima Norobu, ed., ***Indus Valley to Mekong Delta: Explorations in Epigraphy***, Madras, 1985.

เรื่องนี้ ชวนให้นึกไปถึงทัศนะของปอล มูส์ เกี่ยวกับวิวัฒนาการของการบูชาเทพแห่งพื้นแผ่นดิน ซึ่งเป็นลัทธิความเชื่อสมัยก่อนประวัติศาสตร์มาจนถึงการบูชาลึงค์ รูปจำลองที่ใช้บูชาเทพแห่งพื้นแผ่นดิน มักประกอบด้วยหินชนิดหยาบ ๆ การบูชาลึงค์นั้นก็รับช่วงความหมายทางศาสนาอย่างเดียวกับความหมายที่มีอยู่ในลัทธิการบูชาเทพแห่งพื้นแผ่นดิน ในแง่หนึ่ง ลัทธิบูชาลึงค์ที่รับมาจากภายนอกนี้ ได้ละลายลงไปในขนบประเพณีของท้องถิ่น และการนับถือบูชาลึงค์ก็อาศัยความคิดที่อยู่ในชุดเดียวกันกับลัทธิการบูชาภูติของพื้นแผ่นดินประจำดินแดนนั้น ในอีกแง่หนึ่ง ขนบประเพณีท้องถิ่นก็วิวัฒนาการขึ้นมาเป็นพิธีกรรมที่ซับซ้อนยิ่งขึ้น เป็นความซับซ้อนที่เกิดขึ้นด้วยแรงบันดาลใจจากตำนาน ปรัมปราที่รับมาจากต่างแดน-- ทั้งสองมุมมองนี้ มูส์ตีความว่า น่าจะถูกทั้งคู่ แต่ไม่ว่าจะในทางใด ลัทธิความเชื่อดังเช่น*เทวราช* นี้ น่าจะมองว่า สำหรับผู้เคารพบูชาแล้ว คือการถือว่ากษัตริย์เป็นองค์อินทรีย์ของเทพ ผู้อุปถัมภ์ที่เกิดขึ้นโดยพิธีกรรม ฟิลลิโอแซตแย้งเรื่องการระบุให้เป็นบุคคลเดียวกันนี้ โดยยืนยันว่าเนื่องจากพระศิวะทรงเป็นผู้สูงส่งและบริสุทธิ์ ดังนั้นจึงย่อมไม่มีโอกาสเป็นบุคคลเดียวกันได้เลย อย่างไรก็ดี การตีความทั้งสองอย่างนั้น อาจถูกต้องได้ – แบบหนึ่ง ถูกต้องในระดับเทววิทยา ส่วนอีกแบบหนึ่ง ถูกต้องในแง่ของสังคมวิทยาของศาสนา

อย่างไรก็ดี ความคิดเรื่องความเป็นเทพของกษัตริย์ ขึ้นอยู่กับสิ่งต่าง ๆ ที่มากยิ่งกว่าลัทธิความเชื่อในการบูชาลึงค์และรูปปั้นของกษัตริย์ในสภาพที่เป็นเทพ อาทิเช่น มีวิหารที่สร้างถวายบรรพบุรุษของกษัตริย์ ซึ่งมีรูปปั้นสำหรับบูชา ประกอบด้วยรูปปั้นทั้งเทพและเทวีที่กำหนดให้เป็นองค์เดียวกับบรรพบุรุษที่เป็นมนุษย์ ที่พระนครพระเจ้าอินทรวรมันที่ 1 ทรงสร้างปราสาทพระโค เพื่ออุทิศถวายแก่อดีตกษัตริย์ชัยวรมันที่ 2 และพระชายา แก่พระราชบิดาและพระราชมารดาของพระองค์เอง และแก่พระอัยกาพระอัยกีทางฝ่ายพระราชมารดาของพระองค์ เราสามารถมองเห็นได้อย่างไม่มีข้อสงสัยใด ๆ ว่า ภายในแนวปฏิบัติดังกล่าวนี้ มีองค์ประกอบของขนบประเพณีพื้นเมืองเดิมฝังอยู่ ซึ่งจากการศึกษาค้นคว้าของมูส์ประมวลว่า ขนบประเพณีพื้นเมือง จะมองบรรพบุรุษ—โดยเฉพาะอย่างยิ่งบรรพบุรุษของหัวหน้าของชุมชน—ในลักษณะที่รวมผสานเข้ากับเทพของชุมชน การรวมผสานกันดังกล่าว ปรากฏให้เห็นอย่างชัดเจนในศาสนาดั้งเดิมของจีน และร่องรอยของความคิดดังกล่าวนี้ ยังมีอยู่ในความคิดของอินเดีย เกี่ยวกับชีวิตหลังความตายที่บรรพบุรุษเข้าไปสู่ชีวิตนั้นแล้ว

แต่อาจเป็นได้ว่าหลักฐานประเภทที่แจ่มแจ้งชัดเจนที่สุด จะได้แก่ระบบสัญลักษณ์ที่แฝงอยู่ในสถาปัตยกรรมของนครหลวงหลาย ๆ แห่งของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ และอนุสรณ์สถานขนาดใหญ่ สิ่งก่อสร้างเหล่านี้มักสร้างขึ้น ณ ศูนย์กลางของอาณาจักร เพื่อเป็นตัวแทนที่แสดงถึงมหาเมรุ ซึ่งเป็นบ้านที่ประทับของเทพและเป็นแกนของจักรวาล ตัวอย่างที่ละเมียดละไมเป็นพิเศษ คือนครธม นครหลวงของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 และบายน วิหารพุทธศาสนามหายาน ที่อยู่ ณ ใจกลางของนครหลวง กลุ่มสถาปัตยกรรมทั้งหมดเหล่านี้ มีความหมายในเรื่องของจักรวาลอยู่อย่างมากมาย และแสดงถึงระดับหนึ่งของตำนานปรัมปราเรื่องการสร้างโลกด้วยการกวนเกษียรสมุทร (ทะเลน้ำนม) เส้นทางที่ตัดเข้าสู่กำแพงนคร ก็รวมกลืนเข้ากับสายรุ้งของพระอินทร์ ซึ่งเป็นทางขึ้นสู่สวรรค์ กษัตริย์ทรงส่งรูปปั้น

ของพระองค์เองยี่สิบสามรูป ไปยังจังหวัดต่าง ๆ และทรงได้รับรูปบูชาของเทพประจำท้องถิ่นนั้น ๆ กลับคืนมาเป็นการตอบแทนเช่นกัน รูปบูชาของเทพเหล่านี้ ตั้งอยู่ตามระเบียงของบายน ดังนั้น บายนในฐานะบ้านที่ประทับอยู่ของเทพทั้งหลาย จึงรวมพลังงานทางจิตวิญญาณทั้งปวงของราชอาณาจักรเข้าเป็นองคาพยพเดียวกัน

เวียดนามซึ่งได้รับขนบประเพณีด้านฆราวาสของจีนเป็นมรดก มากกว่าขนบประเพณีด้านศาสนา เป็นกรณีที่แตกต่างออกไป แต่ก็ส่งผลทางความคิดที่คล้ายคลึงกัน กล่าวคือ องค์ประมุขอาจมิได้มองกันประดุจว่าเป็นเทพเจ้า ทว่าพระองค์ทรงเป็นผู้มีคุณสมบัติทางจิตวิญญานหรือคุณสมบัติกึ่ง ๆ เทพ ซึ่งมักอธิบายด้วยคำพุทธ ดังคำกล่าวของคีธ เทย์เลอร์ ที่ว่าองค์ประมุขนั้นทรงเป็นผู้ “กระตุ้นและปลุกเร้าอำนาจเหนือธรรมชาติที่พำนักอยู่ในผืนแผ่นดินของอาณาจักรเวียดนาม”[14]

สิ่งที่เราสามารถอนุมานได้จากหลักฐานเรื่องการสร้างความเป็นเทพให้แก่กษัตริย์ดังว่านี้ อาจเป็นว่า การทำความเข้าใจในเรื่องนี้ เราต้องแก้ไขวิธีคิดของเราเกี่ยวกับธรรมชาติของความเป็นเทพ ในวัฒนธรรมต่าง ๆของเอเชียซึ่งอยู่ในเขตมรสุม ความเป็นเทพเป็นคุณสมบัติของโลกอันศักดิ์สิทธิ์ที่มองไม่เห็น ทว่าแจ่มชัดอยู่ในสิ่งต่าง ๆ ของโลกที่อยู่รอบตัวเรา เช่นเดียวกับรังสีแม่เหล็กไฟฟ้าหรือแรงโน้มถ่วงของโลก สารัตถะแห่งความเป็นเทพนี้สามารถเข้าถึงได้ และทรงพลังขึ้นมาได้ด้วยพิธีกรรม กษัตริยภาพเองก็เป็นพิธีกรรมประเภทหนึ่ง ซึ่งทำหน้าที่รวมศูนย์ราชอาณาจักรเข้ามาไว้ที่ปัจเจกบุคคลคนหนึ่ง เช่นเดียวกับที่วิหารหลังหนึ่ง สามารถกำหนดศูนย์กลางไว้ที่รูปบูชารูปหนึ่ง และทั้งสองกรณีนี้ สามารถเปล่งพลังงานทางจิตวิญญาณของเทพในโลกอันศักดิ์สิทธิ์ให้ปรากฏได้

เมื่อนำเรื่องการสร้างความเป็นเทพให้แก่กษัตริย์ของส่วนภาคพื้นแผ่นดินใหญ่ มาเปรียบกับของส่วนภาคพื้นทะเล เราจะสังเกตเห็นความแตกต่างกันอย่างมาก แม้ดูเหมือนว่ามีความลงรอยกันอยู่บ้างในลักษณะที่เป็นแก่นสำคัญ ๆ

โดยทั่วไปแล้ว กษัตริย์ที่ยังดำรงพระชนม์ชีพอยู่ ยังไม่ถือว่าทรงเป็นเทพ ดังที่ตำรา (กึ่ง) ประวัติศาสตร์ที่ดีที่สุดฉบับหนึ่งเท่าที่รู้จักกัน คือ *พาราราตอน* ได้บอกไว้ถึงลักษณาการที่กษัตริย์พระองค์สุดท้ายของเคดิรีในชวาตะวันออก คือเจ้าเกียรติชัย ทรงมีพระประสงค์ที่จะได้รับความเคารพนับถือประหนึ่งเป็นเทพ เมื่อข้าราชสำนักลังเล กษัตริย์จึงทรงตัดสินพระทัยว่าจะสอนบทเรียนให้ หลังจากที่เสด็จออกจากท้องพระโรงไปได้ครู่หนึ่ง ทรงกลับเข้ามาใหม่ ที่ครบด้วยสี่พระกร และพระเนตรที่สามตรงกลางพระนลาต รวมทั้งเครื่องหมายอื่น ๆ ที่บ่งบอกถึงพระศิวะ ทว่าพวกเสนาบดีและข้าราชบริพาร มิได้เกิดความประทับใจ พวกเขาระแวงว่าจะทรงมีเล่ห์กลในเชิงเวทย์มนต์คาถาอะไรบางอย่าง จึงได้ออกจากพระราชวังไปสมทบกับพวกกบฏ[15] เรื่องเล่าขานนี้ บ่งชี้เป็นนัยว่า กษัตริย์บาง

---

[14] “Authority and Ligitimacy in Eleventh Century Vietman,” in Marr and Milner, 143.

[15] Harry J. Benda and John A Larkin, ***The World of Southeast Asia, Selected Historical Readings*** translated from the Dutch by Margaret W. Broekhuysen, New York, Evanston, London, 1967, 38f.

พระองค์อาจเคยทรงพยายามทำให้ตัวพระองค์เองได้รับความเคารพนับถือดุจเทพเจ้า ทว่าไม่ประสบความสำเร็จ

เรื่องเจ้าเกียรตินคร กษัตริย์แห่งสิงหัดส่าหรีในชวาตะวันออกนั้น ก็เป็นที่ทราบกันว่า ในค.ศ. 1289 ทรงทำพิธีอภิเษกขึ้นเป็นชินะ อัคโษภยา ตามที่บรรยายไว้ในจารึกภาษาสันสกฤต จารึกนี้สลักลงบนอาสนะดอกบัวของรูปปั้นอัคโษภยาองค์ใหญ่ ดังนั้น จึงสามารถพิจารณาได้ว่าเป็นการแสดงภาพของกษัตริย์ในอุดมคติ[16] อย่างไรก็ดี ควรกล่าวเน้นไว้ว่า อัคโษภยานี้ แม้ว่ามีคุณสมบัติหลายอย่างเหนือมนุษย์ แต่ก็มิได้เป็นเทพ หากคือพระพุทธเจ้าในภาวะล่วงพ้น เป็นภาวะแห่งความสมบูรณ์ซึ่งสิ่งมีชีวิตใด ๆ ก็ตาม ล้วนสามารถบรรลุถึงได้ อย่างน้อยก็ในแง่หลักการ อย่างไรก็ดี แนวคิดนี้มิได้ขัดขวางการปลงพระชนม์เจ้าเกียรตินคร โดยทรงถูกประมุขของเคดิรีที่อยู่ในบังคับของสังหัดส่าหรี บุกเข้าทำร้าย

อย่างไรก็ดี มีการสร้างแนวคิดที่แตกต่างออกไป ซึ่งดูเหมือนว่า เป็นที่ยึดถือกันอยู่โดยทั่วไปในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ส่วนภาคพื้นสมุทร อย่างน้อยในบางบริเวณและบางยุค แนวคิดนี้มีนัยว่า แต่เดิมนั้นกษัตริย์ทรงเป็นเทพ พระองค์เสด็จลงมายังโลกเพื่อประโยชน์แก่มนุษยชาติ และจะเสด็จกลับไปยังสวรรค์ทันทีที่ทรงเสร็จสิ้นพระภารกิจ อย่างไรก็ดี การเสด็จกลับไปนี้ ผู้ที่สืบราชสมบัติต่อจากกษัตริย์ที่สวรรคตไปแล้ว จำเป็นต้องประกอบพิธีกรรมที่ถูกต้องเหมาะสม พิธีกรรมดังกล่าว มีบรรยายอยู่ในตำราของอินเดีย โดยเฉพาะอย่างยิ่งในคัมภีร์ที่มีชื่อว่า *ศราทธะ* ตามตำราเหล่านี้โอรสองค์โตของกษัตริย์ ต้องเป็นผู้ประกอบพิธีเป็นช่วง ๆ อย่างสม่ำเสมอ ภายหลังจากสวรรคต อย่างไรก็ดี หลักฐานของอินโดนีเซียกล่าวถึงเฉพาะเพียงพิธี*ศราทธะ*ครั้งใหญ่เพียงครั้งเดียว ซึ่งประกอบขึ้นภายหลังจากเชื้อพระวงศ์องค์หนึ่งสิ้นพระชนม์ไปได้สิบสองปี พิธี*ศราทธะ*ครั้งใหญ่นี้ประกอบขึ้นเพื่อถวายแก่ดวงวิญญาณของราชปัตนีในมัชปาหิตที่ได้บรรยายไปแล้ว เราได้เห็นว่า ผลลัพธ์อย่างหนึ่งของพิธีนี้ ทำให้พระราชินีทรงกลายไปเป็นพระนางปรัชญาปารมิตา และจากนั้นมา ทรงได้รับการเคารพบูชาในวิหารใกล้ ๆ กับบริเวณตูลุง อากุง ทางใต้ของเคดิรีในปัจจุบัน[17]

เจ้าชัยนคร ประมุของค์ที่สองของมัชปาหิต (ค.ศ.1309-1321) กล่าวกันว่า ทรงได้รับการยกขึ้นเป็นเทพทั้งในฐานะพระวิษณุและพระชินะอโมฆะสิทธิ และกษัตริย์และราชินีองค์อื่น ๆ ก็ทรงได้รับการยกขึ้นเป็นเทพในลักษณาการคล้าย ๆ กัน[18] มองในแง่มุมหนึ่ง กษัตริย์ส่วนใหญ่ของเคดิรี (ส่วนใหญ่ในคริสต์ศตวรรษที่สิบสอง) ได้รับการบรรยายว่าเป็นอวตารของพระวิษณุหรือไม่เช่นนั้นก็เป็นกษัตริย์ในตำนาน ซึ่งเป็นอวตารของพระวิษณุ เช่นพระราม พระปรศุราม พระกฤษณะ และวามนะ

---

[16] รูปปั้นนี้ น่าจะมีกำเนิดมาจากบริเวณแถว ๆ โตรวูลัน ชวาตะวันออก ปัจจุบันนี้ตั้งอยู่ในสวนสาธารณะแห่งหนึ่งใกล้กับซาลัน เปมุทา ที่สุราบายา ดูเรื่องจารึกที่ H. Kern, ***Verspreide Geschriften***, VII, The Hague, 1917 (originally published in 1910) ดูการแก้ไขที่สำคัญ ๆ ที่ R. Ng. Poerbatjaraka, 'De Inscriptie van het Mahākṣobhya-Beeld te Simpang (Soerabaja)," BKI, 78 (1922).

[17] Pigeaud, ***Java***, I and III cantos LXIII-LIX and IV, 169-211.

[18] เรื่องการยกย่องเจ้าชัยนคร ดูสิ่งพิมพ์ฉบับเดียวกัน ใน Canto XLVIII.

ดังนั้นกษัตริย์พระองค์หนึ่งจึงบรรยายกันว่าทรงเป็น*มธุสุทะนาวตาร* (อวตารของพระวิษณุ ในภาคพระกฤษณะผู้สังหารปีศาจมธุ) หรือเป็น*วามะนาวะตาร* (อวตารของพระวิษณุ ในภาคคนแคระผู้พิชิตโลกด้วยก้าวสามก้าว) การเป็นอวตารของเทพในระดับที่สอง ทำให้ปัจจัยความเป็นเทพเจือจางลง ซึ่งยิ่งเจือจางมากยิ่งขึ้นไปอีก ทั้งนี้จากความจริงในข้อที่ว่า กษัตริย์มักได้รับการบรรยายว่าเป็นเพียงอวตารบางส่วน (*อัมศาวตาร*) ของเทพ (หรือของภาคที่อวตารมาแล้ว) ดังนั้น "ความเป็นเทพ" ของกษัตริย์ (หากว่าเป็นคำที่ถูกต้อง) จึงมีขอบเขตจำกัดอย่างยิ่ง[19]

ระหว่างที่กษัตริยังดำรงพระชนม์ชีพอยู่ไม่ว่าจะทรงมีสถานภาพเช่นไร ภายหลังจากสิ้นพระชนม์ไปแล้ว พระองค์จะทรงได้รับการเคารพบูชาเยี่ยงเทพเป็นบางครั้งบางคราว ดังที่กวีใช้คำว่า "เสด็จกลับบ้าน อันเป็นที่ประทับของทวยเทพ" (*Nāg* 41-4a) เรื่องนี้ บ่งบอกกลาย ๆ ว่า กษัตริย์ทรงเป็นเทพซึ่งมาพำนักอยู่ในโลกเป็นการชั่วคราวในร่างของมนุษย์ และเสด็จกลับ "บ้าน"เมื่อเสร็จสิ้นพระภารกิจ ส่วนข้อเท็จจริงที่ว่า "การเสด็จกลับ"นี้ มักเกิดขึ้นด้วยการใช้ความรุนแรงของมนุษย์นั้น (ในราชวงศ์สิงหัดส่าหรี มีกษัตริย์พระองค์เดียวที่สิ้นพระชนม์ด้วยสาเหตุธรรมชาติ) เรื่องนี้ดูจะไม่ได้ทำให้เกิดความแตกต่างแต่อย่างใด ขณะที่ประทับอยู่ในโลก กษัตริย์ก็ทรงประพฤติปฏิบัติเหมือนอย่างมนุษย์เป็นธรรมดา และทรงได้รับความทุกข์ยากอันเป็นผลจากการกระทำของพระองค์ด้วยเช่นกัน

ดังที่ได้กล่าวแล้วในตอนที่กล่าวถึงราชปัตนี ภายหลังเริ่มต้นสหัสวรรษที่สองเป็นต้นมา มีกษัตริย์หลายพระองค์ทรงได้รับการเคารพบูชาในรูปของรูปปั้นของเทพ ซึ่งกษัตริย์ทรง "กลับ" เข้าไปสิงอยู่ภายหลังจากสิ้นพระชนม์ในโลก เป็นที่คิดเห็นกันว่า รูปปั้นพระศิวะและพระวิษณุที่ทำด้วยหินที่มีอยู่มากมาย โดยเฉพาะอย่างยิ่งรูปปั้นที่มีคุณสมบัติพิเศษออกไปและมีรูปพระพักตร์ที่มีลักษณะเฉพาะตัวนั้น คือรูปปั้นที่แสดงถึงพระประมุขหรือสมาชิกในพระราชวงศ์ ที่ได้รับการยกขึ้นเป็นเทพ[20] เรื่องนี้เป็นไปได้อย่างยิ่ง อย่างไรก็ดี ยังมีการสันนิษฐานด้วยว่า วิหารต่าง ๆ ที่ทราบกันว่าสร้างอุทิศแด่กษัตริย์ที่สิ้นพระชนม์ไปแล้วนั้น อันที่จริงคือสุสานที่ใช้เป็นที่บรรจุซากในภาคมนุษย์ที่เหลือจากการถวายพระเพลิงของกษัตริย์ โดยเก็บไว้ในโกศที่ตั้งอยู่ในหลุมใต้รูปบูชาที่เป็นองค์ประธาน หลุมดังกล่าวมีปรากฏอยู่ตามวิหารทุกแห่งของพระศิวะ ทว่าปกติแล้ว สิ่งของที่บรรจุอยู่ในหลุม ถูกพวกล่าสมบัติมาขุดรังควาญไปแล้วทั้งนั้น พิจารณาในอีกทางหนึ่ง หลุมที่ค้นพบว่าอยู่ในสภาพเดิม ล้วนแล้วแต่ไม่

---

[19] เปรียบเทียบ*อัมศาวตาร* (aṃśāvatara) ในภาษาสันสกฤต กับชื่ออินเดีย *อาทิปะรวัน* (Ādiparvan) ที่อยู่ในส่วนที่ 64-7 *อาทิปะรวา* (Ādiparwa) ในภาษาชวาเก่า (ed. Juynboll, The Hague, 1906, 47f.) กล่าวถึง*อัมศาวตาร*ว่า "ดูเหมือนว่าจะมีความหมายเสมอไปทุกครั้งว่า เฉพาะส่วนหนึ่งของเทพเท่านั้น ที่อวตารลงมา" : Stutterheim, "Some Remarks on Pre-Hinduistic Burial Customs on Java," ***Studies in Indonesian Archaeology***, 1956 (originally published in 1939), 71 n. 18.

[20] ในบทความก่อนหน้านี้ของสตัตเตอร์ไฮม์ และใน Stutterheim, 'Een Oud-Javaansche Bhīma-Cultus', *Djåwå*, XV (1935)

ปรากฏสิ่งใดที่ระบุได้ว่าเป็นซากของมนุษย์ เถ้าที่พบ ปรากฏว่ามีกำเนิดมาจากพืชหรือสัตว์ทั้งสิ้น ความคิดที่ว่าเทพผุดขึ้นมาจากเถ้าของตนเองได้เช่นเดียวกับนกฟีนิกซ์ที่เกิดขึ้นมาใหม่จากกองไฟนั้น ไม่มีศาสนาอินโดนีเซียใด ๆ รองรับ ศาสนาของอินโดนีเซียถือว่าซากของร่างกายนั้น โดยทั่วไปแล้ว มีมลทิน (เช่นที่ถือกันอยู่ในอินเดีย) และจำเป็นต้องกำจัดให้หมดสิ้นไปอย่างสมบูรณ์ที่สุด ดังจะเห็นว่าในบาหลีทุกวันนี้ เถ้าที่เหลือจากการเผา จะถูกนำไปทิ้งทะเล[21]

หากว่าวิหารที่สร้างขึ้นเพื่อบูชาพระประมุขที่สิ้นพระชนม์ไปแล้ว มิใช่สุสาน วิหารเหล่านี้ก็อาจคืออนุสาวรีย์ ทว่าเป็นการดีกว่า ที่จะละความเกี่ยวข้องกับศพไปเสียเลย และถือว่าวิหารเหล่านี้ เป็นอนุสาวรีย์ที่รำลึกถึงเทพซึ่งเป็นแก่นแท้ที่ผู้วายชนม์จะเข้าไปรวมอยู่ เมื่อดูข้อมูลจาก*นครเกียรติคม*และงานนิพนธ์อื่น ๆ จึงมักเป็นไปได้ที่เราจะระบุว่า วิหารใดสร้างขึ้นเพื่อบูชาประมุขที่กลายเป็นเทพหรือว่าสร้างเพื่อถวายแก่เทพโดยตรง อาทิเช่นรูปปั้นอโมฆพาศขนาดใหญ่ที่จัณฑิ ชาโค คือหุ่นจำลองของกษัตริย์วิษณุวัฒนา แห่งสิงหัดส่าหรี (ครองราชย์ ค.ศ.1248-1268) ดังที่ระบุไว้ในงานกวีนิพนธ์*นครเกียรติคม* (*Nag*., 41-4) ส่วนรูปจำลองของกษัตริย์อนุษปติ (ครองราชย์ระหว่าง ค.ศ.1227-1247?) ระบุไว้ (41-1) ว่า เสด็จกลับ “บ้านที่พำนักของพระคิรินทรา [พระศิวะ]…ในรูปโฉมอย่างพระศิวะ คืองามสง่า ใน*ธรรม* [ศาสนจักร] อันรุ่งโรจน์ในกิดัล” (คือจัณฑิ กิดัล ใกล้กับมาลังในปัจจุบัน)

พิจารณาในอีกแง่หนึ่ง จะเห็นว่ามีวิหารในชวาตะวันออกมากมาย ซึ่งเท่าที่ทราบไม่มีความเกี่ยวพันกับประมุขที่สิ้นพระชนม์ไปแล้ว ดังเช่นกลุ่มวิหารที่ใหญ่ที่สุดของจังหวัด คือจัณฑิ ปานาตาราน ก็เป็นวิหารหลวงที่สร้างถวายพระศิวะในฐานะเจ้าแห่งขุนเขา อย่างไรก็ดี มีหลายกรณีที่หลักฐานต่าง ๆ ไม่อำนวยให้เราตัดสินในเชิงสนับสนุนไปในทางใดทางหนึ่ง

ปัญหาที่สอง เกี่ยวข้องกับสิ่งที่เรียกกันว่า การนำศาสนาไศวะเวทและพุทธศาสนามารวมเข้าด้วยกัน กรณีนี้ก็เช่นกัน ปัญหามีความสลับซับซ้อนยิ่งกว่าที่ดูจะเป็นในตอนแรก เป็นที่ยอมรับกันตามแนวคิดของเอช.ซี. เคิร์น และดับเบิลยู. เอช. ราสเซอร์ส[22] มานานแล้วว่า ศาสนาที่เป็นหลักสำคัญทั้งสองศาสนานี้ รวมเข้าเป็นหนึ่ง ตั้งแต่รัชสมัยของเจ้าเกียรตินคร (ค.ศ.1268-1292) อย่างไรก็ดี งานวิจัยระยะหลัง ๆ แสดงให้เห็นว่า หลักฐานของเรามิได้ยืนยันข้อสรุปดังกล่าว การสังเคราะห์เข้าด้วยกันอย่างแท้จริงระหว่างสองความเชื่อนี้ไม่เคยเกิดขึ้น อาจมีข้อยกเว้นเพียงเฉพาะกรณีโดด ๆ หนึ่งหรือสองกรณีเท่านั้น อาทิเช่นกรณีของเจ้าเกียรตินคร ซึ่งเป็นที่รู้จักกันในนามของ *สัง ศิวะ-พุทธ* ภายหลังจากสิ้นพระชนม์ไปแล้ว (หากว่ามิใช่ตั้งแต่ในสมัยที่ยังทรงพระชนม์อยู่) อย่างไรก็ดีประเด็นที่น่าสนใจยิ่งกว่าและซับซ้อนยิ่งกว่าการรวมกัน คือความสัมพันธ์ระหว่างศาสนาทั้งสอง ตั้งแต่ครั้งสมัย

---

[21] Soekmono, “Candi: Fungsi dan Pengertiannya,” Thesis, Universitas Indonesia, 1974. ผลงานที่สำคัญชิ้นนี้ กำลังอยู่ในระหว่างการจัดทำในภาคภาษาอังกฤษ

[22] ***Çiva dan Buddha. Dua Karangan Tentang Çiwaïsme dan Buddhisme di Indonesia***, with an introduction by Edi Sedyawati, Jakarta, 1982.

คริสต์ศตวรรษที่แปดมาแล้ว มีจารึกหินเกลูรัก ที่ชวากลาง สมัย ค.ศ.782 เขียนถึงรูปบูชามัญชุศรี (พิธีตั้งรูปบูชานี้เป็นเป้าหมายสำคัญของจารึกนี้) ว่า "นี่คือผู้ถือวัชระ (วัชระภรต) ผู้เกรียงไกร พระพรหม พระวิษณุและพระมเหศวร" จารึกนี้จึงเหมือนกับชี้แนะว่า พระอินทร์กับเทพสำคัญอีกสามองค์ของศาสนาฮินดู กอปรรวมอยู่เป็นองค์เดียวกับพระโพธิสัตว์ อย่างไรก็ดี คงเป็นการผิดที่จะพิจารณาข้อความนี้ว่าเป็นการแสดงถึงการนำเอาศาสนามารวมเข้าด้วยกัน เรื่องนี้จะเป็นการดีกว่าหากจะอธิบายว่าเป็นการแสดงออกถึงความเป็นสากลของรูปบูชาดังกล่าว ความเป็นสากลช่วยโอบล้อมเทพเหล่านี้ ทว่าปกปิดสิ่งที่อยู่ภายในของรูปบูชา (*อันตารคะตาง สถิตะ*) คือพระพุทธ พระธรรมและพระ*สงฆ์*[23] แม้แต่ตำรามหายาน "ตามขนบเดิม" อย่างเช่น ทศภูมิกสูตร ยังเทียบชั้นสูงสุดของพระโพธิสัตว์ว่าเท่าเทียมกับเทพฮินดูที่ยิ่งใหญ่เหล่านั้น[24]

นักวิชาการสมัยใหม่ส่วนใหญ่ อาทิเช่น เจ. คอนดา, ฮาริอาติ โซเอบาดิโอ และโซเอวิโต ซานโตโซ ต่างคัดค้านต่อการใช้คำว่าการสังเคราะห์ * (Syncretism) ซึ่งเป็นการคัดค้านที่ถูกต้อง คอนดาใช้คำว่า การผนวกเข้าด้วยกัน (coalition) ซึ่งเป็นการบ่งบอกถึงความเกี่ยวพันอย่างใกล้ชิดระหว่างสองศาสนานี้ โซเอบาดิโอสละส่วนสำคัญของหน้าคำนำในหนังสือเรื่อง*ชญานะสิทธานตา* ที่เธอเป็นบรรณาธิการให้กับปัญหานี้ *ชญานะสิทธานตา*เป็นงานนิพนธ์ในภาษาชวาเก่าของสมัยมัชปาหิต (?) โซเอบาดิโอยอมรับคำ (ว่าผนวก) ที่คอนดาใช้ แต่เธอก็ตีความว่าเป็น "การขวนขวายเพื่อเป้าหมายสูงสุดอย่างเดียวกัน โดยใช้วิธีการต่างกัน" โซเอบาดิโอยังอาศัยบางวรรคของงานเขียน*สุตโสมา* ซึ่งคงเขียนขึ้นในสมัยเดียวกัน (กับชญานะสิทธานตา) เพื่อนำมาใช้เปรียบกับ "การปีนภูเขา วิธีการปีนมีแตกต่างกันไป แต่ในท้ายที่สุด ก็ไปถึงยอดเขาเดียวกัน กระนั้นก็ดี วิธีการต่าง ๆ ที่นำมาใช้ ก็ถือว่าต่างกัน" นอกจากนั้นแล้วโซเอบาดิโอ ยังระบุอย่างถูกต้องอีกด้วยว่า "ข้อเท็จจริงหลายอย่างเป็นการให้การถึงการอยู่ร่วมกันอย่างสันติที่มีมานานระหว่างพุทธและไศวะ" ทั้งอาจเป็นได้ว่า รวมถึง "การยืมตำราทางพุทธมาอย่างดื้อ ๆ ของฝ่ายไศวะ และนำมาปรับใช้เพื่อวัตถุประสงค์ในทางไศวะ"[25]

อย่างไรก็ดี ยังคงมีปัญหาสำคัญเกี่ยวกับเจ้าเกียรตินคร คำกล่าวที่ว่า "กษัตริย์ในฐานะที่ทรงเป็นประมุขระดับสูงสุดในประเทศ โดยหลักเหตุผลแล้ว น่าจะได้รับการระบุว่า ทรงเป็นประมุขระดับ

---

[23] F. D. K. Bosch, "De Inscriptie van Keloerak," TBG, 48 (1928).

[24] เปรียบเทียบดูเช่นกันที่ ***Daśabhūmikasūtra***, ed. Rahder, Utrecht-Leuven, 1926, in particular the Seventh Stage. Cf. Also Rahder, "***Daśabhūmika-Sūtram.*** Seventh Stage," ***Acta Orientalia***, IV (1926). การวิเคราะห์แนวคิดศิวะ-พุทธอย่างมีรายละเอียดมากที่สุด เป็นของ Soewito Santoso in his edition of the ***Sutasoma. A Study in Javanese Wajrayāna***, Śatapiṭaka Series, vol.213, New Delhi, 1975, ch. IV, 40-127.

* การผสมสิ่งที่แตกต่างกันเข้าด้วยกัน

[25] Gonda, "Śiva in Indonesien," ***Wiener Zeitschrift für die Kunde Südasiens,*** XIV (1970); Soebadio, ***Jñāsiddhānta,*** 1971.

สูงสุดของศาสนาในประเทศของพระองค์ด้วย" นั้น เรื่องนี้ไม่อาจมีกรณียกเว้นได้ แต่ก็แปลกที่ไม่มีกษัตริย์พระองค์อื่นใดอีกเลย ที่ได้รับการบรรยายว่าเป็นศิวะ-พุทธ คำผสมเช่นนี้ มิได้ชี้บ่งว่าคือเทพที่ผสมเป็นองค์เดียวกันดังเช่นเทพหริ-หระ – (ซึ่งเป็นกึ่งพระวิษณุกึ่งพระศิวะ) เพราะเท่าที่ทราบกันไม่ปรากฏว่ามีรูปบูชาศิวะ-พุทธอยู่เลย ดังนั้น จึงเป็นไปได้มากกว่าว่า การเคารพบูชากษัตริย์ในความทรงจำพระองค์นี้ กระทำทั้งด้วยรูปบูชาของพระศิวะและของพระพุทธเจ้า เรื่องนี้สอดคล้องกับข้อความยาก ๆ ตอนหนึ่งใน *นครเกียรติคม* (56-2) ซึ่งบรรยายถึงวิหาร (ชาชาวี คือจัณฑิ ชาวีในปัจจุบัน) ซึ่งมีรูปปั้นพระศิวะอยู่ข้างล่าง (*I sor*) แต่มีพระพุทธรูปอัคโษภยาอยู่ข้างบน (*I ruhur*) ข้อความนี้บ่งบอกเป็นนัยถึงวิหารสองชั้นซึ่งมีรูปบูชาพระศิวะอยู่ข้างล่างและพระพุทธรูปอยู่ชั้นบน ข้อความนี้จึงเป็นการบรรยายให้เห็นภาพอย่างดีถึงทัศนะของโซเอบาดิโอที่ว่า ศาสนาไศวะและศาสนาพุทธนั้น แม้ว่าจะอยู่ร่วมกันในอาคารเดียวกัน แต่ก็แยกกันด้วย นับว่าเป็นตัวอย่างที่ดีของ*ภินเนโก ตังกาล อิโก (เอกภาพในความหลากหลาย)* โดยแท้![26]

นอกจากนี้ ยังมีกรณีอื่น ๆ ที่ใช้คำว่า การสังเคราะห์ ซึ่งคงจะด้วยเหตุผลที่สมควรกว่ากรณีข้างต้น การสังเคราะห์คงมิได้ใช้เฉพาะกับกรณีพระหริ-หระเท่านั้น หากยังรวมถึงกรณีการดูดซับเทพออสโตรนีเซียโบราณเข้ามาอยู่ภายในศาสนาใหญ่ด้วย อย่างไรก็ดีกระบวนการของกรณีแรกนั้น เคยเกิดขึ้นแล้วในอินเดีย ส่วนกรณีหลังนั้น นิยมใช้คำอื่นมากกว่า อย่างเช่นคำว่า กระบวนการปรับวัฒนธรรม

โดยสรุป เป็นที่กระจ่างชัดว่า เมื่อจะใช้คำว่า "การสังเคราะห์" จำเป็นต้องใส่เครื่องหมายคำพูดกำกับไว้ด้วย หรือไม่เช่นนั้น ก็ควรหลีกเลี่ยงไปเสียเลย การใช้คำนี้กับกรณีอื่น ๆ ก็ควรใส่ไว้เช่นกัน อาทิกรณีของศาสนาอิสลามในชวาหรือกรณีของอิทธิพลของรากเหง้าของออสโตรนีเซียที่มีต่อศาสนาใหญ่ ๆ

การเริ่มต้นของอิสลาม

ตรงข้ามกับบนภาคพื้นแผ่นดินใหญ่ ซึ่งนับถือพุทธศาสนานิกายเถรวาทกันเป็นส่วนใหญ่ ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ส่วนภาคพื้นสมุทร (ยกเว้นส่วนใหญ่ของฟิลิปปินส์) ศาสนาที่นับถือกันมากที่สุด คือ อิสลาม อย่างไรก็ดี อิสลามปรากฏขึ้นในบริเวณนี้ ในระยะหลังแล้ว คือกว่าหกร้อยปีหลังจากศาสนาอิสลามสถาปนาขึ้น ราชอาณาจักรมุสลิมยุคแรกสุดในย่านนี้ปรากฏขึ้น ที่ปาซายเมื่อคริสต์ศตวรรษที่สิบสามใกล้จะสิ้นสุดลง ราชอาณาจักรนี้ตั้งอยู่ทางชายฝั่งด้านเหนือของอาเจะห์ ใกล้กับโลห์ ซีอูมาวีปัจจุบัน ในระยะเวลาราว ๆ นี้ เราได้สังเกตเห็นว่ามีสุสานของมุสลิมที่เก่าแก่ที่สุดอยู่ในชวาตะวันออก

---

[26] เปรียบเทียบกับการตีความในแนวที่ต่างออกไปใน Max Nihom, ***Studies in the Buddhist Tantra,*** Leiden,1982.

ด้วย (ยกเว้นกรณีตัวอย่างที่มีอยู่โดด ๆ ในคริสต์ศตวรรษที่สิบเอ็ด)[27] การหันมานับถืออิสลาม ดำเนินไปอย่างเชื่องช้าในระยะแรก ส่วนใหญ่ เนื่องมาจากมีราชอาณาจักรฮินดู-พุทธที่แข็งแกร่งปรากฏอยู่ ความเสื่อมของราชอาณาจักรเหล่านี้ในคริสต์ศตวรรษที่สิบห้า กระตุ้นให้อิทธิพลของอิสลามขยายกว้างออกไป

การเปลี่ยนมานับถือศาสนาอิสลามของกษัตริย์แห่งเมละกา (มะละกา) อาณาจักรซึ่งก่อตั้งขึ้นเมื่อราวค.ศ. 1400 เป็นแรงจูงใจอันแข็งแกร่งที่จะสืบเนื่องการขยายอิทธิพลของอิสลามออกไป โดยเฉพาะอย่างยิ่งภายหลังกลางคริสต์ศตวรรษที่สิบห้า เมื่อเมละกาพัฒนาขึ้นเป็นศูนย์กลางทางการพาณิชย์ที่ใหญ่ที่สุดของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้

ในไม่ช้าอิสลามก็แพร่กระจายจากเมละกา ไปยังศูนย์กลางอื่น ๆ ในบริเวณนี้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งศูนย์กลางที่เมละกามีความสัมพันธ์ทางการพาณิชย์ด้วยอย่างใกล้ชิด ราชอาณาจักรมุสลิมหรืออาณาจักรอื่น ๆ ซึ่งมักปกครองแบบรัฐสุลต่าน เกิดขึ้นที่ศูนย์กลางดังกล่าว และในทางกลับกัน รัฐสุลต่านเหล่านี้ กลายเป็นศูนย์กลางแห่งที่สองของการขยายอิทธิพลของอิสลามต่อไปอีก ในช่วงคริสต์ศตวรรษที่สิบห้า ราชอาณาจักรมุสลิมผุดขึ้นตามชายฝั่งด้านตะวันตกของคาบสมุทรมลายู ในเปรักและเกดะห์ (ไทรบุรี) รวมทั้งที่ปาหัง กลันตันและตรังกานู เมื่อถึงปลายคริสต์ศตวรรษสิบสี่ รัฐเหล่านี้ประกาศใช้กฎหมายมุสลิมแล้ว [28] เช่นเดียวกับที่ปัตตานีทางตอนใต้ของประเทศไทย พัฒนาการที่คล้ายคลึงกันนี้ เกิดขึ้นตามเมืองท่าริมแม่น้ำ ทางชายฝั่งด้านตะวันออกของสุมาตรา อาทิ เช่นที่ซิอักและกัมปาร์ "เครือข่าย" ของรัฐมุสลิมนี้ ยืนยันถึงอำนาจความเป็นใหญ่ของเมละกาในเขตช่องแคบ จนกระทั่งถูกพวก ปอร์ตุเกสเข้าพิชิตในค.ศ. 1511

ในชวา สุสานมุสลิมบางแห่งที่โตรโลโย ใกล้กับมัชปาหิตโบราณ ห่างจากสุราบายาไปทางตะวันตกเฉียงใต้ประมาณหกสิบห้ากิโลเมตร อาจเป็นสุสานของสมัยปลายคริสต์ศตวรรษที่สิบสามก็ได้ ทว่าหินเหนือหลุมฝังศพที่มีข้อความจารึกอยู่ได้หายไปหมด อย่างไรก็ดี เราก็ยังมีหินเหนือหลุมฝังศพอยู่อีกหลายแผ่น ที่มีวันที่ระบุว่าเป็นของสมัยครึ่งหลังของคริสต์ศตวรรษที่สิบสี่ หินดังกล่าว ที่เรียกกันในภาษาชวาว่า *มาเอซาน* เป็นหินที่มีรูปทรงแปลก หินที่โตรโลโยเหล่านี้ ระบุวันที่ในยุคศากะ (เริ่มต้นตั้งแต่ค.ศ. 78) และมีจารึกภาษาชวาเก่าที่ด้านหน้า ภายในกรอบซึ่งตกแต่งด้วยลวดลายดอกไม้มากมาย ด้านหลังของหิน มักมีจารึกเป็นตัวอักษรอาหรับ ซึ่งเป็นข้อความที่เป็นคัดลอกมาจากคัมภีร์ กุ

---

[27] ดูจารึกเลรัน ในชวาตะวันออก ที่ J. P. Moquette, "De Oudste Mohammedaanse Inscriptie of Java, m.n. de Grafsteen te Leran," in *Handelingen 1ste Congres voor de Taal-, Land-, en Volkenkunde van Java*, 1919, and Paul Ravaisse, "L' Inscription Coufique de Léran à Java," TBG, 45 (1925).

[28] H. S. Paterson, "An Early Malay Inscription from Trĕngganu," JMBRAS, 2 (1924); C. O. Blagden, ibid., 258-63; M. B. Hooker, "The Trengganu Inscription in Malayan Legal History," ibid, 49 (1976); Hooker, *Islamic Law in South-east Asia*, Singapore, 1984.

รอ่านหรือข้อความในคัมภีร์ศักดิ์สิทธิ์ฉบับอื่น ทว่าอาจจะดูแปลก ที่แผ่นหินเหล่านี้ไม่เคยระบุชื่อของผู้ตายไว้เลย กระนั้นก็ดี ความที่แผ่นหินพวกนี้อยู่ใกล้กับราชสำนักมัชปาหิต จึงเป็นการชี้ชวนอย่างแรงกล้าว่า ผู้ตายมีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับราชสำนัก รูปทรงของมาเอซาน การประดับประดา และโดยเฉพาะอย่างยิ่งการใช้ตัวเลขชวาเก่าในยุคศากะ บ่งบอกว่า ผู้ตายเป็นชาวอินโดนีเซีย มิใช่พ่อค้าต่างชาติ ดังนั้น จึงอนุมานได้ว่าน่าจะมีคนนับถือมุสลิมอยู่เป็นจำนวนมากแล้ว ในหมู่เจ้าหน้าที่และขุนนางในราชสำนักมัชปาหิต ในสมัยที่จักรวรรดินี้ยังมีอำนาจรุ่งเรืองอยู่[29]

บันทึกเหตุการณ์ประจำปีเซมารังและเชริบอน[30] หรือที่เรียกกันว่า *บันทึกมาเลย์*ที่เพิ่งค้นพบเมื่อไม่นานมานี้ และคิดกันว่าคงเป็นของปลอมนั้น บันทึกเหล่านี้ระบุว่า ชาวมุสลิมเชื้อสายจีน มีส่วนสำคัญที่ทำให้การนับถือศาสนาอิสลามแพร่หลายในชวา แม้ว่างานนิพนธ์เล่มนี้ไม่สามารถยอมรับให้เป็นหลักฐานได้ แต่ก็ไม่น่าที่จะต้องตัดโอกาสความเป็นไปได้ที่ชาวจีนจะมีอิทธิพลต่อความก้าวหน้าของอิสลาม อันที่จริงแล้ว ผู้ช่วยสำคัญคนหนึ่งของแม่ทัพเรือเชง โฮของจีน ที่มีชื่อว่า มา-ฮวน ก็เป็นมุสลิมที่พำนักอยู่ในชวาในค.ศ. 1403 การที่เขาเข้ามาอยู่ที่ชวานี้ อาจเสริมสร้างความเข้มแข็งให้กับอิสลามในชวาก็ได้ ทว่าศาสนาใหม่นี้ ได้ปักรากลงแล้ว ตั้งแต่ก่อนที่เขาจะเข้ามา

พิจารณาในอีกทางหนึ่ง ขนบเดิมของชวาให้เหตุผลการนับถืออิสลามในเกาะนี้ว่าเกิดจากครูสอนศาสนาเก้าคน (*วาลี-สังคา*)[31] คนแรกนั้น เห็นได้ชัดว่า เป็นบุคคลสำคัญในประวัติศาสตร์ เขาคือ มาลิก อิบราฮิม สุสานของเขาผู้นี้ซึ่งอยู่ที่เกรซิก ใกล้กับสุราบายา ระบุว่าเป็นของสมัย ค.ศ.1419 หินเหนือหลุมฝังศพ (*นิสาน*) ระบุว่า ผู้ตายเป็นพ่อค้าจากกุเจรัต ทว่ามีกำเนิดเป็นชาวเปอร์เซีย และมิได้เอ่ยถึงกิจกรรมการเผยแพร่ศาสนาแต่อย่างใด อย่างไรก็ดี ภายหลังจากนั้นไม่นาน สถานที่ที่อยู่ในละแวกใกล้เคียงคือคีรีได้กลายเป็นศูนย์กลางมุสลิมที่สำคัญ โดยการสถาปนาราชวงศ์ที่เรียกว่า “พระ-กษัตริย์” อิทธิพลที่กษัตริย์ของราชวงศ์นี้มีต่อพัฒนาการด้านศาสนาในชวาและมาลุกุ ซึ่งน่าจะรวมถึงพัฒนาการในด้านการเมืองด้วยนั้น ไม่ควรประเมินให้ต่ำเกินไป อย่างน้อยจนถึงคริสต์ศตวรรษที่ สิบหก

ตามขนบประเพณีชวานั้น *วาลี*สัมพันธ์อยู่กับหลักคำสอนของลัทธิแห่งความเร้นกลับ (รหัสยนัย) เป็นพิเศษ นอกจากนี้ วาลียังมีส่วนสำคัญในการก่อสร้างสุเหร่าที่เก่าแก่ที่สุดในชวาที่เดมัก ในตอนต้นคริสต์ศตวรรษที่สิบหก เดมักตั้งอยู่ทางด้านตะวันออกของเซมารัง

---

[29] Louis-Charles Damais, “Études Javanaises I. Les Tombes Musulmanes Datées de Trålåyå,” BEFEO, 48 (1959), plates I-XXXIV.

[30] H. J. de Graaf, and Th. G. Th. Pigeaud, ***Chinese Muslims in Java in the 15th and 16th Century***, Monash Papers on Southeast Asia, no. 12, Melbourne, 1984.

[31] Zoetmulder in Stöhr and Zoetmulder, ***Les Religions d’Indonésie***, 338-45; H. J. de Graaf and Th. G. Th. Pigeaud, “De Eerste Moslimse Vorstendommen op Java,” VKI, 69, The Hague, 1969.

สุเหร่าที่เดมักนี้ เป็นตัวอย่างที่เป็นแบบฉบับของสุเหร่าชวาในยุคแรก ๆ กล่าวคือขนบประเพณีการก่อสร้างของสมัยก่อนมุสลิม ถูกปรับแต่งให้เข้ากับข้อกำหนดของอิสลามด้วย ผลลัพธ์ก็คือการเป็นอาคารที่แตกต่างอย่างมากจากสุเหร่าในอินเดียหรือในตะวันออกกลาง สุเหร่าชวามีผังของส่วนที่อยู่กับพื้นดินเป็นสี่เหลี่ยมจัตุรัส หลังคายอดแหลม ประกอบด้วยชั้นต่าง ๆ ได้มากถึงห้าชั้น มีระเบียงตรงทางเข้า ล้อมรอบด้วยกำแพงเตี้ย ๆ ซึ่งมีทางเข้าที่จัดทำอย่างค่อนข้างประณีต โดยทั่วไปแล้ว ทางเข้าจะตั้งอยู่ทางด้านตะวันตกของจัตุรัส (*อลุน-อลุน*) ซึ่งกำหนดทิศไว้อย่างพิถีพิถัน อันเป็นลักษณะที่เราจะพบในเมืองที่สำคัญทุกเมืองในชวา งานประติมากรรมที่ขาดหายไป มีงานตกแต่งอย่างหรูหรามาชดเชย การตกแต่งนี้ใช้ลวดลายประดับมากมายเป็นลายรูปทรงเรขาคณิต ดอกไม้และบางครั้งมีแม้กระทั่งรูปสัตว์ด้วย เคยมีผู้เสนอแนะว่า แบบฉบับของสุเหร่านั้น คือเวทีชนไก่แบบโบราณ [32] นอกจากที่เดมักแล้ว ยังมีสุเหร่าที่มานตินกัน (ใกล้กับเชปารา) และเซ็นดัง ดูวูร์ (ชายฝั่งด้านเหนือ ทางตอนเหนือของลามอนกาน) สุเหร่าพวกนี้แม้ว่าส่วนใหญ่สร้างขึ้นใหม่ในสมัยหลัง แต่ยังมีแผงประดับของสมัยคริสต์ศตวรรษที่สิบหก ซึ่งปั้นแต่งขึ้นตามขนบประเพณีโบราณ มีหลายแง่มุมที่ไม่ปรากฏชัดเจนว่ามีความแตกต่างไปจากอดีตสมัยก่อนเป็นมุสลิม

สำหรับตัวศาสนาเองนั้น มีแนวโน้มอย่างแรงกล้า ไปสู่ลัทธิที่เชื่อในความเร้นลับ ลัทธินี้เจริญรุ่งเรืองเคียงข้างมากับหลักอิสลามแบบฉบับ ในสุมาตราตอนเหนือ (อาเจะห์) ลัทธิที่เชื่อในความเร้นลับนี้ ยังคงหลงเหลืออยู่ภายในพื้นฐานของหลักอิสลามแบบฉบับ ทว่าในชวานั้น อิทธิพลของหลักคำสอนสมัยก่อนอิสลาม เป็นเรื่องที่ไม่อาจปฏิเสธได้ คำสอนคลาสสิคของศาสนาพราหมณ์นั้น สั่งสอนให้ชาวฮินดูทุกคนที่อยู่ในชั้นสังคมสูง ภายหลังจากที่ได้ปฏิบัติหน้าที่ของตนในทางโลกแล้ว ให้ดำเนินชีวิตด้วยการเพ่งพิจารณา หากจะให้ดีให้ทำในที่พักโดดเดี่ยวกลางป่า ชีวิตที่สงบเงียบห่างไกลจากความวุ่นวายและเครื่องล่อใจของทางโลก จะสร้างบรรยากาศที่เหมาะสมสำหรับการไตร่ตรองถึงความลับของการดำรงอยู่และการไม่ดำรงอยู่ ของสัจธรรมที่สมบูรณ์และที่ใกล้เคียงความสมบูรณ์ และในตอนท้ายที่สุดให้เพ่งตรงสู่การรวมเข้าเป็นอันหนึ่งอันเดียวกับวิญญาณทั้งมวล ที่พักกลางป่าบางแห่ง ดึงดูดนักเรียนจากที่ไกล ๆ ดังนั้น *อาศรม*ดังกล่าว จึงได้พัฒนาขึ้นเป็นศูนย์กลางการศึกษาขนบประเพณีของอินเดียข้อนี้ ดูจะมีผู้ดำเนินรอยตามอย่างกว้างขวางในชวาครั้งโบราณ ดังที่เราได้เห็นแล้วว่า สถานที่อย่างเช่นที่ราบสูงเดียงนั้น ได้กลายไปเป็นศูนย์กลางการศึกษาที่สำคัญสำหรับคนชั้นสูง นักศึกษาที่มาเรียนทำหน้าที่รับใช้ทุกอย่างที่จำเป็น แทนการจ่ายค่าเล่าเรียน พวกเขาเชื่อฟังคุรุอย่างเด็ดขาดและทำงานในไร่นาและสวนที่บุกเบิกขึ้นมาจากป่า *อาศรม*ใหญ่ ๆ ส่วนใหญ่แล้ว เป็นชุมชนที่

---

[32] H. J. de Graaf, “The Origin of the Javanese Mosque,” SEAH, 4 (1963); G. F. Pijper, “De Moskeeën van java” in ***Studiën over de Geschiedenis van de Islam in Indonesia 1900-1950***, Leiden, 1977, 13-62.

เลี้ยงตนเอง ศูนย์กลางที่คล้ายกันนี้ ที่มีชื่อเรียกว่า *มัณฑาลา* แพร่หลายอยู่ในศตวรรษสุดท้ายของมัชปาหิต และมีบรรยายอยู่ในงานนิพนธ์ต่าง ๆ อย่างเช่น คือ *ตันตู ปังเคลาราน*[33]

หลังจากที่อิสลามแพร่เข้ามาแล้ว สถาบันดังกล่าว ยังคงดำเนินงานสืบต่อมา ในฐานะ *เปสันเตรน* หรือ*ปอนดอก* โดยนักศึกษาศึกษาคัมภีร์ศักดิ์สิทธิ์ภายใต้การชี้นำของครู ศูนย์กลางที่สำคัญที่สุดแห่งหนึ่ง คือคีรี ซึ่งได้กล่าวถึงไปแล้ว ศูนย์กลางนี้รุ่งเรืองเรื่อยมาจนกระทั่งถึงกลางคริสต์ศตวรรษที่สิบเจ็ด เมื่อสุลต่านอากุงแห่งมะตะรัม พิชิตบริเวณนี้ และยุติอิทธิพลของ “ราชวงศ์” พระที่ปกครองอยู่ อย่างไรก็ดี ในช่วงนั้น มีศูนย์กลางมุสลิมที่แข็งแกร่งอีกแห่งหนึ่ง ปรากฏขึ้นที่กาโชราน ซึ่งอยู่ทางตะวันออกของยอกยาการ์ตา ไม่มีใครรู้ว่าที่กาโชรานนี้สอนหลักธรรมอะไรบ้าง ทว่าช่วงวิกฤติที่เกิดขึ้นในเสี้ยวยี่สิบห้าปีที่สามของคริสต์ศตวรรษที่สิบเจ็ด พวก*อูลามา*แห่งกาโชราน ได้คบคิดกับเจ้านายแห่งมะตะรัมพระองค์หนึ่งที่ก่อการกบฏ รวมทั้งร่วมคบคิดกับทหารจากสุลาเวสีและมาดูรา เพื่อยุติ รัชสมัยของผู้สืบราชสมบัติต่อจากสุลต่านอากุง คือเจ้าอมังกุรัต ที่ 1 (ค.ศ.1677) เพราะเห็นว่า ไม่ทำตามขนบธรรมเนียมประเพณี ทว่าดังเช่นที่มักเกิดขึ้นบ่อย ๆ ในกรณีเช่นนี้ คือเป็นการยากที่จะตัดสินว่า แรงจูงใจด้านศาสนา มีมากเพียงไร โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อปัจจัยสำคัญที่เกี่ยวข้องคือ การต่อต้านพิธีการและวิถีปฏิบัติของราชสำนัก ซึ่งถือว่าขัดกับคำสอนของอิสลามที่เคร่งครัด แต่เราไม่ควรลืมว่า สถาบันต่าง ๆ ของมุสลิมนั้น ก็เช่นเดียวกับสถาบันของฮินดู-พุทธ คือมีผลประโยชน์ทางด้านวัตถุที่สำคัญอยู่ โดยเฉพาะอย่างยิ่งที่ดินและแรงงาน สถาบันเหล่านี้ ได้รับสิ่งที่เรียกกันว่า หมู่บ้าน*เปรทิกาน* อย่างผู้มีอภิสิทธิ์ ความขัดแย้งทางศาสนาที่แท้จริง หาพบได้ยากเสมอมาในชวา แต่ปัจจัยทางศาสนามักมีส่วนเกี่ยวข้องอยู่เนือง ๆ กับความขัดแย้งเรื่องราชวงศ์หรือเกษตรกรรม

ในชวามีขนบประเพณีที่รุ่งโรจน์มาก่อนยุคมุสลิม อิสลามจึงต้องประนีประนอมกับทัศนคติที่ลงหลักอย่างมั่นคงมานาน หลักฐานเกี่ยวกับการคิดคำนึงถึงอัตลักษณ์ในระดับรากฐานของทั้งศาสนาเก่าและใหม่พบว่ามีอยู่ตั้งแต่ขั้นเริ่มแรกมาแล้ว ดังจะเห็นได้จากถ้อยคำซึ่งนัยว่าราชบรรพบุรุษของราชวงศ์มะตะรัม องค์หนึ่งเป็นผู้กล่าวออกมาในทำนองว่า “ไม่มีความแตกต่างระหว่างพุทธศาสนา [ซึ่งรวมถึงศาสนาอื่น ๆ ที่มีต้นกำเนิดมาจากอินเดีย] และศาสนาอิสลาม สองศาสนานี้ เป็นสองเฉพาะในรูปแบบ แต่โดยแก่นแล้ว มีเพียงหนึ่ง [ใช้คำตามตัวอักษรคือ ชื่อ]”[34]

แนวโน้มที่จะประนีประนอมเช่นนี้ ยังสะท้อนให้เห็นอย่างชัดเจนในหนังตะลุงชวา (*วาหยังกุลิต*) ซึ่งได้โครงเรื่องจากมหากาพย์ที่ยิ่งใหญ่ของอินเดีย (*มหาภารตะ*กับ*รามายณะ*) แต่ปรับแต่งให้เข้ากับขนบประเพณีชวา ตัวละคร นำเสนอด้วยหุ่นทรงแบน ทำด้วยหนังสัตว์ สลักเสลาและระบายสีอย่างประณีต โดยคนเชิด (*ดาลัง*) “ทำให้มีชีวิตชีวาขึ้นมา” ด้วยการทำให้หุ่นเคลื่อนไหวและพูดจา ข้อห้าม

---

[33] Pigeaud, *De **Tantu Panggĕlaran***.

[34] P.J. Zoetmulder, ***Pantheisme en Monisme in de Javaansche Soeloek-Literatuur,*** Nijmegen, 1935, 346f. งานภาคภาษาอังกฤษของข้าพเจ้า ได้อาศัยการแปลออกเป็นภาษาดัตช์ซึ่งปรากฏอยู่ในงานของโซเอตมัลเดอร์

ของมุสลิม ซึ่งมิให้แสดงเป็นสิ่งมีชีวิต ก็เลี่ยงด้วยการทำให้หุ่นมีรูปทรงแปลกมาก ลักษณะเด่นสะดุดตาอย่างหนึ่ง คือบทที่ "ตัวตลก" (*ปานากาวาน*) เป็นผู้เล่น อย่างเช่นเสมาร์ คนรับใช้ประจำตัวของอรชุน ซึ่งแม้มีรูปร่างหน้าตาตลก แต่ก็มักประกาศเนื้อความที่เป็นสัจธรรมพื้นฐานออกมาเนือง ๆ ในลักษณะที่เป็นเรื่องตลก[35] แม้ว่าจะได้รับอิทธิพลเพียงผิวเผินจากอิสลาม แต่การแสดงหนังตะลุงเหล่านี้ มักเพิ่มความอลังการให้กับงานฉลองของมุสลิม อาทิเช่น การขลิบหนังหุ้มลึงค์ โดยมีการกล่าวนำด้วยถ้อยคำทางศาสนา

พิธีอื่น ๆ ของชวาก็แสดงถึงความแข็งแกร่งของขนบประเพณีโบราณเช่นกัน วาระที่สำคัญ ๆ ส่วนใหญ่ เช่นพวกที่เกี่ยวข้องกับ "พิธีผ่านขั้นตอนสำคัญของชีวิต" จะปิดท้ายด้วยการรับประทานอาหารตามพิธี (*สลามีตัน*)[36] *สลามีตัน*มีลักษณะพิเศษหลายอย่าง ขึ้นอยู่กับลักษณะของวาระนั้น ๆ เป็นต้นว่า การเกิด การขลิบ การรำลึกถึงญาติที่วายชนม์และอื่น ๆ อีกมากมาย แม้จะมีเจ้าหน้าที่จากสุเหร่าในท้องถิ่นมาร่วมงาน และเริ่มต้นด้วยการสวดมนต์ตามแบบของมุสลิม แต่*สลามีตัน*ก็มีลักษณะของขนบประเพณีเดิมอยู่อย่างแรงกล้า ชวนให้นึกถึงอาหารตามพิธีทำนองเดียวกันนี้ในสมัยโบราณ อาทิเช่นการรับประทานอาหารที่บรรยายอยู่ในจารึกต่าง ๆ เมื่อเริ่มพิธีวางรากฐานที่ศักดิ์สิทธิ์ แต่แรกเริ่มทีเดียวนั้น สลามีตันอาจเป็นพิธีการชำระล้างเพื่อสร้างความบริสุทธิ์ ทว่าได้ค่อย ๆ กลายเป็นสื่อเสริมสร้างมิตรภาพและความเป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกันระหว่างผู้ที่มาร่วมในพิธี

อิทธิพลของอินเดียที่อยู่นอกชวา สุมาตราและคาบสมุทรมลายู ไม่มีความสำคัญ โดยทั่วไปแล้ว อิสลามสถาปนาขึ้นในที่อื่น ๆ (นอกจากที่ระบุนามเหล่านี้) ในช่วงตอนที่ล่าออกไป แหล่งเผยแพร่หากไม่ใช่มาจากเมละกา (เช่นที่สถาปนาที่บรูไน) ก็จะมาจากชวา แต่โดยมากมักมาจากชวา โดยเฉพาะอย่างยิ่งจากศูนย์กลางใหญ่ ๆ ของมุสลิมที่คีรี (เกรซิก) ตูบัน สุราบายาและที่อื่น ๆ อย่างไรก็ดี พัฒนาการเหล่านี้ เกิดขึ้นในคริสต์ศตวรรษที่สิบหกหรือหลังจากนั้น ดังนั้น จึงจะนำไปพิจารณาในบทอื่น

ก่อนที่โปรตุเกสจะเข้าพิชิตเมละกา (ค.ศ.1511) อิสลามได้สถาปนาลงอย่างมั่นคงแล้ว ณ ศูนย์กลางสำคัญ ๆ ในสุมาตราตอนเหนือ มาเลเซียตะวันตก กาลิมันตันตะวันตก และชายฝั่งด้านเหนือของชวา กิจกรรมของชาวโปรตุเกสและสเปนในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ส่วนภาคพื้นทะเล ไม่เพียงแต่ล้มเหลวที่จะหยุดยั้งการขยายอิทธิพลของอิสลามเท่านั้น (ยกเว้นในฟิลิปปินส์ตอนเหนือและกลางและอินโดนีเซียตะวันออก) ตรงกันข้ามการกระทำของสเปนและโปรตุเกส อาจทวีอิทธิพลของอิสลามให้หนักหน่วงยิ่งขึ้นเสียด้วยซ้ำ ทั้งยังอาจรู้สึกกันอีกด้วยว่า อิสลามเป็นพลังทางจิตวิญญาณที่

---

[35] มีข้อเขียนเกี่ยวกับ "ตัวตลก" พวกนี้อยู่มากมาย ดูเป็นตัวอย่างเช่น Ph. Van Akkeren, ***Een Gedrocht en Toch de Volmaakte Mensch. De Suluk Gatolotjo***, The Hague, 1951; James R. Brandon, ***On Thrones of Gold. Three Javanese Shadow Play***, Cambridge, Mass., 1970.

[36] Geertz, ***Religion of Java***, 30-85; Zoetmulder in Stöhr and Zoetmulder, ***Les Réligions***, 323-5.

แข็งแกร่ง พลังนี้สามารถต่อต้านผู้พิชิตจากตะวันตกที่กระทำการล่วงละเมิดอย่างไร้ความปรานีต่อบริเวณสำคัญ ๆ ของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ส่วนภาคพื้นสมุทรก็เป็นได้

ข้อเขียนเกี่ยวกับบรรณานุกรม

ส่วนแผ่นดินใหญ่

แหล่งข้อมูลเกี่ยวกับศาสนาในยุคต้น ๆ ทั้งแหล่งปฐมภูมิ (ขั้นต้น) และทุติยภูมิ (ขั้นสอง) มีแนวโน้มที่ไม่แตกต่างจากแหล่งข้อมูลของเรื่องราวด้านอื่น ๆ ของประวัติศาสตร์—เรื่องของศาสนากระจายอยู่ทั่วไปในแหล่งข้อมูลทุกประเภท ในบรรดาผลงานลักษณะกว้าง ๆ เกี่ยวกับประวัติศาสตร์ยุคต้นที่มีข้อมูลเกี่ยวกับศาสนานั้น เราจำต้องกล่าวเป็นสำคัญถึงบทสรุปของยุคนี้โดยทั่ว ๆ ไป ซึ่งนักวิชาการผู้บุกเบิกท่านหนึ่งได้ทำไว้ นั่นคือ G. Cœdès, *Les États Hindouisés d'Indochine et d'Indonésie*, Paris, 1964 (*The Indianized States of Southeast Asia*, ed. Walter Vella, trans. Susan Brown Cowing, Honolulu, 1968). งานวิชาการที่ทันสมัยกว่านี้ จะพบได้ในหนังสือรวมบทความที่ค่อนข้างล่า อาทิเช่น D.G. Marr and A.C. Milner, eds. *Southeast Asia in the 9th to 14th Centuries*, Singapore and Canberra, 1986. และ R.B. Smith and W. Watson, eds. *Early South East Asia: Essays in Archaeology, History and Historical Geography*, New York, 1979. ผลงานชิ้นหลังนี้มีความสำคัญมากเป็นพิเศษต่อโบราณคดีของยุคประวัติศาสตร์ งานสังเคราะห์ที่มีค่าในระยะหลัง ซึ่งมีความหมายพาดพิงถึงความเข้าใจของเราเกี่ยวกับวิวัฒนาการของลัทธิความเชื่อทางศาสนาจากสมัยก่อนประวัติศาสตร์ ได้แก่ C. Higham, *The Archaeology of Mainland Southeast Asia*, Cambridge, 1989. อีกเล่มหนึ่งคือ E. Slamet-Velsink, *Emerging Hierarchies*, Leiden, 1986.

แหล่งข้อมูลขั้นสองที่เกี่ยวกับประวัติศาสตร์ศาสนาในยุคต้น ๆ มีไม่มาก ทว่าในผลงาน K. L. Hazra, *History of Theravada Buddhism in Southeast Asia*, Calcutta, 1982. มีบางตอนที่เกี่ยวข้องอยู่

ผลการวิจัยส่วนใหญ่ รวมทั้งการตีพิมพ์จารึกและข้อมูลเบื้องต้นอื่น ๆ จะพบได้ตามวารสารต่าง ๆ สำหรับอินโดจีนนั้น วารสารเหล่านี้ได้แก่วารสารที่เด่นที่สุด คือ *Bulletin de l'Ecole Française d'Extrême-Orient,* Paris ซึ่งจัดทำออกมาตั้งแต่ค.ศ. 1901 ผู้สร้างผลงานให้กับวารสารนี้ได้แก่ L. Finot, E. Huber, P. Dupont, G. Cœdès และผู้เขียนรุ่นล่ากว่านั้น ได้แก่ J. Filliozat และ C. Jacques

แหล่งข้อมูลขั้นต้นที่มีเรื่องราวเกี่ยวกับภูมิภาคนี้โดยทั่วไปนั้น แหล่งที่ชัดเจนที่สุด ได้แก่ เรื่องราวของนักเดินทางจากภายนอก อาทิเช่น อิจิงและจู ต้ากวน ได้แก่ I Ching, *A Record of the Buddhist Religion as Practised in India and the Malay Archipelago*, trans. J. Takakusu, Oxford, 1896; Chou Ta-kuan, *Mémoires sur les Coutumes de Cambodge de Tcheou Takouan*, trans, P. Pelliot (Oeuvres Posthumes de P. Pelliot, vol.3) , Paris, 1951. นอกจากนี้ อิจิงยังเขียนเรื่องราวเกี่ยวกับการเดินทางของพระธุดงค์อื่น ๆ ที่ผ่านเข้ามาภูมิภาคนี้ด้วย ได้แก่ I Ching, *Chinese Monks in India*, trans, Latika Lahiri, Delhi, 1986. สำหรับยุคแรกเริ่มทีเดียวนั้น หนังสือรวมเนื้อหาของแหล่งข้อมูลขั้นต้นที่มีประโยชน์ (โดยเฉพาะอย่างยิ่งเรื่องราวของทางจีน) ที่พอล วีทลีย์ วิเคราะห์จากทัศนะของภูมิประวัติศาสตร์ คือ Paul Wheatley, *The Golden Khersonese: Studies in the Historical Geography of the Malay Peninsula before A.D. 1500*, Kuala Lumpur, 1966.

จามปาเป็นประหนึ่งซินเดอเรลลาในการวิจัยสมัยใหม่ มีการศึกษาพิเคราะห์จารึกของจามปาอยู่ในบทความของ อี ฮิวเบอร์ (E. Huber) และคนอื่น ๆ ใน BEFEO ซึ่งมี อาร์.ซี. มาจัมดาร์ (R.C. Majumdar) เป็นบรรณาธิการในเล่ม 1 *Champa* ในหนังสือชุด *Ancient Indian Colonies in the Far East*, Lahore, 1927 ทว่าจำต้องกล่าวว่า มีช่องว่างสำหรับงานเกี่ยวกับจารึกของจามปาที่จะต้องเติมให้สมบูรณ์อีกมาก หนังสือ*เรื่อง La Statuarie de Champa*, Paris, 1963 ของ J. Boisselier ให้คุณูปการแก่ประวัติศาสตร์ของศิลปะที่เกี่ยวข้องกับศาสนาในยุคนั้น

การจัดหาข้อมูลเกี่ยวกับกัมพูชากระทำไว้ค่อนข้างดี G. Cœdès, *Inscriptions du Cambodge*, Hanoi and Paris 1937-66, 8 vols รวบรวมจารึกเท่าที่ทราบกันเกือบทั้งหมด (ซึ่งแน่นอนว่า เกือบทั้งหมดเกี่ยวข้องกับเรื่องศาสนา) ผู้เขียนในระยะหลังกว่าผลงานเล่มนี้ ได้แก่ ผลงานของ J. Filliozat และ C. Jacques และคนอื่น ๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งใน BEFEO ที่สำคัญคืองานของ กมเลสวาร์ ภัตตชารยา (Kamaleswar Bhattacharya) งานที่เด่นของเขาคือ *Les Religions Brahmaniques dans l'Ancien Cambodge*, Paris, 1961; บทความของเขาเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ศาสนา ได้แก่บทความอย่างเช่น "La Secte des Pāśupata Dans I'ancien Cambodge," *Journal Asiatique*, 243 (1955).

เลยไปทางตะวันตก ในบริเวณของชนเชื้อชาติมอญ ปยูและพม่า ก่อนที่จะเกิดมีรัฐไทขึ้นมา เค้าโครงของประวัติศาสตร์บริเวณนี้คลุมเครือและมีปัญหา หนังสือของเซเดส์ G. Cœdès, *Le Royaume de Dvāravatī*, Bangkok, 1929 ให้การตีความเกี่ยวกับวัฒนธรรมด้านศาสนาของมอญ จี.เอช. ลูซ (G. H. Luce) ดำเนินงานอย่างกว้างขวางเกี่ยวกับวัฒนธรรมครั้งโบราณของพม่า และหนังสือของเขาเรื่อง *Phases of Pre-Pagan Burma, Languages and History*, 2 vols., Oxford, 1985 ก็สำรวจในช่วงเวลาของยุคต้นนี้

ข้อมูลเกี่ยวกับโบราณคดีของพม่า มีอยู่น้อยและเป็นหย่อม ๆ ไม่ต่อเนื่อง ผลลัพธ์ที่เย้ายวนใจจากการขุดค้นแหล่งโบราณคดีต่าง ๆ ของปยู นั้น ออง ธอว์ (Aung Thaw) ได้รายงานไว้ใน *Report on the Excavations at Beikthano*, Rangoon: Ministry of Union Culture, 1968 และ *Historical Sites in Burma*, Rangoon: Ministry of Union Culture, 1972 ประกอบกับคำกล่าวอ้าง เรื่องการเริ่มต้นของพุทธศาสนา

พุกามมีข้อมูลดีกว่าเล็กน้อย โดยมีจารึกที่เกี่ยวข้องจำนวนหนึ่ง ตีพิมพ์อยู่ในหนังสือชุด *Epigraphia Birmanica* แหล่งข้อมูลขั้นที่สอง ประกอบด้วย G. H. Luce, *Old Burma—Early Pagan*, 3 vols. New York, 1969-70; Than Tun, *History of Buddhism in Burma, A. D. 1000-1300,* Rangoon, 1978 (JBRS, 61.1, 2, separatum); และ Nihar Ranjan Ray, *Sanskrit Buddhism in Burma*, Calcutta, 1936. มีบทความที่เกี่ยวข้องหลายบท ปรากฏในวารสาร *Journal of the Burma Research Society*

จารึกของราชอาณาจักรไทย มีแสดงอยู่เป็นพิเศษใน G. Cœdès, *Reçueil des Inscriptions du Siam*, 2 vols, Bangkok, 1924 และมีการศึกษาพิเคราะห์จารึกต่าง ๆ อยู่หลายชิ้น ของเอ.บี. กริสวอลด์ (A. B. Griswold) และ ประเสริฐ ณ นคร (Prasert na Nagara) ใน*วารสารของสยามสมาคม* (*Journal of Siam Society*) ฉบับที่ 56 (1968) ถึง ฉบับที่ 63 (1975) ที่สำคัญคือจารึกเกี่ยวกับพ่อขุนรามคำแหงที่มีชื่อเสียง คือ “The Inscription of King Rama Gamhen of Sukhodaya (1292 A. D.),” JSS, 59, 2 (1971) เอ.บี. กริสวอลด์ (A. B. Griswold) เขียนเรื่องราวเกี่ยวกับศิลปะทางศาสนาของไทยไว้อย่างกว้างขวาง (อาทิเช่น “Imported Images and the Nature of Copying in the art of Siam,” in Ba Shin et al., eds, *Essays Offered to G.H. Luce*, Ascona: Artibus Asiae, 1966, II 37-73) เรื่องราวเกี่ยวกับศาสนาในงานศิลปะ ยังได้จาก J. Boisselier, *La Sculpture en Thailande*, Paris, 1974.

วัฒนธรรมเวียดนาม มิได้มีจารึกที่เกี่ยวข้องกับวัดในลักษณะเดียวกับรัฐ “ซึ่งได้รับอิทธิพลจากอินเดีย” งานนิพนธ์จึงเป็นแหล่งข้อมูลที่มีความสำคัญกว่า ตรัน วัน เกียป (Tran Van Giap) นำข้อมูลเหล่านี้มาใช้สำหรับค้นคว้าเรื่องประวัติศาสตร์ศาสนา ใน “Le Bouddhisme en Annam Des Origines au XIIIe siècle,” BEFEO, 32 (1932). งานสังเคราะห์ที่ได้มาตรฐานที่ในอดีตมีผู้นำมาใช้กันมาก คือ Le Thanh Khoi, *Le Viet-nam, Histoire et Civilisation*, Paris, 1955 ซึ่งมีคำวิจารณ์เกี่ยวกับแนวปฏิบัติด้านศาสนาของคนที่อยู่บนภูเขา ข้อสรุปที่สำคัญของระยะหลัง ซึ่งมีเรื่องราวเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ศาสนาอยู่มาก ได้แก่ K. W. Taylor, *The Birth of Vietnam*, Berkeley, 1983.

ส่วนภาคพื้นสมุทร

โดยรวมแล้ว ข้อมูลเกี่ยวกับศาสนาของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ภาคพื้นสมุทรยุคต้น เข้าถึงไม่ได้ง่ายเท่ากับแหล่งข้อมูลของส่วนที่อยู่บนแผ่นดินใหญ่ แม้ว่าจารึกภาษาบาหลีเก่าและชวาเก่าจำนวนมากมาย ได้รับการตีพิมพ์เผยแพร่ออกมา (ทว่าไม่ได้เป็นไปตามมาตรฐานของปัจจุบันเสมอไป) แต่มีเพียงไม่กี่หลัก ที่มีการแปลออกมา และส่วนใหญ่ แปลออกเป็นภาษาดัตช์หรือภาษาอินโดนีเซีย

คำแปลเป็นภาษาอังกฤษเกือบทั้งหมด เป็นผลงานของ H. Bh. Sarkar ซึ่งตีพิมพ์ในค.ศ. 1971 และ 1972 เป็นสองเล่ม ในชื่อว่า *Corpus of the inscriptions of Java.* ดังที่ได้กล่าวแล้วข้างต้น (เชิงอรรถ 4) ว่าผลงานนี้มีประโยชน์ และจำเป็นอย่างแทบจะขาดเสียมิได้ ทว่าต้องนำมาใช้ด้วยความระมัดระวัง คำแปลต่าง ๆ อาศัยการถ่ายตัวอักษรจากของเดิมที่ Brandes และ Krom ทำไว้ ซึ่งเรื่องนี้จะกล่าวถึงอีกเล็กน้อยข้างล่าง การอ่านจากตัวจารึกเดิมใหม่ ไม่อาจทำได้ แม้ผู้เขียนเป็นนักวิชาการชาวอินเดียชั้นแนวหน้าที่มีความรู้เกี่ยวกับวรรณคดีและภาษาชวาเก่า แต่ก็มีประสบการณ์เพียงเล็กน้อยในเรื่องสำนวนที่มีลักษณะพิเศษมาก ของโองการต่าง ๆ ที่เขียนขึ้นในภาษาชวาโบราณ ดังนั้น ผู้เขียนจึงมักให้ความรู้สึกอย่างผิด ๆ หรือไม่ถูกต้อง เกี่ยวกับเป้าหมายในข้อความเหล่านี้เป็นจำนวนมาก นอกจากนี้ จารึกต่าง ๆ ที่คัดและแปลลงไว้ในหนังสือชุดนี้ ยังมีเฉพาะจารึกที่สร้างขึ้นก่อนค.ศ. 929 เท่านั้น

หนังสือรวมข้อความจากจารึกที่กว้างขวางมากที่สุด เป็นของ Brandes (แบรนเดส) และ Krom (กรอม) ดังที่กล่าวแล้วในเชิงอรรถที่ 4 ข้างต้น เช่นเดียวกับงานชิ้นก่อนหน้านี้ งานรวมจารึกเล่มนี้จำเป็นอย่างจะขาดเสียมิได้ ทว่าไม่เป็นที่น่าพอใจในหลาย ๆ แง่ การคัดลอกถ่ายตัวอักษรของแบรนเดสบางครั้ง ปรากฏออกมาในรูปแบบขั้นสุดท้าย แต่ที่บ่อยกว่านั้น คือมักเป็นฉบับร่าง ซึ่งมิได้ตั้งใจนำมาตีพิมพ์ในรูปแบบเช่นนั้น และเนื่องจากไม่มีการคัดลอกอื่นใดที่ดีกว่านี้ กรอมจึงได้ตัดสินใจอย่างถูกต้องว่า งานคัดลอกฉบับร่างดังกล่าวนั้น ควรนำมาตีพิมพ์ด้วย แม้ว่ากรอมมักต้องถอดความเองอยู่บ่อย ๆ ให้ชัดตรงยิ่งขึ้น แต่เขาก็อยากจะเสนอฉบับร่างในรูปแบบที่แบรนเดสทิ้งไว้ตอนที่ถึงแก่กรรมมากกว่า ซึ่งไม่มีข้อสงสัยแต่อย่างใดว่าเป็นเพราะความเคารพและศรัทธาที่เขามีต่อแบรนเดส ความรู้สึกของกรอมดังกล่าวสมควรแม้ได้รับความเคารพอย่างเต็มที่ แต่คงจะเป็นการดีต่อความก้าวหน้าในการศึกษาภาษาชวาเก่ามากกว่า หากเขาเคร่งครัดน้อยกว่านี้

จารึกของช่วงหลัง ๆ มีอยู่มากมาย ส่วนใหญ่ ลงเวลาไว้ว่าเป็นช่วงคริสต์ศตวรรษที่สิบสี่ จารึกเหล่านี้ ธ.ปีโกด (Th. Pigeaud) ทำคำแปลภาษาอังกฤษ ไว้ในเล่มที่ 3 ของงานที่ยิ่งใหญ่ของเขา เรื่อง *Java in the 14th Century: A Study of Cultural History* เช่นเดียวกับงานของ Sarkar คำแปลนี้อาศัยงานถอดความที่มีอยู่ ซึ่งโดยทั่วไปแล้ว วางใจได้—ส่วนหนึ่งเป็นเพราะงานพวกนี้ทั้งหมดอยู่บนเพลททองแดงซึ่งยังอยู่ในสภาพดี ปีโกดเป็นหนึ่งในบรรดานักวิชาการของตะวันตกที่เก่งที่สุดในเรื่องวรรณคดีและวัฒนธรรมของชวาสมัยใหม่และก่อนสมัยใหม่อย่างไม่ต้องสงสัย แต่คำแปลของเขา

บางครั้ง ได้รับผลกระทบจากความเชื่อของเขาที่ว่า อารยธรรมชวา แทบไม่มีการเปลี่ยนแปลงเลยในช่วงเวลาหลายร้อยปี จนทำให้ข้อเขียนโบราณสามารถตีความได้ด้วยความช่วยเหลือจากความรู้ที่ดีเยี่ยมของเขา ทางด้านรูปแบบของภาษาที่สมัยใหม่กว่า ความเชื่อเช่นนี้หากนำมาใช้กับการอ้างอิงถึงศาสนา ย่อมมีอันตรายอย่างเห็นได้ชัด เป็นความจริงที่ว่า การเปลี่ยนมานับถืออิสลาม มิได้หมายถึงการแยกขาดอย่างสิ้นเชิงจากอดีต (ดังที่กล่าวข้างต้นแล้วว่ามีความต่อเนื่องอยู่บ้างในบางแขนง) กระนั้นปีโกดก็อาจไปไกลเกินกว่าที่แหล่งข้อมูลจะรับรองได้อยู่สักหน่อยในแง่นี้ ยิ่งกว่านั้น ปีโกดยังสันนิษฐานอย่างผิด ๆ ด้วยว่า สังคมชวาสมัยโบราณ มีลักษณะแบบ “ฟิวดัล” ผลก็คือ เขาแปลคำชวาโบราณที่สำคัญ ๆ จำนวนหนึ่ง โดยเทียบเท่ากับลัทธิฟิวดัลของอังกฤษเป็นการเฉพาะ

งานนิพนธ์ภาษาชวาเก่าที่สำคัญที่ปีโกดอภิปรายถึง คือ *นครเกียรติคม* ซึ่งกวีในราชสำนักประพันธ์ขึ้นเมื่อกลางคริสต์ศตวรรษที่สิบสี่ ผลงานนี้เป็นพื้นฐานให้แก่ความรู้ของเราเกี่ยวกับความคิดและสถาบันทางด้านศาสนาในภาษาชวาเก่าของช่วงเวลานั้น และยังเสริมด้วยจารึกและงานนิพนธ์ภาษาชวาเก่าอื่น ๆ อีกหลายชิ้น อย่างไรก็ดี ควรเน้นไว้ด้วยว่า *นครเกียรติคม* เป็นเรื่องในแวดวงราชสำนักและมีบางครั้งบางคราวเท่านั้น ที่ให้ความกระจ่างเกี่ยวกับการปฏิบัติตามคำสอนของศาสนาของประชากรส่วนใหญ่ ทว่าแหล่งข้อมูลของเราที่เกี่ยวกับเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ยุคโบราณ ก็เป็นเช่นนี้เกือบทั้งสิ้น

หลักฐานด้านโบราณคดี อาจให้ข้อมูลบางประการเกี่ยวกับศาสนาของประชาชนทั่วไปได้ ในบางกรณี แม้ว่าช่างฝีมือจะทำงานภายใต้การควบคุมดูแลของพระและคนชั้นสูงอื่น ๆ แต่พวกเขาเองก็อยู่ในฐานะชนชั้นล่างของสังคม และย่อมหลีกเลี่ยงไม่ได้ ที่บางครั้ง ความคิดของพวกเขาเอง สะท้อนออกมาให้เห็นในอาคารและภาพเหตุการณ์ต่างๆ ของอินโดนีเซียยุคโบราณ ดังจะเห็นได้ว่า บุโรพุทโธนั้น ไม่เพียงแสดงให้เราเห็นถึงสิ่งปลูกสร้างมากมายหลายประเภทที่เกี่ยวข้องกับพุทธศาสนา(บางครั้งก็เกี่ยวข้องกับศาสนาอื่น ๆ ด้วย) เท่านั้น หากยังมีตัวอย่างของลักษณาการที่ผู้คนบูชาสิ่งปลูกสร้างเหล่านั้น (อย่างเช่นสถูป) ด้วย โดยเฉพาะอย่างยิ่งในภาพสลักนูนต่าง ๆ มีการแสดงภาพสวรรค์และนรกประเภทต่าง ๆ นอกจากนี้ เรายังได้ทราบถึงเครื่องแต่งกายและอุปกรณ์ต่าง ๆ ของพระนักพรตและนักบวชของนิกายต่าง ๆ และทัศนคติของพวกเขาที่มีต่อประชากรชนชั้นอื่น ๆ ในแง่นี้ ภาพสลักนูนในสมัยนั้น (คริสต์ศตวรรษที่สิบถึงสิบห้า) ในชวาตะวันออก ยิ่งมีค่ามากยิ่งกว่ารายละเอียดทั้งหมดที่ให้ไว้เสียอีก

ประติมากรรมมีความสำคัญต่อความรู้เรื่องศาสนาของเราเช่นกัน ควรจะกล่าวเน้นว่า รูปปั้นต่างๆ มิใช่เป็นเพียงรูปเคารพที่คนบูชากราบไหว้กันเท่านั้น แต่หากยังมีหน้าที่ในฐานะสื่อที่ช่วยให้ผู้เคารพบูชา เกิดความคิดเกี่ยวกับรูปร่างดังที่เทพควรเป็นด้วย เป็นการยากที่ประชาชนจะให้ความเคารพต่อเทพในทางความคิด ดังนั้น สำหรับประชากรส่วนใหญ่ จึงเป็นสิ่งสำคัญที่พวกเขาจะสามารถมีรูปร่างของเทพที่มองเห็นได้อยู่ตรงหน้า ดังนั้น รูปบูชาจึงสามารถช่วยให้เราทำความเข้าใจกับลักษณาการที่ผู้มีศรัทธาแสดงเทพของตนให้ปรากฏออกมา

นอกจากนี้เรายังได้พบว่ามีวัตถุอื่น ๆ ที่นำมาใช้เพื่อแสดงความเคารพบูชาทางศาสนาอีก ในปริมาณมากทีเดียว วัตถุเหล่านี้ช่วยทำให้เราสามารถมองเห็นแง่มุมบางประการของพิธีกรรมทางศาสนาที่แท้จริงได้ ในหมู่เครื่องบูชาเหล่านี้ ข้าพเจ้าขออนุญาตกล่าวถึงตะเกียงโคม—ซึ่งปกติแล้ว ถวายให้แก่เทพเป็นเครื่องแก้บน – ภาชนะการเซ่นสังเวยทุกชนิด กระจกเงา จานสังเวย (*ทาลัม*) เครื่องมือต่าง ๆ ฯลฯ

สำหรับแหล่งข้อมูลจากต่างชาตินั้น ได้แก่เรื่องราวของพระธุดงค์ชาวจีน อิจิง ซึ่งได้กล่าวถึงไปแล้วในส่วนที่ว่าด้วยเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ภาคพื้นแผ่นดินใหญ่ เรื่องราวของต่างชาติอื่น ๆ ไม่ว่าจะเป็นของจีนหรืออาหรับ มีความสำคัญแค่เพียงปลีกย่อยสำหรับการศึกษาด้านศาสนา

แหล่งข้อมูลขั้นที่สอง ที่เกี่ยวข้องกับศาสนาต่าง ๆ ของอินโดนีเซียโดยตรง มีเพียงชิ้นเดียวนั่นคือการศึกษาพิเคราะห์ของดับเบิลยู. สโตร์ (W. Stöhr) และ เจ. โซเอตมัลเดอร์ (J. Zoetmulder) ดังที่กล่าวถึงในเชิงอรรถ 9 ข้างต้น ส่วนที่สโตร์ เขียนนั้น เกี่ยวข้องกับความเชื่อและพิธีกรรมของชนเผ่าต่าง ๆ ในอินโดนีเซีย ซึ่งมิได้กล่าวถึงในบทนี้ เนื่องจากเป็นที่ทราบกันเฉพาะในช่วงสมัยหลัง ๆ นี้เท่านั้น ทว่าส่วนที่โซเอตมัลเดอร์เขียนนั้น มีความสำคัญโดยตรงในฐานะส่วนเสริมของบทนี้ เนื่องจากส่วนใหญ่แล้ว มีเนื้อหาเกี่ยวกับแนวคิดทางศาสนา (ฮินดู พุทธและมุสลิม) ที่สะท้อนอยู่ในวรรณคดี

งานที่สำคัญอีกชิ้นหนึ่ง ซึ่งกล่าวถึงไปแล้วก่อนหน้านี้ คือการศึกษาชวาสมัยคริสต์ศตวรรษที่สิบสี่ของปีโกด งานนี้มีบทที่สำคัญเกี่ยวกับสถาบันและแนวปฏิบัติทางด้านศาสนาในจักรวรรดิมัชปาหิต แม้ว่าค่อนข้างเป็นที่ถกเถียงกันสักหน่อย โดยเฉพาะอย่างยิ่งในเล่ม 4 ความเชื่ออย่างหนักแน่นของปีโกดเรื่องความต่อเนื่องในศาสนาในชวา ซึ่งรวมทั้งภายหลังจากที่อิสลามเข้ามาแล้ว ให้สีสันเป็นพิเศษแก่การวิเคราะห์ของเขา

เนื่องจากในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ภาคพื้นสมุทรครั้งโบราณ ศาสนาผูกพันกับชีวิตด้านสังคมและการเมืองอย่างแยกไม่ออก จึงเป็นเรื่องหลีกเลี่ยงไม่พ้น ที่ผลงานทั้งปวงที่เกี่ยวกับประวัติศาสตร์ยุคโบราณของบริเวณนี้ ต้องให้ความเอาใจใส่ต่อศาสนาอยู่บ้าง ดังจะเห็นว่า ผลงานที่เขียนในลักษณะกว้าง ๆ ทุกชิ้นที่กล่าวถึงในตอนต้นของข้อเขียนเกี่ยวกับบรรณานุกรมชิ้นนี้ ล้วนอภิปรายถึงแง่มุมต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับพัฒนาการทางด้านศาสนาในบริเวณนี้

นอกจากนี้แล้ว ยังมีผลงานอีกหลายชิ้นที่สมควรได้รับความเอาใจใส่เป็นพิเศษ เป็นต้นว่า งานของกรอม คือ N.J. Krom, *Hindoe-Javaansche Geschiedenis*, 2nd edn. The Hague, 1932*; Inleiding tot de Hindoe-Javaansche Kunst*, 2nd edn, The Hague, 1923 และ *Barabudur, Archaeological Description*, 2 vols, The Hague, 1927 ผลงานเหล่านี้ล้วนมีข้อมูลที่ล้ำค่า และอภิปรายถึงพุทธศาสนาในชวายุคโบราณ ผลงานที่สำคัญที่สุดบางชิ้นของ W. F. Stutterheim มักเสนอทัศนะที่แปลกใหม่ เกี่ยวกับแง่มุมต่าง ๆ ของศาสนาของอินโดนีเซีย (โดยเฉพาะอย่างยิ่งของชวา) ผลงานเหล่านี้ได้รับการแปลเป็นภาษาอังกฤษแล้ว เช่น *Studies in Indonesian Archaeology*, The

Hague, 1956. ผลงานเล่มนี้ มีการศึกษาเกี่ยวกับบุโรพุทโธ ซึ่งกล่าวถึงอย่างย่อ ๆ ไว้ในบทนี้ด้วย รวมทั้งมีการศึกษาพิเคราะห์ที่สำคัญมาก เกี่ยวกับแง่มุมต่าง ๆ ของศาสนาออสโตรนีเซียยุคโบราณ บทที่ว่านี้คือ “Some Remarks on Pre-Hinduistic Burial Customs on Java,” นอกจากนี้ ยังมีบทความที่สำคัญมากเกี่ยวกับแผ่นทองแดงสมัยคริสต์ศตวรรษที่เก้า ซึ่งมีภาพเขียนรูปพระแม่เจ้า พร้อมกับมนตราภาษาสันสกฤตบทยาว (คาถาหรือเวทมนต์) และบทความเกี่ยวกับลัทธิบูชาพระภีมะของชวา ซึ่งบรรยายไว้อย่างสั้น ๆ ในบทนี้เช่นกัน เรื่องราวครั้งโบราณเกือบทั้งหมดของมาเลเซีย อินโดนีเซียและฟิลิปปินส์ล้วนได้รับแรงบันดาลใจจากศาสนา สิ่งพิมพ์ส่วนใหญ่เกี่ยวกับโบราณคดี มีความสำคัญต่อความรู้ของเราเกี่ยวกับศาสนาโบราณในบริเวณนี้ สิ่งพิมพ์เหล่านี้ได้แก่ *Tijdschrift voor de Taal-Land-en Volkenkunde, the Bijdragen tot de Taal-Land-en Volkenkunde, The Journal of the Malay Branch of The Royal Asiatic Society* และอื่น ๆ อีกมากมาย วารสารฉบับหลังสุดที่กล่าวถึงและวารสาร *Federation Museums Journal* บรรจุบทความที่สำคัญบางเรื่องของ H. G. Quaritch Wales และ Alastair Lamb เกี่ยวกับการขุดค้นทางโบราณคดีที่รัฐเกดะห์

ในบรรดาผลงานการศึกษาพิเคราะห์ที่สำคัญและมีจำนวนมากขึ้นเรื่อย ๆ ที่ตีพิมพ์ในอินโดนีเซียนั้น สมควรกล่าวถึงวิทยานิพนธ์ดุษฎีบัณฑิตสามฉบับของมหาวิทยาลัยอินโดนีเซียที่จาการ์ตา Soekmono, *Candi, Fungsi dan Pengertiannya*, Jakarta 1974 ซึ่งกำลังอยู่ในระหว่างการจัดพิมพ์ฉบับภาษาอังกฤษ ผลงานนี้ ให้ความกระจ่างอย่างใหม่ในเรื่องความหมายและความสำคัญของวิหารและรูปบูชาครั้งโบราณ Edi Sedyawati, *Pengarcaan Ganesa masa Kadiri dan Sinhasari,* Jakarta, 1985 จะ ปรากฏโฉมในภาคภาษาอังกฤษในไม่ช้านี้ หนังสือเล่มนี้เกี่ยวข้องกับรูปบูชาและความสำคัญทางศาสนาของพระคเณศเศียรช้าง ผู้ได้รับความเคารพบูชาจากประชาชนทั่วไปอย่างมากในชวา สุมาตรา และบาหลี ในสมัยโบราณ ประการสุดท้าย วิทยานิพนธ์ที่มีความสำคัญไม่แพ้กัน คือ Hariani Santiko, ***K****edudukan Bhatari Durga di Java pada Abad X-XV Masehi*, Jakarta, 1987 วิเคราะห์ความสำคัญของเทพีที่ดุร้าย โดยเฉพาะอย่างยิ่งที่ปรากฏในท่ายืนอย่างผู้มีชัยชนะบนหลังปีศาจกระบือ

มีผู้เขียนกันมากมาย เกี่ยวกับถิ่นกำเนิดของศาสนาอิสลามยุคต้นในมาเลเซีย อินโดนีเซีย บรูไน จามปาและฟิลิปปินส์ตอนใต้ (โดยเฉพาะอย่างยิ่ง มินดาเนาและหมู่เกาะซูลู) บทความของ J.E. Moquette เกี่ยวกับหินเหนือหลุมฝังศพของมุสลิมที่ปาซายและเครสิกในวารสาร (*Tijdschrift*, LIV 1912) สืบย้อนอิสลามของอินโดนีเซียกลับไปถึงกุเจรัต บทความนี้ได้รับการยอมรับมานานว่าเป็นข้อสรุปที่น่าเชื่อถือ ทว่า บทความของ G. E. Marrison, “The Coming of Islam to the East Indies,” JMBRAS, 24 (1951) กล่าวเน้นอย่างถูกต้องถึงเหตุผลต่าง ๆ ซึ่งยืนยันอย่างหนักแน่นว่าอินเดียใต้ต่างหากที่เป็นบริเวณตั้งต้นที่ทำให้อิสลามแพร่ออกไปยังอินโดนีเซียและมาเลเซีย เหตุผลเหล่านี้ Van Ronkel ได้เคยเสนอไปบ้างแล้ว การวิเคราะห์ปัญหานี้ที่ดีที่สุด รวมทั้งปัญหาอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องกับอิสลามยุคต้นในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ส่วนภาคพื้นสมุทร เป็นของ S. Q. Fatimi, *Islam Comes to Malaysia*, Singapore, 1963. น่าเสียดายที่ผู้เขียนมิได้ใช้บทความของ L.-C. Damais, “Études

Javanaises. I. Les Tombes Musalmanes datées de Tralaya" (Troloyo), BEFEO 48 (1956) ซึ่งอธิบายถึงความสำคัญของอิสลามในสมัยจักรวรรดิมัชปาหิต โดยอาศัยพื้นฐานจากหลุมฝังศพของมุสลิม ในบริเวณที่อยู่ติดกับพระราชฐาน หลุมศพพวกนี้ระบุเวลาไว้ด้วย เวลาที่เก่าแก่ที่สุดที่พบบนหินเหนือสุสานเป็นเวลาที่อยู่สมัยเดียวกับที่พบที่หลุมฝังศพยุคที่เก่าที่สุดในสุมาตราตอนเหนือ (ปาซาย) ด้วย ข้อมูลเหล่านี้ มิได้เป็นแค่กรณียกเว้น ทำให้ต้องหยิบยกปัญหาเรื่องอิสลามยุคต้นในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ขึ้นมาพิจารณาในมุมมองใหม่ ส่วนบทบาทของเมละกาในการขยายตัวของมุสลิมนั้น แม้จะเป็นเรื่องที่พ้นความกังขาไปแล้วก็ตาม แต่หินที่โตรโลโย พิสูจน์ให้เห็นว่า เมื่อถึงปลายคริสต์ศตวรรษที่สิบสามนั้น อิสลามสถาปนาลงอย่างมั่นคงแล้วในชวาตะวันออก ซึ่งเป็นช่วงเวลาก่อนที่จะมีการวางรากฐานอิสลามในเมละกาถึงกว่าหนึ่งร้อยปี

ดรรชนี

กฎอิสลาม ดู ระบบกฎหมาย
กนิษกะ (Kanishka)
กยันสิทธา (Kyanzittha)
กรอม, เอ็น.เจ. (Krom, N.J.)
กรากะตั้ว (Krakatoa)
กรุงเทพฯ
กฤษณะ (Kṛṣṇāyana), พระ
กลอง ดู เครื่องดนตรี
กลันตัน (Kelantan)
กลุ่มชนและภาษาของชนเชื้อชาติต่าง ๆ:
กลุ่มชนบิมานีส (Bimanese)
กลุ่มชอมเพน (Shompen)
กลุ่มชาวบาตัก (Batak)
กลุ่มซิโนดอนต์ (Sinodont)
กลุ่มซุนดาดอนต์ (Sundodont)
กลุ่มเซมัง (Semang)
กลุ่มทาซาเดย์ (Tasaday)
กลุ่มนิกริโต (Nigrito)
กลุ่มพูนาน (Punan)
กลุ่มม้ง (Muong)
กลุ่มมองโกลอยด์ (ใต้)
กลุ่มมาลานีเซียน (Melanesian)
กลุ่มยุมบรี (Yumbri)
กลุ่มราเด (Rhade)
กลุ่มออสเตรลอยด์ (Australoids group)
กลุ่มออสเตรโล-เมลานีเซียน (Australo-Melanesian group)
ชนชาวกุบุ (Kubu)
ชนชาวจาราย (Jarai)
ชนชาวเจนละ (Zhenla)

ชนชาวเซนอย (Senoi)

ชนชาวปาปวนและภาษาปาปวน (Papuan)

ชนชาวโพลีนีเซียน (Polynesian)

ชนชาวมอญ-เขมร (Mon-Khmer) และภาษา

ชนชาวมาลาโย-โปลีนีเชียน (Malayo-Polynesian) กับภาษาของพวกเขา

ชนชาวสิงหล (Sinhalese)

ชนชาวอิบานกับภาษาอิบาน (Iban)

ชนเชื้อชาติต่าง ๆ ในพม่า และชนเชื้อสายพม่า กับภาษาของชนเหล่านี้

ชนปยูและภาษาปยู (Pyu)

ชนและภาษาไท (Tai)

ชาวกะเหรี่ยงกับภาษากะเหรี่ยง (Karen)

ชาวคะฉิ่นและภาษาคะฉิ่น (Kachin)

ชาวคีเลา (Kelao)

ชาวเคดิรี (Kaḍiri)

ชาวจามกับภาษาของชาวจาม (Cham)

ชาวฉิ่นและภาษาฉิ่น (Chin)

ชาวมองโกลอยด์ (เอเชีย)

ชาวมองโกลอยด์-เมลานีเซียน (Mongoloid-Melanesian)

ชาวมินังกาเบากับภาษา (Minangkabau)

ชาวไมโครนีเซียน (Micronesian)

ชาวยะไข่ (Arakanese people)

ชาวหัวบินเหียน (Hobinhian)

ภาษากาสี (Khasi)

ภาษาคะได (Kadai)

ภาษาจีน-ทิเบต (Sino-Tibetan)

ภาษาทมิฬ (Tamil)

ภาษาทิเบต-พม่า (Tibeto-Burman)

ภาษาไท-คะได (ดาอิค) (Tai-Kadai (Daic)

ภาษานาคา (Naga)

ภาษาบาลี (Pali)

ภาษาโพรโต-มายาโย-โพลีนีเซียน (Proto-Malayo-Polynesian)

ภาษาโพรโต-ออสโตร-ไท (Proto-Austro-Tai)
ภาษาโพรโต-ออสโตรนีเซียน (Proto-Austronesian)
ภาษาฟอร์โมซาน (Formosan)
ภาษามุนดา (Munda)
ภาษาแม้ว-เย้า (Miao-Yao)
ภาษาและชนชาวฉาน (Shan)
ภาษาและชนชาวอันดามัน (Andamenese)
ภาษาสันสกฤต *ปรากฏกระจัดกระจายใน*
ภาษาออสโตร-ไท (Austro-Tai)
ภาษาออสโตรนีเซียน (Austronesian)
ภาษาอัสเลียน (Aslian language)
ภาษาอาเจะห์ (Achenese language)
ดูเช่นกันที่ประชากร ชื่อภาษาและประเทศต่าง ๆ
กลุ่มวิหารบนที่ราบสูงเดียง (Dieng)
จังหวัดกวาง ตรี (Quang Tri), จังหวัด
จังหวัดกวาง บินห์ (Quang Binh), จังหวัด
กวางตุ้ง (Canton)
กษัตริยภาพกับรัฐ:
การทำให้กษัตริย์อยู่ในฐานะเป็นเทพ
ดูเช่นกันที่ สัมพันธภาพระหว่างเจ้าอธิราชและเจ้าประเทศราช
กหุริปาริ (Kahuripari)
กัมปง ซันเค ลาง (Kampong Sungei Lang)
กัมปาร์ (Kampar)
กัมพูชา:
การสร้างงานโลหะ
เกษตรกรรม
ประวัติศาสตร์
พุทธศาสนา
ลัทธิความเชื่อครั้งบุรพกาล
วงศ์วานของมนุษย์
ศาสนาฮินดู

หลักฐานทางด้านโบราณคดีและจารึก
ดูเช่นกันที่ พระนคร
กัลยาณะรุจี (Kalyanaruci)
กัลยาณี สีมา (Kalyāṇī Sīma)
กัว ชา (Gua Cha), มาเลเซีย
กัว ลาวา, ชวา (Gua Lawa ,Java)
กัวลา ตรังกานู (Kuala Terengganu)
กาโชราน (Kajoran)
กาญจี (Kanci) หรือโจนชีวาราม (Conjeevaram)
กาฑอาราม ดู ตะกั่วป่า
การเก็บภาษี:
การให้สัมปทานภาษี
เจ้าพนักงานผู้เก็บภาษี
ภาษีการค้า
ภาษีทางอ้อม
ภาษีท่าเรือ
ภาษีที่ดิน
ระบบภาษี*สีมา* (Sīma)
ดูเช่นกันที่ชื่อประเทศต่าง ๆ
การขนส่งทางถนน
การค้าเรือสเปน ดู การค้าและการพาณิชย์
การค้าและการพาณิชย์:
การค้าภายในประเทศและการค้าในรูปบรรณาการ *ปรากฏกระจายใน*
ดูเช่นกันที่ ชื่อประเทศและนครต่าง ๆ
การจัดส่งน้ำ :
การกักเก็บ
การควบคุม
คณะกรรมการน้ำของเขตเศรษฐกิจ
เครือข่ายการชลประทาน
ทำนบเขื่อน คลองและระบบการระบายน้ำ

บ่อและถังน้ำ
แรงงาน
การดื่มสุราและการเมาสุรา ดู อัลกอฮอล์
การเดินทางไปแสวงบุญ
การเดินเรือ:
ทักษะ
ลมสินค้า
การถลุงแร่
การถือครองที่ดิน:
การกระจายที่ดิน
การขายและการโอนมอบ
การเป็นเจ้าของของเอกชน
ของชุมชน
ที่ดินแปลงใหญ่
ผู้เช่าที่นา
ระบบ “นาเท่ากัน”
ระบบ*สีมา* (Sīma)
สิทธิ
ดูเช่นกันที่ วัด และเศรษฐกิจการเมืองแบบอิงวัด; *ชื่อประเทศต่าง ๆ*
การทอผ้า
การทำสวน:
กล้วย
ผักชนิดต่าง ๆ
เผือก
พลู
พืชที่มีหน่อและหัว
มะพร้าว
มันขนาดใหญ่
มันชนิดต่าง ๆ
ไม้พุ่มจำพวกเตย (แพนดานัส)
สาเก

สาคู
หมาก
ดูเช่นกันที่ ข้าว; น้ำตาลทราย
การทุจริต *ดูชื่อประเทศและนครต่าง ๆ*
การ์นิแอร์, ฟรานซิส (Garnier, Francis)
การบูร
การประมง:
กิจกรรม
เครื่องมือ
ดูเช่นกันที่ อาหาร
การปล้นทำลาย
การปลูกต้นไม้
การปลูกฝ้าย
การฝังศพ:
การฝังศพในภาชนะ
ทารกและเด็ก
พิธีศพตามแบบของฮินดู
โลงศพและโลงหิน
วิถีปฏิบัติ *ปรากฏกระจัดกระจายใน*
ศราทธะ (Śrāddha)
สตรี
สถูปตามแบบของพุทธศาสนา
สิ่งของในหลุมฝังศพ *ปรากฏเนือง ๆ ใน*
สุสาน
สุสานมุสลิม
การพนัน
การฟ้อนรำ
การรุกรานของมองโกล-หยวน (Mongol-Yuan)
การละเล่น
การล่าสัตว์
การลุกฮือของชาวนา

ดูเช่นกันที่ ชื่อประเทศต่าง ๆ
การเวนคืน ดู ระบบกฎหมาย
การสมรส
ดูเช่นกันที่ การหย่าร้าง
การสร้างความเป็นเทพแก่กษัตริย์ ดู กษัตริยภาพกับรัฐ
การสัก
การสืบมรดก
การแสดง
การหย่าร้าง
การหาอายุด้วยวิธีเรดิโอคาร์บอน
กาลิทาส (Kalidasa)
กาลิมันตัน (Kalimantan)
กาเวรี หรือ “คงคาใต้” (Kaveri, “southern Ganga”)
กาหลิบราชวงศ์อับบาซิด (Abbasid Caliphate)
กำเนิดและครรลองของจักรวาล
กำยาน
กิจกรรมของผู้ประกอบการ ดู การค้าและการพาณิชย์
กือนา (Ku Na), พระเจ้า
กุบไลข่าน (Khubilai Khan)
กุย ซุง (Khuy Sung)
กุลเก, เฮอร์มานน์ (Kulke, Hermann)
กุลประภาวตี (Kulapraphāvatī)
กุลาวัมสา (Cūlavaṃsa)
กูไต (Kutai)
เกดะห์ (Kedah):
การปรากฏตัว
ฐานะ
หลักฐานทางด้านโบราณคดี
เกลือ
เกลุด (Kelud)
เกษตรกรรม:

การพัฒนาที่ดิน *ปรากฏกระจัดกระจายใน*
การเพาะปลูกแบบ*ซาวาห์* (sawah)
การเริ่มต้น *ปรากฏกระจัดกระจายใน*
เครื่องมือ, ยุคก่อนประวัติศาสตร์
เครื่องมือ, สมัยใหม่
เทคโนโลยี
แรงงาน
วงจรการปลูกพืชหมุนเวียน
ดูเช่นกันที่ ข้าว; *ประเทศและภูมิภาคตามชื่อเฉพาะ*
เกาะทิดอร์ (Tidor Island)
เกาะเทอร์เนต (Ternate Island) :
ถิ่นกำเนิดของต้นกานพลู
เกาะบัตจัน (Batjan Island)
เกาะบาตัน (Batan Island)
เกาะพาลาวัน (Palawan Island)
เกาะมาเกียน (Makian Island)
เกาะมาดูรา (Madura Island)
เกาะโมทีร์ (Motir Island)
เกาะอาลอร์ (Alor Island)
เกาะอีสเตอร์ (Easter Island)
เกิลเดิร์น, โรเบิร์ต ฮีน ดู ฮีน-เกิลเดิร์น, โรเบิร์ต (Heine-Geldern, Robert)
เกียป, เตริน วัน (Giap, Tran Van)
เกียร์ตซ์, คลิฟฟอร์ด (Geertz, Clifford)
เกียรติชัย (Kĕrtajaya)
เกียรตินคร (Kĕrtanagara)
เกียรติราชสะ (Kĕrtarajasa)
เกียว-ชี (Giao-chi) ดู เวียดนาม
แก้ว
โกณฑิญญะ (Kaundinya)
โกตา ตัมปัง (Kota Tampan)
โกเร็ง กาเร็ง (Goreng Gareng), เมืองท่าปากแม่น้ำ

โกลโก, กาเบรียล (Kolko, Gabriel)
โกลูบิว, วิคเตอร์ (Goloubew, Victor)
ขงจื๊อ
ขนนก
ขับร้องเพลง
ข้าว:
การค้าข้าว
การชลประทาน
การปลูก
ข้าวนา “ลอย”
ข้าวน้ำลึก
ข้าวป่า
ข้าวฟ่าง (ข้าวแห้ง)
ข้าวส่วนเกิน
เทคนิคการปลูกข้าวนาดำ *ปรากฏเนือง ๆ ในหน้า*
ปริมาณแรงงานที่ใช้ไปกับ
ผลเก็บเกี่ยว
ยุ้งฉางของชุมชน
โรคและโรคระบาด
ดูเช่นกันที่ เกษตรกรรม; อาหาร; การจัดส่งน้ำ; *ชื่อประเทศต่าง ๆ*
ขี้ผึ้ง
เขาวงพระจันทร์
เขื่อน ดู การจัดส่งน้ำ
คงคา (Ganga, Ganges)
คช มาดา (Gaja Mada)
คณะกรรมการนักวิชาการเอเชียผู้มีความห่วงใย (Committee of Concerned Asian Scholars)
คยา (Gaya) หรือพิหาร (Bihar)
ครั่ง
คริสต์จักรคาทอลิก:
ความก้าวหน้าของ
ดูเช่นกันที่ ศาสนาคริสต์

ครุฑ, (Garuḍa)
คลามานน์, คริสตอฟ (Glamann, Kristof)
ควง เวียด (Khuong Viet)
ควอริตช์ เวลส์, เอช.จี. (Quaritch Wales, H.G.)
ความเชื่อและขนบประเพณี :
การบูชาเทหวัตถุบนท้องฟ้า
การบูชาบรรพบุรุษ
การสังเวยด้วยชีวิตมนุษย์
ความเชื่อของชาวออสโตรนีเซีย
เทพและภูติผีวิญญาณ *ปรากฏกระจายใน*
เทวกษัตริย์
พิธีกรรมและการเซ่นสรวง
รูปบูชาและเครื่องลาง
เรื่องต้องห้าม
ลัทธิความเชื่อในท้องถิ่นและในพื้นที่
ดูเช่นกันที่ การฝังศพ; หลักลัทธิที่เกี่ยวกับความอุดมสมบูรณ์; พัฒนาการทางด้านศาสนา; การสัก; *ชื่อประเทศและศาสนาต่าง ๆ*
ความรู้หนังสือ
ดูเช่นกันที่ ชื่อประเทศต่าง ๆ
ควีเนิน (Qui Nhon)
คอคอดกระ
คอธารา (นาตรัง) Kauthara (Nha-trang)
ดูเช่นกันที่ ภูมิภาคกวาง หนำ
คอนดา, เจ. (Gonda, J.)
คอนติ, นิโคโล เดอ ดู เดอ คอนติ, นิโคโล (de Conti, Nicolo)
คะฮิน, จอร์จ แมคที (Kahin, George McT.)
คัง-เซ็ง-ฮุย (Kang-seng-hui)
คัง ไท (Kang Tai)
คันถวงส์ (Gandhavaṃsa)
คัมภีร์กฎหมายมินห์-เดา (Minh-Dao) ค.ศ.1042
คานห์ หัว (Khanh Hoa)

คาบสมุทรมลายู:
การค้าและการพาณิชย์
การสร้างงานโลหะ
เกษตรกรรมและเศรษฐกิจข้าว
ประชากร
ประวัติศาสตร์
พุทธศาสนา
วงศ์วานมนุษย์
สภาพทางด้านนิเวศน์วิทยา
หลักฐานด้านจารึก
หลักฐานทางด้านโบราณคดี
อิสลาม
คาสเทิลส์, แลนซ์ (Castles, Lance)
คิลิมานุก (Gilimanuk), บาหลี
คีรี (Giri), แหล่งโบราณคดี
คุกและนักโทษ
คุนุง เสเมรุ (Gunung Sĕmeru)
คูลเล่อร์,-- (Culler, --)
เคดิรี (Kaḍiri)
เคดี้, จอห์น เอฟ. (Cady, John F.)
เคน อังรอก (Ken Anrok)
เคมเพอร์ส, เบอร์เน็ต (Kempers, Bernet)
เครซิก (Gresik)
เครือข่ายการค้า:
กลไกและเครือข่ายการค้า
ชนที่อยู่ห่างทะเลลึกเข้าไปภายใน
ธุรกรรมที่ใช้เงินตราเป็นสื่อ
นักล่าและผู้เก็บของป่า
ระบบแลกเปลี่ยน
ดูเช่นกันที่ ชื่อประเทศและนครต่าง ๆ
เครื่องเขิน

เครื่องดนตรี:
กลอง
กลองซันเคียง (Sangeang)
กลองเปเชง (Pejeng)
กลองมาลายัน
กลองสำริดดองซอน (Dong-son)
กลองเฮเกอร์ 1 (Heger I)
ระนาด
เครื่องเทศ:
กระวาน
กานพลู
การค้า *ปรากฏกระจายใน*
การผลิต
ดอกจันทน์เทศ
พริกไทย
ลูกจันทน์เทศ
อบเชย
เครื่องปั้นดินเผา:
การค้นพบและการหาอายุ
ความแตกต่างไปตามท้องถิ่น
ชิ้นส่วนของเครื่องปั้นดินเผา
ทาสีและตกแต่ง
เทคโนโลยีเตาเผา
รูปปั้นทำด้วยดินเหนียวและเครื่องดินเผาเคลือบ
เครื่องเพชรพลอย:
เครื่องประดับทำด้วยทองสำริด
เครื่องประดับของบุคคล
เครื่องลายคราม
เคาท์สกี้, จอห์น (Kautsky, John)
เคริ์ค, อาร์.แอล. (Kirk, R.L.)
เคิร์น, เอ.ซี. (Kern, A.C.)

โค เชียน เวย์ (Go Chien Vay), แหล่งโบราณคดี
โคกพนมดี (ประเทศไทย)
โคนิกสวัลด์, -- ฟอน (Koenigswald,--von)
โคมาตี (Gomati) /คุมติ (Gumti), แม่น้ำ
โคราช
โควัน, ซี.ดี. (Cowan, C.D.)
งอก ลู (Ngoc Lu), เวียดนาม
งันดอง (Ngandong)
งาช้าง ดู ช้าง
เงบุง (Ngebung)
เง-อัน (Nghe-an)
เงิน:
เครื่องประดับมีค่า
ในฐานะที่เป็นเงินตรา
ในฐานะที่เป็นสินค้า
ดูเช่นกันที่ เงินตรา
เงินตรา:
เงินเหรียญของจีน
เงินเหรียญของชวา
ดินาร์ (dinar) ของรัฐกาหลิบ
ดูเช่นกันที่ ทองคำ; เงิน
ไง เคเท ปีนาเตห์ (Nyai Gede Pinateh)
จดหมายข่าวสำนักฝรั่งเศสแห่งปลายบูรพทิศ (Bulletin de l'Ecole Française d'Extrême-Orient)
จปฎะ (Capata)
จอห์นส์. เอ.เอช. (Johns, A.H.)
จักรวรรดิ ฮั่น (Han),
จักรวรรดิของโปรตุเกสในเอเชีย:
การแข่งขันชิงชัยกับมุสลิม
*ดูเช่นกันที่*เมละกา

จักรวรรดิเขมร (Khmer empire):
การพัฒนาที่ดิน
การรบและการปล้น
จีนกับ
ชนชั้นในสังคม
ฐานด้านเกษตรกรรม
ประวัติศาสตร์
พระนครกับ
รายได้
เวียดนามกับ
เศรษฐกิจการพาณิชย์
เศรษฐกิจแบบอิงวัด
หลักฐานทางด้านโบราณคดี
จังกาละ (Janggala)
จังคุ (Canggu)
จัณฑิ กิดัล (Caṇḍi Kidal)
จัณฑิ เกทาตน (Caṇḍi Kĕdaton)
จัณฑิ ชาโค (Caṇḍi Jago)
จัณฑิ ปานาตาราน (Caṇḍi Panataran)
จัณฑิ พลาวสัน (Caṇḍi Plaosan)
จัณฑิ เสวู (Caṇḍi Sewu)
จันเสน (Chansen)
จาคส์, โคลด (Jacques Claude)
จานฝนหมึก
จามปา (Champa):
การบุกปล้นทำลาย
การรุกรานของมองโกล-หยวน (Mongol-Yuan)
จีนกับ
ชนเชื้อชาติต่าง ๆ และชนชั้นในสังคม
ชวากับ
ที่ดินกับภูมิภาคต่าง ๆ

ประวัติศาสตร์และการเมือง
พุทธศาสนา
รายได้
วัฒนธรรม
เวียดนามกับ
ศาสนาฮินดู
เศรษฐกิจและการค้า
หลักฐานทางด้านโบราณคดีและจารึก
หลักฐานทางด้านสถาปัตยกรรม
ดูเช่นกันที่ชื่อบุคคล หัวข้อ จังหวัดและภูมิภาคต่าง ๆ
จ้าว หยูกัว (Zhao Rugua)
จิตร ภูมิศักดิ์
จีน:
กองเรือ
การค้าและการพาณิชย์
การทุจริตและการติดสินบน
การรุกรานจากทุ่งสเตปป์
เกษตรกรรม
ข้าราชการและระบบราชการ
ความสัมพันธ์กับจามปา
ความสัมพันธ์กับพระนคร
เทคโนโลยีโลหะ
นวัตกรรมทางเทคโนโลยี
ประชากร
พรมแดนติดกับเวียดนาม
วงศ์วานของมนุษย์
ศาสนาขงจื๊อ
สงครามเวียดนามและการเมือง
สภาพทางด้านนิเวศน์วิทยา
สำมะโนประชากร
หลักฐานทางด้านโบราณคดี

จี-อารุเทิน (Ci-aruteun)
จู ต้า-กวน (Chou Takuan)
จูหยิง (Zhu Ying)
เจคอบ, ที. (Jacob, T.)
เจคอบเซน,--(Jacobsen,--)
เจดีย์ชเวซิกอง (Shwezigon)
เจตา (Cĕta)
เจมเบอร์ (Jember)
เจอร์เดน, จอห์น (Jourdain, John)
เจ้าฟ้างุ้ม (Fa Ngum)
แจมบี (Jambi):
การค้าและการพาณิชย์
ประวัติศาสตร์และการเมือง
โจ เลา (Co Loa), เวียดนาม
โจร
ดูเช่นกันที่ โจรสลัด
โจรสลัด *ดูเช่นกันที่* โจร
ฉัตรทิพย์ นาถสุภา
เฉือนโจว (Quanzhou)
ชนชั้นในสังคม:
การแบ่งชั้น
ชนชั้นกลาง
ชนชั้นผู้ดี-ผู้ชำนาญด้านวรรณคดี
ชนชั้นล่าง
ชนชั้นสูง
ช่างฝีมือ
พื้นฐานทางด้านวงศ์วาน
ระบบการจัดลำดับชั้น
ดูเช่นกันที่ ชื่อประเทศต่าง ๆ
ช่วงระยะดง เดา (Dong Dau)

ชวา:
การเก็บภาษี
การค้าเครื่องเทศ
การถางป่าและการพัฒนาที่ดิน
การปกครอง
การสร้างงานโลหะ
ความสงบและความมั่นคงภายใน
ชนชั้นในสังคม
ชวากลาง *ปรากฏกระจายใน*
ชวาตะวันตก
ชวาตะวันออก
ประชากร
ประวัติศาสตร์และการเมือง
พุทธศาสนา
ระบบ*สีมา* (Sīma)
ราชพิธี
รายได้และทรัพย์สินของกษัตริย์
วงศ์วานของมนุษย์
วัฒนธรรม
ศรีวิชัย (Srīvijaya) กับ
ศาสนาฮินดู
เศรษฐกิจกับการค้า *ปรากฏกระจายใน*
เศรษฐกิจข้าว *ปรากฏกระจายใน*
สภาพทางนิเวศน์วิทยา
หลักฐานจากการศึกษาเกสรดอกไม้
หลักฐานด้านจารึก
หลักฐานทางด้านโบราณคดี *ปรากฏกระจายใน*
อิทธิพลของอินเดีย
อิสลาม
ช่องแคบซุนดา (Sunda)
ช่องแคบเมละกา (มะละกา)

ชันด์เลอร์, เดวิด (Chandler, David)
ชัยนคร (Jayanagara)
ชัยมังคลารธา (Jayamangalārtha)
ชัยวรมันที่ 1 (Jayavarman I)
ชัยวรมันที่ 2 (Jayavarman II)
ชัยวรมันที่ 3 (Jayavarman III)
ชัยวรมันที่ 4 (Jayavarman IV)
ชัยวรมันที่ 5 (Jayavarman V)
ชัยวรมันที่ 7 (Jayavarman VII)
ชัยวรมันที่ 8 (Jayavarman VIII)
ชัยสิมหะวรมันที่ 2 (Jayasiṃhavarman II)
ชัยสิมหะวรมันที่ 3 (Jayasiṃhavarman III)
ชัยอนันต์ สมุทวณิช
ช้าง:
การค้าช้าง
งาช้างและสิ่งของที่ทำจากงาช้าง
ในฐานะบรรณาการ
ชานเชง (Chan-ch’eng)
ชายฝั่งมะละบาร์ (Malabar)
ชาระกะ (Charaka)
ชาวจีนในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้:
ช่างฝีมือ
ผลประโยชน์ทางด้านธุรกิจและการเงิน
ผู้ที่เปลี่ยนไปนับถือศาสนาอิสลาม
ชิน อรหันต์ (Shin Arahan)
ชินกาลมาลี (Jinakalamali)
ชิอะห์ (Shi’ites)
ชิไฮชาน (Shizhaishan)
ชุมชนชาวอาหรับในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้:
ผู้ประกอบการค้า

ชุมชนหมู่บ้าน *ปรากฏกระจายใน*

เช นาง (Che Nang)

เช บง งา (Che Bong Nga)

เชง โฮ (Ché eng Ho)

เชบุ (Cebu)

เชลยศึก ดู ระบบทาส

เชียงขวาง (Siang Khwang) ดู ทุ่งไหหิน

เชียงใหม่:

การก่อตั้ง

ประวัติศาสตร์

พุทธศาสนา

หลักฐานในรูปข้อเขียน

เชียว เรียว (Cheo Reo)

แชบเลน, โรเบิร์ต (Shaplen, Robert)

ไชยจักรพรรดิ (Sainyachakkaphat)

ซวนซ้อง (Xuanzong), จักรพรรดิจีน

ซัมบุงมาจาน (Sambungmacan)

ซัมรอง เซน (Somrong Sen), กัมพูชา

ซานคีราน (Sangiran), แหล่งโบราณคดี

ซานโตโซ โซเอวิโต (Santoso, Soevito)

ซาบาห์ (Sabah)

ซาร์โตโน การ์โตเดิร์ดโจ (Sartono Kartodirdjo)

ซาราวัก (Sarawak)

ซิตู คูนึง (Situ Gunung), ชวา

ซิอัก (Siak)

ซีเกิล, เจมส์ (Siegel, James)

ซือเทียว (Sitiao)

ซุนดาน้อย (Lesser Sundas)

ซุนดาแลนด์ (Sundaland หรือ ไหล่ทวีปซุนดา - Sunda Shelf)

ซูเทอร์แลนด์, ฮีเธอร์ (Sutherland, Heather)

เซง-ตาน (Seng-tsan)

เซดัง (Sedang)
เซเดส์, จอร์จ (Cœdès, Georges)
เซ็นดัง ดูวูร์ (Sendang Duwur)
เซมบิราน (Sembiran), บาหลี
เซรามิก ดู เครื่องปั้นดินเผา
เซอร์ซูร์,-- (Saussure, --)
เซอิด, เอ็ดเวิร์ด (Said, Edward)
โซโฟร, เอ. (Sofro, A.)
โซลไฮม์ ที่ 2, ดับเบิลยู.จี. (Solheim II, W.G.)
โซเอ็ดจัทโมโก (Soedjatmoko)
โซเอบาดิโอ, ฮาริอาติ (Soebadio, Hariati)
ไซบีเรีย
ไซมส์, ไมเคิล (Symes, Michael)
ญี่ปุ่น:
    หลักฐานทางด้านโบราณคดี
    ประวัติศาสตร์และการเมือง
ดก ชัว (Doc Chua), เวียดนาม
ดง ดวง (Dong Duong)
ดจาจาดินิงกราต, โฮซีน (Djajadininggrat, Hoesein)
ดนตรี
ดรูว์ส, จี.ดับเบิลยู.เจ. (Drews, G.W.J.)
ดอกจันทน์เทศ ดู เครื่องเทศ
ดอบบิน, คริสติน (Dobbin, Christine)
ด๊อยช์, คาร์ล (Deutsch, Karl)
ดันน์, ดี.เอฟ. (Dunn, D.F.)
ดันน์, เอฟ.แอล. (Dunn, F.L.)
ดา นัง (Da Nang)
ดา บัต (Da But)
ดายโมนิแอร์, อี. (d'Aymonier, E.)
ดาร์ลัค, ที่ราบสูง (Darlac Plateau)
ดาห์ม, เบิร์นฮาร์ด (Dahm, Bernhard)

ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จกรมพระยา
ดินห์ โบ ลินห์ (Dinh Bo Linh)
ดิโมลิต (Dimolit), ฟิลิปปินส์
ดีบุก:
การค้า
เทคโนโลยีโลหะ
ดูบัวส์, อูจีน (Dubois, Eugene)
ดูปอนต์, พี. (Dupont, P.)
เด็ก
เดมัก (Demak), ชวา
เดย์, แอนโธนี (Day, Anthony)
เดอ กาสปารีส์, เจ.จี. (de Casparis, J.G.)
เดอ คอนติ, นิโคโล (de Conti, Nicolo)
เดอ จีซัส, อี. (de Jesus, E.)
เดอร์ริดา,-- (Derrida, --)
โดปเปอร์ส, แดเนียล (Doeppers, Daniel)
ไดเวียด (Dai Viet) ดู เวียดนาม
ตน เปรัก (Tun Perak)
ตนเล ซัป (Tonle Sap หรือทะเลสาบใหญ่ - Great Lake)
ต้นหม่อน
ตระกูล (ครอบครัว):
การเป็นเจ้าของที่ดิน
ครอบครัวเดี่ยว (เฉพาะพ่อแม่ลูก)
ความคล่องตัวในการโยกย้าย
ในฐานะที่เป็นหน่วยการทำงาน
สิทธิเสมอภาค
หลักศีลธรรมตามแบบของศาสนาขงจื๊อ
ตระกูลซิห์ (Shih)
ตระกูลโฮ (Ho)
ตรังกานู (Terengganu)
ตราเกี้ยว (Tra Kieu)

ตลาด
ตวน ไฮ (Thuan Hai), จังหวัด
ตะกั่วป่า
ตะนาวศรี (Tenasserim)
ตังคุลนาม (Tanggulnam)
ตันตู ปังเคลาราน (Tantu Panggelaran)
ตามพรลิงค์ (Tambralinga หรือตัน-ลิว-เม - Tan-liu-mei)
ตาระนาธะ (Tāranātha), นักประวัติศาสตร์พุทธศาสนาชาวทิเบต
ตารุมา (Tārumā)
ติมอร์ (Timor)
ติโลกราช, พระเจ้า (Tilok)
ตูนิเซีย
ตูบัน (Tuban)
เตริน ควอค ตวน (Tran Quoc Tuan) หรือ เตริน ฮึง เดา (Tran Hung Dao)
เตริน ธันห์ ตง (Tran Thanh Tong)
เตริน ธู โด (Tran Thu Do)
เตริน มินห์ ตง (Tran Minh Tong)
ไต้หวัน (Taiwan) :
    เกษตรกรรมยุคก่อนประวัติศาสตร์
    ความผูกพันกับจีน
    วงศ์วานของมนุษย์
    วัฒนธรรมตาเปนเกง (Tapenkeng)
    วัฒนธรรมยวนชาน (Yuanshan)
    สภาพทางด้านนิเวศน์วิทยา
    หลักฐานทางด้านโบราณคดี
ถนน
    ดูเช่นกันที่ ชื่อนครและประเทศต่าง ๆ
ถ้ำกาลาเนย์ (Kalanay Cave)
ถ้ำตาบอน (Tabon), ประเทศฟิลิปปินส์
ถ้ำทูยอง (Duyong), เกาะพาลาวัน
ถ้ำไทรโยค

ถ้ำนันทามูลา (Nandamula)
ถ้ำนิอาห์ (Nīah), ซาราวัก
ถ้ำบาตุงคาน (Batungan cave)
ถ้ำบูกิต เทงโกรัก (Bukit Tengkorak cave), ซาบาห์
ถ้ำผี (Spirit Cave) ประเทศไทย
ถ้ำเลียง บุยเด็น (Leang Buidane), หมู่เกาะตาลอด (Talaud Islands)
ถ้ำหลังโรงเรียน (Lang Rongrien)
ถ้ำหุบเขาต้นไทร (ปุงฮุง)
ถ้ำองค์พระ (ประเทศไทย)
ถ้ำอารกู (Arku Cave)
ทมิฬ นาทุ (Tamil Nadu)
ทราเจอร์,เอฟ.เอ็น. (Trager, F.N.)
ทรินิล (Trinil)
ทวาราวดี (Dvāravatī)
ทองคำ:
การทำเหมืองทอง
ทองไซบีเรีย
ในฐานะเงินตรา
ในฐานะสินค้า
หลักฐานทางด้านโบราณคดี
ดูเช่นกันที่ ทองแท่งเงินแท่ง; เงินตรา
ทองแดง
ทองแท่ง เงินแท่ง
ทองสำริด:
การมาถึงและการใช้
เครื่องทองสำริด
สัญลักษณ์ระบุสถานภาพ
ทองเหลือง
ทอนพลุน (Tonplun), เขตเกษตรกรรมของพม่า
ทอเลมี (Ptolemy)
ทะเลจีนใต้

ทะเลชวา
ทะเลบันดา
ทะเลสาบซุน-มูน (Sun-Moon), ไต้หวัน
ทะเลสาบปาทัง (Lake Padang), สุมาตรา
ทะเลสาบยโศวรมัน Yaśovarman's lake)
ทักษะ (Dakṣa)
ทัตวา สัง หยาง มหาชญานะ (Tattwa sang hyang Mahājañāna)
ทางดำเนินของเทพแห่งดินและผลเก็บเกี่ยว (Esplanade of the Gods of the Soil and Harvest)
ท่าตอน (Thaton)
ทาปสี (Tapasī), เจ้าหญิงชวา
ทาร์ลิ่ง, นิโคลาส (Tarling, Nicholas)
ทาสหนี้สิน ดู ระบบทาส
ทิน, อู เพ หม่อง ดู เพ หม่อง ทิน, อู.
ที่ราบเกทุ (Kedu Plain)
ที่ราบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา
ที่ราบลุ่มแม่น้ำมา (Ma)
ที่ราบลุ่มแม่น้ำฮอง (Hong River Plain)
ที่ราบสูงโคราช
ที่ราบสูงเตริน-นินห์ (Tran-ninh) ดู ทุ่งไหหิน
ที่ราบสูงปาเซมาห์ (Pasemah Plateau), สุมาตรา
ที่ราบสูงเปรู (Peruvian highland)
ทุ่งไหหิน
ทูมาสิก (Tumasik)
ดูเช่นกันที่ สิงคโปร์
เทพฮินดู:
คเณศ
คุรุ
ทุรคา
เทพชั้นต่ำ
พระกฤษณะ
พระพรหม

พระราม
พระศิวะ
พระอินทร์
มหาเทพ
รูปปั้นของ
วิษณุ
หริจันทนะ
เทย์ลอร์, คีธ ดับเบิลยู. (Taylor, Keith W.)
เทย์เลอร์, จีน เกิลแมน (Taylor, Jean Gelman)
เทวารุจี (Dewaruci)
เทศกาลจายตรา (Caitra festival)
เทศกาลและงานเลี้ยงฉลอง:
การเฉลิมฉลองเนื่องในวันประสูติของกษัตริย์หรือเชื้อพระวงศ์
การไต่สวนด้วยการต่อสู้
เทศกาลระดับชาติ
พิธีไถนาในฤดูใบไม้ผลิ
พิธีทางศาสนา
ดูเช่นกันที่ ความเชื่อและขนบประเพณี
เทอร์เนอร์, ซี.จี. (Turner, C.G.)
เทิร์นบัลล์ แมรี (Turnbull, Mary)
เทือกเขาบาตุรอง (Baturong massif)
เทือกเขาบินห์-ดินห์ (Binh-dinh)
เทือกเขาเพชรบูรณ์
เทือกเขามาทาย (Madai)
ธรณินทรวรมันที่ 2 (Dharaṇīndravarman II)
ธรรมเจติ (Dhammaceti)
ธอร์น,เอ.จี. (Thorne, A.G.)
ธันห์-หัว (Thanh-hoa)
ธัว เธียน (Thua Thien), จังหวัด
ธางลอง (Thang-long)
ดูเช่นกันที่ ฮานอย (Hanoi)

ธาตุบยินยู (Thatbyinnyu), วัด
นครเกียรติคม (Nāgarakĕrtāgama, The),มหากาพย์
นครธม (Angkor Thom)
นครปฐม
นครและเมือง *ดูชื่อเมืองต่าง ๆ*
นครวัด (Angkor Wat)
นครศรีธรรมราช
นรปติสิทธู (Narapatisithu)
นวรุจี (Nawaruci)
นอแรด
ดูเช่นกันที่ พฤติกรรมทางเพศ
นา ตรัง (Nha Trang)
นาคพัตตินัม (Nagapattinam)
นาคเสน (Nāgasena)
นางสนม ดู พฤติกรรมทางเพศ
น้ำตาลทราย:
กระบวนการผลิต
การบริโภคในท้องถิ่น
การเพาะปลูกอ้อย
แหล่งผลิต
น้ำตาลเมา ดู อัลกอฮอล์
น้ำท่วม
น้ำมันกับเมล็ดพืชที่ใช้สะกัดน้ำมัน
นิกายชาน (Ch'an sect)
นิกายเธา ดอง (Thao Dong sect)
นิกายมหาวิหาร (Mahāvihāra sect)
นิกายสัมมิติยะ นิกายะ (Saṃmītīya Nikāya sect)
นิกายอริ (Ari sect)
นิโคบาร์ใหญ่ (Great Nicobar)
นิธิ เอียวศรีวงศ์ (Nīdhi Aeusrivongse)
นิละกันตา ศาสตรี, เค.เอ. (Nīlakanta Sastri, K.A.)

นิวกินี (New Guinea):
เกษตรกรรม, ยุคก่อนประวัติศาสตร์
ชาวปาปวน (Papuan)
ประวัติศาสตร์
พันธุ์พืชและพันธุ์สัตว์
วงศ์วานของมนุษย์
หลักฐานทางด้านโบราณคดี
นิวบริเทน (New Britain)
นิอาส (Nīas)
นุย โด (Nui Do)
นุสันตรา (nusantara)
แนวภูเขาไฟซุนดา-บันดา (Sunda - Banda volcanic are)
แนวฮักซ์ลีย์ (Huxley's Line)
โนโธเฟอร์, บี. (Nothofer, B.)
โนนนกทา (ประเทศไทย)
โนนสระบัว
โนเออร์, ดีเลียร์ (Noer, Deliar)
บรมไตรโลกนาถ, สมเด็จพระ
บรมราชาธิราชที่ 1, สมเด็จพระ
บรมราชาธิราชที่ 2, สมเด็จพระ
บริมเมลล์, เจ.เอช. (Brimmell, J.H.)
บริเวณไชยา-สุราษฎร์ธานี
บริเวณต่าง ๆ ของอินโดนีเซีย:
การค้า
การสร้างงานโลหะ
เกษตรกรรม, ยุคก่อนประวัติศาสตร์
ประชาชน
วงศ์วานมนุษย์
ศาสนาฮินดู
สภาพทางนิเวศน์วิทยา
หลักฐานทางด้านโบราณคดีและจารึก

อิสลาม
ดูเช่นกันที่ชื่อภูมิภาคและหน่วยพื้นที่ต่าง ๆ
บริเวณที่มีน้ำท่วมขัง
บรูไน (Brunei):
สถานที่ตั้ง
อิสลาม
บลัสต์, อาร์. (Blust, R.)
บ็อกเซอร์, ซี.อาร์. (Boxer, C.R.)
บอร์เนียว:
การเชื่อมโยงกับเกาะอื่น ๆ
พุทธศาสนา
วงศ์วานของมนุษย์
สภาพนิเวศน์วิทยา
หลักฐานทางด้านโบราณคดีและจารึก
บอสช์, เอฟ.ดี.เค. (Bosch , F.D.K.)
บันทึกมาเลย์ (Malay Annals)
บา พนม (Ba Phnom)
บาคุมบายัน (Bagumbayan), ฟิลิปปินส์
บ้านเชียง (ประเทศไทย)
บ้านเชียงเหียน (ประเทศไทย)
บ้านดอนตาเพชร (ประเทศไทย)
บ้านนาดี (ประเทศไทย)
บ้านพักสำหรับคนเดินทาง
บ้านแม่ทา
บ้านเรือน:
กลุ่มเคหสถาน
ที่อยู่ชั่วคราว
บ้านที่มั่นคง
วัสดุก่อสร้างและแบบอย่างการก่อสร้าง
ศาลบรรพบุรุษ

หลักฐานทางด้านโบราณคดี
บาบัด ทานาห์ ยาวี (Babad Tanah Jawi, The)
บายน (Bayon)
บายาร์ด, ดี. (Bayard, D.)
บายาลังกุ (Bayalangu)
บาร์ทส์,-- (Barthers,--)
บาร์สทรา, จี.-เจ (Barstra, G.-J.)
บารายตะวันตก (Western Baray)
บารุส (Barus)
บาสเซน (Bassein)
บาหลี (Bali):
การค้า
การติดต่อกับอินเดีย
การสร้างงานโลหะ
ชนชั้นในสังคม
ประวัติศาสตร์
พุทธศาสนา
ลักษณะนิเวศน์วิทยา
ศาสนาฮินดู
เศรษฐกิจข้าว
หลักฐานทางโบราณคดีและจารึก
บิลิลุก (Bililuk)
บุโรพุทโธ (Burobudur), อนุสรณ์สถาน
ดูเช่นกันที่ พุทธศาสนา
บูกิต เซกันตัง (Bukit Sekungtang)
บูกิต เตงกู เลมบู (Bukit Tengku Lembu)
บูตวนซิตี้ (Butuan city), มินดาเนา
บูบัต (Bubat)
เบงกอล (Bengal):
พุทธศาสนา
ศูนย์กลางการค้า

เบนกาวัน โซโล (Bengawan Solo)
เบนดา, เอช.เจ. (Benda, H.J.)
เบเนดิคต์, พี. (Benedict, P.)
เบราเดล, เฟอร์นานด์ (Braudel, Fernand)
เบิร์ก, ซี.ซี. (Berg, C.C.)
แบรดเดล,-- (Braddell, --)
แบรนเดส, -- (Brandes, --)
โบรโม (Bromo)
โบราณวัตถุและศิลปวัตถุที่เกี่ยวกับพุทธศาสนา:
โบสถ์วิหารและรูปบูชา *ปรากฏเนือง ๆ ในหน้า*
พระธาตุ
โบแลนด์, บี.เจ. (Boland, B.J.)
โบไฮ (Bo-hai)
ใบพลู ดู การทำสวน
ไบแซนเทียม (Byzantium)
ประชากร:
กลุ่มทางชีววิทยาและการเปลี่ยนแปลงทีละน้อย
การเพิ่มจำนวน
การแยกย้ายกระจายกันออกไป
ข้อมูลด้านพันธุกรรมและลักษณะเฉพาะตัว
ความยืนยาวของอายุขัย
ความหนาแน่น
ภาษาศาสตร์กับ
ยุคก่อนประวัติศาสตร์ในแง่ชีววิทยา
ลักษณะพิเศษทางกายภาค
ดูเช่นกันที่ชื่อประเทศต่าง ๆ
ประเทศไทย:
การเขียนประวัติศาสตร์
การรวมตัวทางการเมือง
การสร้างงานโลหะ
เกษตรกรรม

จีนกับ
ประวัติศาสตร์
พุทธศาสนา
วงศ์วานมนุษย์
สภาพทางด้านนิเวศน์วิทยา
หลักฐานจากเกสรดอกไม้
หลักฐานทางด้านโบราณคดีและจารึก
ดูเช่นกันที่ สยาม
ประเทศราช ดู สัมพันธภาพระหว่างเจ้าอธิราชและเจ้าประเทศราช
ประปานจะ (Prapanca)
ปราเชกาน (Prajekan)
ปริมาณฝน
ปัญชาลุ (Panjalu) ดู เคดิรี (Kaḍiri)
ปัตตานี:
อิสลาม
ปาซาย (Pasai)
ปาณฑุรังคะ (Pāṇḍuranga) ดู ตวนไฮ (Thuan Hai), จังหวัด
ปาทัง ลาวาส (Padang Lawas)
ป่าในเขตร้อนชื้น
ปาปวน
ปาเลบูหัน (Palebuhan)
ปาเล็มบัง (Palembang):
ความตกต่ำ
ที่ตั้ง
ศูนย์กลางการค้า
ปาวี, ออกัสต์ (Pavie, Auguste)
ปาหัง (Pahang), ประเทศมาเลเซีย
ปีโกด, ที (Pigeaud, T.)
ปีเรส, โตเม (Pires, Tomé)
ปี ซิม ซิม (Pea Sim Sim), สุมาตรา
ปุ๋ยและปุ๋ยคอก

ปูซู ลูมุต (Pusu Lumut), ซาบาห์
ปูรณะวรมัน (Pūrṇavarman)
เปนังคุนคัน (Penanggungan), ภูเขา
เป่ยนาน (ไต้หวัน, Peinan, Taiwan)
เปรัก (Perak), มาเลเซีย
เปอร์เซียและชาวเปอร์เซีย
แปร (Prome)
โปโล, มาร์โค (Polo, Marco)
ผลิตผลทางการเกษตร
ดูเช่นกันที่ การทำสวน; ข้าว
ผัก ดู การทำสวน
พงศาวดารเขมร (Khmer Chronicle)
พงศาวดารหอแก้ว (Glass Palace Chronicle)
พนม กุเลน (Phnom Kulen)
พนมเปญ (Phnom Penh)
พม่า:
การเขียนประวัติศาสตร์
กิจกรรมด้านการพาณิชย์
เกษตรกรรมและเศรษฐกิจข้าว
ประวัติศาสตร์
พุทธศาสนา
รายได้
วัฒนธรรม
ศาสนาฮินดู
สภาพทางนิเวศน์วิทยา
หลักฐานทางด้านโบราณคดีและจารึก
หลักฐานบันทึกในรูปข้อเขียน
ดูเช่นกันที่ พุกาม
พรหมราชา (Brahmarāja)
พระโค (Preah Koh)
พระธรรมกิตติ (Dhammakitti)

พระนคร (Angkor):
การเก็บภาษี
การค้าและการพาณิชย์
การปล้นของพวกไทยและจาม
การพัฒนาที่ดิน
ความรู้หนังสือ
งานการก่อสร้างสาธารณูปโภค
ชนชั้นในสังคม
บทบาทของชาวเขมร
ประชากร
ประวัติศาสตร์และการเมือง
พุทธศาสนา
วัฒนธรรม
เวียดนามกับ
ศาสนาฮินดู
เศรษฐกิจข้าว
หลักฐานทางด้านโบราณคดีและจารึก
ดูเช่นกันที่ กัมพูชา
พระพุทธโฆษาจารย์ (Buddhaghosā)
พระภิกษุ :
การชำระมลทินและการลงโทษ
การทุจริต
การบวชและการบวชใหม่
การศึกษาและการเรียนรู้
ค่าใช้จ่าย
พระที่อยู่ในป่า
รัฐกับ *ปรากฏกระจัดกระจายใน*
รายได้และทรัพย์สินที่มีอยู่
ลักษณะการดำเนินชีวิตและลักษณะภายนอก
ลำดับอาวุโส
ดูเช่นกันที่ วัดและเศรษฐกิจ-การเมืองแบบอิงวัด; *ศาสนา ประเทศ และภูมิภาค ตามชื่อเฉพาะ*

พระราชานุญาตเกี่ยวกับแพข้ามฟากจังคุ (Canggu Ferry Charter)
พระวิหาร (Prāḥ Vihār)
พริกไทย ดู เครื่องเทศ
พฤติกรรมทางเพศ:
การมีนางสนม
ความเบี่ยงเบนทางเพศ
ชาย
พิธีกรรมที่เกี่ยวกับเพศ
พลาวสัน-ลอร์ (Plaosan-Lor)
พลาวานคาน (Plawangan)
พลินี (Pliny)
พะโค (Pegu):
การพาณิชย์
พัฒนาการทางด้านศาสนา:
“การสังเคราะห์” ความเชื่อทางศาสนา
แนวคิดเกี่ยวกับความเป็นเทพ
ปัจจัยที่เกื้อหนุนแก่ และความก้าวหน้าของ
ศาสนาระดับโลก
หลักฐานด้านจารึก
หลักฐานด้านวรรณคดี
หลักฐานทางด้านโบราณคดี
ดูเช่นกันที่ ความเชื่อและขนบประเพณี; *ชื่อศาสนาและชื่อประเทศต่าง ๆ*
พับ ธวน (Phap Thuan)
พับ-วัน (Phap-Van)
พานิกการ์, เค.เอ็ม. (Panikkar, K.M.)
พาย, ลูเซียน (Pye, Lucian)
พายเร่อร์, เซอร์ อาร์เธอร์ (Phayre, Sir Arthur)
พาร์กินสัน, ซี.เอ็น. (Parkinson, C.N.)
พาร์เมนเทียร์, เอช. (Parmentier, H.)
พาราราตอน (Pararaton, The)
พาลาวัน (Palawan)

พิกาตาน (Pikatan)
พิกาเฟตตา,-- (Pigafetta, --)
พีทรูซิวสกี, เอ็ม. (Pietrusewsky, M.)
พุกาม (Pagan):
การเกณฑ์แรงงาน
การเก็บภาษี
การทุจริต
การพัฒนาที่ดิน
งานสาธารณูปโภค
ชนชั้นในสังคม
ประวัติศาสตร์
พุทธศาสนา
รายได้ของกษัตริย์
ลัทธิความเชื่อครั้งบุรพกาล
วัฒนธรรม
ศาสนาฮินดู
เศรษฐกิจข้าว
เศรษฐกิจและการค้า
หลักฐานทางด้านโบราณคดีและจารึก
หลักฐานทางด้านสถาปัตยกรรม
พุทธศาสนา:
“การสังเคราะห์” ไศวะนิกายกับ
กับอิสลาม
การประหัตประหาร
ความก้าวหน้า *ปรากฏกระจายใน*
ต้นอัศวัตถะ (Aśwattha tree)
เถรวาท *ปรากฏเนือง ๆ ในหน้า*
เทพ *ปรากฏเนือง ๆ ในหน้า*
นิกายต่าง ๆ
แนวคิดเรื่องกษัตริยภาพใน

ผู้เปลี่ยนศาสนา
พทุธศาสนาแนวตันตระ
พิธีสวดและการปฏิบัติตามคำสอน
พุทธปาฏิหาริย์
มหายาน *ปรากฏเนือง ๆ ในหน้า*
หลักคำสอนและคัมภีร์
หินยาน
ดูเช่นกันที่ การฝังศพ; พระภิกษุ; วัด และเศรษฐกิจ-การเมืองแบบอิงวัด; *ชื่อนิกายและประเทศต่าง ๆ*
พุทธศาสนาแบบเซน (Zen Buddhism)
เพ หม่อง ทิน, อู. (Pe Maung Tin, U.)
เพศสัมพันธ์ระหว่างเพศเดียวกัน ดู พฤติกรรมทางเพศ
เพอร์นิ่ง (Perning)
เพอร์พัตชาระกะ, อาร์.เอ็นจี. (Perbatjaraka, R.Ng.)
เพิงผา เลียง ทูโว มาเน (Leang Tuwo Mane's shelter)
เพิงผา เลียง บุรัง (Leang Burung shelter)
เพิงผางอม (Nguom rock shelter)
เพิงผาอูลู เลียง (Ulu Leang)
โพ กลอง คาราย (Po Klaung Garai)
โพธิธรรม (Bodhidharma)
โพเอเซ, แฮรี่ เอ. (Poeze, Harry A.)
โพเอร์พัตชาระกะ, อาร์.เอ็นจี. (Poerbatjaraka, R.Ng.)
ไพก์, ดักลาส (Pike, Douglas)
ฟลอเรส (Flores)
ฟอลล์, เบอร์นาร์ด (Fall, Bernard)
ฟาติมิ, เอส.คิว. (Fatimi, S.Q.)
ฟาติมิด, กาหลิบ (Famiṃid Caliphate)
ฟาน เลอร์, เจ.ซี. (Van Leur, J.C.)
ฟาเหียน (Fa Hsian หรือ Fa Xian)
ฟิชเชอร์, ชาร์ลส์ (Fisher, Charles)
ฟิตซ์เจอรัลด์, ฟรานเซส (FitzGerald, Frances)
ฟิโนต์,-- (Finot,--)

ฟิลลิโอแซต, เจ. (Filliozat, J.)
ฟิลิปปินส์:
เกษตรกรรม
ประวัติศาสตร์
วงศ์วานมนุษย์
ศาสนาคริสต์
สภาพทางด้านนิเวศน์วิทยา
หลักฐานทางด้านโบราณคดี
อิสลาม
ดูเช่นกันที่ คริสต์จักรคาทอลิก; ลูซอน
ฟีท, เฮอร์เบิร์ต (Feith, Herbert)
ฟู หัว (Phu Hoa)
เฟอร์นิวัลล์, -- (Furnivall, --)
เฟอร์แรนด์, จี. (Ferrand, G.)
ภราดา (Bharada)
ภววรมัน (Bhavavarman)
ภัทระวรมัน (Bhadravarman)
ภาษา:
การกระจายและจำนวน
ความคาบเกี่ยวกันของ
ภาษาต้นกำเนิด
มาเลย์ในฐานะภาษากลาง
ดูเช่นกันที่ กลุ่มชนและภาษาของชนเชื้อชาติต่าง ๆ; ประชากร
ภีมะสุจี (Bimasuci)
ภูเขาโคกรรณะ (Mount Gokarna)
ภูเขาโปปา (Mount Popa)
ภูเขาไฟ
ดูเช่นกันที่ชื่อภูเขาไฟต่าง ๆ
ภูเขามหาเมรุ (Mount Māhameru)
ภูเขามเหนทรา (Mount Mahendra)
ภูเขาอาบุ (Mount Abu)

ภูมิภาคมินบู (Minbu)
ภูมิภาคฮานอย
ภูมิภาคกยอสี (Kyaukse)
ภูมิภาคกวางหนำ (Quang Nam)
ภูมิภาคกวางดอง, จีน (Guangdong Region, China)
ภูมิภาคบันดุง
ภูมิภาคมาทาย-บาตุรอง (Madai-Baturong)
ภูมิภาคลพบุรี
ภูมิภาคลิน-ยี่ (Lin-yi)
ภูมิภาควอลลาเซีย (Wallacea)
ภูโล้น (ประเทศไทย)
ภูวนโกศะ (Bhuwanakośa)
ภูวนสังกเษปะ (Bhuwanasanksepa)
โภคทรัพย์
การกระจาย
จากการพาณิชย์
จากเกษตรกรรม
ดูเช่นกันที่ วัดและเศรษฐกิจ-การเมืองแบบอิงวัด; *ชื่อประเทศต่าง ๆ*
โภมะกวายะ (Bhomakāwya)
มณฑลกานสู้ (Gansu), ประเทศจีน
มณฑลยูนนาน (Yunnan)
มนิลา (Manila)
ดู คริสต์จักรคาทอลิก; ฟิลิปปินส์
มนุษย์ชวา ดู มนุษย์ยุคต้น
มนุษย์นีแอนเดอร์ธัล ดู มนุษย์ยุคต้น
มนุษย์ยุคต้น:
กำเนิดและวิวัฒนาการ
ซากโครงกระดูก
แบบฉบับ “เรือโนอาห์” (“Noah’s Ark” Model)
มนุษย์ชวา
มนุษย์นีแอนเดอร์ธัล (Neanderthal)

เมแกนโธรพัส (Megantropus)
ออสเตรโลพิเธคัส (Australopithecus)
โฮโม เซเปียนส์ (Homo Sapiens)
โฮโม อีเร็คตัส (Homo Erectus)
ดูเช่นกันที่ กลุ่มชนและภาษาของชนเชื้อชาติต่าง ๆ; ชื่อสถานที่และภูมิภาคต่าง ๆ
มหาภารตะยุทธ (Mahābhārata, The)
มหายาน (Mahāyāna)
มหาวงส์ (Mahāvaṃsa)
มหาสมุทรอินเดีย
มเหนทรวรมัน (Mahendravarman)
มองแกง, ปีแอร์-อีฟ (Manquin, Pierre-Yves)
มะตะรัม (Mataram):
ประวัติศาสตร์
วัฒนธรรม
อิสลาม
มะริด (Mergui)
มะละกา (Malacca) ดู เมละกา (Melaka)
มัคซูฮอต (เกาะนีครอส)
มังราย (Mangrai)
มัชปาหิต (Majapahit):
กองกำลังทหาร
งานสาธารณูปโภค
ประวัติศาสตร์ *ปรากฏกระจัดกระจายใน*
พุทธศาสนา
วัฒนธรรม
ศาสนาฮินดู
เศรษฐกิจข้าว
หลักฐานทางด้านโบราณคดี
มัชปาหิต (นคร)
มันบู (Manbu)
มา ฮวน (Ma Huan, Ma-huan)

มาจัมดาร์, อาร์.ซี. (Majumdar, R.C.)
มาจุล, ซี.เอ. (Majul, C.A.)
มาดากาสการ์ (Madagascar)
มานตินกัน (Mantingan)
มานอบา (Manuaba) บาหลี
มาบาร์, สุลต่านแห่ง (Ma'bar, Sultan of)
มาเมลุค (Mameluke), ผู้ครองอียิปต์
มาร์, เดวิด (Marr, David)
มารชีวก (Mārajīvaka)
มาร์ริสัน, จี.เอฟ. (Marrison, G.F.)
มาลากาซี (Malagasy)
มาลิก อัล-ซาลิห์ (Malik al-Salih)
มาลิก อิบราฮิม (Malik Ibrahim)
มาลุกุ (Maluku):
ทรัพยากรเครื่องเทศและการค้าเครื่องเทศ
ประวัติศาสตร์และการเมือง
สภาพทางด้านนิเวศน์วิทยา
มาเลเซีย
มาเลเรีย
มาหุรจารี (Mahurjhari)
มิเซิน (Mi-son)
มินดาเนา (Mindanao)
มิลเนอร์, เอ.ซี. (Milner, A.C.)
มุสลิม:
ผู้ที่เปลี่ยนไปนับถือศาสนาอิสลาม
ผู้ประกอบการค้าและกลาสีเรือ
ดูเช่นกันที่ อิสลาม
มู โป (Mou Po)
มูละวรมัน (Mūlavarman)
มูส์, ปอล (Mus, Paul)
เม็กกะ (Mecca)

เม็กซิโก (Mexico)
เมย์บอง, ซี.บี. (Maybon, C.B.)
เมระห์ สิลุ (Merah Silu)
เมราพี-เพราหุ (Merapi-perahu), เทือกเขา
เมละกา (Melaka หรือมะละกา - Malacca):
การค้าและการขนส่งสินค้าทางเรือ
การพิชิตของโปรตุเกส
ประวัติศาสตร์และการเมือง
อิสลาม
เมลานีเซีย (Melanesia)
เมลิงค์-เรอลอฟซ์, เอ็ม.เอ.พี. (Meilink-Roelofsz, M.A.P.)
เมาะตะมะ (Martaban)
แม็คคอย, เอ.ดับเบิลยู. (McCoy, A.W.)
แม็คเวย์, รูท (McVey, Ruth)
แม่น้ำโขง
แม่น้ำเจ้าพระยา
แม่น้ำซอง บา (Song Ba River)
แม่น้ำโซโล (Solo River)
แม่น้ำแดง ดู แม่น้ำฮอง (Hong River)
แม่น้ำตารัม (Tarum River)
แม่น้ำบรันตัส (Brantas River)
แม่น้ำบาตัง หริ (Batang Hari River)
แม่น้ำปาซังกัน (Pasangan River)
แม่น้ำมุสิ (Musi River)
แม่น้ำมูล (Mun River)
แม่น้ำสะโตง (Sittang River)
แม่น้ำสาละวิน (Salween River)
แม่น้ำอิระวดี (Irrawaddy River)
แม่น้ำฮอง (แม่น้ำแดง)
แมบเบ็ตต์, ไอ.ดับเบิลยู. (Mabbett, I.W.)
โมกษะเทวะ (Mokṣadeva)

โมฟแฟต, เอ.แอล. (Moffat, A.L.)
โมเอร์โตโน, โซมาร์ซาอิด (Moertono, Soemarsaid)
โมฮัมหมัด, ศาสดา (Mohammed, Prophet)
ไม้กฤษณา
ไม้จันทน์
ไม้ไผ่
ไม้หอม
ยมุนา (Yamunā)
ยโศธรปุระ (พระนคร – Yaśodharapura - Angkor)
ยโศวรมันที่ 1 (Yaśovarman I)
ยะไข่ (Arakan)
ยา
ยาง ซอรี (Yang Xo'ri), ผู้พิทักษ์พืชผลของชาวเซดัง
ยาง พรอง (Yang Prong)
ย่านศรีโสภณ (Sisophon area)
ยาปลุกกำหนัด
ยุคคุปตะ (Gupta Period)
ยุคโค มุน (Go Mun Phase)
ยุคโมริยะ (Mauryan period)
ยุคศากะ (Śaka era)
ยุคหวัง หมัง (Wang Mang era)
ยุโรป:
    การค้า
    วงค์วานของมนุษย์
    หลักฐานทางด้านโบราณคดี
    ดูเช่นกันที่ชื่อเมืองและประเทศต่าง ๆ
ยูล, เฮนรี (Yule, Henry)
เยือจี้อ (Yuezhi)
โยเนียว อิชิอิ (Yoneo Ishii)
รอฟฟ์, ดับเบิลยู.อาร์. (Roff, W.R.)
รอเมียน, เจ.เอช. (Romein, J.H.)

ระดับน้ำทะเล:
ลดต่ำลง
สูงขึ้น
ระเด่น วิชัย (Raden Vijaya)
ระบบกฎหมาย:
กฎหมายและประมวลกฎหมาย
กฎอิสลาม
ระบบทาส:
การค้าทาส
เชลยศึก
ทาสหนี้สิน
ดูเช่นกันที่ แรงงาน
ระบบราชการ
ระบอบทุนนิยมกับทุน ดู โภคทรัพย์
ระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ดู กษัตริยภาพกับรัฐ
รัฐในอารักขา อันหนำ (An Nam Protectorate)
รัตนะปัญญา (Ratanapañña)
ราชทวาร (Rājadvara)
ราชปัตนี (Rājapatni)
ราชวงศ์โจละ (Cōla)
ราชวงศ์โจว (Chou)
ราชวงศ์ฉีใต้ (Southern Qi)
ราชวงศ์ชาง (Shang)
ราชวงศ์ซ้อง (Sung)
ราชวงศ์ซ้องใต้ (Southern Sung)
ราชวงศ์ซุย (Sui)
ราชวงศ์ตองอู (Toungoo)
ราชวงศ์ต่าง ๆ ในราชบุต (Rajput)
ราชวงศ์เตริน (Tran)
ราชวงศ์ถัง (Tang)

ราชวงศ์ลี (Ly)
ราชวงศ์เล (Le)
ราชวงศ์ไศเลนทร์ (Sailendra)
ราชวงศ์หยวน (Yuan)
ราชวงศ์หลิว ซ้อง (Liu Sung)
ราชวงศ์เหม็ง (Ming)
ราชวงศ์เหลียง (Liang)
ราชวงศ์ฮั่นใต้ (Southern Han)
ราชสถาบันด้านภาษาศาสตร์ ภูมิศาสตร์ และวัฒนธรรมแห่งเนเธอร์แลนส์ อินดิส (Koninklijk Instituut voor Taal-, Land-en Volkenkunde van Nederlandsch-Indië)
ราชสะนคร (Rājasanagara)
ราชอาณาจักร หริภุญชัย
ราชอาณาจักรเจนละ (Chen-la)
ดูเช่นกันที่ ราชอาณาจักรฟูนัน; จักรวรรดิเขมร
ราชอาณาจักรทัน-ซัน (Tun Sun)
ราชอาณาจักรไทย:
ดูเช่นกันที่ชื่อราชอาณาจักรและหน่วยปกครอง
ราชอาณาจักรน่านเจ้า (Nanchao)
ราชอาณาจักรปานาย (Panai)
ราชอาณาจักรฟูนัน (Fu-nan)
ดูเช่นกันที่ ราชอาณาจักรเจนละ (Chen-la)
ราชอาณาจักรมอญ (Mon):
การค้า
ประวัติศาสตร์
พุทธศาสนา
วัฒนธรรม
ราชอาณาจักรมากาสซาร์ (Makassar)
การก่อตัว
ราชอาณาจักรมินังกาเบา (Minangkabau):
ประวัติศาสตร์
ราชอาณาจักรล้านช้าง (Lan Sang)

ราชอาณาจักรล้านนา (Lan Na)
ราชอาณาจักรวาน ลาง (Van Lang)
ราชอาณาจักรออ ลัค (Au Lac)
ราเชนทรวรมัน (Rājendravarman)
รามคำแหง, พ่อขุน
รามราชา, สมเด็จพระ (Ramaracha)
รามาธิบดีที่ 1, สมเด็จพระ (Ramathibodi)
รามานุช (Rāmānuja)
รามายณะ (Rāmāyana, The)
ราเมศวร, สมเด็จพระ (Ramesuan)
ราสเซอร์ส, ดับเบิลยู.เอช. (Rassers, W.H.)
ริกก์, เฟรด (Rigg, Fred)
ริคเลฟส์, เอ็ม.ซี. (Ricklefs, M.C.)
รีด, แอนโธนี (Reid, Anthony)
รีด, แอล.อาร์. (Reid, L.R.)
รูปบูชา
รูฟแฟร์.จี.พี. (Rouffaer, G.P.)
เรซ, เจฟฟรีย์ (Race Jeffrey
เรซิงค์. จี.เจ. (Resink, G.J.)
เรย์โนลด์ส, เคร็ก เจ. (Reynolds, Craig J.)
เรอลอฟซ์, เอ็ม.เอ.พี. เมลิงค์ ดู เมลิงค์-เรอลอฟซ์, เอ็ม.เอ.พี.
เรือข้ามฟาก
เรือและการขนส่งสินค้าทางเรือ:
กลาสีเรือ กลาสี และ/หรือ คนเดินเรือ
การเดินเรือ
เรือกลไฟ
เรือกลไฟเดินสมุทร
เรือบดและเรือพาย
เรือพ่อค้า
เรือรบ
เสบียงและผู้จัดหา

ดูเช่นกันที่ โจรสลัด

แรงงาน:

กลุ่มอาชีพและทักษะในด้านต่าง ๆ

เชลยศึก

ทาส

ประสิทธิภาพ

ไร้ทักษะ

อุปทาน

อุปสงค์

ดูเช่นกันที่ ชื่ออุตสาหกรรมและชื่อประเทศต่าง ๆ

แรงงานเกณฑ์ *ดูชื่อประเทศและนครต่าง ๆ*

แรฟเฟิลส์, เซอร์ ทอมัส สแตมฟอร์ด (Raffles, Sir Thomas Stamford)

แร่มาลาไคต์ (Malachite)

โรงพยาบาล

โรจราช (Rocaraja)

โร โร (โล โร) จองกราง (Roro (Loro) Jonggrang)

ฤาษี (หรือ มหาพราหมณะ (Resis หรือ Mahābrāhmaṇas)

ลักษมินทรโลเกศวร (Laksmīndralokeśvara)

ลังการาม (Lankārāma)

ลัทธิการบูชายักษะ (Yaksa)

ลัทธิขงจื๊อใหม่ ดู ศาสนาขงจื๊อ

ลัทธิ*เทวราช* (Devarāja)

ลาง จา (Lang Ca)

ลาง วัค (Lang Vac)

ลาลโล (Lal-lo)

ลาว:

ในคริสต์ศตวรรษที่สิบห้า

วัฒนธรรม

เวียดนามกับ

ลิไท, พระเจ้า (Lu Thai)

ลิวอิส, จอห์น ดับเบิลยู. (Lewis, John W.)

ลิวอี้, จี. (Lewy, G.)
ลี กาว ตง (Ly Cao Tong)
ลี คอง อัน หรือ ลี ท้าย โท (Ly Cong Uan หรือ Ly Thai To)
ลี คาน ดึก (Ly Can Duc)
ลี โช (Li Cho)
ลี เดา ธันห์ (Ly Dao Thanh)
ลี เทือง เกียต (Ly Thuong Kiet)
ลี นัต ตน (Ly Nhat Ton)
ลี พัต มา หรือ ลี ท้าย ตง (Ly Phat Ma หรือ Ly Thai Tong)
ลี อันห์ ตง (Ly Anh Tong)
ลีเบอร์แมน, วิคเตอร์ (Lieberman, Victor)
ลุ่มแม่น้ำโขง (Mekong)
ลุ่มแม่น้ำชี (Chi Valley)
ลุ่มแม่น้ำอัสสัม (Assam basin)
ลุ่มแม่น้ำอิระวดี (Irrawaddy Basin)
ลูซ, จี.เอช. (Luce, G.H.)
ลูซอน (Luzon)
หลักฐานทางด้านโบราณคดี
ลูฟส์-วิสโซวา, เอช. (Loofs-Wissowa, H.)
เล ไดฮานห์ (Le Dai-Hanh)
เล ท้าย โท (Le Thai To)
เล ธันห์ ตน(Le Thanh Ton)
เล วัน ธินห์ (Le Van Thinh)
เล หว่าน (Le Hoan)
เล เหล่ย (Le Loi)
เลงเกกา (Lengkeka)
เลวี-สเตราส์, โคลด (Lévi-Strauss, Claude)
เลโวเลบา หรือเกาะ ลอมเบลน (Lewoleba หรือLomblen Island)
เลอ เมย์, อาร์.เอส. (Le May. R.S.)
แลงคาสเตอร์, โดนัลด์ (Lancaster, Donald)
แลมบ์, อะลาสแตร์ (Lamb, Alastair)

โลหะชนิดต่าง ๆ และเครื่องโลหะ
ดูเช่นกันที่ชื่อ โลหะต่าง ๆ
โล-ฮู หรือละโว้ (Lo-hu หรือ Lavo)
วยาธปุระ (Vyādapura)
วรรณกรรม
ดูเช่นกันที่ชื่อผลงานนิพนธ์ต่าง ๆ
วอง ลิน เคน (Wong Lin Ken)
วอร์เรน, เจมส์ (Warren, James)
วอลพอฟฟ์, เอ็ม (Walpoff, M.)
วอลเลซ, อัลเฟรด รัสเซล (Wallace, Alfred Russel)
วัฒนธรรมซา เหวิ่น (Sa Huynh)
วัฒนธรรมบ้านเก่า
วัฒนธรรมฟุง เหงียน (Phung Nguyen)
วัฒนธรรมยางเชา (Yangshao)
วัฒนธรรมยุคหินใหม่บริเวณแม่น้ำเหลือง (Yellow River)
วัฒนธรรมหินตั้งขนาดใหญ่
วัด ดูวัดและเศรษฐกิจ-การเมืองแบบอิงวัด
วัดตาพรหม (Ta Prohm)
วัดนันทะ (Nanda)
วัดนาลันทา (Nālandā)
วัดโพธคยา (Bodhgāyā), เบงกอล
วัดมหาธาตุ
วัดมินนันธู (Minnanthu)
วัดและเศรษฐกิจ-การเมืองแบบอิงวัด:
การนำโภคทรัพย์มาจัดกระจายใหม่
การบริจาคที่ดิน
การบริจาคและรายได้
การบริโภคข้าว
การบริหารวัด
คลังเก็บสิ่งของของวัด
ผลตอบแทนที่เป็นสัญลักษณ์

แผนภูมิของวัด
พิธีกรรมและพิธีการ
รางวัลทางศาสนา
แรงงาน
วัดของชุมชน
วัดประจำตระกูล
วัดหลวง
อำนาจรัฐกับ
ดูเช่นกันที่ พระ; *ชื่อวัด ศาสนาและประเทศต่าง ๆ*
วัดเสาเดียว หรือ ชัว มอต คอต, เวียดนาม (One-Pillar Temple หรือ Chua Mot Cot, Vietnam)
วัดเส้าหลิน (Shao Lin)
วัดอรัญญิก
วัดอานันทะ (Ananda) หรือวัดนันทะ (Nanda)
วัน กี, (Van ki)
วัน ฮันห์ (Van Hanh)
วัน-ดอน (Van-don)
วาง กุงวู (Wang Gungwu)
วาจัก (Wajak)
วายอัตต์, เดวิด (Wyatt, David)
วารสารประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ (Journal of Southeast Asian History) ดู วารสารเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ศึกษา (Journal of Southeast Asian Studies)
วารสารฟาร์ อีสเทิร์น ควอเตอร์ลี (Far Eastern Quarterly) ดู วารสารเอเชียศึกษา (Asian Studies)
วารสารสมาคมวิจัยแห่งพม่า (Journal of the Burma Research Society)
วารสารสยามสมาคม (Journal of Siam Society)
วารสาร*อาร์คิเปล* (Archipel)
วารสาร*อินโดนีเซีย* (Indonesië)
วารสารเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ศึกษา (Journal of Southeast Asian Studies)
วารสารเอเชียติค (Journal Asiatique)
วารสารเอเชียศึกษา (Journal of Asian Studies)
วิคเคอรี, ไมเคิล (Vickery, Michael)
วิคเบิร์ก, เอ็ดการ์ (Wickberg, Edgar)

วิชัย (Vijaya หรือ บินห์-ดินห์ - Binh-Dinh)
วิชัยนคร (Vijayanagara)
วิชัยพาหุที่ 1 (Vijayabāhu I)
วิทมอร์, เจ.เค. (Whitmore, J.K.)
วิทยาลัยบูรพคดีและแอฟริกันศึกษา (London School of Oriental and African Studies)
วิทเยศวิท (Vidyeśavid), พราหมณ์
วินสเทตท์, ริชาร์ด (Winstedt, Richard)
วิลคินสัน, -- (Wilkinson,--)
วิษณุปุระ (Viṣṇupura หรือ บีคธาโน - Beikthano)
วิษณุวัฒนา (Viṣṇuvardhana)
วิสโซวา, เอช. ลูฟส์ ดู ลูฟส์-วิสโซวา, เอช. Loofs-Wissowa, H.)
วิหารชาชาวี (Jajawi) หรือจัณฑิ ชาวี (Caṇḍi Jawi)
วิหารปรัมบะนัน (Prambanan)
วิหาร โพ นาคร (Po Nagar), การปล้น
วีทลีย์, พอล (Wheatley, Paul)
เว้ (Hué)
เวนิส (Venice)
เวเบอร์, แม็กซ์ (Weber, Max)
เวรหัสปติทัตตวา (Wrĕhaspatitattwa)
เวลลา, วอลเตอร์ (Vella, Walter)
เวลส์, เอช.จี.ควอริตช์ ดู ควอริตช์ เวลส์, เอช.จี. (Quaritch Wales, H.G.)
เวอร์เธียม, ดับเบิลยู.เอฟ. (Wertheim, W.F.)
เวียงจันทน์ (Vientiane)
เวียงสระ (Vieng-sra)
เวียด เค (Viet Khe)
เวียดนาม:
กลุ่มตระกูลระดับภูมิภาค
กองทัพเรือ
กองทัพและเทคโนโลยีทางการทหาร
การกบฏและการลุกฮือ
การเก็บภาษี

การเขียนประวัติศาสตร์
การทุจริต
การพัฒนาที่ดิน
การรุกรานของมองโกล-หยวน (Mongol-Yuan)
เกษตกรรมและเศรษฐกิจข้าว
ข้าราชสำนักกับพิธีการต่าง ๆ
ความรู้หนังสือ
จามปากับ
ชนชั้นในสังคม
ชาวเขมรกับ
ที่ดินของกษัตริย์
ประชากร
ประวัติศาสตร์ *ปรากฏกระจายใน*
พันธุ์พืชและพันธุ์สัตว์
พุทธศาสนา
ยุคเอกราชไดเวียด (Dai Viet)
ระบบการปกครอง
ระบบการสอบของรัฐ
ระบบราชการและการรับราชการ
รายรับ
วงศ์วานมนุษย์กับ
วัฒนธรรม
ศาสนาขงจื๊อ
เศรษฐกิจและการค้า
สงครามระหว่างจีน-เวียดนาม
สาธารณูปโภค
หลักฐานทางด้านโบราณคดี
อิทธิพลและความไม่พอใจของจีน
อุตสาหกรรม
ดูเช่นกันที่ชื่อราชวงศ์ ราชอาณาจักรและชื่อบุคคลต่าง ๆ

โวลเทอร์ส, โอ.ดับเบิลยู. (Wolters, O.W.)

ไวเดนไรค์, -- (Weidenreich,--)
ศรีเกษตร (Śrīkṣetra) หรือฮ์มอ-ซา (Hmaw-sa) ใกล้กับโปรเมหรือแปร (Prome)
ศรีลังกา
การเดินทางไปแสวงบุญของพระภิกษุยัง
ประวัติศาสตร์
ศูนย์กลางของศาสนาพุทธ
ศรีวิชัย (Śrīvijaya):
ความสัมพันธ์กับจีน
ความสัมพันธ์กับชวา
ความสัมพันธ์กับทมิฬ นาทุ (Tamil Nadu)
ประวัติศาสตร์
พุทธศาสนา
วัฒนธรรม
แสนยานุภาพทางทะเลและอิทธิพลทางด้านการค้า
หลักฐานทางด้านโบราณคดี
ศังการะ (Śankara), ครูสอนพระเวท
ศาสนาขงจื๊อ:
ความก้าวหน้า
จริยธรรมและศีลธรรม
พิธีกรรมและศาลเจ้า
รัฐกับ
ลัทธิขงจื๊อใหม่
หลักปรัชญา
ศาสนาคริสต์:
แนวคิดเกี่ยวกับกษัตริยภาพใน
ดูเช่นกันที่ คริสต์จักรคาทอลิก
ศาสนาพราหมณ์และพราหมณ์ ดู ศาสนาฮินดู
ศาสนาฮินดู:
การรับเข้ามาและเผยแพร่กระจายออกไป
“การสังเคราะห์” พุทธศาสนาเข้ากับการบูชาพระศิวะ
นิกายต่าง ๆ

แนวคิดเกี่ยวกับกษัตริยภาพใน
พระเวท
พิธีกรรมและพิธีฉลอง
ลัทธิตันตระ
ไวษณพนิกาย
ศาสนาพราหมณ์กับพราหมณ์
ไศวะนิกาย
หลักคำสอนและการอุทิศตน
ฮินดูที่ปรับแปลงเป็นแบบชวา
ดูเช่นกันที่ พระ; วัดและเศรษฐกิจ-การเมืองแบบอิงวัด
ศิลปะและสถาปัตยกรรม :
ดูเช่นกันที่ วัดและเศรษฐกิจ-การเมืองแบบอิงวัด; *ชื่อวัดและประเทศต่าง ๆ*
ศิวราตรีกัลปะ (Śīvarātrikalpa), วรรณคดี (ข้อเขียน)
ศิวโสมะ (Śivasoma)
เศรษฐกิจการเก็บของป่า:
การเปลี่ยนแปลงของสภาพดินฟ้าอากาศกับ
การเปลี่ยนผ่านไปสู่การเกษตรกรรม
อิทธิพลและความอยู่รอด
สก็อต, เจมส์ (Scott, James)
สกินเนอร์, จี.ดับเบิลยู. (Skinner, G.W.)
สตรี:
ชีวิตทางเพศ
ทาส
บทบาทและสถานภาพ
สตัทเตอร์ไฮม์, ดับเบิลยู.เอฟ. (Stutterheim, W.F.)
สถาปัตยกรรมอินโด-ชวา
สภาวะของจักรวาล
สมาคมปัตตาเวียเพื่อการศึกษาด้านอักษรศาสตร์และวิทยาศาสตร์ (Batavia Genootschap van Kunstenen Wetenschappen)
สมาคมรอยัล เอเชียติค (Royal Asiatic Society)
สมาคมเอเซียติค (Société Asiatique), ปารีส

สมาคมวิจัยแห่งพม่า (Burma Research Society)
สมาคมเสตรทส์ เอเชียติค (Straits Asiatic Society) ดู สมาคมรอยัล เอเชียติค (Royal Asiatic Society)
สมุทรคุปต์ (Samudra Gupta)
สมุทรา-ปาซาย (Samudra-Pasai)
สเมล, จอห์น (Smail, John)
สยาม:
เมละกากับ
ดูเช่นกันที่ ประเทศไทย
สยามสมาคม (Siam Society)
สรวาสติวาท (Sarvāstivādins)
สรัสวตี (Sarasvatī)
สลังงอร์ (Selangor)
สวรรคโลก
สเวตเทนแฮม,-- (Swettenham, --)
สะพาน
สัง หยาง กามหายานิกาน (Sang Hyang Kāmahāyanikan)
สัญชัย (Sanjaya), ราชวงศ์
สัตว์:
กระดูกของสัตว์
การปกครองและการปฏิรูปแรงงาน
การเปลี่ยนแปลงของสภาพดินฟ้าอากาศกับสัตว์
ชุมชนชาวต่างชาติ
ประวัติศาสตร์และการเมือง
วัฒนธรรม
สัตว์ที่สูญพันธุ์ไปแล้ว
สายพันธุ์
ดูเช่นกันที่ สัตว์เลี้ยง; ช้าง
สัตว์เลี้ยง:
กระดูกของ

กระบือ
การปศุสัตว์
ไก่
ปศุสัตว์
แพะ
ม้า
สัตว์ปีก
สุกร
สุนัข
สันเขาเตรือง-ซัน (Truong son), อินโดจีน
สันติโก, หะริอานิ (Santiko, Hariani)
สัมพันธภาพระหว่างเจ้าอธิราชและเจ้าประเทศราช:
บรรณาการ
สภาพความเป็นจริงทางการเมือง
หลักฐานทางโบราณคดี
สัมภูวรมัน (Samphuvarman)
สาคู ดู การทำสวน
สาสนะวงส์ (Sāsanavaṃsa)
สำนักนิกายสิงหล (Sihala School หรือ Sihalese School)
สำนักฝรั่งเศสแห่งปลายบูรพทิศ (École Française d'Extrême-Orient)
สำนักวินิตะรุจี (Vinītaruci School)
สำนักโว งอน ธอง (Vo Ngon Thong)
สิงคโปร์
ดูเช่นกันที่ ทูมาสิก (Tumasik)
สิ่งทอ:
บาติค
ผ้าฝ้าย
ผ้าอินเดีย
ไหมจีน
สิงหัดส่าหรี (Singhasari)
สินค้า:

ผลิตผลจากป่า
ผลิตผลในท้องถิ่น *ปรากฏกระจายใน*
สินค้านำเข้าและสินค้าที่สร้างบารมีและส่งเสริมสถานภาพ *ปรากฏกระจายใน*
ดูเช่นกันที่ชื่อผลิตผลต่าง ๆ
สินดอก (Sindok)
สีย้อม
สุขุห์ (Sukuh), แหล่งโบราณคดี
สุโขทัย
สุพรรณบุรี
สุมนะ (Sumana), พระภิกษุ
สุมาตรา (Sumatra):
การค้า
เกษตรกรรม
จีนกับ
ทรัพยากรเครื่องเทศและการค้า
ประวัติศาสตร์
พุทธศาสนา
วงศ์วานของมนุษย์
สภาพทางด้านนิเวศน์วิทยา
หลักฐานทางด้านโบราณคดีและจารึก
หลักฐานที่ได้จากเกสรดอกไม้
อิสลาม
สุราบายา (Surabaya):
การขนส่งสินค้าทางเรือ
ที่ตั้ง
ประชากร
หลักฐานทางด้านโบราณคดี
อิสลาม
สุริยะวรมันที่ 1 (Sūryavarman I)
สุริยะวรมันที่ 2 (Sūryavarman II)
สุลาเวสี (Sulawesi):

สภาพด้านนิเวศน์วิทยา
หลักฐานทางด้านโบราณคดีและจารึก
สุวรรณบัลลังก์ (Suvanna Banlang)
สุเหร่า
เส้นทางการค้า:
ท้องถิ่น
ระหว่างประเทศ
เส้นทางทางทะเลระหว่างยุโรป-เอเชีย
เส้นทางระหว่างจีน-อินเดีย
ดูเช่นกันที่ การขนส่งทางถนน; เส้นทางน้ำ
เส้นทางน้ำ
ดูเช่นกันที่ชื่อแม่น้ำและมหาสมุทร
เส้นทางเลียบเขตกานสู้ (Gansu Corridor)
เส้นทางฮาตรัย (Ha-trai Pass)
เสรีภาพในการออกสู่ทะเล
เสวะสาสนะ (Sewasasana)
เส้า-ถัง (Ts'ao-t'ang), พระภิกษุชาวจีน
เสามยาเซดี (Myazedi)
เสียมเรียบ (Siemreap)
เสื้อผ้าและเครื่องแต่งกาย:
ข้าราชการ
พระ
รูปแบบและวัสดุ
หม่อง ทิน, อู. เพ ดู เพ หม่อง ทิน, อู.
หมู่เกาะเครื่องเทศ ดู เกาะบัตจัน; เกาะมาเคียน; เกาะมาลุกุ; เกาะโมทีร์; เกาะเทอร์เนต; เกาะทิดอร์
หมู่เกาะโซโลมอน (Solomon)
หมู่เกาะตาลอด (Talaud)
หมู่เกาะนูซา เทงการา (Nusa Tenggara)
หมู่เกาะบันดา (Banda)
หมู่เกาะบิสมาร์ค (Bismarck)
หมู่เกาะอันดามัน (Andaman)

หมู่เกาะแอดมิราลตี (Admiralty islands)
หมู่บ้าน
ดูเช่นกันที่ ชุมชนหมู่บ้าน
หย่งเล้อ (Yung-lo)
หรรษาวรมันที่ 3 (Harshavarman III)
หริวงศ์
หลวงพระบาง
หลักลัทธิที่เกี่ยวกับความอุดมสมบูรณ์:
ที่มา (*นาค* - naga)
สากตำข้าว (*หะลุ* - halu)
เสาข้าวเจ้า (*อันนาลึงค์* - annalinga)
อนุสรณ์สถานและสัญลักษณ์ (ลึงค์) เกี่ยวกับ
หลิน-เยะ (Lin-yeh)
หลุมฝังศพ ดู การฝังศพ
หวัง อัน-ฉื่อ (Wang An-ṣhih)
หวาย
หัว บินห์, จังหวัดในเวียดนาม (Hoa Binh Province, Vietnam)
หางโจว (Hangzhou)
หิมาลัย
หุบเขาจาคายาน (Cagayan)
หุบเขาทิงคายู (Tingkayu)
เหงียน ตราย (Nguyen Trai)
เหล็ก:
การค้าเหล็ก
กำเนิดและการเข้ามา
ผลิตภัณฑ์และสิ่งของที่ทำด้วยเหล็ก
เหลียง ซู (Liang Shu)
แหล่งโบราณคดีกาลัมปัง (Kalumpang)
แหล่งโบราณคดีถ้ำกาควน (Kagyun)
แหล่งโบราณคดีลอง ธันห์ (Long Thanh) ประเทศเวียดนาม
แหล่งโบราณคดีอันทารายาน (Andarayan)

แหล่งโบราณสถานบูนี (Buni), ชวา
แหล่งวัฒนธรรมลาปีตา (Lapita)
โหราจารย์
ไหล่ทวีปซาฮุล (Sahul)
อคัสตะยะปะระวะ (Agastyaparwa)
อคิน รพีพัฒน์, ม.ร.ว.
อตีสะ (Atīśa)
อนุมาติ (Anumati)
อนุราธปุระ (Anurādhapura)
อนุษปาติ (Anuṣapati)
อโนมทัสสี (Anomadassi)
อโนรธา (Anawrahta)
อบเชย ดูเครื่องเทศ
อมราวตี (Amarāvatī)
อมังกุรัตที่ 1 (Amangkurat I)
อยุธยา:
การปกครองและการปฏิรูปแรงงาน
ชุมชนชาวต่างชาติ
ประวัติศาสตร์และการเมือง
วัฒนธรรม
อรชุนวิวาหะ (Arjunavivāha)
อลองจันสุ (Alongcañsu)
อลองสิทธู (Alaungsithu)
อเล็กซานเดอร์แห่งโรดส์ (Alexander of Rhodes)
ออกแก้ว (Oc-eo)
ออง-ธวิน, ไมเคิล (Aung-Thwin, Michael)
ออสเตรเลีย
ออสบอร์น, มิลตัน (Osborne, Milton)
อะบอริจินส์ในออสเตรเลีย
อัคโษภยา (Aksophya)

อังวะ (Ava) :
ก่อตั้ง
อัตลักษณ์ทางด้านวัฒนธรรมของไทยวน (Tai Yuan) หรือ ไทเหนือ (Northern Tai)
อัน ฮวง (An Huang)
อัน-ชิห์-เกา (An-shih-kao)
อันยาร์ (Anyar)
อับดุลลาห์, เทาฟิค (Abdullah, Taufik)
อัลกอฮอล์:
การดื่มและการเมาสุรา
สุราหมักทำจากพืชตระกูลปาล์ม
อากุง, สุลต่านแห่งมะตะรัม (Agung, Sultan of Mataram)
อาชญากรรมและอาชญากร
อาดาส, ไมเคิล (Adas, Michael)
อาทิตยวรมัน (Adityavarman)
อาร์ดิกา, ไอ.ดับเบิลยู. (Ardika, I.W.)
อารยธรรมดองซอน (Dong-son)
อ่าวตังเกี๋ย (Tonkin)
อ่าวไทย
อ่าวเบงกอล (Bay of Bengal)
อาวุธ, ชนิดดั้งเดิม *ปรากฏกระจายใน*
อาวุธปืน ดู อาวุธ, ชนิดดั้งเดิม
อาหาร:
ชนที่เก็บของป่า
เนื้อ
มนุษย์ยุคต้น
มะพร้าว
เส้นหมี่
อาหารทะเล
อาหารในงานเทศกาล
อาหารหลัก
ดูเช่นกันที่ สัตว์เลี้ยง; การทำสวน; ข้าว

อิ จิง (I Ching/I Tsing)
อินเดีย:
กษัตริยภาพกับศาสนา
การค้า
พุทธศาสนา
วงศ์วานของมนุษย์
วัฒนธรรม
ศาสนาฮินดู
หลักฐานทางโบราณคดี
อิทธิพลในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ในยุคต้น
อุตสาหกรรมโลหะ, ยุคก่อนประวัติศาสตร์
อินโดจีน
อินโดนีเซีย, สาธารณรัฐสมัยใหม่
อินทรปุระ (Indrapura)
อินทรวรมัน (Indravarman)
อินทราชา
อิบน์ บาตูตา (Ibn Batuta)
อิลเอลโต, เรย์นัลโด (Ileto, Reynaldo)
อิศานะพัชระ (Iśānabajra)
อิสลาม:
การเข้ามาและการแพร่กระจาย
การทำให้เป็นอิสลาม
การศึกษากับการสอน
ครูสอนศาสนา (วาลี-สังคา wali-sanga)
ความเกี่ยวข้องกับอดีตยุคก่อนมุสลิม
แนวคิดเรื่องกษัตริยภาพใน
บทบาทของผู้ประกอบการค้าชาวมุสลิม
หมู่บ้านเปรทิกาน (pĕrdikan)
หลักคำสอน
หลักฐานทางด้านโบราณคดีและหลักฐานในรูปจารึก
ดูเช่นกันที่ชื่อนิกายต่าง ๆ

อิหร่าน
อียิปต์
อี-ลาน (Y-lan), นางสนม
อุตระชีวะ (Uttarajīva)
อุตสาหกรรมโลหะ
อุตสาหกรรมสิ่งทอ
อุตสาหกรรมหินและเครื่องมือหิน:
การเปลี่ยนผ่านไปสู่เกษตรกรรมกับ
ขวานกำปั้นและและขวานชนิดฝนขอบ
ขวานหิน มีดและเครื่องมือสำหรับขูด
ความแตกต่างผันแปรไปตามท้องถิ่น
เครื่องมือบัคโซเนียน (Bucsonian)
เครื่องมือปลายแหลม
เครื่องมือหินกรวดและหินกะเทาะ “แทมพาเนียน” (Tampanian)
เทคโนโลยี
ลูกธนูและหอก
สุมาตราลิธ (Sumatraliths)
อุตสาหกรรมเครื่องมือหินหัวบินเหียน (Hoabinhian)
อุตสาหกรรมซอนวิเอียน (Sonviian)
อุตสาหกรรมเตาเลียน
อุตสาหกรรมหินกรวดและหินกะเทาะ
อุทัยทิตยวรมันที่ 2 (Udayādityavarman II)
อุ่นเรือน, เจ้า (Un Huan)
อู ทิน (U Tin)
อู่ทอง ดู รามาธิบดีที่ 1, สมเด็จพระ
อูอาย โบโบ (Uai Bobo)
เอเชียตะวันออกเฉียงใต้:
การข้ามทะเลของมนุษย์
การเขียนประวัติศาสตร์
การเริ่มต้นของการบันทึกทางประวัติศาสตร์
พัฒนาการทางด้านศาสนา

ยุคก่อนประวัติศาสตร์ *ปรากฏกระจัดกระจายใน*
ยุคโลหะตอนต้น
ยุคหินใหม่ตอนปลาย
สภาพทางนิเวศน์วิทยา
สภาพบรรยากาศทางเศรษฐกิจและสังคมและการเปลี่ยนแปลง
สังคมเกษตรกรรมขยายตัว
ดูเช่นกันที่ มนุษย์ยุคต้น; กลุ่มชนและภาษาของชนเชื้อชาติต่าง ๆ ; ประชากร
เอ็ดเจ็ค (Edjek), ฟิลิปปินส์
เอลสัน, อาร์.อี. (Elson, R.E.)
เอสตาโด ดา อินเดีย (Estado da India) ดู จักรวรรดิของโปรตุเกสในเอเชีย
เออร์ริงตัน, เชลลีย์ (Errington, Shelley)
แอนเดอร์สัน, บี.อาร์.โอ.จี. (Anderson, B.R.O'G)
แอฟริกา
โอริสสา (Orissa)
ไอร์ลังคะ (Airlangga)
ฮวง ฮา, เวียดนาม (Hoang Ha, Vietnam)
ฮวนตัง (Hsuan-tsang)
ฮวนวัง (Huan-wang) ดู ภูมิภาคกวาง หนำ
ฮอลล์, ดี.จี.อี. (Hall, D.G.E.)
ฮะยัม วูรุก (Hayam Wuruk)
ฮัง ฮัว (Hung Hoa), จังหวัด
ฮัว-ลู (Hoa-lu)
ฮางคอน (Hang Gon)
ฮา ตินห์ (Ha Tinh), จังหวัด
ฮานอย (Hanoi)
ดูเช่นกันที่ ธางลอง (Thang-long)
ฮาร์ทเลย์, แอล.พี. (Hartley, L.P.)
ฮาร์วีย์, จี.เอช. (Harvey, G.H.)
ฮีน-เกิลเดิร์น, โรเบิร์ต (Heine-Geldern, Robert)
ฮุย-นิง (Hui-ning)
ฮู เดียม (Hue Diem)

ฮูชัง กาลาห์ (Hujung Galah)
ฮูอิเจอร์, ดี.เอ. (Hooijer, D.A.)
เฮมูดู (Hemudu), จีน
เฮอร์กรอนเจ, สนุค (Hurgronje, Snouck)
แฮมเมอร์, เอลเลน เจ. (Hammer, Ellen J.)
โฮ กี ลี (Ho Quy Ly)
โฮโม เซเปียนส์ ดู มนุษย์ยุคต้น
โฮโม อีเร็คตัส ดู มนุษย์ยุคต้น
โฮ-ลิง (Ho-ling)
โฮ-โล-ตัน (Ho-lo-tan)
ไฮแอม, ซี. (Higham, C.)

โครงการแปล The Cambridge History of Southeast Asia (เล่มสอง)

โดย มัทนา เกษกมล
มัทนี เกษกมล

พฤษภาคม 2547

ประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้
ฉบับเคมบริดจ์
เล่มสอง

จากประมาณคริสต์ศักราช 1500 ถึง
ประมาณคริสต์ศักราช 1800

นิโคลาส ทาร์ลิ่ง
บรรณาธิการ

มัทนา เกษกมล
มัทนี เกษกมล
ผู้แปล

มัทนา เกษกมล
บรรณาธิการแปล

ประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ฉบับเคมบริดจ์*

เล่มหนึ่ง จากยุคเริ่มแรกถึงประมาณ ค.ศ.1500

บทที่ 1 การเขียนประวัติศาสตร์ของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ (เจ. ดี. เลกเก)

บทที่ 2 เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ยุคก่อนประวัติศาสตร์ (พีเทอร์ เบลล์วูด)

บทที่ 3 ราชอาณาจักรยุคเริ่มแรก (คีธ ดับเบิลยู. เทย์เล่อร์)

บทที่ 4 ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ยุคต้น (เคนเนท อาร์. ฮอลล์)

บทที่ 5 ศาสนาและความเชื่อของประชาชนในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ก่อนประมาณ ค.ศ.1500 (เจ. ดี. เดอ กาสปารีส์ และ ไอ. ดับเบิลยู. แมบเบตต์)

เล่มสอง จากประมาณ ค.ศ.1500 ถึงประมาณ ค.ศ.1800

บทที่ 1 ปฏิสัมพันธ์กับโลกภายนอกและการปรับแปลงภายในสังคมเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ (เลียวนาร์ด วาย. แอนดายา)

บทที่ 2 พัฒนาการทางการเมืองระหว่างคริสต์ศตวรษที่ 16-18 (บาร์บารา วัตสัน แอนดายา)

บทที่ 3 การเปลี่ยนแปลงทางสังคมและเศรษฐกิจประมาณ ค.ศ.1400 ถึงประมาณค.ศ.1800 (แอนโธนี รีด)

บทที่ 4 พัฒนาการทางศาสนาในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ประมาณ ค.ศ.1500 ถึงประมาณ ค.ศ.1800 (บาร์บารา วัตสัน แอนดายา และ โยเนียว อิชิอิ)

บทที่ 5 ยุคของการเปลี่ยนผ่าน : จากกลางคริสต์ศตวรรษที่ 18 ถึงต้นคริสต์ศตวรรษที่ 19 (เจ. เคทิริแทมบี-เวลส์)

เล่มสาม จากประมาณ ค.ศ.1800 ถึงทศวรรษ 1930

บทที่ 1 การสถาปนาระบอบอาณานิคม (นิโคลาส ทาร์ลิ่ง)

บทที่ 2 โครงสร้างทางการเมือง ในคริสต์ศตวรรษที่ 19 และต้นคริสต์ศตวรรษที่ 20 (คาร์ล เอ. ทรอคคี)

บทที่ 3 ภาวะการพาณิชย์ระหว่างประเทศ รัฐ และสังคม อันส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคม (โรเบิร์ต อี. เอลสัน)

บทที่ 4 ศาสนากับขบวนการต่อต้านอาณานิคม (เรย์นัลโด อิลเอโต)

บทที่ 5 ลัทธิชาตินิยมและการปฏิรูปศาสนาแนวสมัยใหม่นิยม (พอล กราทอสกา และเบน แบตสัน)

เล่มสี่ จากสงครามโลกครั้งที่สองถึงปัจจุบัน

บทที่ 1 เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ยามสงครามและยามสงบ : อวสานของจักรวรรดิเจ้าอาณานิคมจากยุโรป (เอ. เจ. สต็อคเวลล์)

บทที่ 2 โครงสร้างทางการเมืองของรัฐเอกราช (หยง มุน ฉง)

บทที่ 3 การเปลี่ยนแปลงทางด้านสังคมและเศรษฐกิจ (นอร์แมน จี. โอเวน)

บทที่ 4 การเปลี่ยนแปลงทางด้านศาสนาในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ร่วมสมัย (พอล สแตนจ์)

บทที่ 5 ลัทธิภูมิภาคนิยมและลัทธิชาตินิยม (ซี. เอ็ม. เทิร์นบัลล์) บรรณานุกรม (พอล กราทอสกา)

---

* ศักราชที่ใช้ในต้นฉบับภาษาอังกฤษของหนังสือชุดนี้ เป็นคริสต์ศักราชทั้งหมด แต่ในการเขียนจะหลีกเลี่ยงการระบุคำว่าคริสต์ศักราช โดยเขียนแต่เฉพาะตัวเลขหรือหากเลี่ยงไม่ได้ก็จะใช้คำว่าศักราชที่ใช้กันอยู่โดยทั่วไป (Common Era หรือ C.E.) เช่น ศตวรรษที่ 15 ของศักราชที่ใช้กันอยู่โดยทั่วไป สำหรับการแปลเป็นภาษาไทยนั้น ผู้แปลกำกับด้วยคำว่า ค.ศ. ไว้เพื่อไม่ให้เกิดความสับสน

สารบัญ

	หน้า
แผนที่	ง
ภาพและกราฟ	จ
คำย่อ	ฉ
คำนำฉบับปกอ่อน	ช
บทนำ	1
บทที่ 1 ปฏิสัมพันธ์กับโลกภายนอกและการปรับแปลงภายในสังคมเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ค.ศ. 1500-1800 โดย *เลียวนาร์ด วาย. แอนดายา มหาวิทยาลัยแห่งฮาวาย*	3
การเข้ามาของกลุ่มชาวต่างชาติ	5
นวัตกรรมและการปรับตัวในสังคม	25
ใจความสำคัญโดยย่อและบทสรุป	67
ข้อเขียนเกี่ยวกับบรรณานุกรม	69
บทที่ 2 พัฒนาการทางการเมืองระหว่างคริสต์ศตวรรษที่สิบหกถึงสิบแปด โดย *บาร์บารา วัตสัน แอนดายา มหาวิทยาลัยแห่งฮาวาย*	77
ภูมิทัศน์ทางการเมือง	78
เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ในสมัยคริสต์ศตวรรษที่สิบหก	90
วงจรของความแบ่งแยกและความเป็นเอกภาพ	103
ศูนย์อำนาจในคริสต์ศตวรรษที่สิบเจ็ด	112
การฟื้นฟูขบวนการอันนำไปสู่การควบคุมแบบรวมศูนย์	116
กษัตริยภาพกับการรวมศูนย์ในคริสต์ศตวรรษที่สิบเจ็ด	123
การปฏิรูปการบริหารและการควบคุมกำลังคนในคริสต์ศตวรรษที่สิบเจ็ด	128
การสร้าง “ศูนย์กลางตัวอย่าง”	136
การแตกแยกในคริสต์ศตวรรษที่สิบแปด	140
บทสรุป	152
ข้อเขียนเกี่ยวกับบรรณานุกรม	155

หน้า

บทที่ 3 การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคม ประมาณค.ศ.1400 – 1800

โดย *แอนโธนี รีด มหาวิทยาลัยแห่งชาติออสเตรเลีย แคนเบอร์รา* 160

ประชากร 160

ความเฟื่องฟูทางเศรษฐกิจ 166

การปลูกพืชเพื่อจำหน่ายและการปรับให้เป็นการค้า 173

สภาพความเป็นเมือง 178

ลักษณะของการพาณิชย์ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ 184

รัฐกับการพาณิชย์ 194

วิกฤติการณ์ในคริสต์ศตวรรษที่สิบเจ็ด 201

ชาวยุโรปชาวจีนกับกำเนิดของลัทธิทวิภาพ 208

การค้าสารเสพย์ติด 215

ช่วงหัวเลี้ยวหัวต่อในคริสต์ศตวรรษที่สิบแปด 218

ข้อเขียนเกี่ยวกับบรรณานุกรม 224

บทที่ 4 พัฒนาการทางด้านศาสนา ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ประมาณค.ศ. 1500-1800

โดย *บาร์บารา วัตสัน แอนดายา มหาวิทยาลัยแห่งฮาวาย และ โยเนียว อิชิอิ มหาวิทยาลัยการศึกษานานาชาติคันดา* 229

ความเชื่อดั้งเดิมประจำถิ่น 229

การเข้ามาของอิสลาม 236

การมาของศาสนาคริสต์ 256

ประเด็นปัญหาต่าง ๆ ที่เกี่ยวเนื่องกับศาสนา 269

คริสต์ศตวรรษที่สิบแปด 298

บทสรุป 312

ข้อเขียนเกี่ยวกับบรรณานุกรม 313

บทที่ 5 ยุคของการเปลี่ยนผ่าน : จากกลางคริสต์ศตวรรษที่สิบแปดสู่ต้นคริสต์ศตวรรษที่สิบเก้า โดย *เจ. เคทิริแทมบี – เวลส์, แคลรี่ ฮอลล์, เคมบริดจ์* 324

การแข่งขันระหว่างรัฐกับสภาพความเป็นวงจร 324

พลังแห่งการรวมตัวกันของราชวงศ์ : ศาสนา บารมี กับการ

หน้า

ควบคุมทรัพยากร	326
พุทธจักรวรรดินิยม	333
สถานภาพความเป็นรัฐกันชนและการสวามิภักดิ์ควบสองทาง	340
วิกฤติการณ์ด้านเศรษฐกิจและวัฒนธรรม	344
การปฏิรูปวิธีคิดและการปรับปรุงให้ทันสมัย	352
ความเสื่อมของอำนาจการปกครองแบบดั้งเดิม	358
เกษตรกรรมจำยอม	360
ความล้มเหลวในการปฏิรูป: กบฏและสงคราม	363
การค้า ความแตกแยกเป็นส่วนเล็กส่วนน้อยในทางการเมืองกับ ปัญหาความล่อแหลมทางศีลธรรม	368
ลัทธิทวิภาพทางเศรษฐกิจ	374
การปรับทิศทางเศรษฐกิจ	376
วิวัฒนาการของอัตลักษณ์ “แห่งชาติ”	381
บทสรุป	382
ข้อเขียนเกี่ยวกับบรรณานุกรม	383
ดรรชนี	393

แผนที่

		หน้า
2.1	เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ส่วนแผ่นดินใหญ่ ค.ศ.1500-1800	80
2.2	เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ภาคหมู่เกาะ ค.ศ.1500-1800	84
5.1	เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ส่วนแผ่นดินใหญ่สมัยต้นคริสต์ศตวรรษที่ 19	323
5.2	เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ภาคหมู่เกาะระหว่างสมัยต้นคริสต์ศตวรรษที่ 19	328

ภาพและกราฟ

		หน้า
1.1	ภาพคลองหลักสายหนึ่งในปัตตาเวีย	29
1.2	ภาพเรือยาวสามแบบจากสยาม	40
1.3	ภาพเรือ*ชอนคา*หรือ *โกราโกรา*	43
1.4	ภาพเรือ*เปราหุ*แบบหนึ่งจากบันเตน	44
1.5	ภาพปืนหมุนทองเหลือง เลลาของมาเลย์และปืนหมุนที่ประดับด้วย “หางลิง”	61
1.6	ภาพทหารสามคนจากบันเตนถืออาวุธหอก ดาบ และโล่ และทหารถือปืนคาบศิลา	62
1.7	ภาพการสู้รบระหว่างพะโคกับอยุธยา	63
3.1	กราฟการส่งออกพริกไทยและกานพลูของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ค.ศ.1400-1800	168
3.2	ภาพเรือที่ชายฝั่งทะเลชวาในค.ศ.1596	187
3.3	ภาพที่พักแห่งแรกของดัตช์ที่บันดา เนราซึ่งชาวบันดานำลูกจันทน์เทศมาขาย	202

คำย่อ*

AP	*Asian Perspectives,* Honolulu.
BEFEO	*Bulletin de I'École Fran aise d'Extrême-Orient,* Paris.
BIPPA	*Bulletin of the Indo-Pacific Prehistory Association,* Canberra.
BKI	*Bijdragen van het Koninklijk Instituut voor de Taal-, Land- en Volkenkunde,* 's-Gravenhage.
BSOAS	*Bulletin of the School of Oriental and African Studies,* London,
FMJ	*Federation Museums Journal,* Kuala Lumpur.
JAS	*Journal of Asian Studies,* Ann Arbor.
JBRS	*Journal of the Burma Research Society,* Rangoon,
JMBRAS	*Journal of the Malay/Malaysian Branch of the Royal Asiatic Society,* Singapore/Kuala Lumpur.
JRAS	*Journal of the Royal Asiatic Society,* London.
JSEAH	*Journal of Southeast Asian History,* Singapore.
JSEAS	*Journal of Southeast Asian Studies,* Singapore.
JSS	*Journal of the Siam Society,* Bangkok.
MAS	*Modern Asian Studies, Cambridge,* UK.
MQRSEA	*Modern Quaternary Research in Southeast Asia,* Rotterdam.
TBG	*Tijdschrift van het Bataviaasch Genootschap van Kunsten et Wetenschappen,* Batavia/Jakarta.
VKI	*Verhandelingen van het Koninklijk Instituut voor de Taal-, Land- en Volkenkunde,* 's-Gravenhage.

* คำย่อเหล่านี้ส่วนใหญ่ปรากฏในเชิงอรรถ และข้อเขียนบรรณานุกรม อนึ่ง เชิงอรรถที่ใส่ด้วยเครื่องหมาย ดอกจัน ตลอดทั้งเล่มเป็นคำอธิบายเสริมของผู้แปล และมิได้มีอยู่ในต้นฉบับภาษาอังกฤษ ขอให้ผู้อ่านโปรดเข้าใจตามนี้ด้วย

คำนำฉบับปกอ่อน

โครงการประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ของเคมบริดจ์มีแนวคิดที่ควบคู่กันมาสองแนว คือหนึ่งแนวคิดทางประวัติศาสตร์ของเคมบริดจ์เอง และสอง แนวคิดที่ว่าการศึกษาประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ด้วยแนวพิจารณาแบบใหม่นั้นเป็นสิ่งที่เป็นไปได้

ประวัติศาสตร์ของเคมบริดจ์ได้สร้างมาตรฐานอย่างสูงแก่งานวิชาการที่เกิดจากการร่วมมือกัน และให้แบบอย่างการเขียนประวัติศาสตร์ที่มีความยาวหลาย ๆ เล่มแก่โลกที่พูดและอ่านภาษาอังกฤษ ตั้งแต่ต้นศตวรรษสืบมา *Cambride Modern History* ชุดแรกในความยาว 16 เล่ม พิมพ์ออกมาระหว่าง ค.ศ. 1902 – 1912 หลังจากนั้นก็ติดตามมาด้วยประวัติศาสตร์ของเคมบริดจ์ยุคโบราณ ยุคกลาง ประวัติศาสตร์อินเดีย และอื่น ๆ

โครงการของเคมบริดจ์โดยคนรุ่นใหม่ต่อมายังคงสร้างผลงานบนรากฐานที่วางไว้นี้ ผลงานที่เคมบริดจ์เพิ่งทำเสร็จสิ้นลงคือ ประวัติศาสตร์แอฟริกา ลาตินอเมริกาและชาวหมู่เกาะต่าง ๆ ในมหาสมุทรแปซิฟิค ที่อยู่ระหว่างดำเนินการอย่างรุดหน้าคือ ประวัติศาสตร์จีนและญี่ปุ่นและประวัติศาสตร์อินเดียฉบับใหม่ แบบแผนและขนาดของผลงานเหล่านี้อาจผิดแผกกันไป แต่ลักษณะเด่นที่สำคัญๆ และการใช้นักวิชาการหลาย ๆ คนร่วมกันเขียนเป็นสิ่งที่ยังคงไว้

ความสนใจเริ่มแรกของเคมบริดจ์มุ่งไปที่ยุโรป แม้ว่าจะเป็นการศึกษาที่ค่อนข้างเริ่มด้วยกลิ่นอายของการสอบประมวลรายวิชาในระดับปริญญาตรีเกียรตินิยมอันเก่าแก่ของเคมบริดจ์คือ "การขยายอำนาจของยุโรป" แต่เราก็เคลื่อนออกจากพื้นภูมิของยุโรปมากกว่าประวัติศาสตร์ในฉบับของอ๊อกซฟอร์ดที่มักเขียนโดยนักวิชาการที่ทรงภูมิความรู้อย่างเยี่ยมยอดเพียงคนเดียว กระนั้นเรายังทิ้งช่องว่างซึ่งการสอบประมวลรายวิชาของเคมบริดจ์มิได้ปล่อยไว้คือ ประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้

การมองว่าเอเชียตะวันออกเฉียงใต้เป็นภูมิภาคโดยรวมเกิดขึ้นเป็นเวลาช้านานมาแล้วแม้โดยการใช้คำอื่นก็ตาม คำว่าเอเชียตะวันออกเฉียงใต้เป็นชื่อที่ใช้เรียกกันทั่วไปในช่วงระหว่างสงครามโลกครั้งที่ 2 และได้รับการยอมรับอย่างตระหนักกันเป็นอย่างดีถึงความเป็นภูมิภาคที่เป็นหนึ่งเดียว โดยไม่มีการด่วนตัดสินคุณลักษณะที่เป็นหนึ่งเดียวนั้น กระนั้นการวิจัยและงานเขียนทางวิชาการได้แสดงให้เห็นว่าเอเชียตะวันออกเฉียงใต้มิได้เป็นเพียงชื่อเรียกทางภูมิศาสตร์เท่านั้น

ผลงานประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ที่ผ่านมามีอยู่มากมายทีเดียว ส่วนมากเป็นผลงานที่เขียนโดยบุคคลคนเดียว ผลงานที่ยิ่งใหญ่ของ ดี.จี.อี. ฮอลล์ ผู้ล่วงลับไปแล้วย้อนไปถึงปี 1955 แต่ก็ผ่านการพิมพ์ออกมาอีกหลายครั้ง ผลงานอื่น ๆ ได้แก่ *South-east Asia : A Short History, London*, 1954 ของ บี. แฮริสัน *A Concise History of Southeast Asia,* 1966 ของนิโคลาส ทาร์ลิ่ง และ *In Search*

of Southeast Asia, 1971 โดย ดี. เจ. สไตนเบิร์ก และคนอื่น ๆ ผู้เขียนผลงานเหล่านี้ต้องเผชิญกับภาระงานที่ยากยิ่งอันเนื่องมาจากความหลากหลาย ทางด้านภาษาของภูมิภาคนี้ ปริมาณหลักฐานที่อยู่ในระดับสอง และช่องว่างที่พบในหลักฐานเหล่านั้น

ถึงจะมีความหลากหลายเช่นนี้ก็ตาม เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ยังดูจะเปิดทางให้กับแนวทางการศึกษาของเคมบริดจ์ ประวัติศาสตร์ชั้นครูในความยาวเพียงเล่มเดียวมีอยู่แล้วและแบบอื่น ๆ ก็มีความพยายามกระทำมาก่อนแล้ว ผลงานที่จบภายในเล่มเดียวโดยมีนักวิชาการหลาย ๆ คนร่วมกันเขียนประสบผลสำเร็จมาแล้ว แต่ประวัติศาสตร์ที่มากไปด้วยเนื้อหายิ่งกว่า และเขียนโดยนักวิชาการจำนวนมาก ยังไม่เคยมีการพยายามมาก่อน

ในช่วงอายุของคนรุ่นที่แล้ว มีงานเขียนเพิ่มขึ้นอย่างมากมาย แต่ประวัติศาสตร์นิพนธ์ของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ก็ยังมิได้พัฒนาอย่างเต็มที่ บางด้านค่อนข้างได้รับการใส่ใจศึกษาค้นคว้าและปรับปรุงให้ดีขึ้นเป็นอย่างดี แต่บางด้านกลับไม่ได้รับความสนใจ งานเขียนทางประวัติศาสตร์เกี่ยวกับภูมิภาคมีเนื้อหามากขึ้น และศึกษาอย่างลุ่มลึกมากขึ้น ทว่าผลงานเหล่านี้มุ่งไปที่บางประเทศหรือบางวัฒนธรรมโดยเฉพาะและยังทิ้งช่องว่างเหลือไว้อีกเป็นอันมาก การใช้ผู้เชี่ยวชาญหลาย ๆ คนจึงอาจเป็นการช่วยให้เกิดการนำผลงานทั้งหมดมารวมกัน และดังนั้นจะเป็นทั้งการวางรากฐานและชี้ช่องทางแก่การสร้างงานวิจัยต่อไป

แนวทางการศึกษาของเคมบริดจ์เป็นการเสนอทั้งคำเตือนและการเชิญชวน อุปสรรคในวิถีการทำงานประวัติศาสตร์เชิงปฏิบัติมีมากพอ ๆกับประวัติศาสตร์ยุโรปของเคมบริดจ์เล่มแรก ซึ่งมีปัญหาที่เกินกว่าจะควบคุมได้ หรือเขียนได้ไม่จบ แต่ข้อสรุปที่จะช่วยชี้แนวทางให้แก่นักวิชาการท่านอื่น ๆ ก็ต้องพิมพ์ออกมาภายในช่วงเวลาที่พอเหมาะ ผลงานต้องไม่มีความยาวมากจนเกินไป และต้องไม่ใช้คนเขียนมากจนเกินไป

อย่างไรก็ดีข้อชี้แนะเชิงปฏิบัติในลักษณะที่ว่านี้สอดคล้องกับข้อพิจารณาทางด้านประวัติศาสตร์นิพนธ์ งานประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ที่ดีพอมีอยู่บ้าง ที่เป็นประวัติศาสตร์ของบางประเทศโดยเฉพาะที่ดี ๆ ก็มีอยู่เช่นกัน แต่ดูเหมือนว่าประวัติศาสตร์ที่เริ่มจากฐานของภูมิภาคและศึกษาโดยใช้ภูมิภาคเป็นหลักยังไม่มีอยู่เลย การศึกษาในแนวทางนี้จึงดูควรค่าแก่การกระทำโดยคุณลักษณะของงานเอง พร้อมทั้งเป็นการสร้างความเชื่อมโยงด้านเนื้อหาและการวางรูปแบบให้แก่หนังสืออีกด้วย

ในเกือบทุก ๆ กรณี แม้ในบทที่เป็นผลงานเขียนมากกว่าหนึ่งคน ผู้เขียนถูกดึงออกจากสาขาเฉพาะที่ตนชำนาญ ผู้เขียนเหล่านี้พร้อมที่จะเสี่ยงด้วยรู้ว่า ถึงจะระมัดระวังสักเท่าใด พวกเขาก็ยังอาจถูกผู้เชี่ยวชาญจับผิดจนได้ แต่ถึงกระนั้นพวกเขาก็ตระหนักดีถึงคุณค่าของการพยายามสำรวจในภาพรวม กล่าวโดยทั่วไปแล้ว ผู้เขียนรู้สึกว่า การท้าทายด้วยแนวทางการศึกษาจากฐานของภูมิภาคคุ้มค่าแก่การผละออกมาจากการวิจัยที่อยู่กับที่ในแบบเดิม ๆ แม้จะเสี่ยงอันตรายอยู่ก็ตาม

นักวิชาการที่ได้รับเชิญให้เขียนผลงานในฉบับเคมบริดจ์นี้ต่างยอมรับว่า บ่อยครั้งที่พบว่าได้ก้าวออกจากข่ายงานที่ตีพิมพ์และสร้างชื่อเสียงให้แก่ตนมาแล้ว อย่างไรก็ดีประวัติศาสตร์แนวใหม่ ย่อมให้โอกาสแก่พวกเขา ที่จะขยายไปสู่ส่วนอื่น ๆ ของภูมิภาคและใช้ภูมิภาคเป็นหลักในการศึกษาและเปรียบเทียบ ซึ่งในหลาย ๆ กรณี หลายคนอาจได้กระทำอยู่แล้วในการสอน สำนักพิมพ์ต้องการงานประวัติศาสตร์ที่กระตุ้นให้คิดค้นต่อไปมากกว่าการเสนอคำตอบสุดท้าย ผู้เขียนผลงานยังต้องเตรียมใจให้พร้อมรับกับการต้องพึ่งพาหลักฐานที่ตีพิมพ์แล้วอย่างมาก หรือพึ่งพาหลักฐานชั้นสองในส่วนที่จำเป็น ส่วนผู้อ่านต้องไม่คิดหวังที่จะได้งานเขียนอย่างลึกซึ้งเท่าเทียมกันตลอดทั่วทั้งภูมิภาค แม้ว่าหลักฐานจะมีอยู่ก็ตาม

ในขณะเดียวกัน บรรณาธิการและผู้เขียนผลงาน ต่างต้องประสบปัญหาเรื่องการแบ่งยุคสมัยเช่นเดียวกับนักประวัติศาสตร์อื่น ๆ แน่นอนเรื่องนี้เป็นข้อถกเถียงที่เกิดขึ้นอยู่เสมอ และโดยเฉพาะอย่างยิ่ง หากการแบ่งยุคนั้นดูเหมือนเป็นผลมาจาก หรือมุ่งไปที่การเน้นในเรื่องเฉพาะบางเรื่อง ในกรณีของประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ แนวโน้มที่อดกระทำกันไม่ได้คือการใช้ลำดับเวลาและเหตุการณ์ที่สร้างขึ้นจากผลกระทบของพลังจากภายนอกจนเกินควร โดยเฉพาะอย่างยิ่งจากชาติยุโรป โครงสร้างประวัติศาสตร์แบบที่เรากระทำอยู่นี้ ก็มิได้ปลอดจากการถูกวิพากษ์ว่าสร้างขึ้นจากอิทธิพลของพลังจากภายนอก ทว่าผู้เขียนก็ได้พยายามที่จะท้าทายแนวทางนั้นเท่าที่จะทำได้ โดยจะไม่ยอมรับแนวทางตามนัยดังว่านั้นโดยดุษณี

การสุ่มเสี่ยงทำนองเดียวกันนี้เกิดขึ้นเช่นกันกับการแบ่งเนื้อหาออกเป็นบท ๆ ขอบข่ายของงานในลักษณะที่เรากระทำอยู่นี้ยิ่งทำให้การแบ่งบทยากลำบากขึ้น แต่ก็ยิ่งทำให้เกิดความจำเป็นมากขึ้น การแบ่งบทบางตอนดูจะตัดแบ่งสิ่งที่ควรมองด้วยกันอย่างเป็นภาพรวม และบางครั้งอาจเป็นผลให้ต้องนำเนื้อหาที่กล่าวแล้วมากล่าวซ้ำอีก สิ่งนี้เรายอมให้เกิดขึ้นเมื่อเห็นว่าจำเป็น กระนั้นการดำเนินเรื่องไปตามแนวคิดหลักบางประการตลอดทั้งเล่มยังสามารถทำได้ โดยไม่ถึงกับต้องอ่านกันเพียงแค่เรื่องราวตามลำดับศักราชต่อ ๆ กันมา กรอบลำดับเวลาและเหตุการณ์แบ่งออกเป็นสี่ช่วงและการแบ่งบทโดยทั่วไปก็จัดลำดับทำนองเดียวกัน ดังนั้นผลงานนี้ในแง่หนึ่งสามารถอ่านได้ตั้งแต่ต้นต่อ ๆ กันไป หรือจะเลือกอ่านส่วนใดก่อนก็ได้

เราละเว้นบางหัวข้อซึ่งรวมถึงการศึกษาด้านศิลปกรรม วรรณกรรม และดนตรีไปโดยสิ้นเชิง จุดเน้นของงานอยู่ที่ประวัติศาสตร์การเมือง ศาสนา สังคม และเศรษฐกิจ กระนั้นยังเป็นเรื่องยากที่จะมองหาประวัติศาสตร์ของเฉพาะประเทศและของชนเฉพาะกลุ่ม ผลงานมิได้ตั้งใจเสนอเรื่องเฉพาะเหล่านี้ อย่างไรก็ดี เราได้เสนอแนวทางแก่ผู้ต้องการศึกษาเรื่องเหล่านี้ ด้วยเครื่องมือที่ให้ไว้ คือ เชิงอรรถ และข้อเขียนเกี่ยวกับบรรณานุกรมที่มีอยู่ทุกบท รวมทั้งการสำรวจทางด้านประวัติศาสตร์นิพนธ์ รายชื่อ ต่าง ๆ ในบรรณานุกรม และดรรชนี

* * *

ผลงานนี้ตีพิมพ์ครั้งแรกใน ค.ศ.1992 ในรูปปกแข็ง 2 เล่ม ฉบับปกอ่อนเป็นการพิมพ์ซ้ำจากฉบับปกแข็ง แต่แบ่งออกเป็น 4 เล่ม โดยมีการปรับปรุงเนื้อหาบ้างเล็กน้อย แม้ฉบับพิมพ์ 2 เล่ม ได้รับการต้อนรับจากผู้อ่านอย่างกว้างขวาง แต่เรายังหวังให้การพิมพ์ในรูปแบบใหม่นี้เข้าถึงผู้อ่านได้มากขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งผู้สอนและผู้เรียนเรื่องราวของภูมิภาคจะหาอ่านได้อย่างพร้อมสรรพยิ่งขึ้น รวมทั้งผู้ที่เพียงสนใจใคร่รู้เท่านั้นด้วย ฉบับปกอ่อนทั้ง 4 เล่มนี้สามารถอ่านได้แต่เพียงลำพัง แม้ว่าโดยอันที่จริงเนื้อหาของทั้ง 4 เล่ม มิใช่เป็นเพียงการรวมแต่ละตอนเข้าด้วยกันก็ตาม

เล่มหนึ่งประกอบด้วยข้อเขียนเกี่ยวกับประวัติศาสตร์นิพนธ์ของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ และภาคแรกของเล่มหนึ่งในฉบับพิมพ์ครั้งแรก “จากยุคก่อนประวัติศาสตร์จนถึงประมาณคริสต์ศตวรรษ 1500” เล่มสองที่ท่านกำลังอ่านอยู่ขณะนี้ ประกอบด้วยภาคสองของเล่มหนึ่งในฉบับพิมพ์ครั้งแรก ซึ่งครอบคลุมเนื้อหาจากช่วงประมาณปีคริสต์ศักราช 1500 ถึงประมาณคริสต์ศักราช 1800 ฉบับปกอ่อนเล่มสาม ครอบคลุมเรื่องราวในภูมิภาคจากประมาณคริสต์ศักราช 1800 จนถึงทศวรรษ 1930 และเล่มสี่เป็นช่วงจากสงครามโลกครั้งที่สองจนถึงปลายทศวรรษ 1980 เล่มสี่ยังมีบรรณานุกรมที่รวมรายการบรรณานุกรมของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ส่วนต่าง ๆ อีกด้วย

การแบ่งยุคสมัยของเล่มสองนี้ ก่อให้เกิดการอภิปรายกันอย่างมากในระหว่างผู้เขียน ขณะที่กำลังเตรียมร่าง ผลงาน การอภิปรายนี้เป็นผลสะท้อนของการที่นักวิชาการกำลังรับแนวทางใหม่เพื่อใช้ศึกษาช่วงเวลาที่บางคนใช้คำว่า “ตอนต้นของสมัยใหม่” และสะท้อนถึงการวิจัยแบบใหม่ ซึ่งเกิดขึ้นเพราะได้รับแรงบรรดาลใจจากแนวทางใหม่ หรือเกิดขึ้นเพื่อสนับสนุนแนวทางใหม่เหล่านั้น การแบ่งยุคสมัยเป็นการแสดงนัยเกี่ยวกับการเลือกประเด็นในการเน้นหนัก และเป็นที่รู้สึกกันว่าการเลือกช่วงเวลาประมาณคริสต์ศักราช 1500 ซึ่งในบางบางแง่มุมคือจุดของการเริ่มต้นนั้น หากมิใช่เป็นการยืนยันก็ดูเหมือนเป็นการบ่งบอกโดยนัยว่า การเข้ามาของชาวยุโรปเป็นความสำคัญอย่างมาก จนกระทั่งก่อให้เกิดการแบ่งแยกในบางลักษณะขึ้นในประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ประเด็นที่แย้งขึ้นก็คือ การเน้นหนักควรอยู่ที่คริสต์ศตวรรษที่ 15 โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ควรอยู่ที่ผลกระทบของการขยายตัวทางการค้าของจีนในช่วงต้นยุคราชวงศ์เหม็งมากกว่า

ช่วงเวลาที่กำหนดให้เป็นตอนจบของเล่มนี้ ก็เป็นประเด็นที่ก่อให้เกิดการอภิปรายในระหว่างผู้เขียนอีกเช่นกัน จนเป็นผลให้บรรณาธิการหันไปใช้ข้อเขียนของศาสตราจารย์เคทิริแทมบี – เวลส์ เพราะโครงร่างการแบ่งยุคที่ทำขึ้นในครั้งแรกเสี่ยงต่อการเน้นหนักจนเกินไปต่อบทบาทของยุโรป ทั้งคริสต์ศตวรรษที่ 18 ก็มีนัยว่าเป็นศตวรรษของ “ความเสื่อม” ซึ่งได้รับมาจากประวัติศาสตร์ยุโรป นัยดังว่านี้ยังมีหลงเหลืออยู่ แม้ในผลงานที่ผ่านการปรับปรุงแล้วในช่วงแรก ๆ ของนักบริหารที่เป็นนักวิชาการที่ยิ่งใหญ่ชาวดัตช์ เจ.ซี. ฟาน เลอร์ (“เรื่องคริสต์ศตวรรษที่สิบแปดในฐานะหัวข้อหนึ่งใน

ประวัติศาสตร์อินโดนีเซีย – On the Eighteenth Century as a Category in Indonesian History," *Indonesian Trade and Society* The Hague and Bandung : van Hoeve, 1955, pp.265-89) อย่างไรก็ดี ภายหลังการเกิดวิกฤติในช่วงทศวรรษกลาง ๆ ของศตวรรษ ช่วงเวลานี้กลายเป็นช่วงของการฟื้นฟูสภาพและนวัตกรรมใหม่ของราชอาณาจักรส่วนแผ่นดินใหญ่ ซึ่งในส่วนหนึ่งเป็นแรงผลักดันจากการแข่งขันที่เกิดขึ้นในระหว่างราชอาณาจักรเหล่านี้ ส่วนภาคหมู่เกาะของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้เป็นช่วงที่เราจะได้เห็นการขยายตัวทางเศรษฐกิจ ทั้งราชอาณาจักรของสเปนและของดัตช์ต่างเชื่อมโยงเข้าด้วยกันอย่างเป็นระเบียบยิ่งขึ้น

การถกเถียงที่ดำเนินอยู่อย่างกว้างขวางจนทำให้เกิดข้อเขียนของศาสตราจารย์เคทิริแทมบี – เวลส์ ก็ยังคงดำเนินต่อไปส่วนหนึ่งของการถกเถียงมุ่งประเด็นไปที่ผลงานของผู้เขียนอีกท่านหนึ่งคือ แอนโธนี รีด ในช่วงระหว่างการจัดทำผลงาน *ประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ฉบับเคมบริดจ์นี้* รีดกำลังเขียนงานชิ้นโบว์แดงของท่านคือ *เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ในยุคแห่งการพาณิชย์ (Southeast Asia in the Age of Commerce)* เล่มแรกของผลงานนี้ออกมาในค.ศ.1988 และเล่มสองออกมาในค.ศ. 1993 ผลงานนี้สำรวจภูมิภาคทั้งมวล โดยวิธีกำหนดหัวข้อที่สำคัญ ๆ ขึ้น จากนั้นก็นำหัวข้อเหล่านี้เข้ารวมไว้ในกรอบโครงของลำดับเวลาและเหตุการณ์ที่เน้นหนักผลกระทบ ไม่ใช่แค่เฉพาะการขยายตัวทางเศรษฐกิจของคริสต์ศตวรรษที่ 15 เท่านั้น แต่รวมถึงความเสื่อมทางเศรษฐกิจที่เกิดขึ้นต่อมาในคริสต์ศตวรรษที่ 17 ด้วย รีดให้เหตุผลนานัปการต่อการเน้นหนักดังกล่าว เช่นการเปลี่ยนแปลงของเศรษฐกิจโลก และอาจรวมถึงบรรยากาศโลกด้วย แรงกดดันที่เกิดจากการผูกขาดที่บริษัทของดัตช์กระทำอยู่ และลัทธิการใช้อำนาจอย่างเด็ดขาดของผู้ปกครองเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ รีดยังให้ภาพลักษณ์ "การถอยฉาก" ของส่วนแผ่นดินใหญ่

ผลงานนี้เมื่อกระทำเสร็จสิ้นลง ได้รับการแสดงความนิยมชมชอบจากวิค ลีเบอร์แมน กระนั้นลีเบอร์แมนก็ย้ำถึงความเสี่ยง จากการที่ผลงานนี้เสมือนยอมรับในความถูกต้องสูงสุดที่จะตีความโดยย้ำถึงผลกระทบจากการค้าทางทะเลต่อภูมิภาคทั้งมวล การตีความในแนวนี้ น่าจะเหมาะแก่เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ภาคหมู่เกาะ มากกว่าจะเหมาะแก่ส่วนแผ่นดินใหญ่ "แนวคิดที่ให้คริสต์ศตวรรษที่ 17 เป็นหัวเลี้ยวหัวต่อเพื่อตัดแบ่งยุคสมัยนั้น เมื่อพิจารณาในขั้นรากฐานแล้ว ไม่อาจนำมาใช้ได้กับส่วนแผ่นดินใหญ่" ("An Age of Commerce in Southeast Asia? Problems of Regional Coherence," *Journal of Asian Studies* 54, 3, August 1995, p. 801) อย่างไรก็ดี ลีเบอร์แมนมิได้ "ปฏิเสธคุณค่าของการสังเคราะห์ภูมิภาคทั้งหมดเข้าด้วยกัน" อันที่จริงแล้วเขาเสนอแนะว่า "การเทียบเคียงความคล้ายคลึงกันระหว่างส่วนหมู่เกาะกับส่วนแผ่นดินใหญ่โดยรวมคือ พม่า ไทย และเวียดนาม นั้น ช่วงที่ใกล้เคียงกันมากที่สุด จะพบได้ในประวัติศาสตร์ระบอบอาณานิคมของดัตช์และ สเปนในยุคต้น ๆ" ลีเบอร์แมนเสริมว่า การเปรียบเทียบระหว่างส่วนแผ่นดินใหญ่และส่วนหมู่เกาะอาจทำให้เราต้อง "ละวาง

ความไม่พึงพอใจที่เรามีอยู่ต่อการมุ่งไปที่ประวัติศาสตร์อาณานิคมมากกว่าจะมุ่งที่ประวัติศาสตร์ของชาว พื้นถิ่น" (หน้า 804-5)

ลีเบอร์แมนยังติดตามประเด็นนี้ต่อไปในบทความชื่อ "ความคล้ายคลึงกันและความแตกต่างกันของส่วนแผ่นดินใหญ่และภาคหมู่เกาะประมาณ ค.ศ.1750-1850" ("Mainland – Archipelagic Parallels and Contrasts, c. 1750-1850,") บทความนี้ปรากฏในผลงานที่รีดเป็นบรรณาธิการ ชื่อ *The Last Stand of Asian Autonomies. Responses to Modernity in the Diverse States of Southeast Asia and Korea* (Basingstroke : Macmillan, (1997)) ในผลงานนี้รีดเองเขียนถึง "ช่วงตอนใหม่ของการขยายตัวทางการพาณิชย์ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้, 1760-1850" และชี้ให้สนใจต่อความเป็นไปในแนวทางเดียวกันที่สูงยิ่งขึ้นของรัฐสำคัญสามรัฐบนแผ่นดินใหญ่ในช่วงเวลานี้ พร้อมทั้งแรงกดดันที่รัฐที่อยู่ระหว่างรัฐใหญ่ทั้งสามคือรัฐลาว รัฐฉาน และรัฐเขมร ได้รับรัฐที่อยู่ระหว่างรัฐใหญ่เหล่านี้ได้รับความช่วยเหลือให้พ้นจากสภาวการณ์ดังกล่าวก็โดยการแทรกเข้ามาของชาวยุโรปในคริสต์ศตวรรษที่ 19 เท่านั้น

การรวมเกาหลีเข้าไว้ในผลงานเล่มนี้ เป็นการชี้แนะแนวโน้มอีกทางหนึ่งของการศึกษา "ตอนต้นของยุคสมัยใหม่" เป็นความก้าวหน้าที่จากอิทธิพลของลีเบอร์แมนอีกเช่นกัน ลีเบอร์แมนเสนอว่า การพิจารณาประวัติศาสตร์ของรัฐบนแผ่นดินใหญ่เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ในท่ามกลางสภาวะแวดล้อมของรัฐอื่น ๆ "ในช่วงต้น ๆ ของยุคใหม่" ก่อให้เกิดข้อได้เปรียบในหลาย ๆ ทาง และรัฐเหล่านี้ไม่ควรจำกัดแค่เฉพาะเอเชีย การเปรียบเทียบและการชี้ความแตกต่างควรอยู่บนฐานของ "ยูเรเชีย" ในค.ศ.1995 วิทยาลัยบูรพคดีและแอฟริกันศึกษาของมหาวิทยาลัยลอนดอนได้จัดการประชุมเชิงปฏิบัติการชื่อ "ประวัติศาสตร์ช่วงต้นสมัยใหม่ของภาคพื้นแผ่นดินใหญ่แห่งเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ระหว่างค.ศ.1400-1800 : พิจารณาภายในสภาวะแวดล้อมของยูเรเชีย" ("The Eurasian Context of the Early Modern History of Mainland South East Asia, 1400 – 1800") บทความที่ผ่านการแก้ไขแล้วของผู้เสนอรายงานได้ตีพิมพ์ลงในวารสารเอเชียสมัยใหม่ศึกษา (*Modern Asian Studies* 31, 3, 1997.) บทความของลีเบอร์แมนเองซึ่งผู้ร่วมเสนอผลงานอื่น ๆ ได้รับการเชื้อเชิญให้แสดงการวิพากษ์นั้นมีชื่อว่า "การก้าวข้ามการแบ่งออกเป็นขั้วตะวันออก – ตะวันตก : การก่อตัวของรัฐ และวัฒนธรรมในหกภูมิภาค ซึ่งดูจะมีความแตกต่างกันในทุก ๆ ทาง ("Transcending East – West Dichotomies : State and Culture Formation in Six Ostensibly Disparate Areas.")

การศึกษาในลักษณะที่ทะเยอทะยานเช่นนี้ มิได้เลยไปจนถึงขั้นขจัดแนวโน้มด้าน "ภูมิภาค" โดยรวมออกไปจากการศึกษาเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ แม้การศึกษานี้ยังคงเกี่ยวพันกับความห่วงใยของลีเบอร์แมนเองที่ว่า แนวโน้มการศึกษาในแบบภูมิภาคดูจะทำให้เกิดการปรับประสบการณ์ของภาคแผ่นดินใหญ่และภาคหมู่เกาะให้คล้ายกันจนเกินไป ข้อชี้แนะที่บทความนี้ให้ก็คือ นักประวัติศาสตร์

และผู้อ่านผลงานของนักประวัติศาสตร์ไม่ควรห่วงใยในความเป็นภูมิภาค จนถึงกับแยกประวัติศาสตร์ของตนออกในฐานะส่วนเฉพาะที่ต่างจากของคนอื่น ๆ หรือทำให้ประสบการณ์ความหลากหลายที่เอเชียตะวันออกเฉียงใต้มีอยู่นั้นลดความเด่นชัดลง

การพยายามหาทาง “ก้าวให้เลยไปกว่า การแบ่งขั้วตะวันออก-ตะวันตก” นั้นส่งผลในด้านบวกอีกประการหนึ่งแก่การศึกษาเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งแก่สมัยที่ศึกษาในหนังสือเล่มนี้การถกเถียงในระหว่างผู้เขียนผลงานในเล่มนี้ในตัวของมันเองเป็นการชี้ให้เห็นการแบ่งแยกที่ยังคงมีอยู่เรื่อยมา ซึ่งในยุคทศวรรษ 1950 และ 1960 จอห์น เดอ กาสปารีส์ และจอห์น สเมล นำเสนอการแบ่งแยกนี้โดยใช้คำว่า ทัศนะ “ที่ใช้ยุโรปเป็นศูนย์กลาง” และทัศนะที่เป็น “อิสระ” ในประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ แต่แนวโน้มก็มีอยู่หรือมิใช่ที่จะเน้นบทบาทหรือลดบทบาทของชาวยุโรปจนเกินจริง โดยเฉพาะอย่างยิ่งในเขตหมู่เกาะในช่วงศตวรรษแรก ๆ ที่ชาวยุโรปเหล่านี้เข้ามาปรากฏตัวในภูมิภาค ความต้องการที่จะก้าวให้เลยไปกว่า “การแบ่งออกเป็นขั้วตะวันออกและตะวันตก” เพิ่มพลังขึ้นโดยการริเริ่มของลีเบอร์แมน แต่ลีเบอร์แมนอธิบายว่าเรื่องนี้มีการดำเนินการอยู่แล้ว งานวิจัยของ เอ็ม. เอ.พี เมลิงค์ – เรอลอฟซ์, เอ็ม.ซี. ริคเลฟส์, แอนโธนี รีด, เจ. เคทิริแทมบี-เวลส์, บาร์บารา วัตสัน แอนดายา, และเลียวนาร์ด แอนดายา ได้ทำให้เกิดความเห็นพ้องต้องกันว่า “แม้ผลกระทบทางการพาณิชย์ของโปรตุเกสมีไม่มากนัก แต่เมื่อถึงประมาณค.ศ.1700 ชาวดัตช์ได้ทำให้ชีวิตทางการเมืองและทางเศรษฐกิจของอาณาบริเวณที่สำคัญของหมู่เกาะเปลี่ยนสภาพไปแล้ว ทั้งนี้ รวมทั้งพัฒนาการทางวัฒนธรรมในบางด้านด้วย” (“Local Integration and Eurasian Analogies : Structuring Southeast Asian History, c.1350-c.1830,” *Modern Asian Studies* 27, 3 July 1993, pp. 557-8)

ผลจากการวิจัยนี้ได้รับการหยิบยกมานำเสนออย่างดีในงานเล่มสองที่ท่านกำลังอ่านอยู่นี้ และยังคงมีการนำไปเสนออยู่อย่างสืบเนื่องในผลงานที่พิมพ์ออกมาในระยะหลัง ๆ ความยากลำบากที่จะ “ก้าวให้เลยไปกว่า” การแบ่ง “ขั้วตะวันออก-ตะวันตก” มิได้เป็นเรื่องที่เกี่ยวกับทัศนคติเท่านั้น แต่ยังเป็นปัญหาเกี่ยวกับหลักฐานอีกด้วย ข้อมูลที่เป็นลายลักษณ์ที่มีอยู่ ส่วนมากมีต้นกำเนิดจากชาวยุโรป แม้ว่าจะไม่ทั้งหมด หากเราระลึกได้ว่า โยเนียว อิชิอิ มีผลงานแปลจากโทเซน ฟูเซทซู – กาคี (Tosen Fusetsu-gaki – *การค้าสำเภาจากเอเชียตะวันออกเฉียงใต้* – *The Junk Trade from Southeast Asia* Canberra : Australian National University, and Singapore : Institute of Southeast Asian Studies, 1998) แม้ว่าผลงานเล่มนี้มีอคติน้อยกว่าหลักฐานอื่นที่มีอยู่ในหอจดหมายเหตุของสมัยจักรวรรดิ เช่น กรณีหลักฐานของบริษัท วีโอซี ซึ่งนับเป็นแหล่งหลักฐานที่ใหญ่ที่สุด การหลีกเลี่ยงการรับทัศนะที่เป็นของ “ตะวันตก” ก็ยังเป็นเรื่องยาก อย่างไรก็ดีดังที่เลียวนาร์ด และบาร์บารา แอนดายา ได้อธิบายไว้ “แม้นักวิชาการบางคนจะพึ่งพาเอกสารของฝ่ายยุโรปเป็นส่วนใหญ่ แต่พวกเขาก็ยังคงสามารถอภิปรายปฏิสัมพันธ์ระหว่างชาวยุโรปและชุมชนในพื้นถิ่นจากแนวพินิจของชาวพื้นถิ่นได้ ทั้งยังได้ให้ข้อมูลสำคัญเกี่ยวกับวิถีการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในสังคมของท้องถิ่นต่าง ๆ อีกด้วย (Leonard Y. Andaya

and Barbara Watson Andaya, "Southeast Asia in the Early Modern Period : Twenty – Five Years On," *Journal of Southeast Asian Studies* 26, 1, March 1995, p. 95)

อย่างไรก็ดี เลียวนาร์ด และบาร์บารา แอนดายา ยังได้เสริมอีกว่า ในบางกรณี "เป็นไปได้ว่า เราสามารถรวมหลักฐานของฝ่ายยุโรปและงานเขียนของชาวพื้นถิ่นเข้าด้วยกัน เพื่อวิเคราะห์เหตุการณ์สำคัญและแนวคิดทางวัฒนธรรม เพื่อเป็นฐานสำหรับความเข้าใจ 'ทัศนะจากภายใน'" (หน้า 95) ผลงานของนักวิชาการทั้งสองเอง ก็ช่วยสร้างความก้าวหน้าให้แก่แนวทางการศึกษาในแบบดังกล่าว คืองานของเลียวนาร์ด แอนดายา *โลกของมาลุกุ : อินโดนีเซียตะวันออกในยุคสมัยใหม่ตอนต้น (The World of Maluku : Eastern Indonesia in the Early Modern Period* Honolulu : University of Hawaii Press, 1993) และงานของบาร์บารา วัตสัน แอนดายา *การใช้ชีวิตฉันพี่น้อง (To Live As Brothers* Honolulu : University of Hawaii Press 1993) เอ็ม.ซี. ริคเลฟส์ ก็ดำเนินในแนวทางที่ค่อนข้างคล้ายคลึงกันริคเลฟส์เสนอประเด็นว่า หลักฐานของยุโรปมีความสำคัญอย่างยิ่งในการศึกษาประวัติศาสตร์ยุคใหม่ตอนต้นของชวา แต่หลักฐานพวกนี้เป็นเพียงก้าวแรก "ความเข้าใจที่ลึกซึ้งกว่านี้ ต้องแสวงหาหลักฐานของฝ่ายชวา" *(The Seen and the Unseen Worlds in Java,* 1726-1749 Sydney :Allen & Unwin, 1998, p.345) ดังที่แอนน์ กุมาร์ เขียนไว้ว่า หากปราศจากเสียงเหล่านี้ "โครงสร้างใด ๆ ที่เราอาจสร้างขึ้นมา โดยเรียกว่าประวัติศาสตร์นั้น จะเป็นเพียงเปลือกที่ห่อหุ้มความเงียบ โดยปราศจากชีวิตมนุษย์ (*Java and Modern Europe* Richmond : Curzon 1997, p. 4)

ในงานศึกษาพิเคราะห์เหล่านี้ นักประวัติศาสตร์ได้สนองรับอย่างสมคุณลักษณะเพียงพอมิใช่ต่อข้อกำหนดของสาขาวิชาตนเท่านั้น แต่ต่อการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นอย่างกว้างขวางในสังคมที่พวกเขาก็เป็นส่วนหนึ่งของสังคมนั้นด้วย ในโลกยุคหลังสงครามเย็นและช่วงแห่งโลกาภิวัฒน์ที่เกิดขึ้นย่อมไม่เป็นที่น่าแปลกใจ ที่ดูเหมือนเป็นไปได้ที่จะกล่าวด้วยถ้อยคำอย่างเช่น "ยูเรเชีย" ที่ไม่น่าแปลกใจเช่นกันคือเมื่อการต่อสู้เพื่อเอกราชของชาติถอยร่นเข้าไปอยู่ในอดีต การพิจารณาบทบาทของชาวยุโรปด้วยทัศนะที่ได้ดุลยิ่งกว่าที่เป็นมาย่อมมีความเป็นไปได้ สิ่งที่เกิดขึ้นตามมาภายหลังสงครามเวียดนามยุติลงและการรวมรัฐเข้าด้วยกันอีกครั้งหนึ่ง คือการศึกษาประวัติศาสตร์ของเวียดนามยุคก่อนหน้านี้อย่างลุ่มลึกยิ่งกว่าที่เคยเป็นมา งานเหล่านี้ได้รับประโยชน์จากความพยายามสร้างดุลยภาพระหว่างการมองรัฐจากทัศนะของหลักขงจื้อ ซึ่งเป็นจารีตที่เน้นหนักกันแต่เดิมมาในงานประวัติศาสตร์นิพนธ์ของเวียดนาม กับลักษณะที่เป็นเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ของเวียดนาม ผลที่เกิดขึ้นคืองานของ คีธ เทย์เล่อร์ โนลา คุ้ก และลี ทานา ช่วยให้เราได้ความเข้าใจที่ลุ่มลึกแนวใหม่เกี่ยวกับเวียดนามในสมัยของราชวงศ์ตรินห์ และราชวงศ์เหงียน ลี ทานายังได้ตีพิมพ์ผลงานอีกเล่มหนึ่งที่ชื่อว่า *โคชินจีนในสมัยราชวงศ์เหงียน (Nguyen Cochinchina)* ในค.ศ.1998 (โดยโครงการเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ของคอร์แนล)

ระหว่างการเตรียมร่างผลงาน *ประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ฉบับเคมบริดจ์* คณะผู้จัดทำตระหนักถึงความสำคัญเกี่ยวกับการศึกษาเรื่องชาย – หญิง เราได้นำหมายเหตุเรื่องเพศที่กล่าวไว้

ในเล่มหนึ่งมาพิมพ์ซ้ำอีกในเล่มนี้* โดยในหมายเหตุนั้น เราได้กล่าวว่าหลักฐานพื้นถิ่นที่เก่าแก่มิได้กล่าวไว้อย่างแจ้งชัดว่าหมายถึงสตรีหรือรวมสตรีไว้ด้วยหรือไม่ หลังจากนั้นมาบาร์บารา วัตสัน แอนดายาพยายามสร้างความก้าวหน้าในการศึกษาเกี่ยวกับเรื่องนี้ บทความซึ่งเป็นผลการศึกษาของเธอเมื่อไม่นานมานี้ ได้แก่ "บทบาททางศาสนาของสตรีที่เปลี่ยนแปลงไปในต้นยุคสมัยใหม่ของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้" ("The Changing Religious Role of Women in Early Modern Southeast Asia," *Southeast Asian Research* 2, 2, September 1994, pp. 99-116) และ "สตรีและการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ : การค้าพริกไทยยุคก่อนสมัยใหม่ของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้" ("Women and Economic Change : the Pepper Trade in Pre-Modern Southeast Asia" *Journal of the Economic and Social History of the Orient* 38, 2, 1995, pp. 165-90 และ "จากภรรยาชั่วคราวจนถึงโสเภณี : การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและในเรื่องเพศของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ช่วงต้นสมัยใหม่" (From Temporary Wife to Prostitutes : Sexuality and Economic Change in Early Modern Southeast Asia," *The Journal of Women's History* 9, 4, February 1998. pp. 11-34.

นิโคลาส ทาร์ลิ่ง 1999

* มิได้นำมาแปลไว้ในฉบับภาษาไทยนี้

บทนำ

เล่มที่สองของผลงานชุดนี้ ครอบคลุมช่วงเวลาตั้งแต่ปลายคริสต์ศตวรรษที่สิบห้า จนถึงปลายคริสต์ศตวรรษที่สิบแปดและต้นคริสต์ศตวรรษที่สิบเก้า บทแรกเป็นการศึกษาภูมิภาค ภายในสภาวะแวดล้อมของนานาชาติ ภายในสภาวะแวดล้อมดังกล่าว ภูมิภาคได้รับผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลง ซึ่งการเข้ามาของยุโรปเป็นหนึ่งในปัจจัยที่ก่อให้เกิดผลกระทบดังกล่าว อีกสามบทต่อมาแสดงเค้าโครงของการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ในด้านการเมือง เศรษฐกิจ สังคม และศาสนา บทที่ห้าเป็นการสำรวจภูมิภาคในช่วงที่ใกล้จะตกอยู่ภายใต้การปกครองของยุโรปจนเกือบสิ้นเชิง

ชาวอินเดียและชาวจีนเข้ามาเยือนดินแดนเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ตั้งแต่ต้นสมัยคริสต์กาล ในช่วงระหว่าง ค.ศ.1500-1800 ชนทั้งสองชาตินี้ เดินทางเข้ามาในจำนวนที่เพิ่มขึ้นเป็นอันมาก ในคริสต์ศตวรรษที่สิบเจ็ด ชาวญี่ปุ่นเข้าร่วมเกี่ยวข้องในการค้าของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้เป็นครั้งแรก แต่ผู้ที่เข้ามาล่าสุดและน่าเกรงขามที่สุด คือชาวยุโรป บทที่ 1 ศึกษาการเข้ามาและการลงหลักปักฐานในภูมิภาคของชนกลุ่มต่าง ๆ เหล่านี้ รวมทั้งศึกษาปฏิสัมพันธ์ระหว่างชุมชนชาวต่างชาติและชาวเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ตลอดจนนวัตกรรมและการปรับตัวซึ่งเป็นผลตามมา ผลที่ตามมานี้ยังรวมถึงการสถาปนานครที่อยู่ในการควบคุมของชาวยุโรป แลการก่อตัวของชุมชนเชื้อชาติผสม บทนี้ยังอภิปรายถึงพัฒนาการของการต่อเรือและของเทคโนโลยีอาวุธปืน ซึ่งส่งผลสะท้อนที่สำคัญแก่สังคมของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้

ช่วงเวลานี้ยังเป็นช่วงที่เราจะได้เห็นการเคลื่อนไหวอย่างช้า ๆ เพื่อไปสู่การรวมกลุ่มทางการเมืองในขนาดที่ใหญ่ขึ้น กลุ่มการเมืองเหล่านี้จะเป็นพื้นฐานให้แก่รัฐชาติสมัยใหม่ในเวลาต่อมา เรื่องราวเหล่านี้เป็นประเด็นของการเพ่งพิจารณาในบทที่ 2 การเข้าร่วมในการค้านานาชาติในปริมาณที่มากขึ้นของภูมิภาค และการแทรกตัวเข้ามาในภูมิภาคของชาวยุโรป มิได้ส่งผลใด ๆ ต่อการแบ่งแยกออกเป็นส่วนเล็กส่วนน้อยในทางการเมือง ซึ่งเป็นคุณลักษณะเฉพาะตัวของภูมิภาคนี้ เมื่อถึงค.ศ.1600 รากฐานเพื่อการรวมตัวกันอย่างเป็นปึกแผ่นของสยาม พม่า และเวียดนามในอนาคตได้รับการวางไว้แล้ว และชาวสเปนก็ได้สถาปนาฐานที่ตั้งที่มั่นคงแข็งแรงในลูซอนและในวิสายาส์ สภาพที่แยกจากกันเป็นหน่วยเล็กหน่วยน้อยในโลกหมู่เกาะ เอื้อประโยชน์แก่ดัตช์ แม้กระทั่งเกาะที่มีศักยภาพที่จะรวมตัวกันอย่างเป็นปึกแผ่นมากที่สุด คือชวา ก็ยังแบ่งออกเป็นปริมณฑลที่แยกจากกัน

การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจที่เกิดขึ้นอย่างมากมาย ซึ่งเป็นคุณลักษณะเฉพาะตัวของช่วงเวลานี้นั้น ย้อนกลับไปได้ถึงคริสต์ศตวรรษที่สิบห้า ดังที่ได้เสนอประเด็นในบทที่ 3 การขยายตัวอย่างขนานใหญ่และอย่างรวดเร็วของการค้านานาชาติยังคงเป็นความจริงอยู่จนถึงช่วงทศวรรษแรก ๆ ของคริสต์ศตวรรษที่สิบเจ็ด ชุมชนต่าง ๆ ทั้งมวลเข้าร่วมในการปลูกพริกไทย กานพลู ฝ้าย อ้อย และกำยาน และอยู่ในสภาวะที่ต้องพึ่งตลาดนานาชาติ เมืองท่ามหานครสากลขนาดใหญ่เกิดขึ้นหลายแห่งในช่วงนี้

ในภูมิภาคขณะนั้นมีประชากรไม่มาก การรวบรวมกำลังคนเพื่อมาเป็นแรงงานจึงมีความสำคัญยิ่ง การนำเงินไปลงทุนทางการค้าเพื่อให้ได้ผลตอบแทนอย่างเพียงพอ มีวิธีดำเนินงานที่ซับซ้อน แต่เงินทุนและสินทรัพย์ถาวรที่อยู่ในมือของเอกชนได้รับการค้ำประกันเพื่อให้พ้นจากอำนาจรัฐน้อยเมื่อเทียบกับสถานการณ์ในยุโรปเมื่อช่วงต้นสมัยใหม่ ความจำเป็นที่ต้องต้านทานแรงกดดันของดัตช์ เป็นการเพิ่มแนวโน้มลัทธิรวบอำนาจซึ่งในตอนท้าย อาจสวนทางกับประโยชน์ที่พึงได้รับ แรงกดดันและปฏิกิริยาต่อแรงกดดันเหล่านี้จะเป็นที่เห็นได้ในสภาวะแวดล้อมของวิกฤติเศรษฐกิจ ซึ่งเป็นสภาวะที่เด่นชัดของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ช่วงกลางคริสต์ศตวรรษที่สิบเจ็ดเช่นเดียวกับในดินแดนอื่น ๆ นับจากปลายคริสต์ศตวรรษที่สิบเจ็ดเป็นต้นไป การเข้าร่วมเกี่ยวข้องโดยตรงในการค้านานาชาติของรัฐต่าง ๆ ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ลดน้อยลง ชุมชนชาวจีนได้รับโอกาสใหม่ ๆ

บทที่ 4 มุ่งความสนใจที่เรื่องราวทางด้านศาสนาในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ จากประมาณ ค.ศ.1500 เป็นต้นไป วัตถุปัจจัยของชาวยุโรป โดยเฉพาะที่มีแหล่งที่มาจากคณะผู้เผยแพร่ศาสนา (มิสชันนารี) ถูกใช้ไปเพื่อการสำรวจความเชื่อของคนพื้นถิ่น การสำรวจนี้กระทำในอาณาบริเวณซึ่งเมื่อถึงช่วงคริสต์ศตวรรษที่สิบหก ยังคงได้รับอิทธิพลจากศาสนาโลกแต่เพียงเล็กน้อย ต่อจากนั้นเป็นการอภิปรายการแผ่ขยายเข้ามาของศาสนาอิสลามและศาสนาคริสต์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในโลกหมู่เกาะ การปรับตัวของทั้งสองศาสนานี้ ให้เข้ากับสภาวะของท้องถิ่นอาจเปรียบเทียบได้กับการปรับตัวของศาสนาฮินดู พุทธศาสนา และศาสนาขงจื้อที่เข้ามาในยุคก่อนหน้านี้ คริสต์ศตวรรษที่สิบแปด ซึ่งเป็นช่วงที่มีการเปลี่ยนแปลงทางด้านการเมือง และเศรษฐกิจเกิดภาวะชะงักงันนั้น ในด้านศาสนา ก็เป็นช่วงเวลาที่กิจกรรมในส่วนนี้ต้องฟื้นฟูขึ้นมาใหม่เช่นกัน

บทที่ 5 เป็นการพรรณนาภูมิภาคในช่วงระหว่างปลายคริสต์ศตวรรษที่สิบแปดและต้นคริสต์ศตวรรษที่สิบเก้า ซึ่งเป็นช่วงเวลาที่ภูมิภาคถูกดึงเข้าสู่ช่วงตอนใหม่ของพัฒนาการทางเศรษฐกิจของโลก และของความมุ่งหวังทางการเมืองของชาวยุโรป ในส่วนภาคพื้นทวีป ราชวงศ์ใหม่สามราชวงศ์ได้รับการสถาปนาขึ้นคือ ราชวงศ์กอนบอง ราชวงศ์จักรี และราชวงศ์เหงียน ทั้งสามราชวงศ์นี้มีนโยบายและแนวทางที่แตกต่างกันไป ในชวาปฏิกิริยาต่อการแทรกแซงของดัตช์ที่มีมากขึ้นนำไปสู่สงครามชวาซึ่งเกิดขึ้นในทศวรรษ 1820 ในเกาะอื่น ๆ ของอินโดนีเซีย การขาดความตื่นตัวช่วยอำนวยประโยชน์แก่การดำเนินกิจการทางการค้าของอังกฤษ การค้าของอังกฤษดังกล่าวส่งผลให้เกิดแรงกระตุ้นทางการพัฒนาขึ้นในรัฐพื้นถิ่นหลายรัฐ รวมทั้งการอุบัติขึ้นของลัทธิการผจญภัย และการสัญจรของเหล่าผู้มีอาชีพปล้นสะดม การยึดครองนครมนิลาของอังกฤษชั่วระยะหนึ่งในทศวรรษ 1760 บังคับให้ชาวสเปนต้องทบทวนนโยบายของตนในฟิลิปปินส์เสียใหม่ หมู่เกาะแห่งนี้จึงเป็นดินแดนที่เปิดให้แก่การค้าโลกมากขึ้นทุกขณะ ตลอดจนเกิดการเปลี่ยนแปลงทางด้านเศรษฐกิจและสังคมอย่างขนานใหญ่ ซึ่งเป็นผลลัพธ์ที่เกิดขึ้นตามมา

บทที่ 1

ปฏิสัมพันธ์กับโลกภายนอก และการปรับแปลงภายในสังคมของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ค.ศ.1500 – 1800

ในช่วงระหว่าง ค.ศ.1500 – 1800 เอเชียตะวันออกเฉียงใต้มีพัฒนาการที่สำคัญเกิดขึ้นในด้านประชากร พัฒนาการนี้จะส่งผลสะท้อนที่สำคัญต่อไปในภูมิภาค ชาวอินเดียและชาวจีนเคยมาเยือน เอเชียตะวันออกเฉียงอย่างสม่ำเสมอตั้งแต่ระยะเริ่มต้นคริสต์กาลมาแล้ว มาตอนนี้ พวกเขามากันในจำนวนที่มากยิ่งกว่าแต่ก่อนเป็นอันมาก ในช่วงต้นคริสต์ศตวรรษที่สิบเจ็ด ชาวญี่ปุ่น ซึ่งยังใหม่ต่อย่านนี้ เริ่มเข้ามามีส่วนเกี่ยวข้องกับการค้าในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ญี่ปุ่นต้องการแก้ไขปัญหาเศรษฐกิจภายใน ซึ่งระบอบการปกครองใหม่ ภายใต้โชกุนโตกูกาวา ขณะนั้นต้องเผชิญ ทว่าชาวต่างประเทศพวกที่ใหม่ที่สุดและน่าเกรงขามมากที่สุด ได้แก่ชาวยุโรป ชาวยุโรปมีความมุ่งมั่นที่จะเข้าผูกขาดการค้าเครื่องเทศให้ได้ เรื่องราวเกี่ยวกับสภาวการณ์ต่าง ๆ ที่พาชาวต่างประเทศกลุ่มต่าง ๆ เหล่านี้เข้ามายังภูมิภาคนี้ และลักษณาการที่พวกเขาเข้ามาลงหลักปักฐาน เป็นหัวใจสำคัญยิ่งของประวัติศาสตร์ของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้

ที่มีความสำคัญต่อประวัติศาสตร์ในช่วงเวลานี้มากพอ ๆ กัน คือปฏิสัมพันธ์ระหว่างชุมชนชาวต่างชาติกับชุมชนชาวเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ปฏิสัมพันธ์นี้ก่อให้เกิดนวัตกรรมและการปรับแปลงขึ้นในสังคมท้องถิ่น หนึ่งในนวัตกรรมดังกล่าว ได้แก่การสถาปนานครที่อยู่ในการควบคุมของชาวยุโรป การสถาปนานครดังกล่าว ก่อให้เกิดการผสมผสานในลักษณะที่แผกพิเศษระหว่างปัจจัยต่างด้าวกับปัจจัยพื้นถิ่นขึ้นในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ การผสมผสานนี้เกิดขึ้น ในด้านโครงสร้างของตัวนคร ด้านการปกครองนคร กิจกรรมทางเศรษฐกิจ ตลอดจนด้านบุคคลผู้อยู่อาศัยในนครดังกล่าว เนื่องจากการบริหารนครเป็นแบบยุโรป และประชากรของนครจำนวนมาก เป็นชาวเอเชียต่างชาติ นครเช่นนี้ จึงเปิดโอกาสให้แก่ผู้ที่อยู่อาศัยในนคร ได้สังเกตและเข้ามีส่วนร่วมในกิจกรรมใหม่ ๆ ทางด้านเศรษฐกิจ ผู้ที่อยู่อาศัยในนครได้รับความคิดแปลกใหม่ที่มีประโยชน์ หรือปรับแปลงความคิดที่มีประโยชน์เหล่านั้นมาใช้ และกระทั่งสร้างความสัมพันธ์ทางเพศกับชาวต่างชาติ ความสัมพันธ์ประการหลังนี้เป็นผลให้เกิดชุมชนเชื้อชาติหรือชาติพันธุ์ผสมหรือชุมชนลูกครึ่งแบบต่าง ๆ ขึ้นมา ชมชนลูกผสมเหล่านี้ รุ่งเรืองอยู่ตามนครใหญ่ และได้กลายเป็นสื่อกลางอย่างดีเยี่ยม กล่าวคือเป็นผู้ช่วยสร้าง

สะพานเชื่อมช่องว่างทางด้านสังคม เศรษฐกิจ วัฒนธรรมและเทคโนโลยี ซึ่งแบ่งแยกชาวต่างชาติกลุ่มต่าง ๆ ออกจากชาวเอเชียตะวันออกเฉียงใต้

นอกจากนี้ ปฏิสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นอยู่เนือง ๆ ระหว่างชาวเอเชียตะวันออกเฉียงใต้กับกลุ่มชาวต่างชาติ ยังนำไปสู่การถ่ายทอดความคิดทางด้านเทคโนโลยีการต่อเรือและการผลิตอาวุธปืน เรือของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ วิวัฒนาการขึ้นโดยผ่านการติดต่อกับขนบประเพณีของดินแดนเพื่อนบ้าน ช่างต่อเรือในท้องถิ่น สามารถดำเนินการอย่างต่อเนื่องในการต่อเรือชนิดใหม่ ๆ โดยสามารถปรับเปลี่ยนจากแบบเดิมที่มีอยู่ หรือมิฉะนั้นก็ละเลิกการต่อแบบที่ล้าสมัย เพื่อให้สอดคล้องกับความจำเป็นในการใช้สอย ในช่วงระยะนี้น่านน้ำต่าง ๆ ของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ มีการขนส่งสินค้าทางเรือของชาวต่างชาติเพิ่มขึ้นอย่างมหาศาล ทั้งที่เป็นการขนส่งภายในทวีปเอเชียเองและการขนส่งที่มาจากยุโรป การขนส่งดังกล่าวเปิดโอกาสอย่างยอดเยี่ยม ให้ชาวเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ได้เรียนรู้เทคนิคการต่อเรือใหม่ ๆ ของต่างชาติ และได้ตัดสินใจในเรื่องที่สำคัญยิ่ง เกี่ยวกับโอกาสความเป็นไปได้ที่จะแข่งขันกับเรือขนสินค้าหรือเรือรบบางแบบของต่างชาติ สิ่งที่ได้ตัดสินใจลงไปนี้ มีผลสะท้อนที่สำคัญต่อความสามารถของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ที่จะรักษาอิทธิพลทางการค้าของตน ทั้งการค้าภายในภูมิภาคและการค้านอกภูมิภาคให้คงอยู่ต่อไป

เทคโนโลยีอาวุธปืนในช่วงระยะนี้ เริ่มนำเข้ามายังเอเชียตะวันออกเฉียงใต้โดยผ่านทางจีน อินเดีย และตุรกี แต่ทว่าผู้สร้างผลกระทบให้แก่การผลิตอาวุธปืนในท้องถิ่นมากที่สุด คือ ยุโรป แม้ชาวเอเชียตะวันออกเฉียงใต้จะได้เรียนรู้วิธีการผลิตปืนใหญ่ ปืนเล็กและดินปืนของตนเอง แต่พวกเขาและส่วนอื่น ๆ ทั้งหมดของโลก ล้วนแต่ล้าหลังกว่าชาวยุโรป ชาวยุโรปได้รับผลลัพธ์จากการปฏิวัติด้านเทคโนโลยีเมื่อปลายคริสต์ศตวรรษที่สิบเจ็ด ซึ่งทำให้พวกเขาก้าวมาอยู่ที่แนวหน้าในด้านเทคโนโลยีอาวุธปืน โดยรวม ๆ แล้ว ชาวเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ก็พยายามที่จะรับความคิดใหม่ล่าสุดเข้ามาใช้ ทว่าปัจจัยด้านวัฒนธรรม เป็นตัวขัดขวางมิให้พวกเขารับเทคโนโลยีใหม่มาได้ทั้งหมด อุปสรรคเพิ่มเติมอีกประการหนึ่ง คือนโยบายของรัฐบาลยุโรปในเอเชีย ไม่ยอมให้บุคคลภายนอกเข้าถึงข้อมูลนี้ อุปสรรคนี้จึงเท่ากับลดความสามารถของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ที่จะรักษาก้าวจังหวะในการเปลี่ยนแปลงให้ดำเนินต่อไปได้อย่างสม่ำเสมอ

เท่าที่กล่าวมานี้ เป็นเรื่องราวที่เกี่ยวกับนวัตกรรมและการปรับแปลงบางประการที่เกิดขึ้นในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เหตุการณ์ดังกล่าว เป็นผลลัพธ์ของปฏิสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มชาวต่างชาติกับคนท้องถิ่น ในช่วงระหว่าง ค.ศ.1500 ถึง ค.ศ.1800 ชาวเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ต้อนรับชาวต่างชาติกลุ่มต่าง ๆ ที่มีความคิดใหม่ ๆ และพวกเขาก็รับและปรับแปลงความคิดจากคนเหล่านี้ในส่วนที่เหมาะสมกับวัตถุประสงค์ของตนมากที่สุด ในอดีต วิธีการดังกล่าว เคยเป็นวิธีการที่เหมาะสมเสมอมา และในช่วงระยะเวลานี้ มีเหตุผลน้อยมากที่จะไม่เชื่อว่า การตอบสนองแบบเลือกสรร จะพิสูจน์ให้เห็นอีกครั้งหนึ่งว่า เป็นวิธีการที่ประสบความสำเร็จในการเสริมสร้างความเข้มแข็งและเพิ่มพูนความมั่งคั่งให้แก่สังคมเอเชียตะวันออกเฉียงใต้

การเข้ามาของกลุ่มชาวต่างชาติ

ชาวเอเชีย

ในการดำเนินความสัมพันธ์ทางด้านการค้าและวัฒนธรรมที่มีระหว่างกันในช่วงระยะเวลาอันยาวนานนั้น จีนถือว่าเอเชียตะวันออกเฉียงใต้มีสถานภาพที่ต่ำต้อยกว่าตนมาโดยตลอด จีนถือตนว่าเป็นราชอาณาจักรกลาง เป็นศูนย์กลางแห่งจักรวาล มีอารยธรรมที่เหนือกว่าและเลี้ยงตนเองอยู่ได้เพียงลำพัง โดยไม่ต้องพึ่งใคร ชนชาติที่มิใช่จีนทั้งหลายล้วนเป็นพวก "ป่าเถื่อน" ซึ่งเพียรพยายามที่จะติดต่อกับจีนเพื่อจะได้รับความเมตตากรุณาจากจีนในรูปของความรู้และสิ่งของ ดังนั้น จีนจึงถือว่าวัตถุปัจจัยทั้งหลายที่มาจากโลกภายนอก เป็นเพียง "เครื่องบรรณาการ" ส่วนสิ่งของตอบแทนที่จักรพรรดิจีนพระราชทานให้เป็นการแลกเปลี่ยนนั้น ก็ถูกมองว่าเป็น "ของขวัญ" ด้วยเหตุนี้ จีนจึงมอบหมายให้การดำเนินการค้ากับต่างประเทศทั้งหมดเป็นหน้าที่ของกระทรวงพิธีการ (*ลิ ปู*) เพื่อให้สอดคล้องปรัชญาของรัฐในข้อนี้ รัฐบาลของสมเด็จพระจักรพรรดิจีนทุกยุคทุกสมัย ล้วนห้ามปรามผู้ประกอบการค้าของตน มิให้ออกไปดำเนินการค้าใด ๆ ในดินแดนต่างชาติ ขณะเดียวกัน จีนก็ถือว่าการค้าในดินแดนโพ้นทะเล เป็น "การค้าแบบบรรณาการ" อันเป็นแนวคิดซึ่งแรกเริ่มเดิมทีนั้น ใช้กับความสัมพันธ์ระหว่างจีนกับเพื่อนบ้านที่เป็นชนเร่ร่อน ทว่าต่อมาภายหลัง ขยายไปถึงชาวต่างชาติทุกกลุ่ม จักรพรรดิราชวงศ์เหม็งทรงเลิกสนพระทัยกับทะเล ในเวลาไม่ช้านาน ภายหลังค.ศ. 1433 ซึ่งเป็นปีสุดท้ายของการเดินทางข้ามทะเลอันกว้างใหญ่ไพศาลเจ็ดครั้ง การเดินทางช่วงนี้รู้จักกันในนาม "การเดินทางไกลสมัยเหม็ง" หลังจากการเดินทางที่ยิ่งใหญ่ครั้งนั้นแล้วพระองค์ก็ทรงกำหนดนโยบายซึ่ง "มิอนุญาตให้แม้แผ่นกระดานเล็ก ๆ เพียงแผ่นเดียว ลอยออกสู่ท้องทะเลได้"[1] การเดินทางที่รัฐริเริ่มจัดขึ้นจึงสิ้นสุดลง และการค้ากับโพ้นทะเลทั้งหมด ถูกกำหนดให้เป็นเรื่องต้องห้าม ข้อห้ามนี้ จะมายกเลิกก็เมื่อค.ศ. 1567

แม้ว่ารัฐบาลกลางจะมีบัญชาห้ามการค้าดังกล่าวออกมาเป็นระยะ ๆ แต่การห้ามนี้มิได้มีผลขัดขวางที่มากมายนักต่อมณฑลต่าง ๆ ที่อยู่ทางภาคตะวันออกเฉียงใต้ ได้แก่ฟูเจียน (ฮกเกี้ยน) กวางตุ้ง (กวางดอง) และเจ้อเจียง มณฑลเหล่านี้ ยังคงมีส่วนร่วมในการพาณิชย์โพ้นทะเลเช่นที่เคยทำมาแต่เดิม มณฑลฟูเจียนค้าขายกับดินแดนโพ้นทะเลเช่นนี้มาตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่เก้า และยังเป็นมณฑลแรกที่ได้ไปก่อตั้งชุมชนถาวรขนาดใหญ่ใน "นานยาง" (ทะเลใต้ อันเป็นคำที่ใช้หมายถึงเอเชียตะวันออกเฉียงใต้) เฉือนโจว นั้น เป็นศูนย์กลางการดำเนินธุรกิจทางทะเลของชาวฟูเจียนในช่วงระหว่าง

---

[1] Leonard Blussé, "Chinese Commercial Networks and State Formation in Southeast Asia," paper presented to the Conference on Southeast Asia from the Fifteenth to the Eighteenth Centuries, Lisbon, December 1989, 3.